

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 137

Кіровоград – 2015

ББК 81.2(3)

Н 34

Наукові записки. – Випуск 137. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) –
Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – 652 с.

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань загального мовознавства, лексикології, фразеології, ономастики, термінознавства, словотвору, соціолінгвістики та мовних картин світу в аспекті когнітивної лінгвістики і лінгвокультурології.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів факультетів іноземних мов.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
(*протокол № 7 від 26.12.2014 року*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Паращук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор.
10. Олег Поляруш	– кандидат філологічних наук, професор.
11. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, професор.
12. Олександр Білоус	– кандидат філологічних наук, професор (відповідальний за випуск).

Статті подано в авторській редакції.

**© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2015**

ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК: 811.111(075.8) И 85

О НЕКОТОРЫХ НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЯХ ПО АНГЛИЙСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ НАЧАЛА XXI ВЕКА

Мухамеджан ИСАЕВ (Алматы, Казахстан)

У статті дається огляд деяких наукових публікацій з англійської лінгвістики, опублікованих у Великобританії на початку XXI століття. Вони стосуються нових підходів відносно проблемних питань теорії англійської мови. Публікація може бути добрим джерелом інформації для подальших досліджень у цій сфері.

Ключові слова: англійська лінгвістика, морфологія, словотвір, синтаксис, дискурсивний аналіз, прагматика.

The article aims at reviewing some scientific books on contemporary English linguistics published in Great Britain during the first decade of the 21st century which touch upon the most problematic issues of the English language theory. The paper which may become a good source of information for further linguistic researches.

Key words: English linguistics, morphology, word-building, syntax, movement, discourse analysis, corpus, pragmatics.

Трудно сказать, в какой степени продуктивным в Великобритании и США было начало XX века в плане публикаций научных трудов по лингвистике вообще и по английской лингвистике, в частности. Поколению лингвистов XXI века эта задача не представляет никакой трудности. Речь не идет о составлении обширных библиографий и каталогов. Стоило в первой декаде XXI века пройти по большим и малым книжным магазинам Лондона, чтобы тут же, как говорится, не отходя от прилавков, сделать однозначный вывод: названий научных публикаций по английской лингвистике, написанных только авторами-англичанами такое большое количество, что их письменное перечисление заняло бы не один десяток страниц. Поэтому делать этого мы не будем, а приступим к краткому обзору лишь некоторых книг, вышедших в самом начале XXI века в британских издательствах. Начался 2015 год, однако, есть твердая уверенность в том, что эти научные работы на сегодняшний день сохраняют свою актуальность и будут весьма полезны для специалистов по английской лингвистике, по германистике, по теории языка, в том числе и в Украине. Хочется надеяться, что комментируемые в данной обзорной статье научные источники будут полезным библиографическим ориентиром коллегам, особенно, начинающим научно-исследовательскую деятельность.

Достаточно тривиально, но вместе с тем интригующе назвали свою книгу известные лингвисты США Марк Аронов и Кирстен Фудеман – «Что такое морфология?» [3] Библиография в конце книги вполне представительная, а если взяться за составление библиографии по морфологии только одного английского языка, то список будет состоять из сотен статей, монографий, диссертаций и т.д. Примечательно то, что несмотря на множество публикаций по морфологии, в каждой новой книге и статье находим что-нибудь новое, раскрывающее новые грани феномена морфема, также как и новые подходы изучения. И если расположить публикации хронологически, то невольно бросается в глаза развитие лингвистической мысли, языковедческой науки, в том числе и морфологической. Мы уже не говорим о морфологии других языков, сравнительно-сопоставительных и типологических работах в этой сфере. Прежде всего остановимся на содержании книги, состоящей из 8 глав: Гл. 1 – Thinking about Morphology and Morphological Analysis, Гл.2 – Words and Lexemes, Гл.3 – Morphology and Phonology, Гл.4. – Derivation and the Phonology, Гл.5. – Derivation and Semantics, Гл.6. – Inflexion, Гл.7. – Morphology and Syntax, Гл.8 – Morphological Productivity.

В предисловии авторы указывают, что книга не претендует на охват всех морфологических проблем, а лишь затрагивает некоторые из них, те, которые интересны для самих авторов. Поскольку книга предназначена для студентов младших курсов, многие вопросы морфологии, связанные с другими уровнями лингвистики (фонология, семантика, синтаксис), представлены не во всей глубине и сложности. Будущее морфологии авторы видят в экспериментальной и компьютерной морфологии.

Итак, Аронов и Фудеман написали нужную и интересную книгу по морфологии, которая подготовит студентов к восприятию сложного материала на более продвинутом уровне лингвистического факультета. Книга снабжена большим количеством разнообразных упражнений практического и теоретического характера. Неудивительно, что авторы поставили себе в какой-то степени романтическую цель – развить у студентов «неослабевающий вкус к морфологии». Пример, достойный подражания!

Как известно, английский язык – неисчерпаемый источник для исследователя в плане словообразования. Например, Валери Адамс, написав книгу по деривации в 1973 году, пересмотрела свой труд, подвергла его значительным изменениям. Основываясь на своем научно-педагогическом опыте и под влиянием таких крупных лингвистов, как Рандольф Квирк и его ученик Бас Аартс, подготовила совершенно новую книгу «Сложные слова в английском языке» [2]

Книга содержит всесторонний анализ современного состояния проблемы английского словообразования. В.Адамс уделяет много внимания ряду базовых вопросов словообразования, пересматривает дефиниции понятий «слово», «мотивация», «лексикализация», «продуктивность». Исследуя слово, автор решительно высказывается за обращение к данным истории языка, к словарям прошлого и настоящего времен.

Осмыслив методологические основы словообразования, В.Адамс переходит к детальному описанию всего многообразия префиксов, суффиксов и типов словосложения, которое иллюстрируется примерами из современного английского языка.

К сложным словам Адамс относит слова типа *derail, presbrink, post-war, jumpy, censorable*. В них более чем один компонент. Наряду с полнозначным словом, каждое такое слово содержит аффикс, элемент, который, как правило, никогда не встречается самостоятельно. Аффиксы присоединяются к «базовой» части, которая является частью ведущих классов слов, существительных, прилагательных и глаголов. «Базовые» слова могут быть свободными элементами, способными встречаться самостоятельно: *rail, brink, war, jump, sensor*.

Насколько детально разработана проблема сложного слова можно судить по содержанию книги: Гл.1. – Preliminaries; Гл.2. – Transposition, Гл.3.- Prefixes, Гл.4. – Suffixes, Гл.5.- Particles, Гл.6. – Noun Compounds, Гл.7. – Adjective Compounds, Гл.8. – Verb compounds, Гл.9. – Item formations, Гл.10. – Phonaesthemes, Гл. 11. – Reanalysis's, Гл. 12. – Overview.

Итак, данная книга свидетельствует, что английская морфология за последние десятилетия исследована глубоко и детально. Об этом можно судить и по другим серьезным публикациям. О некоторых из них мы будем говорить в наших публикациях.

Профессор кафедры английского языка и лингвистики Лондонского университета Бас Аартс – очень заметная фигура в сегодняшней британской лингвистике. Он автор многих книг, редактор ряда крупных научных изданий по различным проблемам теоретической англистики. Хотелось бы рекомендовать его очередную работу – «Английский синтаксис и аргументация», [1] которая была издана в 2001 году Начнем с оглавления: Часть I – Function and Form, Гл.1 – Introduction; Гл.2 – Function; Гл.3 – Form: Words, Word Classes and Phrases; Гл.4. – More on Form: Classes and Sentences; Гл.5 – The Function – Form Interface; Часть II. Elaboration Гл.6. – Predicates, Arguments and Thematic Roles; Гл.7. – Class-Categorial Generalizations: X bar Syntax; Гл.8. – More on Clauses; Гл. 9 – Movement; Часть III. Argumentation Гл.10. – Syntactic Argumentation; Гл.11. – Constituency: Movement and Substitution; Гл.12. – Constituency: Some Additional Tests; Гл.13. – Predicates and Arguments Revisited; Часть IV. Гл.14 Case Studies.

Книга предназначена для студентов и преподавателей не только по английскому синтаксису, но и по основам аргументации. Книга пронизана идеями Хомского, но она, как пишет автор, не есть введение в хомскианскую теорию синтаксиса. Отличительная особенность работ Б.Аартса – ясное изложение сложных материй, желание быть воспринятым читателем, т.е. изучившим эту сложнейшую науку – лингвистику.

Вступительная часть книги написана в жанре беседы. Любая форма языка, устная или же письменная, имеет структуру, и она не собрание разбросанных в случайном порядке элементов. Наоборот, лингвистические составляющие языка организованы в соответствии со строгими правилами. Этот набор правил называется грамматикой языка. Феномен грамматики многоаспектен. Его книга, пишет автор, посвящена той научной грамматике, которая изучает структуру предложений, и наука эта называется синтаксис. Приблизительно в таком ракурсе начинается каждая глава книги.

В первой части книги создается, если можно так выразиться, фундамент английского синтаксиса, во второй продолжается рассмотрение синтаксических проблем, но уже затрагиваются вопросы аргументов, их роли в предложении, перемещения членов предложений и т.д. Третья часть посвящена только синтаксической аргументации. Аргументация, будучи общим понятием, имеет дело с убеждением, доказыванием, уговариванием, разубеждением в чем-либо и т.д. Под синтаксическим аргументированием имеется в виду убеждение (доказывание) в рамках синтаксиса. В главе последовательно рассматривается ход аргументации, какую форму аргументации использовать при оценке анализа между альтернативными анализами, пользуясь такими понятиями, как экономия описания, тщательность описания и самостоятельность обоснований. Разъясняя суть искусства аргументации в синтаксисе, Б.Аартс ведет читателя от примера №1 до примера №107 на страницах 171-188. Не понять, не воспринять – просто невозможно!

В книге излагаются не только лингвистические основы аргументации, но она может быть использована как учебник. В этом заключается талант проф. Б.Аартс и как методиста. Как известно, писать учебники намного сложнее, чем монографии.

Заканчивая книгу, автор с чувством исполненного долга пишет: «What I hope to have achieved in this book is to teach you the basics of English syntax, and how to argue cogently and coherently in favour of (or against) an analysis of a particular syntactic phenomenon, and also, in more tricky cases, how to engage in a process of balancing different types of evidence» (стр.285). Согласимся с автором и с не меньшим убеждением рекомендуем всем специалистам по английскому языку изучить этот фундаментальный труд проф. Б.Аартса.

Книга известного американского лингвиста-типолога Талми Гивона «Синтаксис: введение» [6] вышла в свет в 2001 году в двух томах вторым изданием, как пишет автор, пересмотренным, с внесением многих коррективов, сокращений и добавлений и т.д. В предисловии автор пишет, что его научные подходы скорее лежат в поле функционализма, и тут же добавляет: «в типологическом». Ясно, что он вне формалистического подхода в духе Хомского. Отсюда можно судить, что как крупный лингвист Гивон имеет свое кредо, почему и его рассуждения по различным вопросам современного синтаксиса, тенденциям ее развития могут представить большой научный интерес для наших лингвистов. Думается, что специальные исследования динамики лингвистических, в данном случае, синтаксических, воззрений таких ведущих ученых, как Гивон, принесли бы большую пользу лингвистам, вне зависимости от сферы их научных интересов.

Уже в предисловии автор сообщает читателю о теоретических вопросах, которые создают пропасть между генеративным и функционалистским подходами: абстрактность, грамматические отношения, *lingua mentalis* и т.д. Последние два десятилетия, по его признанию, явились годами его отдаления от формалистической лингвистики и лингвистики Хомского.

Начальная глава, озаглавленная «Функциональный подход к лингвистике и типологический подход к грамматике», эксплицитно передает теоретическое кредо Гивона. Именно в этой главе автор много рассуждает о своем видении проблем лингвистики, как в синхронном, так и в историческом аспекте. Отличительной особенностью книги является множество цитат классиков, начиная от Аристотеля (чьи труды синонимичны современному функционализму) до Эдварда Сэпира, Отто Есперсена и Саймона Дика. Говоря о типологическом подходе к грамматике, Гивон подчеркивает релевантность типологически разнообразных лингвистических данных для функционального изучения лингвистики. По мнению Гивона, применение диахронического анализа при выявлении межъязыковых различий, связанных с разнообразием исторических источников, было бы результативным. В главе 2 «Лексикон: слова и морфемы» объектом рассмотрения выступают слова и морфемы. Делается различие между лексическими словами и нелексическими словами. Последние состоят из грамматических и деривационных морфем. В работе представлены различные классификации «лексикона». Так, к четырем типам наречия (времени, места, образа действия и отношения говорящего) Гивон добавляет инструментальные наречия, выделяет тип времени и аспектуальности наречия, делит последние на эпистемические и дионтически-эволютивные наречия. В главе 5 «Порядок слов» автор заявляет, что «в языках с подвижным порядком слов» субъект и объект не являются реально независимыми синтаксическими составляющими, а скорее «закреплены в глаголе» (стр.279). Много внимания автор уделяет темам «Время, аспект, модальность: 1) функциональная организация» и «Время, аспект, модальность»: 2) типологическая организация. Во втором случае автор делает анализ

возможных типовых систем. Во втором томе глава 11 «Существительные» (Noun phrases) и следующая глава 12 – «Verbal Complements and Clause Union», где автор различает тип «embedding languages» от «serial-verb languages».

В главе 13 о залоге, выделяются два вида залогов – семантический и прагматический de-транзитивные (немаркированные) залоговые конструкции. Под последними имеются в виду «те, функциональная сторона которых не зависит от границ предложений». Сюда относятся рефлексивы и межзалоговые конструкции. У прагматических залоговых конструкции функции зависят от более широких дискурсе-контекстов. Они включают наряду с немаркированным переходным залогом (активный-прямой) инверсию, пассив и антипассив.

Заключительная часть книги представлена главами 14-18 – «Relative Clauses», «Contrastive focus constructions», «Marked topic constructions», «Non-declarative speech-acts», «Inter-clausal coherence». Можно с уверенностью утверждать, что книга Гивона – очень полезное введение в синтаксис.

Среди публикаций издательства Кембриджского университета остановимся на фундаментальном труде «Кембриджская грамматика английского языка» [5] Основными авторами являются известные в лингвистическом мире англисты Родиеу Хадлстон и Джефри К.Пулум. Огромный труд выполнен этими двумя лингвистами в тесном сотрудничестве еще с тринадцатью специалистами в области теории английского языка. По охвату проблем грамматического строя английского языка и по своему колоссальному объему, 1842 страниц, издание не имеет себе равных. Изучающие английский язык в качестве специальности в Великобритании, во всех англоязычных странах, а также специалисты английского языка как второго или иностранного, студенты, начинающие и уже опытные ученые-лингвисты получили научный труд, в котором можно найти ответы на многие вопросы грамматики английского языка. После «Граматики современного английского языка» Р.Квирка и его соавторов, вышедшей в 1972 году, «Кембриджская грамматика» представляет собой современное всестороннее описание английской грамматики, основанное на последних достижениях дескриптивной и теоретической лингвистики. Еще раз подчеркиваем, что научный опус настолько объеме по размеру и богат по содержанию, что не поддается краткому описанию. Однако, считаем необходимым привести перечень названий его глав, который несомненно даст общее представление о его направленности.

1. Preliminaries
2. Syntactic Overview
3. The Verb
4. The Clause : complements
5. Nouns and Noun Phrases
6. Adjectives and Adverbs
7. Prepositions and preposition phrases
8. The Clause: adjuncts
9. Negation
10. Clause type and illocutionary force
11. Content clauses and reported speech
12. Relative constructions and undoubted dependencies
13. Comparative Constructions
14. Non-finite and verbless clauses
15. Coordination and supplementation
16. Information packaging
17. Deixes and anaphora
18. Inflectional morphology and related matters
19. Lexical word-formation
20. Punctuation

Обратимся к большому сборнику «Руководство по современной синтаксической теории» под редакцией Марка Балтина и Криса Коллинза [4].

Книга представляет собой исчерпывающее руководство по современной синтаксической теории, в которой находим широкий обзор основных теоретических концепций, разрабатываемых в настоящее время синтаксистами в рамках грамматической науки.

Сборник охватывает самый широкий и разнообразный круг грамматических проблем, большинство из них решены в русле генеративного синтаксиса (Government and Binding (GB) &

Minimalism). Это соответствует духу времени, но может разочаровать читателей, не разделяющих генеративные подходы.

Книга открывается довольно кратким предисловием редакторов, где в основном говорится о состоянии современного синтаксиса. В книге 23 главы, написанные наиболее видными фигурами в сфере генеративной грамматики на темы, которыми каждый из них занимается длительное время.

Составители распределили материалы по шести тематическим секциям: *derivation versus representation* (деривация versus репрезентация), *movement* (перемещение), *argument structure and phrase structure* (структура аргумента и структура фразы), *functional projections* (функциональные проекты), *the external evaluation of syntax* (внешняя оценка синтаксиса).

Самая первая статья Джоан Бреснан «Исследование морфосинтаксиса» обращается к вопросам морфосинтаксиса английского *be* и синтаксиса отрицания в английском языке. Статья интересна еще тем, что подготовлена не в духе генеративного синтаксиса (Maximalism), а в размере оптималистической теории (Optimalist Theory).

В статьях Х.Ласнина, Луиджи Рицци, Криса Коллинза поднимаются сложные, нерешенные, порою запутанные из-за различных подходов и приемов решения, вопросы деривационного подхода к синтаксису, репрезентационных аспектов и т.д. Каждый из соавторов имеет свои подходы и точки зрения. Например, Бресна и Фицци – репрезентационный, а Коллинз и Ласник – деривационный. Многие вопросы не нашли своего решения, но они поставлены. И, конечно же, сама постановка данных вопросов заслуживает замечания о том, что именно такой подход видится наиболее приемлемым для объяснения и интерпретации своих данных.

Использование только одного подхода для интерпретации научных данных может оказаться вполне достаточным, как считают авторы. Однако, полагаем, что вовлечение большего числа подходов привело бы к более ценным и достоверным результатам. Как говорится, «две головы лучше».

Раздел «Movement» имеет дело с порядком слов с позиции генеративной грамматики. В статье «Head Movement» Ян Робертс рассматривает также формы перемещения ведущего слова, как инкорпорация, глагольное перемещение, перемещение существительного и пространственные ограничения, налагаемые на эти перемещения.

Раздел, озаглавленный «Структура аргумента и структура фразы», открывается статьей Дж.Грубера «Тематические отношения в синтаксисе», в которой говорится о природе тематических ролей и об их связях с синтаксическими позициями. В статье «Предикация» Джон Бауерс находит, что отношения между предикатом и его субъектом устанавливают категорию Pr, который проецируется PrP в синтаксической структуре. Он приводит много доводов в пользу своего подхода, и в статье убедительно показывается, как аргументировать наличие такой именно синтаксической структуры, присутствие которой не всегда удастся установить на основе внешних фонетических показателей.

В статье «Синтаксическое изменение» А.Крог с позиции генеративной грамматики пытается объяснить, как языки изменяются и почему эти изменения происходят. Круг исследует большой объем фактического материала для получения ответа на большое число вопросов, которые он поставил сам себе, и решил разрешить их в рамках генеративного синтаксиса.

В целом данный сборник, содержащий большое количество глубоконаучных статей, написанных в рамках генеративной грамматики, отражает современное состояние синтаксической науки. Ряд статей носит сравнительно-сопоставительный характер, однако есть работы, написанные на материале только одного языка. Достижения синтаксической науки за последние 30-40 лет с позиции генеративной лингвистики нашли здесь полное воплощение. Безусловно, это неоценимый источник знания для студентов, аспирантов, докторантов, преподавателей.

Несколько слов о сборнике «Руководство по дискурсивному анализу», под редакцией Д.Шифрин и др. [7]

Это очередное издание Blackwell Publishers представляет собой крупнейшее собрание множества точек зрения, подходов, методов по одной проблеме – дискурс.

Введение к книге начинается с вопроса «Что такое дискурс?», на который редакторы не дают однозначного ответа. Вместо этого они группируют возможные определения дискурса в три категории: «1) нечто за пределами предложения; 2) использование языка; 3) более широкое поле

социальной деятельности, которое включает нелингвистические и не свойственные языку примеры».

Как видим, по проблеме дискурса ведутся разнонаправленные исследования. Если так, то для его изучения необходимо использовать самые разнообразные приемы и методы, теоретические подходы. Все это разнообразие находит отражение в содержании 41 глав, размещенных на 850-ти страницах книги.

Редакторы осознают, какое «вавилонское столпотворение» они вместили в один том, и признаются, что находят теоретическое и методологическое многообразие дискурса как «вместилища», и надеются, что материалы глав и разделов расширят возможности специалистов по дискурсивному анализу в разрешении разнообразных проблем не только лингвистических, но экстралингвистических.

Итак, весь том разделен на четыре части: I - Discourse Analysis and Linguistics (главы 1-9); II - The Linking of Theory and Practice in Discourse analysis (главы 10-17); III - Discourse: Language, Context, and Interaction, (с подразделами А - Political, Social and Institutional Domains (главы 18-26); и Б - Culture, Community and Genre (главы 27-33); и наконец, IV - Discourse across Disciplines (главы 34-41).

Части I, II, III, IV, судя по названиям глав и статей, охватывают чрезвычайно разнообразные подходы по не менее разнообразным темам исследования. Однако часть III сводится к проблеме применения дискурсивного анализа к конкретному аспекту использования языка.

Остановимся вкратце на некоторых материалах этого сборника. В соответствии с энциклопедической дефиницией феномена дискурс - «связный текст в совокупности с экстралингвистическими, прагматическими, социокультурными, психолингвистическими и др. факторами, текст, взятый в понятийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействии людей и механизмах их сознания (когнитивных процессах). Дискурс - это речь, «погруженная в жизнь» (В.Н.Ярцева). Составители не могли удержаться от соблазна включить в один том всех и каждого. Возможно, это и верно. В итоге читатель имеет возможность ознакомиться с различными аспектами дискурса.

Как известно, дискурсивный анализ определяется не только объектом исследования, но и своими методами. Данные, подвергавшиеся исследованию, у всех разные - интроспективные и диалогическая. Так, К. Адгер изучает учебно-аудиторный дискурс, Я. Меу - литературный дискурс, С. Хенинг - данные компьютерной коммуникации.

Многие статьи свидетельствуют о том, что дискурс проник во все сферы общественно-политической и социальной жизни общества. Например, Ван Дик пытается дать свое определение «отношениям между дискурсом и властью». Логично, что статья помещена в главу 18 «Критический дискурсивный анализ».

В работе собраны статьи, в которых рассматриваются проблемы приложения дискурсивного анализа к вопросам расизма, политике, средствам массовой информации, правовым вопросам, образовательным ситуациям, и даже медицинской ситуации, межкультурной коммуникации, гендерным и возрастным вопросам, детскому языку, конфликтным ситуациям, вызванным функционированием компьютерных сетей. Так, К. Трейси в статье «Дискурсивный анализ и коммуникация» пишет, что для нее «разговор не есть просто научно описанный и объясненный феномен, это есть моральный и практичный акт, производимый одним человеком по отношению к другому» (см. стр 738).

В ряде статей находим исследования роли дискурсивного анализа в других областях науки, таких как психология (Р. Харре), коммуникация (К. Трейси), социология (А. Гримшоу) и т.д.

Как уже отмечалось, эта книга посвящена проблеме дискурсивного анализа. Внимательно изучая только перечень глав, разделов, статей по их названиям, не говоря уже об их содержании, поражаешься их разнообразию, смешению в одном томе всех разделов и уровней лингвистики, наук ей близких, родственных и наук ей полярных. Во всех этих науках дискурсивный анализ осуществляется с применением не меньшего количества методов, принципов и приемов.

В качестве ориентации для всех, кто возьмется за изучение всей книги или ее частей впервые, и для тех, кто будет искать материал для своего исследования, хотелось бы добавить, что условно, даже грубо, весь материал можно было бы разделить по следующим рубрикам: практические аспекты дискурсивного анализа, корпусный и межъязыковой дискурсивный анализ, дискурсивный анализ и прагматика.

Большой научный и прикладной интерес представляют исследования, в которых использовались корпусные количественные и качественные методы. Так, Д.Банбер и С.Конрад сообщают о данных по изучению дискурсных регистров и жанров, полученных в результате использования качественных корпусных методов, М.Стабс – о проблеме выбора лексики при дискурсном анализе, С.Дюбуа и Д.Санкоф – о применении вариационных социолінгвістических методов к дискурсным данным.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Aarts, Bas. English Syntax and Argumentation, Second Edition.- Palgrave, 2001. – P. 312.
2. Adams, Valeri. Complex Words in English.- Longman, 2001. – P. 173.
3. Aronov, Mark and Fudeman, Kirsten. What is Morphology?- Blackwell Publishing, 2005. – P. 257.
4. Baltin, Mark & Collins, Chris (eds). The Handbook of Contemporary Syntactic Theory, Madlen, MA & Oxford: – Blackwell, 2001. – P. 860.
5. The Cambridge Grammar of the English Language. – Cambridge: CUP, 2002. P.1842.
6. Givon, Talmy. Syntax: An Introduction (2 vol.). – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 2001. – P. 500.
7. Schiffrin, D., Tannen, D. & Hamilton, D. (eds). The Handbook of Discourse Analysis. – Oxford: Blackwell Publishers, 2001. – P. 851.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мухамеджан Ісаєв – доктор філологічних наук (англійська мова), професор кафедри мов Міжнародного університету інформаційних технологій, Казахстан, м. Алмати.

Наукові інтереси: контрастивна лінгвістика, типологія мов, соціолінгвістика.

УДК 81'22:81'373

ВИЯВИ ІКОНІЧНОСТІ НА РАННІХ ЕТАПАХ ОНТОГЕНЕЗУ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЕВОЛЮЦІЇ МОВИ

Тетяна КОЗЛОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядаються окремі питання вмотивованих знаків. Увагу приділено іконічності мовних одиниць, яка тлумачиться ширше, ніж звуконаслідування. З'ясовується важливість мімезису на ранніх етапах мовної еволюції. Аналізуються різні вияви іконічності у дитячому мовленні, паралелі і приклади умотивованих формально-змістових зв'язків в індоєвропейській прамові. Поширеність іконічності в мові пояснюється ефективністю природної вмотивованості у процесах розуміння та оволодіння мовленням.

Ключові слова: іконічність, мовна еволюція, індоєвропейська прамова, помилки у дитячому мовленні, цілісність репрезентацій, іконічна форма, лексичне і граматичне значення.

The article deals with non-arbitrary phenomena in language. Expanding the notion of iconicity beyond sound imitation, it considers the significance of mimesis at earlier stages of evolutionary trajectory. This article reviews different types of iconicity exploited by young signers and found in their speech errors. It is argued that the same form-meaning mappings are present in a Proto-language. Some evidence is given from the common ancestor of Indo-European languages (Proto-Indo-European). Thus, pervasiveness of iconicity in language can be explained by its role in speech processing and acquisition.

Key words: iconicity, language evolution, Proto-Indo-European, errors in children's speech, holistic representation, iconic form, lexical and grammatical meaning.

У сучасній лінгвістиці набувають **актуальності** питання іконічності, (див. огляд літератури [3]), яка розглядається сьогодні значно ширше, ніж звуконаслідування, і тлумачиться як здатність відтворення певних властивостей денотата у формальному аспекті мовного знака, а також як тенденція до вмотивованого кодування у мові.

У дослідженнях із фоносемантики (С. Воронін, В. Кушнерик, В. Левицький, R. Wescott), мовної еволюції (А. Газов-Гінзберг, А. Lieberman), семіотики (P. Sadowski) неодноразово підкреслювалася важливість імітації на ранніх етапах мовної еволюції та її поступове зниження у подальшому розвитку мови (M. Danesi, M. Donald, V. Joseph).

Попри процеси деіконізації, мовна система постійно вдається до утворення іконічних інновацій, які співіснують із функціонуючими символічними знаками. Таким чином, вмотивовані природні засоби кодування не втрачаються повністю, хоча і поступаються складнішим елементам вербального коду [8: 214].

Об'єкт статті: формально-змістові кореляції на ранніх етапах онтогенезу та лінгвогенезу.

Предмет: умотивовані формально-змістові кореляції у дитячому мовленні та індоєвропейській прамові.

Мета статті полягає у дослідженні іконічних витоків мови. На матеріалі індоєвропейської прамови аналізуються вияви ізоморфізму форми та змісту порівняно з іконічними проєкціями у дитячому мовленні.

Ми далекі від абсолютизації принципів онтогенезу мовлення та їх екстраполяції на принципи лінгвогенезу, оскільки вважаємо безпідставним встановлення паралелей між початковою стадією розвитку мовлення індивідуума і ранніми стадіями розвитку генетично споріднених мов. Проте схилиємося до думки, що сформульований Е. Геккелем біогенетичний закон, згідно з яким індивідуальний розвиток організму відтворює основні етапи його еволюції, має сенс для лінгвістики у тому плані, що між онтогенезом мовлення та мовною еволюцією дійсно існує зв'язок, хоча і немає повторення.

З огляду на це, зіставлення фактів історії мови з фактами розвитку дитячого мовлення може бути перспективним. Розуміння процесів оволодіння рідною мовою дітьми розкриває механізми засвоєння ними “дорослої” норми, а відомості про формування дитячих мовленнєвих інновацій сприяють розумінню того, як співвідносяться мисленнєвий та мовний зміст на початкових етапах розвитку людини і здійснюється поступове оволодіння соціально затвердженими способами вербального кодування та декодування смислів.

З одного боку, дитячі мовленнєві інновації є різними внаслідок специфіки ідіолектів, когнітивного розвитку дітей, комунікативного середовища тощо. З іншого боку, вони виявляють формотвірні аналогії [6]. Інваріантність відхилення від “дорослої” норми у різних мовах (див. приклади [10]) підтверджує об'єктивність спільних стратегій опанування конкретною рідною мовою, а також існування універсального механізму оволодіння природною мовою.

Окремі дані про закономірності утворення дитячих мовленнєвих інновацій є цінними для реконструкції “певного способу репрезентації (мовної інтерпретації) мисленнєвої основи змісту” [1: 80], що обирається на ранніх етапах розвитку мов.

Ранні етапи онтогенезу характеризуються цілісністю сприйняття та репрезентації ситуацій і явищ. Ознаки та їх носії, дії та інструменти є недиференційованими. Дитячі інновації демонструють стійку тенденцію до репрезентації предметів з боку дій, які здійснюють ці предмети: р. *строганок* ‘то, чем *строгают*’, *копатка* ‘то, чем *копают*’, *колоток* ‘то, чем *колотят*’, а також (*часы*) *часикают* “годинник цокає”, *задверил руку* “притиснув руку дверима”, *тополь* ‘должен *топать*’, *орел* ‘должен *орать*’ тощо [7: 28 – 29]; а. *engunment* (замість *armoury*) “місце, де зберігають зброю (*guns*)” (пор. укр. *зброярня*, *зброївня* “приміщення, в якому зберігається або виготовляється зброя”).

Акціональна орієнтація у пізнанні речей, яка виявляється у фіксації в одній звуковій оболонці відомостей про об'єкти та їх функції, є властивою архаїчним мовам: іє. **slak-* “бити; молот” > гел. *slachdaim* ‘б'є молотом’, *slachdan* ‘кийок, жезл, молоток’ [9: 959]; іє. **dhen-*² “поверхня руки, долоня” [9: 249], іє. **dhen-*³ “бити, ударяти; штовхати” [9: 249 – 250] тощо (приклади синкретичних значень праіндоєвропейських етимонів, що ґрунтуються на інструментально-спрямувальній та інших метонімічних моделях див. [4]).

По-перше, синкретизм значень коренів холістично репрезентує дію та інструмент виконання дії, про що свідчать напрямки семантичної диференціації складників історико-етимологічних гнізд, утворених від етимонів, наприклад, іє. **dhen-*³ “бити, ударяти; штовхати” [9: 249 – 250] > двн. *tangil* “молоток для відбивання коси”; свн. *tengen* / *tengelen* “бити, ударяти, відбивати косу”, *tingelen* “т.с.”; н. *dengeln* “т.с.”; дісл. *dengja* “бити, ударяти молотком”.

По-друге, у фонетичній структурі етимонів іє. **slak-*, **dhen-* заковано інформацію про різні стадії дій. Таким чином кодується ціле (дія), що складається з певних частин (стадій).

Фонетична синтагма з консонантною рамкою Сщлиний Ссоноорний V Сзімкнений (/slak/) є діаграматичною репрезентацією удару молотом, де звукосимволізм ініціального кластеру приголосних (/sl-/ – Сглухий щлиний Ссоноорний (боковий)) відтворює плавний рух на початку операції ‘різкий замах, підйом або відведення вбік руки, яка тримає молот’, а кінцевий Сглухий зімкнений (/k/) створює враження ‘різкого сильного поштовху та глухого звуку, що утворюється внаслідок короткочасного зіткнення рухомого молота з яким-небудь іншим тілом’.

Фонетична синтагма з консонантною послідовністю Спридохвий зімкнений V Ссоноорний (/dhen/) є діаграматичною репрезентацією удару, який здійснюється чимось еластичним. Звукосимволізм приголосного в ініціалі кореня (/dh/ – Сдзвінкий придохвий зімкнений) актуалізує початкову стадію дії – ‘різкий рух у повітрі’, а кінцевий Ссоноорний (носовий) (/n/) імітує завершальну стадію дії – ‘дзвінкий звук (як від удару долонею, батагом тощо)’.

Наведені приклади демонструють реалізацію іконічних принципів подібності та порядку в коренях індоєвропейської прамови: ментально наближені явища кодуються у мові однією формою, а порядок стадій виконання дії кодується послідовністю звукосимволічних складників у фонетичній структурі найменування. Цим досягається холістична репрезентація позначуваного явища.

Звукосимволічне аранжування позначень позамовних реалій властиве кореням індоєвропейській прамові і є не менш ефективним у сучасних мовах (див. результати психолінгвістичних експериментів з фоносемантики за участі дорослих інформантів (С. Воронін, Т. Пруцких). Переконливими є висновки про важливість звукосимволізму для процесів породження, сприйняття і розуміння мовлення, засвоєння та використання мови (І. Павловська, S.Kelly), зокрема, на ранніх етапах онтогенезу мовленнєвої діяльності (С. Воронін, Ю. Сорокін, Є. Тарасов, О. Шахнарович) та еволюції мови (див. дослідження звукосимволізму у контактних мовах (С. Єрмошкін)). Очевидно, це пов'язано із неабиякою роллю моторики у процесах пізнання світу на ранніх етапах розвитку мови і мовлення. У разі недостатньої сформованості лексику (у дітей чи користувачів ранніми формами контактних мов), комуніканти прагнуть досягти комунікативного успіху, ефективного кодування і декодування інформації. Однією із можливостей досягнення прозорості вербалізацій є встановлення якнайбільшої відповідності між інформацією, яка кодується, та кодом. Людина сприймає оточуюче середовище емпірично і трансформує результати перцепції у мовленнєві рухи з метою вербалізації отриманих знань та вражень. Отже, на акт найменування певною мірою впливають особливості озвучування об'єктів пізнання і зв'язки, що встановлюються між формою найменування та зоровими, слуховими, нюховими, смаковими, тактильними образами. Погоджуємося із позицією Л. Прокоф'євої [5: 54], яка постулює універсальність устрою психофізичного апарату у носіїв різних мов і культур і припускає універсальність окремих зорових та звукових образів. Такі універсальні зв'язки встановлюються між звуковою та іншими видами модальності.

Іконічність дитячого мовлення та прамови виявляється у встановленні прозорого вмотивованого зв'язку не тільки між формою та лексичним значенням, а й більш абстрактним змістом, що міститься у граматичному значенні.

Не усвідомлюючи можливу невідповідність між поверхневою та глибинною семантикою числа, діти у своїх новотворах намагаються встановити смисловий корелят граматичного значення у тих випадках, коли він відсутній [6]. Форми однини і множини осмислюються як мовна експлікація реальної кількості об'єктів: р. "...Он мне говорил "вы", как будто меня несколько." [7: 177] – ввічливу форму звертання до однієї особи інтерпретовано як звертання до двох чи багатьох осіб.

Серед дитячих мовленнєвих інновацій знаходимо приклади вербалізацій об'єднання однорідних об'єктів: "Глядя на лысого: Почему у тебя так много лица?" [7: 179]. Різні, але близькі частини тіла (обличчя і верхня частина голови) недиференційовані на основі спільної ознаки 'відсутність волоссяного покриву' та інтерпретуються як збірна множина. З точки зору логіки об'єкти, усвідомлені як континуальність, об'єднуються в одиничне збірне поняття. Це спричиняє вербалізацію цього поняття як цілісності, маркованої одноною (*много лица*), яка складається з певної кількості частин (*много лица*). Салієнтна ознака 'відсутність волоссяного покриву' властива сукупності частин (обличчя + верхня частина голови), а не кожній з них окремо.

Подібним чином долається відстань між логікою та мовним змістом при вербалізації кількості в індоєвропейській прамові – системі з бінарним членуванням імен на активні і неактивні. Категорія числа представлена одноною, диференційованою множиною, недиференційованою (збірною) множиною та двоною.

Розряди однини та диференційованої множини були слабо вираженими і охоплювали іменники активного класу, що пов'язано із актуальністю протиставлення конкретних денотатів у свідомості праіндоєвропейців. До класу активних імен належали найменування об'єктів, здатних до активної діяльності (імена на *-s, *-os), а до інактивних – найменування реалій, нездатних до активної діяльності (імена на *-om, -t, -t^[hl], -k^[hl], ∅) [2: 273 - 274]. Активні іменники складали назви людей і рухливих частин тіла, тварин, дерев, а також неістот (часто персоніфікованих), які усвідомлювались як джерела активної енергії і тому не відмежовували від природно-активних денотатів. Назви об'єктів, позбавлених життєвого циклу, маркувалися як інактивні. Імовірно, за

критерій активності обиралися здатність об'єктів до репродукції. У зв'язку з цим найменування плодів отримували маркери інактивного розряду, а назви дерев – маркери активного розряду: іє. **ābel-*/ **ābōl-*/**abel-* > іє. *ābeles (одн.) “яблуня” [9: 1 – 2] > лат. I *mālus*, *ī* “яблуня; плодове дерево (персик, гранат)”, але II *mālum*, *ī* “деревний плід (персик, гранат, лимон); яблуко”).

Можливо, саме тому імена інактивного класу залишалися індиферентними до значення дискретної множини і не мали для цього спеціальних показників [2: 282]. Вони маркувалися як збірні (іє. *-*h*₂) та усвідомлювалися як ‘конкретні об'єкти, які не мають внутрішньої структури, не поділяються на сегменти’ (на зразок а. *waters* “води”), або як ‘конкретні об'єкти, які мають внутрішню структуру, складаються із декількох сегментів’ (наприклад, іє. **uer-* “зв'язувати, приєднувати; повертати; обмотувати; витися” [9: 1150 – 1151] > іє. **uprb^heh*₂ “обгороджене місце; відгородження; загорожа” > хет. *warpa-* “відгородження”, здебільшого уживалося як збірне у складі хет. *warpa dai-* “поставити загорожу; огородити”). Маркер збірної множини іє. *-*h*₂ вже у ранньоіндоевропейській прамові уживався також у складі речовинних іменників на позначення сортів, різновидів тощо. Отже, форма множини іменників інактивного класу була вербалізацією узагальненого сприйняття сукупності однорідних предметів, одиниць тощо.

Стосовно двоїни, яка представлена лише в окремих дочірніх системах, достеменно невідомо, чи була вона архаїчною формою, яка поступово зникла у пізньоіндоевропейській прамові, чи новотвором, який не охопив усіх ареалів дочірніх систем. Компаративісти вважають, що у будь-якому випадку витоки цієї форми слід шукати у розряді особових займенників та найменуваннях природних пар (‘вуха’, ‘очі’, ‘груди’, ‘ніздрі’). Вираження цією формою ідеї кількості (‘два’) є сумнівним. Швидше за все вона уживалася на позначення ‘двоелементної єдності’: іє. **pətē(r)/ph_atér* + *-*eh*₁ > *pətēreh*₁/ **ph_atéreh*₁ (чол.р.) “два батька”, іє. *ekūo-s (**h₁ekūo-*) + *-*eh*₁ > *h₁ékūōh*₁ (жін.р.) “дві кобили”, іє. **ǵeu-*²/ **ǵeu-g-* + *-*ih*₁ > **ǵúgōih*₁ (с.р.) “два жовтки” [9: 301 – 302, 508 – 510, 829].

Висновки. Іконічність репрезентацій, яка є значущою на ранніх етапах онто- та лінгвогенезу виявляється у реалізації принципу подібності, який полягає у відповідності концептуальних та мовних структур. Явища, які об'єднуються мисленнєво (об'єкт і властивість, об'єкт і функція, дія і стадія дії, частина і частина тощо), кодуються спільною формою. Холістичність сприйняття і вербалізацій узгоджується із компактністю інвентарю кодуючих засобів на ранніх етапах розвитку мови і мовлення.

Визнаючи в цілому принципову самостійність мовного та мисленнєвого змісту, ми вважаємо, що на ранніх стадіях онто- та лінгвогенезу відстань між кодом та тим, що він кодує, є значно меншою, ніж вона виявляється у мовленні дорослого індивідуума та у мовній системі із тривалою історико-культурною традицією.

Перспективним вважаємо зіставлення фактів історії розвитку індоевропейських дочірніх мов та контактних мов на їх основі, аналіз вмотивованих формально-змістових кореляцій у цих системах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / Александр Владимирович Бондарко; [отв. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 208 с.
2. Гамкрелидзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры: в 2 ч./ Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1984. – хсві, 1328 с.
3. Козлова Т. О. Дослідження іконічності в мові: історія та перспективи Т. О. Козлова // Нова філологія. – Запоріжжя, 2013. – № 59. – С. 38 – 45.
4. Козлова Т. О. Синкретизм в лексиці індоевропейської прамови / Т. О. Козлова // Нова філологія. – Запоріжжя, 2014. – № 64. – С. 174 – 183.
5. Прокофьева Л. П. Звуко-цветовая ассоциативность в языковом сознании и художественном тексте: универсальный, национальный, индивидуальный аспекты: дис. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Лариса Петровна Прокофьева. – Саратов: Сарат. гос. ун-т, 2008. – 388 с.
6. Цейтлин С. Н. Детские речевые инновации: опыт анализа / С. Н. Цейтлин // Исследования по языкознанию: К 70-летию члена-корреспондента РАН А. В. Бондарко. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2001. – С. 329 – 336.
7. Чуковский К. И. От двух до пяти: Рассказы: для ст. шк. возраста / Корней Иванович Чуковский. – Киев: Вэсэлка, 1988. – 365 с.
8. Givón T. Iconicity, isomorphism, and non-arbitrary coding in syntax / Thomas Givón // Iconicity in Syntax: Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax, Stanford, June 24-6, 1983; [John Haiman, ed.]. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1985. – P. 187 – 220.

9. Indo-European Etymological Dictionary – Indogermanisches. Etymologisches Wörterbuch (J. Pokorny, 1959). A Proto-Indo-European language lexicon, and Etymological Dictionary of Early Indo-European languages – [scanned and recognized by George Starostin]. – Moscow. – 1104 p. – Режим доступу: <http://dnghu.org/indoeuropean.html>

10. Slobin D. The child as a linguistic icon-maker / Dan I. Slobin // Iconicity in Syntax: Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax, Stanford, June 24-6, 1983; [John Haiman, ed.]. – Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1985. – P. 221 – 248.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Козлова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: типологічне та порівняльно-історичне мовознавство, лінгвoseміотика, теорія іконізму.

УДК 81.1

КАТЕГОРІЯ “ДІЙСНІСТЬ” У ЛІНГВІСТИЦІ: ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Лариса СЕМЕНЕНКО (Київ, Україна)

Статтю присвячено аналізу категорії дійсність у гуманітарних науках із проекцією на лінгвістичну галузь. Дійсність розглядається як мовознавча категорія, позаяк мова є тією системою, за допомогою якої відбуваються процеси категоризації та концептуалізації довкілля. Автор висловлює думку, що відношення між мовою і дійсністю встановлюються людиною за посередництвом мови, при цьому мова не відбиває структуру дійсності загалом, а виділяє, членує й структурує певні її фрагменти.

Ключові слова: мова, мислення, дійсність, концептуальна картина світу, мовна картина світу.

This article is devoted to the analysis of the concept reality in human sciences with the projection of this category in the linguistic area. Reality is considered as a linguistic category because language is the system which provokes the processes of categorization and conceptualization of the environment. The author suggests that the relation between language and reality is established by a human through the language, in so doing language does not reflect the structure of reality in general but marks out, divides and structures some of its fragments.

Key words: language, thinking, reality, conceptual worldview, language worldview.

Однією з глобальних проблем, що постала перед мовознавством із кінця ХХ ст., є визначення ролі і місця людини, носія конкретної природної мови, в процесах пізнання. Чи здатна людина – суб'єкт пізнання – осмислити об'єктивну реальність? Які можливості, межі і критерії пізнання дійсності? Яким чином культура накладається на об'єктивну реальність, утворюючи, таким чином, національно специфічну картину світу, що відображає дійсність мовними засобами? Усі ці питання постали на межі ХХ–ХХІ ст. актуальним аспектом дослідження мови, що має на меті реконструювати цілісну систему уявлень про довкілля, системно проаналізувавши факти конкретної національної природної мови, дослідження концептуальних сфер, специфічних для мови та базових для певної культури.

Співвідношення мови і дійсності, тобто як саме природна мова відображає способи пізнання і кодування світу, яким чином відбувається концептуалізація і категоризація дійсності з подальшої вербалізацією цих процесів викликає значний інтерес лінгвістів [8; 9; 13]. Нині збільшилася увага до ролі суб'єкта пізнання [10] – людини – та її індивідуального сприйняття фактів дійсності [14], а також зосередження уваги на ролі мислення в процесах пізнання дійсності [15; 16].

Актуальність праці зумовлена необхідністю теоретичного огляду розвитку категорії *дійсність* для визначення засобів її відображення в мові.

Мета дослідження – з'ясувати місце категорії *дійсність* у мовознавстві.

Завдання:

- охарактеризувати категорію *дійсність*, дати визначення цьому поняттю;
- з'ясувати, чи може *дійсність* розглядатися як лінгвістична категорія.

Сучасні вчені звертають увагу на багатоаспектність і різногранність мови як об'єкта дослідження. З одного боку, мова забезпечує взаємодію адресата і адресанта мовлення, виконуючи комунікативну функцію. На думку багатьох науковців, саме ця функція є провідною, оскільки вона забезпечує існування мови. З іншого ж боку, мова спрямована на дійсність і на створення того світу образів, що існує між дійсністю та людиною, виступаючи як множина знань, які в сукупності створюють картину світу. Ця картина світу локалізована в людській свідомості, постійно поповнюється і коригується, регулює поведінку людини. Мова не просто передає

інформацію у вигляді висловлювань, у яких наявні певні знання про фрагменти дійсності. Вона відіграє важливу роль у накопиченні знань, їх зберіганні в пам'яті, систематизації, тобто бере участь у їх обробці. Тим самим мова забезпечує пізнавальну діяльність людини, отже виконує когнітивну функцію.

Суть категорії *дійсність* віддавна цікавила представників різних філософських напрямів і течій. Починаючи від часів античної філософії, дійсність розглядалася по-різному. Так, значну частину діалогу “Кратил” давньогрецький мислитель Платон відводить власне лінгвістичним питанням, а саме розмірковуванню про те, чи пов'язані слова з фактами дійсності. Вустами Кратила Платон озвучує думку, що назви речей відповідають їхній природі, а правильність назви предмета залежить від правильності інтерпретації цього предмета [12]. Таким чином ранній Платон розпочав дискусію в науці про те, що назви речей якимось чином можуть бути пов'язані з дійсністю, яку людина може пізнати лише частково.

Починаючи від Аристотеля, дійсність трактується як реалізація певних можливостей. Критикуючи платонівський світ ідей, Аристотель визначає дійсність як сукупність одиничних предметів, які можна спостерігати [1: 37]. Знання дійсності (чистої дійсності (тобто Бога), а не матерії) досягається шляхом розуму, і тому важливим є визначення, адже знання про дійсність є знання про поняття. Тому вчений виділяє логіку як науку, яка допомагає пізнати саму дійсність.

У середньовічній науці, позначеній схоластичними течіями, вченнями та догмами, дійсність визнавалася лише як релігійно-ідеалістичне визначення духовно-божественних явищ, позбавлене можливості існування в часі і просторі.

У філософії XVI–XVIII ст. дійсність тлумачиться як сукупність матеріальних тіл, що існують об'єктивно в просторі та часі і наочно даних у сприйнятті. У натуралістичному розумінні Т. Гоббса і Р. Декарта дійсність набуває абстрактно-механічного і геометричного характеру. Т. Гоббс вважав геометрію взірцем логічного мислення, тому часто ставить її за взірець. Описуючи предмети дійсності, він зазначає, що “кожен, хто приступає до вивчення виникнення і властивостей тіл, стикається з двома абсолютно різними родами останніх. Один із них охоплює предмети і явища, які називають природними, оскільки вони є продуктами природи; інший – предмети і явища, які виникли завдяки людській волі, в силу договору та угоди людей, і називається державою (civilitas)” [5: 80]. Тобто вчений вважав елементами дійсності лише матеріальні об'єкти.

Тенденція до визнання ідеальних, а не лише матеріальних реалій фактами дійсності проглядається у поглядах І. Канта, який перевів проблему дійсності в план гносеології і вбачав в цій категорії матеріальну умову досвіду, що забезпечує зв'язок речі зі сприйняттям. Дійсність визначається філософом як логічна категорія модальності [7: 181]. Таким чином реалія визначається фактом дійсності через існування предмета в можливому чуттєвому досвіді.

Дійсність як одна з методологічних категорій філософії розглядалася у працях багатьох філософів. Так, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг і Г. Гегель вважали дійсність втіленням діяльності розуму, тлумачачи її як єдність сутності та існування, внутрішнього і зовнішнього, потенцій і актів. На протиположності об'єктивно-ідеалістичному трактуванню Л. Фейєрбах ототожнював із дійсністю чуттєво-дане, С. К'єркегор – акт суб'єктивної віри, А. Шопенгауер – акт волі.

Із становленням мовознавства як науки категорія *дійсність* проникає в галузі лінгвістики. Конкретна національна мова починає розглядатися як унікальний шлях пізнання світу, яким наділене певне суспільство, що володіє цією мовою. В. фон Гумбольдт ще в середині XIX ст., зазначав, що мова – це опосередкована ланка між людиною і світом, що її оточує; своєрідність мови зумовлюється тим, що вона як посередник між людиною і зовнішніми речами закріплює у звуках мисленнєвий світ: призначення мови полягає в тому, щоб здійснювати “перетворення світу в думки” [6: 103]. Вчений акцентує увагу на понятті, що є посередником між фактом дійсності і словом: “слово не еквівалент чуттєво-сприйманого предмета, а еквівалент того, які він був осмислений мовленнєвотворчим актом у момент винайдення слова” [6: 103]. Тобто дійсність може інтерпретуватися по-різному, залежно від мовця і культури, носієм якої він є. Далі Гумбольдт чітко проводить межу між дійсністю і мовою, стверджуючи, що “мова представляє нам не самі предмети, а завжди лише поняття про них, самодіяльно утворені духом у процесі мовотворчості” [6: 103]. Тобто, за поглядами вченого можна дійти висновку, що за допомогою мови відображається не стільки власне субстанційні властивості позамовного світу, скільки ставлення людини до нього. Ці корелятивні зв'язки в різних мовах переломлюються по-різному крізь властиве кожній мові семантичне членування дійсності.

У мовознавстві початку ХХ ст. набула популярності ідея про те, що мова займає провідне місце у процесах категоризації дійсності. Це унаочнюють праці Е. Сепіра та Б. Уорфа, які на початку ХХ ст. сформулювали гіпотезу лінгвальної відносності, що вибудовує пряму залежність пізнання світу від структурних можливостей тієї чи іншої мови. Згідно з нею мова є провідником до соціальної дійсності і суттєво впливає на наше уявлення про соціальні процеси і проблеми [12: 130]. Реальний світ (дійсність) значною мірою неусвідомлено будується на ґрунті мовних звичок певної соціальної групи [12: 131]. Вчений зазначає, що дві різні мови не можна вважати засобом вираження однієї й тої ж соціальної дійсності [12: 131]. Саме мова може інтерпретувати дійсність залежно від культурних умов і породжувати специфічну картину світу, що не є точною копією реальності.

Представники неогумбольдтіанства заперечували безпосередній зв'язок мови з дійсністю, позаяк кожна мова відтворює передусім суб'єктивно-конвенційне сприйняття дійсності представниками певного етносу. Так, Г. Іпсен визнавав, що з'єднувальною ланкою між світом і людиною є категорія значення. Гумбольдтівську внутрішню форму мови він трактував як закон формування опорної системи значень мови, яка має на увазі категоріально сформований світ як дійсність [3: 137]. Л. Вайсгербер, наділяючи мову трьома основними здатностями (світорозуміння, культуротворення, історична), вважав, що мова робить світ доступним для людської свідомості [3: 141].

Представник сциєнтистського напрямку філософії Л. Вітгенштейн на початку 20-х років ХХ ст., осмисливши діалектичну єдність мови і дійсності, у праці “Логіко-філософський трактат” стверджував, що дійсність – це не більше, ніж сукупність фактів та подій, які можна фіксувати та передавати за допомогою мови [4: 21]. Знаменитий вислів цього вченого “Межі моєї мови визначають межі мого світу” можна трактувати по-різному, але беззаперечно, що ролі мови у процесах усвідомлення фактів дійсності, у її здатності конструювати реальність й отримані мовні моделі накладати на фрагменти дійсності відводиться провідне місце. “Імена позначають лише те, що є фрагментом дійсності” [4: 261]. Учений намагається становити межу між мовою, мисленням і дійсністю, з'ясувавши, що є її фактом [4: 534], чи все видиме є дійсним. Таким чином дійсність переформатовується мовою, створюючи тим самим унікальну картину світу, притаманну носіям конкретної природної мови і культури.

Е. Бенвенист визначав мову як формальну класифікацію предметів і процесів. Він писав, що мова – це модель структури відношень. Вона встановлює відношення слів і понять в потоці мовлення і тим самим, відтворюючи об'єкти і ситуації, породжує знаки, що відрізняються від референтів. Мова відтворює світ, але підпорядковує його при цьому власній організації [2: 27]. Мова, яка є найвищою формою здатності до символізації, може репрезентувати дійсність за допомогою знака як представника об'єктивної дійсності. Також вона здатна встановлювати відношення за допомогою значення між одним предметом та іншим [2: 29].

Нині значну увагу в мовознавчих студіях приділено дослідженню й моделюванню відношень, що існують між мовою і дійсністю [8; 13; 14]. В онтологічному плані дійсність представлена як сукупність матеріальних тіл, що існують об'єктивно в просторі і часі. У гносеологічному плані образ дійсності виникає в результаті діяльності мислення, яке за допомогою мови логічно впорядковується, вибудовуючи таким чином схеми і моделі побудови фрагментів дійсності.

Отже, *дійсність* визначаємо як все, що об'єктивно існує в довіллі, є невід'ємною частиною матеріального і духовного життя суспільства загалом і кожного окремого соціуму. У філософських напрямках ХХ століття дійсність має антропологічну, психологічну, феноменологічну, семіотичну та інші способи тлумачення. У розумінні цієї категорії слід враховувати її онтологічну і гносеологічну складові. У лінгвістиці дійсність розглядається як універсальна категорія, що є однією з методологічних засад мовознавства. Заперечення факту зв'язку дійсності і мови суперечить суті природної мови, що виникає, розвивається як реакція людини на факти довілля. Дослідження відношень між мовою і дійсністю видається перспективним, позаяк допоможе встановити роль людини у процесах категоризації та концептуалізації довілля.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аристотель. Метафізика / Аристотель. – К.: “Ельга”, 2002. – 829 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: УРСС, 2002. – 448 с.
3. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа / Й.Л. Вайсгербер. – М.: УРСС, 2004. – 190 с.

4. Витгенштейн Л. Философские исследования / Л. Витгенштейн // Языки как образ мира. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – С. 220–548.
5. Гоббс Т. Сочинения в 2 т. / Томас Гоббс. – Т.1. – М.: Мысль, 1989. – 622 с.
6. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 2000. – 398 с.
7. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М.: Мысль, 1994. – 591 с.
8. Колшанский Г.В. Логика и структура языка / Г.В. Колшанский. – М.: КомКнига, 2005. – 240 с.
9. Левицкий А.Э., Потапенко С.И., Воробьева О.П. Лингвоконцептология: перспективные направления. Монография / А.Э. Левицкий, С.И. Потапенко, О.П. Воробьева. – Луганск: Изд-во ГУ «ЛНУ им. Тараса Шевченко», 2013. – 624 с.
10. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 280 с.
11. Платон. Кратил, или о правильности имен // Античные теории языка и стиля (Антология текстов) – СПб.: Алетейя, 1996. – С. 40–64
12. Сепир Э. Статус лингвистики как науки / Э. Сепир. // Языки как образ мира. – М.: ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2003. – С. 127–138.
13. Шмелев А.Д. Русский язык и внеязыковая действительность / А.Д. Шмелев. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.
14. Bloom P., Peterson M.A., Nadel L., Garret M.F. (eds.) Language and Space / P. Bloom, M.A. Peterson, L. Nadel, M.F. Garret. – MIT Press, 1996. – 603 p.
15. Bockx Cedric. Language in Cognition: Uncovering Mental Structures and the Rules Behind Them Wiley / Cedric Bockx. – 2010. First edition. – 264 p.
16. Chomsky N. Language and thought / N. Chomsky. – Beijing: Language and Culture University Press, 1995. – 93 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Семененко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: проблеми моделювання дійсності мовними засобами.

УДК 81.1

ЭМОЦИИ КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Ольга СЕНИЧЕВА (Бердянск, Украина)

У статті розглядаються проблеми визначення емоції як психологічної категорії. Порівнюються поняття «емоції», «почуття», «емоційний стан», «емоційне ставлення». Аналізуються існуючі класифікації емоцій.

Ключові слова: емоція, почуття, емоційний стан, базові емоції, меліоративність, пейоративність, нейтральність.

The article deals with the problem of determining emotion as a psychological category. The author compares such concepts as «emotion», «feelings», «emotional state», «emotional attitude». The existing classification of emotions are analysed.

Key words: emotion, feeling, emotional state, basic emotions, meliorativity, pejorativity, neutrality.

На современном этапе в силу антропоцентризма вопрос об эмоциях, эмоциональных состояниях человека занимает одно из ключевых мест в научной парадигме. Будучи проявлением высшей нервной деятельности человека, эмоции представляют собой сложную многоаспектную категорию, относящуюся к разным сторонам личности.

Эмоции являются предметом изучения лингвистики, психологии, физиологии, философии, поэтому существуют разные понимания природы эмоций. Существование в науке разнообразных подходов и множества противоречивых точек зрения на определение эмоции свидетельствует о недостаточной изученности данного явления, чем и обусловлена **актуальность** нашего исследования.

Цель исследования – дать характеристику эмоции как многоаспектной категории. Достижение поставленной цели предусматривает решение следующих **задач**: уточнить определение эмоции; проанализировать классификации эмоций, в основу которых положены разные принципы; определить лингвистические параметры эмоции.

Проблематика эмоций активно разрабатывается в трудах лингвистов (Л.Г. Бабенко, В.И. Болотов, С.Г. Воркачев, В.И. Жельвис, С.В. Ионова, Н.А. Лукьянова, Ю.М. Малинович, Э.А. Нушикян, Р.С. Сакиева, О.Е. Филимонова, З.Е. Фомина, В.И. Шаховский и др.), в лексикографической теории и практике (Ю.Д. Апресян, В.Ю. Апресян). Внимание эмоциональному аспекту языка уделяют А. Вежицкая, Б. Волек, Дж. Эйчисон и др.

Суть современного лингвистического подхода к изучению эмоций выглядит следующим образом: есть мир (объект), есть человек (субъект), способный отражать мир. Но отражает этот мир человек не механически, а пристрастно, избирательно: только то, что ему необходимо в

данный момент или по каким-либо причинам интересно. Эмоции этот процесс отражения регулируют, выступая в роли посредника между миром и его отражением в языке человека: эмоции выражают значение объектов мира для человека. Эмоции как психическое явление отражают (то есть воспроизводят) в сознании человека его эмоциональные отношения к миру. Эти эмоциональные отношения являются хотя и субъективными, но социально осознанными и потому в определенной степени типизированными. Эмотивы категоризируются по объему эмоций в их семантике (аффективы, коннотативы и потенциативы), по модусу их существования (языковые, речевые), по параметру эксплицитности / имплицитности выражения [10].

Эмоции дефинируются как «особый класс психических процессов и состояний, связанный с инстинктами, потребностями и мотивами, отражающих в форме непосредственного переживания (удовлетворения, радости, страха и т.д.) значимость действующих на индивида явлений и ситуаций для осуществления его жизнедеятельности» [7: 461].

Физиологи, в отличие от психологов, при определении эмоций на первое место выдвигают реакции организма: «Эмоции – реакции человека и животных на воздействие внутренних и внешних раздражителей, имеющие ярко выраженную субъективную окраску и охватывающие все виды чувствительности и переживаний» [1].

Наряду с термином «эмоции», в научной литературе используются термины «чувства», «психологические состояния», «эмоциональные состояния» и др.

Понятия «эмоции» и «чувства» в психологических работах обычно различают по следующим показателям:

1. «Эмоции возникли раньше чувств, они свойственны не только человеку, но и животным и выражают отношение к удовлетворению физиологических потребностей» [4: 7], а чувства появились на основе высших социальных потребностей человека [1].

2. Эмоции более элементарны по психологической структуре процесса, они есть непосредственные переживания; чувства – это сложные эмоциональные личностные образования, включающие как эмоциональное ядро, так и интеллектуальный и волевой компоненты. Чувства бывают моральные, эстетические, интеллектуальные, родительские и др.

3. Одно и то же чувство может реализоваться в различных эмоциях, например, любовь порождает целый спектр эмоций: радости, восторга, гнева, печали и т.д. В одном и том же чувстве нередко сливаются противоположные (положительные и отрицательные) эмоции, и тогда говорят об их амбивалентности (двойственности).

4. Чувства надситуативны, эмоции ситуативны, то есть они возникают как отклик на конкретную ситуацию, реальную или воображаемую.

5. Чувства устойчивы во времени, их существование в структуре личности может измеряться десятилетиями, эмоции кратковременны. В содержании чувств зафиксированы устойчивые отношения личности к предметам и явлениям объективной действительности. Чувства исключительной силы, стойкости, длительности, направленные на одну цель, называются страстью.

6. Чувства имеют ярко выраженный предметный характер, иначе говоря, связаны с конкретным объектом (предметом, человеком, событием и т.п.). По степени обобщенности объекта они подразделяются на конкретные (к определенному человеку, произведению искусства), обобщенные (к детям, музыке) и абстрактные (чувство прекрасного, справедливости, долга, юмора и т.п.). Эмоции конкретны и не всегда направлены на какой-либо объект.

Однако в лингвистике термины «эмоции» и «чувства» чаще употребляются как синонимы, поскольку не все вышеперечисленные нюансы значимы для лингвистического исследования.

И.А. Морозова, не смешивая понятия «чувство» и «эмоция», считает возможным использовать термин «эмоция», так как независимо от того, назвать ли страх, удивление эмоцией, чувством или каким-нибудь другим словом, это явление будет представлять собой переживание человеком своего отношения к тому, что он познает или делает, к другим людям или к самому себе [13].

На наш взгляд, термин «эмоция» репрезентирует большую конкретность, понятие «чувство» многозначно. Например, в «Толковом словаре русского языка» зафиксировано пять значений этого слова: это и синоним эмоций, и «способность воспринимать внешние воздействия» (*органы чувств, чувство боли*), и синоним сознания (*без чувств кто-либо – без сознания, в обмороке*).

Что касается терминов «эмоциональное состояние» и «эмоциональное отношение», то это типы эмоций, различающиеся по субъектно-объектной направленности, т.е. термин «эмоция»

является по отношению к ним интегральным. К первому подвиду относятся, например, *страх, радость, печаль*, а ко второму – *симпатия, ненависть, презрение*.

В настоящее время существует множество классификаций эмоций, в основу которых положены разные принципы.

Потребностно-информационная теория П.В. Симонова [9] связывает эмоции с двумя факторами: 1) мотивации, или потребности, и 2) разности между информацией, необходимой для удовлетворения данной потребности, и информацией, доступной субъекту. Речь идет об информации прагматической, о средствах удовлетворения потребности.

По характеру действий все эмоции подразделяются на две группы: реализующие контактное взаимодействие с объектом или дистанционные действия по отношению к нему (овладение объектом, защиты объекта и т.п.).

Теория Б.И. Додорова классифицирует эмоции на основе их ценностного содержания, выделяя следующие типы: 1) альтруистические (*нежность, радость за другого, сопереживание, забота, участие, жалость*); 2) коммуникативные (*желание общаться, симпатия, благодарность, признательность, обожание, желание заслужить одобрение*); 3) глорические (*стремление завоевать признание, гордость*); 4) практические (*желание добиться успеха в работе, напряжение, любование результатами труда*); 5) пугнические (*жажда острых ощущений, решительность, азарт*); 6) романтические (*стремление к необычному, ожидание чуда*); 7) гностические (*удивление, недоумение, догадка*); 8) эстетические (*жажда красоты*); 9) гедонистические (*веселье, беззаботность, безмятежность, нега* и др.); 10) акизитивные (*стремление коллекционировать*) [2].

Более общая классификация эмоций Н.Ф. Ежовой распределяет их на три группы: 1) психоэмоциональный настрой человека (*радость, страх, зависть, жалость* и др.); 2) интеллектуальные эмоции (*интерес, уверенность, сомнение, удивление* и др.); 3) морально-нравственные эмоции (*раскаяние, угрызения совести, уважение, гордость* и др.).

В эмоциям разные ученые включают различные психологические состояния. К. Изард [3: 64] считает, что исследовать нужно только базовые эмоции, к которым он относит *интерес, радость, удивление, печаль, гнев, отвращение, презрение, страх, стыд*. Все остальные являются производными от базовых. По В.И. Шаховскому, эмоции «редко выражаются в единственном варианте, и чаще всего реализуются пучком: группа гнева, группа радости, группа печали, группа страха» [10].

Другие ученые, напротив, выделяют большое количество эмоций, учитывая их тончайшие оттенки или степени интенсивности (например, *недовольство – возмущение – гнев – ярость – бешенство*) либо привлекая такие чувства, которые в разной степени осложнены интеллектуальными, моральными, волевыми компонентами (например, *догадка, желание заслужить одобрение*). В.И. Шаховский [10: 7] упоминает, что «психологи насчитывают более пятисот различных эмоций человека», а Е.Ю. Мягкова [6: 18] ссылается на работу Р. Johnson-Laird & К. Oatley «The Language of Emotions: an Analysis of Semantic Field», где приводится 590 английских слов, называющих эмоции. Р.И. Яранцев [11], помимо т.н. «традиционных» эмоций, называет еще такие: *приветствие, ободрение, любезность; предупреждение, предостережение, угроза; утомление, усталость* и другие.

Таким образом, классификация эмоций А.Н. Лука [4; 5] представляется нам одной из наиболее адекватных, согласно которой эмоции характеризуются такими параметрами:

1) **Длительность.** Эмоции обычно кратковременны. «Более или менее устойчивое эмоциональное состояние человека, окрашивающее в течение некоторого времени все его переживания», называется настроением [7: 230].

2) **Интенсивность.** Самую высокую степень интенсивности имеют аффекты – «сильные и относительно кратковременные эмоциональные переживания, сопровождаемые резко выраженными двигательными и висцеральными проявлениями» [7: 33]. В языке для номинации одной и той же эмоции разной степени интенсивности существуют пары лексем: *восхищение / восторг, симпатия / любовь, удивление / изумление, страх / ужас, неприязнь / ненависть* и т.д. Различные фразеологизмы также обозначают разные степени интенсивности одной и той же эмоции.

3) **Диффузность.** Психика человека такова, что он способен испытывать одновременно несколько эмоций (симпатия и восхищение, гнев и горе, страх и стыд и т.п.). Иногда человек не в состоянии четко дифференцировать «клубок эмоций», которые он переживает в тот или иной момент.

4) **Полярність.** Почти все эмоции имеют свое противопоставление, то есть образуют пары по типу оценочного знака. Положительные и отрицательные эмоции связаны с удовлетворением или неудовлетворением различных потребностей организма, таким образом, они классифицируются не по нравственному признаку, а сообразно понятиям «приятное – неприятное». Так, например, к **положительным** эмоциям относят: *удовольствие, радость, блаженство, восторг, ликование, восхищение, симпатия (приятнь), нежность, любовь (половая), любовь (привязанность), умиление, благодарность, гордость, самодовольство, удовлетворенность собою* и др.; к **отрицательным** – *неудовольствие, горе, отчаяние, тоска, печаль (грусть), уныние, скука, огорчение, разочарование, тревога, боязнь, испуг, страх, ужас, жалость, сострадание, сожаление, досада, обида, гнев, ярость, презрение, возмущение (негодование), неприязнь, зависть, злоба, злость, ненависть, ревность* и др.; к **нейтральным** – *состояние спокойного созерцания, равнодушие (безразличие), интерес (любопытство), удивление, изумление* [5: 24–25; 8: 70–71].

Эмоции тесно связаны со всеми остальными аспектами личности. «Эмоция складывается из трех компонентов – физиологического процесса, экспрессивного поведения и переживания» [3: 107].

Вывод. Эмоции являются мотивационной основой сознания, мышления и социального поведения. Каждая эмоция имеет свои характерные знаки, каталог которых формирует семиотику эмоций человека. В то же время эта корреляция не является моделью типа *one-emotion-one-style*. Эмоции тесно связаны со знаниями: меняются знания, мысли, и это влечет изменение эмоций человека. Эмоции меняются во времени. Являясь частью естественного развития человеческой расы, эмоции универсальны. Выделяются фундаментальные эмоции, количество которых различается в разных научных школах. Признается, что все эмоции конституируются социокультурными параметрами, поэтому, помимо универсальных, наблюдаются и специфические для определенной культуры эмоции.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Большой энциклопедический словарь / отв. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
2. Додонов Б. И. Эмоция как ценность / Б. И. Додонов. – М.: Политиздат, 1978. – 272 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bvp.npu.edu.ua/images/files/dodonov%20emocia.pdf>.
3. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард ; перев. с англ. – СПб.: Питер, 1999. – 464 с.
4. Лук А. Н. Эмоции и чувства / А. И. Лук. – М.: Знание, 1972. – 80 с.
5. Лук А. И. Эмоции и личность / А. И. Лук. – М.: Знание, 1982. – 176 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://vk.com/doc704697_132852778?hash=a45d88c47494eb119f&dl=858a4bef66b400be24.
6. Мягкова Е. Ю. Эмоционально-чувственный компонент значения слова / Е. Ю. Мягкова. – Курск : КГУ, 2000. – 112 с.
7. Психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
8. Рогов Е. И. Эмоции и воля / Е. И. Рогов. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1999. – 240 с.
9. Симонов П. В. Высшая нервная деятельность человека: мотивационно-эмоциональные аспекты / П. В. Симонов. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
10. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – 4-е изд., стереот. – М.: ЛКИ, 2012. – 208 с.
11. Яранцев Р. И. Эмоции и чувства человека : сб. упр. по рус. фразеологии / Р. И. Яранцев, И. И. Горбачева; под ред. Р. И. Яранцева. – 2-е изд., доп. – М.: URSS, 2009. – 90, [2] с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Сенічева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства та слов'янської філології Бердянського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: загальне мовознавство, лінгвістика тексту, психолінгвістика, емотіологія, стилістика.

УДК 811.11.112.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ СТИЛІСТИКИ У XVIII СТОЛІТТІ В НІМЕЧЧИНІ

Тетяна ТОКАРЕВА (Кіровоград, Україна)

У статті подається короткий огляд основних тенденцій розвитку та становлення стилістики протягом 18 століття у Німеччині.

Ключові слова: стиль, стиль художнього твору, сприйняття дійсності, вираження, суб'єкт.
The article reveals a brief survey of the main tendencies of development of stylistics of the 18th century in Germany.

Key words: style, declamatory style, perception of reality, expression, subject.

Історичний огляд напрямків стилістичних досліджень попередніх століть надає можливість для більш серйозного дослідження різних аспектів стилістики на сучасному етапі. Саме завдяки історичним розвідкам можна прослідкувати, наскільки ефективними були окремі напрямки дослідження стилю, якими шляхами просувалися теорії багатьох відомих представників XVIII століття. У системі філологічної підготовки майбутнього вчителя німецької мови історичний аспект стилістики має важливе значення, оскільки сприяє розширенню загального кругозору та поглибленню знань також і з інших філологічних дисциплін.

Звичайно, такі аспекти не можуть залишитися поза увагою дослідників. Крім наукових розвідок стосовно окремих питань стилістики, загальні напрямки розвитку стилістичних досліджень були об'єктом досліджень багатьох мовознавців та філологів це, зокрема, М.П.Брандес, Е.Різель, Т.Глушак, К.-Х.Гьоттерт, О.Юнген та ін.

Завдання дослідження полягає у аналізі основних тенденцій розвитку стилістичних досліджень у Німеччині у XVIII столітті, оскільки саме цей період створив досить міцне підґрунтя для становлення стилістики у подальший час і до сьогодення.

Високий стиль, на який опиралися у XVII столітті, XVIII століття назвало пишномовністю. Нове поняття орієнтувалося на середній стиль. Наслідуючи таких попередників, як Лейбніц чи Томаніус, які акцентували три сучасні головні категорії гарного стилю: правильність мови, ділова спрямованість і чіткість, Фрідріх Андреас Хальбауер (1692-1750) відмежувався від попередньої епохи. У його працях, присвячених риторичі, які були написані у період з 1725 по 1736 рік, розглядається загальне вчення про фігури мови як абсолютне нормування [4:99].

Найбільш впливовим борцем-одинаком проти пишномовності був Йоган Крістоф Готшед (1700-1766) – відомий німецький письменник і діяч культури, критик, історик літератури і театру, теоретик раннього Просвітництва, теоретик німецької мови і літератури, найбільш авторитетний захисник мовної уніфікації у 2-й половині XVIII століття, один із творців німецького просвітницького класицизму. Художній світогляд Готшеда носив вузько раціональний характер: у поезії та в літературі найбільшого значення він надавав повчальності, був ворогом всього вишуканого, надмірно пишного, орнаментального, висловлювався за чіткість, простоту, «правдоподібність».

Починаючи з 1726 року Йоган Крістоф Готшед працював у Лейпцизі та вважався однією із найважливіших особистостей тамтешньої академічної спільноти. Теоретик поетичного мистецтва, граматист і перекладач, він пропагував новий ідеал: чіткість, позбавлена усіяких прикрас, природня легкість, однозначний синтаксис і розуміння зв'язку частин промови. У цей же час були опубліковані такі праці Готшеда, як «Спроба християнського поетичного мистецтва» (1730) та підсумовуючий твір «Мистецтво красномовства у найкращих традиціях старих греків та римлян у докладному викладі» (1736), пізніше світ побачив його твір «Академічне мистецтво красномовства» (1759).

Готшед перейняв раціоналістичну філософію Крістіана Вольфа, математичний устрій та впорядкування знання і переніс її на естетичну сферу. Хоча стосовно ораторського мистецтва класичного змісту він притримувався античних авторитетів, таких як Цицерон, Квінтіліан, Аристотель, Готшед схиляється все ж таки до парадигматичних змін. Він має на меті звести міцний теоретичний фундамент для риторичи, повернути промову до свідомості, і, нарешті, до логіки. Готшед пов'язував такі два аспекти, як «правдивість промови» та «дієвість промови» (її вплив). Не дивлячись на це, він протиставляє стилістичному віршованому вираженню важливу функцію стосовно дієвості, врешті-решт, все ж таки переважає логічна причина, якій підпорядковуються прикраси [4]. Важливим є те, що види стилю Готшед розрізняє не за використанням певних фігур, не у відповідності до матеріалу, а орієнтується в першу чергу на використання мови.

У розділах твору «Мистецтво красномовства у докладному викладі», які присвячені стилістиці, теоретик поетичного мистецтва розглядає тропи, стилістичні фігури та композицію, принципи вживання мови та вчення про види писемного мовлення, якому в цій праці приділяється значна увага. Автор сортує гарні та недосконалі види писемного мовлення різних класів та підкласів суспільства. Цей розподіл чітко вказує на те, що акцент змістився із

нормування на аналіз. Готшед веде дискусію навколо питання стосовно впливу стилістики на емоційну сферу людини.

Рухаючись далі, необхідно згадати і про Йогана Георга Зульцера (1720-1779) – німецького естета і педагога. У «Загальній історії вишуканих мистецтв» він виклав у алфавітному порядку основні поняття естетики і окремих видів мистецтв; підкреслював значення смаку і почуття у впливі мистецтва на людину. Моралізування Зульцера у душі школи Бодлера обумовило негативне відношення до його творів Лессінга, Гердера та Гете [4].

Незадовго після Готшеда у своєму головному творі «Загальна теорія художнього мистецтва», над яким Й.Г.Зульцер працював майже 20 років, він заклав основи поетики як форми індивідуального вираження. Хоча все-таки Зульцер орієнтувався на класицизм із його формальністю, він виходив із того, що поет представляє себе самого у своєму індивідуальному стилі. Прекрасне, на його думку, не може бути пізнаним, а тільки може бути відчуте, сприйняте, при цьому функціональний інтерес до предмету не має значення [4:101]. Для поетів періоду Бурі і натиску його концепт був недосконалим. Проти цього приєднався пізніше Імануїл Кант у своєму творі «Критика сили оцінювання» («*Kritik der Urteilskraft*», 1790). На думку Канта, схильність до прекрасного проявляється тільки тоді, коли те, що сприймається у дійсності, відповідає умовам пізнання. Оскільки естетичний аспект має справу із оцінкою та відповідними можливостями, Кант називає свою естетику критикою сили оцінювання. Оцінка відповідно до смаку (суб'єкт оцінює і щось, на його думку, є гарним) є спільною для всіх суб'єктів, які споглядаються, оскільки умови пізнання для всіх є однаковими. Інтерес не може бути передумовою прихильності до всього гарного, у цьому випадку мова йдеться про «доцільність без мети». Система Канта мала також вплив на розуміння стилю, перш за все тут найбільше відчувається прихильність до риторики.

У знаменитому параграфі № 35 його третьої критики Кант не вважає риторичну вартість уваги. Цим самим він підписує смертний вирок дисципліні, яка має досить солідний вік у кілька століть. Для Канта правда переважає над дієвістю. Але правдою називається відтоді щось інше, а саме те, що виникає у процесі сприйняття. Кант надає великого значення процесам пізнання, як вони відбуваються, які передумови існують для них. Через відхилення риторики взагалі стиль набуває у Канта великої чинності, своє власне право. «Краса повинна виявлятися у мистецтві як природа і саме за цим повинен слідувати стиль». Однак, цю властивість, за теорією Канта, має тільки геній, у якому природа диктує правила мистецтву. У цій дещо складній ситуації мова йдеться не про можливо якнайбільш точну копію природи, а власне природа і є тим, що виражає геній. Стиль повинен вивчатися. Звичайно, Кант не зробив нарис власної стилістики, для нього вона належала до сфери емпіричного [4:102].

Якщо у XVII столітті висловлювалися проти того, що важливий ідеал риторичної декоративної оболонки думки, застаріле розуміння стилю схилилося до цієї думки ще й у XVIII столітті. Француз Джордж Луї Леклерк граф фон Буффон (1707-1788), відомий як природодослідник в епоху Просвітництва, якого цитують і досі, започаткував новий ідеал стилю. У своїй промові у паризькій Академії *Academie France Discours sur le style* 25 серпня 1753 року він сформулював свій відомий вислів «Людина – це стиль» («*Der Stil ist der Mensch selbst*»). Навіть якби при цьому наголос падав на слово «стиль», то все одно необхідно було б визнати, що час об'єктивного стилю, який існував незалежно від того, хто говорить або від того, хто пише, вже минув.

Власне, ця думка не була новою, та й сам Буффон не може вважатися революціонером теорії риторичної оболонки, він більше дотримувався класичного ідеалу стилю. Він розуміє стиль експліцитно, як «порядок і рух, який приносить у свої думки». «Гарний стиль полягає у чіткому порядку». Лише засобом цієї суворої архітектури думки наближаються до природи, яка створювалася тисячоліттями, при цьому граф фон Буффон свідомо проводить паралелі між історією стилю та природою [4:103]. Оскільки зміст мовлення як вічна правда завжди пов'язаний безпосередньо із людиною, то вона має можливість виразити свою індивідуальність лише завдяки стилю. Упорівняння стилю та людини у Сенеки – *Ut vir, sic oratio (Wie der Mann, so die Rede) ma Sermo animi imago est (Die Rede ist das Bild der Seele)* має небагато спільного із сучасною теорією експресивності (*Expressionstheorie*). Не зважаючи на це, ключовий вислів Буффона спричинив радикальне трактування індивідуального стилю. Звісно, цьому сприяв той факт, що академічне мовлення (академічна промова) із її чіткими періодами являє собою зразок досконалої риторичної оболонки, яку учні вивчали до XIX століття напам'ять.

Видатні літературознавці і філософи перейняли у XVIII столітті – часто у скороченому розумінні Буффона – думку про те, що стиль нерозривно пов'язаний із мовцем і в жодному разі його не можна розглядати як оболонку думки. У Німеччині до найпалкіших прихильників Буффона належали Гете і Гегель, а також Йоганн Георг Гаман (1739-1789), німецький філолог, філософ, якого прославила академічна промова у 1776 році в німецькому перекладі. Він виступав проти раціоналізму та ідеалів Просвітництва. Його головною працею є «Христові походи філолога». Ведучи боротьбу із свідомим методом мислення Гаман протиставляв йому вчення «про безпосереднє знання», яке отримують при допомозі містичної інтуїції. Звідси – культ генія і поезії – «рідної мови людства», а також твердження про те, що справжня художня творчість є процесом підсвідомим. Його погляди вплинули на представників руху Бурі і натиску, а також на Гердера, Гете, Фіхте, Шеллінга, Гегеля і Кверкегора [2].

Так, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770-1831) у своїх «Лекціях про естетику» (опубліковані у 1835-1838 р.р.) висунув тезу про те, що стиль є особливістю суб'єкта. Відомим твором Гегеля є «Лекції із стилістики». Під стилем (у літературі та мистецтві) розуміють своєрідність художнього мовлення, окремі твори письменника, напрямки національної літератури; у широкому розумінні *стиль* – наскрізний принцип побудови художньої форми, який надає відчутну цілісність, єдиний тон та колорит її головним моментам. В античності слово «стиль» означало склад мовлення, сукупність лексико-фразеологічних норм, притаманних кожному виду риторичної словесності [1]. У XVII ст. вчення про поетичний стиль оформлюється в особливу філологічну дисципліну, а у XVIII ст. термін «стиль» засвоюється філософською естетикою; Гете і Гегель пов'язують поняття «стиль» із художнім уособленням, стиль базується на глибоких твердинях пізнання самої суті речей, оскільки ми можемо розпізнавати його у зримих образах [3].

Питання про природу гармонії і досконалості у системі Гегеля висувалося у цілому ряді галузей і контекстів – етичному, естетичному, у галузі філософії природи. Бути істинним означає відповідати своєму поняттю. Під поняттям «справжній друг» розуміють такого друга, спосіб дії якого відповідає поняттю дружби. Так само ми говоримо і про справжній твір мистецтва [4]. Досконалість людини для Гегеля є очевидною, вона полягає у гармонії організації, а мета розвитку людини за Гегелем – досягнення досконалості.

У «Естетиці» Гегель виокремлює три основних стилі у мистецтві: строгий, ідеальний і приємний. Перший стиль у мистецтві носить строгий характер, але по мірі наближення до прекрасного ця строгість стає дещо м'якшою. У цьому стилі домінує суть справи, а привабливість та грацією художник нехтує. Характер другого стилю, за словами Гегеля, можна визначити як життєвість у формі прекрасної спокійної величчі, якою ми захоплюємося у творах Фідія та Гомера. Гегель пояснює особливості ідеального стилю таким чином, що він має на меті справити враження на інших. Він формулює визначення ідеального, досконалого художнього твору а саме, «у творі мистецтва повинні бути обидва елементи – внутрішній спокій і звернення до глядача, однак, ці аспекти повинні бути у цілковитій рівновазі». Якщо твір не буде звертатися до глядача, то він не викличе у нього жодних емоцій, якщо твір стане занадто близьким глядачеві, то він сподобається йому, але не своєю цілісністю, не простою втілення задуму, а своїми випадковими рисами [4].

Йоган Вольфганг Гете (1749-1832) також зробив значний внесок у розвиток стилістики. У своєму короткому есе про «Просте наслідування природи, манеру, стиль», яке було надруковане вперше в «Німецькому Меркурії» у 1789 р., відомий письменник і поет створив міцне теоретичне підґрунтя для нового захоплення стилем. Гете розрізняє тут три творчі методи, а саме, «просте наслідування» дає натуралістичне зображення явищ дійсності, «манера» характеризується переважанням суб'єктивного початку у творі, «стиль» – вища форма творчості, заснована на точному знанні об'єкта зображення, причому саме зображення, слідуючи певним законам прекрасного, відбирає явища дійсності, підкорюючи твір певній ідеї, виведеній із пізнання предмета художником. Стиль – це термін для позначення вищої міри, якої коли-небудь досягало і коли-небудь зможе досягти мистецтво. Просте наслідування є передумовою стилю. Коли мистецтво завдяки наслідуванню природі, завдяки зусиллям створити для себе єдину мову, завдяки точному та поглибленому вивченню самого об'єкта набуває більш точного знання якостей предметів і того, як вони виникають, коли мистецтво може вільно охопити поглядом ряди образів, співставляти різні характерні форми і передавати їх, тоді вищим ступенем, якого воно може досягти, стає стиль, ступенем, на одному рівні з найбільшими устремліннями людини. Якщо просте наслідування базується на спокійному ствердженні сущого, то стиль заснований на

глибоких твердинях пізнання, на самій суті речей, оскільки нам дано це розпізнати у зримих образах [4:104].

Глибоко своєрідним було розуміння Гете досконалого, яке він розглядав у контексті відносин між природою і людиною. Відношення до досконалого Гете-натураліста пов'язане із пошуком критерію краси і спробою відповісти на питання, чим відрізняється красиве у природі від некрасивого і чи є краса органічних істот вираженням їх досконалості у сполученні із свободою. Прекрасне у мистецтві розглядалося Гете крізь призму відносин людини і природи.

У своїй роботі «Про правду і правдоподібність у мистецтві» (1798) Й.В. Гете стверджував, що досконалий твір мистецтва здається нам витвором природи, оскільки гармонує із найкращими сторонами натури людини. Художник піднімається до творця і продовжує справу, яку розпочала природа.

Під час своєї подорожі по Італії князь Веймарської поезії зустрівся із Карлом Філіпом Морітцем (1756-1793). Домінуючою у їхніх розмовах знову ж таки була теза про те, що «стиль є найвищим ступенем, якого коли-небудь досягало і навряд чи зможе ще колись досягти мистецтво». Тепер стиль мав справу із усвідомленням. Він виявляється тоді, коли митець, який вже сам по собі є стилістом, оскільки він говорить сам, пояснює суть речей і предметів при допомозі образу, який можна побачити. У стилі пов'язується оцінка окремого, яка виявляється у наслідуванні природі із абстрагуванням манери, так як ціле можна виразити через окреме. У будь-якому разі стиль розширює поле своєї традиційної дії. Мова вже не йдеться про окремі стилістичні засоби, а про єдність стилю, яка зовні обмежується мистецтвом. Зібравши всі мистецькі вирішення для Гете лише тоді викристалізовується стиль, коли зображуване має ще й другий рівень вираження, який пов'язаний із навколишнім світом [4:104].

Поряд із тим, що стилістика висунула теорію індивідуального стилю, у XVIII столітті засновується також і традиційне вчення про стиль [1]. Довгий час ґрунтовною працею у цій галузі був твір Йогана Крістофа Аделунга «Про німецький стиль» (1785), де відчувається сильний вплив раціоналізму. Тут стиль трактується, як і раніше, як об'єктивна величина, яку можна виміряти, коли норми обмежуються у просторі та в часі: стиль може виступати лише обмежено як загальний ідеал. Це є більш консервативною думкою порівняно із теорією індивідуального стилю. Аделунг визнає, що, враховуючи генія, який сам створює мовлення, оформлення мовлення є справою смаку, а це не завжди пов'язане із певною витонченістю. У таких випадках необхідно дотримуватися певних правил. Аделунг наполягав на тому, що думка повинна передувати висловлюванню, але він застерігає від того, щоб занадто цьому довіряти, що вираження існує саме по собі, самостійно. Так, лейпцігський мовознавець виокремлює спочатку 12 загальних чеснот стилю, які пов'язані між собою. Крім правильного мовного оформлення він вимагає використання літературної норми німецької мови, діалекти для нього не припустимі. Класичні чесноти (правила стилю): чистота, чіткість, відповідність, виокремлення, різноманітність, милозвучність, наближення до життя, новизна, а також єдність стилю.

У так званій «особливій» стилістиці Аделунг розрізняє окремі види стилю відповідно до різних точок зору. Під цим розуміється не що інше, як різні рівні стилю: довірливий, посередній та високий. Також стилі систематизуються за інтенцією (повідомленням, інструкцією) або за зовнішньою формою (лист, живе мовлення, промова і ін.). Послідовники Аделунга, які зазнали неабиякого впливу романтики, н.п. Йоган Андреас Вендель, частково звільнилися від орієнтації на рівні стилю і запропонували для систематизації нейтральні змістові категорії: діловий стиль, навчальний стиль та ін. [4:105].

Поняття «елокуції» вивільнилося від пут риторики і стало самостійним, як граматики і стилістики; Й.К.Аделунг покладає відповідальність на риторичну і логічну стосовно інтенції та диспозиції. Його концепція мала величезний вплив на становлення самостійної і повноправної стилістики. Підручники з порівняльної та нормативної стилістики створювалися до XIX ст. Назвемо деяких відомих авторів цих підручників: Карл Райнгард (1796), Теодор Гайнзіус (1801), Йоган Андреас Вендель (1816), Крістіан Фрідріх Фалькман (1836), Сімон Генріх Адольф Герлінг (1837) та Вільгельм Вакернагель (1873).

Узагальнюючи, спроби XVIII століття можна назвати пошуком «розумної стилістики». Поворот від ідеалів епохи Барокко веде до Ренесансу та властивої йому манери вираження. Цей зв'язок проявляється досить чітко у вимозі автентичного стилю написання листів, позбавленого різноманітних манірних прикрас у мові. Згідно відомої риторичної епістолярного стилю, яку запровадив Крістіан Фюрхтегот Геллерт (1715-1769), у листі повинна передаватися справжня

розмова. Дуже природно, навіть з елементами пригодницької оповіді, демонструє це Геллерт у своєму романі у формі листів «Життя шведської графині Г.» (1747-1748), а його твір «Листи, практичний порадачник», у якому він чітко виступає за індивідуальний стиль, у другій половині XVIII століття став канонізованим текстом.

Навряд чи якийсь інший німецький підручник зі стилістики висловлюється таким радикальним чином на користь природи та проти будь-якого дотримання правил, нехтуючи ними повністю, як твір Карла Філіпа Морітца (1756-1793) «Лекції про німецький стиль», які він читав у період із 1793 по 1794 р.р., але опубліковані вони були тільки у 1808 році. Автор, відомий як письменник, викладав спочатку в гімназії, згодом став професором та членом академії. Тут він читав свої лекції із стилістики, у яких наголошував на тому, що вираження (мовлення) повинно слідувати за думкою та повинно бути позбавлене усіляких прикрас.

У передмові до лекцій Морітц подає відповідне твердження, згідно якого необхідно чітко виробити правила стилю і саме цій меті слугує весь курс лекцій. Те, що дійсно повинно бути сказано гарно, треба так само гарно і продумати заздалегідь; у зворотньому випадку це буде лише накопиченням окремих слів, які тільки звучать та збивають інших з пантелику. Морітц вважав, що того, що становить характерні особливості стилю, притаманні тільки для нього, не можна навчити, це можна лише споглядати. Стиль безпосередньо виходить від суб'єкта.

Суб'єкт діяльності являє собою дуже складну систему, яка має у якості своїх компонентів різні групи людей, окремих особистостей, які зайняті у різних сферах духовного і матеріального виробництва, і, нарешті – суспільство у цілому [1:50]. Поняття «суб'єкт» передбачає його активність по відношенню до об'єкта, це по-перше, а по-друге, – певну його організацію, налаштування, установку в зв'язку із характером цієї активності. «Одна і та ж людина як суб'єкт може вступати в різні відносини із дійсністю, тобто проявляти різні види активності: а) пізнавальну; б) практичну; в) естетичну, і кожного разу структура його розумової діяльності буде відповідним чином перебудовуватися [1:50]». Суб'єкт практичного відношення до дійсності, який цікавить нас при розгляді стилю, має складну структуру. У ній можна виокремити наступні рівні, які ніби надбудовуються один над іншим: 1) певна психо-фізіологічна організація суб'єкта, яка забезпечує можливість творчої розумової діяльності. На цьому рівні суб'єкт виступає як елемент. 2) Соціальний рівень, на якому суб'єкт виступає як елемент складної суспільної системи. Спосіб «входження» його в цю систему характеризує його як особистість, яка представляє собою конкретне вираження сутності людини, тобто певним чином реалізовану інтеграцію у даному індивіді соціально-значимих якостей, які відносяться до сутності даного суспільства. 3) Індивідуальний рівень, на якому реалізуються ціннісні відношення як вибіркова здатність до сприйняття дійсності, здатність до творчої уяви і діяльності [1:50].

Суб'єкт мовленнєвої діяльності – це людина, яка говорить, тобто практично діюча людина, яка будує своє висловлювання відповідно до законів власної мовленнєвої діяльності і спілкування. Суб'єкт мовленнєвої діяльності персоніфікує процес мовлення, створюючи мовний текст як реальну цілісність. Розуміння тексту визначає того, хто за ним стоїть, адже будь-яке висловлювання, навіть стандартне привітання, має певну форму автора (і адресата).

У XVIII столітті стиль розглядався як щось абсолютне, як інтегрована частина риторики (старого вчення про промову «*Redelehre*»), яка пізніше вважалася вже застарілою дисципліною, Кант виражав це у відношенні «предмет-слово» («*Ding-Wort-Relation*»).

Суто німецький термін «стилістика» у цей час взагалі було вжито вперше, згідно «Словника німецької мови» раніше цю назву ввів Новаліс. За потребою часу виник і термін «індивідуальний стиль». Акцент стилістики перемістився із природовідповідності на стилістичний аналіз. У випадку, якщо стиль дійсно є відображенням духу, стало можливим урахування автора (увага до автора).

Найвищого піку індивідуальний стиль досяг за часів епохи романтизму в XIX ст. Але найвизначніші особистості, які підготували підґрунтя для цього, належали все-таки до числа представників XVIII століття.

Поряд із вже згаданими іменами, такими як Готшед, Зульцер, Геллерт та Морітц, слід назвати також Йоганна Готфріда Гердера (1744 -1803), який досліджував у своїй теорії мови зв'язок особистості та мови, а саме стилю. При цьому він припускав, що по інший бік мови не існує жодних думок. Із книги до читача звертається не просто якась стилістична конвенція, а «відбиток живої людської душі», як вважав Гердер [4]. Мовознавство із самого початку ігнорувало риторіку, також і у філософії Гегеля вона є підпорядкованою дисципліною.

Нарешті, у XIX столітті, інші дисципліни перейняли царину риторики, перш за все поетика, яка була найближчою до естетики та філології. Лише вчення про стиль пережило всі ці перипетії та залишилося жити ще сотні років і надалі. Сьогодні ми говоримо про те, що стилістика має зв'язки із багатьма іншими дисциплінами, а літературознавчий стилістичний аналіз є тією галуззю, в якій найвизначнішим способом виявляється застосування стилістики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брандес М.П. Стилістика німецького мови (для інститутів і факультетів іноземних мов): Учеб. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1990. – 320 с.
2. Bunting Karl-Dieter. Ratgeber. Stilsicheres Deutsch. – Tandem Verlag GmbH, Königswinter, Köln. – 320 s.
3. Glusak T.S. Funktionalstilistik des Deutschen. – Minsk: Verlag „Wyschejschaja Schkola“, 1981. – 171 с.
4. Göttert Karl-Heinz, Jungen Oliver. Einführung in die Stilistik. – Wilhelm Fink Verlag. München GmbH & Co. KG, 2004. – 288 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Токарєва – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач секції німецької філології (кафедра германської філології) Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми стилістики німецької мови.

УДК 811.111 : 81

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ТЕРМІНУ В ЛІНГВІСТИЦІ

Марина КІЗІЛЬ (Запоріжжя, Україна)

Статтю присвячено дослідженню еволюції наукового розуміння терміну в лінгвістиці. Теоретичне осмислення статусу терміну почалося за часів структурної лінгвістики. Розуміння терміну як одиниці наукового мислення, що належить до певної терміносистеми та вербалізується у процесі комунікації за допомогою професійної інформації є типовим для сучасної когнітивно-дискурсивної лінгвістики.

Ключові слова: категоріальні ознаки, когнітивно-дискурсивна парадигма, концепт, термін, термінознавство, терміносистема, структурна лінгвістика, функціональний підхід.

The article is devoted to the investigation of the evolution of scientific understanding of the term in linguistics. Theoretical comprehension of the term's status began at the time of structural linguistics. Understanding of the terms as a unit of scientific thinking that belongs to a certain terminological system and is verbalized in the process of communication with the aim of professional information transmission is typical for modern cognitive and discursive linguistics.

Key words: categorical features, cognitive and discursive paradigm, concept, term, science of terminology, term system, structural linguistics, functional approach.

Увага до термінології як об'єкта лінгвістичного аналізу зумовлена тенденцією до швидкого збільшення обсягу термінологічної лексики в умовах науково-технічного прогресу та світової культурно-економічної інтеграції. Розвиток науки та техніки спричиняє появу нових галузей знання. В світовому співтоваристві нині постійно з'являються нові терміноодиниці на позначення різноманітних спеціалізованих явищ, об'єктів, понять, якими користуються в тому чи іншому професійному комунікативному середовищі.

В зв'язку з цим перед мовознавцями постає завдання – перетворити «термінологічний вибух» у процес, який необхідно досконало розуміти та яким потрібно керувати. Саме цим і пояснюється велика зацікавленість лінгвістів до вивчення проблем термінознавства. Для сучасного мовознавства та термінознавства важливим є також всебічне теоретико-практичне осмислення самого поняття «термін», його категоріальних ознак, системних відношень між термінами, термінами та іншими одиницями мови. У зв'язку з цим завданням даної статті є з'ясування еволюції розуміння поняття терміну у лінгвістиці, визначення тих категоріальних ознак, системних характеристик та основних властивостей терміну, якими оперують науковці у сучасних термінологічних студіях та когнітивно-дискурсивній парадигмі.

Термін (від лат. terminus – межа, границя) – слово або словосполучення, яке точно і однозначно визначає чітко окреслене спеціальне поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва та його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери [16: 27]. На сьогоднішній день у лінгвістиці існує більше 3000 визначень поняття терміну, проте його зміст ще й досі не з'ясовано до кінця. Аналіз вже існуючих визначень термінологічних одиниць мови, що використовується для спеціальних цілей, дає підставу розуміти термін як лексичну одиницю, що виражає певне професійне або наукове поняття відповідної предметної галузі й перебуває у системних відношеннях із іншими найменуваннями цієї сфери діяльності. У сучасній лінгвістиці існують також наступні визначення поняття «термін»: «слово чи словосполучення, що точно

позначає певне поняття, яке застосовується в науці, техніці, мистецтві» [1: 53]. Аналогічну дефініцію знаходимо в словнику лінгвістичних термінів Д.Е. Розенталя та М.А. Теленкової [13: 133], у теоретичній праці М.Ф. Алефіренка [1: 24] та інших.

Більш чітке визначення терміну пропонує Б.Н. Головін, який розуміє під терміном «слово чи словосполучення, що має спеціальне значення, виражає та формує професійне поняття та застосовується у процесі пізнання та освоєння наукових і професійно-технічних об'єктів та відносин між ними» [3: 17]. В.М. Лейчик визначає термін як лексичну одиницю певної мови для спеціальних потреб, що використовується для позначення спільного (конкретного або абстрактного) поняття наукової теорії певної галузі знання або діяльності [7: 18]. За О.О. Реформатським терміни – це «спеціальні слова, обмежені своїм особливим призначенням; слова, які прагнуть бути однозначними як точне вираження понять і називання речей» [12: 49]. Н.П. Мелех визначає термін як «лексичну одиницю певної мови для спеціальних потреб, що використовується для позначення спільного (конкретного або абстрактного) поняття наукової теорії певної галузі знання або діяльності» [10: 6].

Початок вивчення термінів пов'язаний із іменами австрійського вченого Ойгена Вюстера Нубасова і російського термінознавця Д.С. Лотте, які опублікували свої перші роботи з термінознавства в 30-х роках ХХ століття [8: 16]. Саме у той час у мовознавстві панувала системно-структурна парадигма, так звана, структурна лінгвістика, започаткована Ф. де Соссюром, І. Бодуеном де Куртене, Р. Якобсоном, Л. Ельмслевим, В. Матезіусом, М. Трубецьким та іншими видатними науковцями. Об'єктом вивчення структурної лінгвістики була мова з точки зору її формального устрою й організації в цілому, її структурні компоненти – різнорівневі мовні одиниці, план вираження та план змісту яких і досліджувався мовознавцями того часу із застосуванням методів структурного аналізу.

Завданням мовознавців на той час було чітке визначення базових характеристик і властивостей термінів як особливих одиниць мови, що позначають спеціалізовані поняття науки та техніки; встановлення основних критеріїв визначення термінів та їх відмежування від одиниць загального вжитку. У структурній лінгвістиці вважалося, що термін може існувати лише як елемент терміносистеми, що являє собою впорядковану сукупність термінів, які адекватно висловлюють систему понять теорії, описуючи певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності [4: 100].

Саме у ті часи було закладено основи термінознавства як теоретичної дисципліни, на першому етапі формування якого (30–60 рр. ХХ століття) терміни як спеціальні слова почали виокремлюватися з загальномовного фонду. Термінознавство у той час було розділом мовознавства, що вивчало терміносистеми, принципи їхньої організації, механізми творення термінів, вимоги до них [9: 34-36].

На другому етапі свого розвитку (60-80 рр ХХ століття) термінознавство виокремилася у самостійну наукову дисципліну, що займалося теоретичними та прикладними завданнями вивчення термінів і терміносистем. У своїх роботах багато лінгвістів продовжували обґрунтовувати положення про термінологію як частину лексичної системи, розглядати проблему терміну та його системних ознак. Термін розглядався лінгвістами та термінознавцями як одиниця позначення наукового чи технічного поняття, значення якої є незалежним від контексту та детермінованим приналежністю до певної терміносистеми [4: 32]. Основними ознаками терміну вважалися наступні: системність, дефінітивність, однозначність, точність, дефінітивність, системність, незалежність від контексту, стилістичну нейтральність та вмотивованість [7: 12-20].

Принцип системності термінів виявляється в тому, що кожен із них має своє значення, що не співпадає зі значенням інших термінів певної терміносистеми [6: 33]. Хоча постулат про системний характер терміну сформульовано в цілому ряді лінгвістичних досліджень, він не завжди знаходить відображення в реальній практиці. Так, в великій кількості словникових дефініцій відсутня вказівка на співвіднесеність терміну та поняття, що він позначає, з певною системою понять, а сам термін виступає тільки як позначення окремого поняття, не пов'язаного з іншими поняттями. Крім того, терміни не є ізольованими, незалежними одиницями загальноживаної мови, що мають лише їм притаманні властивості, а становлять повноцінну частину загального складу мови, де властивості слів виявляються більш визначено, регламентовано, відповідно до вимог професійного спілкування та взаєморозуміння. Вимоги однозначності та стабільності семантичної структури термінів також не завжди реалізуються на практиці.

Питання ролі, значення та функцій термінів у різних текстах і ситуаціях професійного спілкування починає розглядатися у межах функціонального термінознавства, початок розвитку якого припадає на 90-ті рр XX століття. Термін в аспекті функціонального підходу – це «лексема в особливій функції». Основним завданням у функціональному термінознавстві є дослідження семантики терміну через функції, які він виконує в тексті. У працях представників цього напрямку термін розглядається як «функція мовної одиниці, що співвідносить його з особливою сферою використання, з особливою картиною світу (науковою, технічною, професійною) чи її фрагментом» [15: 27]. Акцент у дослідженні термінів переноситься з системних характеристик терміну на особливості його функціонування.

Науковці починають також говорити про те, що саме терміни визначають комунікативний характер того чи іншого тексту чи дискурсу, в якому вони функціонують, оскільки вони не тільки акумулюють загальну чи базову для учасників комунікації інформацію, але постають мовною формою репрезентації нового наукового знання [16: 38]. Подібне розуміння природи термінів переважає вивчення цих мовних одиниць у нерозривному розвитку із структурами свідомості. При цьому значення терміну розглядається вже як дворівнева структура, зовнішній рівень якої належить виявляється в семантиці цієї мовної одиниці, а глибинний рівень є власне концептуальною структурою, що є базовою для розуміння її семантичного значення [11: 152].

Все вищезазначене дозволяє зробити висновок про певні зміни в дослідницьких пріоритетах вивчення термінів. Так, поряд із традиційним питанням про те, які саме мовні знаки можуть об'єктувати поняття науки та техніки, у термінознавстві та лінгвістиці піднімається також питання про те, які саме концепти (за структурою, змістовим наповненням, ступенем абстрактності) найкращим чином сприяють фіксації, збереженню та передачі наукового знання та можуть відповідно претендувати на статус наукових понять [5: 17]. Подібні питання виникають завдяки становленню та розквіту в лінгвістиці кінця XX – початку XXI ст. когнітивно-дискурсивної парадигми, зорієнтованої на вивченні мови, як засобу отримання, зберігання, обробки та передачі інформації, необхідної для комунікації, дослідження способів концептуалізації, категоризації та вербалізації мовою дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду людини [14: 32].

У когнітивних студіях термін розглядається вже як «динамічне явище, що породжується формулюється, поглиблюється в процесі пізнання (когніції), переходячи від концепту – категорії мислення – до вербалізованого концепту, пов'язаного з тією чи іншою теорією, концепцією, що осмислює ту чи іншу галузь знання або діяльності» [11: 153]. Термін при цьому розглядається як концепт або особлива ментальна структура, що фіксує результат наукового пізнання. Вважається також, що «при визначенні терміну з когнітивної точки зору необхідно визначати не тільки структуру знань, що стоїть за даною мовною одиницею, але й місце цієї структури знання в загальній системі знань» [2: 19].

Сучасні термінознавчі студії, що виникли на теренах когнітивно-дискурсивної парадигми, досліджують термін як функціональне, текстове явище, що вербалізується в мовленні, а точніше в дискурсі, являючи собою вербалізовану структуру знання. У межах когнітивно-дискурсивної парадигми термін розглядається і як мовний знак, в значенні якого сконцентровано фрагмент знання певної терміносистеми, що використовується у різних типах дискурсу. Однак у повній мірі функція терміну розкривається саме в дискурсі та контексті поряд із іншими одиницями тієї ж предметної сфери [15: 18]. Терміни оптимізують процес збереження та передачі інформації в процесі наукової комунікації, тому що зміст терміна формується характеристиками концептів, які завжди представлені в системному значенні слова. У цьому полягає одна з відмінностей термінів від слів природної мови, концептуальні характеристики яких іноді виявляються тільки на функціональному рівні, тобто у дискурсі [15: 21].

Подібний подгляд на терміни дозволяє пояснити, чому не завжди можливим є дотримання тих вимог та критеріїв, що висувалися до них Д.С. Лотте [9] та його послідовниками, а саме: однозначності, відсутності синонімів та омонімів, емоційного та оцінного забарвлення. Нове тлумачення терміну, що виникло у когнітивно-дискурсивній лінгвістиці, дозволяє розширити межі розуміння інформаційної складової цієї поняттєвої одиниці, розкрити його семантичну структуру, тобто сукупність всіх його значень із закладеною в них термінологічною інформацією.

Безумовно, слід ураховувати, що інформаційна ємність терміну в міру того, як людські знання про світ розширюються та виникають нові поняття, що потребують номінації, значно змінюється. Бурхливий розвиток будь-якого нового напрямку науки чи техніки неминуче

пов'язаний із розширенням інформаційної змістовності його термінів. Інформаційна ємність термінів може зазнавати значних трансформацій не тільки в зв'язку з розширенням наукового чи технічного знання, але й із певними політичними, економічними, соціокультурними чи будь-якими іншими змінами. Важливо також розуміти, що інформаційна ємність терміну нерозривно пов'язана із обсягом його семантичних значень. У зв'язку з цим підтримуємо точку зору М.Н. Володіної, яка наголошує, що саме від частоти використання терміну в дискурсі, його комунікативного призначення, залежить те, наскільки термінологічна інформація, закладена в ньому, є важливою та необхідною [2: 26].

Таким чином, принцип вивчення термінів не тільки як елементів тієї чи іншої терміносистеми, проголошений у структурній лінгвістиці та термінознавстві на першому етапі його розвитку, а й як засобів вербалізації наукового мислення в процесі комунікації, постулюваний нині у когнітивно-дискурсивній парадигми та сучасних термінознавчих студіях, дозволяє не тільки всебічно осягнути сутність і категоріальні ознаки цих одиниць, але й є найбільш перспективним у їх подальших дослідженнях.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Теория языка. Вводный курс: учеб. пособие для студ. филол. спец. высш. учеб. Заведений / Н.Ф. Алефиренко. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 368 с.
2. Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации) / М.Н. Володина. – М. : изд-во центр Моск. гос. ун-та им. М.В. Ломоносова, 2000. – 128 с.
3. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Корбин. – М. : Высшая школа, 1987. – 104 с.
4. Даниленко В.П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
5. Зяблова О.А. Определение термина в когнитивно-дискурсивной парадигме / О.А. Зяблова // Сб. науч. трудов «Проблемы и методы современной лингвистики». – 2005. – Вып.1. – С. 151.
6. Крыжановская А.В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А.В. Крыжановская, Л.А. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1987. – 160 с.
7. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – [4-е изд.]. – М. : Либроком, 2009. – 256 с.
8. Лотте Д.С. Очередные задачи технической терминологии [Электронный ресурс] / Д.С. Лотте // Известия Академии наук СССР. Отделение общественных наук. VII серия. – 1931. – №4. – С.12-34. – Режим доступа: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/L/LOTTE_Dmitriy_Semenovich/_Lotte_D_S.html
9. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д.С. Лотте. – М. : Издательство Академии наук СССР, 1961. – 164 с.
10. Мелех Н.П. Проникновение терминологических единиц в общепотребительную лексику: экспериментально-сопоставительное исследование на материале разностилевых английских текстов : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Наталья Петровна Мелех. – Пятигорск, 2004. – 15 с.
11. Новодранова В.Ф. Проблемы терминообразования в когнитивно-коммуникативном аспекте / В.Ф. Новодранова // Лексикология. Терминоведение. Стилистика. Сб. науч. трудов. – 2003. – Рязань : изд-во Рязанского гос. ун-та. – С. 153.
12. Реформатский А.А. Вопросы терминологии / А.А. Реформатский. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 231 с.
13. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов: пособие для учителя / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М: Просвещение, 1985. – 399 с.
14. Селіванова О. А. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. А Селіванова // МОН України. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. Соловійова Н.В. Функціонально-стилістична диференціація фахової лексики / Н.В. Соловійова. – Полтава : Бліц, 2000. – 115 с.
16. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Кізіль – аспірантка кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Запорізького національного університету, викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси – термінознавство, функціональна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

УДК 811.112.2'81'37

КВАНТИТАТИВНІ МЕРОНІМИ В НІМЕЦЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Олена МАТЕРИНСЬКА (Кіровоград, Україна)

Статтю присвячено дослідженню структурно-семантичних особливостей квантитативних меронімів, тобто найменувань частин кількісних понять у німецькій та англійській мовах. Визначено їхні основні структурні та семантичні типи, встановлено моделі розвитку їхньої полісемії, акцентовано увагу на зв'язках досліджуваної тематичної групи з іншими тематичними групами меронімів.

Ключові слова: меронімія, квантитативний меронім, семантичний тип, структурний тип, полісемія, антропоморфна метафора, метонімія.

This paper focuses on the research of the structural and semantic peculiarities of the quantitative meronyms (names, denoting parts of the quantitative notions) in German and English. Their main structural and semantic types are revealed, the models of their polysemy development are being traced. The crucial importance of the interdependences between the thematic group under analysis and other thematic groups of the meronyms is highlighted.

Key words: meronymy, quantitative meronym, semantic type, structural type, polysemy, anthropomorphic metaphor, metonymy.

1. Вступні зауваження. Відношення між частиною та цілим є одним із фундаментальних логічних відношень, що впорядковують знання людини про навколишній світ, дозволяють за допомогою процесів синтезу та сегментації певної інформації виокремлювати у своїй свідомості частини понять та відновлювати їхній зв'язок із цілим. Слід зазначити, що при цьому зв'язок між частиною та цілим, який формується у «мовній картині» світу людини не завжди збігається з об'єктивно існуючими у природі відношеннями. Утім семантичний тип відношень між частиною та цілим (меронімія) виходить саме з об'єктивно наявних зв'язків між явищами та предметами навколишнього світу, ґрунтується на антропоцентризмі людського мислення, а відтак стає базою для численних антропоморфних метафор тощо. З огляду на важливість вивчення семантичних відношень у мові, дослідження меронімії [1-4; 20-22] є однією з актуальних тем у сучасній лінгвістичній парадигмі.

1.1. Лексичні одиниці на позначення частин цілого (мероніми) є основною частиною лексичного складу мови, до тематичних груп меронімічної лексики належать, наприклад, позначення: частин рослин (нім. *Ast*, англ. *branch* 'гілка (дерева)'); частин тіла (нім. *Ohr*, англ. *ear* 'вухо'); власне найменувань частин (нім. *Teil* 'частина', *Stück* 'шматок', *Element* 'елемент', англ. *part* 'частина', *piece* 'шматок') і под.

У цій розвідці йдеться про одну з більш ніж десяти тематичних груп меронімічної лексики, а саме про квантитативні мероніми (далі КМ), тобто про позначення частин кількісних понять, наприклад, нім. *Viertel*, англ. *quarter* 'чверть'. Зазначені лексичні одиниці мають давнє походження та належать до базового прошарку лексику, без якого людина не може обійтися у повсякденному житті. Вони виражають значення певної кількості, визначеної частки в межах конкретних та абстрактних понять, є відображенням важливості певних об'єктів матеріальної культури у свідомості людини, що і відбивається на їхньому функціонуванні у мові.

1.2. Дослідження відношень між частиною та цілим розпочалося ще в античні часи у роботах Платона та Аристотеля [29: 279; 6: 41], у яких було сформульовано базові аксіоми відношень між частиною та цілим. Ці принципи взаємозалежності між частиною та цілим на формальному рівні вивчалися надалі в межах логіки, мереології [15; 30: 3]. На тлі дослідження таксономічних відношень у мові лінгвістична традиція звернулася до трактування меронімії як одного з важливих типів семантичних зв'язків у лексиці у 80-90 роках ХХ століття [7; 8; 14; 31; 35], у зв'язку з чим необхідним виявилось визначення семантичних типів меронімії [19; 24; 26]. Під час аналізу структурних типів КМ були залучені класичні та новітні роботи у галузі словотвору німецької та англійської мов [9-13; 16-18; 23; 25; 27; 28; 32-34; 36].

2. На меті цієї студії – визначення структурно-семантичних особливостей квантитативних меронімів у німецькій та англійській мовах та виявлення взаємозв'язку між їхньою структурою та семантикою.

Об'єктом дослідження є квантитативні мероніми (іменники на позначення частин кількісних понять) в німецькій та англійській мовах та їхні лексико-семантичні варіанти (ЛСВ). **Предмет дослідження** – структурні та семантичні особливості КМ у німецькій та англійській мовах. Наведений у цій статті матеріал спирається також на попередні дослідження системи меронімів у німецькій та англійській мовах, а також на їхнє вивчення у різноструктурних мовах (на прикладі соматизмів) [1-4; 20-22].

2.1. Загальний обсяг проаналізованої меронімічної лексики становить 4730 лексичних одиниць (6098 ЛСВ) у німецькій мові та 1888 лексичних одиниць (6091 ЛСВ) у англійській мові (у двох досліджуваних мовах – це 6618 лексичних одиниць, із загальною кількістю їхніх значень 12 189 ЛСВ). Емпіричний матеріал дослідження складають лексичні одиниці (ЛО), отримані шляхом суцільної вибірки з репрезентативних тлумачних та перекладних словників німецької та англійської мов [37-42], було використано також тематичні, ідеографічні, етимологічні словники, електронні бази даних, енциклопедичні джерела.

Квантитативні мероніми складають відносно незначну частину загального складу меронімічної лексики, але їхнє вивчення є важливим для розуміння вибудови принципів взаємозалежності між частиною та цілим у лексичній системі досліджуваних мов. До 308 досліджуваних у цій статті КМ (354 ЛСВ) у німецькій мові та 152 лексичних одиниць (253 ЛСВ) у англійській мові було зараховано іменники із семантикою визначеної частки, кількісної характеристики цілого, наприклад, нім. *Drittel* 'третина', англ. *handful* 'жменя' тощо.

Виокремлено також лексеми, які вказують на виділення певної кількості в межах цілого, але не визначають точно кількісні межі, наприклад, нім. *Portion* 'порція, частка', англ. *share* 'частка'. Досліджувані лексичні одиниці можуть також мати значення невизначеної великої чи малої кількості, наприклад, нім. *Mehrheit* 'більшість', *Mindestmaß* 'мінімум, мінімальний розмір'.

Слова міри та ваги [5] становлять значну частину тематичної групи квантитативних меронімів, більшість таких лексичних одиниць є денумеративами, тобто ЛО, утвореними від числівників, стандартизованими одиницями виміру ваги, кількості, площі, об'єму і под., наприклад, нім. *Drittel* 'третина', *Deziliter* 'децилітр', *Fünffache* 'п'ятикратна кількість'.

До аналізу не були залучені одиниці виміру, що є вузькотермінологічними. Зазначені одиниці містять не тільки кількісну характеристику, а й визначають інтенсивність, силу фізичних понять, струму, електричного заряду, наприклад, *Ampere-stunde*, англ. *ampere-hour* 'ампер-година' і под.

Кількість одиниць міри й ваги є значно більшою, якщо розглядати весь перелік назв у загальноприйнятій метричній системі, залучати числівники та позначення, утворені від власних імен (див. наведений вище приклад: назву утворено від прізвища Андре-Марі Ампера (1775-1836), фізика, математика, природознавця).

2.2. Велика кількість досліджених лексичних одиниць походить від найменувань частин тіла, різних об'єктів побуту, які слугували людині (особливо до створення єдиної метричної системи) у якості одиниць вимірювання, еталонних вимірювачів, наприклад, нім. *Handbreite* 'ширина долоні (як міра)', *Barrel*, англ. *barrel* 'барель (англійська міра ємності – близько 167,3 літрів, у міжнародній торгівлі 159 літрів').

До досліджуваних одиниць включено також ЛО на позначення розміру, довжини, ширини, відстані тощо, адже вони також вказують на певну кількісну характеристику позначуваного поняття у його співвідношенні до цілого: нім. *Armlänge* 'довжина руки', *Berghöhe* 'висота скелі', англ. *fingerbreadth* 'ширина у палець'.

Кількісну характеристику тематичного складу досліджуваних квантитативних меронімів наведено нижче у таблиці 1.

Таблиця 1

Тематична класифікація квантитативних меронімів у німецькій та англійській мовах

Тематична група КМ:	Приклад	Кількість лексем		Кількість ЛСВ	
		Нім.	Англ.	Нім.	Англ.
1. Стандартизовані позначення певної кількості,	Нім. <i>Viertel</i> , англ. <i>quarter</i> 'чверть', нім. <i>Millimeter</i> , англ.	203	120	232	167

міри, ваги	<i>millimetre</i> ‘міліметр’				
2. Позначення розміру, довжини, ширини, відстані та ін.	Нім. <i>Länge</i> , англ. <i>length</i> ‘довжина’	63	20	73	35
3. Позначення частини грошових понять	Нім. <i>Zinsfuß</i> ‘відсоткова ставка’, англ. <i>share</i> ‘грошова, майнова частка’	19	4	26	9
4. Позначення міри абстрактних сутностей	Нім. <i>Intelligenzgrad</i> ‘рівень інтелекту’, англ. <i>grade</i> ‘ступінь, рівень’	17	7	17	30
5. Позначення спортивного рахунку, переваги у змаганнях на певну дистанцію	Нім. <i>Halslänge</i> ‘відстань на шию коня у кінних перегонах’, англ. <i>score</i> ‘рахунок (спортивних змагань)’	6	1	6	12
Разом		308	152	354	253

Незначною кількістю лексичних одиниць представлені досліджувані тематичні підгрупи:

- позначень частини грошових понять: нім. *Arbeitgeberanteil* ‘частка працевластивлених у соціальному захисті робітників’, *Gewinnanteil* ‘частка у прибутку’ англ. *co-payment* ‘спільна частка у виплаті певної грошової суми (наприклад, за медичні послуги поряд зі страхуванням)’;
- позначень міри абстрактних сутностей: нім. *Bildungsgrad* ‘рівень освіти’, англ. *range* ‘обсяг, межі певного поняття, явища, діапазон’;
- позначень частин рахунку у балах, переваги у змаганнях на певну дистанцію *Brustbreite* (букв. ‘ширина грудної клітини’) ‘незначна перевага у спортивних змаганнях’, англ. *score* ‘рахунок (спортивних змагань)’.

3. Структурна характеристика квантитативних меронімів у німецькій мові (див. таблицю 2) відзначається домінуванням двокомпонентних композитів (186 ЛО), які складаються переважно з двох іменників без з’єднувального елемента, наприклад, нім. *Raummaß* ‘просторова міра, міра обсягу’, та субстантивів зі з’єднувальним компонентом (їх порівняно небагато) пор.: нім. *Pferdelänge* ‘відстань попереду у корпус коня (на кінних перегонах)’.

Кількість КМ-трикомполітів у німецькій мові обмежується трьома зафіксованими випадками, наприклад, за моделлю $(Num+N)+N \rightarrow N$ утворено лексему *Dreiviertelmehrheit* ‘більшість у три чверті’. Продуктивними є також утворення квантитативних меронімів у німецькій мові за допомогою експліцитної деривації, а саме, суфіксації (нім. *Achtel* ‘восьма частина’) та, зважаючи на значну кількість запозичень з латини, грецької та французької мов, за допомогою запозичених префіксів (нім. *Milliliter* ‘мілілітер’).

Незначна кількість досліджуваних у німецькій мові лексичних одиниць на позначення квантитативних понять сформувалася також за допомогою префіксоїдів (нім. *Mindesthöhe* ‘мінімальна величина’, *Mindestmaß* ‘мінімум, мінімальний розмір’) та внаслідок імпліцитної деривації (нім. *Bund* ‘жмуток, в’язанка’ утворено зі зміною голосного внаслідок чергування від дієслова *binden* ‘зв’язувати’). Поодинокими є випадки скорочення як способу формування нових КМ у німецькій мові, наприклад, нім. *Dezi* є скороченням від *Deziliter* ‘децилітр’.

В англійській мові реєструється значно більше КМ, які репрезентовані симплексами (англ. *ton* ‘тонна’, *rod* ‘міра землі (що приблизно дорівнює 5 м)’, таких одиниць є 66) на противагу німецькій мові, у якій домінують КМ-композити (186 ЛО). Майже таким самим рівнем продуктивності в англійській мові характеризуються моделі утворення квантитативних меронімів за допомогою експліцитної деривації, наприклад, суфіксації (англ. *handful* ‘жменя’, *breadth* ‘ширина’). Кількісні дані щодо розподілу досліджуваних КМ за структурними типами наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Структурні типи квантитативних меронімів у німецькій та англійській мовах

Структурна модель	Кількість лексем	
	Нім.	Англ.
1. Симплекси	17	66

2. Експліцитна деривація	97	67
2.1. Афіксальні моделі	88	65
2.1.1. Суфіксальні моделі	57	39
2.1.2. Префіксальні моделі	31	26
2.2. Лексеми, утворені за допомогою префіксоїдів	9	2
3. Імплицитна деривація, конверсія	5	7
4. Скорочення	3	2
5. Композити	186	10
5.1. Двокомпонентні композити	183	10
5.2. Трикомпонентні композити	3	-
Разом	308	152

Як і в німецькій мові, значну кількість КМ у англійській мові утворено додаванням до коренів іменників префіксів, запозичених з латинської та грецької мов (англ. *milligram* ‘міліграм’), адже такі КМ належать до загальноприйнятої у всьому світі метричної системи. В англійській мові виявлено незначну кількість випадків конверсії (англ. *quadruple* ‘чотирикратний розмір’, лексему утворено від дієслова *to quadruple* ‘збільшувати у чотири рази’) та скорочення, наприклад, англ. *ar* ‘площа’ є скороченням від *area* ‘територія, простір, площа’. З-поміж досліджених КМ у англійській мові визначено тільки дев’ять двокомпонентних детермінативних композитів (англ. *headcount* (букв. ‘голова + лічба, кількість’) ‘кількість людей у певній соціальній групі, класифікації та под.’) та один копулятивний композит (англ. *acre-foot* ‘акрофут, глибина зрошення в один фут, що покриває поверхню, розміром один акр’).

3.1. Найбільш продуктивною структурною моделлю утворення КМ-композитів у обох досліджуваних мовах є модель $N+N \rightarrow N$: нім. *Kapitalanteil* ‘частка капіталу’, англ. *earshot* ‘відстань, на якій чути звук’. Малопродуктивною у німецькій мові є модель $N+(e)s \rightarrow N$: нім. *Lebensgröße* ‘натуральна величина’, $N+(e)n+N \rightarrow N$: нім. *Längenmaß* ‘міра довжини’ та $Adj+N \rightarrow N$: нім. *Grundgröße* ‘основна величина’; до непродуктивних моделей під час формування досліджених КМ належить, наприклад, модель $Num+N \rightarrow N$: нім. *Drittel* ‘третина’. Кількісні дані щодо конкретних структурних моделей КМ, які є детермінативними композитами представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

**Структурні моделі квантитативних меронімів-композитів
у німецькій та англійській мовах**

Структурна модель композита	Кількість лексем у німецькій мові	Кількість лексем у англійській мові
1. Двокомпонентні композити без з’єднувального елемента		
1.1. $N+N \rightarrow N$	101	8
1.2. $V+N \rightarrow N$	9	-
1.3. $Adj+N \rightarrow N$	24	-
1.4. $Num+N \rightarrow N$	2	1
1.5. $Präp+N \rightarrow N$	1	-
2. Двокомпонентні композити зі з’єднувальним елементом		
2.1. $N+(e)s+N \rightarrow N$	31	1
2.2. $N+(e)n+N \rightarrow N$	15	-
3. Трикомпонентні композити без з’єднувального елемента з лівобічним розгалуженням		
3.1. $(Num+N)+N \rightarrow N$	2	-
4. Трикомпонентні композити без з’єднувального елемента з правобічним розгалуженням		
4.1. $Adv+(N+N) \rightarrow N$	1	-
Разом	186	10

Незначна кількість КМ у німецькій мові сформувалася за моделлю $V+N \rightarrow N$: нім. *Sehweite* ‘дальність, поле зору’. Такі КМ визначають міру, відстань, дають кількісну характеристику певної дії, окреслюють її межі.

В англійській мові зафіксовано лише десять двокомпонентних КМ-композитів, із яких вісім утворено за моделлю $N+N \rightarrow N$: англ. *fingerbreadth* ‘ширина у палець’. Лексема *hogshead* (букв. ‘голова кабана’) ‘бочка значного обсягу (від 63 до 140 галлонів)’, утворена за моделлю

$N+(e)s+N \rightarrow N$, у наш час є застарілою. Інші моделі не відзначаються продуктивністю в межах зафіксованих у англійській мові КМ.

3.2. З-поміж досліджуваних у німецькій та англійській мовах КМ вирізняється значна частина лексичних одиниць, що походять з тих часів, коли у якості вимірювачів використовувалися предмети повсякденного побуту, з якими людина порівнювала вимірюване. Зазвичай вони є кореневими лексемами, лексемами, утвореними внаслідок експліцитної чи імпліцитної деривації, конверсії. У межах таких КМ фіксуються позначення міри, що вмотивовані найменуваннями:

– предметів побуту: нім. *Sack*, англ. *sack* ‘мішок як міра чогось’, англ. *spindle* (букв. ‘веретено’) ‘міра прядива’, *pole* (букв. ‘жердина’) ‘міра землі, площі 5 ½ ярда’;

– ємностей: нім. *Barrel*, англ. *barrel* (букв. ‘бочка’) ‘барель, англійська ємності, що дорівнює 167, 3 літри, у міжнародній торгівлі 159 літрів’, нім. *Anker* (букв. ‘невелика бочечка’) ‘старовинна німецька міра рідини у 34-36 літрів’, англ. *bushel* походить від середньоірландського *boss, bass* ‘долоня’ ‘міра ємності фруктів, овочів і под.’;

– землі: наприклад, англ. *acre* ‘акр, спочатку площа, оброблювана земля, пізніше виникає значення ділянки фіксованого розміру’ [5: 21]; (застар.) *hide* ‘гайда, ділянка, оброблювана родиною’ походить від дангл. *hīwan* ‘члени родини’. Значна кількість таких позначень зумовлена особливостями соціально-історичного устрою в Англії, що формувалася та змінювалася протягом багатьох століть.

Такими еталонами слугували також параметри тіла людини та тварини (наприклад, нім. *Fuß*, англ. *foot* (букв. ‘ступня’) ‘міра довжини, фут’, *Elle, ell* (букв. ‘лікоть’) ‘старовинна міра довжини, лікоть (45 дюймів)’, які також активно використовуються під час утворення квантитативних меронімів-комполітів на позначення ширини, розміру, а також переваги у спортивних змаганнях, наприклад, нім. *Halslänge* (букв. ‘довжина шиї’) ‘відстань на шию коня у кінних перегонах’, *Brustbreite* (букв. ‘ширина грудної клітини’) ‘незначна перевага у спортивних змаганнях’, англ. *fingerbreadth* ‘ширина у палець’. Для того, щоб передати такі значення використовуються також позначення тварин: нім. *Pferdelänge* (букв. ‘довжина коня’) ‘відстань попереду, що дорівнює корпусу коня (на кінних перегонах)’, англ. *hogshead* (букв. ‘голова кабана’) ‘бочка значного обсягу (від 63 до 140 галлонів)’.

Зовнішньо схожі, такі КМ можуть мати зовсім різну семантику, тобто: а) позначати параметри певної частини тіла: нім. *Hüftweite* ‘ширина, обсяг стегон’, *Tailenweite* ‘ширина талії’, *Armlänge* ‘довжина рукава’ та б) слугувати у якості слів-вимірювачів, наприклад, нім. *Armeslänge* ‘на відстані простягнутої руки’, нім. *Fingerbreite*, англ. *fingerbreadth* ‘шириною у палець’. С. О. Швачко зауважує, досліджуючи слова міри та ваги, що їм властива складна динаміка розвитку, вони підлягають процесам термінологізації та детермінологізації [5: 92, 106-107], специфікації та генералізації значення, змінюються разом із змінами соціуму, у якому функціонують, отже, вони є відображенням змін у сприйнятті та кількісному усвідомленні предметного світу.

3.3. Семантичні типи детермінативних квантитативних меронімів-комполітів (186 ЛО у німецькій та лише 9 ЛО у англійській мовах) презентовані нижченаведеними різновидами.

3.3.1. Партитивні КМ-комполіти позначають певне поняття за його партитивним зв’язком із ієрархічно вищим поняттям, характеризуються відношенням включення та виокремлюються в межах двох основних підтипів «Ціле – частина» та «Частина – ціле», у цьому випадку йдеться про певне ціле та виокремлення його частки, міри за підтипом: «Вимірювана величина – її міра, частка», «*A* складає частку *B* в межах Цілого», «*A* має міру *B*»: нім. *Vermögensanteil* ‘майнова частка’, *Stimmenanteil* ‘частка голосів (виборців)’, *Tailenhöhe* ‘висота талії’, англ. *bandwidth* ‘ширина смуги’ (105 ЛО у німецькій та лише 3 в англійській мовах).

3.3.2. Атрибутивні КМ-комполіти дають кількісну характеристику частин певного об’єкта, поняття за дименціональним семантичним підтипом («*B* має вимір, міру *A*, характеризується виміром *A*»), наприклад, нім. *Dreiviertelmehrheit* ‘більшість у три чверті’, *Dreivierteltakt* ‘такт (музичний) у три чверті’, *Fingerbreite*, англ. *fingerbreadth* ‘ширина у палець, палець у цьому випадку є вимірювачем квантитативного поняття ширини’.

У англійській лексемі *stimpert* ‘одиниця виміру сипучих речовин, перший компонент є, вірогідно, скороченням від *sixteenth* – шістнадцяти’. За семантичним підтипом «*B*-квантитативне поняття має характеристику *A*», утворене, наприклад, німецьке слово *Normalmaß* ‘нормальний,

стандартний розмір, еталон міри' (зазначених лексем є: 57 ЛО у німецькій та 6 ЛО у англійській мовах).

3.3.3. Акціональні КМ-композити позначають квантитативний вимір певної дії, певного процесу, наприклад, нім. *Hörweite* 'відстань, на якій чути звуки', *Reichweite* 'межі дії', *Pluspunkt* 'пункт рахунку, який додається, досягається у змаганні' (24 ЛО у німецькій мові). Як видно з описаного матеріалу, більшість КМ містить інформацію щодо цілого імпліцитно у своєму значенні (203 ЛО у німецькій мові та 149 ЛО у англійській мові).

Лише незначна кількість досліджених квантитативних меронімів експлікує назву цілого у своїй формальній структурі. До таких лексичних одиниць належать КМ-композиції партитивного семантичного типу (105 ЛО у німецькій та лише 3 ЛО в англійській мовах).

4. Досліджувані КМ є переважно моносемічними лексичними одиницями, несхильними до розвитку полісемії, що визначається характером їхнього значення, точною вказівкою на певну міру, кількість. Лише незначна їхня частина, переважно з узагальнювальним значенням квантитативності, має полісемічну структуру.

У німецькій мові рівень полісемії [1; 87-88] досліджуваних КМ дорівнює 1,14, а в англійській – 1,66. Індекс полісемії досліджених КМ у зафіксованих тематичних підгрупах свідчить про те, що найбільшим семантичним потенціалом у німецькій мові характеризуються позначення грошових понять (1,36) та позначення розміру, довжини, ширини, відстані тощо; стандартизовані позначення кількості, міри та ваги мають невеликий індекс полісемії (1,14).

Моносемічними одиницями презентовані КМ на позначення переваги у спорті, спортивного рахунку та міри абстрактних сутностей. У англійській мові найбільшим рівнем полісемії відзначаються найменування міри абстрактних сутностей та грошових понять. Це можна пояснити тим, що у німецькій мові позначення міри абстрактних сутностей є переважно композиціями, наприклад, нім. *Bildungsgrad* 'рівень освіти, освіченості', а в англійській мові з-поміж зазначених ЛО фіксуються переважно кореневі лексеми, наприклад, *range* 'обсяг, межі певного поняття, явища, діапазон'. З-поміж незначної кількості зафіксованих переносних значень КМ у німецькій мові (46 ЛСВ) та в англійській мові (101 ЛСВ) домінують метонімічні моделі розвитку переносних значень (відповідно: 31 ЛСВ у німецькій та 66 у англійській мовах) порівняно з 15 ЛСВ, утвореними за метафоричною моделлю переносу значення у німецькій та 35 такими переносами в англійській мовах.

4.1. З-поміж **метонімічних моделей** формування переносних значень КМ (виявлено 31 ЛСВ у німецькій та 66 ЛСВ у англійській мовах) зафіксовані переноси з КМ на **позначення іншого КМ** (31 ЛСВ у німецькій та 34 у англійській мові), наприклад, нім. *Breite* 'ширина у просторі' 'відстань від екватора, градус широти', англ. *length* 'довжина у просторі від одного кінця до іншого (наприклад, довжина острова)' 'певна відстань' 'довжина одягу'.

Тільки у англійській мові зафіксовано моделі переносів з КМ на позначення: **того, що вимірюється цим квантитативним меронімом** (13 ЛСВ у англійській мові): англ. *width* 'ширина' 'відміряне полотно дошки, шматок тканини'; **людини** (5 ЛСВ у англійській мові): англ. *quota* 'частка, квота' 'мінімальна кількість іммігрантів із дозвілом на в'їзд до країни'; **частини сукупності** (5 ЛСВ у англійській мові): англ. *quota* 'частка, квота' 'кількість голосів'; **дії** (4 ЛСВ у англійській мові): англ. *measure* 'міра', 'процес вимірювання', а також 'певні заходи'; **інструмента**, яким вимірюють міру, позначувану КМ (2 ЛСВ у англійській мові): англ. *measure* 'міра', 'інструмент, яким щось вимірюють на зразок вимірювальної лінійки, чаші зі шкалою для вимірювання'; одиничними випадками презентовані деякі інші моделі, наприклад, метонімічний перенос з КМ на позначення грошових одиниць: нім. *Belauf* 'одиниця виміру ділянки землі', 'грошова сума' і под.

4.2. Зафіксовано також **метафоричні моделі** розвитку нових значень КМ (15 ЛСВ у німецькій та 35 ЛСВ у англійській мовах), а саме – перенос з КМ на позначення: **абстрактних сутностей**: нім. *Grad*, англ. *degree* 'градус', 'ступінь інтенсивності, рівень (належний чи неналежний)' (4 ЛСВ у німецькій та 20 ЛСВ у англійській мовах); **локативних понять** (6 ЛСВ у німецькій та 9 ЛСВ у англійській мовах): нім. *Bündel*, англ. *bundle* 'пучок, в'язка' 'перетин ізоглос, математичних ліній, у фізиці – променів'; англ. *quantity* 'кількість' 'фіксована за розміром ділянка землі'; **людини**: *Größe* 'величина, розмір' 'шанована, авторитетна людина', англ. *mediocrity* 'середня величина' 'посередня, дуже ординарна людина' (3 ЛСВ у німецькій та 3 ЛСВ в англійській мовах); **темпоральних понять** (1 ЛСВ у німецькій та 2 ЛСВ в англійській мовах): нім. нім. *Länge*, англ. *length* 'довжина', 'проміжок часу за тривалістю' та **одягу** (1 ЛСВ у

німецькій та 1 ЛСВ у англійській мовах): нім. *Sack*, англ. *sack* ‘мішок як одиниця виміру’ ‘мішкуватий одяг, що не дуже пасує до типу фігури’.

5. За результатами вивчення структурних та семантичних особливостей КМ можна зробити наступні висновки:

5.1. Наведений матеріал дозволяє простежити тісний взаємозв'язок між матеріальною культурою людини та процесами формування метричної системи, у якій словами-вимірювачами на початкових стадіях її розвитку слугували предмети навколишнього світу, різноманітні за розміром та формою ємності, контейнери, частини тіла людини та їхні фізичні параметри (ширина, товщина, довжина) і под.

5.2. Зазначене зумовлює тісний взаємозв'язок між тематичними групами квантитативних меронімів та соматизмів, локативних понять (наприклад, значну частину слів-вимірювачів у англійській мові становлять найменування земельних ділянок).

5.3. Простежується динаміка розвитку семантичного обсягу КМ під час соціально-культурного розвитку, у процесі якого певні квантитативні поняття зникають, звужують чи розширюють свій семантичний обсяг.

5.4. У структурному плані спостерігається домінування композитів у німецькій мові та кореневих слів, а також КМ, утворених засобами експліцитної та імпліцитної деривації, в англійській мові. Найбільш продуктивною моделлю утворення двокомпонентних КМ-композитів є поєднання іменникових основ. Лише незначна частка досліджених КМ експлікує назву цілого у своїй формальній структурі.

5.5. До продуктивних семантичних типів у процесі формування досліджених КМ належать партитивний та атрибутивний семантичні типи. Решта семантичних типів не відіграє суттєвої ролі у їхньому формуванні. Саме ці два типи дозволяють визначити частину в межах цілого та описати, порівняти, охарактеризувати її за певними параметрами і створюють мотиваційну базу для номінації квантитативних понять.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Материнська О. В. Типологія найменувань частин тіла : [монографія] / О. В. Материнська. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 295 с. (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження ; Т. 5).
2. Материнська О. В. Меронімічні відношення в лексичній системі німецької та англійської мов : (монографія) / О. В. Материнська. – Донецьк : Всеукраїнське держ. багатопрофільне видавництво Донбас, 2012. – 360 с. (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т. 8.).
3. Материнська О. В. Моделювання меронімічних відношень у лексичній системі мови / О. В. Материнська // Мовознавство. Науково-теоретичний журнал інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та українського мовно-інформаційного фонду НАН України. – Київ: Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2013. – № 6 (273). – С. 58–67.
4. Материнська О. В. Словотворчий потенціал меронімів / О. В. Материнська // Нова філологія. Зб. наук. праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 61. – С. 150–157.
5. Швачко С. О. Слова міри і ваги : лінгвокогнітивні аспекти. Монографія. / С. О. Швачко. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – 132 с.
6. Aristotle The Metaphysics / Aristotle (translated by H. Tredennick). – London ; New York : William Heinemann Ltd., G.P. Putnam's Sons, 1912. – 473 p.
7. Chaffin R. The concept of a semantic relation / Roger Chaffin // Frames, fields and contrast : new essays in semantic and lexical organization. – Hillsdale ; New-Jersey ; Hove ; London : Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1992. – 464 p.
8. Cruse D. A. On the transitivity of the part-whole relation / Alan D. Cruse // Journal of Linguistics. – 1979. – Vol. 15/1. – P. 29–38.
9. Donalies E. Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick / Elke Donalies. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2002. – 190 S. (Studien zur deutschen Sprache. Forschungen des Instituts für deutsche Sprache ; Bd. 27).
10. Dressler W. On word formation. Natural Morphology / Wolfgang Dressler // Wiener Linguistische Gasette. – 1981. – № 26. – S. 3–13.
11. Engel U. Gaudium in scientia linguarum. Ausgewählte Schriften / Ulrich Engel [A. Jurasz, A. Kątny, E. Tomiczek (Hgg.)]. – Wrocław ; Dresden : Neisse Verlag, 2006. – 371 S. (Beihefte zum ORBIS LINGUARUM ; 44).
12. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre / Johannes Erben. – 3. Auflage. – Berlin : Erich Schmidt, 1993. – 182 S. (Grundlagen der Germanistik ; 17).
13. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Irmhild Barz. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – 375 S.
14. Iris M. A. Problems of the part-whole relation / Madelyn Ann Iris, Bonnie E. Litovitz, Martha Evens // Relational model of the lexicon. Representing knowledge in semantic networks (Studies in natural language processing). – Cambridge; New-York ; New Rochelle ; Melbourne ; Sydney : Cambridge University Press, 1988. – P. 261–287.
15. Husserl E. Zur Lehre von den Ganzen und Teilen / Edmund Husserl // Logische Untersuchungen. – Hamburg : Felix Meiner Verlag, 2009. – 813 S. – (Philosophische Bibliothek ; Bd. 601).
16. Kastovsky D. Wortbildung und Semantik / Dieter Kastovsky. – Düsseldorf : Schwann-Bagel GmbH ; Bern ; München : Francke Verlag, 1982. – 334 S.

17. Kürschner W. Zur syntaktischen Beschreibung deutscher Nominalkomposita. Auf der Grundlage generativer Transformationsgrammatiken / Wilfried Kürschner. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1974. – 228 S. (Linguistische Arbeiten ; 18).
18. Lohde M. Wortbildung des modernen Deutschen / Michael Lohde. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2006. – 350 S.
19. Lutz C. Untersuchungen zu Teil-Ganzes Relationen. Modellierungsanforderungen und Realisierung in Beschreibungslogiken / Carstin Lutz. – Hamburg : Universität Hamburg, 1996. – Mitteilung 258. – 79 S.
20. Materynska O. Typologie der Körperteilbenennungen : (Monographie / (Hgg. Andrzej Kaṭny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte) / Olena Materynska. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New-York ; Oxford ; Warszawa ; Wien : Peter Lang, 2012. – 246 S. (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 41.).
21. Materynska O. Meronymie im Deutschen und Englischen // Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik / [L. Iagupova, V. Kaliuščenko, A. Kaṭny, H. Roll (Hgg.)]. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New-York ; Oxford ; Warszawa ; Wien : Peter Lang, 2013. – S. 71– 81. (Donezk Studien zur Germanistik, kontrastiven und diachronen Linguistik ; Bd. 1.)
22. Materynska O. Teil-Ganzes Beziehungen im interkulturellen Vergleich // [Festschrift für Prof. Andrzej Kaṭny zum 65. Geburtstag / (Hgg. Andrzej Kaṭny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte) / Olena Materynska. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien : Peter Lang, 2014. – S. 357–369 (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 48.).
23. Mayerthaler W. Ikonismus in der Morphologie / Willi Mayerthaler // Zeitschrift für Semiotik. – 1980. – Band 2. – Heft 1/2. – S. 20–37.
24. Moltmann F. Parts and wholes in semantics / Friederike Moltmann. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1997. – 254 p.
25. Motsch W. Semantische Grundlagen der Wortbildung / Wolfgang Motsch // Die Ordnung der Wörter : kognitive und lexikalische Strukturen (G. Harras (Hg.)). – Berlin ; New York : de Gruyter, 1995. – S. 193–226.
26. Murphy M. Lynne Semantic relations and the lexicon : antonymy, synonymy and other paradigms / Lynne M. Murphy. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 293 p.
27. Ortner L. Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen 1) / Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache; eine Bestandsaufnahme des Instituts für Deutsche Sprache, Forschungsstelle Innsbruck / Lorelies Ortner, Elgin Müller-Bollhagen. – Berlin ; New-York : Walter de Gruyter, 1991. – 863 S. (Vierter Hauptteil Sprache der Gegenwart ; Bd. LXXIX).
28. Plag I. Word-formation in English / Ingo Plag. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – 240 p. (Cambridge textbook in linguistics).
29. Platon Parmenides. Griechisch / Deutsch / Platon (übersetzt von E. Martens). – Stuttgart : Philipp Reclam Jun., 1987. – 207 S.
30. Ridder L. Mereologie. Ein Beitrag zur Ontologie und Erkenntnistheorie / Lothar Ridder. – Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 2002. – 513 S.
31. Rosch E. Classification of real world objects : origins and representations in cognition / Eleanor Rosch / Thinking readings in cognitive science. – Cambridge ; London ; New-York ; Melbourne : Cambridge University Press, 1977. – P. 212–222.
32. Shaw H. J. Motivierte Komposita in der deutschen und englischen gegenwärtigen Sprache / J. Howard Shaw. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1979. – 256 S. (Tübinger Beiträge zur Linguistik ; Bd. 118).
33. Vater H. Linguistik und deutsche Grammatik im Fokus. Ausgewählte Schriften / Heinz Vater [A. Kaṭny (Hg.)]. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2010. – 447 S. (Studia Germanica Gedanensia; 20 ; Sonderband 4).
34. Wellmann H. Deutsche Wortbildung in europäischen Bezügen – Auswertung einer Bibliographie zur historischen Wortbildung / Hans Wellmann // Praxis – und Integrationsfelder der Wortbildungsforschung / [I. Barz (Hg.)]. – Heidelberg : Winter, 2000. – S. 280–298.
35. Winston M. E. A taxonomy of part-whole relations / Morton E. Winston, Roger Chaffin, Douglas Herrmann // Cognitive Science : a multidisciplinary journal. – 1987. – Vol. 11. – P. 417 – 444.
36. Wurzel W. Inflectional morphology and naturalness / Wolfgang Ulrich Wurzel. – Dordrecht, Netherlands, Boston : Kluwer Academic Publishers, 1989. – 219 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

37. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / Franz Dornseiff. – Berlin ; New-York : Walter de Gruyter, 2004. – 933 S.
38. Duden “Das große Wörterbuch der deutschen Sprache” in 6 Bd. / (hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftlichen Rat u. d. Dudenred. unter der Leit. von Günther Drosdowski). – Mannheim ; Wien ; Zürich : Bibliographische Institut, 1970. – 1980. – Bd. 1. – 464 S. ; Bd. 2. – 928 S. ; Bd. 3. – 1408 S. ; Bd. 4. – 1904 S. ; Bd. 5. – 2432 S. ; Bd. 6. – 2992 S.
39. Duden Deutsches Universal Wörterbuch / (hrsg. von der Dudenredaktion). – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2001. – 1892 S.
40. Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch-Russisch in 2 Bänden / (begründet von Hans Holm Bielfeld, in der Endfassung erarbeitet von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von Ronald Löttsch). – Berlin ; München ; Wien ; Zürich ; New-York : Langenscheidt, 2001. – Bd. 1. – 1076 S., Bd. 2. – 1177 S.
41. The Oxford-Duden Pictorial German and English Dictionary, 2.-edition / (ed. by the Dudenredaktion and the German section of the Oxford University Press Dictionary Department). – Oxford : Clarendon Press, 1994. – 677 p.
42. Webster’s Third New International Unabridged dictionary on CD ROM 3.0. (476, 000 entries, 140, 000 etymologies). – Windows, Macintosh. – Springfield, Massachusetts Merriam Webster’s Inc., 2003 ISBN 0–87779–201–1.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Материнська – доктор філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження семантики лексичних одиниць у германських мовах, зіставне та типологічне вивчення лексичної семантики.

УДК : 811.111

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ГЕРОЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕЛЕСЕРІАЛУ «ELEMENTARY»)

Ірина АНДРЕЄВА, Катерина ЛАТУШКІНА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядаються структурно-семантичні параметри фразеологічних одиниць, як засіб актуалізації мовної особистості героя. Дослідження виконано на матеріалі оригінальних англомовних діалогів.

***Ключові слова:** фразеологічна одиниця, значення фразеологізму, класифікація фразеологізмів, фразеологічне зрочення, фразеологічна єдність, фразеологічне сполучення, фразеологічний вираз, функція фразеологізму, адекватність перекладу.*

The article deals with the the lingvo-stylistic characteristics of the of phraseological units' realization, their role in the actualization of the linguistic personality and their appropriate display in translations. The research has been made on the basis of English dialogues from the television series 'Elementary'.

***Key words:** phraseological unit, phraseological meaning, phraseological unit classification, idioms, semi-idioms, free phrases, phraseological saying, phraseological function, translation appropriateness.*

Проблемі дослідження фразеологічних одиниць присвячена велика кількість наукових праць та досліджень і серед вітчизняних, і серед іноземних науковців. Найбільш істотного аналізу це питання отримало зазнала у працях Ш. Балі (класифікація фразеологічних одиниць), А.В. Куніна (комплексний підхід до фразеологічних одиниць як до мовного феномена), Н.М. Шанського (теоретичні питання та їх застосування до російськомовного матеріалу), А.І. Смірницького (фразеологічні одиниці як частина лексичного рівню мовної системи), В.Н. Телії (російська фразеологія).

Отож, метою цього дослідження є аналіз лінгвальних параметрів функціонування фразеологічних одиниць як актуалізаторів мовної особистості головного героя телесеріалу «Elementary» та встановлення специфіки їх відтворення у перекладі. Об'єктом аналізу слід вважати фразеологічні одиниці мовлення головного героя як актуалізатори його мовної особистості, а також особливості їх відтворення в перекладі. Предметом дослідження є особливості добору та використання фразеологічних одиниць, до яких вдається герой у процесі комунікації. Матеріалом дослідження слугували оригінальні англомовні діалоги телесеріалу «Elementary» обсягом 400 сторінок та їх російськомовні переклади. Наукова новизна представленого дослідження пов'язана з тим, що вперше об'єктом лінгвістичного аналізу стає діалогічне мовлення сучасного популярного серіалу «Elementary» та порушується питання про можливість здійснення адекватного перекладу мови оригіналу, з огляду на особливості відтворення фразеологічних одиниць актуалізаторів мовної особистості головного героя – сучасної «версії» класичного детектива Шерлока Холмса.

Як відомо, фразеологічна одиниця як елемент лексичного мовного рівня серед більшості наукових праць трактується наступним чином: це стійке/стале значиме (бо часто вживається at stake, що визначається актуальністю виражених понять та через що певні або всі елементи ФО втрачають вільне значення) сполучення слів, якому притаманні ряд ознак. На наш погляд, найсуттєвішими серед них є

- стійкість (через одиничну сполучуваність одного з компонентів або через зсув значення, тобто відчутне семантичне обособлення словосполучення) [8];
- непроникність (неможливість вставити компонент) та переінтерпретація як частина ідеомастичності тобто метафоричності, яка пов'язана із загальними знаннями адресата [8];
- еквівалентність одному слову, проте неоднослівність (торкається проблеми диференціації словосполучень та речень) [8];
- співвіднесеність с лексично-граматичними типами (частинами мови) [15: 64-70];
- цілісність **значення** (ідеомастичного, тобто повністю або частково переосмислене, ідіофразеоматичного, тобто ускладнене пряме значення, фразеоматичного, тобто ускладнене ідеомастичне) та синтаксичної функції (єдиний член речення), один наголос [8: 115];
- семантична складність (повне або часткове переосмислення значення, можлива наявність архаїчних компонентів) [11: 241-243];
- роздільно оформленість у складі мінімум двох компонентів (підвищує експресивність) [8: 115];

- образність [11: 241-243];
- акцентологічна оформленість (на відміну від слова з одним наголосом має від двох наголосів і більше) [8];
  - відтворність у стійкому вигляді (що є показником того, що ФО є суспільним надбанням у певному мовному колективі, а не індивідуальним виразом, авторською вигадкою або цитатою) [8: 115];
- відсутність пестливих форм [11: 241-243];
- існування синтаксичного зв'язку між компонентами (керування, прилягання, узгодження) [8];
  - можливість входження до омонімічних, синонімічних та антонімічних зв'язків, семантичних полів, семантичних та тематичних груп (тобто семантичний та синтаксичний паралелізм різних видів: атрибутивно-іменникова, морфологічна, сполучникова або безсполучникова, пунктуаційна, синтаксична, квантитативна, позиційна тощо) [8: 115].

Різний характер виявлення фразеологічними одиницями цих ознак і особливості їх реалізації у різних контекстах зумовлюють наявність розгалуженої **класифікації** цих лексичних одиниць. Н.М.Шанський, наприклад, поділяє їх на

- однозначні (*Dr. Cahill was the only blip on the radar. The world balances on knife edge every single day. Annis seemed result – to leave no cliché unturned.*);
- багатозначні (*I can tread water. Well, I'm saying you're known to cut corners. Suggest that he's on your side.*) [15: 70].

А.В. Кунін за основу бере стилістичне забарвлення та виділяє:

- функціонально-стилістичні фразеологічні одиниці за стилістичною функцією;
- комунікативно-стилістичні за сферою функціонування [12: 45-49].

Н.М. Шанський спрощує цю концепцію до:

- міжстильових;
- книжних (*After today you're never to darken my doorway again.*);
- розмовних (*The world balances on knife edge every single day. We're back on track, Watson. There's approximately no family resemblance. Not dad, not by a long short.*) фразеологічних одиниць [7; 15: 85].

Також слід виділити і наголосити на існуванні класифікації за походженням (споконвічні, запозичені та запозичені кальковані) та за словотворчою моделлю (метафора, еліпсис, терміни, запозичена модель тощо) [7]. В.А. Віноградов виробив граматичну класифікацію відповідно до частини мовленнєвої належності

- іменнику (*Dr. Cahill was the only blip on the radar. On top of that, he shared his obsession with his sister's killer with the world, so there's no shortage for people who know about his Achilles' heel. Not unheard of, but also an investigative dead end.*);
- прикметнику (*We're back on track, Watson. My observational skills are second to none.*);
- дієслову (*He isn't allowed to set foot in hospital. Maybe, they'll pay you a visit in your sickbed. We recently had occasion to take a very careful look at the members of the Curtis Brandshaw detail*);
- прислівнику (*I don't think you would shoot a man in cold blood.*);
- займеннику
- прийменників (*There's approximately no family resemblance. Not dad, not by a long short. The world balances on knife edge every single day. Suggest that he's on one's side*) [5: 10].

У А.В. Куніна та А.І. Смірницького знаходимо узагальнення прийменниково-іменникового та дієслівно-адвербіального типів в одно верхівковий клас та атрибутивно-іменникового й дієслівно-субстантивного типів – у двоверхівковий відповідно, також відокремлюються фразеологічні одиниці із граматичними ознаками словосполучення та речення [12: 45-49; 13: 210-223].

Однак, найбільш розповсюдженою класифікацією, на нашу думку, є та, що базується на єдності компонентів, та розподіляє фразеологічні одиниці на **фразеологічні зрощення, єдності, сполучення та вирази**. У В.А.Віноградова ці типи об'єднані згідно їх значенню, у А.Н. Баранова та Д.О. Добровольського цей ряд розширений за рахунок синтаксичних фразеологізмів, а в розумінні Н.М. Шанського ці ж розряди трактуються як цілісні, подільні та семантично неподільні [7; 6: 13; 15: 73-78; 11: 241-249].

- Фразеологічні зрощення є семантично неподільними, їх компоненти повністю втрачають

внутрішню форму (*Fingers crossed for the last one*);

- Фразеологічні єдності є також семантично неподільними, проте метафорично переосмислене значення фразеологічної сполуки вмотивоване значенням компонентів (*Dr. Cahill was the only blip on the radar. The world balances on knife edge every single day. Annis seemed result – to leave no cliché unturned*);

- Фразеологічні сполучення представляють собою варіативні вмотивовані колокації із семантично залежними компонентами із чітким самостійним значенням, один з яких має це значення лише в цьому звороті (*He isn't allowed to set foot in hospital. Maybe, they'll pay you a visit in your sickbed. We recently had occasion to take a very careful look at the members of the Curtis Brandshaw detail.*);

- Фразеологічні вирази характеризуються стійким, постійним складом компонентів із вільними значеннями (*Isn't it a small world? Future often favors the bold. There's more to it than meets the eye*).

Вищезгадані різноманітні типи фразеологічних одиниць відрізняються не лише формальними ознаками, а й функціями у мовленні. Під функціями фразеологічних одиниць слід розуміти їх роль як джерела культурних реалій, народних традицій та картини світу певного народу. Вони є невід'ємною складовою повсякденного спілкування майже будь-якого мовця ще й через їх комунікативну функцію. Більш детальне дослідження значення фразеологізмів для мовної особистості знаходимо у А.В. Куніна, який класифікував їх на константні, властиві усім фразеологізмам, та варіативні, що спостерігаються лише в деяких з них. Серед функцій фразеологічних одиниць у мовленні нашого героя можна зазначити наступні:

- **номінативна** (*On top of that, he shared his obsession with his sister's killer with the world, so there's no shortage for people who know about his Achilles' heel. Suggest that he's on one's side. I understand what's at stake here.*);

- **кумулятивна**, зокрема висловлення поради (*Future often favours the bold*) або застереження (*There's more to it than meets the eye. After today you're never to darken my doorway again.*);

- **стилістична** (*Apparently, if my gut tells me I'm in danger, I am. After today you're never to darken my doorway again. Well, on the bright side, I've made a rather important discovery.*);

- **резюмуюча** (*Our friendship has run its course. There's approximately no family resemblance. Not dad, not by a long shot. Suggest that he's on one's side.*);

- **контактовстановлююча** (*And why are you plowing these fields?*);

- **оціночна** (*Not unheard of, but also an investigative dead end.*);

- **директивна** (*Suggest that he's on one's side.*).

Отже, проведений нами аналіз засвідчує своєрідність мовленнєвого стилю досліджуваної мовної особистості, що простежується, зокрема, й на різноманітності та специфічності вживання фразеологічних одиниць з різними функціями. Фразеологізми виступають змістовно частиною мовленнєвої поведінки героя. Проведений аналіз дає можливість зробити висновки щодо взаємозв'язку мислення та мовлення героя, що характеризується образним мисленням та відповідним активним ідіоматичним описом навколишнього світу героя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология и паремология: учебное пособие для бакалаврского уровня для филологического образования / Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Семиненко. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 344 с. – Режим доступу: <http://ru.scribd.com/doc/200716834/Фразеология-и-паремология-Алефиренко-Н-Ф>.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии / Л.А.Карпова. – Издательство Л. ун.та, 1963. – 208 с.
3. Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. Лексикология английского языка / English Lexicology. – Дрофа, 2004. – 288 с.
4. Арбекова Т.И. Лексикология английского языка (практический курс). Учеб. пособие для II-III ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: «Высш. школа», 1977. – 240 с.
5. Арсентьева Н.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц / Л.А. Мардиева. – Издат-во Казанск. ун-та, 1989. – 126с. – Режим доступу: http://reslib.org/#!/book/Sopostavitelnyy_analiz_frazeologicheskikh_ediniz/1021944/read/125
6. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Аспекты теории фразеологии. – М.: Знак, 2008. – 656с.
7. Дубовина К.М. УМК «Современный русский язык. Общая и русская фразеология». – Режим доступу: <http://web-local.rudn.ru/web-local/prep/rj/index.php?id=594&p=24556>
8. Жеребило Т.В. Термины и понятия лингвистики: лексика, лексикология, фразеология, лексикография: словарь-справочник. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2011. – 128с.

9. Иванова Е.В. Лексикология и фразеология современного английского языка: учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования / Е.В. Иванова. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Издательский центр «Академия», 2011. – 352 с.
10. Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии / В.А. Муконина. – Издат-во Воронежск. унив, 1978. – 145 с.
11. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Підручник / Г.А.Теремко. – «Академія», 2001. – 368 с.
12. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – Дубна: Феникс+, 2005. – 488 с.
13. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Филол. Фак.-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1998. – 261 с.
14. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология. Учебник. – М.: Высш.шк., 2001. – 415 с.
15. Шанский Н.М., Иванов В.В. Современный русский язык. Учеб. для студентов пед. ин-тов. С 56 по спец. №2101 «Рус.яз. и лит.». В 3-х ч. Ч.1. Введение. Лексика. Фразеология. Фонетика. Графика и орфография / Н.М.Шанский, В.В.Иванов. – М.: Просвещение, 1987. – 192 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ірина Андєєва – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: англійська фразеологія, когнітивні аспекти дослідження фразеологічних одиниць, лінгвоконцептологія.

Катерина Латушкіна – студентка другого курсу факультету іноземної філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: мовна особистість та лінгвальні засоби її реалізації, особливості відтворення актуалізаторів мовної особистості у перекладі.

УДК 81'373.72

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДІОМАТИКИ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Олена АРДЕЛЯН (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються проблеми, характерні для дослідження ідіоматики в сучасній лінгвістиці. Предметом уваги статті є типологія фразеологічних одиниць, фразеологічне значення, внутрішня форма фразеологізму.

Ключові слова: ідіоматика, фразеологізм, фразеологічне значення, внутрішня форма фразеологізму.

The article deals with the pressing problems which are typical for study of idioms in linguistics. The publication focuses on the typology of phraseological units, phraseological meaning, inherent form of phraseological units.

Keywords: idioms, phraseological units, typology of phraseological units, phraseological meaning, inherent form of phraseological units.

Багатство виражальних засобів мови є показником рівня її розвитку та ступення її досконалості. Фразеологічний фонд мови – живе і невичерпне джерело, яке забезпечує збагачення літературної мови та розмовного мовлення новими виражальними можливостями і засобами. Витоки сучасних підходів до вивчення фразеології знаходимо у працях Ш.Баллі, О.О.Шахматова, О.О.Потебні, Ф.І.Буслаєва, І.А.Бодуена де Куртене, Ф.Ф.Фортунатова, О.В.Щерби, В.М.Мокієнко, О.О.Селіванова, С.Н.Денисенко та ін.

Сучасна фразеологія – продукт тривалого історичного розвитку, в результаті якого сталася еволюція у семантиці та структурі фразеологічних одиниць. Однак історичний аспект вивчення фразеології значно поступається описовому, це пов'язано з розвитком мови та науки про мову. У період з 40-х по 70-і роки ХХ століття проблеми теорії фразеології висвітлювалися у працях акад. В.В.Виноградова, Н.Н.Амосової, О.І.Смирницького, М.М.Шанського, О.С.Ахманової, О.В.Куніна, І.В.Арнольд та ін. учених. Основною рисою цього періоду, названого класичним, є намагання оформити фразеологію в самостійну лінгвістичну дисципліну, головним завданням якої стали такі питання, як визначення фразеологічних одиниць і їх відмінностей від вільних словосполучень та від окремих слів; напрацювання проблеми рівневої системи мови з урахуванням наявності в ній фразеологізмів; типологія фразем. Посткласичний період у вивченні фразеології характеризується запровадженням нових методів, близьких до лексикологічних, і описом фразеологічного складу мови як системи всіх його одиниць на основі ознак ідіоматичності. У вивченні фразеології сьогодні на порядок денний ставляться питання, пов'язані з розглядом фразеологізмів як знаків, що характеризуються своєю особливою роллю і функціями в мові й мовленні та з'ясуванням причин їхньої відмінності й переваги перед іншими типами знаків. Так, до невідкладних завдань фразеології як лінгвістичної дисципліни В.М.Телія відносить дослідження співвідношення об'єктивного й суб'єктивного факторів у значенні

фразеологізмів, їхнє пристосування до куманікативних процесів, здатність виконувати номінативні завдання в ході організації висловлювання [11:56]. У зарубіжній лінгвістиці так і не склалася фразеологічна школа, оскільки лінгвісти уникали вивчення ідіоматики, а першочерговим завданням ставили відкриття найбільш загальних моделей і правил лінгвістичних структур.

Питання, що є предметом наукових дискусій у межах сучасної фразеологічної теорії, не отримують однозначної відповіді через велику різноманітність мовного матеріалу, що належить до фразеологічних корпусів різних мов. Порушення цього питання викликало термінологічний різнобій [8:56], бо в різний час лінгвістами, переважно на основі семантико-структурних і синтаксично-структурних критеріїв, розрізнялися: фраземи, ідіоми, словесні ідіоми, фразеологічні одиниці, ідіофразеоматичні одиниці, фразеоматичні одиниці, фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, відтворювані зрощення тощо. Тож, до сьогодні відсутня єдність думок між дослідниками в питанні про обсяг і межі фразеології, до якої вони зараховують: 1) ідіоми – “ядро” фразеологічного складу, оскільки тільки вони еквівалентні словам щодо виконання цілісної номінативної функції [11:60]; 2) фразеологічні сполучення – фразеологізми з аналітичним типом значення, які безпосередньо взаємодіють своєю структурою з одиницями лексико-семантичної системи мови; 3) паремії (прислів'я, приказки) – з притаманним їм прямим і переносним значенням; 4) мовленнєві штампи; 5) різнотипні кліше; 6) крилаті вирази. Ми поділяємо думку тієї більшості дослідників, які включають в обсяг фразеології тільки три перші типи. При цьому, паремії відносяться ними до особливого типу фразеологічних одиниць – комунікативних [7:60].

Не менш важливою проблемою є визначення та класифікація фразеологізмів. Останні, як знаки опосередкованої номінації, не мають єдиної домінуючої ознаки, завдяки якій їх можна було б виокремити з корпусу вільних словосполучень. Специфіка фразеологічних одиниць полягає в притаманному їм комплексі властивостей, необхідних для враховування при їхньому визначенні. Ці класифікації були недосконалими, не охоплювали повністю все розмаїття фразеологічного складу певної мови. Їх різноманітність зумовлена такими критеріями фразеологічності: 1) еквівалентністю фразеологічної одиниці слову; 2) типом постійного контексту; 3) функціонально-семантичною комплікативністю. В. Фляйшер [13:68] застосовує при кваліфікації фразеологічних одиниць концепцію Празької школи про центр і периферію, яка утримується в мовознавстві завдяки своїм рухомим перехідним зонам. Згідно з цією концепцією в центрі фразеологічної системи знаходяться одиниці, що відповідають основним критеріям ідіоматичності (невивідність основного значення фразеологічної одиниці зі значення її складників), стабільності й відтворюваності. Чим менша ця відповідність, тим більше фразеологізм належить до периферії системи. У дослідженнях, присвячених функціонуванню фразеологічних одиниць в тексті, але спрямованих, насамперед, на специфічні різновиди текстів, зберіглася змішана класифікація, яка базується на семантичних, структурних, прагматичних і функціональних критеріях, що репрезентують численні класифікації фразеологічних одиниць. З відмінностями у класифікаціях пов'язаний термінологічний різнобій у лінгвістичній літературі на позначення одиниць фразеології. Щодо терміна “фразеологічна одиниця” (за В.В. Виноградовим, І.І. Чернишовою та ін.), то він видається нам найбільш прийнятним. Отже, враховуючи викладане вище, окреслимо об'єкт фразеології: фразеологічні одиниці є аналітичні за формою, семантично цілісні (неподільні) мовні знаки, які узусно вживаються і відтворюються певною лінгвоспільнотою. Призначенням цих одиниць є вираження номінативно-експресивної та куманікативної функцій.

Дотепер відкритим залишається питання значення фразеологічної одиниці, оскільки багатьма мовознавцями фразеологічне значення ототожнюється з лексичним [12], тобто в семантичному відношенні ці структурно різні одиниці є тотожними, що, на нашу думку, дещо спрощує підхід до цієї проблеми. Фразеологічне значення варто розглядати як особливу семантичну категорію мови, яка має свої закономірності формування, розвитку та функціонування. Воно відрізняється від значення слова, словосполучення чи речення непрямо-похідним кодуванням відображеної об'єктивної дійсності, цілісністю ідіоматизованого значення, особливостями смислової мотивації, характером участі конститuentів в утворенні, структуруванні та мовленнєвій реалізації узагальнено-цілісного значення фразеологічної одиниці [2].

Розглянемо деякі моменти детальніше. Насамперед те, що лексичне і фразеологічне значення мають різні ступені мовної абстракції, оскільки завданням фразеологічної одиниці є вторинне

відтворення світу, відображеного за допомогою лексем. Таке відтворення збагачене досвідом інтелектуально-емоційного освоєння носіями мови відповідної реальності, що безпосередньо стосується внутрішньої форми фразеологізмів, під якою розуміється характерна ознака, яку мовець обирає в процесі номінації [5: 202]. Таким чином, внутрішня форма фразеологізму є усталенішою за словесну, вона є тим епідигматичним стрижнем цих одиниць, котрий утримує дериваційно-культурну єдність конститuentів останніх. Саме такий стійкий культурно-конотативний зв'язок забезпечує здатність виконання фразеологічною одиницею ролі знаків "мови" культури [11: 96-97].

Диференціюючи лексичне і фразеологічне значення М.Ф. Алефіренко послуговується поняттям фразеологічного відображення [2]. Останнє виникає внаслідок взаємодії знаків непрямой номінації з позамовними об'єктами, що регулярно залучаються до процесу мовленнєвої комунікації. Це зумовлює відображувальне кодування семантикою фразеологічної одиниці зовнішнього світу. Таке кодування в плані змісту фразеологічної одиниці трансформованих властивостей і ознак об'єктивної дійсності, репрезентованих фразеотвірними компонентами в момент їхньої взаємодії, і є фразеологічним відображенням. Наслідком цього відображення дійсності є відмінності в таких складниках семантики лексичної та фразеологічної одиниць: 1) у денотативному плані фразеологічна семантика вужча й конкретніша; 2) сигніфікати усталених словосполучень виражають видові поняття, а лексичних одиниць – родові; 3) конотація у фразеологічній одиниці є домінуючою. Конотативний макрокомпонент значення фразеологічних одиниць, під яким розуміють макрокомпонент їх семантичної структури, що містить семи на позначення ціннісно-кваліфікативного й емоційно-оцінного сприйняття людиною навколишнього світу, ускладнює семантичну структуру цих одиниць. Він стилістично маркує останні, тому й не відбувається дублювання корелятивної лексеми. Конотацію фразеологічного значення утворюють: а) семи кваліфікації номінованого явища дійсності за якістю та ступенем інтенсивності його вираження, що зафіксовано в системному фразеологічному значенні й актуалізується в ситуативно контекстуальних смислах фразеологічних одиниць; б) семи позитивної чи негативної оцінки дійсності потенційним суб'єктом мовлення; в) семи емотивності, що позначають чуттєво емоційний стан потенційного суб'єкта мовлення. Це зумовлює облігаторність у фразеологічних одиницях експресивного, емотивно-експресивного або оцінного компонентів, що пояснюється їх соціолінгвальною природою [2] та значним прагматичним потенціалом фразеологізмів у комунікації. Так, ці одиниці, як продукти вторинного семіозису, є вторинними експресивними найменуваннями.

Щодо збереження значення лексичними конститuentами при творенні фразеологізму, то вони не повністю втрачають генетичний зв'язок із вихідними лексемами, тому фразеологічно зв'язане значення слова є типом лексичного значення, суть якого визначається: а) узусно обмеженою сполучуваністю такого слова; б) семантичною несамостійністю, що вимагає "затиснення" відповідного слова до чітко визначеного фразеологічного контексту [2:183]. До того ж, лексичне значення слова, незалежно від структури, визначається його кореневою морфемою, а специфіка фразеологічного значення, порівняно з семантичною структурою слова, виявляється в розчленованості його форми, на що наголошував ще Ш. Баллі [3]. Синтаксична розчленованість виступає як основа, на якій ґрунтується фразеологічне значення слів. Узагалі, розуміння слів як конститuentів структури фразеологічної одиниці має для фразеології принципово методологічне значення, що слугує основою для визначення поняття фразеологізму за сукупністю специфічних ознак слів-конститuentів [10:250].

Визначаючи фразеологічне значення як особливу семантичну категорію, лінгвокреативною основою учені називають, по-перше, діалектичну єдність асоціативно-образного (непрямого і похідного) відображення вторинної денотативної ситуації та фразеотворчої взаємодії різнорівневих одиниць первинного знакопозначення; по-друге, відносно цілісний зміст і спосіб роздільно оформленого функціонування фразеологічних одиниць; по-третє, генеруючим ідею засобом формування фразеологічного значення слугує внутрішня форма фразеологічних одиниць [1:37]. Результати досліджень внутрішньої форми слова були використані фразеологами при описі внутрішньої форми фразеологічних одиниць. Ці думки є особливо цінними для розуміння семантики знаків вторинної номінації, оскільки їх значення формуються опосередковано, шляхом використання того колективного досвіду, який закодовано у відповідних знаках первинного іменування. Таким посередником між значенням знака вторинної номінації та значенням його похідного і виступає внутрішня форма. З цього випливає, що зміст внутрішньої форми складають

ті смислові елементи лексичної і граматичної семантики знаку – прототипу, які послужили її генетичним джерелом.

Крім денотативних сем лексичних компонентів у створенні внутрішньої форми приймають також участь і граматичні семи первинно-денотативного характеру, які, висловлюючи певні відносини між предметами, відтворюють в уяві людини цілі денотативні ситуації, які в контурному вигляді визначають характер і основні напрямки формування семантичної структури слова. Таке розуміння внутрішньої форми вимагає всебічного обґрунтування, оскільки існуючі в сучасній науці погляди на цей рахунок не відрізняються ні переконливістю, ні однаковістю. В лексикології внутрішню форму слова витлумачують як ознаку іменованого об'єкта, за якою предмет отримує свою назву. У фразеології вона отримує ще більш суперечливу інтерпретацію. Так, В.П. Жуков, Г. Помігуєв внутрішню форму фразеологізму розглядають як словесний образ, на основі якого вона виникає. В.В. Виноградов, Л. Ройзензон під внутрішньою формою фразеологізму розуміють його семантичну вмотивованість. В.М. Телія вбачає у внутрішній формі мотивуючу основу конотації, яка є додатковим компонентом значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації. А.В.Кунін, В.М.Мокієнко внутрішню форму ототожнюють з етимологічним змістом фразеологізму. Отже, більшість науковців виводять внутрішню форму за межі семантичної структури слова. Сам по собі такий підхід до інтерпретації аналізованого поняття не викликає заперечень, проте представляється нам одностороннім. Ми ж підтримуємо погляди М.Ф.Алефіренка, коли він маніфестує, що сутність внутрішньої форми номінативних одиниць обумовлюється вторинністю їх семіозиса, що припускає активну участь у виникненні лексичних та граматичних змістотворних компонентів – в їх ономасіологічній і семасіологічній взаємодії. Прихильники ономасіологічного підходу, слідом за В.В.Виноградовим та Б.О.Ларіним, вважають внутрішньою формою конкретні подання про предмети, явища або події, які, будучи у свій час актуальними, володіючи такими ознаками і властивостями, як і інші реалії, послужили основою для відповідних образних узагальнень. В.В. Виноградов, аналізуючи семантичні властивості фразеологізмів, стверджував, що у них «значення цілого пов'язано з розумінням внутрішнього образного стрижня фрази» і тому вони «легко розшифровуються як образні вирази» [4:251]. У наведеному міркуванні кидається в очі прагнення до ототожнення внутрішньої форми фразем і їх генетичних образів. Особливо чітко ця думка розвивається в працях В. П. Жукова. «Під внутрішньою формою, – пише автор, – ми розуміємо <...> словесний образ, який покладено в основу найменування тієї чи іншої фразеологічної одиниці» [6:19]. Звідси і дефініція фразеологічної образності. Образним визнається таке фразеологічне значення, яке пов'язане з розшифруванням внутрішнього образу або внутрішньої форми відповідної фразеологічної одиниці. У нашому уявленні внутрішня форма не може бути ототожнена з його генетичним образом вже тому, що вона виступає лише одною, хоча і найбільш виразною, його ознакою.

Отже, внутрішня форма мовного знака розглядається нами як синхронний епідигматичний компонент, який виступає ідіотетичною основою побічно-похідної номінації, тобто відображає ту денотативну ознаку, за якою і був найменований відповідний фрагмент реальної дійсності. Внутрішня форма, знаходячи свою об'єктивацію в інтенціоналі значення, має сигніфікативну природу, тобто являє собою епідигматичний зв'язок між денотатом і конотацією, існуючу у вигляді узагальнено-абстрагованої ознаки того поняття або уявлення про денотат, який формує певні асоціативно-образні конотації. Така узагальнено-абстрагована ознака містить в собі дериваційну пам'ять про джерела лінгвосеміозиса номінативного, структурно-семантичного та когнітивного характеру. Завдяки цій властивості внутрішня форма представляє не окремий предмет, а цілі денотативні ситуації. Як показують спостереження, внутрішня форма знаків вторинної номінації в порівнянні з внутрішньою формою словесних знаків прямої номінації є значно інформативнішою, оскільки, по-перше, проектує в семантиці ідіоми не тільки властивості і ознаки елементів денотативної ситуації, але і відносини між ними, а по-друге, переломлює і конкретизує сфокусовані в ній суб'єктивні смисли. У внутрішній формі знаків вторинної номінації виявляються взаємопов'язаними номінативний, предикативний і дієвий аспекти змістотворення. У зародку така внутрішня форма має в собі і конотативний, і оцінний, і семантичний компоненти.

Внутрішня форма знаків непрямого іменування взаємодіє не тільки з внутрішніми формами знаків первинної номінації, але і з внутрішніми формами дії й образу слова у складі фразеологізму, наприклад, своїми внутрішніми формами проникають у дію, стають її внутрішньою формою. Це робить дію обміркованою і евристичною. Ось чому внутрішня форма знаку менш за все нагадує оболонку, вона, навпаки, предстає як стимул переробки і перетворення першоджерельної інформації, яка кодується у мовному знаку непрямої номінації. Настільки важливу перетворювальну функцію внутрішній формі надає предметний остов знаку. Внутрішня форма, з'являючись на поверхні мовної свідомості, стає джерелом типових системно нерелевантних асоціацій, лінгвокреативним стимулом оживлення цілого ланцюга зв'язків, які мають соціальне значення, конотацій і уявлення – усієї смислової гами образної палітри мовного знака, і понад усе знаків вторинної номінації.

Отже, значення мовного знаку, особливо значення знаку непрямого позначення, містить інформацію про суб'єктивне розуміння тих відносин, в яких знаходяться об'єкт номінації і мовний знак. Значення таких знаків «залежить від того смислового світла, який на нього падає від предмета, що позначається» [9:75]. Це значення має особливий етнокультурний зміст, отриманий в результаті ціннісно-орієнтованої інтерпретації знань не тільки про предмет знакопозначення, але і про ту денотативну ситуацію, частиною якої він є. Такий етнокультурний зміст позначуваного знаку представляє екстралінгвістичні знання, що розширюють і поглиблюють первинні уявлення про об'єкт пізнання та етномовні смисли, які мають непрямий виток із знаків первинної номінації, що послужили дериваційною базою для вторинного лінгвосеміозиса.

На підставі сказаного вище стає очевидним, що процес фразеологізації виявляє основні закономірності розвитку фразеологічного значення, шляхи його утворення, в основі яких лежать моделі, що демонструють загальні принципи семантичної трансформації і представляють утворення фразеосполучень як когнітивний процес. Глибший аналіз досліджуваних явищ плануємо здійснити в подальших наукових пошуках.

БІБЛІОГРАФІЯ

- 1 Алефиренко Н.Ф. Фразеология в системе современного русского языка / Н.Ф. Алефиренко. – Волгоград, 1993. – 140 с.
- 2 Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики: Монография / Н.Ф. Алефиренко. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
- 3 Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М., 1961. – 394 с.
- 4 Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики / В.В. Виноградов. – М., 1981. – 320 с.
- 5 Гак В.Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
- 6 Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов / В.П. Жуков. – М.: Прогресс, 1978. – 160 с.
- 7 Кунин А.В. Фразеология современного английского языка / А.В. Кунин – М.: Международные отношения, 1972. – 288с.
- 8 Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В.Кунин. – М.: Высшая школа. – Дубна: Издат. центр «Феникс», 1996. – 381 с.
- 9 Лосев А.Ф. Философия имени / А.Ф. Лосев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 685 с.
- 10 Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1981. – 283 с.
- 11 Телия В.Н. Русская фразеология / В.Н. Телия – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 284 с.
- 12 Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: Учеб. пособие для вузов по спец. «Русский язык и литература». – 3-е изд., испр. и доп. / Шанский Н.М. – М.: Высш.шк., 1985. – 160 с.
- 13 Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache: 2. durchgelesene und ergänzte Auflage. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1997. – 299 S. – Bibliogr. S. 267-288.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Арделян – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми дослідження фразеології англійської мови.

УДК 81'373.72

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КЛЮЧОВИМИ ЛЕКСЕМАМИ АНГЛ. FIRE, НІМ. FEUER ТА УКР. ВОГОНЬ

Яна БЕЧКО (Умань, Україна)

У статті аналізуються особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичні лексеми англ. fire, нім. Feuer та укр. вогонь, а також розглядаються такі аспекти внутрішньої форми як прозорість, образність, метафоричний та метонімічний характер. Автор також з'ясовує як внутрішня форма таких фразеологізмів співвідноситься з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями ключових лексем.

Ключові слова: фразема, внутрішня форма, ключове слово, смисловий розвиток, структура, семантика, багатозначність.

The author analyses the peculiarities of the inner form of idioms with nouns Eng. fire, Germ. Feuer, Ukr. vohonь and considers such features of inner form as transparency, universality, and metaphoric/metonymic nature. The ways the inner form of such phraseological units correlate with the phraseological secondary meanings of the key lexical units are found out.

Key words: set phrase, inner form, key lexical component, sense development, structure, semantics, polysemy.

Вогонь й інші термічні явища відіграють істотну роль у житті людини, її природному та суспільно-культурному довіклі. Лексеми, що належать до «термічної» сфери, здатні передавати, зокрема у вторинному використанні, дуже широкий спектр значень, які належать не лише до цієї, а й до інших семантичних сфер і вираження яких прямо чи опосередковано мотивується термічною семантикою. Дослідженням смислового розвитку «термічних» слів головно у царині лексичної семантики і словотвору займаються Т.О. Черниш, Л. В. Педченко, К. С. Верховгурова [12; 7; 3], натомість фразеологічних студій тут бракує, понадто ж на матеріалі української, англійської та німецької мов. Крім того, нас цікавить внутрішньомовний механізм функціонування семантики багатозначних лексичних одиниць на фразеологічному рівні, оскільки проблематика взаємовідношень лексико-семантичної та лексико-фразеологічної підсистем мови теж є недостатньо вивченою і **актуальною** у теоретичній фразеології. У нашій статті ми ставимо за **мету** з'ясувати особливості внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичні слова на позначення вогню. За **об'єкт** нашого дослідження ми обрали англійські, німецькі та українські ідіоматичні фраземи номінативного та предикативного характеру, порівняльні звороти, прислів'я та приказки, усталені мовленнєві формули, в яких ключовим компонентом виступають іменники англ. *fire*, нім. *Feuer* та укр. *вогонь*. **Предметом** нашої розвідки є аналіз рис та особливостей функціонування внутрішньої форми фразеологізмів, що включають полісемантичні слова на позначення вогню. Відповідно, ми поставили перед собою **завдання** з'ясувати як внутрішня форма досліджуваних фразеологізмів співвідноситься з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями ключових лексем.

Структурно-семантичний аналіз предикативних фразем із ключовим лексичним компонентом-позначенням вогню показав, а) що їхня внутрішня форма виявляє певні спільні риси, і б) що ці риси знаходяться у співвідношенні з тими чи іншими фразеологічно пов'язаними вторинними значеннями згаданої ключової лексеми. Фразеологічно пов'язаним, чи фразеологічним, ми називаємо те значення, яке слово отримує, виступаючи у контексті фраземи, і яке є, отже, складником цілісного значення цієї фраземи. Одним із типових фразеологічних значень слів-найменувань вогню є «джерело інтенсивного деструктивного, головно негативного (й не завжди фізичного) впливу». Іншим, також типовим, хоча й менш розповсюдженим, є фразеологічно пов'язане значення «цілеспрямована ефективна (і здебільшого позитивно оцінювана) конструктивна діяльність». Спільним для цих фразеологічних значень є семантична риса «інтенсивна результативна дія». У переважній більшості випадків ці значення мотивуються фразеологічною семантемою «вогонь, полум'я», яка для найменувань вогню є вихідною, первинною. Крім того, подібні фразеологічні значення можуть походити і від вторинної для назв вогню семантики «стрільба, ведення вогню».

Отож для фразеологічних утворень, у складі яких назви вогню виражають ці два типи значення, у цілому є характерною образна внутрішня форма, котра є позначенням певної більш-менш реальної ситуації, такої, приміром, як посилення процесу горіння внаслідок додавання до вогню легкозаймистих речовин, необачне поводження з вогнем і ті наслідки, які воно може мати

для людини тощо: *підливати масла у вогонь* «підсилювати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, переживання, суперечку і т. ін» [5], *гратися з вогнем* «поводитися необережно, займатися чимось небезпечним, не думаючи про наслідки; ризикувати» [11: 16], англ. *put the fat to the fire* «погіршити суперечку чи сварку» [2: 264], *play with fire* «по-дурному ризикувати» [13: 114], нім. *Ol ins Feuer gie?en* «підливати масла у вогонь» [6: 427], *mit dem Feuer spielen* «гратися з вогнем» [6: 176]. Це ж стосується і одиничної фраземи, де вогонь метафорично символізує результативну дію як таку, пор. укр. *диму без вогню не буває* «все має свою причину» [11: 50] та її англійський та німецький відповідники англ. *there is no smoke without fire* [2: 939], *wo Rauch ist, da ist auch Feuer* [6: 149]. Справді, усе це ситуації, які цілком можна уявити у дійсності.

Те саме стосується і сполук, де семантика «вогонь, полум'я» породжує значення інтенсивного й продуктивного процесу, а внутрішня форма описує виробничі ситуації, такі, як підтримання чи розкладання вогню, його використання для готування їжі чи розігрівання прасок: укр. *ні вогню, ні полум'я – тільки дим* [8: 59] (ми тлумачимо цю паремійну фразу як «багато галасу, а діла немає»), *при чужім огні свій горнець гріє* «користується чужим добром» [4: 627], англ. *have many irons in the fire* «бути дуже заклопотаним різними справами» [2: 469], *keep the home fires burning* «підтримувати сімейне вогнище, зберігати сім'ю, підтримувати, годувати сім'ю» [1: 278], нім. *mehrere Eisen im Feuer haben* «1. (не) мати багато проєктів; 2. (не) мати багато можливостей» [6: 149], *sein Supphen am Feuer anderer kochen* «наживатись за рахунок інших» [6: 176].

Конкретна образно-наочна ситуація, яка виражається такими фразеологізмами на рівні їхньої внутрішньої форми, далі витлумачується в узагальненому сенсі як метафора, метафоричний знак інших подібних за своїм логічним характером ситуацій. Приміром, у фраземах типу укр. *диму без вогню не буває* ситуація, що описується на дослівному рівні, водночас отримує узагальнене витлумачення «не існує явища без його причини», яке у свою чергу може стосуватись інших конкретних ситуацій, пор. дефініції англійського відповідника цієї української фраземи, що метафорично порівнюють зв'язок між димом і вогнем із відношенням між поголосом та його можливими реальними підставами («у чуток завжди є певні підстави» [14: 321]; «якщо про когось говорять щось погане, то це, можливо, частково відповідає дійсності» [13: 1562]). Міжмовні збіги у внутрішній формі таких утворень можна розглядати як втілення певних більш-менш загальних моделей, причому навіть не обов'язково фразеологічних (і, отже, мовних), а й, ширше, концептуально-семіотичних.

Аналогічним чином узагальнюючу метафору, але таку, що втілює вже сучасну мовно-культурну модель, можна вбачати й у випадку фразем, у яких позначення вогню використовуються на рівні внутрішньої форми у значенні «ведення вогню стрілянина», виражаючи (частіше) негативний деструктивний вплив і (рідше і, крім того, у заперечній формі) позитивно оцінювану конструктивну діяльність. Це утворення типу укр. *викликати вогонь на себе* «свідомо, навмисне брати на себе всю складність, чийось вину або відповідальність за щось» [11: 30], *прийняти на себе вогонь* «прикрити, уберегти кого-небудь від небезпеки, неприємностей, ганьби і т. ін.; заступитися за когось» [5], *відкривати вогонь* [11: 36]. Англійські й німецькі одиниці часто є більш або менш точними відповідниками українських, пор. англ. *be/come under fire* «зазнати суворої критики за зроблене» [13: 597], де зосередження вогню образно ототожнюється з особливою критичною увагою чи пильністю, *hang fire* «давати осічку; зволікати; не давати відповіді» [1: 278], *miss fire* «давати осічку; пройти непоміченим, не дати бажаного результату» [1: 279] і т. д.

Але в деяких аналізованих фраземах, у їхньому первісному фразеологічному значенні можна зустріти й вияв метонімічної мотивації: мова йде про ті сполуки, внутрішня форма яких відтворює певні історичні реалії, називаючи їхні деталі, пор. укр. *вогнем і мечем* «знищити нещадно; з великою жорстокістю» [5] і його відповідники англ. *fire and sword* «спалення й убивство (під час війни)» [14: 321], нім. *mit Feuer und Schwert ausrotten* «зруйнувати, знищити вогнем і мечем, піддати вогню і мечу» [6: 176]. Існує кілька версій виникнення цього виразу, одна з них пов'язує його внутрішню форму зі стародавнім способом лікування (вирізання ран і припалювання їх вогнем), натомість значення «знищувати супротивника мечем і пожежами» з'являється у римських поетів [9: 415]. Представлення певної ситуації за її реальними складниками можна вбачати й у первісному значенні сполук типу укр. *nimu (imu) у вогонь і у воду* «готовий іти куди завгодно, на все» [11: 87], англ. *go through fire (and water)* «1. пройти через суворі випробування; 2. іти у воду і вогонь за когось (*for*); здолати перешкоди» [2: 432], нім. *fur j-n durchs Feuer gehen* «піти за когось у вогонь і у воду» [6: 176].

Таким чином, у деяких із фразем цієї групи знаходять відображення релігійні та міфологічні уявлення і, відповідно, мовні моделі, часом представлені у прецедентних текстах, що стали джерелом їх запозичення шляхом фразеологічного калькування. У цьому ж плані пор. також укр. *вогнем дихати* «дуже сердитися, гніватися, виявляти недоброчливість до когось» [11: 39], англ. *breathe fire* «говорити й поводити себе дуже сердито» [1: 278] і образні іменні сполуки укр. *прометеїв вогонь* «незгасне прагнення до досягнення високої та благородної мети» [11: 159], англ. *sacred fire* «божественний вогонь; «іскра божа», тобто творчий дар, натхнення, талант» [1: 652], *Promethean fire* «незгасне стремління до високих цілей і ідеалів» [1: 279].

Уже згадана фразема нім. *die Hand für j-n, für etw. ins Feuer legen* є також прикладом ускладненого механізму внутрішньої форми, у якій є кілька рівнів (і, відповідно, ступенів витлумачення): дослівне значення «покласти руку за когось (щось) у вогонь» отримує узагальнене перетлумачення «готовність здійснити щось для когось (чогоось) у ситуації, яка є дуже небезпечною». Це останнє у свою чергу інтерпретується як свідчення наявності причини для такої налаштованості: її презумпцією є довіра тому, для кого це робиться за умови явної небезпеки, а така довіра, звісно, має бути дуже високою й навіть беззастережною. Структурно подібну ситуацію знаходимо й у фраземі нім. *jmdm. Feuer geben* «висварити когось», у семантичному підґрунті якої можна вбачати не лише згадку про вогонь як носія деструктивного впливу, а й іронічне переосмислення цілісного фразеологічного значення «дати прикурити» шляхом обігрування контрасту між дружнім характером такої дії, з одного боку, і прямо протилежним у цьому сенсі й, отже, логічно неочікуваним похідним значенням, із іншого.

Знову повертаючись до нашої тези про наявність зв'язку між модельним характером внутрішньої форми і фразеологічно похідним значенням, зауважимо, що істотно іншим, ніж у попередніх прикладах, є образний зміст внутрішньої форми фразем, котрі за допомогою твірної «вогневої» семантики виражають 1) інтенсифікуючий вплив на людину, її дії та психіку, а також 2) певні соматичні й психологічні стани людини й властивості її характеру (такі, як гарячка чи збудженість; запальність, гарячковість, темпераментність). Щоправда, у першій групі теж можна знайти випадки, коли механізм внутрішньої форми спирається на образне витлумачення реальної життєвої ситуації (такою є, приміром, *пожежа* як причина поспіху, пор. англ. *where is the fire* «Що ви так поспішаєте?» [1: 279], чи вогонь як складник технологічних процесів, пор. укр. *піддати вогню* «спонукати кого-небудь до інтенсивнішої дії, викликати, посилювати запал у когось і т. ін.» [5]). Однак більшість фразем тут має внутрішню форму, котра образно представляє ситуацію інтенсифікуючого впливу у нереальний спосіб, пор. англ. *on the fire* «в роботі» [1: 279], нім. *Feuer hinter etw. machen* «прискорити що-небудь» [6: 176].

Що ж до фразем, де фразеотвірне значення вогню служить для позначення «гарячих» рис темпераменту людини й аналогічних психічних та тілесних станів, то тут їх образне представлення видається міфо-поетичним і в цьому сенсі умовним: причиною цих властивостей чи станів зображується вогонь, що локалізується в людині, яка, отже, горить, спалахує, уподібнюється вогняній кулі тощо, пор. укр. *огонь му в руках* «такий прудкий до роботи або до бійки» [4: 626], *вогнем горіти* «дуже червоніти (про обличчя); мати високу температуру тіла, відчувати жар» [5], *пашіти вогнем* «бути дуже розгаряченим, рум'яним через сильне збудження, хвилювання тощо» [5], англ. *a fire in the blood* «пристрасть» [1: 278], *full of bush fire* «дуже енергійний, життєрадісний, відважний, мужній» [1: 278], *a ball of fire* «хтось сповнений енергії та ентузіазму» [1: 62], нім. *bei jmdm. ist (gleich) Feuer im Dach* «про запальну, легко збудливу людину» [15: 1271], *Feuer und Flamme speien* «вергати грим і блискавку, шаленіти» [6: 194]. Ці образи із сучасного погляду є поетично-умовними, проте в історико-культурній перспективі, очевидно, відображають міфологічне сприйняття відповідних почуттів.

Таким чином, фразеопохідна семантика ключових лексем, виникаючи під впливом різних моделей і чинників смислового розвитку, у загальних рисах виявляється співвідносною із диференціацією внутрішньої форми фразем за ознакою «правдоподібність / міфологічно-образна умовність».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-русский фразеологический словарь / [авт.-уклад. А. В. Кунин]. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1984. – 944 с.
2. Англо-український фразеологічний словник / [уклад. К. Т. Баранцев]. – К. : Рад. школа, 1969. – 1052 с.
3. Верхотурова К. С. Огонь в зеркале русского языка : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Верхотурова Ксения Сергеевна. – Екатеринбург, 2009. – 213 с.
4. Галицько-руські народні приповідки : У трьох томах. / [зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко]. –

Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – Т. 1-3.

5. Інтегрована лексикографічна система "Словники України" [Електронний ресурс], версія 1.05. Інститут мовно-інформаційних досліджень НАН України. – К.: Довіра, 2001-2005.

6. Немецко-русский фразеологический словарь / [авт.-сост. Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин]. – М. : Русский язык, 1975. – 656 с.

7. Педченко Л. В. Лексика вогню в говірках російської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Л. В. Педченко. – Харків, 2000. – 20 с.

8. Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність людини / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наук. думка, 1989. – 480 с.

9. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / [авт. А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова]. – СПб. : Фолио-пресс, 1999. – 701 с.

10. Українські приказки, прислів'я і таке інше / [авт.-уклад. М. Номис]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

11. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / [авт.-уклад. І. С. Олійник, М. М. Сидоренко]. – К. : Радянська школа, 1978. – 447 с.

12. Черниш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід) : монографія / Т. О. Черниш. – К., 2003. – 480 с.

13. Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary / [ed. by S. Bullon]. – Harlow, England : Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.

14. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / [A. S. Hornby, A. P. Cowie]. – Moscow : Russian Language Publishers, 1982. – V. 1-2.

15. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. – Berlin : Akademie-Verlag, 1973-1980. – B. 1-5.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Бечко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва.

Наукові інтереси: фразеологія англійської, німецької та української мов.

УДК 811.112.2

DEUTSCHE PHRASEOLOGISMEN MIT BEZEICHNUNGEN DER CHARAKTEREIGENSCHAFTEN "FLEIßIG" UND "FAUL"

Lyubov VITALISH (Lviv, Ukraine)

У статті розглянуто німецькі фразеологізми на позначення рис характеру "старанність" та "ледачість" зі структурою речень та членів речення. Ці фразеологізми функціонують як з кореневим ключовим словом з різноманітною морфологічною реалізацією, так із його синонімами або ж без характерного лексичного маркера.

Ключові слова: фразеологія, класифікація, тематична група, прислів'я, приказка, усталене порівняння, морфологічна реалізація, лексичний маркер.

The article is devoted to the analysis of the German idioms of different structure to name the personality traits "diligence" and "laziness (sloth)". These idioms function either with a root keyword or its synonyms as well as without a corresponding lexical marker.

Key words: phraseology, phraseological unit, proverb, classification, theme group, persistent comparison, morphological realization, lexical marker.

Neben der strukturellen, semantischen und strukturell-semantischen Herangehensweise bei der Erforschung der deutschen Phraseologismen entwickelt sich heute in vielen Richtungen die Erforschung der Phraseologismen nach thematischen Gruppen [5; 9; 10]. Die thematische Gruppe erhält in der phraseologischen Forschung eine weite Interpretierung: Sowohl konkrete, als auch abstrakte Dinge können thematisch gruppiert werden. Zu den konkreten Dingen in phraseologischen Forschungen gehören z. B. Körperteile (auch Somatismen genannt) [11: 213-218], im abstrakten Bereich beschäftigen sich die Phraseologieforscher mit Farbenbezeichnungen [7: 72-75], Raumbegriffen [2: 114-117], Begriffen zur Bezeichnung des Sehvermögens [8: 297-300]. Mehrere Forscher befassen sich mit der Einteilung der Phraseologismen in Sprichwörteransammlungen [1; 3; 4; 12].

Das Ziel dieses Artikels ist eine Auflistung und strukturell-semantische Analyse der Phraseologismen zur Bezeichnung der gegensätzlichen Charaktereigenschaften des Menschen *Fleißigkeit (Arbeitsamkeit)* auf der einen Seite und *Faulheit* auf der anderen Seite.

Die Einteilung der Charaktereigenschaften in positive und negative ist relativ, im Laufe der Zeit wurden bestimmte Charakterzüge umgewertet. Was heute als positiv oder neutral gilt, z. B. *Nachgiebigkeit* und *Verträumtheit*, erscheint in Phraseologismen als tadelswert oder negativ. Einzelne Phraseologismen mit Bezeichnungen der ansonsten positiven Charaktereigenschaft *Arbeitsamkeit* enthalten sowohl positive als auch negative Bewertung dieser Charaktereigenschaft und der ihr entsprechenden Verhaltensweise.

Bei der Forschung halten wir uns an folgende methodische Verfahrensweise:

- Als Erstes werden die Phraseologismen mit lexikalischen Komponenten *fleiß-*, *arbeitsam-*, *faul-* zur Bezeichnung der Charaktereigenschaften festgestellt. Diese Phraseologismen weisen verschiedene Struktur auf, sie enthalten ein Substantiv, ein Adjektiv oder ein Verb mit dem entsprechenden Stamm, z. B.: *Arbeit*, *arbeitsam*, *arbeiten*.

- Als Zweites werden Phraseologismen mit synonymischen Lexemen ausgesondert, z. B. *Fleißigkeit* – *Arbeitsamkeit*, *fleißig* – *emsig*, *arbeiten* – *schuften*, *schaffen*.

- Als Drittes werden Phraseologismen ohne bestimmten lexikalischen Marker vermerkt, die als einheitlicher phraseologischer Ausdruck dem Stichwort synonymisch sind, z. B.: *dem lieben Gott die Zeit stehlen* – "faul sein".

Diese Schritte werden bei der Betrachtung jeder Charaktereigenschaft – *Fleißigkeit* und *Faulheit* befolgt. Danach werden die ausgesonderten Phraseologismen nach ihrer Struktur als Sprichwörter, sprichwörtliche Redensarten, stehende Vergleiche und Wortpaare geordnet (In diesem Artikel werden keine interjektionalen Konversationsausdrücke wie *Oh du meine Güte!* Betrachtet).

Die Bezeichnungen der Charaktereigenschaften werden in Phraseologismen in verschiedenen morphologischen Formen – Substantiven, Adjektiven, Verben, – mit Hilfe synonymischer Lexeme oder ohne besondere lexikalische Marker realisiert.

Arbeitsamkeit

Die *Arbeitsamkeit* gehört zu positiven Eigenschaften eines Menschen. Sie wird in zahlreichen Phraseologismen verwendet. Ein größerer Teil von ihnen hebt den Wert der *Arbeitsamkeit* hervor; ein anderer Teil der Phraseologismen äußert sich geringschätzig über diese Charaktereigenschaft.

Unter Sprichwörtern mit dem Wortstamm *Arbeit* finden sich nur zwei Sprichwörter mit negativer Wertung der Charaktereigenschaft: *Arbeit ist kein Hase, läuft nicht in den Wald* und *Arbeit, Sorg und Herzeleid ist der Erde Alltagskleid*. Andere Sprichwörter betonen den Wert der *Arbeit* und der *Arbeitsamkeit* im Leben des Menschen, sie stellen die Arbeit als Sinn und Würze des Lebens dar: *Arbeit ist des Lebens Würze*. *Arbeit schlägt Feuer aus dem Stein*. *Arbeit macht das Leben süß*. *Arbeit verkürzt den Tag*. *Arbeit, Müßigkeit und Ruh schließen dem Arzt die Türe zu*. *Erst die Arbeit, dann das Vergnügen*. *Wer nicht arbeitet, soll auch nicht essen*. *Arbeit schändet nicht*. *Viele Hände machen der Arbeit schnell ein Ende*.

Die Sprichwörter können den Wert der *Arbeitsamkeit* betonen, ohne das Stichwort *Arbeit* zu enthalten, in ihnen erscheinen sinnverwandte Wörter *Werk*, *Mühe*, *tüchtig*, *schaffen*: *Freie Bahn dem Tüchtigen*. *Glück hat auf die Dauer nur der Tüchtige*. *Kühe machen Mühe*. *Es gibt keinen Vorteil ohne Mühe*. *Das Werk lobt sich selber*. *Wie der Meister, so das Werk*. *Gut angefangen und schlecht geendet, heißt das ganze Werk geschändet*. *Halte maß in allen Dingen, so wird dir jedes Werk gelingen*. *Wer schafft, hat keine Langeweile*. *Lerne was, so kannst du was*; *schaffe was, so hast du was*.

Einige Sprichwörter kennzeichnen die Charaktereigenschaft *Arbeitsamkeit* ohne lexikalischen Marker: *Wer will haben, muss auch graben*. *Brot kostet Schweiß*. *Das Heute muss dem Morgen nicht borgen*. Das Fehlen im Phraseologismus des lexikalischen Markers betrifft sprichwörtliche Redensarten, die sich auf einen arbeitsamen Menschen beziehen: *Bäume ausreißen können*; *die Ärmel aufkrepeln / hochkrepeln*; *sich ins Geschirr legen/ins Geschirr gehen*; *ganze/gründliche Arbeit*; *im Geschirr stehen*; *leiden/tun/machen*; *in die Hände spucken*; *sich die Finger abarbeiten*, *sich (Dat.) Schwielen an die Hände arbeiten*.

Die Phraseologismen mit der Struktur der stehenden Vergleiche charakterisieren einen arbeitsamen Menschen von negativer Seite, nur ein stehender Vergleich bewertet die *Arbeitsamkeit* als positiv: *arbeiten wie ein Dachs*. Andere stehende Vergleiche beziehen sich auf das Bauernleben und vergleichen die Arbeit des Menschen mit der schweren Arbeit der Tiere, daher sind sie eher negativ gefärbt: *arbeiten wie eine Sau*; *arbeiten wie ein Stier*; *arbeiten wie ein Vieh*; *arbeiten wie ein Pferd*. Stehende Vergleiche über eine schwere Arbeit enthalten Bezeichnungen von Personen oder ihren Eigenschaften: *ackern / arbeiten / schuften wie ein Kümmeltürke*; *arbeiten / schuften wie ein Neger*; *arbeiten wie ein Berserker*; *arbeiten wie ein Galeerensklave*; *arbeiten / rackern wie ein Kuli*; *arbeiten wie angestochen*; *arbeiten wie besessen*; *arbeiten wie verrückt*; *wie angepicht bei der Arbeit sitzen*.

Beharrlichkeit

Arbeitsamkeit und *Fleiß* setzen solche Eigenschaft wie *Beharrlichkeit* voraus. Als Synonyme zum Wort *Beharrlichkeit* bringt das Synonymwörterbuch Duden solche Lexeme wie *Hartnäckigkeit*, *Unermüdlichkeit*, *Verbissenheit* [13: 186]. In der thematischen Gruppe *Beharrlichkeit* werden nur Sprichwörter festgestellt. Alle Sprichwörter charakterisieren *Beharrlichkeit* als eine positive Charaktereigenschaft: *Beharrlichkeit führt zum Ziel*. *Beharrlichkeit überwindet alles*. Von Synonymen

wurde im Sprichwörterlexikon [12] nur die Bezeichnung *Hartnäckigkeit* festgestellt, die als Charaktereigenschaft eher negativ bewertet wird, weil das Wort im Kontext mit *Unverständnis* auftritt: *Je unverständlich, je hartnäckiger*.

Die anderen Sprichwörter weisen auf die Charaktereigenschaft *Beharrlichkeit* hin, ohne das Stichwort zu erwähnen: *Der Zweck heiligt die Mittel. Durch wiederholte Streiche fällt die größte Eiche. Langsam kommt man auch ans Ziel. Langsam, aber sicher. Steter Tropfen höhlt den Stein. Übung macht den Meister. Wer Honig lecken will, darf die Bienen nicht scheuen*.

Fleißigkeit

Mit der Arbeitsamkeit ist die Eigenschaft *Fleißigkeit* verbunden. Als Synonyme zum Wort *Fleiß* bringt das Synonymwörterbuch Duden *Fleiß, Emsigkeit, Arbeitseifer, Schaffensfreude, Mühe* [13: 395]. In unserem Untersuchungsmaterial kommen Lexeme *Fleiß, fleißig* und *emsig* vor. Gleichzeitig können in den Phraseologismen antonymische Lexeme *faul, Faulheit, Müßiggang* erscheinen. Der deutsche Volksmund betont den Wert des *Fleißes* und der *Fleißigkeit* als Charaktereigenschaft, er warnt aber vor übertriebenem Eifer, der negative Folgen herbeiführen kann, wie z. B. in dem Phraseologismus *Ein fleißiger Gaul wird nicht fett*. Die meisten Sprichwörter dieser Gruppe enthalten verschiedene Wortarten mit dem Stamm *fleiß-*:

- Adjektive: *Dem fleißigen Hamster schadet der Winter nicht. Fleißige Hand geht durch alle Land. Fleißige Schüler machen fleißige Lehrer. Fleißiger Herr macht fleißige Diener. Fleißiger Spaten ist immer blank*.

- Substantive: *Ohne Fleiß kein Preis. Geduld und Fleiß bricht alles Eis. Der Fleiß ist des Glückes Vater. Der Jugend Fleiß, des Alters Preis. Der Müßiggang bringt Schand' und Not, der Fleiß hingegen Ehr und Brot*.

- substantivierte Adjektive: *Dem Fleißigen hilft Gott. Der Fleißige hat immer etwas zu tun*.

- Adverbien: *Am Abend wird der Faule fleißig*.

Einige Sprichwörter preisen die *Fleißigkeit*, ohne das Stichwort *Fleiß* und seine Synonyme zu erwähnen: *Bald getan, viel getan. Ein Geiger zerreißt viel Saiten, eh' er Meister wird. Es ist noch kein Meister vom Himmel gefallen. Sich regen bringt Segen. Viele Hände machen der Arbeit schnell ein Ende. Wer sein Bett macht am morgen, braucht am Tag nicht zu sorgen*.

In Sprichwörtern erscheinen neben dem Stichwortstamm *fleiß-* als Begleitlexik seine Antonyme *faul-, Müßiggang*: *Am Abend wird der Faule fleißig. Der Müßiggang bringt Schand' und Not, der Fleiß hingegen Ehr und Brot*.

Nur wenige Ausdrücke mit der Struktur der sprichwörtlichen Redensarten erscheinen mit dem thematischen Stichwort *Fleiß*: *sich ein Fleißkärtchen verdienen; jmdm. etw. zu Fleiß tun / machen; mit Fleiß*. Mehrere sprichwörtliche Redensarten, die die Charaktereigenschaft *Fleißigkeit* bezeichnen, enthalten dagegen kein entsprechendes Stichwort; die Lexik dieser Redensarten fächert sich von der Bezeichnung der Körperteile (*sich die Ohren brechen* = hartnäckig bleiben) über Kleidungsstücke hin (*sich auf die Hosen setzen / sich auf den Hosenboden setzen* = Ausdauer zeigen; *um sein Leiberl rennen* = hartnäckig bleiben und Ausdauer zeigen) bis zur Bezeichnung des Werkzeugs (*sich ins Zeug legen, sich am Riemen (Ruder) reißen*) und bis zur der Belohnung für den Fleiß (*überall sein Brot finden*).

Stehende Vergleiche aktualisieren die Synonymie von *fleißig* und *emsig*: *fleißig / emsig wie eine Ameise; fleißig wie eine Biene*.

Faulheit

Die Sprichwörter heben negative Wertung der *Faulheit* hervor. Als Synonyme zum Wort *Faulheit* bringt das Synonymwörterbuch Duden *Arbeitsscheu, Bequemlichkeit, Passivität, Trägheit, (gehoben) Müßiggang, (abwertend) Faulenzerei* [13: 379]. Die Phraseologismen äußern sich geringschätzig über diese Charaktereigenschaft.

Die meisten Sprichwörter dieser Gruppe enthalten entsprechende Stichwörter mit dem Stamm *faul-* und zwar:

- mit dem Adjektiv *faul*: *Faule Menschen – Faule Jugend, lausig Alter. Faule Schäfer haben gute Hunde. Morgen, morgen, nur nicht heute, sagen alle faulen Leute. Einem faulen Arbeiter ist jeder Hammer zu schwer. Fleißige Hand erwirbt, faule Hand verdirbt. Faule Tiere – Ein fauler Hund ist voller Flöhe. Ein faules Pferd drückt jeder Sattel. Fauler Vogel, fauler Gesang. Sei nicht faul, die Kippe kommt nicht zum Gaul. Auch die Vieldeutigkeit des Wortes *faul* wird ins Spiel gesetzt: *Faule Eier schwimmen oben. Ein faules Ei verdirbt den ganzen Brei*.*

- mit den Substantiven *Faulheit, Faulenzer, Faulpelz*: *Faulheit ist eine vornehme Dame. Faulheit ist der Schlüssel zur Armut. Faulheit kommt nicht weit. Fleiß bringt Brot, Faulheit Not. Junge Faulenzer, alte Bettler (Diebe). Dem Faulpelz geht die Arbeit von der Hand wie das Pech von der Wand*.

- mit substantiviertem Adjektiv *der Faule*: *Am Abend wird der Faule fleißig. Dem Faulen gefällt kein Block, den er zerschneiden soll. Des Faulen Werktag ist immer morgen, sein Ruhetag ist heute. Die Faulen und die Dreisten schreien am meisten. Für den Faulen ist jeder Tag Kirmes. Im Hause des Faulen ist immer Feiertag. Für den Fleißigen hat die Woche sieben Heute, für den Faulen sieben Morgen.* Faul erscheint als ein Eigenname in *Faul* kriegt wenig ins Maul.

- mit dem Verb *faulenz*: *Wer etwas lernen will, darf nicht faulenz.*

- mit substantiviertem Infinitiv: *Auch Faulenzen hat seine Grenzen. Arbeit bringt Brot, Faulenzen Hungersnot.*

Manche Sprichwörter dieser Gruppe enthalten keinen Stichwortstamm *Faulheit*, in ihnen erscheinen sinnverwandte Lexeme:

- *Trägheit, Müßiggang, Nichtstun* statt *Faulheit*: *Trägheit geht langsam voran, Armut holt sie bald ein. Die Trägheit schleicht so langsam, dass die Armut sie bald einholt. Ein träger Wolf hat nicht viel zu beißen. Je reger der Mund (die Zunge), je träger die Hände. Schlaffe Herren machen träge Knechte. Träger Arm macht keine Stube warm. Müßiggang ist aller Laster Anfang. Müßiggang bringt Untergang. Müßiggang ist der Tugend Untergang. Müßiggang ist des Teufels Ruhebank. Nichtstun lehrt Übles tun.*

- *Tagedieb* statt *Faulenzer* – *Aufschieb* ist ein *Tagedieb*. *Junge Tagediebe, alte Schurken.*

Ähnlich wie in der Gruppe der Sprichwörtern mit Bezeichnungen der positiven Charaktereigenschaften *Fleißigkeit* (*Arbeitsamkeit, Beharrlichkeit*) wurden auch in der Gruppe der Sprichwörter zur Kennzeichnung der negativen Charaktereigenschaft *Faulheit* Phraseologismen festgestellt, die auf die Charaktereigenschaft *Faulheit* hinwiesen, ohne lexikalischen Marker (den Wortstamm *Faulheit*) zu erwähnen. Mehrere Sprichwörter umschreiben den Begriff "faul sein" mit den Ausdrücken "nicht arbeiten wollen", "schlecht arbeiten": *Wer nicht arbeitet, soll auch nicht essen. Au, mein Fuß, wenn ich arbeiten muss – tut mir doch mein Fuß nicht weh, wenn ich zum Tanzen geh. Dem schlechten Arbeiter ist jedes Beil zu stumpf. Die Arbeit läuft nicht davon* (aus der Sehperspektive eines Faulenzers).

Bilder aus dem Bauernleben werden in Sprichwörtern geschildert, die vor der Faulheit warnen: *Wer nicht säet, wird auch nicht ernten. Wer nicht mahlt, kriegt kein Brot. Lernst du wohl, wirst du gebratener Hühner voll, lernst du aber übel, so iss mit den Säuen aus deren Kübel.*

Übermäßiges Rasten wird der Faulheit ("rosten") gleichgesetzt: *Rast' ich, so rost' ich. Was man nicht übt, roset ein. Wer rastet, der roset.*

Bei Schwierigkeiten wird der Mensch ermuntert, nicht aufzugeben (*Fallen ist keine Schande, aber liegen bleiben*.) und alles rechtzeitig zu tun: *Von Worten zu Werken ist ein weiter Weg. Wer im Sommer die Kleider vertut, muss im Winter frieren.*

Als Begleitlexik erscheinen bei Stichwörtern mit dem Stamm *faul-* und bei sinnverwandten Wörtern Antonyme mit den Stämmen *fleißig-* und *arbeit-*: *Am Abend wird der Faule fleißig. Arbeit bringt Brot, Faulenzen Hungersnot. Für den Fleißigen hat die Woche sieben Heute, für den Faulen sieben Morgen. Fleiß bringt Brot, Faulheit Not. Fleißige Hand erwirbt, faule Hand verdirbt.*

Ein Teil der Phraseologismen mit der Struktur der sprichwörtlichen Redensarten enthält die Stichwörter *faul* und *Faulheit*: *auf der faulen Haut liegen; einen faulen Lenz haben/schieben; faule Fische; fauler Zauber; vor Faulheit stinken.*

Ein anderer Teil der sprichwörtlichen Redensarten kennzeichnet die Charaktereigenschaft *Faulheit*, ohne entsprechende lexikalische Marker einzusetzen: *auf der Bärenhaut liegen; auf müden Heinrich machen / spielen; dem lieben Gott die Zeit stehlen; die Arbeit nicht erfunden haben; die Hände in den Schoß legen; keinen Finger krumm machen; keinen Finger rühren; keinen Handschlag tun; nur halbe Arbeit machen; sich kein Bein ausreißen.*

Stehende Vergleiche beurteilen einen faulen Menschen von negativer Seite und bewerten die Charaktereigenschaft *Faulheit* als nachteilig: *faul wie die Nacht; faul wie die Pest; faul wie die Sünde; faul wie Galgenholz; faul wie Mist; faul wie Straßendreck; ein Arbeiter wie der Teufel ein Apostel.* Die Vergleichsetalons [6: 7] in Phraseologismen dieser Art sind Lexeme, die stilistisch grob, abwertend, geringschätzig gefärbt sind, was von einer streng negativen Bewertung der *Faulheit* als Charaktereigenschaft vom Volksmund zeugt. In stehenden Vergleichen erscheint das Stichwortlexem *faul*. Ein stehender Vergleich zur Bezeichnung der *Faulheit* enthält das Stichwort *faul* nicht: *ein Arbeiter sein wie der Teufel ein Apostel.*

Schlussfolgerungen

Inhaltlich können die Bezeichnungen der Charaktereigenschaften in positive und negative eingeteilt werden. Die Phraseologismen mit Bezeichnungen der negativen Charaktereigenschaft "Faulheit" sind im

Untersuchungsmaterial durch die Zahl 72 vertreten. Die Phraseologismen zur Bezeichnung der positiven Charaktereigenschaft "Arbeitsamkeit" mit synonymischen Begriffen "Arbeitsamkeit" (42), "Fleißigkeit" (32), "Beharrlichkeit" (9) bilden mit der Gesamtzahl 83 etwa das Gleichgewicht zum negativ gefärbten Begriff "Faulheit".

Die strukturell produktivste Gruppe stellen dabei Sprichwörter (101 = 65 Prozent) und sprichwörtliche Redensarten (31 = 20 Prozent) dar. Die Anzahl der stehenden Vergleiche beträgt 23 (15 Prozent), die Wortpaare mit betreffenden Lexemen wurden nicht festgestellt.

Wir betrachten unsere Forschung als Grundlage für eine weitere Auseinandersetzung mit strukturell-semanticen Merkmalen der Phraseologismen, die die menschlichen Charaktereigenschaften bezeichnen und diesen thematischen Bereich der deutschen Sprache mitprägen.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Георгієва Н. Проблемні аспекти класифікації та характеристики біблійних фразеологічних одиниць англійської мови. – Наукові записки. – Випуск 95 (2). – Серія : Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 185-188.
2. Дейчаківська О. Metaphoric nature of English idioms with the meaning of «Space». – Наукові записки. – Випуск 115. – Серія : Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 114-117.
3. Жовківський А.М. та ін. Мудрість народна – мудрість міжнародна: Прислів'я, приказки, крилаті вислови та мовні звороти дев'ятьма мовами. – Чернівці: Рута, 2004.
4. Кудіна О.Ф., Пророченко О.П. Перлини народної мудрості: Німецькі прислів'я та приказки. – Вінниця: Нова книга, 2005.
5. Мелех Г. Синтаксичні зв'язки у фразеологізмах з кулінарним компонентом. – Наукові записки. – Випуск 95 (2). – Серія : Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 135-139.
6. Мізін К.І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння). – Вінниця: Нова книга, 2005.
7. Мізін К., Анурина І. Усталені порівняння англійської та німецької мов на позначення хроматичних кольорів: спільне і відмінне. – Наукові записки. – Випуск 115. – Серія : Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 72-75.
8. Нікітченко О. Зорові відчуття в англійських й українських фразеологізмах. – Наукові записки. – Випуск 115. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 297-300.
9. Потенко Л. Фразеологічне варіювання як механізм структурно-семантичних змін ФО з емотивним компонентом (на матеріалі німецької мови). – Наукові записки. – Випуск 95 (2). – Серія : Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 267-273.
10. Тарануха Т. Фразеологічні одиниці на позначення рис характеру людини з компонентами-зооморфізмами в українській та німецькій мовах. – Наукові записки. – Випуск 95 (2). – Серія : Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 288-291.
11. Трофімова О. Особливості фразеологічних одиниць з соматичним компонентом на позначення негативних емоцій в англійській та українській мовах. – Наукові записки. – Випуск 115. – Серія : Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – С. 213-218.
12. Beyer H., Beyer A. Sprichwörterlexikon. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1989.
13. Duden. Das Synonymwörterbuch : ein Wörterbuch sinnverwandter Wörter. 5., vollständig überarbeitete Auflage. – Mannheim u. a.: Dudenverlag, 2010.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Віталіш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: семантичний синтаксис, фразеологія, створення навчальних засобів.

УДК 811.161.2–81'373,611

„ВОГНЕХРЕЩЕ” АБО НЕОЛОГІЗМИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Ольга КИРИЛЮК (Кіровоград, Україна)

У статті здійснено дослідження неологізмів та оказіоналізмів, утворених на фоні суспільно-політичної ситуації в Україні кінця 2013 – початку 2015 року. Увага зосереджена на їхніх семантичних та словотвірних особливостях. Розглянуто вплив екстра- та інтралінгвальних чинників на творення таких лексичних одиниць.

Ключові слова: неологізми, оказіоналізми, внутрішня семантика, пейоративи, меліоративи.

The paper studies neologisms and occasionalisms formed on the background of socio-political situation in Ukraine in late 2013 – early 2015. The focus is on their semantic and word-building peculiarities. The influence of extra- and intralinguistic factors on the formation of lexical units is considered.

Key words: neologisms, psycholinguistic features, internal semantics, pejoratives, melioratives.

Постановка проблеми. Інформативність, оцінність та емоційна забарвленість є важливими складниками формування внутрішнього змісту лексичних одиниць. Оцінність в науковій літературі визначають як „семантичну категорію, яка, ґрунтуючись на протиставленні часткових значень негативної, позитивної чи нейтральної оцінки, передає ставлення мовця до названого предмета, явища чи поняття” [8]. Ця категорія є визначальною, оскільки відображає особливості світоглядної парадигми мовців, тобто певної „картини світу”. Поняття “картина світу”, за словами Т. А. Космеди, стало основним смисловим базисом, на якому тримається вся логіко-семантична система мови, а факт відображення у мові світогляду і світовідчуття як окремих індивідів, так і цілих людських груп дозволяє вважати мову специфічним знанням, поряд із знанням інтуїтивним, безпосереднім та науковим, теоретичним [5: 7].

Даючи оцінку певним об’єктам, закладаючи її в назву, мовці в першу чергу висловлюють своє ставлення до певних реалій відповідно до системи культурних концептів „добро-зло”, „любов-ненависть”, „хороше-погане” та ін.. Існує кілька класифікацій оцінного тезауруса сучасного мовця. В основі класифікації Н. Д. Арутюнової лежить взаємодія суб’єкта оцінки з її об’єктом. Відповідно до цього виділено три групи частково оцінних значень: сенсорні; сублімовані; раціоналістичні оцінки [1: 75]. Три різновиди оцінок виділяє Т. І. Вендіна [3: 41–48]: оцінки-афективи, що відображають безпосереднє чуттєве сприйняття зовнішнього світу; оцінки-когнітиви: раціоналістичні, психологічні (емоційні та інтелектуальні) оцінки; оцінки-сублімати: естетичні та етичні оцінки. Залежно від критеріїв оцінювання О. Івін виділяє внутрішні (чуттєві) та зовнішні, або утилітарні оцінки [4: 31].

Політичне, культурне й військове протистояння в Україні кінця 2013 – початку 2015 років спричинило появу значної кількості неологізмів і фразеологізмів, які відображають рівень оцінювання мовцями політичної ситуації. Вивчення нових слів є актуальним з погляду інтралінгвальних особливостей. Зокрема, А. В. Янков зазначає, що „неологізми інтенсивніше входять в систему парадигматичних і синтагматичних відношень, більше відповідають мовному узусу і, очевидно, швидше ввійдуть до загального корпусу слів” [9: 5]. Однак не менш важливими є й екстралінгвальні чинники появи суспільно-політичних новотворів. Людські страхи, комплекси, сподівання, розчарування – це ті головні психологічні особливості, що формують конотативний аспект появи нових слів або слів з новим значенням, які в подальшому й стають зброєю в суспільно-політичному протистоянні.

Аналіз наукових досліджень. Асоціативні зв’язки між лексемою та сформованим нею образом неодноразово ставали предметом наукових досліджень. Ці питання порушені зокрема у працях Т. Ю. Ковалевської, Г. Д. Сологуб, Н. В. Кутузи, О. Холода та ін. Оцінні характеристики позначуваного об’єкта вивчені в розвідках В. О. Совенка [6], особливості суспільно-політичних неологізмів ґрунтовно вивчені в дисертаційному дослідженні А. В. Янкова [9]. Потребує впорядкування і система використовуваних під час дослідження термінів. Зокрема доцільним видається встановити критерії розмежування термінолексем „суспільно-політичний неологізм” і „суспільно-політичний okazіоналізм”. А. В. Янков наголошує на тому, що „оскільки у мовознавстві існує велика кількість концепцій стосовно слова як одиниці мови і мовлення і ще немає його єдиного усталеного всебічного визначення, то це ускладнює розмежування неологізмів та okazіоналізмів і їхню ідентифікацію” [9, с. 8]. Дослідник подає кілька критеріїв розмежування цих понять: 1) неологізми є лексичними одиницями мови і мовлення, а okazіоналізми – лише мовлення; 2) для неологізмів наявність автора не є суттєвою, а для okazіоналізмів – вона суттєва; 3) неологізми мають позатекстове і текстове значення, а okazіоналізми лише текстове; 4) новизна неологізмів пов’язана передусім з новизною денотату, а новизна okazіоналізмів – із незвичністю поєднання морфем та компонентів слів; 5) свіжість неологізмів з часом зникає внаслідок їхньої повної лексикалізації. Новизна okazіоналізмів хоч і зникає з часом, проте незвичність форми залишається [9: 8].

Вивчення оцінної характеристики новотворів, що виникли внаслідок суспільно-політичного протистояння в Україні кінця 2013 – початку 2015 року, ще не було предметом ґрунтовного дослідження в сучасній мовознавчій науці.

Мета статті – дослідити оцінний аспект творення та активного функціонування суспільно-політичних неологізмів і okazіоналізмів.

Завдання: 1) визначити оцінні, семантичні та функціональні особливості досліджуваної групи лексем; 2) з’ясувати роль екстралінгвальних чинників у формуванні неологізмів і

оказіоналізмів суспільно-політичного змісту; 3) виявити причини набування новою лексикою позитивних та негативних конотацій.

Виклад основного матеріалу. Щоб запрограмувати реципієнта на негативну реакцію стосовно певних подій, потрібно інформувати про них, використовуючи слова, які здатні задіяти відповідні негативні асоціати. Створюють їх переважно за допомогою використання тематичних пейоративів. Для порівняння: текст 1. „*Мирні протестувальники, так і не дочекавшись від влади рішучих кроків щодо врегулювання ситуації, були змушені вдатися до застосування „коктейлів Молотова”, аби нагадати, що народ має чіткі вимоги*». Текст 2. „*Радикально налаштовані молодики, забувши про дотримання будь-яких європейських норм і правил, за які самі ж нібито борються, вдалися до хуліганських методів і закидали беззбройних правоохоронців коктейлями Молотова*”. За допомогою мовних засобів у повідомлення уже вкладена потрібна оцінка. Читач отримує її разом з інформацією. У першому випадку він співчуває тим, хто кидає коктейлі Молотова, оскільки асоціації формують чіткий образ – „народ”, „мирні”, „не хотіли, але були змушені”, бо їх „не розуміють по-іншому”. У другому випадку реципієнт співчуває „беззбройним правоохоронцям”, які постраждали від радикально налаштованих молодиків”; до того ж автор встигає поставити під сумнів і ті цінності, за які виступають активісти.

Так само, спираючись на потужний агітаційний ландшафт, пейоративного відтінку можна надати будь-якій лексемі. Спостереження над такими мовними одиницями дає підстави умовно поділити їх на дві групи: *штучні та рефлексивні*.

1. Штучними новотворами є лексеми, введені в суспільне мовлення офіційною пропагандою з метою сформувати відповідну оцінку стосовно певних подій чи осіб. Такі слова придумують „в кабінетах” і насаджують суспільству через потужну підтримку ЗМІ. До назв цієї групи можна зарахувати лексеми: *фашисти, бандерівці, нацисти, хунта, карателі, ввічливі люди* та ін.. Майже всі ці слова, як і позначувані ними поняття, давно становлять певну частину „картини світу” кожного українця. Однак в сучасних умовах є всі підстави вважати їх семантичними неологізмами, оскільки їм штучно надані нові значення.

Так, лексема *фашист* функціонує із негативними значенням у свідомості мовців уже кількох поколінь. Маючи дефініцію за словником: „прибічник, прихильник фашизму; член фашистської організації”, слово отримало додаткову пейоративну оцінку „той, хто чинить звірства, катує, вбиває людей”. Ця негативна конотація була підхоплена пропагандою з метою розпалити міжетнічну ворожнечу (яку радше можна назвати міжсвітоглядною). Тому *фашистами* почали називати будь-яких громадян України, які орієнтуються на проєвропейський шлях розвитку. Такий підхід є досить дієвим, оскільки ґрунтується на закладених в свідомості людини самоідентифікаціях: 1) загальнонародській – „свій-чужий”; 2) радянській – „наші-фашисти”. Тому лексема *фашист* на позначення будь-кого, хто не підтримує проросійську ідеологію, успішно „запускається” в соціум за допомогою ЗМІ та Інтернету, а далі вже на основі згаданих самоідентифікацій мовці „додумують” потрібну негативну інформацію і відповідно оцінюють названий об’єкт. Хоча насправді оцінка вже була штучно, свідомо сформована фахівцями-пропагандистами.

Подібною є ситуація з функціонуванням терміна *хунта*. Серед зафіксованих у словнику значень увагу пропагандистів привернуло третє: „військовий уряд у деяких країнах, який прийшов до влади внаслідок державного перевороту”. Тому таку назву отримала „влада в Україні, яка прийшла на зміну владі попереднього президента Віктора Януковича”. Формування негативних конотацій у цьому випадку здійснюється через світоглядну ідентифікацію протиставлення „законна влада – хунта”. Лексема *карателі* використана в сучасному мовному протистоянні зі значенням „учасники карального загону, каральної експедиції”. В останні кілька місяців використовується прибічниками сепаратизму на позначення українських військових, які беруть участь в антитерористичній операції на Сході України. Завдання пропаганди – укорінити у свідомості мас негативну оцінку самому поняттю „української армії”.

2. Рефлексивні новотвори. Враховуючи значення слова *рефлексивний* (який відбувається, проходить мимовільно, несвідомо), ці новотвори можна розцінювати як такі, що виникають внаслідок природної реакції мовців, поширюються переважно через інтернет-мережу в коментарях, блогах, дописах, і, на відміну від штучних, не мають додаткової „інформаційної розкрутки” через ЗМІ. До таких можна зарахувати номени: *кулявлоб, миздобули, поребрик, вата, ватник, колорад, правосек, тітушки, лєнінопад, сепар, кісільовщина, Лугандон, Лугандонія, кримтроль, Домбас, скримздити, зелені чоловічки, рускомірци, рашазмі, миротворчення* та ін..

Заслугує на окрему увагу okazіоналізм *Вогнехреще*, який з'явився в мережі Фейсбук 19 січня 2015 року. Поява цієї лексеми була пов'язана із погравленням активності бойовиків на Сході України, які під час свята Водохреща „накривали вогнем” („хрестили”) багато українських населених пунктів у зоні АТО. Номен утворений від слів „вогонь + Водохреще”. Незважаючи на мотивованість назвою свята, спостерігається нівелювання позитивних сем „святості”, „святковості”. Слово набуває виключно негативної семантики.

Лексема *відправоссчити* – вживається зі значенням „фізично покарати”. Виникнення цього неологізму пов'язане із надмірною пропагандистською „демонізацією” представників праворадикальної організації „Правий сектор”.

Путінг (*Путін + мітинг*) – назва масових заходів на підтримку президента Росії Володимира Путіна.

Окупендум (*окупація + референдум*) – okazіональна назва референдумів, проведених в Криму та на території Луганської і Донецької областей під час їхньої окупації російськими військами.

Показовим є приклад розповсюдження лексеми *тітушки*. Вона позначає хлопців спортивної статури, яких використовують для провокацій у місцях проведення громадських акцій з метою залякати, розігнати активістів. Слово є результатом апелювання прізвища Вадима Тітушка, який під час акції протесту скоїв напад на журналістів. Слово вживалося спочатку тільки в множині, оскільки *тітушки* становлять як правило групові об'єднання і ніколи не діють поодиночці. Однак з часом лексема почала вживатися й у формі однини. Існують різні думки щодо її граматичного роду. О. Д. Пономарів пояснює доцільність вживання цього номена у формі середнього роду – *тітушко* (Н.в. і Р.в. множини: *тітушки, тітушків*). Однак визнає, що „можливо, із саркастичних міркувань це слово перейшло до категорії жіночого роду”: *тітушка* (Н.в. і Р.в. множини: *тітушки, тітушок*) [Пономарів]. Про рефлексивність появи цього слова можна говорити на підставі його неабиякої популярності, швидкої адаптації до семантичних та граматичних мовних особливостей. Показовою є і здатність утворювати похідні лексеми: *тітушковод* (людина, яка організовує участь тітушок у заходах), *тітушковоз* (автобус, яким привозять тітушок), *тітушня* (збірне поняття), *айтітушки* (від „айті” + „тітушки” – хакери, які здійснюють DOS-атаки на сайти).

Відповідно до характеру оцінки, яку мовці надають певному явищу, в результаті проведеного аналізу виділені такі оцінні маркери:

1. Оцінка-нівелювання. До цієї групи належать слова на позначення понять, які були штучно придумані пропагандою, однак через їх очевидну абсурдність патріотично налаштовані мовці вдалися до нівелювання приписуваних якостей шляхом іронічної гіперболізації. У таких випадках „насаджувані” якості або повністю нівелюються, або замінюються іншими. Найвідомішим прикладом такої оцінки є неологізм *кримнаш*, який був створений російською пропагандою як гасло „Крим наш!” після окупації Росією півострова Крим. Однак українська спільнота відреагувала на нього значною кількістю жартів і з часом неологізм набув протилежних – пейоративних конотацій: фанатичний прояв патріотизму, викликаний сумнівними державними здобутками (*Прійшло протверезіння від кримнашу*).

У листопаді 2014 року російські ЗМІ ввели до світоглядної парадигми українців поняття, на яке інтернет-спільнота відреагувала хештегом *#двараба*. У мережевому просторі з'явилися нові тематичні фразеологічні одиниці, крилаті вислови: *каталог рабів; караван рабів з ДоМбаса; додати в раби* (подібно до „дати в друзі” – функція у соцмережі); *„Карти. Гроші. Два раба”* (від назви фільму „Карти. Гроші. Два стволи”); *хто хлопчика не розпинав, за рабами не займайте*. Ще один популярний хештег *#зняливНацгвардію*, викликаний інформацією російських ЗМІ про те, що нібито чоловіків знімають з потягів і відправляють в Нацгвардію, спричинив появу великої кількості крилатих висловів: *потяг „Київ – Нацгвардія”; Любиш кататися – люби й в Нацгвардію; Слово не горобець – вилетить і в Нацгвардію; Без труда не знімеш і людину з потяга; Скільки вовка не годуй – все одно знімуть в Нацгвардію*.

2. Оцінка-героїзація. До цієї групи належать слова з позитивними конотаціями, які героїзують певних осіб чи поняття, приписуючи їм надприродну силу і виключно позитивні якості. Найяскравішим прикладом таких неологізмів є слово *кіборги*. Сам термін *кіборг* утворений від словосполучення „кібернетичний організм”. У науковій фантастиці ця лексема вживається зі значенням „фантастична істота, напівлюдина-напівмашина”. У вересні 2014 року один з користувачів Facebook описав реакцію „сепаратиста” на відвагу й професіоналізм українських військових, які захищають Донецький аеропорт: „...мы их три месяца выбить

не можем. Я не знаю, хто там сидит, но это не люди – это киборги!” Слово набуло популярності і використовується нині тільки з одним значенням: узагальнена назва відважних воїнів – захисників Донецького аеропорту, які не відчують страху, зайвих емоцій і чітко виконують поставлене завдання.

Лексема **укропи** виникла виключно зі зневажливим значенням, але в процесі використання відбулося розширення семантики і українські патріоти, зважаючи на ідентифікаційно-ототожнювальні характеристики, вдалися до „героїзації” цієї лексеми, позиціонуючи її як аббревіатуру від словосполучення „УКРАїнський ОПір”. Поєднання позитивних конотацій міститься й у новій лексемі – *кіборг-укроп*.

У квітні 2014 року „героїчні” оцінні реакції викликав хештег **#візиткаЯроша**. За інформацією російських ЗМІ, візитки керівника організації „Правий сектор” Дмитра Яроша були знайдені у згорілому автомобілі на місці перестрілки у м. Слов’янську. Українська спільнота одразу відреагувала на цей факт новими крилатими висловами, які приписували візитці надприродну силу: *візитки Яроша, як і рукописи, не горять; абітурієнти можуть не складати ЗНО, якщо у них є візитка Яроша; не падіння астероїда знищило динозаврів, а візитка Яроша; мою сторінку охороняє візитка Яроша*.

3. Оцінка-облагородження вживається з метою приховати справжні наміри. Воєнне протистояння між Росією й Україною продемонструвало наявність слів війни, які „ховаються” за лексемами з мирною конотацією. Так, в надії „відбілити” своє вторгнення в Крим, пропагандою був придуманий евфемізм **ввічливі люди** (рос. *вежливые люди*) на позначення солдат російської армії. *Ввічливі люди* мали стати для проросійських громадян образом воїнів-визволителів, які приїхали захищати мирні міста і села від фашистів-бандерівців. Вони ввічливі, привітні, усміхнені, охоче фотографуються з дітьми й молодими жінками. У свідомості мовців не подразнюються канали пам’яті, які виринули б при згадці слів *солдати, військові, армія* і однозначно викликали негативні асоціації. Для посилення позитивної оцінки і кращого впливу на реципієнта були придумані гасла із зазначеним терміном: „*Ввічливість міста бере*” (рос. *Вежливость города берет*). Цей вислів працює на підміні понять – „агресія – ввічливість”: коли міста беруть армії – це сприймається, як агресія, але ніхто не бачить нічого поганого в тому, що частину території іншої країни відібрали „ввічливо”. Адресат, на якого розрахована ця мовна маніпуляція, сприймає подію як благородний вчинок.

4. Оцінка-насмішка. Велика кількість новотворів виникла з метою образити, висміяти, показати свою зверхність над опонентом. **Ватник, вата** – слова, якими українські патріоти позначають проросійськи налаштованих осіб, які люто ненавидять усе українське, підтримують анексію частини території України, закликають до введення військ іншої держави, здатні зрадити країну в обмін матеріальні блага (*місцева вата в Криму зможе один сезон без туристів пережити*). Утворено чимало похідних: *ватна паличка* (жінка, що дотримується відповідних поглядів), *ватомна бомба* (антиукраїнська пропаганда).

Вишиватник – (*вишиванка + ватник*) лексема, яка виникла на протигагу „ватнику” і позначає малоосвіченого українського патріота, який не здатний аналізувати суспільно-політичні процеси, агресивно налаштований до усього російського, а його патріотизм зводиться тільки до носіння вишиванки. Однак можна припустити, що використання цієї лексеми має значно глибше підґрунтя. В основу образу покладений національний символ – вишиванка. Поєднання із завідомо негативним поняттям „ватник” спричинює стирання ціннісних для кожного українця характеристик. У результаті суспільству нав’язується негативний ярлик-насмішка, який „вішають” на кожного, хто використовує національну символіку.

Всепропало, насзливають – лексеми на позначення панічного стану патріотів, які легко піддаються розпалюваній в мережі антиурядовій пропаганді та інформаційним провокаціям. Лексеми виникли шляхом лексикалізації часто вживаних фраз „нас зливають”, „все пропало”, якими дописувачі соціальних мереж характеризують дії найвищих посадових осіб держави. Закономірно, що для позначення таких панікерів з’явився іменник **всепропальці**.

Алкооборона – слово, яким називають представників так званої „самооборони ДНР/ЛНР”, аргументуючи це надмірною увагою останніх до алкогольних напоїв.

Список суспільно-політичних неологізмів з оцінкою-образою досить широкий і систематично поповнюється новими лексемами (*кримнашівці, рашисти, Лугандон (Луганськ + Донецьк.), Домбабве (До-нецьк + Зі-мбабве), Гейрона (геї + Єв-ропа), майдауні (май-да-н + да-уни), КРИМіналітет (Крим + крим-іналітет), Кримль (Крим + Кр-емль)* – вживається у значенні

„півострів Крим, окупований Росією”; *Дондурас* (Д-он-ецьк + Г-он-дурас), *Луганда* (Лу-ган-ськ + У-ган-да), *правосек* (*правосек*) – від назви організації „Прав-ий сек-тор”).

Наявність значної кількості слів з пейоративним відтінком, а також швидкість, з якою виникають і поширюються ці номени в суспільстві, вказує на надмірну соціальну напругу.

Висновки. Отже, здійснене дослідження дає підстави визначити такі результати: використання мовних одиниць як одного із засобів розпалювання соціальної напруги є помітним явищем в Україні з кінця 2013 – початку 2015 років; мова активно реагує на політичні процеси появою значної кількості неологізмів та оказіоналізмів, а також збільшенням кількості лексичних значень готових номінативних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 336 с.
2. Блог професора Пономарева : тітушок чи тітушків? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/blogs/2014/01/140121_ponomariv_blog7_ko.shtml?utm_source=BBC.ua&utm_medium=twitter
3. Вендина Т. И. Семантика оценки и ее манифестация средствами словообразования / Т. И. Вендина // Славяноведение. – 1997. – № 4. – С. 41–48.
4. Ивин А. А. Основание логики оценок / А. А. Ивин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 230 с.
5. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах : автореф. дис... доктора філол. наук : 10.02.01 – українська мова, 10.02.02 – російська мова / Т. А. Космеда. – Харків, 2001. – 32 с.
6. Совенко А. М. Реалізація позитивної оцінки в англійському та американському сленгу / А. М. Совенко, В. О. Дорда // Філологічні трактати. – 2012. – Т. 4, № 2. – С. 100–107.
7. Хаддад-Розкладай К. Культ мови. Слова війни та слова миру [Електронний ресурс] / К. Хаддад-Розкладай. – Режим доступу : http://redactor.in.ua/ru/language/6400.Kult_movi_Slova_v%D1%96yni_ta_slova_miru
8. Шумейко О. А. Лексичні засоби творення комічного у творчості В. Стуса [Електронний ресурс] / О.А.Шумейко. – Режим доступу: http://www.philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_1014/content/shumeyko.pdf
9. Янков А.В. Соціально-політичні неологізми і оказіоналізми в американському варіанті англійської мови: структура – семантика – функціонування: автореф. дис. на здобуття наук ступеня ... канд. філол. наук : 10.02.01 – „Українська мова” / А. В. Янков. – Львів, 2004. – 22 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Кирилюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: психолінгвістика, соціолінгвістика.

УДК 372.881.1

WORTSPIEL UNTER SEMANTISCH-STILISTISCHEM ASPEKT

Maryna KRYVYCH (Kiev, Ukraine)

Статтю присвячено проблемі висвітлення комічного у німецькій мові за допомогою стилістичного явища «гра слів», проведено комплексний аналіз шляхів виникнення і зроблено спробу класифікувати типи утворення гри слів з семантичної та стилістичної точок зору.

Ключові слова: *гра слів, каламбур, антонімічні утворення, паронимазія, полісемія, омонімія, контамінація, ремотивація, модифікація.*

This article is devoted to the coverage of comic in German by a stylistic phenomenon as wordplay. A comprehensive analysis of the ways of wordplay development and attempts to classify the types of quibbles from semantic and stylistic points of view have been made.

Keys words: *wordplay, pun, antonym, paronomasia, polysemy, homonymy, contamination, remotivation, modification.*

Problemstellung. Das Wortspiel zeigt, wie die Leute des Humors und der Satire ans Werk gehen, um die Leser zum Schmunzeln und Lachen zu bringen, Sympathien einerseits, Abscheu und Verachtung andererseits zu erzeugen und somit bei der Bildung der Erziehung Pate zu stehen. Sowohl in literaturwissenschaftlichen Werken, als auch in linguistischen Publikationen wird die Kategorie „Wortspiel“ überhaupt nicht oder nur peripher in den Blick gefasst. Die Literaturwissenschaft bemüht sich lediglich sporadisch ums Wortspiel und stellt damit nur wenige Grundlagen der Linguistik bereit. Aufgrund dieses Tatbestandes wird versucht, das Wortspiel als komisch wirkende Aussage zu analysieren, den Begriff „Wortspiel“ zu erklären, die Grundfunktion des Wortspiels und die speziellen Funktionen der Wortspielarten zu ermitteln, die Struktur des Wortspiels aufzuzeigen.

Daraus ausgehend besteht **Aktualität und praktischer Wert** des Artikels darin, dass die Resultate der Abhandlung und des Untersuchungstoffes in Vorlesungen in Stilistik und Lexikologie, in Theorie

und Praxis der Übersetzung, als auch im Sprachunterricht oder in Sprachpraxis ausgenutzt werden können.

Analyse der Untersuchungen und Veröffentlichungen. Die Wortspiele kommen überall vor: in der „hohen“ Literatur wie in „billigen“ Comic, in der Werbung und in der Bibel, in Slogans, Graffiti und Witzen, in Zeitungstexten und in philosophischen Abhandlungen [9]. Seit langem interessierten sich Philosophen, Psychologen, Linguisten, Theoretiker der Literatur und Kunst für die Probleme des Komischen, des Lachens, des Humors und der Satire. Es wurde die Werke veröffentlicht, die mit Problemen des Lachens und des Wortspiels in Literatur und Alltag (W. Böttger [3; 4], Jh. Kraus [11], G. Möller [13]); des Spiels mit Sprichwörtern (W. Mieder [12]); des Sprachspiels und Didaktik der Linguistik (P. Schiko [17]); der Remotivierung (W. Fleischer [8]); der Wortbildung und Expressivität (D. Herbert [10]); des stilistischen Aspekts der Wortspiele (M. Brandes [5], E. Riesel [15], W. Fleischer, G. Michel [7], F. Heibert [9]); der Übersetzungsmöglichkeiten (N. Gryzkowa, M. Sametowa [1]) und funktionalen Besonderheiten des Wortspiels (O. Lolenko [2]) zu tun haben. Zugleich bleiben die komischen Sprachmittel in der historischen Entwicklung noch nicht völlig untersucht.

Ziel des Artikels – das Wortspiel aus der semantischen und stilistischen Sicht zu betrachten, die Komplexanalyse dieser Erscheinung durchzuführen und eine Reihe von Wortspielseigenschaften abzutheilen.

Auslegung des Grundstoffes. Das Komische ist in der Kunst in Humor und Satire dargestellt. Um Wortspiel zu erfinden und zu verstehen, braucht man Humor, denn er ist eine Vorbedingung, das Komische als spezifisch Witziges zu erleben und zu gestalten. In den Werken der schönen Literatur tritt Humor in die Satire über, unter der man nicht nur harmloses Grinsen der lustigen, scharfsinnigen Menschen, sondern auch den Donner der Entrüstung, das Gewitter des Geistes der beleidigten Gesellschaft versteht. Die Übergangsformen zwischen Humor und Satire sind Ironie (verhüllter Spott) und Sarkasmus (eine der Tendenzen nach beißender und satirischer Ironie), die in konzentrierten Art in kleinen Genres – Aphorismen, Epigrammen, Anekdoten und Wortspielen dargestellt werden [8].

Der Begriff „Wortspiel“ bedeutete ursprünglich spielerischen Umgang mit Komposita; wurde erweitert und bezeichnete spielerischen Umgang mit Wörtern. *Wortspiel ist das Spiel, dessen witziger Effekt auf der Doppeldeutigkeit des gebrauchten Wortes oder auf der gleichen, ähnlichen Lautung zweier aufeinander bezogener Wörter verschiedener Bedeutung beruht* [6]. Wortspiele sind nicht nur bloße Spielerei, sondern setzen als Spielen in höherem Sinne Sprachbeherrschung, Schlagfertigkeit, Sinn für Witz und Humor voraus [3: 67f]. Das Wortspiel wird als ein Sonderfall sinnvoller Kommunikation und als ein rhetorisches Mittel definiert [9]. Ihr Spielraum reicht von banalen Witzen (Kalauern) bis zu geistvollem Bonmot und kunstvoller Gestaltung. Sie lassen sich ironisch verwenden, als Zitate nachweisen, ungewollt entstehen, wenn sich etwa jemand verspricht oder ungeschickt ausdrückt und dadurch Heiterkeit hervorruft [5: 17]. Wortspiele beruhen auf dem Doppelsinn von Wörtern, Wendungen, Veränderung oder Umstellung der Lauten / Wortteilen, besonderen Reimformen und Lautmalerei.

Unter Wortspieltechnik im weiteren Sinne versteht man das von einer Strategie bestimmte kunstvolle Spiel mit Wörtern, um damit bestimmte, oft auch versteckte Zusammenhänge von Erscheinungen der Wirklichkeit sichtbar zu machen [11: 98]. Dabei können die gegeneinander ausgespielten Wörter zufällige lautliche Übereinstimmung und Ähnlichkeiten, etymologische Verwandtschaft oder morphologische Unterschiede aufweisen [7: 170]. Die Technik des witzigen Wortspiels ist in verschiedenen Kommunikationsbereichen zu finden. Den Spielereien öffnen sich locker geschriebene satirische Texte. Die Wortspiele sind besonders als gelungen zu bezeichnen, wenn sie sinnvoll sind und keine bloße Formspielerei darstellen. Beispielweise L. von Beethoven war für Wortspiele bekannt. Einem Besucher, der häufig unpünktlich war, schrieb der Musiker: „*er solle zum Früh-, nicht zum Spätstück kommen*“. Weitbekannt ist Beethovens hochachtungsvolles Wortspiel über J. S. Bach: „*Nicht Bach, nein, Meer sollte er heißen!*“ [14: 82]. Im allgemeinen Sprachgebrauch gibt es auch zahlreiche Binnenreime, innen reimende Einzelwörter: *mit Ach und Krach; doppelt gemoppelt; lebt und webt; schlecht und recht; auf Schritt und Tritt; tänzeln und schwänzeln*.

Viele Schriftsteller verwenden Stabreime als Wortspiele, z. B. M. Luthers Bibelübersetzung: *aus sauer süß und aus süß sauer machen*. H. Fallada bildete Stabreime *graugrauliche Wildnis* (der Haare), *mit Hirn und Herz*; sowie nach W. Busch die Hundenamen *Plisch und Plum*. Viele stabreimende Wortpaare und mehrere Wörter mit Stabreimsilben enthält die Alltagssprache: *ab und an; frank und frei; mit Herz und Hand; Kopf und Kragen; leben, lieben und leiden; Mischmasch; von Pontius und Pilatus; Tod und Teufel; mit Kind und Kegel*. Schuttelreime beruhen auf dem Austausch der Anfangslaute von Reimwörtern: *Ein Bariton muss hohe Lagen meiden, sonst kriegt das Publikum ein Magenleiden*.

Lautmalerei ist im Gedicht "Lenore" von G. A. Burger zu finden: *ganz leise, leise, klinglingling!* Und später: ... *hurra hurra, hopp hopp hopp! ging's fort in sausendem Galopp...*

Die Wortspiele entstehen auch durch Umstellen / Ändern von Lauten oder Wortteilen: *Zanktippe – Xanthippe; Stadtpark – Parkstadt*. Hierzu gehören auch Palindrome wie *Leben – Nebel; Eber – Rebe*. Wortspiele ergeben sich aus Wörtern mit gleichem Klang und unterschiedlicher Bedeutung, z. B.: *Der Mensch ist, was er isst; In meiner Stube russt der Ofen, in meinem Herzen ruhest nur du*. Dazu gehören auch banale Scherze: *Geheimrat – Geh heim, Rat!*; ob *eine Sauerkraut isst* – ob *eine Sau ergraut ist*. Wortspiele werden mit Namen gebildet: *Mehr August als Friedrich* (über den letzten sächsischen König F. August III). Zahlreich sind Wortspiele als Parodien oder Spottreden. So wurden die Worte aus Goethes „Tasso“: *Erlaubt ist, was gefällt* zu *Was beliebt, ist auch erlaubt* gewandelt. Von politischen Wortspielen sind die Spottverse der Wiener 1848 zu nennen: *O Metternich, o Metternich, erschlage doch das Wetter dich!* K. Kraus verwandelte die Wendung von den Deutschen aus dem *Volk der Dichter und Denker* in *Volk der Richter und Henker*.

Das Wortspiel wurde schon den Stilmitteln zugeordnet [13: 42]. Der Blick in eine Wortbildungslehre [8] zeigt den Reichtum der Wortbildungsmöglichkeiten im Deutschen. Bei der Vorstellung der Beispiele wurde ja bereits eine Grobeinteilung vorgenommen. Es wird transformiert, reduziert, kombiniert, also beliebig umstrukturiert mit der Absicht, auf humorvolle Weise die Kommunikationsabsicht optimal zu erreichen.

Die Struktur des Wortspiels ist eng mit Motivation, Funktion und Effekt des Wortspiels verbunden. Oft werden mit einfachen Mitteln durch strukturelle Veränderungen sprachlicher Einheiten verbluffende lexikalische und semantische Veränderungen erzeugt, die ganze Gedankenkomplexe hervorrufen. Der Struktur nach werden nur typische Hauptmodelle des Wortspiels gezeigt. Dazwischen liegen Mischformen, die keinem bestimmbar System folgen.

Unter *morphologischem* Gesichtspunkt sind folgende Wortspiele zu nennen:

Wortspiel als Einzelwort: *Nerzinfarkt; Kohloquium; Hosenkavalier; Laborinth; Gußfreiheit; Benzyniker; Pfundament; Spritzenreiter; Rechtsaußenpolitik.*

Wortspiel als Bindestrichwort (Koppelwort): *Konter-Bonntes; Aneck-dote; Karika-Touristen; Kultur-Gerüchte; Wart-Burg; Spray-Athen; Reh-Aktion.*

Wortspiel als Wortgruppe oder Satz: *die See- und Sehstadt Stralsund; der Berliner Uhrmensch; Tanke schon!; Schlamm drüber!; Freuspruch der Woche.*

Wortspiel als Wendung, Spruch, Zitat oder Titel: *Toast Mahlzeit!; Auf dem Weg vom Ich zum Bier; Berlin, wie es ist und trinkt; Bette sich, wer kann!; Lesen und lesen lassen!; Liegen haben kurze Beine;; Auge um Auge, Span um Span!*

Wortspiele auf dem Prinzip der Antonymbildung: *Schwarze Pumpe – heller Morgen; Harte Kritik an weichen Plänen; Stumme Kunst – tosender Applaus; Nahverkehr fernsehen; feierliche Trauerfeier; Rechtsanwalt – Linksanwalt.*

Wortspiele auf Wiederholungseffekten werden als **Paronomasie** bezeichnet, unter der die Wiederholungseffekte zunächst fallen: *Die Auswahl der Besten wird zur Auswahl der Bestien!; Preise für die Reise* (Lautähnlichkeit); *Die B II ist eine klasse Klasse* (Wortbildung); *hat ein Buch gebucht*; Nur wer sich selbst *vertraut*, kann *Vertrauen* erwarten (figura etymologica, Kombination von Verb und Substantiv im Akkusativ vom gleichen Stamm) [7: 217].

Aufgrund der Polysemie erzeugen **Wortspiele** die Mehrdeutigkeit, indem ein Kontext „aufgerissen“ und ein fremder Kontext ins Spiel gebracht wird. Bei S. Freud findet man folgendes Beispiel – *Der Arzt, der vom Krankenbett der Frau weggeht, sagt zu dem ihn begleitenden Ehemann kopfschüttelnd: Die Frau gefällt mir nicht. – Mir gefällt sie schon lange nicht, beeilt sich dieser zuzustimmen.*

Von der Wahl des richtigen Wortes hängt der Wortspielseffekt ab. Es gibt eine bestimmte Art von Witzen, deren Pointe darin liegt, dass man etwas in übertragenem Sinne Gemeintes wörtlich nimmt oder unter mehreren Bedeutungen eines und desselben Wortes (bewusst / unbewusst) diejenige wählt, die dem Sinnzusammenhang zuwider läuft: *Nicht Bach, nein, Meer sollte er heißen* (*Bach* – 1. Familienname; 2. Tonfuge; 3. Wasserstrom); *Mit einer Not` aus der Not helfen* (*Not* – 1. Bedürfnis; 2. Notlage; 3. Nota; 4. Konto, Notizen); *Reifen mit den reifen Leistungen* (*Reifen* – 1. Auto / Radreifen; 2. Reifen / Frucht).

Das Wesen der **Wortspiele anhand Homonymie** besteht darin, dass mit einer Form verschiedene Bedeutungen verknüpft sind. Hier sind Wortspiele zu nennen, die sich aus Wörtern mit gleichem Klang

und unterschiedlicher Bedeutung ergeben: *Der Mensch ist, was er isst; In meiner Stube ruft der Ofen, in meinem Herzen ruhest nur du; Außer einsichtigen Leuten gibt es auch zweisichtige.*

Bei **Wortspielen aufgrund von Kontamination** werden selbstständige Wörter mit irgendeiner zufälligen lautlichen Gemeinsamkeit miteinander verschmolzen. Die Kontamination ist jedwede Verschmelzung von zwei selbstständigen Sprachgebilden (Wörtern, Wendungen, syntaktischen Konstruktionen) [15: 81] oder der Zusammenfall von Wörtern, Vorstellungen oder Bildern meist aufgrund von Teilidentität einzelner Elemente [5: 100]: *famillionär* (*familiär* und *Millionär*); *Bandithyrampen* (*Banditen* und *Dithyrampen*); *Locarneval* (*Locarno* und *Karneval*). Auch ohne lautliche Gemeinsamkeit können Wörter miteinander kombiniert werden: *Journaille* (*Journalist* / *Kanaille*); *Millionarr* (*Million* / *Narr*); *Doktrinarrin* (*Doktrina* / *Narrin*); *Philozopf* (*Philosoph* / *Zopf*).

Wortspiele werden **aufgrund der Remotivierung** auf verschiedene Weise durch Transformierung, Modifizierung und Umstrukturierung der Sinnstruktur der Abgeleitung gebildet. Als Ergebnis entsteht die Erneuerung der Ausgangsbedeutung des Wortes. Dies gehört zur Motivation und wird „Remotivierung“ genannt [7]. Dazu sind die remotivierten Ableitungen zu führen: *Trotz Hoch-Zeit der Plattenbauweise ist die Erfüllung... Demgegenüber meldet... absolute Hoch-Zeit* (Wiedergeburt der direkten Bedeutung von zwei Komponenten *Hoch* und *Zeit*).

Die Voraussetzung der Remotivierung ist die Ideomatisierung von Komponenten des abgeleiteten Wortes im Wortbildungsprozess: *Hand + Schuh = Handschuh; hoch + Zeit = Hochzeit*. In der geschriebenen Sprache werden die remotivierten Einheiten durch den Bindestrich bezeichnet: *Wein-Brand, Pferde-Kur, Alkohol-Motorrad*. Manchmal wird eine der Komponenten in Gänsefüßchen geschrieben: „Nach“*rüstungsinteresse*, ein“*schlägig*“. Die Remotivierung realisiert stilistisch-komische Information: *Wart-Burg; Medizinal-Rat; Miß-Wirtschaft; Prag-tikum; Rechts-Außenpolitik; Spray-Wald; Spray-Athen; Rechts-staat*. Die remotivierten Einheiten werden als Titel in Massenmedien gebraucht: *Die Betonung liegt auf Gast-Haus; Mammut-Musik aus der Altsteinzeit*.

Wortspiel durch Phonemänderung: *Rose – Riese* (o / ie); *Hose – Rose* (h / r), *Riese – Riesa* (e / a). Durch die Laute unterscheiden sich die betreffenden Wörter in Bau und Bedeutung. Viele Wortspiele beruhen auf phonetische Wirkung. Dabei sind Auslassen oder Hinzufügen, Ersatz oder Austausch eines Phonems zu den Begrenzungen des strukturellen Charakters hinzutragen, und zwar:

1. Auslassen eines Phonems: *Ein Mann von Rang und Kasse* (Klasse).
2. Auslassen eines Phonems plus Bindestrich: *Winter-Ofensive* (Offensive).
3. Hinzufügen eines Phonems: im Anlaut *Pfundgrube* (Fundgrube); *Pfundament* (Fundament); im Inlaut: *Schmutzpatron* (Schutzpatron); *Spritzenreiten* (Spitzenreiten); im Auslaut: *Als Zeuger in dieser Sache* (Zeuge).
4. Ersatz eines Phonems von einem Paar (kurz/lang) durch das andere: kurz statt lang: *Gassalarm* (Gasalarm); lang statt kurz: *Kohlorit* (Kolorit); *Kohloquium* (Kolloquium).
5. Ersatz eines Phonems von einem Paar (kurz / lang) durch das andere und Verdeutlichung mit Bindestrich: *Aneck-dote* (Anekdote); *Reh-Aktion* (Reaktion).
6. Austausch eines Phonems: im Anlaut: *Nerzinfarkt* (Herzinfarkt); *Tanke schon!* (Danke schon!); im Inlaut: *Gewehrslente* (Gewährslente); *Heulmethoden* (Heilmethoden).
7. Austausch eines Phonems, Bindestrich: *Mecklen-Bürger* (Mecklenbürger)
8. Austausch mehrerer Phoneme, Bindestrich: *Feger-Letein*.
9. Hinzufügen, Austausch, Ersatz / Auslassen von Phonemen: *freischlafende Künstlerin* (freischaffend); *Zanktippe für Xanthippe*.

Wortspiel durch Morphemänderung stellt innerhalb der Morphemkonstruktion die Morphemänderungen dar [16: 88]. Mann unterscheidet wort- und formbildende Morpheme. Die Wortbildungsmorpheme sind die Träger der lexischen Bedeutung des Wortes. Mit Hilfe der formbildenden Morpheme nimmt das Wort seine Funktion im Satz wahr. Das Morphem ist auch ein Träger der stilistischen Bedeutung des Wortes, besonders wenn eine der Komponenten der morphologischen Struktur des Wortes verändert wird [10: 206]:

1. Anfügen eines Morphems als Suffix: *Springerling* (Springer).
2. Anfügen eines Morphems als Präfix: *Meine Unruhe ist hin*.
3. Austausch eines Morphems durch ein gleichlautendes: *der Berliner Uhrmensch* (Ureinwohner).
4. Austausch eines Morphems gegen ein anderes: *Hochkonjunktiv* (Hochkonjunktur).
5. Morphemgebrauch im Dienst semantischer Veränderung: *Suche Campinganhängerin* *Campinganhänger vorhanden*.

6. Austausch eines grammatischen Morphems gegen ein anderes grammatisches Morphem: *Willibald, sein Minister des Äußersten* (Äußerer).

Wortspiel mit Komposita gehört stilistisch gesehen zu den distributiven Systemabweichungen und basiert auf Phonem- oder Morphemänderung, Beziehungsänderung innerhalb der Morphemkonstruktion. Häufig beruhen diese Beispiele auf gleich- oder ähnlich klingenden Wörtern oder Analogien:

1. Kompositum als Wortkreuzung: *Monopolitiker* (Monopol / Politiker).
2. Mehrfachkompositum als Wortkreuzung: *Wohlstandortaltester* (Wohlstand / Standortaltester).
3. Kompositum mit Morphemränderung: *Haupttechnologiker* (Haupt / Technologie).
4. Bildung eines Kompositums mit geringfügiger Veränderung des Grundwortes: *Spiritusdirektor* (Spiritus / Rektor).
5. Austausch eines Kompositumsteiles mit einem ähnlich klingenden Wort: *Kavaliersedikt* (Kavaliersdelikt).

Wortspiel durch die Vermischung deutscher Sprachelemente mit fremdsprachigen ist als Verletzung der Prädestinationskombinierung der Komponenten des strukturellen Charakters betrachtet. Der semantische Aspekt der Zusammensetzungen dieser Art wird durch die Schwammigkeit und Diffusion der Komponentenbedeutungen charakterisiert: *schiko-bello; nackto-blanko; Babyboom durch Stromausfall; Eis- und Schnee-Match; Alpinette* (Höhensonne).

Wortspiele durch phraseologische Fügungen schaffen den komischen Effekt mit Hilfe des paronymischen Ersatzes der Komponenten bei der Unveränderlichkeit der Bedeutung und erneuern die phraseologische Einheit: *Wie stehen die Aktien – Wie stehen die Akazien?; sich nicht aus dem Konzept bringen lassen – sich nicht aus dem Konzert bringen lassen; aus Rolle fallen – aus der Falle rollen*.

Unter **Modifikationen von Sprichwörtern als Mittel der Wortspielbildung** versteht man den Umstand, durch den – unter dem Einfluss eines ganz speziellen Kontextes – sprichwortinterne Komponenten ersetzt, weggelassen oder erweitert werden. Der volle Effekt wird allerdings erst dann erreicht, wenn der Empfänger im Sinne der Sendeabsicht die ursprüngliche sprachliche Form–Bedeutung–Zuordnung des dahinterstehenden Sprichwortes in das Gesamtverständnis einbezieht. Modifikationen, bei denen sprachliches Material im Text in ungewohnten Beziehungen und abweichend von der im Lexikon fixierten Norm gebraucht wird, vollziehen sich stets im Rahmen bestimmter Muster und Regeln. Mit der Modifikation von Sprichwörtern gehen oft mannigfaltige Bedeutungsvernetzungen und Umdeutungen einher, zum Beispiel:

1. Substitution einer oder mehrerer sprichwortinterner Komponenten: *Wer A ernst meint muss auch B sagen* (sagt > ernst meint).
2. Substitution als Reimwort: *Des Menschen Brille ist ein Himmelreich* (Wille > Brille); *Verbeugen ist besser als heulen* (heilen > heulen).
3. Substitution durch ein Antonym: *Aller Anfang scheint leicht* (ist schwer > scheint leicht).
4. Wechsel von Verneinung und Bejahung: *Wer A sagt, muss nicht B sagen* (muss auch > muss nicht).
5. Erweiterung durch Zusammensetzung: *Wo ein Wille ist, ist auch ein Ausweg* (Weg > Ausweg).
6. Scherzhafte Kombination unterschiedlicher Sprichwörter; Vermischung von „Sprichworthälften“ [12: 2]: *Morgenstunde ist aller Laster Anfang; Wo man hobelt, kräht kein Hahn; Was sich neckt, ist alt getan; Wie gebettet, so zerronnen*.
7. Anspielung auf ein Sprichwort: *Schweigen ist Silber* (Reden ist Silber; Schweigen ist Gold); *Erstaunlich, wie schnell Lügen trotz ihrer kurzen Beine vorankommen* (Lügen haben kurze Beine).

Wortspiel als Wiederholung gehört zum Mittel wirkungsvoller Sprachgestaltung. Bei dem Überraschungseffekt kann es sich um unterschiedliche Bedeutungsvarianten (Sememe) eines Wortes handeln [18: 4]: *Wenn wir mehr leisten* (schaffen), *können wir uns mehr leisten* (zugute kommen lassen). *Wir können uns leisten, was wir geleistet haben*.

Es gibt eine Reihe der **Wortspiele mit anderen strukturellen Varianten**:

1. Gleicher Klang – grafische Differenzierung: *Sex-Tanten* (sechs Tanten, Sextanten).
2. Austausch von Wörtern und homonymen Morphemen: *Miß Wirtschaft* (Mißwirtschaft); *Reh-Aktion* (Reaktion)
3. Zuordnung falscher Attribute: *der elektrische Materialismus*.
4. Abweichende Deutung von Abkürzungen: *Dr. h. c. als Dr. humoris causa*.
5. Schriftsatzwortspiel (Teilversalwort): *ABSurdes Theater München*.
6. Wortspiel mit Wörtern in wörtlicher und übertragener Bedeutung: *So ein Schild am Fuße des Berges angebracht, wahre sehr angebracht*.

7. Wortspiel mit unpassenden, sinnändernden Ableitungen: *Wenn ich Histologe wäre, könnte ich was Chronisches darüber schreiben.*

8. Wiederholung eines Wortes durch Wiederaufnahme innerhalb einer phraseologischen Fügung: *dass sogar die Schule Schule machen soll.*

Schlussfolgerungen. Im Rahmen der linguistischsoziokulturellen Sprachkompetenz trägt das Wortspiel der Wortschatzbereicherung bei. Es sei in Stilistik, Lexikologie, Theorie und Praxis der Übersetzung, im Sprachunterricht und in Sprachpraxis von großer Bedeutung.

Das Reizvolle am Wortspiel beruht auf der Vielfalt der Struktur, die von der Motivation, Funktion und Wirkung abhängig ist. Der Struktur nach sind dargestellt: Wortspiele auf dem Prinzip der Antonymbildung; Paronomasie; Polysemie; Homonymie; Kontamination; Remotivierung; phonetischer Wirkung; Veränderung der Komponenten der morphologischen Struktur des Wortes; Phonem- / Morphemänderung; Vermischung deutscher Sprachelemente mit fremdsprachigen; stehenden phraseologischen Fügungen; Sprichwörtermodifikationen; Wiederholung; Wortspiele mit anderen strukturellen Varianten.

Die weiteren Wortspielsuntersuchungen werden durch die mehrstufige Wortspielstruktur motiviert, die die Systematisierung von Klassifikationen der Wortspielfunktionen fordert.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Грицькова Н. В., Саметова М. А. Переклад безеквівалентних реалій у рекламних текстах / Н. Грицькова, М. Саметова // *Наук. записки. – Серія «Філологічна».* – Острог : Вид-во НУ «Острозька академія». – Вип. 45. – 2014. – С. 220–223.
2. Лоленко О. О. Функціональні особливості гри слів / О. Лоленко // *Наукові праці : наук.-метод. журнал.* – Т. 70. – Вип. 57. – Філологія / ред. Н. Матвєєва [та ін.]. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили, 2007. – 136 с. – 91–97.
3. Böttger W. Der Bereich des Witzes aus sprachlicher Sicht / W. Böttger. – *Sprachpflege.* – № 5. – 1981. – 67f.
4. Böttger W. Wortspiele in der Literatur und im Alltag / W. Böttger. – *Sprachpflege.* – № 2. – 1984. – S. 17-20.
5. Brandes M. Übungen zur deutschen Textstilistik (Брандес М. П. Практикум по стилистике текста : Немецкий язык) : Для студ. высш. учеб. завед. ин. яз. / М. Brandes– М. : Издательский центр „Академия“, 2002. – 176 с.
6. Duden. Deutsches Universal Wörterbuch : Das umfassende Bedeutungswörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. – [7., überarbeitete und erweiterte Auflage] / Duden. – Dudenverlag, Mannheim / Leipzig / Wien / Zürich 2011.– ISBN: 978-3-411-05507-4. – 2112 S.
7. Fleischer W., Michel G. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, G. Michel. – Leipzig, 1979. – 394 S.
8. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1971. – 393 S.
9. Heibert F. Das Wortspiel als Stilmittel und seine Übersetzung : am Beispiel von sieben Übersetzungen des „Ulyssies“ von James Joyce. – F. Heibert. – Gunter Narr Verlag, 1993. – 319 S.
10. Herberg D. Wortbildung und Expressivität / D. Herberg. – *Sprachpflege.* – Heft 10. – 1979. – S. 205-208.
11. Kraus Jh. Witz und Sprachkultur / Jh. Kraus – *Sprachpflege.* – № 5. – 1977. – S. 98.
12. Mieder W. Spiel mit Sprichwörtern / W. Mieder – *Sprachpflege.* – H. 1. – 1985. – S. 2.
13. Möller G. Deutsch von heute. Kleine Stilkunde unserer Gebrauchssprache / G. Möller– VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1962. – 135 S.
14. Müller F. Sprachliche Scherze bedeutender Tonkünstler // F. Müller. – *Sprachpflege.* – № 4. – 1960. – S. 82-84.
15. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache / E. Riesel. – М. : Hochschule, 1963. – 487 S.
16. Rössler R. Beiträge zur funktionalen Sprachlehre (II) / R. Rössler. – *Sprachpflege.* – № 5. – 1966. – S. 88.
17. Schiko P. Sprachspiel und Didaktik der Linguistik / Schiko P. – *Zeitschrift für Romanische Philologie.* – Band 103. – Heft ½. – 1987.
18. Starke G. Die Wiederholung als Mittel wirkungsvoller Sprachgestaltung / G. Starke– *Sprachpflege,* 1990 – H. 1. – S. 4.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Кривич – кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Інституту Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: педагогічні та методичні умови формування німецькомовної комунікативної компетенції, германістика.

УДК 811.111'373.7'36

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У ПРАВОВІЙ ЛЕКСИЦІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анна ЛЯШУК, Аліна МОШНЯГУЛ (Кіровоград, Київ, Україна)

У статті наведено семантичні та морфологічні характеристики англійських фразеологічних одиниць у мові права на основі здійснення семантичного та граматично-функціонального аналізу.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, юридичний дискурс, класифікація, семантичні особливості, морфологічні характеристики.

This article deals with semantic and morphological peculiarities of the English phraseological units in the law discourse based on semantic and grammar-functional analysis.

Key words: phraseological unit, law discourse, classification, semantic peculiarities, morphological peculiarities.

Сучасні лінгвістичні дослідження спрямовані на всебічне вивчення мовних ресурсів, які не лише фіксують знання та уявлення людей про навколишню дійсність, а й зберігають національну специфіку мови. Однією з особливостей лексичного складу англійської мови вважається широке вживання фразеологічних одиниць (далі – ФО), які відображають лінгвокультурні особливості носіїв мови. Попри загальноприйнятий факт, що фразеологізми не є типовими для мови права, якій властиві точність, офіційність, логічна послідовність, високий рівень стандартизації тощо [12: 220], вивченню особливостей англійських юридичних ФО приділяється все більше уваги у працях вітчизняних і закордонних лінгвістів [13, 14, 15]. Дослідники юридичної лінгвістики відмічають значну кількість англійських ФО у виступах правників, які таким чином не лише передають логічний зміст думки, а й виражають своє емоційне ставлення до розгляду відповідної судової справи [3: 66-67]. Виходячи з цього, ми вважаємо дослідження англійських юридичних фразеологізмів у мові правників досить **актуальним** у сучасному мовознавстві, оскільки ФО надають мовленню юристів експресивного забарвлення, що збагачує юридичну лексику особливим семантичним потенціалом та дозволяє зрозуміти національну самосвідомість та світогляд носіїв англійської мови. **Метою** пропонованої розвідки є виявлення особливостей функціонування англійських ФО у юридичній лексиці. **Завдання** нашого дослідження: укласти корпус англійських юридичних фразеологізмів та здійснити семантичну та граматично-функціональну класифікації англійських ФО у підмові права.

Предметом пропонованого дослідження є англійські фразеологізми в юридичному дискурсі, а **матеріалом** роботи слугують 200 ФО, відібраних з англійських електронних ресурсів [17, 18, 19, 20, 21] та тлумачних словників англійської мови [22, 23] методом суцільної вибірки. Ми аналізуємо ФО, які мають у словнику позначку ‘law’ (напр.: *fee simple, kangaroo court*), містять у своїй зовнішній структурі компоненти зі вказівкою на правові поняття (напр.: *break the law, as sober as a judge*) та розкривають юридичні значення у своїй семантичній структурі (напр.: *beat the rap, cop a plea*). У ході аналізу ми застосовуємо індуктивний метод, відповідно до якого дослідження здійснено у напрямку від аналізу конкретного матеріалу – до узагальнень та висновків.

У пропонованій розвідці притримуємося визначення О. Куніна, що “фразеологія – це наука про фразеологічні одиниці, тобто про стійкі сполучення слів з ускладненою семантикою, які не утворюються за структурно-семантичними моделями змінних сполучень, що їх утворюють” [7: 5]. В. Виноградов стверджує, що “ідіоми, або фразеологічні зрощення, характеризуються семантичною неподільністю, абсолютною непохідністю значення цілого з його компонентів” [4: 124]. В. Мокієнко розуміє поняття фразеологізму як “порівняно стійке, відтворюване, експресивне сполучення лексем, що має цілісне значення” [8: 5]. Отже, основною семантичною особливістю ФО є цілісність і неподільність.

Аналіз літературних джерел свідчить про складність класифікації ФО, оскільки мовознавці поділяють їх за різними критеріями: *семантична класифікація* (Ш. Баллі [2], В. Виноградов [5]), *структурно-семантична класифікація* (О. Кунін [6]), *класифікація за контекстом* (Н. Амосова [1]), *структурна класифікація* (М. Шанський [10]). Ряд дослідників підтримують *граматично-функціональну класифікацію*, тобто розподіл на семантико-граматичні розряди або поділ ФО за синтаксичними функціями [9: 341].

У пропонованому дослідженні ми робимо спробу класифікувати англійські юридичні фразеологізми за *семантичним* та *граматично-функціональним* принципами. З точки зору семантичної стійкості (неподільності) компонентів, за В. Виноградовим, поділяємо досліджувані юридичні фразеологізми на три класи:

фразеологізми зрощення або ідіоми (абсолютно неподільні стійкі поєднання, загальне значення яких не залежить від значення складових їх слів) – *all and sundry, ancient lights, right of way*;

фразеологічні сполуки (усталені звороти, до складу яких входять слова як з вільним, так і з фразеологічним пов’язаним значенням) – *aggravated assault, breach of the peace, mitigating circumstances* (Наприклад: *The new parking law will go into effect at midnight*);

Рисунок 1

фразеологічні єдності (стійкі поєднання слів, в яких за наявності загального переносного значення чітко зберігаються ознаки семантичної роздільності компонентів) – *bail bond, class action, Hearsay evidence*.

У результаті кількісного аналізу (див. Рис. 1) ми виявили, що найбільшим класом юридичних фразеологізмів в англійській мові є фразеологічні єдності (39%), основною перевагою яких є

збереження семантики окремих компонентів та емоційно-експресивна забарвленість. Кількісну характеристику тематичного складу досліджуваних груп наведено нижче на рисунку 1.

Аналіз показав, що фразеологічні зрощення (31%) та фразеологічні сполуки (30%) вживаються з однаковою частотою, що свідчить про системність і, водночас, варіативність у мовленні правників. Розглянемо використання фразеологічних зрощень та фразеологічних сполук на відповідних прикладах: *The goods and chattels of the man were seized by the bank; The man was happy because he finally got his day in court*.

Класифікуючи англійські юридичні фразеологізми за граматично-функціональним принципом, ми виділяємо 4 семантико-граматичні розряди (див. Рис. 2):

1. Дієслівні ФО (25%) – фразеологізми, де головне слово, яке несе смислове навантаження виражено дієсловом: *assemble a case, grease someone's palm*;

2. Субстантивні ФО (51%) – фразеологізми, де смислове слово виражено іменником: *burden of proof, letter of the law, vicarious liability, vested interest*;

3. Адвербіальні ФО (19%) – фразеологізми, які виконують функції прислівників: *before the ink is dry, by the book, ultra vires*;

4. Ад'єктивні ФО (5%) – фразеологізми, які відповідають на ті ж питання, що і прикметники: *caught red-handed, law-abiding, out on parole*.

Широкий вжиток субстантивних фразеологізмів, для яких характерною структурою є *N+N* (*bail bond, Bench warrant, Philadelphia lawyer*), що становить 16% від усіх досліджуваних ФО, та *Adj.+N* (*common law, false arrest, red tape, punitive damages*), що становить 22% від загальної кількості досліджуваних юридичних фразеологізмів, пояснюється аналітичністю англійської мови [7, с.7-8].

Кількісну характеристику семантико-граматичних розрядів досліджуваних ФО наведено нижче:

Рисунок 2

Проведений аналіз показав, що вербономінанти (*V+N*) становлять найбільшу частку дієслівних ФО (41%). Розглянемо приклади їх вживання: *The business refused to assume liability for the dangerous products; The criminal jumped bail and went to another city to live*. Також було виявлено фразеологічні дієслова (8%) – словосполучення, які складаються з дієслів та прислівників [16, с. 89] та інших частин мови: *get down to the facts, lay down the law*. Результати

дослідження показали, що використання правниками дієслівних фразеологізмів пов'язане із застосуванням дієслівно-іменних словосполучень, які не лише називають дію, а й надають їй додаткових смислових відтінків.

У ході аналізу досліджуваних юридичних фразеологізмів англійської мови, ми зафіксували запозичення з інших мов: латинська – 29 ФО

(*ad hoc, bona fide, quid pro quo, res ipsa loquitur, sub judice*), французька – 2 ФО (*force majeure, fait accompli*), англо-нормандсько-французька – 2 ФО (*feme sole, feme covert*), що свідчить про відкритість англійської юридичної терміносистеми. Наявність латинських фразеологізмів в англійській підмові права пояснюється тим, що правові системи більшості європейських країн ґрунтуються на Римському праві. Не є винятком правові системи Великої Британії та Сполучених Штатів Америки, попри те, що обидві зазнали меншого впливу Римського права [11].

Аналізуючи досліджувані англійські юридичні фразеологізми, ми виявили ФО, які мають у словнику позначку ‘Br/N.Am’; це говорить про те, що вони є типово вживаними у правовій системі Великобританії (*barrack-room lawyer, breach of the peace, Jersey justice*) або Північної Америки (*ambulance chaser, class action, due process*). Зафіксовані особливості свідчать про відмінності у світосприйнятті носіїв англійської мови різних країн та у їхніх правових системах.

Отже, семантична класифікація досліджуваних англійських юридичних фразеологізмів продемонструвала рівномірний розподіл ФО на фразеологізми зрощення (31%), фразеологічні сполуки (30%), фразеологічні єдності (39%), що показує емоційну експресивність, традиційність і, водночас, варіативність у мові права. Аналіз ФО за семантико-граматичними розрядами показав значний відсоток субстантивних фразеологізмів (51%) та найменший відсоток ад’єктивних фразеологізмів (5%). Результати дослідження засвідчили, що використання правниками дієслівних ФО пов’язане із застосуванням вербономінантів, які надають дії смислових відтінків.

Незважаючи на те, що використання фразеологізмів не є характерним для юридичної лексики, вони є важливим експресивним мовним засобом правників і показником їх мовної компетенції. Завдяки влучному вживанню у своїх виступах ідіоматичних виразів досвідченим юристам вдається справити переконливе враження на присутніх і досягнути позитивного результату у вирішенні судової справи. Саме тому комплексне вивчення та всебічна класифікація англійських юридичних фразеологізмів залишається перспективним предметом для подальших наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1963. – 208 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – С. 394.
3. Бігун С. Фразеологічні одиниці у підмові права: класифікація та семантичний потенціал / Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – Львів, 2012. – Вип. 19. – С. 66-70
4. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М., 1977. – 254 с.
5. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов. – М., 1986. – 342 с.
6. Кунин А. В. Английская фразеология / А. В. Кунин. – М., 1990. – 276 с.
7. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1986. – 336 с.
8. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология/В.М. Мокиєнко. – М.: Высшая школа, 1989. – 98с.
9. Тонечук Т. Семантико-граматичні, структурні, етимологічні та функціонально-стилістичні особливості соматичних фразеологічних одиниць англійської мови. / Наукові записки КДПУ. Серія: філологічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім.В.Винниченка, 2014. – Вип.129. – С.340-346
10. Шанский М. М. Фразеология современного русского языка / М. М. Шанский. – М. : Высш. шк. – 1985. – 160 с.
11. Яранцева О. Латинізми в англійській юридичній термінології [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/665>
12. Яцишин Н.П. Юридична термінологія як об’єкт мовознавчих досліджень / Н.П. Яцишин // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – №6. – С.219-222
13. Bhatia, V. K. (1993) Analysing Genre. Language Use in Professional Settings. London/New York: Longman.
14. Biel, Lucja (2012) “Areas of similarity and difference in legal phraseology: collocations of key terms in UK and Polish company law” In A. Pamies, J.-M. Pazos Bretaña and L. Luque Nadal (eds.) Phraseology and Discourse: Cross-Linguistic and Corpus-based Approach. Baltmannsweiler: Schneider Verlag, 225–233.
15. Kjaer, A.-L. (2007) “Phrasemes in Legal Texts” In H. Burger (ed.) Phraseologie/Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung/An International Handbook of Contemporary Research, vol. I-II, Berlin: de Gruyter, 506-516.
16. Smith L.P. (1948) Words and Idioms. Studies in the English Language/ L.P.Smith.–London, 228p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

17. EnglishClub [Ел. ресурс] – Режим доступу: <https://www.englishclub.com/ref/Idioms/Law/>
18. EnglishPractice [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://www.englishpractice.com/legal-idioms>
19. Law Idioms [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://www.idiomconnection.com/legal.html>
20. Learn English Today [Ел. ресурс] – Режим доступу: <http://www.learn-english-today.com/idioms/idiom-categories/law-order/law-order1.html>

21. Using English [Ел.ресурс] – <http://www.usingenglish.com/reference/idioms/cat/22.html>
22. The A to Z guide to legal phrases [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.plainenglish.co.uk/files/legalguide.pdf>
23. The free dictionary [Ел. рес.] – Режим доступу: <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Анна Ляшук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лексична семантика, юридична лінгвістика, зіставні дослідження.

Аліна Мошнягул – студентка Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: фразеологія, семантика, юридична лінгвістика.

УДК 821.161.2-31(043.3)

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОЛОРАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Олена ОЛІЙНИЧЕНКО (Одеса, Україна)

В статті висвітлено актуальні проблеми зарубіжної та вітчизняної фразеології. Розглянуто особливості семантики фразеологізмів з компонентом кольору в англійській та українській мовах. Виявлено риси національної своєрідності зазначеної групи стійких словосполучень в обох мовах.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, колір, семантика, аналог, еквівалент.

The article is devoted to the current problem of foreign and Ukrainian phraseology. We have shown the peculiarities of semantics of the phraseological units with components of colour in English and Ukrainian. The national specific features of the phraseological units under consideration in both languages have been revealed.

Key words: phraseological units, colour, semantics, analogue, equivalent.

Потужний розвиток фразеології за останні роки виявив велику кількість актуальних проблем. Результати досліджень свідчать про те, що вивчення всієї фразеологічної системи може бути успішним лише завдяки ретельному аналізу її окремих мікросистем. З урахуванням цього нами обрана для аналізу цікава підсистема фразеологічних одиниць з колоративним компонентом. Завданням фразеологів є опис специфічних особливостей фразеологічного матеріалу окремих мов. З іншого боку, великого значення набуває зіставне вивчення фразеологічних систем мов, що належать до різних груп.

Американські та англійські лінгвісти на позначення фразеологічних одиниць користуються терміном «ідіома». Вчені Сміт. Л., Хоккет Ч., Сейдлу Дж. розуміють ідіому як сполуку слів, що має значення, відмінне від значення її компонентів. Російські і вітчизняні лінгвісти (Виноградов В., Шанський М., Телія В., Кунін О.) визначають фразеологізми як стійкі сполучення слів з повністю або частково переосмисленим значенням. Вибір в якості об'єкта вивчення фразеологізмів з компонентом кольору в англійській та українській мовах не є випадковим. Адже ця підсистема є яскравим прикладом дії лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів. Кольори відіграють велику роль у формуванні мовної картини світу, оскільки з кожним кольором у різних лінгвокультурних спільнотах утворилися певні асоціації. В культурній традиції кожного народу, в тому числі англійців та українців, склалися несвідомі співвідношення між окремими кольорами і окремими образами, незважаючи на відносну універсальність сприйняття того чи іншого кольору всіма людьми.

Сучасні дослідники Любчук Н., Зубач О. вивчали семантику колоронімів в німецькій мові, Брагіна А., Мокієнко В. порівнювали ці поняття в англійській та російській мовах, аналізували їх стилістичні та функціональні ознаки, частотність використання, відзначали універсальні та специфічні якості колоронімів в різноструктурних мовах. На базі української та англійської мов специфіка фразем з колоративним компонентом майже не розглядалася. Проте такий зіставний аналіз є надзвичайно цікавий для виявлення національно-культурної своєрідності семантики фразеологічних одиниць з компонентом кольору в обох мовах.

Вітчизняний лінгвіст Селіванова О. зазначає: «Фразеологія як продукт мовного семіозису зберігає й репродукує етнічну онтологію і категоризацію, тому аналіз фразеологічної концептуалізації світу сприяє поглибленню знань про семантику, синтактику і прагматику мови в цілому, їхній зв'язок з етносвідомістю та культурою» [11: 144]. Враховуючи результати попередніх досліджень зазначимо, що збіг на рівні кольорових фразеосистем носіїв української та

англійської мови обумовлюється наявністю загальнокультурних цінностей. Індивідуалізація позначень кольору базується на специфіці культурних традицій, національної психології, відмінностях в соціальному та історичному розвитку країн, географічному положенні, побуті. Таким чином, розробка зіставного аспекту підводить до необхідності виділення як спільних, так і специфічних особливостей обраної групи фразем в мовах, що розглядаються.

Універсальний фактор базується на кольорових асоціаціях для номінації станів людини, рис її характеру, явищ дійсності, в той час як національно-специфічний фактор виявляється у різниці фразеологічної образності при тому, що в мовних системах збігаються загальні поняття, при відсутності повних аналогів колоратів в українській та англійській мовах, різниці в кількості лексико-семантичних варіантів позначення кольору. Зазначимо, що чим більший емоційно-експресивний вплив колір здійснює на свідомість індивіда, тим багатша кольорова символіка і спектр асоціативних кольорових значень.

Лінгвістичне ество фразеологізму визначається переважно його семантикою, відповідно, вибір для аналізу фразеологізмів за семантичною ознакою є найбільш виправданим. Як зауважує Райхштейн А., «фразеологічна система в цілому чітко демонструє подвійний антропоцентризм – походження і функціонування, тобто семантичну орієнтованість на людину як лексем-компонентів, що входять до їх складу, так і особливо сукупних в своєму значенні фразеологізмів» [10: 92]. І дійсно, в мовах, що зіставляються, фразеологічні одиниці обраної підсистеми охоплюють сфери загальної співвіднесеності понять: аналізуючи їх, виявляються загальні риси, які притаманні людському колективу незалежно від мовної приналежності, а також специфічні особливості, обумовлені виключно екстралінгвістичними факторами.

Так, фразеологічні одиниці з компонентом кольору доцільно віднести до наступних найбільш типових мікросистем:

1. Фразеологізми, що називають чи характеризують людину:

– психічний стан, настрій, емоції: black dog – ‘depression or melancholy’ [Lingvo 2008]; have blue/ pink fit – ‘be very angry’ [8: 129]; аж червоні вогні в очах – погано почуватися [13: 140], у роті чорно – дуже сердитий [13: 950];

– зовнішній вигляд людини: (as) red as a turkey – cock [7: 377];

– певну групу, спільноту людей чи окрему людину, як представника певної групи: brown shirt – ‘a member of any fascist party or group’ [Lingvo 2008]; black ivory – ‘black slaves collectively’ [Lingvo 2008]; the Blue and the Gray [Lingvo 2008] – ‘the armies of the North and the South, respectively, during the Civil War, derived from the fact that the Union Army wore blue uniforms, while the Confederates wore gray’ [14]; сіра свита – бідний селянин [13: 78]; майстер голубих доріжок – вправний плавець [6: 150];

– риси характеру людини: whiter than white – honest and moral’ [4: 420]; (as) bright as a button – ‘clever and lively’ [8: 43]; yellow dog – ‘a contemptible or cowardly person’ [Lingvo 2008]; золота людина – дуже добра [6: 140];

– певну людину: a/the black sheep (of the family) – ‘a person who is different from the rest of their family or another group, and who is considered bad or embarrassing’ [8: 30]; a dark horse – ‘a competitor in a race or contest about whom little is known; an unknown’ [Lingvo 2008]; синя борода – дуже ревнивий чоловік [6: 85];

– фізіологічні та анатомічні особливості людини: blue blood [7: 71] – ‘that which flows in the veins of old and aristocratic families’ [OED v. II : 303]; a black eye – ‘an area of dark skin (=a bruise) around the eye caused by an accident, somebody hitting you, etc.’ [8: 30]; grey cells [7: 193] – ‘the grey-coloured matter of which the active part of the brain is composed’ [OEDV. VI : 827]; золотий лоб – мудра людина, біла кістка – знатного походження [6: 140];

– фінансове становище людини: not have a red cent – ‘have no money at all’ [8: 320]; in the black – ‘not owing anyone any money’ [4: 32].

2. Фразеологізми, що позначають дію: show the white feather [7: 406] – ‘to perceive, show signs of cowardice’ [OED v. V : 785]; scream blue murder – ‘to scream loudly and for a long time, especially in order to protest about something’ [4: 268]; наганяти чорну хмару – псувати настрій [13: 521], держати в чорному тілі – утискати [13: 228].

3. Фразеологізми, що називають абстрактні поняття або явища: a shot / stab in the dark – ‘a complete guess’ [4: 93]; a white lie – ‘a small or harmless lie that you tell to avoid hurting somebody’ [8: 447]; blue fear – паніка [1: 149]; казка про білого бичка – вигадка [13: 361]; синій птах – заповітна мрія [13: 607];

– ознака дії: *bright and early* – ‘early in the morning’ [8: 42]; *into the wild / wide blue yonder* – ‘to a faraway place which is unfamiliar and mysterious’ [4: 432]; *till all is blue* – ‘to the limit, to one’s utmost; infinitely’ [Lingvo 2008]; до зелених віників – пам’ятати дуже довго [13: 161], ані рудої миші – безлюдно, порожньо [13: 173];

– друковані видання, публікації, поняття, пов’язані з журналістикою: *the red book* – ‘the title given to any of various official books of economic or political significance’ [Lingvo 2008]; *a white paper* [7: 490] – ‘a government publication presented to Parliament and having white covers rather than blue ones’ [OED v. XX: 268]; жовта преса – ЗМІ, що містять викривлену інформацію [6: 138];

– місце і приміщення: *a black spot* – ‘a place where accidents often happen, especially on the road’ [8: 31]; *green room* [7: 193] – ‘a room in a theatre provided for the accommodation of actors and actresses when not required on the stage’ [OED v. VI : 819]; *a/the bright spot* – ‘a good or pleasant part of something that is unpleasant or bad in all other ways’ [8: 43]; зелена вулиця – безперешкодний шлях [13: 161];

– поняття, пов’язані з часом, днем тижня : *a red letter day* – ‘a very special day which is remembered because something important or good happened’ [8: 320]; *a white Christmas* – ‘a Christmas when it snows’ [8: 446]; “Білий тиждень” – час прибирання в господі перед Великоднем [6: 12], золота доба – найбільш плідний період [6: 140];

– характеристики предметів або ситуацій: *neither fish, flesh (fowl), nor good red herring* [7: 312] – ‘neither one thing nor another; without the particular qualities (or merits) of either’ [OED v. V: 963]; *red in tooth and claw* – ‘involving opposition or competition that is violent and without pity’ [8: 320]; *in black and white* – ‘having a written proof’ [4: 32]; золоте правило – життєвий принцип [6: 140], шитий білими нитками – погано замаскований [13: 361];

– поняття, що пов’язані з бізнесом, грошами: *black money* [7: 69] – ‘money not declared for tax purposes’ [OED V. I : 240]; *the black market* – ‘an illegal form of trade in which foreign money or goods that are difficult to obtain, are bought and sold’ [8: 31]; *red ink* – ‘debts, losses or money that is owed’ [8: 320]; золотий мішок – капітал [6: 140];

– предмет, що має незрозуміле призначення: *a white elephant* – ‘a thing that is useless and no longer needed although it may have cost a lot of money’ [8: 446]; *a black box* – ‘something that produces a particular result but you don’t understand how it works’ [4: 45]; *black flag* – ‘pirate flag; flag hoisted above the prison in taking of execution’ [Lingvo 2008];

– надприродні явища: *white magic* – ‘magic used only for good purposes’ [Lingvo 2008]; *black magic* – ‘magic involving the supposed invocation of evil’ [Lingvo 2008]; *the black man* [Lingvo 2008] – ‘evil spirit, devil’ [OED v. II: 250];

– природне явище, природний об’єкт : *blue water* – ‘open sea’ [Lingvo 2008]; *white caps (horses)* [7: 489]; *black frost* – ‘frost which doesn’t have a white surface’ [Lingvo 2008]; білі мухи – сніг [6: 113];

– вид транспорту: *Black Maria* – ‘a vehicle used in the past to transport prisoners’ [Lingvo 2008]; *blue and white* [Lingvo 2008] – ‘a police car’ [15];

– рідкісне явище: *a black swan* – something extremely rare’ [Lingvo 2008]; *a white crow* [7: 489] – ‘a person or thing that is extremely rare’ [5: 61];

– корисні копалини, ресурси: *black gold* – ‘petroleum, oil’ [Lingvo 2008]; *black diamond* – ‘coal’ [Lingvo 2008]; біле золото – бавовна [6: 152].

4. Фразеологізми, що не мають лексичного значення і використовуються для вираження експресивності: *by all that’s blue* [Lingvo 2008] ‘decidedly!’ [3: 102]; щоб побила руда глина – побажання недоброго [13: 173], чорної пам’яті – виражає негативне ставлення при згадці про когось [13: 606].

Варто наголосити, що унікальність ряду фразеологізмів пояснюється не тільки відмінностями в характері мовної номінації, але й факторами екстралінгвістичними, насамперед відсутністю в культурі однієї з мов відповідного денотата. Порівняльний аналіз фразем з компонентом кольору в українській та англійській мовах має на меті виділення еквівалентів, аналогів в двох мовах, та безеквівалентних фразеологічних одиниць, що не мають співвіднесеності у фразеосистемі іншої мови.

Проблему фразеологічної еквівалентності, як зазначає Арсентьева О., правомірно розглядати в трьох аспектах: семантичному, структурно-граматичному і компонентному. Компонентний рівень передбачає виявлення тотожних, близьких за семантикою чи різнорідних елементів в складі аналізованих фразеологізмів. З урахуванням зазначених рівнів до першого типу міжмовних відносин належать повні і часткові фразеологічні еквіваленти. До них належать

різномовні фразеологізми з тотожною семантикою, структурно-граматичною організацією та тотожним компонентним складом (blue stocking – синя панчоха, black list – чорний список, green light – зелене світло, the black ox has trod on one's foot – як чорний віл на ногу наступив). До міжмовних фразеологічних аналогів, на думку Арсентьевої О., належать фрази з близьким значенням, проте з різною внутрішньою формою (to show the white feather – накивати п'ятами, grey matter – мозок, red cock will crow in his house – йому пустять червоного півня, to be in the blues – синій смуток в очах).

Національна своєрідність фразеології виявляється саме в безквівалентних стійких сполученнях, в яких відбиті особливості психології, способу мислення, специфічні умови розвитку матеріального і духовного життя носіїв мови. При їх порівнянні варто спиратися на описовий переклад, що здатний відтворити денотативне значення та суб'єктивно-оціночну конотацію, проте не завжди передає стилістичну і емоційно-експресивну конотацію. Крім того, для передачі того чи іншого значення використовуються різні кольори. Наприклад, гніватися – to see red, a red rag, в українській мові – синіти від злості. Колоронім «жовтий» асоціюється з чимось яскравим, теплим, в англійській мові вживається на позначення боягузтва – a yellow steak. Лексема «зелений» в обох мовах позначає недосвідченість, проте в українській мові є вираз «жовтороте пташення», а в англійців про досвідченого садівника скажуть: «He has green fingers».

В англійській фразеології відсутня лексема «рудий», в українців вживаються згадані вище вислови (ані рудої миші, щоб побила руда глина). Українська фразеологія майже не має таких компонентів, як фіолетовий та рожевий, які широко вживані у англійців (paint me pink if – щоб мене лиха година побила, pink of health – розм. у чудовому стані здоров'я, enjoy yourself while you are still in the pink – насолоджуйся життям, поки молодий, a purple patch – кращий уривок в літературному творі). На думку Телії В.М. фразеологізми «можуть виконувати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення або вказувати на їх символічний характер і в цій якості виступати як мовні експонати культурних знаків» [12: 250]. До властивих саме українській мові фразеологічних зворотів ми віднесемо: казка про білого бичка, сіра свита, ані рудої миші, до зелених віників [13: 361, 781, 490, 161]. До стійких сполучень, що відтворюють реалії носіїв англійської мови можна віднести наступні приклади: pink tea – званий чай, the Black Maria – тюремний фургон, Gretna Green marriage – шлюб між закоханими, що втікли [за назвою шотландського села, де такі шлюби відбувались], to paint the town red – гучно веселитися, pink of perfection – найвища досконалість, white liver – малодушність, black letter – старовинний англійський готичний шрифт [1: 141, 441, 1007]. Як засвідчили наведені приклади, внутрішня форма фразеологізму не завжди є безпосередньою вербалізацією мотивуючої позамовної ситуації. Міра мовної опосередкованості екстралінгвістичної мотивації є різна. Лінгвокраєзнавча інформація може бути закладена не в самому буквальному значенні фразеологізму, а в його підтексті. Національна своєрідність сталих сполучень доступна безпосередньому виявленню при наявності у їх складі національно маркованих компонентів (власних імен, лексем-реалій, екзотизмів), а також завдяки розумінню тієї лінгвокраєзнавчої інформації, що закладена у мотивуванні фразеологізму.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український фразеологічний словник /Уклад. К. Т. Баранцев. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2005. – 1056 с.
2. АБВУД Lingvo x 3 [электронный словарь], 2008
3. A Dictionary of Slang and Unconventional English / Eric Partridge, Paul Beale; 8th edition; edited by Paul Beale. – Routledge, 1984. – 1400 p.
4. Collins COBUILD Dictionary of Idioms. London: Harper Collins Publishers Ltd., 1997. – 501 p.
5. Dolgoplov Y. A. Collection of Confusable Phrases: False 'friends' and 'enemies' in Idioms and collocations / Y.A. Dolgoplov. – USA: Llumina Press, 2004. – 519 p.
6. Забіяка В.А., Забіяка І.М. Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування: практ. посіб./ В.А. Забіяка, І.М. Забіяка. – К.: Академія, 2012. – 304с.
7. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М.: Русский язык – Медиа, 2006. – 571 с.
8. Oxford Idioms Dictionary for Learners of English / edited by Dilys Parkinson, Ben Francis. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 470p.
9. The Oxford English Dictionary / 2nd edition; edited by J.A. Simpson and E.S.C. Weiner. – Oxford: Clarendon Press, 2004.
10. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии/ А.Д. Райхштейн. – М.: Высшая школа, 1980. – 143 с.

11. Селіванова, О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
12. Телия В.М. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвистический аспекты / В.М. Телия. – М.: Наука, 1996. – 288с.
13. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 1999. – 984 с.
14. <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3401800489.html>
15. <http://www.answers.com/topic/blue-and-white-slang>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Олійниченко – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: проблема еквівалентності та адекватності перекладу, поетика та лінгвістика художнього тексту.

УДК 811.111:316

ЯВИЩЕ ЗООМОРФІЗМУ В КОНТЕКСТІ НАРОДНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ ПАМ'ЯТОК ХІХ СТ.)

Олександра ПАЛЬЧЕВСЬКА (Львів, Україна)

У статті проводиться аналіз явища зооморфізму в контексті народної лексики української та англійської мов на матеріалі пам'яток ХІХ ст. Зооморфні номінації народної мови розглядаються як переосмислена лексика з використанням анімалістичного компоненту, як основного мотиватора лексеми чи фраземи. Основними механізмами семантичної мотивації є метафоризація, метонімія, народна етимологія.

Ключові слова: народна лексика, зооморфізм, метафоризація, метонімія, народна етимологія, мотивація, семантика.

The article analyzes the phenomenon of zoomorphism in the context of Ukrainian and English folk vocabulary on the material the nineteenth century materials. Zoomorphic nominations of the folk language are considered to be a rethought vocabulary with the animalistic component as the main motivator of the lexemes and idioms. The basic mechanisms of semantic motivation are metaphor, metonymy, folk etymology.

Key words: folk vocabulary, zoomorphism, metaphor, metonymy, folk etymology, motivation, semantics.

У творенні народної мовної картини світу суттєву роль відіграло часте звернення так званих «носіїв народної мови» до анімалістичних образів, які концептуалізуються у різних тематичних сферах. Такі номінації є частотними і в англійській і в українській мові, адже їхня поява зумовлена тим, що кодифікація світу відбувається, у першу чергу не через абстрактні категорії, а через реалії, що повсякчас супроводжують людину.

У лінгвістичних дослідженнях явище зооморфізму викликає посилений інтерес протягом багатьох років та у контексті різних мовознавчих напрямків. Так, огляд згаданої проблеми знаходимо ще у працях Ф.І. Буслаєва та В. фон Гумбольдта, які працювали в розрізі історичного мовознавства. У царині порівняльного мовознавства це питання розглядається у працях П. А. Адаменко, А. В. Кунина, Е. А. Гутман, Кривенко Г.Л. та ін. Серед українських вчених, у числі інших, до проблеми дослідження лексики та фразеології з анімалістичним компонентом зверталась Файчук Т.Г., яка досліджувала біологічну лексику у лікарських порадицях ХVІ – ХVІІІ ст. Зооморфізм у слобожанських говірках присвячена розвідка Верховод О.В.. Пастух Н.А. виокремила зооморфні образи в українському фольклорі. У праці Бондаренко К.Л. проаналізовано лінгвокультурні особливості вживання зооморфних номінацій в українському та англійському сленгу.

Однак, народні зооморфізми, як такі, а також мотиваційні механізми творення такої лексики, практично не відображені ні в працях українських, ні закордонних науковців, що й зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Предметом нашого дослідження є мотиваційні механізми творення народної лексики з анімалістичним компонентом англійської та української мов.

Об'єкт дослідження – народні назви, у складі яких є тваринний компонент, дібрані з лексикографічних та етнографічних пам'яток ХІХ ст.

Зооморфні номінації народної мови – переосмислена лексика з використанням анімалістичного компоненту, як основного мотиватора лексеми чи фраземи. Зооморфізм – власне образне значення, у якому назва чи властивості певної тварини постають мірилом певних здібностей, якостей та властивостей, які з точки зору носія народної мови характеризують людину, якусь річ чи іншу тварину. Такий компонент втілює одну чи декілька домінуючих для

певного етносу ознак, за допомогою чого виникають нові значення номінації, або ж нова лексика чи фразеологія.

Дослідження питання мотивації номінативних одиниць започатковувалось у формально-структурному аспекті та пізніше набуло розвитку в контексті семантичних студій (Г. Винокур, О. Блінова та ін.). У термінах Юрія Апресяна семантична мотивація, подібно до словотворчої, визначається як похідність, що має напрямок від мотивуючого слова до мотивованого [1 (1: 170)]. На рівні мотивації здійснюється асоціативний зв'язок між семантичними елементами номінативної одиниці й відповідним лексичним значенням [3: 222].

Основними механізмами семантичної мотивації є метафоризація, метонімія, народна етимологія.

Метафора – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця, а бо ж похідне значення мовної одиниці, утворене таким чином [5: 334]. В контексті метафоричної мотивації відбувається процес перенесення, якоїсь певної ознаки з однієї понятійної сфери у іншу, в результаті якого виникають нові значення номінацій.

Так, наприклад, за зовнішньою подобою до вовни кози утворюється номінація *goat's-hair* (буквально – волосся кози) «перисті хмари» [7 (2: 664)]. Той же принцип метафоричної мотивації спостерігається у номінаціях *dog's-hairs* «груба вовна»; *goat's-leap* (буквально – стрибок кози) «особливий стрибок, що практикується деякими вершниками» [7 (2: 664)]; *козій, -зія*, «назва вола з рогами, які розходяться в сторони та кінці яких закручені назовні» [2 (2: 264)]; *коза* «чотирикутний стовп чи підставка для гончарної печі» [2 (2: 266)]; *кізли* «в гуцульських хатах те ж, що крокви» [2 (2: 234)].

Композита англійської мови *dog's-blush* (буквально – собаче почервоніння) вживається на позначення рани на нозі [7 (2: 107)]. Порівняймо з народним медичним терміном *рожа*, який також утворюється за схожою метафоричною моделлю: червоний найбільш розповсюджений колір для троянд – червона пляма на тілі людини.

Відгомін про пса, як найпоширенішу та досить сильну домашню тварину, знаходимо в номінації *dog-cat* «самець kota» [7 (2: 108)], де компонент *dog* використовується як інтенсифікатор на основі перенесення значення. Лис-самець в англійській народній мові вербально концептуалізується як *dog-fox*.

Незрозуміла мова здавна вважалась «собачою»: *dog's-latin* – сленгові чи регіональні варіанти мови [7 (2: 108)].

У словнику Б. Грінченка подано лексему *песик, -ка*, яка має у числі інших і наступні ЛСВ: 1) клок волосся біля скроні; 2) *песик на оці – більмо* [2 (3: 148)]. У першій назві спостерігаємо переосмислення шерсті собаки, яка не завжди є дуже охайною, у волосся. З другого ЛСВ, очевидно, виникає міфознава *Песиголовець*, яка у словнику має пояснення «казкова людина з одним оком на лобі, що поїдає людей»: *Піймали його песиголовці (тії, що людей їдять), годують на сало. Рудч. Ск. I. 71. Колись на світі було так, що багато було, кажуть, людодів або песиголовців. У їх не так, як у нас двоє очей, а в їх було одно здорове-здорове, більше у вола, і то серед лоба.*

Показовою видається фразеологічна одиниця *dog's drave* (буквально: собаче приєднання) зі значенням «крах, банкрутство». Номінація є перефразуванням відомого фразеологічного звороту *to go to the dogs*, який також вживалась зі значенням збанкрутувати. У сучасному британському варіанті англійської мови фразеологізм найчастіше використовується в контексті собачих перегонів, які набули популярності від початку ХХ століття та має значення «мати пригоди». Своє первинне значення «банкрутство» номінація отримала від метафоричного перенесення з їжі тварин, адже собакам у їжу віддається те, що не підходить для людей. Таке значення використовується з кінця 18ст. Наприклад, у *The London Review of Literature*, 1775, видрукувано п'єсу *Germanicus, A Tragedy*, де зустрічаються наступні рядки: *Sirrah, they are prostitutes, and are civil to delude and destroy you; they are painted Jezebels, and they who hearken to 'em, like Jezebel of old will go to the dogs; if you dare to look at 'em, you will be tainted, and if you speak to 'em you are undone* [7 (2: 108)].

Переносному значенню передувало літературне – годування собак їжею, яка не підходить людям. В 18-19 століттях в Великобританії м'ясо коней не вважалось придатним для людського споживання, старі коні відправлялись на харч собакам, тобто *to the dogs*. Згадку про це знаходимо

в *The Memoires of the late Thomas Holcroft, 1816: A rascal, who is a known sharper in these parts, hearing of the aversion I had to cruelty, bought an old, one-eyed horse, that was going to the dogs, for five shillings.*

Лексема *cat* стала мотиватором для великої кількості англійських метафоричних вживань. Показовим є особливість метафоричного вживання компоненту кіт, який використовується з метою демонстрації чогось меншого, гіршого, слабкішого, на протигагу компоненту собака, який зазвичай є підсилювачем. Так, *cat's-blash* (буквально – котячий погляд) має перше значення слабкого не міцного алкогольного напою [7 (1: 565)], у другому значення це дурна розмова; не прийнятні аргументи [7 (1: 565)]. В народній медицині вислів *cat's-boil* це маленький нарив або гнійник [7 (1: 565)].

До обрядових метафор відносимо вислів *cat's-clipping* (буквально – підстригання kota) «обрядова процедура пиття чаю, яка відбувається при народженні дитини» [7 (1: 565)]. Композита *cat's-crop* вживається на позначення врожаю з маленької картоплі, що залишилась у землі на зиму та спорадично проросла влітку [7 (1: 565)]. Номінація *cat-fat* є частиною фразеологізму *as short as cat-fat*, який використовується на позначення чогось, що легко ламається чи б'ється: *This warp is as short as cat-fat, it weinthing together a bit* [7 (1: 566)]. До побутової сфери відносимо номінацію *cat's-feet* (буквально – котячі лапи) «сліди, що залишились на білизні після того як вона була випрана та висушена» [7 (1: 565)]. Про людину чи тварину з викривленими ногами говорять, що вона є *cat's-footed*: *Ill-bred dogs are cat-footed* [7 (1: 565)]. До просторових метафор відносимо вислів *cat's-gate*, що позначає вузьку стежку, яка відмежує сусідні будинки [7 (1: 565)]. Номінація *cat's-hair* утворюється за аналогією до номінації *goat's-hair* та має чотири ЛСВ: 1) пуховий покрив, який покриває курчат, що ще не мають пір'я (інша народна назва, якого – *Puddock hair*); 2) пух, який покриває обличчя хлопчиків перед тим, як у них виростає борода; 4) тонке волосся, яке росте на тілах хворих людей; перисті хмари, які за своєю зовнішньою формою нагадують волосся, що стирчить з хвоста птаха [7 (1: 565)].

Про людину, яка стукає щиколотками під час ходи кажуть, що вона має *cat's-ham* (буквально – котячий зад) або є *cat's-hammy*. У переносному значенні номінація використовується на позначення незграбної, невмілої дії [7 (1: 565)]. Тварини з незграбною походою концептуалізуються як *cat's-hammed* [7 (1: 565)]. Про чепуруна говорять, що він *cat-haw-chap* [7 (1: 565)]. Людина, яка всього боїться маркується як *cat-hearted* [7 (1: 565)].

Коні, у яких задні ноги неправильної форми називаються *cat-hocked* [7 (1: 565)]. Показовою видається композита – *cat-hole* на позначення бійниці, лазу у стіні, або ж вузького отвору у стіні сараю; ніші у стіні де зберігаються ключі. У процесі розгортання семантики номінація вступає у фразеологічний зв'язок: *He has left the key in the cat-hole* (буквально – Він залишив свій ключ в стіні). Отримане значення вислову – «людина, що втекла від своїх кредиторів» – відноситься до грошової концептосфери [7 (1: 565)]. Дуже тонкий лід або лід з під якого протікає вода номінують *cat-ice* [7 (1: 565)]. Про худих та довгих тварин кажуть, що вони мають котячі ноги – *cat-legged* [7 (1: 565)]. Номінація *cat-nod* використовується на позначення короткого сну [7 (1: 565)].

Як було зазначено раніше компонент *cat* відносить номінації англійської народної мови до низу оцінної шкали. Це можна підтвердити наступними прикладами: *cat's-leg* (буквально – котяча нога) «дурниця» [7 (1: 565)]; *cat-lick* (буквально – котяче облизування) «поспішливе, недостатнє прання» [7 (1: 565)]; *cat's-meat* (буквально – котяче м'ясо) «хабар чи подарунок, який ставиться за мету принести як хабар» [7 (1: 565)]; *cats'-tongues* (буквально – котячі язика пісна, недостатня страва чи їжа [7 (1: 565)]; *cat-witted* (буквально – з котячим розумом) «безрозсудний, необачний, примхливий, дурний, марнословний» [7 (1: 565)]; *cat-talk* (буквально – котяча розмова) «безглуздий діалог [7 (1: 565)]; *cat-rigged* (буквально – такий який має котячі горбики) «вим'ятий» [7 (1: 565)]; *cat-arrles* (буквально – котячі борозни) «проблеми зі шкірою, які супроводжуються висипом, що нагадує подряпини kota» [7 (1: 535)]; *cat-shingles* (буквально – котяча стрижка) «оперізувальний лишай»: *As soon as ever the Doctor saw him, he said it were the cat-shingles* [7 (1: 565)].

Метонімія – семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної їх суміжності, дотичності (просторового, часового, атрибутивного, каузального та ін. характеру) при відображенні в свідомості мовця; похідне значення мовної одиниці, утворене таким чином [5: 339]. Група номінацій, які містять зооморфний компонент, утворених способом метонімічної мотивації є набагато менш численною ніж попередня група.

Так, наприклад композита *goat's-whey* [7 (2: 664)], назва особливого терапевтичного закладу де практикується випивання козиного молока (буквально козина сироватка), утворюється за моделлю назва продукту – назва місця.

Найчастотніше метонімічну мотивацію помітно в назвах народних ігор. Так, *кóзлик*, -ка, «весняна гра коли гравці взявшись за руки стають в коло та співають про козлика» [2 (2: 264)]. Звідси – *козла водити* «грати в хороводну гру на масляницю з піснями про козу» [2 (2: 264)]. *Коза* – весняна гра, сутність якої полягає у тому, що дівчину, яка зображає козу дражнять всі інші, вона за ними ганяється, кого наздожене та стає козою [2 (2: 264)].

Наведемо ще декілька яскравих прикладів метонімічної мотивації народних номінацій: *коза* «музичний інструмент волинка – результат перенесення назви коза «самиця козла», зумовленого тим, що міх волинки робиться з козячої шкіри. Схожу мотивацію має й інший ЛСВ лексеми *коза* – бурдюк [2 (2: 264)].

Показовим видається явище метафоризації метонімічно утворених номінацій так *коза* – різдвяна вистава коли під Новий рік гурт парубків, з яких один переодягнений козою, ходить по хатах, коза танцює під музику [2 (2: 264)]. Це називається *водити козу* [2 (2: 264)]. Метафоричне значення фразеологізму *козу водити* – пиячити декілька днів поспіль [2 (2: 264)].

У такому контексті вважаємо за доцільне привести номінацію англійської мови *dog ducks* (буквально – собачі качки). Так, у регіоні Мідл Чінок, називають виводок качок, які з'явилися на світ у літній період та не можуть нормально ходити. Усі качки народжені у цей період називаються за метафоричною назвою цього періоду *dog days*. Якщо таких птахів не утримувати у воді то вони помирають дуже молодими. Сам фразеологізм *dog days* використовується на позначення найжаркішого періоду літа з початку липня до перших днів вересня. Назва походить від латинської назви Сиріуса, вплив якого у цей період найістотніший, та вважається, що собаки, підпадаючи під нього, скаженіють та поведуть себе не адекватно [7 (2: 108)].

Народна етимологія – назва, яка вживається (на протигагу науковій етимології) щодо фактів хибного розуміння походження або значення мовної одиниці, коли їй на основі випадкової форми подібності або тотожності з іншою одиницею, знайомішою мовцеві, помилково приписуються і значення чи мотивація, аналогічні цій останній. Ґрунтується на основі дії аналогії. Народна етимологія характерна для сприймання незрозумілих слів (іншомовних, застарілих та ін.) і, найчастіше, трапляється в мові дітей, малоосвічених людей. Виникає між паронімами (паронімічна атракція), омонімами, рідше при полісемії [5: 402].

Лексема *goat*, використовується в Лінкольнширі на позначення дренажу, або дренажної системи, рудопромивальних жолобів. Номінація походить з староанглійської мови від лексеми *gote*, водяний резервуар, акваріум.

Показовим видається розвиток семантики номінації, який вона отримує в, так званій, місцевій народній мові. *The Three Goats*, назва таверни в Лінкольні, яка спочатку називалась *Thee Gowts*, де *gowt* – жолоб, стічна канава, які, за даним етнографічних джерел, тут колись знаходились [6: 146].

Стара церква в районі Лінкольна все ще називається *Peter at Gowts*. С. Палмер, англійський етимолог, вважає, що назву пов'язано з лексемою *gote* – канава, а не з назвою тварини [6: 146].

Одне з значень лексеми *коза* – тюрма [2 (2: 264)]. Звідси, ймовірно, походить паремія *Пішов туди, де козам роги правлять* зі значенням «пішов у Сибір». Номінація також отримує розвиток семантики в контексті ФО: *Кози в золоті показувати* «приваблювати обманливими обіцянками»: *Не кидайтесь ви на ту оману городянську, котора вже тисячу років кози в золоті вам показує*. Лексема є, очевидно, запозичення з польської мови; п. *koza* виникло, мабуть, на основі старопольського *kloza* «замкнене приміщення (особливо для божевільних); в'язниця; холодна, буцегарня; карцер», що походить з народної латини *cloza* «замкнене місце» від латинського *clauza* «комора»; зміна форми етимологічно непрозорого слова є результатом зближення з словом *koza* в одному з його значень [4 (2: 495)].

Dog – народна англійська назва маленької чашки. В італійській мові існує лексема на позначення посудини зробленої з бочкових дощок. Походить від латинського *doga* посудина грецьке – *doche* «вмістилище» [6: 100].

Dogs, лексема, яка в районі Есекса використовується на позначення роси, Значення номінації виникає на основі зближення з номінацією *dag* (покриття) [6: 100].

Cat, навігаційний термін, який використовується на позначення різних механізмів пов'язаних з якорем: *Cat, a piece of timber to raise up the anchor from the hawse to the forecandle*. [6: 53]. Як

наслідок, продукуються композити *cat-head*, *catt-rope* – мотузка, яку використовують для підняття приладу. Розгортання акціональної семантики номінації відбувається в контексті дієслова *to cat*, підняти якір. В інших мовах індоєвропейської сім'ї знаходимо подібні номінації. Порівняймо з датським *kat*, маленький якір; *katten*, викидати маленький якір; *katrol*, «шків; блок; коловорот; барабан». Ту ж лексему зустрічаємо і в литовській *kátas*, богемській – *kotew*, старослов'янській – *kotva*, якір, з початковим значенням великий камінь. У санскриті *kátha* позначає камінь [6: 54].

Ще один випадок народної етимологізації лексеми *cat* реалізується у значенні "вовна, з якої виробляли грубі одіяла" (від *cottum*). *Cat*, тут є спотвореним староанглійським *cot*, «сплутане волосся»; германське *katze* «кудлате покриття»; валійське *cote* «овеча вовна». Як наслідок композита *cat-gare* має значення «залишки вовни, які є настільки сплутаними, що їх не можна розділити» [6: 54].

Ще один, досить яскравий вияв народної етимології експлікує номінація *cat-handed*, яка у Девонширі використовується на позначення незграбної людини. Слово вперше зафіксовано в Північному Хемптонширі як *keck-handed*, або ж лівша; у діалекті Кравена лексему зустрічаємо у формі *gauk-handed*, у Йоркширі *gawk*, незграбний; *gawkshaw*, лівша. Наймовірніше, у зв'язку з фонетичними змінами притаманними діалектній та народній мові французьке слово *gauche* «лівий» трансформувалося у *cat*. Однак, у сучасній англійській мові існує лексема *gauche*, із значенням «незграбний, неповороткий; грубуватий, неотесаний; безтактний»: *Gingerly*, *gingerly*; *how unvitty and cathanded you go about it, you dough-cake* [6: 54].

Отже, можна зазначити, що номінації народної мови широко демонструють зооморфну семантику, що відбувається завдяки потенційній здатності таких утворень до метафоризації, метонімізації та народної етимологізації. У цій розвідці ми не торкнулись об'ємного пласта зооморфної лексики, як от наприклад, назви рослин та інших тварин із зооморфним компонентом тощо, що й вважаємо дуже перспективним у контексті подальшого дослідження.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2-х т. / Ю. Апресян. – Т. 2: Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 766 с.
2. Грінченко Б. Д. Словарь української мови в 4 т. / Борис Грінченко. – Київ, : 1907-1909. – 2971 с.
3. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи терміноутворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. К.: КМ Academia, 2000. – 218 с.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол. О.С. Мельничук (головний ред.) та ін. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1982 – 2006. – Т.1. – 1982. – 634 с.; – Т. 2. – 1985. – 573 с.; – Т. 3. – 1989. – 552 с.
5. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
6. Palmer Abram. Smythe Folk-etymology: A Dictionary of Verbal Corruptions Or Words Perverted in Form Or Meaning, by False Derivation Or Mistaken Analogy / Palmer Abram Smythe. – London: George Bell and sons, 1882. – 664 p.
7. Wright Joseph. The English Dialect Dictionary. Volume I – VI. / Joseph Wright. – London: Published by Henry Frowde, Amen Corner, E.G. Publisher to the English Dialect Society Oxford, New York, G. P. Putnam's Sons, 1898 – 1905.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Пальчевська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та технічного перекладу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Наукові інтереси: етнолінгвістика, лінгвокультурологія, контрастивна семантика, когнітивна лінгвістика.

УДК 811.124

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ЗООНІМІВ У ЛАТИНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Марта ПЕТРИШИН (Івано-Франківськ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню особливостей латинських паремій з компонентом-зоонімом. Пояснено причини виникнення позитивних і негативних конотацій у прислів'ях та приказках зі згаданим компонентом.

Ключові слова: зоонім, тварина, прислів'я, національно-культурна специфіка, конотація, символ, латинська мова.

The article is devoted to the investigation of the peculiarities of the Latin phraseology with zoonim-component. The reasons of appearance of negative connotations in the proverbs and sayings with the mentioned components are explained.

Key words: zoonim, animal, proverb, national-cultural specificity, connotation, symbol, Latin language.

Людина протягом віків співіснувала з тваринами, приручала їх, вивчала поведінку представників тваринного світу. Прагнучи дати характеристику своїй поведінці, почуттям, стану, зовнішності, люди порівнювали себе з представниками тваринного світу. Паремії з компонентом-зоонімом відображають багаторічне спостереження людини за зовнішнім виглядом та поведінкою тварин, передають ставлення людей до “братів-менших”, є культурно-інформаційним фондом у кожній мові. Це зумовлено належністю назв тварин до найдавнішого шару лексики, що сприяє їх легкому алегоричному осмисленню.

Об’єктом наукового аналізу неодноразово ставала зоонімна лексика у складі фразеології. Фразеологічні одиниці та паремії з анімалістичним компонентом лінгвісти досліджували на матеріалі різних мов. В українському мовознавстві цій проблемі присвячені розвідки І.О. Голубовської [1], О.П. Левченко [6], В.Д. Ужченка [7] та інших. Фразеологічні одиниці з компонентом-зоонімом на матеріалі російської мови досліджувала Козлова Т.В. [2]. Г.Л. Кривенко вивчала паремії з анімалістичним компонентом на матеріалі англійської та української мов [4]. Е.А. Корман розглядала фразеологічні одиниці з анімалізмами на матеріалі іспанської мови [3]. Виявленню структурних та семантичних особливостей давньогрецьких зооморфних метафор присвячена розвідка О.В.Лазер-Паньків [5]. Попри значну кількість праць, паремії з компонентом-зоонімом на матеріалі латинської мови не були ще предметом окремого дослідження з точки зору особливостей їх семантики та національно-культурного змісту.

Метою нашої розвідки є вивчення національно-культурної специфіки паремій з анімалістичним компонентом у латинській мові.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання наступних завдань: укласти реєстр латинських фразеологізмів та прислів’їв із зоонімами; розглянути семантичну характеристику та національно-культурну специфіку латинських паремій з анімалістичним компонентом.

Об’єкт дослідження становить корпус латинських паремій, у складі яких виявлено зоонім.

Предмет – національно-культурна специфіка паремій з компонентом-зоонімом у латинській мові.

Матеріалом дослідження слугувала вибірка латинських паремій з компонентом-зоонімом з лексикографічних джерел. У процесі дослідження латинського паремійного фонду ми виявили понад 290 паремій з анімалістичним компонентом.

У лінгвістичній літературі знаходимо різні терміни для позначення досліджуваного поняття: “фразеологічні одиниці з анімалістичним компонентом” (В.М.Мокієнко), “фразеологія живої природи”, “зоосемічні фразеологічні одиниці” (Н.Петрова), “фразеологічні одиниці із зооморфізмами” (Є.О.Гутман, П.О.Литвин), “фразеологізми із зоосемізмами” (І.О.Голубовська) “зоофразеологізми” (В.Ужченко). У нашому дослідженні ми використовуємо термін “паремії з компонентом зоонімом”, який, на нашу думку, є універсальним.

У пареміологічному фонді образи тваринного світу використовують для репрезентації та аналізу соціального світу. Зооніми з давніх-давен є джерелом образного переосмислення. Представники тваринного світу виступають символами прототипних уявлень про силу, мужність, відвагу, хитрість, швидкість у пересуванні, мудрість тощо. Тваринна символіка у пареміях пов’язана з вербалізацією характеристик зовнішнього вигляду людини, її віку, рис характеру, психологічного сприйняття, освіченості. Звірі в пареміях часто уособлювали певні риси характеру і поведінки людей. Так, вовк є символом жорстокості, лисиця – хитрості, змія – підступності, осел – упертості тощо. У латинській мові часто використовували номінації тих тварин, меліоративні або пейоративні характеристики яких були чітко вираженими. Продуктивне використання зоонімів у пареміях є наслідком того, що людина з появою нового об’єкта асоціювала його з навколишнім світом, із тим, що їй знайоме. Слід зазначити, що схвалення або осуд за допомогою зооніма має історичне та психологічне підґрунтя, а саме – міфологічне осмислення ролі тієї чи іншої тварини у системі тотемних уявлень. Зооморфна метафора виступає засобом образної оцінної характеристики людини, в основі якого лежить сукупність зафіксованих у свідомості етносу ознак образу тварини. Паремійні одиниці із зоонімами дають можливість точніше висловлювати думку, влучно передавати її зміст і емоційне забарвлення, відображають мовний антропоцентризм. Відображення тваринного світу в пареміях пов’язане з традицією, коли людина вважала себе частиною природи, а саму природу персофінікувала, наділила представників тваринного світу рисами, притаманними людині.

Найчастіше у фразеологічному фонді латинської мови вживаються назви тих тварин, з якими людина контактувала у процесі господарської діяльності. Розглянемо латинські паремії, у яких

фігурує образ осла (*asinus*). Парадокс інтерпретації цього зооніма полягає у тому, що у міфології давніх греків та римлян осла вважають священною твариною Діоніса, Крона і Пана, а також одним з атрибутів Сатира. У результаті дослідження виявлено, що зоонім *asinus* у латинських пареміях має здебільшого негативну конотацію і виступає прототипом нерозумної, впертої та лінивої людини, символом невігластва, оскільки люди у давнину серед усіх вад найбільше висміювали дурість. Йому приписують також конотацію марності, непотрібності. Так, осел, який часто ототожнювався з нерозумною людиною, виступає символом неосвіченості і некомпетентності: *asinus asinorum* – осел над ослами, що трактуємо як дурень з дурнів; *asinus ad lyram* – осел біля ліри, тобто: розуміється, як осел на грі на лірі. Цей вислів вживають у значенні “бути неосвіченим, невігласом, некомпетентним у певній галузі”; *ex auribus asinum cognoscimus* – по вухах осла пізнаємо, тобто дурість важко приховати. У багатьох пареміях спостерігаємо намагання принизити та дискредитувати осла, змалювати його смішним і нерішучим. Наприклад: *asinus Buridani inter duo prata* – Буріданів осел між двома оберемками лугової трави. Образ осла Бурідана є прикладом парадокса абсолютного детермінізму стосовно вчення про волю: осел, який перебуває на однаковій відстані від обох оберемків сіна, мусить сконати від голоду, оскільки не здатний вибрати одного із них. Сьогодні вираз вживаємо для характеристики нерішучої людини, яка довго вагається й не може прийняти правильне рішення. *Asinus esuriens fustem negligit* – голодний осел не звертає уваги на дрючок. Цей вислів використовують для засудження тих, хто заради їжі згоден на будь-які приниження. Крім того, образ осла є символом поступливості та невимогливості: *asini exiguo pabulo vivunt* – осли задовольняються нужденним кормом.

Бик або віл (*bos*) є символом родючості, працьовитості, втіленням завзятості і впертості, наполегливості і терпіння, люті і сили, могутності сил природи. Проаналізований матеріал засвідчив, що образ бика у латинських пареміях має як позитивні, так і негативні конотації. Позитивну конотацію зооніма *bos* спостерігаємо у вислові *a bove maiore discit arare minor* – малий віл вчиться у великого орати, тобто старше покоління передає молодшому знання, досвід, традиції. Проте часто образ вола набуває негативної конотації. Наприклад, *bovi clitillae imponere* – надіти бичу сідло, тобто п'яте колесо до воза; *ubi non sunt boves, praesepe vacuum est* – де немає волів, там хлів чистий; *bovem cornu trahere* – тягнути бика за роги, тобто заставляти насильно щось робити; *in lingua mihi bos* – бик у мене на язичці, тобто не можу нічого сказати. Таким фразеологізмом називали у давнину продажного свідка. Вислів *septimus bos* – сьомий бик характеризує дурну, позбавлену почуттів, брутальну людину. Його появу пов'язують з тим, що в жертву богам за традицією приносили шість порід тварин. Бідні люди, не маючи можливості принести в жертву живу тварину, ліпили бика з тіста. Цей бик, без ознак життя й почуттів, став уособленням глупоти.

Кінь (*equus*) відігравав значну роль у господарській діяльності давніх людей, символізував силу, міць і витривалість. Проте у фразеології латинської мови знайшло відображення негативного ставлення до образу коня. Варто згадати вислів *equus Troianus* – троянський кінь, що символізує приховану небезпеку чи підступні дії стосовно опонента. З конем Гнея Сея, який приносив нещастя усім, кому діставався, пов'язують виникнення вислову *habere equum Seianum* – мати коня Сея, тобто везе як утопленику.

Вовк (*lupus*) у римській традиції змальовують хижою твариною, яка має хитру натуру. Цей образ символізує знищення, голод, страх, дикість, брехливість, агресію, хитрість, підступність тощо. Зоонім *lupus* викликає асоціацію з агресивними, жорстокими, жадібними людьми, які позбавлені моралі. Наприклад, *lupus pilum mutat, non mentem* – вовк линяє, але звичок не міняє; *lupi faucibus manum ne comitte* – не сунь руку в пащу вовка; *lupus non curat numerum ovium* – вовк не шкодує навіть лічених овець. Так метафорично позначають людину, яка вільна від будь-яких моральних принципів і чинить беззаконня. З компонентом *lupus* зафіксовано пареміологічні одиниці, у яких вовк виступає парним символом: вовк – вівця, де вовк – символ агресора, а вівця – жертви: *lupos apud oves custodes relinquere* – залишити вовка охороняти овець; *ovem lupo committere* – довіряти вовкові вівцю. Часто вовк ставав символом егоїзму певної особи, її небажаності: *triste lupus stabulis* – сумно, коли вовк у стайні. Образ вовка характеризує також стан безвихідного становища: *tenere lupum auribus* – тримати вовка за вуха. Стародавні люди вважали, що втримати вовка нелегко, а забрати руки небезпечно.

Собака (*canis*) у латинській пареміології також є образом з негативною конотацією. Згадаймо вислів: *hac urget lupus, hac canis angit* – з одного боку загрожує вовк, з іншого собака, тобто перебувати у такому скрутному становищі, коли небезпека загрожує з обох боків.

Зоонім ведмідь (*ursus*) у світовій культурі символізує силу: *non facile manibus vacuis occiditur ursus* – не легко голими руками вбити ведмедя.

Образ лева (*leo*) виступає уособленням розуму, шляхетності, доблесті, справедливості, гордості, хоробрості, символом сили, влади та величі. У результаті дослідження виявлено, що зоонім *leo* мав у свідомості римлян позитивну конотацію і вживався для того, щоб підкреслити впливовість і значущість людини: *ex ungue leonem cognoscimus* – по кігтю пізнаємо лева.

Зоонім лисиця (*vulpes*) служить засобом вербалізації хитрості і лицемірства: *annosa vulpes haud facile capitur laqueo* – стара лисиця не легко попадається у тенета; *quaelibet vulpes caudam suam laudat* – кожний лис хвалить свого хвоста.

Слон (*elephantus*) у досліджуваній пареміологічній системі є символом перебільшення: *elephantum ex musca facere* – робити з мухи слона. Образ слона може набувати й пейоративної конотації та використовуватися для характеристики байдужої і нечутливої людини: *elephanti corio circumtentus est* – обтягнутий шкірою слона.

Основною конотативною рисою в образі бджоли є працьовитість, що засвідчено у паремії: *si sapis, sis apis* – якщо ти розумний, будь бджолою.

Образ гадюки у свідомості давніх римлян символізував злу і підступну людину, яка на піклування й шанобливе ставлення до неї відповідає зрадою: *viperam sub ala nutricare* – виховувати гадюку за пазухою. Крім того, змія може виступати символом прихованої небезпеки: *latet anguis in herba* – змія ховається у траві.

В образі жаби (*rana*) втілювалося уявлення про чванливу людину: *inflare se tamquam rana* – надутися, як жаба.

Орел (*aquila*) символізує силу і велич, швидкий і високий політ, швидкість і безстрашність: *aquila non generat columbam* – орел не народжує голуба; *aquilam volare doces* – вчиш орла літати, тобто намагаєшся навчати справі того, хто розуміється на ній краще від тебе.

У ході дослідження виокремлено і проаналізовано паремії з компонентом-зоонімом у латинській мові. Семантика паремійних одиниць із компонентом-зоонімом відображає специфіку культури давніх римлян, є результатом багатого образного мислення римлян, у якому втілений життєвий досвід багатьох поколінь. Окремі номінації тварин стали стійкими метафорами, що позначають характеристику або властивість людини. Вивчення національно-культурної специфіки зоонімів дозволяє розкрити характер образного мислення давніх римлян, зрозуміти, яким чином люди в античності уявляли навколишній світ і своє місце у ньому.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Голубовська І.О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу “царство тварин” (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) / І.О. Голубовська // Мовознавство. – 2003. – № 6. – С. 61–68.
2. Козлова Т.В. Семантика фразеологізмів с названнями животных в современном русском языке / Т.В. Козлова. – М. : МГУ, 2003. – 192 с.
3. Корман Е.А. Фразеологические единицы с анималистическим компонентом в испанском языке (функционально прагматический и когнитивный аспекты) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.05 “Романские языки” / Е.А. Корман. – Воронеж, 2007. – 20 с.
4. Кривенко Г.Л. Зоосемізи в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. филол. наук. : спец. 10.02.17 “Порівняльно історичне і типологічне мовознавство” / Г.Л. Кривенко. – Київ, 2006. – 20 с.
5. Лазер-Паньків О.В. Особливості давньогрецької зооморфної метафори на позначення рис характеру людини / О.В. Лазер-Паньків // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2012. – С. 391–398.
6. Левченко О.П. Принципи зооцентризму у фразеотворенні / О.П. Левченко // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. ст. – К. : КДЛУ, 2001. – С. 206–209.
7. Ужченко В.Д. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / В.Д. Ужченко. – Х., 2000. – 18 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Из скарибниці античної мудрості / Н.Г. Корж, Ф.Й. Луцька. – К. : Вища школа. Головне вид-во, 1988. – 320 с.
2. Латинська фразеологія : слов.-довід. / авт., уклад. П. І. Осипов. – К. : Академвидав, 2009. – 344 с.
3. Цимбалюк Ю.В. Латинські прислів'я і приказки / Ю.В. Цимбалюк. – К. : Вища шк., 1990. – 436 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марта Петришин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: семантика і фразеологія класичних мов.

УДК 81'373.23=112.2=161.2

СПЕЦИФІКА ВЛАСНИХ НАЗВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ З ТОЧКИ ЗОРУ ТИПОЛОГІЇ

Ольга ПЕТРОВА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються власні назви німецької та української мов у порівняльному аспекті, аналізуються специфічні особливості їх творення та вживання, з'ясовуються відмінні риси онімів двох мов, зумовлені національно-культурними та внутрішньомовними чинниками.

Ключові слова: онім, антропонім, топонім, власна назва, типологія, порівняння, іменування.

The article is concerned with the study of proper names in German and Ukrainian from comparative point of view. Their special forming and usage peculiarities have been analyzed, the distinctive features of two languages onyms, caused by cultural identity and intralingual factors have been explored.

Keywords: onym, anthroponym, toponym, proper name, typology, comparison, name.

Власні назви є важливим компонентом лексичної системи будь-якої мови. Вони займають унікальне місце в мовній картині світу, адже індивідуалізують і називають людей, предмети та явища, що їх оточують. Кількісно оніми значно перевищують загальні назви окремої мови, тому їх роль у житті суспільства важко переоцінити.

Власні назви не лише утворюють окрему систему, а й інтегровані в лексичну систему мови в цілому, тому вони неоднаково функціонують у різних мовних системах і відповідних культурах.

Оніми європейських мов, маючи багато спільних рис, вирізняються неповторністю й оригінальністю, яка відбиває бачення світу народом і місце людини в ньому. Вивчення пропріальної лексики різних мов в порівняльному аспекті дозволяє не лише констатувати спільні типологічні риси власних назв як мовної універсалії, а й з'ясувати ті їх особливості, що притаманні лише певному національно-культурному простору.

Як у германістиці, так і в україністиці є фундаментальні дослідження онімних систем німецької та української мов. Ґрунтовно висвітлені антропоніми та топоніми в працях українських вчених О. Карпенка [2, 3], В. Лучика [5, 6], Є. Отіна [8, 9], Ю. Редька [10], М. Худаша [11], П. Чучки [12] та багатьох інших. Власні назви німецької мови вивчені в дослідженнях А. Антишева [1], Г. Балова [13], В. Кам'яця [4], К. Кунце [14], Р. Мурясова [7], В. Фляйшера [15] та ін.

Незважаючи на генетичну, хоч і неблизьку, спорідненість німецької та української мов, власні назви виявляють у них доволі розбіжностей як у творенні, так і вживанні. У цій статті аналізуються саме відмінні риси онімів двох мов, зумовлені національно-культурними та внутрішньомовними чинниками.

Офіційна система іменування людини в Україні використовує одиниці трьох функціональних класів – прізвища, власні особові імена й імена по батькові. Факультативними компонентами цієї системи можуть виступати друге хресне ім'я, дівоче прізвище дружини та псевдонім. Базовою назвою офіційних дво- і трислівних формул є прізвище, через котре виражається спорідненість між іменованими. Родинний стосунок іменованого до його батька виражається через ім'я по батькові.

Повним іменуванням особи в Україні є трислівне, побудоване за формулою «ім'я + по батькові + прізвище» (наприклад, *Ганна Петрівна Коваль*). Традиційні двослівні формули «ім'я + прізвище» (наприклад, *Іван Довженко*) використовуються в текстах нижчої юридичної обов'язковості. Двослівна формула «ім'я + по батькові» (наприклад, *Микола Петровичу, Катерина Юрївна*) вживаються головним чином в усному літературному мовленні.

У сучасній німецькомовній культурі людина має два типи іменування: особове (Rufname) і прізвище (Familiennamen). Ім'я по батькові (Vatersname) у німецькому середовищі відсутнє. Якщо особових імен декілька, у документах підкреслюється основне (Rufname), тобто те, яким користуються. Друге ім'я чоловіка може бути також жіночим на честь бабусі, тітки та ін.

Однією з особливостей німецьких імен є їх слабка здатність до демінутивності порівняно з українською мовою. У німецькій мові представлений значно менший набір афіксів для створення пестливих імен: *Hansi*, «*HänselundGretel*», *Wölfchen*, *Ingelein*, *Hansi*, *Lützchen*; суфікси *-el*, *-chen*, *-lein*, *-i* не дають великого простору для такого формотворення, тому німецька мова залучає специфічний продуктивний словотвірний засіб – словоскладання, наприклад, *Roul-Rouli-Maus* (Мишеня Рауль).

В українській мові демінутивні варіанти найчастіше утворюються за допомогою суфіксів, які можуть додаватися як до повних імен, так і до усічених основ: *Василько* і *Васько*, *Петрик* і

Петько, Іриночка й Ірця. До того ж, українські пестливі імена вирізняються варіативністю і розмаїттям форм: *Лесик, Сашуня, Михасик, Михайлик, Танюся, Тетянка, Настуся, Даринка, Марійчатко, Марусенька, Марусинка, Марієнька, Марієчка, Манюся, Манюня*. Іноземцєві часом буває складно ідентифікувати ту чи іншу особу через можливі варіанти імені (*Олександр – Сашко, Лесь, Олесь, Саша, Шура, Шурко, Саня, Сенько; Марія – Марійка, Марічка, Маруся, Маша, Муся, Маня*).

На відміну від німецького антропонімікону, в українській мові існують також імена по батькові, які закріпилися тут під впливом російського офіційного іменника, наприклад, *Тарас Григорович Шевченко, Лариса Петрівна Косач*. Імена по батькові утворюються лише від повного офіційного імені батька. Вони завжди вживаються з повним офіційним іменем особи. Ім'я по батькові завжди посідає постпозицію стосовно особового імені. За морфологічною належністю ім'я по батькові є субстантивом, його деривативними показниками в українській мові є субстантивні суфікси *-ич, -ович/-евич, -івна*. Однак у сучасній українській антропонімії спостерігається тенденція до повернення європейської традиції вживання особових імен і прізвищ без імен по батькові.

В офіційному вжитку допускається також вживання самого лише імені по батькові без імені, що також зумовлено калькуванням з російської мови: *Лукич, Ілліч, Юрійович; Василівна, Петрівна*.

Популярні українські імена мають також по кілька розмовних варіантів. Це так звані гіпокоризми типу *Володя, Юрко, Віка, Галя, Маруся*, які виражають фамільярне, приятельське ставлення мовця до іменованого. Гіпокористичні варіанти імен найчастіше утворюються шляхом усічення ненаголошеної частини повного імені та приєднання до цього скорочення одного іррелевантного форманта. Найчастіше усічується фінальна частина імені: *Васьо, Миша, Люда*. Рідше усіченню підлягають ініціальні їх частини: *Коля, Рита, Слава*. Багато гіпокоризмів поступово втрачають відтінок фамільярності, а тому поповнюють офіційний іменник: *Гнат, Клим, Кость, Олесь, Настя, Наталка*.

Скорочені варіанти імен використовуються і в німецькому розмовному мовленні та побутовому спілкуванні (*Alfred – Alf, Wolfgang – Wolf, Carola – Caro, Angelika – Angela, Geli, Christina – Tina, Barbara – Baffi*). Окрім цього, такі форми фіксуються і як офіційні іменування. Так, як варіанти існують імена, утворені від однієї основи: *Brigitte – Birgit, Bergit, Git, Gitta, Gitte, Birga, Berga; Joseph – Jupp, Sepp; Elisabeth – Else, Elsa, Betti, Lisa, Liese* та ін. Часто імена розрізняються лише написанням: *Gunter/Gunther/Günther, Joseph/Josef, Annett/Annette*. Однак поширеність німецьких гіпокористик порівняно з українською мовою менша, оскільки їх творення можливе не для всіх імен. Немає скорочених форм, наприклад, для імен *Maria, Doris, Ines, Andras, Jana*.

Порівнюючи вживання повних і коротких іменних форм у двох мовах, слід зазначити, що в українській лінгвокультурі повні варіанти імен не вживаються при звертанні до дітей. Однак це трапляється, наприклад, якщо дорослі хочуть висловити невдоволення: *Тетяно, я що тобі сказала?! У цьому контексті ім'я стає виразником додаткових конотацій*.

В українському іменникові є також розмовні іменування, які визначають місце іменованої особи стосовно інших членів відповідного роду. Вони побутують переважно на селі. Найчастіше – це іменування дружини за її чоловіком (*Петриха, Долинючка, Карпенчиха*), іменування сина або дочки за їх батьком або за матір'ю (*Олексин, Васькова, Настюк, Парасчина*), рідше – іменування чоловіка за його дружиною, а зрідка – навіть іменування родича за дідом, бабкою, братом, сестрою чи якимсь дальшим родичем. «Живі» назви можуть утворюватися як від імен, так і від прізвищ і прізвищ близьких родичів (*Новак – Новачок, Дзьоба – Дзьобик, Терезка – Терезчак*).

Подібне явище спостерігається і в німецькому побуті. Порівняйте, наприклад, розмовні німецькі іменування жінок, утворені від їх прізвищ за допомогою відповідних суфіксів: *Müller – Müllersche, Mayer – Mayersche* й ін.

Серед школярів та молоді поширені прізвиська, утворені від прізвищ. Здебільшого вони вживаються для вираження фамільярно-побутових відносин, є засобом підкреслити хизування, гордість за себе. Оскільки українські прізвища здебільшого є багатоскладовими, спрацьовує прагматична модель назви, спрямована на скорочення довгого прізвища до «зручнішої» короткої форми на *-а* чи на *-я* тощо: *Хмеля (Хмелевський), Зуба (Зубченко), Каля (Калениченко), Шева (Шевченко), Шпак (Шпаченко)*.

Німецькі антропоніми також виступають основою для творення прізвищ і дражнілок. Наприклад, від імені *Matthias* утворюють прізвиська *Mats, Spatz, Fratz, Fatz, Matter, Mattscheibe, Ilias* та ін.

Щодо граматичних особливостей власних назв, то вони значно зумовлені структурою конкретної мови, а тому ступінь формальної диференційованості власних і загальних назв у різних мовах може не співпадати. Відомо, що однією із специфічних рис іменників у німецькій мові, на відміну від української, є вживання іменника разом із службовим словом – артиклем. Він є показником роду, числа і відмінка іменників, а також слугує формальним засобом вираження категорії означеності та неозначеності. Вживання артикля перед власною назвою не завжди регулюються певними правилами, навіть навпаки – відсутність артикля перед онімом вважається нормою.

Відсутність артикля перед антропонімом пояснюється тим, що незалежно від контексту антропонім називає конкретну особу, а названа особа є визначеною і єдиною у своєму роді. Однак у деяких випадках антропоніми супроводжуються означенням, а подекуди і неозначенням артиклем. Це відбувається у таких випадках.

1) Означений артикль вживається для уточнення, роду, відмінка або числа власної назви: *Wissen Sie, wo sich die Barnhim aufhält?*

2) Вживання антропоніма з препозитивним означенням супроводжується означенням артиклем: *die liebe Anna, der junge Heine*.

3) Антропоніми вживаються з означенням артиклем, якщо вони виконують роль загальної назви: *Sie spielte die Iphigenie in der Iphigenie auf Tauris von Goethe*.

4) Антропоніми супроводжуються означенням артиклем, якщо вони вживаються у значенні порівняння кого-небудь з ким-небудь: *Er war der Cicero unserer Zeit*.

Уживання оніма з означенням артиклем часто пов'язане зі стилем мовлення. У розмовному контексті антропоніми, вжиті з означенням артиклем, мають відтінок фамільярності, інколи негативного ставлення: *Hast du wohl die Suse erwartet?*

В українській мові власні назви формально мало відрізняються від загальних. Вони так само розподіляються за родами та відмінами. Розрізняють також власні назви на позначення істот і неістот, які відповідають семантичним підкласам живих істот і речей. Відносно невелика кількість власних назв іншомовного походження вирізняються через їх невідмінюваність (наприклад, *Осло, Гельсінкі, Делі, Отелло, Леонардо* й ін.).

У німецькій мові власні назви залежно від уживання з артиклем утворюють досить виразні дистрибутивні підкласи, які досить суперечливо співвідносяться з узгоджувальними та семантичними розрядами. Імена людей, клички тварин, топоніми середнього роду при безатрибутивному вживанні не супроводжуються артиклем і тому протиставляються загальним назвам й іншим власним назвам.

Щодо топонімів, на відміну від української мови, де рід іменника визначається його формою або родом загальної назви (наприклад, *Нове Делі*), у німецькій мові існує відповідність між семантичними підкласами топонімів і їх граматичним родом, яка має деякі виключення. Навіть у межах однієї групи топонімів спостерігається розбіжності в уживанні артикля. Щоб виділити групи топонімів за наявністю або відсутністю артикля, слід ураховувати або тематичні, або внутрішні структурні ознаки. Беручи до уваги ці критерії, можна виділити такі групи топонімів:

1) Назви частин світу, населених пунктів, країн тощо, якщо вони середнього роду, вживаються без артикля: *Deutschland, Italien, Brüssel, Paris* тощо.

2) Топоніми *pluralia tantum* вживаються з артиклем: *die Alpen, die Karpaten, die Kordilleren, die Philippinen, die Bermudas, die USA, die Niederlande* тощо.

3) Назви держав, до складу яких входять апелятиви та їхні аббревіатури вживаються з означенням артиклем: *die Bundesrepublik Deutschland (die BRD), die Russische Föderation (die RF)* тощо.

4) Означений артикль вживається з назвами країн та їх частин із суфіксом *-ei*: *die Slowakei, die Türkei, die Mongolei*. У деяких топонімах уживання означеного артикля неможливо пояснити ані тематично, ані за структурою: *die Krim, der Libanon, die Schweiz, die Pfalz, die Steiermark*.

Назви гідронімів, оронімів і урбанонімів вживаються з означенням артиклем (наприклад: *der Rhein, das Mittelmeer, der Montblanc, der Harz, der Alexanderplatz, die Friedrichstraße* тощо).

Топоніми, які вживаються без артикля, супроводжуються означенням артиклем, коли вони вживаються як загальна назва у значенні порівняння: *Hamburg ist das das Venedig des Nordens*.

Структурна мотивація німецьких топонімів часто суперечить їх тематичному поділу, наприклад, *die Stadt*, але *das burgenlandsche Eisenstadt*, *der Berg*, але *das heutige Lemberg*, *die Burg*, але *das im Norden liegende Hamburg*. Тому при класифікації топонімів за родовою ознакою варто використовувати тематичний, а не структурний принцип.

Отже, специфічні особливості німецьких та українських онімів пов'язані насамперед з усталеними традиціями іменування в цих культурах, а також із структурними особливостями мови, частиною якої вони є.

Використання цих порівняльних спостережень у навчальному процесі, зокрема під час курсів порівняльної типології чи лексикології німецької й української мов, а також лінгвокраїнознавства, безумовно сприятиме поглибленню знань студентів-філологів про систему мови, історичний та культурний досвід народу, мова якого вивчається, його світобачення. До того ж, самобутність та унікальність онімного матеріалу, його тісний зв'язок із життям людини має стати додатковим стимулом у вивченні іноземної мови та збуджувати інтерес як до власної, так і німецької культури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антышев А. Н. Имена. Немецкие антропонимы. – Уфа: Башкирский гос. аграрный ун-т., 2001. – 238 с.
2. Карпенко Ю. А. Названия звездного неба. – М.: Наука, 1981. – 184 с.
3. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. – К.: Наукова думка, 1973. – 238 с.
4. Кам'янець В. М. Структурні, семантичні та функціональні особливості власних назв сучасної німецької мови. – Дис. ... канд. філол. н.: 10.02.04. – Львів, 2001. – 168 с.
5. Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького Межиріччя. – Кіровоград: КДПІ, 1996. – 235 с.
6. Лучик В. В. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького Межиріччя. – Кіровоград: РВГПЦКДПУ, 1999 – 104 с.
7. Мурясов Р. З. Имя собственное в современном немецком языке. – Уфа: Изд-во Башк. ун-та, 1983. – 76 с.
8. Отин Е. С. Из заметок к лекциям по топонимике // Восточноукраинский лингвистический сборник: Выпуск 6. – Донецк: Донеччина, 2000. – С. 37 – 54.
9. Отин Е. С. Конотативна ономастична лексика // Избранные труды по языкознанию. – Донецк: Донеччина, 1999. – С. 120 – 130.
10. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наукова думка, 1966. – 214 с.
11. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 235 с.
12. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. (Вступ та імена). – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1970. – 103 с.
13. Bahlow H. Deutsches Namenlexikon. Familien- und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt. – München, 1967. – 588 S.
14. Fleischer W. Variationen von Eigennamen // Der Name in Sprache und Gesellschaft/ Beiträge zur Theorie der Onomastik/ – Berlin: Akademie Verlag, 1973. – S. 52 – 63.
15. Kunze K. Dtw-Atlas. Namenkunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet. – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988. – 229 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Петрова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, зіставне мовознавство, типологія онімів.

УДК 81'373.43

“MISUNDERESTIMATE” – НА ШЛЯХУ ВІД ОКАЗІОНАЛІЗМУ ДО НЕОЛОГІЗМУ

Олена ПОПОВА, Тетяна КУРИЛО (Суми, Україна)

На прикладі слова “misunderestimate” у статті розглядається шлях лексичної одиниці від статусу okazionalizmu до neologizmu. За врахування характеристик політичного дискурсу та дискурсу ЗМІ з'являється змога обґрунтувати їх потужний вплив на процес появи та усталення лексичних новотворів.

Ключові слова: бушизм, дискурс ЗМІ, неологізм, okazionalizm, політичний дискурс, соціально-політичний неологізм, узуалізація.

The article deals with the way made by the lexical unit from its status of an occasional one to the neologism based on the example of the word “misunderestimate”. Taking into account the characteristics of the political discourse and discourse of Mass Media there is an opportunity to explain their main stream within the influence on the process of creation and spread of lexical newly born units.

Key words: bushism, Mass Media discourse, neologism, occasional lexical unit, political discourse, social-political neologism, usual usage.

Політика – невід'ємна частина життя суспільства. Політика регулює та контролює всі сфери людської діяльності. Саме тому вона залишається об'єктом вивчення та дослідження багатьох наук. Сьогодні політичний дискурс став знаряддям різних політичних кіл. Політичні тексти

соціально обумовлені, відповідно, особлива мова, що використовується при написанні політичних текстів, вимагає постійного вивчення й опису, адже вона відзеркалює панівні тенденції, властиві її лексичному та граматичному складу.

Мова політичних текстів – одна зі сходинок для вивчення комунікативної складової політичних технологій. Все це й пояснює потужну увагу сучасних лінгвістів до вивчення політичного дискурсу. Питанням політичного дискурсу присвячено роботи: А. М. Баранова, Д. Болінджера, Т. ван Дейка, В. І. Карасика, Ю. Н. Караулова, А. Кемпбелла, О. С. Кубрякової, Дж. Лакоффа, Г. Г. Почепцова, П. Серію, Д. Таннена, А. П. Чудінова, М. Шадсона, О. І. Шейгал та інших.

Об’єктом дослідження у статті виступає статус неологізму в лексико-стилістичній складовій англійської мови.

Предмет дослідження – “*misunderestimate*”, що з’являється в англійській мові як okazionale вище та торує шлях до статусу неологізму.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена, з одного боку, увагою сучасних лінгвістичних студій до політичного дискурсу, його основних функцій та характеристик (саме цей дискурс слугує матеріалом дослідження, запропонованого у даній статті), з іншого боку, потужним залученням елементів функціональної та структурної лінгвістики, що уможливило ретельне вивчення складових мовної системи.

Завданням у даній статті виступає виокремлення основних характеристик поняття «неологізм»; принципів розмежування okazionale, узуальних лексичних елементів та неологізмів; обґрунтування наявності руху лексичної одиниці “*misunderestimate*” від статусу okazionale до неологізму англійської мови та перспективи щодо входження слова до складу загальноживаної лексики.

Для впливу на адресата політик у своєму виступі використовує безліч технологій на різних рівнях мови. Основними компонентами маніпулятивних стратегій є приховування та спотворення інформації, перебільшення і узагальнення [3: 263], чому сприяє використання стилістичних засобів: спеціально підібраної лексики (неологізмів, термінів, розмовної, книжної, нейтральної лексики), порушення правил узгодження часів, повторів, – які в сумарному плані допомагають політикам акцентувати увагу на потрібній їм інформації і у такий спосіб привернути до неї увагу аудиторії або ж приховати чи завуалювати небажані факти.

Не цурався таких стилістичних засобів і Джордж Буш, який увійшов в історію США як 43 президент країни, а в мовознавстві, завдяки текстам його промов, з’явився термін «бушизми» – вживання неправильних закінчень слів у множині та однині, малопрізвищ, okazionale, вигадання нових слів за рахунок помилкової вимови англійських слів, плутанини співзвучних слів, повторів та відвертої нісенітності [7: 262].

We’ve gotta promote the leadership that is willing to condemn terror and, at the same time, work toward the embetterment of the lives of the Palestinian people [1]. У запропонованому прикладі привертає увагу вживання Дж. Бушем розмовної лексики та малапрізвища *embetterment*.

Хоча більшість лексико-граматичних одиниць, які називаємо «бушизмами», є мовними помилками президента, варто зазначити, що активно поширюючись лексичні, граматичні, стилістичні складові політичних текстів здатні суттєво вплинути на узуальний компонент і, відповідно, подальшу стандартизацію певних лексико-стилістичних, граматико-стилістичних елементів. Тобто політичний дискурс може стати джерелом утворення та поширення новотворів, у тому числі й лексичних неологізмів.

Соціально-політичні неологізми – це нові мовно-мовленнєві одиниці, які виникають для номінації нових явищ та понять і виявляють відмінні ознаки як у формі, так і в змісті [4: 8]. Більше того, слід відзначити, що неологізми, у порівнянні з іншими лексичними стилістичними засобами, інтенсивніше входять до системи парадигматичних і синтагматичних відношень, краще відповідають мовному узусу і, очевидно, швидше увійдуть до загального корпусу слів англійської мови. Спочатку вони проходять період узуалізації та акцентуалізації носіями мови, а потім їх реєструють у лексикографічних джерелах і таким чином вони вступають у стадію лексикалізації.

Більшість неологізмів – продукт мовлення, тобто вони утворюються в конкретному мовленнєвому акті. Відтак, основна маса неологізмів на початковому етапі свого існування носять статус okazionale. Чи увійде лексичний новотвір до узусу і як швидко – залежить від актуальності такого новотвору, його значущості на даному етапі розвитку суспільства.

Повертаючись до теми «бушизмів», слід зазначити, що особливо часто Дж. Буш робив логічні і мовні помилки під час непередбачених виступів, експромту. Та не зважаючи на це,

«висловлювання президента швидко ставали афоризмами, друкувалися окремими збірками, виходили у вигляді календарів та з'являлися в Інтернет-мережі» [2].

Наприклад, слово «*misunderestimate*» – стало одним із перших «ляпів» Дж. Буша. Вперше він вжив його на виступі в Бентонвіллі штату Арканзас під час президентської кампанії 6 листопада 2000 року: "*They misunderestimated me*" [9].

Слово набуло популярності. Сам Буш вжив його ще раз у своєму виступі у Вашингтоні 26 вересня 2001 року: "*The folks who conducted to act on our country on September 11th made a big mistake. They underestimated America. They underestimated our resolve, our determination, our love for freedom. They misunderestimated the fact that we love a neighbor in need. They misunderestimated the compassion of our country. I think they misunderestimated the will and determination of the Commander-in-Chief, too*" [9].

Вперше вживши дієслово «*misunderestimate*», колишній президент вірогідно припустився помилки. Скоріше за все Дж. Буш хотів сказати одне із 2-х слів: або *misunderstand* (неправильно зрозуміти), або ж *underestimate* (недооцінювати). Але Дж. Буш обмовився, використавши 2 префікси *mis-* та *under-*, утворивши при цьому нову лексичну одиницю: *misunderestimate*, тобто *mis* + *under* + *estimate*.

Однією з ознак того, що оказіоналізм набуває статусу неологізму є включення його до словників. Слово *misunderestimate* було включене до кількох онлайн-словників.

а) Онлайн-словник «Wikitionary» визначає етимологію слова як «*blend of misunderstand and underestimate*» [11]. Також у словнику подаються форми дієслова:

"*Third-person singular simple present misunderstands, present participle misunderstanding, simple past and past participle misunderstood*" [11]. Надається також і значення лексеми *misunderestimate* як "*to underestimate by mistake*" [11]. Похідний термін – *misunderestimation* (*misunderestimate* + *-ion*). Значення цього іменника: "*an inaccurate underestimation, or an act of misunderstanding*" [11].

б) В онлайн-словнику неологізмів «The Rice University Neologisms Database» з'явилося визначення похідного від дієслова *misunderestimate* – іменника *misunderestimation*: "*an estimate that is or proves to be too low and is therefore incorrect*" [8]. У цьому ж словнику розбирається походження та твірні складові лексеми. Як і в словнику «Wikitionary» в онлайн-словнику неологізмів «The Rice University Neologisms Database» зазначається, що слово *misunderestimate* утворене від двох слів *misunderstand* та *underestimate*:

"*Though made of separate prefixes, the beginning of the word is reminiscent of misunderstand. Also, the end of the word is simply the commonplace word underestimation. Bush could clearly have been thinking of both words when he coined this term. Normally, underestimation inherently conveys that the person making the opinion is wrong in the views of the speaker, but Bush decided to include the prefix anyway*" [8].

Також у словнику зазначається, що в деяких випадках слово має дещо схоже значення із словом *misunderstanding*:

"*Also, due to a similarity in structure, the word carries a subtler meaning of misunderstanding, as in the audience does not understand what Bush is trying to do*" [8].

в) В онлайн-словнику «Urban Dictionary» станом на 2014 рік подається 6 значень дієслова *misunderestimate*.

Вперше слово *misunderesimate* з'явилося в онлайн-словнику «Urban Dictionary» у 2003 році, тобто приблизно через 2 роки після того, як Дж. Буш вперше вжив це слово у своєму виступі в Арканзасі. Значення лексеми подавалося просто як "*a word made up by Bush*" [12].

Другий запис, зроблений у 2005 році, визначав *misunderesimate* як "*a bushism presumed to mean "to seriously under-estimate"*" [12].

У 2008 році додалося нове значення дієслова: "*to fail to adequately lower expectations. Accidentally coined by George W. Bush*" [12].

Останній запис щодо дієслова *misunderesimate* зроблено в онлайн-словнику «Urban Dictionary» у 2009 році:

"*To underestimate but not sufficiently. To know that something is bad or inadequate, or dangerous, or evil had happened but to not take nearly seriously enough the badness, inadequacy, danger or evil thereof*" [12].

Відтак, якщо слово спершу визначалося як лексична одиниця вигадана Дж. Бушем і не мало конкретного значення (мало статус лексичного okazionalizmu), то після внесення його до словників воно набуває статусу лексичного неологізму із власним конкретним значенням.

Разом з тим, *misunderestimate* набуває статусу неологізму не тільки і не стільки за рахунок потужного його вживання у політичному дискурсі США, який транслюється ЗМІ (відповідно, потужна узуалізація мотивує доцільність фіксації у лексикографічних довідниках). Паралельно з цим відбувається вихід раніше okazionalного, а тепер узуального лексичного елемента і вже такого, який набув статусу неологізму, за межі політичного дискурсу США. Слово торує шлях до інших дискурсів: комунікативних ситуацій, де задіюються зовсім інші мовці, ситуація мовлення, лінгвальні та екстралінгвальні чинники.

Здебільшого слово *misunderestimate* вживається у медіадискурсі:

- спортивна журналістика:

"Don't 'misunderestimate' Dirk Kuyt" [5].

У статті йдеться про відомого у США футболіста:

"The temptation is to say he won't be worth £10m but then Kuyt has always been underestimated" [5].

- міжнародні відносини:

Why Americans should not underestimate Europe? Many in the US "misunderestimate" Europe. From an economic perspective, exports by EU member countries to locations outside the EU are higher than US exports [10].

- релігійна тематика:

"A lot of people make the same mistake with the kingdom of heaven: they "misunderestimate" it. They hear a message of a God who dies for all mankind, and instead of being amazed at His love, they wonder what kind of weakness God might have"... "They don't understand – they underestimate (or misunderstand) Jesus" [6].

Запропоновані приклади, їх належність до абсолютно різних сфер діяльності людини і, відповідно, різних дискурсів є свідченням потужного потенціалу політичного дискурсу США в аспекті поповнення словникового складу англійської мови. За рахунок популярності політики як такої, передвиборчих агітаційних виступів, постійного перебування політиків у зоні уваги реципієнтів-виборців, мовний матеріал, який стає в нагоді у виступах політиків набуває неабиякої здатності до подальшого розповсюдження.

На прикладі лексеми *"misunderestimate"* продемонстровано генезу лексичної одиниці від її початкового статусу цілковитої помилки до статусу неологізму із претензією на приналежність до загальноновживаної лексики англійської мови. Більше того, такий приклад підтверджує значущість синтезу характеристик політичного дискурсу та дискурсу ЗМІ, які за рахунок сьогоденного потужного науково-технічного розвитку та спрямованості світу до демократизації та глобалізації набувають ваги.

Разом з тим, у цьому питанні відкритою до вивчення залишається проблематика утворення неологізмів (їх структурна будова, когнітивні та прагматичні механізми), а також стимули, що сприяють до поширення таких неологізмів (від статусу okazionalizmu до неологізму і загальноновживаної лексики). Вивчення таких аспектів є можливим лише за врахування сучасної функціональної парадигми, яка б не була позбавлена елементів структуральної лінгвістики, що в комплексі дасть змогу відкрити таїни процесів мовних зрушень в цілому.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Избранные ляпы Дж. Буша [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://mistakes.ru/humor/bushism>
2. Лексико-семантичні засоби створення портрету політичного діяча [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://xn--e1aajfpcds8ay4h.com.ua/pages/view/597>
3. Ущина В.А. Стратегії риторичної домінантності та їх реалізація в політичному дискурсі / В.А. Ущина // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л. Українки. Філологія. – 2009 – № 5. С. 394–400.
4. Янков А. В. Соціально-політичні неологізми та okazionalizmi в американському варіанті англійської мови: структура – семантика – функціонування: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / А.В. Янков; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2004. – 20с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://disser.com.ua/contents/4282.html>
5. Don't 'misunderestimate' Dirk Kuyt [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.ft.com/intl/cms/s/2/20a99846-3f59-11db-a37c-0000779e2340.html#axzz3Huc8qM2>
6. Don't Misunderestimate the Kingdom [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://timburns.wordpress.com/2012/06/11/dont-misunderestimate-the-kingdom/>
7. Kurylo T. U. «Bushisms» – occasionalisms, historicisms or usual lexical and grammatical units/ T. U. Kurylo, E. I. Nikonenko, O. V. Popova [Text] // Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives. Proceedings

of the 2nd International symposium. – Vienna: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education, 2014. – P. 261–265.

8. The Rice University Neologisms Database [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://neologisms.rice.edu>

9. Top Bushisms in the Category of : Build Your Vocabulary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: http://andyfinn.us/bush_league/bushisms21_build_your_vocabulary.htm

10. Why Americans should not underestimate Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23258020.2013.864883#.VF4tuTSsXj5>

11. Wiktionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://en.wiktionary.org/>

12. Urban Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://ru.urbandictionary.com/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олена Попова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської філології, заступник завідувача кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: дискурсологія, політичний та передвиборчий дискурси США, питання зрушень лексичного та граматичного складу сучасної англійської мови.

Тетяна Курило – студентка 4 курсу кафедри германської філології Сумського державного університету.

Наукові інтереси: дискурсологія, політичний та передвиборчий дискурси США.

УДК 811.161.2'42

АВТОРСЬКІ ВИДОЗМІНИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТВОРЧОСТІ О. ГОНЧАРА

Тетяна РУДЮК (Ніжин, Україна)

У статті проаналізовано авторські трансформації фразеологічних одиниць, особливості їхнього функціонування в художніх текстах О. Гончара.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця, трансформація, індивідуально-авторські видозміни.

In this article the author's transformations of phraseological units and peculiarities of their functioning in O. Gonchar's works of art are analysed.

Key words: phraseology, phraseological unit, transformation, authors individual modifications.

Говорячи про фразеологічне багатство літературних мов та численні письменницькі видозміни усталених зворотів, як вітчизняні лінгвісти (Л. А. Булаховський, Ю. В. Шевельов, О. С. Мельничук, В. М. Русанівський, В. Т. Коломієць, В.С. Калашник та ін.), так і зарубіжні (Е. Косеріу, Ю. С. Сорокін, Д. Н. Шмельов та ін.) відзначають взаємозумовленість впливу мовних і позамовних чинників, що у свою чергу визначають динамічний розвиток та інтенсивність індивідуально-авторських модифікацій.

В.С. Калашник наголошує на безперервності процесів творення нових канонів, нових стійких художніх форм, які мають розглядатись у динаміці і в тісному зв'язку з тим, що характеризується поняттям новаторського [4: 120]. Дослідник указує на основні джерела української поетичної фразеології та афористики, зокрема: фольклорне слово; давньоруські джерела; образні вислови церковно-книжного походження; вислови античних авторів; вислови зі скарбниць української, світової класики тощо.

Спостереження над прозою Олеся Гончара показують, що на його творчості позначилась практично вся різноманітність фразеоджерел. Пор., наприклад, лише багатство народнопоетичного порівняння як одного з яскравих репрезентантів фольклорної стихії: *Хлопець сидить помітно знічений прилюдним сусідством з нею, з юною шкільною красунею, а вона так і пострілює на всіх своїми блискучими, як вишня в росі, очима, не всидить на місці, кидає усмішечки увсебіч, сміється сміливо, красується, знаючи й сама, що вона гарна і що їй сьогодні дозволено красуватись, розпустивши хвилясте волосся по плечах...*[2, т. 5: 116]; *Попереду видибує довгоногий їхній начальник, а за ним чвалає гуртик його співробітників – троє жінок з парасольками від сонця та ще студент у конусовидній, з білої повсті панамі з бахромою, він цибаче справді як чорногуз, у самих трусах, без майки, наче тут йому пляж* [2, т. 5: 223-224]; *...він мимоволі милується красою своїх степових орлят, де на другому кінці столу після директорового вступного тосту вже підводиться висохлий, як люлька, чабан Горпищенко з міцним гранчастим келишком у руці* [2, т. 5: 116]; *Ще: ...Брага не раз про неї розповідав товаришам вечорами, і вона з його слів поставала просто красунею; не жінка, а нива золота...*[2, т. 5: 226].

Як неважко помітити, в багатьох випадках О. Гончар привносить у народнопоетичний вислів і своє, індивідуальне. Адже під пером талановитого письменника, надто такого масштабу, як Олесь Гончар, таке привнесення, по суті, стає нормою.

В. М. Мокієнко вказує на такий розвиток фразеологічної одиниці в мові: «вільне словосполучення з широкими варіаційними потенціями → нормоване літературне вживання з обмеженою кількістю варіантів → індивідуально-авторське опрацювання нормованих фразеологізмів» [5: 18].

Індивідуально-авторські, контекстуальні модифікації, як зауважує Л. Б. Давиденко, це – релевантні зміни у компонентному складі, при яких узуальна форма фразеологізму протиставляється його оказіональній, змінній формі [3: 19]. В. Д. Ужченко та Л. Г. Авксентьев зазначають, що можливість, характер і частота індивідуально-авторських видозмін залежать, по-перше, від їх структурно-семантичних і стилістичних параметрів, по-друге, від їх жанрової належності та ідейно-художніх авторських настанов, по-третє, від індивідуальної схильності того чи іншого автора до їх видозмін. На думку дослідників, «при навмисних, авторських, трансформаціях спостерігається й кількісне заміщення вибору їх модифікації: якщо серед загальноживаних найчастіше спостерігаємо синонімічні видозміни, то в індивідуально-авторському мовленні переважають тематичні та метонімічні, що може бути пояснено авторською настановою на те, що заміна обов'язково буде поміченою» [6: 144-145: 147]. При індивідуально-авторських видозмінах помітною стає смислова та експресивна перебудова стійких словосполук. «Замінюючи компоненти, автор ніби дає нове життя відомій, з дещо втраченими художніми характеристиками фразеологічній одиниці, робить її об'єктом подвійної виразності» [6: 149]. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк констатують: «Коли у самому фразеологізмі замінюються окремі компоненти словами, які передають тотожні значення з більшою виразовою силою, тоді твориться, так би мовити, експресія в експресії. О. Гончар майстерно використовує цей прийом, замінюючи традиційний компонент фразеологічної одиниці значно експресивнішим синонімічним словом: « – Критикан якийсь. Він, мабуть, і анонімки шле до інстанцій? – Цього за ним не помічалось. А що **правду креше у вічі** – то це така вже натура» [1: 117] (пор.: *Будь ти хоч третьокласник, а зважився сказати слово критики, про восьмикласника, сміливо виходь і, як ото мовиться, **ріж йому правду в живі очі*** [2, т. 5: 337]).

Загалом дослідники називають три найуживаніші прийоми трансформації ФО [6: 144]: 1) зміна форми компонентів або компонентного складу, наприклад: *...три руки із-за бар'єра – дві жіночі й одна хлоп'яча – помахали йому, бажали щасливого польоту, ніби кажучи: «**Не журишь, льотчику, не опускай крила!**»* [2, т. 5: 240]. : – *На союзників надійся, а свій розум май* [2, т. 1: 451]. Спостерігаємо тут і стягнення ФО за рахунок навмисного пропускання слів: *Вчора одне з ремісничат, забралось, **жовтороте**, на танцмайданчик і давай до дівчат в'язнути* [2, т. 7: 13]; 2) контекстне обігрування ФО чи їх окремих компонентів: *Глянувши нижче, побачимо солідний головин живіт, що пружинить під гімнасткою, обтягнутий вузьким кавказьким ремінцем (просто дивно, як отой тоненький ремінець та витримує такий тиск), а ще нижче...та хай йому грець! – **доки обмалюєш цього Мелешка з голови до п'ят, то й вечера вичахне*** [2, т. 3: 309];

3) використання загального образу ФО: *Вгощають люди, припрошують, то чи мені з моїм **студентським апетитом** відмовляться?* [2, т. 7: 89]. *Мало ще ти **нашого квасу випив**...* [2, т. 7: 73]. *Присівши в куточку, Серьожка **рвав звідти очі** на цих відважних людей, які вже не раз потрясли своїми ділами окуповану ворогом область* [2, т. 3: 91].

Художній контекст конкретизує узагальнене значення фразеологічної одиниці, експресивно заострює й актуалізує його. У такому випадку семантика фраземи звужується, міцніше прив'язується до сюжету. Дослідники [6: 150] вказують на різні функціональні можливості видозмінених фразеологізмів – відповідні модифікації сприяють 1) розгортанню дії в потрібному плані: – *Воно наче й переконливо, – кажу, – та тільки ж буває так: **доки розумний стоїть на березі та мудрує, як на той бік брести, дурень тим часом річку перебродить*** [2, т. 3: 276], *Під лежачий камінь вода не біжить, без шукань нічого не буде...* [2, т. 3: 277]; 2) індивідуалізації персонажа: – *А таки як встане, то й справді неба дістане!..(високий)* [2, т. 1: 331], – *Під стіл пішки ходить, а вже й воно розібралось, де вершки, а де відвійки* [2, т. 5: 49], *Він був **вухом і оком полку** і розумів це майже буквально* [2, т. 1: 450]; 3) увиразненню мовної характеристики: *Одне слово, як той казав: не будь солодким, бо розлижуть, не будь гірким, бо розплюють* [2, т. 7: 70], *Коли наближаються звітно-виборні збори, тоді Мелешко розкривається мені назустріч, як медонос, обіцянками-цяцянками так і сипле: і людей з твоєї бригади на поле не відриватиму, і*

отрутоматеріали вчасно завезу, і з Аерофлотом про опилювання домовлюсь, і сам особисто в мічурінський гурток ходитиму... [2, т. 3: 301]; 4) створенню колориту гумору чи сатири: Коли з ним по-доброму, то він шовк, хоч у вухо його тоді бгай... [2, т. 5: 228] , – А чи піду, спитав би? Вуса спершу заведи! А то ще й пуху нема! [2, т. 5: 28]; 5) відсвіженню традиційних образів: Але Сагайда не дозволяв собі закривати очі на те, що Черниш хоч пізно встав, зате багато взяв [2, т. 1: 397], І так протягом дня: куди не кинь – там і в Микиту влучиш [2, т. 3: 294], – Слухай, Микито...Я знаю тебе давно: ти завжди по коліна у фантазіях бродиш [2, т. 3: 311]; 6) інтимізації викладу: Коли й чиєсь повториш, теж не гріх – на козаку нема знаку, не піймавсь – не злодій!.. [2, т. 7: 110]; 7) евфемізації зображуваного: Багато дано, та не вмє вона його спожити! (лінива) [2, т. 1: 107], Який ви старий? Ви ще без драбини на хату вискочите [2, т. 3: 277], – Дай мені, батя, в зуби (закурити) [2, т. 5: 108]. Характеризуючи мистецьку особистість О. Гончара, І. Драч особливу увагу звертає на мову його творів, зазначає при цьому, що вона нагадує поліфонію літа, ту щедрість теплого серпня, його дозрілість і силу. Просто (може, як ніхто з інших сучасних видатних письменників) він весь належить мові, її красі і непоступливості, її ранковій чистоті і джерельній дзвінкості. ...в мові письменника все поєднується в дивовижному суголоссі, все грає і бринить, і все вібрує і тривожить [2, т. 1: 21]. І в цьому «дивовижному суголоссі» – індивідуально-авторське слово письменника, яке постає органічним і в народнопоетичній стихії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Відп. ред. Л. С. Паламарчук. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с.
2. Гончар О. Т. Твори: [В 7-и т.]. Т. 7: Собор: [Роман]; Твоя зоря: [Роман / Приміт. В. Коваля]. – К.: Дніпро, 1988. – 656 с.
3. Давиденко Л. Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць: автореф. дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «українська мова» / Л. Б. Давиденко; Київський державний педагогічний інститут ім. М. П. Драгоманова – К., 1992. – 23 с.
4. Калашник В. С. Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду (Семантико-типологічний аспект). – Х.: Вища школа, 1985. – 170 с.
5. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология: Учеб. Пособие для филол. специальностей ун-тов. – М.: Высш. школа, 1980. – 207 с.
6. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія : [Навч. посібник для філол. фак. ун-тів]. – Харків: Основа, 1990. – 167 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Рудюк – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри методики викладання української мови і літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
Наукові інтереси: граматики, поезика.

УДК 811.111+81'373.43+81'276.6:62

СОЦІОЛІНГВАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ АНГЛОМОВНОЇ АКТУАЛІЗАЦІЇ НОВІТНІХ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ

Лариса САНДІЙ (Тернопіль, Україна)

У статті проаналізовано соціолінгвальні параметри англійських лексико-фразеологічних інновацій-актуалізаторів змін у сфері маркетингу, виявлено кореляцію неологізмів з відповідною соціокультурною інформацією й охарактеризовано специфіку вербальної репрезентації нових реалій маркетингу.

Ключові слова: актуалізація, неонімінація, неолексема, неофраза, соціолінгвальний параметр, техноорієнтований компонент, телескопізм.

The article analyzes socio-lingual parameters of English lexical and phraseological innovations that actualize changes in marketing. It also defines the correlation between neologisms and corresponding socio-cultural information and describes characteristic features of verbal representation of new marketing realia.

Key words: actualization, neonomination, neolexeme, neophrase, socio-lingual parameter, techno-oriented element, telescopic word.

Виклики нинішньої доби, а саме революційний вплив інформаційно-комп'ютерних технологій, глобалізація, перегляд світоглядних і ціннісних орієнтацій, призвели до суттєвої переорієнтації маркетингової діяльності. Логічно, що за даних обставин спостерігається відповідне оновлення у словниковому фонді англійської мови. Однак, попри значний доробок мовознавців у галузі неології (В.Д. Бялик, С. М. Єнікєєва, Ю.А. Зацний) [1; 4; 7] та існування ґрунтовних напрацювань вітчизняних і зарубіжних вчених у дослідженні англійської термінології маркетингу (О.І. Гутиряк, К.В.Житнікова, Н.А. Джовоні) [3; 5; 10], коло питань, які стосуються

соціальних детермінант англомовної актуалізації новітніх маркетингових стратегій, не знайшли висвітлення у лінгвістичних розвідках.

Саме тому метою статті є аналіз соціолінгвальних параметрів англійських лексичних та фразеологічних інновацій, що актуалізують зміни у сфері маркетингу. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: виокремити масив неонімацій, релевантних щодо новітніх маркетингових стратегій; виявити кореляцію неологізмів з відповідною соціокультурною інформацією, яку вони акумулюють; охарактеризувати специфіку вербальної репрезентації нових реалій маркетингу.

Об'єктом наукової розвідки є процеси неонімації в англійській мові сфери маркетингу, а предметом – соціолінгвальні параметри лексико-фразеологічних інновацій-актуалізаторів новітніх маркетингових стратегій. Матеріал для дослідження добрався шляхом суцільної вибірки з англомовних друкованих словників, електронних лексикографічних репозитаріїв й англомовної періодици за 2000-2014 рр.

Соціолінгвальний аналіз англійських лексичних і фразеологічних неологізмів, співвіднесених з маркетинговою діяльністю, дозволив дійти висновку, що вони можуть бути поділені на дві групи – неонімації „віртуального” і „невіртуального” маркетингу. І хоча такий поділ є досить умовним з огляду на тісний зв'язок і взаємообумовленість мережевого та позамережевого вимірів буття, запропонована класифікація дозволяє з'ясувати, за допомогою яких механізмів номінативний корпус англійської мови, з одного боку, „реагує” на віртуалізацію маркетингу, а з другого боку, адаптується до розширення формату „традиційної” маркетингової діяльності.

Перейдемо до розгляду мовних інновацій, співвіднесених з „*віртуальним маркетингом*”. Цей різновид бізнес-діяльності у Всесвітній павутині має кілька близьких за значенням найменувань (*e-Marketing, digital marketing, i-marketing, Internet marketing, online marketing, web-marketing*) і охоплює всі елементи „маркетингового міксу” (концепція “4P: *Product, Price, Place, Promotion*”) [12:171].

Наведемо неологізми, котрі пов'язані з окремими складовими „маркетингового міксу” (4P) – місце купівлі-продажу (*Place*), предмети торгівлі (*Product*), цінова політика (*Price*), стимулювання продажу (*Promotion*). Так, наприклад, для позначення місць купівлі-продажу через Інтернет з'явилися найменування *cybermall, cyberplaza, cybershop, digital shop, dotcom store, e-mall, e-partment, electronic shop, online store, virtual store, webshop*: *The dotcom stores are believed to be a more efficient way of satisfying the growth in online shopping* (The Sunday Telegraph, December 6, 2009); *These new online stores are about raising capacity. Tesco currently gets 475,000 orders online per week and 3.4 million visitors to the Tesco.com website* (The Sunday Telegraph, December 6, 2009).

Звернімо увагу, що до словотвору і фразотвору активно залучаються як еквівалентний термінологічний інструментарій реального світу (*department, mall, plaza, shop, store,*), так і семантично близькі техноорієнтовані компоненти (*cyber-, digi-(digital), dotcom, e-, on-(online), virtual, web-*). До того ж, на протигагу неологізмам, котрі вербалізують Інтернет-магазини, з'явилося й нове найменування для „традиційних” закладів торгівлі *stores with doors*, котре є прикладом „диференціовальної реномінації” (термін Ю.А. Зацного [6:57]), оскільки слугує для розмежування онлайнних та звичайних місць купівлі-продажу.

Наступний елемент „маркетингового міксу” – предмети торгівлі у мережі Інтернет. Їхнім вербальним втіленням є номінації, котрі позначають онлайнні товари й послуги, наприклад: *online goods, virtual goods, e-service (electronic service), online service*: *Revenues from the sale of virtual goods will top \$1bn this year in the US, according to analysts, a 100 per cent leap over last year that signals the arrival of a new online industry in the largest internet market in the western world* (The Financial Times, October 14, 2009). *The Zara online service will later be extended to the Americas and Asia, and the format will eventually be adopted by more of the company's brands* (The Financial Times, September 1, 2010).

Третій елемент „маркетингового міксу” – цінова стратегія – репрезентують неофрази *e-coupon, online coupon* „онлайнний купон для отримання знижки”, *online discount* „онлайнна знижка”, *online deal* „вигідна пропозиція товарів / послуг”. В умовах легкого доступу до багатьох „віртуальних магазинів” гнучка цінова політика відкриває великі можливості для пошуку потрібних речей за найбільш прийнятною вартістю: *The use of online coupons for consumer grocery goods has jumped in recent years, from 1 per cent of all coupons in 2006 to almost 10 per cent in 2009* (The Financial Times, June 9, 2011); *Tavon Ferguson, a 25-year-old graduate student in Atlanta, became obsessed with finding online deals last spring, while planning her July wedding* (The New York Times, November 26, 2008).

Ще один важливий елемент „маркетингового міксу” – стимулювання продажу – здебільшого представляють неолексеми і неофрази, пов’язані з Інтернет-рекламою (*digital advertising, e-advertising, Internet advertising, online advertising, web advertising*). Спектр рекламних прийомів доволі широкий: *adware* „вид програмного забезпечення, при використанні якого користувачу примусово показується реклама”, *banner ads* „реклама на веб-сторінці”, *beyond the banner* „онлайн реклама, що виходить за рамки стандартних форматів Інтернет-банерів”, *cursor ads* „спосіб реклами, коли стрілка курсору Інтернет-користувача отримує вигляд логотипу компанії”, *floating ads* „реклама, яка сама з’являється на екрані і може мати кнопку для виходу”, *to gator* „демонструвати рекламу компанії на веб-сайті фірми-конкурента”, *pop-up ads* „рекламні вставки, що несподівано виникають на екрані”, *pop-under ads* „рекламні вставки, що з’являються після закриття поточного вікна браузера”.

Крім відносно етичних рекламних стратегій, в Інтернет-просторі практикуються й не зовсім чесні прийоми, що стають інструментами для „вірусного” (*viral*) чи „партизанського” (*guerilla*) маркетингу. Найбільш ефективно в кампаніях онлайн-ого „вірусного маркетингу” використовуються комп’ютерні ігри, що спеціально розробляються для представлення бренду / продукту цільовій аудиторії. Їхньою вербальною реалізацією є неолексеми-телескопізми *advergame, advergaming (advertisement + game / gaming)*.

Перейдемо до аналізу вербальної репрезентації нових маркетингових стратегій „**невіртуального маркетингу**”, а також тих, котрі мають більш універсальний характер і можуть використовуватися як у „віртуальній економіці”, так і в форматі „традиційної” економіки.

Насамперед привертає увагу поява значної кількості стійких словосполук і телескопізмів, утворених із залученням ядерного компонента *marketing* та метафоризованих чи нейтральних атрибутивних конститuentів: *aroma marketing, drip marketing, guerrilla marketing, holistic marketing, lateral marketing, marketing 3.0, multilevel marketing, murketing (murky + marketing), neuromarketing, permission marketing, tribal marketing, undercover marketing, X-mas (Christmas) marketing, zip code marketing*.

Усі наведені новотвори є видовими назвами, оскільки мають вужче значення, ніж родовий термін *marketing*. Подібний тип лексико-семантичних відношень між одиницями гіперогіпонімічної термінологічної парадигми лінгвістики характеризують як привативно-еквіполентний [2: 98; 9], позаяк він, з одного боку, інтегрує привативну опозицію на рівні „гіперонім – гіпонім” (*marketing – drip / guerrilla / multilevel marketing*), а з другого боку – еквіполентні відношення на рівні „гіпонім – співгіпонім” (*permission marketing – zip code marketing*).

Низка неологізмів пов’язана з маркетинговою стратегією, у рамках якої компанії задля досягнення максимального результату здійснюють дистрибуцію своїх товарів та послуг через веб-сайти, каталоги й магазини, тобто і в онлайн-ого просторі, і через традиційні канали. Ця стратегія позначається фразеологічними одиницями *multi-channel marketing, omnichannel, tri-channel marketing*. А практика використання одного способу поширення предметів торгівлі задля популяризації іншого каналу розподілу отримала назву *cross-channel marketing*.

Головна роль у формуванні нового змісту у наведених номінаціях належить префіксам квантитативної семантики *multi-, omni-* зі значенням „багаторазовості, комплексності, універсальності” й *tri-* „три, потрійний”, а також препозитивному форманту *cross-*, який у складних словах має значення „перехресний, протилежний, поперечний”. Таким чином, йдеться вже не про протиставлення „віртуального” і „реального” форматів економічної взаємодії, а про їхній симбіоз.

На наш погляд, зростання кількості видових найменувань навколо родового терміна *marketing* пояснюється впливом людського чинника і зміною вектора маркетингової діяльності у бік більш цільових та прорахованих стратегій. А вже нині у теорії та практиці маркетингологів усе частіше трапляється не класична модель маркетинг-міксу “4P” (*Product, Price, Place, Promotion*), а парадигма “5P”, доповнена, окрім традиційних “4P”, ще однією складовою – люди (*People*) [8: 11].

Про переорієнтацію маркетингової діяльності з товарів (*product-centric*) і споживачів (*consumer-centric*) на особистість (*human-centric*) [11:3-4] свідчить низка найменувань, пов’язаних з такою чутливою аудиторією покупців, як діти. Їхній вплив на вибір батьків під час сімейного відвідування магазинів дозволив аналітикам відкрити новий феномен, що отримав назви *kidfluence (kid + influence), nag factor, pester power*. Відповідно дітей, які прагнуть стати популярними у своєму оточенні і особливо наполягають на купівлі різних новинок, маркетингологи

називають *alpha pup*, що дослівно перекладається як „породисте цуценя”: *With every next child now becoming an alpha pup – that’s market research jargon for the kid who is deemed by friends to be the coolest in their school or neighbourhood – it’s not surprising that the kidfluence (direct and indirect influence kids have on their parents’ purchasing decisions) graph is on a upward swing* (The Times of India, October 21, 2007).

Стилем життя сучасної людини став консьюмеризм і шопоголізм, а отже, домінуючий у суспільстві дух споживацтва також знаходить своє лінгвальне втілення: *snob effect* „бажання придбати річ лише тому, що вона дорога чи рідкісна”, *rocketing* „непропорційне витрачання значної суми грошей на певну групу товарів”, *miswanting* „бажання придбати річ, котра, як вважає покупець, здатна зробити його щасливішим”.

З іншого боку, відбувається усвідомлення хибності споживацтва. Прагнення покупців до помірності у витратах актуалізується такими номінативними одиницями, як *stealth shopper* „покупець, котрий намагається приховати свої статки, купуючи речі, які не виглядають дорогими”, *conspicuous austerity* „стиль життя, що передбачає більш скромні витрати, ніж людина може собі дозволити”, *to spave (spend + save)* „ощадливо витрачати кошти”, *recession chic* „елегантність і шик при скромному бюджеті”, *recessionista* „особа, яка витрачає мало, але виглядає стильно”.

З базовими елементами „маркетингового міксу” (*Product, Price, Place, Promotion*) також співвідноситься чимало мовних інновацій „невіртуального маркетингу”. Серед найменувань, які корелюють з товарною політикою, помітну частку складають лінгвальні одиниці, пов’язані з формуванням бренду. Здебільшого це телескопізми та фразеологічні одиниці, утворені на базі лексеми *brand*, зокрема: *brandscape (brand + landscape)*, *brand wagon (brand + bandwagon)*, *brandwidth (brand + bandwidth)*, *single-brand store*.

Мовна одиниця *brand* активно використовується й у складі неологізмів, що пов’язані з різним ставленням до ідентифікації образу бренду – від надмірного захоплення (*brand name-dropping, passion brand*) до негативних дій (*brandalism (brand + vandalism)*, *brand bully*) або повного ігнорування (*brand slut*). Низка найменувань свідчить про мінливу популярність окремих брендів, зокрема: *buzz score* „показник того, наскільки позитивним є сприйняття певного товару / торгової марки”, *genericide* „перетворення торгових знаків у загальні назви”, *ghost brand* „бренд, що з часом втратив популярність”.

Неологізми, сконцентровані навколо поняття „цінова політика”, головним чином стосуються стратегій, що явно чи приховано спонукають споживачів купувати більше, а саме: *high low* „модель ціноутворення, що передбачає встановлення низьких цін на певні товари при збереженні високих цін на інші групи товарів”, *personalized pricing* „встановлення різних цін для різних категорій покупців на товар / послугу”, *sharp number price* „незаокруглена, або так звана „психологічна” ціна”, *to upsell* „схиляти покупця до придбання дорожчого чи додаткового товару”, *value-based pricing* „ціноутворення, згідно з яким до уваги береться споживча цінність товару”.

З місцем продажу та дистрибуцією пов’язані лексико-фразеологічні інновації, котрі вербально репрезентують подальшу концентрацію торгових мереж, послідовну оптимізацію розміщення й доставки товарів. Приміром, тенденція до укрупнення магазинів реалізувалася у неонімінаціях *big-box store, kiddydrome (kiddy + aerodrome), megashed, power center*, в яких масштаб позначуваних предметів передається за допомогою мовних знаків *big, -drome, mega-, power*. В умовах культу споживання з’являються не лише великі торгові комплекси, а й цілі райони, що стають місцем скупчення дорогих крамниць (*golden ghetto*).

Зі збутовою політикою пов’язаний і такий маркетинговий прийом, як використання „магазину-якоря” (*anchor store*). Йдеться про популярний супермаркет чи інший заклад з гучним іменем, котрий приваблює більше покупців у торговий центр: *The company also announced that it had secured Debenhams as an anchor store in its Waterside shopping scheme near Aylesbury* (The Financial Times, February 15, 2008).

Аби стимулювати збут товарів маркетологи вдаються й до інших технологій та дій, а саме: *dark store* „супермаркет, що спеціалізується на доставці товарів додому”, *to demall* „перетворювати критий торговий центр на відкритий”, *to re-anchor* „змінювати чи відкривати новий „магазин-якір” у торговому центрі”, *self-checkout* „розрахунок за покупки без участі касира”, *splurchandising* „особливе оформлення торгових стендів, що заохочує покупців робити спонтанні покупки”.

В умовах загострення інформаційних війн суттєво активізувалися інноваційні мовні процеси навколо просування послуг / товарів на ринок. Передусім це стосується сучасних рекламних заходів, котрі стають усе більш негласними, маніпулятивними і навіть несанкціонованими. Саме тому їхня вербальна репрезентація доволі часто апелює до асоціативно-образного мислення. Наприклад, різноманітні форми вуличної реклами, як офіційно оплаченої, так і нелегальної, позначаються найменуваннями *advertecture*, *bandit sign*, *ghost sign*, *street spam*, *tunnel advertising*, *wildposting*. Прозорі асоціації, створені за допомогою мовних одиниць *bandit*, *ghost*, *spam*, *wild*, допомагають передати незаконний характер окремих рекламних заходів.

Масове застосування рекламістами сугестивних технологій призвело до урізноманітнення прийомів комерційної пропаганди, котрі у мові знайшли втілення у цілій низці новотворів, зокрема: *cinemads* „рекламний серіал”, *entertainment* „потужна реклама іграшок, створених за мотивами голлівудських фільмів, напередодні виходу блокбастера”, *live commercial* „жива реклама”, *fictomercial* „художній твір, у якому автор за відповідний гонорар використовує назви торгових марок”, *advermation* (*advertisement* + *information*) „рекламне оголошення, що подає детальну інформацію про товар”.

З розмаїттям рекламних стратегій пов’язані і такі назви, як: *booth babe* / *booth bunny* „дівчина-модель, яку наймають для того, щоб привернути увагу до стенду компанії під час торгового ярмарку”, *promo-tainment* „рекламна промоакція, котра проводиться у формі розваги”, *sonic logo* „дуже короткий музичний фрагмент, який репрезентує компанію чи товар”.

Прикладами „непомітного” наступу реклами є новотвори-меафори *ad creep*, *Christmas creep*, *commercial creep*, *squeeze-and-tease*, в яких уперте просування рекламного продукту у часі і просторі передається за допомогою використання наявних у мові номінативних засобів (*to creep* – підкрадатися, *to squeeze* – стискати, *to tease* – дражнити) у новій для них функції.

Дуже часто традиційні рекламні повідомлення не спрацьовують і викликають протилежний ефект. З протестними діями, що полягають у висміюванні, спростуванні рекламованих образів й авторитетів, пов’язані назви *banner blindness*, *billboard liberation*, *culture jamming*, *forelash*, *killboard*, *skulling*, *subvertisement*, в яких намагання звільнитися від впливу реклами експресивно передаються мовними знаками *blindness*, *jamming*, *kill*, *lash*, *liberation*, *skull*.

Проведений соціолінгвальний аналіз дозволяє резюмувати таке:

- англійськомовні інновації, співвіднесені з новітніми маркетинговими стратегіями, рефлексують істотні трансформації як у віртуальному, так і в невіртуальному вимірі економічного простору;
- основний корпус номінативних одиниць віртуального маркетингу формується шляхом додавання до базових термінів (*advertising*, *deal*, *discount*, *goods*, *marketing*, *shop*) синонімічних техноорієнтованих компонентів (*cyber-*, *digi-(digital)*, *dotcom*, *e-*, *on-(online)*, *virtual*, *web-*);
- ускладнення маркетингових стратегій призводить до зростання кількості видових найменувань навколо родового терміна *marketing*;
- окреслений масив новотворів вирізняє асоціативно-образний потенціал, що є свідченням неоднозначних оцінок брендизації, консьюмеризму й сумнівних ціннісних пріоритетів.

У подальших наукових студіях вбачається доцільним лінгвальний і соціолінгвальний аналіз лексичних і фразеологічних неонімацій, котрі маніфестують значущість певних культурно-ціннісних орієнтирів в англофонному бізнес-середовищі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бялик В. Д. Когнітивно-дискурсивні стратегії дослідження неологізму / В. Д. Бялик // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк: ВНУ, 2009. – № 6. – С. 163-168.
2. Василькова Л. М. Привативно-еквівалентні відношення в лексиці кримінального права / Л. Василькова // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2003. – С. 98–99.
3. Гутиряк О. І. Англійська термінологія маркетингу: структура та семантичні характеристики: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Оксана Ігорівна Гутиряк. – Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 1999. – 209 с.
4. Єнікеева С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови: [монографія] / Санія Маратівна Єнікеева. – Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т, 2006. – 302 с.
5. Житнікова К. В. Фразеологічні одиниці в англійській терміносистемі менеджменту та маркетингу: семантико-прагматичний аспект (на матеріалі журналу “Journal of World Business”): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Катерина Володимирівна Житнікова. – Київський нац. лінгв. ун-т. – К., 2008. – 360 с.
6. Зацний Ю. А. Англо-русский словарь новых слов и словосочетаний (рубеж столетий) / Ю. А. Зацний. – Запорожье: Запорожский гос. ун-т, 2000. – 243 с.
7. Зацний Ю. А. Сучасний англійськомовний світ і збагачення словникового складу / Юрій Антонович Зацний. – Львів: ПАІС, 2007. – 228 с.
8. Ілляшенко Н. С. Організаційно-економічні засади інноваційного маркетингу промислових підприємств: монографія / Н. С. Ілляшенко. – Суми: „Вид-во СумДУ”, 2011. – 192 с.

9. Шапран Д. Гіперо-гіпонімічні відношення в українській маркетинговій термінології / Дар'я Шапран // Лінгвістичні студії: збірник наук. праць / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – Випуск 16. – С. 205-208.
10. Govoni N. A. P. Dictionary of Marketing Communications / Norman A. P. Govoni. – Thousand Oaks (Ca): SAGE Publications, 2003. – 256 p.
11. Kotler P. Marketing 3.0: From Products to Customers to the Human Spirit / Philip Kotler, Hermawan Kartajaya, Iwan Setiawan. – Hoboken (New Jersey): Wiley & Sons, Inc., 2010. – 256 p.
12. Lee O. Internet Marketing Research: Theory and Practice / Ook Lee. – London: Idea Group Publishing, 2001. – 272 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Сандій – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: інноваційні процеси у словниковому складі англійської мови, розвиток лексико-семантичної підсистеми англійської мови сфери економіки, сучасні соціолінгвістичні студії, актуальні питання міжкультурної комунікації.

УДК 81'373 + 811.111

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СКЛАДІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Яна СІСАРЕНКО (Черкаси, Україна)

У статті розглядаються основні інноваційні процеси, які відбуваються у складі суспільно-політичної лексики української мови. Визначено основні лінгвальні та екстралінгвальні чинники, що впливають на розвиток суспільно-політичної лексики вищевказаної мови.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, лексична одиниця, лінгвальні чинники, екстралінгвальні чинники, запозичення, міжмовні контакти, лексико-семантичний варіант, мова.

The article deals with the investigation of the innovative problems which occur within socio-political lexis of the Ukrainian language. The main lingual and extralingual factors that influence upon the development of socio-political lexis of the mentioned language are determined.

Key words: socio-political lexis, lexical unit, borrowings, lingual factors, extralingual factors, borrowings, interlingual contacts, lexical semantic variant, language.

Однією з особливостей розвитку мови є її мінливість, яка детермінується під впливом суспільства, і яка відбувається, в першу чергу, у мовленні, а потім – у мові. Отже, прийняття або відмова від новоутворень залежить від певних соціальних факторів і комунікативних умов. Розвиток мови – об'єктивний процес, зумовлений поступальним рухом людського суспільства взагалі і кожної особистості зокрема. Проблеми лінгвального освоєння дійсності, зближення культурологічних сфер народів світу виступають каталізатором постійних змін у мові. Найвиразніше відображає динаміку мови її лексичний склад, на розвиток якого значно впливає позамовна дійсність. Будь-які нові поняття, що стають набутокм колективного мовного мислення нової епохи, потребують номінації.

Поряд із зовнішніми чинниками розвиток лексики визначають і внутрішні мовні фактори: характер словотвірного потенціалу; системні взаємозв'язки всередині різних тематичних груп слів; переносне вживання слова зі стилістичною метою. Поповнення лексики відбувається постійно і є одним із виявів життя мови. Ця діяльність мовців триває з покоління в покоління.

Мета статті – дослідження основних інноваційних процесів, які відбуваються у складі суспільно-політичної лексики української мови, а також визначення основних лінгвальних та екстралінгвальних чинників, що впливають на розвиток суспільно-політичної лексики вищевказаної мови.

Інноваційна діяльність є одним із компонентів процесу мовної еволюції. Вважається, що поява нових одиниць відбувається під впливом конкретних зовнішніх, щодо системи мови, і на основі внутрішніх, закладених у самій мові, закономірностей (А. Мартіне, Дж. Лайонз, Є. Косеріу, Д.М. Шмельов, Т.В. Король, В.Г. Гак, О.А. Габінська, С.С. Волков, Є.В. Сенько, О.І. Лихачов, О.В. Ребрій). Створення інновацій розглядається нами як один із проявів процесу мовлення.

Лінгвістична ймовірність визначається функціонуванням словотворчих моделей та закономірностями їх заповнення. А це, в свою чергу, відбувається згідно із системними правилами, через "тиснення системи", яке проявляється у подальшому розвитку словникового складу. Абсолютно нових слів у природі не існує. Виникнення нових слів можна пояснити дією системних закономірностей загального характеру, тобто такі слова потенційно існують у внутрішньому лексиконі мовця, і, таким чином, відбувається вільне конструювання інновацій

різних структурних типів. Ця думка виходить через визнання варіативності фундаментальними властивостями мови, які закладено в самій її системі, і відповідно до яких мова розглядається як “динамічна система, що розвивається в часі та просторі” [5: 24].

Оскільки основним об’єктом цього дослідження є суспільно-політична лексика, необхідно уточнити, що розуміємо під цим поняттям. У статті услід за Т.Б. Крючковою, визначаємо суспільно-політичну лексику як особливу лексико-семантичну підсистему мови, до якої входить найбільш вживана частина суспільно-політичної термінології, назви державних, партійних та інших громадських організацій та закладів, соціальних інститутів, найменування соціальних реалій та явищ життя різних країн тощо [2: 16].

Розвиток мови значною мірою зумовлений тим впливом, який на неї становлять політика, ідеологія, економіка й соціальні зміни. Так, слова суспільно-політичної сфери концентруються навколо понять, пов’язаних із тенденціями сучасного цивілізаційного процесу (*багатовекторність, глобалізація, євроінтеграція* та ін.), політичними кампаніями, рухами, доктринами (*геополітика, екстремізм, панславізм* та ін.), соціальною стратифікацією суспільства (*буржуазія, еліта, люмпен, пролетаріат* та ін.).

Дослідники надають перевагу аналізу суспільно-політичної лексики періодів, пов’язаних із поворотними моментами в житті суспільства, коли змінюється його соціальний склад, виникає низка нових явищ, засновуються нові політичні партії, громадські організації, а отже, створюються нові лексичні одиниці на позначення нових понять. Характер і ступінь інтенсивності змін лексики в різні періоди розвитку мають суттєві розбіжності, що пов’язано із численними трансформаціями, зумовленими суспільно-політичними перебудовами. Стан лексичного простору кожного періоду – «момент у ланцюзі його безперервних змін» [3: 20].

Динаміка суспільно-політичної ситуації в Україні в останнє десятиліття ХХ ст. (розпад Радянського Союзу, зміна державного ладу, домінуючої форми виробничих відносин тощо) зумовила виникнення багатьох нових та актуалізацію раніше неактуальних суспільно-політичних реалій. Для позначення більшості з них були запозичені слова з інших мов.

Згідно з теорією мовних контактів та взаємодією мовних систем, запозиченням називають один із шляхів збагачення словникового складу мови Л.А. Булаховський, В.В. Жайворонок, Д. Кристал, Ф. Катамба. В українському мовознавстві проблема збагачення лексики іншомовними словами розглядалася в багатьох дослідженнях, серед яких слід виділити роботи Ю.О. Жлуктенка, Т.Г. Линника, І.І. Огієнка, О.А. Потебні, Ю.В. Шевельова.

Можна виділити такі найбільш актуальні причини іншомовних запозичень та виникнення нових слів у сфері суспільно-політичної лексики сучасної української мови:

- 1) відсутність слова для найменування нової реалії, предмета, поняття, що з’явилися в суспільному житті (*брифінг, імпічмент*);
- 2) потреба у називанні явищ, що і раніше існували в житті суспільства, але не мали відповідного позначення, оскільки їх існування замовчувалося. Це слова типу *мафія, рекет*;
- 3) тенденція до заміни словосполучень однослівним найменуванням для зручності (*рейтинг* – “*статус політичного діяча*”; *імідж* – “*образ “себе”, який створює політичний діяч*”).

Аналіз фактичного матеріалу та кількісних характеристик засвідчив, що найпотужнішим джерелом лексичних запозичень у сфері суспільно-політичної лексики української мови стала англійська мова. В українській мові англіцизми становлять близько 70 – 80 % усіх запозичень. Це пояснюється великою роллю англомовних країн (перш за все США) у сучасному світовому суспільному та політичному житті, а також запровадженням в Україні демократії, парламентаризму, лібералізму та ринкової економіки, тобто реалій, у сфері яких найбільший досвід мають англомовні країни [4: 17].

Іншомовні слова у процесі засвоєння піддавалися різного роду змінам (фонетичним, морфологічним, семантичним), підпорядковувалися законам розвитку української мови, її функціонально-стилістичним нормам. Наприклад, звуки, які не мають відповідників в українській мові, замінювалися подібними за звучанням, близькими за способом та місцем творення. Так, [д] у *дефолт* і [default] – це зовсім різні звуки.

Поряд з англійською мовою джерелами нових запозичень для української мови (як і для більшості інших сучасних мов) служать грецька та латинська мови. Прикладом запозичення з грецької мови у складі суспільно-політичної лексики української мови є слово *аристократія*. Так, в українській мові *аристократія* тлумачиться як: “гр. *Форма правління в державі й соціальна верства, що здійснює в державі владу*”. Також грецькими за походженням є слова,

пов'язані з наукою, запозичення зі сфери релігії: *ангел, архієпископ, монах, протоієрей*. Більш пізні запозичення з грецької мови належать винятково до сфери науки та мистецтва.

Латинська мова також відіграла чималу роль у збагаченні української суспільно-політичної лексики. Прикладом латинського джерела у вказаній мові є слово *депутат*. Таким чином *депутат* має таке значення: “лат. *Член органу державної влади, обраний виборцями*”.

Іншими прикладами латинських запозичень є слова: *адміністратор, міністр, диктатура, республіка, делегат, конституція* тощо. Ці латинізми прийшли в українську мову, як і в інші європейські мови, не лише при безпосередньому контакті латинської мови з якою-небудь іншою мовою, але й за участю інших мов.

Нова лексика з'являється в мові для позначення певного нового поняття, явища. Прикладом таких неологізмів у галузі суспільно-політичної лексики української мови є слова *піар, камарилья, кампанія* тощо. Більшість запозичених неологізмів впевнено входять у мовлення, втрачаючи при цьому свою новизну, і переходять до активного словникового запасу [1: 60].

Нові слова у складі суспільно-політичної лексики української мови з'являються по-різному: одні утворюються за моделями з елементів, що вже є в мові, а інші запозичуються повністю. На основі запозичених слів в українській мові також можливе утворення та виникнення нових слів. Крім цього, відбуваються семантичні перетворення, і з'являються нові значення, які є результатом переносного вживання слова, що приводить до подальшого розвитку багатозначності та розширення сфери використання слова. Перші дві групи неологізмів називаються власне лексичними, остання група – семантичними неологізмами [1: 160].

Лексичні неологізми можуть виконувати не лише номінативну, а й експресивну функцію. Експресивно-стилістичне наповнення слова в більшості випадків пов'язане з його семантичним оновленням та розширенням контексту вживання. Прикладом цього може бути слово *перегони*, яке вживається в політиці (політичні перегони) у значенні “*боротьба за перші місця на виборах*”.

Під дією лінгвальних та екстралінгвальних чинників в українській мові виникає значна кількість неологізмів на позначення вже існуючих речей, для відбиття “старих” понять. У мові закріплюються, насамперед, ті одиниці, що передають поняття, пов'язані з важливими проблемами сучасності. Дослідження інновацій української мови свідчить, що їхня інтеграція в лексико-семантичну систему, як правило, залежить від безпосереднього зв'язку з актуальними суспільними рухами, зумовлюється висунуттям на перший план певних соціальних груп, особливо тих, у мовленні яких саме зароджуються нові слова та словосполучення. Значна кількість неологізмів, що виникають у сфері суспільно-політичної лексики, відображає політичні явища, що співвідносяться з постійними реформами, прагненням удосконалити суспільно-політичне життя.

Утворення семантичних неологізмів у багатьох випадках зумовлює певні словотворчі процеси, веде до появи нових за формою одиниць, тобто семантичні неологізми сприяють утворенню лексичних інновацій.

Розглядаючи зміни у складі суспільно-політичної лексики української мови, необхідно зазначити, що спостерігається формування нових словотвірних елементів і моделей, функціонування нових розгалужених словотвірних і лексико-семантичних парадигм, що концентруються навколо найбільш важливих понять.

Таким чином, лексико-семантичний розвиток системи суспільно-політичної лексики української мови відбувається як шляхом оновлення лексичного складу, так і шляхом змін у значенні слів чи принаймні зміщенням їхнього семантичного навантаження. Більш очевидними й легше фіксованими були й досі залишаються факти лексичного оновлення, тому дослідники-лексикологи прагнуть до виявлення тенденцій, а потім і встановлення закономірностей на певних етапах безперервного процесу оновлення й збагачення словникового складу мови. Усі нові запозичення у сфері суспільно-політичної лексики української мови за останні роки походять від мов, які є актуальними для україномовного суспільства у зв'язку з активними контактами двох мов із відповідними мовними культурами. Причини цих контактів можуть бути різні: від запозичень технологій до війни. Перспективами подальшого дослідження є проведення порівняльного аналізу впливу лінгвальних та екстралінгвальних чинників на суспільно-політичну лексику на прикладі української та англійської мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зацний Ю.А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI ст.: англо-український словник / Ю.А. Зацний, А.В. Янков. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 360 с.

2. Крючкова Т.Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Крючкова Т.Б. – М : Наука, 1988. – 151 с.
3. Мороз О.О. Сучасна чеська суспільно-політична лексика: семантика, структура, динаміка : дис. канд. філол. наук : 10.02.03 / Мороз О.О. – К., 2005. – 160с.
4. Стишов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. / О.А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1 – С. 7 – 21.
5. Leech G.N. Semantics / G.N. Leech. – London : Penguin Books, 1990. – 383 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Снісаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних наук та іноземних мов Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України.

Наукові інтереси: лексико-семантичні системи англійської та української мов, контрастивна лексикологія.

УДК 811.111' 373. 7 (045)

ФУНКЦІЇ ПРИСЛІВ'ІВ

Світлана ШЕПІТЬКО (Маріуполь, Україна)

Стаття узагальнює результати наукових досліджень, об'єктом яких постає англомовний пареміофонд. За мету публікації обрано опис та типологія функцій, що їх виконують прислів'я у текстах.

Ключові слова: прислів'я, функція, пареміологія, фразеологія.

The article summarizes the results of studies, the subject of which is English proverbial stock. The aim of the article is to enumerate and classify functions of proverbs in texts.

Key words: proverbs, function, paremiology, phraseology.

Пареміофонд протягом багатьох років продовжує бути в фокусі лінгвістичних, соціокультурних та лінгвокультурних студій. Антропоцентрична парадигма опису мови підсилює актуальність його досліджень, спричиняє нову інтерпретацію багатьох мовних категорій та процесів. Функціонально-прагматичний підхід до вивчення прислів'їв відбивається у роботах вітчизняних (О.В. Мерзлікіна, О.В. Дуденко, А.М.Григораш, О.П. Кушнір, Н.В. Деркач, Ю.В. Абрамова, В.В. Прутчикова, О.В.Корень, І.С. Гулідова, Н.О.Добровольська, Г.І.Мироненко, В.В.Прутчикова), російських (В.Н. Телія, Г.Л. Пермьков, І.І. Чернишева, Н.Б.Мечковська, Л.І.Шахгіяхметова, А.А. Константинова, Є.Д. Смирнова, Н.В. Назаров) та зарубіжних (Е. Арева, Ч. Бріггс, Г. Брайан, М. Лібер, С.Обенг, Р. Ротштейн, С. Вінік, В. Мідер, Х. Бургер, Х. Христова-Готтхардт, Р. Якобсон) лінгвістів. Наша стаття критично узагальнює результати дослідження, об'єктом яких постає англомовний пареміофонд. За мету публікації обрано опис та типологія функцій, що їх виконують прислів'я у текстах на матеріалі англійської мови.

Актуальність дослідження зумовлена тим важливим місцем, яке займають паремійні одиниці у відображенні світогляду певної національної спільноти, а також загальною спрямованістю сучасного мовознавства на функціонально-прагматичне висвітлення того чи іншого явища. З урахуванням глобалізації сучасного суспільства особливої значущості набуває вивчення англійських паремій, зокрема розкриття глибинних механізмів функціонування паремій та їх прагматичного потенціалу.

На відміну від слів та інших фразеологізмів прислів'я представляють собою особливий жанр – клас вербальних утворень (текстів), що мають ознаку автосемантичності (відносну комунікативну автономію) та форму завершеного речення. Автосемантичність прислів'я зумовлює його функціонування як самостійного тексту, що представляє собою завершений фрагмент спілкування та несе когнітивне, інформаційне, психологічне та соціальне навантаження в акті комунікації і виконує специфічні текстові функції [8: 151]. Під *функцією*, ми, посилаючись на А.В. Куніна, маємо на увазі ту роль, яку виконує елемент у діяльності тієї структури, частиною якої він є [7: 112].

Як прецедентні тексти, прислів'я мають функції, що характеризуються як *базові* або *первинні* (номінативна та комунікативна). Нами було розглянуто також *загальнопаремійні* функції, що були визначені Р.О. Якобсоном, Н.Б.Мечковською, Г.Л. Пермьковим у відповідності до функцій мови – кумулятивна, моделююча, директивна (регулятивна, повчальна), пізнавальна, прогностична (прескриптивна), емоційно-експресивна, естетична, оціночна, розважальна, орнаментальна.

Вони слугують основою для прагматичних мовленнєвих установок комунікантів й обслуговують реалізацію комунікативно-прагматичних потенцій поліфункціональних прислів'їв

як комунікативних фразеологічних одиниць у конкретних актах комунікації – різних типах тексту, де актуалізуються нові, додаткові, «вторинні» функції певного корпусу текстів (стилетворча, функція компресії інформації, привернення уваги адресата, акцентуації). Слід зауважити, що у кожній певній ситуації прислів'я виконували, як правило, не одну, а декілька функцій, однак ми дійшли висновку, що можна виділити домінуючу функцію.

Далі розглянемо та проілюструємо кожну з базових та загальнопаремійних функцій окремо.

Усе, що пізнається людиною, отримує від неї свою назву і тільки так існує у свідомості. Цей процес називається лінгвілізацією – «омовленням» світу. Мовні одиниці, передусім слова, слугують назвами предметів, процесів, якостей, понять, ознак тощо. У назвах не лише зафіксовані певні реалії дійсності, адекватно пізнані людиною, але також її помилкові уявлення, ірреальні сутності, фантазії тощо. *Номінативна функція* – одна із функцій повідомлення – функція називання. Так і паремії використовуються для називання предметів, явищ, дій. Саме номінативна функція дозволяє вважати прислів'я мовною одиницею. Вона полягає у «репрезентації виділеного в акті номінації об'єкту засобами мови і подальшою заміною цього об'єкту ім'ям у мовленнєвій діяльності і в розумових операціях з об'єктом» [6: 38].

Г.Л. Пермяков у ході пареміологічних досліджень на матеріалі різних мов прийшов до відкриття *знакового характеру* прислів'їв. Він пояснив давно помічену фольклористами схожість основних типів висловів, у тому числі прислів'їв різних народів. Було встановлено, що ця схожість полягає в їх логічному змісті, в характері переданих ними відносин між об'єктами дійсності. Відмінність полягає в образному ладі висловів, у місцевих реаліях і поняттях, які вони відбивають. Вживаючи прислів'я в тій чи іншій ситуації, ми підбираємо кліше за характером даної ситуації. А це значить, «прислів'я – не що інше, як знаки певних життєвих ситуацій або певних відносин між речами» [11: 21]. Відповідно, прислів'я є такими ж номінативними одиницями мови, як слова і стійкі словосполучення, з тією лише різницею, що слова і фразеологізми іменують поняття і об'єкти, а прислів'я представляють собою найменування, знаки типових життєвих ситуацій і типових відносин між об'єктами оточуючого нас світу. У разі, коли нам необхідно комусь сказати, що за відсутності кращої речі її може замінити і гіршою, ми вживемо прислів'я «*On a fishing lull, even a crayfish is fish*». В цьому полягає специфіка і відмінність номінативної семантики прислів'їв від номінативної семантики слів і інших фразеологізмів.

Друга функція мови, на думку дослідників, відповідає референції, тобто змісту повідомлення. Ця функція називається *комунікативною*, і вона є основною для мови. При наявності комунікативного акту ця функція проявляється при будь-якому типі інформації, що відповідає найрізноманітнішим цілям. Паремійні ситуації, звичайно, не є виключенням. Серед низки дефініцій є розуміння прислів'їв як тексту – «комунікативно-орієнтованого, концептуально-обумовленого продукту реалізації мовної системи в рамках визначеної сфери спілкування, що має інформативно-сміслову і прагматичну сутності» [2: 21]. Прислів'ями можуть стати тільки речення, які є, крім частотного сталого використання в мові, полісемантичними, що дозволяє співвідносити прислів'я з різними життєвими ситуаціями. Прислів'я характеризуються великим ступенем узагальненості своєї семантики, відображають життєві закономірності, висловлюють деякі сентенції, моралізаторство, певні рекомендації «для всіх і кожного». Прислів'я більш поширені, ніж, наприклад, афоризми, завдяки своїй образності, тому мають здатність до багатозначного вживання в мові за принципом аналогії, для них характерна масова відтворюваність. Одне і те ж прислів'я може вживатися в численних контекстах, що передбачає, по-перше, наявність інваріантних елементів у значенні цього прислів'я, по-друге, варіативні риси пояснюють можливість вживання даної мініатюри у безлічі ситуацій. Ми не зрозуміли б прислів'я, якби не взяли до уваги контекст його вживання. Саме в комунікації виявляється справжня природа прислів'я.

Комунікативна функція властива прислів'ям, так як вони є реченнями, цільнопредикативними конструкціями, здатними грати роль самостійних компонентів у мові. У сучасній лінгвістиці прислів'я вже давно набули статус комунікативної фразеологічної одиниці і займають особливе місце в мовній картині світу. Вони володіють повним набором ознак мовного номінативного значення, денотативного та конотативного значень і мають високий ступінь виразності, що робить їх невід'ємною частиною художнього, публіцистичного та побутового мовлення.

Вищезазначені номінативна та комунікативна є загальномовними функціями прислів'їв,

первинними, базовими, універсальними, властивими прислів'ям взагалі, – як мовним одиницям, незалежно від культури та мови її буття.

Найважливіша функція, поряд з комунікативною, є *кумулятивна*, яка є загальнопаремійною. Мова в цій функції виступає сполучною ланкою між поколіннями, служить “сховищем” і засобом передачі позамовленневого колективного досвіду. Зв'язок історії і культури народу з мовою особливо яскраво виявляється на фразеологічному рівні. Велика кількість прислів'їв, приказок відбиває специфічні національні риси, володіє тією мовною образністю, що коренями входить в історію народу, його побут, звичаї, традиції, наприклад: *Cristmas comes but once a year. A cat may look at a king.*

За кожним з прислів'їв стоїть авторитет покоління, але не кожний вислів став прислів'ям, а тільки той, «який узгоджувався з образом життя і думками безлічі людей; такий вислів міг існувати тисячоліттями, переходячи із століття в століття» [1: 6] і саме кумулятивна функція забезпечує існування прислів'їв протягом століть.

З кумулятивною функцією прислів'їв тісно пов'язана *директивна функція*, що безпосередньо спрямовує, впливає, а в перспективі виховує і формує особистість. Досвід для того і накопичується, щоб спрямовувати, коригувати, регулювати поведінку того, до кого звертаються. Цю функцію прислів'їв також можуть дефінувати як *регулятивну, дидактичну, повчальну*. Прислів'я з директивної функцією утворюють досить великий пласт в корпусі загальнонавчаних прислів'їв сучасної англійської мови. Директивна семантика англійського прислів'я часто виражена експліцитно, тобто, заявлена формально, безпосередньо в самому тексті прислів'я у вигляді ради, рекомендації або аксіоми поведінки в тій чи іншій ситуації [8: 154]. Особливо релевантні в цьому сенсі паремії – імперативи, наприклад: *Never put off till tomorrow what you can do today. Score twice before you cut once.* Директивна функція може і не бути виражена експліцитно, але неодмінно розуміється адресатом при інтерпретації повідомлення: *The morning hour has gold in its mouth. Fair words fill not the belly.*

Розглядаючи роль мови у пізнанні, Н.Б. Мечковська відмічає, що треба розрізняти два аспекти: «участь мови та мовленнєво-розумових механізмів свідомості у процесах предметного сприйняття та формування уявлень, понять, суджень, умовиводів, а також у механізмах пам'яті, участь мови у зберіганні та передачі від покоління до покоління суспільно-історичного досвіду людей». Основний аспект *пізнавальної* функції можна співвіднести з *повчальною функцією* паремій, яку виділяє Г.Л. Пермяков. За його думкою «всі вони мають одну якість – слугувати засобом навчання яким-то важливим речам». Характерна риса цієї функції – надання поняття про онтологічні можливості виключних обставин, тобто коли очевидна не оцінка людини, а констатація закономірності, наприклад: *In every beginning think of the end. Everything comes to him who waits. Don't teach your grandmother to suck eggs. Cut the coat according to the cloth.* Прислів'я у таких контекстах як раз є інструментом, який віддзеркалює у свідомості смисл ситуації, яка перетворює її у певний урок.

Крім того, ключовою функцією паремійних суджень є регулювання поведінкових норм, наприклад: «*Experience keeps no school, she teaches her pupils singly*», «*The cow knows not the worth of her tail till she loses it*». Прислів'я у даному випадку формулює бажану модель поведінки адресата [16: 157]. *Like father, like son.* Ключова функція у цьому прикладі – *регулятивна*, тому що тут передається мовленнєва модель бажаної закономірності. Регулятивна функція – одна з ключових для паремій, яка дозволяє регулювати не тільки поведінку, а й свідомість. З регулятивною функцією можна співвіднести дві інші функції паремій, виокремлених Г.Л.Пермяковим: *моделюючу* та *прогностичну*.

Знакова сутність прислів'їв тісно пов'язана з їх моделюючою здатністю. Всі прислів'я ситуативні, вони не тільки називають, іменують ту чи іншу ситуацію, а й моделюють її. *Моделююча функція*, її також можна вважати констатуючою, забезпечує функціонування прислів'я як єдиного цілого, що містить інформацію про факт або фрагменті дійсності і що має смислово завершеність. Як відзначає Г.Л. Пермяков, моделююча функція властива всім паремійним типам кліше, але яскравіше за всіх виражена і є провідною у прислів'їв. Суть її полягає в тому, що прислів'я надає словесну (або розумову) модель тієї чи іншої життєвої (або логічної) ситуації [14:88]. У конкретному акті комунікації моделююча функція прислів'я знаходить вираження в тому, що «прислів'я є продуктом когнітивної діяльності людини, що містить квант інформації про навколишню дійсність» [4:11]. – *I wish I were an actress! – If wishes were horses we should all get on horseback!* Моделююча функція є різновидом функції компресії

інформації: *A bad corn promise is better than a good lawsuit. A burnt child dreads the fire.*

Основна мета прогностичної функції полягає у передбаченні майбутнього. Дуже часто паремійне повчання будується за моделлю прогнозу. У прислів'ях, у яких ця функція є домінуючою, невідомі факти і події рано чи пізно проявляться, стануть видимими, правда та справедливість переможуть брехню і несправедливе покарання. Л.І.Шахгіяхметова пропонує номінувати цю функцію прогностичною [16: 57]. У ситуаціях, коли обговорюються майбутні події або розвиток теперішніх, адресат часто предписує за допомогою паремії тип поведінки, що приводить до бажаного результату. *Be slow to promise and quick to perform. A house divided against itself cannot stand.*

У англійських прислів'ях прогностична функція часто поєднується з директивною [8:155]. Там, де прогноз сформульований, мається на увазі і приписання: «слід чинити так» або «не слід чинити так, інакше не уникнути небажаних наслідків»: *He who digs a pit for others may fall himself therein. Where there is smoke, there is fire.*

Наступна мовна функція – емоційно-експресивна. Вона проявляється у тому випадку, коли у виразі прямо виражається відношення людини до того, про що вона говорить, або до ситуації [13: 150]. У групі контекстів, у яких ця функція прислів'їв є домінуючою, паремійними текстами надається образна характеристика ситуації / суб'єкту / об'єкту / стану: *One scabby sheep mars the whole flock. Neither fish, nor flesh, nor good red herring.*

Естетична функція за Р.О. Якобсоном пов'язана з увагою до повідомлення заради самого повідомлення [18:121]. У паремійному контексті ця функція проявляється при безпосередньому читанні моралі: *East or west – home is best. One can not make a silk purse out of a sow's ear. A clean hand wants no washing.*

У мовленні прислів'я, що виконує естетичну функцію, є не стільки способом оцінки, скільки самою метою. Оцінка має місце, однак вона грає роль підтвердження паремійного судження. Паремія надається як узагальнений висновок, що констатує надчасову закономірність. *Fools grow without watering. He whose belly is full believes not him who is fasting.*

Естетичну цінність прислів'їв не раз відзначали такі провідні художники слова, як О.С. Пушкін, М.В. Гоголь, Л.М. Толстой. Естетична цінність полягає у чіткості і граничній стислості вираження закінченої думки. Прислів'я являє собою образну формулу, засновану на порівнянні, метафорі, антитезі, гіперболі, воно передає важливе життєве спостереження або висновок. Образність прислів'я полягає в тому, що воно створює типові образи представників різних соціальних верств, використовує алегоричні образи, зображуючи під видом тварин людей з їх певними якостями. Вовк, свиня, пес, ворона, осел, лисиця, вовк тощо – ось ті ходові образи, якими користується паремія: «*Each bird loves to hear himself sing*». Одним із проявів образності прислів'я слугує її здатність вживатися у переносному сенсі. Переносне значення надають прислів'ям узагальнюючі формули: *Liar is not believed when he speaks the truth*. Але такі художні засоби, як метафора, порівняння, антитеза та інші, також надають прислів'ям можливість застосовувати їх до різних випадків життя: *Don't wait for dead men's shoes; Great ship asks deep waters*. Таким чином, естетична цінність прислів'їв проявляється багатогранно. Прислів'я – явище високої майстерності; в них втілені естетичні принципи, які високо цінуються у мистецтві: простота, стислість, змістовність, виразність.

Лінгвісти виділяють оцінну (аксіологічну) функцію паремій. Цінність – це реальний орієнтир людської поведінки, яка формує життєві і практичні установки людей», – писав філософ І.Т. Фролов [16:512-513]. Цінність – це поняття, що використовується в гуманітарних науках для позначення явищ, об'єктів, їх властивостей, а також абстрактних ідей, що втілюють в собі суспільні ідеали і виступають як еталон належного. Цінність є те всеохоплююче, що визначає сенс і всього світу в цілому, і кожної особистості, і кожної події, і кожного вчинку. Матеріальні і духовні цінності, створені людським суспільством, характеризують певний рівень розвитку суспільства. У прислів'ях відображений весь пізнавальний досвід народу, його морально-етичні, соціально-естетичні, художні та виховні ідеали. Вони зберігають історію руху народу шляхом цивілізації, відображають характер народу, його симпатії та антипатії, зв'язки з сусідніми народами. Прислів'я ввібрали в себе всі тонкощі оцінного ставлення до дійсності, її сприйняття і віддзеркалення. Саме цей аспект мовної свідомості фіксується у відомому висловлюванні К.Д. Ушинського про те, «що природа країни, її історія, відбиваючись у людини, виражаються в слові. Люди зникали, але слова, створювані ними, ввійшли до скарбниці – рідна мова, залишилася безсмертною» [15:165]. Аксіологічна функція паремії дає можливість виробити ціннісні орієнтації людини, коригувати норми поведінки та ідентифікувати себе у суспільстві. *Life is not a*

bed of roses. Diamond cut diamond. He who is born a fool is never cured.

Лінгвісти традиційно виділяють ще *розважальну* функцію, яка властива пареміям усіх типів, основною метою якої є привнесення у ситуацію комічного смислу. *He laughs best who laughs like a horse. You forget that you cannot teach an old dog new tricks. And now look what you've done! You've made me use an ugly, vulgar proverb.*

Крім того існує *орнаментальна* функція, тобто функція «прикрашання тексту», яка є основою для всіх паремій, «але у жодного типу вона не є головною та неодмінною». Паремії прикрашають нашу мову, вони пожвавлюють мовлення, демонструють розум і начитаність мовця, правильне їх використання в нашій мові відображає рівень вихованості, освіченості і культури.

Поліфункціональність та прагматичність прислів'я залежить від цілей та смислу ситуації, у якій вживається паремія. Одним із питань, що стоїть перед прагматикою, є з'ясування того, які мовні елементи та якою мірою можуть слугувати сигналом певної прагматичної орієнтації висловлювання. Наявність у мові значної кількості засобів вираження того самого комунікативно-інтенціонального змісту уможливорює вільне їх варіювання залежно від конкретної ситуації спілкування. Трансформація прислів'їв у художніх текстах є одним із сигналів прагматичного варіювання, що базується на їх здатності виражати додаткові відтінки значення залежно від особливостей структури та семантики. Прагматичне значення прислів'я – це значення, якого воно набуває у процесі реалізації в реальній комунікації, тобто те, для чого і з якою метою вживають прислів'я [3: 35]. Прислів'я здатні найбільш повно схарактеризувати акт мовлення, самих мовців, виразити ставлення до того, про що говориться, та довести читачеві вірне розуміння ситуації.

Семантичний потенціал прислів'їв дозволяє їм виступати в ролі елементів не тільки інформативних, але й прагматичних (спонукальних, емоційно-оцінних, експресивних, аргументуючих тощо) текстових підсистем [10:172]. Тому прислів'ям як «прагматично зарядженим» висловлюванням, властиві також загальні прагматичні функції [10:171], серед яких виділяються:

1. функція привернення уваги адресата – паремії вживаються на фоні нейтрального контексту й самі залучають увагу своєю образністю, узагальненням значення, дидактичним змістом: *I tried to enter this university. I wanted it so much. But an oak is not felled at one stroke.*
2. функція акцентуації – виділення комунікативно важливих елементів мовлення – ця функція тісно пов'язана з функцією привернення уваги, так як виділяються найбільш значимі, вагомі характеристики, які в образній формі надходять до адресата: *Always forgive your enemies – but never forget their names.*
3. функція компресії інформації – паремії представляють собою зразок економії й часто сприяють компресії інформації, що передається, яка при усному мовленні може бути вираженою іншомовно: *I can't even remember how Degtyarev got me to my makeshift cot. ...He shook me awake when it was barely light outside. "To the bazaar, to the bazaar! The early bird catches the worm!"*
4. стилетворча функція – паремії слугують своєрідним регулятором поведінки людини в суспільстві, є, так би мовити, «соціальною пам'яттю», де зберігається досвід нації, яким при нагоді можна скористатися, виступають «стилетворчим фактором, що характеризує загальну тональність дискурсу» [14:114], увиразнюють художні тексти, актуалізують їхній емоційний та експресивний колорит, адже формують відповідне (позитивне / негативне) ставлення адресата до зображуваних подій, явищ, персонажів: *Honesty is the best policy. -> ...but he who is governed by that policy is not an honest man.*

Крім того, як демонструють дослідження Г.Д. Сидоркіної [12:16], «практично кожне прислів'я може вживатися у функції констатації, тобто вони виявляються у формах резюме, коментаря, узагальнення, перифразу»: *A rose by any other name would smell as sweet.*

Таким чином, нами було виділено наступні функції прислів'їв у сучасній англійській мові: загальнономовні – номінативна та комунікативна, загальнопаремійні – кумулятивна, директивна (регулятивна, повчальна), пізнавальна, моделююча, прогностична (прескриптивна), емоційно-експресивна, естетична, оціночна (аксіологічна), розважальна, орнаментальна. Було зазначено, що у зв'язку з домінування антропоцентричної парадигми в сучасній науці значно зріс інтерес до комунікативного аспекту вивчення прислів'їв, тобто, не до їх первинних функціональних характеристик, а до їх ролі в окремому акті комунікації. Сьогодні прислів'я – це важливі елементи

мови як інструменту спілкування і науковий інтерес, в першу чергу, представляють їх вторинні функції: стилетвірна, функція компресії інформації, акцентуації, констатації, привернення уваги адресата тощо. Явище функціональної переорієнтації паремій в сучасному комунікаційному просторі вивчається на матеріалі різних мов, але свою комунікативну цінність будь-яка паремія знаходить за допомогою реалізації закладених в ній базових, первинних функцій, які слугують фундаментом для прагматичних мовних інтенцій комунікантів і обумовлюють реалізацію численних комунікативно-прагматичних потенцій прислів'їв як комунікативних фразеологічних одиниць. Враховуючи амбівалентний характер прислів'їв, який обумовлює їх широкий функціональний арсенал та прагматичне навантаження у тексті, вважаємо перспективним вивчення функціонально-прагматичної реалізації прислів'їв у межах художнього дискурсу.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Аникин В.П. Предисловие // Словарь русских пословиц и поговорок / Сост. В.П. Жуков. – М.: Русский язык, 1993. – 535 с.
2. Болотнова Н.С. Художественный текст в коммуникативном аспекте и комплексный анализ единиц лексического уровня / Н.С. Болотнова. – Томск: Изд-во Томского университета, 1992. – С. 21.
3. Буковская М.В., Биренбаум Я.Г. Имплицитная прагматическая отмеченность пословиц в художественном тексте // Разноуровневые единицы языка в содержательно-коммуникативной организации текста / М.В. Буковская, Я.Г. Биренбаум. – Челябинск: ЧГПИ, 1988. – С.31-38.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: Просвещение, 1981. – 140 с.
5. Гулідова І.С. Паремії в американських поетичних текстах ХХ століття: комунікативний аспект // Лінгвістика та лінгводидактика в сучасному інформаційному суспільстві: Наук.-практ. конф. / Гулідова І. С. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2007. – С. 70-74.
6. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е.С.Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – С. 150.
7. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка / Кунин А. В. – М.: Высшая школа, 1996. – 336с.
8. Лазарева Е.И. Текстовые функции немецких пословиц // Тенденции и перспективы развития современного научного знания : материалы III междунар. науч.-практ. конф. / Науч.-информ. издат. центр "Ин-т стратег. исслед." / Е.И. Лазарева. – М.: НИУ БелГУ, 2012. – С. 150-156.
9. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. Пособие для студентов гуманитар. вузов / Н.Б. Мечковская – М.: Аспект Пресс, 1997. – 206 с.
10. Моисеева И. Ю. Прагматические функции пословиц и поговорок [Текст] / И. Ю. Моисеева, Е. В. Чудина // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2004. – № 11. – С. 170–172.
11. Пермьяков Г. Л. Основы структурной паремиологии / Г.Л.Пермьяков. – М.: Наука, 1988. – 236 с.
12. Сидоркина Г.Д. Прагматика паремий: пословицы и поговорки как речевые действия: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 „Теория языка” / Г. Д. Сидоркина. – Краснодар: Кубанск. гос. ун-т, 1999. – С. 16.
13. Телия В.Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1991. – 214 с.
14. Тураева З. Я. Типология и вариативность текста и его категорий // Сб. науч.тр., МГПИЯ, вып. № 252. / З. Я. Тураева. – М.: МГПИЯ, 1985. – С. 96-106.
15. Ушинский К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х. Т. Пер. з рос. / Редкол.: В.М. Столетов (голова) та інші / К.Д. Ушинський. – К.: Рад. школа, 1983. – 567 с.
16. Фролов И.Т. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М., 1991. – С. 512-513.
17. Шагиахметова Л. И. Функции паремиологических единиц / Л.И.Шагиахметова // Вестник Челябинского государственного университета / Л. И. Шагиахметова. – 2009. – N 10. – С.156-158.
18. Якобсон Р. Язык и бессознательное / Р. Якобсон. – М., 1996. – С. 121.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шепітько – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови та перекладу, декан факультету грецької філології Маріупольського державного університету.

Наукові інтереси: пареміологія, перекладознавство, порівняльна лексикологія.

УДК 811.111'373.421'373.422:007

FRAME ANALYSIS OF COMPUTER NEOLOGISMS WITHIN THE CYBERSpace INTERNET PENETRATION

Oksana YASINSKA (Lutsk, Ukraine)

The article deals with the research of computer neologisms within the cyberspace INTERNET PENETRATION (warchalking, wardialing, wardriving). Attention has been devoted to the analysis of the above mentioned computer neologisms definitions and the comparison of their lexico-semantic variants. Slots of

objected and actional frames have been constructed in the presented cyberset. The table of similarity and difference of slots parameters of the computer neologisms warchalking, wardialing, wardriving make up the cyberset INTERNET PENETRATION has also been presented. Slots with the exact and non-exact synonymy have been defined. It has also been described and analyzed the phenomenon of quasisynonymy in the above-mentioned cyberset. The dominant of the cyberset INTERNET PENETRATION has been identified and it can substitute any of the computer neologisms in the wide linguistic context.

Key words: cyberset, computer neologism, frame, slot, lexico-semantic variant (LSV), synonym, synonymic dominant.

Фреймовий аналіз комп'ютерних неологізмів в межах кіберсету ВТРУЧАННЯ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТІР. У статті висвітлено дослідження аналізу комп'ютерних неологізмів warchalking, wardialing, wardriving. Звернуто увагу на аналіз дефініцій зазначених комп'ютерних неологізмів та порівняння їх лексико-семантичних варіантів (ЛСВ). Сконструйовано слоти предметного та акціонального фреймів в межах даного кіберсету. Представлено таблицю кількісних параметрів слотової подібності та розбіжності комп'ютерних неологізмів, warchalking, wardialing, wardriving, що входять до складу кіберсету ВТРУЧАННЯ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТІР. Визначено слоти у яких виявляється точна та неточна синонімія. Окреслено та досліджено явище квазісинонімії в межах вищезазначеного кіберсету. Визначено домінують цього кіберсету, яка може замінити будь-який із комп'ютерних неологізмів у широкому лінгвістичному контексті.

Ключові слова: кіберсет, комп'ютерний неологізм, фрейм, слот, лексико-семантичний варіант (ЛСВ), синонім, синонімічна домінують.

Statement of the problem and its significance. Synonymy is the typical phenomenon in linguistics. Synonyms belong to the lexico-semantic categories and play the prominent role in the process of lexico-semantic language system organization. To define the synonyms two different approaches exist: semantic and operation semantic. For the semantic approach topical is pointing in the integral component presence in the structure of the synonyms lexical definitions and for the operation semantic approach important factor is the complete interchangeability in any context or partial interchangeability in certain context [1:216]. The scientist V.G. Viliuman states that despite of the essential differences, mainly in the synonyms determination the point is done on a semantic closeness/identity. Many scientists were engaged in the question of synonyms, for example Yu.D. Apresian, V.G. Viliuman, A.P. Yevhenieva, M.P. Kocherhan. However, the **topicality** of the given problem lies in the synonymic lines determination in the cybersets and the revealing of the dominant in every synonymic line.

The **objective** of the article is to present frame analysis of the given cyberset computer neologisms. The objective involves the following **tasks**:

- 1) to determine and to research the ways of the computer neologisms synonymic relations in the cyberset INTERNET PENETRATION;
- 2) to consider the following types of frames: objected and actional;
- 3) to define the parameters of similarity and difference of the analyzed computer neologisms (warchalking, wardialing, wardriving).

The presentation of the basic material and reasoning of the study results. Synonyms are the words that belong to the same part of speech, definitions of which fully or partially coincide. Synonymy represents in linguistics properties of the objective world and because of that is a linguistic knowledge [2]. Synonyms by their definitions can put on each other or to be alongside in the semantic field. They, as a rule, name the denotat, but by different words. As far as synonyms are interchangeable, so they belong to the same part of speech [2].

One of the important problems of synonymic theory is the question of synonyms classification. Depending on the synonymy ties character (permanent or temporal) they are divided into general linguistic and accidental. Separate words or phraseological units which are used in direct or indirect meaning belong to the general linguistics if the last one has been fixed and is given in the dictionary. Accidental synonyms exist only in the conditions of certain context [3].

The similarity of synonyms definitions is explained by the fact, that they denotate the same concept. The essence of synonyms is determined by the presence of different shades in their meanings. Depending on what characteristics they differ from each other they can be divided into ideographical and stylistic. Ideographical (characteristic) synonyms differ in their meaning shades. These synonyms provide the possibility to give the shades of the same meaning, as far as there are a few words of this denotation. Stylistic synonyms are characterized by belonging to certain style and they are more or less expressive emotional coloured [1:25].

These groups of synonyms are closely connected with themselves, because synonyms can at the same time differ by their meaning shades, emotional colouring and stylistic description. Therefore, the third synonymic group exists, that is semantic stylistic.

Synonyms are also classified into morphological synonyms – the words variants on denotation of the same concept; syntactic synonyms – the words that are common for idea expression; word formation synonyms – the words that have in their structure prefix and suffix formations, marked by the different semantic and stylistic shades; phraseological synonyms – the variants of phraseological units on denotation of the same concept [2].

There is a plenty of absolute synonyms. They do not have differences in semantics, these are words with an identical meaning. Questions about synonymy of these words are discussing in linguistic references ambiguously, depending on what words are called synonyms – closed or identical in their meanings. The research workers, who have determined synonyms as the words, closed by their meanings consider the absolute coincidence of synonymic words definitions that are not typical for language development. The opposite approach to the phenomenon of absolute words equivalent lies in the fact that only those words should be considered as synonyms.

Groups of words are connected with the general basic meanings are called the synonymic line. Synonymic lines are not limited, they can constantly be replenished by new computer neologisms, lose the old (archaic) words and acquire new meanings [4].

Synonymic words are grouped into a synonymic line around a dominant. The dominant is the transmitter of the basic (key) meaning, general for all synonymic line, stylistically neutral, used in the dictionaries and is the first one in the list [4].

We examine this cyberset by using first of all the method of conceptual analysis and also by the statistic method, comparative method, method of dictionary definitions and introspection which is the basic method of penetration into deep essence of the researched material.

Designing the cyberset INTERNET PENETRATION as the objected and actional frames, it should be taken into consideration that the objected type of frame model of the given cyberset is the system of interrelated suggestions, where the central logical subject is SOMETHING-subject, which is predicted by the quantitative, qualitative, living actional, locative and temporal characteristics:

**[[[SO MUCH (SUCH (SOMETHING EXISTS))) OPERATING] WAY] HERE]
AMOUNT QUALITY SUBJECT ACTIVITY METHOD TIME/PLACE**

This model takes part in the construction of the conceptual structures of those mental appearances, which include a few subjected essences [5:17; 6: 83-84]. On the material of five explanatory dictionaries of different branches of science, in particular, philosophical, psychological, English-Ukrainian explanatory dictionary in the computing engineering of Internet and programming cyberset INTERNET PENETRATION [7; 8; 9; 10; 11] is possible to present five slots of the objected frame of the given cyberset: [SUCH (quality)], [SOMETHING (object)], [OPERATES WITH PURPOSE (activity)], [METHOD/WAY], [HERE (place)].

To fulfill the slot [SUCH] we select LSV *hacker*.

Slot [SOMETHING] is correlated with such LSV: *method; icons application*.

LSV that fulfill the slot [OPERATES WITH PURPOSE] are: *modem searching; marking the location of choice nodes wirelessly*.

LSV, that fulfill the slot [METHOD/WAY] is *by automatic selection*.

To fulfill the slot [HERE] we select the LSV *Internet*.

The description of illustrative material allows to model cyberset INTERNET PENETRATION in objected frame, presented in the table 1.

Table 1

Objected frame of cyberset INTERNET PENETRATION

QUALITY SUCH	SUBJECT SOMETHING	OPERATES WITH PURPOSE	METHOD / WAY	HERE
WARCHALKING				
hacker	icons application	marketing the location of choice nodes wirelessly	by automatic selection	Internet
WARDIALING				
hacker	method	modem searching	by automatic selection	Internet
WARDRIVING				
hacker	method	modem searching	by automatic selection	Internet

In this type of frame in cyberset INTERNET PENETRATION for the computer neologisms *warchalking*, *wardialing* and *wardriving* common are the slots [SUCH], as far as these neologisms have common LSV hacker, [METHOD/WAY]: by automatic selection and [HERE]: Internet. Inexact synonymy is shown in the slots [SOMETHING] and [OPERATES WITH PURPOSE]. In slot [SOMETHING] *wardialing*, *wardriving* have the common LSV – method, *warchalking* contains additional characteristic **icons application*. In slot [OPERATES WITH PURPOSE] *wardialing* and *wardriving* have the common LSV – modem searching, *warchalking* – ** marketing the location of choice nodes wirelessly*.

The structure of the actional frame consists of five slots:

[SOMEBODY (agent)], [OPERATES WITH PURPOSE], [SOMETHING (instrument)], [METHOD/WAY], [HERE].

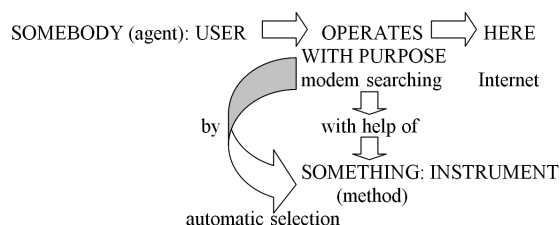
LSV correlating with slot [SOMEBODY]: *user*.

Slot [OPERATES WITH PURPOSE] relatively correlates with characteristic decoding information: *modem searching*.

Slot [SOMETHING (instrument)] relatively correlates with characteristic: *method*.

LSV, that fulfill slot [METHOD/WAY] is: *by automatic selection*.

To fulfill slot [HERE] we highlight such LSV as *Internet*.

This model is presented in the picture 1.

The qualitative analysis of identity and difference in the slots of the analyzed computer neologisms (*warchalking*, *wardialing*, *wardriving*) are given in Table 2.

Picture 1 Actional frame of cyberset INTERNET PENETRATION

conclusion that computer neologisms *warchalking*, *wardialing* and *wardriving* fully coincide in slot parameters [SUCH], [METHOD/WAY] and [HERE]. Partial synonymy was highlighted in slots [SOMETHING] and [OPERATES WITH PURPOSE]. The dominant of the given cyberset is computer neologism *WARCHALKING*, because it can substitute any of the researched computer neologisms in a wider linguistic context.

This type of analysis allows us to draw the

Table 2
Qualitative parameters of slots identify and difference of cyberset INTERNET PENETRATION

Computer neologisms \ SLOTS	SUCH	SOMETHING	OPERATES WITH PURPOSE	METHOD / WAY	HERE
	<i>Warchalking</i>	+	≈	≈	+
<i>Wardialing</i>	+	+	+	+	+
<i>Wardriving</i>	+	+	+	+	+

Conclusions. The analysis of the dictionaries definitions is the important stage of research of cyberset INTERNET PENETRATION and in the nearest future it can serve as the basis for experimental research of functioning peculiarities of conceptual and frame arrangement of other computer neologisms in the mental lexicon of the personality. The results received in this research do not exhaust the range of questions dealing with the computer neologisms researching, but create perspectives for comparison of structure analysis results of all computer dictionaries and deep analysis of computer neologisms interaction within conceptual and frame models frameworks.

BIBLIOGRAPHY

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды (Т. 1). Лексическая семантика : 2-е изд., испр. и доп. / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа “Языки русской культуры”. Изд. фирма “Восточная литература” РАН, 1995. – 472 с.
2. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства /М.П. Кочерган. – Вид. 2. – К., 2008. – 368 с.
3. Новиков Л. А. Семантика русского языка /Л. А. Новиков. – М.: Высшая шк., 1982. – 272 с.
4. The Synonym of Findler J.I. Rodale. – UK: Warner Books Edition, 2003. – 1380 p.
5. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкас. держ. ун-ту. – Сер. : “Філологічні студії”. – 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
6. Ясінська О.В. Концептуалізація синонімічно-антонімічних зв'язків у сфері комп'ютерних неологізмів сучасної англійської мови: дис. ...канд. філол. наук: спеціальність 10.02.04 “Германські мови”/ О.В. Ясінська. – Луцьк, 2013. – 214 с.
7. IBM Dictionary of Computing. The tenth Edition [by George Mc Daniel]. – McGraw-Hill, Inc., 1994. – 758 p.
8. Merriam-Webster Online Dictionary and Thesaurus [Electronic resource]. – Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/thesaurus/language>

9. New Webster's Dictionary and thesaurus of the English Language. – Danbury: Lexicon Publications, inc., 2003. – 1149 p.
10. Англо-український глосарій Microsoft ®: громадська редакція / [За ред. Б. Рицаря]. – Л. : ЕКОінформ, 2006. – 208 с.
11. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування. – К. : Видав. дім "СофтПрес", 2005. – Вид. 1 – 552 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Ясінська – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов природничо-математичних спеціальностей Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: прикладна лінгвістика, перекладознавство.

УДК 811.111.2'15

KELTISCHES WORTGUT IM DEUTSCHEN

Astrid BRUNNER (Neu-Ulm, Deutschland)

У статті розглядаються запозичення з кельтської мови в німецьку, їх місце та функціонування. Іношомовні запозичення не лише збагачують мову, а й сприяють культурному, науковому та технологічному розвитку країни, тому їм відведено особливе місце у лінгвістичних дослідженнях.

Ключові слова: запозичення, інтернаціоналізми, збагачення словникового складу мови, етимологія.

The paper dwells on the German lexical borrowings from the Celtic languages, their place and function.

The loan-words not only enrich a language, but also facilitate the cultural, scientific and technological development of the country. Thus they are given much attention by the linguistic researchers.

Keywords: borrowing, internationalism, lexical enrichment, etymology.

Die geschichtlich gewordenen Wortbedeutungen sind nichts Wesenloses. Sie spiegeln nicht nur die Geistes- und Kulturgeschichte eines Sprachvolkes wider, sondern beeinflussen sein Geistesleben bis in die Gegenwart. Das gibt der Beschäftigung mit der Herkunft unseres Wortgutes eine Bedeutung jenseits aller Modeströmungen. Eine solche Betrachtung bestätigt zunächst einmal die innere Berechtigung der landläufigen Einteilung unseres Wortschatzes in *Erb-, Lehn- und Fremdwörter*, auch wenn hier die Grenzen nicht immer scharf zu bestimmen sind. Das Erbgut des Deutschen geht auf die Vorzeit der indogermanischen (idg.) Völkerfamilie zurück, mit der die germanischen Völker einen starken unmittelbaren Zusammenhang bewahrt haben. Sprachwissenschaftler wiesen darauf hin, dass vom Baltoslawischen abgesehen, keine idg. Sprache in Form-, Laut- und Satzlehre, vielleicht auch im Wortschatz, so viel Altes bewahrt hat wie das Urgermanische.

Die Wanderung von Wörtern von einem Volk zum anderen ist zumeist durch eine überragende geistige und technische Leistung oder auch die politisch-wirtschaftliche Vormachtstellung eines Volkes veranlasst worden. Insbesondere hält die Übernahme fremden Wortgutes folgende Tatbestände fest:

1. Ein Volk lernt neue Gegenstände kennen, die seinem Lebenskreis bisher unbekannt waren und übernimmt gleichzeitig die fremden Bezeichnungen dafür (Pfeffer, Tiger, Kirsche usw.);

2. es wird mit einer neuen Verwendung bereits bekannter Kulturgüter vertraut gemacht (Butter, Tisch, Fenster);

3. es eröffnen sich ihm in der Berührung mit einer anderen Kultur ganz neue geistige Bereiche oder Techniken (Einführung des Christentums, römischer Steinbau, südliche Gartenkultur);

4. bestimmte Bereiche der Kultur sind von einem Volke in vorbildlicher Weise entfaltet worden, was die Entlehnung des entsprechenden Wortgutes begünstigt. Hier sei nur verwiesen auf Verwaltung und Rechtsprechung der Römer; gesellschaftliches und geistiges Leben der Franzosen; Handel und Musik der Italiener; Sport und Politik der Engländer; Wirtschaft, Werbetechniken und Vergnügungsindustrie der Amerikaner. Es ist bemerkenswert, dass in diesem Vorgang die Gruppe der eigentlichen Fremdwörter umso stärker vertreten ist, je später die Übernahme erfolgte.

Die Annahme, dass sprachliche Entlehnung u. a. ein kulturelles Gefälle zwischen den betroffenen Sprachgemeinschaften widerspiegelt, bestätigt sich für die Schicht der ältesten Lehnwörter im Deutschen, die aus dem Keltischen über das Germanische zu uns gekommen sind. Diese Entlehnungen sind gleichsam ein Vorspiel zu der weit bedeutsameren Bereicherung, die unsere Sprache dem Lateinischen verdankt. Die Kelten, der Indogermanische (idg.) Volksstamm, mit dem die Germanen die längste und engste Verbindung bewahrten, hatten ihr Stammland in Frankreich sowie in Mittel- und Süddeutschland zwischen Rhein und Elbe, hauptsächlich aber südlich des Mains. Bereits vor dem Beginn der eigentlichen germanischen Wanderungen, die wir als Völkerwanderung bezeichnen, stießen die Kelten auf ihren Zügen in den Mittelmeerraum vor und kamen dabei in Berührung mit griechischer, etruskischer und kleinasiatischer Kultur.

Die keltische Überlegenheit in Mitteleuropa ergab sich aus einer hoch entwickelten Eisenindustrie, großer Kunstfertigkeit, dem Reichtum an Edelmetallen und wahrscheinlich auch einer strafferen staatlichen und wirtschaftlichen Organisation. Die Blüte der *Latène-Kultur* ist der Höhepunkt des Keltentums, dessen Macht endgültig durch *Gaius Julius Caesar* (100 v.Chr. – 44 v.Chr.) gebrochen wurde.

Das aus dem Keltischen entlehnte Wortgut ist schon recht vielschichtig. Aus dem Bereich des staatlich-sozialen Lebens sind hier vor allem die Wörter *Amt* und *Reich* zu nennen. Das keltische *ambactus* (Caesar erzählt *Bell. Gall.* 6, 15 von den gallischen Großen) aus dem sich unser *Amt* (ahd. *ambaht*, mhd. *ambet*) bildete, bedeutet soviel wie *Herumgesandter*. Die in diesem Wort steckende Wurzel **ag-* ist idg. Sprachgut und drückt die Vorstellung *treiben, senden* aus. Diese Wurzel begegnet uns auch im Wort *Acker* (lat. *agere: ago egi actum*). – Die Bezeichnung *Reich* ist zwar mit lat. *rex, regis*, altindisch (ai). *rāj-* (*maha [magnus] raja [ratscha König] = großer König*), mit Erweiterung zum *n*-Stamm *rāj-an*, verwandt, geht aber unmittelbar zurück auf kelt. *rix*, das Wort für *Fürst, Herr*. Wäre *Reich* aus dem Lateinischen entnommen worden, müsste es heute *rach* lauten. Das Kriterium der Entlehnung bildet das wurzelhafte *ī* der germanischen Wortsippe *Reich* (got. *reiks*, ae. *rica* „Herrscher, Vornehmer“, got. *reiki*, ahd. *rīhhi*, an. *riki* etc. „Reich“) das nicht lautgesetzlich auf idg. *ē* zurückgehen kann, da dies im West- und Nordgermanischen zu *ā* werden musste. Die Silbe *rix / rig* findet sich in zahlreichen keltischen und germanischen Eigennamen, so in *Bojorix*, dem keltischen Bojerkönig, der sich in Böhmen den Kimbern, ein germanischer Stamm aus Jütland, anschloss und später sogar ihr Führer wurde. Die Kimbern wurden 101 v. Chr. in Italien von *Marius* (156 v.Chr. – 86 v.Chr.) bei Vercellae vernichtend geschlagen. Zu erwähnen sind hier auch die keltischen Personennamen *Segomoros*, *Caturigs*, *Brigovix*, die im Germanischen bzw. Althochdeutschen *Segimerus*, *Hadurich* und *Burgvih* lauten. *Vercingetorix* (+ 46 v.Chr.), Keltenfürst und Gallierführer, der sich 52 v. Chr. gegen *Caesar* im Gallischen Krieg erhoben hatte. Das Wort ‚*Eid*‘, das im Gefolgschafts- und Rechtsleben eine große Rolle spielt, geht auf ein kelt. *ōeth* *ōi-to-s, got. *aits* zurück; oder ‚*Glocke*‘ aus air. *cloce*, *klokkā (Schelle, Glocke).

Aus der Überlegenheit der Kelten auf dem Gebiet der Gewinnung und Verarbeitung von Eisen erklärt es sich, dass uns das Keltische hier eine ganze Reihe von Lehnwörtern geliefert hat. Das Wort für *Eisen* selbst ist keltischen Ursprungs; es ist eine Zusammensetzung aus *īs-* mit der sonst im Germanischen nicht vorkommenden Ableitungssilbe *-arn* (*īsarn*), urkelt. **īsarno-*. Von der Kunst der Kelten in der Herstellung von Waffen und Kriegsgerät zeugen die Bezeichnungen *Ger*, die Hauptangriffswaffe der *Germanen*, und *Brünne*; beide sind aus dem gallischen *gāison* bzw. dem altirischen (air.) *bruinne* = Brust abzuleiten. Auch *Gabel*, ursprünglich nur eine Waffe, ist ein keltisches Wort; lat. *gabalus* ‚Galgen, Kreuz‘ ist aus dem Gallischen entlehnt, **ghabhlo-*. Erstaunlich ist, dass eine Reihe altdeutscher Ausdrücke für Kampf auf keltisches Wortgut zurückzugehen scheinen, so zum Beispiel *hadu* (Hadubrand) und *wig* (Hedwig). Auch ein so undeutsch anmutendes Wort wie *Held* erklärt sich am ehesten aus dem irischen *kaletō* = hart. Freilich ist eine solche Ableitung aus dem Keltischen nicht mit unbedingter Sicherheit zu beweisen. Da vieles dafür spricht, dass die Kelten den Germanen in der Pferdezucht voraus waren, ist anzunehmen, dass das deutsche Wort *Mähre*, das auch im *Marschall* und *Marstall* vorkommt, aus dem kelt. *marka* kommt. Das ist umso wahrscheinlicher, als auch unser Pferd einen keltischen Wortkern hat und über das mittellateinische (mlat.) *paraveredus* auf das kelt. *reda* = Reisewagen zurückgeht. Da die germanische Kleidung der Bronzezeit später durch die lange Hose, kelt. *braca*, verdrängt wurde, darf gelten, dass auch das mhd. *bruoeh* (engl. breeches) = Kleidungsstück um Hüfte und Oberschenkel, aus dem Keltischen kommt. Die Häuptlinge dieses Volkes trugen eine Fußkleidung, die von den Römern lat. *solea Gallica* ‚gallische Sandale‘ genannt wurde, (lat. *caligula* ‚Soldatenstiefelchen‘) spätlat. *Gallicula*, franz. *galoche*. Diese Bezeichnung liegt unserem *Galosche* ‚Überschuh‘ zugrunde.

Eine alte Form der keltischen Siedlungen ist im Germ. **tuna-* = Einfriedung, Zaun (engl. town) erhalten, das vom kelt. *dunum* (befestigte Stadt) hergeleitet ist. Viele Ortsnamen in Europa: Daun in der Eifel, bei uns z. B. Kempten im Allgäu/Bayern (*Campodunum*), erklären sich aus Zusammensetzungen mit diesem Wort. Es ist hier erwähnenswert, dass noch viele geographische Bezeichnungen an frühere keltische Siedlungsgebiete erinnern. So tragen zahlreiche deutsche Fluss- und Ortsnamen wie Tauber oder Worms keltische Namen.

Der Stammesname der *Baiern*, der so viel bedeutet wie Leute aus *Bajaheim* (Böhmen) hält die geschichtliche Tatsache fest, dass die Besiedlung Bayerns um 500 durch germanische Stämme (Markomannen) erfolgte, die sich nach dem Aufbruch der keltischen *Bojer* vorübergehend in Böhmen

niedergelassen hatten. Ein Teilstamm der *Bojer* waren die zu *Caesars* Zeit in Mitteldeutschland ansässigen *Volcae*. Die Germanen übertrugen diesen Namen auf alle keltischen Stämme und nach deren Romanisierung auf alles Romanische. Im Althochdeutschen (ahd.) wurde daraus *walah*, das sich zu *welsch* weiterentwickelte. In vielen Ortsnamen und Bezeichnungen wie *Walchensee*, *Walensee*, *Wallis*, *Wallonien*, *Wallachau*, *Walsertal* lebt dieses Wort weiter.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Förster M. Keltisches Wortgut im Englischen : Eine sprachl. Untersuchung / Max Förster. – Halle (Saale) : M. Niemeyer, 1964. – 128 S.
2. Friedrich R. Kurzgefasste keltisch-hochdeutsche Wortkunde / Rudolf Friedrich. – Münster: Agenda, 2013. – 104 S.
3. Richter G. J. Keltische Wurzeln in europäischen Sprachen. Sprache als Zugang zur Geschichte / Gerhard Joachim Richter. – Norderstedt: Books on Demand GmbH, 3. veränderte Auflage, 2010. – 426 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Астрід Бруннер – вчитель-методист, медіатор реального училища м. Ной Ульм (Німеччина), doctor honoris causa Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: семантика та граматики в діячості, історія мови, прамови.

УДК 811.112.2 '373.7 (045)

ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЮ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Світлана ГАНЖЕЛО (Маріуполь, Україна)

У даній статті розглядається явище фразеологічної трансформації та надається класифікація найпоширеніших типів перетворень фразеологічних одиниць німецької мови, описуються особливості прийомів оказіональної трансформації фразеологізмів як експресивних знаків.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна трансформація, модифікація, буквализація, подвійна актуалізація, субституція, еліпсис.

The paper focuses on the phenomenon of the phraseological transformation. The author gives the classification of the most widespread transformations of the German phraseological units, reveals the ways of the occasional transformation of phraseological units as expressive language marks.

Keywords: phraseological unit, phraseological transformation, modification, literalization, double actualization, substitution, ellipse.

Досліджуючи використання фразеологічних одиниць (ФО) у мовленні, розрізняють узуальне вживання ФО, тобто без змін їх елементів і структури, та оказіональне вживання ФО, тобто з трансформацією складових елементів та структури. Оказіональне вживання ФО як утворення для певної мовленнєвої ситуації в нашій статті позначається терміном фразеологічна трансформація. Багатогранність і недостатній розгляд проблеми фразеологічної трансформації фразеологізмів вже довгий час спонукає науковців до вивчення подібних процесів, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Про зацікавленість проблемою функціонування фразеологічних одиниць у мовознавстві свідчить значна кількість наукових праць, у яких особлива увага дослідників прикута до вивчення ФО у мовленні (зокрема праці С.Денисенко, М.Шанського, Н.Бойченка, Т.Гусейнової, С.Соколовської, О.Куніна, Г.Бургер, Д.Добровольського, І.Чернишової, В.Фляйшер та ін.). На початку ХХІ століття зростає інтерес науковців до аналізу фразеологічних трансформацій (модифікацій) у мовленні. Прикладом можуть слугувати, зокрема, наукові праці таких учених, як С.Коновець, Т.Свердан, С.Пташник, М.Джаграєва, Н.Скиба, Г.Аліомарова, І.Кукліна та ін., чий дослідження здійснювалися тільки на матеріалі художньо-публіцистичних текстів. Слід зазначити, що на сучасному етапі досліджень у мовознавчій науці немає єдиного визначення поняття “оказіональної трансформації” ФО, і єдиного однозначного погляду на засоби трансформацій ФО, що й зумовило необхідність подальшої розробки й уточнення типів фразеологічних трансформацій у мовленні, оскільки склад трансформованих ФО постійно поповнюється.

Об'єктом аналізу стали фразеологічні одиниці, які залучаються до процесу трансформації.

Метою статті є класифікація та дослідження найпоширеніших типів трансформацій фразеологічних одиниць. Опис особливостей (умов, механізмів, результатів) прийомів оказіонального перетворення ФО дозволить виявити, з одного боку, прагматичні можливості оказіональних фразеологізмів як експресивних знаків, які є ярким засобом виразності, а з іншого

– креативні можливості носіїв мови як користувачів мови, які намагаються максимально точно виразити думку та якомога повно проявити оціночність та експресію щодо явищ навколишнього світу.

Для характеристики трансформації ФО у сучасній науковій літературі використовуються різні терміни: фразеологічні видозміни, перетворення, модифікації, дефразеологізація. Також по-різному тлумачиться мовознавцями поняття фразеологічної трансформації. Т.Гусейнова [4: 7], наприклад, стверджує, що будь-яке відхилення від загальноприйнятої норми, яке закріплене в лінгвістичній літературі, а також “імпровізовану зміну в експресивно-стилістичних цілях” слід вважати трансформацією фразеологізму. І.Арнольд [1: 89] під модифікацією, або трансформацією, фразеологізмів розуміє такі “релевантні зміни в лексичному складі, синтаксичній структурі, семантиці, за яких узуально-стала форма фразеологізму протиставляється його оказіональній формі”. Г.Бургер [9: 114] модифікацією ФО вважає “креативні зміни в складі фразеологізму, що не відповідають формі, зафіксованій в словнику, та зумовлені цілями певного контексту”. Н.Бойченко [5: 168] трансформацією стійких сполук називає такі “зміни, які викликані їх актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, що увиразнюють повідомлення шляхом вираження експресивної інформації”. Під оказіональними (індивідуально-авторськими) трансформаціями розуміємо творчу зміну (модифікацію) семантики і структури ФО з певною стилістичною метою. Трансформовані фразеологізми актуалізують свої потенційні властивості, продукують додаткові значеннєві відтінки. Головним завданням оказіональних ФО вважаємо підсилення емотивної, контекстуальної виразності. В процесі постійного вживання ФО втрачає значною мірою первинну експресивність; “оказіональне вживання – стилістичний прийом, який дозволяє надати ФО новизни, яскравості і реалізує їхні потенційні виразні якості” [6: 29].

Відрізняються думки науковців і стосовно способів трансформації ФО. Одні вчені не розмежовують семантико-стилістичні зміни і структурні перетворення, інші пропонують класифікацію тих видів трансформації, які найчастіше використовуються в публіцистиці. Проте, незважаючи на відмінність у класифікаціях фразеологічних трансформацій більшість дослідників виділяють 2 типи трансформації ФО: семантичний і структурно-семантичний.

Слід зазначити, що головною причиною будь-якої трансформації фразеологізмів є “конкретизація їхнього значення, намагання пов’язати семантику, емоціональне і стильове значення з конкретними, неповторними умовами контексту” [5: 10].

Безумовно можливість фразеологічних трансформацій витикає із збереження у ФО внутрішньої форми (тобто вихідного буквального значення) та відносної стійкості. Перетворенням можуть підлягати як семантика, так і структура словосполучень. Перетворення семантики фразеологізму здійснюється у контексті. Спеціально створений автором контекст не тільки допомагає читачу відтворити фразеологічний образ, але й посилює разом з тим метафоричність, яка стерлась, та емоційність [4: 8].

Аналізуючи роль контексту у перетворенні семантики ФО, необхідно зазначити наступне: залежність значення вільного словосполучення від контексту відносна, так як в кожному контексті (окрім спеціально побудованого з метою створення фразеологічного каламбуру) значення такого сполучення зрозуміло із значення слів, його компонентів, ФО же реалізує своє значення тільки разом з іншими словами контексту.

Фразеологізм з’являється в контексті та, в контексті ж відроджується його буквальне значення. Якщо загальномова семантика абстрактна, то мовленнєва – конкретна. Ця конкретність мовленнєвої семантики ФО зумовлена ситуацією, контекстом. Специфіка співвідношення фразеологізм – контекст полягає у тому, що фразеологічна одиниця є, по-перше, особливим самостійним контекстом та, по-друге, є частиною контексту. «Оскільки контекст у широкому розумінні – це ніщо інше, як мовленнєвий потік, у якому конкретизуються мовні одиниці, але контекстуальна специфіка ФО – це, по суті, фразеологічна специфіка взаємодії мовомовлення» [7: 171].

До семантичних перетворень Мокієнко В.М. відносить семантико-стилістичні перетворення, які не впливають на лексико-граматичну структуру ФО. До трансформацій цього типу відносимо наступні прийоми:

1. Придбання фразеологізмом додаткового семантичного відтінку.
2. Переосмислення фразеологічної одиниці. Під переосмисленням розуміємо корінне перетворення смислового ядра, семантичного стержня фразеологічної одиниці, повна зміна її

сміслового змісту.

3. Зміна конотативного змісту ФО. Конотація розглядається як емотивний, оціночний, експресивний та функціонально-стилістичний компонент значення, невідривно пов'язаний з предметно-логічним змістом мовного знаку. Слід розрізняти кількісну та якісну зміну компонентів конотації. Кількісні зміни проявляються в інтенсифікації або ослабленні емоційності, оцінки, експресивності. Якісні зміни – в перетворенні, оновленні емотивно-оціночного плану.

4. В сучасній німецькій мові особливого поширення набули семантичні трансформації, або дефразеологізація, спричинені актуалізацією ФО в особливих контекстуальних умовах, внаслідок чого узуальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків. Під поняттям дефразеологізація розглядається дестабілізація фразеологічної норми, тобто образно-метафоричне переосмислення в мовленнєвій практиці. До основних видів семантичних трансформацій належать:

а) Буквалізація значення ФО. Під час буквалізації вихідне, пряме значення сполучення не тільки актуалізується, але й виступає на передній план, часто протиставляючись фразеологічному значенню. Прийом буквалізації значення часто використовується в анекдотах, наприклад: „*Der Theaterdirektor Friedrich Haase kritisierte einmal einen nur mäßig begabten Schauspieler, woraufhin dieser ihn um Nachsicht bat: „Sie haben ja keine Vorstellung von meiner Liebe zur Kunst.“ – „Wenigstens keine besuchte“, brummte der Direktor.“* Гумористичний ефект у цьому анекдоті базується на протиставленні двох значень компонента *Vorstellung*: 1) уявлення, поняття; 2) вистава, спектакль [8: 123].

б) Подвійна актуалізація (подвійний семантичний план). Під подвійною актуалізацією розуміється схрещення фразеологічного значення ФО та його образної системи та / або внутрішньої форми, наприклад: „*Der Kanzler sitzt auf heißen Kohlen*“. Тут актуалізується пряме значення компонента *die Kohle* зі значенням вугілля (мається на увазі демонстрація гірників) та фразеологічне: *auf heißen (glühenden) Kohlen sitzen* – сидіти як на вугіллі, як на голках [3: 587].

Особливу увагу слід приділити структурно-семантичним перетворенням фразеологічних одиниць, що є смисловими трансформаціями, пов'язаними зі зміною лексичного складу та граматичної форми фразеологізмів. У сучасній німецькій мові існує декілька класифікацій структурно-семантичних модифікацій ФО, наведених Г. Бюргером, Д. Добровольським, В. Фляйшером, А. Хеммі та іншими. Отже ми розрізняємо два типи структурно-семантичних перетворень: 1) трансформації, що не ведуть до порушення тотожності фразеологічних одиниць; 2) перетворення, в результаті яких виникають оказіональні (індивідуально-авторські) фразеологізми та слова.

В результаті структурно-семантичних перетворень першого типу створюються різноманітні індивідуально-авторські вживання ФО, які конкретизують та розвивають смисловий зміст, посилюють експресивність, видозмінюють емотивно-оціночний план в межах тотожності фразеологізмів, що змінюють або уточнюють образ людини. До таких трансформацій відносимо наступні:

1. Зміна компонентного складу ФО. Наприклад, оказіональні вживання фразеологічних одиниць, у яких окремі компоненти або сполучення компонентів поширені словами вільного вживання. Поширення складу.

1.1. Заміна, або субституція, компонентів ФО словом або словосполученням є одним із найпоширеніших різновидів структурно-семантичного типу трансформацій, при якому вибір слова-замінника зумовлює контекст. Це улюблений та найбільш вживаний прийом, популярний в журналістиці, рекламі, на телебаченні тощо: „*WC-Ente verdient Ihr Vertrauen. Ente gut, alles gut*“ (реклама "туалетного каченя"); „*Preise gut, alles gut*“ (слоган фірми C&A) – вихідна форма: *Ende gut, alles gut*.

1.2. Еліпсис фразеологічної одиниці, тобто скорочення компонентного складу ФО. При цьому смисловий зміст фразеологічної одиниці зберігається, та скорочення компонентного складу ФО надає висловлюванню додаткових відтінків експресивності. Досить часто зустрічаються еліпси відомих прислів'їв, що є проявом мовного соціоцентризму, коли мовець, по-перше, спирається на силу традицій, по-друге, випускаючи ті чи інші компоненти ФО, він впевнений, що його зрозуміють, оскільки скорочені та вихідні ФО мають однакове значення, наприклад: „*Wer zuletzt lacht...*“ (*Wer zuletzt lacht, lacht am besten*) [2: 57].

1.3. Протилежною трансформацією до еліпсу є розширення структури базової ФО, що інтенсифікує значення ФО. Цей вид лексичного перетворення ФО, як правило, не вносить якісних

змін у компонентний склад вихідної моделі, наслідком чого є створення додаткових відтінків значення і розширення базової ФО. Наприклад: „*sein reaktionäres politisches Süppchen kochen*“ (*sein (eigenes) Süppchen kochen*) [2: 543]. Зустрічаються й гумористично-іронічні продовження відомих прислів'їв, наприклад: „*Ein Mann, ein Wort – eine Frau, ein Wörterbuch*“ – вихідна форма: *Ein Mann, ein Wort* [10: 203].

2. Зміна у розташування компонентів.

2.1. Дістантне розташування компонентів, пов'язане з їх смисловим виділенням, відокремленням.

2.2. Синтаксична інверсія як засіб посилення експресивності, смислового виділення компонентів. Наприклад: „*j-m einen schiefen Blick zuwerfen*“ – вихідна форма: *j-n schief ansehen* [2: 211].

3. Диференціюються внутрішні та зовнішні синтаксичні перетворення фразеологічних одиниць.

3.1. Зовнішні морфологічні трансформації ФО – нормативні видозміни граматичної форми компонентів фразеологічних одиниць в межах морфологічної парадигми. Наприклад: „*die Augen rollen*“ – вихідна форма: *mit den Augen rollen* [3: 57].

3.2. Внутрішня морфологічна трансформація фразеологізмів – зміна граматичної форми фразеологічних одиниць, що не входять до розряду нормативних реалізацій членів морфологічної парадигми фразеологічних одиниць, які виражають семантику індивідуальних вживань ФО.

3.3. Внутрішні синтаксичні перетворення фразеологізмів – нормативні синтаксичні видозміни фразеологічних одиниць в рамках синтаксичної парадигми.

3.4. Внутрішня синтаксична трансформація ФО – зміна внутрішньої синтаксичної структури фразеологізму.

4. Перехід стверджуючих форм в заперечні та навпаки. Наприклад: „*j-m ein Haar krummen*“ – вихідна форма: *j-m kein Haar krummen* [2: 105].

5. Поширення лексико-семантичної сполученості фразеологічних одиниць. Часто ці види трансформацій зустрічаються в комбінації з іншими структурно-семантичними перетвореннями. Наприклад: „*Spiel mit dem politischen Feuer*“ – вихідна форма: *Spiel mit dem Feuer* [3: 156].

6. Повна деформація. При цьому окремі компоненти можуть вживатися відокремлено, не вступаючи до синтаксичних зв'язків, або вживаються як смислові центри сполучень, що повною мірою відрізняються структурою та лексичним складом від первинної ФО. Наприклад: „*Lebt Ihre Heizung in Saus und Braus*“ – вихідна форма: *in Saus und Braus leben* [10: 73].

7. Використовування окремих компонентів, які виражають елементи фразеологічного значення.

8. Народньо-етимологічне перетворення фразеологізму. Переосмислення внутрішньої форми ФО на основі народної етимології може приводити до зміни її матеріальної форми.

Другий тип структурно-семантичних перетворень фразеологізмів – трансформація, в результаті яких виникають авторські афоризми. Підсумовуючи все оглянуте вище, можна сказати, що трансформація фразеологічних одиниць можлива лише тому, що вони мають внутрішню форму, яка дозволяє авторам її оновити, оживити образ, який стерся в результаті багаторазового використання, а також пристосувати узагальнений метафоричний зміст того чи іншого виразу до умов контексту. В результаті трансформацій фразеологічного звороту відомий усім вираз перетворюється в особливий та несподіваний, що притягує увагу читача. Трансформація – це спроба знайти нетрадиційні шляхи оновлення думки, закладеного у фразеологізмі образу.

Слід зазначити, що існує потреба в подальшому системному, комплексному вивченні фразеологічних трансформацій, у тому числі шляхом зіставного аналізу класифікацій модифікованих одиниць у творах різних авторів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности “Иностранный язык”. / И.В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Бинович Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь / Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин ; под ред. д-ра Маличе-Клаппенбах, К. Агрикола. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Рус. яз., 1975. – 665 с.
3. Гаврись В. І., Пророченко О. П. Німецько-український фразеологічний словник / В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – К. : Радянська школа, 1981. – Т. 1. – 2 416 + 282 с.
4. Гусейнова Т.С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии: Дисс....канд. филол. наук / Т. С. Гусейнова. – М.: Просвещение, 1997. – С. 7-9.

5. Давиденко Л.Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць: Автореф. дис. ... канд. філол. наук/ Л. Б. Давиденко. – К.: Київськ. нац. лінгвіст. ун-т, 1992. – С. 10-11.
6. Зимин В.И. Семантические и формально-структурные варианты фразеологических единиц // Исследования по русскому языкознанию / В.И. Зимин – М.: Просвещение, 1970. – С. 76-103.
7. Мокиенко В. М. Многозначность слова и этимология фразеологизма // Проблемы фразеологии. Межвуз. сб. науч. трудов / В. М. Мокиенко – Тула, 1980. – С. 26.
8. Тараба І.О. Лексико-семантичні трансформації складу німецьких та українських фразеологізмів у газетно-інформаційних текстах / І. О.Тараба. – Житомир: Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка, 2007. – С. 189-192.
9. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 2. Überarbeitete Auflage / H. Burger. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2003. – 214 s.
10. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. – 2., durchges. und erg. Aufl. / W. Fleischer. – Tübingen: Niemeyer Verlag, 1997. – 342 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Ганжело – асистент кафедри німецької філології Маріупольського державного університету.

Наукові інтереси: актуальні питання фразеології німецької мови, проблеми трансформації (модифікації) фразеологічних одиниць.

УДК 81`44

ПРИКМЕТНИКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ ТА СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ З СЕМАНТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ «БІЛЬШЕ НОРМИ» В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Крістіна ГРІНЕВСЬКА (Донецьк, Україна)

В статті розглянуто семантичні особливості прикметників з семантичним компонентом «більше норми». встановлено поняття норми. виявлено та охарактеризовано семантичні групи в рамках класу оцінних прикметників в англійській та німецькій мовах.

Ключові слова: норма, оцінка, прикметники об'єктивної оцінки, прикметники суб'єктивної оцінки, семантичний компонент «більше норми».

Semantic peculiarities of the adjectives with the semantic component “the excess of the norm” are considered. The definition of the norm is provided. The semantic groups of evaluative adjectives in English and German are characterized.

Key words: the norm, assessment, adjectives of objective assessment, adjectives of subjective assessment, the semantic component “the excess of the norm”.

1. Вступні зауваження. В данній статті розглядаються прикметники об'єктивної та суб'єктивної оцінки з семантичним компонентом «більше норми» в англійській і та німецькій мовах. Проблема інтерпретації оцінної категорії є дуже актуальною для сучасних лінгвістичних досліджень, динаміка досліджень оцінки зростає та є багатоаспектним об'єктом вивчення, адже оцінне значення реалізується не тільки на семантичному, а і на інших мовних рівнях. Оцінка є також категорією прагматичною, оскільки вона базується на екстралінгвістичних фактах та корелює з об'єктами реальності [6]. Основою оцінного значення є аксіологічна шкала, яка позначає характеристику ознаку, та визначає її як хорошу чи погану. Дослідження особливостей об'єктивізації оцінної семантики на матеріалі прикметників є дуже цікавим, що обумовлено властивістю прикметників називати характеристику предметів, а базою для будь-якої характеристики слугує оцінка. Вивчення прикметників, яким властиве оцінне значення, потребує комплексного підходу та аналізу їх семантико-граматичних властивостей з урахуванням аксіологічної шкали.

В контексті аналізу оцінних прикметників з семантичним компонентом «більше норми» основу дослідження складає саме категорія норми, що тісно корелює з категорією оцінки. Категорія норми закладена в основу будь-якого оцінного значення, адже для здійснення оцінного механізму необхідно спиратися на певний загальноприйнятий стандарт, який і являє собою норму. Таким чином дослідження оцінних прикметників з семантичним компонентом «більше норми» відбувається не тільки на вивченні семантичних особливостей прикметників, але й вимагає залучення аналізу семантичних характеристик пересічних між собою категорій норми та оцінки [2].

Теоретичну базу дослідження, якому присвячена дана стаття складають наукові праці таких видатних лінгвістів, як Ю.Д. Апресян, В.Д. Аракін, Н.Д. Арутюнова, О.Л. Бессонова, М.Я. Блох, В.В. Виноградов, О.М. Вольф, К.П. Іванова, В.Л. Каушанська, Д.І. Квеселевич, М.А. Кронгауз, А.Ш. Курбанова, В. Матезіус, Е.Я. Мороховська, Е.А. Поцелуєвський, Б.І. Роговська, Ю.С.

Степанов, І.І. Сушинський, І.І. Туранський, І.І. Убін, Б.С. Хаймович, З.А. Харитончик, В.І. Шаховський, Л.В. Щерба, О.М. Шрамм, Дж. Лайонз, Е. Лайзі, Е. Сепір.

Актуальність роботи обумовлена тенденціями сучасної лінгвістики до вивчення прикметників з оцінною семантикою, а також недостатньою дослідженістю проблеми кореляції категорії норми та оцінки в семантиці прикметників англійської та німецької мов, що розглядаються в зіставному аспекті. **Метою** даної статті є характеристика особливостей прикметників з семантичним компонентом «більше норми» в англійській та німецькій мовах з урахуванням категорій норми та оцінки, а також наведення семантичної класифікації прикметників суб'єктивної та об'єктивної оцінки.

Об'єктом дослідження є оцінні прикметники з семантичним компонентом «більше норми», такі як англ. *adorable*, нім. *ausgezeichnet*, укр. *дивовижний*. Клас прикметників було виявлено на основі семи «оцінка». Слід зауважити, що до матеріалу дослідження віднесені лише лексичні одиниці з семантикою позитивної оцінки [1: 213].

Матеріалом дослідження слугував 746 прикметників, відібраних з лексикографічних джерел, з яких 439 в англійській та 307 німецькій мові.

2. Оцінка є універсальною категорією, яку можна виявити у семантиці багатьох мовних одиниць, адже лексична одиниця характеризується не тільки граматичним та лексичним значенням, але й виражає ставлення або оцінку суб'єкта [5: 24]. Оцінка відноситься до суб'єктивно-прагматичних категорій та ідентифікується як судження суб'єкта, що висловлюється, його схвалення або несхвалення, бажання, заохочення тощо [3: 305]. Механізм оцінки базується на опозиції «добре – погано», який є традиційно асоціюється з уявленням про оцінку в лінгвістиці [4: 12]. Семантичний комплекс «добре-погано» належить до розряду градуйованих понять, в яких кожний антонім позначає напрям шкали, яка йде у протилежні сторони, розділені віссю симетрії. Зростання однієї ознаки за шкалою неодмінно спричиняє зменшення іншої [2: 332-333; 6: 6-8].

Одним з найважливіших елементів оцінки є аксіологічна шкала, центральна частина якої ідентифікується як «норма» [1: 66]. Норма визначається певна основа оцінок, той стандарт, стереотип, на який спирається оцінюючий суб'єкт [8].

Семантичний компонент «більше норми» має за основу ознаку норму саме як центр вимірювальної шкали, який співпадає із стандартом певної ознаки. Перевищення норми дорівнює переміщенню статусу ознаки у бік позитивного полюсу. Таким чином слід підкреслити, що семантичний компонент «більше норми» властивий лише прикметникам, що виражають позитивну ознаку.

3. Оцінні прикметники було поділено на групи прикметників суб'єктивної та об'єктивної оцінки. До прикметників першої групи було віднесено прикметники, які експлікують суб'єктивне ставлення того, що говорить до того чи іншого об'єкта, наприклад англ. *bonny* – 'гарненький', нім. *anmutig* 'привабливий'. До другої групи увійшли прикметники, що виражають якості, риси предмета з урахуванням об'єктивних факторів, наприклад англ. *courageous* – 'хоробрий', нім. *aufwendig* 'дорогий'. Кількісна характеристика даної семантичної групи може бути представлена у вигляді таблиці (див. табл. 1).

Диференціація оцінних прикметників на суб'єктивні та об'єктивні відбувається на основі семи, що полягає в основі значення прикметника.

3.1. Семантична група прикметників об'єктивної оцінки є більш продуктивною і нараховує 439 одиниць в англійській і 307 одиниць в німецькій мові. Прикметники об'єктивної оцінки класифікуються на основі певної ознаки, у даному дослідженні було виділено такі ознаки як риси характеру людини, якість предмета, зовнішність, ментальні здібності та матеріальний стан, згідно з якими було встановлено 5 семантичних підгруп даної групи (див.табл.1). Семантичний компонент «більше норми» було виявлено згідно зі словарною дефініцією прикметників на позначення лише позитивних ознак, адже, згідно з Ю.Д. Апресяном, перевищення норми, тобто нейтральної зони на аксіологічній шкалі, корелює з позитивною конотацією [1: 7].

3.1.1. Більш поширеною є група оцінних прикметників на позначення рис характеру і особистих якостей людини, яка нараховує 195 одиниць в англійській мові, що складає 43,9% та 132 одиниць в німецькій мові, що дорівнює 43,1%. Сюди належать такі прикметники: англ. *brave* 'хоробрий' – *willing to do things which are difficult, dangerous or painful; not afraid* 'той, що має волю/не боїться робити речі, які є важкими, небезпечними або болісними', англ. *warmhearted* 'добрий' – *kind, friendly and sympathetic* 'хороший, дружлюбний та співчутливий', нім. *gutherzig*

‘добродушний’ – *von weicher Gemutsart und anderen gegenüber wohlwollend, freundlich und hilfsbereit* ‘з м’яким характером, люб’язний, доброзичливий, прислужливий’, нім. *aufrechtig* ‘відвертий’ – *dem innersten Gefühl, der eigenen Überzeugung ohne Verstellung Ausdruck gebend* ‘той, що чесно виражає свої внутрішні почуття та думки’.

Таблиця 1.

Семантичні підгрупи класу прикметників об’єктивної оцінки в англійській та німецькій мовах

№	Семантичні підгрупи	Англ.	Кіл-ть	Нім.	Кіл-ть
1	Риси характеру і особистісні якості	англ. <i>beneficent</i> ‘великодушний’; <i>cleanly</i> охайний	195 (43,9%)	нім. <i>ufrecht</i> ‘чесний’; <i>betriebsam</i> ‘енергійний’	132 (43,1%)
2	Якості предмету	англ. <i>tenacious</i> ‘кріпкий’; <i>lasting</i> ‘тривкий’	152 (34,3%)	нім. <i>bruchfest</i> ‘міцний’; <i>nützlich</i> ‘корисний’	103 (33,6%)
3	Зовнішність	англ. <i>beefy</i> ‘мускулистий’; <i>ruddy</i> ‘рум’яний’	55 (12,5%)	нім. <i>breitnasig</i> ‘широконосий’; <i>behaart stangenlang</i> ‘довгий як жердина’	30 (9,7%)
4	Ментальні здібності	англ. <i>canny</i> ‘тямовитий’; <i>cunning</i> ‘вправний’	33 (7,5%)	нім. <i>talentiert</i> ‘талановитий’; <i>scharfsinnig</i> ‘тямущий’	38 (12,3%)
5	Матеріальний стан	англ. <i>wealthy</i> ‘багатий’; <i>rich</i> ‘заможний’	4 (1%)	нім. <i>finanzkräftig</i> ‘багатий’; <i>reich</i> ‘маєтний’	4 (1,3%)
	Разом		439 (100%)		307 (100%)

3.1.2. Друге місце за продуктивністю посідає семантична підгрупа прикметників на позначення якості предмета, до складу якої увійшли 152 одиниці або 34,4% в англійській мові та 103 одиниці в німецькій мові, що складає 33,6%. Прикладами можуть слугувати такі прикметники: англ. *ultrafashionable* ‘ультрамодечний’ – *following a style that is very popular at a particular time* ‘той, що слідує стилю, що певний час є дуже популярним’, англ. *fragrant* ‘ароматний’ – *having a pleasant smell* ‘той, що має приємний запах’, нім. *extrafein* ‘найвищої якості’ – *besonders fein* ‘дуже високої якості’, нім. *eisenhart* ‘твердий мов криця’ – *sehr hart (wie Eisen)* ‘дуже твердий (як залізо)’.

3.1.3. Підгрупа прикметників, об’єднаних спільною семою «зовнішності» нараховує 55 одиниць, що відповідає 12,5% в англійській мові та 30 одиниць, що складає 9,7% в німецькій. Прикладами можуть слугувати такі прикметники: англ. *plump* ‘товстий’ – *having a soft, round body; slightly fat* ‘той, що має м’яке, кругле тіло; дещо гладкий’, англ. *full-faced* – ‘повний (про обличчя)’ – *having a plump or round face* ‘той, що має пухке або кругле обличчя’, нім. *breitnasig* ‘широконосий’ – *mit breiter Nase* ‘з широким носом’, нім. *dick* ‘товстий’ – *von beträchtlichem, mehr als normalem Umfang; massig, nicht dünn* ‘повний, більш, ніж нормального розміру; масивний, не худий’.

3.1.4. Підгрупа оцінних прикметників об’єктивної оцінки на позначення ментальних здібностей нараховує 33 одиниці, що відповідає 7,5% в англійській та 38 одиниць або 12,3% в німецькій мові. Сюди увійшли такі прикметники: англ. *brainy* ‘мізкуватий’ – *very intelligent* ‘дуже розумний’, англ. *omniscient* ‘всезнаючий’ – *knowing everything* ‘той, що все знає’, нім. *aufgeweckt* ‘тямущий’ – *fur sein Alter von erstaunlich rascher Auffassungsgabe und geistiger Regheit* ‘той, що має дуже розвинені здібності для свого віку’, нім. *verstandig* ‘кмітливий’ – *mit Verstand begabt, von Verstand zeugend; klug, einsichtig* ‘той, що обдарований добрим розумінням; розумний, тямущий’.

3.1.5. Найменш продуктивною виявилася підгрупа прикметників на позначення матеріального стану – 4 одиниці в обох мовах, що дорівнює 1% від загальної кількості

прикметників підгрупи в англійській та 1,3% в німецькій мові. Прикладами слугують такі прикметники: англ. *wealthy* 'багатий' *having a lot of money, possessions* 'той, що має багато грошей та маєтку', англ. *moneyed* 'маєтний' *having a lot of money* 'той, що має багато грошей', нім. *begutert* 'маєтний' – *Landguter besitzend* 'той, що має багато земель', нім. *reich* 'багатий' – *viel Geld und materielle Guter besitzend, Uberfluss daran habend* 'той, що має багато грошей та матеріальний вигод, той, що має щось у повному достатку'.

3.2. Семантична група прикметників суб'єктивної оцінки і в англійській, і в німецькій мовах є менш численною ніж група прикметників об'єктивної оцінки. Суб'єктивні оцінні прикметники виражають загальну оцінку предмета чи істоти, здійснену на сукупності ознак.

Дана група оцінних прикметників в англійській мові нараховує 30 одиниць, що складає 6,3% від загальної кількості класу. Прикладом даної групи слугують такі прикметники, як англ. *pretty* 'гарненький' – *attractive without being very beautiful* 'привабливий, але не гарний', англ. *inviting* 'привабливий' – *making you want to do, try, taste, etc. something* 'той, що змушує хотіти щось зробити, спробувати, скуштувати, тощо', англ. *alluring* 'чарівний' – *attractive and exciting in a mysterious way* 'привабливий та захопливий у незбагненному сенсі'.

В німецькій мові група прикметників, що позначають суб'єктивну оцінку, нараховує 25 одиниць, що співвідноситься з 7,3% прикметників даної групи. До підгрупи увійшли прикметники: *wunderhubsch* 'неймовірно гарний' – *ganz besonders hubsch* 'той, що має дивовижну вроду', *beachtenswert* 'цікавий' – *Beachtung verdienend, bemerkenswert* 'гідний уваги', *hubsch* 'гарний' – *ein angenehmes, gefalliges Au?eres aufweisend* 'приємний, той, що всім подобається'.

Кількісна характеристика емпіричного матеріалу свідчить про те, що група прикметників об'єктивної оцінки є більш численною як в англійській, так і в німецькій мові. Щодо семантичної класифікації прикметників, кількісна характеристика одиниць, які увійшли до складу семантичних підгруп є загальною для обох мов, за виключенням семантичної підгрупи на позначення зовнішності, яка є більш численною в англійській (12,5%), ніж в німецькій мові (9,7). Група прикметників суб'єктивної оцінки є набагато менш численною в обох досліджуваних мовах ніж група прикметників об'єктивної оцінки, що може бути пояснено тим, що прикметники суб'єктивної оцінки дають лише загальну характеристику предмета або істоти, не спираючись на конкретну якість. Прикметники об'єктивної оцінки навпаки базуються на конкретних ознаках і, як наслідок охоплюють більше семантичне поле.

4. Висновки. В рамках дослідження було проаналізовано прикметники об'єктивної та суб'єктивної оцінки з семантичним компонентом «більше норми» в англійській та німецькій мовах.

4.1. Було встановлено, що норма ідентифікується як певний стандарт, що є загальним для конкретного класу предметів та відповідає середній частині аксіологічної шкали.

4.2. Виявлення семантичного компонента «більше норми» було здійснено на основі опозиції «добре-погано», яка слугує основою оцінних механізмів.

4.3. Слід зауважити, що семантичний компонент «більше норми» властивий лише прикметникам, маркованим позитивним оцінним значенням.

4.4. Група прикметників об'єктивної оцінки є більш численною в рамках класу оцінних прикметників, ніж підгрупа прикметників суб'єктивної оцінки в обох мовах. Група прикметників об'єктивної оцінки класифікується на підгрупи прикметників об'єднані такими семами як риси характеру людини, якість предмета, зовнішність, ментальні здібності та матеріальний стан.

4.5. В рамках групи прикметників суб'єктивної оцінки семантичних підгруп встановлено не було, оскільки семантика таких прикметників не базується на конкретній ознаці, а співвідноситься із загальною характеристикою предмета.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : 1995. – 366 с.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М. : 1988. – 341 с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М.: УРСС : Едиториал УРСС, 1969. – 608 с.
4. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови : когнітивно-гендерні аспекти : [монографія] / О.Л. Бессонова. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с.
5. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 244 с.
6. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
7. Кронгауз М.А. Семантика / М.А. Кронгауз. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия»,

2005. – 352 с.

8. Курбанова А.Ш. Когнитивно-синтаксический статус категории меры и степени/А.Ш. Курбанова. – Научный журнал КубГАУ, №77(03) / А.Ш. Курбанова. – Ставрополь, 2012. – 14 с.

9. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – М. : Прогресс, 1978 – 540 с.

10. Поцелуевский Е.А. Нулевая степень качества и описание значения некоторых прилагательных и сочетаний с ними / Е.А. Поцелуевский // Проблемы семантики. – М. : Наука, 1974. – С. 233-250.

11. Leisi 1961 Leisi E. Der Wortinhalt: Seine Struktur im Deutschen und Englischen / Leisi E. – Heidelberg: Quelle&Meier, 1953. –131 S.

12. Sapir E. Grading, A Study in Semantics/Edward Sapir//Philosophy of Science., Vol. 11, No. 2 (Apr., 1944). – S. 93-116.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Гринецька – аспірант кафедри германської філології Донецького національного університету.

Наукові інтереси: лексична семантика, проблеми словотвору англійської, німецької, української, російської мови.

УДК 81'33 (811.161.2 + 811.111)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДИНИЦЬ ЯДЕРНИХ МІКРОПОЛІВ ЗЛАМ / TURNING-POINT ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ КРИЗА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ)

Надія ЗАСАНЬКА (Кіровоград, Україна)

*У статті висвітлено результати зіставного аналізу функціональних особливостей одиниць ядерних мікрополів **злам** / **turning-point** лексико-семантичного поля **криза** в сучасній українській та англійській мовах на матеріалі інформаційних інтернет-видань. За допомогою лексичної програми WordSmith Tools 6 (2013) визначено кількісні та якісні характеристики зіставляваних мікрополів.*

***Ключові слова:** лексико-семантичне поле, методи корпусної лінгвістики, інформаційний текст, функціональність, високочастотна / середньочастотна / низькочастотна / нефункціональна лексема.*

*The article presents the functional peculiarities of the lexical-semantic field **turning-point** in Ukrainian and English. The qualitative and quantitative results have been received with the help of lexical software WordSmith Tools 6 (2013).*

***Key-words:** lexical-semantic field, corpus-based method, informative text, functionality, high frequency word / medium frequency / low frequency / non-functional lexeme.*

З розвитком комп'ютерних технологій межі лінгвістичних пошуків розширилися, відкриваючи нові можливості вивчати мови за допомогою корпусних методик [2; 7; 8; 10; 14; 15; 16]. Завдяки цим методикам зростають перспективи зіставних досліджень мов: матеріал, представлений корпусом, вважається релевантним для міжмовного зіставлення. Відтак, підвищується ефективність контрастивних досліджень лексики [10; 8].

Створення корпусів на основі декількох мов відіграє важливу як теоретичну, так і практичну роль. Зокрема, теоретично багатомовні корпуси забезпечують матеріал для лексичних досліджень, слугують експериментальною базою для випробовування лексичних теорій та гіпотез. З практичного боку, застосування корпусів важливе у дослідженнях із багатомовної лексикографії, термінології, перекладознавства, методики викладання мов, літературознавства, дискурсу, соціолінгвістики, юридичної лінгвістики та ін. [16: 1-10; 10: 13-14].

Корпусний підхід у мовному дослідженні, на відміну від порівняння, що базується на інтроспекції, використовує чіткішу емпіричну базу для міжмовних лексичних студій та надає багатшу, надійнішу інформацію щодо ступеня відповідності між лексичними одиницями в зіставляваних мовах [17: 7].

Для побудови корпусів використовують мережеві ресурси інтернету [6]. Інтернет виступає одним із основних чинників глобалізації людства, відтворюючи спільну віртуальну дійсність для представників різних культур, націй, релігій. Хоча інтернет слугує безмежним джерелом матеріалу для корпусної лінгвістики та сприяє вирішенню багатьох її завдань, деякі дослідники наголошують на проблемах, пов'язаних зі збалансованістю та репрезентативністю вибірки [9: 133]. У нашому дослідженні корпус, укладений на основі інтернет-текстів, відібраний та систематизований згідно визначених критеріїв (автентичності, репрезентативності, збалансованості) [2; 8; 16], відповідає специфічним вимогам зіставного дослідження лексики.

Виявлення індивідуального, специфічного та особливого на фоні культурної багатоманітності світу набуває все більшої ваги в сучасних мовних дослідженнях [10: 3-51]. Так, дослідження явища **криза** з погляду лексичної семантики дає можливість розкрити національні

особливості бачення спільної частини дійсності українцями та британцями, з'ясувати культурні відмінності в розумінні поняття кризи зіставлюваними спільнотами, визначити найактуальніші лексеми на позначення цього явища в інформаційних повідомленнях сучасної української та англійської мов. Відсутність комплексного дослідження явища **криза**, зокрема, з використанням методів корпусної лінгвістики, зумовлює нас проаналізувати функціональні особливості лексичних одиниць, що утворюють ядерні мікрополя лексико-семантичного поля **криза** в українській та англійській мовах – **злам**, **turning-point** на матеріалі сучасних інформаційних інтернет-повідомлень. У цьому й полягає **актуальність** запропонованого дослідження.

Отже, **метою** статті є зіставне вивчення функціональних особливостей одиниць ядерних мікрополів **злам** / **turning-point**, що належать до лексико-семантичних полів **криза** / **crisis** в українській та англійській мовах і визначення специфіки презентації цього явища в мовленні сучасних інформаційних інтернет-джерел. Відповідно до поставленої мети, **завдання** статті складають: а) визначення кількісних та якісних характеристик зіставлених мікрополів **злам** / **turning-point**; б) виявлення рівня частотності кожної одиниці мікрополя в інформаційних текстах; в) поділ лексичного матеріалу на групи за ступенем функціональності (одиниці з високим / середнім / низьким ступенем частотності, нефункціональні одиниці); г) зіставлення семантичних особливостей мовних одиниць в українських та англійських інформаційних текстах.

Матеріал дослідження складає суцільна вибірка інформаційних інтернет-текстів, що містять формальну вказівку на явище **злам**, **turning-point** (100 українських та 100 англійських текстів, відібраних за 2009-2013 рр.). Джерелами лексичного матеріалу вибірки послуговували інтернет-сайти періодичних електронних видань (The Times, The Guardian, The Daily Mail, The Independent, Дзеркало тижня, Україна молода, Українська правда, День та ін.)

Відповідно до результатів програми *WordSmith Tools 6.0 (2013)*, найчастотнішими лексемами в зіставлених корпусах дослідження виявляються мовні одиниці **криза**, **злам**, **зміна**, **момент**, **важливий**, **значний** та ін. в українській мові й лексеми **turning-point**, **change** (n), **point** (n), **moment**, **to happen**, **event**, **chance**, **better** в англійській.

Згідно словникових тлумачень [СУМ, OED], лексеми **злам** та **turning point** є ключовими в реалізації семантики явища криза в сучасній українській та англійській мовах. Проте аналіз функціональних можливостей зазначених одиниць в інформаційних інтернет-повідомленнях засвідчує кількісну невідповідність частоти вживання ядерних лексем в окресленому корпусі дослідження. Так, згідно з результатами програми *WordSmith Tools (2013)*, українська лексема **криза** виявляється в групі високочастотних одиниць мікрополя **злам** (зустрічається 118 разів), тоді, як її англійський еквівалент **crisis** знаходиться в групі мовних одиниць середнього ступеню частотності (фіксується 41 раз). На нашу думку, це відображає культурні особливості в баченні та розумінні соціальної реальності різними представниками світової спільноти. Українська лексема демонструє більшу конкретність, чіткість значення, тоді як англійська одиниця виявляє варіативну семантику, обумовлену особливостями інформаційного контексту.

Як показує матеріал дослідження, у наш час українці сприймають кризу як різку зміну у розвитку подій, неочікуваний **злам** у суспільній системі. В українській мові мовні одиниці **криза** та **злам** виражають семантичну однорідність – вони однаково тлумачаться в словниках (*різка зміна*) [СУМ, ВТСУМ]. Проте результати аналізу матеріалу дозволяють стверджувати, що лексема **злам** реалізує дещо визначенішу семантику, позначаючи найвищий ступінь загострення, виявлення, розкриття кризи. Напр.: *Ясно одне: це не просто так звана криза, це тектонічний злам між економічними моделями, отже, й економічними епохами* (Дзеркало тижня, 29.04.2009).

Подібна тенденція фіксується і в матеріалі дослідження англійської мови – в англійських текстах, не зважаючи на взаємність словникових тлумачень лексем **crisis** та **turning point**, повна функціональна еквівалентність семантики цих одиниць не спостерігається. Напр.: *Will the Israeli peace process talks prove to be a turning point or a crisis?* (The Guardian, 2.02.2014). Для британців **turning point** – це, в першу чергу, шанс на успіх, мить, коли все може змінитися на краще. Ця лексема позначає вирішальний, але не обов'язково складний етап у певному процесі, розвитку, становленні (напр.: *Most people involved in the study agreed that having children was the main turning point in changing their attitudes towards other people* (The Daily Mail, 22. 12.2011).

Як показують результати аналізу, на сучасному етапі дослідження ключові лексеми **злам**, **turning point** демонструють широкий спектр семантичних можливостей та актуалізуються в різноманітних інформаційних контекстах. Ці мовні одиниці реалізують значення гострих змін у персональному житті особистості, духовних та культурних цінностях, у розвитку всього

суспільства, держави, економічної системи.

В українському корпусі дослідження проблема особистості знаходиться в центрі значення мовної одиниці **злам**, відображаючи стан гострої зміни в поглядах на життя, свідомості, мисленні людини. Напр.: *Українські літературознавці намагаються знайти відповідь на духовний злам поета* (День, 15.03.2012). Світ особистісних переживань кожної людини – це відбиття істотних змін у суспільстві, близькому оточенні, соціальному середовищі особи. Напр.: *Люди в ХХ столітті вірили в ідеал, у розвиток та прогрес, і раптом стався злам – все полетіло шкереберть, це стало певним шоком для суспільства* (День, 11.11.2013).

У матеріалі англійської мови спостерігається подібне семантичне функціонування лексеми **turning point** із вказівкою на особу. Життя особистості – центральна складова у реалізації значення кризи, поворотного моменту, вирішальної миті. Напр.: *But more broadly it could be a turning point for young women in India* (The Guardian, 29.12.2012).

Зміни в сприйнятті дійсності однією людиною спричиняють поступове змінювання в загальному світогляді суспільства (напр.: *Тільки принциповий злам суспільної свідомості може запобігти поверненню назад* (День, 11.02.2010). Спільне розуміння ключових моментів історії об'єднує суспільство єдиним простором національного духу. Напр.: *It may be remembered as a disastrous turning point in our history* (Daily Mail, 2.03.2013).

Рівень осмислення соціумом навколишньої реальності ілюструє потенціальні можливості розвитку всього людства. Порівняйте: укр. *Головне – стався злам світоглядного виміру* (День, 7.12.2012); англ. *It may also be a turning point for the world* (The Guardian, 6.11.2008).

В інформативних повідомленнях зіставлюваних мов спостерігається вживання ядерних лексем **злам**, **turning point** для вираження значення зміни в духовному стані особистості: втрати моральних орієнтирів, переміни цінностей, перегляду життєвих цілей (напр.: *Тут якраз можливий драматичний злам цінностей, дезорієнтація щодо мети й способів її досягнення* (Дзеркало тижня, 3.11.2012). Семантику внутрішніх протиріч, сумнівів, невизначеності особистості маніфестують функціональні особливості англійської одиниці **turning point** (напр.: *<...> the death of his brother was a turning point in his life* (The Daily Mail, 12.03.2013).

Причиною духовного опустошення особистості може стати загальна суспільна платформа існування – соціальна система. Мовні одиниці **злам**, **turning point** відображають важливі зміни в різних сферах життя суспільства – освіті (напр.: укр. *Студенти дуже тонко зафіксували злам у нашій свідомості <...>* (День, 6.12.2008); медицині (напр.: англ. *Family planning summit could mark turning point for maternal health* (The Guardian, 5.04.2012); релігії (напр.: англ. *The troubled history of priests, sex and the church may be at a turning point* (The Guardian, 29.09.2011); технологічному розвитку (напр.: англ. *The NSA surveillance fallout should be a turning point for the tech industry* (The Guardian, 14.06.2013); культурі (напр.: укр. *І раптом різкий крутий злам і в музиці, і в зображенні <...>* (Дзеркало тижня, 18.05.2012); політиці (напр.: англ. *<...> this week has been a turning point for Labour Deputy leader <...>* (The Guardian, 29.09.2011) та ін.

Отже, аналіз функціональних особливостей ключових лексем ядерних мікрополів **злам** / **turning point** ілюструє семантичні особливості в презентації явища кризи британськими та українськими інтернет-виданнями. В українських текстах одиниця **злам** виявляє семантичну еквівалентність з лексемою **криза** та вживається переважно для позначення кардинальних, різких змін у житті людини, суспільства, держави. Для британських текстів характерною рисою є інтерпретація кризи в значенні вирішального моменту, повороту, важливого етапу.

Згідно результатів програми *WordSmith Tools* (2013), високий ступінь вживання в інформаційних інтернет-виданнях сучасної української та англійської мов виявляють лексичні одиниці **зміна** / **change** (n). Зазначені лексеми ілюструють універсальні ознаки відображення дійсності у мовах різних культур, розкриваючи значення базових характеристик будь-якого розвитку. Порівняйте, наприклад, функціонування одиниць **зміна** / **change** у текстах: укр. *Ми живемо в епоху швидких і глобальних змін, і цим не можна не керувати* (Дзеркало тижня, 15.02.2008) та англ. *Throughout history human progress has arisen from the dream of achieving far-reaching change even when people have said it was beyond our grasp, <...>* (The Guardian, 6.12.2009).

Розуміння кризи як моменту зміни збігається в обох мовах – лексичні одиниці **момент** / **moment** виявляють високий ступінь функціонування в інформаційних повідомленнях сучасної української та англійської мов. Напр.: укр. *<...> це чи не найяскравіший момент в українських реаліях останньої чверті століття* (Дзеркало тижня, 22.11.2013). Англійська лексема **moment** ілюструє семантичну еквівалентність з ключовою одиницею мікрополя **turning point** (напр.: *<...> the world overwhelmingly delighted in Barack Obama's victory, seeing in it a moment that promises a*

turning point and the chance of reconciliation (The Guardian, 6.11.2008). Функціональні особливості мовної одиниці **point** (n) дозволяють стверджувати про її семантичну однорідність з ядерною лексемою **crisis**. В англійських текстах фіксується вживання одиниці **point** у значенні **crisis**. Напр.: *It was a crucial point in the battle, but the majority of Harold's army still stood firm* (The Daily Mail, 12.01.2009).

Серед семантичних еквівалентів у зіставлюваних корпусах дослідження виявляються лексичні одиниці **відбуватися, здійснюватися / to happen**, котрі реалізують значення діяльного характеру виявів кризи. Для носіїв порівнюваних мов криза – це раптове явище (напр.: укр. *Відбувся певний внутрішній злам* (День, 11.03.2009); англ. *A turning point for shattered lives, a turning point for governments at all levels and of every political hue and color to do all in our power to never allow this to happen again* (The Daily Mail, 16.11.2009).

Значення значного впливу, важливості, ваги референціоє англійська лексема **event**. В інтернет-повідомленнях ця одиниця семантично співвідноситься з ключовою лексемою окресленого мікрополя **turning-point**. Напр.: *Some famous events accelerate the pace of change but other, more momentous turning points in history create a world which is very different than it was before* (The Daily Mail, 8.12.2012).

В групі високочастотних українських одиниць присутня лексема **тривати**, що відбиває уявлення українців про кризу як довготривалий процес. Напр.: *Спостерігаючи за суспільством сьогодні, бачимо, як у нього зростає страх перед системною кризою, що триває в країні* (День, 19.08.2011).

Високий рівень функціонування англійських мовних одиниць **chance, better** вказує на відмінні риси в оцінюванні критичних явищ навколишньої дійсності різними лінгвокультурами: сприйняття кризи як шансу на успіх, позитивних змін більше притаманне британцям. Напр.: *<...> a moment that promises a turning point and the chance of reconciliation* (The Guardian, 6.11.2008). Період кризи розглядається як можливість покращити життя. Напр.: *<...> no one in the world should be reluctant to dare "to dream of wanting to change the world for a better place"* (The Guardian, 6.11.2008).

Отже, завдяки можливостям лексичної програми *WordSmith Tools (2013)*, зіставлення одиниць ядерних мікрополів **злам / turning-point** дало змогу виявити особливості їх функціонування в сучасних текстах, простежити риси семантичної еквівалентності в порівнюваних мовах (**зміна / change, момент / moment, відбуватися / to happen**), визначити характерні мовно-культурні ознаки. Наявність семантичних збігів у порівнюваних відрізках мови вказує не лише на спільні риси в відображенні явища **кризи** сучасними українськими та англійськими інтернет-виданнями, а й на подібність ментального сприйняття окресленого фрагменту дійсності українцями та британцями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ, Ірпінь. – Перун, 2005. – 1728 с
2. Демська О. М. Текстовий корпус: ідея іншої форми / Оріся Мар'янівна Демська. – Київ, 2011. – 282 с.
3. Левицький В. В. Семасіологія / В.В.Левицький. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
4. Словник української мови: в 11-ти томах [Електронний ресурс]. – Т. 1-11. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Режим доступу: www.sum.in.ua / Словник української мови. Академічний тлумачний словник.
5. Словник української мови: томи 1-4: А-Ж. [Електронний ресурс]. / [ред. В.М.Русанівський]. – Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2014. – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/explvol1/> – Словник української мови. Томи 1-4 (А-ЖУЧОК).
6. Corpus Linguistics and the Web / [eds. Marianne Hundt, Nadja Nesselhauf, Carolin Biewer]. – Editions Rodopi BV, 2007. – P. 1-25.
7. Granger S. Comparable and Translation Corpora in Cross-linguistic Research. Design, Analysis and Applications [Електронний ресурс] / Sylviane Granger // Journal of Shanghai Jiaotong University, 2010. – Vol. 2. – P. 14-21. – Режим доступу до статті: <http://hdl.handle.net/2078.1/75716>.
8. Halliday M. Lexicology and Corpus Linguistics / M.A.K.Halliday, Wolfgang Teubert, Colin Yallop, Anna Cermakova. – Continuum, 2004. – 191 p.
9. Leech G. New Resources or Just Better Old Ones? The Holy Grail of Representativeness // Corpus Linguistics and the Web / [eds. Hundt Marianne, Nesselhauf Nadja, Biewer Carolin]. – Editions Rodopi BV, 2007. – P. 133-149.
10. Lexis in Contrast: Corpus-based Approaches / [eds. Bengt Altenberg, Sylviane Granger]. – John Benjamins, 2002. – P. 3-51.
11. Oxford English Dictionary Online (OED) [Електронний ресурс (передплатний)] / Oxford University Press. – Режим доступу: <http://www.oed.com/>
12. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс / [2nd ed.]. – Oxford University Press, 2009. – 1 електронний опт. диск (CD-ROM, v. 4.0); 12 см. – Системні вимоги: Windows 95, 98, 2000, XP. – Oxford English Dictionary.
13. Scott M. WordSmith Tools Manual / Mike Scott. – Liverpool: Lexical Analysis Software Ltd, 2013. – 452 p.

14. Stefanowitsch A. Corpus-based Approaches to Metaphor and Metonymy / [edited by Anatol Stefanowitsch, Stefan Th. Gries]. – Mouton de Gruyter, 2006. – P. 1-17.
15. Stubbs M. Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics / Michael Stubbs. – Blackwell Publishing company, 2002. – P. 1-80.
16. The Routledge Handbook of Corpus Linguistics / [eds. Anne O’Keeffe, Michael McCarthy]. – Routledge, 2010. – 711 p.
17. Yohansson S. On the role of corpora in cross-linguistic research / S. Yohansson // Corpora and Cross-Linguistic Research: Theory, Method, and Case Studies [eds. S. Johansson, S. Oksefjell]. – John Benjamins, 1998. – P. 1-50.
18. Ілюстративний матеріал взято з офіційних сайтів новин BBC News (www.bbc.co.uk) та періодичних інтернет-видань: Дзеркало тижня (www.zn.ua), День (www.day.ua), Україна молода (www.um.ua), Українська правда (www.pravda.com.ua), The Guardian (www.guardian.co.uk), The Times (www.thetimes.co.uk), The Independent (www.theindependent.co.uk), the Daily Mail (www.dailymail.co.uk), The Mirror (www.mirror.co.uk), The Sun (www.thesn.co.uk) та ін.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Засанська – аспірант кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставне мовознавство, лексична семантика.

УДК 811.11

ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ «ГРОШОВА ОДИНИЦЯ» В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ В НИХ НАЦІОНАЛЬНИХ РИС ХАРАКТЕРУ

Лариса КІТ (Кіровоград, Україна)

Фразеологізми – одна з універсальї мовлення, в якій відображаються історія народу, своєрідність його культури та побуту. У фразотворенні величезну роль відіграє людський фактор, тому що переважна більшість фразеологізмів пов’язана з людиною, різними сферами її діяльності. Стаття присвячена дослідженню національно-культурної семантики фразеологізмів з компонентом «грошова одиниця»

Ключові слова: фразеологізм, грошова одиниця, позитивна конотація, нейтральна та негативна конотація.

Idiomatic expression is one of the linguistic universals, which reflects the history of the nation, peculiarities of his culture and life. Human reliability plays an important role in phrase creation, because a lot of idiomatic expressions are connected with a human and different spheres of his activity. The article is dedicated to the study of national and culture semantics of the idiomatic expressions with the component «monetary unit».

Key words: idiomatic expression, monetary unit, positive connotation, neutral and negative connotation.

Фразеологізми з яскраво вираженою національно-культурною семантикою є невід’ємною частиною і одним з засобів формування мовної картини світу для певного етносу – носія мови. Мовна картина світу – це сукупність уявлень народу про дійсність на певному етапі розвитку народу, зафіксованих у мовних одиницях. І саме фразеологічні одиниці дають змогу краще зрозуміти особливості певної нації та стати ближчими до культури країни.

Вивчення фразеології, як надзвичайно складного явища, потребує свого методу дослідження, а також використання даних інших наук – лексикології, граматики, стилістики, фонетики, історії мови, історії, філософії, логіки та країнознавства [11].

Актуальність дослідження полягає у з’ясуванні структурно-семантичних особливостей німецьких фразеологізмів з компонентам «грошова одиниця» та дослідження ролі назв грошових компонентів у формуванні культурологічної семантики. Фразеологізми також привертати увагу багатьох лінгвістів, зокрема їх досліджували такі видатні вчені як О. В. Кунін, Н. М. Амосова, А. І. Альохіна та В. В. Виноградов.

Метою даного дослідження є виявлення й систематизація німецьких фразеологізмів з компонентам «грошова одиниця» і дослідження їх структурно – семантичних особливостей.

Матеріалом дослідження слугують фразеологічні одиниці з компонентом «грошова одиниця», отримані шляхом суцільної вибірки із фразеологічних словників.

Об’єктом дослідження є фразеологічні одиниці з компонентом «грошова одиниця», отриманих в результаті суцільної вибірки.

Предметом дослідження є лінгвістична характеристика німецьких фразеологічних одиниці з компонентом «грошова одиниця».

Фразеологізми – це стійкі комбінації слів, які за своїм лексичним значенням близькі до значення одного слова. Але часто майже неможливо замінити фразеологізми одним словом та при цьому зберігши семантичне навантаження, яке він несе [23: 14].

Фразеологічні єдності роблять текст більш яскравим та цікавим. Їх неповторність полягає в тому, що значення певного фразеологізму неможливо зрозуміти за значенням окремих слів, які до нього входять. Багато людей навіть не здогадуються, що насправді фразеологізми мають історичне або літературне підґрунтя, яке і пояснює вживання тих чи інших слів. А тому велика частина фразеологізмів відображає особливий глибоко національний характер мови країни, оскільки пряме значення багатьох фразеологізмів пов'язано з історією країни та звичаями предків. Вони часто зустрічаються в розмовній мові та літературних творах. Фразеологізми також віддзеркалюють національний колорит, а тому, знайомлячись з фразеологією, ми дізнаємося більше про країну, культуру у та мову.

Грошова одиниця також є однією зі сторінок матеріальної культури народу та ґрунтовних знань про країну. Протягом багатьох років у Німеччині змінилась велика кількість грошових одиниць, деякі з них згодом вийшли з ужитку, але збереглись, як компоненти фразеологізмів. Тому, для того, щоб краще зрозуміти значення, семантику та емоційне навантаження фразеологічних єдностей, до яких вони входять, необхідно їх проаналізувати. [16: 39].

Гроші – це продукт, який функціонує як загальноприйнятий еквівалент. Вони мають дуже довгу історію. В стародавні часи функцію грошей виконували різноманітні товари. Це були шкіри тварин, крупи, тварини, сіль, спеції. Поступова їм на зміну прийшли благородні метали – золото, срібло та інші. Ці метали найкраще відповідали вимогам грошей, як товару. Саме тому монети почали виготовляти зі срібла, золота або інших цінних металів. Вони набули шаленої популярності й використовувалися майже в усіх країнах. Згодом монети почали виробляти зі звичайного металу. Але навіть після появи паперових грошей вони не вийшли з ужитку [12: 39].

Отже, ми пропонуємо трохи заглибитись в історію грошової справи, щоб краще зрозуміти походження фразеологізмів з компонентом «грошова одиниця».

Довгий час на території Німеччини (до 1871 року) в обігу були різні грошові одиниці, які згодом знайшли своє відображення у фразеології німецької мови [24]. Наприклад: *bei Groschen sein* – бути при; *aber Pfennige haben* – мати багато грошей; *knapp mit Geld sein* – мати мізерні кошти; *um sein Geld bringen* – позбавити грошей; *ein paar Taler* – трохи грошей; *jmdm. keinen Heller wert sein* – в гроші не ставити.

На початку інтенсивного розвитку монетної справи в Німеччині було розпочато випуск срібних мін(монет) на території Фрейберга та Ерцбурге (приблизно 1168 рік). Багаті родовища срібла в цій області зіграли вирішальну роль у розвитку монетної справи та, відповідно, переходу до товарно-капіталістичної економіки [24]. На жаль, фразеологізми з його назвою не збереглись, але саме ця монета була однією з перших у Німеччині та дала поштовх до розвитку монетної справи.

На зміну мінам прийшов пфеніг (*der Pfennig*). Пфеніг – це старовина німецька розмінна монета, яка почали виготовляти вже в 10 столітті. Спочатку його чеканили зі срібла, потім з бронзи, нікелю та міді. Також пфеніг був найдрібнішою монетою ФРН (Німецький пфеніг). З 70 років 19 ст. він дорівнював одній сотій марки [24].

З назвою цієї монети пов'язана ціла низка фразеологізмів, які вживаються у сучасній німецькій мові, наприклад: *den Pfennig ansehen* – бути дуже економним; *jeden Pfennig (zweimal / dreimal) umdrehen* – берегти кожну копійку; *mit dem Pfennig [mit jedem Pfennig] rechnen* – рахуватися з кожною копійкою; *ohne einen Pfennig sein* – не мати ані копійки; *keinen Pfennig Geld haben* – не мати ані копійки; *nicht für fünf Pfennig (ung.)* – ані трохи; *keinen [nicht einen] Pfennig wert sein* – й ламаного мідного не коштувати.

Можна зробити висновок, що слово «Pfennig» у німецьких фразеологізмах має значення чогось дрібного, маленького або невеликої суми (грошей). В українській мові йому можна підібрати еквівалент – «копійка» і ми вважаємо, що це доцільно, оскільки пфеніг дорівнював одній сотій марки, а копійка, відповідно – одній сотій гривні.

Улюбленою срібною монетою середньовіччя був грош (*der Groschen*). Її назва походить від латинського слова – «grossus», тобто товстий. В 16 столітті ця монета у більшості країн вийшла з ужитку. Але в Німеччині вона збереглась [24]. Він вважався народною назвою для монети, тому й увійшов до цілої низки фразеологічних єдностей. Наприклад: *keinen Groschen für etw. zahlen* – й задарма не потрібно; *einen hübschen [schönen] Groschen verdienen* – пристойно заробляти; *seine*

paar Groschen zusammenhalten – накопити грошеним; *eine letzten paar Groschen ausgeben* – витратити останні гроші; *sehr auf die Groschen sein* – бути жадібним; *bei Groschen sein* – бути при грошах; *Bie Groschen machen den Taler* – копійка гривню береже.

Грош – це монета невеликої вартості, але не зважаючи на це, вона символізує собою певну суму грошей, навіть велику. Це можна пояснити тим, що з латинської грош означає товстий, а отже, має значення чогось великого

В Німеччині знаходились у вжитку також й деякі інші монети, хоча їх виробництво було обмежене, але, так чи інакше, вони залишили певний слід у німецькій фразеології. Тому, відповідно, існують фразеологічні єдності до яких входять назви цих монет: *keinen [nicht einen] Deut wert sein* – ломаного гроша не вартувати; *keinen Deut für etw. geben* – ні копійки за щось не дати; *der letzte Dreier* – остання копійка; *keinen Dreier wert sein* – й копійки не бути вартим; *nicht für einen Sechser Verstand haben* – розуму ні на грош; *ein paar Kreuzer* – трохи грошей; *das kostet einen ganzen Batzen* – це коштує уйму грошей; *ein guter [hübscher, schöner] Batzen Geld* – великий куш.

Проаналізувавши поданні фразеологізми можна прийти до висновку, що вартість монет певним чином відображена й в фразеологічних єдностях. Так, наприклад, дейт, найдрібніша з цих монет, означає невелику суму грошей, крейцер – трохи грошей, а батцен – велику суму.

Також довгий час в обігу була срібна монета Талер. Після реформи у 1871 році талер був прирівняний до трьох марок [24]. Але у в 1907 році назва монети зникла з ужитку, тому монети почали випускати без старої назви [16, 39]. І тепер про цю одиницю нагадують лише фразеологічні єдності: *manchen Taler springen lassen* – витратити чимало грошей; *jmd. tut so, als wenn jedes Wort 'nen Taler kostet* – від нього й слова не доб'єшся; *keinen Taler wert sein* – коштувати копійки; *ein paar Taler* – трохи грошей.

На нашу думку, талер має подвійне значення у фразеологічних зворотах, тому що у фразеологізмах з позитивним значенням він означає велику суму, а у фразеологічних єдностях з негативним значенням – трохи грошей. Це зумовлено тим, що сукупність талерів (два чи більше) перекладається як велика сума грошей й чим більше їх кількість, тим й вагомніше їх значення у фразеологізмі. А якщо йдеться про один талер, ще й із запереченням, тоді, відповідно, еквівалент при перекладі матиме значення чогось дрібного, маленького, наприклад, копійка.

Після франко-німецької війни 1870-1871 років в Німеччині була введена золота марка. Вона була названа за старовинною мірою ваги (від середньовісньонімецького «Marke» – півфунта срібла). Але був період (інфляція у 1923 році), коли вона майже знецінилась. Марка існувала у Федеративній Республіці Німеччини до 2003 року й мала назву німецька марка (die Deutsche Mark) [24]. Отже, відповідно, існують фразеологічні єдності з компонентом Марка й у сучасній німецькій мові: *jede Mark umdrehen* – бути дуже економним; *keine müde Mark* – ні копійки; *die schnelle Mark machen wollen* – прагнути швидко розбагатити; *die lumpigen paar Mark* – жалюгідні гроші; *Eine (die) schnelle Mark verdienen* – швидко заробити гроші.

Спочатку марки виготовляли лише у вигляді монет, тому у фразеологічних зворотах під ними мають на увазі невелику суму грошей.

Також інші монети вже вийшли з ужитку, тому у деяких фразеологізмах вони їх прости замінили. Тобто, фразеологізм, так би мовити, оновився. Його значення залишилось тим самим, хоча назва грошової одиниці була замінена.

З 1999 до 2002 року здійснювався перехід німецької економіки на іншу валюту – євро. Отже марки вийшли з ужитку [24]. Хоча євро з'явився у Німеччині доволі нещодавно та вже можна зустріти декілька фразеологічних зворотів з цією грошовою одиницею: *der schnelle Euro* – швидко зароблені гроші; *jeden Euro zweimal umdrehen* – берегти кожну копійку.

Можна заробити висновок, що ці фразеологічні єдності з'явилися лише у наслідок заміщення іншої грошової одиниці словом «євро». Це й не дивно, оскільки євро – це «молода» для Німеччини валюта, тому що вона була введена лише у 2002 році, тому й кількість фразеологізмів з її назвою незначна.

Отже, ця інформація допоможе нам краще зорієнтуватися у класифікації фразеологічних єдностей, адже, в деякій мірі, її розподіл зумовлюється історичними фактами.

Роль конотації в значенні фразеологізмів дуже важлива. Під конотацією ми розуміємо несуттєві, але стійкі ознаки поняття, які виражені лексемою та втілюють прийняту в даному мовному колективі оцінку відповідного предмета чи факту дійсності. Конотація слова відображає таку ознаку позначеного нею об'єкта, яка, хоч і не є необхідною умовою для застосування цього слова, але у свідомості носія мови стійко пов'язана з предметом, який позначає [19: 62].

Головною особливістю фразеологічного значення є домінування в ньому конотативного компонента. Базовими визнаємо такі типи конотатів німецьких фразеологізмів: експресивний, емотивно-оцінний та функціонально-стилістичний [19: 63].

Експресивний конотат означає інтенсифіковану виразність, таку соціально й психологічно мотивовану властивість мовного знака, яка утримує загострену увагу, активізує мислення, викликає чуттєву напругу слухача/читача [16: 67].

Емотивно-оцінний конотат слугує для передачі адресатові ставлення мовця до предмета мовлення.

Функціонально-стилістичний конотат пов'язаний із стандартними ситуаціями мовлення і має стилістичне підґрунтя.

Особливу увагу ми звертаємо на емотивно-оцінний конотат, оскільки нас цікавить, який емоційний фон мають фразеологічні одиниці з компонентом «грошова одиниці» та чи підтверджують вони стереотипне уявлення про німців, як скупих, нерозважливих та економних людей.

Емотивно-оцінний конотат входить до складу дефініції як додаткова інформація, що виникла в результаті переосмислення значення і дає позитивну, нейтральну чи негативну оцінку ситуації. Оцінними маркерами в дефініції виступає її компонентний склад [19: 78].

Розрізняють два типи оціночності: інтелектуальну (або логічну) та емоційну. Інтелектуальна оцінка є частиною денотації, вона входить до предмета позначення і вважається частиною денотативного аспекту лексичного значення. Інтелектуальна оцінка міститься в таких словах, де вказано на характер предмета чи дії та супроводжується співвіднесенням вказаного об'єкта зі шкалою «добре – погано». Емоційна оцінка також виражає відношення мовця до предмету, але у цьому випадку відношення за шкалою «добре – погано», засноване не на загально логічних критеріях, а на тих емоціях, котрі викликає позначувальний предмет, процес чи явище [19: 83].

Важливим елементом структури є шкала оцінок, яка позначає ФО з негативним, нейтральним та позитивним забарвленням.

Нас зацікавило, який емоційний фон мають фразеологічні одиниці з компонентом «грошова одиниці» та чи підтверджують вони стереотипне уявлення про німців, як скупих, нерозважливих та економних людей.

Лише невелика кількість з проаналізованих фразеологізмів мають позитивну конотацію. Наприклад: *Geld wie Heu haben [Dreck, Mist] – грошей й кури не клюють; schwimmen im Geld – купатися в золоті; ersticken im Geld – мати багато грошей; Geld ist die Seele des Geschäfts – Гроші – це душа справи; einen hübschen [schönen] Groschen verdienen – пристойно заробляти.*

Також серед них велику кількість становлять синоніми, які мають приблизно однакове значення – копійка гривню береже: *Wer den Heller nicht ehrt, ist des Talers nicht wert; Wer den Pfennig nicht ehrt, ist des Talers nicht wert; Das ist ein guter Groschen, der einen Gulden spart; der Groschen bringt den Groschen; die Groschen machen den Taler.* Це підкреслює позитивне ставлення німців до бережливості та їх економності. Ці риси й насправді притаманні німецькій нації і дуже цінуються у Німеччині, тому не дивно, що вони знайшли своє відображення у фразеології також.

Кількість грошей, яку заробляє людина певним чином визначає її положення в суспільстві. Майновий стан грає не останню роль у житті німців, тому велика кількість висловів на цей рахунок за певний час перейшли у розряд сталих та означають «мати(заробити, назбирати) велику/значну/певну суму грошей»: *aber Pfennige haben; eine (die) schnelle Mark verdienen; zu Geld kommen; ersticken im Geld; schwimmen im Geld; bei Geld(e) sein; Geld einheimsen [zusammenraffen]; viel Geld bei jmdm. Einkommen; bei Groschen sein; seine paar Groschen zusammenhalten; einen hübschen [schönen] Groschen verdienen.* Три з них є синонімами: *Geld wie Heu haben; wühlen im Geld; Geld wie Dreck haben – грошей кури не клюють.*

Як не дивно більшість фразеологізмів має саме з негативну конотацію. Певна кількість стійких словосполучень присвяченна марнотратству: *Geld verpulvern – розбазарювати гроші; das Geld auf die Straße werfen – швирятися грошима; das Geld (mit vollen, mit beiden Händen) zum Fenster hinauswerfen – кидати гроші на вітер; mit dem Geld(e) um sich werfen [schmeißen] – сорити грошима; das Geld auf den Kopf hauen – сорити грошима.*

Це вказує на те, що німці засуджують транжирство та не люблять витратити гроші безглуздо.

Та з іншого боку вони також без позитиву ставляться і до жадібності, адже такі фразеологізми, як: *sehr auf die Groschen sein – бути жадібним; am Geld(e) hängen, dem Geld(e) gut sein – бути жадібним до грошей; Er liegt auf seinem Geld wie der Hund auf dem Heu – Скупому*

гроші, що собаці сіно: *й сам не гам й іншим не дам*; *Pfennigfuchser* – скнара, теж мають негативне забарвлення.

Відсутність грошей (відображена у наступних фразеологічних одиницях: *weder Geld noch Gut haben* – не мати ані копійки; *knapp mit Geld sein* – мати мізерні кошти; *die lumpigen paar Mark* – жалюгідні гроші або надмірні витрати: *letzten paar Groschen ausgeben* – витратити останні гроші; *schweres Geld kosten* – дорого обходиться; *etw. ins Geld laufen[gehen]* – влітати в копій очку; *etw. ins Geld reißen* – бити по кишені) також не схвалюється.

Привласнення чужих грошей сприймається із зневагою: *Geld aus jmdm. ziehen* – витягати з когось гроші; *aus [bei] Geld herausschlage* – наживати гроші на чомусь; *Geld los sein* – позбавлятися грошей; *um sein Geld bringen* – позбавити грошей.

Навіть коли йдеться проте, що б зайняти гроші, це викликає у німців негативні асоціації. Візьмемо, наприклад, фразеологізм «*Geld pumpen (bei, von)*». Слово «*pumpen*» має пряме початкове значення «викачувати що-небудь», а вже пізніше вони отримало додаткове значення «займати щось», яке, до речі, є розмовним. Отже, можна зробити висновок, що це стійке словосполучення має негативну конотацію.

Існує навіть кілька прислів'їв, які вказують на те, що гроші можуть затьмарити розум: *Wo Geld redet, muß Verstand schweigen* – Де говорять гроші, розум мовчить; *Viel Geld, Wenig Verstand* – Багато грошей, мало розуму.

Велика кількість фразеологізмів з компонентом «грошова одиниця» можуть давати оцінку діям, які не мають відношень до грошових справ.

Наприклад, якщо вважають, що немає сенсу виконувати якесь завдання, можуть вжити такі фразеологізми: *keinen Groschen wert sein* – ломаного мідного не вартий; *keinen Groschen für etw. zahlen* – й задарма не потрібно; *keinen [nicht einen] Deut wert sein* – ломаного гроша не вартувати; *keinen [nicht einen] Pfennig wert sein* – й ломаного мідного не коштувати; *für jmdn. , etw. keinen Pfennig geben* – не дати ані копійки; *keinen Dreier wert sein* – й копійки не бути вартим; *jmdn. keinen Heller wert sein* – зріш йому ціна; *jmdm. keinen Heller wert sein* – в зріш не ставити; *keinen Heller für etw. geben* – й копійки не дати.

Значення деяких фразеологічних одиниць взагалі немає ніякого відношення до грошей, хоча до їх змісту входить компонент «грошова одиниця»: *der Groschen fällt bei jmdm pfennigweise* – до когось повільно доходять; *jmdm. fehlt ein Groschen an der Markt* – хтось не при своєму розумі; *ein schlechter Groschen* – негідник; *(nicht recht) bei Groschen sein* – бути не при своєму розумі; *keinen Deut von etw. verstehen [begreifen]* – нічого не тямити в чомусь; *mit großer Münze zahlen* – грубіянити; *seine drei Heller überall dazugeben* – усюди втручатися (в розмов).

Інокли слова, що входять до складу зрощення, цілком утратили семантичну самостійність і свої значення, отже, не пояснюють змісту всього обороту в цілому. Мотивування загального значення ідіоми часто залишається неясним, а в деяких випадках може бути розкрито лише шляхом історичного екскурсу до джерел даного вираження [13: 67].

Наприклад, розглянемо такий фразеологізм: *der Groschen fällt bei jmdm pfennigweise* – до когось повільно доходять. Якщо не знати перекладу, то зміст цього фразеологічного зрощення буде дуже важко зрозуміти, навіть людині, яка добре володіє мовою. Тому необхідно вернутися до історичної довідки. Цей фразеологізм має таке походження: коли до автомату з товарами кидати монетки, запускається механізм, який видає той чи інший товар, але відбувається це досить повільно, тобто, якщо перевести фразеологізм дослівно - гроші падають по монетці. Але пізніше він отримав метафоричне, переносне значення значення і став означати, що хтось повільно метикує.

Втрачаючи своє самостійне лексичне значення, слова, що входять у структуру фразеологічного зрощення, перетворюються в компоненти складної лексичної одиниці, що за значенням наближається до окремого слова [9: 73], наприклад: *ein schlechter Groschen* – негідник; *mit großer Münze zahlen* – грубіянити, *Pfennigfuchser* – скнара.

Це говорить про те, що слова з семантичним значенням валюти є невід'ємною складовою культури й побуту людей і тому їх використовувать не лише для позначення економічних і торгівельних відносин, а й інших сферах побуту.

Досить значна група фразеологічних одиниць має нейтральне забарвлення. Наприклад: *Geld anlegen* – вкладати гроші; *bis auf den letzten Heller* – до останньої копійки; *auf Heller und Pfennig Rechnung ablegen* – звітувати за кожну копійку; *mit auf Heller und Pfennig abrechnen* – сповна розрахуватися; *die schnelle Mark machen wollen* – прагнути швидко розбагатити; *um Geld spielen* – грати на гроші; *keinen Taler wert sein* – коштувати копійки; *ein paar Kreuzer* – трохи грошей;

ein guter [hübscher, schöner] Batzen Geld – великий куш; das ist nicht für Geld feil [zu haben] – це не для продажу; sein Geld im Strumpf aufheben [aufbewahren] – зберігати гроші в панчосі.

Окремо можна виділити фразеологічні вирази, тобто крилаті вирази, прислів'я, приказки та вигуківі вирази. Адже майже всі вони мають нейтральну конотацію. Це зумовлено тим, що вони, у більшості випадків, констатують певний факт. *Geld stinkt nicht – Гроші не пахнуть; Zeit ist Geld – Час – це гроші.* Потім, за кількістю, йдуть прислів'я та приказки, десять прикладів: *Besser heut' ein Groschen als morgen ein Gulden – Краще синиця в руках, ніж журавель в небі; jeden Euro zweimal umdrehen – берегти кожну копійку; für bare Münze nehmen – приймати за чисту монету; mit gleicher Münze heimzahlen [zahlen] – платити тією ж монетою; der eine ist einen Dreier wert, der and(ere) drei Pfennige – один одного варти; eine gute Ausrede ist drei Batzen wert – гарна відмовка дорого коштує.* А також вигуківий вираз: *Das ist allerhand für 'n Groschen! – Чи не багато захотів!*

Та не дивлячись на це, фразеологізми з нейтральною конотацією стають у нагоді при визначенні рис німців та їх ставлення до певних ознак.

Німці розуміють, що капітал необхідно заробити і гроші на дорозі не валяються: *Das Geld liegt nicht auf Straße.* Це говорить про серйозне ставлення до роботи.

Також деякі фразеологічні одиниці вказують на те, що вони надають грошам великого значення: *Das liebe Geld kann alles – Гроші можуть все; Wo Geld redet, da gilt andere Rede nicht – Гроші всі двері відкривають; Geld regiert die Welt – Гроші правлять світом. Навіть дружба залежить від наявності готівки: Viel Geld, viel Freunde – Багато грошей – багато друзів.* Згідно з цими прикладами, може скластись враження, що для жителів Німеччини гроші мають більшу цінність ніж моральні якості. Але це не так. Вони вважають, що гроші не роблять людей щасливими: *Geld macht nicht glücklich, а любов та мужність має для них значно більше значення: Geld macht nicht glücklich; Geld verloren – nichts verloren. Mut verloren – alles verloren.*

Також нейтральну конотацію мають такі фразеологічні єдності: *Geld auf der Bank haben – зберігати гроші в банку; von seinem Geld(e) leben – жити на відсотки з капіталу.* Це говорить про те, що зберігати капітал в банку є для німців цілком звичною справою, а тому словосполучення, присвячені цій темі, перейшли у розряд сталих. Тема податків теж знайшла відображення у фразеологізмах: *Geld kassieren [einkassieren] – збирати гроші, податки.* Німці, як ніхто інші, знаються на цій темі, оскільки, як відомо, Німеччина є однією з країн світу з найвищим рівнем податків, тому вони змушені економити (*sehr aufs Geld sehen, jede Mark umdrehen, den Pfennig ansehen – бути дуже економним*), та вміти здобувати матеріальну вигоду (*in klingende Münze umsetzen*).

Фразеологія може також вказує на спорідненість мов, так, наприклад, фразеологічна єдність «*Geld anlegen*» (вкладати гроші) не є суто німецькою, а походить від англійського фразеологізму «*make money*».

Фразеологізми з компонентом «грошова одиниця» мають семантично-культурні особливості. Вони є джерелом національно-культурної інформації і саме у фразеологічних єдностях вона набуває яскравого і безпосереднього вияву. Фразеологічний склад втілює культурні концепти, оскільки в ньому відображається менталітет народу. Спираючись на ці фразеологізми також можна встановити, які цінності наявні в тій чи іншій культурі. Але спочатку їх треба вміти проаналізувати. Завдяки аналізу фразеологізмів з компонентом «грошова одиниця» було встановлено, що німцям притаманні такі риси як економність та бережливість. Бути заможним також престижно для німця, відповідно вони засуджують марнотратство та не любляють надмірних витрат. З іншого боку німецька нація негативно ставиться й до такої людської риси, як жадібність, привласнення чужих грошей або навіть проста позичка відображені у фразеологізмах з компонентом «грошова одиниця» з негативною конотацією.

Деякі стійкі словосполучення вказують на те, що гроші цінуються більше ніж дружба. Але інші фразеологічні єдності підтверджують, що німці надають більшого значення коханню та мужності.

Отже, можна зробити висновок, що фразеологізми не лише роблять текст чи мову більш колоритною, а й віддзеркалюють національну культуру певної країни. І навіть фразеологічні одиниці, які присвячені темі «гроші» можуть багато розповісти про звички та риси народу та історію країни.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Коробка П. Л. Идиоматическая фразеология как лингвистическая й культурологическая проблема / Павел Леонидович Коробка – М., 1999.

2. Кудіна О. Ф., Пророченко О. П. Перлини народної мудрості. Посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів / О. Ф. Кудіна, О. П. Пророченко – Вінниця : Нова книга, 2005. – 320 с.
3. Литвинов П. П. Фразеологія / П. П. Литвинов – М. : Примстрой. 2001 – 401с.
4. Маслова В. А. Лингвокультурология. Учебное пособие для студентов вузов / Валентина Авраамовна Маслова – М. : Академия, 2001 – 208 с.
5. Насретдинова З. Н. Монеты в неметких фразеологизмах // режим доступу: <http://festival.1september.ru/articles/619557/>
6. Потебня А. А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня – М. : Лабиринт, 2007 – 256 с.
7. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / Вероника Николаевна Телия – М. : Наука, 1986 – 143с.
8. Burger Harald. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2003.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. Ред. В. Т. Бусел – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001 – 1720 с.
10. Немецко-русский словарь разговорной лексики: свыше 12000 слов, Девкин В. Д. / Валентин Дмитриевич Девкин – М. : Рус. яз., 1994 – 768 с.
11. Немецко-русский фразеологический словарь. Под ред. д-ра Малиге-Клаппенбах и К. Агрикола. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : «Русский язык». 1975 – 656 стр.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Кіт – викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна лексикологія української та німецької мов.

УДК 811.512.161'06'367.623'373.612.2'44

ПРОСТОРОВО-КІЛЬКІСНІ ПРИКМЕТНИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ «ГЛИБИНИ» В СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

Тетяна КОВАЛЕНКО (Львів, Україна)

Розглянуто семантичну сполучуваність просторово-кількісних прикметників на позначення «глибини» з топологічними типами імен. Досліджено функціонування даної групи прикметників у прототипових предметних контекстах, розширених непередметних контекстах та метафоричних контекстах.

Ключові слова: семантика, прикметник, топологічні типи, турецька мова.

We consider semantic compatibility of space-quantitative adjectives to describe "height" of topological types of names. Investigated the functioning of the group of adjectives in prototype substantive contexts, expanded contexts and metaphoric contexts.

Keywords: semantics, adjective, topological types, Turkish.

Сучасні дослідження у галузі лексичної семантики вивчають визначальні для даної мови нюанси одиниць, зокрема причини виникнення таких ситуацій, у яких є незрозумілим значення усного або письмового висловлювання вцілому або ж його частини. На думку І.М. Кобозевої, центральне положення семантики у колі лінгвістичних дисциплін витікає з того факту, що мова у свої основній функції є засобом спілкування, засобом кодування і декодування інформації [3: 25].

У вирішенні таких традиційних для лексикології питань, як аналіз парадигматичних і синтагматичних семантичних відношень між словами лексична семантика значно пішла уперед. Розгляд парадигматичних семантичних відношень між словами тісно пов'язаний з основною проблемою лексичної семантики – проблемою опису лексичних значень. Неможливо описати лексичне значення слова без врахування кореляцій, які зв'язують це слово з іншими словами у мові.

Однією з найскладніших для дослідження продовжує залишатись семантика прикметників, оскільки прикметники не мають власної предметної віднесеності і входять до позначення явищ дійсності через взаємодію з іменниками. Сполучуючись з іменниками різних семантичних груп, прикметники утворюють широку і складну за ієрархією мережу переносних значень, при яких можуть відбуватись найнесподіваніші зсуви у семному складі.

Такі семантичні категорії, як час (темпоральність), простір (локативність), якість, кількість, посесивність, умова, причина тощо, давно виділені науковим пізнанням. Однак можливість їх постійного вищлювання в результаті конкретного аналізу висловлювань не втрачає своєї цінності. Серед категорій пізнання, за допомогою яких може бути «описана» цілісність лексико-семантичної системи, обов'язково фігурують категорії простору і кількості. Коли йдеться про

розміри об'єкта, у свідомості мовця вони співвідносяться з уявленням про середню, нормальну величину, яка може змінюватися залежно від стандартної для усіх носіїв мови ситуації. Типова “усереднена” ситуація відома членам конкретного соціуму зі спільної для них “картини світу” [1:5].

Л.Талмі у своїх дослідженнях семантики простору [8:225-282] запропонував взагалі відмовитися від семантичного “вимірювання” об'єктів незалежно від їх типів. Автор вважає, що підхід, при якому в кожного об'єкта можна виміряти довжину, ширину, товщину і т. ін., накинута нам евклідовою геометрією і не пов'язаний з тими уявленнями про простір, які відображає наша мова. Мова ж оперує не геометрією, а топологією об'єктів. Таким чином, носій мови уявляє собі топологічні типи “контейнерів”, “безконечних просторів”, “отворів”, “стрижнів” (тобто жорстких довгих предметів), “шнурків” (тобто гнучких довгих предметів) тощо. У кожного такого топологічного типу – свій набір релевантних вимірів. Представники цього напрямку зауважують, що топологічний тип об'єкта визначається його геометрією, положенням у просторі і способом його використання [4:127].

У спеціальних дослідженнях для опису семантики глибини в прототипових предметних контекстах використовуються дві групи семантичних ознак. Перша група стосується напрямку протяжності, наприклад: від ego [7: 111–115], вісь, що проходить через частину простору, яка визначена наявністю одного об'єкта, в якому може бути інший об'єкт [7: 111–115] (для опису контекстів на кшталт: *глибоке коріння*, *глибокі поклади вугілля* та под.), “перспективний розмір” [2: 112], “вісь спостерігача” [6: 71-72]. Друга ж група семантичних ознак стосується внутрішньої протяжності об'єктів, як то: “hole”, “intruder” [7: 111–115], “порожнистий предмет” [2: 112].

Протяжність уздовж погляду глядача визначається лінією погляду потенційного або актуального глядача. Завдяки цьому вона є гнучкою у двох відношеннях: по-перше, – на відміну від вертикальності, яка ґрунтується на явищі гравітації, – ця протяжність не є “закріпленою” у фізичному просторі, а, навпаки, визначається рухом і рухливістю людського тлумачення фізичного простору; по-друге, вона є детермінованою анатомічною можливістю обертання людини на 180° в обох площинах (горизонтальній та вертикальній) [6: 71]. У нормальній ситуації, коли глядач перебуває у вертикальній позиції, ця протяжність є під прямим кутом (90°) до протяжності у вертикальному напрямку, наприклад, *глибока шафа*. В інших ситуаціях протяжність у вертикальному напрямку і протяжність у напрямку вздовж погляду глядача можуть бути під кутом 180° одна до одної, тобто паралельно, але в діаметрально протилежних напрямках, наприклад, *глибока криниця*. Отже глибина є, по-перше, розміром скерованим усередину об'єкта; по-друге, – орієнтованим щодо позиції спостерігача; по-третє – вертикально орієнтованим (у прототипових випадках).

У сучасній **турецькій мові** прикметником, що описує об'єкт з внутрішнім вертикальним (у прототипових випадках) простором, орієнтованим уздовж погляду глядача є *derin* ‘глибокий’. Йому притаманні три типи вживань:

по-перше, *derin* ‘глибокий’ уживається для опису порожнини всередині контейнера, визначаючи відстань від “входу” до “дна”. Така відстань є постійною характеристикою об'єкта, лише у випадку, коли такий об'єкт має постійну жорстку форму, а також достатньо широкий “вхід” та обов'язково повинен мати “дно”. Зазвичай “вхід” у порожній простір всередині об'єкта є згори, а “дно” – внизу. Такими є **прототипові контейнери** – заглиблення в земній поверхні (ями, водойми): *derin çukur* ‘глибока яма’, *derin hendek* ‘глибокий рів’, *derin uçurum* ‘глибоке провалля’, *derin deniz* ‘глибоке море’, *derin nehir* ‘глибока ріка’, *derin göl* ‘глибоке озеро’, *derin kuyu* ‘глибока криниця’, а також артефакти, створені або пристосовані, щоби тримати щось усередині них (посуд): *derin kap* ‘глибока посудина’, *derin tencere* ‘глибока каструля’, *derin karavana* ‘глибокий бак для харчів’, *derin tepsi* ‘глибокий піднос’, *derin tabak* ‘глибока тарілка’, *derin çay bardağı* ‘глибока чайна склянка’. У деяких випадках *глибокий* описує просторову кількість “повернутих” убік порожнин: *derin delik* ‘глибока нора’, *derin mağara* ‘глибока печера’, *derin koltuk* ‘глибоке крісло’, а в естетично вишуканих контекстах – порожнин, “повернутих” догори “дном”: *derin gök* *глибоке небо* (прагматично вишуканий контекст, що асоціюється з перевернутим контейнером – куполом);

по-друге, *derin* ‘глибокий’ сполучається з іменами на позначення **речовин**: *derin su* ‘глибока вода’, *derin kar* ‘глибокий сніг’, *derin kum* ‘глибокий пісок’, *derin bataklık* ‘глибоке болото’. Топологічний тип таких об'єктів кількісно є досить обмеженим: *derin* описує шари речовини на поверхні землі, в яку занурюються ноги людини, коли вона йде, та звідки вона їх з певними

труднощами витягає. Власне, ця процедура й відповідає “вимірюванню”, або визначенню просторової кількості, шару, тобто речовини поводять себе аналогічно до контейнерів [4: 4–5]. Ці два топологічні типи об’єктів – “контейнери” та “речовини” – мають тісний онтологічний зв’язок, який виявляється в можливості вживання імен на їх позначення в конструкції з афіксом – *da*, що відповідає українським сполукам прикметника *глибокий* з прийменником *в(у)*: *derin boğazda/geçitte* ‘у глибокій ущелині’; *derin karda* ‘у глибокому снігу’, *derin suda* ‘у глибокій воді’, *derin yerde* ‘в глибокому місці’, *derin delikte* ‘у глибокій норі’;

по-третє, *derin* сполучається з іменами на позначення **об’єктів**, які перебувають **на глибині** (під землею або під водою): *derin maden yatakları* ‘глибокі поклади’, *derin kökler* ‘глибоке коріння’, *derin dip* ‘глибоке дно’, *derin yer* ‘глибоке місце’. Такий “дистантний” тип уживання *глибокий*, аналогічно “дистантному” типу уживання *високий*, має тісний онтологічний зв’язок з двома попередніми. У деяких випадках спостерігається конкуренція між дистантною та просторово-кількісною інтерпретаціями. Така ж двоякість розуміння виникає для словосполучень *derin mağara* ‘глибока печера’, *derin tünel* ‘глибокий тунель’, *derin delik* ‘глибока нора’ та под. Характеристика об’єкта, що є на глибині, аналогічно до порожнини контейнера, повинна бути постійною, тобто дистантно розташований об’єкт не може бути рухомим, пор.: **denizalti teknesiler* ‘глибокі підводні човни’, *derin deniz balıkları* ‘глибокоморські риби’ та под.

Синонімом до *derin* ‘глибокий’ у прототипових контекстах першого типу виступає прикметник *büyük* ‘великий’: *büyük havuz* ‘великий басейн’, *büyük hamam taşı* ‘великий банний таз’, *büyük göl* ‘велике озеро’. Однак у цих випадках *büyük*, на відміну від *derin*, описує ще й поверхню об’єктів. Так, *великий таз*, на відміну від *глибокого тазу*, має ще й значну поверхню. У словосполученні *büyük çanak* ‘велика миска’ головний акцент робиться саме на розмірах поверхні, у словосполученні *derin çanak* ‘глибока миска’ – на формі (велика миска може не бути глибокою, а глибока, у свою чергу, може бути зовсім не великою). З “контейнерами”, в яких “вхід” є незмінним, *büyük* ‘великий’ не вживається, пор.: **büyük kuyu* ‘велика криниця’.

Антонімом до *derin* ‘глибокий’ у прототипових контекстах виступає сполучення прикметника *derin* з прикметником *az* ‘недостатній’, яке українською мовою перекладається як ‘неглибокий’: *az derin boğaz* ‘неглибока затока’, *az derin tencere* ‘неглибока каструля’, *az derin kap* ‘неглибока посудина’, *az derin çukur* ‘неглибока яма’ та под. Прикметник *sığ* ‘мілкий’, сполучається з іменами на позначення водоймищ, причому лише природних, наприклад: *sığ akarsu* ‘мілка річка’, *sığ göl* ‘мілке озеро’, *sığ koy* ‘мілка бухта’, *sığ körfez* ‘мілка затока’, але не **sığ kuyu* ‘мілка криниця’. Прикметник *sığ* ‘мілкий’ у сполученнях з артефактами може вживатися лише в спеціальних фразеологічних контекстах: *sığ tabak* ‘мілка тарілка’. Крім цього, оскільки об’єкти, описувані прикметником *sığ* ‘мілкий’, зазвичай мають обмеження у власній семантиці щодо незначної протяжності в глибину (пор. дещо неприродні сполучення *sığ deniz* ‘мілке море’, *sığ boğaz* ‘мілка протока’), його головним антонімом слід визнати *az derin* ‘неглибокий’: *az derin kap* ‘неглибока посудина’, *az derin yer* ‘неглибоке місце’.

Розширені контексти. У розширених непередметних та метонімічних контекстах прикметник *derin* ‘глибокий’ представлено в усіх трьох типах прототипових предметних інтерпретацій:

“контейнери”: *derin madenciligi* ‘глибоке видобування’ (процес, у результаті якого виникає скважина великої глибини), *derin yarıлма* ‘глибоке розколювання, розсікання’ (процес, у результаті якого виникає ущелина великої глибини), *derin baskı* ‘глибокий друк’ (термін на позначення способу друку, коли друковані елементи, що заливають фарбою, є заглибленими);

“шари”: *derin çağ* ‘глибока пора/епоха’, *derin tarih* ‘глибока історія’ (“шари” часу, на “дні” яких знаходиться певна подія), *derin orman* ‘глибокий ліс’, *derin manevra* ‘глибоки маневр’ (на глибині від умовної лінії відліку; тут концептуалізовано простір “горизонтального шару”);

“дистанція”: *derin soluklama* ‘глибоке дихання’, (процес, коли при вдиханні повітря задіяно “нижні” органи), *derin dağlama* ‘глибоке припикання’, *derin yangı* ‘глибоке запалення’, *derin inilti* ‘глибокий стогін’, *derin soluk /nefes* ‘глибокий подих, вдих’ (місце, де відбувається утворення дихання, звуку; пор. неможливе **глибокий видих*).

Синонімів та антонімів *derin* у розширених контекстах немає.

Метафоричні контексти. У сучасній **турецькій мові** всі порушення сполучуваності прикметника *derin* діють за аналогією з прототиповими предметними контекстами, причому представлено усі три типи прототипових предметних інтерпретацій:

“контейнери”: *derin değişim* ‘глибокі зміни’, *derin fikir* ‘глибока думка’, *derin sorun* ‘глибока проблема’, *derin insan* ‘глибока людина’, *derin soru* ‘глибоке питання’, *derin şiir* ‘глибока поезія’ (зміст цих понять уявляється таким, що знаходиться в “ємності”, “посудині” та щоби зрозуміти

глибину цієї ємкості, її слід “виміряти”, вичерпавши зміст).

До цього типу вживань примикають сполучення на кшталт *derin inceleme* ‘глибоке вивчення, дослідження’, *derin analiz* ‘глибокий аналіз’, *derin bilgi* ‘глибокі знання’, та под. (хтось, досліджуючи, аналізуючи, вивчаючи, “проникає” в зміст питання, ситуації, та в результаті опиняється в глибині питання, ситуації);

“речовини”: *derin uyku* ‘глибокий сон’, *derin üzüntü* ‘глибокий смуток’, *derin acı* ‘глибокий сум’, *derin sessizlik* ‘глибоке мовчання, тиша’, *derin dalginlik durumu* ‘стан глибокого забуття’ та под. (фізичні стани людини чи середовища уподібнюються щільним рідинам, в які ніби занурюється людина, пор.: *vin занурився в сон; uсе потонуло в мовчанні*);

об’єкти, що перебувають на глибині: *derin umut* ‘глибока надія’, *derin nefret* ‘глибока ненависть’, *derin tutku* ‘глибоке захоплення’, *derin sıkıntı* ‘глибока нудьга/смуток’, *derin yalnızlık* ‘глибока самотність’, *derin saygı* ‘глибока повага’, *derin utanç* ‘глибокий сором’, *derin korku* ‘глибокий страх’ та под. (почуття людини ніби знаходяться всередині людини на великій глибині – головна річ полягає в тому, щоби вони не мали зовнішніх проявів, тобто не переходили в поведінку. Існують перехідні, пограничні випадки між почуттями та поведінкою, зокрема, *derin aşk* глибоке кохання, *derin arkadaşlık* глибока дружба.

Синоніми та антоніми до *derin* в метафоричних контекстах не вживаються.

Викладений матеріал становить фрагмент функціональної типології просторово-кількісної семантики турецької мови. На відміну від традиційних структурних методик відтворення семантики описаний фрагмент відповідає трьом важливим критеріям: 1) на перший план виходить представлення класів слів, об’єднаних за однією або кількома ознаками; 2) поруч із поданням змісту смислових та лексичних одиниць мови представлено семантичні зв’язки між ними; 3) вказано на умови реалізації даної форми, коли за певним значенням ми можемо побудувати відповідну йому форму та певній формі приписати її значення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вольф Е. М. Грамматика и семантика прилагательного (на материале иберо-романских языков). – М.: Наука, 1978. – 200 с.
2. Журицкий А.Н. О семантической структуре пространственных прилагательных // Семантическая структура слова. Психолингвистические исследования. – М.: Наука, 1971. – С. 96–124.
3. Кобозева Ирина Михайловна. Лингвистическая семантика: Учебное пособие. – М.: Эдичориал УРСС, 2000. – 352 с.
4. Рахилина Е.В. Атрибутивные конструкции с русскими прилагательными размера: частный случай // Nazwy barw i wymiarow / Colour and measure terms (Stockholm Slavic Papers 6). – Stockholm: Akademitryck, 1997. – P. 121-128.
5. Büyük türkçe sözlük (Електронний ресурс) / Büyük türkçe sözlük. – Режим доступу: <http://www.tdk.org.tr>
6. Lang E. Basic dimension terms: A first look at Universal features and Typological variation // FAS Papers of Linguistics. – 1995. – V. 1. – P. 66-100.
7. Linde-Usiekiewicz J. Określenia wymiarów w języku polskim. – 466. Warszawa: UW, 2000. – 267 s.
8. Talmy L. How language structures space // Spatial orientation: theory, research, and application / H. Pick, L. Acredolo (eds.). – New York: Plenum, 1983. – P. 225-282.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Коваленко – асистент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: проблеми лексичної семантики.

УДК: 811.111 : 81’373

МОДЕЛЮВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ LEARNING «НАВЧАННЯ» В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Наталія КОСТЕНКО (Запоріжжя, Україна)

Дане дослідження присвячено вивченню когнітивної характеристики концепту LEARNING «навчання» в сучасній англійській мові. Моделюється структура досліджуваного лексико-семантичного поля в англомовній картині світу.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, лексико-семантичне поле, ядро, периферія.

The article deals with the analysis of cognitive characteristics of the concept LEARNING in modern English. The structure of the examined semantic field in the English worldview is modelled.

Keywords: English worldview, concept, semantic field, nucleus, periphery.

Мова включена до складної інформаційно-когнітивної системи, де вона взаємодіє зі свідомістю, мисленням та пам’яттю. У людській свідомості формується більш менш цілісна

картина світу, його модель, яка значною мірою визначає поведінку і яка в процесі життєдіяльності постійно доповнюється. Посередником між природною мовою та світом виступає когнітивна діяльність людини, в процесі якої людина реалізує свої уявлення про зовнішній світ. Сукупність таких уявлень утворює цілісну систему – картину світу, яка є функціональною базою вербальної та невербальної поведінки людини [3].

Об'єктом дослідження є модель концепту Learning «навчання» в сучасній англійській мові.

Предметом дослідження є когнітивні механізми утворення концепту Learning «навчання», що розглядаються як інструменти створення мовної картини світу в рамках концепту обраного для дослідження.

Мета роботи полягає у дослідженні особливостей моделювання концепту Learning «навчання» в сучасній англійській мові. Поставлена мета зумовила вирішення наступних завдань:

виокремити критерії моделювання концепту Learning «навчання»;

визначити ядро та периферію даного концепту;

надати когнітивну характеристику концепту Learning «навчання»;

виділити лексико-семантичне поле вербалізаторів досліджуваного концепту в англійській мові.

Відповідно до концепції Дж. Холтона, картина світу, яку він трактує як модель світу, «узагальнює досвід і потаємні переконання людини і виконує роль своєрідної ментальної карти, з якою він зв'язує свої вчинки та орієнтується серед речей та подій реального життя» [11: 38-39]. Згідно теорії лінгвістичної відносності Сепера-Уорфа, мовна картина світу – світосприйняття, що відображається в структурі мови; системи понять, що існують в свідомості людини та особливості її мислення визначаються тією мовою, носієм якої ця людина є [10: 192-193].

Такий розділ науки, як семіотика, в якій культура представлена як надскладна система та неспадкова пам'ять людства, розглядає картину світу з точки зору первинних моделюючих систем (мистецтво, релігія тощо), що дозволяє виокремити дві головні типи картини світу, що утворюють цілісний образ світу, – концептуальну та мовну – до того ж перша значно ширше мовної, оскільки в її утворенні беруть участь різні типи мислення, зокрема і невербальні [7: 61-63]. Концептуальна картина світу, на думку Є.С. Кубрякової – це «певна концептуальна система, в основі якої лежать концепти, образи та уявлення, певні ідеальні істоти, які не завжди безпосередньо пов'язані з вербальним кодом» [6: 8].

В процесі мовного розвитку постійно відбувається уточнення мовної картини світу, її індивідуалізація у кожній конкретній мовній ситуації. Мовна картина світу формується разом з мовою і являє собою індивідуальний зміст, який утворений в результаті відбиття та пізнання дійсності народом-носієм даної мови, та що містить в собі особливе світосприйняття та світобачення народу, що закріплене у базисному понятійно-категоріальному складі мови (в лексиці, граматиці, словоскладанні, образному уявленні про світ, семантиці різних мовних одиниць) [2: 62-63].

В якості мінімальних одиниць мовної картини світу багато дослідників в останні роки розглядають концепти, що являють собою об'єкти світу, які мають назву та відображають певні культурно-зумовлені уявлення людини про світ. Концепт – це цілісне утворення, яке здатне відображати людський досвід та ієрархічно організовану динамічну структуру, яка складається з вихідного (базисного) елементу та складників [8: 81- 84]. Отже, всі значення, які входять до складу концепту, характеризуються усіма ознаками цього концепту як цілісного утворення.

Головна роль, яку відіграють концепти в мисленні – це їх участь в процесі категоризації, завдяки якому оточуючий світ сприймається у вигляді упорядкованої великої кількості структур. В лінгвістичному розумінні категоризація виступає як репрезентація концептів через певні значення, граматичні форми та синтактичні структури [9: 66]. Одним з завдань когнітивної лінгвістики є виявлення того, як концепти активуються під час вербалізації, і як відбувається процес представлення знань про стереотипну ситуацію у мові.

Системний підхід до вивчення мовних явищ, що укріпився в лінгвістиці ХХ століття, призвів до виникнення поняття «семантичне поле», котре визначалось як сукупність лексичних одиниць із загальним значенням.

Останніми роками поширилась точка зору, згідно якої семантичним полем слід називати не лише велику кількість слів, але й їх семантичний опис, при якому ключовими вважаються поняття інтегральної та диференційної ознаки [5: 159]. Семантичне поле характеризують як систему з такими ознаками як цілісність, динамічність, відкритість та гнучкість.

На думку Ю.М. Власової та А.Я. Загоруйко, словниковий склад мови є системою взаємопов'язаних лексичних сукупностей, а семантичні поля трактуються авторами як позначення загального значення, в якому лексеми взаємодіють між собою та визначають один одного. Найефективнішим методом вивчення семантичного поля є польове структурування, що слугує всеосяжним та найбільш багатостороннім способом дослідження словникового складу будь-якої мови [1: 11-13]. Отже, використовуючи цей метод можливо розглядати семантичне поле як комплексне явище, що складається із ряду полів, які включають слова, пов'язані між собою парадигматичними і синтагматичними відношеннями

І.М. Кобозева трактує семантичне поле як сукупність мовних одиниць, які об'єднані спільністю змісту та відображають понятійну, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Семантичне поле має такі властивості як: 1) наявність семантичних відношень-кореляцій між його складниками; 2) системний характер кореляцій; 3) взаємозалежність та взаємоозначуваність лексичних одиниць, тощо [4: 98-99]. На когнітивному рівні концепт наводиться у вигляді структури, яка є концептуальною базою для лексичного матеріалу, одночасно на семантичному рівні відбувається вербалізація цієї концептуальної основи через семантико-польове структурування.

Спочатку слід зауважити, що концепт Learning «навчання», котрий існує в реальності та активований в мовленні як процес, представляється нам багатобічним та багатокомпонентним явищем, оскільки в ньому беруть участь як мінімум дві сторони: вчитель та учень, а, отже, головне значення мають такі ядерні компоненти-вербалізатори як learn, study та teach. Взаємозв'язок трьох лексем study, learn, teach розкривається також в статтях тлумачних словників англійської мови. Проаналізуємо дефініцію лексеми learn. В словнику Longman Dictionary of Contemporary English подається наступні визначення learn: 1) to gain knowledge (of) or skill (in); 2) to fix in the memory; 3) to become informed (of); 4) to punish (someone) by scolding, beating learn one's lesson to suffer so much from doing smth that one will not do it again [12]. В авторитетному словнику американського варіанту англійської мови Webster's New World Thesaurus лексема learn представлена як: 1) (to acquire mentally) – syn. acquire, receive, imbibe, get, take or drink in, pick up, read, master, ground oneself in, peruse, con, pore over, gain (information), ascertain, determine, unearth, hear, find out, learn by heart, memorize, be taught a lesson, become well-versed in, soak in, collect one's knowledge, improve one's mind, build one's background; both (D): get up on, get a signal; 2) (to find out) – syn. uncover, ascertain, discern [13].

До ядерних компонентів концепту Learning «навчання» відноситься також лексема study. В словнику Longman Dictionary of Contemporary English спостерігаємо наступні її визначення: 1) a piece of work that is done to find out more about a particular subject or problem; 2) a room in a house that is used for work or study; 3) school work – the activity of studying; 4) studies – subjects that people study, especially several related subjects [12]. В тезауусі Webster's New World Thesaurus подається наступна дефініція лексеми study: n, 1) (a place in which to study) – syn. schoolroom, library, studio. 2) (the act of studying) – syn. research, investigation, memorizing, learning, reading, inquiry, examination, consideration etc. 3.) (that which one studies) – syn. subject, branch of learning, field of knowledge, art. v. 1) (to endeavor to learn) – syn. read, go into, refresh the memory, read up on, burn the midnight oil, bone up, go over, cram, think, go in for, inquire, bury oneself in, dive into, burn the candle at both ends, plunge into; 2) (to endeavor to understand) – syn. do research, compare, analyze [13].

Наразі розглянемо лексеми teach в словникових дефініціях Webster's New World Thesaurus: 1) (to act as a teacher) – syn. instruct, tutor, coach, educate, explain, expound, lecture, direct, give a briefing, edify, enlighten, guide, show, give lesson in, ground, rear, prepare, fit, interpret, bring up, etc; all (D): break in, give the facts, point a moral, open one's eyes, knock into one's head, bring home to, cram, stuff; 2) (to drill) – Syn. exercise, train, discipline, rear, ground, prepare, familiarize with, school, qualify, mold, practice, prime, perfect a routine, rehearse, repeat, memorize, accustom, habituate, become familiar with, etc [13]. Також в тезауусі Longman Dictionary of Contemporary English наявне наступне визначення лексеми teach: v. to give knowledge or a skill of, or training or lessons in (a particular subject, how to do smth.) [12].

Отже, як свідчить проведений аналіз домінантою ядра лексико-семантичного поля вербалізаторів концепту Learning «навчання» є лексема learn. Завдяки значенню цієї лексеми визначаються складові ядра та, відповідно, конституенти навколоядерного простору, наприклад, teach – give knowledge, study – to endeavor to learn, а також ближньої периферії, наприклад, school – an attendance or study at such a place; a course of learning at such a place); та дальньої периферії,

наприклад, library – a building or part of a building which contains books that may be borrowed by the public (public library) or by the members of a special study group [12].

Як показав аналіз фактичного матеріалу, система вербалізаторів концепту Learning «навчання» є лексико-семантичним полем, яке членується на ядро та периферію. Проаналізувавши особливості реалізації концепту на семантичному рівні, відзначимо, що лексико-семантичне поле концепту Learning «навчання» є складною ієрархічно організованою лексико-семантичною категорією, що утворена з взаємопов'язаних лексико-семантичних груп, які вступають у певні лексичні відношення. Отже, лексико-семантичне поле вербалізаторів концепту Learning «навчання», що було виявлено за допомогою аналізу фактичного матеріалу, включає ядро з доміантою learn; навколо ядерний простір (knowledge, study, knowledge, studies, lessons, student, college, teacher, class, lecture, education); ближню периферію (classmate, classroom, pupil, subject, graduation, school); дальню периферію (institution, holiday, vacation, monitor, perfect, roommate, exam, uniform, championship, write, read, book, family, library, librarian, rule, sport, captain, break, coach, principal, teammate, year).

Структура концепту Learning «навчання» згідно нашої вибірки (2000 прикладів), включає наступні області: 1) Thorough Inquiry (процес пізнання); 2) Process of Studying (процес навчання); 3). Institution (навчальний заклад); 4). Punishment (покарання); 5). Holidays (канікули); 6). Sport (спорт); 7). Family – Home (родина-дім).

Найповніша характеристика складників концепту Learning «навчання» міститься у визначенні цього явища як сукупності всіх значень та понять, які виникають під час виголошення та усвідомлення даного слова в свідомості певної мовної особистості, а також як системи уявлень, образів та асоціацій, що породжуються під час свідомого або несвідомого сприйняття та асоціювання.

Таким чином, лексика, яка конституює семантичне поле Learning «навчання» в сучасній англійській мові, характеризується надзвичайною динамічністю, тобто їй властиві постійний розвиток і рух. Її зміни, в свою чергу дозволяють прослідкувати динаміку відповідної концептосфери. Динамічні відношення (або параметри), які виділяються в концепті, забезпечують умови референції даного концепту до ситуативної дійсності і визначають синтагматичні особливості його конститuentів, що є перспективою наших подальших студій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Власова Ю.Н., Загоруйко, А.Я. Семантическое поле слова / Ю.Н.Власова, А.Я. Загоруйко // Функционально-системный подход к исследованию языковых единиц разных уровней: Материалы Межвуз. науч. конф., посвящ. проф. Ю.Н. Власовой. – Ростов н/Д.: Изд-во РГПУ, 2004. – С. 11-13.
2. Гречко В.А. Языки картины мира / В.А. Гречко // Теория языкознания. – Ч. 2. – Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского ун-та, 1998. – С. 62-63.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов/ 3-е изд., стереотипное. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 264 с.
4. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика [Текст]: Учебник / И.М.Кобозева. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
5. Кронгауз М.А. Семантика: Учебник для вузов / М.А. Кронгауз. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 399 с.
6. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – №1. – С. 6-18.
7. Поповская Л.В. Авторская модальность в метаязыке научной речи профессора Г.Ф. Гавриловой / Л. В. Поповская // Язык. Дискурс : II Международная научная конференция, посвящ. проф. Г.Ф. Гавриловой: Труды и материалы. – Ч. II. – Ростов н/Д.: Изд-во РГПУ, 2005. – С. 61-63.
8. Поспелова Ю.Ю. Концепт «взаимодействие» и его структура / Ю.Ю. Поспелова // В творческом поиске: Сб. статей аспирантов: В 2-х ч. – Ч. I / Отв. редактор Н.П. Баранова. – Минск, 2001. – С. 81-84.
9. Прохорова О.Н. Когнитивное основание значения слов – фактор, детерминирующий употребление их в речи / О.Н. Прохорова // Язык и культура: Материалы Международной научной конференции. – М., 2001. – С. 66-67.
10. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универсал», 1993. – 656 с.
11. Холтон Дж. Что такое «антинаука»? / Дж. Холтон // Вопросы филологии. – 1992. – №2. – С. 26-58.
12. Longman Dictionary of Contemporary English. – Режим доступа: <http://www.ldoceonline.com/>
13. Webster's New World Thesaurus. – Режим доступа: <http://www.merriam-webster.com/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Костенко – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови, директор центру інтенсивного вивчення іноземних мов Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: проблеми польового структурування лексичних одиниць, соціолінгвальні та структурно-семантичні аспекти неонімацій.

УДК 81'373.43:796.5

НЕОЛОГІЗМИ В ЛЕКСИЦІ “ВЕЛОСИПЕДНОГО ТУРИЗМУ” (“CYCLING”) “ЛИЖНОГО ТУРИЗМУ” (“SKIING”) ТА “ПІШОХІДНОГО ТУРИЗМУ” (“HIKING”)

Андріана ЛИТВИН (Львів, Україна)

У статті описуються неологізми в англійській мові у сфері велосипедного, лижного та пішохідного туризму. Описано семантичне значення неологізмів та сфери їх вживання.

Ключові слова: неологізми, номінація, семантика, функціонування, акронім, зрощення, гра слів.

The article considers the neologisms in the English language that are used in cycling, skiing and hiking tourism. The semantics and functioning of these neologisms have been analyzed.

Key words: neologisms, nomination, semantics, functioning, acronym, blending, pun.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток туризму можна простежити на збагаченні словникового складу англійської мови з початку ХХІ століття. Формування неологізмів, безперечно, торкнулося спортивно-туристичної індустрії. Насичений ритм життя та жага до “гострих” відчуттів спонукає сучасну людину до пошуку нових видів туризму. Особливу увагу привертають неологізми або інновації, які на думку Ю.А. Зацного, “набувають ширшого змісту, якщо взяти до уваги те, що є велика кількість одиниць, що існували в мові раніше, але перебували на “периферії”, були обмежені у своєму функціонуванні певними “підмовами” або підсистемами” [3: 4].

Завдання. Визначити поняття “неологізм”; визначити культурні традиції формування неологізмів, визначити способи формування неологізмів сфери спортивно-туристичної індустрії.

Сьогодні багато науковців вважають, що визначення неологізмів не є вичерпним без опису культурних, соціальних, територіальних та конотативних аспектів. Неологізми виникають не в мові як системі соціально-закріплених знаків, здатних об’єктивно існувати, а в реалізації цієї системи – у мовленні конкретних носіїв [1: 4].

Захоплення велосипедною діяльністю сучасної людини стало поштовхом до виникнення нових видів використання велосипеда. Він використовується не лише як засіб для переміщення на певні дистанції чи для розваг, але і для фізичних вправ для підтримання здорового способу життя. На цій підставі виникає новий спосіб катання на велосипедах (виключно моделі BMX), учасники якого покривають короткі дистанції та здійснюють фігурне водіння. Така подія номінується неологізмом *BMX*. Даний неологізм є акронімом, який складається з слів *Bikes Motor-cross*: “*Pedaling your **BMX** bike utilizes various leg muscles, which burns calories and helps you to maintain a healthy weight. Riding your **BMX** remains a great way to meet new friends who share similar interests and enjoy an active lifestyle.*” (Livestrong.com, March 12, 2014).

Кількість любителів велосипедних поїздок на роботу збільшується з кожним днем, що стало приводом насмішки серед любителів велосипедних поїздок у гори. Так, прихильників велосипедних подорожей на роботу номінують словосполученням *gutter bunny*. Дане словосполучення складається із двох слів *gutter* – *розм. вуличний* та *bunny* – *розм. кролик*.

Палких любителів (середнього віку) велосипедної чи будь якої іншої діяльності, учасники якої носять костюми з лайкових матеріалів називають неологізмом *MAMIL* (*middle-aged man in Lycra*). Даний неологізм є акронімом – аббревіатурою, що набула статусу слова. “*These ‘middle-aged men in lycra’ or **MAMILs**, as the tribe has unflatteringly been dubbed, will be out in force this weekend as the Tour de France begins in the northern English country of Yorkshire...*” (Agence France Presse, July 4, 2014).

Світ неологізмів, які формують поле велосипедної діяльності збагачується новими мовними одиницями та словосполученнями. Серед таких інновацій є словосполучення на позначення велосипеда, який слугує приманкою щоб впіймати злодія (англ. *bait bike*): “*Two men were arrested for suspicion of stealing **bait bikes** in midtown Sacramento last week. At 10:14 p.m. last Wednesday, a **bait bike** parked near 20 th and J. street was moved, activating its tracking sensor, police said*” (Sacramento Bee (California), November 10, 2013).

Компонент *bike*, який є складовою одиницею вищеописаного словосполучення, використовується і у інших неологізмах-словосполученнях. Зокрема у словосполученні *ghost bike* (*ghost bicycle, ghost cycle*). Дана інновація позначає старий, пофарбований у білий колір велосипед, прикріплений до огорожі, на місці смерті велосипедиста у дорожньо-транспортній пригоді: “*Around the globe, all white bikes are being chained to street signs near the sites of fatal*

accidents involving cyclists. They are called **ghost bikes** – somber reminders of tragedy and intended as a quite statement in support of cyclist's right to safe travel, proponents say" (Ventura Country Star, May 23, 2011).

Неологізм – словосполучення *sport utility bike* (також *sport utility bicycle, SUB*) зі складовою *bike* є позначенням збільшеного велосипеда, який може перевозити більшу кількість пасажирів та вантажу: "Enter the **sport utility bicycle**, a long bike nearly as dexterous as a conventional bike but with a remarkable capacity for cargo, whether that means lots of stuff or people" (Salon.com, July 24, 2008).

Ще одним неологізмом із компонентом *bike* є одиниця *bikelash (bike-lash)*. Цей неологізм має негативну конотацію і позначає негативну реакцію на велосипедистів з боку міліціонерів та водіїв: "There's a feeling among many drivers that cyclist, either by their ignorance of the law or by their blatant disregard for it, are asking for trouble. ... In one sense, the so-called **bikelash** has little to do with transportation modes" (Outside, March 2, 2011).

Регулювання дорожно-транспортної поведінки велосипедистів відображені у неологізмі *Copenhagenization*. Цей неологізм означає заходи щодо збереження безпеки міста, та його пристосування до потреб велосипедистів та пішоходів: "The concept of **Copenhagenization** has become a celebrated form of urban planning. It refers to what you see before you. A city that doesn't just make cyclist possible, but redesigns its streets to make it the norm" (CNN Transcripts, June 6, 2011). Цікавим є факт про походження даної інновації. Вважається, що поштовхом до її утворення стала трендова політика (запозичена з Копенгагена) про залучення до велосипедної діяльності красивих жінок в межах одного міста: "This week's New York observer story on 'beautiful bicycle girls of New York' may very well be the most e-mailed news item ever forwarded to the Streetsblog inbox ... Call it the '**Copenhagenization**' of NYC" (Streetsblog, September 6, 2007).

Цікавість до занять лижним спортом проявилася у виникненні декількох екстремальних видів лижного спорту (*extreme skiing*): швидкий спуск із крутих гір на саночках на колесах (*street luge*), гра із пластиковим м'ячем між двома командами лижників на схилах гір (*ski football*); "сніговий серфінг" (*snowsurfing* – спуск на одній спеціальній лижі).

Аналогічним за утворенням до неологізму *snowsurfing* є неологізм *powsurfing*, який означає катання на сноубордингу без кріплення, особливо по засніжених штучним снігом схилах та горах: "Devotees of bindingless snowboarding, known as **powsurfing**, say it is a nostalgic return to the roots of the sport" (The Globe and Mail, December 20, 2012). Похідними формами даного неологізму є дієслово *powsurf*, що позначає способи виконання даної діяльності, та іменник *powsurfer*, який номінує виконавця цієї ж діяльності.

Любителі лижного спорту можуть тренуватися і влітку на спортивному "снаряді", який позначають як *mountainboard*, який є засобом пересування, що поєднує елементи скейтборда, серфборда, і мотролера. Спорт у якому застосовують цей снаряд називають *mountainboarding* [3: 134]. Аналогічною до даного неологізму є мовна одиниця *snowboarding*, яка позначає спуск по засніжених схилах і горах на спеціальному "снаряді" – сноуборді. Стрімка зацікавленість туристів різної вікової категорії (і що найнетиповіше, – туристів старшого віку) до цього виду спорту сприяла утворенню новологізму **grays on trays**: "Snowboarding is the fastest-growing sport among the 18- to 25- year-olds advertisers covet, and even has increasing appeal among older adults – or '**grays on trays**,' as snowboarders call them" (The Wall Street Journal, February 13, 2002).

Зацікавленість до екстремальної лижної діяльності проявилася і у виникненні такої діяльності, як катання на лижах поміж деревами на схилах гір. Серед учасників цього екстремального заняття, ця діяльність номінується сленгом *tree-bashing* (також *tree bashing*): "The term '**tree bashing**' is a bit of a dark joke, a reminder of just how dangerous a thing it is to do" (Sport Illustrated, January 19, 1998).

"Common sense ought to keep skiers from tree bashing, the practice of heading off the course for a game of dodging trees, but some daredevils do it anyway" (The Kansas City Star, November 13, 1994).

Вершиною екстремізму вважається швидкий спуск на саночках на колесах під час якого спортсмен лежить на металевих саночках вагою 20 кілограм і мчить зі швидкістю 110 кілометрів на годину з гори. Такий спорт називають *skeleton*. Існують певні школи навчання цього екстремального виду спорту – *skeleton school* [3: 135].

Нічим не поступається за ступенем екстремізму олімпійський вид спорту бобслей. Даний спорт полягає у швидкісному спуску з гір по оснащених льодових трасах на спеціальних санях з кермом. Така діяльність позначається неологізмом *bobsleigh*: "If you've ever hit a patch of ice while driving your car, you've experienced a very tiny piece of what driving a **bobsled** is like. On an icy road,

there's almost no friction between your tires and the road surface, so you can't steer very well. And any sudden moves, like hitting the brake, can send you spinning out of control" (How Stuff Works, 2014).

Сучасним видом спортивно-туристичної розваги стають пробіжки, "дикими місцями природи". Як зазначає Ю.А. Зацний, такі пробіжки здійснюються гористою місцевістю, із рюкзаком, і тому номінуються як *fast packing*, *speedhiking*, *speedclimbing*. Ці види туризму стрімко набувають популярність серед туристів, і стають таким же об'єктом захоплення як і *snowboarding* та *mountainbiking*: *"These days hot areas of outdoor gear retailing are snowboarding, mountainbiking and fast-packing – single-day running and hiking trips that cover 20 to 30 miles"* [3: 138].

Розвиток вищезазначених видів туризму зумовило утворення неологізмів, які формують лексичне поле спортивного туризму. Так, неологізм *wayfinding* номінує мистецтво та уміння складати символи та знаки, які допомагають туристам пересуватися з місця на місце.

З явищем здійснення пробіжок та походів із рюкзаком пов'язано створення неологізму *flashpacker*, що позначає пішохідного туриста-любителя шикарних умов. Даний неологізм є зрощенням двох одиниць *flash* та *backpacker* (розкішний + пішохідний турист): *Europe's hostels now offer cool upmarket accommodation at bargain prices. The clientele includes fewer backpackers more flashpackers: holidaymakers with a taste for the nice things but who are cost-cutting in keeping with the climate* (The Boston Globe, February 22, 2009). Прикметник *flash* фіксується у словниках з 1785 року зі значенням "показний, кричущий" та має негативну конотацію: *"Two brothers opening a bar and a restaurant at Kaiteriteri are planning an 80-back packers' hostel next door. ... He said they were planning to do an upmarket hostel – a 'flash-packers'"* (The Nelson Mail, September 25, 2002).

Номінація людей, які здійснюють певний вид пішохідної діяльності збагачує англійську мову. Серед таких неологізмів-найменувань людей є інновація *grey nomad*, що позначає пенсіонерів, які долають великі відстані і подорожують широкими просторами в будиночках на колесах або пішки: *"Mr Jeffcock turned 70 last birthday. He is one of a generation of 'grey nomad' old in body but young at heart, backpacking its way around the world. Spurred on by greater life expectancy and better health in old age, they are travelling independently and sleeping in youth hostels"* (The Independent, February 27, 2000).

Серед інновацій, які формують поле пішохідного туризму, варто виділити неологізм *trail angel*, який позначає альтруїстично налаштовану людину, яка безкоштовно забезпечує пішохідних туристів їжею та іншими необхідними для подорожі речами: *"Wren experiences awesome vistas and starry skies, pelting rain, sore knees and a night in the hospital with a possible tick bite. And he witnesses miracles: a woman who bakes chocolate-chip cookies just for hikers, a shop that offers hikers free milkshakes and – most wondrous of all – 'trail magic': the rare sighting of a can of beer left chilling in a stream by a trail angel"* (The New The New York Times, April 11, 2004).

Існують також неологізми-найменування людей, які несуть негативну конотацію. Серед них неологізм – *touron*, який позначає дуже необізнаного та дратівливого туриста. Утворений шляхом телескопії неологізм, є злиттям двох мовних одиниць: *tourist+moron*. Іншою версією утворення цього неологізму є поєднання двох лексичних одиниць *too* (занадто) та *rawn* (недосвідчений): *"I exist simply as a 'touron' (half tourist, half moron) who has ventured into the area to take in the après ski culture of Northeast Ohio's two most popular downhill destination"* (The Plain Dealer, January 24, 2003).

Прагнення туристів до комфортного часопроведення спонукало до виникнення полегшеної форми пішохідного туризму, а саме, походу з табором. На цій основі утворився неологізм *glamping*. Неологізм номінує форму походу з табором, яка характеризується тим, що турист забезпечується дорогим обладнанням, хорошою їжею та іншими розкішними умовами. Утворення цього неологізму полягає у зрощенні двох одиниць *glamor* та *camping* (глазур, розкіш + похід з табором) : *"Open from May through September, this Canadian resort is a top destination for 'glamping,' or glamor camping. Guests at Clayoquot stay in one of 20 tents, but these canvas contraptions are tricked out better than most city apartments: fancy carpets, oil lamp, antique furniture, a cozy fire at the push of a button. In other words, heavy on the glamor, light on the camping"* (Chicago Sun Times, September 19, 2007). Похідною формою неологізму *glamping* є іменник *glamper*, на позначення людини, яка займається цією формою діяльності.

Швидкого розвитку набуває спортивно-туристична діяльність, яка полягає у підніманні на гору пішки, а потім спусканні з гори за допомогою парашлану (або іншого подібного засобу). Така діяльність номінується неологізмом *paralpinism*. Даний неологізм утворений шляхом телескопії – зрощенням фрагментів однієї лексичної одиниці з фрагментом іншої. У даному

неологізмі спостерігається зрощення фрагментів лексичних одиниць *paragliding* та *alpinism*: “*New sports continue to evolve, as outdoor athletes combine things like climbing and BASE jumping, and alpinism and paragliding (paralpinism)*” (Explore Magazine, February 21, 2012). Похідними формами цього неологізму є прикметник *paralpine* та іменник *paralpinist*.

Чимала кількість людей отримують задоволення від звичайної безцільної повільної прогулянки пішки. Особа, яка здійснює такого роду прогулянку номінується неологізмом *meanderthal*: “*Underhill doesn't suggest changes in consumer behavior. He's all accepting of mall-world reality, right down to the slow walkers the industry parlance disdains as 'meanderthals'*” (The Seattle Times, February 8, 2004). Даний неологізм є грою слів *meander* (ходити повільно та безцільно) та *Neanderthal* (неандерталець).

Територія, по якій людина може пересуватися без будь який труднощів позначається інновацією *walkshed*: “*In many parts of the country, walking has become as quaint as spinning yarn or playing the bagpipes. Between 1977 and 1995, the number of daily walking trips taken by adults declined by 40 percent – while more than a quarter of all car trips are now shorter than a mile. Those under-a-mile journey fall into the zone that new urbanists call 'walkshed' the area a person can reasonably cover on foot. People whose walksheds teem with shops and restaurants have more reasons to walk than those whose don't*” (The New York Times, April 20, 2008). Неологізм *walkshed* є композитом, що утворився із слів *walk+shed*, та за аналогією до мовної одиниці *watershed* (басейн річки, частина суходолу, з якого відбувається природний стік води в річку). Семантична схожість обох одиниць розкривається при вивченні способу виконання дії: дія починається з певної точки (дім, офіс – *walkshed*, джерело – *watershed*), і продовжується під час подолання людиною/об'єктом певної відстані.

Висновок. Вивчення неологізмів у сфері спортивного туризму дозволяє простежити зміни у соціальному житті за останні декілька років. Такі зміни спричинені бурхливим розвитком суспільства, глобалізацією та спробами встановити “новий світовий порядок”, де приливеї надаватимуться активному відпочинку.

Розглядаючи різні способи словотвору в лексичному полі спортивного туризму, визначено, що найбільш активними способами утворення нових слів є словоскладання, аналогія та афіксація. Незначна кількість неологізмів утворюється за допомогою телескопії та аббревіатури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зацний Ю. А. Нова розмовна лексика і фразеологія : Англо-український словник / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 295 с.
2. Зацний Ю. А., Янков А. В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку 21 століття : англоукраїнський словник / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 328 с.
3. Зацний Ю. А. Сучасний англійський світ і збагачення словникового складу / Ю. А. Зацний. – Львів: ПАІС, 2007. – 228 с.
4. “Britain's ‘MAMILs’ switch Ferraris for expensive bikes” // Agence France Presse. – 2014. – July 4.
5. “Quest Means Business” // CNN Transcripts. – 2011. – June 6.
6. “Rollerblading is Going Downhill” // Newsweek. – 1998. – May 18.
7. “The aerial revolution” // Explore Magazine. 2012. – February 21.
8. Benjamin M. My family car is an SUB and I love it / M. Benjamin // Salon.com. – 2008. – July 24.
9. Clerici K. Ghost bikes aim to honor fallen cyclists, raise awareness / K. Clerici // Ventura Country Star. – 2011. – May 23.
10. Eveld M. Edward Injuries are no way to spend vacation / E. M. Eveld // The Kansas City Star. – 1994. – November 13.
11. Fong T. Two men arrested in alleged ‘bait bike’ theft / T. Fong // Sacramento Bee (California). – 2013. – November 10.
12. Foster Ph. Why Ride a BMX? / Ph. Foster // Livestrong.com. – 2014. – March 12.
13. Hartnett K. M. Dissecting our worship of consumerism / K. M. Hartnett // The Seattle Times. – 2004. – February 8.
14. Jones C. How Lonsboarding Works / C. Jones // How Stuff Works. – 2014.
15. Mick H. Snowboarders get back to their roots with ‘powsurfing’ / H. Mick // The Globe and Mail. – 2012. – December 20.
16. Moore T. Out of grass / T. Moore // The Guardian. – 2007. – September 29.
17. Naparstek A. Bicycles Are the New NYC ‘It Girl’ Fashion Accessory / A. Naparstek // Streetsblog. – 2007. – September 6.
18. Piai T. The ski's the limit / T. Piai // The Plain Dealer. – 2012. – February 21.
19. Rackl L. Nature or nurture? / L. Rackle // Chicago Sun Times. – 2007. – September 19.
20. Reilly R. Slippery Slopes / R. Reilly // Sport Illustrated. – 1998. – January 19.
21. Robichaux M., Thuro R. Awesome Dudes Tell Why They're Totally ‘Sick’ / M. Robichaux, R. Thuro // The Wall Street Journal. – 2002. – February 13.
22. Robins P. C. Books in Brief: Walking to Vermont / P. C. Robins // The New York Times. – 2004. – April 11.
23. Rowe M. Itchy Feet / M. Rowe // The Independent. – 2000. – February 27.

24. Scollay R. Hostel planned at Kaiteriteri / R. Scollay // The Nelson Mail. – 2002. – September 25.
25. Slater D. Walk the walk / D. Slater // The New York Times. – 2008. – April 20.
26. Vanderbilt T. Rage Against Your Machine / T. Vanderbilt // Outside. – 2011. – March 2.
27. Wilson T. V. How Bobsledding Works / T. V. Wilson // How Stuff Works. – 2014.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андріана Литвин – викладач кафедри української та іноземних мов Львівського університету фізичної культури.

Наукові інтереси: етимологія та неологізми англійських лексичних одиниць сфери спортивно-туристичної індустрії, лінгвоконцептологія, лінгвокультурологія.

УДК 811.111'23'373.423

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Оксана ЛИТВИН (Луцьк, Україна)

У статті викладено методику проведення та результати психолінгвістичного експерименту, скерованого на виявлення структури та наповнення лінгвістичної категорії антонімії. Респондентами виступили 32 лінгвісти, носії англійської мови, з різних країн. У ході експерименту опитувані мали оцінити, якою мірою певні антонімічні пари (20 пар) репрезентують явище лексичної антонімії, шляхом оцінювання за шкалою «0-3». Матеріали для експерименту були відібрані з англомовних монографій, підручників та лінгвістичних енциклопедій. Аналіз результатів експерименту дозволив окреслити центральну зону розглядуваної категорії, тобто виокремити антонімічні пари, які, на думку лінгвістів, найкраще репрезентують відношення лексичної антонімії. Дані експерименту дозволяють стверджувати, що більшість антонімічних пар, поданих як приклади в лінгвістичних працях, є типовими представниками категорії антонімії і складають її центральну зону.

Ключові слова: психолінгвістичний експеримент, лінгвістична категорія, структура категорії, антонімія, антонімічна пара.

This article presents the methodology and the results of a psycholinguistic experiment which was conducted for the purpose of determining the structure and the content of the linguistic category of antonymy. All of the 32 participants in the experiment are scholars in linguistics, and are native speakers of English originating from a number of different English-speaking countries. In this experiment, the respondents were to evaluate and compare the extent to which a selection of twenty antonymous pairs can be considered to represent the phenomenon of lexical antonymy, using a scale of 0 to 3 points. The material for the experiment was selected from monographs, textbooks and linguistic encyclopedias written in English. Analysing the results of the experiment, we were able to identify the central zone of the category under investigation – the antonymous pairs which, in the opinion of the linguists consulted, provide the best representation of the relation referred to as lexical antonymy. The data produced by the experiment makes it possible for us to conclude that most of the antonymous pairs which are presented as illustrative examples in linguistic works are typical representatives of the lexical category of antonymy and constitute its central zone.

Keywords: psycholinguistic experiment, linguistic category, structure of the category, antonymy, antonymous pair.

Дослідження будь-яких категорій свідомості, в тому числі і лінгвістичних, може бути проведене із залученням різних прийомів та методів. Особливе місце серед них посідає психолінгвістичний експеримент, який набув популярності в середині ХХ ст. Лінгвісти підкреслюють, що чимало сучасних досліджень ґрунтуються на даних психолінгвістичних експериментів [2: 115], оскільки цей метод дає змогу проникнути у свідомість респондентів та отримати достовірні дані для подальших досліджень. За допомогою психолінгвістичного експерименту вченим вдалося виявити факт неоднорідності природних категорій, таких як «меблі», «птахи», «посуд», «колір», «гра», «музичні інструменти» (Е. Рош, К. Мервіс, Дж. Лакофф, Дж. Тейлор, Р. Фрумкіна, В. Старко, О. Хаджиоглова).

Включення у сферу дослідження не лише природних, а й штучних (зокрема, лінгвістичних) категорій свідомості зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Метою нашої статті є аналіз результатів психолінгвістичного експерименту, скерованого на виявлення структури та наповнення лексичної категорії антонімії у свідомості лінгвістів – носіїв англійської мови. **Матеріалом** дослідження є результати нашого експерименту, а саме 32 заповнених опитники, які містять загалом 640 виставлених оцінок.

Об'єктом дослідження є результати опитування англомовних респондентів. **Предметом** виступає структура та наповнення лексичної категорії антонімії, що побудовано на основі даних психолінгвістичного експерименту.

Протиставлення лексичних антонімів відносять до одного з найважливіших видів системно-семантичних зв'язків між мовними одиницями. Дослідники наголошують на тому, що відношення контрасту є фундаментальним для людського мислення [6; 7; 1; 4], а

антонімія посідає центральне місце серед усіх видів лексико-семантичних відношень, оскільки відіграє важливу роль в організації лексикона [5]. Проблему антонімії на матеріалі різних мов вивчали Дж. Лайонз, Ю. Апресян, В. Комісаров, Л. Введенська, Е. Родичева, Л. Новіков, Й. Стернін, В. Левицький, О. Тараненко, В. Русанівський, Н. Бобух та ін. Незважаючи на різні підходи до розуміння антонімії (у вузькому та ширшому її сенсі), дослідники сходяться на тому, що антонімія виражає концептуальну протилежність, втілену у мові.

Для визначення наповнення та структури лінгвістичної категорії антонімії у свідомості носіїв англійської мови ми провели психолінгвістичний експеримент. У ньому взяли участь 32 лінгвісти з англійськомовних країн (США – 17 респондентів; Велика Британія – 11; Канада – 2; Австралія, Нова Зеландія – по 1). Респондентами виступили лінгвісти (наукові співробітники, викладачі університетів та коледжів), для яких англійська мова є рідною.

Експеримент проводився наступним чином. На бланку був поданий список із 20 різних пар антонімів, розташованих за алфавітом. Зазначимо, що ця вибірка становить приблизно 10% ілюстративного матеріалу, представленого в 13-ти лінгвістичних працях. Опитуваним необхідно було оцінити подані пари лексем за їхньою репрезентативністю. Експеримент супроводжувався такою пояснювальною запискою:

«Imagine that you are preparing a lecture on lexical semantics, and you wish to give your students a clear explanation of one of the main types of paradigmatic relations in the lexicon – antonymy.

Please type numbers into the cells shaded in yellow, to show your evaluation of the following examples, using a scale of 0 to 3 points in which

0 = examples which you consider to be totally unsuitable for illustrating this type of relation;

1 = examples which only typify certain very specific cases of this type of relation;

2 = examples which may possibly be used to illustrate this type of relation;

3 = the most ideal example for illustrating this type of relation».

Таким чином, оцінку «0» мали отримати приклади, які взагалі, на думку респондентів, не підходять для ілюстрації антонімії; оцінку «1» – пари антонімів, які ілюструють певний специфічний випадок даного типу відношень; оцінку «2» – пари лексем, які задовільно підходять для ілюстрації антонімії; оцінку «3» – найкращі приклади для пояснення антонімії.

Матеріал для експерименту був відібраний з масиву прикладів, які наводили автори англійськомовних монографій, підручників та лінгвістичних енциклопедій, див. докладніше [3]. На бланку було подано такі антонімічні пари: *aim – hit; alive – dead; ascend – descend; big – small; come – go; fill – empty; good – bad; happy – unhappy; honest – dishonest; hot – cold; long – short; male – female; north – south; old – new; on – off; pass – fail; proper – improper; seek – find; true – false; up – down*. Зазначимо, що при відборі антонімічних пар для дослідження ми перш за все спиралась на частоту їхнього використання у якості прикладів. Так, із загальної кількості (226 різних пар, без урахування повторів) ми вибрали 20 пар, що мають в масиві прикладів (423 пари) різну частотність. Для оцінки вагомості поданих прикладів усі антонімічні пари, вибрані з 13 лінгвістичних праць, були розподілені на 11 груп в залежності від рангу, який вони мають за частотністю. Ранг має вигляд простого дробу, де в чисельнику вказується кількість згадувань певної антонімічної пари, а в знаменнику – загальна кількість лінгвістичних джерел. Так, у всіх 13 джерелах була використана антонімічна пара *alive – dead*, у 12 джерелах – пара лексем *hot – cold*, у 9 працях – пара антонімів *good – bad*. Відповідно, ці пари отримали ранг 13/13, 12/13 та 9/13. У тих випадках, коли в спільній за рангом групі були об'єднані від 2 до 32 пар, ми обирали з них по два-три приклади. Таким чином, в опитнику достатньо рівномірно представлені усі ранги антонімів.

Ми враховували частиномовний параметр, а також морфемну будову антонімів. Подані в експерименті пари лексем представлені в основному прикметниками (55%) та дієсловами (30%), рідше іменниками, прислівниками та прийменниками (по 5%). Такий розподіл корелює з ілюстративним матеріалом лінгвістичних праць, оскільки серед одиниць, які утворюють виявлені нами у цих джерелах пари антонімів, так само переважають прикметники (59,1%) та дієслова (26%) [3]. Для експерименту були відібрані переважно різнокореневі, або власне лексичні, антоніми (80%), оскільки вони домінують як приклади і в лінгвістичних працях (85%).

Для виявлення структури категорії антонімії у свідомості лінгвістів ми обрахували середню оцінку, поставлену респондентами кожній парі антонімів. Згідно з отриманими результатами, ядрну зону розглядуваної категорії формують 8 пар лексем (40%), які отримали середню оцінку

«2,69-2,75». Це такі пари: *good – bad, hot – cold, happy – unhappy, alive – dead, ascend – descend, honest – dishonest, long – short, old – new*. Оцінку «2,56-2,63» отримали 5 пар (25%): *big – small, on – off, pass – fail, true – false, up – down*. Наступну групу утворили 5 пар (25%) антонімів, середня оцінка яких коливається в межах «2,0-2,41»: *north – south, fill – empty, come – go, male – female, proper – improper*. Лише дві пари (10%) мають середні оцінки «0,16» та «1,03», тобто розташовані з достатньо великим відривом від інших пар. Це пари *aim – hit* та *seek – find*, які належать до особливого класу опозитів, виділеного лише у монографії Д. Круза. Лінгвіст позначає цей клас терміном «сатисфактиви» (satisfactives) і називає його слабкою формою антонімів (один член пари позначає спробу щось зробити, а інший – успішне виконання дії) [6].

Отже, 90% поданих в опитнику антонімічних пар отримали оцінку від «2» до «2,75». Низька оцінка двох пар сатисфактивів була очікуваною, оскільки цей клас опозитів був виокремлений лише в одній праці; такі опозиції не можна, на нашу думку, вважати типовими антонімами. Цікаво зауважити і той факт, що дві пари сатисфактивів були оцінені респондентами по-різному. Їхні середні бали різняться між собою на «0,87», тобто майже на один бал.

Таким чином, лінгвісти, які взяли участь в експерименті, підтвердили, що їхні колеги – автори монографій, підручників та лінгвістичних енциклопедій, підібрали для ілюстрації адекватні пари антонімів англійської мови. Характерно, що високий бал отримали як ті приклади, що мають високу частотність у лінгвістичних працях (*hot – cold, good – bad, alive – dead, long – short, true – false*), так і ті, що трапляються у джерелах значно рідше (так, пара *happy – unhappy* була використана лише у 3 з 13 джерел, а в експерименті отримала оцінку «2,72»; так само, три пари антонімів *honest – dishonest, old – new, ascend – descend* отримали достатньо високу оцінку «2,69», хоча були згадані у 4, 3 та 2 джерелах відповідно).

Зауважимо той факт, що респонденти оцінили подані спільно- та різнокореневі антонімічні пари приблизно однаково. Зазначимо також, що в центральній зоні опинилися переважно градуальні (46%) та комплементарні (38%) антоніми.

Крім того, нас цікавила та загальна оцінка, яку кожен лінгвіст дав вибірці антонімів у цілому (зауважимо, що респонденти не знали, що антонімічні пари були відібрані з лінгвістичних праць). Для цього ми обчислили середній бал, який поставив усім 20 поданим парам кожен із 32 респондентів. Дуже високу оцінку («2,5-2,95») представленим прикладам присвоїла майже половина опитаних лінгвістів (46,88%). Тобто, на їхню думку, приклади антонімів підібрані майже ідеально. Достатньо високо («2,0-2,45») оцінили подані пари 40,63% респондентів. Решта опитаних (12,5%) оцінило приклади в межах «1,05-1,85».

Висновки. Результати проведеного нами психолінгвістичного експерименту дозволяють твердити, що лексична категорія антонімії має доволі чітко виражену центральну зону, в якій міститься значна кількість пар антонімів (65% усіх прикладів, поданих в експерименті). Здебільшого це різнокореневі, або власне лексичні, антонімічні пари (77%). Усі двадцять пар, які були обрані для експерименту, використовувались авторами-лінгвістами для ілюстрації явища антонімії, проте мали різну частоту згадування (ранг від 13/13 до 1/13). У ході експерименту було виявлено, що оцінка їхньої репрезентативності практично не залежить від рангу. Цей факт дозволяє стверджувати, що більшість антонімічних пар, які подаються як приклади, є типовими представниками категорії антонімії і складають її центральну зону.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, що за допомогою психолінгвістичного експерименту буде виявлено наповнення та структуру центральної зони інших лінгвістичних категорій (конверсія, гіпонімія та ін.).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Комиссаров В. Н. Проблема определения антонима (О соотношении логического и языкового в семасиологии) / В. Н. Комиссаров // Вопросы языкознания, № 2, 1957. – С. 49-58. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ruslang.ru/doc/voprosy/voprosy1957-2.pdf>.
2. Котис О. Психолінгвістичний експеримент як метод дослідження природної категорії / О. Котис // East European Journal of Psycholinguistics / Lesya Ukrainka Eastern European National University. – Lutsk, 2014. – Issue 1. – P. 114-121. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://esnuir.eunu.edu.ua/>.
3. Литвин О. Л. Лексичне наповнення категорії антонімії (за даними англомовних лінгвістичних праць) / О. Л. Литвин // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 64. – С. 49-54.
4. Новиков Л. А. Семантика русского языка: Учеб. пособие / Л. А. Новиков. – М. : Высш. школа, 1982. – 272 с.
5. Chaffin R., Herrmann D. J. The similarity and diversity of semantic relations / R. Chaffin, D. J. Herrmann // Memory and Cognition 12 (2), 1984. – P. 134-141.
6. Cruse D. A. Lexical semantics / D. A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 311 p.
7. Lyons J. Semantics / J. Lyons. – Vol. 1. – Cambridge : Cambridge University Press, 1977. – 375 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Литвин – аспірантка кафедри прикладної лінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, проблеми перекладу безеквівалентної лексики, художній переклад.

УДК 811.161.2'42:070

ОЦІНКА В СУБСТАНТИВНО-АД'ЕКТИВНИХ СЛОВСПОЛУЧЕННЯХ ІЗ КЛЮЧОВИМ КОМПОНЕНТОМ «БІЗНЕС»

Юлія ЛЮБАВСЬКА (Харків, Україна)

У статті розглянуто функціонування в публіцистиці субстантивно-ад'єктивних словосполучень зі словом *бізнес* як іменем концептосфери БІЗНЕС, в яких виявляються різні типи оцінок. З'ясовано, що характерними для прикметників, які сполучаються з цим словом, є утилітарна, етична, а найбільше – нормативна оцінка, що вказує на безпосередній зв'язок між такими когнітивними структурами, як БІЗНЕС і ЗАКОН.

Ключові слова: субстантивно-ад'єктивні словосполучення, оцінка, суб'єкт оцінки, типи часткових оцінок, конотація, концептосфера, мова публіцистики.

The article is devoted to the substantively-adjectival phrases with the word *business* as name of concept sphere of BUSINESS functioning in journalism where the different types of evaluations are represented. It was found that utilitarian, ethical, and most of all normative evaluation that indicates a direct connection between such cognitive structures as BUSINESS and LAW are typical for the adjectives collocating with this word.

Key words: substantive-adjectival phrase, evaluation, the subject of evaluation, types of partial evaluation, connotation, concept sphere, language of journalism.

Оцінка в мовознавстві розглядається як універсальна категорія, що передає ставлення мовця до об'єкта мовлення в аспекті *добре / погано* й реалізується в мовному знакові [1; 2; 3]. О. О. Селіванова розкриває поняття «оцінка» в трьох аспектах: як складник конотативного компонента семантичної структури мовної одиниці; як текстову категорію, підпорядковану інформативності; як різновид модальності висловлення, який відображає аксіологічний план ситуації, позначеної повідомленням [6: 438–439]. Тобто оцінка може бути співвіднесена як з певною мовною одиницею, так і з семантикою вислову в широкому діапазоні значень [2: 6] Серед вітчизняних праць особливе місце посідає дослідження Т. А. Космеди, котра пропонує визначати оцінку як категорію структурно-семантичну, функціональну, прагмасемантичну, що містить такі концепти, як *схвалення/осуд, згода/незгода, симпатія/антипатія* [3].

Мовна оцінка має свою особливу структуру, головними елементами якої є суб'єкт (соціум, частина соціуму, індивід), об'єкт оцінки (особа, предмет чи явище об'єктивної дійсності), оцінний предикат (власне оцінка), а також підґрунтя оцінки (критерій, мотив оцінки), оцінна шкала (градуйоване порівняння зі стандартом), оцінний стереотип (еталон, зразок норми) [4: 4]. Природа оцінки пов'язана з природою людини, мовця, тому оцінка має яскраво суб'єктивний характер [1].

Складна структура оцінки зумовлює появу в науці різних її класифікацій. Розрізняють позитивну/негативну, пряму/непряму, загальну/часткову оцінку тощо. Часткові оцінки потребують додаткового аналізу. Н. Д. Арутюнова є автором найпопулярнішої класифікації часткових оцінок, що побудована на розрізненні характеру підстави оцінки, її мотивації. Дослідниця виділяє три групи оцінок: сенсорні, сублімовані та раціоналістичні. До першої групи належать сенсорно-смакові і психологічні (інтелектуальні та емоційні) оцінки; до другої – естетичні та етичні; до третьої – утилітарні, нормативні, телеологічні [1: 75–76].

Досліджуючи об'єктивацію концептосфери БІЗНЕС у дискурсі сучасної української публіцистики, ми звернули увагу на оцінні прикметники, які сполучаються з іменем цієї концептосфери. Хоча конотативні нашарування та оцінки вважаються периферією когнітивних структур (оскільки виражають суб'єктивне ставлення мовця до об'єкта мовлення), проте вони мають велике значення для їх розуміння. Тож метою цієї розвідки є виявлення й аналіз різних типів оцінки в прикметниках, що сполучаються з іменем концептосфери БІЗНЕС.

Передусім оцінки, які виражають прикметники, що сполучаються зі словом *бізнес*, можуть бути загальними, тобто характеризувати об'єкт в аспекті «добре / погано», наприклад: «*За великим рахунком, все будується на приватних симпатіях, інтересах та ініціативах. Адже хороший бізнес народжується не так із любові до грошей, скільки з любові до того, на кому ти ці гроші заробляєш*» [http://tyzhden.ua, 16.11.2007]; «*Поганий бізнес*» – назва статті про бізнес на комуністичних марках [http://www.day.kiev.ua, 30.05.2012] тощо. Також вони можуть бути

частковими, тобто давати оцінку одному з аспектів об'єкта з певної точки зору. Тож далі звернемо увагу на такі оцінки.

Сенсорні оцінки для субстантивно-ад'єктивних словосполучень із ключовим компонентом *бізнес* не характерні. Подекуди в публіцистичних текстах можна зустріти словосполучення, що виражають психологічну, а саме **емоційну** оцінку, наприклад: «Річ у тім, що кожному дорослому українцю, і чернігівцю зокрема, відомо, що в нашій державі ігровий (його ще називають «гральним») **бізнес офіційно заборонено вже більше року тому. І кожному так само відомо, що він – отой злочасний бізнес – продовжує існувати і подекуди навіть процвітати. Кажуть, що «підпільно». Але як же «підпільно», коли про це відомо кожному?!»** [http://www.gorod.cn.ua, 15.09.2010]. Прикметник *злочасний* ужито у виділеному словосполученні в значенні 'який спричинився до неприємностей, непорозуміння'.

На відміну від непоширених сенсорних оцінок, сублімовані та раціоналістичні відіграють важливу роль у концептуалізації бізнесу в дискурсі української публіцистики.

Характерною є **утилітарна** оцінка, адже бізнес – це 'діяльність, спрямована на отримання прибутку'. Для вираження утилітарної оцінки можуть використовуватися прикметники з позитивним забарвленням: «Коли ж видобуток нафти перестав бути партійним завданням, а перетворився на **рентабельний бізнес**, уся розбудована для нафтовиків мережа соціально-побутових об'єктів виявилася для ВАТ "Укрнафта" таким собі "чемоданом без ручки"» [http://gk-press.if.ua, 06.02.2012]; «Підприємці та чиновники різних щаблів (влада в Україні – теж **вигідний бізнес**) зазвичай користуються протекцією когось із князів» [http://tyzhden.ua, 27.01.2011]. Звернімо увагу, що в другій цитаті одночасно присутні два суб'єкти оцінки (автор і чиновники різних щаблів), через що в одному прикметникові співіснують дві протилежні оцінки одного й того ж явища, автор використовує таке означення для вираження іронії. Треба додати, що у текстах оцінка може уточнюватися, наприклад, за допомогою використання прислівників вищого й найвищого ступенів якості: «Те, що нам показали в стрічці «Віднесені СРСР» з циклу «Моя країна» («Інтер», 8 листопада о 23:45) і на чому сучасні підприємці роблять **більш-менш успішний бізнес – не антикваріат, не старовина, не цінність – це реальний мотлох, вартий смітника**» [http://www.telekritika.ua, 15.11.2011]. Також утилітарна оцінка може бути негативною: «На сьогодні вівчарство – **збитковий бізнес**, позбавлений будь-якої державної підтримки» [http://gk-press.if.ua, 09.04.2009] тощо.

Досить часто прикметники, що сполучаються з лексемою *бізнес*, вербалізують **етичну** оцінку. Наприклад, розгляньмо такий контекст: «**Національно свідомий бізнес** – це оксюморон, нісенітниця, *contraditio in adjecto*. Бізнес завжди буде діяти так, як йому вигідно. Якщо вигідно купувати дешеве російське мило, він його купуватиме. Якщо йому дозволять, він його показуватиме» [http://tyzhden.ua, 13.11.2009]. У словосполученні *національно свідомий бізнес* саме слово *бізнес* вжито у своєму метонімічному значенні – 'підприємці'. У контексті бачимо два види оцінки: етичну, суб'єктом якої є сам автор, і утилітарну, суб'єктом якої є бізнесмени. Автор розкриває читачеві сценарій бізнесових операцій, прямо протилежний до самого визначення *національно свідомий бізнес*. Своє неприйняття такої номінативної одиниці він підкреслює градаційним рядом *оксюморон, нісенітниця, contraditio in adjecto*.

Носіями етичної оцінки є також прикметники *соціально відповідальний/ безвідповідальний*: «Але чи можуть бути тютюнніки **благодійниками?** Юрист Ольга Большакова вважає: якщо це **соціально відповідальний бізнес** – так, можуть» [http://tyzhden.ua, 16.11.2010]; «День Перемоги в Україні звично називається святом, але сприймати це визначення однозначно дуже складно. Це ще й День Скорботи, День Подяки, День Застереження тощо. Тому й телебачення, як **соціально відповідальний бізнес** (якщо ми говоримо про приватні телеканали), таким самим чином мало би підходити до цієї події» [http://www.telekritika.ua, 13.05.2008]; «Президент зробив вигляд, що дослухався до думки громадськості, яка, на відміну від урядовців та парламенту, на перше місце ставить національні інтереси, інтереси місцевих громад та громадян, а не інтереси **соціально безвідповідального олігархічного бізнесу**» [http://www.kyivpost.ua, 14.02.2011]. Характерно, що речення зі словосполученням *соціально безвідповідальний бізнес* має яскраву негативну конотацію, а обидва речення зі словосполученням *соціально відповідальний бізнес* характеризуються умовною модальністю, показником якої в першому реченні є умовний сполучник *якщо*, у другому – присудок, виражений дієсловом у формі умовного способу.

У цитаті, яку наведемо далі, носієм етичної оцінки є прикметник *жорстокий*: «У мене двоє безпородних цуциків вдома. Підібрав колись на вулиці. Краще ж врятувати життя, а не купити

за шалені гроші тварину на базарі і підтримати жорстокий бізнес» [http://gazeta.ua, 07.10.2012]. На нашу думку, тут етична оцінка поєднується з емоційною.

Етична оцінка може поєднуватися з утилітарною, як, наприклад, у такій цитаті: «Оскільки підручників не вистачає, ціни на них при комерційному продажі значно вищі. Наприклад, підручник з астрономії чи фізики Міносвіти замовляло за 24 гривні. Через сайт «Ранку» ці ж книги можна купити за 45 гривень. На найбільшому книжковому ринку України «Петрівка» вони коштують вже 60–80 гривень. **Недитячий бізнес на дітях триває**» [http://gk-press.if.ua, 02.05.2012]. З одного боку, прикметник *недитячий* указує на великі прибутки з бізнесу, з другого, – за допомогою тавтології *недитячий бізнес на дітях* автор наголошує на етичному аспекті цієї діяльності.

Велика кількість контекстів указує на те, що концептосфера БІЗНЕС тісно взаємодіє з концептом ЗАКОН. Дослідженню концепту ЗАКОН присвячені окремі праці [5; 7]. Наприклад, І. В. Палашевська зазначає, що концепт ЗАКОН є ключовим концептом правової картини світу, «характерною рисою правової картини є її багаторівнева, ієрархічна структура, елементарною частиною якої є нормативне положення, тобто норма, припис» [5: 93]. За словами дослідниці, релевантними ознаками цього концепту є згода; прописна норма поведінки, санкціонована на державному рівні; непрописна норма поведінки, але така, що підлягає виконанню, бо пов'язана з віковими традиціями; заборона; обов'язки; дозвіл; джерело права [5: 95–96]. Отже, концепт ЗАКОН тісно пов'язаний з поняттям норми. Тому не дивно, що прикметники, які сполучаються зі словом *бізнес*, часто виражають **нормативну** оцінку.

По-перше, для цього використовуються лексеми, похідні від самого імені концепту ЗАКОН (*законний / незаконний* і подібні): «Чи здатна наша країна прийняти величезну кількість мігрантів різних етнічних груп та віросповідання? Чи готова міліція до того, що ці люди не завжди зможуть знайти роботу – і частина з них піде в **незаконний бізнес**?» [http://tyzhden.ua, 12.03.2012]. По-друге, прикметники, нейтральні в емоційному та експресивному аспектах (*цивілізований, легальний / нелегальний, злочинний*): «За словами правоохоронців, жоден із закладів Івано-Франківська наразі не зажив такої слави, що туди можна зайти і спокійно купити наркотики чи повію. Мовляв, спроби налагодити такий **злочинний бізнес** виникають, але негайно "припікаються"» [http://gk-press.if.ua, 31.03.2010]. По-третє, усталені метафоричні прикметники (*тіньовий, підпільний, чорний* тощо): «Коли ж відбулася легалізація **тіньового бізнесу**, чимало "авторитетів" отримали можливість цілком легально володіти якимсь кафе, баром чи нічним клубом» [http://gk-press.if.ua, 31.03.2010]. Метафору, яка лежить в основі словосполучення *тіньовий бізнес*, можна вважати спеціалізованою, адже прикметник *тіньовий* часто використовується саме для характеристики явищ економіки. Проте можуть використовуватися й метафори, не спеціалізовані для бізнесу, а такі, що характерні для інших сфер, як-от *підпільний бізнес*: «Чому ділків **підпільного ігрового бізнесу** не беруть "за жабри" в Чернігові?» [http://www.gorod.cn.ua, 15.09.2010].

Останній тип метафори репрезентують і прикметники *чорний, сірий, брудний*, які в сполученні зі словом *бізнес* теж мають значення 'незаконний' і передають нормативну оцінку. В основу словосполучень *чорний бізнес, сірий бізнес* покладено колірну метафору з символічним компонентом. Чорний колір символізує негативні сили, темін, горе, зло [8], тому є яскравим епітетом до незаконних справ. Сірий колір займає проміжну позицію між *чорним* і *білим*: «Тіньовий сектор економіки України складає 50 відсотків, за оцінками Світового банку. Хватить красти і кришувати **сірий бізнес!**» [http://gk-press.if.ua, 12.11.2009]. Словосполучення **білий бізнес* у сучасній газетній та журнальній публіцистиці не зафіксоване. Це можна пояснити тим, що, як зазначає Н. Д. Арутюнова, «нормативні ситуації є однотипними. У будь-якому разі, вони не такі різноманітні, як негативні», «відхилень від норми може бути скільки завгодно», «загальнонегативна характеристика об'єкта чи стану справ у денотативному плані різноманітніша, ніж загальнопозитивна» [1: 82]. Тому щодо бізнесу норма називається (*законний*), але не метафоризується (**білий*).

Словосполучення *чорний бізнес* вельми поширене. Інколи автори статей із метою мовної гри актуалізують відразу декілька значень прикметника *чорний* (кольоративне, категоризаційне, оцінно-метафоричне): «Отже, усі наявні в арсеналі міліціонерів методи боротьби з **"чорним" бізнесом на кольоровому металі** тільки відносно ефективні» [http://www.e-inform.pl.ua, 03.2005]. З огляду на усталеність слова *чорний* як нормативного кваліфікатора бізнесу саме в аспекті законності, оказіонально сприймаються випадки, коли словосполучення *чорний бізнес* має інші конотації, порівняймо: «**Чорний бізнес** – **чорниці** (назва). Перший день відпустки провів у лісі за

збором чорниць [...]. *"І придумали ж люди "дари лісу", коли біля чорниць – чорна робота", – напівжартома ремствує молодиця*» [<http://www.lesovod.org.ua>, 17.07.2009]. Отже, у цьому контексті актуалізуються такі значення прикметника: 1) тяжкий (*чорна робота* – важка), 2) колір ягід. Автор використовує означення до слова *бізнес* зі стилістичною метою. Проте така мовна гра змінює і сам характер оцінки: у наведеній цитаті словосполучення *чорна робота* вже передає не нормативну оцінку, а емоційну.

У контекстах із яскраво вираженою негативною конотацією значення цього прикметника можуть увиразнюватися, набувати додаткових відтінків. Наприклад, у наступному тексті прикметник *чорний* концентрує в собі два значення: 1) незаконний, ганебний і 2) колір шахт, темряви та бруду: *«Чорний бізнес: власники нелегальних шахт Донбасу, рятуючись від перевірок, живцем ховають своїх робітників. Нелегальні шахти на Донбасі є скрізь... Копанки загрожують життю не тільки шахтарів, що там працюють... [...] На запитання про власників брудного бізнесу і про тих, хто прикриває тили "чорних" вугільників, жителі багатих на вугілля регіонів запевняють в один голос: "всі вони сидять в кабінетах – у Донецьку, Києві"»* [<http://www.unian.ua>, 31.03.2012]. Прикметник *брудний* тут уживається в тому ж значенні, що й *чорний*. За визначенням Ю.С. Степанова, концепт ЗАКОН існує у трьох різних сферах культури, і, відповідно, слово *закон* має три основних значення: 1) закон юридичний, 2) закон Божий, а також закон моралі, 3) закон науки [7: 591]. Для нашого дослідження актуальні саме перші два аспекти, оскільки для бізнесу є важливими і правові, і міжособистісні контакти. Саме тому в сучасній публіцистиці часто зустрічаються вислови про бізнес, у яких нормативна оцінка поєднується з етичною. Таким прикладом є й попередня цитата.

Нормативна оцінка поєднується з етичною і в такому контексті: *«Незабаром після звільнення зі своїми "компаньйонами" Яцеком і Влодеком він вирішив організувати "цікавий" бізнес – викрадення людей у радянській зоні окупації Берліна і вимагання за них грошового викупу»* [<http://tsn.ua>, 8.06.2012]. Прикметник *"цікавий"* указує на такі ознаки концепту БІЗНЕС, що не входять до його фреймового складу, перебувають за межами уявлення про те, яким має бути бізнес. Також названий прикметник ужито як евфемізм на позначення саме незаконних дій, за допомогою чого текст набуває іронічного забарвлення.

Відзначимо ще одну особливість категорії оцінки: залежно від зміни суб'єкта оцінки може змінюватись і сама оцінка. Наведемо такий приклад: *«Торгує [жіночка] туалетним папером, в'язанками грибів, сірниками, цигарками поштучно, картоплею, зеленню, чим доведеться. Тепер навіть тушкованим м'ясом. "То на продаж, не для себе, – ділиться з сусідкою. – Я на Лук'янівці курей дешево купляю, сорт "друга свіжість" називається, із перцем тушкую. Сама такого не їм, гидую, а хлопцям на закуску йде, ніхто не жалувався. Мене й міліціонери не ганяють, бо чесний бізнес". [...] Я зупинилася купити сірників, а в неї знову немає здачі. Вона зойкає, мало не заламуючи рук, б'є себе об поли і знаходить рішення. "Дам вам цукерку!" – хитро мружить очі. Приречено киваю, бо вже остогидли її цукерки. Доводиться щоразу купувати і за 25 копійок, і за 50, або й за гривню штучка. А декому смакують. Ось молоді міліціонери йдуть від неї з повними кишенями цукерок. Не займають її чесний бізнес»* [<http://gazeta.ua>, 09.10.2012]. Як бачимо, прикметник *чесний* теж у цьому тексті поєднує в собі нормативну й етичну оцінку. Проте коли суб'єктом оцінки є *жіночка*, цей прикметник має позитивну конотацію, а коли суб'єктом оцінки виступає автор, з'являється іронічне й негативне забарвлення.

Нормативну оцінку прикметники в сполученні зі словом *бізнес* можуть виражати й безвідносно до закону, а тільки з огляду на те, що взагалі може вважатися нормальним бізнесом: *«Зелений туризм він називає радше напрямком розвитку, ніж повноцінним бізнесом»* [<http://www.kyivpost.ua>, 30.06.2011], *«Справді, багато медіа-видань не є повноцінним бізнесом. Вони знаходяться у володінні олігархів як престижне майно та інструменти впливу»* [<http://www.kyivpost.ua>, 15.06.2011].

Отже, прикметники, що сполучаються зі словом *бізнес*, найчастіше виражають утилітарну, етичну та нормативну оцінку, які можуть комбінуватися в різний спосіб. Сенсорні оцінки не надто поширені, що зумовлюється самою специфікою явища бізнесу. Активне сполучення зі словом *бізнес* прикметників, що виражають нормативну оцінку, вказує на безпосередній зв'язок концептів БІЗНЕС і ЗАКОН та дозволяє висловити соціальну й етичну позицію автора медіатексту за допомогою мовних засобів різного ступеня експресивності.

Сполучуваність прикметників зі словом *бізнес* яскраво відображає те, як концептуалізується бізнес у свідомості громадян.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 339 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – 2-е изд., доп. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
3. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки / Тетяна Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
4. Онищенко І. В. Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах : автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – укр. мова / І. В. Онищенко. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
5. Палашевская И. В. Закон / И. В. Палашевская // Антология концептов. Т. 1 / под. ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Волгоград : Парадигма, 2005. С. 93–111.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академический Проект, 2004. – 992 с.
8. Тресиддер Дж. Словарь символов / Джек Тресиддер ; пер. с англ. – М. : Фаир-Пресс, 1999. – 444 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Любавська – аспірант кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, аксіологічна лінгвістика, актуальні процеси в сучасній українській лексиці.

УДК 811.112.2

ZEITLICH-RÄUMLICHE MERKMALE DER DEUTSCHEN SPRICHWÖRTER UND SPRICHWÖRTLICHEN REDENSARTEN

Тетяна НАУМОВИЧ (Київ, Україна)

Стаття досліджує семантичні та структурні особливості прислів'їв та приказок як мовних знаків особливої природи у німецькій мові, аналізує їх часово-просторові характеристики.

Ключові слова: прислів'я, категорія часу та простору, персоніфікація часу.

The article deals with the semantic and structural features of proverbs and sayings as linguistic signs of special nature in the German language, analyzes their time-spatial characteristics.

Key words: proverb, category of time and space, personification of the time.

Die vorliegende Arbeit geht auf die Besonderheiten der Sprichwörter und sprichwörtlicher Redensarten im Deutschen unter dem Standpunkt ihrer zeitlich-räumlichen Eigenschaften in der deutschen Sprache ein. In diesem Zusammenhang besteht **das Ziel dieser Arbeit** darin, möglichst mehr Sprichwörter ihrer zeitlich-räumlichen Charakteristika nach zu untersuchen.

Daraus entstehen folgende **Aufgaben**: Spezifik der Sprichwörter als besonderer sprachlicher Zeichen zu behandeln; eine wichtige Rolle der Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten im sprachlichen Weltbild zu erforschen; Struktur und Semantik der Sprichwörtern, in denen die zeitlich-räumlichen Charakteristika am deutlichsten zum Ausdruck kommen, festzustellen; lexikalische Mittel zu analysieren, mit deren Hilfe die Kategorien der Zeit und des Raums in den Sprichwörtern ausgedrückt sind.

Sprichwörter sind Lebensweisheiten, die über lange Zeiträume hin erhalten geblieben sind und daher einen festen Platz in der deutschen Sprache haben. Unter einem Sprichwort ist eine knapp und treffend formulierte Lebensweisheit zu verstehen, die bestimmte gesellschaftliche Erfahrungen in hohem Grade verallgemeinert: *Gut Ding will Weile haben* □ "es braucht eine gewisse Zeit, bis etwas Ordentliches, Vernünftiges erreicht wird" [5, S. 153], *Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen* – "man soll zu erledigende Dinge nicht vor sich her schieben" [5, S. 764], *Aller Anfang ist schwer* – "wenn man etwas Neues beginnt, hat man immer Probleme" [10, S. 6]. Der Autor ist unbekannt und oft bringt ein Sprichwort volkstümlich Bildhaftes zum Ausdruck. In der Volkskunde hat die Erforschung der Sprichwörter eine lange Tradition, die Lehre von den Sprichwörtern wird (nach dem griechischen Wort paroimia – daher Parömie) als wissenschaftliche Disziplin Parömiologie genannt. Die wahrscheinlich umfassendste Sammlung in der heutigen Zeit ist das "Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten" von Lutz Röhrich, das 1999 bereits in der 4. Auflage erschienen ist [11].

In den Sprichwörtern, Redensarten und Phraseologismen ist die kulturell-bedeutsame Information versteckt, implizit und kann nur indirekt gezogen werden, obwohl sie auf der Unterbewusstseinsebene existiert und funktioniert. In seiner Tätigkeit hat der Mensch nicht mit der Welt selbst, sondern mit ihrer Repräsentationen, kognitiven Bildern und Modellen zu tun. Die Welt betrachtet man unter dem Gesichtswinkel der Kultur und der Sprache des Volkes, der diese Welt anschaut. Darum wenn man die

Wechselbeziehungen zwischen der Kultur und der Sprache untersucht, kann man nicht die Frage über das Weltbild im allgemeinen und über das sprachliche Weltbild außer Acht lassen.

Die Sprichwörter spielen eine besondere Rolle im sprachlichen Weltbild, denn sie bringen möglichst bildhaft, argumentativ, kurz und bündig ein ganzes Komplex von kulturellen Bedeutungen zum Ausdruck, die mit dem Phänomen des Menschen, menschlichen Bewusstseins und menschlicher Gesellschaft verbunden sind. Die Ursache so einer besonderen Rolle der Sprichwörter bei der Verbalisierung der für die Kultur bedeutsamen und signifikanten Kategorien besteht in ihrem reichen semantischen Potential und wird durch eine Reihe von funktionell-semantischen Besonderheiten und Charakteristika erklärt, die die Eigenschaften der Sprichwörter als Eigenschaften der sprachlichen Zeichen von besonderer Natur zutage bringt. Die meisten Wissenschaftler stellen die Eigenschaften der synkretischen Zeichen bei den Sprichwörtern fest, die die strukturellen und semantischen Indizien der freien (freien Wortverbindung), semantisch verbundenen (Phraseologismus) und formell unabhängigen (Satz) Einheiten beinhalten.

Aufgrund seines abgeschlossenen Sinninhaltes (feste, nicht veränderbare Formulierung, kontextunabhängiger Gebrauch) unterscheidet sich das Sprichwort zwar von der Redewendung, wird jedoch auf Grund seiner Polylexikalität, seiner Festigkeit und seiner Idiomatik meist den Phraseologismen zugeordnet. Unter syntaktisch-textgrammatischem Aspekt sind Sprichwörter in sich geschlossene Sätze, die durch kein lexikalisches Element an den Kontext angeschlossen werden müssen. Aus der Perspektive der Rezeption bedeutet dies, dass sie, mit einigen Einschränkungen, kontextfrei verstanden werden. Sie gelten als "Zeichen und Modelle für typenhafte reale oder gedachte Situationen des Lebens" [10, S. 18]. Sprachlich entspricht dem häufig die Form des All-Satzes: *Lügen haben kurze Beine* – "es lohnt nicht, zu lügen" [5, S. 464]. Sprichwörter zeichnen sich durch Reime (*Morgenstunde hat Gold im Munde* – "am Morgen lässt es sich gut arbeiten"[5, S. 494]) oder Parallelismen (*Kommt Zeit, kommt Rat* – "mit etwas Geduld findet sich auch ein Ausweg, eine Antwort"[5, S. 829]) aus, um sich dadurch noch besser im Gedächtnis zu verfestigen. Bei den Reimen findet man Stabreim (*Wer andern eine Grube gräbt, fällt selbst hinein* – "wer anderem zu schaden versucht, schadet sich dadurch nur selbst" [5, S. 277]), Endreim (*Was ich nicht weiß, macht mich nicht heiß* – "worüber man nichts erfährt, braucht man sich nicht aufzuregen" [5, S. 630]) oder Binnenreim (*Mitgegangen, mitgefangen, mitgehangen* – "wer bei einem Vergehen mitbeteiligt war, der muss auch dafür geradestehen"[5, S. 490]). Inhaltsseitig vermitteln viele Sprichwörter eine direkte oder indirekte Belehrung oder Aufforderung, (wie z. B. *Wer rastet, der rostet* – "wer sich ständig betätigt, seine Fähigkeiten übt und anwendet, der verliert seine Leistungsfähigkeit" [5, S. 568]), die sich formal im Imperativ oder anderen sprachlichen Mitteln mit derselben Kommunikationsabsicht (Illokution), wie z. B. *Frisch gewagt ist halb gewonnen* – "man soll richtig etwas sagen" [5, S. 776] oder in der Verwendung von Modalverben, wie z. B. *Wer nicht hören will, muss fühlen; Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben* – "von anfänglichem Glück, anfänglichem Erfolg soll man sich nicht in Sicherheit wieder lassen"[5, S. 710] repräsentiert. Sie bringen neben Volksweisheiten, wie z. B. *Viele Köche verderben den Brei* □ "wenn bei einer Sache zu viele Menschen mitreden, kommt nichts Gutes dabei heraus"[5, S. 395], auch Sozialkritik (Kleider machen Leute), Religionskritik (*Ich tue als ein guter Christ nicht mehr, als mir befohlen ist; Pfaffen und Klaffen hat der Teufel erschaffen*) oder Vorurteile (*Keine Rose ohne Dornen* – "auch bei der schönsten Sache gibt es Nachteile" [5, S. 589]) zum Ausdruck. Nicht selten gibt es für ein und denselben Sachverhalt zwei gegensätzliche Sprichwörter: *Glück hat auf Dauer nur der Tüchtige* – *Die dümsten Bauern haben die dicksten Kartoffeln* □ "Kommentar, wenn jemand mühelos und völlig unverdient erfolgreich ist" [5, S. 86].

Besonders wichtig für eine verallgemeinerte Bedeutung spielt das Subjekt der Handlung, das in den Texten vorwiegend mithilfe der Personalpronomen, der Eigennamen zum Ausdruck kommt, in den Sprichwörtern ist es aber nicht der Fall, denn ziemlich oft fehlt das Subjekt der Handlung oder verliert eine konkrete Bedeutung in den Sprichwörtern [1, S. 300].

Von großer Bedeutung sind auch zeitliche Charakteristika der Sprichwörter. Die Sache ist die, dass die Zeit konkretisierende Wörter in den Sprichwörtern fehlen, und die syntaktische Struktur eines Sprichwortes trägt dazu bei, dass die Handlung in den Sprichwörtern außer zeitlichem Ablauf steht [1, S. 298]. Die in den Sprichwörtern verwendeten Verbformen deuten auf die verallgemeinerte und vereinfachte Zeit hin, vorwiegend durch den Gebrauch von Präsens- und Futurformen: *Wer zu spät kommt, den bestraft das Leben* – "wer zu spät kommt, darf sich nicht beklagen"[5, S. 836], *Die Zeit heilt alle Wunden* – "auch Schmerz und Trauer kann man überwinden"[5, S. 829], *Wer auf die Zeit wartet, dem fehlt die Zeit*. Sehr gebräuchlich sind die Sprichwörter mit *soll+Infinitiv*, die eine verallgemeinerte

Bedeutung zum Ausdruck bringt: *Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben* – "von anfänglichem Glück, anfänglichem Erfolg soll man sich nicht in Sicherheit wieder lassen"[5, S. 710], *Man soll das Eisen schmieden, solange es heiß ist* – "man darf unter günstigen Umständen nicht versäumen, seine Chance konsequent zu nutzen"[5, S. 175].

Die Besonderheit der deutschen Sprache besteht darin, dass die Kategorie der Zeit in den Sprichwörtern am häufigsten durch lexikalische Mittel zum Ausdruck kommt. Das heißt, die Sprichwörter beinhalten solche Komponenten wie z. B. "Zeit", "Stunde", "Moment", Zeitabstände (*Tag, Abend, Nacht, später, früh*) usw.: *Morgenstunde hat Gold im Munde* – "am Morgen lässt es sich gut arbeiten"[5, S. 494], *Alles hat seine Zeit* – "man soll nichts zu schnell tun" [5, S. 250], *Besser später als nie* – "Kommentar, wenn etwas zu spät geschieht"[5, S. 671], *Über Nacht kommt guter Rat* – "innerhalb kurzer Zeit kommt guter Rat"[5, S. 760]. *Morgenstunde hat Gold im Munde* besagt, dass sich frühes Aufstehen lohnt, weil es sich am Morgen gut arbeiten lässt und Frühaufsteher mehr erreichen. Es lohnt sich im übertragenen Sinne, früh aufzustehen, weil das Arbeiten dann am leichtesten fällt. Es sei aber erwähnt werden, dass diese Komponente umgedeutet werden können. Als Beispiel dazu sind folgende Sprichwörter anzuführen: *Es ist noch nicht aller Tage Abend* – "es ist doch nichts entschieden, es kann noch viel geschehen"[5, S. 21], *Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben* – "von anfänglichem Glück, anfänglichem Erfolg soll man sich nicht in Sicherheit wieder lassen"[5, S. 710], in denen es sich nicht wortwörtlich über den Abend als Zeitperiode handelt, sondern Abend geht mehr auf die Zukunft zurück, in der man deutlich sehen kann, ob unsere Ansichten richtig oder falsch waren.

Unter anderen Sprichwörtern sind folgende zu nennen: *Kommt Zeit, kommt Rat* – "mit etwas Geduld findet sich ein Ausweg"[5, S. 829]. Dieser Spruch auffordert, Geduld zu haben und einfach mal abzuwarten; *Die Zeit heilt alle Wunden* – "irgendwann vergeht jeder Schmerz" [5, S. 829]. *Wer nicht kommt zur rechten Zeit, der muss nehmen, was übrig bleibt* – "wer zu spät kommt, darf sich nicht beklagen" [5, S. 830]. Auf solche Weise werden die Menschen zur Eile und zum Cleversein angetrieben. *"Spare in der Zeit, so hast du in der Not"* – man soll Geld für die schwierigen Zeiten sparen [5, S. 201], *Andere Zeiten, andere Sitten* – "Bräuche, Wertvorstellungen ändern sich im Verlauf der Zeit"[5, S. 828]. Das kann missbilligend gemeint sein, als Kritik an neuen Entwicklungen, aber auch nachsichtig und verständnisvoll dem Wandel gegenüber.

Eine der markantesten Besonderheiten der deutschen Sprache besteht darin, dass die Kategorie der Zeit antropomorph ist, das heißt dem Menschen ähnlich ist, beispielsweise, *Die Zeit heilt alle Wunden, Kommt Zeit kommt Rat, Zeit bringt Rosen*. E. S. Jakowlewa nennt diese Erscheinung "Personifizierung der Zeit" [3, S. 50].

Die Abwesenheit der konkreten Angaben der Zeit wird in den Sprichwörtern durch Gebrauch solcher Wörter, wie *später, morgen, bald, zuerst* usw. kompensiert: *Was bald wird, vergeht auch bald wieder; Wer zuerst kommt, mahlt zuerst* – "wer später kommt, hat keine Ansprüche mehr"[5, S. 836]. Dieses Sprichwort kommt aus dem Mittelalter. Früher mussten sich die Bauern mit ihrem Getreide vor der Mühle anstellen und ihnen wurde dann nacheinander das Korn gemahlen. Wer zuerst zuerst da war, hat sein Mehl natürlich auch als erstes wiederbekommen und konnte eher wieder nach Hause gehen, während die Bauern, die später kamen, umso länger warten mussten.

Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen – "man soll zu erledigende Dinge nicht vor sich her schieben" [5, S. 764]. Dieses Sprichwort weist darauf hin, dass man notwendige, wichtige, manchmal auch unangenehme Aufgaben gleich erledigen, nicht (auf morgen) verschieben soll, weil später vielleicht die Gelegenheit nicht mehr besteht oder andere, scheinbar wichtigere Dinge Priorität haben, auch summieren sich dann die Aufgaben oder Arbeiten, und dann kommt man mit der Erledigung nicht mehr hinterher. Das Sprichwort gewinnt an Bedeutung in der deutschen Kultur mit der streng geregelten Planung und Ordnung der Zeit. Diese Tatsache ist darauf zurückzuführen, dass die Begriffe "Pünktlichkeit", "Planung", "Organisation" zu den Schlüsselementen der deutschen Kultur gehören und ihren Ausdruck in folgenden Sprichwörtern finden: *Der kluge Mann baut vor* – "wer klug ist, sichert sich ab, beugt vor" [5, S. 474], *Was zu rechten Zeit kommt, ist am wertesten, Wer nicht kommt zur rechten Zeit, der muss nehmen, was übrig bleibt* – "wer zu spät kommt, darf sich nicht beklagen"[5, S. 830], *Frische Fische – gute Fische, etwas von langer Hand vorbereiten* – "etwas, was gegen einen anderen gerichtet ist, gründlich vorbereiten"[5, S. 120], *zur rechten Zeit kommen* – "rechtszeitig kommen" [5, S. 830].

Eine große Anzahl der Sprichwörter und der sprichwörtlichen Redensarten mit der Komponente "Zeit" (*J-s Zeit ist gekommen; Die Zeit drängt; Die Zeit heilt alles; Kommt Zeit, kommt Rat; Alles zu seiner Zeit*) zeugt davon, dass in der deutschen Kultur die Zeit ein wichtiges Merkmal für den Lebensrhythmus, des Tätigkeitstempos ist. Daraus geht hervor, dass jede Kultur ihre eigene Sprache der

Zeit besitzt. In Bezug auf die Zeit können die Kulturen als monochronal (für einen Zeitabstand ist nur eine Tätigkeit möglich, alles vergeht der Reihe nach, wie Glieder einer Kette) oder polychronal betrachtet werden, das mit der Orientierung an verbundene Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft zu tun hat. Hall unterscheidet zwei Arten des Umgangs mit der Zeit: monochrones und polychrones Zeitverhalten. Diese beiden Systeme können nicht vermischt werden. Eine Kultur ist entweder monochron oder polychron orientiert [7; 8].

In monochronen Kulturen ist es üblich, eine Sache nach der anderen zu erledigen. Zeit ist linear und in verschiedene Segmente eingeteilt und somit geplant und aufgegliedert. Kulturen mit polychronem Zeitverständnis sind dadurch gekennzeichnet, dass Personen mehrere Dinge zur gleichen Zeit erledigen. Weiters haben menschliche Beziehungen eine große Bedeutung. Somit wird mehr Wert auf diese Beziehung als auf die Einhaltung von Terminen gelegt.

Der ganze Komplex von möglichst bildhaften, argumentativen, kulturellen Bedeutungen, die mit dem Phänomen des Menschen, menschlichen Bewusstsein und menschlicher Gesellschaft verbunden und diesen Sprichwörtern zu entnehmen ist, lässt sich feststellen, dass die deutsche Gesellschaft zu den monochronen Kulturen gehört. Das ermöglicht einer Person, sich auf eine bestimmte Sache zu konzentrieren. Ein Zeitplan ist also unantastbar und unveränderlich. Außerdem ist die Vorgehensweise von Menschen monochroner Kulturen organisiert und strukturiert, was ihnen ermöglicht, eine Aufgabe nach der anderen zu erledigen. Ebenso ist ihnen die Einhaltung von Terminen besonders wichtig. In Bezug darauf kann man behaupten, dass das deutsche Volk Vertreter der monochronen Kultur ist und diese Tatsache ihren Abdruck auf verschiedenen Niveaus der deutschen Sprache findet.

Die Unbestimmtheit der Zeit, die der Bedeutung nach "nie" nahe liegt, wird in folgenden Sprichwörtern ausgedrückt: "*Wenn der Krebs auf dem Berg pfeift*", "*Wenn der Hahn Eier liegt*", "*Wenn der Fuchs und der Hase einander 'Gute Nacht' sagen*", "*Wenn Pfingsten und Ostern auf einen Tag fallen*". Der syntaktischen Struktur nach stellen diese Sprichwörter Sätze mit der Konjunktion "wenn" dar, die eine nicht existierende Bedingung, die Unmöglichkeit eines Geschehens und in diesem Zusammenhang Unbestimmtheit der Zeitperiode zum Ausdruck bringen. Diesen expressivsten und bildhaften Sprichwörtern liegt Allogismus zugrunde. Die irrealen Situationen in diesen Sprichwörtern (Hühner liegen keine Eier, Pfingsten und Ostern fallen nicht auf einen Tag) formuliert die zeitliche Bedeutung "nie", die logisch geregelt und motiviert ist.

Die Handlung im Sprichwort vollzieht sich an einem bestimmten Ort und zu einer bestimmten Zeit, deshalb ist es gesetzmäßig, über Widerspiegelung der Zeit und des Raums in den Sprichwörtern und in den sprichwörtlichen Redensarten zu sprechen. Einige Forscher behaupten, dass Zeit und Raum zwei untrennbare Kategorien sind, die nur in ihrer Verbundenheit auftreten und einander beeinflussen. Der Raum und die Zeit sind zwei Formen der Existenz der Materie, die bestimmte Vorstellungen über die Welt zum Ausdruck bringen und eine führende Rolle bei der Wahrnehmung der Realität spielen, deshalb bekommen sie entsprechende Abbildung in den Komponenten der Sprache, in erster Linie, Phraseologismen.

Um eine Entfernung oder Nähe zu unterstreichen, verwendet man oft sprichwörtliche Redensarten: *es ist nur ein Katzensprung (dahin)* – "es ist ganz nahe" [2, S. 374]; *auf Schritt und Tritt* – "in allernächster Nähe" [2, S. 175], *so weit das Auge reicht* – "so weit man sehen kann" [2, S. 54]. Dabei handelt es sich um subjektive Einschätzung des Raums, der unmittelbar vor einem Menschen naheliegt oder entfernt ist.

Manchmal charakterisiert ein Handlungsort im Sprichwort irgendwelche Situation, deshalb ist Expressivität und Bildhaftigkeit einer Handlung wichtiger als Genauigkeit in Bezug auf die Lage eines Subjekts im Raum [1, S. 302], z. B. : *Wenn der Krebs auf dem Berg pfeift*. In den meisten Sprichwörtern gibt es keine Hinweise auf den Handlungsort, weil die Sprichwörter für alle Lebenssituationen geeignet sind. *Wer zuerst kommt, mahlt zuerst.*, *Wenn zwei sich streiten, freut sich der dritte*.

Sprichwörter und Redensarten sind eine Weisheitsquelle für alle, die deren Ursprung wiedererkennen. Auch die Zahlen haben darin ihren Platz gefunden, und zwar erhielten sie den Wert, den sie nach ihrer symbolischen Bedeutung in einer vergessenen Zeit erhalten hatten. Mit anderen Worten, gehört eine Menge zu einer der wichtigsten Merkmale des Raums in den Sprichwörtern. Am häufigsten werden in den Sprichwörtern die "Lieblingszahlen" "zwei" und "drei" gebraucht. Alle Aussprüche mit der Zwei im Mittelpunkt verweisen auf Gespaltenheit, Geteiltheit, Wechselbeziehung in ihrer positiven und negativen Seite. Drei erinnert uns an die Dreifaltigkeit des Gottes. Unsere Welt ist dreidimensional [12]. *Wenn zwei dasselbe tun, so ist es nicht dasselbe* □ was einem Menschen [auf Grund seines Ranges, seiner Autorität] erlaubt ist, ist nicht unbedingt auch jedem anderen erlaubt [5, S.

844]. *Wie zwei Turteltauben/Turteltäubchen* – eine liebevolle und zärtliche Beziehung haben [5, S. 946]. *Zwei Eisen im Feuer haben* – mehr als eine Möglichkeit haben [5, S. 175]. *Niemand kann zwei Herren dienen* – man kann nicht zwei Sachen gleichzeitig machen [5, S. 122]. *Zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen* – einen doppelten Zweck durch ein Mittel erreichen [5, S. 212]. *Wenn zwei sich streiten, freut sich der Dritte* – jemand, der aus der Auseinandersetzung zweier Personen Nutzen zieht [5, S. 840]. *Jedes Ding hat zwei Seiten* – jede Sache hat ihre gute und ihre schlechte Seite, hat Vor- und Nachteile – [5, S. 153]. *Aller guten Dinge sind drei* – von guten Dingen gibt es, wenn alles wirklich gut gehen soll, immer drei [5, S. 153].

Aus den oben Gesagten geht hervor, dass die Kategorie der Zeit in den Sprichwörtern am häufigsten durch lexikalische Mittel zum Ausdruck gebracht wird. Das heißt, die Sprichwörter beinhalten solche Komponente wie z. B. "Zeit", "Stunde", "Moment", Zeitabstände. Eine der markantesten Besonderheiten der deutschen Sprache besteht darin, dass die Kategorie der Zeit antropomorph ist, das heißt dem Menschen ähnlich ist, beispielsweise, *Die Zeit heilt alle Wunden*, *Kommt Zeit kommt Rat*, *Zeit bringt Rosen*. Meistens beinhalten Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten keine räumlichen Angaben, weil die in einem Sprichwort ausgedruckte Situation wichtiger als räumliche Lage ist.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология и паремология: учебное пособие для бакалаврского уровня филологического образования / Н. Ф. Алефиренко, Н.Н. Семенов. – М.: Наука, 2009. – 344 с.
2. Німецько-український фразеологічний словник [укладали В.І. Гавриш, О.П. Пророченко]. – К.: Радянська школа, 1981. – Том 1. – 416 с.; Том 2. – 382 с.
3. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Екатерина Сергеевна Яковлева. – М.: Издательство "Гнозис", 1994. – 344 с.
4. Burger H. Phraseologie / Harald Burger. – Berlin : Walter de Gruyter, 2007. – 568 S.
5. Duden. Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik / Hrsg. und bearb. von G. Drosdowski und W. Scholze-Stubenrecht. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Duden Verlag, 1992. – Bd. 11. – 846 S.
6. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer. – [2. Aufl.] – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1997. – 299 S.
7. Hall E. Die Sprache des Raums / Edward Hall. – Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1976. – 190 S.
8. Hall E. The Silent Language / Edward Hall. – New York: Doubleday & Company, 1959. – 209 S.
9. Permjakov G. Drei hundert allgemeingebäuchliche russische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten / Grigorij Permjakov. – Moskau, Leipzig: Enzyklopädie, 1986. – 190 S.
10. Phraseologismen und Sprichwörter in der modernen deutschen Sprache. Herausgegeben von Mgr. Silke Gester, Ph.D. Mgr. Libor Marek Herausgeber: Univerzita Tomáše Bati ve Zlině, 2010. – 110 S.
11. Röhlich L. Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten / Lutz Röhlich. – Herder Freiburg, Basel, Wien, Verlag Herder Freiburg im Breisgau. – 1991. – 1910S.
12. Ursprung und Weisheit der Zahlen. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://henkenmialeene.org/de/bucher/ursprung_und_weisheit_der_z_2/viii_-_erinnerungen_an_die_.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Наумович – викладач кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету. *Наукові інтереси:* лінгвокультурологія, фразеологія німецької мови.

УДК: 811.133.1'06'373.43 : 502/504

ЛІНГВОПРАГМАТИКА НЕОЛОГІЗМІВ СФЕРИ ЕКОЛОГІЇ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Юлія НОВИЦЬКА (Львів, Україна)

У статті аналізується нова лексика сфери екології у французькій мові. Розкриваються позамовні причини активного словотворення в даній галузі. Виокремлені основні функціональні групи досліджуваних неологічних одиниць за позамовними факторами. На практичному матеріалі визначені основні способи їх творення та розкриті особливості словотвірних процесів.

Ключові слова: неологізм, екологія, лексика екології, екологізм, словотвір, словотвірні елементи, масмедіа.

The article deals with analysis of the neologisms of the ecological sphere in French vocabulary. The extralinguistic causes of the active derivation in this sphere are disclosed. The basic functional groups of these units are classified according to the extralinguistic factors. The main ways of creation of these units and peculiarities of derivation processes are detected on the practical material.

Keywords: neologism, environment, ecology, vocabulary, econeologism, word building, elements of derivation, mass media.

Усвідомлення глобальної екологічної кризи, перші ознаки якої проявилися на початку минулого століття, супроводжувалося появою нових слів на позначення засобів та видів діяльності, спрямованих на гальмування або й повне зупинення процес погіршення процесів

руйнування навколишнього середовища. У Франції, як одній з держав, де значна увага приділяється питанням охорони довкілля, активно розвивається лексика даної галузі.

Навколишнє середовище, на відміну від фундаментальних концептів екології, залишається досить нечітко визначеним на сучасному етапі, і поєднує одночасно природне середовище, в якому ми живемо, міське середовище, суміжні виробничі галузі, сферу послуг та людину. Окрім цього, аналіз навколишнього середовища походить не лише від екології. Дисципліни, що стосуються навколишнього середовища охоплюють різні галузі знань – хімії довкілля, фізики довкілля, фізичної океанографії, геології довкілля, екотоксикології, екохімії, агроекології, тощо, а також чималої групи гуманітарних наук, зокрема географії, економіки довкілля, соціології, права довкілля, соціальних аспектів, наприклад питань тривалого розвитку, і навіть політичних наук.

Загальноприйнятим є факт, що на даний момент природне середовище планети перебуває під загрозою. Серед причин екологічної кризи є демографічне зростання, урбанізація, великі лінійні елементи інфраструктури, вирубка лісів, енергетичне споживання, надвикористання екологічних ресурсів (полювання, риболовля, сільське господарство) – чи то для людського споживання чи для кормів для тварин, чи то лише для «ігрових» цілей; випадкове або навмисне фізичне та хімічне забруднення, перевикористання водних і мінеральних ресурсів і т.д. Ця екологічна криза доводить, що гармонійне бачення відносин між людиною та її довкіллям є розсудливим, моральним та має майбутнє. Французький уряд вдається до багатьох заходів, що намагаються протистояти погіршенню стану навколишнього середовища комплексними заходами, що в результаті впливають на найрізноманітніші галузі життя суспільства, і як наслідок – якісно та кількісно змінюють лексичний склад мови.

З огляду на це, лексика сфери екології неминуче тісно пов'язана з різними науками. **Об'єктом** дослідження даної статті є неологізми сфери екології в лексиці французької мови, зокрема визначення їх структурно-семантичних та функціональних параметрів.

Матеріал дослідження почерпнутий з французьких газет та офіційних інтернет-сайтів періодичних видань "Le Monde" та "Le Figaro".

З огляду на поставлену мету у статті зроблена спроба виокремити основні функціональні групи досліджуваних неологічних одиниць; проаналізувати функціональні групи неологізмів у масмедійних сферах.

Неологізми, пов'язані з екологією, або як їх називає Є.Г.Балюта, еконеологізми [2: 5], у французькій мові, зважаючи на різноманітні позамовні фактори, за значенням можна поділити на кілька груп, які :

- стосуються автомобільного та велотранспорту : *vélib'*, *covoiturage*, *covoitureur*, *covoitureuse*, *biocarburant*, *agrocaburant*, *autolib'*, *biodiesel*, *cyclo-écologisme*, *pédibus*. Наприклад : "Partout, des municipalités encouragent les «pédibus», ou «bus à pied» : chaque matin, suivant un itinéraire et un horaire précis, des adultes emmènent un groupe d'enfants à l'école " (Le Monde, 17 février 2012) ;

- відображають нові поняття та тенденції в екологічній свідомості : *développement durable*, *écotaxe*, *pensée écologique*, *éco-emploi*, *écoblanchiment* ("Et ce, même si certaines enseignes pratiquent allègrement le greenwashing (écoblanchiment) en s'offrant une image écolo à des fins de pur marketing " (Le Monde, 21 mars 2014), *verdissement* ("les exploitations qui privilégient le verdissement " (Le Figaro, 15 septembre 2014) ;

- стосуються енергетичних ресурсів та використання відновлювальних джерел енергії : *écoénergetique*, *énergivore*, *LED*, *négawatt* ("Le watt étant une unité de puissance, le négawatt quantifie une puissance « en moins », c'est-à-dire la puissance économisée par un changement de technologie ou de comportement" (Le Figaro, 18 mars 2011) ;

- стосуються злочинності в галузі екології : *écomafia*, *écoterrorisme*, *écocide* ("Si nous jetons aux ordures le protocole de Kyoto, nous serons responsables d'un économicide, d'un écocide, et d'un génocide parce que c'est une atteinte à l'ensemble de l'humanité" (Le Monde , 11 décembre 2010);

- позначають нові предмети та засоби для збереження та переробки ресурсів : *recyclage*, *tri*, *sac jaune*, *éolienne* ("un milliardaire thaï, Nopporn Suppipat, qui a fait fortune dans l'énergie éolienne" (Le Monde, 5 décembre 2014) ;

- позначають явища, що виникли через недбале ставлення до екології : *déforestation*, *effet de serre*, *trou d'ozone* ("les réglementations environnementales contre les pluies acides, le trou d'ozone ou le tabac" (Le Monde, 30 mars 2012) ;

- стосуються ведення біологічного сільського господарства : *vermicompostage* ("...En utilisant la technique du vermicompostage : il s'agit d'utiliser la voracité de certains vers de terre qui ont la capacité de digérer une très grande quantité de matières organiques" (Le Monde, 23 octobre 2007), *agroécologie*, *wooofing*, *wooofeur*, *wooofeuse*, *permaculture* (" un stage de formation à la permaculture (une méthode de culture se faisant fort de préserver la diversité, la stabilité et la résilience des écosystèmes)" (Le Monde, 30 mai 2013), *AMAP* (*Association pour le maintien d'une agriculture paysanne*);

- позначають нові тенденції екологічного та біологічного харчування : *OGM* (*organisme génétiquement modifié*), *non-OGM*, *macdonalisation*, *anti fast food* ("La macdonalisation était-elle un fléau de Dieu..." (Le Monde, 18 février 1998).

Посилаючись на Є.Г.Балюту [1: 7], за походженням неологізми сфери екології можуть бути поділені на лексичні (нові слова), сталі словосполучення, семантичні (нові смислові варіанти слів) та запозичення (здебільшого з англійської мови).

Лексичні неологізми здебільшого утворюються шляхом афіксації (*covoiturage*, *écotafia*, *macdonalisation*, *recyclage*), телескопії (*énergivore*, *permaculture*), абрєвіації (*OGM* (*organisme génétiquement modifié*), *AMAP* (*Association pour le maintien d'une agriculture paysanne*). Широке використання нових та традиційних дериваційних елементів, забезпечує їх високу словотвірну активність. Як зазначає О.В. Кечеджі, значна кількість цих неологізмів утворюється за допомогою афіксів грецького та латинського походження. Це терміни:

- вузькоспеціальні, що утворені за участю елементів з екологічною семантикою (*bio-*, *éco-*);

- загальномовні, при формуванні яких задіяні префікси *anti-*, *co-*, *re-* (*recyclage*) [3: 50].

В останні роки, з огляду на чималу кількість екологічних проблем, а також явищ і заходів, котрі повинні передбачити їх і запобігти їм, активно проявляє себе елемент *éco-* (*éco-papierasse* "projet Eco-papierasse de la SNCF"(Channel News, 31 mars 2008) (зменшення обсягів друку документів на папері), *éco-cité*, *éco-quartier*, *éco-label*, *éco-industrie*).

Одним з найпродуктивніших словотвірних елементів є словотвірна основа *bio-*, що означає «пов'язаний з екологією, екологічно чистий» (*biocarburant*, *biodiesel*). Як автономне слово, даний препозитивний дериваційний елемент широко вживається в галузі біологічного харчування, наприклад : *manger bio*, *produits bio*, *les mythes du bio* ("On peut y manger des repas bio à des prix très raisonnables" (Le Monde, 5 novembre 2014). В останні роки у Франції активно ведуться масові рекламні кампанії для популяризації біологічного харчування та підтримки місцевих виробників. Що стосується препозитивного елемента *bio-* : лише з кінця минулого сторіччя він став високопродуктивним словотвірним елементом [3: 50] і трансформувався у функціональну автономну одиницю.

Зрідка трапляються неологізми, утворені кількома способами одночасно: наприклад, на основі абрєвіатури назви волонтерської всесвітньої організації *WOOOF* (*World Wide Opportunities on Organic Farms*) з додаванням суфікса *-ing*, що позначає дію, утворився новий термін *wooofing* ("Elle a fait du "wooofing" en Argentine" (Le Monde, 29 août 2010) ; "...les pratiques du couchsurfing ou du woofing..." (Le Monde, 17 août 2010) ; "... passer quelques jours en Wooofing ... " (Le Monde, 25 juillet 2014).

За аналогією суфіксальним способом у французькій мові утворено іменники, що називають осіб, які займаються даною діяльністю: (*-eur/-euse*) *wooofeur*, *wooofeuse* ("Australie, pays accueillant 11 000 wooofeurs par an" (Le Monde, 20 août 2009) ; "son premier séjour en tant que « wooofeuse »" (Le Monde, 20 août 2009) ; "Une jeune « wooofeuse » a vécu cette désagréable expérience au Japon " (Le Monde, 10 mars 2007).

Досліджений матеріал дає підстави стверджувати, що в неологізмів ще нема усталеної форми написання: термін може вживатися як власна назва (з великої літери), як загальна назва (з малої літери), в лапках, а також з одною або двома буквами *w*, що підкреслює новизну та ненормованість терміну.

Методом телескопії та подвійного усічення слів *vélo* та *liberté* утворився іменник *Vélib'*, що позначає систему прокату велосипедів в Парижі, введена в липні 2007 року. В результаті метонімічного перенесення конкретного значення утворилась також загальна назва *vélib'*, що позначає сам велосипед, наприклад "Le maire de Londres, Ken Livingstone, a aussi lancé l'équivalent du Vélib' parisien" (Le Monde, 4 juillet 2014).

За такою ж моделлю утворено термін *Autolib'* (телескопія та подвійне усічення *automobile* та *liberté*), який називає мережу короткотермінового прокату електромобілів у Парижі: "...un an d'abonnement gratuit dans les transports en commun ou au service Autolib' " (Le Monde, 19 mai 2014).

Кількість застосувань зазначених термінів у щоденних газетах (*Vélib'*: пошук серед статей сайту газети Le monde – 316 результатів, Le Figaro – 322 результати; *Autolib'*: Le monde – 176 результатів, Le Figaro – 150 результатів), свідчить про їх популярність у мові преси.

Неологізми-словосполучення у сфері екології зазвичай позначають комплексні системи заходів для поліпшення стану довкілля та локального розвитку. Наприклад, термін *développement durable*, що буквально означає «тривалий розвиток», набув нового смислового нюансу – «розвиток, що відповідає потребам сьогодення, не впливаючи на здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби» [4: 8]: "le culte mou de la construction européenne et la religion du développement durable ne suffisent plus à forger des repères à nos enfants" (Le Monde, 11 novembre 2014). У 1992 році на Саміті Землі в Ріо, що проходив під егідою ООН, тривалий розвиток визначено як соціально справедливий ефективний економічний розвиток, що підтримує екологію. Варто зазначити, що словосполучення *développement durable* є глобальним, тобто існує у багатьох мовах.

Семантичним неологізмом є термін *sac jaune*, що в лексичній екології означає "пакет для сортування сміття, з метою подальшої переробки". Аналогічно утворені *poubelle verte*, *poubelle jaune*: "La Régie jette ses poubelles jaunes dans les déchets ménagers" (Le Figaro, 3 octobre 2011).

Запозиченням з англійської мови є термін *greenwashing* – маркетингова кампанія, що створює для підприємства образ екологічно сприятливого, часто без реальних необхідних для цього технологічних змін у виробництві: "...qui dénonce le "greenwashing" des entreprises, c'est-à-dire une communication mensongère sur des pratiques environnementales ou les prétendues vertus écologiques de produits..." (Le Monde, 20 novembre 2013). Здебільшого цей термін вживається в лапках, що свідчить про його новизну у французькій мові, а також є вказівкою на те, що його бажано замінити французьким неологізмом *écoblanchiment*. Загалом серед французьких неологізмів у сфері екології англіцизмів небагато, ті ж, що функціонують, без сумніву, утворилися під медійним впливом англійської мови.

Висновки. Екологічна лексика, потребує поглибленого аналізу, оскільки поєднує в собі різноманітні структурно-семантичні та функціональні характеристики. Як показав аналіз, нові терміни відображають як позитивні, так і негативні процеси в даній сфері. Опрацьований фактичний матеріал засвідчує, що основу значної частини багатьох нових термінів становлять твірні морфеми грецького походження. Найпродуктивнішими способами творення лексичних неологізмів є афіксація, телескопія, абрєвіація. Виокремлення значної кількості функціональних класів еконеологізмів свідчить про їх важливу роль у медіадискурсі та у процесах словотворення. Подальше дослідження цієї групи слів в умовах глобальної екологічної кризи є надзвичайно актуальним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балюта Е. Г. Нова лексика та фразеологія англійської мови сфери охорони довкілля: структурно-семантичні та функціональні параметри : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.04 "германські мови" / Балюта Емма Григорівна – Одеса, 2007. – 17 с.
2. Балюта Е.Г. Формування і функціонування еконеологізмів англійської мови та їх переклад // Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологічні науки. – Суми: СумДУ, 2001.– № (26)5. – С. 5-9.
3. Кечеджі О. В. Особливості творення афіксальних неологізмів сфери екології у сучасній англійській мові / Оксана Вікторівна Кечеджі. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. – 2011. – №24 (63). – С. 49–55.
4. Harlem Brundtland G. Notre avenir à tous (Rapport Brundtland) / Gro Harlem Brundtland. – Publications du Quebec: Editions du Fleuve, 1988. – 349 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Новіцька – аспірант кафедри французької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: неологія французької мови, семантика, прагматика та словотвір неологізмів різних галузей.

УДК 81–115'37

ПРАВОВИЙ МІКРОТЕКСТ

Анастасія ФЕДОРОВА (Кіровоград, Україна)

У статті досліджуються мовні формули, властиві давньому праву, у германських, слов'янських та іранських мовах. Виокремлюються формули-словосполучення, що сягають прайндоевропейської доби, пізні формули, що виникли в період ареальних контактів окремих і.-с. мов, формули, що виникли

незалежно в мові права окремих мов. Спостереження за специфікою релігійно-правової термінології дає матеріал для додаткового утвердження тези, за якою сакральний та юридичний семантичні складники цієї групи слів нероздільно пов'язані.

Ключові слова: мовні формули, давнє право, праіндоєвропейська доба.

Language formulae, characteristic of an archaic law, in the Germanic, Slavonic and Iranian languages are studied in the article. Formulae-word-combinations, which date back to the Proto-Indo-European epoch, late formulae that arose in the period of areal contacts of separate Indo-European languages, formulae that arose in the language of law of separate languages independently are singled out. Observations on the specificity of the religious and law terminology give the material for the additional assertion of a thesis, according to which sacral and juridical semantic components of this group of words are inseparably connected.

Key words: language formulae, archaic law, Proto-Indo-European epoch.

За словами О. І. Фалілеєва, “вивчення ранніх правових текстів має ретроспективний історичний характер і нерідко призводить до реконструкції індоєвропейських правових старожитностей на вербальному рівні” [17: 57]. Близьку позицію обстоюють В. В. Іванов і В. М. Топоров, чий дослідження [5; 6; 7] зорієнтовані на відновлення поетичних і правових прототекстів, пор. із літератури останнього часу [16: 134–143; 2].

Правовий мікротекст – мінімальна, завершена у смисловому відношенні мовна формула для опису типових ситуацій, послідовності дій (процедури) чи атрибуції об'єктів/суб'єктів діяльності, властивих давньому праву. Вказівкою на відлуння подібних формул-мікротекстів є повторення синтаксично і семантично тождних словосполучень у споріднених мовах. Лексичне (матеріальне) наповнення подібних мікротекстів у ряді мов може виявитися генетично тотожним, тоді можна казати не лише про реконструкцію логіки і загальної семантики прототексту на підставі певних типологічних збігів, а й про відновлення його форми на підставі законів порівняльної граматики. Пор. у зв'язку з цим тезу про потенційність «суто правового зібрання ранніх індоєвропейських формул, які можуть зберігатися достатньо повно відповідно у слов'янській, римській, давньоіндійській, хетській традиціях» [7: 27].

Першим до виділення формул-словосполучень, наскільки нам відомо, підійшов Л. Г. Герценберг, який реконструював їхній морфологічний бік, установив синтаксичну позицію їхніх складників стосовно одне до одного для індоіранської доби [3: 77–127]. Подальші дослідження у цьому напрямку здебільшого пов'язані з ім'ям В. М. Топорова, який зосередив увагу переважно на давньогрецькому й давньоіндійському поетичному лексиконі (гімни) [16: 134–143]. Окрема розвідка, присвячена виділенню ритуальної формули, пов'язаної з пророкуванням долі новонародженого, належить Н. А. Михайлову [12: визначення як “архетипічної ритуальної формули”]. З урахуванням їхньої методики ми також відновлюємо кілька формул правового змісту.

Формули, що сягають праіндоєвропейської доби

Інд.-іран. *√dhā- ṛtá-m ‘установлювати правду’: авест. *ašəm ... daduyē*, д.-інд. *ṛtám dadhá* («Ригведа»). Цей мікротекст установлено лише для давньоіндійського та давньоіранського матеріалу [3: 90]. Однак і слов'янський фразеологічний словник зберігає залишок цієї формули, пор., зокрема, псл. **děti pravьdŏ*, де перший компонент відтворює слов'янський рефлекс і.-е. **dhē-* ‘ставити, закладати в основу’, паралельний до інд.-іран. **dhā-*, а *pravьd-* є власне слов'янською інновацією, що замінила тут відповідний реліктовий і.-е. термін, однак загальна семантика цього мікротексту не змінилася. Псл. **děti pravьdŏ* відбилося в укр. *ніде правду діти*, де спостерігаємо правову «профанацію» значення і навіть його переосмислення як ‘приховати правду’. Проте на вживання **děti pravьdŏ* саме як ‘установлювати правду’ вказують інші приклади, в яких простежується той самий прототекст, але відтворений уже іншими лексичними засобами, пор. такі приклади у слов'янських правових пам'ятках: у д.-рус. грамоті (близько 1300 р.): «**Как тоныне нъюю правду ставишь, как тоесме не чювали ѿ ѿтчѣвъ, ни ѿ дѣдѣвъ, ни ѿ градѣдѣвъ нашихъ**», де *правда* має значення ‘договір’, ‘умови угоди’, пор. ще у значенні ‘зібрання правил, законів’: «**Правда поставлена Руської земни, егда ся съвокупилъ Изяславъ, Всеволодъ, Святславъ**», а також як ‘виправдання’ – «**Да не гюк ниши правды редь сѣмище**» [14 (2: 1357, 1358, 1359)]. В усіх випадках маємо загальне значення ‘ставити/установлювати правду’, ‘класти правду’, що відбиває досліджуваний прототекст.

Інд.-іран. *√ǵhu- ... ṛtá- ‘закликати ... правду’: авест. *maibyō zbaγā ašəm*, пор. ще д.-інд. *rténa devān havate* (Ригведа) [3: 121]. Думаємо, що ця формула має більш значну хронологічну глибину, сягаючи праіндоєвропейського рівня, про що свідчить слов'янський еквівалент арійської формули, який порівняно з ними становить, як і в попередньому випадку, часткове лексичне

оновлення і.-є. прототексту. Пор., зокрема, серб. діал. (македонсько-сербське порубіжжя) *зовем правду* 'закликаю до справедливості' (запис наш).

Ще одна формула може бути відновлена лише за непрямыми свідченнями давніх правових пам'яток мов, носії яких (напр., хети і германці чи латиняни) не мали контактів, а отже не може йтися про вироблення спільного для них правового тексту на рівні ареальних контактів постспільноіндоевропейського періоду. Цей текст – релікт індоевропейської доби, і в досліджуваних ідіомах він зберігся власне як прототекст, спільна за змістом і синтаксичним малюнком формула, що в кожній групі мов має різне лексичне наповнення. Ідеться про регулярне тавтологічне поєднання в одній синтагмі дієслова зі значенням 'судити' з іменем зі значенням 'суд' для опису судового дійства. Отже:

д.-рус. *ряды рядити*, пор. «*Ярославъ, сынъ Всевогда великаго сѣде на столѣ в Володимери ... и гора ряды рядити*», де *рядъ* як 'суд' [14 (3: 234)], *правежъ правити* 'виконувати судовий вирок', пор. «*А будетъ правежъ на монастырскомъ челоуѣцѣ, нио правитъ архимандричъ приставъ*», [14 (2: 1346–1347)], «*А судѣтъ ти Моквьскихъ безъ мѡхъ намъ ѣстинковъ не судити, а язъ имъ Моквьскыи суды судити, тѣмъ ли ся с тѣоо дѣлати*», 1389 р. [14 (3: 605)], «*Правдывыи судѣ судите*», 1119 р. [14 (3: 1360)], ст.-укр. *судъ* (*соуды*) *судити* (*судить*), *судити судъ* (*соуды*) 'т. с.' та ін. [15 (2: 400)], пор. із аналогічним значенням хетт. *han-nessar hannai*, лат. *iudicium iudicare*, д.-англ. *dōm dēman*, с.-н.-н. *een oordeel oordeelen*, нім. *ein Urteil erteilen*, на що уже було звернено увагу [6: 230–232]. Щоправда, стосовно герм. прикладів виникає підозра про калькування відповідної лат. формули, що загалом можливо з огляду на значний вплив латинської мови на мову давнього німецького судочинства.

Ще один мікротекст становить діахронічне відтворення у різних мовах схеми «брати/взяти помсту»: хор. *mSkn'h y' kynk'h* 'я помстився йому' (букв. '(я) взяв помсту-йому'), де *kynk* – 'помста', 'ненависть' [25: 636–637]; англ. *to take revenge* 'мститися', 'відплачувати'. Маємо «**P** + **O** (об'єкт праваз)» із дієсловом *брати/взяти* (**P**) і назвою помсти (**O**). Про пізніші формули див. нижче.

Нарешті, остання формула являє собою регулярно відтворюване в різних мовах і.-є. сім'ї поєднання прикметника зі значенням 'кровний' з іменником 'помста', пор.: дан. *blodhævn* 'кровна помста' [19: 43], норв. *blodig hevvn* 'т. с.', н. *blutige Vergeltung*, гол. *blóedwraak* 'т. с.' [11: 120], серб., хорв. *крвна освета*, чес. *krevní msta* (усне повідомлення О. І. Іліади), рос. *кровная месть*, укр. *кровна помста* та ін. Віднесення цього мікротексту до найдавніших зумовлене збереженням самої архаїчної реалії у багатьох і.-є. народів, так само, як і збереження ними відповідного її позначення. Формула «**A** + **S**», де **A** – прикметник, похідний від *кров*, а **S** – *помста*.

Пізні формули, що виникли в період ареальних контактів окремих і.-є. мов

Наявність їх у словнику мов, носії яких мали давні культурні контакти, спонукає до припущення про спільну ареальну інновацію – на рівні вироблення спільного ідеологічно (проте різного технічно – за лексичним вираженням) юридичного мікротексту. Пор.:

1) гот. *handus* 'рука' [23: 176–177], яке ще мало значення 'влада', англ. *hand* 'рука (кисть)' і похідні значення – 'контроль', 'влада'. «Правові» семема тут закономірно постали з *'тверда рука', про що свідчить як суч. англ. *to rule with a firm hand* 'правити твердою рукою (= владою)', і слов'ян. приклади на зразок рос. *править железной/твердой рукой*, де слово *рука* виконує роль контекстуального синоніма до *власть* (пор. ще рос. *своя рука – владыка*, тобто 'влада'). Отже, з огляду на подібні приклади видається імовірним припущення про існування єдиної (принаймні, для слов'ян і германців) формули «**P** (**x**) **O**», що складалася з: **P** – дієслова (чи віддієслівного іменника) на позначення володарювання, правління; (**x**) – атрибутивного елемента зі значенням 'твердий'; **O** – об'єкта (назви руки). Її різниця у слов'ян та германців полягає лише в лексичному (і тільки) наповненні спільного правового мікротексту;

2) англ. *sb's word is law*, рос. *моє слово – закон*. Подібні вирази описуються формулою «(**y**) **S** + **P**» або «**S** (**y**) + **P**», **S** – суб'єкт дії (*слово*), (**y**) – атрибут суб'єкта (присвійний займенник), **P** – складний предикат, що складається з екзистенційного дієслова-зв'язки *бути* + іменник *закон*;

3) псл. *tvoriti sqđь (д.-рус. «*Яко дари всѣхъ князей и царицю, гоголь царя [...] судѣть твѣтити имъ съ Юрьемъ*»), *činiti sqđь/*sqđь činiti (серб. *чинити суд*, рос. застар. *чинить суд*, укр. *судочинство*, *чинити суд* = *судити*), *vъršiti sqđь (*вершити суд* = *судить*), *dati sqđь (ст.-рос. «*А которои тиун государю на холопа или хо(ло)пу на господаря даст без доклада правую грамоту, и тому холопу на государя дати суд новой*», 1589 р., де *дати суд новой* означає

‘провести новий судовий розгляд у справі, що підпадає під повний перегляд’ [13 (28: 245)], *praviti sōdъ (д.-рус. «**АЩЕ БОКАЯ ЗЕМЛЯ УПРАВЛЕТСЯ П РЕДЪ БМЪ, ПСТАВЛЯЕТЪ ЕИ ЦСРЪ Я ИЛИ КНЯЗЯ ПРАВЕДНА ... И СЪДЬЮ, ПРАВЯЩАГО СЪДЪ**», 1015 р., де *правити съдъ* ‘судити’, ‘розбирати тяжбу’ [13 (18: 111)]), сюди ж рос. стар. *производитъ суд* (пор., похідне від нього суч. рос. *судопроизводство*) та ін.

Аналогічно і в герм. мовах: норв. *holde dom* ‘судити будь кого’ (*dom* ‘вирок, рішення суду’) [20: 147; 1: 180], нім. *Gericht halten* ‘творити суд (розправу)’, англ. *the court held that she was entitled to receive compensation* ‘суд постановив, що вона мала право отримати компенсацію’ (*hold* ‘стверджувати, установлювати, вирішувати (про суд)’), де відповідні дієслова демонструють значення ‘тримати’ як ‘дотримуватися’, ‘творити’. Маємо справу зі спільною для окремих слов’ян. і герм. мов простою формулою «**Р + О** (правовий процес)», де **Р** – дієслово *створювати, давати, виконувати, установлювати*, а **О** – іменник *суд*.

Хоча ми спостерігаємо наявність цієї формули в лексиконі двох мовних груп і.-е. сім’ї, датувати її праіндоєвропейською добою заважає одна важлива обставина: річ у тім, що герм. дієслова норв. *holde* [1: 359], англ. *hold*, нім. *halten* отримали свою семантику ‘тримати’ і далі (у відповідних правових контекстах) – ‘вирішувати’, ‘стверджувати’, ‘встановлювати’, ‘творити’ лише вторинно – у період самостійного розвитку окремих герм. мов. У п.-герм. же діалектах **haldan-* означало ‘випасати худобу’ (звідси – ‘тримати, утримувати’) [8 (1: 242)], тому розвиток правової семантики у його рефлексів – порівняно пізніше явище (тут доречно згадати й тезу Е. А. Макаєва про формування германської правової термінології здебільшого не у прагерманську добу, а в добу існування самостійних германських ідіомів [9: 5]), значною мірою зумовлене слов’янським впливом.

Названі герм. та слов’ян. приклади принципово відрізняються від лат. формули *ius dicere* ‘вершити суд’, де як предикат маємо дієслово із *мовленневою* семантикою *dicere* ‘говорити, сказати, вимовляти’, ‘називати, йменувати’, ‘обіцяти’, ‘оспіувати’ і под. [10: 34–35; 4: 323; докладніше див. : 18: 128–145], тоді як розглянуті формули оперують дієсловами зі значенням *diū*.

4) англ. *find truth* ‘дізнаватися, встановлювати правду’ [24: 829], нім. *die Wahrheit finden* ‘т. с.’ поряд із д.-рус. *искати съдъ* ‘вимагати судового розбору’, пор. «**А ГДЕ БУДЕТЬ КТО КОМУ ВИНВАТЪ, В ТОМЪ ГДЕ ПРАВИТИ, ГДЕ ТОГЪ ЧЛ ВЪКЪ Ж ИВЕТЪ, НИДЕ СЪДЪ ЕМУ НЕ ИСКАТИ**», 1264 р. [13 (6: 254)]. Елементарна формула має вигляд «**Р + О** (об’єкт права₁)», де **Р** – дієслово *шукати/знаходити*, а **О** – іменник *істина, правда*;

5) нім. *Wahrheit feststellen* ‘встановлювати істину’ (в основі – питома герм. лексика, що сягає і.-е. **цѣг-* ‘довіра’, ‘вірність, надійність’, ‘згода, схвалення’ і **sthā-* ‘стояти’ [22: 880, 968; 8 (1: 511)]) і рос. *установить истину*. Формула «**Р₁ + О** (об’єкт права₂)», де **Р** – дієслово *ставити, встановлювати*, **О** – іменник *істина*;

6) дещо відмінна внутрішня форма мікротекстів на позначення встановлення істини у прикладах на зразок англ. *to establish truth* [24: 829], серб., хорв. *utvrditi истину/utvrditi истину* (усне повідомлення О. І. Іліаді), де спостерігаємо ‘встановити’ як ‘зміцнити’, пор. походження англ. *establish* ‘встановлювати’ < д.-фр. *establi-* < лат. *stabīre* ‘робити твердим, стійким’ [21 (1: 543)]. Англ. приклад, маючи іншомовний елемент у своїй структурі, все рівно відбиває більш ранній мікротекст «**Р₂ + О** (об’єкт права₂)», оновлення якого відбулося завдяки витісненню питомого дієслова (чи віддієслівного іменника?) запозиченим;

7) норв. *hevnfylt* ‘сповнений почуття помсти’, де *hevn* ‘помста’, а *-fylt ~ fylle* ‘наповнювати’, ‘наповнюватися’ [1: 291, 351], так само англ. *be filled with vengeance* та ін. З іншого боку, пор. серб. *испуњен осветом* ‘сповнений помстою’ (усне повідомлення О. І. Іліаді), рос. *преисполниться мести*. Реалізація спільної для герм. і слов’ян. мов формули «**Р + С**», де **Р** – дієслово *наповнюватися, робитися повним* з етимологічно тотожною (*sic!*) в обох мовах основою і.-е. **pel-* ‘литися, наповнюватися’ [25: 798], а **С** – іменник *помста*.

Формули, що виникли незалежно в мові права окремих мов

Псл. *dati pravo: чes. *právo dáti* (часто вживане у правових текстах) [6: 234 (виноска 33)], д.-рус. «**Миръ докоцанъ на старын миръ и на томъ кр ^стъ человань, как тонамъ вашен братъи правда дати, а шьнды не ствфити ни малу ни велику**», у грамоті близько 1300 р. [14 (2: 1356)], де маємо *правда дати* ‘ставитися справедливо’ з морфологічно ускладненою іменною частиною. Псл. *gubiti pravo: хорв. *gubiti pravo* ‘втрачати право’, а також словотвірною ускладнене д.-рус. *поубити правьдѣ* ‘втрачати право’, пор. «**Ии готъе поубиша челодинъ и ж алуѣ; да ницють**

и шврѣтаеме да имѣть е; аще ли ктонскүшени га сегонѣ дастъ стврити, мѣстѣнкъ да гѣуви ꙗ правдѣ своѣ », 911 р. [14 (2: 1358)].

Псл. *praviti redъ: д.-рус. «И оттоѣ гредѣ в своѣ шитѣль, и муж и ѡвгфѣдскы ѣ ѡчредивъ, оцрсти ихъ с чѣстѣю, и гоголь гона ряды правити ...», 1206 р., правити рядъ = *verishitъ sud* [13 (18: 111)], «И оттоѣ гредѣ в своѣ шитѣль и муж и ѡвгфѣдскы ѣ ѡчредивъ, оцрсти ихъ с чѣстѣю и гоголь гона ряды правити » [14 (3: 234)], пор. ще хорв. *praviti red*, позбавлене сьогодні правового змісту.

Досліджуваний матеріал дає підстави для реконструкції елементів давнього правового тексту. Доступними для лінгвістичного моделювання-реконструкції виявляються мінімальні прототексти – цільнооформлені, семантично автономні формули для опису типових ситуацій, процедури чи атрибуції об'єктів/суб'єктів діяльності давнього права. Прототексти виникали у добу існування прамов (різного хронологічного рівня) і зберігалися/зберігаються у мовах-нащадках як регулярно (на кожному хронологічному зрізі) відтворювані загальні «сюжетні схеми», які конкретизуються чітко окресленим семантично матеріалом. Їхнє лексичне наповнення може варіюватися в діахронії, питомі лексичні елементи часом можуть замінюватися запозиченими, проте загальна смислова схема і синтаксична позиція її складників лишається незмінною протягом всієї історії мови. Отже, повторення синтаксично і семантично тотожних словосполучень у ряді споріднених мов указує на збереження спільної для них правової формули. Відповідно, писемно засвідчене відбиття давньої формули в окремій мові можна визначити як текстову трансформу, порівняно з якою власне прототекст прамови буде ядерною системою-еталоном.

Разом із відлунням прототекстів, матеріал досліджуваних мов консервує як формули, що виникли внаслідок сепаратних *контактів* носіїв окремих мов чи мовних груп індоєвропейської сім'ї у постіндоєвропейський період, так і стали правові вислови, сформовані *незалежно* в окремих мовах найдавнішої доби їхньої історії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. БНРС – Большой норвежско-русский словарь: В 2 т. / В. Д. Аракин. – М.: Живой язык, 2000. – Т. I–II.
2. Васильков Я. В. Индоевропейская поэтическая формула **cih₂go-reku-* + *rah₂ в текстах индийской традиции / Я. В. Васильков // Индоевропейское языкознание и классическая филология – XIII (чтения памяти И. М. Тронского). Материалы Междунар. конф., 22–24 июня 2009 г. / [отв. ред. Н. А. Бондарко, Н. Н. Казанский]; Институт лингвистических исследований РАН. – С.-Петербург: Наука, 2009. – С. 101–112.
3. Герценберг Л. Г. Морфологическая структура слова в древних индоиранских языках [Текст] / Л. Г. Герценберг; Институт языкознания АН СССР. – Л.: Наука. Ленингр. отд.-ние, 1972. – 275 с.
4. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
5. Иванов Вяч. Вс. Происхождение семантического поля славянских слов, обозначающих дар, обмен / Вяч. Вс. Иванов // Славянское и балканское языкознание. Проблемы интерференции и языковых контактов / [отв. ред. Г. П. Клепикова]; Институт славяноведения и балканистики АН СССР. – М.: Наука, 1975. – С. 50–78.
6. Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. О языке древнего славянского права (к анализу нескольких ключевых терминов) // Славянское языкознание: VIII Международный съезд славистов (Загреб–Любляна, сентябрь 1978 г.). – М.: Наука, 1978. – С. 221–240.
7. Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Н. Древнее славянское право: архаичные мифопоэтические основы и источники в свете языка // Формирование раннефеодальных славянских народностей / [отв. ред. В. Д. Королюк]; Институт славяноведения и балканистики АН СССР. – М.: Наука, 1981. – С. 10–31.
8. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница: Нова Книга, 2010. – Т. I. – 616 с.
9. Макаев Э. А. Структура и стратиграфия общегерманской лексики / Э. А. Макаев // Вопросы языкознания. – 1965. – №5. – С. 3–12.
10. Мікіна О. Г. Історико-семасіологічне дослідження латинських і романських дієслів мовлення на індоєвропейському фоні / О. Г. Мікіна. – Донецьк: Юго-Восток, 2012. – 450 с.
11. Мионов С. А. Нидерландско-русский словарь / С. А. Мионов, В. О. Белоусов, Л. С. Шечкова и др. // [под рук-вом проф. С. А. Миронова]. – М.: Рус. язык, 1987. – 918 с.
12. Михайлов Н. А. К одной балто-южнославянской фольклорно-ритуальной формуле: лит. *laimė lėmė*, лтш. *laīma polemj*, словн. *sojenice sodjjo* / Н. А. Михайлов // Славянский и балканский фольклор. Народная демонология. – М.: Индрик, 2000. – С. 193–197.
13. СлРЯ XI–XVII вв.: Словарь русского языка XI–XVII вв. / [гл. ред. В. Б. Крысько] – М.: Наука, 2008. – Вып. 18, 28. – 303 с.
14. Срезневский И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский. – СПб.: Типография императорской академии наук, 1893. – Т. I–III.
15. ССУМ: Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – К.: Наук. думка, 1978. – Т. I–II.
16. Топоров В. Н. Пиндар и Ригведа: Гимны Пиндара и ведийские гимны как основа реконструкции индоєвропейской гимновой традиции [Текст] / В. Н. Топоров. – М.: РГГУ, 2012. – 216 с.

17. Фалилеев А. И. Язык средневекового валлийского права как источник для общекельтской и индоевропейской реконструкции / А. И. Фалилеев // Вопросы языкознания. – 2001. – №6. – С. 57–67.
18. Федорова А. О. Про джерела лексем зі значенням ‘(Кровна) помста’ у германських та слов’янських мовах (історико-семасіологічний етюд) / А. О. Федорова // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство): Folia linguistica comparativa. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 133. – С. 128–145.
19. DRO – Dansk-russisk ordbog. – Danmark : ForlagetBostrup, 2008. – 515 s.
20. Falk H. S. Norwegisch-Dänisches Etymologisches Wörterbuch / H. S. Falk, A. Torp. – Heidelberg : Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung, 1910. – Bd I. – 808 S.
21. Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language. Dealing with the origin of words and their sense development thus illustrating the history of civilization and culture / E. Klein. – Amsterdam : Elsevier, 1966–1967. – Vol. I–II.
22. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / [bearbeitet von E. Seebold]. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2002. – 1023 S.
23. Lehman P. Winfred. A Gothic Etymological Dictionary / Winfred P. Lehman. – Leiden : B. J. Brill, 1986. – 712 p.
24. OC – Oxford Collocations. Dictionary for students of English. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 897 p.
25. Pokorny J. Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch / J. Pokorny. – Bern ; München : Francke Verlag, 1959. – 1183 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Федорова – аспірант кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історична семасіологія, етимологія, порівняльно-історичне мовознавство.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ, ТЕРМІНОЗНАВСТВА ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

УДК 811.161.2'373.232.1

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЦА, ПОВ'ЯЗАНІ З БДЖІЛЬНИЦТВОМ

Анатолій ПОПОВСЬКИЙ (Дніпропетровськ, Україна)

Стаття присвячена інтерпретації українських прізвиськ, утворених на основі стародавнього промислу – бджільництва. Ці прізвиська класифікуються у відповідності з їх особливостями та активним функціонуванням у сучасній українській мові.

Ключові слова: прізвисько, прізвище, псевдонім, семантика, фонетичні варіанти.

This article deals with the interpretation of Ukrainian surnames formed on the basis of the most ancient trade – bee-keeping. These surnames are classified according to their peculiarities and active function in the modern Ukrainian language.

Key words: nickname, surname, pseudonym, semantics, phonetic variants.

Серед прізвиськ, які усталилися в живій народній мові та діловодстві мешканців України не можуть не привернути увагу дослідників прізвища, пов'язані з найдревнішим промислом наших предків – бджолярством, що з давніх-давен вважалося не тільки як заняття “споріднене з Богом, але й таке, що є виконанням божої волі, справою, заповіданою людині для врятування душі”. Іван Ющук, розглядаючи нашу мову в доісторичні часи, не випадково акцентує на одному з прадавніх найуживаніших бджолиних продуктів: «Нема сумніву, що й записані візантійським істориком Пріском Палійським 448 р. в таборі гунського вождя Аттіли слова *мед* і *страва* – це вже українські слова [114:6].

Бджола в міфології багатьох народів є символом вродливості, зброєю Бога, який пробуджує природу. У космогонічних міфах вона виступає на боці Бога, проти злого духу. У давніх же слов'ян бджола була символом кохання, бо в ній поєднувався “солід меду і гіркота жала”. Для українців бджоли – символ чистоти душі, творчої діяльності, працьовитості, невтомності. До бджоли у більшості випадків ставляться так, як і до людей: про неї говорять, що вона п о м е р л а, а не з д о х л а; з бджолами вітаються, на Великдень їх віншують; повідомляють про смерть господаря тощо. В українському фольклорі про бджолу складено чимало своєрідних загадок, наприклад: «*Прилетів Птах на семи ногах, сів на могилі: «Боже мій милий, тут моє тіло та все погоріло»*. – (Бджола сіла на церкву і побачила, що з її воску свічки горять. – Жит. п.). *Лізу-лізу по білим залізу, як нападуть Царські-Собаки, й не оборонюся*. (Бджоли. – Остр. п.) [65: 312]. Саме через це бджолярі (як і лісники, мельники, ковалі, пивовари) сприймалися як особистості, що наділені “природними силами” – “професійним чарівництвом”. Безумовно, що за людьми цього поширеного на Україні фаху закріпилося з часом р о д н е прізвисько, а потім прізвище з певним значенням. Здебільшого вони й понині функціонують у живому народному мовленні: *Бджола* – чоловік постійно в роботі, *Трутень* – лінивий чоловік, *Пасічний* – чоловік, який працює на пасіці [3: 5-6], *Пасічник*, *Пчилка* [113: 10, 7], фіксуються в періодиці: «Щось розтягнулася моя інтродукція... Ага, там, в університеті, Анатолій *Ройченко* (*Рой*, як ми його називали), хоч і вчився непогано, якихось «письменницьких» ознак ніби не виявляв [27: 10.12.2009, с.1] та наукових працях.

Наступні покоління таких родів успадкували їх і продовжували справу дідів та батьків, або відходили від неї, формально лишаючись носіями першопрізвища, втративши його професійну семантику.

Найдавніші антропоніми, пов'язані з **бортництвом** {“заст. Лісове бджільництво (від **бортъ** – др. **бъртъ** “найпростіший вулик – видовбана колода, яку навішують на дерево, або дупло в дереві, де живуть бджоли“ [91(I : 222) }}, утворені за допомогою суфіксів **-н-, -ак-, -енк-, -ик-, -ич-, -ськ-, -ук-, -юк-, -як-, -ян-**: *Бортейчук* [2:580], *Бортняк*, *Бортничак* [1], *Бортний*, *Бортник*, *Бортників*, *Бортних*, *Бортников*, *Бортюк* [43(I :125)]; [89: 56, 74, 284; 87: 38; 32: 8-14.08.2004,

с. 8], *Бортнієнко* [89: 36], *Бортнич*, *Бортнянський* [100 (II : 80)], *Бортниченко* [48: 65], *Бортнюк* [99: 29.09.1999], *Вулик* [17:14-20.01.1995, с. 6], *Вуличенко* [46: 181].

Коли на зміну бортництва прийшло більш досконале пасічництво (від пасіка: 1. Місце, де розставлено вулики з бджолами і розташовані спеціальні споруди. 2. Розведення бджіл. [91(VI: 86)], значно розширилися можливості антропотворення на цій основі з певними фонетичними варіантами типу *Пасіка* [50: 196; 88: 53; 65: 146; 72: 526], *Пасека*, *Пасечиха*, *Пасека* [48: 66; 71: 452; 99: 20.11.2004]; *Пасісниченко* [13: 1999, № 4, с. 26], *Пасечник* [17: 22.02.1997, с. 9], *Пасечник* [89: 39], *Пасічний* [48: 17, 393; 71: 452], *Пасічинський*, *Пасічник* [4: 2012, № 3, с. 140; 88: 53; 65 : 158; 79: 4; 80: 305; 82: 46, 182; 105: 370], *Пасічнюк* (32: 5-11.08.2004, с. 8), *Пасечнюк* [1], *Пасішник* [61: 950], *Пасічняк* [44: 2009, № 35, с. 32] *Пасішняк* [37: 1 – 10.03.1997, с. 12], *Пасікан* [99: 12.02.2004], *Пасічанка*, *Пасічек* [1], *Пасічний* [Горп. ПСУ: 393; 88: 53; 65: 156], *Пасічук* [69: 4], *Пасикова* [23: 27.12.1996 с. 1], *Пасечніков* [17: 20-26.01.1996, с. 11], *Підпасічний* [99: 24.07.1989].

Не випадково письменники, громадські діячі, воїни ОУН-УПА обирали псевдоніми *Пасічинський* (І.Романович), *Пасечник Рудий Панько*, *Пасічник* (В.Антонович, М.Богайчук, Ф.Потушняк, Є.Чикаленко та ін.), *Пасічник з гір Медогірських* (І. Нечуй-Левицьки), *Пчілка* (О.Косач-Драгоманова), *Пчела* (Ю.Покос), *Медівка* (П.Інгільський), *Медовик*, *Медовник*, *що прозивають Пагонцем* (В.Коховський) [49: 302, 316, 251, 437, 443, 515, 521, 549]; *Бджола* (І.Матковський), *Бджілка* – І.охор.; т. 36. 220; *Бортник* – І.т. 2. 541; *Медунка* – І.т.2.568; *Мід* (Лемик Микола), *Пасічний* (Рогатинюк М.), *Пчілка* (Дідушко П.; Дудак С.; Ільчишин П. та ін.); *Пчоло*. – І. віст.; т.18. 263; *Трутень* (Гутаревич Є.) [80: 16, 39, 242, 248, 291, 306, 367], вкладаючи глибокий зміст авторської схованки в обране слово.

Антонімічними щодо семантики виступають прізвища, пов'язані з родовими поняттями *бджола* – *трутень*. На основі першого сформувалася фахова вдача того, хто мав справу з бджолами, любив їх і доглядав за ними: *Бжолінський* [I], *Бжолінський* [99: 24.05.1999], *Бджолик* [99: 18.12.2003], *Борт* [45: 256; 48: 15], *Борта* [99: 17.01.2005], *Бортей*, *Бортейчук* [88: 53, 152], *Бортенко* [1; 48: 15], *Борткевич* [55(I : 163)], *Бортко* [99: 10.10.2012; 100 (II : 7)], *Бортныкъ* [89: 74], *Бортник* [48: 241; 32: 8-14.07.2004, с. 8; 55 (I : 163); 61: 56; 100 (II: 7); 88: 53; 39: 2], *Бортнік* [24: 23.11.1994, с.1], *Бортніков* [4: 2012, № 3, с.188], *Бортников* [48: 13; 99: 5.03.1996; 100 (II : 8)], *Бортницький* [106: 2007, № 10, с. 19], *Бортничук* [78 : 103], *Бортниченко* [90: 2004, № 2, с. 168], *Бортнов* [67: 16.02.2009], *Бортнюк* [48: 27], *Бортняк* [83: 27], *Бортинський* [99: 7.08.2006], *Бортяк* [99: 8.08.2006], *Бортнянський* [55 (I : 163); 100 (II: 8); 98: 89], *Бортовий* [88: 53], *Бортовик* [87: 79], *Пасіка* [6: 398; 46: 212; 65: 146; 88: 53; 34: 23.10.1996, с. 4; 72: 526; 99:15.03.1994], *Пасісниченко* [13: 1999, № 4, с. 126; 115: 23], *Пасіч* [1], *Пасіченко* [6: 398], *Пасічник*, *Пасечнік* [4: 2012, № 3, с. 140; 6: 398; 46: 212; 80: 23; 89: 39], *Пасека / Пасека* [46: 213; 47: 195; 94: 313], *Пасечко*, *Пасечко* [17: 8.09.2000, с. 1; 46: 213], *Пасечник / Пасечник* [30.: 23.06.1995, с. 2; 86: 29; 94: 313], *Пасічник* [6: 398; 46: 212; 48: 25, 37, 232, 239; 65: 35, 107, 158; 28: 2004, травень, с. 8; 84: 27; 32: 24-30.06.2004, с. 8; 36: 1992, № 4-5, с. 56; 1; 17: 21.07.2000, с. 3; 83: 227; 88: 53; 32: 24-30.06.2004, с. 8], *Пасічанський* [2: 742; 75: 198], *Пасічинський* [8: 535; 11: 105,471,507; 88: 53], *Пасічна* [46: 212; 27: 3.02.1994], *Пасічний* [6: 398; 46: 212; 48: 7,41,47,393; 65: 53; 88: 53; 94: 313; 109:130], *Пасіченко* [46: 213; 94: 313], *Пасечниченко / Пасічниченко*, *Пасічниченко*, *Пасішниченко* [94: 313; 65: 78, 165, 168, 169; 27: 13.11.1997, с.4], *Пасічук* [69: 4], *Пасічнюк* [32: 5-11.08.2004, с.8], *Пасечний*, *Пасічняк*, *Пасішний* [2: 128; 94: 313; 46: 213; 88: 53], *Пасішник* [61: 950, 951], *Пасіцька* [4: 2012, № 3, с. 25] *Пасічников*, *Пасечніков* [6: 398; 17: 20-26.01.1996, с. 11], *Пчела*, *Пчелинцев* [43 (2: 161)], *Пчеленко* [94: 346], *Пчелов / Пчолов* [1; 43 (2: 161); 94: 346], *Пчелинцев* [93: 578], *Пчелінцев*, *Пчельник / Пчельников* [43 (2: 161); 48: 37; 94: 346, 347; 99: 8.01.2003], *Пчеляков* [94: 347], *Пчілка* [71: 442, 474], *Пчолін* [94: 346], *Пчолар*, *Пчолинець*, *Пчолінський* [110: 47], *Пчолка*, *Пчолкін* [43 (2: 161); 49: 316; 71: 474], *Пчолушкін* [1], *Пчолкін / Пчолкін* [76: 155, 477; 94: 346], *Пчоляр* [71: 474], *Собортницька* [1].

Поганих бджолярів у народі прозивають *Мухоморами*, прізвиська яких пізніше закріпилися в прізвищах їх носіїв, напр.: Дем'ян *Мухоморенко* [89:183]. На основі другого [*трутень* “1.Самець бджоли, який не виконує ніякої роботи; перен. Людина, що живе за чужий рахунок, чужою працею, нероба, паразит” [91(X: 302-303)]] постали прізвища з переносним значенням: *Трут* [1; 76: 86; 94: 425; 105: 151], *Трутар* [1], *Трутенко* [48: 366; 50: 200; 89: 384], *Трутень* [1; 6: 445; 52: 34; 80: 84; 94: 425], *Трутинський*, *Трутовська* [36: 1992, № 4-5, с. 56], *Трутко* [81: 261], *Трутов* [46: 226], *Трутовський* [64: 9; 112: 156; 100: 375], *Трутницький*, *Трутнев* [I; 47: 197; 48: 34; 94: 425], *Трутяк* [73: 22.02; 23.06.1994; 32: 15-21.12.2005, с. 10]. Проте в живому народному мовленні

поряд з прізвищами досить поширені й прізвиська [див.: *Шульська Наталя*. Як скажуть, то так вже й піде...або про прізвиська в контексті усної народної творчості // Народна творчість українців у просторі та часі: Матеріали міжнародної наукової конференції в рамках VI Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня» / За ред. проф. Г. Аркушина. – Луцьк: Мистецька агенція «Терен», 2010. – С. 201].

Багату палітру мають антропоніми, пов'язані з видобуванням, збереженням, якістю та використанням меду в харчовій промисловості, фармакотерапії тощо: *Витиймед* [1], *Вишневиймед* [43 (1: 166)], *Гниломедов* [1; 94: 9], *Голомедов*, *Голомедова* [46: 183; 48: 36, 379], *Загмеда* [32: 5-11.08.2004, с. 8], *Замедянський* [94: 155], *Збираймед* [106: 1998, № 2, с. 11], *Зберимед* [1], *Кисломед* [1], *Маламед* / *Меламд* [48: 25; 94: 267], *Мед* [6: 378; 80: 339], *Меда* [94: 266], *Медак* [99: 14.08.1989], *Медаков* [94: 267], *Медик* [33: ч. 1, весна-літо, 2010, с. 8], *Мідак* [7: 2006, № 10, с. 9], *Мідянка* [103: 639], *Медар* [6: 378; 48: 21], *Медаченко*, *Медаковський*, *Медаківський* [1], *Медведська*, *Медведовський* [100 (VI: 427)], *Медведовська* [61: 18, 987], *Медвинський* [71: 412; 94: 267], *Медвинський* [89: 42, 51], *Медвіт* [40: 2.03.2011, с. 8] *Медвецький*, *Медзвецький-Коваль* [55 (IV: 1505)], *Меденцій*, *Медулич*, *Медяник* [110, 374], *Медецький* [43 (2: 530; 94: 267)], *Медік* [48: 45], *Медик*, *Медин* [43 (2: 53); 27: 20.01.1994, с. 1; 80: 23, 33], *Медко* [65: 16], *Медиковський* [94: 26], *Медина* [37: 26.05 – 1.06, 2004, с. 13], *Мединець* [17: 1-7.08.2002, с. 2], *Мединський* [89: 53, 54], *Мединська* [66: 86; 102: 123], *Мединський* [6: 378; 43 (2: 54); 25: 22.10.1999, с. 5; 80: 251; 94: 267; 37: 16.02.1995, с. 4], *Мединцев* [43 (2: 54)]; *Медичев* [43 (2: 54)]; *Медицький*, *Медицька* [57: 2007, № 1, с. 8; 95: 2002-2003, № 4-5, с. 145], *Медич* [94: 267], *Медіковський* [14: 28.02 – 31.03.2001, с. 2], *Медко* [65: 163]; *Медмеденко* [1], *Медник* [94: 267], *Медняк* [17: 13-19.04.1996, с. 5; 48: 236], *Медов* [43 (2: 54)]; *Медовар* [100 (VI: 433)], *Медовой* [45: 287]; *Медовий* [6: 378; 46: 64; 78: 99; 94: 267], *Медовик*, *Медоев*, *Медоліз* [1; 43 (2: 54); 38: 6.07.1999, с. 15], *Медовніков* [103: 619], *Медовой*, *Медуниця*, *Медуницька* [83: 188; 32: 27.05-2.06.2004, с. 8; 33: ч. № 1, зима-весна, 2009, с. 8; 103: 619], *Медьо*, *Медуньо* [71: 412], *Медулич* [87: 154], *Медун* [79: 2], *Медчук* [92: 108], *Медушевський* [89: 310], *Медушевський* [97: 305], *Медушко*, *Медушак* [1], *Медущенко* [27: 27.02.1997, с. 8; 83: 188; 94: 267], *Медюк* [6: 378; 22: 15.10.1987, с. 2; 68: 144; 37: 22-28.02.2011, с. 4], *Медушак*, *Медуха* [1; 46: 206], *Медюх* [84: 30], *Медяний* / *Медяной* [1; 20: 26.06.1998, с. 4; 85: 2007, № 6, с. 4; 32: 17-23.2005; 94: 267], *Медянка*, *Медянка* [80: 54, 164, 295; 99: 9.01.1994], *Медяник*, *Медяников* [1; 6: 109, 378; 4 (2: 54); 48: 12, 236; 53: 27.04.1999; 94: 267; 35: 10-17.06.2004, с. 6], *Медяники* [71: 614], *Медяньска* [1], *Медаченко*, *Нектарний*, *Нектаренко*, *Нектарчук* [1], *Перга* [37: 16.05.1996, с. 3], *Сладкомедов* [43 (2: 216)], *Твердомед* [I; 43 (2: 249); 54: 91; 94: 414].

Зрідка трапляються подвійні прізвища із компонентом бджолярської лексики в препозиції чи постпозиції, як-от: *Мединська-Ковальчук* [32: 22-28.12.2005, с. 14], *Ченяга-Ройко* [7: 2006, № 12, с. 27], *Ладиков-Роєв* [27: 20.10.1992, с. 3].

Окрему групу становлять прізвища, походження яких пов'язане з видобутком та переробкою воску для пасічницьких та промислових потреб: *Віск* [71: 259], *Вісковатова* [4: 2012, № 3, с. 185], *Воскань* [89: 262], *Воскар*, *Воскаренко* [1], *Воскач* [89: 210], *Восківник* [1], *Восков* [61: 199], *Восковцев*, *Восковиченко*, *Восковнюк* [1], *Восковченко* [99: 14.11.1998], *Воскобой* [94: 84], *Воскобойник* [1; 6: 281; 89: 333, 41; 10: 79; 48: 54; 58: 242; 65: 34, 158; 94: 84; 99: 22.05.1994; 61: 718, 949], *Воскобойников*, *Воскобойникова*, *Воскобойнікова* [6: 281; 23: 2008, № 4, с. 1; 94: 84; 109: 166], *Воскобійник*, [106: 2007, № 12, с. 35; 7: № 12, с. 17], *Воскобійники* [74: 31; 87: 79; 108: 1992, № 12, с. 110; 37: 7.09.1995, с. 5], *Воскобойниченко* [89: 273], *Воскобейник* [37: 18-24.04.2002, с. 7], *Воскобейнік* [47: 190], *Воскобойник*, *Воскобойников*, *Воскобоев*, *Воскобойників* [43 (1: 175); 24: 17.01. 1998, с. 4], *Воскобринник* [107: 1986, № 53-54, с. 37], *Восковець* [1; 43: (1: 175)], *Восковський* [94: 84], *Воскогон*, *Воскодав* [89: 152], *Восколей* [6: 281], *Воскодавенко*, *Восколупенко* [1], *Восколюб* [30: ч. 6, квітень, с. 3], *Восковнюк* [27: 21.07.1994, с. 5; 37 8.04.1999, с. 3], *Вошак* [20: 19.02.1997, с. 1; 99: 29.06.1996; 100 (II: 405)], *Вошана* [48: 365; 27: 11.01.1996, с. 2], *Вошаний*, *Вошанний* [6: 75, 281; 43 (1: 175); 94: 84], *Вошанка*, *Вошан* [1; 48: 365; 89: 277], *Вошанов* [6: 281], *Вошатинський* [15: 228], *Вощенко*, *Вощеніхін* [43 (1: 175); 94: 84], *Вошикова* [27: 25.06.1998, с. 8], *Вошилко* [7: 1982, № 2, с. 28], *Вошило*, *Вошилова* [43 (1: 175); 48: 310; 89: 175; 94: 84], *Вошина* [52: 2008, с. 86, 91; 94: 84], *Вошинар*, *Вошинарь* [109: 126], *Вошинін*, *Вошинчук* [94: 84], *Вошинський*, *Вошинська*, *Вошинський* [6: 281; 47: 205; 26: 20-21.11.2003, с. 3], *Вощенко* [48: 60; 19: 18.02.1997, с. 3; 21: 5.12.2007, № 21-22, с. 4], *Вошевська* [62: 2], *Вошевський* [99: 24.01.2002 ;

31: 10.01.2001, с.2; 103: 173], *Вощинник, Вощинкін, Вощинська* [61: 427], *Воціюк* [32: 8-14.07.2004, с. 8], *Воцук* [17: 6-12.09.1994, с. 11], *Стільник* [43 (2: 233)].

Малопоширеними є *Рій* [65: 156; 60: 76; 80: 257; 88: 53; 37: 10.06.1993, с. 13], *Рійченко* [1], *Ріяка* [5: 4], *Роев* (43 (2: 174); 94: 357], *Роєк* [42: 23], *Роєнко / Роєнко* [43 (2: 174); 12: 2001, № 9-10, с. 2; 89: 68, 84, 284, 454; 6: 415; 45: 299; 48: 42; 27: 25.01.1996, с. 1; 32: 18-24.11.2004, с. 12; 94: 357; 37: 21.05.1998, с. 16; 7: № 3, с. 39; 61: 423; 96: 18.07.1996, с. 1; 103: 828], *Рой* [46: 218; 48: 379; 65: 157; 7: 1999, № 2, с. 37; 88: 53; 103: 830; 99: 2.10.2008], *Ройбан* [75: 200], *Роевський* [65: 153], *Ройовський* [101: 273], *Ройко* [9: 166; 17: 9-15.03.1996, с. 12; 93: 578; 104: 175; 43 (2: 176); 80: 273], *Рошленко* [89: 63], *Ройченко* [93: 578], *Рійницький, Роївченко, Роїк, Роїна* [1; 4: 2012, № 3, с. 66; 7: 2006, № 11, с. 13; 48: 42; 59: 199; 63: 113; 27: 17.05.2001, с. 7; 22.05.2008, с. 1; 80: 280; 88: 53; 32: 1-7.04.2004, с. 8; 99: 13.01.2005; 103:830], *Роюк* [37: 29.12.1994, с. 14], *Рояк* [99: 6.12.1997], *Рояка* [6: 416], *Підрійко, Семирій* [94: 321, 409], які, очевидно, спершу закріпилися у вжитку за тими бджолярами, що спеціалізувалися на ловлі "чужих" і своїх роїв.

Іноді трапляються прізвиська, що пов'язані зі спорудою житла для бджіл, наявності його чи відсутності: *Безулик* [37: 16-22.03.1984, с. 9], *Бортъ* [94: 56], *Бортейчук* [48: 367; 46: 117], *Бортенко* [94: 56], *Бортенко* [89: 36], *Бортковський* [65: 153], *Бортко, Бортник, Бортников* [4: 2012, № 3, с. 150; 6: 265; 7: 2006, № 11, с. 13; 65: 158; 27: 5.03.2009, с.6; 32: 4-10.03.2004, с. 3; 94: 56; 96: 22.07.2004, с. 11; 111: 268], *Бортниченко* [48: 391; 46: 117], *Бортнишевич* [99: 23.07.2011], *Бортнік* [1; 103: 2007, с. 113; 40: 20.02.2013, № 7, с. 1], *Бортніков* [45: 256], *Бортницький, Бортовець, Бортновський, Бортновська* [106: 2007, № 10, с.19; 6: 265; 65: 153; 94: 56; 99: 5.09.2004; 103: 2007, с. 113; 41: 13-19.03.2004, с. 9], *Бортнюк, Бортюк* [94: 56], *Бортняк* [94: 56; 103: 113], *Бортяно* [99: 28.01.2011], *Собортницька* [1], *Вулик, Вулько* [17:14-20.01.1995, с. 6; 94: 84], *Гулей* [6: 301], *Уль* [89: 34], *Уль, Улько, Ульков, Ульченко* [43 (2: 271); 80: 371], *Улик* [32: 9-15.11.2006, с. 9], *Уліщенко <Улійшченко* [1], *Улей, Улевський, Уленков* [48: 46, 47; 61: 236], *Улевич* [16: 47], *Улич* [1], *Улинець, Улицький* [43 (2: 271); 103: 2007, с. 993], *Уляк* [48: 43], *Пчульник < від місц. укр. апел. пчульник – “приміщення, в якому стоять бджолині вулики”*[110: 474].

Отже, функціональна семантика антропонімів бджільницького походження не є сталою. Вона була тогожньою першоносіям та спадкоємцям родинної професії, а потім, утративши реальний зміст, усталилися як офіційна номінативна одиниця роду. Граматична форма таких антропонімів характеризувалася агентивними суфіксами, специфічними для певних етнічних груп України. А тому ґрунтовне дослідження на українському терені та в діаспорі дасть повну інформацію про побутування їх у живому мовленні та писемних пам'ятках, сприятиме з'ясуванню граматичної будови, семантики, а також укладанню лінгвокарт і поширення таких номенів як на діалектних масивах України, так і за її межами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авторський архів: *Зберімед* Уляна Яківна, с.Удачне Красноармійського району Донецької області; *Медуха* І. В., с. Ірклів Черкаської області; *Пасіч* Віктор Вікторович, с. Ордо-Василівка Софіївського району Дніпропетровської області; *Медяньська* Світлана Григорівна, студентка III – УЕ Слов'янського педінституту, м. Слов'янськ; *Пасічник* М.С., студент I – УІ Слов'янського педінституту; *Медяник* Л.П., студентка ЛР-89-2 Дніпропетровського національного університету; *Бортенко* Наталя Вікторівна, учениця 9-го класу Петриківської НСШ (1997) Периківського району Дніпропетровської області; *Восковець* Софія Овсіївна, довгожителька Полісся, 1885 року народження; *Роїк* Ганна, вул. Нікольська, 35, кв. 15, м. Миколаїв, 54030 та ін.).
2. Андрусак Михайло. Брати грому /Михайло Андрусак. – Коломия: «Вік», 2005. – 567 с.
3. Антоноук О.В. Сучасні прізвиська Донеччини (семантика і структура). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / О.В.Антоноук.– Донецьк, 2011. – 20 с.
4. Атестаційний вісник Міністерства освіти і науки, молоді та спорту. – Київ.
5. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Д.І.Багалій. – Х.,1993.
6. Булава Н.Ю. Сучасні українські прізвиська північної Донеччини: Дис... канд...філол. наук. / Н.Ю. Булава. – Одеса, 2005. – 322 с.
7. Бюлетень ВАК України.
8. Василенко Ростислав. Життя в гримі та без (шляхами діаспори). Мемуари, поезії, публіцистика. – Торонто. / Ростислав Василенко. – Київ: “Рада” 1997-1999. – 386 с
9. Ващенко В.С. З історії та географії діалектних слів / В.С.Ващенко. – Харків: ХДУ, 1962. – 128 с.
10. Ващенко В.С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини / В.С.Ващенко. – Дніпропетровськ, 1968. – 74 с.
11. “...Віддати зумієм себе Україні” : Листування Трохима Зінківського з Борисом Грінченком / Вступ, археограф. Передм., упоряд., комент., приміт., підгот. текстів, покажчики, додатки, добір ілюстр. матеріалу С.С.Кіраля. – Київ, Нью-Йорк. – 2004. – 520 с.
12. Вісник національної гірничої академії України. – Дніпропетровськ.
13. Вісник Одеського державного університету (філологія: мовознавство, літературознавство).
14. Влада. Інформаційно-аналітичний журнал облдержадміністрації м. Дніпропетровська.

15. Волинські грамоти XVI ст. / Укл. В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко.-К.: Наукова думка, 1995. – 210 с.
16. Гваньїні Олександр. Хроніка Європейської Сарматії. – К.: «Киево-Могилянська Академія», 2007. – 558 с.
17. Газета «Ваше здоров'я».
18. Газета «Демократична Україна», м. Київ.
19. Газета «Днепровская панорама», м. Дніпропетровськ.
20. Газета «Днепровская правда», м. Дніпропетровськ.
21. Газета «Дніпропетровський університет».
22. Газета «Друг читача».
23. Газета «Запорізький університет», м. Запоріжжя.
24. Газета «Зоря», м. Дніпропетровськ.
25. Газета «Іменем закону».
26. Газета «Кафедра». До 50-річчя кафедри україністики Варшавського університету. Варшава, 2003.
27. Газета «Літературна Україна».
28. Газета «Народний лікар України».
29. Газета «Наше місто».
30. Газета «Незборима нація»
31. Газета «Сільські вісті».
32. Газета «Слово Просвіти»
33. Газета «Терен України».
34. Газета «Тернопіль вечірній».
35. Газета «Український Південь».
36. Газета «Українське православне слово».
37. Газета «Українське слово».
38. Газета «Факты и комментарии».
39. Газета «Харківський університет».
40. Газета «Шлях перемоги».
41. Газета «Юридичний Вісник України».
42. Герман К.Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. / К.Ф.Герман. – Чернівці, 1995. – 234 с.
43. Глуховцева К.Д. Словник прізвищ жителів Луганщини / у 2 т. / К.Д.Глуховцева, І.Я. Глуховцева, В.В. Леснова; за ред. проф. К.Д. Глуховцевої. – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011.
44. Гомін України. – Ukrainian Echo. Рік LXI, № 35, 2009.
45. Горпинич В.О. Болгарські прізвища в сучасному антропоніміконі Бердянщини // Ономастика і апелятиви, вип. 35 / В.О.Горпинич. – Дніпропетровськ: «Нова ідеологія», 2010. – 320 с.
46. Горпинич В.О., Корнієнко І.А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: Монографія / За ред. філол. н., проф. В.О.Горпинича // Ономастика і апелятиви. – Вип. 25 / В.О.Горпинич, І.А.Корнієнко. – Дніпропетровськ- Миколаїв: Вид-во «Ліон», 2006. – 237 с.
47. Горпинич В.О. Нариси з пропріальної та апелятивної словотвірної дериватології. Монографія. Серія «Ономастика і апелятиви», вип. 37. – В.О.Горпинич. -Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2012. – 183 с.
48. Горпинич В.О. Прізвища степової України / В.О.Горпинич –Дніпропетровськ, ДДУ, 2000. – 404 с.
49. Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.) / О.І.Дей. – К.: Наукова думка, 1969. – 312 с.
50. Довбня Володимир. Січові стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917 – 1920 років / Володимир Довбня. – К.: Текст, 2002. – 217 с.
51. Довідник «Навіки»: Наша доля – Божа воля / Упор. Священик Василь Пишний, Тетяна Сокиркина, Володимир Дерев'яно, Павло Тепін, Олег Берлім. – Рубанівське Васильківського району Дніпропетровської області, 2008. – 276 с.
52. Довідник про автореферати, виконаних в Україні за 1991-2006 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук з спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / укладачі: Гришук В.К., Кирись Б.О., Пасєка О.Ф. – Львів: ЛДУВС. – 2007. – 174 с.
53. Дніпропетровське обласне радіо.
54. Дяченко Михайло. Одкровення поета // Свічадо. Літературно-художній альманах. Михайло Дяченко. – Дніпропетровськ, 2006. № 3/4.
55. Енциклопедія українознавства. В 11 т. Перевидання в Україні. Гол. ред. В.Кубійович, Львів: “Молоде Життя” ,1994.
56. Етнографічні матеріали, зібрані В.Гр. Кравченком на Волині та по сумежних губерніях. З передмовою М.Гладкого. – Житомир: Видання «Товариства дослідників Волині», 1914. – 312 с.
57. Журнал «Науковий Світ», м. Київ.
58. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрування Війська Запорозького у 1648 – 1782 рр.В.М.Заруба. – Д.: ПП «Ліра ЛТД», 2007. – 624 с.
59. Західноканадський збірник. Упор. Яр Славутич, – Едмонтон,1975, ч.2. – 378 с.
60. Іванишин Василь, Радевич-Винницький Ярослав. Мова і нація. / Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький. –Дрогобич: Відродження,1994– 212 с.
61. Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – К.: 1967. – 740 с.
62. Історія України: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик за 2002 рік / Упоряд. Т.Приліпко, Н.Вошевська та ін. – К.: Державна історична бібліотека України, 2005. – 328 с.
63. Каталог книг «Знання». Весна. – К., 2005. – 112 с.
64. Київський державний музей українського мистецтва. – К.: Держвидав образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1960. – 164 с.
65. Кравченко Л.О. Прізвища Лубенщини / Л.О.Кравченко. – К.: Факт, 2004. – 198 с.
66. Кращі науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів України. – □н.□. 3-й. – Київ, 2006. – 212 с.
67. Львівське обласне телебачення, 12-й канал.

68. Марталого Т.В. Антропонімія північного степу України: дис. ... канд. філол. наук / Т.В.Марталого. – Кіровоград, 1997. – 240 с.
69. Миць М.Я. Українська періодична преса Волині (1921-1939 рр.): АКД / М.Я. Миць. – К., 1985. – 20 с.
70. Наказ № 256 про зарахування курсантами курсу абітурієнтів набору 2006 р. в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.
71. Наливайко М.Я. Неофіційна антропонімія Львівщини: дис. ... канд. філол. наук / Марія Ярославівна Наливайко. – Тернопіль, 2011. – 320 с.
72. Нарис історії ЛВУ. Торонто, Канада, 1984. – 186 с.
73. Народний календар. – К., 1994.
74. Наше життя, 1991, січень. Рік LI, ч. 1. Видає союз українок Америки.
75. Негрич Микола. Скарби гуцульського говору: Березови. / Микола Негрич. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія "Діалектологічна скриня"). – 210 с.
76. Новицький Я. Твори в 5-ти томах. / Я.Новицький. – Т.1. – Запоріжжя: ПП «АА тандем», 2007. – 508 с.
77. Онопенко Оксентій. Першодрукар // Літературна Україна, 2008, 7 лютого.
78. Освіта та наука МВС України: шлях у 10 років. – Дніпропетровськ, 2001. – 252 с.
79. Острозькі просвітники XVI – XX □н.. – Острог, 2000. – 186 с.
80. Павликівська Наталя. Словник псевдонімів ОУН-УПА / Павликівська Наталя. – Вінниця: О.Власюк, 2007. – 440 с.
81. Падалка Р.М. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини. Монографія // за ред. доктора філологічних наук, професора В.О. Горпинича. – Ономастика і апелятиви, вип. 36 / Р.М. Падалка. – К.-Д.: АНВОУ, 2010. – 275.
82. Пастух Роман. Франкова доля. – Дрогобич : Коло, 2006. – 560 с.
83. Письменники України: Довідник / Упоряд. Д.Г.Давидюк, Л.Г.Кореневич, В.П.Павловська. – Дніпропетровськ: ВПОП "Дніпро", 1996. – 397 с.
84. Підгайчани в боротьбі за волю України. – Детройт-Квілленд-Парма. США, 2000. – 564 с.
85. Правознавець Придніпров'я. Газета Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.
86. Програма науково-дослідної роботи студентів за 1978 рік. – Дніпропетровськ, ДДУ, 1980. – 84 с.
87. Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ / Ю.К.Редько. – К.: Рад. школа, 1968. – 254 с.
88. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища / Ю.К.Редько. – К.: Наукова думка, 1966. – 215 с.
89. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підготував до друку О.В.Тодійчук та ін.. – К.: Наукова думка, 1995. – 592 с.
90. Січеслав. Літературно-мистецький та публіцистичний часопис письменників Січеславії. – 264 с.
91. Словник української мови. В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
92. Служинська Зіновія. Рід людський в Україні / Зіновія Служинська. – Львів, 1985. – 296 с.
93. Сумщина в іменах : Енциклопедичний довідник. У 2-х т. – 2-е вид. Суми, 2004.
94. Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Авт.-упоряд. Т.С.Пристайко, І.С.Попова, І.І.Турута, М.С. Ковальчук / За загальн. ред. проф. Т.С.Пристайко – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – 510 с.
95. Українознавчі студії. Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. В.Стефаніка.
96. Українська газета.
97. Українська мова. Енциклопедія. – К.: "Укр. енцикл." 2000. – 350 с.
98. Український некрополь. Віктор Жадько. Науковий ілюстрований довідник. – К., 2005. – 254 с.
99. Українське радіо, Київ.
100. Українська радянська енциклопедія. У 3-х т. Вид. 2-е. –К.: Головна редакція УРЕ, 1978. – 750 с.
101. Фаріон Ірина. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником).- Львів: Літопис, 2001. – 371 с.
102. Філологічні студії. Випуск 4. – Луцьк, 1998. – 210 с.
103. Хто є хто в Україні. – К.: «К.І.С.», 2006. – 1136 с.
104. Художники України / Живопис. Графіка. Скульптура. Декоративно-прикладне мистецтво. Творчо-біографічний довідник. Вип 2. – К.: "Іпрез", 2001. – 214 с.
105. Чабаненко Віктор. Порожистий Дніпро. Історико-топонімічний словник. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – 114 с.
106. Часопис "Бористен", м. Дніпропетровськ.
107. Часопис "Кур'єр Кривбасу".
108. Часопис "Сучасність".
109. Чернівецький університет. – Львів, 1975. – 78 с.
110. Чучка Павло. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / Павло Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 704+XLVIII с.
111. Шевельов Юрій. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство / Упоряд. І.Дзюба / Юрій Шевельов. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 308 с.
112. Шерех Юрій. Третя сторожа / Юрій Шерех. – К., 1993. – 286 с.
113. Шулська Наталя Миколаївна. Неофіційна антропонімія Західного Полісся. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Луцьк, 2011. – 20 с.
114. Ющук Іван. Уроки української мови. Підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання // «Слово Просвіти», ч.2, 15-21 січня 2009. – С. 6.
115. XXXI наукова Шевченківська конференція 9-11 березня 1994 р. – Луганськ, 1994. – 210 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анатолій Поповський – доктор філологічних наук, професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: історія української мови, ономастика, лексикографія, діалектологія, дериватологія.

УДК 811.112.2

АФІКСАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НІМЕЦЬКИХ ТЕРМІНІВ МАРКЕТИНГУ

Світлана ВОВЧАНСЬКА (Тернопіль, Україна)

Дана стаття експлікує явище афіксального потенціалу німецьких термінів маркетингу, що об'єктивуються у суфіксальному, префіксальному та префіксально-суфіксальному способах творення. Домінування суфіксальної деривації обумовлено необхідністю номінації спеціальних понять та фокусуванням на суб'єктах маркетингової діяльності.

Ключові слова: термін, термінологія, маркетинг, афіксальний потенціал, суфіксальний спосіб, префіксальний спосіб, префіксально-суфіксальний спосіб.

The article represents the phenomenon of affixal potential of the German marketing terms that are objectified by suffixal, prefixal and prefixal suffixal ways of formation. The domination of the suffixal derivation is caused by the necessity for the nomination of special concepts and focusing on the subjects of marketing activity.

Key words: term, terminology, marketing, affixal potential, suffixal way, prefixal way, prefixal-suffixal way.

Постановка проблеми. Нині фахові мови слугують засобом оволодіння специфікою певної галузі науки чи техніки. Як індикатор впливу суспільства на мову, фахова термінологія, в свою чергу, дає можливість відстежити як культурний, так і науковий аспекти його розвитку. В умовах поглиблення ринкових відносин однією з найбільш динамічно розвинених спеціальних мов є фахова мова маркетингу, що утворює надзвичайно важливий пласт національної мови. Фахову термінологію маркетингу вважають важливим складником загальноекономічної термінологічної лексики, що потребує детального різнобічного лінгвістичного дослідження, вихідним етапом якого є структурна термінологічна дескрипція та каузальність домінуючих словоформуючих компонентів.

Мета статті – сформувати кількісну картину афіксального потенціалу німецьких термінів маркетингу та обґрунтувати отримані результати.

Об'єкт дослідження – німецька терміносистема маркетингу, **предметом** обрано афіксальні способи творення термінів даної предметної галузі.

Матеріал дослідження складає 1051 мовна одиниця, відібрана методикою суцільної вибірки з 6 економічних словників (сюди ж входять як тлумачні так і перекладні лексикографічні джерела).

Виклад основного матеріалу. Структурні моделі термінів – один з найрозповсюдженіших варіантів моделювання. Знання особливостей структурного оформлення термінів необхідне не лише для правильного створення нових одиниць, але й для адекватного сприйняття наукового тексту, оскільки „структура терміна зв'язана з його семантикою, а точніше, семантика термінологічної одиниці формально виражається структурними особливостями терміна” [3: 256]. Словотвір (деривація) є одним із головних джерел поповнення лексичного складу мови, зокрема й спеціальної лексики, тому для потреб термінознавства можна виділити термінологічну деривацію, на основі якої вивчаються терміни за способом і засобами їх творення та словотвірною структурою. До основних завдань термінологічної деривації належать питання про способи й засоби творення похідних термінів, з'ясування мотиваційних відношень між вихідними і похідними одиницями, класифікація похідних термінів за ознаками дериваційної структури і словотвірними значеннями в межах відповідних лексико-граматичних класів слів (частин мови), визначення продуктивності окремих способів і засобів деривації [1].

На основі аналізу процесів термінотворення в сучасній німецькій термінології маркетингу (далі НТМ) виокремлюють такі способи:

1) *Морфологічний спосіб* термінологічного словотворення реалізується в утворенні терміна за допомогою афіксації, словоскладання, абрєвіації та конверсії);

2) *Синтаксичний спосіб* термінологічного словотворення полягає в утворенні термінів-словосполучень);

3) *Семантичний спосіб* термінологічного словотворення передбачає розвиток спеціальних значень у словах загальноживаної мови) [4].

Згідно з класифікацією словотвірних типів [2:198–208] досліджувані німецькі терміни маркетингу були поділені на такі групи:

1. *Однослівні лексеми* – 164 одиниці (15,6% Т):

а) Терміни – кореневі слова – 79 одиниць (7,4% Т);

б) Похідні терміни (далі ПТ) – 85 одиниць (8,2% Т):

✓ терміни, утворені шляхом суфіксації – 52 одиниці (61,2% ПТ);

✓ терміни, утворені шляхом префіксації – 16 одиниць (18,8% ПТ);

- ✓ терміни, утворені префіксально-суфіксальним шляхом – 17 одиниць (20% ПТ).
 2. Терміни – складні слова – 848 одиниць (80,7% Т).
 3. Терміни – словосполучення – 33 одиниці (3,1% Т).
 4. Терміни – аббревіатури – 6 одиниць (0,6% Т) (див.табл. 1):

Таблиця 1

Кількісне співвідношення формальних типів термінів маркетингу

Типи термінів	Кількість	%
<i>Однокомпонентні слова</i>	164	15,6 %
у тому числі:		
1) прості	79	7,4 %
2) похідні	85	8,2 %
а) суфіксальний метод	52	61,2% усіх ПТ
б) префіксально-суфіксальний метод	17	20% усіх ПТ
в) префіксальний метод	16	18,8% усіх ПТ
<i>Складні слова</i>	848	80,7 %
у тому числі:		
1) двокомпонентні	721	68,6 %
2) трикомпонентні	122	11,6 %
3) чотирикомпонентні	4	0,4 %
4) п'ятикомпонентні	1	0,1 %
<i>Термінологічні словосполучення</i>	33	3,1 %
у тому числі:		
1) двокомпонентні	30	2,8 %
2) трикомпонентні	3	0,3 %
<i>Терміни – аббревіатури</i>	6	0,6 %

Використовуючи німецьку маркетингову термінологію, що активно поповнюється новими номінаціями, розглянемо той спосіб словотвору, що є найбільш продуктивним в межах досліджуваної термінологічної системи – *морфологічного способу* термінологічного словотворення, суть якого полягає в утворенні терміна на основі вже існуючого за допомогою афіксів згідно з словотвірними моделями.

Морфологічна деривація представлена афіксацією (шляхом додавання до основи слова суфікса та префікса і в результаті чого утворюється нова одиниця мови), складанням (шляхом об'єднання в одне ціле двох чи більше основ) та аббревіацією (шляхом поєднання слів або (рідше) одного слова шляхом скорочення вихідних слів).

За структурою зовнішньої форми терміни поділяються на *однокомпонентні* та *багатокомпонентні*. Однокомпонентні терміни складаються з однієї лексичної одиниці, до складу ж багатокомпонентних термінів входять декілька лексичних одиниць [2:98]. З-поміж *однокомпонентних* термінів-слів ми виокремлюємо *прості* (або кореневі) та *похідні* слова.

Під простими термінами (їх ще називають непохідними) ми розуміємо кореневі терміни, до складу яких не входять афікси та які є базою для утворення нових термінологічних одиниць. За результатами проведеного дослідження у термінології маркетингу сучасної німецької мови прості терміни складають лише 7,4% термінів нашої словникової вибірки, наприклад: *der Artikel, der Laden, die Marke*. Такий низький показник виправдовує себе, оскільки та ж сама база, на яку ми посилались, це фундамент, який закладає основу для складного, динамічного розвитку термінологічних одиниць.

Похідні терміни – це терміни, які утворилися за допомогою додавання до кореня словотвірних афіксів – префікса чи суфікса або за допомогою конверсії і обсяг яких складає 8,2% термінів вибірки, наприклад: *der Verkauf, der Abnehmer*.

Результати проведеного дослідження свідчать, що суфіксальним способом утворено 52 терміна маркетингу (61,2% всіх ПТ) (див. табл. 2):

Таблиця 2

Суфіксальні похідні терміни маркетингу

№	Суфікс	Кількість	Приклад	% (усіх ПТ)
1.	- ung	17	<i>die Lagerung</i>	20%
2.	- ing	15	<i>das Briefing</i>	17,6%
3.	- tion	6	<i>die Penetration</i>	7,0%
4.	- er	5	<i>der Verbraucher</i>	5,9%
5.	- eur	2	<i>der Importeur</i>	2,4%

6.	- tät	2	<i>die Validität</i>	2,4%
7.	- ist	1	<i>der Grossist</i>	1,2%
8.	- ent	1	<i>der Konsument</i>	1,2%
9.	- ant	1	<i>der Reflektant</i>	1,2%
10.	- ment	1	<i>das Supplement</i>	1,2%
11.	- or	1	<i>der Distributor</i>	1,2%

Серед найуживаніших суфіксів іменників, що використовуються в термінотворенні виокремлюємо: **-ung, -ing, -tion, -er**, наприклад: *die Ausstellung, das Dumping, die Penetration, der Renner*.

Ряд запозичень із англійської мови має форму герундія, внаслідок чого вони означають абстрактні поняття, процес, властивості, предмет та морфологічно позначаються артиклем середнього роду.

Суфікс **-ing** використовується для утворення віддієслівних іменників, що позначають назви або результат дій. Англійським закінченням **-ing** утворюються сьогодні нові сучасні слова (*das Merchandising* „стимулювання збуту (продаж), мистецтво збуту”, *das Rating* „оцінний коефіцієнт, оцінка, рейтинг”).

Суфікс **-ung** – переважно служить для позначення процесів, найчастіше поєднується з дієслівними основами (*die Ausstellung* „виставка” [5:105], *die Markierung* „маркування, позначення, мітка, позначка” [5:503], проте з ним трапляються і основи іменників (*die Warentypologisierung* „класифікація товару за відмінними ознаками”, прикметників (прислівників) (*die Außenwerbung* „зовнішня реклама, вулична реклама”) [5:104].)

Суфікс **-er** – позначає суб’єкт дії, вживається з основами іменника (*der Kontakter* „співпрацівник рекламного агентства, що підтримує зв’язки з клієнтами” [6:288], також наявними є основи дієслова (*der Abnehmer* „клієнт, покупець, замовник, споживач (товарів та послуг)” [7:4].

Префіксально-суфіксальний спосіб характерний для 17 термінів (20% ПТ) (згідно даних таблиці 3). Наприклад, *die Verpackung* 1. „упакування”, 2. „тара, упаковка”, *der Mitbewerber* „учасник конкурсу, конкурент, претендент”.

Таблиця 3

Префіксально-суфіксальні похідні терміни маркетингу

№	Префікс	Суфікс	Кількість	% (усіх ПТ)
1.	ver-	-ung	4	4,7%
2.	ein-	-ung	2	2,4%
3.	be-	-ung	1	1,2%
4.	de-	-ing	1	1,2%
5.	de-	-ist	1	1,2%
6.	mit-	-er	1	1,2%
7.	re-	-tät	1	1,2%
8.	auf-	-er	1	1,2%
9.	zu-	-heit	1	1,2%
10.	aus-	-ung	1	1,2%
11.	re-	-en	1	1,2%
12.	re-	-tion	1	1,2%
13.	ab-	-er	1	1,2%

Серед проаналізованих одиниць похідної лексики 16 термінів (18,8% ПТ) побудовано за префіксальним типом. Серед іменних префіксів продуктивними є префікси: **ab-, sub-, re-**, наприклад: *der Absatz, der Subagent, der Re-import* (згідно даних таблиці 4).

Таблиця 4

Префіксальні похідні терміни маркетингу

№	Суфікс	Кількість	Приклад	% (усіх ПТ)
1.	ab-	2	<i>die Absatz</i>	2,4%
2.	sub-	2	<i>der Subagent</i>	2,4%
3.	re-	2	<i>der Re-import</i>	2,4%
4.	um-	2	<i>der Umsatz</i>	2,4%
5.	an-	1	<i>der Anspruch</i>	1,2%
6.	pre-	1	<i>der Pretest</i>	1,2%

7.	ver-	1	<i>der Verkauf</i>	1,2%
8.	zu-	1	<i>die Zugabe</i>	1,2%
9.	bei-	1	<i>die Beilage</i>	1,2%
10.	non-	1	<i>der Nonvaleur</i>	1,2%
11.	up-	1	<i>das Up-grade</i>	1,2%
12.	neo-	1	<i>der Neobehaviorismus</i>	1,2%

Висновки. Отже, структурний тип *суфіксальної деривації* (61,2% ПТ) (див.табл. 2) становить переважну більшість похідних термінів, менш продуктивними є *префіксально-суфіксальний* (20% ПТ) (див. табл. 3) та *префіксальний* типи термінів (18,8% ПТ) (див. табл. 4). Домінування суфіксального способу номінації зумовлено необхідністю номінації інших спеціальних понять. Термінологічні одиниці, утворені через деривацію, характеризуються більшою вмотивованістю, що пояснює продуктивність цього способу словотвірної номінації в термінології маркетингу.

Перспективи дослідження. У майбутньому доцільно доповнити картину морфологічного способу творення термінів простеженням процесів аббревіації та словоскладання з метою компаративного аналізу використання мовних засобів отримання та передачі спеціальної інформації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гожельна М. О. Морфологічний спосіб деривації в транспортній термінології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/18_DNI_2011/Philologia/3_87236.doc.htm
2. Д'яков А. С. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Academia, 2000. – 217 с.
3. Татаринів В. А. Теория терминоведения. Том 1: Теория термина: история и современное состояние / В. А. Татаринів. – М. : Московский лицей, 1996. – 311 с.
4. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т мови НАН України. – Київ: Наукова Думка, 2008. – 288 с.
5. Das Grosse Deutsch-Russische Wirtschaftswörterbuch / [herausgegeben von J. I. Kukolev] / Большой немецко-русский экономический словарь: Ок. 50 000 терминов / [ред. Ю. И. Куколев]. – М. : РУССО, 2007. – 928 с.
6. Neues Wirtschaftswörterbuch / [herausgegeben von W. Salitschew, H. Dix] Новый немецко-русский экономический словарь / [ред. Салищев В. А., Дикс Х.]. – М. : РУССО, 2002. – 608 с.
7. PONS-Fachwörterbuch Marktwirtschaft / [herausgegeben von Renate Rathmayr] / Fachwörterbuch Marktwirtschaft. Немецко-русский словарь, русско-немецкий глоссарий. – К. : Методика, 2004 г. – 432 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Вовчанська – кандидат філологічних наук, викладач кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: фахові мови, термінознавство, лексикографія.

УДК 81'37

ДИНАМІКА ЧОЛОВІЧОГО ІМЕННИКА СЕЛИЩА КОМПАНІЇВКИ

Ганна ВОЛЧАНСЬКА, Юлія НОГА (Кіровоград, Україна)

У статті описано історію становлення системи особових чоловічих імен селища Компаніївка, охарактеризовано їх етимологічні особливості, визначено якісний і кількісний склад іменника на різних хронологічних зрізах.

Ключові слова: *онім, антропонімійна система, іменник, хронологічний зріз, частотний десяток.*

The paper surveys the history of male names system shaping of Kompaniyivka village, analyses onyms etymologic peculiarities, defines qualitative and quantitative structure of the system in different chronological periods.

Key words: *anthroponim, family name, family name system.*

Антропоніми – своєрідний шар лексики, який містить інформацію не лише про розбудову словникового складу мови, але й про історичні, етнографічні, культурологічні процеси суспільства. На сучасному етапі вивчення антропонімії особливе значення має дослідження власних особових імен. Незважаючи на спільні антропонімічні тенденції і традиції, кожен населений пункт має свій конкретний антропонімікон і свої особливості в антропонімії системі. Тож для всебічного аналізу іменника загалом важливе значення має локальне вивчення системи особових імен окремих регіонів.

Метою цієї статті є виявити та описати склад чоловічого іменника смт. Компаніївки та його динаміку з 1851 р. по 2011р. **Об'єктом дослідження** виступає 120 чоловічих імен, що були надані 886 особам чоловічої статі селища Компаніївки впродовж обраного хронологічного періоду.

Предметом наукової розвідки є якісні і кількісні особливості складу чоловічого іменника смт.Компаніївки.

Джерельною базою розвідки слугували метричні книги церкви Покрова Пресвятої Богородиці села Компаніївки Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (ДАКО, ф.696, справи 1, 3, 7, 10, 13, 16, 20 [5]) за 1851р., 1861р.,1871р., 1881р., 1891р., 1901р., 1911р., 1921 р. та алфавітні книги реєстрації народжень відділу реєстрації актів цивільного стану громадян (РАЦСу) Компаніївського районного управління юстиції Кіровоградської області (дані за 1931 р., 1941 р., 1951 р., 1961 р., 1971 р., 1981 р., 1991 р., 2001 р., 2011 р. [1]). Записи в метричних книгах здійснювалися церковнослов'янською мовою, в алфавітних книгах реєстрації новонароджених – російською мовою, а з 1992 року – українською. У роботі збережено написання імен згідно з оригінальною графікою документів, що слугували джерельною базою дослідження.

Використання *річних хронологічних зрізів* дозволяє реалізувати основне завдання дослідження – простежити стрижень динамічних змін в іменнику селища Компаніївки на значному проміжку часу. Застосування *кількісно-якісного методу* дає змогу встановити статистичну організацію іменника смт. Компаніївки. Для виокремлення основних частотних груп використовуємо середній коефіцієнт однойменності (СКО) – заокруглене до цілого число, одержане при діленні числа носіїв кожного зрізу на кількість імен у зрізі. Імена з кількістю носіїв, що дорівнює СКО і вище – широкоживані, решта – маложивані. Десять перших імен формують частотний десяток.

Лінгвістичні дослідження особових імен відображені у працях Ю. Карпенка [5], О.Ю.Касім, О.Ю.Медведева, І.Скорук, П. Чучки [10;11], Н.О.Свистун, О.В.Чорноус [8] тощо. За П.П.Чучкою, особові імена за походженням поділяють на дві групи – слов'янські й неслов'янські, останні в свою чергу поділяють відповідно до мови, у якій власне особове ім'я виникло [10]. Л.Г.Скрипник, Н.Г.Дзятківська здійснюють поділ сучасних імен на 6 етимологічних груп [8 : 7–8].

У дослідженні спираємось на класифікацію апробовану Т.В.Бугою [4], згідно з якою, у складі іменника с. Компаніївки виділяємо чотири групи імен за походженням: канонічні, автохтонні слов'янські, запозичені й новотвори.

Канонічні християнські імена – узаконені церквою і зафіксовані у святцях особові імена, що давалися під час хрещення [8 : 7]. Візантійський іменний фонд був запозичений разом із введеннями християнства на Русі (988 р.). Відповідно до церковної традиції, новонароджена дитина отримувала ім'я святого, якого вшановували в цей або в наступні сім днів. У святці потрапили імена з країн, де зародилось і первинно поширювалось християнство, тобто імена давньоєврейські, грецькі, латинські [5, с.3]. Імена церковного календаря становлять основу чоловічого іменника смт. Компаніївки і домінують на всіх хронологічних зрізах, частка від загальної кількості чоловічих імен становить 85 % (102 імені).

3-поміж канонічних чоловічих імен переважають **давньогрецькі** імена – 62 одиниці (60 % від загальної кількості християнських імен) – *Олександр, Анатолій, Андрій*; **латинські** імена – 19 (18,4%) – *Віталій, Антон, Сергій*; **давньоєврейські** – 19 імен (18,4 %) – *Семен, Іван, Ілля*. Іншомовні канонічні імена зазнавали змін, «фонетично й морфологічно адаптувалися» [5 : 5] до умов українського мовного середовища. Щоправда, церква намагалася дотримуватися перших варіантів перекладу біблійних особових імен на слов'янські мови.

У метричних книгах Компаніївської церкви особові імена фіксуються в основному в церковно-канонічній формі: *Захарій, Матфей, Дмитрій, Іоань*. Канонічні особові імена зберегли панівні позиції в чоловічому іменнику с.Компаніївки і після відміни церковної регламентації. Але в офіційних документах радянських державних органів реєстрації закріпилися нові форми імен замість старих святцевих: *Захар, Матвій, Дмитро, Іван*.

Слов'янські імена. Для означення цієї групи особових імен використовуємо термін «слов'янське автохтонне ім'я», уведений у науковий обіг М.Л. Худашем з визначенням «особове власне іменування, яке має джерельну основу в лексичних фондах рідної мови і присвоюється новонародженим дітям у традиційній народно-побутовій обстановці» [9].

Під тиском церкви, після періоду практичного монопольного панування канонічних імен, слов'янські особові імена становлять незначну частину чоловічого іменника смт.Компаніївки – 8,2% (10 одиниць). Це цілком відповідає загальнодержавній тенденції. Як зазначає П.П.Чучка, «в українців ХХІ ст. на слов'янські імена припадає всього близько 3 – 4 відсотків» [11, с.10].

До 1917 року ім'я новонародженому обиралось із святців, де в основному були запозичені імена. Деякі слов'янські імена були в різний час канонізовані, тож використовувалися священослужителями при хрещенні.

У метричних книгах місцевої церкви виокремлюємо слов'янські імена, що були канонізовані православною церквою (у дужках вказуємо кількість носіїв): *Владимирь* (давньоруське) – 1851 р. (1); 1901 (1); 1911 р. (5); *Борисъ* – 1871 р. (1); 1911 р. (1); 1921 р. (1); *Вячеславъ* – 1891 р. (1); *Всеволодъ* – 1911 р. (1); *Вадимъ* – 1921 р. (1). Як зазначав Ю.О.Карпенко, «під тиском громадських уподобань церковна регламентація просто змушена була послабнути. У XIX ст. почали з'являтися імена взагалі відсутні в святцях» [5 : 6].

У метричних книгах церкви Покрови Пресвятої Богородиці с.Компаніївки виявляємо лише одне слов'янське ім'я (польського походження), що не входило в церковний календар – *Мечеславъ* (1911 р.). Імена *Всеволодъ* і *Мечеславъ* (1911 р.) були надані дітям, народженим у міжконфесійному, можливо, у міжнаціональному шлюбі. Можемо припустити, що використання при хрещенні імені *Мечеславъ*, відсутнього в святцях, стало можливим з огляду на віросповідання батька, соціальний статус батьків та «восприемниковъ»:

«Земській фельдшеръ Генрихъ Осиповъ Тарковскій, римско-католического вероисповедания и законная жена его Анна Максимовна, православная. Восприемники: По «Всеволодъ» земській врачъ Павел Александровичъ Шмаринъ, вдова отставного поручика Анна Никитична Мельникова. По «Мечеславъ» почтовій чиновникъ Василий Яковичъ Маслюковъ и Анна Никитична Мельникова». [1, фонд 696, спр.16, с.127]

У 1920-40 роках, коли батьки отримали право самим обирати ім'я дитині, збільшується кількість носіїв слов'янських імен: *Владимир* – 1931 р. (6), 1941 р. (8); *Борис* – 1931 р. (1), 1941 р. (1); *Вадик* (варіант імені Вадим) – 1941 р. (1); *Славик* (варіант імені В'ячеслав) – 1941 р. (1). Лише одне ім'я слов'янського (давньоруського) походження – *Владимир* – зафіксовано в актових записах за 1951 р. (8), 1961 р. (7), 1971 р. (1), 1981 р. (2).

З 1991 року зі здобуттям Україною незалежності спостерігаємо розширення репертуару слов'янських особових імен в чоловічому іменнику с.Компаніївки. Мотивацією для обрання слов'янських особових імен у цей період є зростання громадянської свідомості, пошук власної національної ідентичності: *В'ячеслав* – 1991 р. (1), 2011 р. (1); *Владислав* – 2001 р. (4), 2011р. (1); *Богдан* – 2001 р. (2); *Ярослав* – 2001 р. (1); *Станіслав* – 2001 р. (1).

Запозичені імена. Під терміном «запозичені особові імена» розуміємо оними, запозичені в українську мову в готовому вигляді з інших західноєвропейських та східних мов. У чоловічому іменнику с. Компаніївки зафіксовано 6 запозичених імен. Проникнення в місцевий антропонімікон іншомовних імен зумовлене різними факторами. По-перше, це «фактор моди», який зумовлює появу імен у певний період: *Жорж* – 1931 р. (2) – французького походження; *Едуард* – 1991 р. (1) – німецького; *Руслан* – 1991 р. (2) – тюркське; *Артур* – 1991 р. (1) – кельтське. По-друге, соціальний фактор – народження дітей у міжнаціональних шлюбах: *Крістіан* (2001 р.) – батько – громадянин США; *Альварес* (2001 р.) – батько – громадянин Іспанії.

Розвиток іменника в перші десятиріччя після Жовтневої революції 1917 р. ознаменувався «небувалою свободою як в самому акті наречення (у виборі існуючих імен), так і в ім'ятворчості» [7, с. 89]. У цей період з'являються штучно створені особові найменування, що відображають вплив більшовицької ідеології. У досліджуваному чоловічому іменнику смт.Компаніївки зафіксовано один новотвір: *Віля* – 1941р. (1) і його варіант *Вілько* – 1941 р. (1) – ім'я утворено морфологічним способом від перших літер прізвища, імені та по батькові «вождя пролетаріату» В.І.Леніна [3, с.132; 22].

Здатність імен видозмінюватися приводить до появи варіантів. На це не завжди зважають при оформленні актових записів, і, як наслідок, в офіційні документи потрапляють імена в місцевій звуковій обробці (фонетичні варіанти), імена-гіпокористики (скорочення основи або втрата однієї основи складної форми), пейоративи (загрубіло-зневажливі); демінутиви (здрібніло-пестливі); імена, записані без дотримання правил правопису і т.д. [8 : 11]

У метричних книгах церкви с.Компаніївки зафіксовано в основному **графічні** варіанти, зумовлені різною традицією написання:

– відмінне написання окремих літер, що знаходяться в однаковій позиції: *Феодоръ* [спр.7, с.46] – *Оеодоръ* [спр.10, с.127]; *Сергій* [спр.10, с.152] – *Сергий* [спр.7, с.45]; *Василій* [спр.20,с.92] – *Василй* [спр.10, с.109]; *Семеонъ* [спр.1, с.3] *Сімеонъ* [спр.7,с.7] – *Симонъ* [спр.10,с.132];

– наявність/ відсутність подвоєння приголосних: *Іоаннь* [спр.1, с.16]–*Іоанъ*[спр.7.с.51]; *Кирилдъ*[спр.10,с.118] – *Киридъ* [спр.1,с.110].

Варіанти, що відображають **фонетичні** видозміни: *Матфей* [спр.7,с.71] – *Матвей* [спр.1, с.31]; *Лаврентій* [спр.16,с.179] – *Лаврендій* [спр.1, с.2].

Структурні варіанти – у давньоєврейському чоловічому імені з кінцевим формантом –ія заміна на формант –ій або його усічення: *Захарія* [спр.13,с.81] – *Захарій* [спр.13,с.80] – *Захар* [спр.16,с.148];

– додавання форманта –ій: *Клименъ* [спр.1, с.105] – *Климентій* [спр.3, с.154];

– додавання кінцевих голосних: *Саввъ* [спр.1,с.103] – *Савва* [спр.13,с.88];

– заміна звукових поєднань голосних на більш звичні : *Іаковъ* [спр.3, с.130] – *Яковъ* [спр.1, с.125].

З 1930-х років маємо іменні варіанти, зафіксовані в якості офіційних найменувань особи:

1) гіпокористики – нейтральні розмовно-побутові скорочені варіанти імен, утворені за допомогою різних типів усічення: *Віля* (1941р), *Ваня* (1941р), *Лёня* (1941р), *Олесь* (1931р, 1941р – по 2 носії);

2) демінутиви – здрібніло-пестливі варіанти імен: *Вадик*, *Вилько* (1941 р), утворені за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки –ик, –к(о) та *Славик* (1941р), утвореного додаванням сифукса –ик до усіченого імені, вживається стосовно всіх осіб, ім'я яких кінчається на – слав» [12, с.323].

Із зафіксованих варіантів лише імя *Олесь* «під впливом літературних найменувань фіксується як документальне ім'я» [8, с.86].

У сучасному антропоніміконі виявляємо русифікований варіант – ім'я в російському звучанні записане в українській мовній графіці: *Нікіта* (2011 р.). Як слушно зауважив Л.О.Белей, така русифікація особових імен веде до «порушення екології ономастичного ландшафту рідної мови» [2, с.71].

З'ясування складу, статистичної організації й динаміки змін чоловічого іменника селища Компаніївки уможливило використання кількісно-якісного методу В.Д.Бодналетова, який зазначав, що в «об'єкті дослідження, крім його якісної сторони, є сторона кількісна» [3, с. 72].

Чоловічі особові імена, надані новонародженим селища Компаніївки впродовж аналізованого періоду 1851–2011 рр. використовувалися нерівномірно. Одні не втрачали поширеності протягом багатьох років, інші – з'являлися лише на одному із досліджуваних зрізів.

Значну частину онімів – 74 імені (61, 6 % від загальної кількості імен), реалізованих у 836 ім'явжитках (94 % від загальної кількості носіїв) становлять **переривчасті** імена, які періодично з'являються на різних хронологічних зрізах. Оскільки в чоловічій антропонімічній підсистемі селища Компаніївки немає жодного наскрізного оніма, що використовувався б в усіх без винятку хронологічних зрізах, виділяємо найбільш наближені до наскрізних серед переривчастих імен. Це **стійкі** імена, що не залишали досліджувану антропонімічну систему (незалежно від кількості використань) протягом найбільшої кількості зрізів. Наявність таких онімів забезпечує усталеність і спадковість іменника.

До стійких відносимо такі оніми: *Сергій* – 14 зрізів (8 з них у статусі частотних) – 5, 6 % від загальної кількості ім'явжитків (50 носіїв); *Олександр* – 12 зрізів (11 з них у групі найуживаніших) – 6,1 % (54 носії); *Микола* – 12 зрізів (у 10 – як найуживаніше ім'я) – 85 носіїв (9, 6 %); *Іван* – 12 зрізів (6 зрізів займав позицію в групі лідерів) – 61 носій (6,9 %); *Григорій* – 12 зрізів (8 – у частотній групі) – 41 носій (4, 5 %).

Інші оніми трапляються в досліджуваному іменнику з різною періодичністю (у дужках зазначено частку серед загальної кількості ім'явжитків): *Андрій* – 11 зрізів (2, 25 %); *Павло* – 11 зрізів (1, 58 %).

На 10 зрізах зафіксовано імена: *Василь* (6, 9 %), *Олексій* (2 %), *Володимир* (4, 5 %), *Михайло* (1, 7 %). Онім *Віктор* (3, 1 %) вживається поспіль протягом сторіччя – з 1901 по 2001 рік, *Федір* (2, 25 %) – на 8 зрізах з 1871 по 1941 р., *Дмитро* (2, 14 %) та *Петро* (1,7 %) – на 8 зрізах. На шести хронологічних проміжках для новонароджених хлопчиків було обрано імена *Семен* (1 %), *Антон* (1 %), *Стефан* (0, 8 %), на п'яти – *Юрій* (1,3 %), *Яків* (1 %), *Анатолій* (2, 7 %), *Віталій* (1, 2 %).

Деякі з переривчастих імен виявляють тенденцію до відновлюваності. Оновлення місцевої антропонімічної системи за рахунок повернення давніх християнських та слов'янських автохтонних імен, сприяє відновленню українських традицій назовництва, збереженню самотності українського іменника.

Після майже сторічного забуття повертаються в чоловічий іменник селища Компаніївки оніми: *Захар* (1851 р., 1871 р. – 2011 р.), *Матвій* (1851, 1881, 1911 р. – 2011 р.), *Нікіта* (1851, 1891, 1911 р. – 2011 р.), *Данило* (1861, 1871, 1911 – 2001 р.), *Денис* (1891 р. – 2001, 2011 р.), *Євген* (1911 р. – 1981, 2001, 2011 р.), *Артем* (1871, 1911 р. – 1991 р.). Онім *Максим* (1851, 1861 р.), з'явившись після 130-річної перерви в місцевому іменнику відразу набуває статусу частотного – 1991 р. (4 носії), 2001 р. (2), а 2011 р. (4 носії) посідає першу рейтингову позицію серед найуживаніших імен.

Зі 120 чоловічих імен с. Компаніївки 46 (38 %) були зафіксовані лише на одному хронологічному зрізі. Тож відносимо їх до **рідкісних**. Здебільшого такі оніми мали по одному носію, лише 5 імен були використані двічі: *Андроникъ* (1871), *Андріанъ* (1901), *Жорж* (1931), *Віля* (з варіантом *Вілько*) (1941 р.), *Богдан* (2001 р.). Питома вага носіїв рідкісних імен від загальної кількості ім'явжитків незначна та становить 5, 75 % (51 чоловік). Найбільше рідкісних імен зафіксовано на I-VII зрізах (1851-1911 рр.). В основному це давні канонічні імена, багато з яких на даний час архаїзувалися: *Варлаамъ*, *Варнава*, *Гервасей*, *Евдокій*, *Кононъ*, *Пантелеймонъ*, *Харлампій*, *Порферій* і т.д.

Чотири імені слов'янського походження ужиті в різні періоди: *Всеволодъ*, *Мечеславъ* (1911 р.); *Богдан*, *Ярослав* (2011 р.).

Серед рідкісних імен, ужитих у період з 30-х років ХХ ст. до початку ХХІ ст. (1931-2011 рр.) вирізняємо: запозичені (чужомовні) оніми (*Жорж* (1931 р.), *Ісаак* (1951 р.), *Давид* – 2011р, *Альварес* і *Крістіан* (2001 р.)), новотвори (*Віля* (*Вілько*) – 1941 р.), архаїзми (*Панас*, *Ананій* – 1941 р.).

Під впливом суспільно-політичної ситуації в державі змінювались уподобання українців у назовництві, що призвело до відновлення в місцевій антропонімійній системі слов'янських імен: *В'ячеслав* 1891 (1) – 1941 (1) – 1991, 2001 (по 1) та *Вадим* 1921 (1) – 1941 (1) – 2001 (1).

За словами В.А. Ніконова «іменник – не список імен, а реальна частотність» [7 : 27]. Тож серед чоловічих імен селища Компаніївки за допомогою показника СКО виокремлюємо широковживані (особові імена з кількістю носіїв, що дорівнює СКО і вище) та маловживані (з кількістю носіїв нижче СКО).

Оскільки кількість новонароджених чоловічої статі та кількість імен, що їх обслуговують недостатня для укладання частотного десятка, до найуживаніших зараховуємо оніми з найбільшою кількістю носіїв на певному хронологічному зрізі. Виняток становить II хронологічний зріз (1861 р.), де всі 15 чоловічих імен мали по одному носію, тож не зафіксовано жодного широковживаного і найуживанішого оніма. З огляду на низький показник СКО на більшості зрізів, до широковживаних відносимо оніми з кількістю носіїв, що дорівнює СКО.

Протягом досліджуваного періоду (160 років) до групи **найуживаніших** чоловічих особових імен селища Компаніївки входили 22 імені: *Анатолій*, *Василь*, *Віктор*, *Віталій*, *Владислав*, *Володимир*, *Григорій*, *Денис*, *Дмитро*, *Іван*, *Лука*, *Максим*, *Микола*, *Михайло*, *Назар*, *Парфеній*, *Петро*, *Сергій*, *Роман*, *Федір*, *Юрій*, *Яків*, що були реалізовані в 458 ім'явжитках, з питомою вагою в загальній кількості носіїв – 51, 7 %.

На I хронологічному зрізі (1851 р.) для найменування 24 новонароджених чоловічої статі було використано 20 імен. Найуживанішим виявилось ім'я *Іаковъ* (3 носії), двічі обирались імена *Парфеній* та *Максимъ*. Решта особових імен мали по одному носію.

На III зрізі (1871 р.) іменами з найвищою частотністю вживання виявилися *Григорій*, *Федоръ* – по 4 носії та *Лука й Александръ* – по 3 носії.

Ім'я *Федоръ* залишається серед найуживаніших і в 1881 році, хоча поступається місцем лідера оніму *Іоаннь* (6 ім'явжитків). До найчастотніших найменувань цього хронологічного зрізу зараховуємо також імена *Сергій*, *Василій* (по 4 носії) та *Михаиль* (3).

Першу рейтингову позицію на V зрізі (1891 р.) зберігає онім *Іоаннь* (6), другу – *Василій* (4). Розширення репертуару імен цієї групи проходить за рахунок імен *Петръ*, *Григорій*, *Іаковъ* (по 3 носії).

На початку нового століття 1901 року для наречення 65 хлопчиків було обрано 28 імен (СКО – 2). Традиційно зберігають активність імена *Іоаннь*(6), *Григорій* (5), *Василій* (4). Повертають статус найуживаніших імена *Федоръ* (4), *Сергій* (3), *Александръ* (3). Оніми *Іаковъ*, *Петръ* залишають групу, натомість з'являються імена *Николай* (6), *Димитрій* (4), *Симеонъ* (3).

На VII зрізі 1911 року зареєстровано найбільшу кількість народжень осіб чоловічої статі – 104, і, відповідно, найширше коло використаних імен (41). Безумовними лідерами за частотністю вживання є оніми *Николай* (15), *Іоаннь* (14), *Василій* (11). Здобувають прихильність імена

Григорій (5), *Петр* (4), *Михайль* (4). Уперше серед частотних імен зафіксовано слов'янське (давньоруське) ім'я, канонізоване церквою – *Володимир* (5) на IV позиції, яке до цього траплялося лише один раз 1851 р. як поодиноким ім'ям.

У 1921 р. зберігається значна кількість народжень хлопчиків (97), проте вжито значно менше імен (21) для їх найменування. Групу найуживаніших онімів із 5 одиниць обслуговують 67 % носіїв імен цього хронологічного зрізу : *Николай* (22), *Василь* (14), *Іоанн* (14), *Григорій* (8), *Александр* (7).

1931 р. різко зменшується кількість новонароджених (45), що пов'язано зі значними втратами населення (масові репресії, голодомор). Найуживаніші імена цього хронологічного зрізу – *Николай* (8), *Григорій* (4) зберігають свій статус протягом трьох зрізів поспіль. Поновлює позицію у групі ім'я *Владимир* (6).

Усі три найуживаніші імені 1931 року залишаються в частотній групі і 1941 року (X зріз). З 1941 року набирає оберті популярність імені *Анатолій*, яке посідає I рейтингову позицію з кількістю носіїв 12. Група найуживаніших онімів приймає ще одне нове ім'я – *Віктор* (7), повертаються у групу оніми *Василь* (7) і *Іван* (7), а також *Григорій* (5).

На 83 % збігається з попереднім зрізом список найуживаніших імен 1951 року, до якого долучається лише одне ім'я – *Александр* (10 носіїв), яке одразу ж посідає першу рейтингову позицію.

На XII хронологічному зрізі (1961 р.) список найуживаніших імен поповнюють оніми *Сергій* (6) та *Юрій* (6), 1971 р. – *Віталій* (5), які в цей період мають значне поширення у різних регіонах країни.

У період зміни суспільно-політичного устрою – здобуття Україною незалежності 1991 р. на 67 % оновлюється склад найуживаніших імен. Серед найбільш частотних з'являються призабуті християнські імена *Дмитро* (5), *Максим* (4), *Роман* (3), підвищує свій статус онім *Андрій* (4). 2001 року здобуває прихильність слов'янське автохтонне ім'я *Владислав* (4).

На останньому XVII хронологічному зрізі 2011 р. при обмеженій кількості новонароджених (28) спостерігаємо значний асортимент імен – 22. Тож більшість онімів цього зрізу мають поодиноким застосування. Лідерами вживаності є імена *Максим* (4), *Олександр* (2) і відновлені в іменнику Компаніївки – *Назар* (2), *Денис* (2).

До складу **широковживаних** загалом потрапило 32 чоловічих імені, що обслуговували 92 носіїв. Група широкоживаних особових імен представлена не на всіх хронологічних зрізах. Особові імена цієї статистичної групи так чи інакше змінювали свій статус: підвищували до групи найуживаніших чи опускалися до периферійної частини іменника. Найдовше в групі перебували оніми *Андрій* (4 зрізи), *Антон* та *Ігор* (3). Інші імена утримували статус широкоживаних лише на 1-2 зрізах, що доводить рухливість цієї статистичної групи.

Переважають більшість широкоживаних особових імен становили канонічні імена. Деякі з них вживалися на різних хронологічних зрізах : *Андрій* (1881, 1891, 1901, 1971 р.); *Антон* (1891, 1991, 2001 р.). Інші потрапляли в дану частотну групу лише в один період, а згодом або переходили в іншу групу, або взагалі виходили з ужитку: *Леонтій* (1871 р.), *Андріан* (1901 р.), *Парфеній* (1881 р.). Групу широкоживаних онімів поповнили два слов'янських імені: *Богдан* (2001 р.) та *Руслан* (1991 р.).

У 1931р., 1941 р. єдиними в групі широкоживаних виявилось ім'я *Олесь*, яке можна вважати утворенням нового часу. З 1971 року репертуар широкоживаних імен розширюється за рахунок нових модних у цей період онімів: *Ігор*, *Юрій*, *Віктор*. З 1991 року до активного вжитку повертаються давні християнські імена: *Денис*, *Антон*, *Максим*.

У статусі **маловживаних** особових імен хоча б на одному зрізі перебували майже всі зафіксовані особові імена. Лише 7 онімів ніколи не потрапляли в периферійну частину іменника: *Василь*, *Олесь*, *Богдан*, *Ігор*, *Андріан*, *Андроник*, *Парфеній*. Останні три – давні канонічні імена, які вживалися на 1-2 зрізах у статусі частотних і назавжди вибули з досліджуваного іменника. Онім *Олександр* і *Микола* опускалися до групи маловживаних лише на одному і двох зрізах відповідно.

Периферійна частина іменника – найчисленніша і найрухоміша. У різний час у групі маловживаних функціонували новотвори (*Віль*), запозичені імена (*Жорж*, *Едуард*, *Артур*), чужомовні (*Крістіан*, *Альварес*), рідкісні канонічні (*Порфирій*, *Исидор*, *Варлаам*), варіанти імен (*Славик*, *Вадик*, *Ваня*). На одному зрізі трапляється від 5 (1961 р.) до 30 (1881 р.)

маловживаних імен. А іменник II хронологічного зрізу (1861 р.) складається виключно з лексем, що мають одиничне вживання.

Оніми, що входять до складу цієї групи на певному хронологічному зрізі мали не більше трьох носіїв. 41 чоловіче ім'я було вжито для найменування однієї особи на одному зрізі. Тож, у периферійній частині іменника яскраво простежуються процеси активного розширення і збагачення антропонімікону.

Важливим показником у дослідженні іменника є його **концентрація**. Ступінь концентрації визначається складанням кількості носіїв частотних імен (у %) у певний період. Виняток становить II зріз (1861 р.), на якому не зафіксовано жодного частотного оніма. На перших хронологічних зрізах чоловічий антропонімікон селища Компаніївки демонструє розмаїття вжитих канонічних імен, що в основному знаходяться в периферійній частині іменника, а, отже, знижують показник концентрації.

Надалі спостерігаємо поступове підвищення ступеня концентрації, серед особових імен чітко окреслюється група лідерів, яка відтягує на себе більшу частину ім'янаречень. Винятком є 1931 р. – 46, 6 %, за рахунок появи в іменнику новотворів, варіантів, запозичень. Найвищою є концентрація іменника в 1971 – 83 %. Наступні хронологічні зрізи виявляють тенденцію до зниження (2001 рік – 33 %).

Отже, система особових імен селища Компаніївки при всій своїй специфічності є власне українською по-суті, знаходиться в межах системи мови і є складовою частиною загальнонаціональної антропосистеми. *Перспективами* розвідки є проведення комплексного дослідження антропонімії Компаніївщини у діахронічному та синхронічному аспектах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алфавітні книги реєстрації народжень відділу РАЦС Компаніївського районного управління юстиції Кіровоградської області.
2. Белей Л. О. Ім'я дитини в українській родині / Л. О. Белей. – Х. : Фоліо, 2011. – 283 с.
3. Бондалетов В. Д. Русская ономастика / Василий Данилович Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
4. Буга Т. В. Динаміка особових імен Центральної Донеччини (кінець XIX–початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Буга. – Донецьк, 2010. – 20 с.
5. Карпенко О. Ю. Людина та її ім'я / О. Ю. Карпенко // Записки з романо-германської філології. – Одеса, 2008. – Вип. 20. – С. 48–52.
6. Метричні книги церкви Покрова Пресвятої Богородиці села Компаніївки Єлисаветградського повіту Херсонської губернії // ДАКО, ф. 696, справи 1, 3, 7, 10, 13, 16, 20.
7. Никонов В. А. Задачи и методы антропонимики // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем : проблемы антропонимики : [сб. статей; отв. ред. В. А. Никонов]. – М. : Наука, 1970. – С. 25–29.
8. Скрипник Л. Г. Власні імена людей: Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Я. Я. Дзятківська. – 3-тє видання. – К. : Наукова думка, 2005. – 334 с.
9. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / Михайло Лукич Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.
10. Черноус О. В. Особове ім'я як антропонімна категорія / О. В. Черноус // Записки з ономастики. – 2010. – №13. – С. 120–128.
11. Чучка П. П. Історія власних назв. Розвиток імен і прізвищ / Павло Павлович Чучка // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 592–622.
12. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців. Історико-етимологічний словник / Павло Павлович Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 428 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ганна Волчанська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, ономастика, методика навчання української мови.

Юлія Нога – студентка факультету філології та журналістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастика, антрополінгвістика.

УДК 81.373.43=111

ВНУТРІШНЯ ВАЛЕНТНІСТЬ В АНГЛІЙСЬКИХ КОМПОЗИТАХ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗИ

Ігор ГОНТА (Київ, Україна)

У статті розглядаються внутрішня семантична валентність композит професійної авіаційної галузі, що проявляється в утворенні лексико-семантичних рядів. Виділяються лексико-семантичні ряди з першим або другим ітеративними компонентами.

Ключові слова: композита, ітеративний компонент, лексико-семантичний ряд (ЛСР), семантична валентність, внутрішня валентність, синтаксичні композити, дериваційна база.

The article investigates semantic valence of compound words of the professional aviation sphere, which results in formation of lexico-semantic lines. Lexico-semantic lines with first or second iterative components in their structure are singled out.

Key words: compound, iterative component, lexico-semantic line, semantic valence, internal valence, syntactical compounds, derivational basis.

Проблема внутрішньої семантичної валентності завжди потребує детального вивчення, оскільки робить можливим подальшу класифікацію та систематизацію таких одиниць за певними параметрами, краще розуміти їх словотвірні особливості, структуру та семантику, а отже правильно перекладати. Композити є чисельним пластом англійської лексики як на побутових, так і на професійних рівнях, вони становлять особливий інтерес для науковців завдяки ємній семантиці, що зумовлено їх структурою. Об'єктом нашого дослідження стали композити авіаційної галузі, що мають спільний (ітеративний) перший або другий компонент, і, таким чином об'єднуються в лексико-семантичні ряди. Предметом дослідження є їхня внутрішня семантична валентність, їхні семантичні, структурні та словотвірні характеристики. Внутрішня валентність композитів проявляється в утворенні лексико-семантичних рядів композитів, які вже були в центрі досліджень, зокрема в роботах Л.Ф. Омельченко та І.А. Гонти [1; 2; 3]. Матеріалом дослідження слугували композити, вибрані із словника авіаційних термінів Р.О. Гільченка [5] та довідника з аеродинаміки В.Г. Жили та О.М. Переверзева [6]. Завданнями статті є аналіз валентності композитів авіаційної сфери шляхом виявлення лексико-семантичних рядів цих композитів.

Під семантичною валентністю маємо на увазі здатність мовної одиниці вступати в поєднання з іншими мовними одиницями, причому маємо на увазі як їх структуру, так і їх семантику [4: 13]. Семантична валентність може бути внутрішньою або зовнішньою. Результатом внутрішньої валентності є утворення лексико-семантичних рядів з першим або другим ітеративним компонентом.

Серед композитів авіаційної галузі є велика кількість лексем зі спільним першим або другим компонентами. Такі ряди композитів є результатом внутрішньої формальної валентності, під якою розуміється здатність таких компонентів вступати в поєднання з різними компонентами в комплексі композитів [1: 23]. Комбінаторні властивості ітеративних лексем ведуть до утворення лексико-семантичних рядів (ЛСР) із загальним першим або другим компонентами. В авіаційній галузі є ЛСР композитів, що характеризуються значною протяжністю. Так ЛСР з першим ітеративним компонентом *air-* нараховує близько 90 композитів різноманітної структури та семантики: *airbase* – авіабаза; *airborne* – 1) що перебуває в повітрі; 2) що перевозиться повітрям; 3) авіаційний; *airbrake* – 1) пневматичне гальмо; 2) аеродинамічне гальмо; *airbus* – аеробус; *airbreather* – 1) повітряно-рективний двигун; 2) літак з ПРД; *airbridge* – 1) регулярне повітряне сполучення між певними пунктами; 2) пересувний міст між аеровокзалом та літаком; *air-carrier* – авіанперевезник; *air-conditioner* – 1) кондиціонер; 2) система кондиціювання; *aircraft* – літальний апарат; *aircrew* – екіпаж літака; *airdox* – ердокс; *airdrome* – аеродром; *airfast* – повітрянепроникний; *airferry* – перебазування повітряного судна; *airfield* – 1) льотне поле; 2) ґрунтовий аеродром; *airflow* – потік повітря; *airfoil* – аеродинамічна поверхня; *airforce* – військово-повітряні сили; *airframe* – 1) авіаційна конструкція; 2) конструкція ЛА; *airfree* – безповітряний, розрізнений; *airfreight* – 1) повітряне перевезення вантажу; 2) авіавантаж; *airglow* – світіння неба, світіння атмосфери; *airhole* – повітряна яма; *airhop* – швидкий авіапереліт; *airland* – 1) саджати літак; 2) вивантажувати з літака; *airlifter* – транспортний літак; *airline* – 1) авіакомпанія; 2) повітряна лінія, авіалінія; *airliner* – 1) повітряний лайнер, авіалайнер; 2) повітряне судно; *airload* – аеродинамічне навантаження; *airlock* – повітряний запор (косм.); *airlocking* – косм. шлюзування; *airmail* – повітряна пошта, авіапошта; *airman* – 1) авіатор; 2) льотчик, пілот; *airmanship* – льотна майстерність; *airmiss* – втрата повітряної цілі; *airmobile* – що належать до військ, що перевозяться до місця бойових дій гелікоптерами; *airpark* – невеликий аеропорт; *airphoto* – аерознімок; *airplane* – літак, аероплан; *airport* – аеропорт, аеродром; *air-portable* – що перевозиться літаком; *airproof* – герметичний; повітрянепроникний; *airproofing* – герметизація; *air-raid* – повітряний наліт; *air-report* – повідомлення з борту; *airscoop* – напірний повітрозбирач; *airscrew* – повітряний гвинт; *airshaft* – вентиляційна шахта; *airshed* – ангар; *airship* – 1) повітряне судно, літальний апарат; 2) дирижабль; *airshow* – авіашоу; *airsick* – хворий на повітряну хворобу; *airsickness* – повітряна хвороба; *airslide* – аерожолоб, аеролоток; *airsock* – вітровий конус; *airspace* – повітряний

простір; airspeed – швидкість руху вітру чи повітря; airstairs – трап; airstart – запуск у повітрі; airstream – повітряний потік; airswinging – спусання девіації у польоті; airswitch – повітряний термостат; airtight – герметичний, повітрянепроникний; airtightness – повітрянепроникність, герметичність; air-to-air – класу «повітря-повітря»; air-to-ground – класу «повітря-земля»; air-to-surface – класу «повітря-земля»; airway – 1) повітряна лінія, авіалінія; 2) повітряна траса, авіатраса; airwoman – жінка-пілот; airworthy – придатний до польотів, придатний до льотної експлуатації і т.д.

Як видно з наведених прикладів композити з першим ітеративним компонентом *air-* включають синтаксичні композити: *air-to-air; air-to-ground; air-to-surface*.

Деякі композити з першим ітеративним компонентом *air-* демонструють словотвірний потенціал і слугують дериваційною базою для утворення на їх базі нових композит за допомогою суфіксів: *air-conditioner – кондиціонер – air-conditioning – кондиціонування повітря; airfreight – авіавантаж – airfreighter – вантажний літак; airlift повітря перевезення пасажирів або вантажів – airlifter – транспортний літак; airline – авіалінія – airliner – авіалайнер; airlock – шлюзова камера – airlocker – шлюзування; airman – пілот, льотчик – airmanship льотна майстерність; airproof – герметичний – airproofing – герметизація; air-sick – хворий на повітряну хворобу – air-sickness – повітряна хвороба; airtight – герметичність – airtightness – герметичність і т.д.*

У процесі такого словоутворення складнопохідні композити зберігають частину лексичного значення, що містилося в коренях висхідної композити, змінюючи його за допомогою відповідного суфікса.

Композити з іншими ітеративними компонентами характеризуються меншою протяжністю. З них виділяємо наступні: ЛСР з ітеративним компонентом *all-*: *all-poer; all-rating; all-speed; all-up; all-weather;*

ЛСР з ітеративним компонентом *back-*: *backfire; backflow; background; backhaul; backlash; backpressure; backrest; backscatter; backswept; backtrace; backtracing; backtrack; backtracking; backup; backwash;*

ЛСР з ітеративним компонентом *balloon-*: *balloon-basket; balloon-borne; balloon-car;*

ЛСР з ітеративним компонентом *bomb-*: *bomb-load; bomb-proof; bombsight; bombshell;*

ЛСР з ітеративним компонентом *center-*: *center-of-gravity; centerline; center-section; center-wing;*

ЛСР з ітеративним компонентом *cross-*: *crossbar; crosscheck; cross-coupling; cross-feed; crossflow; cross-member; crossmodulation; crossover; crosspiece; cross-section; crosstalk; crosswind;*

ЛСР з ітеративним компонентом *dead-*: *deadline; leadload; deadlock;*

ЛСР з ітеративним компонентом *head-*: *headlight – фара; head-on – зустрічний курс; headset – гарнітура для пілота (шлемофон); headwind – зустрічний вітер;*

ЛСР з ітеративним компонентом *down-*: *downdraught; downdraft; downgrading; downlatch; downlink; downlock; downtime; downwash; downwind;*

ЛСР з ітеративним компонентом *fire-*: *fire-control; firefighting; firepower; fireproof; firewall;*

ЛСР з ітеративним компонентом *flame-*: *flameholedr; flame-out; flame-proof; flame-resistant; flame-resistance; flame-retardant; flame;*

Ітеративний компонент *flame-* є дещо синонімічним попередньому ітеративному еквіваленту *fire-* завдяки значенню цих слів. Цим можна пояснити ряд слів, що є повністю однозначними: *fireproof; flame-proof; flame-resistant; flame-retardant* вогнестійкий.

ЛСР з ітеративним компонентом *fly-*: *flyout; fly-out; flyover; flypast; fly-sheet; flyweight; flywheel;*

ЛСР з ітеративним компонентом *high-*: *high-altitude; high-apogee; high-inclination; high-orbit; high-resolution; high-temperature; highway; highway; high-wing;*

ЛСР з ітеративним компонентом *long-*: *long-endurance; long-range; longhaul;*

ЛСР з ітеративним компонентом *low-*: *low-altitude; low-apogee; low-earth orbit; low-orbit;*

ЛСР з ітеративним компонентом *nose-*: *nose-down; nose-over; nose-up;*

ЛСР з ітеративним компонентом *off-*: *off-line; off-peak; off-position; off-season;*

ЛСР з ітеративним компонентом *on-*: *on-board; on-condition; on-line; onspeed;*

ЛСР з ітеративним компонентом: *out-*: *outboard; outbound; outbreak; outburst; outfit; outfitter; outline; out-of-trim; output;*

Одним з найпродуктивнішим у формуванні композит в авіаційній галузі є компонент *over-*, що функціонує в якості прийменника в мові. Словники фіксують близько 30 композит з цим

компонентом. ЛСР з ітеративним компонентом over-: *overall; overbooking; overcapacity; overcast; overchange; overdesign; overexploitation; overflow; overhaul; overhauling; overhead; overheat; overheating; overskill; overladen; overload; overlong; overpack; overpressure; overprint; overriding; overrun; overshoot; overspeed; overspeeding; overstress; overturn; overturning; overweight;*

ЛСР з ітеративним компонентом radio-: *radioactivity; radiocommunication; radiodetermination; radiolocation; radioman; radiometer; radiostation; radioprinter; radiotelescope; radiotypewriter;*

ЛСР з ітеративним компонентом run-: *runaway; run-off; run-on; runway;*

ЛСР з ітеративним компонентом side-: *sideband; side-lobe; side-slip; sidestick; sidewall;*

ЛСР з ітеративним компонентом single-: *single-blade; single-engine(d); singlefunction;*

Одними з найпротяжніших у професійному вокабулярі авіаційної та аерокосмічної галузі є ЛСР з ітеративними компонентами sky- та space-, що нараховують 17 та 11 композит відповідно: *skycap; sky-dive; sky-diver; skydiving; skyglow; skyjack; skyjacking; skylight; skyline; skyman; sky-rocket; sky-surfer; sky-surfing; sky-write; sky-writer; skywriting;*

ЛСР з ітеративним компонентом space-: *space-age; spacecraft; spaceflight; spaceman; spaceplane; spaceport; spaceship; space-time; spacevision; spacewalk;*

ЛСР з ітеративним компонентом tail-: *tail-heaviness; tail-plane; tailwind;*

ЛСР з ітеративним компонентом under-: *underbelly; undercarriage; undershoot; undershooting;*

ЛСР з ітеративним компонентом war-: *warfare; air warfare; warplane; warship.*

Ми не включали в роботу ЛСР протяжністю менш ніж три композити, оскільки вважаємо їхні ітеративні компоненти менш дериваційно потужними, отже менш цікавими для нашого дослідження.

ЛСР з другим ітеративним компонентом характеризуються меншою протяжністю і значно менше виражені кількісно та якісно. До таких ЛСР відносимо ЛСР з ітеративним компонентом – air: *boundary-layer-air – повітря прикордонного шару; dead-air – застійна повітряна зона; light-air – розріджений повітряний простір; upper-air – верхній шар атмосфери;*

ЛСР з ітеративним компонентом –gust: *air-gust – (різкий) потік повітряної маси; air-down-gust – низхідний потік повітряної маси; air-up-gust – (різкий) потік повітряної маси;*

ЛСР з ітеративним компонентом –head: *airspeed-head – приймач повітряного тиску (ППТ); main-rotor-head – втулка несучого гвинта; rotor-head – втулка гвинта (гелікоптера); socket-head – головка (ключа); static-head – приймач статичного тиску (ПСТ);*

ЛСР з ітеративним компонентом –valve: *pressure-relief-valve – запобіжниковий клапан; relief-valve – розвантажувальний клапан; servo-valve – сервоклапан.*

У якості короткого підсумку зазначимо, що валентність композит авіаційної галузі проявляється в утворенні лексико-семантичних рядів, які в свою чергу свідчать про потужний словотвірний потенціал композитного та параситетичного способів словотвору в авіаційній професійній галузі англійської мови, особливо лексем, що відображають екстралінгвістичну специфіку позначуваних явищ та об'єктів. Найважливішу участь у продукуванні композит а авіаційній галузі беруть лексеми air, space, sky, over, out, cross, down, back, radio, fly, high, утворюючи найдовші лексико-семантичні ряди.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гонта И.А. Структуры и семантические особенности композит-метафор в американском сленге. Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Гонта И.А. – К., 2000. – 194 с.
2. Гонта І.А. Комбінування ітеративних компонентів в межах англійської композити / І.А. Гонта // Мова і культура: Науковий щорічний журнал. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. VII. – Т. 6. Національні мови і культури в їх специфіці і взаємодії. – С. 176 – 181.
3. Омельченко Л.Ф. Английская композита: структура и семантика / : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.04. / Лариса Федоровна Омельченко. – К., 1989. – 493 с.
4. Степанова М.Д. Теория валентности и валентный анализ / М.Д. Степанова. – М.: Изд-во МГПИ им. М. Тореца, 1978. – 110 с.
5. Англо-український навчальний словник авіаційних термінів / Р.О. Гільченко. – К. : Київ, 2005. – 220 с.
6. Англо-український довідник з аеродинаміки / Уклад.: В.Г. Жила, О.М. Переверзев, Є.П. Ударцев. – К. : НАУ, 2005. – 188 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ігор Гонта – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов хіміко-фізичних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: переклад мовних одиниць, композитологія, словотвір у різних лексичних сферах англійської та української мов.

УДК 811.111'373

ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ В ТЕРМІНОЛОГІЯХ ФІЛОСОФІЇ ТА НАФТОГАЗОВОЇ СПРАВИ

Ірина ГОШОВСЬКА (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглянуто процес переходу термінів із одної сфери в іншу, проаналізовані підходи до трактування цього процесу. Доведено, що транстермінологізація може відбуватися за двома різновидами. Наведено результати дослідження цього процесу на матеріалі термінології філософії та нафтогазової справи.

Ключові слова: термін, терміносистема, термінологізація, детермінологізація, функціональна транстермінологізація, семантична транстермінологізація, ретермінологізація.

The article deals with the term transition from one sphere to another. The approaches to interpreting this process are examined. It is proved that there can be of two types of transterminologization. The article contains research results of this process on the material of philosophy and petroleum engineering terms.

Key words: term, terminological system, terminologization, determinologization functional transterminologization, semantic transterminologization, reterminologization.

Постановка проблеми та її значення. У термінознавстві та лінгвістиці загалом актуальним стало висвітлення двох дихотомічних процесів: термінологізації та детермінологізації. На сучасному етапі спостерігається інтеграція наук, яка спричинює взаємопроникнення термінів різних терміносистем одна в одну. Ю. А. Зацний констатує посилене розповсюдження цього процесу в англійських термінологіях останнім часом [3]. В. М. Лейчик також наголошує на актуальності цього явища у сучасному термінотворенні [4]. Це пов'язано з тим, що змістова структура терміна «точна» (терміни зазвичай менш багатозначні, більш мотивовані, їх семантика включає такі семи, які більш пристосовані для використання в нових терміносистемах) [4: 47]. Таким чином, зважаючи на активність цього процесу в сучасних термінологіях актуальним постає питання дослідження цього явища.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Взаємопроникненням термінів з різних наук займалися корифеї термінознавства В. П. Даниленко [2], В. М. Лейчик [4], О. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва [10]. Серед сучасних розвідок виділяємо роботи А. В. Милюк [6], І. М. Фоміної [12] та В. В. Тарасоваої [11].

Мета статті полягає в обґрунтуванні важливості транстермінологізації у сучасних термінологіях. Для вирішення цієї мети потрібно з'ясувати такі **завдання**: 1) проаналізувати підходи до тлумачення поняття «транстермінологізації»; 2) проілюструвати цей процес на матеріалі термінології філософії та нафтогазової справи.

Матеріалом дослідження послужили англломовні професійні тлумачні словники філософії та нафтогазової справи.

Виклад основного матеріалу. Термін на найменування процесу залучення загальноновживаної лексики в термінологію – термінологізація – є загальноприйнятим, це підтверджує наявність цієї номінації у ДСТУ ISO 1087-1: 2000. При розгляді залучення термінів із інших наук у термінології філософії та нафтогазової справи ми стикнулися з відсутністю єдиної уніфікованої назви для цього процесу. Так, О. В. Суперанська, Н. В. Подольська, Н. В. Васильєва називають це явище транстермінологізацією, і розуміють процес коли термін однієї сфери знання може піддаватися переосмисленню і входити в терміносистему іншої науки [10: 203].

В. П. Даниленко [2: 27], В. М. Лейчик [4: 47] для найменування процесу переходу термінів в інші термінології використовують номінацію «вторинна термінологізація». Автори колективної монографії «Українське термінознавство» використовують поняття «триступенева номінація» [8]. Ці мовознавці припускають, що цей процес передбачає такі складові: загальноновживане слово переходить в терміносистему А, потім цей термін проникає у термінологію Б. Проте насправді важко прослідкувати лінію запозичення. Так, термін термінології Б міг проникнути як із термінології А, так і загальноновживаної мови. А. В. Милюк наголошує на необхідності відділяти від транстермінологізації процес багаторазового використання слова загальноновживаної мови кількома системами [6: 26]. На нашу думку, на практиці це досить складне завдання.

Л. І. Фурсова цей процес називає трансдетермінологізацією, трансдеспеціалізацією [13]. На нашу думку, ці терміни доречно використовувати у тому випадку, коли транстермінологізація відбувається за такими етапами: 1) спершу термін, виходячи за межі своєї терміносистеми, узвичаюється в загальноновживаній мові (відбувається детермінологізація); 2) активно функціонуючи в мові, він стає добре відомим усім мовцям, це уможливорює його подальший

розвиток; 3) з часом він може входити до складу інших терміносистем [9: 198]. Розвідки справді доводять (А. В. Милюк), що наявні випадки, коли процесу транстермінологізації передують детермінологізації.

Автори Лінгвістичного словника [5], Н. Бучнева [1] для позначення зазначеного процесу використовують поняття «ретермінологізація». Проте О. В. Суперанська, Н. В. Васильєва, Н. В. Подольська трактують цей термін по-іншому, вони розглядають його як особливий тип транстермінологізації, а саме: «повернення» терміна із іншої сфери знання, куди він був перенесений, в «свою» з новим значенням, що сформувалося в нього в іншій сфері [10: 203]. Подібною є позиція І. М. Фоміної, називаючи ретермінологізацію повторною термінологізацією терміна, тобто процес, яка відбувається за такою схемою: нетермін – термін – нетермін – термін [11: 126].

У західній лінгвістиці ще більш нечітка ситуація з найменування цього процесу. Термін «міждисциплінарне запозичення» (*trans-discipline borrowing*) [17: 21; 21: 53] використовують для позначення цього явища. Більш поширеною є практика узагальнювати термінологізацію та транс термінологізацію у понятті «семантичне зрушення» (*semantic shift*) [14: 41; 20: 86].

Така різноманітність номінацій одного і того ж процесу призводить до неузгодженості в його описі. У нашій роботі ми притримуємося термінології О. В. Суперанської, Н. В. Подольської, Н. В. Васильєвої. На нашу думку, вона є найбільш послідовною і необтяжливою зайвими характеристиками.

Отже, транстермінологізація – це процес переходу термінів з однієї професійної мови в іншу, тобто процес, який схематично можна зобразити так: Термінологія А – Термінологія Б.

Ретермінологізація – це різновид транстермінологізації, який передбачає триступеневий перехід терміна: Термінологія А – Термінологія Б (Загальноживана мова) – Термінологія А.

Аналіз термінології філософії продемонстрував, що у її складі наявні ретермінологізовані терміни. Причину цього процесу ми, в першу чергу, вбачаємо у безперервному розвитку думки, у переосмисленні існуючих фактів крізь призму методів і принципів іншої науки. Терміни втрачають своє значення, коли в них втрачається необхідність, і повертаються в мову при необхідності [12: 131]

Термін *chaos* спершу був поняттям космології із значенням *phil., the unbounded space and formless matter supposed to have existed before the creation of the universe* [16]. У 1600 цей термін детермінологізувався і став позначати *orderless confusion* що стосується емоцій. У 20 ст. *chaos* був запозичений із філософії у фізику метафоричним переносом (спільна сема – непередбачуваність); він почав позначати поняття *phys., the unpredictability inherent in a system such as the weather, in which apparently random changes occur as a result of the system's extreme sensitivity to small differences in initial conditions*. Зважаючи на важливість ідей теорії хаосу, цей термін у 20 століття набув нового значення у філософії. На сучасному етапі термін *chaos* у терміносистемі філософії має два значення, його розвиток можна схематично представити так: філософія – термінологія фізики – термінологія філософії.

Термін *catharsis* введений у філософський обіг ще Арістотелем, який розумів під ним *phil., a purifying of emotions by vicarious experience, esp. through the drama (1867)*. Зігмунд Фрейд цьому терміну надав таке значення: *psychotherapy, the process of reliving an abnormal excitement by re-establishing the association of the emotion with the memory or idea of event which was the first cause of it, and of eliminating it by abstraction (1909)*. Зважаючи на актуальність психоаналізу термін *catharsis* у філософії є двозначним.

Більш численними є приклади власне транстермінологізації. Серед причин цього явища ми виділяємо інтралінгвальні (мовна економія) та екстралінгвальні (процес інтеграції наук).

Явище транстермінологізації досить характерне для терміносистеми філософії. Потрібно врахувати факт, що спершу філософія охоплювала цілий комплекс знань людини про світ. У той час не було дисциплінарного поділу. Лише наприкінці 16 – початку 17 століття починається відкочування від філософії точних наук – «спочатку механіки земних та небесних тіл, астрономії та математики, а потім фізики, хімії, біології тощо» [7: 12] Процес диференціації наук триває і зараз. Так, лише у 20 столітті вийшли із філософії психологія, соціологія, політологія тощо.

Нафтогазова термінологія як технічна система теж не позбавлена транстермінологізованих термінів. Сама галузь зародилася на початку 20 століття. Перші спроби у цьому напрямі були зроблені Джеймсом Янгом (James Young), який виділив парафін із нафтового сланцю, геологом Абрахамом Пінео Геснером (Abraham Pineo Gesner), який виділив рідке паливо із нафтового сланцю

і звичайно заключний етап було зроблено Едвіном Дрейком, який пробував першу промислову свердловину. Як результат, можна стверджувати, що нафтогазова термінологія зароджувалася на межі хімії, геології, геофізики. Зараз видобуток нафти і газу є автоматизованим процесом, відповідно залучено багато термінів із комп'ютерних наук, прибутковість цього бізнесу спричинила до запозичення економічних термінів. На відміну від термінології філософії, яка є джерелом термінів для інших наук, терміносистема нафтогазової справи є в основному реципієнтом номінацій із інших сфер науки.

У термінологіях філософії та нафтогазової справи ми виділяємо такі форми транстермінологізації:

1. Функціональна транстермінологізація – існування термінів з однаковою звуковою і значеннєвими формами у різних терміносистемах, що мають спільну сферу дослідження. Пристосування семантичної структури до предмету відповідної науки не має місця тут. Відбувається тільки функціональна переорієнтація, що дозволяє нам ці терміни розглядати як лексико-семантичні варіанти.

Таких термінів у термінології філософії досить багато, що ми пояснюємо актуальністю проблематики як у межах філософії, так й інших наук. Варто зазначити, що на цьому етапі можливе транспортування термінів цілими групами. Так, у термінології філософії ми згрупували споріднені терміни у два класи, які у свою чергу також поділяються:

Філософія і природничі науки

Математика: *Boolean algebra* – *math., phil.*, a form of algebra concerned with the logical functions of variables that are restricted to two values, true or false; *continuum* – *math., phil.*, a set of real numbers between any two of which a third can always be found, and in which there are no gaps.

Медицина: *abortion* – *phil., med.*, termination of a life of a fetus after conception but before birth; *zygote* – *phil., med.*, a cell formed by the union of two reproductive cells, or more broadly the developing organism produced by such a cell; *chromosome* – *med., phil.*, a rod-shaped structure, usually found in pairs in a cell nucleus, that carries the genes that determine sex and the characteristics an organism inherits from its parents; *allele* – *phil., med.*, one of two or more alternative forms of a gene, occupying the same position locus on paired chromosomes and controlling the same inherited characteristic.

Хімія: *affinity* – *chem., phil.*, a potential of chemical energy.

Фізика: *energy* – *phil., phys.*, the power by which things act to change other things; *entropy* – *phil., phys.*, a thermodynamic quantity representing the unavailability of a system's thermal energy for conversion into mechanical work, often interpreted as the degree of disorder or randomness in the system.

Філософія і гуманітарні науки

Лінгвістика: *antonym* – *phil., ling.*, a word that means the opposite of another word; *zeugma* – *phil., ling.*, a figure of speech in which one term links two others in a sentence – philosophy; *syntax* – *phil., ling.*, is its grammar or the way its expressions may be put together to form sentence.

Економіка: *capitalism* – *phil., econ.*, an economic system based on the private ownership of the means of production and distribution of goods, characterized by a free competitive market and motivation by profit.

Політологія: *collectivism* – the system of control and ownership of factories and farms and of the means of production and distribution of products by a nation's people; *liberalism* – a political ideology centered upon the individual, thought of as possessing rights against the government, including rights of equality of respect, freedom of expression and action, and freedom from religious and ideological constraint.

Педагогіка: *didactics* – *phil., ped.*, the branch of education concerned with methods of teaching and instruction.

Нафтогазова термінологія також вміщує транстермінологізовані терміни.

Нафтогазова справа і природничі науки

Геологія: *absolute ages* – *petrol. engin., geol.*, estimation/measurement of age of a formation, fossil, etc., in years before the present.

Електроніка: *alternating current* – *elect., petrol. engin.*, electrical current that reverses direction repeatedly and rapidly.

Хімія: *accelerator* – *chem., petrol. engin.*, a chemical that speeds up the rate of a chemical reaction.

Металургія: *alloy* – *metal., petrol. engin.*, a composition of two or more metals.

Фізика: *alpha decay – phys., petrol. engin., radioactive decay process where the loss of an alpha particle from the nucleus lowers the atomic number by two and the atomic mass by four.*

Нафтогазова справа і гуманітарні науки

Економіка: *accounting depreciation – econ., petrol. engin., the expense that reflects the use of a capital asset during a period.*

Розповсюдження такого типу транстермінологізації ми пояснюємо двома моментами. По-перше, сучасна наука задає тенденцію до інтеграції різних галузей, до створення так званих межових дисциплін. По-друге, філософія є невід'ємною частиною наявних наук: «відділення філософії як дисципліни може здаватися скоріше артефактом академічної адміністрації, ніж відбиттям справжнього поділу між використанням поняття і думанням про це» [19 (8: 123)].

2. Семантична транстермінологізація – існування термінів з однаковими звуковими формами у різних терміносистемах, де відбувалося адаптація відповідного терміна у терміносистемі-реципієнті. Під адаптацією ми розуміємо семантичне переосмислення терміна. Відповідно такі професійні одиниці ми вважає лексико-семантичними варіантами. Термінологія філософії може виступати як у ролі донора, так і реципієнта. Таким чином ви виділяємо дві групи:

Термінологія філософії як донор

Dichotomy – phil., a division of a whole into two parts, as with a class into two mutually exclusive and jointly exhaustive subclasses, or a genus into two likewise disjoint species (1610); astr., that phase of the moon (or of an interferer planet) at which exactly half the disk appears illuminated (1689); bot., a form of branching in which each successive axis divides into two (1707) [19 (3: 326-327)].

Aetiology – phil., the science or philosophy of causation; that part of philosophy which treats of the demonstration of causes (1660); med., the branch of medical science which investigates the causes and origin of diseases; the scientific exposition of the origin of any disease (1684) [19 (1: 149)].

Genus – phil., a class or a kind of things which includes a number of subordinate kinds as sharing in certain common attributes (1551); zool., bot., a classificatory group comprehending a number of species possessing certain common structural characteristics distinct from those of any other group (1608) [19 (4: 123)].

Термінологія філософії як реципієнт

Symptom – med., a physical or mental feature which is regarded as indicating a condition of disease, particularly such a feature that is apparent to the patient (1398); phil., an empirically detectable feature of the situation which is a reliable sign of some further truth (1611) [19 (10: 372)].

Autonomy – polit., the right of self-government, of making its own laws and administering its own affairs (1623); phil., the Kantian doctrine of the Will giving itself its own law, apart from any object willed (1817) [19 (1: 575)].

Такий тип транстермінологізації ми спостерігаємо і в нафтогазовій термінології, яка виступає в основному реципієнтом:

Absorber – phys., a material that absorbs radiation or causes it to lose energy; petrol. engin., equipment in acid gas removal units where neutralization reactions of acid gases is achieved using amines or carbonates.

Anisotropy – phys., of unequal physical properties along different axes; petrol. engin., differences in rock-segments showing different responses when measured.

Не слід вважати наслідком транстермінологізації будь-яке існування термінів із однаковими формами та різними значеннями у кількох терміносистемах. Наявні випадки омонімів, які утворилися в результаті інших причин, таких як випадковий збіг форм, історичних фонетичних змін у слові. Наприклад:

Термін *agama* у філософії означає божество: *one of a number of Indian treatises composed since the 1st cent. A.D. which are outside the Vedic tradition, but are regarded authoritative by the followers of Vishnuism, Shivaism, and Shaktism* і походить із санскриту *āgama*, що має значення традиція [18]. У зоології цей термін позначає ящірку: *any lizard of the agama family* і утворене із карибської у кінці 18 століття [18].

Термін *babbitt* теж є омонімічним. У нафтогазовій термінології він позначає світлий антифрикційний сплав, баббіт: *a soft metal alloy used in some seals and bearings* [15: 31]. Це є термін-епонім і походить від американського винахідника Ісаака Баббіта: (Isaac Babbitt) (1799-1862), У загальноживаній мові ця номінація позначає типового американського буржуа, нічого

не має справи із нафтогазовим терміном і походить від імені основного героя роману «Бєббіт» (1922) Сінклера Льюїса [18].

Термін *bar* у загальнотехнічній термінології позначає брусок: *a relatively long, evenly shaped piece of some solid substance, as metal or wood, used as a guard or obstruction or for some mechanical purpose* і має таке походження Middle English *barre* < Old French < Vulgar Latin **barra*, що означає гілка [18]. У нафтогазовій сфері цей термін є мірою атмосферного тиску: *pressure in atmospheres, approx 14.7 psia* і походить із грецької *baros* «вага» [18].

Висновки. Поповнення словникового складу англомовної термінології філософії та нафтогазової справи активно здійснюється в результаті транстермінологізації. Є два типи транстермінологізації: функціональна та семантична. Номінації, утворені у результаті цього процесу, є лексико-семантичними варіантами. Якщо походження термінів є різне, тобто вони є омонімами, існування однакових професійних одиниць у різних термінологіях нічого не має спільного з транстермінологізацією.

Перспективи дослідження. Перспективи роботи вбачаємо в дослідженні транстермінологізації у перекладацькому аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бучнева Н. Л. Когнитивно-информационный и лингвопрагматический аспекты метафоризации терминов в современной немецкой прессе: дисс... канд... филол. наук: 10.02.04 / Бучнева Наталия Леонидовна. – М., 2004. – 139 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / Вероника Петровна Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 346 с.
3. Зацний Ю. А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Зацний Ю. А. – Львів: Паїс, 2007. – 228 с.
4. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / Владимир Моисеевич Лейчик. – Издание 3-е. – М.: Изд-во. ЛКИ, 2007. – 256 с.
5. Лингвистическая энциклопедический словарь / [Гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Милюк А. В. Вторична номінація в отраслевых терминологиях (на примере терминологии культуры и спорта): дисс... канд. филол. наук: 10.02.01 / Милюк Анна Викторовна. – Краснодар, 2004. – 169 с.
7. Надольний І. Ф. Філософія: навч. посіб. / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко. – К.: Вікар, 1997. – 584 с.
8. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 215 с.
9. Ракшанова Г. Семантичні особливості науково-технічного терміна / Ганна Ракшанова // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С.198–201.
10. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
11. Тарасова В. В. Процеси детермінологізації, термінологізації і транстермінологізації в англійській авіаційній фаховій мові / Тарасова В. В. // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Випуск 43(4). – С. 156–161.
12. Фомина И. Н. Семантическая деривация в формировании английской политической терминологии: дисс... канд. филол. наук: 10.02.04 / Фомина Инна Николаевна. – М., 2006. – 189 с.
13. Фурсова Л. І. Семантичні зміни у процесі детермінологізації сучасної англійської економічної лексики: парадигматичні і синтагматичні аспекти Системні характеристики англійської економічної термінології в площі семантичної взаємодії термінів і загальної лексики / Л. І. Фурсова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: збірник наукових праць. – К., 2006. – Вип. 9. – С. 331–341.
14. Antia V. E. Terminology and Language Planning : an Alternative Framework of Practice and Discourse / Bassej Edem Antia. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Co, 2000. – 265 p.
15. Bahadori A. Dictionary of Oil, Gas and Petrochemical Processing / Alireza Bahadori, Chikezie Nwaoha, Malcolm William Clark. – Boca Raton: CRC Press, 2014. – 468 p.
16. Blackburn S. The Oxford Dictionary of Philosophy / Simon Blackburn. – Oxford, NY: Oxford University Press, 1996. – 418 p.
17. Mihaljević M. Croatian terminology in a time of globalization / Mihaljević Milica, Nahod Bruno // Terminologija in Sodobna Terminografija. – Ljubljana, 2010. – P. 17–26.
18. Online Etymology Dictionary // Режим доступу: <http://www.etymonline.com/index.php>
19. Oxford English Dictionary: in 12 Vol./ [Prepared by J. A. H. Murray, H. Dradley, W. A. Graigie, C. T. Onoins]. – Oxford: Clarendon Press, 1970.
20. Sager J. C. A Practical Course in Terminology Processing / Juan C. Sager. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1990. – 270 p.
21. Schmitz K.D. Indeterminacy of terms and icons in software localization / Klaus-Dirk Schmitz // Indeterminacy in Terminology and LSP: Studies in Honour of Heribert Picht / Edited by Bassej Edem Antia. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2007. – P. 49–60

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Гошовська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Наукові інтереси: семантичні процеси в термінологіях, розвиток лексичного значення, проблеми перекладацької еквівалентності у технічних текстах, історія становлення термінології.

УДК 811.161.2

АКТУАЛЬНІСТЬ ЗБИРАННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ГОВІРКОВИХ НАЗВ СПОРІДНЕНОСТІ І СВОЯЦТВА

Тетяна ГРОМКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто лексику на позначення родинних зв'язків. Пропонується питальник для збирання, класифікації з метою подальшої семантичної й структурної характеристики назв спорідненості і свояцтва української діалектної мови.

Ключові слова: лексема, родинна лексика, родинні зв'язки, спорідненість, свояцтво, говірка, діалектна назва, семантика.

In the article a vocabulary denoting family ties has been considered. A questionnaire is offered for the collection and classification of such vocabulary with the aim of further semantic and structural description of the words denoting kindred and in-law relations in dialectal Ukrainian.

Key words: lexeme, vocabulary denoting family ties, kindred and in-law relations, patois, dialectal name, semantics.

Лексико-семантична група «назви спорідненості і свояцтва» (далі – НСС) час від часу привертає увагу дослідників. Адже саме вона має такі якості, що дозволяють вважати її одним з найзручніших об'єктів для аналізу. По-перше, це давність походження найменувань за спорідненістю, тобто назви осіб за родинними стосунками належать до традиційного шару лексики і пройшли довгий і складний шлях розвитку. Друга важлива ознака цієї лексико-семантичної групи – суворість системності і побудова за термінологічними закономірностями. І третя ознака групи – це широке і активне вживання її складових у мовленні будь-яким носієм мови.

Аналізовані назви неодноразово ставали об'єктом пильної уваги вчених. Проте історія їх форм і значень, стилістичні функції, ареальна варіантність тощо залишаються недостатньо дослідженими.

Так, слов'янське мовознавство репрезентує дослідження НСС на матеріалі російської [11], української мов [2]. Етимологічне трактування термінів спорідненості належить О. Трубочову [14], М. Гримичу [3]. У контрастивному плані НСС вивчалися на матеріалі російської й білоруської [6], чеської й словацької [19], російської й чеської мов [10], слов'янських та інших індоєвропейських [1], а також типологічно неспоріднених мов [12].

НСС фіксується у багатьох *етнографічних* дослідженнях, як загального характеру стосовно сімейного побуту та обрядів і традицій (Р. Чмелик) [17], так і більш вузької спрямованості (М. Маерчик [9] та ін.).

Лінгвістичний аналіз подає незначна низка досліджень стосовно і сімейної обрядовості, і позначень спорідненості та свояцтва. Так, однією із хрестоматійних є праця А. Бурячка [2]. Діалектологія використовує культурно-історичний аспект вивчення родинних відносин.

В. Яковлева зосередила увагу на вивченні вербалізації родинних концептів в українській мовній картині світу, зокрема вона розглянула лексеми мати та батько як компоненти фразеологічних одиниць у контексті етнокультурних концептів [19], їх семантико-синтаксичні властивості тощо.

У цьому ж етнолінгвістичному ключі НСС намагається опрацювати Д. Добрусинець [4], О. Семенов, яка вказує, що такий підхід до вивчення лексики не лише «передбачає з'ясування широкого кола питань загальнофілологічного, загальнокультурного спрямування», але його слід активно залучати до навчального процесу з метою «формування умінь і навичок етнолінгвістичного аналізу літературної і говіркової лексики» [13: 60].

Проблемі вивчення лексичного складу новоствореного діалектного масиву та збереженню архаїчних і колоритних лексем давніх говірок, наприклад: В. Дроботенко – родинна лексика у говірках Донеччини [5], Л. Колеснік – у буковинських говірках [7], І. Ходикіна – говірки Північного Приазов'я [15] та ін. [16]. На жаль, тематична група НСС інших говірок (а серед них і Кіровоградщини) на сьогодні залишається ґрунтовно не вивченою. За винятком вказаних аспектів дотепер у діалектологічних студіях системні відношення в аналізованій групі не висвітлювалися. Відтак можна констатувати відсутність всеукраїнського діалектного арсеналу назв на позначення спорідненості і свояцтва, що й засвідчує актуальність цього дослідження.

Українське звичаєве право розрізняє спорідненість, що виражає стосунки між людьми, які кровно пов'язані, і свояцтво, що виражає відносини осіб, які перебувають у стосунках внаслідок одруження чоловіка і жінки з різних родин. Рід і родина – невід'ємні соціальні поняття,

фігурують у житті кожної людини, вони ввійшли в лексикон кожної мови ще з давніх часів, позначаючи низку поколінь, що походять від одного предка та групу людей, кровно споріднених (чоловік – жінка – діти та інші близькі родичі), які живуть разом.

Основною метою є з'ясування загальних і специфічних рис НСС, адже саме вони, крім того, що належать до найдавнішого пласту лексики слов'янських мов, є чи не найбільш уживаними у процесах комунікації [8: 56].

Акцентуємо, що назви спорідненості і свояцтва – не безладний набір слів, вони позначають певну систему. Їх сутність полягає у тому, що з безлічі родинних відносин вони виділяють ті, які є найнеобхіднішими. НСС виступають як альтернативи власним іменам у мікросоціумах мовців.

Слово «термін» у сполученні терміни спорідненості використовується не в суворо закріпленому за цим поняттям значенні, для якого характерна однозначність і відсутність особливого емоціонального забарвлення. У лінгвістиці воно часто використовується в найрізноманітніших значеннях. Так, за давно усталеними традиціями, говорять і про терміни спорідненості [2: 67].

Услід за Л. Ніколаєвою, під терміном спорідненості розуміємо лексичну одиницю, основним значенням якої є позначення особи за спорідненістю, нейтральну за своїм стилістичним та емоційним забарвленням [12].

Слов'янські ТС є продовженням індоєвропейської системи ТС. Вони сягають своїми джерелами різних хронологічних зрізів існування. У зв'язку з цим диференціюються загальноіндоєвропейські паралелі; паралелі, що належать до праслов'янської епохи (вони також мають індоєвропейські витоки); ТС, що відображають період самостійного розвитку слов'янських мов.

Терміни спорідненості вчені поділяють на терміни кровної спорідненості (батько, мати, син, дочка, брат, сестра, дід, баба, внук, онука, племінник, племінниця, дядько й тітка) та терміни свояцтва (наречена, наречений, чоловік, дружина, вдова, свекор, свекруха тощо) [17].

Якщо сучасна українська мова має розвинену систему родинної лексики (назви спорідненості та свояцтва), то діалектний матеріал цього пласту залишається недостатньо опрацьованим. Заслугують уваги праці як суто лінгвістичної спрямованості, так роботи суміжного дослідження – етнолінгвістичного, власне історичного тощо.

Узагальнення даної роботи плануємо застосувати для комплексного дослідження родинної лексики говірок Кіровоградщини (степових, середньонадніпрянських південно-східного наріччя і подільських південно-західного) та інших регіонів України, для з'ясування закономірностей структурної організації діалектної лексики на позначення ступенів спорідненості.

Пропонуємо прикладний питальник для збирання, класифікації з метою подальшої семантичної й структурної характеристики та ареальної потенційності НСС української діалектної мови.

I Загальна характеристика спорідненості. Основні поняття

- 'сім'я' сім'я, сімейство, посімейство, родина, фамілія, фамилія, челядь і т.ін.;
- 'покоління, сукупність родичів однакового ступеня спорідненості' верства, коліно, рід і т.ін.;
- 'рід, ряд поколінь, що походять від одного предка' рід, род, родина, сім'я, сімейка, сімеєчка, сімейство, сімейственість, фамілія і т.ін.;
- 'прізвище' прізвище, назвисько, фамілія, хвामілія і т.ін.;
- 'спорідненість' родство, родинність, сімейственість і т.ін.;
- 'родич' родич, рожденик, сородич, родичка, родак, рідняк, зродняк, рідний, кровний, крєвний, крєвняк, близький, сім'янин і т.ін.;
- 'родичка' родичка, родачка, крєвна, крєвнячка т.ін.;
- 'рідня' родина, рід, рідня, родичі, крєвні, кровні, свої та ін.;
- 'ріднитися, вступати в родинні зв'язки й стосунки, ставати родичами' ріднитися родичатися, родатися і т.ін.;
- 'спадкоємність поколінь' родовід і т.ін.;
- 'перелік поколінь одного роду, що встановлює походження і ступені спорідненості' родовід і т.ін.;
- 'той, хто починає рід' родоначальник, родоначальниця і т.ін.

II Назви спорідненості по прямій лінії

Назви спорідненості по прямій лінії першого ступеня:

назви повної спорідненості:

‘рідний батько’ батько, тато, татко, татусь, татусьо, татуньо, татусенько, татцьо, татусик, татуньо, таточко, татунечко, татусечко, папа, отець, няньо, неньо, нянько, дядьо, дедьо і т.ін.;

звертання до батька: тату, батю, няню, неньо, неньку, лелю, дедю, апо т.ін.;

‘рідна мати’ мати, матінка, матуся, матуня, матіночка, матінонька, матусечка, матусенька, матунька, матонька, маточка, мама, мамка, неня, ненька, ненечка і т.ін.;

‘рідний син’ син, мій хлопець і т.ін.;

‘єдиний син у сім’ї’ одинак, єдинак, одинець, одинчик, їдинець т.ін.;

‘рідна донька’ дочка, донька, доня і т.ін.

‘єдина дочка у сім’ї’ одиначка, одиниця, їдиниця, одиничка т.ін.

назви неповної спорідненості:

‘нерідний батько’ батько, вітчим і т.ін.;

‘нерідна мати’ мати, мачуха і т.ін.;

‘нерідний син’ пасинок, пасерб, пасерник, синовець, пасимок, приведеник, прихідняк, нерідний син, невласний син, не мій хлопець і т.ін.;

‘нерідна донька’ пасербиця, пасербниця, приведениця, пачірка, пачерка, падчериця, пасениця, нерідна донька, нерідна дівка, невласна дочка, невельювка і т.ін.

Назви спорідненості по прямій лінії другого ступеня:

‘рідний дід’ дід, дед, деда, дідо, дідусь, дідунь, дідусик, дідик, дідок, дідуник, дідуньо, дідунечко, дідочко, дідуга, дідуган, дідур, дідурай, дідурга, дідише, дідисько, дідора, старий і т.ін.;

‘рідна баба’ баба, бабка, бабуся, бабуня, бабця, бабушка, бабунька, бабуля, бабулька, бабера, бабега, бабище, бабища, бабиша, бабаса, бабасище, бабиця, стара і т.ін.;

‘рідний онук’ внук, онук, онука, унук і т.ін.;

‘рідна онука’ внука, внучка, онука, унука і т.ін.

Назви спорідненості по прямій лінії третього і дальших ступенів

‘рідний батько діда (баби)’ прадід, дід і т.ін.;

‘рідна мати діда (баби)’ прабаба, прабабка, прабабуся, прабабця, прабабище і т.ін.;

‘рідний син внука (онуки)’ правнук, правонук, правонука і т.ін.;

‘рідна дочка внука (онуки)’ правнук, правонук, правонука і т.ін.

Назви четвертого ступеня спорідненості по прямій лінії:

‘рідний батько прадіда (прабаби)’ прапрадід, предіт і т.ін.;

‘рідна мати прадіда (прабаби)’ прапрабаба, прапрабабуся, прапрабабця і т.ін.;

‘рідний син правнука (правнуки)’ праправнук, праправнучок і т.ін.;

‘рідна дочка правнука (правнуки)’ праправнука, праправнучка і т.ін.

III Назви спорідненості по бокових лініях

Назви першої бокової лінії спорідненості:

‘рідний брат’ брат, рідний брат і т.ін.;

‘рідна сестра’ сестра, сеструхна, сестриця, сестронька, сестриченька, сеструся, сеструня, рідна сестра, сестричка і т.ін.;

‘названа сестра’ посестра, посестрина і т.ін.;

‘рідний син брата (сестри)’ племінник, небіж, братів, братовий, сестрин і т.ін.;

‘названий брат’ побратим, побратимець, побратан, побратимко;

‘рідна дочка брата (сестри)’ племінниця, небога, братанка, сестрениця і т.ін.

Назви другої бокової лінії спорідненості:

‘рідний брат батька (матері)’ дядько, стрий, стрийко, стрик, стрико, вуй, вуйко, уйко і т.ін.;

‘дружина батькового (материного) брата’ уйна, вуйна, вуйчина, вуянка, тітка, дядина, дядна, андя, стрийна, стрина, стриянка т.ін.;

‘рідна сестра батька (матері)’ тітка, тета, тетья, тітя, тьотя, цьотка, цьоця, леля, стрийна, вуйна і т.ін.;

‘рідний син батькового (материного) брата (сестри)’ племінник, племенник, плимняник, сестринець, сестрич, сестринич, сестрінок, сестричний, непіт, непот, братан, братняк, братранець, братанич, братаник, братенік, небіж, небога, двоюрідний брат, брат у перших, брат у первих, перший брат, первий брат, стриєчмий брат, стрийчаник, стрийчиник, стричиник, стричаник, вуйчиник, вуйчаник, вуйченик, вуєчний брат, пасерб, тітчиник, тітчаник, тьотечник, тютчаник і т.ін.;

‘рідна дочка батькового (материного) брата (сестри)’ племінниця, братнячка, братанна, братанка, братаниця, братаничка, пасестра, пасьостра, сестрениця, сестрянка, сестрільниця, сестрінниця, сестрівниця, сестрінка, сестрична, небога, непота, двоюрідна сестра, сестра у перших, сестра у первих, перша сестра, перва сестра, стрієчна сестра, стрійчанка, стрічанка, стріянка, вуйчанка, вуєчна сестра, тітчанка і т.ін.

Назви третьої бокової лінії спорідненості:

‘рідний брат діда (баби)’ брат діда, брат баби, дідів брат, бабин брат, двоюрідний дід і т.ін.;

‘рідна сестра діда (баби)’ сестра баби, сестра діда, бабина сестра, дідова сестра, двоюрідна баба і т.ін.;

‘рідний син брата (сестри) діда (баби)’ двоюрідний дядько, дядько у перших, дядько у первих, двоюрідний брат батька, двоюрідний брат матері, батьків двоюрідний брат, материн двоюрідний брат і т.ін.;

‘рідна дочка брата (сестри) діда (баби)’ двоюрідна тітка, тітка у перших, тітка у первих, двоюрідна сестра батька, двоюрідний сестра матері, батькова двоюрідна сестра, матрина двоюрідна сестра і т.ін.;

‘рідний син дочки (сина) брата (сестри) діда (баби)’ троюрідний брат, брат у других, брат у других, стрієчний брат у другому, стрієчний брат в другім, вуєчний брат в другім, другий вуєчному брат і т.ін.;

‘рідна дочка дочки (сина) брата (сестри) діда (баби)’ троюрідна сестра, сестра у других, третя сестра, стрієчна сестра і т.ін.

Назви четвертої і п’ятої бокових ліній спорідненості:

‘брат прадіда (прабаби) або прапрадіда (прапрабаби)’ старший дядя, найстарший дядько, прадядя, старший стрій, найстарший стрій, найстарший вуй, брат у третіх (четвертих), чотириюрідний брат і т.ін.;

‘сестра прадіда (прабаби) або прапрадіда (прапрабаби)’ старша тьотя, найстарша тітка, пратетка, сестра у третіх (четвертих), чотириюрідна сестра і т.ін.

Назви свояцтва

‘чоловік, голова сім’ї й господарства’ чоловік, чоловіченько, чоловічище, чолов’яга, чоловічисько, хлоп, муж, мужик, мужичок, муженьок, муженько, супруг, хазяїн, газда, газда, господар, домівник, малжонок, ладо, старий і т.ін.;

‘жінка’ господиня, газдиня, газдиня, господарка, домашка, латочниця, хазайка і т.ін.;

‘мачуха’ мачуха, немати, матірма і т.ін.;

‘вітчим’ вітчим, отчим і т.ін.;

‘дитина’ дитина, дітина, дітвак, дитя, дзетко, дитинина, дитинча, шкабарча і т.ін.;

‘хлопець, особа чоловічої статі, що досягла статевої зрілості’ хлопець, хлопчак, хлопчук і т.ін.;

‘парубок, молодий неодружений чоловік, юнак’ парубок, парубець, парубчина, молодець, молодик, хлопець, парень, челядин, легінь, шугай і т.ін.;

‘дівчина, особа жіночої статі, що досягла статевої зрілості’ дівчина, дівка, дівчук, дівчачура і т.ін.;

‘дівчина шлюбного віку’ відданиця, княгиня, клягиня і т.ін.;

‘позашлюбна дитина – хлопець’ байстрюк, байштер, жировик, вилупок, букарт, бандер, бенькарт, знайдух, найдух, найдук, знайда, копил, копилець, копов, кропивник, покропивник, купцюх, хойшій, лагерча і т.ін.;

‘позашлюбна дитина – дівчина’ байстрючка, жировичка, копилка, копилиця, кропивниця, лагерча і т.ін.;

‘усиновлений хлопець’ годований, годованець, годованик, вигодованик, коханик, знайда, найда, найдух, синовець, приймич, приймак, покидьок, підкидьок, невелів і т.ін.;

‘усиновлена дівчина’ годована, годованка, годованиця, вигодованка, коханка, коханиця, знайда, найда, найдуха, найдушка, приймичка, невелювка і т.ін.;

‘близнята’ близнята, близнюки, двійня, двійнята, двойняжки, пунета і т.ін.;

‘близня’ близня, близнятко, двійня, одне і т.ін.;

‘близнюк-хлопець’ близняк, близнюк і т.ін.;

‘близнюк-дівчина’ близнючка і т.ін.

Назви, що виражають відносини свояцтва між чоловіком і дружиною та її родичами:

‘чоловік дочки’ зять, зятьок, зятечко, зятець, зятуньо, зятько, зятище, зятьсьько, зятуха, доччин чоловік, чоловік дочки і т.ін.;

’зять, що живе у батьків своєї дружини’ приймак, приймака, приймит, приймич, приймачище, привалень і т.ін.;

’чоловік сестри’ сестрин чоловік, сестри чоловік, зять, зятьок, зятечко, зятецько, зятуньо, зятько, зятище, зятьсько, зятуха, зеть, швагер і т.ін.;

’батько дружини’ тесь, тисть, тестонько, тестойко, тестенько, тещечко, тесьок, тещ, тещьо, тещочок, тєстік, тєстисько, тєстиско, тєстюра, тєстюга, жінчин батько, батько жінки, свекор, старий і т.ін.;

’мати дружини’ теща, тєстя, тища, тєсьцова, жінчина мати, мати жінки, свєкра, свєкруха, стара, тещенька, тещонька, тещечка, тещище, тещисько і т.ін.;

’брат дружини’ шурин, шуряк, шурак, шурей, шуринець, шурячок, шураченько, швагер, швагір, швагро, швагерко, швагерок, швагриск, швагрище, швагрисько, шовгор, сябер, свояк, жінчин брат, брат жінки і т.ін.;

’сестра дружини’ жінчина сестра, сестра жінки, свість, свістя, свістка, свістонька, свещенька, світилка, своячка, своякиня, своячечка, своячниця, своячениця, своякиня, швагорова, швагерка, швагрина, швагогриня, швагрина, шовгорина і т.ін.

Назви, що виражають відносини свояцтва між дружиною і чоловіком та його родичами:

’дружина’ жінка, жона, жонище, жонка, жонуха, жіночка, жінонька, жінойка, жінчище, женочка, дружина, баба, кобіта, супруга і т.ін.;

’синова дружина’ невіста, невістка, невіска, нивістка, невістиця, невістьоха, невіхна, синова, синиха, синувка, синухна, синова жінка, жінка сина, сноха, молодайка і т.ін.;

’братова дружина’ братова, братиха, братовиха, братиця, братухна, невістка, братова жінка, жінка брата, шовгорина і т.ін.;

’чоловіків батько’ свекор, свєкронько, свєкорко, свєкорчик, свєкруньо, свєкрище, свєкряга, свєкрок, свєкрок, свєкруньо, чоловіків батько, батько чоловіка, тєсть, старий і т.ін.;

’чоловікова мати’ свєкруха, свєкра, свєкрушка, свєкрушечка, свєкрушенька, свєкроха, свєкрівонька, свєкрухенька, свєкруня, свєкровця, свєкрунейка, свєкрухна, свєкрище, свєкрушище, свєкрушисько, стара, чоловікова мати, мати чоловіка, мама, теща і т.ін.;

’чоловіків брат’ брат чоловіка, чоловіків брат, брат чоловіків, дівєр, дівєрок, дівєрок, дівєренько, дівич, шурин, швагер, шовгор, свояк і т.ін.;

’чоловікова сестра’ сестра чоловіка, чоловікова сестра, зовиця, зовиця, зовиченька, зовична, зовичечка, золовиця, золовка, дівєрівна, швагорова, шовгорина, шовгориня і т.ін.

Назви, що виражають відносини свояцтва між батьками одружених, між зятьми та між невістками:

’батько зятя, невістки’ сват, сватач, сватик, сваток, сватонько, сватечко, сваточко, сваточенько, сватуню і т.ін.;

’батько синовій жінки’ невістчин батько, батько доччиного чоловіка, зятів батько і т.ін.;

’мати зятя, невістки’ сваха, сванька, мати жінки сина, невістчина мати, зятева мати, доччиного чоловіка мати, сватова, свашка, свашечка, свашенька, сваня, сванька, свася, свасюня, свахонька, свахуненька, свашуня, сваненька, сванечка, сванютка, свашище, свашисько і т.ін.;

’чоловік сестри’ шурин, шуринець, швагер, зять і т.ін.;

’чоловік сестри дружини (чоловіка)’ свояк, швагер, швагро, шовгор, чоловік сестри чоловіка, чоловік зовиці, чоловік сестри жінки, чоловік жінчиної сестри і т.ін.;

’дружина чоловікового брата’ жінка чоловікового брата, дівєрова жінка, ятрівка, ятровка, ятроха, ятруха, ятрівна, ятрівочка, ятрівонька, ятроха, ятрушенька, дівєрка і т.ін.;

’дружина брата дружини’ своячка, своячениця, швагорова, швагорова жінка, шуринова жінка, жінчиного брата жінка і т.ін.;

’дружина дівєра’ дівєрка і т.ін.;

Назви пов’язані із хрестинами:

’хрещений батько’ хрещений, нанашко, батько, батечко, татусь, татко, тотайко, нейко і т.ін.;

’хрещена мати’ хрещена, мамка, матка, маточка, матінка, матуся, нанашка, нанашкуля, тотайка і т.ін.;

’хрещеник’ хрещеник, хресник, похресник, покресник, хресний, хресновець, фін, фіїн, філін і т.ін.;

’хрещениця’ хрещениця, хресна, похресниця, покресниця, креснувка, фіна, фіїна, філіна і т.ін.

Таким чином, національна специфіка родинної терміносистеми побудована на принципах внутрішньомовних факторів і потребує пильного подальшого вивчення з урахуванням етнічної специфіки терміносистеми інших національностей, що проживають на території нашої країни. Актуальність дослідження родинної лексики говірок Кіровоградщини та інших регіонів України зумовлена необхідністю системно проаналізувати їх у загальноукраїнському та загальнослов'янському контекстах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Близнюк О. В. Сопоставительный семантический анализ терминов родства в различных лингвокультурах [Електронний ресурс] / О. В. Близнюк. – Режим доступу : <http://www.disscat.com/content/>.
2. Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А.А. Бурячок. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 150 с.
3. Гримич М. З історії української системи спорідненості [Електронний ресурс] / М. Гримич // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 4. – С. 59–64. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2000_4_13.pdf.
4. Добрусинець Д. Етнолінгвістичний аспект назв спорідненості [Електронний ресурс] : стаття / Д. Добрусинець // Теорія і практика викладання української мови як іноземної – Львів, 2007. – Вип. 2.: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc.../index.htm.
5. Дроботенко В.Ю. Лексика сімейних обрядів у говірках Донеччини [Текст] : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дроботенко Валентина Юріївна ; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2001. – 460 арк.
6. Козырев И. С. Из истории развития терминологии родства в русском и белорусском языках / И. С. Козырев // Русская историческая лексикология. – М. : Наука, 1968. – С. 3–19.
7. Колесник Л. Назви спорідненості й свояцтва у буковинських говірках / Л. Колесник // Культура слова. – 2010. – Вип. 72. – С. 141 – 146.
8. Лавровский П.А. Коренное значение в названиях родства у славян / Петр Алексеевич Лавровский / Послел. В.К. Журавлева и И.В. Журавлев. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 144 с. (Лингвистическое наследие XIX века.)
9. Маерчик М.С. Українські обряди родинного циклу крізь призму моделі переходу [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.05 / Маерчик Марія Степанівна; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К., 2002. – 20 с.
10. Микитенко Н. Ю. Сопоставительный анализ русских и чешских терминов родства (в диахронии и синхронии) / Н. Ю. Микитенко. – Режим доступа : <http://www.dslib.net/sravnit-jazykoved/>.
11. Моисеев А. И. Термины родства в современном русском языке / А.И. Моисеев // Филологические науки. – 1963 – № 3 – С. 120–132.
12. Ніколаєва Л. Б. Типологія термінів спорідненості [Електронний ресурс] / Л.Б. Ніколаєва. – Режим доступу : <http://www.disslib.org/>.
13. Семенов О. Етнолінгвістичний підхід у вивченні назв спорідненості і свояцтва / О. Семенов // Українська мова і література в школі. – 2005. – №5. – С. 60–63.
14. Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя / О. Н. Трубачев. – М. : URSS, 2009. – 240 с.
15. Ходикіна І. Родинна лексика у говірках Північного Приазов'я / І.І. Ходикіна // Українознавчий альманах. Випуск 9. – Київ, Мелітополь, 2012. – С. 185–188.
16. Хомчак Л. Надсянсько-західнополіські лексичні паралелі на прикладі родинно-обрядової лексики / Л. Хомчак // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2008. – № 18. – С. 65–74.
17. Чмелик Р.П. Мала українська сім'я другої половини XIX – початку XX ст. (структура і функції) [Текст] / Р.П. Чмелик ; ред. М. Горбаль. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 1999. – 142 с.
18. Яковлева В.Б. Фразеологізми з назвами спорідненості та свояцтва в контексті етнокультурних концептів // Матеріали III науково-практичної конференції молодих учених «Методологія сучасних наукових досліджень» : У 2-х ч. – Ч.1. – Харків : ХНТУ, 2006. – С. 79.
19. Ivanová-Šalingová M. O príbuzenských názvoch v slovenčine a češtině / M. Ivanová-Šalingová // Slovenská reč, Ročník 42. – 1977. – Č. 6. – S. 356–365.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Громко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: діалектна лексика Кіровоградщини, методика збирання діалектизмів, викладання української діалектології.

УДК 81'276.6: 359

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОРСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Олена ДАКІ (Ізмаїл, Україна)

У статті розглянуто динамічні процеси у складі української морської термінології упродовж останніх десятиріч, зокрема, висвітлено зовнішні та внутрішні чинники появи неологізмів, неозапозичень, нових значень у відомих словах (неосемантизмів) на матеріалі термінів-назв суден.

Ключові слова: термін, морська термінологія, динамічні процеси, неологізми, неосемантизми, неозапозичення.

The article deals with the dynamic processes in the Ukrainian maritime terminology over the recent decades. In particular external and internal factors of the emergence of neologisms and the new values of the well-known words on the basis of terms (ships' names) are presented.

Key words: term, maritime terminology, dynamic processes, neologisms, new borrowings.

Українська морська термінологія – це окрема галузева терміносистема, яка активно формується, поповнюючись новими термінами. Вона включає кілька галузей термінів, що обслуговують військово-морську, морську і річково-морську справи: судноводійство, судноплавство, електромеханічне устаткування, портову мережу, суднобудування, судноремонт і супутні комп'ютерні технології.

У наш час морська терміносистема значно розширилася через бурхливий розвиток цієї сфери діяльності держави, що призвело до істотних лінгвістичних змін, а саме інноваційних процесів у самій терміносистемі, і як результат, до появи нових запозичених термінів, до розширення функціональних меж традиційних морських термінів.

Мета статті: схарактеризувати динамічні процеси у сучасній морській термінології.

У зв'язку з цим поставали такі **завдання**: описати терміни-назви суден у військово-морській та цивільній морській сфері; проаналізувати виявлені у ході дослідження семантичні процеси.

В українському термінознавстві обмаль студій з морської термінології. У цій галузі працювали Т.Д. Михайленко (формування і функціонування військової терміносистеми) [6], Л.В. Туровська (періодизація української військової термінології) [8], О.Я. Андріянова (формування та семантика військово-морської термінології) [1], Л.В. Ярова (російські терміни судноводійства) [9].

Матеріалом дослідження стали терміни-назви суден, дібрані зі словників, енциклопедій, навчальної літератури (підручників та посібників) для студентів морських академій.

У військово-морській сфері завдяки запровадженню передових технологій при будованні кораблів динамічні процеси простежуються особливо чітко. До найновітніших термінів належать, наприклад, такі терміни-назви військових кораблів: *багатоцільовий підводний човен атомний, багатоцільовий підводний човен, підводний човен спеціального призначення; авіаносець багатоцільовий, десантний транспорт-док, танко-десантний корабель, великий десантний корабель, малий десантний корабель, десантний катер, підводний човен атомний з ракетами балістичними, авіаносець багатоцільовий атомний* тощо [2].

Серед цих термінів є такі, які відомі широкому загалу ще з часів вітрильного судноплавства (*фрегат, корвет*), але змінили своє значення (процес неосемантизації) у наш час.

Фрегат. 1. У гребному флоті – легка галера, а у вітрильному – військовий трищогловий корабель з прямими вітрилами; також купецьке вітрильне судно (XVIII-XIX ст.) [7 (10: 642)].

Термін *корвет* в 11-томному Словнику української мови має вже два значення, одне – давнє: 1. *Трищогловий військовий вітрильний морський корабель XVIII-XIX ст.*, а друге – більш сучасне: 2. *Охоронне й розвідувальне судно англійського флоту, що його використовували під час другої світової війни для боротьби з підводними човнами* [7 (4: 286)].

У наш час завдяки безперервному поступу технічного прогресу семантичне наповнення цих термінів змінилося, але ще не є кодифікованим, стандартизованим та систематизованим. Сучасний зміст термінів: *фрегат* – основний клас ескортних бойових кораблів, призначених для пошуку і знищення підводних човнів, протиповітряної і протиракетної оборони кораблів і транспортів при діях в складі корабельних ударних угруповань або ордерів авіаносних з'єднань, десантних загонів чи конвоїв [3]; *корвет* – (фр. *corvette*, від лат. *corbita* – *корабель*) – клас багатоцільових військових кораблів ближньої морської зони, призначених для дозорної і конвойної служби, протичовнової і протиповітряної оборони військово-морських баз і пунктів базування [3: 359].

До більш порівняно новітніх термінів-назв сучасних військових кораблів, які використовували й раніше, але значення яких було переосмислено в останні роки, тобто неосемантизмів, належать і такі: *крейсер, есмінець, протичовновий корабель, підводний човен*.

У наш час з'явилися також нові кораблі, а відповідно й нові терміни, що позначають їх. Наприклад: *вертольотоносець*, названий за аналогією з *авіаносець* – військовий корабель, що переміщає на собі авіацію; *корабель-арсенал* – судно, яке являє собою пересувний ракетний комплекс, перші випробування якого пройшли в 2001–2002 роках.

Слід зазначити, що військово-морські терміни суворо регламентовані законодавством, чинним у військовій сфері кожної країни, оскільки обслуговують військові кораблі, що знаходяться на державній службі.

Українські військово-морські терміни, зокрема і назви суден, в більшості випадків запозичаються, причиною цього явища є вплив екстралінгвальних чинників, як-от: поява і запозичення нових класів, підкласів або типів військових кораблів у держав, які мають на сьогодні ключові позиції у військово-морській справі через давні морські традиції у судноплаванні та високорозвинені передові сучасні технології виробництва та обслуговування таких кораблів.

Спостерігається тенденція до уніфікації термінів-назв суден з міжнародними та закордонними класифікаціями, через що назви класів, підкласів або типів військових кораблів можуть перейменовуватися, наприклад, на зміну класифікації ВМФ СРСР у Росії та Україні нещодавно був запроваджений клас *фрегат* замість попередніх класифікаційних термінів: *сторожовий корабель* та *великий протичовновий корабель*. Відзначимо, що морські терміни тяжіють до присвоєння назві корабля додаткової абrevіатурної назви, яка функціонує лише у вузькому професійному середовищі.

Зауважимо паралельне функціонування одних і тих самих назв у якості загальновідомих слів (процес детермінологізації) і термінів, наприклад: *авіаносний корабель (авіаносець)* у 11-томному словнику української мови тлумачиться так: «*військовий корабель з майданчиком для зльоту й посадки літаків, а також ангарами для них*» [7 (1: 9)], а у термінологічному сенсі *авіаносець* означає великий надводний корабель спеціального призначення, покликаний забезпечувати повітряне прикриття з'єднання кораблів, висадження сил десанту, нанесення повітряних ударів по з'єднанню кораблів і окремим кораблям супротивника, по його прибережній береговій обороні, а також транспортувати вантажі і людей [2].

Крейсер у тлумачному словнику зафіксовано зі значенням: «*Великий швидкохідний військовий корабель з могутнім озброєнням*» [7 (4: 332)]. Водночас у термінологічному сенсі цей номен позначає великий бойовий надводний корабель, призначений для виконання завдань незалежно від основних сил флоту, серед яких може бути знищення бойових кораблів (надводних і підводних) і торговельних суден супротивника, оборони своїх з'єднань бойових кораблів і конвоїв, вогневої підтримки приморських флангів сухопутних військ і забезпечення висадження морських десантів.

Цивільні судна не мають суворої міжнародної класифікації, терміни-назви сучасних цивільних суден виникли, як правило, порівняно нещодавно. Частина термінів відома більшості носіїв української мови, але не в термінологічному значенні, і широко вживається у художніх творах, мас-медіа, у побуті, наприклад: *лайнери, круїзні судна, танкери, сейнери, траулери, китобійні судна, криголами, буксири, понтони, баржі*. Цікавим видається той факт, що термін *глісер* виник ще у XIX столітті, хоча нерозповсюджений, на протипагу цьому факту термін *буксир* вживається як загальнонародне слово, тобто воно зазнало детермінологізації. Зазначені назви суден зафіксовано у 11-томному Словнику української мови. Розглянемо мовний матеріал:

Лайнер, а, ч. Велике океанське, морське пасажирське або вантажне судно [7 (4: 438)];

Танкер, а, ч., мор. Самохідне наливне судно для перевезення рідких вантажів без тари [7 (10: 33)];

Сейнер, а, ч. Морське моторне або моторно-вітрильне рибальське судно [7 (9: 111)];

Траулер, а, ч. Морське судно для механізованої ловлі риби тралом та первісної її обробки [7 (10: 238)];

Криголам, а, ч. Потужне судно, що, ламаючи кригу, прокладає шлях іншим суднам у замерзлому морі, річці тощо [7 (4: 342)];

Глісер, а, ч. Плоскодонне швидкохідне судно, яке внаслідок швидкого руху ковзає по поверхні води [7 (2: 86)]; *Буксир*, а, ч. 1. Судно або машина, що тягне за собою або штовхає інше судно чи машину [7 (1: 253)];

Баржа, і, ж. 1. Велике вантажне судно, що плаває своїм ходом або на буксирі. 2. *заст.* Веслове судно, схоже на катер [7 (1: 106)];

Понтон, а, ч. 1. Плавуча опора для кранів, копрів, причалів, наплавних мостів; використовується і як засіб переправи [7 (8: 165)].

Лише у лексемі *танкер* є позначка *мор.*, яка вказує, що це морський термін. Також у Словнику зазначено, що лексема *баржа* у другому значенні є застарілим словом. В основному всі ці тлумачення не є термінологічними.

Процеси неологізації, які полягають в існуванні новітніх термінів з морської справи, зокрема на позначення назв суден, істотно відсутні у середовищі фахівців. Проте зазначені терміни недостатньо описані у сучасних термінологічних словниках і важкодоступні через розкиданість

по нефахових словниках [5], недостатнє відображення або навіть повну відсутність у занадто коротких морських словниках в он-лайн. Порівняймо, *понтон* (рос. *понтон*; англ. *pontoon*, *caisson*, нім. *Ponton*) – плавзасіб 1) Плоскодонне судно чи пліт для утримання на плаву важких сталевих структур при їхньому буксируванні на місце складання. Служить для підтримки на воді тягарів (кранів, копрів і т. п.). Або є опорою наплавних мостів. Понтон призначений для формування причальної лінії на базах-стоянках. Різновиди: *понтон – основа кесона, понтон опори самопідіймальної морської основи, понтон резервуарний* [5].

Окремі різновиди суден також можемо знайти у цьому словнику, наприклад: *бурове судно, *буровое судно; **drilling vessel; ***Bohrschiff* – плавуча споруда для морського буріння свердловин, обладнана центр. прорізом в корпусі, над яким встановлена *бурова вежа*, і системою для утримання судна над гирлом *свердловини* [5].

До термінів-неологізмів належать назви спеціалізованих суден: *контейнеровози, ліхтеровози, рефрижераторні судна, лісовози* та ін. А також: *нафтовози, продуктонафтовози, газовози, спиртовози, масловози, рудонафтовози, вуглевози, рудовози, лісовози, зерновози, вуглерудовози, лісозерновози, бавовнолісовози, залізничні і автомобільні пороми, трейлеровози, контейнеровози.*

Термін *криголам* у професійному середовищі використовується в одній із категорій: *криголами-лідери, лінійні, допоміжні та портові криголами.* Порівняймо: *криголами-лідери* мають значення надпотужного судна, «призначеного для роботи у важких умовах льодів Арктики. Вони форсують особливо важкі льоди і, тим самим, забезпечують роботу іншим криголами, спільно з якими проводять в цих льодах транспортні судна» [4: 85].

Розповсюдженою моделлю для створення новітніх термінів є основоскладання, часто у якості спеціального слова застосовується термінологічне словосполучення, як-от: *днопоглиблювальні судна, ґрунтовідвізні шаланди, плавучі крани, плавучі доки, плавучі майстерні, кабельні судна, плавучі електростанції, плавучі бурові установки, бурові судна, трубоукладальники, судна забезпечення бурових робіт* та ін.

До термінів-назв суден, які можна класифікувати як неозапозичення, відносимо такі: *ролкер ro-ro, lo-lo, ro-рах, балкер, дрефтер* та ін. Так, сучасні назви *ролкерів* мають тяжіння до скорочених неозапозичень типу *ro-рах, ro-ro, lo-lo.* *Ролкер* або *ро-ро* (від англ. *roll on-roll off* – закотити, викотити) – судно з горизонтальним і горизонтально-вертикальним способом завантаження-вивантаження для перевезення колісної техніки (автомашин, роль-трейлерів та ін.), контейнерів та вантажів на піддонах [10].

Звичайно, що зміна формату судноплавства призводить до зникнення старих реалій і застаріванню (архаїзації, історизації) тих назв, які їх позначали, цей процес зафіксовано як у сфері військово-морських, так і цивільних морських термінів. Наведемо кілька прикладів:

Авізо (від італ. *aviso* – повідомлення) у значенні невеликого корабля XVIII-XIX ст. для розвідки і посильної служби.

Авіаматка – застаріла назва авіаносця.

Багала – арабське торговельне вітрильне судно. Різновид *дау (доу, дхау).* Багала з'явилася в VIII–IX столітті, і в дещо зміненому вигляді зустрічається і в наш час.

Байдак у значенні річкового вітрильного вантажного судна, яке використовувалося у XVII–XX століттях на Дніпрі, Німані та їх притоках.

Бригантіна (італ. *brigantino*), ця назва позначала двоцголове вітрильне судно XVIII-XIX ст.

Броненосець – корабель другої половини XIX – початку XX століття.

Галеас (від італ. *galeazza* – велика галера) – парусно-гребний військовий корабель в XVI-XVII ст.

Галера – гребно-вітрильне, двох-трищоглове військове судно.

Дредноут – загальна назва великих артилерійських кораблів на початку XX ст., що прийшли на зміну ескадреним броненосцям і передували лінкорам.

Каботьер (фр. *cabotier*) позначає невелике судно XIX століття.

Каравела – торговельне вітрильне судно XIII-XVII століття.

Пароходофрегат – військовий корабель, що мав в якості двигуна вітрила і парову машину.

Чайка – безпалубний плоскодонний човен запорізьких козаків XVI–XVII ст. І це лише незначна частка того великого масиву термінів, які можна віднести до історизмів та архаїзмів.

Отже, аналіз означуваної спеціальної лексики виявляє певні семантичні процеси, які відображають бурхливий розвиток науки і техніки, зокрема у морській справі як у світі, так і в Україні в останні роки. Для сучасної української морської термінології на рубежі XX–XXI ст.

характерні такі семантичні процеси: 1) неологізація, тобто поява неологізмів і неозапозичень під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників; 2) неосемантизація, тобто поява нових значень у відомих словах (неосемантизмів); 3) архаїзація та застарівання у складі української морської спеціальної лексики. Усі ці динамічні процеси супроводжуються переходом слів з одного стилю в інший завдяки детермінуванню морської спеціальної лексики.

Перспективу подальшого дослідження убачаємо у стандартизації нових термінів, кодифікації термінів згідно із стандартами термінотворення, з'ясуванні джерел запозичення та шляхів утворення нових термінів. Існує нагальна потреба в появі нових термінологічних словників, довідників, енциклопедій, у яких буде подано тлумачення українських морських термінів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андріянова О.Я. Військово-морська термінологія української мови: формування та семантика: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / О.Я. Андріянова. – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2011. – 21 с.
2. Бабич В.В. Город Святого Николая и его авианосцы / В.В. Бабич. – Николаев: Атолл, 2013. – 805 с.
3. Военный энциклопедический словарь. Министерство обороны СССР. Институт военной истории. – М.: Военное издательство. 1983. – 864 с.
4. Зеркалов Д.В., Тимошук Е.Н. Международные перевозки грузов: Учебное пособие / Д.В. Зеркалов, Е.Н. Тимошук. – К.: Основа, 2009. – 529 с.
5. Мала гірнича енциклопедія. В 3-х т. / За ред. В.С. Білецького. – Донецьк: Донбас, 2001. – Режим доступу: <http://www.vesna.org.ua/txt/biletskv/enc/index.html>
6. Михайленко Т.Д. Інтра- і екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах (на матеріалі російської, німецької та української мов): автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т.Д. Михайленко. – М., 1996. – 48 с.
7. Словник української мови: в 11-ти томах / [редкол. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
8. Туровська Л.В. До проблеми періодизації розвитку української військової термінології / Л.В. Туровська // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К., 2003. – Вип. V. – С.83–90.
9. Ярова Л. В. Російська морська термінологія судноводіння (лінгвістичний аналіз). автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 – російська мова / Л.В. Ярова. – Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 2000. – 21 с.
10. Энциклопедический словарь. – Режим доступу: <http://www.edudic.ru/bes>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Дакі – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Дунайського факультету морського та річкового транспорту Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного.

Наукові інтереси: термінологія, діалектологія, лінгвістична географія.

УДК 811.161.2:81'282.36

СПОЛУЧНИКИ У ГРАМАТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ГОВІРКИ ПОЛІЛІНГВАЛЬНОГО АРЕАЛУ

Марина ДЕЛЮСТО (Ізмаїл, Україна)

У статті на підставі свідчень діалектних текстів висвітлено функціонування сполучників у гетерогенній південнобессарабській говірці с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл., визначено специфіку їх текстової поведінки, інтегральні та диференціальні ознаки щодо інших українських говірок, центральні й периферійні діалектні явища.

Ключові слова: сполучник, говірка, діалектна риса, діалектний текст, полімовний ареал.

The article deals with a complex description of conjunction morphology in individual Ukrainian dialect spoken in the village of Shevchenkovo, Kiliya district, Odessa region on the basis of dialectal texts. The author analyses the peculiarities of conjunction text behavior; distinguishes integral and differential dialectal features among other Ukrainian dialects, central and peripheral dialectal phenomena.

Keywords: conjunction, dialect, dialectal feature, dialectal text, multi-lingual area.

Українські новожитні говірки на півдні Одеської обл. побутують в особливих обставинах тісної взаємодії з російською, болгарською, румунською, гагаузькою й іншими мовами. Специфічна ситуація інтерференції, переселенській характер цих діалектних мікросистем зумовлюють постійну увагу дослідників (В. П. Дроздовський, Л. С. Терешко, А. М. Мукан, Т. П. Заворотна, П. Ю. Гриценко, О. О. Мірошниченко, А. О. Колесников, О. А. Дакі). Однак чимало відомостей про них на сьогодні ще залишаються не з'ясованими. На думку діалектологів, успішно розв'язати проблему недостатності емпіричного матеріалу допомагає розгляд кожної говірки як окремої мовної системи, котру «... ефективно вивчити можна тільки за умови, якщо вивчати всі елементи системи і тільки цієї системи» [11: 426].

Саме тому об'єктом спостережень у статті обрано типову українську говірку ареалу – с. Шевченкове (стара назва Карамахмет / Карагмет) Кілійського р-ну Одеської обл. – одного з найбільших осередків компактного проживання українців у Південній Бессарабії (за інформацією сільради українці становлять 93,5%, росіяни – 4,5%, молдовани – 1%). Відомості з історії села свідчать, що воно, як і більшість інших українських Наддунав'я, почало формуватися наприкінці XVIII ст. мігрантами з різних областей України, зокрема з Таврії, Полтавщини, Криму, Запорозької Січі, що і досі живе в пам'яті найстарших представників говірки (*а л'уди с Криму // т'ікали с'уди // не т'ікали а обше пере^лходили // хто ви^лходи^л так / а хто т'ікали // і хва^лм іл'її / хва^лм іл'її переме^лн'али // той Заболотн'її // сказа^л / шоб не^л пит^лходила під ту / шо у Криму // а той Коваленко / а той // ос' ц'о г'речку по^лс'її // ос' наша сч'ас Гречко^лс'її*). А. М. Мукан, спираючись на історико-етнографічні розвідки, виникнення с. Шевченкове датує 1822 р., відзначаючи, що «...процент прибулих з західних (можливо, частково північних) областей» України у ньому «значно менший, ніж в інших селах» [13: 17, 18]. Закономірно, що специфіка творення даної говірки зумовила співіснування в її граматичній системі елементів багатьох українських говорів.

Мета статті полягає у тому, щоб схарактеризувати сполучники як елемент граматики аналізованої української говірки, визначити ознаки протоговорів, що сьогодні зберігаються у цій ділянці її мовної системи, описати інтегральні і диференційні ознаки сполучників щодо інших українських говірок, з'ясувати центральні й периферійні явища у їх морфології.

Джерелами дослідження стали транскрибовані відповідники мовлення носіїв говірки (фонозаписи 2006-2014 рр.) – діалектні тексти, спірання на які дає новий зміст системному вивченню граматики у вигляді функційної градації елементів структури, уможливило визначення кількісних параметрів усіх реалізованих граматичних форм, співвіднесення частотності їх уживання [8: 16–17].

Аналіз у текстах говірки службових слів, які виконують функцію зв'язку членів речень або окремих речень [3: 300], засвідчив менше функціональне навантаження та відносно невисоку представленість (10% від усіх частин мови) порівняно з літературним стандартом. Це пов'язано з тим, що у діалектному мовленні значну роль відіграють невербальні засоби комунікації – інтонація, міміка, жести, – а тому, як і в усіх українських діалектах [2; 10], поширені безсполучникові синтаксичні конструкції. Ф. Т. Жилко з цього приводу відзначав: «Відносно менше поширення сполучникових речень у діалектах порівняно з літературною мовою відбиває одну з давніших рис східнослов'янського синтаксису» [10: 123].

Тексти характеризує наявність обірваних фраз, зміст яких впливає з загального контексту, що нетипово для літературної мови (*і це бу^л м'її с'ід там / і каже йо^лму // шоб баба не^л носила [?] // а в'ін каже заплака^л*). Зафіксовано випадки відсутності контекстуально потрібних кон'юнктивів, зокрема *йак (о'с'о три^лнац'атого йун'а та вже буде два^лц'ат'один год [?] баби не^лмає)*. Крім того, парні сполучники часто функціонують як одиничні, хоча потенційно синтаксичні відношення потребують ще одного сполучного елемента: *йак (йакби) те^лбе в'ін схо^лт'її і з не^лїю з'їїтис'а / [?] в'ін би з'їїшо^лс'а; [?] йа за пер^лвого йшла зам'їж^л то була с'вад'ба; [?] на Мелан'ки то пре^лстав'ен'їїе було таке*.

У текстах частіше реалізуються **прості** кон'юнктиви *і, а, й, бо, де, та*. З-поміж **складних** активні сурядні *чи то, та й, ше й*, з-поміж **складених** – підрядні *потому шо, зато шо, коли...то, йак...та* та сурядний *йак...так і*. Складені кон'юнктиви, які є наслідком переходу у сполучники більше двох слів (типу *незважаючи на те, що; дарма що*), в аналізованій говірці, подібно до інших наддунайських [12: 13], не представлені.

Дослідники діалектної мови [2; 9; 10; 13; 14] відзначають перевагу складносурядних структур над складнопідрядними, ця закономірність властива й говірці с. Шевченкове.

Традиційно сурядні сполучники відповідно до вираженої ними синтаксичної семантики поділяють на єднальні, протиставні і розділові [15: 516], однак існують й більш детальні класифікації, зокрема К. Г. Городенська у сфері функціонування сурядних кон'юнктивів розмежовує 6 основних типів семантико-синтаксичних відношень, додаючи до названих зіставні, приєднувальні та градаційні [7: 3–4].

З-поміж **сурядних** сполучників найбільша частотність притаманна **єднальним** простим *і, й, та* й складеним *та й (та і), ше й (ходить' не^л можу ше й серце пере^лкл'у'чилось'а; та*

по^ми^ю би сапо^дзи / тухл'і т'і / та^й п'ішли б; приход'ат' т'і бат'ки й т'і; ве^ллика хата і с'іни; пове^лчер'али і уже посл'і ц'іх подарк'і^ю та^й порос^ходилис'). Такий характер вживання цих слів пов'язаний з тим, що у мовленні діалектоносійв, як і в інших українських говірках [10: 124], вони часто повторюються (та бе^лру тр'ан'ками / та тако пере^хил'айу тут горло тако; ну так'ім їа прош'айу йак дце ви / шо його й не^лзнали й не^лчули й не^лбачили; а во^ни удвох пришли і заходилис'а / і зробили п'іч і помазали; йак ме^лн'і понравил'с'а хлопе^лц' та^й їа хлопе^лц'в'і та^й шли). Дослідники південнобессарабських говірок відзначали в єднальному значенні й сполучник а [12: 14], однак в текстах цього не засвідчено, що дозволяє зауважити його периферійний статус.

Розділові сполучники представляють слова, властиві більшості українських говірок [1: т.3: ч.4: 187]: чи (Тол'а п'ішо^ю додому чи куд^а в'ін п'ішо^ю), або (ран'че^л ж ми дамби кидали / або йак от прор'вала дамба туте^лчки / в Л'ісках до Вилкова), які часто дублюються: чи-чи (чи в'ін мо^лдван чи не^лзнайу шо; уд'івайуц'а двоє чи троє чи б'іше і йдут' за кур'ами), чи-то ...чи-то (то^лд'і бе^лре чи то бабка чи то све^лкруха), то-то (то чулок не^лмає над'іт' / то дитину не^лма в шо вкutat') та особливий кон'юнктив іл'і (іл'і вже не^лможна сказат'; іду на роботу / іл'і од-ихну л'ажу; врод'е^л йак тут во^на ходила / іл'і там / іл'і прий'ж'ала), функціонування якого характеризує й інші українські новожитні говірки [1: т.3: ч.4: 187; 13: 199] та, очевидно, підтримується впливом російської мови.

Протиставні відношення виражає насамперед кон'юнктив а (хто має же^ллан'їе остайец'а / а хто не^лмає же^ллан'їа чи по здоров'і йому не^лце / іде додому; наш'і йшли на той край / а т'і хлопе^лц'і приходили на цей), з цією семантикою пов'язаний також первинно єднальний та^й (котор'і не^лмогли з'ійтис'а по характ'ер'у / та^й не^лйшли). Як і А. М. Муқан [13: 199], відзначаємо відсутність у мовленні поширеного в говірках південно-західного наріччя [6: к.168] протиставного кон'юнктива але. У текстах не реалізовано й протиставні сполучники проте, однак, натомість активно функціонує специфічний, «добре відомий у давній мові» [15: 81] сполучник но (но^л, ну^о) < (нъ): йес' дочка / но^л т'іко не^лживут' коло мене; но їа там сил'но те^лрп'іла. Останній у різних фонетичних варіантах но (но^л, ну^о) властивий й іншим степовим [15: 81], а також середньоадніпрянським [5: 120; 10: 256] і середньополіським [4: 156] говіркам. Ф.Т. Жилко зазначив, що хоча побутування цього сполучника більшість дослідників пов'язують із впливом російської мови, це не має під собою серйозних підстав, адже він виявляється в тих діалектних зонах, де вплив російської мови позначився найменше [Жилко 1966: 124].

Градаційні семантико-синтаксичні відношення з єднальним відтінком виражає парний складений сполучник йак...так і (і йак во^на сначала / так во^на і ш'ічас; йак хот'іли / так і гул'али). Кон'юнктиви не тільки...але і (й), не тільки...а і (й), що є виразниками градаційних семантико-синтаксичних відношень у літературній мові, у текстах не вживано.

Підрядні семантико-синтаксичні зв'язки реалізовані значно бідніше від літературної мови.

Атрибутивні семантико-синтаксичні відношення насамперед виражає сполучник шчо (шо). Як у більшості українських говірок [1: т.3: ч.4: 186], його вживають щодо назв істот (оц'а / шо ви були / во^на с^лсус'ідами не^лдуже), а також й щодо назв неістот (звече^лра мийемо ту посуду / шо во^ни пове^лчер'али; порозби^лвали сарай / шо ми робили).

Серед підрядних-означальних зафіксовано й сполучники которий, хто (благосло^лви боже пиш'у ц'у / котору ти даїеш; а ц'і наш'і / котор'і покликан'і отут о ж'інки; довол'н'і л'уди / хто робив), натомість поширений в українських говірках кон'юнктив йаккий [1: т.3: ч.4: 186] у текстах трапляється спорадично (і с'ім сорок / і под'іспанец' і каждий танец' йаккий в'ін не^лназиваїс'а / а ми його танц'ували), що дає можливість інтерпретувати його як периферійний елемент граматики говірки.

З'ясувальну семантику, як і в слобожанських та степових говорах [1: т.3: ч.4: 186], має сполучник шчо (шо): думала / шо з ума з'ійду; їа^лй не^лдумала / шо дожи^лву до пенс'її;

ви́ж пої́м'іт' шо ми бос'і ходили / шо нам руб'н п'іс'ат начисл'али. З'ясувально-цільове значення, подібно до більшості українських говірок [1: т.3: ч.4: 186], виражає сполучник *шчоб* (*шчоб*) (*ве'зи до'дому / шчоб н'іх'то н'і'чого не'взнаў; іа то'д'і зда'ла поста'ралас'а на х'ф'ерм'і з'рону / шчоб не' роздра'жит' прис'ідат'ел'а*).

Значення **причини** реалізується насамперед за допомогою кон'юнктива *зато шо*, властивого багатьом південнобессарабським [9; 13] та іншим степовим говіркам [12; 14]: *а в'ікно закриваїу / зато шо іа не'чуйу; та хто там прийде з'р'ідн'іх / зато шо ш'і'час ка'жне на робот'і; менш і бо'л'іли / зато шо не потр'ебл'али х'ім'ії*. Крім того, з цією семантикою у текстах, як і в інших степових говорах [9; 14], виступає слово *зато*: *та й зато во'ни так; ми сил'но ве'лико з'р'ешники / зато о'це он нас і на'казує*. Семантику причини мають й синтаксичні конструкції зі сполучником *бо* (*отстран'іц'а от' тойї роботи / бо вам це в'редне; не' п'ішла заму'ж / бо во'на ма'нен'ка оста'лас'а*). Рідше у цьому значенні зафіксовано складені сполучники *тому шо, потому шо* (*ме'н'і вс'ігда розр'ішали два к'ілограма вз'ат' / тому шо т'іки ска'зали нада те / іа оста'нус'а; но н'іх'то не' м'іг слова ска'зат' / потому шо т'іки хто слово ска'же / зразу роз'тр'іл'айут*). Кон'юнктиви *бо, тому шо, потому шо* активно вживаються й носіями середньополіських говірок [4: 159–160]. Спостережено й архаїчний підрядний сполучник *причино-наслідкових* відношень *того шо*, зафіксований й А. М. Муқан [12: 13], який у текстах реалізовано як *те шо* (*ну іа бо'йалас' те шо іх тут троїе було*).

Часові відношення виражають парні сполучники *коли...то* (*коли то'чуй бол'ти / то ц'і не' могли за м'ноїу вс'іт*), *коли ...тод'і* (*коли с'хоче'те / то'д'і і' буде'те прий'іж'ат*).

Умовні семантико-синтаксичні відношення передає парний сполучник *йак...то* (*бат'ко м'ій / як в'ін бу' та'кий смиш'лений / то іодо на вс'івалку ставили; а як ноч'і'у / то во'но вла'жне*), що у текстах говірки часто функціонує й у варіанті *йак...та* (*Вас'а як же'ни'єс'а / та була та; як спотик'нус' / та у тешч'і на руках вис'у; як д'ет'і воїни та п'а'ц'от полу'чайу*). Зі значенням умови пов'язаний й парний сполучник *йак...так* (*йак на'гнец'а / так на'їец'а во'ди*) та специфічний *йесл'і...то* (*во'ни може' розра'ботаїуц'а / а йесл'і н'е / то; йесл'і по'л'із у раз'в'ед'ку / то іодоу б'іл'ше да'їут' кушат*), зауважений і в інших степових та деяких поліських говірках [1: т.3: ч.4: 187].

У значенні **порівняння** провідна роль належить підрядному кон'юнктиву *йак* (*та'кий чор'нен'кий як кара'пузик сам; у нас мен'че' го'роду як в'ас; робили троїц'у ота'ку / як о'це в'іранда виши'ноїу*). Він вживається носіями говірки й у позиції властивого іншим говорам та літературній мові слова *ніж*, будучи додатковим засобом вираження значення вищого ступеня порівняння (*ну може' чут' старше' як ти; так і'її було л'екше як ме'н'і?!; іа то'д'і за ден' б'іл'ше робила як с'одн'і за полго'да; бо то'б'і не' буде бол'ше як двоїе д'ітей*). Такий характер функціонування кон'юнктива *йак* у аналізованій говірці досі не відзначався [1: т.3: ч.2: к.78], однак він спостережений у поліських та інших степових говірках [1: т.3: ч.4, 178]. Спорадично порівняльні семантико-синтаксичні відношення виражаються за допомогою сполучника *моў* (*по'душки на з'емл'у скла'даїе / моў ц'е во'на приб'ірайе*), поширеного у південно-західних говорах, зокрема у буковинських говірках [6: к. 176], та літературній мові, а також *наче* (*та та'к'і наче не'бачили*). Сполучника *ніж*, а також *немов, мовби, аніж* у текстах не зафіксовано; відсутність таких кон'юнктивів у граматичній системі говірок регіону зауважена й дотепер [9; 13].

Локативну семантику має підрядний сполучник *де* (*Над'а там ото жила поза'д'і / де Пугач; о'це де кухн'а / там була іама та'ко; не'ход'ат' ото там о / де не'нужно*), що вказує й на означальні відношення, які у літературній мові та інших говорах представляють відзайменникові кон'юнктиви *йа'кий, котрий, шчо, як* (*м'ій ха'з'айін / де по'мер фото'карточка; а вторий Ван'а цей / Н'утин брат / де Н'ути / Івана Гавриловича; ба'зар' бу' отам_о коло / де до вас іїхат*). Наголосимо, що полісемія сполучника *де* властива багатьом українським говіркам, зокрема більшості говірок південно-східного наріччя [17: 502] та деяким південно-західним [15: 78].

Таким чином, проведений аналіз сполучників у мовленні носіїв говірки с. Шевченкове дозволяє висновкувати про: їх меншу частотність порівняно з літературною мовою; перевагу складносурядних синтаксичних структур над складнопідрядними; периферійність протиставних кон'юнктивів *але, проте, зате, однак*, складених градаційних *не тільки...але і (й), не тільки...а і (й)* та підрядного означального *який*; наявність специфічних сполучників сурядності – розділового *і/ї* та протиставного *но (но^в)*, підрядності – причини *зато що, тому що* та умови *йесл'ї ...то*; полісемію сполучника *де*; уживання кон'юнктива *що (шчо)* у значенні атрибута і щодо назв неістот; центральність сполучника *йак* у вираженні значення порівняння.

Спостереження над морфологією сполучника засвідчили домінування у системі аналізованої говірки елементів південно-східного наріччя, передусім степового говору. Перспективу наступних розвідок убачаємо в подальшому аналізі морфологічного й інших рівнів говірки, що допоможе удокладнити її місце у системі говірок ареалу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Атлас української мови: [в 3 т.]. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. / [ред. тому І. Г. Матвіяс]. – К.: Наукова думка, 1984. – 498 с. – (391 карта); Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. / [ред. тому Я. В. Закревська]. – К.: Наукова думка, 1988. – 520 с.; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. – К.: Наукова думка, 2001. – 266 с. – (206 карт).
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / Степан Пилипович Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
3. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: підруч. / Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
4. Бідношя Ю. Синтаксичні функції сполучників у середньополіській говірці с. Машеве Чорнобильського району / Юрій Бідношя // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір. – Львів, 2005. – С. 155–163.
5. Брахов В. М. Сурядні сполучники в говірках Переяслав-Хмельницького району на Київщині / В. М. Брахов // Середньонаддніпрянські говори. – К., 1960. – С. 108–121.
6. Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини: Словозміна, службові слова / Костянтин Федорович Герман. – Чернівці: ПРУТ, 1998. – Т. 2. – 215 с.
7. Городенська К. Граматичний словник української мови: Сполучники / Катерина Городенська. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
8. Гриценко П. Е. Грамматический портрет диалекта / П. Е. Гриценко // Исследования по славянской диалектологии. – Вып. 16. – М.: Институт славяноведения РАН, 2013. – С. 9–36.
9. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 132–155.
10. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Федот Трохимович Жилко. – [2-е вид. перероб.]. – К.: Радянська школа, 1966. – 307 с.
11. Калнынь Л. Э. О задачах и предмете описательной диалектологии / Л. Э. Калнынь // Известия Отделения литературы и языка АН СССР. – 1970. – Т. 29. – Вып. 5. – С. 419–426.
12. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини / В. П. Логвин // Територіальні діалекти і власні назви. – К., 1965. – С. 33–43.
13. Муқан А. М. Украинские наддунайские говоры. Фонетико-грамматические особенности: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук: 661 «Языки народов СССР (украинский язык)» / А. М. Муқан. – К., 1961. – 16 с.
14. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості: дис. ... кандидата філол. наук / 661 Муқан Агафія Михайлівна. – Глухів, 1960. – 291 с.
15. Павлюк М. Українські говори Румунії. Діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – XVI, 784 с. – (Серія «Діалектологічна скриня»).
16. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1969. – 583 с.
17. Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – [3-є вид.]. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.: іл.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Дельсто – кандидат філологічних наук, в. о. доцента кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: українська діалектологія, діалектна граматики, міжмовна і міждіалектна взаємодія.

УДК-001.4(802.0):336.71

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСНОВНІ СПОСОБИ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ФІНАНСОВІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

Олександра ДУДА, Світлана РИБАЧОК (Тернопіль, Україна)

У статті розглядаються проблеми термінотворення в межах англійської фінансової терміносистеми. Словотворчі процеси об'єднують такі способи термінотворення: семантичний, афіксальний, безафіксний, основоскладання, абрєвіація, утворення термінологічних словосполучень.

Морфологічна структура англійського терміна фінансової лексики зумовлена способом термінотворення. Особлива увага приділяється дослідженню семантичного способу термінотворення і його видам.

Ключові слова: термінологізація, семантичний спосіб термінотворення, метафора, метонімія, розширення і звуження значення.

The article deals with the problem of word-building processes in the English financial terms system. They fall under the following types: semantic word-forming, affixation, conversion, composition, shortening and word-combining. The morphological structure of English financial term is conditioned by the typology of English word-forming processes. Special attention is paid to the investigation of the kinds of semantic derivation within the system of financial terminology in English.

Key words: terminologization, semantic word-formation, transfer based on similarity, transfer based on contiguity, generalization of meaning, specialization of meaning.

На сучасному етапі розвитку економіки України все більшого значення набуває наявність ефективно організованого фінансового ринку, здатного забезпечити потреби економіки в інвестиціях шляхом акумуляції тимчасово вільних фінансових ресурсів. З огляду на те, що фінансовий ринок країни формується в умовах трансформаційних процесів, він потребує ретельного дослідження як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Через незначний період функціонування порівняно з економічно розвинутими країнами, вітчизняний фінансовий ринок має певні вади, які не останньою чергою спричинені недосконалістю та невпорядкованістю української фінансової терміносистеми як реципієнта відповідної англійської терміносистеми.

Відтак, на сучасному етапі постала потреба виробити власну національну терміносистему на позначення понять фінансової галузі. Цьому у значній мірі сприятиме врегулювання питання перекладу англійських термінів фінансової галузі різних структурних типів українською мовою.

Актуальність дослідження зумовлена потребою цілісного й усебічного аналізу сучасної англійської фінансової терміносистеми, чутливої до швидких змін та появи нових фінансових понять відповідної галузі. Структурний аналіз англійських термінів фінансової галузі ще не був об'єктом окремого дослідження. Функціонування цих терміноодиниць у економічній сфері загалом і у фінансовій зокрема, а також широке використання їх у загальномовній комунікації детермінує встановлення загальних та специфічних закономірностей формування досліджуваної терміносистеми.

Мета цієї статті – встановити особливості термінотворення англійських фінансових термінів і виявити їхні основні структурні типи.

Англійській фінансовій термінології не характерна автономність у складі загальнолітературної лексики. Ядро її сформувалось внаслідок використання загальноновживаної лексики англійської мови для номінації нових економічних понять. Переосмислення значень загальноновживаних слів під впливом термінології відбувається внаслідок використання мовних одиниць в актах непрямой і опосередкованої вторинної номінації [5: 206].

На сучасному етапі розвитку термінознавства термінологізація загальноновживаних лексичних одиниць розглядається як один із продуктивних способів термінотворення. Семантична деривація ґрунтується на звуженні значення слова чи на перенесенні значень. Дослідження складу англійської фінансової терміносистеми переконливо доводить, що відповідні терміни переважно утворені на базі загальноновживаної лексики і творяться за звичайними нормами англійської мови. Наведемо деякі приклади. Слово *kerb* у неспеціальному словнику має значення *узбіччя, край тротуару*. У фінансовому бізнесі це слово слугує терміном на позначення тих угод, які укладались у той час, коли біржа вже не працювала. Слово *jobber* у загальномовному словнику має значення *людина, яка займається випадковою роботою або той, хто працює відрядно*. У сфері фінансового ринку це слово має значення джокера – спекулянта фондової біржі.

Зупиняючись на семантичному способі утворення англійських фінансових термінів, слід зазначити, що переважна більшість значень цих термінів утворена внаслідок двох семантичних процесів – метафоризації та метонімізації. Метафоричне перенесення слів загальноновживаної лексики у досліджувану терміносистему здійснюється за: а) подібністю форми; б) подібністю розташування; в) подібністю функції.

Метафоричне перенесення за подібністю форми. Слово *balloon* (*повітряна куля*) реалізує нове, набуте у терміносистемі термінологічне значення – вид позики, за умовами якого останній платіж на її погашення є значно більшим від попередніх. Слово *band* (*смуга, стрічка, край*) реалізує значення максимально допустимого відхилення курсу валюти платежу стосовно валюти, на якій ґрунтується застереження. (Згідно з правилами Європейської валютної системи (ЄВС) коливання курсів валют країн-учасниць не повинно перевищувати 2,25%).

Метафоричне перенесення за подібністю розташування. Слово *margin* має значення 1) *берег, узлісся*; 2) *запас*. У фінансовому значенні це – *грошова сума чи застава, розміщена у брокера з метою страхування від можливих втрат за відкритими ф'ючерсними контрактами*. Маржа не є частиною оплати за товар. Це сума, яку необхідно тримати в депозиті у брокера протягом усього часу угоди.

Метафоричне перенесення за подібністю функції. Слово *hedge* (*огорожа, плім*) у переносному значенні вживається для позначення термінової угоди, що укладена для страхування від ймовірного падіння цін: *break* (*отвір, тріщина, пролом*) має значення швидкого і різкого падіння цін; термінологічне словосполучення *bridge financing* набуває значення тимчасового, проміжного фінансування. До складу цього словосполучення входить слово *bridge*, яке має значення *міст, перемичка*.

Метонімія є менше продуктивною порівняно з метафоричним перенесенням значень загальноживаних слів. За метонімічного способу перенесення відбуваються не за подібністю, а за суміжністю понять, інакше кажучи, слово, що є назвою одного предмета чи явища, вживається для визначення іншого предмета чи явища, який перебуває з першим у взаємному зв'язку. У площині термінотвору розглядаються три види метонімії.

Назва процесу або стану може переходити на його кількісний показник: *gold reserves* – *золоті резерви центрального банку у вигляді золота і обсяг цього резерву*; *fineness* – *чистота дорогоцінного металу і одночасно проба*; *fudstock* – *запас сирової нафти, скрапленого натурального газу і розмір цього запасу*.

Назва процесу чи властивості переходить на предмет, який володіє цією властивістю чи виконує відповідну до процесу функцію або ж є результатом цього процесу: *advertising* – *процес інформації, покликаної допомогти виробнику вигідно реалізувати свою продукцію (товар, послуги, ідею), а покупцеві із користю придбати її; матеріальне вираження реклами у вигляді рекламної листівки телевізійного ролика тощо*; *act* – *поодинокі дія; офіційний документ, який має юридичну та фінансову вагу*; *exchange agreement* – *укладена на біржі угода купівлі-продажу товарів (як процес і як юридичної ваги документ)*. Назва предмета може переходити з цілого на частину чи з частини на ціле: *currency* – *грошова одиниця країни і тип грошової системи держави (валюта золота, паперова)*.

У словотвірних процесах англійської фінансової терміносистеми не виявлено особливих явищ, котрі відрізняли б її зі словникового загалу. Характерною ознакою досліджуваної системи термінів є її незамкненість, що виявляється в постійних змінах і поповненнях, а це пояснюється активною участю суб'єкта в процесах номінації економічних явищ і реалій фінансової галузі.

Продуктивність афіксального способу утворення фінансової терміносистеми англійської мови не є такою високою, як в інших наукових термінологіях, наприклад, у хімії, біології, медицині, до складу яких входять численні номенклатурні ряди. "Моделей афіксального творення є безліч. Термінологія ж узяла для себе лише деякі. Однак вони стали цементуючим чинником системної організації термінології" [6: 167].

У результаті аналізу англійської фінансової термінології виявлено похідні терміни, у яких можна виділити такі афікси: префікси – *over-*; *under-*; *ge-*; *un-*; суфікси – *-ing*; *-er*; *-ion*; *-able(-ible)*; *-ant*; *-ment*; *-y*; *-ty*; *-ive*; *-ee*; *-or*. Кожен афікс несе якимось навантаженням, а тому виконує певну семантичну функцію. Похідні терміни із суфіксом *-ing* використовуються переважно для позначення різних торгових операцій, розрахунків, платежів: *trading* – *продаж товарів, торгівля; укладання торговельних угод*; *clearing* – *виконання клірингу чеків чи векселів; рекламування, рекламна справа*.

В англійській фінансовій терміносистемі є значна кількість термінів, утворених особливим способом відокремлення форми множини іменника: *amends* – *винагорода (компенсація за збитки)*; *arrears* – *прострочення (платежу)*; *consols* – *консолідована рента*. У таких термінах граматичне закінчення перетворюється у словотвірний суфікс. Здебільшого ці терміни позначають певну фінансову операцію, роботу, пов'язану з нею.

Словотвірна префіксація фінансової термінології подана теж обмеженою кількістю морфем: *un-*, *under-*, *ge-*, *over-*.

Отже, у сфері афіксального словотвору особливістю англійської фінансової терміносистеми є утворення термінів переважно з суфіксами *-ing*, *-ion*, *-ment*, *-y*, *-ee*, *-able(-ible)*, *-ant*, *-or*, *-er*, *-ive* і префіксами *un-*, *under-*, *over-*, *ge-*. Словотвірні афікси, як правило, додаються до кореневих основ.

Фінансові терміни англійської мови, утворені шляхом конверсії, слід віднести до безафіксного способу термінотворення. За утворення нових слів способом конверсії

новоутворений термін набуває морфологічних ознак тієї частини мови, у ролі якої виступає. Наприклад, дієслово *lend* у значенні *давати позику*, утворене від основи іменника *lend* (*позика*), набуває усіх форм дієвідмінювання, які притаманні англійському дієслову: *lend-s, lend-ed, lending*.

Не менш продуктивним способом у фінансовій терміносистемі є основоскладання, коли нове слово утворюється внаслідок складання двох основ. За способом об'єднання компонентів в одне складне слово складні фінансові терміни можна поділити на дві групи:

7. терміни, утворені на основі чистого складання незалежних одна від одної основ: *backdate* – *датовати чек заднім числом*; *badlands* – *неродючий ґрунт*; *deadbeat* – *неплатник*; *daywork* – *робота у денну зміну*; *dealership* – *фірма, уповноважена вести операції з продажу*;

8. терміни, утворені на основі інтерфіксного складання основ. Сполучні елементи *-i-* та *-s-* є словотворчими засобами цього способу термінотворення: *daysman* – *поденний робітник*; *downswing* – *спад виробництва*; *draftsman* – *укладач документа*; *handicap* – *недолік, переешкода* (у механізмі конкуренції); *handicraft* – *ремесло, ручна робота*.

Слід зазначити, що основна маса англійських складних термінів репрезентована простим складанням двох повнозначних основ. Цей спосіб, зазвичай, поширюється тільки на терміни-іменники.

Крім безпосередньо складних слів, в англійській термінології є чимала кількість складноскорочених назв-абревіатур. Їх можна класифікувати на основні: 1) структурних особливостей вихідних словосполучень; 2) типових способів абревіації.

Перша група утворюється шляхом ініціальної абревіації, на основі словосполучень, що складаються тільки з повнозначних слів: ECU (European Currency Unit). Друга група утворена за допомогою словосполучень, що ускладнені неповнозначними словами, які не беруть участі в утворенні абревіатури: OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development). Третя група утворюється на основі словосполучень, що містять слова складної структури і навіть на основі слів такого типу: ASA (American Soybean Association). Четверта група утворюється на основі словосполучень трьох зазначених вище типів способами розширення: BENDS (both ends), COMEX (Commodity Exchange). Продуктивність абревіації фінансових термінів як способу утворення нових лексичних одиниць є виявом економії (конденсації) у мові. Протилежною властивістю цього вияву у фінансовій терміносистемі є термінологічна номінація через словосполучення.

Аналіз основних способів термінотворення сучасної англійської фінансової терміносистеми дає підстави для таких **висновків**:

1. З точки зору своєї морфологічної структури англійські фінансові терміни діляться на три групи: а) група простих термінів (прості кореневі слова); б) група складних термінів (складні слова); в) група складених термінів (термінологічні словосполучення);

2. Для англійської фінансової терміносистеми найхарактернішими способами утворення термінів є: а) семантичний спосіб утворення термінів (шляхом метафоричного і метонімічного перенесень, шляхом конкретизації чи звуження значення загальнозживаного слова); б) утворення нових термінів шляхом конверсії; в) основоскладання; г) словосполучення.

Особливо важливим і необхідним вважається виділення семантичного способу утворення фінансових термінів на базі загальнозживаної лексики англійської мови. У творенні нових фахових одиниць англійської досліджуваної терміносистеми помітними є такі основні тенденції як подальше зростання кількості термінологічних словосполучень на позначення понять та реалій фінансового і фондового ринків зокрема та глобалізованої економіки загалом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-русский экономический словарь / [Под ред. А.В.Аникина.]. – М.: Русс. язык. – 1977. – 728 с.
2. Гимер Н. Структурний аналіз термінів косметики та косметології / Н. Гимер // Вісник нац. уні-ту «Львівська політехніка» «Проблеми української термінології». – 2013. – № 765. – С. 33-37.
3. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах. / Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
4. Краткий англо-русский словарь экономических и финансовых терминов / [Под ред. Е.М.Четыркина.]. – М.: Финансы и статистика, 1987. – 112 с.
5. Маркетинг: Словарь-справочник / [Под ред. Л.В.Бедрицкой.]. – Минск: Концерн Росс, – 1993. – 286 с.
6. Панько Т.І. Українське термінознавство / Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. – Л.: Світ, 1994. – 216 с.
7. Ринкова термінологія ділової людини / [За ред. В.М.Ліннікова.]. – К.: «Shkola» Publishers, 2012. – 568 с.
8. Русско-английский внешнеторговый и внешнеэкономический словарь / [Под ред. И.Ф.Ждановой.]. – М.:Русский язык, 2011. – 836 с.

9. Циткина Ф.А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения)/Ф. А. Циткина. – Л.: Вища школа, 1988. – 160 с.
10. Язык рынка: Словарь / [Под ред. В.М.Федана]. – М.: Финансы и статистика, 2010. – 210 с.
11. Antrushina G.B. English lexicology./G. Antrushina. – М.: Высш.шк., 1985. – 223 с.
12. Millichamp A. H. Finance for Non-Financial Managers./ A. Millichamp. – L. : Letts Educational Aldine Place, 2007. – 464 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Олександра Дуда – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: термінотворення, термінографія, англійська економічна термінологія.

Світлана Рибачок – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: дискурсознавство, текстолінгвістика, термінологічні процеси, англійська економічна термінологія.

УДК 81 – 114'161.2'112.2

ПРОЦЕС КОРЕЛЯЦІЇ ЕТАПІВ ЕВОЛЮЦІЇ МАРКЕТИНГУ З ЙОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНИМ СКЛАДОМ

Наталія КОВАЛЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано підходи до вивчення маркетингу як ринкової концепції та їх вплив на термінологічний склад галузі, оскільки, різниця у підходах до маркетингової парадигми, безумовно призводить до зміни актуалізації його термінології.

Ключові слова: термінологічний склад, ринкова концепція, система маркетингу.

In the article the approaches to the study of marketing as a market concept and their influence on terminology are analysed, as the difference in approaches to the marketing paradigm surely causes the terminology change actualisation.

Key words: terminology, market concept, marketing system.

Маркетинг є водночас системою мислення і системою дій. Маркетинг – це постійний і систематичний аналіз потреб ринку, цілісна система організації та управління діяльністю, що сприяє розробці ефективних товарів з особливими властивостями, призначених для конкурентних груп покупців.

Вийшовши за рамки лише економічної теорії, маркетинг уже не розглядається як ситуація «купівля-продаж». Теодор Льювіт – професор Гарвардського університету зазначає: «Маркетинг відрізняється від продажів так само, як хімія від алхімії, астрономія від астрології, шахи від шашок» [6, с. 134].

Як ринкова концепція управління маркетинг виник 1902 р. у США. На той час у провідних університетах країни було започатковано курс лекцій із раціональної організації товарообігу. І саме тоді в компаніях «Кертис паблішинг К», «Ю. С. Раббер К», «Свіфт енд К» було створено служби на зразок маркетингових. На початку ХХ ст. відомі вчені, зокрема Р. Батлер, Т. Бекман, П. Конверс та ін., вперше спробували трактувати маркетинг як науку. В Європу маркетинг поширився через ринок споживчих товарів лише після Другої світової війни. Америка випередила Європу на 20–30-х років, адже консервативний фінансово-банківський світ сприйняв маркетинговий підхід лише наприкінці 70-х – на початку 80-х років [7, с. 6].

Лише наприкінці 80-х років маркетинг поширюється на соціальну і політичну сфери й одразу займає провідні позиції. Стають популярними дослідження політичних, рекламних, мистецьких ринків, які, в першу чергу, були комерційними проектами.

В Україні маркетинг поширився лише на початку 90-х років, проте швидке проникнення ідеології маркетингу практично не обминуло жодної зі сфер суспільного життя. Функції маркетингу помітно змінюються, нові технології породжують нові методи маркетингового впливу. Особлива увага приділяється електронному продажу, новим формам замовлень і доставки товарів. Помітно змінилися системи просування товарів від виробника до споживача. Глобалізація почала відкривати нові можливості, нові форми розвитку економіки, бізнесу.

Успіху на ринку досягають фірми, які найкраще пристосовуються до умов зовнішнього середовища, активно впроваджують маркетинг у систему виробництва. Серед німецьких найпомітнішими є «Bosch», «Volkswagen», «BMW», «Bayer», «BASF», на українському ринку фармацевтичні фірми «Дарниця» та «Фармак», товариства «Оболонь», «Рошен», «Сандора», «Чумак», концерн «Рейнфорд» та ін.

Уже на початку 70-х років у США функціонувало близько 400 приватних дослідних фірм, які виконували, згідно з контрактами з монополіями, дослідження з проблем маркетингу. У країнах Західної Європи подібних організацій на той час було не більше 200. Сьогодні виникли міжнародні організації маркетингу – Європейський комітет маркетингу і Міжнародна асоціація маркетингу.

В усьому світі створюються професійні організації на зразок АМА (American Marketing Association) для сприяння співпраці у маркетинговій діяльності і підвищення професійного рівня маркетологів, забезпечення відповідності маркетингової діяльності законодавству й етичним нормам, в Україні – це Українська асоціація маркетингу (www.uam.in.ua), у Росії – Російська асоціація маркетингу (www.ram.ru), у Німеччині – Німецьке товариство маркетингу (www.dmg-zentrale.de).

Останнім часом маркетинг упевнено завойовує ринкові позиції як джерело, що дає змогу створювати й підтримувати стандарти людського життя. Докорінна трансформація світової економіки внаслідок упровадження таких нових засобів зв'язку й сполучення як глобальні телефонні та комп'ютерні мережі, супутникове телебачення, факсимільні апарати, уможливило значне скорочення географічних відстаней. Завдяки новим комп'ютерним і телекомунікаційним технологіям істотно змінилися методи виробництва і маркетингу.

Нині не обов'язково витрачати особистий час на пошук необхідних товарів. Достатньо скористатись одним із каналів повідомлень, щоб зробити замовлення, і менеджери з маркетингу за допомогою комп'ютера вивчать потреби, що виникли, розроблять і доставлять товар, проведуть у разі необхідності відеоконференцію в реальному часі тощо.

Маркетинг передбачає широке використання найвигідніших ринкових можливостей. Він залежить від виробництва і забезпечує випуск виробниками лише тих товарів, які можуть бути реалізовані. Фактично понад 80 % нових продуктів виявляються невдалими без застосування до них різних маркетингових прийомів. Більш того, винахід найкращого нового продукту приречений на невдачу без застосування до нього методів маркетингу [3].

Виробничі прийоми у Сполучених Штатах і Європі ставали все більш досконалими вже в період з 1920–1950-х років. Об'єм продукції весь час зростав, тому виробники все більше приділяли увагу ефективній роботі співробітників відділів продажу, щоб ті активніше відшукували споживачів їхньої продукції. Компанії з орієнтацією на продажі виходили з допущення, що споживачі чинитимуть опір покупці товарів і придбанню послуг, які не здаються їм основними, і що головне завдання відділу продажів і реклами – переконати їх зробити покупку.

Звідси випливає важливість маркетингу як процесу, що пов'язує виробника зі споживачем через торгівлю і забезпечує зворотні зв'язки між ними. Маркетинг – це управлінська діяльність, що вивчає всі види діяльності, пов'язані із спрямуванням потоку товарів і послуг від виробника через систему реалізації до кінцевого споживача [3].

Концепція ставить маркетолога на початок, а не в кінець виробничого циклу й інтегрує маркетинг з кожною фазою бізнесу. Тому маркетинг через свої дослідження й аналіз показує інженерам, проектувальникам і виробникам, що споживач хоче мати в конкретному продукті, яку ціну він готовий за нього заплатити, й де й коли він хоче одержати продукт. Тому маркетинг одержує необхідні повноваження в плануванні продукту, виробництва і контролю за запасами, продажами, дистрибуцією.

Маркетинг більше не розглядається як додаткова діяльність, виконувана після завершення виробничого процесу. Навпаки, маркетинг починає виконувати провідну роль у плануванні продукту. У дослідженні пропонується розглянути еволюцію поглядів на маркетинг, адже різниця у підходах до маркетингової парадигми, безумовно призводить до зміни актуалізації його термінологічного складу.

Перший етап характеризується базовими уявленнями про маркетинг, як ринкову концепцію. Так, у 1960 р. Американська асоціація маркетингу (ААМ) розглядала маркетинг як підприємницьку діяльність, пов'язану зі спрямуванням потоку товарів і послуг від виробника до споживача.

У 1985 р. ААМ на підставі багаторічного досвіду впровадження маркетингу дала нове його визначення: маркетинг – це процес планування й втілення задуму, ціноутворення, просування й реалізації ідей, товарів і послуг за допомогою обміну, що задовольняє цілі окремих осіб і організацій. Британський інститут управління визначає маркетинг як один із видів творчої

управлінської діяльності, спрямованої на розширення виробництва і торгівлі [2, с. 77]. У. Файнберг визначає маркетинг як «систему автоматичного регулювання попиту і пропозиції». За Ф. Котлером, маркетинг є соціальним і творчим процесом, спрямованим на задоволення потреб як індивідів, так і груп шляхом створення продукції, пропозиції й обміну товарів [5, с. 14].

Найбільш академічний погляд на маркетинг знаходимо у самих маркетологів. Два найбільш відомі фахівці цієї галузі, Е. Дж. Мак-Карті і В. Д. Перро, дають таке визначення: маркетинг – це діяльність, спрямована на досягнення цілей компанії через задоволення потреб клієнта шляхом управління потоками товарів і послуг, які ідуть від виробника до замовника.

Таким чином, розгляд маркетингу як соціально-управлінського процесу дозволяє простежити динаміку розвитку термінологічного складу мов, оскільки, термінологія маркетингу німецької мови розвивалася раніше у порівнянні з українською, а тому значна кількість терміноодиниць української мови представляє термінологію цього етапу, на відміну від німецької, де ситуація тяжіє до розгляду термінології на 2 та 3 етапах розвитку.

На другому етапі маркетинг розглядається як інтегрована, орієнтована на споживача форма ведення бізнесу, що маніфестують наступні його визначення: маркетинг – процес управління, який ідентифікує, передбачає і задовольняє вимоги замовника [2, с. 32]. Маркетинг – це вивчення ринків і дія на них з метою полегшення завдань, що стоять перед економічними суб'єктами. Це весь бізнес, що розглядається з погляду споживача як остаточного його результату. Маркетинг – це процес, що полягає у прогнозуванні потреб потенційних покупців і в задоволенні цих потреб шляхом пропозиції відповідних товарів – виробів, технологій, послуг. Маркетинг – це процес управління, який виявляє, передбачає і задовольняє вимоги споживача з дотриманням принципів ефективності [8, с. 46]. Маркетинг – це націлений на поточну і майбутню успішність процес організації виробництва, просування і збуту продукції, заснований на розумінні ситуації і процесів, що відбуваються на ринку, і побудований з урахуванням встановлення оптимального балансу інтересу всіх її учасників. Маркетинг – це основна підприємницька установка, яка направляє всю сукупність галузей підприємництва на задоволення потреб потенційного клієнта, за допомогою чого досягається підприємницький успіх як вираз користі, яка забезпечується за допомогою методів маркетингу» [6, с. 9.]

Термінологічний шар цього рівня охоплює найбільший відсоток в аналізованих мовах. Він є проміжним рівнем розвитку поглядів на маркетинг, застосовуючи нові форми методів управління, при цьому не заперечуючи вже існуючі.

На третьому етапі маркетинг розглядається як нова, орієнтована на прибуток, філософія бізнесу, що знаходить підтвердження в характеристиках сучасних учених-маркетологів, бізнесменів, фінансистів: маркетинг – це продаж клієнтові стандарту життя [7]. Маркетинг – правильний продукт на правильному ринку [6, с.98]. Маркетинг – це стимулювання поведінки, економічно вигідної для того, хто її стимулює [3]. Маркетинг – це сукупність дій, що приводять до зростання прибутку [4, с.36]. Маркетинг – це введення правильних даних у ринкову систему для отримання планованого результату відповідно до законів дії цієї системи [4, 69]. Маркетинг – це філософія бізнесу [2, с. 52].

Термінологічні одиниці, які було віднесено до цього етапу є новими у своєму амплуа, оскільки дають інакшу оцінку існуючих у науці понять. Так, термін «циклічне використання», який характеризував часовий проміжок експлуатації (товарів), розглядається, згідно з новою філософією, як система безупинного грошового обміну, яка повністю відповідає за функціонування ринку як ключового аспекту маркетингу.

Розбіжність наведених визначень здебільшого залежить від неоднакових принципів управління маркетингом, на яких ґрунтується в різних авторів його концепція.

Оскільки маркетинг водночас є наукою і практичною діяльністю, його можна розглядати як систему. Маркетинг як система – комплекс взаємопов'язаних економіко-організаційних, соціально-демографічних, правових, ринкових елементів і інформації щодо діяльності підприємств, які діють відповідно до цілей та принципів маркетингу [5].

Залежно від функцій маркетингу основними завданнями системи маркетингу є: комплексне дослідження ринку, виявлення потенційних потреб і їхній розвиток, планування товарного асортименту, цін, комунікативної політики.

Остання, внаслідок соціально-економічних змін, витіснила із ділової комунікації монолог змінивши його діалогом із тенденцією посилення особистісного начала. Завдяки ЗМІ посилюється розповсюдження нових термінів маркетингу, через телемагазини, передачі,

присвячені проблемам сфери вживання («Знак якості» в Україні, «Stiftung Warentest» у Німеччині), які поряд із соціальним- мають також освітньо-комунікативний чинник.

Поетапний еволюційний поділ поглядів на маркетинг і, відповідно, його термінологічного складу як мовного прояву розвитку, має місце лише за умови прийняття його як нової форми існування наукової концепції і нової, з погляду класичної економічної теорії, філософії ведення бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Китайгородская М. В. Современная экономическая терминология / М. В. Китайгородская // Русский язык конца 20 столетия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – С.162–235.
2. Ламбен Ж. Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива: пер. с фр. / Ж. Ж. Ламбен. – СПб.: Наука, 1996. – 589 с.
3. Манн И. Что такое маркетинг / И. Манн [Электронный ресурс], 2002. – Режим доступа: <http://delovoymir.biz/ru/articles/view/>, 16 лютого 2009 р. – Назва з титул. екрана.
4. Примак Т. О. Маркетинг: Навч. посібн. / Т. О. Примак. – К.: МАУП, 2001. – 200 с.
5. MacKenzie I. Management and Marketing: with Mini-Dictionary of 1,000 Common Terms / Ian MacKenzie. – Australia, Canada, U.S.: Thomson Heinle, 1997. – 144 p.
6. Perreault W. D. Jr., McCarthy E. J. Basic Marketing: A Global-Managerial Approach, 14th edition / W. D. Jr. Perreault, E. J. McCarthy, Irwin/McGraw-Hill, Burr Ridge, Illinois, 2002. – 226 p.
7. Weis H. Ch. Marketing / von Hans Christian Weis. – 10., überarb. und aktualisierte Aufl. – Ludwigshafen (Rhein): Kiehl, 1997. – 599 S.
8. Thelen M., Steurs F. Terminology in Everyday Life. Terminology and lexicography research and practice / M. Thelen, F. Steurs. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010. – 271 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Коваленко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна термінологія, зіставна семантика, лінгвокультурологія.

УДК 811.161.2'373.45:622

ТЕРМІНИ ГІРНИЧОЇ СПРАВИ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ХУДОЖНЬОГО ТВОРЕННЯ В РОМАНІ А. ФУРМАНА «КРОВ І ВУГІЛЛЯ»

Олена КОЛГАН (Слов'янськ, Україна)

У статті проаналізовано гірничі терміни й визначено особливості їх уживання в романі-хроніці німецького письменника А.Фурмана «Кров і вугілля». Досліджено семантичні відношення та естетичну функцію цієї лексики у творі.

Ключові слова: гірничі терміни, гірнична термінологія, художній троп, епітет, порівняння, метафора, персоніфікація, метонімія, синекдоха, перифраз, літота, гіпербола.

Mining terms and the peculiarities of their usage in A. Furman's novel «Blood and Coal» are analyzed in this paper. Semantic relations and aesthetic function of the vocabulary in this novel are investigated.

Key words: mining terms, mining terminology, trope, epithet, comparison, metaphor, personification, metonymy, synecdoche, periphrasis, litotes, hyperbole.

Уживання терміна в його прямому значенні в художньому творі – поширений прийом, який визначається творчою манерою автора.

Проте вирвані зі своєї природної сфери функціонування й використовувані в мові прозових творів, терміни не можуть тлумачитися інакше, як художньо-зображувальний засіб. Термінологічні одиниці в мові художньої літератури досить часто втрачають нейтральність, властиву їм у межах певної термінологічної системи, і набувають емоційно-експресивних відтінків. Емоційно-експресивна конотація виникає як результат використання різних індивідуально-авторських способів і прийомів створення образності в умовах певного контексту.

Функціонування термінів у творах художньої літератури зумовлене тим завданням, яке ставить письменник, інтелектуальним рівнем автора, набутим досвідом, естетичним смаком, майстерністю тощо.

Проблемам стилістичного функціонування термінології в прозових творах присвячено зокрема праці І. Білодіда [1], Л. Задояної [3], С. Шуляк [4] та ін.

Питання вживання термінів гірничої справи в українській літературі до сьогодні є не вивченим.

Актуальність статті визначена підвищеною увагою філологів до жанру українських романів. Ґрунтовне дослідження лінгвістики цього літературного жанру допоможе усвідомити, який вплив має наука й техніка на мову художньої літератури ХХ ст.

Мета дослідження – провести лінгвістичний аналіз лексики роману-хроніки А. Фурмана «Кров і вугілля» щодо особливостей вживання в ньому термінів гірничої справи. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- охарактеризувати терміни гірництва, найчастотніші в мові роману;
- простежити вживання термінів у номінативній функції та в образно-переносному значенні;
- виявити основні стилістичні засоби, до складу яких входять гірничі терміни.

Відповідно до мети й завдань дослідження в роботі застосовано описовий **метод**.

У романі Артура Фурмана «Кров і вугілля» функціонують термінологічні одиниці гірничої справи, які виступають переважно в прямому номінативному значенні, але трапляються у творі й гірничі терміни, що набувають нової семантики, емоційно-експресивних відтінків.

Традиційно, терміни в літературних творах входять до складу художніх тропів та стилістичних фігур. Специфікою роману А. Фурмана «Кров і вугілля» є те, що термінологічні одиниці гірничої справи функціонують лише як елементи тропеїстики.

Зокрема, у романі А. Фурмана терміни гірничої справи входять, наприклад, до складу **епітета**.

Як зазначено у підручнику під редакцією О. Галича «епітет – це слово, що вказує на одну з ознак того предмета, який називається, і має на меті конкретизувати уявлення про нього» [2: 208].

Виділяють декілька підходів до класифікації епітетів. Традиційним є поділ епітетів на: 1) логічні та художні (власне епітети) означення, 2) постійні (фольклорного походження), загальнономовні та індивідуально-авторські [2].

Терміни гірничої справи вжито Артуром Фурманом у романі «Кров і вугілля» у ролі епітетів задля того, щоб надати експресивного забарвлення мові твору. Гірничу термінологію автор використовує у складі художніх індивідуально-авторських епітетів: «Шандор Імредь має за собою п'ять років важкої праці в *жахливих копальнях міді* у Джесгаскані» [Ф: 94], «Турбай пнеється вгору *стрімкого бремсберга*» [Ф: 103], «Тут починається *дика, незаймана гірська порода*» [Ф: 104], «Турбай ще раз любовно дивиться на своє діло, ще раз обводить поглядом сіре скельне обшиття, в яке він заклав *смертельні набої*» [Ф: 111], «Протягом п'ятнадцяти років невідільного життя він вишколився на *прекрасного запальника, спеціаліста в розсаджуванні динамітом скельної породи*» [Ф: 110], «Слова молитви мішаються з гидкими прокльонами, заплутуються у мереживо слини, яка стікає з Турбаєвих уст, і відгомоном відбиваються у *мертвій шахті*» [Ф: 112], «Давайте, хлопці, знищимо *прокляту шахту!* – Правильно, гаразд, слушно! Спершу станцію машин, потім рудники...» [Ф: 161].

Часто вживаними в аналізованому творі є **порівняння**. Загальновідомо, що «порівнянням називається словесний вираз, в якому уявлення про зображуваний предмет конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом, таким, що містить у собі необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш концентрованому вияві» [2: 218].

У мові роману Артура Фурмана «Кров і вугілля» наявні порівняльні звороти, до складу яких уходять гірничі терміни, які виконують зображальну й емоційно-оцінну роль: «*Вугільний басейн Воркути схожий на овал*, у південному кінці якого розташувався III-й район» [Ф: 79], «Магазини, баки й *шахти* виглядають, *немов велетенські, давно вимерлі, потвори*» [Ф: 96], «Сотні разів Турбай пильно розглядав мапу копальні, тому він знає її, *немов власну кишеню*, кожний прохід, кожний виступець у стінах, кожне джерельце води» [Ф: 104], «*Свердло вгризається в скелю, немов дикий звір зубами в живе м'ясо*» [Ф: 105], «*Машина до запалювання здається йому розжареним до білого шматком заліза*» [Ф: 111], «Вода затопила вже штольнію до половини її височини, вириваючи бурхливими хвилями *штемпелі, як соломинки*» [Ф: 123], «А темні, каламутні валуни підземної води котяться звільна *чорними, немов царство смерти, коридорами й переходами вугільної шахти*» [Ф: 134], «Мені здавалося, що на мене *летить вугілля, на правду летить, як велетенський чорний птах*» [Ф: 243], «*Проклята шахта! Тричі проклята нора!*» [Ф: 246], «*Гірники*, втішені відповіддю свого друга, *плещуть в долоні й тупотять ногами, як діти*, кидають вгору шапками, викрикують: *гура!*» [Ф: 271]. А. Фурман ужив терміни гірничої справи у складі порівнянь з метою посилення експресивної функції тексту.

До основних засобів творення художньої виразності у творі належить **метафора** – «слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з предметом, на який звичайно вказує це слово, рисами подібності» [2: 213].

Гірничі терміни, які вжито А. Фурманом, набувають нових значень і входять до складу метафори: «*Воркута випльовує вугілля*, а п'є кров людську, як казали йому довголітні мешканці

табору» [Ф: 24], «Динаміт – це сила!» [Ф: 34], «Щойно цивілізовані люди зважилися виступити проти цієї природи, накинути їй свою волю і вирвати, зграбувати у неї всі скарби: вугілля і нафту» [Ф: 78], «Мотор вибійного молотка стукотить у ритмі скоростріла» [Ф: 105], «Ми давно сподівалися нещастя, знаючи, яка в шахті господарка» [Ф: 144], «Двотисячна маса гірників-в'язнів, серед яких є теж добра сотня вільнонайманих робітників, котиться валуном, як грізний морський прибій [Ф: 155], «Бо ж 15 мільйонів каторжників втримують наших ворогів при житті тим, що добувають для них щоденний хліб: вугілля, сталь, олію, мідь, золото» [Ф: 276] тощо. Термінологія гірничої справи, яка виступає в контексті метафоризованих структур надає роману «Кров і вугілля» образно-експресивного забарвлення, яскраво вираженої емоційної оцінки.

Трапляється у творі А.Фурмана й **персоніфікація** (вид метафори) – вираз, що дає уявлення про яке-небудь поняття чи явище через зображення його у вигляді живої особи, наділеної властивостями цього поняття [2: 214], наприклад: «Газ сичить з щілин поміж гірськими пластами, зі стелі капає на Турбаїв гірничий шолом брудна вода» [Ф: 104], «Синювате полум'я лампи побігло вздовж стіни забою, перескочило через довгі стяжки рейок, нирнуло в густу стіну мряки» [Ф: 101], «Яскраве світло Гудзкової гірничої лампи примарно блукає по бурхливій масі людських постатей, що б'ються в істериці, з вираченими з жаху очима» [Ф: 119], «Колона людей посувається далі, пробиваючись крізь звалища вугілля, з-поміж яких сичить зі стін штольні метановий газ» [Ф: 123], «З усіх сторін пливуть потічки гірників» [Ф: 141], «Машинова галя переповнена людьми, але знадвору постійно надпливають до неї шахтарі» [Ф: 142], «Перед ними, в такт їхніх кроків, танцює тьмяне світло шахтарських ламп» [Ф: 188], «З невідьничої колонії Воркути пливе вугілля до Путіловських заводів у Ленінграді, в трюми кораблів» [Ф: 199], «Від третього забою, де найвидатніші вугільні пласти, залежить виконання пляну, вся кар'єра Хвостова» [Ф: 257].

Персоніфікація допомагає Артурові Фурману зображувати природні явища як живі, робити характеристику природному оточенню героя, психічних станів людини та природи. Основна функція прийому персоніфікації – психологізація світу речей та природи, яка існує навколо героя.

Поряд із метафорою вирізняють такий художньо-виражальний засіб як **метонімію** – «різновид тропа, близького до метафори, в якому переноситься значення слів з певних явищ та предметів на інші за суміжністю» [СЛТ: 262].

А. Фурман також використав гірничу термінологію, яка набуває у творі метонімічного значення: «Любив шахту, хоч був її невідьником» [Ф: 37], «Керівник транспорту «Кронштадтської» шахти Гудзко спокійно виїжджає з праці, не прочуваючи ніякого лиха, й збирається іти до лазні, щоб помитися, коли його перестріває переляканий Хвостов» [Ф: 112], «Це ніякі мистецькі твори, їх малювала вуглем на шматку паперу невірна рука гірника» [Ф: 34].

Письменник уживав терміни гірничої справи, які набувають метонімічної семантики, щоб надати мові твору яскравішого експресивно-образного значення.

Одним із різновидів метонімії, на думку літературознавців, є **синекдоха**. Відомо, що «синекдоха – різновид метонімії, в якій відбувається перенесення значення з цілого на його окрему частку. Синекдоху відносять до різновиду кількісної метонімії» [2: 217].

У романі А. Фурмана спостерігаємо вживання термінологічних лексем гірничої справи, які набувають нових значень, уходячи до складу синекдох: «Керівництво шахти доручило мені акцію рятування загрожених водою гірників» [Ф: 121], «Лави гірників раптово зупиняються в своєму марші й очі людей зводяться вгору, з ненавистю впиваються в мертвий предмет, оживлений тільки мерехтінням електричного світла» [Ф: 157], «Марія одержує завдання нав'язати контакт з довколишніми шахтами» [Ф: 187], «Зв'язок між окремими шахтами діє справно, як ніколи досі» [Ф: 288], «Натовп гірників в «Кронштадтській» надиханий небаченим запалом» [Ф: 294].

А. Фурман використовував терміни гірничої справи, що входять до складу синекдохи для увиразнення мови твору.

Ще одним засобом художньої експресивності є **гіпербола**. Гіперболою в сучасному літературознавстві називають «словесний зворот, в якому ознаки описуваного предмета подаються в надмірно перебільшеному вигляді з метою привернути до них особливу увагу читача» [2: 223].

Автор вдається до використання гіперболізації для привертання уваги, підсилення враження від прочитаного: «Кров і вугілля – це Воркута» [Ф: 24], «Їх скинено в ями, або їх роздерли на атоми вибухи підземних газів, вони згоріли живцем серед пластів вугілля, чи їх поховала серед заметілі пурга...» [Ф: 77], «Та якими слабими ми не були б, брати шахтарі, подвійно слабими, бо ж ми в неволі, то все ж сили наших божеських душ міцніші за всю потугу сліпої природи!» [Ф: 146].

Ще одним художньо-виражальним засобом у романі є *літота* – «словесний зворот, в якому ознаки описуваного предмета подаються з надмірним їх применшенням. Літота виступає як троп, протилежний гіперболі» [2: 223]. Наприклад, у досліджуваному творі гірничий термін у складі літоти вжито в такому реченні: «Та якими слабими ми не були б, брати шахтарі, подвійно слабими, бо ж ми в неволі, то все ж сили наших божеських душ міцніші за всю потугу сліпої природи!» [Ф: 146]. Автор вживає цей прийом, щоб якомога образніше показати, наскільки беззахисними й безправними були шахтарі на копальнях Воркути.

Трапляється в романі Артура Фурмана також гірничий термін, який функціонує у складі *перифразу* – «заміни прямого найменування предмета непрямим його означенням, даним у формі описового словесного зворота, що вказує на предмет, виділяючи його побічні ознаки» [2: 207]. Наприклад: ««Кольоровими мешканцями» є колишні гірники, які втратили під час праці руки чи ноги і які, опущені Богом і людьми, в'януть разом з своїми жінками й дітьми в норах III-ого району» [Ф: 80]. Письменник ужив термінологічну лексему в складі перифразу, щоб привернути увагу читача до того, наскільки багатонаціональним був склад невільників на штольнях Воркути.

Як бачимо, А. Фурман використав терміни не лише в прямому номінативному значенні, але й у складі художньо-виражальних засобів. Використання термінів для надання текстам емоційно-експресивних відтінків засвідчує посилення ролі термінологічної лексики в системі художньо-естетичних засобів сучасної української літературної мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белодед И.К. Научно-технический прогресс и язык художественной литературы / И.К. Белодед. – Вопр. языкознания. – 1977. – № 3. – С. 6-8.
2. Галич О. та ін. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича / Галич О., Назарець В., Васильєв С. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Либідь, 2006. – 488 с.
3. Задояна Л. Стилістичні функції термінологічної лексики у поетичному тексті (на матеріалі поезій Василя Симоненка) / Л. Задояна // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 251-252.
4. Шуляк С. Використання ботанічних термінів у поетичних текстах Євгена Гуцала / С. Шуляк // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 228-231.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- СЛТ – Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів / Ганич Д., Олійник І. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
- Ф – Фурман Артур. Кров і вугілля / Артур Фурман. – Мюнхен: Українське видавництво, 1961. – 362с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Колган – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: термінологічна стилістика, проблеми термінологічного перекладу.

УДК 811.161.2:81'282.36

ВИГУКИ ДЛЯ ПРИКЛИКАННЯ ТА ВІДГОНУ СВІЙСЬКИХ ТВАРИН І ПТАХІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРКАХ

Андрій КОЛЕСНИКОВ (Ізмаїл, Україна)

У статті схарактеризовано генетичні й динамічні ознаки інтер'єктивів для прикликання та відгону свійських тварин і птахів в українських південнобессарабських говірках. Автор доходить висновку, що своєрідність генетичної евристичності вигуків цієї групи в плані кореляції з усім українським мовним континуумом зумовлена перехідністю діалектних зон материнських говірок і динамікою, в останній значну роль відіграє й позамовний чинник.

Ключові слова: вигуки, південнобессарабська говірка, діалектна риса, генеза, динаміка.

The article deals with the description of genetic and dynamic features of interjections for animals and birds calling and frightening away in Ukrainian South-Bessarabia dialects. The author comes to the conclusion that singularity of genetic relevancy of such a group of interjections in correlation with all Ukrainian language continuum is caused by the dialectal zone transitivity of mother dialects and dynamics, which is to a large extent determined by extralinguistic factors.

Key words: interjections, South-Bessarabia dialect, dialectal feature, origin, dynamics.

Вигуки, як і інші слова, що не належать до повнозначних, традиційно не посідають належного місця у граматичних діалектних описах (пор. праці Я.Д. Нагіна, Г.Ф. Шила, В.С. Ващенко, Б.А. Шарпила, З.Л. Омельченко, В.М. Пачевої, К.Д. Глуховцевої та ін.), сприймаючись як прерогатива лексичних [2; 13–15]. Охопити вигуки, дослідити їх сповна не дає можливості специфіка спілкування між людьми. Звичайний текст, наратив їх майже не виявляє, а точніше засвідчує лише за умов виникнення відповідної комунікативної ситуації. Інтер'єктиви прив'язані до структури діалогічного макротексту: ті, що вживаються при вітанні, маркують його початок; при прощанні, відповідно, – його кінець. Уживання вигуків (емоційних, комунікативних, і навіть звуконаслідувальних) зумовлене комунікативною потребою, статусом комунікантів, де вибір діалектолога, можливість його впливу на мовний матеріал, обмежено. У зв'язку з цим для їх дослідження варто комплексно залучати діалогічні і монологічні діалектні тексти, а також питальник. Недостатня вивченість інтер'єктивів у говорах української мови, необхідність удосконалення дослідницьких процедур [3; 13] зумовлюють **актуальність** статті.

Мета статті – описати вигуки для прикликання та відгону свійських тварин і птахів в різних за походженням й етапами становлення степових українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю, з'ясувати їх морфологічні генетичні й динамічні ознаки, що удокладнить класифікацію цих говірок та їх місце з-поміж інших діалектних мікросистем національного континууму.

Джерелами дослідження їх сучасного стану стали відповіді на спеціально укладену програму від носіїв 85 цих українських говірок, а динаміки – попередні описові студії А.А. Москаленка [11], В.П. Дроздовського [5; 6], А.М. Муқан [12], Т.П. Заворотної [7], В.П. Логвин [10], П.Ю. Гриценка [2] й інформація «Атласу української мови» [1].

Для діагностики інтер'єктивів, що використовуються для прикликання та відгону свійських тварин та птахів, доцільно застосовувати питальник, адже в діалектних текстах вони реалізуються слабо, принагідно, за появи ситуації спілкування з тваринами, напр., склалося, що увійшли качки в хату, тоді хазяйка перериває наратив і кричить до них: *мас' / а-мас' іди в'їци / бо йа стану зараз; марш в'їци бо зараз о!* (Пк.). Спостережено й інший спосіб їх реалізації, коли такі вигуки використовуються по відношенню до людей (*а на його казали Волод'а Те'л'а / така пр'изв'іс'ка була // а було кажу / тпруч! / в'редне зайшло аж у хату*) [4: 197]. Можна також підслухати спілкування діалектоносіїв з тваринами.

На думку Н. П. Прилипка, такі асинтактики – самостійний об'єкт дослідження, адже «адресатом при вживанні цих слів є тварина, що сприймає звуки як сигнали, а це створює у неї умовні рефлекси. Такими сигналами виступають спеціальні, пристосовані до тварин, звукові комплекси вигуків типу, які певною мірою стоять осторонь від слів звичайного словникового складу української мови, хоча й творяться засобами, властивими їй» [13: 76]. Ці слова мають специфічну структуру, зумовлену особливостями їх побутування: пришвидшеним темпом мовлення, кличною і спонукальною інтонацією, голоснішим звучанням, яке через рівні паузи обов'язково повністю або частково дублюється, що притаманно не лише індоєвропейським мовам [13: 76].

Вигуки, які носії говірок уживають при експлуатації та обслуговуванні тварин для їх прикликання й відгону, В. П. Дроздовський вважає найактивнішими, життєво необхідними. Він наводить деякі зразки (подекуди з їх локалізацією) для прикликання: коней – *кос'-кос', с'ок-с'ок-с'ок*; корів, телят – *на-на, на-мален'ка-на, ман'-ман'-ман'*; овець – *бриз'-бриз'-бриз', бирца-бирца, бришка-бришка* (Пл.), *бир-бир-бир, бр'а-бр'а* (Бш.), *баз'ук-баз'ук* (Тр.); ягнят – *бриц'-бриц', буз'ук-буз'ук*; свиней, поросят – *куц'у-куц'у, коц'-коц'* (Пл.); кіз – *коз'у-коз'у, к'із-к'із* (Рл.2), *каца-каца* (Тр.); собак, цуценят – *на-на-на, н'а-н'а-н'а, кут'у-кут'у-кут'у* (Пл.); кішок, котів – *киц'-киц'-киц', пс-пс-пс, пс'-пс'-пс', киц'а-киц-киц* (Рл.2); курей – *т'у-т'у-т'у*; курчат – *ц'ін-ц'ін-ц'ін* і т.д.; а також для відгону: коней – *но! д'е-гайда! но! де-гар'а! агуш!* (Рл.2); лошат – *гуч-гуч! а-куш!*; корів – *гей!*; тел'ат – *луч! алуч!, луча!*; свиней – *ачу! чу-чу!*; овець – *гар'а! бр'а-бр'а* (Бш.), *г'ій-г'ій* (Рл.2); кіз – *а-к'із, кац-кац, к'іш-к'іш* (Пр.БД.); собак – *ц'іба, а-циба, а-ц'іба, пошоу-вон, циба*; котів – *кота, а-кота, акот, акет, а-кац*; індиків – *кур-кур-кур*; голубів – *вул'-вул'-вул'*; гусей – *гил'а*; качок – *атас'*; цуценят – *цуки* тощо [6: 342–343]. Дослідник також уточнює: «Вигуком *гуджа! гуджа!* користуються тоді, коли нацьковують собак, вигуком *гоу-гоу* спиняють волів, заспокоюють корів під час доїння. Користуються ним і тоді, коли запрягають волів в ярмо. При повертанні волів, корів праворуч або ліворуч вживаються відповідно вигуки *ча* (*чала*); *гойс, гейс; соб* (*цоб*), *цабе, цобе*. При повертанні праворуч, ліворуч коней найуживанішими є слова *соб* (*цоб*), *цабе* (*цобе*). Менш уживаними – *гот, гат'а, г'ішт*» [6: 343].

А. М. Муқан відзначено такі вигуки цього розряду: *д'а-д'а-д'а, кос'-кос'* (Бр.) – до коней; *брик-брик, брл'а* (Мт.) – до овець; *гус'у-гус'у, гил'а* (Сф.) – до гусей; *гос, гоїс, цабе, тпр, гоу* (Дес.) – до волів; *н'а, циба* (Кс.) – до собак; *пс'-пс', прс, турс* (Ізм.) – до котів та ін. [12: 203–204].

Подібні інтер'єктиви навряд чи найуживаніші з-поміж інших, адже основна сфера спілкування людини – у суспільстві. Однак вони, дійсно, важливі, обов'язкові і становлять єдиний засіб життєво необхідної комунікації із свійськими тваринами та птахами, тому опис морфологічної системи без них був би неповним.

Перевірка програмою цих вигуків на теперішньому етапі розвитку говірок спиралася на питання (*Як ви прикликаєте? а) коней; б) корів; в) овець; г) свиней; т) гусей; д) курей; е) качок; є) індиків; ж) собак; з) котів. Як ви відганяєте? а) коней; б) корів; в) овець; г) свиней; т) гусей; д) курей; е) качок; є) індиків; ж) собак; з) котів*). У цій ланці в говірках встановлено значну строкатість та високу варіантність, але це стосується не всіх інтер'єктивних типів. Окремі з них характеризує інтегральність, інші – лакунарність, що відбиває найчастіше динаміку, подекуди збережено генетичні ознаки.

Зауважимо, що не завжди навіть питальник і питання-провокації за його межами (напр., про волів чи кіз) по кожному пункту дають вичерпний перелік інтер'єктивів. Для цього є об'єктивні причини: не всюди розводять, скажімо, індиків, десь не люблять кіз, десь навпаки, замість вокативів до овець подають вигуки до кіз, майже скрізь «*не тримають вже коней*», рідкісні воли, типовою є відповідь «*н'їйак не з'вемо / сам'ї йдуть*» чи «*прикликаємо мален'ких / а доросл'ї сам'ї йдуть*» тощо. Регулярна внутрішня диференціація залежно від віку тварини, статі, іноді й від того, куди женуть тварину, з якою метою, скажімо, собаку відганяють від когось, але при цьому хазяїн зве її до себе, від кількості тварин чи птахів тощо.

Іноді проблема полягає в ідентифікації (один і той же комплекс звуків з різною кількістю повторів) та відтворенні таких вигуків, похідних передусім від звуконаслідувань, адже поширеними є нелексічні засоби: різного характеру похідні внаслідок свистіння, вимови звуків на вдихові, як, скажімо, при поцілунку (вигук *ц'ом* лише умовно передає ці звуки), різна інтонація, останнє особливо важливо, коли прикликання і відгін передає один і той же вигук тощо. Труднощі пов'язані і з відбиттям такої характерної ознаки спілкування деяких вакарів (чередників) з тваринами, як використання у складі вигуків нецензурної лексики, пор. [9: 75].

Як і в інших українських говірках [13: 77–78, 89–90], асинтактики, якими кличуть і відганяють свійських тварин і птахів, структурно не однорідні: або складаються з морфем, які умовно можна назвати кореневими (монофонемних, біфонемних чи поліфонемних), або розширені одним чи кількома суфіксами (насамперед суб'єктивної оцінки, що використовуються для утворення демінутивних форм антропонімів), або складаються з кількох слів. Інтер'єктиви відгону, порівняно з лексемами прикликання, характеризує різноманітніша будова. Значна їх частина – композити, утворені поєднанням часток і інтер'єктивізованих різних частин мови. Зокрема, у складі таких вигуків розповсюджено побутування дієслів *п'їшоу, п'їшли, їди* та слова *марш*.

Проаналізуємо кожну з діагностованих підгруп вигуків на прикладах говірок основних генетичних типів (переважно з ознаками моногенезу та мішаних). Вигуки для прикликання коней представлені бідно. Їх пересічні діалектоносії пригадують зрідка (В.К. – *кос'-кос'*), часто трапляються багатозначні слова (Лим. – *красун'а їди до мене*) чи підміна питання (Пк. – *спин'ати – пр-пр*). Вигуки для відгону коней репрезентовано ширше: Ол., Мк., Шв., Лс. – *но*; Пл. – *г'їш*; С.Ц., Шр. – *гуч-гуч*; Віл. – *гайда*; Вс., Мл.2 – *но* (коли їдеш); Пк. – *н'о в'їц'ї!*; Ну. – *гей в'їци!*; Лим., Кал. – *но!, п'їшла!, гай п'їшла!* тощо.

Інтер'єктиви для прикликання корів такі: Вс., Пб., Нс., В.К., Лим. – *на-на-на*; Шр. – *на-на*; Ну., Ол. – *ман'-ман'-ман'*; С.Ц. – *ман'-ман'-ман'* (*кликати тел'а*); Пк. – *на-на-на, ман'-ман'-ман'* тощо. Для відгону корів використовуються: Вс., Ну. – *кут'*; Пк. – *гей до череди!*; Ол., С.Ц., Лим. – *гай п'їшла!*; Пб. – *гай їди!*; В.К. – *ану їди!*; Віл., Шр., Мт., Пшт. – *гей* та ін.

Для прикликання овець використовуються: Вс. – *ч'їк-ч'їк-ч'їк*; Ну. – *ч'їка-ч'їка; ч'їк-ч'їк; ч'їка-ч'їк*; Ол. – *кит'а-кит'а*; Шв. – *бир-бир; с'ї-с'ї; бришка-бришка*; Мл. – *пш'а-пш'а-пш'а*; С.Ц. – *кут'у-кут'у* [11: 46] тощо; а для відгону: Вс. – *герч (на струнгу); д'е (просто гнати)*; Мл. – *гарш-гарш*; Пк. – *прус'-прус'-прус'*; Ну., Шр. – *прус'*; Ол. – *гай п'їшли!*; С.Ц. – *гий п'їшла!*, дотепер було зафіксовано *кут'у – кут'у* [11: 46]; Віл. – *прус'-прус'*; Мк. – *гайда-гайда; гай давай*; Лим. – *брис'*; *гай п'їшли*; Шв., Лс. – *бир-бир; кучу-кучу* тощо. Прикметно, що питанням про вигуки для овець було виявлено й слова для прикликання й відгону кіз (хоча під час збору матеріалів за програмою питання про них ставилося й окремо). Для прикликання кіз

спостережено, напр.: С.Ц. – *коз'у-коз'у-коз'у*; Шр. – *кеце-кеце*; Мк. – *на-на-на*; а для відгону: Шр. – *кеце* (інший тон порівняно з вигуком для прикликання); Віл. – *каца-каца* та ін.

Розгалужено представлено вигуки для прикликання свиней: Вс. – *зудз'о-зудз'о*; Ну. – *зудз'у-зудз'у-зудз'а*; Мп. – *хр'у-хр'у-хр'у*; *зудзо-зудзо* (нове); Нс. – *хр'у-хр'у-хр'у*; В.К. – *зудзу-зудзу-зудзу*; С.Ц., Шр. – *куц'у-куц'у-куц'у*; Віл. – *куц'у-куц'у*; Мк. – *куц'у-куц'у-куц'у*; Ол. – *чу-чу-чу*; *чук-чук*; Пб. – *ц'іка-ц'іка-ц'іка*; Лим. – *цо-цо-цо-цо*; Шв. – *куц'у-куц'у*; *ц-ц-ц*; *ц'е-ц'е*. Так само й для відгону: Вс. – *зудз'о*; Пк. – *зуджо*; Ну. – *зуджу*; Ол. – *джо*; *зуджо*; Пб. – *гай іди*; *гадз'*; *зудзо-зудзо*; Мп. – *ац'у-ац'у*; В.К. – *зудзу-зудзу-зудзу*; С.Ц. – *марш на место!*, дотепер було відзначено *зуджу* [11: 26]; Віл., Лим. – *чу-чу*; Шр. – *чу*; Мк. – *чу-чу-чу*; *чур-чур*; Шв., Лс. – *а-чу*; *чу-чу*; *а-л'а*; *зудзу*.

Чимало репрезентантів й з-поміж інтер'єктивів для прикликання гусей: Вс. – *ус'у-с'у*, *ус'у-с'*; Пк. – *зус'у-с'у-с'у*; Ну., Мк. – *зус'у-с'у*; С.Ц. – *зус'у-с'у-с'у-с'у*; Мл. – *зус'а-зус'а*; Ол. – *вул'вул'вул'*; Пб., Шр. – *с'у-с'у-с'у*; Пл. – *гос-гос*; Мп., В.К. – *гул'і-гул'і*; Нс. – *гул'гул'гул'*; Віл. – *с'у-с'у-с'у* (мален'ких); Лим. – *т'у-т'у-т'у*; Шв. – *зус'у-зус'у*; *пул'пул'*. Натомість лексикон відгону набагато бідніший, але інтегральний з багатьма іншими українськими говорами [9: 76]: Вс., Пк., Ну., Ол., Пб., Пл., С.Ц., Віл., Шр., Лим. – *гул'а*; Мп., В.К., Мк. – *гул'а-гул'а*; Нс. – *гул'а-гул'а-гул'а*; Мл. – *гул'а-гул'а*; *гай на роботу*.

Для прикликання курей в українських говірках МДД залучають вигуки: Вс. – *ц'ін-ц'ін*; *ч-ч-ч*; Пк. – *пуй-пуй-пуй*; *ц'ін-ц'ін* (молод'); Ну. – *ц'ін-ц'іна-ц'ін*; Ол. – *т'у-т'у-т'у*; Пб. – *ц'інон'к-ц'ін-ц'ін*; Пл. – *ц'ін-ц'ін*; Мп. – *цип-цип-цип*; *т'у-т'у-т'у*; Нс., В.К. – *т'у-т'у-т'у*, *ц'ін-ц'ін-ц'ін* (ципл'ата 'курчата' – Нс.; *мален'к'і* – В.К.); С.Ц., Віл., Шв., Лс. – *ц'ін-ц'ін-ц'ін*; Шр. – *ц'ін-ц'ін*; *т'у-т'у-т'у*; Мк. – *пул'пул'пул'* (мален'к'і); *коча-коча-коча*; Лим. – *ц'іна-ц'іна-ц'іна*; Мл. – *п'і-п'і-п'і* (курчата). Лексеми для відгону курей більш однотипні, але генетично маркуючі. Діалектоносії у Рл.1, Рл.2 підказали, що в них курей кличуть *киша*, натомість в сусідніх говірках – *киш*. Дійсно, в багатьох мікросистемах південно-західної генези голосний стоїть в кінці слова (Вс., Мл. – *киш'у*; Пк. – *киш'о*; Ну. – *киш'а*; Рл.1, Рл.2 – *киша*; Пб. – *кише*; Нс. – *киша-киша*), в інших – подібну структуру характеризує голосний між приголосних: Ол., Пл., Мп., В.К., Віл. – *киши*; Шр. – *киши-киши-киши*; Мк. – *киши* (одне курча); *киша* (багато); Лим. – *киши*'. Іноді вона виключно консонантна (С.Ц. – *ки-ки*).

Для прикликання качок функціонують інтер'єктиви: Вс. – *ут'ут'*; Пк., Пл. – *вут'вут'*; Ну. – *ут'ут'ут'*; *вут'вут'*; Мп. – *ут'і-ут'і-ут'і*; Ол. – (вуток) *так'і-так'і*; Пб. – *тай-тай-тай*; Нс. – *тас'тас'тас'*; Лим. – *тас'і-тас'і-тас'і*; В.К., Віл., Шр. – *вут'вут'вут'*; Мл. – *вут'вут'вут'* (качен'ата); С.Ц. – *вут'і-вут'і-вут'і*; Мк. – *кача-кача-кача*, – а для їх відгону: Вс. – *тас'*; Пк., Ну., Шр., Шв. – *тас'-тас'*; Мл. – *тас'-тас'* (заган'ати качен'ат); Пб. – *тас'-тас'-тас'*; Лим. – *тас'і-тас'і-тас'і*; *тас'-тас'-тас'*; Нс., Віл. – *тас-тас*; Пл., Мп., С.Ц. – *гул'а*; Ол. – (вуток) *гул'а*; *вут'*; Мк. – *вут'а-вут'а*; В.К. – *квач-квач*. Сполука *тас'-тас'-тас'* спостережена в гуцульських та покутських говірках [9: 76].

Вигуки для прикликання індиків (куркан'ів – Вс., Пк., Ну.; *гиндик'ів* – Ол., С.Ц., Мк. тощо) дещо різноманітніші та генетично інформативніші (Вс., Пк. – *б'і-б'і-б'і*; Ну. – *вул'вул'вул'*; *вул'у-вул'у*; *кур-кур-кур*; Пб., Пл. – *пул'пул'*; Нс. – *пул'пул'пул'*; С.Ц. – *ц'іну-ц'іну-ц'іну*; *кур-кур-кур* (основне); Шр. – *кур-кур-кур*; Мп. – *гул'і-гул'і-гул'і*; Мк. – *гул'гул'гул'*; Мл. – *п'і-п'і-п'і* (індиката) тощо), порівняно зі словами для їх відгону (Вс. – *киш'у*; Пк. – *киш'о*; Ну. – *киш'а*; Лим. – *киши*; Мп. – *гул'а*; Нс. – *пул'пул'*; Шр. – *кура-кура*; Мк. – *вул'а-вул'а*). Останні зберігають генетичну інформативність відповідно до тих груп, звідки вони запозичені.

Для прикликання собак використовуються доволі однотипні інтер'єктиви: Вс., Ну., Лим., Мл. – *н'а*; Пк., Пб., Шр. – *н'а-н'а*; Ол., С.Ц., Віл., Мк. – *н'а-н'а-н'а* (Мк. – ще відзначено *пу-пу-пу* – на вдиху як поцілунок); Мп., Нс., В.К. – *на-на-на*; Пл. – *кут'у-кут'у*), а для їх відгону: Ол., Мп., С.Ц., Мл. – *циба*; Пл. – *цеба*; Шр., Шв. – *ц'іба*; Вс., Ну. – *циба*; *марш*; Пк. – *циба* *в'іц'і*; Пб. – *пашол вон*; *марш*; *циба*; Нс. – *ану пошол*; *ц'іба*; В.К. – *гай іди*; *ц'іба*; Віл. – *п'ішоу*; *ц'іба* (до себе); Мк. – *пошла вон*; *циба*; Лим. – *циба*; *п'ішоу*; *марш*.

Свідчення про походження говірок зберігають й широко представлені вигуки для прикликання й відгону котів. Зокрема, для першого зафіксовано: (Вс. – *пс'-пс'-пс'*; Пк. – *пс'-пс'-пс'*; *кє-кє* (молод'); Віл. – *пс'.*; Мл. – *п'іс'-п'іс'-п'іс'*; Ну. – *п'іс'-п'іс'*; *кє-кє-кє*; Ол. – *к'іс'-к'іс'-к'іс'*; Мп. – *кис-кис-кис*; В.К., Мк. – *киц'киц'киц'*; Нс. – *кє-кє-кє*; *киц'киц'*; С.Ц., Лим. – *кє-кє-кє*; Шр. – *кє*; *пс'-пс'-пс'*; Пб. – *кшон'а*; Пл. – *киц'а-киц'а*), а для другого: Вс. – *пр'уч*; Пк., Мл. – *киц*

(Мл. – *a^lни'і брис'*); Ну., Ол., С.Ц., Лим. – *прус'*; Шр. – *прус*; Віл. – *пру-прус*; Мк. – *пу-пус*; *ту-тус*; Пл. – *кац*; Пб. – *кац*; *вон*; Нс. – *кота*; Мп. – *брис'*; В.К. – *марш от'с уда* тощо.

Генетична евристичність вигуків даної групи в плані кореляції з усім українським мовним континуумом нечітка, затерта динамікою і зумовлена перехідністю діалектних зон материнських говірок, не уможливорює зіставлення лише з якоюсь однією його конкретною точкою, але вже наявність того чи того вигуку в ареалі в говірках одного типу за відсутності / спорадичності в інших дозволяє розмежувати з-поміж них генетичні маркери, актуальні саме в Південній Бессарабії. Напр., у говірках північнобессарабського типу це: *кут'* (відгін корів); *ч'ік-ч'ік-ч'ік*, *ни'а-ни'а-ни'а* (прикликання овець); *герч*, *д'е*, *гарш-гарш* (відгін овець); *киц*, *пруч* (відгін котів); *пс'-пс'-пс'* (прикликання котів); *б'і-б'і-б'і* (прикликання індиків); у говірках слобожанського типу: *кут'а-кут'а* (прикликання овець); *джо* (відгін свиней); *цу-цу-цу*; *чук-чук-чук* (прикликання свиней); *так'і-так'і* (прикликання качок); у говірках середньонаддніпряньського типу: *гий п'ішла!* (відгін овець); *киш-киш* (прикликання курей); *кац* (відгін котів); *киц'а-киц'а* (прикликання котів); *кут'у-кут'у* (прикликання собак); *цеба* (відгін собак); у говірках західнополіського типу *хр'у-хр'у-хр'у* (прикликання свиней); *гул'і-гул'і*, *гул'-гул'* (прикликання гусей); *квач-квач* (відгін качок); *кота* (відгін котів); у говірках закарпатського типу: *ц'іка-ц'іка-ц'іка* (прикликання свиней); *тай-тай* (прикликання качок); *кишона* (прикликання котів). Іноді інтер'єктиви співвідносять говірки із ширшими ареалами. Зокрема, можливо, з північною територією українського мовного континууму деякі говірки об'єднує вигук для прикликання курей (*т'у-т'у-т'у*). Значну допомогу при виявленні генетичних маркерів знаходимо в коментарях самих діалектоносіїв (до курки: *киша*, *кишу*, *киш'у* тощо у говірках з південно-західною основою і *киши* – в інших).

Чимало у цих вигуках і фактів динаміки. Констатуємо очевидне збіднення арсеналу, нівеляцію внутрішньої семантичної диференціації в межах групи за віком, статтю тварини тощо, а також значне звуження кількості носіїв інтер'єктивів щодо коней і волів. Окрім висновків зіставлення з «Атласом української мови» [1] та дотеперішніми описовими дослідженнями, не можна ігнорувати й синхронні відомості про динаміку, які знімають сумніви в інтерпретації деяких рис як генетичних маркерів. Напр., такими є свідчення з Пк., де основним варіантом прикликання котів подається *пс'-пс'-пс'*, а щодо вигуку *кс-кс* вказано, що його вживає *молод'*; або з Мп., де з двох варіантів прикликання свиней (*хр'у-хр'у-хр'у*; *гудзо-гудзо*) другий прокоментовано – *нове*. Немає достатніх підстав зауважувати якісь чіткі інтегральні динамічні процеси в ареалі, але до таких, ймовірно, все ж можна віднести поширення з різною повторюваністю фонетично споріднених форм для прикликання свиней типу *гуджу*, *гудзо*, *куц'у*.

Отже, вигуки для прикликання та відгону свійських тварин і птахів в українських південнобессарабських говірках – своєрідні як маркер діалектної генези. У динаміці таких інтер'єктивів значну роль відіграє передусім позамовний чинник (тепер вже мало коней, волів, не скрізь є кози, вівці, індики).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Атлас української мови: [в 3 т.]. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. / [ред. тому І. Г. Матвіяс]. – К.: Наукова думка, 1984. – 498 с. – (391 карта); Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. / [ред. тому Я. В. Закревська]. – К.: Наукова думка, 1988. – 520 с.; Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. / [ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс]. – К.: Наукова думка, 2001. – 266 с. – (206 карт).
2. Гриценко П. Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западностепных говоров: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / П. Е. Гриценко. – К., 1980. – 27 с. с ил.
3. Гриценко П. Е. Грамматический портрет диалекта / П. Е. Гриценко // Исследования по славянской диалектологии. – Вып. 16. – М.: Институт славяноведения РАН, 2013. – С. 9–36.
4. Делюсто М. С. Грамматика говірки у світлі тексту: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Делюсто Марина Сергіївна. – Київ, 2010. – 235 с.
5. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці Х республіканської діалектологічної наради. – К., 1961. – С. 132–155.
6. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратовського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... канд. філол. наук: 661 / Дроздовський Володимир Петрович. – Одеса, 1962. – 473 с.
7. Заворотна Т. П. Лексика українських наддунайських говірок: дис. ... канд. філол. наук: 661 / Заворотна Тамара Порфирівна. – Ужгород, 1967. – 333 с.
8. Колесников А. О. Іменникова словозміна в українських південнобессарабських говірках / А. О. Колесников // Діалекти в синхронії і діахронії: загальнослов'янський контекст. – К.: КММ, 2014. – С. 259–269.

9. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського р-ну) / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : «Нова зоря», 2008. – 328 с.
10. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини / В. П. Логвин // Територіальні діалекти і власні назви. – К., 1965. – С. 33–43.
11. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. До IV Міжнародного з'їзду славистів / А. А. Москаленко. – Одеса : Вид-во Одеського пед. ун-ту, 1958. – 78 с.
12. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... канд. філол. наук / 661 Муқан Агафія Михайлівна. – Глухів, 1960. – 291 с.
13. Прилипко Н. П. Структура вигуків, якими кличуть та відганяють свійських тварин у говорах української мови / Н. П. Прилипко // Структурні рівні українських говорів. – К., 1985. – С. 75–91.
14. Прилипко Н. П. Вигуки, якими кличуть та відганяють свійських птахів (ареальна характеристика і генеза) / Н. П. Прилипко // Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С. 31–45.
15. Пуїо Й. О. Спостереження над вигуками і вигуківими словами українських говорів району Карпат / Й. О. Пуїо // Тези доповідей XIV Республіканської діалектологічної наради. – К., 1977. – С. 125–126.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Віл. – Вільне Білгород-Дністровський район; Мк. – Миколаївка Білгород-Дністровський район; Пр.БД. – Приморське Білгород-Дністровський район; С.Ц. – Стара Царичанка Білгород-Дністровський район; Шр. – Широке Білгород-Дністровський район; Бш. – Баштанівка Татарбунарський район; Лим. – Лиман Татарбунарський район; Рл.2 – Ройлянка Татарбунарський район; Тр. – Трапівка Татарбунарський район; Мл. – Молдове Саратський район; Пл. – Плахтіївка Саратський район; Рл.1 – Ройлянка Саратський район; Яр. – Ярославка Саратський район; В.К. – Веселий Кут Арцизький район; Мп. – Мирнопілля Арцизький район; Нс. – Новоселівка Арцизький район; Пб. – Прямобалка Арцизький район; Вс. – Височанське Тарутинський район; Мл.2 – Малоюрославець Другий Тарутинський район; Ну. – Новоукраїнка Тарутинський район; Ол. – Олександрівка Тарутинський район; Пк. – Петрівка Тарутинський район; Дес. – Десантне Кілійський район; Лс. – Ліски Кілійський район; Труд. – Трудове Кілійський район; Шв. – Шевченкове Кілійський район; Изм. – м. Ізмаїл Ізмаїльський район; Бр. – Броска Ізмаїльський район; Кал. – Каланчак Ізмаїльський район; Кс. – Кислиця Ізмаїльський район; Мт. – Матроска Ізмаїльський район; Пшт. – Першотравневе Ізмаїльський район; Сф. – Саф'яни Ізмаїльський район. Усі населені пункти розташовані в Одеській області.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андрій Колесников – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: слов'янська діалектологія, граматики української мови.

УДК 811.161.2

ІСТОРІЯ ІМЕННИКОВОЇ СУФІКСАЦІЇ У ТВОРЕННІ ГАЛУЗЕВОЇ ЛЕКСИКИ Й ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖНОЇ МОВИ XV – XVII СТ.

Галина КОЧЕРГА (Черкаси, Україна)

У статті здійснено аналіз термінів як окремого класу лексики зі своїми специфічними законами деривації, що виокремився в українській мові доволі пізно, в усякому разі, не раніше другої половини XIX століття. Проте початки цього процесу можна виявити на значно більш ранніх етапах розвитку української книжної літературної мови. Потреба термінотворення постала при зіткненні давніх книжників у їхніх інтелектуальних заняттях зі сферами, які потребували точного слововжитку, а такими в ранньомодерній час на тернах тодішньої України були переважно теологія і рання лінгвістика. Адже, на відміну від Західної Європи, в Україні в епоху бароко особливо стрімко розвивається лінгвістика і теологія, а точні науки перебувають у менш вигідному становищі. Тому саме у цих двох сферах і почалися процеси термінотворення, що підтверджено матеріалами дослідження.

Ключові слова: суфіксація, семантика, термінотворення, словотвір, дериватологія.

The article analyzes the terms as a separate class of vocabulary with their specific derivation laws that were formed in the Ukrainian language rather late, at least not until the second half of the nineteenth century. However, the beginnings of this process can be found at much earlier stages of Ukrainian literary language development. The need in terminology appeared when ancient scribes were confronted in their intellectual classes with the subjects requiring accurate use of terms. Those subjects at that time were mostly early theology and linguistics. Because, unlike Western Europe, in Ukraine of the Baroque era linguistics and theology were especially rapidly developing and the sciences were disadvantaged. Therefore, exactly in those two areas the process of term-building began, which is confirmed by the research materials.

Key words: suffixation, semantics, terminology, word formation, derivatology.

Постановка проблеми. Витоки суфіксального термінотворення варто шукати в перших писемних пам'ятках староукраїнської мови, в яких уживаються терміни або терміноподібні утворення. Такими є старовинні граматики та теологічні трактати, адже це були перші сфери, які потребували слів з абстрактним і генералізуючим значенням. Не всі притаманні термінам суфікси

виконують функцію термінотворення як першочергову – більшість із них і раніше існували в українській мові як не специфічно термінотворчі суфікси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коли словотвір, зокрема суфіксація, сучасної української мови досліджений доволі ґрунтовно (публікації О.К. Безпояско, І.Р. Вихованця, Т.М. Возного, К.Г. Городенської, В.О. Горпинича, А.П. Грищенка, В.В. Грещука, В.О. Горпинича, Л.П. Дідківської, Н.М. Захлюпаної, Є.А. Карпіловської, Н.Ф. Клименко, І.І. Ковалика, М.В. Кравченко, О.Ф. Пінчука, Л.М. Полюги, Л.О. Родніної, З.С. Сікорської, Л.А. Юрчук, І.Т. Яценка та ін.), то «досягнення української історичної дериватології досить скромні», оскільки «лише окремі фрагменти історії формування словотвірних засобів окремих класів слів стали об'єктом спеціальних студій» [1: 4]. Словотвір української мови в динамічному аспекті потребує дослідження [3: 5].

У галузі історії українського словотвору, зокрема суфіксального, слід відзначити публікації та дисертаційні дослідження С.П. Бевзенка, Л.М. Береговенко, П.І. Білоусенка, А.П. Грищенка, Л.Л. Гумецької, О.В. Кровицької, К.В. Ленець, А.В. Майбороди, Н.П. Москальова, Г.М. Наєнко, В.В. Німчука, Л.М. Полюги, Н.П. Романової, С.П. Самійленка, П.Д. Тимошенка, В.П. Токаря та ін.

В.О. Горпинич звертає увагу на досвід вивчення іменникового словотвору української мови О.О. Потєбнею, який досліджував походження іменникових суфіксів у загальнослов'янському й ширшому індоєвропейському контекстах, здатність окремих суфіксів утворювати іменники різних лексико-граматичних груп і розрядів, словотворчі варіанти, гендерну диференціацію суфіксальних елементів та ін. [2: 122].

Розглядаючи розвиток української дериватології, М.Т. Чемерисов зазначає, що мовознавці 1920 – 1930-х років значну увагу приділяли питанням синхронного словотвору, проте інтерес до вивчення історичного словотвору помітно зростає лише в 1940-х роках (що пояснюється спрямуванням зусиль мовознавців у попередній період на інші напрями дослідження). Дуже повільна публікація пам'яток української мови стримувала і продовжує стримувати розвиток досліджень з історії мови в цілому й з історичного словотвору зокрема [8: 82–83]. На щастя, в наступні десятиліття після того, як було висловлено наведене спостереження, корпус опублікованих текстових і лексикографічних пам'яток історії української мови істотно збільшився завдяки зусиллям Л.Л. Гумецької, Я.В. Закревської, В.В. Німчука, І.П. Чепіги, В.Й. Горобця, В.А. Передрієнка та ін.

Історія суфіксального словотвору української мови, незважаючи на її актуальність, досі залишається недостатньо вивченою. На відміну від сучасного, історичний суфіксальний словотвір репрезентовано порівняно невеликою кількістю публікацій. Нагромадження значної кількості нового фактичного матеріалу з історії українського суфіксального словотворення дало змогу створити загальні огляди історичного суфіксального словотвору терміносистеми української мови, які, щоправда, хибують іще на фрагментарність і неповноту викладу, але є актуальними сьогодні, що послугувало **метою** нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська терміносистема базується на напрацюваннях вітчизняних лінгвістів кінця ХІХ – перш. пол. ХХ століття, а староукраїнська – на церковнослов'янському підґрунті, що було закладено принесеними християнською культурою і старослов'янською (староболгарською) мовою. Тому варто спершу звернути увагу на суфікси в перших граматичних трактатах, що побутували на території України в різних редакціях, хоч і не були первісно створені на її території.

До таких трактатів, зокрема, належить трактат «О осмихъ частехъ слова», який приписували Іоанну Дамаскину. Документ побутував у східнослов'янських списках аж до кінця ХVІІ століття, поки його остаточно не витіснили друковані граматики церковнослов'янської мови українського ізводу [6]. Звернемося до термінів, на які натрапляємо в пам'ятці.

Передовсім – це назви чисел (*едино, двоино, множно*), які є субстантивованими прикметниками. У межах іменної суфіксації нас цікавить термін *падеж* «відмінок», який спершу побутував в староукраїнській граматичній традиції, аж поки в ХІХ столітті не був витіснений новішим еквівалентом *відмінок*. *Падеж* утворений за допомогою праслов'янського суфікса *-еж-* від дієслова *падати*. Дериватом цього ж дієслова є інший варіант назви відмінка – *паденіє*, утворений з допомогою суфікса *-ен-*, притаманного для віддієслівних іменників (*прошеніє, хожденіє*) [6].

В іншій важливій пам'ятці граматичної думки ранньомодерної доби, у «Грамматиці доброглаголиваго еллинославянского языка», наявні такі терміни та терміноподібні лексеми,

утворені шляхом іменникової суфіксації: *начертаніє, падежъ, склоненіє* [6]. Примітно, що всі терміни, що мають форму іменників, утворені суфіксальним способом від дієслів, до того ж за одним словотвірним типом (*начертати – начертаніє, падати – паденіє, падежъ, склоняти – склоненіє*).

Наступним важливим етапом лінгвістичного терміноутворення є праця Мелетія Смотрицького «Грамматики славенское правильное синтагма...» (1619). У граматиці вживаються, крім інкорпорованих термінів, що побутували й раніше в слов'янській граматиці традиції, вжиті, ймовірно, вперше Мелетієм Смотрицьким терміни, зокрема *оувещеніє* (коментар, додаток до правила), *спряганіє, оконченіє*. Решта термінів або є непохідними іменниками (*число, род*), вжитими в термінологічному значенні, або прикметниками за морфологічними ознаками.

Таким чином, можемо зробити такі висновки щодо суфіксального утворення граматики термінів у лінгвістичних працях, що побутували на території України в ранньомодерний час. Найбільша кількість суфіксальних утворень наявна в «Граматиці» Мелетія Смотрицького, проте утворені вони, як і в працях граматистів-попередників, за тим же словотвірним типом (віддієслівні іменники на *-ен(іє)*), окрім терміна *падежъ*, який, проте, теж утворений від дієслова. Також варто зазначити, що суфіксально утворені терміни-іменники є окремим класом не лише з формальної точки зору, але й із функціональної: переважно вони позначають родові поняття (*паденіє/падежъ, склоненіє*), у той час як прикметникові терміни позначають видові поняття, категоріально на нижчому ступені узагальнення, себто грамеми кожної з категорій, визначених суфігованими іменниками (напр., назви відмінків: *родний, зветелний* і под.).

Іншою сферою, де потреба до абстрактного мислення спричиняла терміноутворення, зокрема й шляхом суфіксації іменників, була теологія. Українська барокова культура засновувалася передовсім на традиції теологічного роздуму, найголовнішою пам'яткою якого є «Требник» Петра Могили, написаний почасти книжною українською мовою, почасти – церковнослов'янською українського ізводу. Крім суто термінологічних утворень, у требнику присутні іменники із аксіологічним змістом, які вказують на чесноти або на недоліки вірянина чи церковного ієрарха. Своєю функцією в тексті вони наближаються до термінів, проте ще не є ними. Більшість із них утворено суфіксальним способом: *Так иж Б(о)гъ всемогущіи тыхже Преложоны(х) чини(т) солію, абы тые potravы непришлю до загнлості; Пієнкная бовімъ и поважная речъ естъ быти світлостію, быти окомъ, быти солію, быти Агг(е)ломъ, лечъ світлостію треба абы світила, око повинно смотріти, соль мусить быти притомною загнлості, и оную отганяти; Амвросіи с(в)ятой вихвалючи преложє(н)ство Патріарха Ноя та(къ) мови(т); Пр(е)с(т)олы свои позасідали, достатками суть обдарены о(д) по(д)ручны(х) своихъ мають при послушенстві пошанованє?* (Требник, 1648, арк. 3 нenum). *Требник (Требник, 1648, титулка), св(я)щеннодійствіє* арк. 3 кирил. нумерації; *Внегда дієствуєть Тайну которую либо, коєждо слово кой Формі, сієсть, съвершенію и дієствію прислушающеє, съ всякимъ вниманіємъ, разділні, бл(а)гоговінно же, и въ услышаніє всімъ да изга(го)летъ. Такоєже и прочая мл(ит)вы м(о)ленія и Ектенія...* (Там само).

Також натрапляємо на терміноподібні утворення в змісті «Требника»: *Чинъ како въ первый д(е)нь огласити возрастъ имущи(х): и імена хр(ис)тіянскія имъ подти. ... Оглашеніє первое. ... Образ о(т)рицанія ся Іудейскаго б(о)гоборнаго невірія ... Образ о(т)рицанія ся сарацинскаго. ... Образ о(т)рицаніяся злочестивыя проклятыя аріянскія ереси и про(чая). ... Оглашеніє второе. ... Вопрошеніє сарацина, сієсть, турчина, о исповіданіи віри.* (Требник, арк. 7 нenum., арк. 8 нenum. зв.). В останньому процитованому вище уривку маємо справу з назвами культових дій і процесів, які мають сталі значення. Примітно, що, як і граматики терміни, аналізовані суфіговані деривати є іменниками віддієслівного походження.

У творенні терміносистеми української мови відіграла активну роль галузева лексика правничої сфери. Суфіксальна система правничих термінів і прототермінів XVI–XVII ст. включала в себе елементи власне українські та латинські, які перетворилися з часом на повноправні суфікси, а спершу мали статус суфіксоїдів. Суфіксація у розгляданій галузі віддзеркалює контакти української і латинської мов у сфері правничої діяльності. Так латинський суфікс *-or*, що позначає діяча, був запозичений у низці латинських термінів: *аппариторъ, возный, состоявший при известном суде и исполнявший его поручения, назывался аппаратором этого суда; деляторъ – так назывался истец по отношению к обвинительной власти. См. Инстикгаторъ; инстикгаторъ – лицо, которому вверена была в суде обвинительная власть (прокурор); истец по отношению к нему назывался делятором* [7: 12]. Суфікс на позначення діяча *-ar*, властивий

українській мові з праслов'янського періоду і зрештою похідний із латинської мови (*писар*), збігся за формою з латинськими за походженнями частинами основи запозичених термінів і почав утворювати назви професій, осіб, що беруть участь у судовому процесі, та документів: *арендар* – *откупщик права пропинации, т.е. продажи спиртных напитков в известном имени*; *дыкгнитар* – *сановник*; *инвентар* – 1) *опис доходных статей имения*; 2) *список крестьян*; *печатарь* – *свидетель, приглашенный к составлению какого-нибудь документа* [7:18]. Характерні для латинської мови суфікси *-atio*, *-itio*, *-utio* залишилися в запозичених словах без змін, але через велику кількість запозичень із подібними завершеннями основ набули статусу суфіксоїдів, і в надалі почали приєднуватися і до питомо українських коренів: *ассекурация* – *обязательство что-либо исполнить, или чего либо не делать*; *баниция* – *приговор к лишению прав*; *дыляция* – *отсрочка разбирательства дела по какой-нибудь законной причине*; *екзекуция* (*моцная*) – *приведение в исполнение окончательного судебного решения посредством полицейских мер*; *ерекция* – *дарственная запись в пользу вновь устраиваемой церкви*; *манифестация* – 1) *жалоба*; 2) *объявление* [7].

Окремою групою суфіксів, що беруть участь у творенні правничих термінів ранньомодерного часу, є питомі іменні суфікси на утворення абстрактних понять, які лише факультативно виконують термінотворчу функцію. Такими є суфікс *-ств(о)* на позначення збірності, абстрактності: *воеводство* – *так назывались провинции, области, на которые делилась Польша и великое княжество Литовское*; *нятство* – *заключение* [7: 16]. Суфікс *-ець*, що утворює назви осіб за родом діяльності, у судових документах XVI–XVII ст. починає брати участь у творенні назв осіб щодо їхньої ролі у судовому процесі: *виноватець* – *виновник, преступник*; *нетець* – *заклученный, арестованный, пленник* [7: 16]. Суфікс *-ин(а)*, який позначав збірність і/або одиничність, теж почав утворювати терміноподібні лексеми: *головицна* – *плата родственникам убитого в виде вознаграждения за убийство*; *плата за нанесение ран* [7: 7]. Або ж уже питомі слова з цим суфіксом зазнали переосмислення в плані термінологічної спеціалізації своєї семантики: *данина* – 1) *пожалование*; 2) *дань, повинность в пользу владельца имения*. [7: 7]. Низку віддіслівних іменників утворено з допомогою архаїчного суфікса *-ен(е)*, *-ан(е)*, що в аналізований період був спільним для української книжної та польської мов: *выкочене* – *увод крестьян от одного помещика к другому* [7: 6]; *вкупене* – *возврат суммы, за которую было заложено имение*. [7: 6]; *обволаче* – *публикация* [7: 16]; *ознаймене* – *извещение* [7: 16].

Низка назв людей за їхньою професійною діяльністю потрапила в мову актових документів із мови повсякденного вжитку, і, відповідно, суфіксальні елементи на позначення професії почали певною мірою виконувати термінотворчу функцію: *коморник* – *урядник, заступавший место подкомория в подкоморнских судах* [7: 13]; *лавник* – *член городского мещанского суда* [7: 14]; *мечник* – *урядник, обязанность которого состояло ношение в известных торжественных случаях меча*; *были мечники королевские, коронные и поветовые* [7: 16]; *наместник* – *урядник, назначавшийся старостой и исполнявший в отсутствие его должность* [7: 16]. Із архаїчним суфіксом *-ц(а)*, спільним в українській мові з польською мовою, який пізніше був заміщений суфіксом *-ець*, утворені такі терміни, що вживаються в актових книгах: *выкотца* – *лицо, виновное в подговоре крестьян бежать от одного помещика к другому* [7: 6]; *злочинца* – *преступник* [7: 11]. Порівняйте різні за активністю і сферами вживання в сучасній українській мові лексеми: *ббивця*, *владзя*, *зрадця*, *зрайця* і подібні.

Окремої уваги потребує термін *виж*: *виж* – *урядник, котрому поручались разного рода освидетельствования, осмотры на месте, расследования, и т.под. Вижи, посылавшиеся от суда с этой целью, а равно для предъявления повзов и т.под., назывались вижами-поездниками или просто поездниками. Позднее, обязанности вижей исполняли возные* [7:4]. Згідно з Етимологічним словником української мови, це слово утворене від *ведати* [4 (1: 396)], отож суфіксальним елементом тут є *-ж-*, як у слові *падеж*, що стало граматичним терміном.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Можемо констатувати, що термінологічна система актових книг XVI – XVII століття активно застосовувала можливості української суфіксації для творення абстрактних понять і назв осіб, проте важливу роль у термінотворенні відігравали і суфіксоїди, що були запозичені разом із латинськими словами. Суфіксальні елементи мови виступали необхідними засобами витворення конфесійного й наукового стилів української мови, які потребували значної диференціації значень слів, дотримання максимальної точності семантики яких може бути перспективою дослідження подальших наукових студій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бісовецька Л.А. Відіменний суфіксальний словотвір дієслів у мові писемних пам'яток Київської Русі XI–XIII ст. / Людмила Андріївна Бісовецька : Дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 1999. – 212 с.
2. Горпинич В.О. Наукове вивчення від топонімічного словотвору в радянський період / В.О. Горпинич // Підсумки і проблеми наукового вивчення української мови в повоєнний період: Тези доповідей республіканської наукової конференції / С.П. Самійленко (гол. ред.). – К.: Радянська школа, 1967. – С. 122–123.
3. Горпинич В.О. Теоретичні питання відтопонімічного словотвору східнослов'янських мов. – Київ: Наукова думка, 1973. – 168 с.
4. Етимологічний словник української мови. В 7 тт. Гол. ред. О.С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1. – 631 с.; Т. 2–6.
5. Німчук В.В. Словообразование именных частей речи в закарпатских верхнеприборжавских говорах: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1962. – 18 с.
6. Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV – XVII ст. / В. Німчук. – К., 1985.
7. Новицкий И.П. Справочный словарь юридических терминов древнего актового языка юго-запада России. Составил И.П. Новицкий. – Киев: В университетской типографии, 1871. – II + 31 с.
8. Чемерисов М.Т. Дослідження з історичного словотвору української мови в повоєнний період // Підсумки і проблеми наукового вивчення української мови в повоєнний період: Тези доповідей республіканської наукової конференції / С.П. Самійленко (гол. ред.). – К.: Радянська школа, 1967. – С. 82–83.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Кочерга – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики навчально-наукового інституту української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: когнітивна ономазіологія, історія мови, історія мовознавства.

УДК 81'234

**ГЕРМАНІЗМИ У КОРПУСІ ФРАНЦУЗЬКОЇ БУДІВЕЛЬНОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

**Юлія КУЗНЕЦОВА, Олександра КОМАРОВА, Лариса БАБАШ
(Полтава, Україна)**

У статті розглядаються проблеми функціонування запозиченої лексики у складі будівельної термінології французької мови. Проаналізований ступінь асиміляції германізмів, семантичні процеси, які відбуваються при входженні запозичень до терміносистеми будівництва.

Ключові слова: запозичення, французька будівельна термінологія, германізм, асиміляція, семантичний обсяг, повністю інтегровані терміни, частково інтегровані терміни.

The problems of the borrowed lexical units in French building terminology are considered in the article. The degree of Germanism assimilation, semantic processes that occur when entering as linguistic borrowings into building terminology are analyzed.

Key words: linguistic borrowing, French building terminology, Germanism, assimilation, semantic scope, completely integrated terms, partially integrated terms.

Словниковий склад французької мови, як будь-якої іншої, знаходиться в стані постійних змін. Збагачення і оновлення лексики відбувається не тільки за рахунок власно словотвірних або семантичних процесів, але й шляхом іншомовних запозичень. Цей лінгвістичний феномен більшою мірою, ніж іншим, зумовлений екстралінгвістичними факторами як матеріального, так і психологічного плану – розвитком науки, техніки, прогресом політичного і інтелектуального життя людства, виникненням нових комерційних та культурних зв'язків між народами. Поява нового найменування з'являється внаслідок появи і укорінення до менталітету мовця нового поняття.

Термін “запозичення” в деяких філологічних працях має досить невизначений зміст. У даному дослідженні під запозиченням ми розуміємо слово або його елемент, які увійшли до складу французької мови (а точніше, будівельної лексики) після її формування в якості національної. Запозичення залишається для лінгвістів цікавим явищем, оскільки мова-рецептор одержує не лише зовнішню форму запозиченої лексичної одиниці (ЛО), але й деякі її морфологічні і семантичні особливості, іноді внутрішню форму (калькування).

Є чимало робіт, присвячених різним аспектам запозиченої лексики [1; 2; 4; 6], проте не існує окремих досліджень іншомовних запозичень у сфері французької будівельної термінології (БТ). Метою нашого дослідження є визначення ступеню освоєння фонетико-графічної форми запозичень з германських мов та їх “натуралізації”, зміни змістовного характеру в бік розширення або звуження семантики запозичення порівняно з мовою-донором. Матеріалом

дослідження послужила вибірка термінів обсягом у 4000 ЛО з французьких журналів «Maison et Travaux», «Architecture d'aujourd'hui» за останнє десятиріччя.

У корпусі проаналізованих нами запозичень (170 ЛО), які з'являються у французькій мові з ХІІ ст., значне місце (47%) належить термінам, що прийшли до французької БТ з германських мов, а саме з англійської, німецької, голандської та деяких скандинавських мов.

Найчисленнішими є запозичення з британської та американської англійської мов (62,5 % від загальної кількості запозичених германізмів).

Перші англіцизми відомі з середніх віків: *lest* (1282), *drague* (1556), але на той час вони залишаються поодинокими. Кількість запозичених термінів, що мають відношення до будівництва або будівельної техніки, зростає в ХVІІ-ХVІІІст.: *hall* (1672), *standard* (1702), *square* (1725), а у ХІХ-ХХ ст. поява англіцизмів та англо-американізмів сягає свого апогею завдяки швидким темпам науково-технічної революції і визначній ролі англійської мови на міжнародній арені: *aluminium* (1812), *cake* (1821), *viaduc* (1838), *excavateur* (1843), *bow-window* (1871), *élévateur* (1873, американізм), *cantilever* (1882, американізм), *building* (1895, англо-американізм), *ballast* (1900), *autocar* (1910), *tank* (1916), *bulldozer* (після 1933, американізм) і т. ін.

У ряді випадків англійська мова виявляється лише “провідником” запозичень з іншої іноземної мови. Так, до французького лексичного фонду через англійську потрапили *cyclone* та *cylindre* – з грецької, *viaduc*, *vareur* – з латини.

Запозичення з голандської становлять 22,5%. Надходження нідерландізмів до БТ продовжується з ХVІ по ХVІІІ ст. включно: гол. *bricke – brique* (1155), гол. *staeye – étai* (1304), гол. *bagge – bague* (1397), гол. *vrac - vrac* (1606) у виразі *en vrac*; *moquette* (1769).

Нідерландізми спочатку були пов'язані за змістом із суднобудуванням, і лише пізніше здійснився перехід до терміносистем будівництва взагалі. “La dalle est le tuyau d'écoulement de la pompe avant de devenir la pierre de l'évier. La pompe est venue sur les bateaux où elle sert à vider l'eau de la cale” [5:28]. З будівництвом дамб пов'язані терміни *boulevard*, *digue*, *berme*, *madrier*.

Деяко меншою є кількість запозичень з німецької (11%): *jardin*, *vasistas*, *accordéon* (у композиті *porte – accordéon*), *bretelle*, *glaçure*. У цій підгрупі вирізняємо мінералогічні терміни: *gneiss*, *quartz*, *zinc*. Відзначають існування певних труднощів при визначенні приналежності германізмів до “фондових” слів або ж до запозичень, оскільки їх поява не завжди зафіксована літературним джерелом [5:28]. З огляду на це, ми розглядали як запозичення з німецької слова з точно встановленою датою надходження.

Французька БТ також налічує запозичення зі скандинавських мов (4%) через посередництво голандської або нормандських діалектів): *hauban*.

Інтегрування термінів-запозичень до французької БТ здійснюється на кількох рівнях:

- фонетичному, в тому числі із збереженням графічної форми оригіналу, крім наголосу. Асиміляція запозичень на фонетичному рівні подекуди стає причиною появи у французькій мові якісно нових звуків, таких як звук [ŋ] у слові *building*;

- морфолого-лексичному, де асиміляція запозичення полегшується наявністю суфіксів, префіксів, коренів, що сягають єдиної латинської форми (*vareur*, *excavateur* – з англ.). На цьому рівні запозичення приймає французькі граматичні ознаки (категорію рода, числа: *le wagon – les wagons*), подекуди дієслівні закінчення (*riper* – з гол.), входить до французьких словотвірних ланцюгів: *drague – dragueur – dragage*; *drain – drainer – drainage*;

- лексико-синтаксичному.

Лексична асиміляція супроводжується калькуванням, під час якого відтворення структури іноземного слова ведеться засобами рідної мови. Поморфемне копіювання із збереженням компонентів прототипу представлено терміном *plate-forme*. У даному терміні калькується препозиція означення, що суперечить французькій морфологічній структурі. Калька *plate-forme* (1855р.) від англ. *platform* з'являється в якості політичного терміну і тільки згодом стає технічним терміном.

Перестановленням компонентів, характеризуються ЛО *gratte-ciel* (англо-амер. *skyscraper*) та *ciment Portland* (англ. *Portland cement*). Останній термін акумулює в собі ознаки, притаманні як для мови-джерела (безприйменниковий зв'язок між субстантивними означаючим та означеним), так і для мови-рецептора (постпозиція атрибутивного компонента).

Поряд з лексичними кальками спостерігається наявність у французькій БТ запозичень, які стали базою для калькування: *gratte-ciel* і *skyscraper* виступають у ролі синонімів.

На певній стадії існування в мові, в синхронному плані, запозичення, в залежності від рівня їх інтеграції до мови, виявляють деякі нюанси щодо їх фонетичного та графічного вигляду, граматичних ознак, семантики. Звичайно вирізняють 2-3 категорії запозичень: 1) цілком натуралізовані слова; 2) ксенізми, тобто слова, які відчуються як іншомовні;

або: 1) запозичення засвоєні повністю; 2) частково асимільовані; 3) незасвоєні.

Серед германізмів – будівельних термінів незасвоєні ЛО (украплення) в проаналізованому матеріалі практично відсутні, крім англіцизмів *catway* та *in-situ* (*béton in-situ* – монолітний бетон). Значення цих слів не зафіксовані не тільки будівельними та політехнічними словниками, виданими в нашій країні, але й двомовними тлумачними словниками, завдяки чому не вдається встановити їх нормативну вимову. ЛО *catway* у французькій мові приймає чоловічий рід, як і більшість запозичених англіцизмів і ознаки множини: *le catway* – *les catways* (останнє полегшується співпаданням англійської та французької множинної флексії – *s*). Решту запозичених термінів поділяємо на дві групи:

- повністю інтегровані (I) – 79,9%;
- частково інтегровані (II) – 20,1% терміни.

Ознакою термінів, які ми включаємо до I групи, є висока асиміляція на фонетичному, графічному, морфолого-лексичному і семантичному рівнях, при якій ЛО ні за зовнішньою формою, ні за змістом не відчувається генетично чужорідною: *brigue*, *digue*, *bretelle*, *drague*, *sonde*, *choc*, і т. д. Переважну більшість повністю інтегрованих термінів становлять іменники, що прийняли французьку категорію роду, числа, означеності/неозначеності, але присутні і дієслова, що приймають закінчення *-er* за зразком дієслів I групи відмінювання: *écraser* (англ. *crasen*). Найвищим проявом інтеграції запозичення до мови-рецептора є здатність до утворення похідних за законами французького словотвору:

<i>lest</i> (з англ.) – <i>lester</i>	– <i>lestage</i>	↘ <i>délester</i> – <i>délestage</i>
<i>cyindre</i> (з англ.)		– <i>cyindrer</i> – <i>cyindrage</i>
		↘ <i>cyindrique</i>
<i>plaque</i> (з гол.)	– <i>plaquer</i>	↘ <i>plaquette</i>

До термінів II групи відносимо терміни, які посідають фонетичними і графічними маркерами, що дозволяють відчувати ці ЛО, як запозичення. Це в основному стосується англо-американізмів, для яких такими маркерами є якісно новий для французької мови звук [ŋ]: *cutting* [koetiŋ]; *camping* [kâpiŋ]; *parking* [pârkiŋ]; та поява нових діграм *ck*, *ng*, *sh*, *oo*, *th*, *ow*, *ee* та ін: *bedrock*, *show-room*, *bow-window*, *bungalow*.

Частково інтегровані запозичення подекуди вимагають додаткової семантизації, оскільки позначають реалії, не притаманні країні мови-рецептора або ступінь їх асиміляції на даному етапі не є достатнім.

На відміну від термінів-запозичень I групи частково інтегровані терміни не входять до французьких словотвірних ланцюгів, але також приймають французькі граматичні ознаки і, зберігаючи графіку мови-донора, піддаються франсизації на фонетичному рівні, частковій – *sandwich* [sâdwits], *hall* [ol], *cake* [kæk], *bow-window* [bowindo] або повній – *filler* [filoer].

Запозичення обох груп виявляють досить високу здатність до входження дотермінологічних комплексів (близько 20% всіх запозичень): *prendre en sandwich*, *cutting de terrain*, *hall d'entrée* і до складу композитів: *porte-accordéon*, *wagon-citerne*.

Феномен лінгвістичного запозичення сприяє інтеграції до мови-рецептора не лише ЛО, а й окремих словотвірних формантів. Останнім часом актуальним стає питання про ступінь “натуралізації” до французької англійських суфіксів *-ing*, *-er*. Ми вважаємо, що про інтеграцію вищезгаданих формантів до французької словотвірної системи говорити передчасно. Суфікси *-ing*, *-er* вирізняються в складі слів англійського походження (*camping*, *raver*), але в нашому матеріалі не виявлено випадків сполучуваності даних морфем з французькими основами.

Існування запозиченої ЛО в умовах іншої мовленнєвої практики призводить не лише до зовнішніх (фонетичних, структурних) змін запозичення, але й до семантичної еволюції, яка зумовлена як екстралінгвістичними причинами, так і інтралінгвістичними – наявністю таких явищ, як полісемія, метафоризація, метонімізація. В процесі своєї інтеграції до мови-рецептора

зміст запозичення піддається розширенню, звуженню, семантичним зсувам. Зміни значень залежать як від давності функціонування запозичень у французькій мові, так і від їх функціонального навантаження [2].

Будівельним термінам-запозиченням властиві всі вказані вище типи семантичних змін, але на їх семантичну еволюцію впливає також факт входження до терміносистеми будівництва та архітектури. Розширення або звуження семантичного обсягу в межах термінологічної лексики відбувається у сфері суто будівельних реалій.

Слово *toboggan* у БТ набуває нового значення, відсутнього в англійській, через яку воно потрапило до французької мови – “*couloir en plan fortement incliné dans lequel on peut faire glisser, par gravité, des marchandises en vrac (pierres, sable, charbon, etc)*” [3:1194].

Значна частина запозичених термінів виявляє схильність до збереження основного семантичного обсягу – 59% . Так, у ЛО *choc, film, sandwich, cylindre, bedrock* – відбувається запозичення головних ЛСВ, і не лише будівельно-термінологічного характеру. Тенденція до збереження семантичного обсягу без змін притаманна ЛО, що позначають вузько-термінологічні поняття (*quarz, gneiss*).

Розширення семантичного обсягу вдалося виявити у 14,8% запозичених термінів. Так, ЛО *studio*, яке в американській англійській позначає студію, майстерню або ательє, у французькій мові набуло значення “*logement composé d’une pièce principal et de petites pièces accessoires telles que cuisine, salle de bain*” [3:1143].

До розширення змісту запозичених термінів причетні також такі семантичні процеси, як метафора та метонімія. Такі ЛО, як *bretelle* (з нім.), *godet, bague* (з гол.) одержали термінологічні значення, відсутні в мові-донорі на час здійснення запозичення, саме завдяки метафоричному перенесенню.

До розширення значення терміна призводить його вживання в ролі засобів комплементації (*wagon-citerne*) або входження до термінологічних комплексів: *bloc* (з гол., початкове значення “*tronc abattu*); *bloc de béton; bloc d’eau*.

Звуження семантичного обсягу виявлено у 6% термінів – запозичення відбувається за окремими ЛСВ, а не за всією сукупністю:

Французька мова		Англійська мова
<i>cantilever</i>	консольна балка	1. консольна балка; 2. кронштейн;
<i>square</i>	сквер	1. сквер; 2. площа; 3. квадрат;
<i>clinker</i>	клінкер	1. клінкер, голандська цегла; 2. шлак

У 20% германізмів спостерігається модифікація змісту внаслідок семантичного зсуву, що супроводжується термінологізацією ЛО. Так, у французькій БТ дієслово *blinder* має значення: 1. кріпити; 2. облицьовувати (стіни тунелю), тоді як значення, притаманне мові-донору (німецькій) *blinden* “засліплювати”.

Визначення змін у семантичному обсязі запозичень в синхронному плані є досить проблемним, якщо запозичена ЛО здавна інтегрована до французької мови і “чужорідність” її на даному етапі не відчувається.

Отже, результати аналізу демонструють проходження асиміляції германізмів на фонетичному, морфолого-лексичному та синтаксично-лексичному рівнях. Більшість германізмів є повністю інтегрованими (79,9%), частково інтегровані складають 20,1%. Неінтегровані запозичення практично відсутні. З боку семантики германізмам властиве збереження основного семантичного обсягу, розширення, звуження і модифікація змісту внаслідок семантичного зсуву.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Клименко А.С. Социолингвистический аспект англо-американских заимствований в современном французском языке новейшего периода: К вопросу о нормализации англицизмов : Дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки»/ А.С. Клименко. – Киев, 1995. – 242 с.
2. Федченко Е.Д. Фонетико-графические и семантические особенности англицизмов в современном французском языке : Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки»/ Е.Д. Федченко. – Киев, 1990. – 24 с.
3. Dictionnaire du français vivant / M. Daveau, M. Cohen, M. Lallemand. – Paris: Bordas, 1983. – 1346 p.
4. Fedtchenko H., Gueïko T. Les anglicismes culturels dans le français d'hier et d'aujourd'hui. Aperçu thématique et étymologique/ H.Fedtchenko, T. Gueïko // Annales françaises. – Kiev: L'Institut Français d'Ukraine, 1997. – P. 7 – 11.
5. Guiraud P. Les mots étrangers/ P.Guiraud. – Paris: Presse Universitaires de France, 1971. – 128 p.
6. Spillner B. Terminologie et connotations/ B. Spillner // Français scientifique et technique et dictionnaire de langue. – Paris: éd. Didier, 1994. – P. 53 – 62.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Юлія Кузнєцова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Полтавського національного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: словотвір у французькій мові, проблеми укладання термінологічних словників, закономірності розвитку мов.

Олександра Комарова – викладач кафедри іноземних мов Полтавського національного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: проблеми професійної термінології, проблеми двостороннього письмового перекладу науково-технічних текстів.

Лариса Бабаш – викладач кафедри іноземних мов Полтавського національного університету імені Юрія Кондратюка.

Наукові інтереси: словотвірні моделі німецької мови, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності.

УДК 81.001.4:11:658.6

ЯВИЩЕ БАГАТОЗНАЧНОСТІ У ФАХОВІЙ МОВІ ТОРГІВЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Аліна МОРОЗ (Чернівці, Україна)

У статті досліджується проблема полісемії фахової мови торгівлі німецької та української мов, її види, особливості, причини виникнення та зв'язок із контекстом. Також розглянуто основні відмінності багатозначності даної підмови від загальноживаної лексики.

Ключові слова: полісемія, багатозначний термін, термінологія, контекст, фахова мова торгівлі, загальноживана лексика, лексична одиниця.

The article deals with the polysemy of the special trade language of the German and Ukrainian languages, its kinds, peculiarities, reasons of origin and connection with the context. The main differences between polysemy of the given sublanguage and the vocabulary in general use are also investigated in this article.

Key words: polysemy, polisemantic term, terminology, context, special trade language, vocabulary in general use, lexical unit.

Виявлення специфіки фахової мови торгівлі набуває важливого теоретичного та практичного значення для подальшого вивчення механізмів формування та функціонування терміносистеми торгівлі в німецькій та українській мовах. Актуальність теми зумовлено соціальною та лінгвістичною необхідністю багатоаспектного дослідження формування та функціонування терміносистеми торгівлі у німецькій та українській мовах. Німецька та українська фахові мови торгівлі формують вагомий ланку загального економічного понятійного апарату, займають особливе місце між спеціальною та загальноживаною лексикою, які знаходяться у постійних взаємообумовлених стосунках. Постійно взаємодіючи із побутовою лексикою, термінологія торгівлі поповнює словниковий склад мови і виступає одним із його активних, динамічних, комплексних компонентів, що вимагає всебічного лінгвістичного дослідження для виявлення механізмів термінологічного планування як одного з аспектів мовного планування.

Питання полісемії (багатозначності) термінів належить до найактуальніших питань в термінознавстві. Вирішується воно термінологами неоднозначно. Більшість з них розглядають це мовне явище як недолік термінології.

Р. А. Будагов, Е. М. Галкіна-Федорук, А. А. Реформатський, Д. С. Лотте відносяться до полісемії термінів негативно або просто не визнають її. Обґрунтовується це тим, що наявності полісемії термін втрачить первинну та важливу функцію розрізнення, а з іншого боку сама природа знака-терміна не дає йому можливості для розвитку полісемії [4: 65]. А. А. Реформатський стверджує, що „... термін – це завжди член якої-небудь термінології, в межах якої він однозначний (в складі багатьох термінологій він може бути і багатозначним) ...” [12: 103].

Інші дослідники, хоча й не заперечують полісемії, схильні все-таки вважати моносемію ведучою тенденцією у розвитку термінології. К. А. Левковська писала: „... точність та однозначність терміна – це лише тенденція, ідеал, до якого прагне і повинна прагнути будь-яка термінологія ...” [цит. із 13: 176].

Проте багато вчених-мовознавців виправдовують явище полісемії в термінології, “яке проявляється переважно як категоріальна багатозначність та на основі метонімічного та синекдохічного переносу значень” [3: 205]. Часто говорять про те, що, не дивлячись на всі намагання термінологів, терміни зберігають свою багатозначність, оскільки вони є лексичними одиницями певної звичайної мови [10: 45]. Н. З. Котелова також визнає полісемію термінів та пояснює її розшаруванням значень у залежності від вживання слова у різних галузях знань [8:

124]. К. А. Левковська вважає, що „... точність та однозначність терміна – це лише тенденція, ідеал, до якого прагне та повинна прагнути будь-яка термінологія ...” [9: 155].

В. П. Даниленко, Б. Н. Головін, О. С. Ахманова вважають, що терміни піддаються всім тим лексико-семантичним процесам, за якими розвивається словниковий склад літературної мови в цілому. До цих процесів відносяться: звуження та розширення значення, перенос за суміжністю чи схожістю та деякі інші. В зв'язку з цим ми вважаємо, що полісемія термінів – це нормальне явище.

Під полісемією прийнято розуміти „наявність у одного й того ж слова ... кількох пов'язаних між собою значень, які звичайно виникають у результаті видозміни і розвитку значення цього слова” [2: 335]. Полісемічним будемо вважати термін, який позначає два (або більше) наукових поняття в системі понять однієї спеціальної галузі знання (або близьких спеціальних галузей) і значення якого мають інваріантні спеціальні семи. Наприклад, термін *die Beschlagnahme* має такі значення: 1. вилучення, конфіскація; арешт майна 2. накладення секвестра (заборони).

Проведене нами дослідження свідчить про те, що термінам торгівлі німецької мови, які є лексичними одиницями і функціонують за законами природних мов, притаманна багатозначність.

Причина полісемії в термінології, на думку Г. А. Александрової, полягає в тенденції до доцільності людської діяльності. „Немає ніякого сенсу, – зазначає дослідниця, – придумувати нові слова, якщо можна використовувати старі. В цьому виявляється не тільки принцип економії мови, але й загальний лінгвістичний закон багатостороннього використання мовних засобів” [1: 38].

Ф. А. Циткіна визнає диференціацію наукових понять і розхитування значення первинно однозначного терміна в процесі використання терміна і наступного доосмислення однією з причин появи полісемічних термінів [15: 53]. Багато термінів, які виникли як однозначні, у процесі функціонування набувають нових значень, спочатку близьких, а з часом і віддалених від основного. За твердженням Л. В. Джандосєвої, форма і зміст, які перебувають в діалектичній єдності, вступають у діалектичне протиріччя, внаслідок якого виникає нове значення. Дія закону протиріччя між планом вираження і планом змісту виявляється у порушенні відповідності створених між ними ізоморфних відношень, незважаючи на єдність означуваного і позначуваного як двох сторін мовного знака. Причини, які викликають полісемію термінів, можуть бути лінгвістичного і екстралінгвістичного характеру [5].

Полісемія термінів різноманітних галузей науки й техніки може бути, як вважає Л. Д. Джапарідзе, двох типів: 1) зовнішня полісемія, 2) внутрішня полісемія. Під зовнішньою полісемією розуміється багатозначність загальнолітературних слів, один чи кілька лексико-семантичних варіантів яких має термінологічні значення [6: 150]. Наприклад: *die Bonifikation* – відшкодування, винагорода; боніфікація (термін фахової мови торгівлі), *der Wechsel* – зміна, заміна; вексель (термін фахової мови торгівлі).

Під внутрішньою полісемією традиційно розуміють полісемію слів, всі лексико-семантичні відношення яких мають термінологічні значення, тобто полісемія власне термінів [6: 151]. Наприклад: *die Dispositionspapiere* – 1. документи на право розпорядження 2. товаророзпорядчі документи; *die Einziehung* – 1. стягування, збір (податків); 2. інкасація 3. вилучення (з обігу).

Деякі лінгвісти стверджують, що полісемія не дає можливості розуміти терміни правильно, оскільки вони не потребують контексту, вони повинні бути зрозумілі і без контексту. А. А. Реформатський пише, що термін не потребує контексту, тобто термін пов'язаний не з контекстом, а з термінологічним полем. Під термінологічним полем розуміється та термінологія, в межах якої термін однозначний [12: 109]. Проте це положення не можна абсолютизувати тому, що і в термінології контекст важливий, оскільки, як зауважує А. А. Уфимцева „зміст терміна повністю розкривається лише через його реальне функціонування, через даний „метасинтаксис” ...” [14: 64]. Вирішальну роль контексту в установленні однозначності слова відзначають дослідники А. П. Коваль, М. Г. Арсеньєва, Т. В. Строева, А. П. Хазанович та інші.

Ми погоджуємось із І. С. Квитко, що контекст відіграє основну роль в установленні точного об'єму та змісту поняття, співвідносного з даним терміном [7: 52].

Матеріалом дослідження стали німецькі та українські терміни фахової мови торгівлі. Джерелом матеріалу слугувала текстова вибірка із офіційних німецько- та україномовних документів, монографій, журнальних та газетних публікацій, пов'язаних із розвитком та функціонуванням торгівлі в Німеччині та Україні.

Серед усіх німецьких термінів (2001) виявлено 299 багатозначних слів (14,9 %), серед яких:

1) 39 термінів кореневих слів – *der Kurs* – 1. курс, котування (цінностей на біржі); 2. курс, напрямок (торговельної політики); *das Paket* – 1. пакет; пакунок (цукру і т.д.); 2. пакет акцій, пакет (сукупність товарів чи послуг); *die Wahl* – 1. тк. одн. вибір; 2. вибори; обрання;

2) 209 похідних термінів, утворених за допомогою суфіксів та префіксів – *die Abgabe* – 1. продаж; 2. мито, податок, збір; 3. здача, передача, вручення; *das Abkommen* – 1. договір; 2. конвенція; *das Gegengeschäft* – 1. зустрічна угода, контругода; 2. компенсаційна угода; *die Streuung* – 1. розподілення (товарів); 2. розміщення (цінних паперів);

3) 46 термінів складних слів – *die Stückzahl* – 1. кількість штук; кількість екземплярів; 2. серія; *der Tarifvertrag* – 1. тарифна угода; колективна трудова угода; 2. угода про тарифи транспортних перевезень; *der Transport* – 1. транспорт; перевезення, транспортування; 2. партія вантажу;

4) 5 термінів-словосполучень – *einheimische Produktion* – 1. вітчизняне виробництво; 2. вітчизняна продукція; *geschlossener Pavillon* – 1. закритий навільйон (непрацюючий); 2. критий навільйон; *eine Rechnung machen* – 1. робити розрахунок; 2. розраховуватись; *Informationen bereitstellen* – 1. підготувати інформацію; 2. надавати інформацію; *einen Nachauftrag annehmen* – 1. брати субпідряд; 2. брати додаткове замовлення.

Велика кількість багатозначних термінів виникає через те, що для фахової мови торгівлі характерний низький рівень абстрактності і вона дуже близька із загальнолітературною мовою. Небагаточисленність термінів складних слів та термінів-словосполучень пояснюється тим, що, чим більше компонентів, які входять до складу термінологічної одиниці, тим рідше може виникнути багатозначність.

У досліджуваній німецькій фаховій мові торгівлі вживаються:

а) двозначні терміни, їх виявлено 206 одиниць, наприклад, *die Verpackung* – 1. упакування; 2. упаковка, тара; *das Versandgeschäft* – 1. експедиційна контора (для пересилання товарів по пошті); посылкове торговельне підприємство, посылкова фірма; 2. посылкова торгівля; розсилка товарів покупцям (по пошті); *die Wachstumsrate* – 1. коефіцієнт росту; 2. темп росту; *die Zone* – 1. зона; смуга; район; 2. пояс (тарифний), зона (тарифна). Отже, вони найчастіше зустрічаються.

б) тризначні терміни – 69 одиниць, наприклад, *die Rate* – 1. норма; ставка; 2. частина, ставка; внесок, частковий платіж; 3. темп (росту); *der Output* – 1. результат дії підприємства, вироблена продукція; випуск (продукції); 2. вихід даних; 3. потік вихідних заявок, викликів (в теорії масового обслуговування); *netto* – 1. нетто, без упаковки (про масу товару); 2. без знижки (про ціну); 3. за вирахуванням всіх податків та стягнень (про дохід); за вирахуванням всіх знижок та стягнень (про суму);

в) терміни, які мають чотири та більше значення – 24, наприклад, *der Abschlag* – 1. пониження курсу цінних паперів, дизажіо; 2. знижка; 3. аванс, завдаток; 4. аукціон з поступовим зниженням ціни (до прийняття її покупцем); продаж з аукціону з пониженням ціни; *die Prämie* – 1. премія, винагорода; 2. страхова премія, страховий внесок; 3. виграти; 4. неустойка; 5. опційна премія; 6. біржова премія; *die Aufnahme* – 1. тк. одн. прийом, прийняття; 2. встановлення (ділових зв'язків); 3. складання протоколу; 4. протокольний запис, інвентарний опис; 5. одержання (кредитів); 6. освоєння (напр. виробництва нового виду продукції); 7. включення (напр. поправки у контракт). Вони вживаються у досліджуваній фаховій мові найрідше.

Серед українських термінів виявлено 125 багатозначних слів (6,3 %) із 2001:

1) термінів кореневих слів – 29 одиниць, наприклад, *papier* – 1. папір (матеріал); 2. папір (документ); сорт – 1. сорт (товару); 2. сорт (розряд, рід, категорія); маса – 1. маса (вага); 2. маса (велика кількість);

2) термінів похідних слів – 96 одиниць, наприклад, *viдача* – 1. видача (як дія); 2. видача (як результат); *здача* – 1. здача (як дія); 2. здача (про гроші); *надходження* – 1. надходження (як дія); 2. надходження (прибутки).

Терміни складні слова відсутні серед багатозначних українських термінів фахової мови торгівлі, оскільки майже невластиві даній мові.

В українській фаховій мові торгівлі вживаються:

а) двозначні терміни – 89 одиниць, наприклад, *реалізація* – 1. *реалізація (плану, домовленості)*; 2. *реалізація (продаж, збут)*; *роздрібний* – 1. *роздрібний (подріблений)*; *роздрібний (роздрібно-торговельний)*; *прибутковий* – 1. *прибутковий (який дає прибуток)*; 2. *прибутковий (щодо податку, який зтягується відповідно до розмірів прибутків)*; *зразок* – 1. *зразок (предмет або матеріал, який слугує моделлю при виготовленні, купівлі)*; 2. *зразок, приклад*.

б) тризначні терміни – 27 одиниць, наприклад, *продуктивність* – 1. *продуктивність, виробність*; 2. *продуктивність*; 3. *продуктивність (здатність давати продукцію)*; *склад* – 1. *склад (будова)*; 2. *склад (запас чого-н., приміщення для зберігання матеріалів)*; 3. *склад (сукупність предметів, частин, речовин, людей і т. д., які утворюють одне ціле)*; *придбання* – 1. *придбання (купівля)*; 2. *придбання (покупка)*; 3. *придбання (досягнення, надбання)*.

в) терміни, які мають чотири та більше значень, – 9 одиниць, наприклад, *фактор* – 1. *фактор (чинник)*; 2. *фактор (комісіонер)*; 3. *фактор*; 4. *мат. фактор*; *площа* – 1. *площа (майдан)*; 2. *площа (рівне місце)*; 3. *площа (простір)*; 4. *мат. площа*; *стягувати* – 1. *стягати (зтягувати)*; 2. *стягати (збирати в одне місце)*; 3. *стягати (знімати)*; 4. *стягати (вимагати сплати)*; 5. *стягати (переміщувати)*; 6. *стягати (вкрати)*.

Для терміносистеми торгівлі німецької та української мов характерні багатозначні терміни. До того ж багатозначними можуть бути як вузькоспеціальні терміни, так і терміни, які широко використовуються. Слід зазначити, що відносно полісемії в термінології торгівлі існує мало відмінностей від даного явища серед загальноновживаної лексики. Крім специфічних для неї видів полісемії, їй властиві також усі загальнономовні її види. Доходимо висновку, що полісемія терміна торгівлі залежить як від морфологічної структури терміна, так і від частотності його використання в науковому мовленні. Чим складніша структура терміна, тим більше його прагнення до однозначності. Як правило, прості й похідні терміни – найбільш багатозначні, терміни складні слова і терміни словосполучення – переважно однозначні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Александрова Г. А. Словообразовательные процессы в научно-технической терминологии (на материале французского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05. / Г. А. Александрова. – К., 1975. – 182 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. Энциклопедия. – 1966. – 605 с.
3. Даниленко В. П. Лингвистические требования к стандартизуемой терминологии // Терминология и норма / В. П. Даниленко. – М., 1972. – С. 5-32.
4. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М., 1977. – С. 38-51, 65, 79.
5. Джандоева П. В. Особенности терминологического словообразования в современном французском языке / П. В. Джандоева // Матеріали Х Міжнародної наукової конференції «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація». – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 90-91
6. Джапаридзе Л. Д. Регулярная и нерегулярная многозначность английских музыкальных терминов / Л. Д. Джапаридзе / Сб. науч. тр. МГПИИЯ. – М., 1978. – Вып. 134. – С. 148-159.
7. Квитко И. С. Термин в научном документе / И. С. Квитко. – Львов : Вища школа, 1976. – 126 с.
8. Котелова Н. З. К вопросу о специфике термина. В кн.: Лингвистические проблемы научно-технической терминологии / Н. З. Котелова. – М., 1970. – С. 124.
9. Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская. – М. : Высшая школа, 1974. – 296 с.
10. Лейчик В. М. Терминоведение : предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – М. : Либроком, 2009. – 256 с.
11. Немецко-русский внешнеторговый и внешнеэкономический словарь / [авт.-сост. Г. В. Мясникова, Н. Н. Мясников, И. Ф. Жданова]. – 2-е изд., стереотип. – М. : Рус.яз., 2001. – 432 с.
12. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка // Проблемы структурной лингвистики / А. А. Реформатский. – М., 1968. – С. 103-125.
13. Татаринев В. А. Теория терминоведения: В 3 т. Т.1, Теория термина: История и современное состояние / В. А. Татаринев. – М. : Московский Лицей, 1996. – 311 с.
14. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М., 1968. – С. 64.
15. Циткина Ф. А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) / Ф. А. Циткина. – Львов : Изд-во при Львов. Гос. Ун-те изд. Объедин. „Вища школа“, 1988. – 156 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Аліна Мороз – кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.
Наукові інтереси: дослідження особливостей фахової мови торгівлі німецької та української мов.

УДК 811.111'25

СТРУКТУРА АНГЛІЙСЬКИХ ОДНОСЛІВНИХ ТЕРМІНІВ, УТВОРЕНИХ ПРЕФІКСАЛЬНИМ СПОСОБОМ (НА МАТЕРІАЛІ «АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА ПОЖЕЖНО-ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ»)

Наталія РАК, Галина ВАСИЛЬЦІВ (Львів, Україна)

У даній статті розглянуто термінологію як лінгвістичну науку, термін як предмет її вивчення, його класифікація та вимоги до нього, також досліджено структурні особливості однослівних термінів пожежно-технічної термінології та продуктивність префіксального способу словотворення.

Ключові слова: термін, пожежно-технічна термінологія, лексика, спосіб творення, префікс, афікс.

This article viewed terminology as a linguistic science, the term as an object of study, its classification and requirements. It also explored the structural features of one-word terms of fire-technical terminology and productivity of prefixal world building.

Key words: term, fire-technical terminology, vocabulary, method of world building, prefix, affix.

У зв'язку з потоком науково-технічної літератури, який постійно зростає, стикування наук, посилення термінотворення зріс – інтерес до галузевих терміносистем. Серед таких галузевих терміносистем, величезний інтерес лінгвісти приділяють пожежно-технічній термінології, проблеми перекладу та словотворення якої є однією з найактуальніших.

Метою нашого дослідження є аналіз структури та префіксів притаманних пожежно-технічній термінології.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: визначити продуктивні та непродуктивні префікси, що утворюють пожежно-технічні терміни; розкрити значення префіксів пожежно-технічної термінології; підібрати та визначити українські відповідники; розкрити кількісний та відсотковий аналіз однослівних пожежно-технічних термінів; на прикладах розглянути які префікси з якою частиною мови найчастіше вступають у словотвір.

Наукова новизна даного дослідження полягає в тому, що пожежно-технічна термінологія, це така галузь, яка майже не вивчалась науковцями, в даній роботі проводиться дослідження структури пожежного технічних термінів, а саме таких що у творенні префіксальним способом творення.

Проблема вивчення термінологічної лексики була та є актуальною на сучасному етапі розвитку мови. Насамперед термінологічна лексика необхідна для вивчення певної фахової мови та для перекладу текстів специфічного спрямування. Адже саме термін це найбільш типова лексична ознака науково-технічної літератури.

Слово термін прийшло до нас ще з античних часів. У латинській мові воно означало «межу», «рубіж». Зокрема, Аристотель визначав термін як «те, на що розкладається перший засновок суб'єкт і предикат» [7]. У середньовіччі це слово набуло вже значення «визначення», «поняття». У старофранцузькій мові знаходимо навіть номінацію «terme» – «слово». В Україні ця назва поширюється вже у XVIII ст. [4].

Кожне дослідження певного виду термінології ґрунтується на окремому визначенні терміна. В лінгвістиці часто існують зовсім різні точки зору щодо питань визначення терміна, вимог пропонованих до нього.

Б.М. Головін зазначає, що термін – це «окреме слово чи утворене на базі іменника підрядне словосполучення, що означає професійне поняття та призначене для задоволення специфічних потреб спілкування у сфері певної професії (наукової, технічної, виробничої, управлінської)» [1]. За Реформатським А.А., «терміни – це слова спеціальні, обмежені своїм особливим призначенням, слова, які прагнуть бути однозначними як точне вираження понять і називання речей» [5].

І.С. Квитко, спираючись на різні визначення, пропонує цікаву сумарну дефініцію: «Термін – це слово чи словесний комплекс, що співвідноситься з поняттями певної організованої галузі пізнання, що вступають у системні відносини з іншими словами та словесними комплексами й утворюють разом з ним в кожному окремому випадку та в певний час замкнену систему, що характеризується високою інформативністю, однозначністю, точністю та експресивною нейтральністю» [3].

Лінгвістична природа терміна характеризується тим, що по-перше термін – це невід'ємна органічна частина лексичної системи літературної мови, по-друге, терміни відрізняються від

інших розрядів слів своєю величезною інформаційною насиченістю. У технічному чи науковому терміні дано найбільш точне і економне визначення наукового або технічного поняття. Основна вимога, що ставиться перед терміном – його однозначність. Таким чином існує дві категорії термінів: 1) загальнонаукові та загально технічні, 2) спеціальні [2].

Термін не потребує контексту як звичайне слово, адже він є частиною певної галузі термінології, що вже є контекстом, також він може вживатися ізольовано, для чого термін і повинен бути однозначним не взагалі у мові, а в межах певної термінології. Проте у межах певної лексичної системи, терміни можуть проявляти ті ж властивості, що й слова: їм властива антонімія, синонімія, ідіоматика. Наприклад, слово «power» у фізиці означає – «силу, потужність»; у математиці – «ступінь»; в оптиці – «силу збільшення». Тобто один і той же термін може входити до термінології певної мови, що у свою чергу становить науково-термінологічну омонімію.

Для пожежно-технічної термінології, характерне вживання префіксів, які є одними з основних засобів зміни значення термінів, а також використовуються для творення нових. Під префіксом розуміємо частину слова, яка в своєму розвитку набула певного значення, стоїть перед твірною основою і змінює лексичне та граматичне значення. Тобто префікс – значима частина слова, що стоїть перед коренем і служить для творення нових слів або форм слова [6].

Розглянемо найбільш продуктивні префікси, що наявні в «Англо-українському словнику пожежно-технічних термінів»:

Префікс **un-** – найбільш продуктивний з протиставних префіксів у пожежно-технічній термінології, де в більшості випадків утворює терміни та значення з дієсловами прикметниками та іменниками, таким чином заперечуючи або протиставляючи: burnt (згорівший) – unburnt (незгорівший) **Adj – Adj**; saturation (насиченість) – unsaturation (ненасиченість) **N – N**; sound (надійний) – unsound (ненадійний) **Adj – Adj**; stable (стійкий) – unstable (нестійкий) **Adj – Adj**; steady (стійкий) – unsteady (нестійкий) **Adj – Adj**; struck (запалений) – unstruck (незапалений) **Adj – Adj**; true (правдивий) – untrue (невірний, неточний) **Adj – Adj**; water (змочувати) – unwater (осушувати) **V – V**.

Префікс **dis-** виражає значення «протилежності», «розпаду», «розділовості» та «позбавлення», вживається з дієсловами, прикметниками та іменниками, відповідає українському «роз»: charge (навантаження) – discharge (розвантаження) **N – N**; connect (зв'язок) – disconnect (роз'єднання) **N – N**; able (здатний) – disable (нездатний) **Adj – Adj**; repair (ремонт) – disrepair (поганий стан, несправність) **N – N**.

Префікс **de-** має значення – «позбавляти чогось», «видаляти». Найчастіше вживається з дієсловами, та іменниками: compose (складати) – decompose (розкласти на частини) **V – V**; compress (стискати, здавлювати) – decompress (зменшувати тиск) **V – V**; form (формувати) – deform (деформувати) **V – V**; water (змочувати) – dewater (обезводнювати) **V – V**; hydrant (гідрант) – dehydrant (засіб для зневоднення) **N – N**.

Префікс **anti-**, має значення «анти-», «проти-». У пожежно-технічній термінології він вживається з прикметниками та іменниками: flash (спалах) – antiflash (вогнестійкий) **N – Adj**; frother (піноутворювач) – antifrother (протипінний засіб) **N – N**.

Префікс **counter-** має значення «контр-» та у пожежно-технічній термінології вживається з іменниками: pressure (тиск) – counter-pressure (протитиск, реакція опори) **N – N**; fire (запалювання) – counterfire (спалювання) **N – N**; flow (потік) – counterflow (протипотік) **N – N**.

Префікс **in-** і його фонетичні варіанти **im-** (перед кореневою -m та -p), **il-** (перед кореневою -l) **ir-** (перед кореневою -r) надають значення заперечення та у більшості випадків перекладаються як «не». В пожежно-технічній термінології вони вживаються найчастіше з прикметниками та іменниками: caution (обережність) – incaution (необережність) **N – N**; secure (безпечний) – insecure (небезпечний) **Adj – Adj**.

Префікс **non-** є морфологічним варіантом частки **no-** в пожежно технічній термінології вживається переважно з прикметниками, має значення «відсутність» або «заперечення» чогось, в українській мові має відповідники «а», «не»: polar (полярний) – nonpolar (аполярний) **Adj – Adj**; perfect (бездоганний) – nonperfect (неідеальний) **Adj – Adj**; toxic (токсичний) – nontoxic (нетоксичний) **Adj – Adj**.

Слід зазначити, що в «Англо-українському словнику пожежно-технічних термінів» відсутні такі заперечні префікси як: **il-**, **ir-**, **im-** та **mis-**. У словнику вони наведені як префіксально-суфіксальний спосіб творення термінів.

Таким чином, протиставні префікси в англійській мові слугують для позначення відсутності, або заперечення. Їх є достатньо велика кількість проте правила вживання цих префіксів викликають деякі складності. Іноді навіть англомова людина не може визначити, який префікс використати для протиставлення. Правил правильного вживання немає, найчастіше це залежить від встановленого слововживання у мові.

Також у словнику наведена значна частина приєднаних префіксів (**after-, out-, over-, under-**):

Префікс **after-** вживається для позначення «наслідку якоїсь дії», «наслідку впливу». В усіх випадках він вживається з іменниками: damp (рудниковий газ) – afterdamp (продукт вибуху газу) N – N; effect (ефект) – aftereffect (наслідки) N – N; glow (розжарення) – afterglow (тління) N – N; heat (тепло) – afterheat (залишкове тепловиділення) N – N.

Приєднаний префікс **out-** в пожежно-технічній термінології вживається переважно з дієсловами, іменниками, має значення «поза межами чогось», «ззовні», «закінчення якоїсь дії», «наслідки якоїсь дії»: age (тривалість) – outage (перебій в роботі) N – N; blaze (полум'я) – outblaze (спалахувати) N – V; break (розрив) – outbreak (раптовий початок) N – N; building (будівля) – outbuilding (прибудова) N – N; door (двері) – outdoor (зовнішній) N – Adj; fit (припаси) – outfit (обладнання) N – N; flow (потік) – outflow (витікання) N – N; gas (виділяти газ) – outgas (дегазувати) V – V.

Префікс **over-** один з найуживаніших словотвірних засобів англійської мови. Має значення «над», «понад», «пере», в пожежно-технічній термінології найчастіше вживається з іменниками і прикметниками, відповідає українським префіксам «пере-», «над-»: flow (потік) – overflow (перелив) N – N; heat (тепло) – overheat (перегрів) N – N; pass (шлях) – overpass (перехід) N – N; rime (заправляти) – overprime (переповнювати) V – V; top (покривати) – overtop (перевищувати) V – V; turn (обертати) – overturn (перевертати) V – V; head (вершина) – overhead (надземний) N – Adj; pressure (тиск) – overpressure (надлишковий тиск) N – N; weight (вага) – overweight (надлишкова вага) N – N.

Префікс **pre-** в пожежно-технічній термінології у більшості випадків вживається з іменниками. Він має значення «наперед», «перед», «заздалегідь»: burn (горіння) – preborn (вільне горіння) N – N; heat (нагрівати) – preheat (попередньо нагрівати) V – V; mix (змішувати) – premix (заздалегідь приготовлена суміш) V – N; plan (планувати) – preplan (наперед планувати) V – V.

Префікс **re-** найчастіше вживається з іменниками та дієсловами. Утворюючи дієслова від твірної основи перехідних дієслів, цей префікс виражає значення повторюваної дії над об'єктом, який виражений основою, відповідає українському «пере-»: align (об'єднувати) – realign (перегрупувати) V – V; calculate (рахувати) – recalculate (перераховувати) V – V; construct (будувати) – reconstruct (перебудувати) V – V; fresh (освіжати) – refresh (переоновлювати) V – V; locate (розмістити) – relocate (передислокувати) V – V; built (будувати) – rebuild (відбудувати) V – V; flash (загорятись) – reflash (повторне загорання) V – N; fuel (заправка) – refuel (дозаправка) N – N; heat (підігрів) – reheat (повторний підігрів) N – N; kindle (запалювати) – rekindle (запалювати знову) V – V.

Префікс **inter-** романського походження, в пожежно-технічній термінології має значення «між», «взаємо», тобто «дії між двома об'єктами». У більшості випадків він вживається з дієсловами та іменниками, відповідає українським «між-», «взаємо-»: change (зміна) – interchange (взаємозаміна) N – N; fuse (розчиняти) – interfuse (перемішувати) V – V; mix (мішати) – intermix (змішувати) V – V; space (простір) – interspace (проміжок) N – N.

Префікс **sub-** відповідає українському префіксу «під-» та виражає значення «нижче» «під», утворює терміни з прикметниками та іменниками: garage (гараж) – subgarage (відділення гаражу) N – N; officer (офіцер) – subofficer (молодший офіцер) N – N; sonic (звуковий) – subsonic (дозвуковий) Adj – Adj; structure (будівля) – substructure (фундамент) N – N; surface (поверхня) – subsurface (підземний) Adj – Adj.

Слід зазначити «Англо-українському словнику пожежно-технічної термінології», що малопродуктивними префіксами виявились такі:

Префікс **under-**, який має значення: «до», «недостатньо», «під» вживається з прикметниками та іменниками та має український відповідник «під»: coat (покрив, шар) – undercoat (підшар) N – N; ground (поверхня) – underground (підземний; Adj – Adj); story (поверх) – understory (підлісок) N – N; layer (шар) – underlayer (нижній шар) N – N; pressure (тиск) – underpressure (знижений тиск) N – N.

By- (іменний префікс, має значення «другорядної дії»): law (закон) – by-law (постанова) N – N; pass (шлях) – bypass (обхід) N – N; road (дорога, шлях) – by-road (об'їзд) N – N.

En- («робити», «приводити в стан») в більшості випадків вживається з дієсловами): case (упаковка, ящик) – encase (упаковувати) N – V; closure (закриття) – enclosure (огороження) N – N; danger (небезпека) – endanger (наражати на небезпеку) N – V; kindle (розпалювати) – enkindle (запалювати) V – V; title (звання) – entitle (уповноважувати) N – V.

Multi- (відповідає українському «багато-») в пожежно-технічній термінології вживається з прикметниками: layer (шар) – multilayer (багатошаровий) N – Adj; purpose (мета, функція) – multipurpose (багатофункціональний) N – Adj; story (поверх) – multistory (багатоповерховий) N – Adj; duty (функція) – multiduty (універсальний) N – Adj.

Semi- (має значення, і відповідає українському «пів-», «напів-»): axis (вісь) – semiaxis (піввісь) N – N; diameter (діаметр) – semidiameter (пів діаметр) N – N; arid (сухий) – semiarid (напівпосушливий) Adj – Adj; fluid (рідина) – semifluid (напіврідкий) N – Adj.

Super- (вживається для підкреслення надмірності, перевиконання): pressure (тиск) – superpressure (надмірний тиск) N – N; sonic (звуковий) – supersonic (надзвуковий) Adj – Adj; heat (тепло) – superheat (перегрів) N – N.

Uni- (відповідає українському «одно-», «моно-») вживається в більшості з прикметниками: flow (потік) – uniflow (однопрохідний) N – Adj; form (форма) – uniform (однорідний) N – Adj; valent (валентний) – univalent (одновалентний) Adj – Adj.

Up- (має значення «вверх», «вгору», вживається з прислівниками та іменниками): draft (тяга, потік) – updraft (висхідний потік) N – N; keep (тримати) – upkeep (підтримання) N – N; lift (підняти) – uplift (підйом) V – N; stream (струмок, течія) – upstream (той, що тече вгору по течії) N – Adj; take (захоплення, взяття) – uptake (підняття) N – N.

Mono- (в українській мові, його відповідником є префікс одно-, вживається з прикметниками та іменниками): propellant (ракетне топливо) – monopropellant (однокомпонентне ракетне паливо) N – N; oxide (окис) – monoxide (одноокис) N – N.

Ex- (цей префікс в загальнонавчальній термінології має значення «екс», «минулий», проте в «Англо-українському словнику пожежно-технічних термінів, наведено один термін з цим префіксом, який в даному випадку має значення «взаємодії»: change (зміна) – exchange (обмін) N – N.

Fore- (відповідає значенню «перед», «наперед»): cast (вчислення) – forecast (прогноз) N – N.

Mal- (означає «поганий», «неправильний»): function (функціонування, робота) – malfunction (несправна робота) N – N.

Ultra- (відповідає українському ультра-): violet (фіолет) – ultraviolet (ультрафіолет) N – N.

Auto- (відповідає українським префіксам авто-, само-): ignite (загоряння) – autoignite (само загоряння) N – N.

Bi- (дво-, бі-), вживається з прикметниками та іменниками: metal (метал) – bimetal (біметал) N – N.

Кількісні результати дослідження однослівних термінів утворених за допомогою префіксального способу словотвору в «Англо-українському словнику пожежно-технічних термінів» подано в таблиці 1.

Табл. 1

Префікс	Кількість	Іменник	Прикметник	Дієслово	Відсотки (%)
<i>Out-</i>	19	10	6	3	14,61 %
<i>Re-</i>	17	6	–	11	13,07%
<i>Over-</i>	9	5	1	3	6,92 %
<i>Un-</i>	8	1	6	1	6,15%
<i>De-</i>	5	1	–	4	3,84 %
<i>Sub-</i>	5	3	2	–	3,84 %
<i>Under-</i>	5	4	1	–	3,84 %
<i>Inter-</i>	5	3	–	2	3,84 %

<i>En-</i>	5	1	–	4	3,84 %
<i>Up-</i>	5	4	1	–	3,84 %
<i>Dis-</i>	4	3	–	1	3,07 %
<i>After-</i>	4	4	–	–	3,07 %
<i>Pre-</i>	4	2	–	2	3,07 %
<i>Multi-</i>	4	–	4	–	3,07 %
<i>Semi-</i>	4	2	2	–	3,07 %
<i>Non-</i>	3	–	3	–	2,30 %
<i>By-</i>	3	3	–	–	2,30 %
<i>Super-</i>	3	2	1	–	2,30 %
<i>Uni-</i>	3	–	3	–	2,30 %
<i>Counter-</i>	3				2,30 %
<i>In-</i>	2	1	1	–	1,53 %
<i>Anti-;</i>	2	4	1	–	1,53 %
<i>Mono-</i>	2	2	–	–	1,53 %
<i>Bi-</i>	1	1	–	–	0,76 %
<i>Ex-</i>	1	1	–	–	0,76 %
<i>Fore-</i>	1	1	–	–	0,76 %
<i>Mal-</i>	1	1	–	–	0,76 %
<i>Ultra-</i>	1	1	–	–	0,76 %
<i>Auto-</i>	1	1	–	–	0,76 %
–	130	67 (51,53%)	32 (24,61%)	31 (23,84%)	100%

Таким чином, в «Англо-українському словнику пожежно-технічних термінів» виявлено 29 префіксів, що утворюють однослівні терміни.

Сумарна кількість пожежно-технічних однослівних термінів утворених префіксальним способом становить 130 (100%), з них 67 іменників що становить – 51,32 %; 32 прикметники, що становить – 24,61 %, 31 дієслово, що становить 23,84 %.

Отже, зі 130 однослівних пожежно-технічних термінів, які утворюються за допомогою 29 префіксів найбільш продуктивними префіксами в «Англо-українському словнику пожежно-технічних термінів» виявились – *out-* відсоток термінів з цим префіксом становить 14,61% від загальної кількості, префікс *re-* – 13,07%, префікс *over-* 6,92% та префікс *in-* з відсотковою часткою – 6,15%.

В «Англо-українському словнику пожежно-технічних термінів» малопродуктивними виявились такі префікси: *bi-*, *ex-*, *fore*, *mal-*, *ultra-*, *auto-*, терміни утворені з якими становлять 0,76% від загальної кількості та терміни з префіксами *in-*, *mono*, що становлять 1,53%.

Слід зазначити що в даному словнику не було пожежно-технічних однослівних термінів утворених за допомогою префіксального способу словотворення за участю таких продуктивних префіксів, як: *be-*, *co-*, *post-*, *trans-*, *blo-*. Такі префікси були виявлені, тільки при утворенні однослівних термінів префіксально-суфіксальним способом творення слів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Головин Б. Н. Лингвистические термины и лингвистические идеи / Б.Н. Головин // Вопросы языкознания. №3, 1976. – 276 с.
2. Капаназде Л.А. Про поняттях «термін» і «темінологія»// Розвиток лексики сучасної російської мови / Л.А. Капаназде – М., 1965. – 75 – 86 с.
3. Квитко И.С. Термин в научном документе [Текст] / И. С. Квитко. – Львов: Высшая школа. Изд-во при Львов. гос. ун-те, 1976. – 128 с.
4. Ланюк Е. Т. До питання про становлення галузевої лексичної системи (на матеріалі німецької торговельно-економічної лексики): Дис... канд. філолог. наук. – ЛНУ ім. І Франка. / Е.Т. Ланюк – Львів, 1974. – 186 с.

5. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. / А.А. Реформатский – М., 1961. – 61 с.
6. Словник онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rozum.org.ua/>
7. Термін як основне поняття термінознавства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://damar.ucoz.ru/publ/termin_jak_osnovne_ponjattja_terminoznavstva/13-1-0-312

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Наталія Рак – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов та технічного перекладу Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Наукові інтереси: лексикографія, комп'ютерна лексикографія, редагування перекладів.

Галина Васильців – студентка третього курсу спеціальності «Переклад» Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Наукові інтереси: лексикографія, комп'ютерна лексикографія, технічні засоби перекладу.

УДК 811.161.2.373

ОБ ОДНОМ СПЕЦИФИЧЕСКОМ ТИПЕ НОМИНАЦИЙ В КОММУНИКАЦИИ

Людмила СТРЕБУЛЬ (Днепропетровск, Украина)

Аналізується один із розповсюджених специфічних пластів ономастичного простору – офіційні найменування вищих навчальних закладів; визначаються їх структурно-семантичні організації та основні тенденції в перейменуваннях.

Ключові слова: ономастика, номінація, структура, семантика, компонентний склад, прагматичний аспект, комунікативна спрямованість.

One of wide-spread specific layers of onomastic field – official names of higher educational institutions are analyzed; their structure, semantic organization and their main tendencies in changing names are determined.

Key words: onomastics, nomination, structure, semantics, componential composition, pragmatic aspect, communicative purpose.

Постоянно изменяющееся и развивающееся состояние языка характерно и для процесса номинотворчества, особенно активно происходившего в к. XX, начале XIX века в силу социально-экономических преобразований в обществе. Эти изменения существенно повлияли также на значительную часть ономастического пространства.

В ономастику (науку о собственных наименованиях объектов) входит, большой массив названий, организаций, объединений, в том числе, официальных наименований высших учебных заведений.

В данной статье в общем виде ставится проблема изучения структурно-семантических особенностей современных названий вузов, представляющих собой специфический тип речевой деятельности, где первоочередным является его соответствие коммуникативному предназначению – кратко и доступно донести до коммуниканта необходимую информацию. В отборе языковых средств определяющим является прагматический подход, который дает возможность сконцентрировать лингвистические средства для образования данных номинотворчества. Очевидно, что любое исследование в изучении современного состояния ономастического простора и определение основных тенденций процесса номинации представляются актуальными. В связи с этим заслуживают внимания номинативные комплексы, используемые для обозначения официальных наименований высших учебных заведений. Эта сфера номинотворчества достаточно узкая, но интенсивно развивающаяся и совершенствующаяся.

Разработка теории номинации и изучение номинативных средств языка представляются интересными для многих лингвистов, в частности, Г.В. Колшанского, В.Г. Гака, В.С. Кубряковой, А.А. Уфимцевой, В.А. Горпинича и других.

В.Г. Гак дает определение номинации, как «процесса и результата наименования, при котором речевые элементы соотносятся с объектами», которые они обозначают [2:37].

По мнению В.С. Кубряковой, номинация демонстрирует заинтересованность коммуниканта на признаках задействованного в его деятельности объекта, и считает, что «прагматика и когнитивная выступают в неразрывном единстве в акте наименования» [3:9]. Акт номинации, как акт семиозиса связывает тело знака контекста с той группой концептов, которую сгруппировал интерпретант [3:9]. Следовательно, номинотворчество должно выполнять свою прагматическую функцию – способствовать эффективной коммуникации.

«Номинация есть процесс обращения фактов действительности в знаки, значения и категории, отражающие общественные аспекты носителей языка» [4:11].

Продолжая наши исследования в сфере номинации вузов, проанализируем структуру и семантику этих номинантов, их компоненты-детерминанты и основные тенденции переименований.

Как правило, информация, которая содержится в наименованиях высших учебных заведений, складывается из значений компонентов, образующих целую содержательную структуру номинанта. Эти составляющие информативные можно представить в следующей схеме:

1) компонент объектный – С, указывающий на объект и статус вуза (академия институт, университет, филиал вуза, научный центр, факультет...); в препозиции к С –

2) компонент локальный – А в препозиции к С – слово или словосочетание, указывающее на местонахождение вуза (Днепропетровский, Московский, Кабардино-Балкарский, Евразийский, областной, городской);

3) компонент специализирующий, в препозиции А и С – в постпозиции к С – указывающий на специализацию вуза (медицинская академия, институт сервиса и туризма, центр гуманитарных проектов, университет гуманитарных отношений, педагогический университет, университет информационных технологий); в препозиции – А

4) компонент определительный А в препозиции к С, указывающий на отношение к государству (государственный, национальный, частный, муниципальный, федеральный, свободный, автономный);

5) компонент индивидуализирующий С – в препозиции и постпозиции, указывающий на имя и награды, присвоенные вузу (имени Олеса Гончара, имени Владимира Винниченко, имени Иванэ Джавахишвили, ордена Ленина, ордена Трудового Красного Знамени).

Для наглядности приведем примеры современных номинантов, отражающих продуктивную современную трехкомпонентную синтаксическую конструкцию – АСС, ААС, где определение А, выраженное согласованным именем прилагательным, С – стержневое слово, имя существительное в именительном падеже, единственном числе; С – слово или именное словосочетание в Р.п. ед.ч, например: Харьковский университет радиоэлектроники – АСС, Национальная Академия управления – АСС, Российский университет Дружбы народов – АСС, Западно-Уральский институт экономики и права – АСС.

Наиболее продуктивными являются 3-х и 4-х компонентные синтаксические структуры: ААС, АААС, ААСС, в препозиции которых согласованное определение, выраженное именем прилагательным в Им. П. ед.ч... Например: Днепродзержинский индустриальный институт, Львовская коммерческая академия, Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры, Севастопольский технический университет.

К продуктивным синтаксическим конструкциям мы относим также 4-х и 5-ти -компонентные с указанием имени ученого или известного государственного деятеля. Структурно мы представляем их так: ААСС – Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского, Варненский свободный университет имени Черноризца Храбра; АААСС – Крымский государственный медицинский университет имени С.И. Георгиевского.

К непродуктивным синтаксическим конструкциям наименований можно отнести некоторые из вновь созданных и реформированных переименований «старых», которые принимают нетрадиционную синтаксическую структуру:

во-первых, это конструкция с профильным компонентом в препозиции к стержневому слову-объекту вместо локализирующего детерминанта – Технологический университет Подолья – АСС, или же: Государственный университет, «Львовская политехника» – АСС, где компонент-детерминант «Львовская политехника» объединяет два признака: локализирующий и профильный.

Нужно отметить что структурно-семантические модификации наименований вузов осуществляются сознательно для достижения тех или иных коммуникативных целей и свидетельствуют об определенной тенденции поиска новых оптимальных моделей например: Львовская академия искусств, Гуманитарная академия, Дом русского зарубежья им. А. Солженицына, Академия народного хозяйства при правительстве, Гуманитарная академия.

Сравнивая современные наименования вузов СНГ и некоторых стран зарубежья, можно отметить краткость и упрощенность структур, например: Университет Фрибур (Швейцария), Университет Ульм (г. Ульм, Германия), Университет Карла- Франценса (п. Грац, Австрия)

Даже этот неполный набор номинантов свидетельствует об их структурном разнообразии, которое проявляется в неодинаковом количестве составных компонентов-детерминантов и в

разнообразных их комбинациях, достаточно ограниченных в категориальных характеристиках. Это структурное многообразие синтаксических моделей наименований дает нам возможность выделить: а) продуктивные или часто употребляемые номинаты,

б) непродуктивные редко употребляемые и одиночные.

Частота употребления тех или иных структурных моделей, обусловлена тем лингвистическим явлением, что, например, имя прилагательное не может реализовать отдельные информационные нюансы (например, профессиональную конкретизацию учебного заведения), а информативно значимыми компонентами выступает субстантивный детерминант (Род. п. ед.ч.), находящийся всегда в постпозиции к стержневому слову.

В целом, продуктивные модели наименований вузов, благодаря их рациональному и функционально направленному построению, играют основную роль в осуществлении процесса коммуникации и составляют 76,5% от общего числа синтаксических конструкций.

Сопоставление новых наименований высших учебных заведений, возникших во время реорганизации системы образования, со старыми наименованиями до 1991 года свидетельствует о том, что значительно возросло количество одиночных уникальных названий, дополнительная информация у которых оформлена как вставная конструкция: Международный Соломонов (Еврейский) университет (город Киев специально для еврейской диаспоры); Черноморский университет классического образования (новый частный вуз в Одессе). Эти наименования тоже видоизменяются и имеют тенденцию к сокращению за счет уменьшения количества компонентов, в первую очередь за счет дополнительной информации во вставных конструкциях.

Проведенные исследования свидетельствуют о том, что коммуникативная значимость вышеприведенных наименований уменьшается в зависимости от их сложности. Это объясняется тем, что многокомпонентные синтаксические конструкции воспринимаются коммуникантом значительно сложнее, чем простые, с минимальным количеством составляющих компонентов, то есть 3-х и 4-х компонентные синтаксические конструкции, которые компактно дают самую необходимую информацию о том или другом вузе. Следовательно, что при увеличении количества детерминантов в составе наименования, его продуктивность, то есть частота употребления уменьшается.

Громоздкость многокомпонентных номинатов, как уже было сказано, появляется вследствие необязательных, факультативных компонентов или каких-либо других дополнительных сведений о конкретном объекте и делает эти наименования редкоупотребляемыми и по-своему уникальными. Пяти-, шести компонентные образования функционируют, реально существуют в коммуникации, но они одиночные. (Львовский государственный высший музыкальный институт имени Лысенка – АААСС; Харьковская государственная академия строительства и архитектуры).

Кроме того, в некоторых многокомпонентных наименованиях наблюдаются смысловая неопределенность вследствие формальной возможности по-разному интерпретировать их синтаксическую структуру. Например, в наименованиях Киевский межрегиональный институт совершенствования учителей имени Б. Гринченка, Львовская государственная академия монументально-прикладного искусства с автономией возникает двусмысленность. Естественно, что имя Гринченко носят не учителя, а академия, а искусство не может быть с автономией, это слово относится к объекту академия.

Все это понятно только для носителей языка, а для лиц, которые не владеют языком в достаточной мере, действует тенденция замыкания синтаксической связи с соседним словом, что и порождает двусмысленность.

Следует отметить также синтаксические модели типа: Академия Вооруженных сил Украины или Академия труда и социальных отношений Федерации профсоюзов Украины – При отсутствии обязательного локализирующего признака можно лишь догадываться, что эти вузы находятся в столице Украины, в городе Киеве. В подобных наименованиях только коммуникативная компетенция дает возможность понимать эту конструкцию однозначно. Поскольку в подобных случаях мы договариваемся об их однозначном прочтении или привыкаем к ним, то считаем их целесообразным отнести к конструкциям с конвенциональными связями, используя при этом слово «конвекция» – соглашение.

К нестандартным номинатам относятся также наименования «Технологический университет Подолья», где регион «Подолье» – это только некоторая часть Украины. Возможно, это название и достаточно информативно, если этот университет один на Подолье (это, очевидно, так и есть, в противном случае здесь нужен конкретизирующий компонент).

Интересной в этом плане является конструкция «Государственный университет «Львовская политехника», в которой оригинально решен вопрос об указании на местонахождение и профессиональность вуза. Постпозитивная конструкция «Львовская политехника» полисемантическая, она включает семантику локальную (Львовская) и семантику профильную (политехника).

Приведенные отступления от нормативных семантических моделей наименований вузов и возникающая при этом смысловая неопределенность свидетельствуют о постоянном развитии номинов.

Из проанализированных структурно-семантических особенностей номинов, можно сделать вывод, что при комбинировании элементарных компонентов-детерминантов выбираются такие варианты комбинаций, которые способны оптимально осуществить коммуникативную цель.

Ныне функционирующие, структурно упрощенные наименования как раз и представляют собой образцы адаптации соответствующих моделей наименований в современном контексте.

Чтобы наглядно представить те изменения в сфере номинации, которые произошли за последние 20-25 лет, приведем примеры номинов, существовавших до 90-х годов XX столетия и отражавших общественно-политическую эпоху того периода.

Большинство наименований вузов до 1990-го года имели, кроме трех базовых компонентов, еще 2-3 и более компонентов – детерминантов, отражающих особенности социально-экономической и политической системы бывшего СССР с указанием на присвоение конкретному вузу ордена или медали имени государственных и политических деятелей. Было социально престижным указание на отмеченность деятельности вуза в развитии науки и техники, присвоение имени (Днепропетровский ордена Трудового Красного Знамени государственный университет имени 300-летия воссоединения Украины с Россией до 1990 года) унифицировались при переименованиях компоненты ордена и имени.

Другая тенденция в развитии номинов связана с новым направлением социальной жизни общества в XXI и появлением нетрадиционных вузов: Библийско-богословский институт святого апостола Андрея, Общедоступный православный университет, основанный протоиреем Менем и др.

Уже на этом небольшом по объему фактическом материале прослеживается механизм образования и та содержательная база, которая отражает восприятие номинов в коммуникации и их прагматико-ценностное отношение к реалиям.

Современные видоизмененные наименования вузов свидетельствуют о глубоком проникновении социального в язык, о содержательной роли информации – предельно точно и кратко характеризовать объекты образовательной системы.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Большой иллюстрированный словарь иностранных слов. – М. Русские словари, 2002. – 290 слов.
2. Гак В.Г. Высказывания в ситуации. (В.Г. Гак) В кн.: Проблемы структурной лингвистики – М: Наука, 1972. – С. 353-355.
3. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М., 1986. – с.91.
4. Уфимцева А.А. Лексическая номинация (первичная, нейтральная). Языковая номинация. Виды номинаций. – М., 1977. – С. 8.
5. Щерба Л.В. Очередные проблемы языкознания. (Л.В. Щерба) Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 50.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Стребуль – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу й лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: комунікативний аспект у номінації.

УДК 811.111'37

НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНА ТЕРМІНОЛОГІЯ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ

Олена ТКАЧУК-МІРОШНИЧЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглядаються проблеми термінотворення національно маркованих одиниць в англomовному економічному дискурсі.

Ключові слова: національно маркована лексика, економічний дискурс, термін, екзотизм, конотативна лексика, денотат, конотат, символ.

The article deals with the problems of building cultural terms within modern economic discourse.

Key words: *cultural words, economic discourse, term, exotism, connotative words, denotative meaning, connotative meaning, symbol.*

Сучасний стан розвитку термінологічної системи економічного дискурсу характеризується динамізмом, який є проявом тенденції до глобалізації світової спільноти.

Виходячи зі статусу англійської мови як *lingua franca* науки, в економічних текстах спостерігається «певне міжнародне «вирівнювання» термінології, що є насамперед результатом впливу американської економіки» [5: 9].

Однак певною протиположністю так званому мовному та культурному «моновирівнюванню» та позбавленню національно культурної самобутності є функціонування в сучасних англомовних економічних текстах національно маркованих лексичних одиниць.

Чисельні дослідження національно маркованої лексики проводяться в рамках розгляду понять «безеквівалента лексика», «реалія», «лакуна», «фонова лексика», «екзотизм», «варваризм» тощо [1; 2; 4; 5].

На нашу думку в рамках цього дослідження правомірно буде говорити про національно марковану лексику в сучасному англомовному економічному дискурсі як про приклади термінів-екзотизмів, які не розкривають чи тлумачать чужу культуру, а символізують її та як про термінологізовану конотативну лексику, яка слугує для вираження не тільки національного колориту, не просто вказує на предмети, а називає їхні визначальні властивості, зокрема емоційні, оцінні, асоціативні [3].

Аналізуючи англомовний лексичний простір економічно-фінансових текстів, ми відзначили специфічний національно-обумовлений підхід до номінації іноземних облігацій. Ці одиниці зафіксовані в спеціальних англомовних економічних та інвестиційних словниках, отже функціонують як нормативні терміни-екзотизми, реалізуючи свою денотативну та комунікативну (інформативну) функцію. Як зазначалося раніше, окрім функції називання, ці терміни є конотативними термінологізованими лексичними одиницями з елементами національної символіки. В якості ілюстрації розглянемо конкретні приклади.

Сьогодні ринок Японії належить до найбільших ринків іноземних облігацій. Японський портфель облігацій пропонує ***dragon bonds, samurai bonds, shogun (geisha) bonds, sushi bonds, uridashi bonds***. З огляду на денотативну функцію ці терміни-екзотизми позначають різні види облігацій, які розміщені на японському ринку: євродоларова облігація; облігація в іенах на японському ринку, емітована іноземним емітентом; облігація емітована в іноземній валюті іноземним емітентом на японському ринку; євродоларова облігація, емітована японськими корпораціями поза межами Японії; облігація в іншій іноземній валюті, яка продається японським роздрібним інвесторам, наприклад: *Indonesia to offer samurai bonds again in 2015* [www.thejakartapost.com/news/2014/12/04] / *Japanese yen for 'Samurai' Bonds* [www.wsj.com/articles/SB] / *Mom and pop Japanese investors, collectively been dubbed the Watanabes, last month snapped up a large volume of uridashi bonds and sales of Brazilian real uridashi rose last month to the highest since July 2010, Mrs. Watanabe in Istanbul Data shows the lira has suddenly become the red hot favourite with uridashi investors this year* [blogs.reuters.com] / *Here comes the Uridashi Tsunami ... it's quite possible this could turn into a big wave rather than a destructive wall of water, but we have seen enough evidence now to believe the Uridashi Tsunami has started* [www.stuff.co.nz]. В наведених термінах національне маркування реалізується одиницями ***dragon, samurai, sushi, shogun, geisha, uridashi***. Процес підбору одиниць не є випадковим, над ним працюють інвестиційні аналітики (sell-side analysts), які мають знайти атрактивне, оцінно-позитивне, національно промовисте слово з прямим асоціативним зв'язком. Тобто правомірно буде говорити про актуалізацію цих термінів як конотативних лексем. Вочевидь, на думку міжнародних інвестиційних аналітиків Японія асоціюється з міфологічними тваринами драконами, історичними персонажами самурай, сегун, гейша, а в кулінарії – суші. Вибір дракона пояснюється тим фактом, що в культурі усіх азійських країн дракони дарують життя та супроводжують душі померлих до раю. Тому дракон є стабілізуючою силою в азійській культурі, як і облігації «дракон», які емітуються в найстабільнішій валюті – доларах США. Вибір суші пояснюється популярністю японської національної кухні у всьому світі, її міжнародним статусом, які лягли в основу терміна облігація «суші» – єврооблігація, в якій євровалюта не обмежена жодною країною. В останньому прикладі в якості екзотизму обране японське слово ***uridashi***, яке перекладається як «*вигідне придбання, купівля*». При аналізі статей про цей вид облігацій відзначено й інші японські одиниці, наприклад, антономазію *Mrs. Watanabe*, метафору *tsunami*, які

підтримують національний колорит, хоча події розгортаються в Турції, Бразилії та Новій Зеландії. До речі, *Mrs. Watanabe* – це архетип японської домогосподарки, яка прагне якнайвигідніше вкласти родинні заощадження, в термінології – японський дрібний інвестор.

Іншим швидко прогресуючим ринком облігацій є Китай. Якщо в Інтернеті запросити картинки національних символів Китаю, ви отримаєте й зображення панди. Остання випередила дракона в якості емблеми цієї країни та асоціюється з врівноваженістю, гармонією, миролюбством. Тому цілком логічно, що один з видів китайських облігацій називається **panda bonds** – облігації іноземних компаній, емітовані в ренмінбі на материковій території Китаю, наприклад: *HSBC Calls for More Panda Bonds on Onshore Yuan Demand* [www.bloomberg.com/news/2014-10-07] / *Daimler Becomes First Corporate to Tap Panda Bond* [www.eurotreasurer.com/news] / *China set for Landmark Panda* [www.ifrasia.com/21128948] / *Инвесторов манят в «панда-бонды»* [www.rbcdaily.ru/world/562949978982535] / *В поисках «большой панды»: как вложиться в китайские материковые бонды* [fomag.ru/ru/news/derivatives.aspx]. В наступному прикладі спостерігаємо розгортання образу панди: *Warm, Cuddly bonds At long last, foreigners have been granted access to China's domestic debt market: enter the era of the panda bonds...big furry, bamboo-nibbling critters are a national treasure...* [www.scmp.com/article/519959/lai-see]. На офшорній частині Китаю (Гонконг) емітують в юанях **dim sum bonds**. Термін отримав свою назву від екзотичної та популярної місцевої трапези – дїсам, «small eats» (в перекладі з китайської «торкнути серця»), яка складається зі страв на парі, смажених страв та десертів. Традиційно вважається, що найкращі кухарі дїсам працюють саме в Гонконзі. Обираючи національно марковану одиницю, яка б відокремлювала материковий Китай від Гонконгу, було обрано саме дїсам – візитівку кулінарної культури Гонконгу: *Dim Sum Bonds: A Retrun and Risk Analysis, The Game Changer: Dim Sum Market Sets New Pace for RMB Acceptance* [www.ijournals.com/doi/abs] / *Panda Bond Threat to Dim Sum Market* [www.scmp.com/article/1000599]. Денотативне значення цієї одиниці дозволяє створювати експресивне розгортання образу, наприклад: *China's dim sum bonds need to develop a new flavor, But appetite for the paper-popularity known as dim sum bond is starting to wane as access to onshore markets becomes easier* [www.eastasiaforum.org/2014/11/06].

Південнокорейські облігації представлені в англомовній економічно-фінансовій терміносистемі термінами-екзотизмами **arirang bond** – облігація «аріранг», емітована в корейських вонах нерезидентом, **kimchi bond** – облігація «кімчі», емітована в євродоларах на південнокорейському ринку.

У першому терміні за основу взяте корейське слово *arirang* з корейської «красивий, коханий», яким була названа найпопулярніша в країні народна пісня «Arirang». На думку самих корейців ця пісня є втіленням радості і смутку, кохання та душі корейського народу. Такий особливий духовний зв'язок з цією піснею пояснює вибір назви для облігацій в національній валюті Південної Кореї – вонах. Проте інших конотацій при вжитку цього терміна в наведених прикладах не виявляється: *Idle Korean Bond Bankers Pin Hopes on Arirang Bond Return* [www.ifrasia.com] / *Singapore power International subsidiaries launch Arirang bond* [www.financeasia.com/news/27355]. Як свідчать приклади національна кулінарна культура є популярним ресурсом в пошуку екзотизмів та конотативних лексем для створення національно маркованої термінології. Так, за основу терміну **kimchi bond** взята корейська гостра овочева страва, яка готується з різних видів капусти. Це культурне кулінарне надбання країни входить до списку нематеріального культурного спадку ЮНЕСКО, а корейці вважають кімчі одним із головних символів країни. Завдяки старанням прихильників національної корейської кухні, кімчі популяризується у світі. В цій обставині ми вбачаємо вибір кімчі на називання євродоларових облігацій на ринку Південної Кореї: *Seoul takes kimchi bonds off the menu, Tuesday's widely expected move against Kimchi bond comes as the country's currency has gained nearly 6% against the US dollar.* [www.ft.com/intl/cms/s/o/b7153548-b1e0-a06c.html].

Огляд азійських ринків облігацій завершуємо Тайванем. На інвестиційному ринку цієї країни пропонують **Formosa bonds** – облігації «формоза», емітовані в Тайвані в іноземній валюті. Назву було обрано в процесі конкурсу, в якому брали участь 15 можливих варіантів. Більше половини респондентів обрали «формоза» – португальську назву острова Тайвань, яка перекладається як «прекрасний острів», акцентувавши увагу на історико-географічному аспекті. Наведемо декілька прикладів: *Bonds: Credit Suisse markets debut US dollar Formosa bond* [www.ifrasia.com/bonds] / *Taiwan nears Formosa bonds Landmark The first Formosa bonds issued by Chinese companies are set*

to begin trading on Dec 10, giving Taiwan's bond market a boost ... [www.financeasia.com/news/3664666.aspx].

Вище наведені приклади кулінарних екзотизмів *sushi, dim sum, kimchi* можна доповнити такими одиницями як *baklava, chocolate ma masala*. Ці одиниці також входять до складу англомовних термінів – найменувань іноземних облігацій. Так, *baklava bond* – облігація «пахлава» емітується в турецьких лірах в Турції, *chocolate bond* – облігація «шоколад» емітується в швейцарських франках в Швейцарії, *masala bond* – облігація «масала» емітується в індійських рупіях на офшорних територіях. Масала – це національна індійська суміш спецій, які додаються до страв і, хоча національна приналежність є цілком прозорою, питання про закріплення саме цього терміна залишається відкритим. Так, у своїй статті *The Rise of the ... Masala Bond* Джеймс Кребтрі пише: « ... *But it leaves one big question unanswered: what should these new Indian instruments be called? ... India hardly lacks for recognisable food and fauna, while a handful of local media outlets did begin speculating last year. The "samosa bond" might soon take hold, one said; another floated the rather blander "tiger bond" as an option. And what about beyondbric's favoured option: the masala bond? Unquestionably Indian in flavour, the title could just catch on, ... "Masala bonds might well resonate," he says. "Certainly foreign investors seem to like their taste so far, even if they are still a bit spicy and exotic, you might say"* [www.ft.com/beyond-brics/2014/04/10].

Окрім кулінарної лексики не менш продуктивним є вживання національних історичних персонажів, представників певних прошарків суспільства у формуванні фінансових термінів. В Японії це були самураї, шогуні, гейші, тоді як в Іспанії, Чилі та США – це **матадори, гаучо та янки**. Так, *matador bond* – облігація «матадор» емітувалася в Іспанії компанією-нерезидентом в песетах та проіснувала до запровадження в країні євро. Проте *matador* не зник з фінансового небосхилу, залишившись метафорою, наприклад: *In their illusionary world of fantasy and finance, central bankers imagine themselves to be the matadors of the bond markets ...; but in reality central bankers are as much victims as the bulls the matadors stalk; and, like the bulls, their demise is certain. The real matadors are not the central bankers. The real matadors are the bond speculators* [www.kitco.com/ind/Schoon/20120911.html]. В Чилі для позначення облігації емітованої в песо компанією-нерезидентом вжито екзотизм *huaso* – погонщик тварин, бідний або збіднілий вершник, уособлення чеснот для чилійця. Наприклад: *New regulations that broaden the scope of eligible foreign issuers of bonds in Chile – known as huaso bonds – will be ready by year-end ...* [www.bnamericas.com/news/banking] / *The move could boost the local Huaso market ... but it has never before issued a so-called Huaso bond in the local market ...* [articles.chicagotribune.com/2013-02-28/news/sns]. В США на ринку облігацій пропонують «**янки**» – доларові облігації, емітовані в США корпоративними нерезидентами. Версії походження цього слова різняться, проте принциповим є той факт, що саме так називали переселенців британські солдати на початку Війни за незалежність, потім янки називали мешканців північних штатів представники півдня США, вкладаючи в це прізвисько негативну конотацію. Суперечки щодо політкоректності цієї лексичної одиниці точаться в середині країни й сьогодні, однак така неоднозначність не стала на заваді використанню цього сленгового слова в якості фінансового терміна *Yankee bond*, наприклад: *Foreign borrowers flock to tap Yankees / The week started with large sales of so-called Yankee bonds ... / This week's total issuance is expected to reach \$20 bln ..., with Yankee sales accounting for 50% of the total / It's not unusual to see a large number of Yankees being sold in January ...* [www.ft.com/intl/cms/s/o/fee2a1fa-591c-12c2-99e6.html].

Серед екзотизмів обирають й унікальних представників фауни, як, наприклад, вже згадувані міфічні японські дракони, ендемічні китайські панди чи ендемік Австралії кенгуру, який є національним символом країни. В англомовній фінансовій системі зустрічаємо термін *kangaroo bond* – облігація «кенгуру», емітована в Австралії в австралійських доларах компанією-нерезидентом. В проаналізованих текстах було відзначено експресивне розгортання образу за рахунок дієслів руху, характерних для цієї тварини, а саме **to jump, to hop, to bounce**, наприклад: *The yields on their kangaroo bonds have already jumped way above ...* [www.ft.com/2011/12/16/803421/endangered-supranational-kangaroos] / *... Doesn't look like the eurozone supranational kangaroo will be hopping back soon* [ft.com/2012/01/20/842781/flight-of-the-kangaroo] / *Australian 'kanga' bonds bounce back ...* [www.ft.com/intl/cms/s/o/3e7e66c4-722c-11e1.html].

Ендеміком Нової Зеландії та символом країни є птах ківі, який був обраний для називання новозеландської державної облігації з фіксованою відсотковою ставкою, емітованою в місцевій валюті – **kiwi bond**: *Spooked by the Blue Chip and the finance company collapses, a growing number of New Zealanders are buying ... Kiwi Bonds* [www.stuff.co.nz/business/420117]. Держава може

емітувати ці облигації під певну подію. Після землетрусу в м. Крайстчерч уряд випустив так звані *earthquake kiwi bonds*, які мали залучити кошти на покриття витрат на відновлення міста після стихійного лиха: *The Government has raised \$26.6 million towards the costs of rebuilding Christchurch through an Earthquake Kiwi Bond ...* [www.nzherald.co.nz/business/news/article]. До речі, образ ківі є настільки вкоріненим в національну свідомість новозеландців, що вони називають себе і національну валюту *kiwis*.

Світ ендемічної флори Нової Зеландії представлений в фінансовій термінології новозеландським агатісом – деревом *kaupiri*, яке в культурі маорі є древнім іконічним деревом, уособленням світла та життя, а як термін означає облигацію, емітовану в місцевій валюті корпоративним нерезидентом, наприклад: *IBRD Raises NZ\$800 Million with record Kauri bond Transaction* [www.bloomberg.com/news/2014-06-13] / *NZ's Kauri bond market beats record. Two deals in Kiwi dollars, as the currency is also known, last week lifted this year's record total of so-called Kauri bonds, named after the country's iconic giant trees to more than double* [www.reuters.com/article/2013/08/26]. Вибір національного фітоніма – данина корінним племенам Нової Зеландії.

З 1848 року офіційним символом Канади, елементом національного прапору є кленовий лист, який не є екзотизмом, а конотативним словом у складі терміну *maple bond* – «клиндова» облигація, емітована в Канаді в канадських доларах корпоративними нерезидентами, наприклад: *Transurban finds acceptance with a \$250M Maple bond issue / BP Capital Markets does second Maple deal in two weeks. For the second time in a month, a foreign issuer has found it attractive to raise C\$-denominated debt in the domestic market via a so-called Maple bond issue / Maple bond investors get more non-financial issuers* [www.financialpost.com/tag/maple-bonds]. Задовго до появи перших поселенців корінні народи Канади дізналися про смакові якості кленового сиропу. Сьогодні Канада є найбільшим експортером цього продукту у світі [www.cbc.ca/...canada.../canadian-maple-syrup]. Національна культурна традиція Канади споживати глазуровані кленовим сиропом пончики пояснює наступний спосіб розгортання образу: *A Maple Glaze or a Different Flavor Altogether? ... To put it in a truly Canadian perspective, since many truly important Canadian decisions are made in donut shops, "Are foreign issuers a maple glaze to the Canadian bond market or a truly different flavour altogether?" ... The Maple Flavour Will Get Stronger* [www.bpmmagazine.com/02-archives/2006/june/maple-glaze.html].

Одним з новітніх термінів на позначення іноземних облигацій виявився термін «*Kardashian bond*» – вірменська доларова облигація. Автором цього неоднозначного вибору став в 2013 року Тімоті Еш, назвавши їх на честь зірки популярного американського реаліті-шоу Кім Кардашян, яка має вірменське коріння. Для вірмен подібний вибір став справжньою зневагою, проте фінансові зиски компенсували негативну конотацію серед вірмен: *Armenia issues Kardashian Bonds, Raises \$700 mln debut* [asbarez.com/114192]. Азербайджан в контексті протистояння з Вірменією одразу нагадав про порностатус пані Кардашян, яку Барак Обама назвав поганим прикладом для американської молоді, і зробив висновок, що економіка Вірменії пішла шляхом Кім Кардашян.

Таким чином, проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що англомовна економічна термінологія представлена національно маркованими термінами-екзотизмами та конотативними лексемами, найбільш популярними з яких є лексеми на позначення страв, людей, тварин та рослин. До основних типів конотацій належать асоціація денотата з певною лінгвокультурною спільнотою та символічне значення денотата.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.
2. Влахов С.И., Флорин С.П. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
3. Зайцева В.А. Знання національно маркованої лексики як важкий компонент міжкультурної компетенції перекладача/ Зайцева В.А. – Минск. – Режим доступу: <http://www.elib.bsu.by/bitstream.pdf>.
4. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад / Роксолана Петрівна Зорівчак. – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
5. Кияк Т.Р. Перекладознавчі та термінологічні проблеми фахових мов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Випуск № 772 / Т.Р. Кияк. – Харків: Вид-во Константа, 2007. – С. 7-11.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Ткачук-Мірошниченко – кандидат філологічних наук, асистент кафедри іноземних мов Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: дискурсний аналіз, стратегії і тактики в англомовному дискурсі.

УДК 81'374.2

ПРОБЛЕМА УНІФІКАЦІЇ ТЕРМІНІВ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА В АНГЛІЙСЬКІЙ, ПОРТУГАЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Оксана ЧАЙКА (Київ, Україна)

У статті розглядаються питання гострої необхідності в уніфікації термінів зобов'язального права в англійській, португальській та українській терміносистемах, доцільність використання чи заміна або витіснення так званих термінологічних дублетів зі сфери їхнього практичного застосування за допомогою термінологічних одиниць, які повністю відповідають висуnutим до терміна вимогам, у трьох зіставлюваних мовах.

Ключові слова: термін, уніфікація, гармонізація, зобов'язальне право, термінологічний дублет, синонімія, полісемія.

The article deals with a burning need in unified terminology for law of obligation in the English, Portuguese and Ukrainian languages. Further, another issue in relation to reasonability and/or discharge / substitution of the so-called terminological doublets, which fail to meet the requirements set to the term, arises for the purposes of the contrasted languages.

Key words: term, unification, harmonization, law of obligation, terminological doublet, synonymy, polysemy.

Глобальні зміни, якими відзначається початок ХХІ століття, досить відчутно торкаються усіх сфер життя, не залишаючи осторонь лінгвістичні студії у їхній тісній переплетеності зі сферами бізнесу, фінансів, економіки, політики та права. На шляху до євроінтеграції Україна стала тією державою, що чи не найбільше та найболочіше відчула наслідки закоренілих правових лакун, що, у свою чергу, нерозривно пов'язуються з мовними. Законотворчість в Україні, як не прикро, на даному етапі особливо, вимагає бажати кращого – від аналізу і синтезу минулих огріхів, зокрема, у нормотворчій діяльності державного апарату до миттєвих дій стосовно виважених висновків, прийняття відповідних рішень і їхньої практичної реалізації. З одного боку, звернення до міжнародної практики нормативно-правової творчості могло б пришвидшити відповідні процеси в Україні, а з другого, – відсутність уніфікованої бази термінів може не лише ускладнити, а, навпаки, завадити, як правильному розумінню й трактуванню термінів, так і чіткій співвіднесеності, зі сторони вживання терміна в англійській, португальській та українській мовах, понять фундаментальних основ і засад права, принципів, критеріїв, засобів реалізації.

Таким чином, звернення до проблеми уніфікації англійських, португальських і українських термінологічних одиниць у зобов'язальному праві при установленні відповідностей між планом змісту та планом вираження відповідних термінів у досліджуваних мовах призводить до постановки та необхідності розв'язання таких важливих питань, як виявлення джерел формування, поповнення і розвитку термінів усередині терміносистем, необхідність чи відмова від запозичення термінів з інших мов та/або термінологій, явища полісемії терміна, а також наявність синонімії, яке уже суперечить самим вимогам, що висуваються до терміна, з-поміж них – його однозначність. Особливо гостро постає питання уніфікації термінів при встановленні співвідношення національних та інтернаціональних / міжнародних термінів у зобов'язальному праві, з'ясуванні та роз'ясненні ролі як інтра-, так і екстралінгвальних чинників при формуванні терміна в англійській, португальській та українській мовах.

У той же час необхідно підкреслити значний внесок у вирішенні завдань термінології, у тому числі юридичної, таких вітчизняних учених, як Т. Кияка, А. Д'якова, О. Огуя, Н. Артикуци, А. Корж, та зарубіжних – Джеремі Гарднера (Jeremy Gardner), Петри Древер (Petra Drewer), Клаус-Дірка Шмітца (Klaus-Dirk Schmitz), Сільвії Серрейї Байер (Silvia Certella Bauer). Незважаючи на той факт, що питання вивчення спеціальної лексики, її відмежування від загальноживаної широко вивчається і досліджується в термінології, відсутність уніфікованості термінів у сфері зобов'язального права призводить до накопичення величезної кількості термінів-дублетів, термінів-синонімів, квазітермінів чи передтермінів, що в результаті створює ситуативну неоднозначність. По-перше, терміни-дублети (відомі як термінологічні одиниці, які повністю еквівалентні за значенням, тобто позначають те саме поняття, є термінами різних регіонів, питомими та запозиченими, офіційними та розмовними, сучасними й застарілими, але все ще наявними у мовленні) та терміни-синоніми («умовні синоніми») загромождають терміносистему та спотворюють сприйняття юридичної природи терміна. По-друге, англіцизми, росіянізми, запозичення з інших мов, конкуруючи із українізмами, призводять не до гармонізації термінологічного простору, а до все частіше повторюваного та зростаючого явища термінологічної синонімії.

Метою статті є окреслення проблеми уніфікації юридичних термінів англійської, португальської та української мов у зобов'язальному праві. Матеріалом у даному випадку слугуватимуть англійські, португальські та українські терміни на позначення досягнення угоди та її юридичного закріплення. Так, з однієї сторони, постає завдання проаналізувати плани змісту та вираження відповідних юридичних термінів у зобов'язальному праві в англійській, португальській та українській мовах, їхнє практичне застосування, а, з іншого, – завдання зіставити плани змісту та вираження, практичне застосування зазначених термінів у трьох досліджуваних мовах, результати при розв'язанні яких можна використати для конкретних дій, направлених на систематизацію та гармонізацію юридичної термінології у сфері зобов'язального права в англійській, португальській та українській мовах.

Зважаючи на поширене явище синонімії у зобов'язальному праві в українській мові, потрібно зазначити, що хоча синонімія і пов'язується з багатством і культурою мови, організовуючись у різнобічний і багатозаровий словниковий склад мови, у термінології – це явище негативне. Точність і виразність змісту юридичного тексту загалом залежить від ступеня правильності та доречності вибору того чи іншого терміна, максимально дотримуючись однозначності висловлюваного поняття при збереженні емоційно-експресивної нейтральності висловлювання. Слушно звернути увагу на бачення Н.В. Артикуци щодо системності юридичної термінології, яка «ґрунтується на системі співвідносних юридичних понять, але не є тотожним її віддзеркаленням», оскільки «відсутність термінологічної одиниці на позначення правової реалії або поняття може свідчити про наявність лакуни у терміносистемі» [1: 38]. У той же час одне й те саме поняття може мати різний план вираження, нарізно утворюючи декілька термінів, що, у свою чергу, з-поміж іншого призводить до багатозначності, варіативності, дублетності, синонімії термінів. Паралельно, з-поміж причин порушення однієї з ключових ознак терміна – точності (одне явище – одне поняття), формування неадекватного професійного мовлення, убачається коріння відповідних неточностей, яке, за О.О. Тараненко, стосується творення національної термінології шляхом перекладу термінів з інших мов, особливо, з російської, а не на українській мовній основі: «...далеко не завжди і не відразу увінчувалося віднайденням одного бездоганного еквівалента, а частіше реалізовувалося в появі кількох слів у процесі намацування семантично найточнішого і стилістично найдоречнішого з них» [3: 3].

Яскравим прикладом вище викладеного може слугувати аналіз таких українських термінів-синонімів, як *договір*, *угода*, *домовленість*, *пакт*, *трактат*, *контракт*, *конкордат* (з Ватиканом) [2: 79-80]. Для цілей статті зіставимо найуживаніші у бізнесі та національному праві терміни на позначення досягнення домовленостей між сторонами з подальшим виникненням між ними відповідних прав і обов'язків: англ. *agreement* (ім., злічувальний) та *contract* (ім., злічувальний), порт. *acordo* та *contrato*, укр. *договір*, *угода* і *контракт*. Більш того, необхідно наголосити, що у своїй більшості в українських юридичних текстах відповідником до укр. *договір*, *угода* перекладачі зазвичай схиляються до англ. *agreement*, тоді як англ. *contract* українською передається як *контракт*.

Розглянемо вищенаведені приклади дещо детальніше: як бачимо, укр. *договір* і *контракт* вважаються синонімами. Однак між цими термінами існує ряд суттєвих відмінностей, хоча навіть не всі юристи їх розрізняють, якщо не стикаються з законодавчими тонкощами. Справа в тому, що договір як форма права появився у римському приватному праві. Він вважався найважливішим джерелом зобов'язань у Римі. Договір вважався зобов'язанням, яке виникало в силу згоди сторін, та користувався позовним захистом. Так, Л.В. Шкварок у своїй статті про поняття договору у приватному праві роз'яснює, чому римські систематики права намагалися створити загальне поняття *conventio* – угоди, яка поділялася на: а) *contractus* 'договір, який захищався позовом', і б) *pactum* 'угода, по якій, як правило, позов не подавався, а захист здійснювався шляхом посилання на них у вигляді заперечень'. Авторка звертається до етимології терміна *договір*, що походить від *договорити*, тобто 'домовитися до кінця, завершити розмову, досягнути консенсусу, домовитися остаточно'. Далі, подаються приклади термінів, які використовувалися у княжій Україні-Русі (IX – XIII ст.), де план вираження договору отримав розгалужену зовнішню структуру: *рада*, *згода*, *зговір*, *змова*. У Псковській Судній грамоті *договір* називається *зговір*, дещо більше, ніж *доски* 'неформальні письмові договори' і *записи* 'формальні письмові договори', оскільки мається на увазі скріплення актів, письмова форма яких набула поширення у Московії у XVI – XVII ст. після видання царського указу 7 червня 1653 року [4]. Керуючись дефініцією договору з тлумачного словника В. Даля, де *договір* 'взаємна згода, умова,

зобов'язання', правознавець доходить висновку, що у діловому мовленні договором називаються попередні умови або приватне зобов'язання, тоді як виконане на законній підставі приватне зобов'язання іменується *контрактом*, а умови такого контракту – кондиціями [4].

Тому, як бачимо, поняття *договору* в українську мову прийшло з російської мови, позначаючи умову, *угоду*, взаємне зобов'язання між двома або кількома сторонами, яке може бути обумовлено усно або укладено письмово. Термін *контракт* в українській мові походить з латини – від *contractus* 'угода'. Проте під контрактом розуміється лише письмовий договір, який укладається між сторонами разом з чітко визначеними взаємними зобов'язаннями.

Водночас, проблема використання терміна *договір* в українській мові полягає в розгалуженості його значень. Правознавець В.В. Вітрянський зазначає три різних значення терміна *договір* як у законодавстві, так і у цивільно-правовій доктрині, при чому таку думку поділяють також Є.А. Суханов, М.І. Клейн, А.Ю. Кабалкін: 1) *договір-угода* як основа виникнення правовідношення; 2) *договір-правовідношення*, дія як власне саме правовідношення; 3) *договір-документ* як форма існування правовідношення.

Згідно зі словником юридичних термінів за редакцією В.Г. Гончаренко, *договір* позначає угоду двох чи більше осіб, спрямовану на встановлення, зміну або припинення *цивільних прав* та обов'язків [5: 42]. Такому плану змісту в англійській мові відповідає *contract*, а у португальській – *contrato* [6; 7]. Далі, продовжуючи зіставлення плану змісту та вираження відповідних термінів в англійській, португальській та українській мові, звернімо увагу на практичне вираження договору та його розрізнення. План змісту подається за вище зазначеним словником, а план вираження англійських і португальських термінів – у дужках, відповідно. Так, *договір* може бути: а) *одностороннім*, якщо одна сторона бере на себе зобов'язання вчинити певні дії або утриматися від них, а інша сторона наділяється правом вимоги без виникнення зустрічного зобов'язання щодо першої сторони (англ. *unilateral contract*, порт. *contrato unilateral*); б) *двостороннім*, якщо обидві сторони мають права та обов'язки (англ. *bilateral contract*, порт. *contrato bilateral*). Строком дії договору (англ. *validity of contract*, порт. *validade de contrato*) визначається час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права й виконати взяті на себе зобов'язання. Договір вважається укладеним (англ. *concluded*, порт. *concluido*), коли сторони досягли *згоди* (англ. *agreement*, порт. *acordo*) щодо його істотних умов [5: 42; 5; 6].

На жаль, у словнику юридичних термінів за редакцією В.Г. Гончаренка не знаходимо терміна *контракт*, але маємо визначення терміна *угода* 'волевиявлення двох і більше сторін, спрямоване на встановлення, зміну чи припинення взаємних юридичних прав та обов'язків' [5: 139]. Паралельно, українському терміну *угода* в англійському зобов'язальному праві йому відповідає *agreement*, а в португальському – *acordo [de vontades]*.

У той же час сам термін *контракт* зустрічається в українському праві. Дуже часто терміни *договір* і *контракт* вживаються у трудовому законодавстві для позначення трудових взаємин. Тому, згідно з трудовим законодавством, різниця полягає в тому, що *трудоий договір* укладається при прийомі на роботу на невизначений проміжок часу; може бути складеним як в усній, так і письмовій формі; в договорі обговорюється перелік обов'язків і працівника, і роботодавця. Коли необхідно укласти угоду між двома сторонами на певний термін, доцільно використовувати термін *трудоий контракт*: складається виключно письмово; по закінченні строку дії може продовжуватися за згодою його сторін. Про намір роботодавця припинення подальшої співпраці по закінченню строку дії контракту працівник повинен бути повідомлений за два тижні.

Звертаючи увагу на юридичну природу термінів в українському зобов'язальному праві та розмежування термінів за планом змісту і вираження, підкреслюємо, що відмінність *договору* від *контракту* полягає у варіантах розриву відносин між працівником і роботодавцем: договір може розриватися будь-якою із сторін, однак дія контракту розривається виключно роботодавцем. У той час, коли укр. *договір* і *контракт* є поширеними термінами у трудовому законодавстві України, а укр. *угода* не використовуються на позначення укладення домовленостей щодо досягнення згоди по трудовим відносинам, то цікаво зіставити відповідні англійські та португальські терміни на позначення погоджених домовленостей між працівником і роботодавцем – англ. *employment agreement* 'формально укладена *угода* щодо умов праці та трудових відносин між роботодавцем і працівником, включаючи положення щодо оплати праці та кар'єрного зросту' [7] та *employment contract* 'укладена *угода* щодо умов праці між роботодавцем і конкретним працівником, включаючи положення щодо оплати праці та кар'єрного зросту, з чітко визначеним строком дії, наприклад, один рік' [7], порт. *contrato colectivo de trabajo*

‘колективна трудова угода’ та *contrato de trabajo* ‘трудоий контракт’ [6]. Як демонструють вище наведені португальські терміни, оформлений документ щодо погоджених трудових відносин, який укладається між роботодавцем і працівником, в обох випадках структурно виражається терміном *contrato*, незалежно від того, документ характеризується загальною природою щодо визначення трудових відносин, прав і обов’язків обох сторін, як у ситуації з *колективним трудовим договором* в Україні, чи носить індивідуальний характер, укладаючись з конкретною особою на визначений строк – відповідником в українській мові слугуватиме укр. *трудоий контракт*.

Підводячи підсумки, важливо зазначити, що, як з юридичної точки зору розуміння *договору* як цивільного правовідношення, навіть на думку вітчизняних правознавців, не є виправданим, оскільки в ньому змішуються юридичний факт і його правові наслідки, так і з лінгвістичної. У такій ситуації навряд чи можна говорити про створення наукової теорії юридичного терміна і термінології без розроблення принципів відповідної систематизації термінів, їхнього упорядкування та уніфікації. Більше того, в українській мові паралельно з терміном *договір* існує низка термінів, що ближче та точніше передають план змісту, тобто юридичну природу терміна: *угода*, *згода*, *домовленість*, та які, у свою чергу, планом вираження віддзеркалюють його природу та відходять від запозичення терміна з російської, не уподібнюючись до кальки (рос. *договор* – від рос. *договариваться* ‘домовлятися, досягати згоди’). Наразі слушно процитувати твердження Н.В. Артикуци, що створення наукової теорії юридичного терміна і термінології «сприятиме реалізації практичних аспектів юридичного термінознавства, спрямованих на створення державних стандартів на терміни та термінологічні словосполучення, кодифікацію термінологічних одиниць у новому законодавстві України» [1: 41].

Отже, незважаючи на той факт, що світова юридична лексика розвивалася різними шляхами, збагачуючись при цьому специфічними мовними ознаками визначених країн, можна відзначити, що різниця у використанні термінів у зобов’язальному праві англійської та португальської мов, приймаючи до уваги плани змісту та вираження, виявляється незначною або взагалі відсутня. Юридичні терміни на позначення правовідносин у зобов’язальному праві англійської та португальської мов відзначаються більшою системністю у порівнянні з українськими, а також своєю уніфікованістю, тоді як в українській мові терміни, наведені у прикладах даної статті, відносяться здебільшого до термінології, яка відома загалом і на перший погляд не викликає складнощів при загальноприйнятому розумінні й тлумаченні понять, спрощує як висловлювання, так і сприйняття інформації білінгвалами (особами, що користуються як українською, так й російською мовами у повсякденній життєдіяльності), що не виправдано применшує цінність і професійну компетенцію українськомовних правників і юристів, у той час притуплюючи національну самосвідомість. У той же час у фаховій мові необхідно звертати увагу на розбіжності не лише лінгвістичного характеру, але й ті, що стосуються власне юридичної природи самого терміна. Загальновідомим у праві є те, що зі зміною терміна відбувається зміна плану змісту, що, у свою чергу, спричинює інші юридичні наслідки. З описаного вище очевидним стає той факт, що зазначені проблеми на даний момент чітко не окреслені у мовних і юридичних наукових працях, тому і потребують детальнішого вивчення та аналізу.

Таким чином, можна стверджувати, що і надалі аналіз і синтез, порівняння та зіставлення, моделювання, системно-структурний і функціональний підходи як лише деякі з загальновідомих і загальнонаукових підходів до вивчення, опрацювання, гармонізації термінологічно-правових фондів англійської, португальської та української мов можуть допомогти визначити магістральні напрямки в уніфікації української правничої та юридичної термінології та гармонізації на рівні з англійською та португальською за допомогою лінгвістичних і юридичних методик.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Артикуца Н.В. Основи вчення про юридичний термін і юридичну термінологію / Н. В. Артикуца // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць КНЕУ. – Київ, 2005. – С. 35 – 42.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. Т.В.Бусел. – К., Ірпін: ВТФ Перун. – 2001. – 1440 с.
3. Тараненко О.О. Лінгвістичні проблеми української термінології / Олександр Онисимович Тараненко // Народна армія. – 1998. – 29 січня. – С. 3.
4. Шкварок Л.В. Поняття договору в приватному праві / Лідія Володимирівна Шкварок // Матеріали конференції «Європейська наука XXI ст.», 2010.
5. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко, Т.П. Базова та ін.; за ред. В.Г. Гончаренка. – 2-ге вид., стереотипне. – К.: Либідь, 2004. – 320 с.

6. Dicionário Jurídico Português-Ingês por Maria Chaves de Mello. – 10ª. Edição revista e atualizada + de 1,000 verbetes novos. – Editora Hetodo, 2010.

7. Macmillan Dictionary and Thesaurus: Free English Dictionary Online. Режим доступу: <http://www.macmillandictionary.com/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Чайка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і перекладу Академії адвокатури України.

Наукові інтереси: зіставне мовознавство, термінологія, фразеологія.

УДК 81'373.231

ВПЛИВ МОДИ НА ВИБІР ОСОБОВОГО ІМЕНІ

Оксана ЧОРНОУС (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано явище моди як один із основних чинників впливу на динаміку антропонімної системи, зокрема визначено хронологічні періоди, позначені більшим чи меншим впливом модних тенденцій.

Ключові слова: особове ім'я, мода на ім'я, церковний календар, імена-неологізми, чинники стримування, мода на окреме ім'я, регіональний характер моди на ім'я.

Fashion phenomenon as one of the main factors influencing the dynamics of the names systems has been analyzed in the article. Chronological periods that were more or less marked by the influence of fashion trends have been defined.

Key words: personal name, fashion name, church calendar, name neologisms, deterrent factor, fashion for individual name, local character of fashion names.

Особове ім'я є єдиним елементом сучасної тричленної антропоформули, що цілковито залежить від волі номінатора. При цьому вибір на користь того чи іншого імені тільки на перший погляд є абсолютно довільним чи навіть більше того – випадковим [11: 38–39]. Як і будь-яка діяльність людини, вибір єдиного потрібного імені з усього загалу запропонованих чи можливих мотивується певним чинником, підставою або групою чинників, чільне місце з-поміж яких посідає мода.

У сучасній антропоніміці мотиви надавання імен новонародженим часто пов'язують з «естетичними, релігійними та політичними вподобаннями чи переконаннями середовища, в якому живе найменувач» [11: 39]. У зв'язку з цим П.П. Чучка виділяє такі мотиви, як побожність чи забобонність батьків; родинні традиції; визначні чи авторитетні особи; вплив часу. Усі названі чинники мають визначальний вплив на вибір наймення новонародженому. На нашу думку, абсолютно зрозумілим є врахування релігійних переконань, адже це є частиною світогляду та світовідчуття номінатора, досвідом його попередніх поколінь, що неможливо змінити. Водночас найменування на честь членів родини також має логічне підґрунтя й пояснюється бажанням зберегти пам'ять про близьку людину, даючи їй ніби «друге життя», «продовження» у новонародженому, або, дбаючи про майбутню долю дитини, яка, можливо, успадкує від попередника разом з іменем його щастя, благополуччя тощо. Наречення іменем відомої, авторитетної особи часто обґрунтовується вшануванням її або «з розрахунком на певну вигоду» [11: 52]. Значно складніше, на наш погляд, визначити рушійні сили такого чинника, як вплив часу або, іншими словами, моди на імена, періодів її активізації або послаблення, характеру дії та наслідків впливу на динаміку антропонімікону, що і є метою нашої наукової розвідки.

Явище моди як один із чинників впливу на динаміку антропонімної системи більшою чи меншою мірою аналізується в дослідженнях як українських науковців (А.П. Коваль [4: 123–124]), так і зарубіжних мовознавців (Е. Раянді [7], Л. Баранникова, З. Данилова, Н. Чернева [1]).

Більшість ономастів схиляється до думки, що мода на імена – примхливе явище, закономірності якого встановити чи прорахувати дуже важко [5: 13]. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (К., 2001) пропонується кілька тлумачень лексеми мода. Відповідно до першого з них мода – це недовготривале панування в суспільстві певних смаків, що виявляється в зовнішніх формах, побуті, особливо в одязі [3: 535]. Друге значення кваліфікує моду як загальне визнання, популярність у певний час [3: 535]. Обидва тлумачення чітко вказують на кілька властивостей цього явища: релятивізм (швидка зміна, недовготривалість модних форм), ірраціональність (явище пов'язане з емоційністю людини і не завжди узгоджується з логікою), універсальність (мода впливає не лише на окрему людину, а передусім на ціле суспільство). Мода на імена людей як особливе суспільне явище також підпорядковане цим закономірностям.

Дореволюційний період ХХ ст. фактично не був позначений впливом модних тенденцій. Як і в попередні століття, монополним правом ім'янаречення володіла церква, яка суворо регламентувала не тільки порядок присвоєння імені новонародженому, але й чітко регулювала власне вибір антропоніма. Згідно з церковними приписами, ім'я обиралося з переліку церковних книг та календарів (святців) відповідно до того, у який день народилася дитина або в день її хрещення. За твердженням Л.Т. Масенко, процес наречення дитини був не просто формальним ритуалом, а розглядався як духовне прилучення людини через її ім'я до релігії [5: 10]. Такий підхід зовсім не залишав простору для «колективного смаку», який міг би віддати перевагу іншому найменню.

Відомо, що церковний календар друкувався щорічно й був обов'язковим для всіх єпархій. Його характерною особливістю було те, що до переліку імен не входили численні назви історичних і вигаданих осіб, не канонізованих церквою, а також низка іншомовних слів, що помилково вважалися іменами [10: 256]. Водночас на практиці іноді використовували й відсутні в календарях оніми, але вони не набули значного поширення, оскільки часто співвідносилися з іншими реаліями, наприклад, ім'я – *Йордан*, назва ріки – Йордан, ім'я – *Мавр*, давня назва народу – мавр тощо. Однак такі відступи не можна кваліфікувати як вплив моди, оскільки вибору та збереженню цих імен сприяли передусім традиції окремих сімей [10: 256–257]. Але й за таких умов траплялися окремі винятки. Наприклад, достатньо заможні прихожани, представники інтелігенції могли на власний розсуд вибирати імена, незалежно від дня народження, проте лише зі святців [6: 143–144]. Деякі поступки при іменуванні спостерігалися й у настановах для церковнослужителів, наприклад, віддавати перевагу поширеним і зрозумілим населенню іменам, враховувати імена інших членів родини з метою уникнення плутанини тощо [6: 144]. Проте на практиці ці рекомендації виконувалися не завжди, у зв'язку з чим до іменника іноді потрапляли дуже рідкісні оніми.

Активний вплив моди відзначається вже з 20-х рр. ХХ ст. у зв'язку з обмеженням повноважень церкви й проголошеним курсом дехристиянізації антропонімії, її демократизації [2: 128]. Номінатори отримали можливість обирати ті імена для новонароджених, що відповідали їх особистим уподобанням. А оскільки фактор свободи вибору поєднався з новими реаліями життя, то в 20-і рр. чітко окреслюється мода на імена-неологізми, які надавалися дітям для нового життя [8: 76]. Особливою популярністю користуються оніми, що відображали революційні події, ідеологію, настрої та атрибутику революції, наприклад, *Майя, Слава, Революція, Ідея, Новомир* тощо [8: 67]. Оновлення іменника відбулося й за рахунок загального схвалення суспільством запозичених західноєвропейських імен: *Альберт, Арнольд, Альбіна, Елла, Емма, Жанна*. Модними в новий час вважалися також ті давні слов'янські княжі імена, що не визнавалися свого часу православною церквою, наприклад, *Олег, Ігор, В'ячеслав*, а також окремі імена з грецької та римської міфології: *Вулкан, Атлант, Гектор, Сизиф* та інші [9: 305]. Увагу номінаторів привертають імена абrevіатурного типу *Кім* (Комуністичний інтернаціонал молоді), *П'ятвчет* (рос. пятилетка в четыре года), а також різні видозміни раніше відомих імен, скорочених форм, наприклад, *Аделія, Анетта, Долоресса, Людгарда* та інші. Водночас не всі з модних імен 20-х рр. активно вживалися й у наступному десятилітті. Більшість «оригінальних» імен були одиничними, тобто мали одного носія й фіксувалися лише на одному хронологічному зрізі.

Під впливом політичних, економічних та соціальних перетворень 30-х–40-х рр. ХХ ст. змінилися й модні тенденції, що знайшло свій відбиток у складі українського іменника того часу. Модними вважаються й імена-неологізми, але порівняно з попереднім хронологічним періодом, перевага надається більш милозвучним, частіше вживаються давно відомі, узвичаєні оніми. У результаті спостерігається звуження асортименту особових імен. Трапляються й нові наймення, що відповідають реаліям того часу: *Лагимівара* (рос. лагерь Шмидта в Арктике), *Нера* (Нова ера); імена за назвами хімічних елементів: *Радій, Сталь, Гелій*; за назвами квітів: *Роза, Лілія, Астра*; за назвами географічних об'єктів: *Лозанна, Ангара* [8: 68–70]. Модними вважаються запозичені імена, що друкувалися у відривних календарях і тому були широкодоступними.

Загальнонародна мода на нові імена привнесла в іменник не лише позитив, але й негатив. Як стверджує О.В. Суперанська, обираючи для новонароджених новостворені чи запозичені імена, номінатори не враховували важливості семантичного співвідношення імені та його носія, у зв'язку з чим виникали численні диспропорції між уявленнями суспільства про загальну семантику імені та реальні характеристики його носія, наприклад, чоловік на ім'я *Ідеал* міг бути абсолютно протилежним за зовнішніми та внутрішніми ознаками змісту свого імені, або жінка на

ім'я *Роза* могла бути зовсім не тендітною та гарною зовнішності [8: 79]. Такі незручності призвели до суттєвих змін суспільних уподобань на початку 50-х рр. ХХ ст. Нові імена поступово втрачали свою популярність, натомість модними почали вважати давні календарні наймення.

Окрім загальних тенденцій у вживанні особових імен, можемо стверджувати, що існує також мода на окремі імена. Згідно з визначенням «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (К., 2001), «модний – тобто такий, що користується певний час загальною увагою, успіхом, визнанням, який став широковідомим» [3: 535]. Десятка найпопулярніших імен будь-якого хронологічного зрізу може варіюватися не тільки кожного століття чи десятиліття, але й у межах кількох років поспіль.

Водночас мода на імена має не тільки загальнонаціональний характер, але й регіональний. На думку П.П. Чучки, носії в окремій місцевості схильні поділяти імена за традицією на імена авторитетні та неавторитетні, тобто імена чимось нижчі [11: 50]. Дослідник наводить приклади таких власних імен, як *Васил', Олекса, Гафа, Полан'а*, що вважаються популярними на Закарпатті й абсолютно неавторитетними на Ужгородщині [11: 50]. Сучасні дослідження з регіональної антропоніміки демонструють часом значні відмінності в цьому плані на різних ареалах.

Окрім сприятливих, виокремлюють також своєрідні чинники стримування, що обмежують можливості того чи іншого імені перетворитися на модне. З-поміж них можна назвати такі: віддаленість оніма від традиційної системи найменування в конкретному територіальному ареалі; негативний зміст, що співвідноситься з цим іменем; фізичні чи моральні вади колишнього носія; функціонування в ролі клички тварин у цій місцевості; можливість утворення від імені чи його форм жартівливих дражнилок; дотримання тенденції уникнення омонімії між онімом і прізвищем.

Модні імена характеризуються посиленою увагою та загальним схваленням, що прямо пропорційне частотності вживання цього оніма: чим більше особове ім'я користується успіхом у батьків, тим частіше його обирають. Дослідження з ономастики засвідчують, що найпопулярніші імена зазвичай обслуговують близько 50 % усіх носіїв іменника в конкретний хронологічний відрізок часу. А це своєю чергою підтверджує факт, що сучасна мода на імена – це передусім суспільна мода, в якій знаходить свій вияв суспільний, а не індивідуальний смак [1: 180].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранникова Л. И. Факторы, определяющие выбор личных имен / Л. И. Баранникова, З. А. Данилова, Н. П. Чернева // Личные имена в прошлом, настоящем и будущем. Проблемы антропонимики : сб. статей / [отв. ред. В. А. Никонов]. – М. : Наука, 1970. – С. 177–182.
2. Бондалетов В. Д. Русская ономастика : [учеб. пособие для пед. ин-тов] / В. Д. Бондалетов. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
4. Коваль А. П. Життя і пригоди імен / А. П. Коваль. – К. : Вища шк. Вид-во при Київ. ун-ті, 1988. – 240 с.
5. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Т-во «Знання» УРСР, 1990. – 48 с.
6. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. – М. : Главная редакция восточной литературы издательства Наука, 1974. – 278 с.
7. Раянди Э. Традиции и моды в употреблении личных имен / Э. Раянди // Ономастика. – М. : Наука, 1969. – С. 84–86.
8. Суперанская А. В. Имя – через века и страны / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1990. – 192 с.
9. Сулова А. В. Из истории антропонимики советского периода (20-е годы) / А. В. Сулова // Восточнославянская ономастика: материалы и исследования / [отв. ред. А. В. Суперанская]. – М. : Наука, 1979. – С. 302–316.
10. Сулова А. В. Старые календарные имена в современном русском языке / А. В. Сулова // Восточнославянская ономастика: материалы и исследования / [отв. ред. А. В. Суперанская]. – М. : Наука, 1979. – С. 255–261.
11. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття [монографія]: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. Київ – 1969 / П. Чучка. – Ужгород : ТОВ «Папірус», 2008. – 671 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Черноус – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних та економічних дисциплін приватного вищого навчального закладу «Кіровоградський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету».

Наукові інтереси: актуальні питання регіональної ономастики Кіровоградщини.

УДК 811.161.2'373.21

СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗВ ДОРІГ РІВНЕНЩИНИ

Світлана ШИЙКА (Рівне, Україна)

Статтю присвячено аналізу власних назв доріг Рівненщини та їхніх частин. У ній здійснено класифікацію найменувань за словотвірною структурою, з'ясовано особливості словотвору.

Ключові слова: апелятив, власна назва, деривація, лексема, мікротопонім, онім, словосполучення, словотворення.

This article analyzes the proper names of Rivne region roads and their parts. Classification of items by derivational structure features is conducted.

Key words: appellative, proper name, derivation, lexeme, microtoponym, onym, phrase, word formation.

Дороги відіграють важливу роль у житті людей як засіб для пересування, сполучення і зв'язку між населеними пунктами. Загальна довжина лише автомобільних доріг із твердим покриттям Рівненської області становить близько 5 тис. км. Номінування географічних мікрооб'єктів, пов'язаних із шляхами сполучення, зумовлює появу великої кількості власних назв. Одним із важливих завдань сучасної ономастичної науки стало комплексне вивчення походження, розвитку, семантичного наповнення і структурної будови назв місцевих мікрореалій, в т.ч. доріг та їхніх частин.

Дослідженню дромонімів та геонімів у сучасній українській ономастичній науці приділено незначну увагу. Структурно-семантичний аналіз апелятивної складової цієї групи лексики здійснили Н. І. Бичко, З. М. Бичко, С. В. Сірик. Частковому вирішенню питань лінгвістичного вивчення власних назв шляхів сполучення на синхронному та діяхронному рівнях присвятили наукові статті О. Б. Василик, Л. О. Удовенко, В. Д. Ужченко та ін. Вивчення регіонального тематичного мікроонімастикону на рівні збору й систематизації знаходимо в наукових, наково-популярних та краєзнавчих працях Я. О. Пури, О. М. Романчука, Словнику мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель : [у 2-х т.] / [упорядкув. Г. Л. Аркушина] та ін., які разом з матеріалами автора послужили джерельною базою проведеного дослідження.

Актуальними, на наш погляд, є завдання семантичної класифікації назв доріг Рівненщини та їхніх частин, з'ясування мотивів номінації, етимологічних коренів, лексико-семантичних та структурно-словотвірних особливостей, зіставлення зі спорідненими онімами інших територій. У цій статті обмежимося лише спробою класифікації їх за структурною будовою та з'ясуванням способів деривації. Під номеном дорога (в широкому значенні) розуміємо невелику доріжку, стежку, а також шлях, трасу; а її частини – в'їзд, перехрестя тощо.

За словотвірною структурою назви доріг або їхніх частин поділяємо на однослівні (ономастичні лексеми) та дво- чи багатослівні назви (ономастичні синтаксеми). З-поміж способів творення однослівних найменувань – лексико-семантичний, морфологічний, морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний.

Лексико-семантичний спосіб словотворення передбачає семантичну трансформацію загальних географічних термінів (апелятивів) у власні назви (онімізація) за допомогою топонімоторних афіксів або без них. Шляхом прямої онімізації непохідних лексем утворилися назви доріг: *Вила* (с. Теремне Ос) [6: 181]; *Тра́са* (с. Грабів Рв) [2]; *Шлях* (с. Вельбівно Ос) [4 (4: 137)], (с. Довгошиї Мл) [2], [*ил'ах*] (с. Радянське Мл) [8 (2: 505)]; *Шосé* (с. Застав'я Кр) [2]; *Штани* (с. Теремне Ос) [4 (4: 26)].

Серед морфологічних дериватів превалюють мікротопоніми, утворені за допомогою суфіксів: *Бичовник* (с. Бронники Рв) [4 (2: 97)], *Гостинець* (с. Новостав Рв) [4 (2: 109)], *Гракаліха* (с. Верхів Ос) [4 (4: 68)], *Границя* [*рани́ця*] (с. Ставрів Мл) [8 (1: 191)], *Граничка* (с. Андрусіїв Гщ) [5: 104], (с. Новосілки Мл) [8 (1: 191)], *Грунто́вка* (с.мт Степань Ср) [2], *Дорі́жка* [*дору́жка*] (с. Плоска Рв) [5: 132], *Колі́йка* (с. Підлужне Кс) [2], *Мости́ца* (с. Великий Житин Рв) [4 (2: 39)], *Овечник* [*овечник*] (с. Кораблище Мл) [8 (2: 135)], *Христівки* (с. Мізочок Зд) [4 (3: 84)], *Соше́йка* (н.п. Рокитне Рк, Степань Ср) [2]. Менш продуктивна група конфіксаційних похідних, яка налічує лише три онімічні одиниці – *Зворо́та* (с. Малий Мидськ Кс) [5: 185], *Об'ї́здна́* (н.п. Квасилів Рв, Мощаниця Ос, Новий Корець Кр, Рівне, Млинів Мл) [2]; *Подоро́жниця* [*подоро́жни́ця*] (с. Ниви-Золочівські Дм) [8 (2: 234)]. Засвідчено також одиничне префіксальне утворення *Прогі́н* (с. Бронники Рв), що позначає дорогу, якою переганяли худобу [4 (2: 97)].

На території області засвідчено назви дороги, виражені субстантивованими прикметниками, зокрема, якісними: *Крива* (с. Новоукраїнка Мл) [8 (1: 377)], *Убразний* (с. Новосілки Мл) [8 (2: 421)]; відносними: *Гущова* (с. Шепетин Дбн) [5: 113], *Демидівське* [де^мид'івс'ке] (с. Вовкові Дм) [8 (1: 215)], *Клубна* (с.мт Клевань Рв) [2], *Ковбанська* (с. Дубівка Вл) [10: 29], *Козинська* [козинс'ка] (с. Вовкові Дм) [8 (1: 349)], *Кустувата* (с. Ниви-Золочівські Дм) [8 (1: 401)], *Лісова* (с. Бадівка Ос) [4 (4: 139)], *Тернова* (с. Бадівка Ос) [4 (4: 139)], *Центральна* (с. Бокійма Мл) [8 (2: 460)], *Шосейна* (с. Бадівка Ос) [4 (4: 139)], *Ярмунська* [йармунс'ка] (с. Берестя Дбр) [8 (2: 529)].

Кількісно велика група простих відойконімних елімінаційних форм: *Александрівська* (с. Кисоричі Рк) [5: 6], *Бабська* (н.п. Стара Рафалівка, Чудля Вл) [5: 9], *Глинська* (с. Здовбиця Зд) [5: 92], *Деражненська* (с.мт Клевань Рв) [2], *Довганська* (с. Кисоричі Рк) [5: 126], *Єльнівська* (с. Більськ Рк) [5: 142], *Залавицька* [залавиц'ка] (с. Острожець Мл) [8 (1: 277)], *Копанська* [копанс'ка] (с. Рогізне Мл) [8 (1: 361)], *Лажівська* [лажоус'ка] (с. Берестовець Кс) [8 (2: 4)], *Млинівська* (м. Рівне) [2], *Мнишинська* (с. Горбаків Гщ) [2], *Рогозенська* [рогозенс'ка] (с. Вербень Дм) [8 (2: 294)], *Тучинська* (с. Великий Житин Рв) [2]. Первісно це були складені атрибутивні назви, в яких прикметниковий член за характерною ознакою релятивності виконував основну диференційну функцію. Внаслідок частотного використання ономастична синтаксема зазнала розвитку: еліпсису основного компонента *Дорога* і субстантивації атрибутивного.

Одна з моделей дієслівного мікротопонімного комплексу “дієслово + іменник” [7: 121] реалізується в с. Підлужне Костопільського р-ну для іменування дороги, на якій є небезпечно для людей місце. Композитне найменування *Душогубка* [5: 140] поєднує у своїй структурі дієслово, що корелюється з вихідним загальнономовним словом.

Поряд із простими (однослівними) в онімному лексиконі назв шляхів сполучення досліджуваної території широко використовуються ономастичні синтаксеми. Олексій Михайлович та Ольга Миколаївна Скляренки зазначають, що складені топоніми – універсальна одиниця топонімії. Вони дозволяють безмежно збільшувати номінативні можливості ономастики, й до того ж є запасним засобом номінації при виникненні ускладнень у називанні об'єктів [7: 28]. Найбільш поширений тип складених назв – це цілісні номінативні одиниці у формі двослівних конструкцій, що виникли внаслідок лексикалізації та онімізації підрядних словосполучень типу “прикметник + іменник”, “іменник + іменник” тощо.

Бінарні атрибутивні конструкції (атрибутивні синтагми [7: 28]), утворені за моделлю “прикметник + іменник”, складаються з основного (означуваного) слова – географічного терміна *дорога, стежка, шлях* та ін. і пов'язаного з ним, узгодженого у роді, числі та відмінку, залежного (означального) прикметника. Останній позначає яку-небудь зовнішню ознаку (розмір, форму, його розміщення тощо) або виконує оцінну функцію. Відповідно до семантики вживаних прикметників місцеві назви шляхів сполучення класифікуємо так: за параметричними показниками: *Вузька Стежичка* (с. Ставки Рв) [2]; за формою: *Проста Дорога* (с. Ниви-Золочівські Дм) [8 (2: 270)]; за оронімічними особливостями: *Глибока Дорога* (н.п. Заріцьк Рв, Тайкури Рв) [5: 91], (с. Постійне Кс) [2]; *Глибокий Жолоб* (с. Ужинець Мл), *Глибокий Шлях* (с. Кустин Рв) [5: 91]; за природнім станом і якістю: *Битий Шлях* (с. Богдашів Зд) [5: 26], *Гнила Гребля* (с. Морочне Зр) [5: 93], *Зимова Дорога* (с. Сварицевичі Дбр) [3: 7]; за просторовим розміщенням: *Середня Дорога* (н.п. Корчин Кс, Молодаво Трете Дбн) [2], *Середня Дорога* (с. Макотерти Рв) [4 (2: 149)], *Середня Лінія* (с. Милостів Рв) [4 (2: 177)], *Центральна Дорога* (н.п. Дубно, Клевань Рв, Кузнецовськ, Мнишин Гщ, Почапки Ос, Чудель Ср) [2]; за оцінними характеристиками: *Проклята Дорога* (с. Дерманка Кр) [2]. Дорогу серед лісу в с. Теремне Острозького р-ну називають *Обминка Стара*, де якісний прикметник знаходиться в постпозиції [6: 183].

Велику кількість власних назв доріг області та їхніх частин можна розглядати як атрибутивні топонімні синтагми моделі “відносний прикметник + іменник”. Стрижневим словом таких конструкцій виступає означуваний іменник-апелятив. Атрибутивну функцію виконує відносний прикметник, утворений від відповідного іменника. У ньому відчувається предметність вихідного іменника, яка слабшає в словосполученні й поступається значенню ознаки. Ми поділяємо думку О. О. Потебні про те, що “шлях від іменника до прикметника – атрибутивне вживання іменника” [7: 46]. З цієї позиції розглядаємо синтаксичні деривати, які утворилися шляхом лексикалізації дволексемних іменувань, класифікуючи їх за характерними особливостями означального компонента так: відтопонімні словосполучення: *Вигінський Шлях* (с. Заслуччя Дбр) [5: 63],

Загуменська Дорога (с. Обарів Рв) [5: 159], *Гайкова Стежка* (с. Караєвичі Рв) [5: 84]; відойконімні назви: *Березинська Дорога* (с. Вовничі Мл) [5: 22], *Березівська Дорога* (с. Залав'я Рк) [5: 22], *Бесідська Дорога* (с. Новий Корець Кр) [5: 25], *Білятинська Дорога* (с. Тростянець Кс) [5: 31], *Білятицька Дорога* (с. Ремчиці Ср) [5: 31], *Висовпська Дорога* (с. Довге Ср) [5: 67], *Воротнівська Дорога* [воротн'івс'ка дорога] (с. Острожець Мл) [8 (1: 144)], *Городецька Дорога* (с. Бегень Рв) [5: 100], *Гощанська Дорога* (с. Почапки Ос) [5: 102], *Довжанська Дорога* (с. Чемерне Ср) [5: 128], *Дубенська Дорога* (с. Вовкові Дм) [2], *Займищанська Дорога* (с. Тайкури Рв) [5: 162], *Хорівська Дорога* (с. Українка Ос) [4 (4: 78)], *Грбівська Стежка* (с. Караєвичі Рв) [5: 103], *Бегенський Шлях* (с. Хотин Рв) [5: 17], *Богданівський Шлях* [богданоу'с'к'і шл'ах] (с. Черниця Кр) [5: 35], *Богдашівський Шлях* (с. П'ятигори Зд) [5: 35], *Бриківський Шлях* (с. Черниця Кр) [5: 42], *Грушвицький Шлях* (с. Дядьковичі Рв) [5: 108], *Дубенський Шлях* [дубенс'к'і] (с. Дядьковичі Рв) [5: 135], *Залужанський Шлях* (с. Заслущя Дбр) [5: 168], *Нетребський Шлях* (с. Чаква Вл) [9: 37], *Яринівський Шлях* [йарин'івс'кий шл'ах] (н.п. Яринівка, Антонівка Бр) [8 (2: 528)], *Київська Траса* (м. Рівне) [2], *Острозька Траса* (н.п. Здовбиця Зд, Здолбунів Зд) [2]; відантропонімні утворення: *Бабичока Стежка* (с. Черниця Кр) [5: 9], *Гантонова Стежка* (с. Черняхів Ос) [5: 87], *Бицюкова Дорога* (с. Бронники Рв) [5: 26], *Хайлова Дорога* (с. Жобрин Рв) [4 (2: 117)], *Гнатава Лінія* (с. Сестрятин Рд) [5: 93], *Чурдова Лінія* [чурдова л'ін'їя] (с. Золочівка Дм) [8 (2: 492)]; від загальних назв (назв, в основу яких лягли апелятивні означення особи): *Панський Шлях* [панс'кий шл'ах] (с. Малі Дорогостаї Мл) [8 (2: 170)], *Партизанська Дорога* (н.п. Здолбунів, Глинськ Зд) [4 (3: 8)], *Чумацький Шлях* (с. Новостав Рв) [2]; від основ на означення особи за етнічною належністю: *Польський Шлях* (с. Базальтове Кс) [2], *Татарський Брід* (с. Карасин Ср) [2]. У двох синтаксичних конструкціях опорний іменник, який стоїть у препозиції узгоджений з означувальним іменником у родовому відмінку: *Алея Пошани* – доріжка (м. Здолбунів Зд) [4 (3: 7)], *Ворота Миколаївки* – в'їзд (с. Стара Миколаївка Дбн) [5: 79].

З-поміж місцевих назв дороги, стежки виявлено приєменникові конструкції типу “приєменник місця + іменник”. Їх ще називають назвами-орієнтирами. Ці мікротопоніми вказують на місце розташування на місцевості одного об'єкта стосовно іншого, більш примітного (значущого), але не містять жодної інформації про сам іменований об'єкт. Такі назви Д. Г. Бучко кваліфікує як несправжні оніми або напівтопоніми, зазначаючи, що вони займають проміжне місце між загальними і власними назвами. Науковець підкреслює, що процес номінації в них фактично не завершився, а вказівка на локалізацію об'єкта ще не є власне назвою самого об'єкта [1: 267]. Проте, на нашу думку, мікротопоніми цієї структури слід віднести до повноцінних власних назв, що називають, виділяють, ідентифікують конкретний географічний об'єкт та диференціюють його від інших об'єктів. Виникли вони внаслідок випадіння опорного компонента в складеній конструкції “іменник + приєменник + іменник”. На прикладі місцевої назви це виглядає так: *Дорога в Засіки* → *В Засіки* (с. Рудня Дбр) [5: 61]. Інші подібні мікротопоніми: *В Тополях* [в топол'ах] (с. Сварицевичі Дбр) [8 (1: 146)], *До Бадівки* (с. Мощаниця Ос) [5: 124], *До Груші* (с. Ужинець Мл) [5: 129], *До Річища* (с. Тушебин Мл) [5: 131], *Коло Граба* (с. Теремне Ос) [6: 182], *На Сівки* (с. Балашівка Бр) [2], *Попід Вишнями* (с. Жобрин Рв) [4 (2: 117)].

У мікротопонімії краю зустрічаються також складені аналітичні полілексемні словосполучення за моделлю “іменник у називному відмінку + приєменник + іменник у непрямому відмінку”, в яких до вихідного топоніма *Дорога* за допомогою приєменника приєднується назва населеного пункту або якогось географічного мікрооб'єкта. До них відносимо: *Дорога на Нобель* (с. Любинь Зр), *Дорога у Вила* (с. Ситне Рд), *Дорога у Гай* (с. Караєвичі Рв) [5: 132].

Загалом проаналізовано 113 власних назв шляхів сполучення Рівненщини. Встановлено, що лексичною базою для їх творення стали загальнономвні слова, апелятиви та топоніми. За слотвірною структурою однослівні складають 43% утворень, двослівні – понад 54%, багатослівні (трислівні) – близько 3%. Домінують серед усіх назв двокомпонентні синтаксичні деривати (36% від загальної кількості), а це свідчить про те, що загальнопрогресуючий процес елімінації (еліпсису) опорного топоніма в них ще не пройшов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дмитро Бучко. Лексико-мотиваційні та структурно-словотвірні особливості мікротопонімії Перегінщини / Д. Бучко // Незгасимий СЛОВОСВІТ : збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Калашника / [уклад. М. Філон, Т. Ларіна]. – Х. : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С. 260–271.
2. Матеріали анкетування для збору ономастичних даних, проведеного автором у населених пунктах області.
3. Мікротополіми села Сварицевичі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://svarytsevuchi.myl.ru/index/mikrotoponimi_sela_svaricevichi/0-11. – 2011. – 19 с.
4. Пура Я. О. Край наш у назвах / Я. О. Пура. – Рівне, 1991–2002. – Ч. 1–4.
5. Пура Я. О. Походження назв територіальних мікрооб'єктів Рівненщини / Я. О. Пура. – Рівне, 1990. – Т. 1. – 206 с.
6. Романчук О. Топоніми села Теремне / О. Романчук // Острозький краєзн. зб. / Держ. іст.-культ. заповід. м. Острога, Острозьке наук.-краєзн. т-во «Спадщина» ім. кн. Острозьких. – Острог, 2007. – Вип. 2. – С. 180–184.
7. Скляренко О., Скляренко О. Типологічна ономастика : [монографія] : у 5 кн. Книга друга : Ономастичний словотвір у типологічному ракурсі / Олексій Скляренко, Ольга Скляренко. – Одеса : Астропринт, 2013. – 408 с.
8. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель : [у 2-х т.] / [упорядкув. Г. Л. Аркушина]. – Луцьк : Вежа, 2006–2007. – Т. 1–2.
9. Шульгач В. П. Гелонімія Західного Полісся. I / В. П. Шульгач // Мовознавство. – 1992. – № 4. – С. 33–42.
10. Шульгач В. П. Гідронімія басейну Стиру / В. П. Шульгач / [відп. ред. І. М. Железняк]. – К. : Наук. думка, 1993. – 144 с.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ РАЙОНІВ

Бр – Березнівський, Вл – Володимирецький, Гщ – Гошанський, Дбн – Дубенський, Дбр – Дубровицький, Дм – Демидівський, Зр – Зарічненський, Зд – Здолбунівський, Кр – Корецький, Кс – Костопільський, Мл – Млинівський, Ос – Острозький, Рд – Радивилівський, Рв – Рівненський, Рк – Рокитнівський, Ср – Сарненський.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шийка – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов та українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне).

Наукові інтереси: ономастика, діалектологія.

УДК 811.264

ТЕРМІНОЛОГІЧНА НАСИЧЕНІСТЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ФАХОВИХ СУБМОВ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ)

Леся БЕСПАЛЬЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено термінологічну насиченість німецьких та українських нормативно-правових документів у межах фахової субмови ядерної безпеки, виконано статистичні розрахунки насиченості текстів вузькогалузевими та загальнонауковими термінами, проаналізовано отримані результати та обґрунтовано важливість термінологіки для фахового тексту.

Ключові слова: термінологічна насиченість, фахова субмова ядерної безпеки, фаховий текст, вузькогалузеві та загальнонаукові терміни.

The article considers terminological saturation of German and Ukrainian speaking professional texts in nuclear safety sublanguage. Statistic analysis of these texts enabled the author to compare the percentage ratio of inner-professional, inter-professional, outer-professional and general vocabulary, its formation and functions.

Key words: technical terminology, terminological saturation, nuclear safety sublanguage, inner-professional, inter-professional, outer-professional and general vocabulary.

Сучасний стан розвитку інформаційного суспільства фіксує формування нових та удосконалення існуючих фахових субмов у різних сферах людської діяльності, що спонукає до ґрунтовних досліджень мовних засобів, адекватних вимогам комунікації в певній сфері науки чи техніки, та всебічного аналізу процесів термінологізації лексики. Характерною рисою сучасного етапу соціально-економічного розвитку України є подальший розвиток використання ядерної енергії. Наслідки цього процесу не обмежуються сферами науки, техніки, медицини, а знаходять своє відображення в різних сферах життя, зокрема в ядерній енергетиці.

У сучасних умовах, коли розвиток ядерної енергетики набув широкомасштабного характеру і зросла кількість країн, які експлуатують об'єкти ядерної енергетики, забезпечення ядерної безпеки вийшло за межі інтересів окремої держави і набуло міжнародного значення. Координація та об'єднання зусиль по забезпеченню ядерної безпеки – порівняно новий напрям міжнародного співробітництва у сфері мирного використання ядерної енергії. Одна із особливостей цього напрямку полягає в тому, що він дедалі більше набуває міжнародно-правових форм. Свідченням цього є прийняття Міжнародної конвенції з ядерної безпеки (1994 р), яку Україна ратифікувала 17 грудня 1997 р. З цього часу активно починає розвиватися нормативно-правова база ядерної

безпеки, що логічним своїм наслідком має формування фахової субмови ядерної безпеки, яка б могла гарантувати повноцінне функціонування цієї сфери міжнародних відносин та забезпечити спілкування на високому фаховому рівні.

Тому в порівнянні з іншими, фахова субмова ядерної безпеки (надалі ФСЯБ) є досить молодою та мало дослідженою, що й привертає увагу науковців та викликає необхідність вивчення закономірностей її формування та принципів функціонування.

Розуміння фахової мови як засобу вираження текстової інформації, вимагає визначення загальних особливостей фахового тексту в плані лексичного наповнення, тому особливою актуальним постає питання насиченості наукового тексту фаховими термінами. Цю проблему розглядають багато лінгвістів та термінологів: М. Володина, К. Галінські, Т. Кияк, В. Лейчик, Ф. Циткіна, В. Синьо, О. Ріба та інші.

Об'єктом нашої розвідки виступають нормативно-правові документи німецької та української ФСЯБ. **Предмет** складає термінологічна насиченість досліджуваних текстів. **Мета нашого дослідження** полягає у виявленні ступеня термінологічної насиченості в німецьких та українських нормативно-правових документах в межах ФСЯБ.

Як виявилось, визначити поняття «термін» не так просто, адже це питання стало предметом суперечок та дискусій з боку великої кількості лінгвістів, які з одного боку намагалися дати якнайточніше визначення 'терміна' та перерахувати всі його характеристики, та з іншого боку узагальнити всі якості терміна в одній універсальній дефініції. Ми запропонуємо декілька визначень, які, на нашу думку, не заперечують, а доповнюють одне одного.

Як стверджує В. Лейчик, "термін – це лексична одиниця мови для спеціальних цілей, що позначає загальне, конкретне чи абстрактне поняття теорії певної спеціальної галузі знань чи діяльності" [2; 32].

За словами Е. Скороходька "науковий термін – це слово, стале словосполучення або скорочення, яке виражає та певною мірою класифікує в даній системі наукової термінології конкретне наукове поняття, відображаючи у своїй смисловій структурі характерні ознаки об'єкта термінування та взаємозв'язки цього об'єкта з іншими з достатньою для взаємного спілкування точністю" [4; 13].

Отже, з цих дефініцій слідує, що термін не тільки позначає окреме поняття, а й є елементом системи, в межах якої він має своє значення та місце.

Науково-технічні тексти, в яких використовуються терміни, діляться на 3 групи: терміновикористовуючі, термінофіксуєчі і терміностворюєчі [6; 123]. До першої групи належить значна кількість жанрів текстів, до яких входять уже раніше відомі реципієнту терміни – це оглядові статті, різного роду технічні, ділові та економічні документи, словники, науково-популярні, публіцистичні та художні твори. До другої групи належать тлумачні термінологічні словники, енциклопедії, довідники, тезауруси, деякі підручники, термінологічні стандарти та рекомендації, які спеціально призначені, щоб оцінити, відібрати, рекомендувати й закріпити терміни та визначення їх значень (дефініцій). Третя група включає тексти, автори яких вперше вводять нові терміни в процесі формулювання та викладення нових теорій, концепцій, винаходів.

Як ми вже згадували раніше, об'єктом нашого дослідження є нормативно-правові документи ФСЯБ, які з одного боку можна вважати терміновикористовуючими текстами, проте з іншого – вони мають також всі риси термінофіксуючих текстів, так як містять перелік термінів, які використовуються в цих документах, та дефініції до кожного терміну для виключення двозначності у тлумаченні інформації.

Аналіз фахових текстів, запропонований К. Галінські [6; 117–131], на предмет їх розуміння та сприйняття адресатами залежно від термінологічної насиченості полягає у відокремленні на першому етапі власне термінів у тканині фахового тексту й намаганні зрозуміти мету, задля якої цей текст було створено, на другому етапі – відокремлення загальноновживаної лексики й спроби встановити ступінь розуміння за наявними терміноодинацями. Даний аналіз дає можливість виявити місця, які є відправними для розуміння фахового тексту адресатом, незалежно від його соціально-фахової приналежності.

Термінологічна насиченість (виражена у %) – це ймовірність того, що випадково взяте повнозначне слововживання є термінологічним, тобто це частка термінологічних слововживань серед повнозначних слів. Термінологічну насиченість текстів можна оцінювати з точністю 0,05 та достовірністю 95% [детальніше 5; 18]. Для оцінки термінологічної насиченості нормативно-

правових документів ФСЯБ було зроблено 10 вибірок приблизно однакового обсягу (350–450 повнозначних слів).

Слід зазначити, що під вузькогалузевими термінами ФСЯБ ми розумітимемо також міжгалузеві омоніми, вжиті в проаналізованих нами текстах у значенні, котре відповідає терміносистемі ядерної безпеки. Загальнонауковими термінами вважатимемо терміни, здатні обслуговувати усі галузі наукових знань при сталому значенні за дефініцією.

Під загальноновживаною лексикою маємо на увазі ту частину лексичного фонду літературної мови, котра не є пов'язана із жодною спеціальною сферою знань, та яка позначає предмети, явища, дії, ознаки, які присутні у повсякденному житті усієї освіченої спільноти користувачів даною мовою, і тому ця лексика уможливорює загальнонаціональне спілкування. Межі загальноновживаної лексики, як, власне, і термінологічної, відкриті для проникнення, і природно, що існує певний перехідний простір між зонами загальноновживаної та фахової лексики. Це означає, що, залежно від контексту, частина лексичних одиниць загальноновживаної мови використовується тією чи іншою фаховою мовою для позначення денотатів із сфери спеціальних знань і через дефініцію отримує своє спеціальне значення. Таким чином, вони стають омонімами до відповідної лексичної одиниці загальноновживаної мови [7; 162].

Термінологічна лексика спеціальної підмови науки, в галузі якої написаний той чи інший досліджуваний текст, несе, згідно з визначенням терміна, нову інформацію, задля повідомлення якої саме і створений цей текст. Очевидно, що чим вища насиченість тексту вузькогалузевими термінами, тим вищий ступінь зорієнтованості цього тексту на проблеми конкретної галузі наукової інформації. Така обставина говорить про необхідність визначення термінонасиченості фахового тексту.

Для оцінки термінонасиченості текстів нам довелося оперувати такими величинами як терміновживання та повнозначне слововживання. Терміновживанням можна вважати кожен випадок залучення в тексті лексичної одиниці, яка за дефініцією є терміном (слово, лексикалізоване словосполучення, аббревіатура, скорочення, усталене символічне позначення, формула), а також їхні дейктичні заміни. Під повнозначним слововживанням мається на увазі кожен випадок залучення в тексті повнозначних слів та лексикалізованих словосполучень, а також їхніх дейктичних замінів. Звідси, під термінологічною насиченістю тексту варто розуміти відношення множини терміновживань у тексті до множини повнозначних слововживань у цьому тексті, і виражатимемо її у відсотках.

Нами було відібрано 10 нормативно-правових документів ФСЯБ (приблизно однакових обсягів) та підраховано кількість: а) вузькогалузевих терміновживань, б) загальнонаукових терміновживань та в) повнозначних слововживань загальноновживаної лексики. Сума цих трьох величин дає множину повнозначних слововживань у тексті.

Таблиця 1 подає статистику насиченості відібраних нами для аналізу німецькомовних текстів ФСЯБ [9].

Таблиця 1

Нормативно-правові документи німецької ФСЯБ

№ тексту	К-сть повнозначних слововживань	К-сть уживань вузькогалузевих термінів	Насиченість тексту вузькогалузевими термінами	К-сть уживань загальнонаукових термінів	Насиченість тексту загальнонауковими термінами	К-сть уживань загальноновживаних л.о.	Насиченість тексту загальноновживаними л.о.
1	442	174	39.4%	91	20.6%	177	40%
2	364	190	52.2%	82	22.5%	92	25.3%
3	381	159	41.7%	102	26.8%	120	31.5%
4	420	206	49%	78	18.6%	136	32.4%
5	437	248	56.8%	86	19.7%	103	23.5%
6	412	183	44.4%	104	25.2%	125	30.4%
7	378	162	42.9%	71	18.9%	145	38.2%

8	353	136	38.5%	108	30.6%	109	30.9%
9	415	207	49.9%	94	22.6%	114	27.5%
10	402	158	39.3%	129	32.1%	115	28.6%

Таблиця 2 подає статистику насиченості відібраних нами для аналізу українських текстів ФСЯБ [10].

Таблиця 2

Нормативно-правові документи української ФСЯБ

№ тексту	К-сть повнозначних слововживань	К-сть уживань вузькогалузових термінів	Насиченість тексту вузькогалузовими термінами	К-сть уживань загальнонаукових термінів	Насиченість тексту загальнонауковими термінами	К-сть уживань загальноновживаних л.о.	Насиченість тексту загальноновживаними л.о.
1	450	203	45.1%	117	26%	130	28.9%
2	396	164	41.4%	108	27.3%	124	31.3%
3	408	159	39%	93	22.8%	156	38.2%
4	326	117	35.9%	73	22.4%	136	41.7%
5	363	116	31.1%	122	33.6%	125	34.4%
6	425	216	50.8%	94	22.1%	115	27.1%
7	387	137	35.4%	86	22.2%	164	42.4%
8	372	112	30.1%	129	34.7%	131	35.2%
9	441	225	51%	141	32%	75	17%
10	377	130	34.5%	143	38%	104	27.5%

Проведені статистичні дослідження та їх результати представлені в таблиці 1 та таблиці 2 дозволяють прослідкувати насиченість нормативно-правових документів вузькогалузовими та загальнонауковими термінами, а також загальноновживаними лексичними одиницями в порівняльному аспекті української та німецької ФСЯБ. Крім того згідно цих даних можна визначити середній рівень насиченості текстів конкретними лексичними одиницями в межах двох мов.

Як бачимо, насиченість текстів ФСЯБ вузькогалузовими термінами вища від насиченості цих самих текстів загальнонауковими термінами чи лексикою загального вжитку: у 10 текстах із 10 німецькою мовою та в 7 із 10 – українською, що свідчить про вищий рівень вузькогалузової спеціалізації саме німецькомовних документів. З іншого боку, не можна не помітити суттєву різницю у рівнях насиченості текстів вузькогалузовими термінами у межах однієї мови. Якщо мінімальний відсоток у досліджуваних текстах 38.5 у німецькомовних документах та 30.1 – в українських, то максимальний – 56.8% в німецьких текстах та 51% – в українських. Середній рівень насиченості вузькогалузовими термінами нормативно-правових документів німецької мови складає 45.4%, а в українських – 39.4%. Враховуючи частотність використання термінів та середній рівень насиченості текстів вузькогалузовою термінологією, можна зробити висновок, що термінологія німецької ФСЯБ має значно вищий рівень розвитку та є більшою за обсягом лексичних одиниць, що створює труднощі при передачі інформації українською мовою в силу того, що певні еквівалентні терміни відсутні в українській ФСЯБ. З огляду на такі обставини очевидно стає необхідність розвитку, вдосконалення та уніфікації української термінології ФСЯБ, що могло б вирішити численні проблеми перекладу зокрема.

Причину різного рівня насиченості фахових текстів вузькогалузовими термінами слід, на наш погляд, убачати у жанрах текстів, ступені фахової спеціалізації, рівні науковості тексту, джерелі інформації, адресата та адресанта, рівні концентрації тексту на вузькій фаховій проблемі тощо. Тому визначення рівня термінологічної насиченості текстів можна вважати частково суб'єктивним процесом, так як не всі причини використання вузькоспеціалізованих термінів можна вважати об'єктивними та передбачуваними. Проте ми зосереджуємо нашу увагу виключно на нормативно-правових документах, які розраховані на одного й того ж реципієнта та мають

відносно однаковий ступінь фахової спеціалізації та науковості як німецького, так і українського тексту. Таким чином підвищуючи рівень об'єктивності подачі даних.

За принципом частотності вживання термінів у текстах їх можна поділити на: а) часто вживані (ключові слова); б) терміни середньої частоти вживання; в) зрідка вживані терміни. Розгляд термінів на основі такої класифікації має теоретичне та практичне значення. Це дозволяє простежити за функціональним рухом термінів, виявити певні закономірності розвитку їх у рамках однієї мови і ряду мов, науково передбачити комунікативну функцію термінів у перспективі. Визначення частотності (що певним чином корелює з продуктивністю терміна) служить важливому практичному застосуванню, зокрема, при складанні частотних термінологічних словників, а також при створенні спеціальних словників з різних галузей науково-технічних знань, термінологічних словників мінімумів та спеціальних предметних словників. Для підрахунків частотності вживання термінів широко використовується метод статистичного аналізу. Він дозволяє виявити ключові та опорні слова. За дослідженнями Н. Ветлова 600 найбільш частотних слів, тобто таких, які відносимо до першої групи, дають розуміння 80% тексту з вузької науково-технічної спеціальності. Терміни з меншою частотою вживання несуть менше комунікативне навантаження, проте вони не є перепоною для розуміння тексту [3; 90].

Як бачимо, найважливішу інформацію у фаховий текст закладено передусім через вузькогалузеві терміни. Загальнонаукова термінологічна лексика доповнює, логічно зорганізовує виклад думок у тексті. Загальнонавчана ж лексика виконує зв'язну, обслуговуючу функцію, але не несе фахово релевантної інформації. Це говорить на користь прямого зв'язку між ступенем насиченості тексту термінологічною лексикою даної галузі та ступенем його інформативності. А в сенсі міжнародного наукового спілкування – про вагомість адекватного відтворення наукових понять та інтернаціонального узгодження термінологічних одиниць і терміносистем галузевих підмов задля уможливлення наукового дискурсу перекладу. Результати дослідження термінологічної насиченості німецькомовних текстів ФСЯБ та проведений експеримент щодо інформативної вагомості вузькогалузевих термінів у тексті говорять про потребу: 1) ґрунтовного вивчення структурно-семантичних моделей термінотворення у вихідній мові та мові перекладу, що стало б у нагоді в процесі творення чи запозичення нових термінів, а також стандартування термінології на національному та інтернаціональному рівнях; 2) знаходження достатніх термінотвірних можливостей, зокрема в українській мові, які б уможлилювали адекватний переклад наукової літератури ФСЯБ українською мовою та з української мови. Це особливо актуально у зв'язку з історично зумовленою недостатньою розробленістю наукових термінологій українською мовою.

Здійснений у статті статистичний аналіз насиченості термінологічною лексикою німецьких та українських нормативно-правових документів ФСЯБ пропонується тільки як етап, необхідний для подальшого дослідження фахового тексту, перш за все з огляду його розуміння та адекватного перекладу засобами української мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Д'яков А.С. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – Київ: Видавничий дім "KM Academia", 2000. – 218 с.
2. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структура / Лейчик Владимир Моисеевич – М.: КомКнига, 2006. – 256 с.
3. Лешук Т. Словництво і науково-технічний поступ (на основі німецько-українських лексичних порівнянь) кн. 4: Проблема фахової лексики / Лешук Т. – Львів: Просвіта, 1994. – 220 с.
4. Скороходько Э.Ф. Вопросы перевода английской технической литературы (Перевод терминов) / Скороходько Эдуард Федорович – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1963. – 91 с.
5. Циткина Ф. А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) / Ф. А. Циткина – Львів: Изд-во при Львовском государственном ун-те издательского объединения "Вища школа", 1988. – 158 с.
6. Ammon U. Probleme der Soziolinguistik. In: Lothar Hoffmann. Fachsprachen und Gemeinsprache: Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft = Languages for special purposes / Ammon Ulrich – Berlin; New York: de Gruyter, 1998 – 1379 S.
7. Galinski Ch. Terminology and specialized Kommunikation: Proceedings of the international conference / Ch. Galinski – Wien: TermNet, 1998. – Vol. 1. – P. 117-131.
8. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung. In: Lothar Hoffmann, Fachsprachen und Gemeinsprache: Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft = Languages for special purposes / hrsg. von Lothar Hoffmann. – Berlin; New York: de Gruyter, 1998 – 1379 S.
9. Gesetz über die friedliche Verwendung der Kernenergie und den Schutz gegen ihre Gefahren. – Access mode.
10. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку». – Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>. – Title from the screen.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Беспальченко – викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: фахові мови, термінознавство, прикладна лінгвістика, термінологічні бази даних.

УДК 811.1'373.45-115:778.5(045)

СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ УТВОРЕННЯ КІНЕМАТОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Наталія ЛОСКУТОВА (Маріуполь, Україна)

У статті розглядається синтаксичний спосіб утворення кінематографічних термінів французької та української мов. Досліджуються шляхи виникнення кінематографічних термінологічних словосполучень, виділено їх основні типи і моделі, аналізуються особливості термінологічних словосполучень у двох неспоріднених мовах.

Ключові слова: термін, термінокомпонент, терміносистема, кінематографічна термінологія, синтаксичний спосіб термінотворення, термінологічне словосполучення.

The article deals with the syntactic way of formation of the cinematographic terms in the French and Ukrainian languages. The ways of cinematographic terminological word-combinations' origins are explored, their main types and models are identified, the peculiarities of terminological word combinations in two unrelated languages are analyzed.

Key words: term, terminological component, terminological system, cinematographic terminology, syntactic way of formation of terms, terminological word-combinations.

Будь-яка розвинена мова стратифікується на різні за обсягом і значенням рівні (фонематичний, морфемний, лексичний, синтаксичний), які є тісно поєднаними та взаємопов'язаними. Найбільш відкритою і рухомою сферою мови є її словниковий склад, в якому значне місце посідають термінологічні системи, що репрезентують основні поняття багатьох галузей знання. Вивченню термінологічних систем присвячено численні наукові розвідки, статті, дисертаційні дослідження. У різні часи питаннями розвитку і формування галузевих терміносистем займалися видатні вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких Б. М. Головін, С. В. Гриньов-Гриневич, Д. Гуадек, В. П. Даниленко, Ж. Жиро, М.-Т. Кабре, Т. Р. Кияк, Р. Ю. Кобрін, А. В. Крижанівська, В. М. Лейчик, Г. Отман, Л. О. Симоненко, О. А. Стишов, О. В. Суперанська та ін.

На сьогоднішній день більшість галузевих термінологій отримала детальний опис: військова, медична, театральна, економічна, спортивна, юридична і т. д. Тим не менш, існують певні пласти термінологічної лексики, які залишилися поза увагою мовознавців. Саме такою є кінематографічна термінологія (КТ) французької та української мов, яка донині майже не була предметом роздумів науковців. Достатньо детально вона була досліджена в російській мові (С. І. Алаторцева, Г. С. Ключєва, О. М. Лебедева) та в англійській мові (Е. С. Божко, Л. Ф. Ваховська, І. Б. Гусарова). Але в мові народу, який є винахідником кінематографа, та у вітчизняному термінознавстві майже не було спроб дослідити її.

Дослідження КТ є *актуальним*, оскільки дозволяє простежити динаміку розвитку кінематографічної лексики, зумовлену динамізмом розвитку кінематографа. Технічний прогрес в кіно, створення і освоєння нових видів кінематографа призводять до розширення складу спеціальної термінолексики, а отже потребують її систематизації та уніфікації.

Мета нашої статті – аналіз синтаксичного способу утворення кінематографічних термінів французької та української мов. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: розгляд складових термінів як найважливішого компонента КТ французької та української мов; дослідження шляхів виникнення термінологічних словосполучень; класифікація кінематографічних термінологічних словосполучень.

Об'єктом дослідження виступає КТ французької та української мов. *Предметом* дослідження є особливості структурної організації кінематографічних термінологічних словосполучень у французькій та українській мовах.

Матеріалом дослідження виступають 5388 одиниць французьких кінематографічних термінів та 4947 одиниць українських кінематографічних термінів, відібраних методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел, періодичних фахових видань, спеціалізованих видань і термінологічних баз даних.

Синтаксичний спосіб є найпоширенішим способом номінації в термінологічній системі кінематографа французької мови (ТСК ФМ) і термінологічній системі кінематографа української

мови (ТСК УМ): кількість термінологічних словосполучень в ТСК ФМ налічує 3710 одиниць, а в ТСК УМ – 3055 одиниць. Синтаксичний спосіб має на увазі створення термінологічного словосполучення, під яким, слідом за Т. І. Вендіною і Л. І. Ілією будемо розуміти синтаксичну конструкцію, утворену з'єднанням двох і більше неслужбових термінів, за способом підпорядкування залежного компонента головному [3: 333; 7: 247].

Термінологічне словосполучення являє собою цілісну ТО, що характеризується структурною і смисловою єдністю. Маючи високий ступень конденсації змісту, воно дозволяє виразити єдине поняття з максимальною точністю. Серед лінгвістів немає спільної думки щодо найменування термінів, що складаються з декількох компонентів. Такі терміни мовознавці називають складовими [2: 159], стійкими словосполученнями [14: 35], термінами-словосполученнями і багатокомпонентними термінами [18: 68], термінами-багатословами [9: 37]. В даній роботі для позначення термінів, що складаються з декількох термінокомпонентів, ми будемо використовувати найменування «термінологічне словосполучення» (ТС).

Обов'язковою умовою існування будь-якого ТС є певна терміносистема, в якій дане ТС буде адекватно відображати конкретне, чітко закріплене поняття [1: 72]. При цьому особливістю ТС є його незалежність від контексту. Називаючи певне поняття певної термінології (в нашому випадку – КТ), як і моноксемний термін, ТС виконує номінативну функцію. Крім того, лінгвісти відзначають наявність сигніфікативної, інформативної та комунікативної функцій ТС [6: 238; 1: 68].

Переважання в КТ ТС над моноксемними термінами пояснюється низкою причин. В першу чергу, це пов'язано з високим рівнем і темпом розвитку тих наук і галузей знання, що мають відношення до кіноіндустрії, а також самої кіноіндустрії. У міру ускладнення і диференціації знань про предмети, ускладнюються поняття, а, отже, і терміни, що транслюють ці знання. Багатокомпонентні терміни деталізують і конкретизують найменші відтінки значення. При цьому ТС виникають двома шляхами:

1. Внаслідок необхідності експлікувати суттєву ознаку предмета відбувається ускладнення конструкції моноксемного терміна шляхом приєднання конкретизатора. Даний конкретизатор несе допоміжну інформацію про денотат і дозволяє номінувати поняття, максимально описавши його [5: 90]. У міру поділу поняття і нагромадження ознак, кількість термінокомпонентів у ТС може збільшуватися від 2 до n числа [11: 33]:

фр.: *aberration (f) – aberration (f) géométrique, pouvoir (m) – pouvoir (m) directionnel, impression(f) – impression (f) de localisation sonore, montage (m) – montage (m) de cinématographie ultrarapide;*

укр.: *гранулярність – гранулярність фотографічного матеріалу, викривлення – градаційні викривлення кольорів, базис – знімальний базис, відео – цифрове відео.*

2. ТС може утворюватися внаслідок стиснення описового позначення поняття: відбувається процес стиснення речення у визначення, а потім в ТС [1: 77]. При цьому опускається предикат, необов'язкові члени, а також приєдники між термінами-компонентами, і прийменниковий зв'язок поступається місцем логічному зв'язку [1: 78]. Таким чином, спостерігається еліпсис, опущення структурних елементів вихідного позначення і його трансформацію іноді навіть в однослівний термін:

фр.: *épreuves (f) de tournage → épreuves, film (m) à défilement continu → film (m) continu, salle (f) de cinéma de répertoire → cinéma (m) de répertoire, piste (f) sonore optique → piste (f) optique;*

укр.: *технічно зношена фільмокопія → зношена фільмокопія, автор діалогів кіносценарію → автор діалогів, операторська група фільму → операторська група.*

У ряді випадків багатокомпонентний термін скорочується до абрєвіатури, яка функціонує паралельно з даними ТС:

фр.: *plan (m) d'ensemble – P.E., Association (f) française du cinéma d'animation – AFCA, Fédération (f) internationale des archives du film – FIAF;*

укр.: *Національна спілка кінематографістів України – НСКУ, Бюро української кіножурналістики – БУК.*

Крім того, існує ще одна причина переважання ТС над моноксемними ТО:ТС відображають родовидову ієрархію понять, конкретизуючи місце певного предмета в ряду однорідних предметів того ж класу [1: 119]. Уточнюючи початкове поняття, термінокомпоненти-конкретизатори утворюють видові кореляти вихідного терміна [4: 44].

Так, шляхом додавання визначальних компонентів до терміна *plan (m) / план* утворюються нові терміни, які знаходяться в родовидових відносинах:

фр.: *plan (m) → plan (m) fixe, plan (m) poitrine, plan (m) d'exposition, plan (m) du dépoli, plan (m) principal image, plan (m) avec personnage en amorcé.*

укр.: *план → великий план, надвеликий план, середній план, календарно-постановницький план, американський план, середній дальній план.*

Таким чином, можна говорити про утворення термінологічних гнізд із загальним родовим терміном. В КТ досліджуваних мов найбільш продуктивним у цьому плані є термін *film (m) / фільм*, який сформував гніздо, що налічує 156 ТС у французькій мові і 149 ТС в українській мові:

фр.: *film (m) d'art, film (m) en boucle, film (m) catastrophe, film (m) culte, film (m) espionnage, film (m) grand public, film (m) piraté, film (m) à trucs;*

укр.: *фільм плаща і шаги, альтернативний фільм, повнометражний анімаційний фільм, гібридний фільм, науково-художній фільм.*

ТС мають ряд особливостей, які дозволяють відрізнити їх від інших мовних одиниць. Серед основних диференційних ознак ТС дослідники називають номінативність і відтворюваність ТС подібно слову [19: 35], їх моносемічність і відсутність переносного значення в їх семантичній структурі, [9: 37], стислість форми, системність [10: 209], наявність певних синтаксичних і семантичних відносин між компонентами, неможливість перестановки цих компонентів, а також здатність репрезентувати складні поняття дискретно [2: 2013]. Основною структурною ознакою ТС є його двочленність [17: 68].

Що стосується класифікації ТС, то вони можуть розглядатися виходячи з різних позицій. Традиційно, ТС аналізуються за характером синтаксичних відношень між компонентами, за ступенем спаяності компонентів, за категоріально-граматичною приналежністю стрижневого терміна і за кількістю термінокомпонентів.

Кожне ТС містить у своєму складі не менше двох знаменних термінокомпонентів, один з яких є головним, стрижневим, а інший (або інші) – залежним. Зв'язок цих компонентів ґрунтується на підрядному граматичному зв'язку і виключає використання ТО, пов'язаних предикативним зв'язком [17: 24]. Тип підрядного зв'язку, на основі якого з'єднуються термінокомпоненти, може носити характер узгодження, керування і прилягання:

1) узгодження:

фр.: *accessoires (m) optiques, projection (f) muette, contretypage (m) combiné;*

укр.: *непросвітлений об'єктив, послідовні кадри, безпаралаксний видошукач;*

2) керування:

фр.: *morceau (m) de film, obturateur (m) à secteur, cinématographie (f) par étincelles, film (m) en couleurs;*

укр.: *відновлення фільму, керівник групи, промальовування з фазуванням, стіл для звукоперевірки;*

3) прилягання:

фр.: *bande (f) mélange, tête (f) pilote, couper sec, négatif (m) image;*

укр.: *проявлення вручну, мінімально заповнений кадр.*

При цьому в ТСК ФМ переважає граматичний зв'язок управління (2124 одиниці), а в ТСК УМ – граматичний зв'язок узгодження (2058 одиниць).

З точки зору смислової розкладності традиційно прийнято ділити ТС на розкладні і нерозкладні [19: 35; 8: 34; 12: 172]. Розкладні ТС характеризуються формальною розкладністю компонентів і, в свою чергу, поділяються на дві групи: вільні ТС і зв'язані ТС.

Вільні ТС складаються з двох і більше компонентів, які є термінами. Це можуть бути як кінематографічні, так і залучені терміни. Всі терміни-компоненти вільних ТС мають самостійний термінологічний понятійний зміст, який і мотивує значення кінематографічних ТС:

фр.: *caméra (f) à objectif interchangeable, bloc (m) obturateur, dispositif (m) d'essorage, axe (m) de la caméra, amplificateur (m) de projection, caractéristique (f) directionnelle, coefficient (m) d'anamorphose, compensation (f) de la parallaxe;*

укр.: *інтегральна яскравість, частота кінопроекції, фонограма магнітного перезапису, голографічний фільм, операторська техніка, технологія фільмовиробництва, дубльований трейлер, растрове стереокіно.*

Так, французький термін *animation (f)* позначає 'анімація, мультиплікація', а термін *vectoriel* – 'векторний'. В сукупності, будучи компонентами одного ТС, вони позначають графік необхідних змін в кадрі під час мультиплікаційної зйомки [15: 39]. ТС, що складається з вищеописаних ТО, має нове самостійне значення, яке базується на значенні згаданих термінів.

ВТСК УМ дане поняття передається ТС *сплайнові криві*, яке також складається з двох термінів, і було запозичене з термінології математики.

Б. М. Головін і Р. Ю. Кобрін відзначають, що граматичний і семантичний центри вільних ТС зазвичай збігаються [4: 46]. Особливістю таких ТС є те, що вони містять опорний термін, що дозволяє створювати мікросистеми термінів, термінологічні гнізда:

фр.: *appareil (m) – appareil (m) cinématographique, appareil (m) de régénération, appareil (m) d'enregistrement magnétique; caméra (f) – caméra (f) trichrome, caméra (f) retournée, caméra (f) à viseur reflex; réalisateur (m) – réalisateur (m) audiovisuel, réalisateur (m) de documentaire;*

укр.: *фільмокопія – стереоскопічна фільмокопія, вузькоплівкова фільмокопія; фільмування – багатокамерне фільмування, цейтраферне фільмування, комбіноване фільмування; кіноплівка – кіноплівка з маскою, кіноплівка високої світлочутливості, ізопанхроматична кіноплівка.*

Зв'язані ТС містять у своєму складі терміни та нетерміни, тобто загальнолітературні слова. Найчастіше загальнолітературне слово є іменником або прикметником, значення якого в процесі термінологізації може змінюватися. В рамках цього типу А. Е. Мільчин і Л. К. Чельцова наводять класифікацію Д. Ю. Теплової, який розрізняв умовно-розкладні і напіврозкладні поєднання [13: 426]. Умовно-розкладні поєднання містять іменник-термін і прикметник – звичайне слово:

фр.: *cinéma (m) national, colorant (m) jaune, contretypé (m) négatif, cadence (f) ultra-rapide, cylindre (m) denté, décor (m) naturel, éclairage (m) général, écran (m) large, enregistrement (m) original, film (m) touristique, fond (m) bleu;*

укр.: *власний шум, оригінальна фонограма, іноземний фільм, головний фокус, рухомі титри, німа сцена, зелений світлофільтр, основна роль, глядацьке кіно, середній план, загальне освітлення, нормальний об'єктив.*

Напіврозкладні поєднання являють собою поєднання термінів, один з яких вжито не в прямому значенні:

фр.: *cinéma (m) impur, éclairage (m) plat, écran (m) perlé, effet (m) de contagion, émulsion (f) dure, film (m) noir, film (m) pur bonheur, miroir (m) froid, poudres (f) animées, montage (m) sauvage;*

укр.: *парфумований фільм, стриження фільмокопії, залізний сценарій, чорний список, коронна роль, заспокоюючий ролик, пряме кіно, ніжний реалізм, глибина кольору.*

Нерозкладні ТС зазвичай складаються з двох (рідше – трьох) слів, що належать до загальноживаної лексики, поєднання яких у певній термінології дозволяє передати певне поняття. При цьому такі ТС характеризуються ідиоматичністю і термінологічною нерозкладністю:

фр.: *«troisième sens» (m), quatrième mur (m), qualité (f) française, Palme (f) d'Or, nuit (f) américaine, lanterne (f) magique, guerre (f) des brevets, Framboises (f) d'Or, fantômes (m) translucides, croix (f) de Malte;*

укр.: *польська школа, мальтійський хрест, спальний вагон, третій смисл, поцілунок у діафрагму, десята муза, молодіжний бунт, патентна війна, крилата клюква.*

Так, терміни *nuit (f) américaine* і *американська ніч* не мають ніякого відношення до ночі на американському континенті, а позначають різновид кінозйомок, які ведуться вдень, але з використанням спеціальних фільтрів, що дозволяють отримати ефект нічної кінозйомки. Також як і ТС *guerre (f) des brevets* і *патентна війна* не відноситься до військових дій: так іменується юридичне переслідування неліцензійного використання кінопродукції.

Нерозкладні ТС схожі з фразеологічними зрощеннями, оскільки їх компоненти втратили своє номінативне значення, а утворене ТС має нове значення, яке не впливає із суми значень складових його компонентів. Найчастіше нерозкладні ТС утворюються шляхом метафоричного перенесення, що дозволяє визначити спосіб їх утворення як семантичний.

За категоріально-граматичною приналежністю стрижневого терміна досліджувані ТС діляться на іменні і дієслівні (з переважанням іменних в обох мовах).

За кількістю терміноелементів французькі та українські кінематографічні ТС поділяються на дво- і полікомпонентні (з переважанням двокомпонентних).

Таким чином, синтаксичний спосіб термінотворення є найпродуктивнішим способом творення нових кінематографічних термінів в КТ досліджуваних мов. Кінематографічне ТС являє собою цілісну ТО, що адекватно позначає спеціальне поняття і виконує номінативну функцію. Більшість ТС виникає на базі однослівного терміна, з подальшим ускладненням конструкції.

За структурою французькі та українські кінематографічні ТС поділяються на дво- і полікомпонентні ТС, з превалюванням в КТ обох мов двокомпонентних ТС, що відображають родовидову ієрархію понять.

За ступенем спаяності компонентів в КТ досліджуваних мов переважають розкладні зв'язані ТС, що характеризуються легкістю утворення і великими сполучуваними можливостями своїх компонентів.

За категоріально-граматичною природою стрижневого слова виділяються іменні і дієслівні ТС, серед яких переважну кількість представлено іменними ТС. За характером з'єднання компонентів ТС в ТСК ФМ переважають прийменниковим моделі, а в ТСК УМ – безприйменникові.

За характером смислових відносин між компонентами виділяються об'єктні, означальні, обставинні та апозитивні ТС. ВТСК ФМ переважає означальний характер відносин, а в ТСК УМ – апозитивний.

Перспективною подальших розвідок вважаємо дослідження дво- і полікомпонентних моделей ТС французької та української мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брагина Э. Р. Структурно-компонентный анализ терминов кибернетики в английском языке в сопоставлении с украинским и русским : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.15 / Э. Р. Брагина ; Донец. нац. ун-т. – Донецк, 2001. – 214 с.
2. Брутман А. Б. Структурно-грамматические характеристики составных терминов в англоязычном туристическом дискурсе / А. Б. Брутман // *Нова філологія* : зб. наук. пр. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – № 56. – С. 159–164.
3. Вендина Т. И. Введение в языкознание / Т. И. Вендина. – М. : Высш. шк., 2008. – 388 с.
4. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
5. Дроф'як Н. І. Роль субстантивних словосполучень у номіналізації англійського газетного тексту / Н. І. Дроф'як // *Наук. пр. Кам'янець-Поділ. ун-ту ім. Івана Огієнка*. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. – Вип. 28 : Філол. науки. – С. 88–91.
6. Елисеєва И. А. О термине и понятии «словосочетание» / И. А. Елисеєва // *Терминология и культура речи* : сб. ст. – М. : Наука, 1981. – С. 231–242.
7. Илия Л. И. Грамматика французского языка / Л. И. Илия. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1964. – 304 с.
8. Лыченко С. М. Структурні та словотворчі особливості англійської, німецької й української юридичної термінології / С. М. Лыченко // *Держава та регіони. Сер. Гуманітар. науки*. – 2006. – № 4. – С. 33–38.
9. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1987. – 164 с.
10. Кучумова Н. В. Продуктивні моделі двокомпонентних термінів словосполучень в англійській фармацевтичній термінології / Н. В. Кучумова // *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер. Філол. науки*. – Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. – Вип. 14 (273). – Ч. I. – С. 209–203.
11. Лейчик В. М. Исследование терминологизмов в парадигматике: явление антонимии / В. М. Лейчик, Е. А. Никулина // *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультур. коммуникация*. – 2005. – № 1. – С. 30–43.
12. Луковенко Т. О. Українська гомеопатична лексика : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Т. О. Луковенко ; Слов'ян. держ. пед. ун-т. – Слов'янськ, 2011. – 247 с.
13. Мильчин А. Э. Справочник издателя и автора : редакционно-издательское оформление издания / А. Э. Мильчин, Л. К. Чельцова. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ОЛМА-Пресс, 2003. – 800 с.
14. Михайлишин Б. П. Усталеність як неодмінний показник складених термінів / Б. П. Михайлишин // *Мовознавство*. – 1999. – № 4–5. – С. 48–50.
15. Рутковский О. Г. Український словник-довідник екранних медіа / О. Г. Рутковский. – К. : ІМФЕ ім. Рильського НАН України, 2007. – 306 с.
16. Симоненко Л. О. Формування біологічної термінології / Л. О. Симоненко ; відп. ред. М. М. Пешак ; АН УРСР, Ін-т мовознавства. – К. : Наук. думка, 1991. – 152 с.
17. Синякова Г. А. Словосочетание в современном французском языке. (Обзор и анализ современных лингвистических учений) : учеб. пособие / Г. А. Синякова. – Днепропетровск, 1974. – 108 с.
18. Тененева И. В. Проблемы и принципы упорядочения терминологии (на материале сопоставления фотографической лексики английского и русского языков) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / И. В. Тененева ; Москов. пед. ун-т. – М., 2001. – 320 с.
19. Цимбал Л. Ономазіологічний погляд на термінотворення в органічній хімії / Л. Цимбал // *Укр. мова*. – 2007. – № 1. – С. 30–36.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Лоскутова – старший викладач кафедри німецької філології Маріупольського державного університету.
Наукові інтереси: проблеми зіставної лексикології та зіставного термінознавства.

УДК 811.161.2+17.023.32

СИСТЕМА НАЗВ СВОЯЦТВА ТА СПОРІДНЕНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Ольга НАХАПЕТОВА (Одеса, Україна)

У статті здійснено аналіз системи назв свояцтва та спорідненості в сучасній українській мові, подано особливості вживання номенів на позначення родинних стосунків, схарактеризовано особливості родоводу.

Ключові слова: родовід, назви свояцтва, назви спорідненості, номени на позначення родинних стосунків.

In the article the analysis of the system of the kindred and in-laws names is carried out on the material of modern Ukrainian, the peculiarities of the usage of such words and family relations are presented.

Key words: genealogy, in-laws names, kindred names, names denoting family relations.

На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки проблема родоводу посідає чільне місце. Витоками свого роду цікавляться не лише пересічні громадяни, а й вчені: філософське й виховне значення роду (П. Флоренський), ідеї діалогу (М. Бахтін), універсальність «Я – Ти зв'язку» (М. Бубер), номени свояцтва і спорідненості (А. Бурячок), історію слов'янських термінів спорідненості (О. Трубачов), родинні традиції різних народів (С. Черепанова; С. Білокінь) та ін. Тому номени на позначення родинних стосунків закономірно привертають увагу, що в умовах демократизації українського суспільства активізується прагнення осмислити родинні зв'язки й засвідчує актуальність дослідження.

Система назв спорідненості залишається однією з центральних у сучасному мовознавстві ще й тому, що саме родинні зв'язки традиційно складають основу суспільних взаємостосунків, визначають місце людини в соціумі, її поведінку тощо. Зацікавленість обраною проблемою дослідження визначається ще й тим, що на перше місце виходить оптимізація соціальної та етнокультурної інформації у ціннісно-нормативній системі суспільства, що є запорукою існування людини. Назви свояцтва та спорідненості тісно пов'язані зі специфікою родинних зв'язків і стосунків через систему традиційних соціальних інститутів, обрядів, традицій, ритуалів тощо.

Метою статті є з'ясування специфіки внутрішніх і зовнішніх родинних зв'язків в українській системі спорідненості та свояцтва. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) виокремити й схарактеризувати основні види й форми спорідненості та свояцтва в українській мові; 2) показати, як система назв спорідненості та свояцтва представлена в номенах на позначення родинних стосунків.

Номени на позначення родинних стосунків цілком залежать від ментальних особливостей людини, завдяки яким формується її свідомість і підсвідомість, що формується з дитинства, потім розширюється, удосконалюється і застосовується у сфері не лише родинних стосунків, а й у концептуальній сфері. Річ у тім, що дослідження родинних стосунків є певним фрагментом ментального простору, який існує в межах національної картини світу та його мовної реалізації.

Методика, яку застосовано в нашому дослідженні, базується на методах системного, структурно-функціонального, порівняльного аналізу родинних стосунків, що дозволило чітко розмежувати такі рівні культурних явищ у системі назв свояцтва та спорідненості в українській мові: 1) номени, які виражають різні види і форми родинних стосунків; 2) морально-етичні оцінки родинних стосунків, що трансформуються у стійкі норми й установки; 3) вираження цих норм і установок у моральних поняттях і судженнях, а також у ритуалах, обрядах, церемоніях, санкціях. Як бачимо, ці рівні тісно пов'язані, тому їх можна повно представити й добре зрозуміти через опанування різноманітних фактів і родинних стосунків, зосередивши увагу на семантико-прагматичному підході, який дозволить комплексно дослідити зазначену проблему. Уявлення про різні функції і родинні стосунки виступають як пропозиції, що висувають певні правила вербальної і невербальної поведінки.

Зазначений підхід до системи назв свояцтва та спорідненості зумовлений надбаннями таких учених, як Б. Малиновський, А. Редкліф-Браун, Л. Вайт та ін. Цінну інформацію знаходимо в роботах К. Леві-Строса, який пропонує розрізняти систему найменувань і систему установок у просторі реальності. Щодо аналізу системи свояцтва та спорідненості, то автор удосконалив структурний аналіз традиційних культур, підкреслюючи, що спорідненість виражається не лише в системі термінів, а й у системі взаємостосунків з навколишнім середовищем. Він писав: «... індивіди або класи індивідів, що послуговуються цими термінами, дотримуються стосовно один

одного певних норм поведінки: поваги чи фамільярності, відповідальності чи обов'язку, любові чи ворожнечі» [2: 37]. Вищезазначене дає можливість стверджувати, що в зазначеній проблемі слід виділяти установки, що набувають характеру певних інститутів або поведінкових стереотипів. На думку К. Леві Строса, ці установки фіксуються ритуалом, санкціонуються через табу й привілеї, виражаються за допомогою церемоніалу [Там само]. Системний характер спорідненості у такий спосіб стає очевидним, оскільки наявність певної спрямованості установок і ритуалів в одній групі родинних стосунків зумовлює дію певних установок і ритуалів в іншій, сприяючи, тим самим, підтриманню стійкої рівноваги в системі.

Таким чином, система назв свояцтва виражає відносини між індивідами, які зв'язані між собою не по крові, а внаслідок одруження чоловіка та жінки, що походять із різних родин. Усі ці відносини можна поділити на три категорії: 1) відносини між чоловіком, з одного боку, і дружиною та її родичами – з іншого; 2) відносини між дружиною, з одного боку, і чоловіком та його родичами – з іншого; 3) відносини між батьками одружених, між зяттями та невістками.

Ця система назв свояцтва найбільш багата на емоційні відтінки слів і має як позитивне, так і негативне забарвлення в українській мові. До назв, що виражають відносини свояцтва між чоловіком і дружиною та її родичами в основному належать ті, які виражають поняття «чоловік», «доччин чоловік», «сестрин чоловік», «батько дружини», «мати дружини», «брат дружини», «сестра дружини». Крім того, сюди належать поняття «син брата (сестри) дружини», «дочка брата (сестри) дружини», «чоловік матеріної (батькової) сестри» та ін., або словами «племінник дружини», «племінниця дружини», «дядько дружини», «тітка дружини» і т.п. [1: 124].

Слово «чоловік» відоме всім слов'янським мовам, але як назва свояцтва воно побутує лише в українській та сербській мовах; в інших же виступає лише в значенні людини або чоловіка. Рідко в українській мові для вираження поняття «чоловік» вживається слово «муж», що характерне для російської мови [3: 37].

У сучасній українській мові поняття «доччин чоловік» найчастіше передається назвою «зять» поряд із діалектним «зеть», «з'їть». Позитивне емоційне навантаження несе зменшено-пестлива форма «зятечко», а негативно-легковажне – «зятьок» [1: 126].

Поняття «чоловік сестри» тепер передається здебільшого описово: укр. «сестрин чоловік», рідше назвою «зять», а в західно-українських говірках – словом «швагер», «швагро».

Для вираження поняття «батько дружини» у розмовному мовленні вживається в основному назва «тесть» і рідше описові форми: укр. «жінчин батько», часто зустрічається і назва «свекор», що виражає поняття «батько чоловіка».

У значенні «матері дружини» в розмовному мовленні вживається слово «теща», а в деяких говірках виступає і назва «свекруха», що відповідає номену «мати чоловіка».

Для вираження поняття «брат дружини» в сучасній українській мові вживаються такі синоніми, як «шурин», «шуряк», «швагер», «швагро». Іноді у значенні «брат дружини» вживається слово «своєк». На сучасному етапі розвитку української мови при вираженні зазначеного поняття надають перевагу описовим формам, оскільки значення слів «шурин», «швагер» вважають діалектними [1: 127].

У сучасній українській мові поняття «сестра дружини» тепер здебільшого передається описово і рідше (переважно в мові старшого покоління) такими назвами, як «свість», «свістїлка», «своєчка, швагриня» [1: 110].

До груп назв, що виражають відносини свояцтва між дружиною і чоловіком та його родичами в основному належать ті, які означають поняття «дружина», «синова дружина», «братова дружина», «батько чоловіка», «мати чоловіка», «брат чоловіка», «сестра чоловіка». Сюди можна віднести і такі поняття, як «син брата (сестри) чоловіка», «дочка брата (сестри) чоловіка», «дружина батькового (материного) брата» та ін., які тепер виражаються описово, або словами «племінник чоловіка», «племінниця чоловіка», «тітка чоловіка» [1: 29].

Поняття «дружина» виражається в сучасній українській мові синонімами: «жінка», «дружина», розм.-фаміл. (діал.) «баба», «кобіта». Втім найбільш уживаними є слова «дружина» та «жінка».

Номен на позначення «синова дружина» передається словом «невістка» поряд із діалектними синонімами «невістка», «невіхна», «синуха». Нерідко це поняття виражається описово: «синова жінка». Формально в сучасній українській мові це слово не несе негативного забарвлення, але занижена роль невістки в сім'ї історично зумовила появу легкого відтінку

приниження, коли невістка за традиціями українського народу повинна у всьому підкорятись і слухатись матір та батька чоловіка [4: 145]. Але така гіпокористична форма цього поняття як «невісточка» має позитивне забарвлення.

Поняття «*братова дружина*» в українській мові передається в основному субстантивним прикметником жіночого роду «*братова*». Рідше простежується в цьому плані синонім «*братиха*», або ж описово «*братова жінка*».

Для передачі поняття «*чоловіків батько*» у розмовному мовленні вживається назва «*свекор*», а також описова форма «*батько чоловіка*». Втім у багатьох буковинських говірках – «*тесть*» [3: 26].

Поняття «*чоловікова мати*» у розмовному мовленні передається словом «*свекруха*», яке етимологічно зв'язане зі словом «*свекор*», або описово, що найчастіше буває тоді, коли треба уникнути відтінку емоційно-негативного забарвлення, який властивий цьому слову, «*мати чоловіка*».

Поняття «*чоловіків брат*» у сучасній українській мові передається переважно, описово: «*брат чоловіка*». Рідше простежуються у цьому плані синоніми «*дівер*», «*швагер*», «*свояк*».

Поняття «*чоловікова сестра*» виражається в основному описовою формою «*сестра чоловіка*», рідше – назвою «*зовиця*» [3: 134].

До назв, що виражають відносини свояцтва між батьками одружених, між зятями та невістками, належать ті, які виражають поняття «*батько зятя*» і «*батько невістки*», «*мати зятя*» і «*мати невістки*», «*чоловік сестри дружини*» і «*чоловік сестри чоловіка*», «*дружина брата дружини*» [1: 135]. Поняття «*батько зятя*» і «*батько невістки*» в сучасній українській мові передаються назвою «*сват*», або описово: «*батько синові жінки*», «*батько доччиного чоловіка*».

Номен «*чоловік сестри дружини (чоловіка)*» передається переважно описово в українській мові: «*чоловік сестри дружини*», «*чоловік сестри чоловіка*». У південно-східних говорах це поняття передається назвою «*свояк*», а в південно-західних – здебільшого вище згадуваним – «*швагер*» [1: 138].

Поняття «*дружина чоловіка брата*» вживається в основному конструкцією «*чоловікового брата жінка*», а в деяких говірках – «*своячка*».

Назва «*дружина брата дружини*» в основному передається описово: «*дружина брата дружини*». У деяких українських говірках уживається назва «*своячка*» [1: 137].

Поняття «*хрещений батько*», «*хрещена мати*» мають назви «*кум*» та «*кума*». Ці поняття називають людину, що була перед хрестом і тримала хрещене немовля. Ці назви не несуть негативного відтінку і мають пестливе значення. «*Кум*» і «*кума*» – це не лише слова на позначення хрещених батьків дитини для її батьків. Батьків дитини хрещені батьки також називають кумами. Як правило, при звертанні до хрещених батьків, окрім слів «*кум*» і «*кума*», вживаються скорочені назви «*хресний*», «*хресна*» [49: 156].

Для передачі поняття «*похрещена дитина*» в українській мові вживають слова «*похресник*», «*похресниця*».

Таким чином, термінологія родинних стосунків посідає належне місце в українській мові, що зумовлено етнопсихологією, екстралінгвістичними чинниками, особливостями національно-мовної картини світу. Здійснений аналіз назв свояцтва та спорідненості доводить, що ця система багаторівнева, складна й різноманітна. Вона пов'язана із усіма аспектами традиційного суспільного й родинного побуту й реалізується у лінгвістичному, психологічному, семіотичному й соціологічному рівнях. Лінгвістичний рівень відповідає номенам, які формують родинні стосунки, психологічний і семіотичний охоплюють традиції, що склалися історично й трансформувалися у стереотипні установки й стосунки між представниками родинних груп і об'єднань, соціологічний пов'язаний із системою норм і заборон і визначає поведінку членів родини залежно від їхнього місця у загальній системі родинних зв'язків і відношень. Втім існує ще один рівень, що відповідає за інститути, ритуали, обряди, церемонії, традиції. Він забезпечує взаємостосунки членів родини, їхні позиції і ролі у системі родинних зв'язків і стосунків.

Аналіз назв свояцтва і спорідненості доводить, що в українській мові значна роль належить номенам на позначення егоцентризму, що характеризуються ставленням членів родини один до одного (маємо на увазі описові конструкції, як-от: «*доччин чоловік*», «*синова дружина*», «*чоловікова мати*», «*чоловіків батько*», «*мати дружини*», «*батько дружини*» і т. ін.). Це визначає, як позиціонує себе член родини до родичів чоловіка/дружини і є формою самопрезентації суб'єкта та його місця у системі родинних стосунків. Така закономірність

властива майже усім системам рідства й дозволяє визначити конкретну позицію людини у родинній групі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – К. : АНУРСР, 1961. – 150 с.
2. Леви-Строс К. Структурная антропология / К. Леви-Строс. – М. : [б.и.], 1983.
3. Трубочев О. И. История славянских терминов родства и некоторых древних терминов / О. И. Трубочев. – М. : ЛН СССР, 1959. – 212 с.
4. Уманцева Н. Ф. Психолінгвістика дослідження конотативних властивостей української лексики (до постанови проблеми) / Н. Ф. Уманцева // Вісн. Харків. ун-ту. – Харків : Око, 1998. – Вип. № 411. – 407 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Нахаетова – викладач кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету.

Наукові інтереси: номени на позначення родинних стосунків, національно-мовна картина світу, мовна особистість.

УДК 811.161.2'282.2[(477.44/.46)+(477.65)+(477.73/.74)]

ІСТОРІЯ ТА РЕАЛІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОНАДБУЗЬКОГО АРЕАЛУ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Світлана ПОЛИЩУК (Одеса, Україна)

У статті здійснено огляд аспектів дослідження східноподільських говірок південно-західного наріччя української мови та західностепових говірок південно-східного наріччя української мови, які поширені на території Середнього Надбужжя. Ілюстрація історії та сучасного стану студіювання говорів середньонадбузького ареалу є продовженням важливої праці над вивченням українських діалектів.

Ключові слова: аспекти дослідження, вивчення говорів, говірка, говір, наріччя, середньонадбузький ареал, Середнє Надбужжя.

The aspects of the research of eastern Podillia dialects of south-western group and western steppe dialects of south-eastern group of the Ukrainian language spoken on the territory of the Middle Bug region are studied in the article. The description of the history and present stage of the Middle Bug area dialects is an important stage in the Ukrainian dialects research.

Key words: the aspects of the research, the research of dialects, dialect, dialectical group, Middle Bug area, Middle Bug region.

Іван Огієнко зауважував, що кожна літературна мова органічно виростає з мови живої народної так само, як юнак виростає з дитини [13]. Читаючи ці рядки вченого, громадського і церковного діяча, ще раз переконуємося у важливості вивчення українських говорів як складової частини загальнонародної мови.

Мета нашої статті – окреслити історію та реалії дослідження українських говорів середньонадбузького ареалу. *Об'єктом* вивчення стали східноподільські та західностепові групи говірок відповідно південно-західного та південно-східного наріччя української мови, *предметом* – аспекти дослідження цих говорів лінгвістами.

Користуючись даними АУМ [1] і картою українських говорів, уміщеною в енциклопедії «Українська мова» [8], ми встановили межі поширення середньонадбузького ареалу, який поєднує подільські говори південно-західного наріччя і степові говори південно-східного наріччя. Отже, середньонадбузький ареал охоплює захід Кіровоградської області (Гайворонський та Ульяновський райони, частково Голованівський район, окрім його північно-східної частини, і захід Вільшанського району), північний захід Миколаївської області (Кривоозерський і Первомайський райони, північну частину Врадіївського району і захід Арбузинського району), північний схід Одеської області (Савранський район, північно-східну частину Балтського району та північну частину Любашівського району), південний схід Вінницької області (Бершадський район, східну частину Чечельницького району, деякі південні населені пункти Теплицького району) та південний захід Черкаської області (південно-західну частину Уманського району). Об'єднує частини названих адміністративно-територіальних одиниць середина басейну річки Південний Буг.

Проблема вивчення говорів Середнього Надбужжя не є новою, проте вона не втрачає при цьому своєї актуальності й нині. Досі не приділено належної уваги міждіалектній взаємодії вказаних говорів, оскільки як єдиний середньонадбузький ареал вони ще не розглядалися. Підтвердженням цього є ряд захищених кандидатських дисертацій: В. М. Баденкової, Г. Г. Березовської, О. М. Вікторіної, І. В. Гороф'янюк, Т. В. Громко, Г. П. Краєвської,

Г. І. Мартинової, А. М. Мединського, А. Д. Очеретного, Г. Ф. Пелих, Л. С. Терешко, Т. М. Тищенко, Т. Г. Шевченка та ін.

Праця Л. С. Терешко «Українські говірки Південного Побужжя (в межах Кривоозерського району Миколаївської області)» (1954) [17] відіграє фундаментальне значення для нашого дослідження, оскільки не тільки на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях ілюструє вивчення взаємодії двох суміжних наріч української мови, які входять до досліджуваного нами середньонадбузького ареалу, а й дає можливість порівняти еволюцію поглядів діалектологів на вивчення говіркового лексичного матеріалу.

У кандидатській дисертації А. Д. Очеретного «Говори Уманського району Черкаської області» (1958) ґрунтовно описано, на сучасному для автора етапі, говори Уманщини. Основною метою роботи є встановлення даних для визначення діалектної основи й характеру уманських говорів, а також їх місця серед інших українських говорів. Цікавим є спостереження діалектолога про те, що існування літературних і діалектних форм веде до того, що діалект втрачає своє право бути єдиною нормою вимови на даній території [15: 4].

Г. Ф. Пелих у дисертаційному дослідженні «Прибузькі говори Первомайського району Миколаївської області (фонетично-граматичні особливості)» (1962) здійснила опис-порівняння говіркового матеріалу, зібраного в населених пунктах зазначеної території, що розташовані на лівому та правому берегах р. Південний Буг. Дослідниця, виходячи з описаних фонетичних і граматичних особливостей та беручи до уваги дані з історії обстежуваної території, дійшла висновків, що прибузькі говори Первомайського району Миколаївської області слід віднести до подільських говорів південно-західного наріччя української мови, хоча й зазначила, що в них наявна значна частина мовних рис, властивих західностеповим говорам південно-східного діалектного типу [16: 13-14].

У дослідженні Т. Г. Шевченка «Українські говори верхньої течії річки Тилігул (вокалізм, консонантизм і словозміна)» (1980) схарактеризовано українські говори Ананьївського, Любашівського, Миколаївського і Ширяєвського районів Одеської області. Як аргумент актуальності вивчення говорів Одещини лінгвіст вказує на особливість мовних умов, за яких проходив діалектотворчий процес на досліджуваній території, котрий, за його словами, полягає в постійних міждіалектних та міжмовних контактах як генетично споріднених, так і неспоріднених мов [20: 1]. Діалектний матеріал було зібрано за допомогою технічних засобів, що дало змогу достовірно відбити фонетичні та морфологічні особливості досліджуваних говірок. Також нас зацікавила програма спецкурсу «Українські говірки південноподільсько-степового мовного порубіжжя» (1981), укладена Т. Г. Шевченком, та стаття «До проблеми діалектного членування говорів Північного Причорномор'я» (2006). В останній мовознавець вбачає розв'язання проблеми діалектного членування говорів Північного Причорномор'я у вивченні говіркових матеріалів межиріччя Дністра та Бугу [19: 235].

Кандидатська дисертація Г. І. Мартинової «Подільсько-середньонадніпряньська діалектна межа за даними побутової лексики правобережної Черкащини» (1993) стала першим дослідженням в українському мовознавстві, у якому було здійснено системний опис побутової лексики правобережночеркаських говірок у плані структурної організації, проведено внутрішнє членування правобережночеркаського діалектного континууму, доповнено та конкретизовано свідчення АУМ стосовно подільсько-середньонадніпряньського порубіжжя, встановлено смугу перехідних говірок між контактуючими діалектними системами [11: 2-3]. Продовження ґрунтовного вивчення говорів Середньої Надніпрянщини Г. І. Мартиновою репрезентовано в докторській дисертації «Середньонадніпряньський діалект. Фонологія і фонетика» (2004).

Праця В. М. Баденкової «Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя» (1999) ілюструє багатопланове вивчення однієї з найархаїчніших груп лексики в говірках Північного Причорномор'я. Основу джерельної бази дослідження складає фактичний матеріал, зібраний у Миколаївській області та деяких населених пунктах Херсонської, Одеської й Кіровоградської областей. Цікавими є думки дослідниці про зв'язок історії мови з історією народу, який є творцем і носієм цієї мови, а також про мови як елемент національного характеру, як складник національної пам'яті [2: 2-3].

Дослідження Т. В. Громко «Семантичні особливості народних географічних термінів Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини)» (2000) полягає у вивченні семантичних особливостей лексики трьох тематичних груп: тематичної групи назв на позначення рельєфу, тематичної групи географічних назв на позначення рослинного покриву, тематичної групи назв

на позначення водних об'єктів та їх частин, що відповідають трьом розділам названої кандидатської дисертації.

Ми вбачаємо перспективу подальших досліджень в описі різних тематичних груп сільськогосподарської лексики середньонадбузького ареалу, тому працю Т. М. Тищенко «Подільсько-середньонаддніпрянське суміжжя у світлі ізоглос» (2003) вважаємо показовою. По-перше, авторка детально проаналізувала функціонування сільськогосподарської лексики в східних районах Вінниччини, західних і центральних районах Черкащини, північно-західних районах Кіровоградщини [18: 2], які частково належать до середньонадбузького ареалу. По-друге, вона ґрунтовно вивчила зону контактування подільського та середньонаддніпрянського говорів української мови, що теж складає для нас науковий інтерес, адже одним із завдань нашого дослідження є вивчення території контакту подільських і степових говорів української мови.

У кандидатській дисертації А. М. Мединського «Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках» (2006) запропоновано ряд тверджень, які можуть бути використані для подальшого дослідження проблем лексикології й семантики та розробки загальних положень про системну організацію лексики і поглиблення окремих питань порівняльно-історичної діалектології та просторової варіативності мови [12: 5].

О. М. Вікторіна поповнила науковий обіг чималою кількістю лексем і фразеологічних одиниць народної медицини та лікувальної магії степових і контактних говірок Дніпро-Бузького межиріччя, зібраних на території Кіровоградської області. Методика лексико-семантичного аналізу й лексикографічного опрацювання народної медичної лексики, запропонована нею в дисертаційному дослідженні «Лексика народної медицини і лікувальної магії у степових говірках Дніпро-Бузького межиріччя» (2009), може бути застосована в процесі вивчення інших тематичних груп слів та аналітичних назв в українській діалектології [4: 3].

І. В. Гороф'янюк у праці «Структурна організація та ареалогія флорономів центральноподільських говірок» (2010) детально вивчила особливості ботанічної лексики говірок Центрального Поділля, збагативши при цьому словниковий фонд української діалектології значною кількістю флоролексем. У коло зацікавлень Г. П. Краєвської ввійшла лексика деревообробки, плетіння, ковальства і каменярства центральноподільського діалекту. У дисертаційному дослідженні «Народна виробнича термінологія центральних говірок Поділля» (2010) авторка здійснює багатоаспектний аналіз зібраних лексичних одиниць та зв'язних текстів. Предметом наукової праці Г. Г. Березовської «Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у східноподільських говірках» (2011) стали назви одягу і прикрас у східноподільських говірках, локалізованих у східних районах Вінницької, південно-західних – Київської, західних – Черкаської та Кіровоградської, північно-західних – Миколаївської та північно-східних – Одеської областей [3: 2]. Дослідниця на лексичному матеріалі різних лексико-семантичних груп одягу і прикрас описала говори, які складають більшу частину середньонадбузького ареалу.

Разом із тим було укладено ряд регіональних словників, які фрагментарно ілюструють лексику говірок Середнього Надбужжя. Серед них варто згадати «Словник діалектизмів українських говірок Одеської області» (1958) А. А. Москаленка, «Словник специфічної лексики правобережної Черкащини» (1958) П. С. Лисенка, який опубліковано в VI випуску «Лексикографічного бюлетеня», «Словник подільських говірок» (1991) Д. М. Брилінського, «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (1999) Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш, «Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини» (2006) О. М. Вікторіної, «Лексика бджільництва Східного Поділля» (2008) Т. М. Тищенко, «Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках» (2010) Г. Г. Березовської, «Словник українських говорів Одещини» (2011), укладений авторським колективом кафедри української мови ОНУ імені І. І. Мечникова за загальною редакцією професора О. І. Бондаря. Деякі з названих словників стали результатом ґрунтовного вивчення говорів української мови в дисертаційних роботах молодих діалектологів.

Б. О. Ларін у науковій статті «Принципи укладання обласних словників української мови» (1956) писав, що з південно-західних областей залишаються найменш обстеженими Поділля і Волинь [10: 8]. Минуло майже шістьдесят років, і, зрозуміло, ситуація змінилася. Учені намагалися заповнити цю прогалину, і, на нашу думку, їм це вдалося. Далі назвемо деякі праці мовознавців, у яких ґрунтовно або частково досліджуються говори названих територій середньонадбузького ареалу, які у більшій своїй частині належать до подільського говору.

Скажімо, опис східноpodільських говірів знаходить своє місце в студіях Є. М. Рудницького «Діалекти Уманщини (загальна характеристика)» (1927), «Зложене речення в уманських діалектах» (1929), Л. С. Терешко «До характеристики змін у сільськогосподарській термінології українських говірок Південного Побужжя» (1956), «Особливості фонетичної системи надбузьких говірок Кривоозерського району на Миколаївщині» (1956), А. Д. Очеретного «До питання про діалектний словник говірок західної Черкащини» (1960) та ін. Актуальність вивчення східноpodільських говірок підтверджують праці сучасних дослідників: Г. Г. Березовської «Назви прикрас у східноpodільських говірках» (2014), І. В. Гороф'янюк «Нове "старе" джерело вивчення подільського діалекту» (2014), Л. Б. Поліщук «Номінація будівельного матеріалу в східноpodільських говірках» (2014), Т. М. Тищенко «Способи номінації в рибальській лексиці східноpodільських говірок» (2014) тощо. Авторка цих рядків у попередній статті «Лексика на позначення процесів вирощування та обробки проса (на матеріалі говірки села Чемерпіль Гайворонського району Кіровоградської області)» (2014) частково схарактеризувала особливості говірок західної частини Кіровоградської області [14: 79-85].

Опрацюванню діалектних матеріалів Одеської області, на території якої поширені подільський та степовий говори, присвятили ряд своїх праць В. Л. Карпова «Деякі особливості сільськогосподарської лексики говірів Одеської області» (1951), І. Є. Грицютенко та Л. С. Терешко «Про обласний словник Одещини» (1959), А. А. Москаленко «Специфічна лексика українських говірів Одеської області» (1960), Л. С. Терешко «Термінологія прядіння в українських говірках Одещини» (1963), О. І. Бондар «Розвиток лексичної семантики у говорах Одещини на тлі процесів української літературної мови» (2013), Л. І. Хаценко «Словотвірні особливості діалектної лексики Одещини» (2013), «Вивчення діалектів української мови в другій половині ХХ ст.» (2014) та ін. Дослідженням степових і суміжних говірок нині займається О. М. Вікторіна. Підтвердженням цього є праці «Ботанічна лексика у степових та суміжних говірках Середнього Дніпро-Бузького межиріччя» (2013), «Матеріали до "Словника степових і суміжних говірок Середнього Дніпро-Бузького межиріччя" (назви одягу)» (2013).

Ознайомившись із станом вивчення говірів Середнього Надбужжя, можемо зробити висновок, що говори вказаного ареалу не були позбавлені уваги мовознавців, на перші згадки про дослідження деяких із них натрапляємо в студіях 20-х років ХХ ст. Зокрема, говори Східного та Центрального Поділля описували А. Д. Очеретний, Є. М. Рудницький, Л. С. Терешко та ін. Нині вивченню названих говірів присвячують праці Г. Г. Березовська, І. В. Гороф'янюк, Г. П. Краєвська, Г. І. Мартинова, А. А. Мединський, Л. Б. Поліщук, Т. М. Тищенко, авторка цих рядків тощо. Щодо степового говору, то нас цікавлять говірки, які поширені в західних районах Кіровоградської області та північно-західних районах Миколаївської області. Частково вони були описані В. М. Баденковою, О. М. Вікторіною, Т. В. Громко, Т. Г. Шевченком та ін. Зокрема, дослідження говірів Одещини, яка характеризується поширенням подільського та степового говірів, знайшли своє місце в працях В. Л. Карпової, І. Є. Грицютенка, Л. С. Терешко, А. А. Москаленка, О. І. Бондаря, Л. І. Хаценко. Перелік мовознавців, які ґрунтовно або ж частково займалися вивченням говірів Середнього Надбужжя не є вичерпним, але ми намагалися згадати прізвища діалектологів, праці яких є доступними для зацікавлених аналогічними проблемами дослідників.

Слід зазначити, що погляди діалектологів на вивчення говіркового лексичного матеріалу дещо змінилися. Якщо Т. Г. Шевченко в дисертації (1980 р.) підкреслював переваги використання технічних засобів під час польових досліджень, то сучасні діалектологи про це навіть не згадують: записи мовлення респондентів на диктофони є невід'ємною умовою збору фактичних даних. Це, безперечно, пов'язано з науково-технічним прогресом, який розширив можливості сучасних дослідників. Проте незмінними залишилися погляди вчених на важливість створення діалектологічних атласів, укладання словників та питальників, фіксацію текстів зв'язного мовлення як підтвердження результатів проведеної роботи.

Вивчивши історію та реалії студіювання говірів середньонадбузького ареалу, плануємо перейти до розгляду лінгвістичних аспектів дослідження сільськогосподарської лексики.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Атлас української мови: у 3 т. – К.: Наук. думка, 1984 – 2001. – Т. 1 – 3.
2. Баденкова В. М. Лексика традиційної народної медицини в українських говірках Інгульсько-Бузького межиріччя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / В. М. Баденкова. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.

3. Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв одягу і прикрас у східноpodільських говірках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Г. Г. Березовська. – К., 2011. – 20 с.
4. Вікторіна О. М. Лексика народної медицини і лікувальної магії у степових говірках Дніпро-Бузького межиріччя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / О. М. Вікторіна. – Кіровоград, 2009. – 20 с.
5. Гороф'янюк І. В. Структурна організація та ареалогія флорономенів центральноподільських говірок: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / І. В. Гороф'янюк. – К., 2010. – 20 с.
6. Громко Т. В. Семантичні особливості народних географічних термінів Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Т. В. Громко. – Кіровоград, 2000. – 18 с.
7. Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: тези доп. міжнар. конф. / за ред. П. Ю. Гриценка. Ін-т укр. мови НАН України. – К.: КММ, 2014. – 524 с.
8. Карта говорів української мови [Електронний ресурс] // Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – Режим доступу до документа: <http://litopys.org.ua/ukrmoiva/um151.htm>
9. Краєвська Г. П. Народна виробнича термінологія центральних говірок Поділля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Г. П. Краєвська. – К., 2010. – 21 с.
10. Ларін Б. О. Принципи укладання обласних словників української мови / Б. О. Ларін // Діалектологічний бюлетень. – К.: АН УРСР, 1956. – Вип. VI. – С. 3 – 18.
11. Мартинова Г. І. Подільсько-середньонаддніпряньська діалектна межа за даними побутової лексики правобережної Черкащини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Г. І. Мартинова. – К., 1993. – 19 с.
12. Мединський А. М. Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / А. М. Мединський. – К., 2006. – 19 с.
13. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови [Електронний ресурс] / [упор., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик]. – К.: Наша культура і наука, 2001. – Режим доступу до документа: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm>
14. Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків: колект. моногр. / за заг. ред. Т. Ю. Ковалевської. – Одеса: видавець Букаєв В. В., 2014. – 560 с.
15. Очеретный А. Д. Говоры Уманского района Черкасской области: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук / А. Д. Очеретный. – К., 1958. – 16 с.
16. Пелих Г. В. Прибугские говоры Первомайского района, Николаевской области (фонетико-грамматические особенности): автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук / Г. В. Пелих. – К., 1962. – 15 с.
17. Терешко Л. С. Українські говірки Південного Побужжя (в межах Кривоозерського району Миколаївської області): дис. на здобуття вченого ступеня канд. філол. наук / Л. С. Терешко. – Одеса, 1954. – Ч. 1 – 2.
18. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонаддніпряньське суміжжя у світлі ізоглос: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Т. М. Тищенко. – К., 2003. – 19 с.
19. Шевченко Т. Г. До проблеми діалектного членування говорів Північного Причорномор'я / Т. Г. Шевченко // Записки з українського мовознавства: зб. наук. праць / відп. ред. О. І. Бондар. – Одеса: Астропринт, 2006. – Вип. 16. Світлій пам'яті професора Степана Пилиповича Бевзенка (1920 – 2005) – С. 234 – 244.
20. Шевченко Т. Г. Украинские говоры верховья реки Тилигул (вокализм, консонантизм и словоизменение): автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 / Т. Г. Шевченко. – Ужгород, 1980. – 22 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Поліщук – аспірант кафедри української мови Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: лексикологія та діалектологія української мови.

УДК 811.111'01'373

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОГО КУЛІНАРОНІМІКОНУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИМІТИВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Тетяна ПОДСІКЕРА (Київ, Україна)

У статті розглядається давньоанглійська кулінарна лексика як результат сприйняття та осмислення навколишнього світу, відображеного в мові. Подано семантичну класифікацію кулінарної лексики давньоанглійського періоду.

Ключові слова: мовна картина світу, давньоанглійська мова, семантична структура, тематична група, кулінаронімікон, кулінарна лексика, лексема.

The article deals with Old English cooking vocabulary as result of perception and comprehension of the surrounding world. Thematic classification of Old English cooking vocabulary is given.

Key words: language world picture, Old English, semantic structure, thematic group, culinary lexicon, cooking vocabulary, lexical item.

Одним з актуальних питань сучасного мовознавства є формування та розвиток мовної картини світу. Поняття «картина світу» виражає найсуттєвіші характеристики людини, її буття.

Картина світу постійно формується в процесі взаємодії людини з оточуючим світом та іншими людьми. Як глобальний образ, вона є основою світобачення, світовідчуття і реалізується в різноманітних формах людської поведінки, до яких належить і людська мова.

У мові відбивається реальний світ, що оточує людину, реальні умови її життя, суспільна самосвідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, бачення світу, частиною якого, як одна з найстародавніших підсистем лексики, є і кулінарна лексика.

Метою статті є розкриття поняття «мовна картина світу» та аналіз давньоанглійської кулінарної лексики, як віддзеркалення життя та побуту носіїв давньоанглійської мови.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- 1) уточнити термінологічний зміст поняття “мовна картина світу”;
- 2) виділити в давньоанглійській мові окремий шар лексичних одиниць – слова та вирази, які відображають предмети побуту та вжитку носіїв давньоанглійської мови;
- 3) визначити склад англійської кулінарної лексики давньоанглійського періоду та провести її тематичну класифікацію;

Отже, *об'єктом* нашого дослідження є кулінарна лексика давньоанглійського періоду.

Предметом дослідження в пропонованій статті є давньоанглійські лексичні одиниці на позначення продуктів харчування, страв та напоїв.

Кулінарні лексичні одиниці були об'єктом мовознавчих студій вітчизняних та зарубіжних славістів (С.А. Яценка, Л.Л. Ура, С.І. Бахтіної, А.Р. Шхумішхової) та германістів (Н.П. Головніцькою, А.І. Леонової, Е.А. Гашімова та ін.).

В основі картини світу певної нації лежить її культурна спадщина, головною складовою якої є її мова. Саме мова несе в собі відбиток усіх поколінь, пристосовуючись до сучасних вимог суспільства [10: 294].

О.О. Корнілов стверджує, що мовна картина світу виходить далеко за рамки світу об'єктивно існуючих реалій. Вона відображає великий світ категорій, які породжує людська свідомість і які існують лише в ній [8: 69].

На думку Н.С. Богаткіної «Мовна картина світу, – є відбиттям його образу на різних рівнях і зокрема лексичному» [1: 24].

Важливим напрямком у вивченні мовної картини світу є спроби відновити архаїчні уявлення людей про світ.

Давньоанглійська мова, а зокрема давньоанглійська кулінарна лексика виконує культурологічну функцію і формує фрагмент примітивної національно-мовної картини світу носіїв англійської мови давньоанглійського періоду. Кулінарніми що входили до складу давньоанглійської мови характеризують життя й побут носіїв англійської мови того часу.

Матеріалом пропонованого дослідження слугували лексичні одиниці на позначення продуктів харчування та кулінарних термінів давньоанглійського періоду, вилучені з етимологічних словників англійської мови та словників давньоанглійської мови [12; 13; 17; 18].

На основі аналізу нашого фактичного матеріалу виявлено 540 лексичних одиниць на позначення продуктів харчування та кулінарних термінів.

Загалом назви продуктів, що входили до давньоанглійської кулінарної лексики можна класифікувати за схемою (рис. 1):

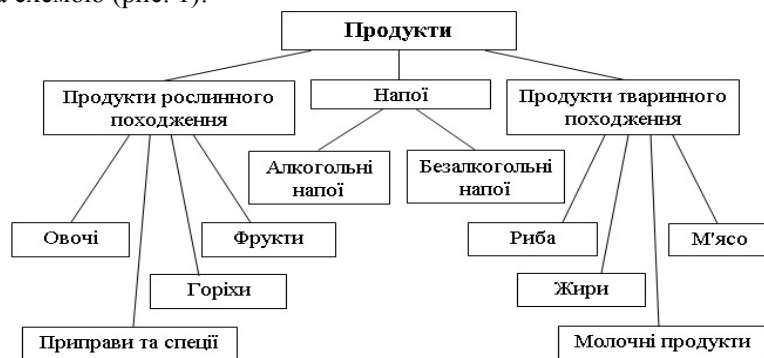

Рис. 1. Класифікація назв продуктів

До складу давньоанглійської кулінарної лексики входило чимало лексичних одиниць, що позначали їжу: д.-англ. *fóda*, суч. *food*, д.-англ. *fódnóþ*, д.-англ. *æt*, д.-англ. *an-leofa*, д.-англ. *big-*

wist, д.-англ. *mós*, д.-англ. *ge-brengnis*, д.-англ. *met-scipe*, д.-англ. *metsung*, д.-англ. *snæding*, д.-англ. *reord*, д.-англ. *melu*. Також варто зазначити лексичні одиниці, що вказують на час прийому їжі. Так для позначення сніданку вживались такі синонімічні лексеми: д.-англ. *morgen-mete*, *undern-mete*, *undern-gift*, *under-gereord*, *undern-swáfesendu* для обіду: д.-англ. *nón-mete*, *middæg-penung* та для вечері: д.-англ. *æfen-gift*, *æfen-Dénung*, *æfen-geord*, *færm*.

Важливе місце в системі давньоанглійської кулінарної лексики посідають лексичні одиниці на позначення злакових культур та похідних від них виробів. Двома основними злаковими культурами того часу були: д.-англ. *bere*, суч. *barley* ‘ячмінь’ та д.-англ. *hwæte* суч. *wheat* ‘пшениця’. Ці лексеми входили до складу інших двокomпонентних лексичних одиниць цієї ж групи: д.-англ. *hláf-hwæte* ‘пшениця для виготовлення хліба’, д.-англ. *hwæte-gryttan* ‘пшеничне борошно грубого помолу’, д.-англ. *hwæte-melu*, суч. *wheaten meal or flour* ‘пшеничне борошно’, д.-англ. *hwæte-smedeme* ‘пшеничне борошно дрібного помолу’.

Для позначення хліба використовувалась лексема д.-англ. *half*, звідси похідні: д.-англ. *hwite-hláf* ‘білий хліб’, д.-англ. *bere-hláf* ‘ячмінний хліб’, д.-англ. *ƒeorf-hláf* ‘буханка прісного тіста’, д.-англ. *hláf-gebrece* ‘шматок хліба’.

Цікавою є наявність у складі тодішньої лексики окремої лексеми на позначення будь-якої їжі що вживалась з хлібом: д.-англ. *sufel*.

Оскільки їжа того часу була переважно рослинного походження, можна виділити цілу низку лексем на позначення продуктів харчування рослинного походження, це зокрема назви овочів, що умовно можна поділити на (рис. 2):

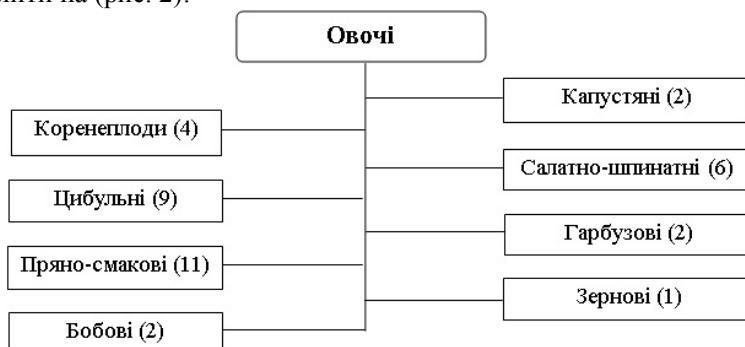

Рис. 2. Класифікація лексичних одиниць на позначення овочів

1) коренеплоди: д.-англ. *more* ‘істівний коренеплід, морква, буряк’, д.-англ. *feld-more* ‘пастернак, морква’, д.-англ. *rædic*, суч. *radish* ‘редиска’;

2) капустяні: д.-англ. *cawel-leáf* ‘лист капусти’, д.-англ. *brassica* ‘капуста’;

3) цибульні: д.-англ. *ciepe* ‘цибуля’, д.-англ. *leác*, суч. *a leek* ‘цибуля-порей’, д.-англ. *por-leác*, суч. *leek* ‘цибуля-порей’, д.-англ. *crop-leác*, д.-англ. *gaarleece*, суч. *garlic* ‘часник’, д.-англ. *secg-leác* ‘зубчик часнику’;

4) салатно-шпинатні: д.-англ. *eá-cerse*, ‘салат’, д.-англ. *leác-cærese*, ‘салат з запахом цибулі’, д.-англ. *cýle-wyrt*, д.-англ. *súre*, суч. *sorrel* ‘щавель’;

5) пряно-смакові: д.-англ. *petersilige* ‘петрушка’, д.-англ. *dyle*, суч. *dill* ‘кріп’, д.-англ. *fenol*, суч. *fennel* ‘фенхель’, д.-англ. *mistel* ‘базилік’, д.-англ. *bogen* ‘розмарин’, д.-англ. *cyumen*, суч. *cumin* ‘тмин’, д.-англ. *celender*, суч. *coriander* ‘коріандр’, д.-англ. *minte*, суч. *mint* ‘м’ята’;

6) гарбузові: д.-англ. *hwer-hwette* ‘огірок’, д.-англ. *cicumis*, суч. *a cucumber* ‘огірок’, д.-англ. *náep*, суч. *turnip* ‘гарбуз’;

7) бобові: д.-англ. *pise*, суч. *a pea* ‘горох’;

8) зернові: д.-англ. *corn*, суч. *corn* ‘кукурудза в молочній стадії зрілості’.

Давньоанглійська кулінарна лексика багата на одиниці на позначення фруктів та ягід. Існували узагальнені лексеми для цих понять: д.-англ. *berge* суч. *a berry*, д.-англ. *baso* ‘ягода’ та д.-англ. *wæstm* ‘фрукт’ з похідними д.-англ. *eorƿ-wæstm* ‘плід землі’ та д.-англ. *treow-wæstm* ‘плід дерева’.

Залежно від ботанічних особливостей фрукти можна класифікувати на (рис. 3):

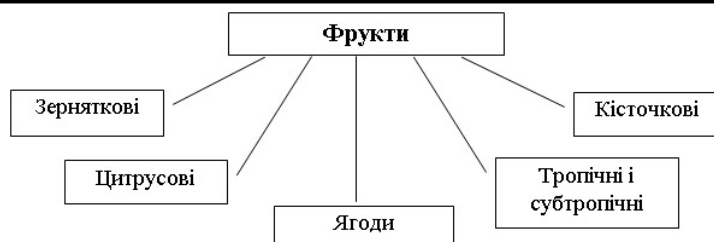

Рис. 3 Класифікація лексичних одиниць на позначення фруктів

1) зерняткові фрукти: д.-англ. *pere(u)**, суч. *a pear* 'груша', лексема д.-англ. *æppel*, суч. *an apple* 'яблуко', яка в свою чергу входить до складу інших двокомпонентних лексичних одиниць на позначення фруктів, д.-англ. *wudu-æppel*, суч. *a wild apple* 'дичка';

2) кісточкові фрукти: д.-англ. *persoc*, суч. *a peach* 'персик', д.-англ. *plūme*, суч. *a plum* 'слива', д.-англ. *plūm-slá*, суч. *a sloe*, 'дика слива, терен';

3) цитрусові фрукти (не вдалося встановити);

4) субтропічні і тропічні: д.-англ. *fic*, суч. *fig* 'інжир' д.-англ. *æppel-cyrnel* 'гранат', д.-англ. *finger-æppel* 'рука Будди', д.-англ. *palm-æppel* 'фінік';

5) ягоди: переважна більшість лексичних одиниць на позначення ягід є двокомпонентними: д.-англ. *byrig-berge* 'шовковиця', д.-англ. *heorot-berge* 'крушина', д.-англ. *hind-berige* 'малина', д.-англ. *streáw-berige*, суч. *a strawberry* 'полуниця', д.-англ. *wín-berige* 'виноград', д.-англ. *brémel-berie*, суч. *a bramble-berry* 'ожина', д.-англ. *blæc-berie*, суч. *a blackberry* 'чорниця', д.-англ. *cirse*, суч. *cherry* 'вишня'.

Існувала також лексема для узагальнення усієї рослинної їжі д.-англ. *wyrt-mete* 'рослинна їжа'.

Поняття «горіх» в давньоанглійській мові позначалось двома лексемами: д.-англ. *decern*, суч. *an acorn*, та д.-англ. *hnutu*, суч. *nut* з похідними: д.-англ. *eorþ-hnutu*, суч. *an earth-nut* 'земляний горіх', д.-англ. *hæsel-hnutu*, суч. *hazel-nut* 'лісовий горіх', д.-англ. *pinhnutu*, суч. *pine-nut* 'горіх, кедровий горіх'.

На позначення молока та різновидів молочних продуктів та виробів із них можна виділити такі лексеми: д.-англ. *meolc*, суч. *milk* 'молоко', д.-англ. *cýse*, суч. *cheese* 'сир', д.-англ. *butere*, суч. *butter* 'масло', д.-англ. *fléte* 'вершки, сир', д.-англ. *molcen* 'кисляк', д.-англ. *sýring* 'пахта'.

Для позначення м'ясних продуктів, окрім лексеми д.-англ. *mete*, суч. *meat*, використовувалась також д.-англ. *flæsc*, суч. *flesh*, хоча під нею малась на увазі «м'язова тканина тварини, що розглядалась як продукт харчування». З поміж тварин які давали м'ясо були відомі такі: д.-англ. *cícen*, суч. *chicken* 'курка', д.-англ. *swín*, суч. *swine* 'свиня', д.-англ. *sceáp*, суч. *sheep* 'вівця', д.-англ. *cú*, суч. *cow* 'корова'. Існувала також лексема, що використовувалась для узагальнення усієї їжі приготованої з м'яса: д.-англ. *flæsc-æt* 'м'ясна їжа'.

Виявлено ряд інших лексем для м'яса та м'ясних продуктів: д.-англ. *swét-mete*, суч. *a sweet-meat* 'солодке м'ясо', д.-англ. *ést-mete* 'ніжне м'ясо', д.-англ. *hæn*, суч. *a hen* 'курка', д.-англ. *spic* 'бекон, жирна свинина', д.-англ. *flicce* 'засолений та копчений свинячий бік'.

В їжу використовувалось і м'ясо диких звірів, зокрема птиці: д.-англ. *fealvor* 'водяна дичина', д.-англ. *fen-fugelás* 'болотна птиця'.

Щодо птиці, то її вживали не лише у вигляді м'яса, в їжу використовували також і яйця. Можна вказати такі лексеми на позначення яєць та їх складових: д.-англ. *ég*, суч. *egg* 'яйце', д.-англ. *henneæg*, суч. *hen's egg* 'куряче яйце', д.-англ. *geolca*, суч. *a yolk* 'яєчний жовток', д.-англ. *dydrin* 'жовток', д.-англ. *ég-lim* 'яєчний білок', д.-англ. *sciel* 'яєчна шкаралупа'.

Серед лексем на позначення жирів виявлено тваринні д.-англ. *fætt*, суч. *fat* 'жир' та рослинні д.-англ. *æl*, суч. *oil* 'олія'.

Назви рибних продуктів та страв були виражені переважно родовою назвою д.-англ. *fisc*, суч. *fish* 'риба', проте присутнє не лише розрізнення за середовищем існування: д.-англ. *mere-fisc/sá-fisc*, суч. *a sea-fish* 'морська риба' та д.-англ. *éa-fisc* 'річкова риба', а й конкретні найменування риб: д.-англ. *facg* 'камбала', д.-англ. *hæring*, суч. *a herring* 'оселедець', д.-англ. *horn-fisc* 'сарган', д.-англ. *élig*, суч. *an eel* 'вугор'.

У складі давньоанглійської кулінарної лексики виявлено також лексеми на позначення готових страв, їх можна узагальнити такими лексичними одиницями: д.-англ. *mæl-mete* 'їжа для вжитку', д.-англ. *pan-mete* 'приготовлена їжа', д.-англ. *cócninga* 'приготовлена їжа'. Серед назв страв можна виділити такі: д.-англ. *bréde* 'смажене м'ясо', д.-англ. *nearh-hæccel*, суч. *hog's*

pudding ‘ковбаса’, д.-англ. *foca* ‘здоба випечена на кам’яній печі’, д.-англ. *polenta* ‘обпалені зерна кукурудзи’, д.-англ. *soppe*, суч. *a sop* ‘суп’, д.-англ. *hæring-tíma*, суч. *herring-season* ‘пряний оселедець’, д.-англ. *byllino* (здоба), д.-англ. *agu* ‘пиріг’, д.-англ. *biscep-wyrt* ‘зефір’.

Мед д.-англ. *hunig*, суч. *honey*, в першу чергу використовувався для підсолодження, звідси і такі лексеми: д.-англ. *hunig-smæc* ‘медовий смак’, д.-англ. *-swæc* ‘як мед’, д.-англ. *hunig-swete* ‘солодкий як мед’, д.-англ. *hunig-tearen* ‘солодкий як мед’. Також мед використовували для приготування легкого хмільного напою д.-англ. *medu*, суч. *mead* ‘медовий напій’, про це піде мова далі.

Більшість лексичних одиниць на позначення напоїв є двокомпонентними, де одним із компонентів є лексема д.-англ. *drenc*, суч. *drink* ‘напій’: д.-англ. *berig-drenc* ‘напій з шовковиці’, д.-англ. *dust-drenca* ‘напій зі стертого в порошок трав’яного насіння’, д.-англ. *wyrt-drenc* ‘трав’яний напій’, д.-англ. *wín-drenc* ‘вино’, д.-англ. *alor-drenc*, суч. *an alder-drink* ‘вільшаний напій’, д.-англ. *ác-drenc* ‘напій з жолудів’.

Для позначення алкогольних напоїв виявлено лексеми: д.-англ. *cider*, суч. *cider* ‘сидр’ синонімічною якій є д.-англ. *æppel-wín*, суч. *apple-wine* ‘яблучне вино, сидр’, д.-англ. *pere-wós*, суч. *Perry* ‘грушевий сидр’, д.-англ. *líp* ‘міцний алкогольний напій’.

Проте найпопулярнішими напоями були: д.-англ. *beór*, суч. *beer* та д.-англ. *medu* з синонімами д.-англ. *medu-drinc* та д.-англ. *beón-broþ** ‘медовий напій’.

До складу давньоанглійської лексики входило чимало лексичних одиниць на позначення посуду. З метою упорядкування їх можна умовно класифікувати за такою схемою (рис. 4):

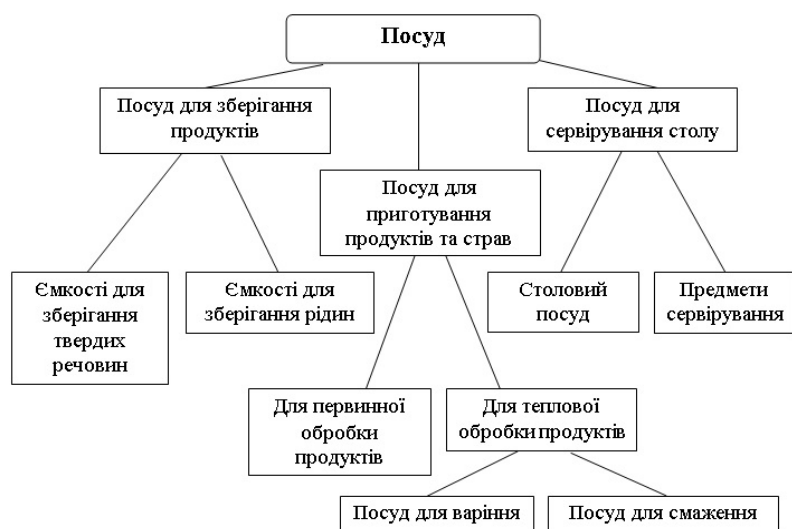

Рис. 4. Класифікація лексем на позначення посуду

1. Посуд для зберігання продуктів:

1.1 Ємкості для зберігання твердих та сипучих речовин: д.-англ. *buter-stoppa* ‘посудина для зберігання масла’, д.-англ. *cýse-fæt*, суч. *a cheese vat* ‘чан для сиру’, д.-англ. *pipor-horn* ‘ємкість для перцю’, д.-англ. *sealt-fæt* ‘сільничка;

1.2 Ємкості для зберігання рідин:

д.-англ. *ele-byt* ‘ємкість для олії’, д.-англ. *ele-fæt*, суч. *an oil-vat* ‘чан для олії’, д.-англ. *eced-fæt*, суч. *an acid-vat, a vinegar-vessel* ‘ємкість для оцту’, д.-англ. *meolc-fæt* ‘ємкість для зберігання молока’, д.-англ. *ealo-fæt*, суч. *an ale-vat* ‘ємкість для пива’, д.-англ. *wín-tunne* ‘бочка для вина’, д.-англ. *wín-fæt*, суч. *a wine-vat* ‘чан для вина’, д.-англ. *wæter-fæt* ‘ємкість для води’.

2. Посуд для приготування їжі:

2.1 Посуд для первинної обробки: д.-англ. *seax* ‘ніж’, д.-англ. *mete-seax* ‘ніж для м’яса’, д.-англ. *þwirel*, ‘паличка для збивання молока’, д.-англ. *wín-cóle* ‘посудина, в яку стікає сік при давленні винограду’;

2.2 Посуд для теплової обробки: д.-англ. *crocca*, суч. *a crock* ‘горщик’, д.-англ. *cetel*, суч. *a kettle* ‘чайник, казан’, д.-англ. *hwer* ‘казанок, горщик’, д.-англ. *pott*, суч. *a pot* ‘казан’.

Окремо можна виділити чимало синонімів на позначення поняття «сковорідка»: д.-англ. *bráding-panne, cócer-panne, bréd-panne, hyrsting-panne, fýr-panne, drýsting-panne, panne*.

3. Посуд для сервірування столу:

3.1 Столовий посуд: д.-англ. *cucler* ‘ложка’, д.-англ. *bær-disc*, д.-англ. *hlæd-disc*, ‘піднос’, д.-англ. *læpeldre* ‘велика тарілка’, д.-англ. *gabote* ‘невелика тарілка’, д.-англ. *æt* ‘металева тарілка’, д.-англ. *disc*, суч. *a dish*, д.-англ. *mete-fæt*, д.-англ. *plating* ‘тарілка’, д.-англ. *drenc-fæt*, д.-англ. *drenc-cuppe* ‘чашка’, д.-англ. *cuppe* ‘маленька чаша’, д.-англ. *wæter-méle* ‘чаша для води’, д.-англ. *medu-full* ‘чаша для медового напою’, д.-англ. *líp-wæge* ‘чаша для вина’, д.-англ. *ealo-wæge* ‘чашка для пива’.

3.2 Предмети сервірування: д.-англ. *beód-cláþ*, д.-англ. *beód-sceát*, ‘скатертина’, д.-англ. *wæter-sceát*, д.-англ. *swat-lín* ‘серветка’.

Отже, поняття «мовної картини світу» тісно пов'язане з культурою народу його національним характером та побутом. Отже, побутова лексика, зокрема кулінарна, входить у систему знань що становлять собою «мовну картину світу».

У ході дослідження було виокремлено 540 кулінарних лексичних одиниць у складі давньоанглійської мови. Проаналізувавши давньоанглійську кулінарну лексику можна зробити висновки, що лексичні одиниці на позначення продуктів харчування та кулінарних термінів становлять досить значну частину лексикону давньоанглійської мови. Вони відображають архаїчні уявлення про продукти харчування, напої, предмети посуду та побут носіїв давньоанглійської мови.

Перспективу подальших наукових розробок вбачаємо у дослідженні кулінаронімікону середньоанглійського періоду. Перспективним вбачається зіставне вивчення кулінарної лексики у двох мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богаткіна Н. Внутрішня форма слова як прояв своєрідності національної мовної картини світу / Н. Богаткіна // Наукові записки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – Вип. XXVI. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – С. 23 – 28.
2. Бріт Н. М. Ірландський діалект англійської мови як фактор розвитку англомовної країни світу / Н. М. Бріт // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. – 2006. – Ч. 2. – С. 55-64.
3. Габбасова А. Р., Фаткулліна Ф. Г. Языковая картина мира: основные признаки, типология и функции [Электронный ресурс] / А. Р. Габбасова, Ф. Г. Фаткулліна // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 4. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/pdf/2013/4/356.pdf>
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія / І. О. Голубовська. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
5. Григорьева А. А. Древнеримская кулинарная лексика проблема терминологии (на материале текстов апициевского корпуса): Автореф. дисс. на канд. фил. наук: спец: 10.02.14, «Классическая филология» / А. А. Григорьева. – М., 2000 – 20 с.
6. Живіцька І. А. Мовна картина світу як відображення реальності [Електронний ресурс] / І. А. Живіцька. – Режим доступу: <http://journal.kdpu.edu.ua/filstd/article/viewFile/720/661>
7. Кисляк Н. К. Теоретичні основи товарознавства: опорний конспект лекцій / Н. К. Кисляк, Г. Ф. Пугачовський. – К.: Видавничий центр КНТЕУ. – 2002. – 84 с.
8. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
9. Мелех Г. Б. Іноземні запозичення в лексиці сучасної німецької кухні / Г. Б. Мелех // Мовні і концептуальні картини світу, Випуск 29. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. – С. 91-95.
10. Юдко Л. В. Мовна та концептуальна картини світу як відображення свідомості нації [Електронний ресурс] / Л. В. Юдко. – Режим доступу: http://philolog.univ.kiev.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_5_2/292_298.pdf
11. A History of the English language by Albert C. Baugh and Thomas Cable: [fifth edition]. – Routledge, – 2002. – 464 p.
12. Bosworth J. An Anglo-Saxon Dictionary. Based on the manuscript collections / J. Bosworth; [edited and by T. Toller Northcote]. – London: Oxford University Press, 1954. – 1302 p.
13. Harper D. Online Etymology Dictionary [Electronic Resource] / Douglas Harper. – 2010. – 530 p. – Mode to access: <http://www.etymonline.com/>
14. Ginzburg R. S. A Course of modern English Lexicology / R. S. Ginzburg. – М., 1979. – 269 p.
15. Hagen A. A Handbook of Anglo-Saxon Food: Processing and Consumption / Ann Hagen. – Pinner, Middlesex: Anglo-Saxon Books, 1992.
16. Hogg R. An introduction to Old English / R. Hogg. – Edinburgh University Press, 2002. – 176 p.
17. Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / E. Klein. – Oxford, 1966.
18. Old English Translator [Electronic Resource]. – Mode to access: <http://www.oldenglishtranslator.co.uk/index.htm>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Подсікера – аспірант відділу германських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні Національної академії наук України.

Наукові інтереси: історія англійської мови, мовні контакти, етнолінгвістика.

УДК 811.112.2:81'373.46:81'354+81'373.237

СТРУКТУРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СПОРТСМЕНІВ ТА ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СПОРТИВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Віра РАДЗІОН (Київ, Україна)

Стаття присвячена структурним та семантичним аспектам складних іменників на позначення спортсменів та осіб, пов'язаних зі спортивною діяльністю у мові сучасних німецьких газет.

Ключові слова: складний іменник, мова спортивних ЗМІ, спосіб утворення, семантика та структура складних іменників, спортсмен, власна назва, англіцизм, аббревіатура.

The article is devoted to the structural and semantic aspects of compound nouns denoting athletes and people related to sports activity in the modern German newspapers.

Key words: complex noun, language of sports media, method of formation, semantics and structure of compound nouns, sportsman, proper name, Anglicism, abbreviation.

Постановка проблеми. Як відомо, словоскладання є способом словотвору, який істотно збагачує лексичний склад мови. Це типовий для всіх індоєвропейських мов морфолого-синтаксичний спосіб словотвору, в якому нове складне слово утворюється злиттям двох чи більше основ [1, с. 33].

Словоскладання є найпродуктивнішим способом словотвору в німецькій мові, особливо в галузі іменників. Г. Пауль сказав з цього приводу, що в німецькій мові "практично кожен іменник може бути складений з іменником" [5, с. 7].

Питання складних іменників завжди цікавило дослідників німецької мови. Їм присвячена низка робіт О. В. Білецької, М. О. Боднар, О. В. Горбач, С. В. Дружбяк, В. А. Карпюк, Л. А. Кухар, Ю. Й. Мацкуляк, Н. В. Нагамової, Л. Ф. Рись та Т. С. Талалай.

Спорт – одна з улюблених тем, обговорюваних в різних ЗМІ. Спортивні події міжнародного масштабу стають предметом величезного інтересу вболівальників і просто зацікавлених у всіх країнах світу. Для них спортивні ЗМІ стають важливим джерелом інформації.

Спорт – це сфера людської діяльності, що нині набула надзвичайного розвитку та популярності. Як і будь-яка сфера знань, він потребує власної лексики. Тому спортивні ЗМІ цікавлять і лінгвістів, передусім через бажання дослідити спортивну термінологію.

Серед спортивних термінів варто виділити таку лексико-семантичну групу, як "назви осіб, що займаються спортом".

Особливістю сучасної німецької мови спортивних ЗМІ є утворення значної кількості нових слів на позначення спортсменів та осіб, пов'язаних із спортивною діяльністю. Актуальними є питання творення такої спортивної лексики. Із внутрішніх ресурсів слова на позначення осіб, що займаються спортом або людей, пов'язаних зі спортивною діяльністю у німецькій мові утворюються в основному традиційним шляхом – складанням.

Актуальність теми підтверджується загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення системної організації мови й зумовлена потребою визначення структурних і семантичних особливостей складних слів.

Мета статті полягає у виокремленні та аналізі складних іменників на позначення спортсменів та осіб, пов'язаних зі спортивною діяльністю, зокрема їх структурних та семантичних на матеріалі мови спортивних рубрик німецької газети Frankfurter Allgemeine Zeitung (F.A.Z.).

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи спортивні рубрики німецьких газет нами була встановлена значна кількість складних іменників саме на позначення осіб. Вони утворюються в німецькій мові переважно такими способами:

1. Складанням існуючих слів (*Eisbären-Kapitän, Bayern-Boss, McLaren-Ingenieur*), часто з додаванням суфікса *-er* для чоловічої статі (*Eisschnellläufer, Balleroberer, Weltrekordhalter*) та суфікса *-in* для жіночої статі (*Weltmeisterin, Torjägerin, Pokalsiegerin*).

2. З додаванням останнього БС (безпосереднього складника) *-mann, -herr, -freund, -kollege* (*Abwehrmann, Tischtennisherren, Mittelfeld-Kollege, Basketballfreund*) / *-frau, -dame* (*RK-Damen, Fußballfrauen*) та для множини – *-akteure* (*Jugend-Akteure, VfB-Akteure*).

Серед звичних складних іменників (*Torhüter, Schiedsrichter, Bundestrainer, Rekordmeister, Spielberater, Sportdirektor*) відповідно до своєї структури виділяємо:

1. Складні іменники із компонентом-власною назвою. При цьому перший БС виступає [2, с. 318]:

1.1. Особовим іменем людини (антропоніми): *Klitschko-Manager, Büskens-Nachfolger, Djugarden-Anhänger, Lewandowski-Konkurrent, Mourinho-Leute, Klop-Kicker*;

1.2. Назвою команди, спортивної організації чи змагання (ця група власних назв позначається терміном "ергонімія"): *Eintracht-Vorstandsvorsitzende, Wimbledon-Sieger, Olympia-Gegner, Bayern-Boss, Mercedes-Pilot, Grand-Prix-Gastgeber*.

З усіх проаналізованих складних іменників лише "Lilien" (напр. "Lilien"-Art) пишеться в лапках. Так, за кольором їх спортивної форми називають футбольний клуб "Дармштадт 98";

1.3. Назвою географічних об'єктів (топоніми): *Europameisterin, Bayern-Rundfahrt-Beteiligten, Hawaii-Sieger, Hawaii-Neuling, Düsseldorf-Marathonläufer*.

Одним із продуктивних шляхів поповнення спортивної лексики, як відомо, є запозичення з різних мов, як результат інтенсивної взаємодії не лише мов, а й фізичної культури та спорту. Серед них найбільше запозичених елементів з англійської мови.

2. Складні іменники з компонентом-англіцизмом:

2.1. Англіцизм як перший компонент: *Trainingspartner, Teamarzt, Beachvolleyballer, Doping-Opfer, College-Spieler, Club-Torwart*;

2.2. Англіцизм як останній компонент: *Heimtrainer, Spielertrainerin, Stürmerstar, Nationalmannschafts-Manager, Stammkeeperin*;

2.3. Англійське складне слово або вираз як БС: *All-Star-Spielmacher, Offensivallrounder*.

3. Складні іменники з числовим складником: *100-Meter-Spezialistin, 1000-Meter-Läufer, 400-Meter-Hürden-Olympiateilnehmer, 2,06-Meter-Springerin, 3:5-Punkte-Spieler, 2010-Sieger*.

4. Складні іменники з аббревіатурами як БС [4, с. 33]:

4.1. Літерно-словесні: *DFB-Psychologe, IOC-Präsident, BMW-Motorsportchef, WM-Funktionär, VfL-Manager, BVB-Kollege*;

4.2. Словесно-складові: *Tennisprofi, Radprofi, Erstligaprofi, Supermittelgewicht-Champ, Super-Champ*;

4.3. Звуково-словесні: *Fifa-Direktor, Fifa-Mann, Uefa-Generalsekretär, Nada-Sprecherin, DEB-Angestellte*;

4.4. Літерно-словесні з числовим складником: *U-13-Trainer, U-19-Auswahlakteur, U-20-Weltmeister, U-21-Nationalspieler, U-23-Trainer*;

4.5. Інше: *MotoGP-Pilot, BayernLB-Manager*.

Питання про творення складних слів багато лінгвістів поєднують з тенденцією їх написання разом, але слова, які написані через дефіс, також є складними словами. Таким чином, спосіб написання (орфографічний критерій) може бути використаний як додатковий критерій виділення складних слів [3, с. 103].

У німецькій мові тип складних іменників, що пишуться через дефіс, непродуктивний. Складні іменники на позначення осіб – спортсменів чи людей, пов'язаних зі спортивною діяльністю пишуться у більшості випадків разом. Завжди через дефіс пишуться складні іменники з БС-власною назвою, БС-числовим складником та БС-аббревіатурою (див. приклади вище: п. 2, 4, 5). Для написання інших типів складних іменників у німецькій мові правил не існує. Тому вони можуть писатися як разом, так і через дефіс (*Teameigner* але *Team-Olympiasiegerin*; *Handballlehrer, Fußballlehrer* і *Fußball-Lehrer*; *Handballpokalsieger* і *Handball-Pokalsieger*; *Tischtennisherren* і *Tischtennis-Herren*; *Topstorjäger, Topfavorit* і *Top-Favorit*; *Volleyballspielerin* але *Volleyball-Männer*; *Mittelfeldlenker, Mittelfeldspieler* але *Mittelfeld-Kollege*).

За семантикою складні іменники на позначення спортсменів поділяються на такі групи:

1. За видом спорту: *Volleyballspielerin, Rennfahrerin, Eisschnellläufer, Bob-Pilot, Rennrodler*.

2. За досягненнями: *Gesamtweltcupsiegerin, Doppel-Olympiasiegerin, Silbermedaillengewinner, Master-Gewinner, Rekord-Olympiasieger*.

3. За якістю гри: *Spielmacherin, Führungsspieler, Toröffner, Taktikstifter, Balleroberer*.

4. Певна темпоральна характеристика: *Vorjahressiegerin, Wintersportlerin, Stammkeeperin, Dauer-Champion, 96-Torschütze*.

5. За віком: *Nachwuchsspieler, Jung-Nationalspieler, Juniorenspielerin, Jugend-Akteur*.

6. Професіонал, початківець чи любитель: *Berufskicker, Formel-1-Debütant, "Lilien"-Oldie, Hobby-Curler, Golf-Veteran*.

Особливо детального розгляду вимагають складні іменники на позначення спортсменів, які об'єднують в собі декілька характеристик (*Stabhochsprung-Weltrekordhalter, Handball-Maniac, Zweitliga-Torschützenkönig, Problem-Brasilianer Hallenweltmeister*).

Група складних іменників на позначення особи пов'язаної зі спортивною діяльністю поділяються на такі основні підгрупи:

1. Тренери: *Spielertrainerin, DFB-Spielleiter, Juniorencoach, Trainer-Legende, Assistentrainer*.
2. Власники та керівники клубів чи організацій: *NBA-Klubbesitzer, Bayern-Boss, Daimler-Chef, Fifa-Direktor, Renn-Klub-Präsident*.
3. Працівники медичної сфери: *Fiorentina-Vereinsarzt, Sport-Mediziner, DFB-Sportpsychologe, VfB-Arzt, Doping-Arzt*.
4. Вболівальники: *Djurgarden-Anhänger, Fußballfan, Eishockeyfreak, Borussia-Sympathisant, Tawrija-Ultra*.

Низка складних іменників типу *McLaren-Ingenieur, WM-Funktionär, Klubvertreter, HSV-Investor, Vereins-Reporter* та ін. залишається некласифікованою, а отже актуальною для подальшого дослідження.

Висновки. Тож, питання творення складних іменників на позначення особи – спортсмена чи людини, пов'язаної зі спортивною діяльністю – вимагає особливо пильної уваги. Слід простежити, який процес (ототожнення, порівняння, дескрипція та ін.) і які семантичні зв'язки (посесивні, порівняльні, часові та ін.) лежать в основі позначення особи одним складним словом; визначити які складні іменники утворені на основі гіпо-гіперонімічних зв'язків. Більш детального розгляду заслуговує також спосіб написання таких складних іменників і їх функції у газетній статті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Введение в сравнительную типологию английского, русского и украинского языков / Швачко К. К., Терентьев П. В., Янукян Т. Г. – К. : Вища школа, 1987. – 116 с.
2. Карпенко Ю. О. Власні назви / Юрій Олександрович Карпенко // Українська енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін. – [2-е вид., випр. і доп.] – К. : Укр. енцикл., 2004. – 824 с.
3. Мешков О. Д. Семантические аспекты словосложения английского языка/ Олег Давидович Мешков. – М. : Наука, 1986. – 208 с.
4. Стишов О. А. Нові аббревіатури в мові мас-медіа кінця ХХ ст. / Олександр Анатолійович Стишов // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 33–40.
5. Paul H. Deutsche Grammatik : in 5 Bänden. Band 5. : Wortbildungslehre. – [3. Aufl.]. – Halle : VEB Max Niemeyer Verlag, 1957. – 144 S.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 03.2014. – № 64, 66, 67, 69, 73, 75.
2. Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 04.2014. – № 77, 88.
3. Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 05.2014. – № 103, 112, 115, 118, 122, 123, 124, 177.
4. Frankfurter Allgemeine Zeitung. – 10.2014. – № 238, 241, 242, 273.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віра Радзюн – аспірант кафедри німецької філології факультету германської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: словотвір, зокрема словоскладання; семантика; фахова мова спорту та мова спортивних засобів масової інформації.

УДК 811.161.2'276.6:81'373.45

ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ КОКСОХІМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Дарина СІЛІНА (Слов'янськ, Україна)

У статті проаналізований вплив основних екстралінгвальних (позамовних, зовнішніх) факторів на розвиток коксохімічних термінів іноземного походження та запропонована авторська класифікація відповідних причин запозичення іноземних коксохімічних термінів.

Ключові слова: екстралінгвальний, позамовний фактор, причина, запозичення, класифікація, термін, коксохімічна термінологія.

The article analyzes the impact of major extralingual (extralinguistic, external) factors on the development of coke terms of foreign origin. The author has proposed a classification of the related foreign borrowing causes of coke terms.

Key words: extralingual, extralinguistic factor, reason, borrowing, classification, term, coke terminology.

Вивчення словникового складу української коксохімічної термінології досі залишається одним із важливих завдань у галузі українського термінознавства. Безперервно розвиваючись, коксохімічна термінологія характеризується постійною мінливістю, яка зумовлена поповненням новими термінами і втратою застарілих. Джерелом збагачення будь-якої термінології можуть бути не тільки ресурси рідної мови, але й запозичення з інших мов.

Запозичення термінів відбувається з різних причин, однак при дослідженні української коксохімічної термінології нами було зроблено висновок, що її розвиток здебільшого залежить від дії екстралінгвальних чинників.

Причини запозичень одиниць однієї мови іншою описані в дослідженнях таких зарубіжних і вітчизняних фахівців, як Т. Кияк, Д. Лотте, Т. Панько, О. Реформатський, В. Розенцвейг, Л. Симоненко. Дослідженню позамовних чинників виникнення запозичень в термінології присвятили наукові праці Л. Архипенко, Н. Босак, І. Кочан, А. Ломовцева, Д. Мазурик, В. Печерська, П. Селігей, В. Сімонок, С. Федорець та ін.

Актуальність нашої статті зумовлена потребою вивчення та систематизації основних екстралінгвальних причин виникнення запозичених термінів української коксохімічної термінології.

Метою роботи є дослідження природи позамовних чинників уходження іншомовної лексики в українську коксохімічну термінологію.

Мета статті зумовлює вирішення таких завдань: 1) проаналізувати праці сучасних дослідників, присвячені проблемам позамовних чинників запозичень елементів однієї мови іншою; 2) укласти власну класифікацію зовнішніх факторів, які впливають на виникнення коксохімічних термінів іншомовного походження.

Виникнення іншомовних запозичень у галузевій термінології – це природний процес, характерний для сучасної спеціальної мови. Запозичення відбувається шляхом переходу морфем, слів, синтаксичних конструкцій з однієї мови в іншу, а також через органічне засвоєння нових слів. Увійшовши до лексичного складу певної мови, слово іншомовного походження зазнає фонетичних, морфологічних і семантичних змін, тобто піддається трансформації, у результаті чого і відбувається його засвоєння.

Проаналізуємо основні класифікації екстралінгвальних чинників запозичень термінів. Мовознавці стверджують, що до зовнішніх факторів розвитку запозичень і лексичної системи мови взагалі належать еволюція людського суспільства та його матеріальної і духовної культури, розвиток науки й техніки, розширення суспільних функцій мови та її стильової варіативності, ускладнення форм суспільного життя людей.

Так, Л. Архипенко визначає такі основні екстралінгвальні причини запозичень: економічні, суспільно-політичні, культурні та культурно-побутові, наукові, соціально-психологічні [1: 5-6].

В. Сімонок зазначає, що, крім політичних, економічних та культурних зв'язків між народами, причинами запозичень також є переваги однієї мови над іншими у галузі науки, техніки, економіки тощо.

На думку Д. Мазурик, важливими зовнішніми факторами розвитку запозичень також є культурні потреби кожної особистості, зростання геополітичного впливу окремих держав та загальна уніфікація інформації.

Цікавою є класифікація позамовних причин Н. Босак та В. Печерської. Вчені наголошують, що на виникнення запозичень впливають:

- а) стереотипне сприйняття стилю життя інших країн пересічними громадянами;
- б) вживання мовцем іншомовних термінів для демонстрації освіченості чи неординарності;
- в) престиж іноземних мов.

С. Федорець, у свою чергу, до екстралінгвальних причин відносить глобалізацію світового інтелектуального ринку, удосконалення знань і навичок фахівців-перекладачів, прагнення учасників мовного контакту до взаємного пристосування та спрощення мовних систем, що призводить до інтенсифікації процесів запозичування у мовах, які взаємодіють [10: 4].

О. Стишов називає такі позамовні чинники, що впливають на збільшення словникового складу сучасної української літературної мови:

- а) статус української мови як офіційної;
- б) демократизація суспільного життя;
- в) істотне послаблення цензури;
- г) зміни соціальної структури українського суспільства;
- д) потреба мовців у самовираженні;

е) мода на іншомовні слова [8: 21-22].

На основі проаналізованих вище факторів пропонуємо нашу класифікацію екстралінгвальних чинників появи запозичень у українській коксохімічній термінології:

1. **Суспільно-політичні.** У період русифікації, який тривав протягом 1934-1989 років, значну частину українських коксохімічних термінів було замінено російськими відповідниками (*копальня – шахта, чадний – угарний, линва – трос*), уніфіковано рід запозичених термінів на зразок цих запозичень у російській мові (*бензина – бензин, синтеза – синтез*). Також із української термінології було вилучено ті запозичення, яких немає в російській.

Пізніше в коксохімічній термінології почали використовувати терміни англійського походження як альтернативу русизмам чи словам, що потрапили в українську мову через російську і багатьма сприймаються як русизми.

Відродження української коксохімічної термінології зумовило появу перших підручників і посібників із коксохімії українською мовою. Після здобуття незалежності коксохімія в Україні стала однією із провідних технічних наук, що має розроблений поняттєвий апарат. Інтеграційні процеси в суспільно-політичному житті сприяють запозиченню термінів разом із поняттями, що їх позначають.

2. **Економічні.** Значна кількість запозичених термінів входить до української наукової мови через стійкі та тривалі торговельні відносини, пов'язані зі збутом коксохімічної продукції, наприклад: *інструмент, конвеєр, модель, скрап, фільтр, шихта* тощо.

Наприкінці XIX – на початку XX століть становлення коксохімічної промисловості на території України відбувалося за активної участі іноземних компаній, які безкоштовно будували коксові печі, привозили вогнетривку цеглу, матеріал для зв'язки, обладнання, креслення, технології, власних спеціалістів, а натомість отримували побічний продукт коксування – газ. Тому в цей період в українській коксохімічній термінології з'являється багато запозичень із грецької, англійської, французької, латинської, німецької мов, наприклад: *блюмінг, думпкар, ексгаустер, крекінг, конвертер, конденсація, ніпель, планишайба, реторта, скіп, скрепер, тигель, флюс, шамот* та інші.

3. **Наукові.** Високий рівень розвитку науки і техніки, вільний доступ до наукових досягнень учених усього світу, здійснення спільних наукових проектів, наукові конференції та симпозиуми, обмін науковими кадрами й досягненнями, технічні новинки у промисловості постійно стимулюють розвиток коксохімічних термінів іншомовного походження. Разом із появою нових процесів, деталей, машин, механізмів і конструкцій виникають нові терміни іншомовного походження, наприклад: *агломерація, апарат, газифікація, графітизація, клапан, кокіль, контейнер, прес, рашпіль, сифон, форсунка, циліндр* та ін.

У 70-х роках XX століття відбулося впровадження у коксохімічне виробництво технологій ресурсозбереження та автоматизації і механізації технологічних процесів, через що терміносистема цієї галузі поповнюється запозиченнями цілого ряду семантичних груп: назви коксохімічних процесів, дій (*алітування, зейгерування, легірування, футеровка, шихтування, шлакування, шліфування, конвекція, конверсія, конденсація, корозія, регенерація*); приладів, пристроїв, машин і механізмів (*бремсберг, виливниця, грейфер, дросель, зумпф, камера, клапан, кран, кронштейн, муфта, планишайба, ролик, рольганг, тигель, турбіна, фланець, фурма, цанга, шибер, шнек*); видів сировини, матеріалів, виробів, деталей (*грат, купферштейн, латунь, флюс, шаблон, швелер, шихта, шлак, шлам, шліф, шпонка, штанга, штейн*); інструментів (*дорн, дріль, зенкер, кернер, клуп, кронциркуль, надфіль, рашпіль, шабер, шпатель, штамп*) тощо.

4. **Соціально-психологічні.** У наш час різко збільшилася кількість запозичень, які функціонують у коксохімічній термінології без належної фонетичної та граматичної адаптації, замість усталених уже власномовних термінів. Поява таких запозичень може бути об'єктивно не зумовленою і викликана «мовною модою». Називання певних денотатів словами іншомовного походження може спричинити надмірну перенасиченість коксохімічної термінології запозиченнями, вживання яких є невиправданим. З часом деякі запозичення зникають чи замінюються українськими відповідниками, наприклад: *барільет – газозбірник, лапорти – двері коксових печей, турма – вугільна башта*.

5. **Культурні й культурно-побутові.** Виникнення запозичень у коксохімічній термінології відбувається завдяки появі книг, журналів, посібників, відеоматеріалів про коксохімічну промисловість, кабельного та супутникового телебачення, Інтернету, культурологічному обміну досвідом із представниками різних країн, а також загальному впливу нації, мова якої є носієм

панівної на цей час культури.

За словами Т. Секунди, розвиток української термінології має специфічний характер порівняно із термінологією інших європейських мов. Українська термінологія творилася під впливом російської та польської, а також німецької мов [4: 17]. Це спричинилося тривалим перебуванням України в умовах не тільки суспільно-політичної та економічної, але й культурної залежності від сусідніх держав.

Отже, науково-технічний прогрес, зміни суспільно-політичного, державного й економічного устрою України, незалежно від свого позитивного чи негативного значення для українського суспільства, продовжують бути причиною виникнення нових слів іншомовного походження.

Запозичення є одним із важливих компонентів лексичного складу української коксохімічної термінології та постійним джерелом її поповнення. Головними екстралінгвальними чинниками виникнення запозичень досліджуваної галузі є суспільно-політичні, економічні, наукові, культурні та соціально-психологічні фактори. Адаптувавшись у мові, іншомовні слова збагачують її словниковий арсенал. Тому чужомовні запозичення можна розглядати як чинник лексичної інтерференції, що є результатом взаємодії мов на рівні термінологічних систем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англiцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Архипенко. – Х., 2005. – 20 с.
2. Ломовцева А. Новітні англiцизми в українській мові і проблема лексичної варіантності / А. Ломовцева // Українська мова. – 2003. – № 1. – С. 96-102.
3. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1982. – 149 с.
4. Секунда Т. Принципи складання української технічної термінології / Т. Секунда // Вісник Ін-ту Укр. Наук. Мови. – 1930. – Вип. 2. – С. 17.
5. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3-16.
6. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 3-8.
7. Сімонок В. П. Мовна картина світу: взаємодія мов / В. П. Сімонок ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Основа, 1998. – 171 с.
8. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації): [монографія] / О. А. Стишов. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
9. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В.; Отв. ред. Т. Л. Канделаки. Изд. 6-е – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.
10. Федорець С. А. Англійські запозичення в мові сучасної української реклами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Федорець. – Х., 2005. – 18 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дарина Сіліна – аспірант кафедри української мови та літератури державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

Наукові інтереси: українське термінознавство.

УДК 811.161.2'373.232.1(477.44)

ФЛОРИСТИЧНІ НАЗВИ ЯК МОТИВУВАЛЬНА БАЗА ПРИЗВИЩ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ТРОСТЯНЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Катерина ФАРТУШНЯК (Одеса, Україна)

У статті проаналізовано прізвища мешканців Тростянецького району, які утворилися від назв рослин, їх частин та плодів. Встановлено склад флористичної лексики, відображеної в антропоосновах, у результаті чого здійснено лексико-семантичний поділ цих прізвищ.

Ключові слова: прізвище, антропонім, флористичні назви, мотивувальна основа, лексико-семантична група, номінація, полісемантика.

Last names of Trostianets' district which derive from plants, their parts and fruit have been analyzed in the paper. The composition of floral vocabulary has been established, thus making possible the lexical-semantic grouping of the analyzed surnames.

Key words: last name, anthroponym, floral items, motivational basis, lexical and semantical group, naming unit, polysemantics.

Прізвища – цінне джерело вивчення лексичної системи мови. Вони широко відображають власні назви й апелятивну лексику, яка характеризує людину за її фізичними рисами й

характером поведінки, професією, родом занять, місцем проживання, за її зв'язками з рослинним і тваринним світом, предметами матеріальної і духовної культури тощо.

Світ рослин життєво необхідний людині. Протягом тисячоліть багато рослин використовуються у найрізноманітніших сферах господарської діяльності, є незамінними продуктами харчування, цілющими оздоровчими засобами. Поряд з утилітарною функцією рослини займали значне місце в широкому комплексі традиційних вірувань, звичаїв і забобонів. Обряди і повір'я, пов'язані з деревами, травами, зіллям і квітами, доносять відгомін язичницьких уявлень наших предків про навколишню природу і базуються як на реальних, так і на уявних властивостях рослин. З утвердженням християнства ці властивості нерідко закріплювались ритуалом освячення у церкві [10]. Пізніше флористична лексика широко відобразилась у прізвищах, адже, як зазначає О. Ю. Карпенко, власні назви «служують вмістилищем мовної та текстової (енциклопедичної) інформації» [4: 73].

Прізвища Вінниччини, зокрема Тростянецького району, ще не були предметом спеціального ономастичного вивчення, що і зумовлює **актуальність** теми статті. Результати нашого дослідження допоможуть виявити специфіку антропонімії цієї території, а також доповнять загальну картину антропонімікону Центрального Поділля.

Мета статті – лексико-семантична інтерпретація сучасних українських прізвищ Тростянецького району Вінницької області, для яких мотивувальною базою послуговували флористичні назви. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: здійснити кількісний аналіз прізвищ, в основі яких лежать назви рослин, їх частин та плодів; встановити взаємовідношення між прізвищем та його мотивувальною основою; запропонувати лексико-семантичну класифікацію прізвищ.

Об'єктом нашого дослідження є сучасні українські прізвища мешканців Тростянецького району. **Предметом** вивчення обрано лексико-семантичні особливості прізвищ досліджуваного регіону. **Матеріалом** для дослідження послуговували прізвища, вилучені з телефонного довідника, а також з реєстрів одруження та народження мешканців району.

Шанування рослин бере свій початок з сивої давнини, коли наші предки поклонялися їм, як богам, вірили в їх магічну силу. До прийняття християнства були навіть священні гаї. Люди ходили туди на поклоніння богам природи. Там стояли ідоли, відбувалися народні гуляння. В Україні особливою популярністю користувались такі дерева, як верба, калина, дуб, береза, вишня, яблуня, ясен, клен, терен. Серед квітів найбільше полюбили рожу, чорнобривці, барвінок, мак. Про рослин, які широко застосовувались в обрядах, побуті, складала легенди, пісні, перекази [3: 280].

На думку М. Худаши, назви рослин і дерев, маючи побажальний характер, правили за хліборобське щастя [9: 174]. Г. Бучко вважає, що антропонімі з первісною семантикою «флора» мають на собі відбиток дохристиянських культів [1: 184]. Як зазначає І. Фаріон, «надаючи новонародженим відповідні особові назви, батьки сподівались передати дитині властивості цих дерев, злаків, куців, які б мали виконувати побажальну чи охоронно-відстрашальну функцію» [7: 18]. Саме тому можна стверджувати, що мотивувальною основою для утворення досліджуваних прізвищ були так звані автохтонні імена. Проте причини появи цих прізвищ з'ясувати точно неможливо, адже спочатку це могли бути також прізвиська, які згодом закріпилися як прізвища. Поява ж самого прізвиська може бути пов'язана як із заняттям людини, так і з її індивідуальними ознаками. Як слушно зазначає Є. Даниліна, об'єкт антропонімічної номінації може мати одну, дві чи кілька ознак, які стають мотивом номінації [5: 292]. Прізвища, які походять від назв рослин, Ю. Фернос умовно називає **ситуативними**, тобто такими, мотивом виникнення яких була певна ситуація або подія в житті людини [8: 306].

В антропоніміконі Тростянецького району, до складу якого входить 3 тисячі 125 прізвищ, зафіксовано 100 найменувань, які прямо або опосередковано походять від назв флори. Прізвища, для яких мотивувальною основою стали назви рослин, становлять окрему групу. Лексико-семантичний аналіз цих прізвищ дає змогу виокремити декілька їх флористичних розрядів.

Прізвища утворюються від таких розрядів досліджуваної ЛСГ:

I. Назви дерев та куців: *граб* (7) → Грабик, Грабовець, Грабовик, Грабовський, Грабчак, Грабчик, Грабчук; *дуб* (6) → Дубенко, Дубина, Дублюк, Дубок, Піддубник, Піддубний; *береза* (4) → Береза, Березюк, Березок, Березовський; *бузина* (3) → Бузиновська, Бузиновський, Бузинський, Бузінський; *липа* (3) → Липка, Липський, Підлипняк; *ясен* (3) → Ясенчук, Ясинчук, Ясінський;

верба (2) → Вербецький, Вербовенко; *груша* (2) → Грушка, Грушко; *вишня* (1) → Вишневський; *вільха* (1) → Ольховий; *осика* (1) → Осика; *явір* (1) → Яворський.

Ця підгрупа прізвищ нараховує 34 антропонімних одиниць, що складає 34 % від загальної кількості прізвищ, похідних від назв рослин.

Дбайливе ставлення до природи вироблялося слов'янами упродовж багатьох тисячоліть проживання їх на своїх автохтонних землях. У кожного зі слов'янських народів формувалися свої особливі традиції, що надавали перевагу тим чи іншим деревам і кущам. Серед священних дерев українців найпочесніше місце займає *дуб*, недаремно його вважали «царем дерев». За своєю міцністю і славою до дуба прирівнюється *граб* – символ непоказної чоловічої краси, робочої міцності та надійності, а також ділової корисності [3: 282]. Береза в українському народознавстві виступає як символ ніжного, душевного смутку.

Такий культ дерев зумовлює перевагу цієї групи прізвищ, серед яких назви *граб*, *береза* і *дуб* найпоширеніші серед антропооснов Тростянецького району.

II. Назви злаків, трав і квітів: *гречка* (5) → Гречаник, Гречаник, Гречко, Гречун, Грещук; *ріпак* (4) → Ріпак, Ріпенко, Репак, Репенко; *ружа* (3) → Ружейчик, Ружинський, Ружицький;; *волошка* (3) → Волошин, Волошук, Волосенко; *жито* (2) → Житник, Житнюк; *розм. комиш* (2) → Комишнюк, Комишний; *пастернак* (2) → Пастернак, Постернак; *чемериця* (2) → Чемерис, Чемерисюк; *воловик* (1) → Воловик; *колос* (1) → Колосова; *кукурудза* (1) → Кукурудза; *кульбаба* (1) → Кулібаба; *латук* (1) → Латуша; *лобода* (1) → Лобода; *овес* (2) → Вівсяний; *очерет* (1) → Очеретнюк; *піган* (1) → Піган; *підлісник* (1) → Підлісник.

Підгрупа прізвищ, мотивувальною основою для яких стали назви злаків, трав і квітів, нараховує 33 антропонімні одиниці, що складає 33 % від загальної кількості прізвищ, похідних від назв рослин.

В українській міфології та обрядах значне місце належить рослинам, зокрема – злакам, травам та квітам. Вони несли символічний зміст і розкривали світосприйняття тогочасного народу України. Наші пращури одухотворяли кожне стебельце. Обрядові дії, пов'язані із рослинним світом, за віруваннями мали забезпечити здоров'я, добробут сім'ї, плодючість землі, щастя. Рослини служили людині ще в далекі часи, віддалені від нас на кілька тисячоліть. Вважалось, що прізвиська, а згодом і прізвища, пов'язані з флорою, передавали людині відповідні властивості цих рослин, виконуючи побажальну чи відстрашальну функцію [4: 73]. Наприклад, назва «*очерет*» – символ слабкості, ламкості, непостійності [2: 284]. Так могли назвати людину за її рисами характеру, відповідно отримати прізвисько *Очерет*, яке згодом стало прізвищем. *Гречка* – втілення добробуту та достатку, лексема послугувала твірною основою для низки прізвищ цієї лексико-семантичної групи. Цікаво, що деякі назви рослин несуть певну інформацію про етнічні назви народів, котрі заселяли нашу землю в різні часи. Так, наприклад, вважають що назва квітки *чемерис* (*чемериця*) пов'язана з давнім народом киммерійців (як і назви населених пунктів *Чемер-*, *Жемер-*) [3: 284]. Тому можна стверджувати, що прізвища *Чемерис*, *Чемерисюк*, основою творення яких була назва цієї рослини, містять прадавнє коріння.

Низькою продуктивністю при творенні прізвищ характеризуються такі три розряди досліджуваної лексико-семантичної групи:

III. Назви овочів, фруктів та ягід: *горох* (4) → Горохівський, Горохлінський, Горохляно, Горохолінський; *буряк* (3) → Буряк, Буряченко, Бурячок; *капуста* (2) → Капустянський, Капустянчик; *редька* (2) → Редька, Редько; *цибуля* (2) → Цибуляк, Цибульський; *гарбуз* (1) → Гарбуз; *кабак* (1) → Кабак; *кабачок* (1) → Кабачок; *ріпа* (1) → Ріпа; діал. *глива* (сорт груші) → Глива.

Від назв овочів та фруктів утворено 18 антропонімних одиниць – це 18 % від загальної кількості прізвищ.

Горох – одна з найдавніших культур. Ця рослина використовувалася в обрядах та ритуалах, пов'язаних зі шлюбом і дітонародженням [2: 115]. Тому антропооснови з лексемою *горох* є найчастотнішими в цій групі.

IV. Назви частин рослин, загальні поняття, що стосуються флори:

Діброва (листяний ліс, де переважає дуб) (2) → Дібров, Діброва; *сабур* (сік листя алоє) (2) → Сабар, Сабуров; *дерево* (1) → Дерев'яно; *качан* (1) → Качан; *сучок* (1) → Сучок; *тирса* (1) → Тирса; *луб* (внутрішня частина кори листяного дерева) (1) → Підлубняк; *падалка* (плоди, що опали з дерев) (1) → Падалко.

Ця підгрупа прізвищ нараховує 10 антропонімних одиниць, що складає 10 % від загальної кількості прізвищ, похідних від назв рослин.

V. Назви грибів: *боровик* (2) → Боровик, Боровський; *гриб* (2) → Гриб, Грибенюк; *печериця* (1) → Печериця.

Від лексем, що позначають назви грибів, утворено всього 5 прізвищ (5 %).

Прізвища цих підгруп тісно пов'язані із побутом селян, що свідчить про надзвичайно важливу роль рослин у їх житті. Овочі, фрукти та гриби були завжди доступними і слугували основним продуктом харчування. Цілком слушно можна стверджувати, що основними мотивами творення прізвищ цієї лексико-семантичної групи могли бути як схожість носія за зовнішніми ознаками, так і назва сфери діяльності селянина.

Допрізвищева семантика офіційних антропонімів не завжди виявляється однозначною і прозорою. З погляду походження цікавими та неоднозначними є прізвища типу *Воловик*, *Волошин*, *Волосенко*, *Гречаник*, *Гречун*, *Турса* тощо. Так, прізвище *Воловик* може походити від двох значень лексеми *воловик*: 1) той, хто доглядає або пасе волів і 2) трав'яниста рослина родини шорстколистих. *Воловик* лікарський [6 (1: 733)]. Основу прізвища *Волошин* можна пояснити етнонімом *волох* (загальна назва середньовічного населення Придунайських князівств і Трансільванії, з якого в другій половині XIX ст. сформувалися румунська та молдавська нації [6 (1: 733)]) або назвою рослини *волошка*. *Волосенко* може походити як від етноніма *волох*, так і від лексеми *волосина*. Прізвище *Гречаник* пояснюється назвою злакової рослини *гречка* або безпосередньо назвою страви – *гречаник*. У свою чергу, основою творення прізвища *Гречко* міг стати також етнонім *грек* (народ, що становить основне населення Греції [6 (2: 164)]). Антропонімні одиниці *Піддубний*, *Піддубник* містять в основі лексему *дуб*, від якої, у свою чергу, пішла назва гриба *піддубник*. Прізвище *Турса* пояснюється лексемою *турса*, яка має два значення: 1. Дрібні частинки деревини, що осипаються під час різання її пилкою. 2. Трав'яниста степова рослина родини злакових з вузьким листям і квітками, зібраними в пухнасту волоть; ковила волосиста [6 (10: 122)]. Утім, як саме мотивуються вищезазначені прізвища, однозначно сказати не можна, що дає підстави кваліфікувати їх як полісемантичні.

Флоролексеми закарбувались також і в композитах *Маковій*, *Маковійчук*, *Воловодюк*, які вказують на професію, рід заняття; *Дубаніс*, *Дубоніс* – вказівка на зовнішність особи.

Отже, дослідження мотивувальної лексико-семантичної бази прізвищ мешканців Тростянецького району Вінницької області показало, що лише 100 антропонімів з 3 125 походять від назв рослин (3,2 %). Зафіксовано 50 флоролексем, які виділяються у словотвірній структурі прізвищ. Найчастіше в цих випадках зустрічається лексема *граб*, за допомогою якої утворено 7 офіційних найменувань осіб. Флористична лексика, яка стала основою творення антропооснов, репрезентується переважно *назвами дерев і трав*. Відповідно на базі слів на позначення найменувань *дерев та кущів* продукується 35 прізвищ, *від назв злаків, трав і квітів* утворено 32 прізвища.

Перспективу дослідження офіційних найменувань осіб із флористичним компонентом у словотвірній структурі вбачаємо у вивченні особливостей їх творення. Це сприятиме комплексному опрацюванню української антропонімії означеного вище регіону.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бучко Г. С. Прізвища Бойківщини і язичництво східних слов'ян / Г. С. Бучко // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 183–186.
2. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.
4. Новикова Ю. М. Лексико-семантичні особливості прізвищ, похідних від флористичних назв (на матеріалі антропонімії Центральної і Східної Донеччини) / Ю. М. Новикова // Записки з українського мовознавства : зб. наук. пр. / відп. ред. О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 2007. – Вип. 17. – С. 66–76.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Словник української мови : у 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1979. – Т.1. – 10.
7. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початок XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 372 с.
8. Фернос Ю. І. Групування антропонімів Уманщини за мотиваційними відношеннями / Ю. І. Фернос // Наукові записки : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 89 (3). – С. 302–306.
9. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
10. Рослини в житті українців. Історичний аспект [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу: <http://www.vashsad.ua/plants/dendrolog/articles/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Фартушняк – аспірант кафедри української мови філологічного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: ономастика.

УДК 811.134.2'04'282-112(46)

ДІАЛЕКТИ ІБЕРІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА: ДОБА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Андрій ЯХИМЕЦЬ (Львів, Україна)

У статті визначаються основні особливості (спільні риси та відмінності) діалектів Іберійського півострова в добу Середньовіччя. Висвітлюється вплив сусідніх діалектів на розвиток та формування кастильської мови. Фактологічною базою статті слугували праці видатних мовознавців, які досліджували діалекти в цю епоху.

Ключові слова: Середньовіччя, діалект, фонетика, стандартизація, романські мови.

The article identifies the key features (similarities and differences) of the Iberian Peninsula dialects in the Middle Ages. It highlights the influence of neighboring dialects on the development and formation of the Castilian language. The factual base of the article are the works of prominent linguists who studied dialects in that epoch.

Key words: Middle Ages, dialect, phonetics, standardization, Romance languages.

Останнім часом виникає питання у лінгвістів яке мовлення на території сучасної Іспанії можна вважати діалектом, а якому можна надати статус мови. Щоб відповісти на це запитання необхідно дослідити історію іспанської мови та розвиток діалектів на Іберійському півострові.

Завданням статті є висвітлити вплив сусідніх діалектів на розвиток та формування кастильської мови.

Діалект – різновид мови, що вживається як засіб порозуміння особами, пов'язаними між собою територією. Відтак, розрізняють територіальний і соціальний різновиди діалектів. У статті ми розглянемо територіальні діалекти Іберійського півострова.

Через завоювання Іспанії в різні часи римлянами, вестготами, аланами, свевами, вандалами, арабами мови Іспанії розвивалася в різних історичних обставинах. Але основу романським мовам та діалектам дала латина – мова римлян. Латина, що почала використовуватись на півострові (III ст. до н. е.), була не гомогенною. Це зумовило появу різних романських діалектів –галісійського, леонського, арагонського, кастильського, астурійського, каталонського, діалекту мосарабе (романські діалекти з домішками слів арабської мови, які використовувалися арабізованими християнами), який невдовзі вийшов з ужитку, а також іудео-іспанського (сефардського). Територія цих мовних доменів не завжди збігалась з територією проживання її носіїв. З огляду на це, для більшої географічної та історичної точності були створені деякі об'єднання: галісійсько-португальське, астурійсько-леонське та наварро-арагонське.

З часом **кастильський** діалект став однією з найпоширеніших мов у світі. Формування середньовічного кастильського діалекту розпочалося з появи найдавніших текстів IX – X століття (Силенські та Еміліанські Глоси) і до початку перезміни у системі приголосних у XIV столітті. В у той час він вирізнявся від інших діалектів рядом ознак, а саме:

- наявністю фрикативних глухих та дзвінких, подібних до тих, які функціонують в сучасній португальській, каталонській і французькій мовах (дзвінки фрикативні зникли у XV – XVI ст.). Тільки в іудео-іспанському діалекті, яким розмовляли сефарди, залишились дзвінки фрикативні;

- придиховий **h** – похідний від латинського початкового **f**, зникає в Кастилії, хоча деякі його вимовні релікти збереглися на окремих територіях Андалусії і Екстремадури (*bahuno* замість *bajuno*; *hollín* замість *jollín*).

- місце клітичних (clíticos) займенників у після дієслівній позиції. При відмінюванні дієслів, як це відбувається в діалектних варіантах Астурії і Леону: *daregelo he* (сучасно – *se lo daré*);

- використанням у складених часових формах дієслова **ser** та **aver** (>*haber*): перше використовувалось у безакузативних дієсловах, друге – з питальними дієсловами (*morauedis deuen ser entre todos;...toda la mea propria hereditat quam ego habeo et devo aver in Villa Guimara sobre Balvas*[6]);

- перетворенням латинського африкату **-ch-** через проміжну фрикативну ланку, внаслідок чого в діалектах відбулися такі зміни: *noctem*>*noche*, *lactem*>*leche*;

- дифтонгізацією наголошених голосних **e, o**, в **ie, ue** (*porta* > *puerta*; *petra* > *pedra*);

- палаталізацією початкових **pl-, cl-, fl-** в **ll** (*planu*>*llano*; *clavem*> *llave*; *flama*>*llama*).

Розширення функцій кастильського діалекту припадає на XI – XII століття. В XIII – XV століттях мова вдосконалюється як інструмент загального і естетичного вираження, але продовжує продукувати широку фонетичну варіативність форм.

Поступово формуються й інші діалекти на території сучасної Іспанії. Один з таких діалектів – **галісійський**, з якого виокремилась лузитанська та галісійська мови (XV ст.).

Після ізоляції в період арабського панування на півострові (VIII – XIVст.) галісійський діалект набув поширення на півдні (міста Коїмбре та Лісабон), де зіткнувся з діалектами мосарабе. XII – XIII століттях галісійський діалект досягнув максимальної естетичної вишуканості у Кантігас – галісійсько-португальській ліриці. Попри це, з XV і до XIX століття не було створено жодного літературного твору на цьому діалекті – цей період називають «Темними віками» для галісійського діалекту [2: 87]. Це пояснюється тим, що, на відміну від португальської та кастильської мови, галісійський діалект вважався непридатним для мови науки чи культури, оскільки території його поширення перебували у володінні дворянства не галісійського, до того ж кількість населення, яке розмовляло на галісійському діалекті зменшилось. Ще один суттєвий чинник – втрата галісійською церквою своєї автономності, а отже, і мови.

Основні характеристики галісійського діалекту, порівняно з кастильським та іншими іберійськими діалектами:

- збереження початкової латинської *f* (*facere, fablar*);
- відсутність дифтонгізації латинських наголошених відкритих голосних *e, o* (*porta, pedra*);
- палаталізація фрикативного звуку *c* (*ch*) як похідного від *pl-, cl-, fl-* (*chao > llano, chamar > llamar, chama > llama*);
- Випадіння *l, n* між голосними, що є фонетичною особливістю португальської та галісійської мов (*lua < luna, mao < mano*);
- Часте поєднання прийменників з артиклями *cos* (*con los*) *das* (*de la*) та інші.

Каталонський діалект почав формуватися по обидва боки Східних Піреней у VI–XI століттях, який має спільні моменти з окситанськими діалектами на фонетичному та лексичному рівнях. З точки зору як історичної, так і з літературної, каталонський діалект зберігає тісний зв'язок з південними мовами Франції. Першими письмовими текстами на каталонському діалекті, документально датованими XII століттям, є "Liber Iudiciorum" – каталонський переклад кодексу вестготських законів і "Homilies d'Organyà" – деякі притчі з Євангелія. Каталонський діалект був також мовою трубадурів (*trobadors*).

На каталонському діалекті спілкувалися у каталонсько-арагонському королівстві в середні віки. У XIII – XV століттях цей діалект розширився на Балеарські острови, Валенсію, Сардинію, Сицилію, Неаполь та Грецію. У середні віки (до XV століття) каталонська література процвітає завдяки творчості Рамона Люля (1233–1315), Берната Метже (1345–1413), Франсеска Еїхіменіса (1340–1409), Сан-Вісенте Феррера (1350–1419) і Мартореля (XV століття).

Важливими особливостями каталонської мови є:

- відсутність дифтонгізації відкритих латинських голосних (*porta, pedra*);
- збереження початкового *f* (*fablar, facere*);
- збереження латинських груп *pl-, cl-, fl-* (*flama, clamar*);
- палаталізація початкового *l-* в *ll-*, хоча це явище виникає спорадично (*llampes* замість *relámpago, lluna* замість *luna*).

У X – XV ст. на території Наварри і Арагону функціонував діалект **наварро-арагонський**. В іспанську мову з наварро-арагонського діалекту перейшли такі слова: *fajo* (*haz*), *faja* (*haza*), *pleito* (*plecho*), *sisallo* (*sisajo*), *chepa* (*giba*) і *boina*.

Основні характеристики цього діалекту такі:

- збереження початкової *f* (*facere*);
- збереження латинських груп *pl-, cl-, fl-*;
- наявність однакових артиклів з кастильським діалектом, які зустрічаються, переважно є такими як і в кастильському (*lo, los, la, las*), хоча трапляються і винятки *o, os, a, as*. (*¿Cuál es el nuestro?* замість *¿Cuál es el nuestro?*) [6];
- форма множини іменників є *ibers, corts*, тоді як у кастильській мові *iberos, cortes*;
- закінчення *i* у вказівних займенниках (*Esti, aquesti*), хоча в кастильському уже переважає *e*;
- минула форма в імперфекто пишеться, як і в кастильській, але все через *u* (*Et mudó los hy del monesterio de Clunyego de la órden de San Beneditto, qui a la ora pululiua et floriua en toda xpistiandat*) [6].

На середньовічному наварро-арагонському діалекті, написані такі тексти: Liber Regum (XII ст) та el Fuego romance de Tegel (XIII ст). Вчені стверджують, що мовою Еміліанських Глосів (*Glosas Emilianenses*) є не кастильскою, а на наварро-арагонський діалект [1: 132]. У

Еміліанських Глосах фіксуються деякі фонетичні зміни, притаманні наварро-арагонському діалекту в словах *lueco* (*luego*), *get* (*es*), *plicare* (*llegar*), *feito* (*hecho*), тощо.

У X – XI століттях формується **астур-леонський** діалект. Зазвичай, розрізняють три зони цього діалекту: на заході Леонського королівства – з сильним впливом галісійського; на сході – з кастильськими особливостями; та в – центрі, з незначним впливом обох мов, де виражені власні мовні особливості. Основні характеристики цього діалекту:

- збереження початкового **f** (*fariña* замість *harina*; *femé* замість *hambre*);
- збереження приголосної групи **-mb-** (*pallombu* замість *palomo*, *llombu* замість *lomo*);
- Збереження дифтонгів **ei, oi, ou** (*molineiro* замість *molinero*, *cousa* замість *cosa*);
- зміна кінцевого голосного **-o** на **-u** (*pallombu* замість *palomo*);
- палаталізація фрикативного **ch**, похідного від **pl-, cl-, fl-** (*clamare* > *chamar*, *flamma* > *chama*);
- перехід латинського **-ct-** у **-it-** (*noctem* > *noite*);
- вираження минулого часу, наближеного до теперішнього, виражається за допомогою нескладеного перфектного часу, де у кастильському діалекті мав би використовуватися складений претеріто перфекто (*pretérito perfecto*) (*¿Qué dijiste?*; *No te oi bien*; *¿Leíste este libro?*) [3: 72].

Щодо неіндоєвропейського **баскського** діалекту, то є три теорії про його походження, з яких в даний час тільки дві мають підтримку вчених: 1) походить з Африки, оскільки містить деякі хамітські елементи; 2) походить з Кавказу, бо граматична структура корелює зі структурами мов Кавказу; 3) є змішаною мовою: структура мов Кавказу з вкрапленням хамітських елементів [4: 57].

Так як даний діалект належить до неіндоєвропейських мов, то виникають певні труднощі у його аналізі, оскільки він майже не схожий до попередніх діалектів. Через те, лише кілька моментів цього діалекту розглядатимуться.

Найдавніші запозичення баскського діалекту є кельтськими, до того ж вони дуже мізерні (*mando`mulo*, *maite`querido*, *adar`cuerno*, etc.). Основними джерелами були латинська мова та романські діалекти півострова, які впливали на мову басків протягом двох тисяч років спільного проживання. Найдавнішими латинізмами діалекту є: *liburu`libro*, *diru`dinero*, *katea`cadena*, *errege`rey*, *lege`ley*, *gerezi`cereza*, *bedeinkatu`bendición* і т.д. На етапі формування романських діалектів були запозичені лексеми *zeru`cielo*, *putzu`pozo*, *leku`lugar*, *berde`verde*, *mulokotxe`coche*, і т.д. [5: 341].

Баски не мали світської літературної традиції романських мов, тому протягом тривалого часу використовували кастильську мову як мову культури.

Здійснений огляд свідчить про те, що вивчення історії походження та розвитку діалектів є дуже важливою темою та потребує поглибленого аналізу у сучасній іспаністиці, оскільки є багато питань та сумнівів, щодо їх походження. Наведений матеріал демонструє, наскільки велика та багата мовна панорама Іберійського півострова, що сформувалась упродовж століть за наявних соціальних, історичних та географічних умов. Кожен з цих діалектів пройшов непростий шлях становлення та формування. Вони розширювались та зменшувались та виробляли спільні та риси, впливали на формування та становлення кастильської мови як офіційної мови Іспанії. Одні діалекти перейшли в мову, інші використовуються в дуже вузькому колі, деякі зникли зовсім. Подальше дослідження цієї теми надалі актуальне, хоча минуло багато століть.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. González Jiménez M. El reino de Castilla durante el siglo XIII. Historia de la lengua española / González Jiménez M. – Barcelona: Ariel, 2004. – 428 с.
2. Entwistle William J. Las Lenguas De España: Castellano, Catalan, Vasco Y Gallego-Portugues./ Entwistle William J. – Madrid: ISTMO, 1995. – 448 с.
3. Menéndez Pidal R. El dialecto leonés/ Menéndez Pidal R. – Uviéu: IDEA, 1962. – 103 с.
4. Zamora Vicente A. Dialectología española./ Zamora Vicente A. – Madrid, 1960. – 246 с.
5. Lapesa R. Historia de la lengua española/ Lapesa R. – Madrid: Gredos, 1981. – 690 с.
6. <http://corpus.rae.es/cgi-bin/crpsrvEx.dll>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Андрій Яхимець – аспірант кафедри французької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історія іспанської мови, діалекти Іберійського півострова, історія розвитку граматики та фонетики.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ

УДК 81'374:81'33

СЛОВНИК, ЯКОМУ ПРИСУДЖЕНА НАГОРОДА "WORLD MEDAL OF HONOUR" OF AMERICAN BIOGRAPHICAL INSTITUTE

Валентина ЗЕРНОВА (Полтава, Україна)

У статті розглянуто проблему (питання) щодо визначення, цілей, завдань та структури словотворчого етимологічного німецько-російського навчального словника політехнічної, будівельної, архітектурної, економічної, санітарно-гігієнічної лексики (близько 26000 слів і термінів) для студентів, аспірантів; викладачів мовних і немовних спеціальностей вищих навчальних закладів (том 1, 2, 3, 4 Київ: ІСДО, 1994, рекомендований інститутом системних досліджень освіти як словник для студентів вищих навчальних закладів).

У передмові до словника окреслено завдання та принципи побудови словника, структуру словникової статті, корпус словника, систему умовних знаків для показу словотворчої структури слів та термінів, умовні знаки для організації (групування) слів та термінів у словниковій статті, а також рекомендації, як користуватися словником. Словнику присуджена нагорода "World Medal of Honor" of American Biographical Institute.

Ключові слова: етимологічний, словотворчий, умовні знаки, терміни, словотворча структура.

This article reveals the issues, objectives, structure of word building etymological German-Russian learning dictionary: technical, architectural, economic, hygienic lexical units (nearly 26.000 words and terms) for students, postgraduate students and teachers of target languages in higher educational establishments (volume 1, 2, 3, 4. Kyiv: ICDO, 1994, recommended by Institute of system-investigations of education as a dictionary for students of higher educational establishments.

The introduction of the dictionary gives the outlines of a target and objectives of the dictionary, principles of the structure of the dictionary, the structure of the entry, the frame of the dictionary, the system of signs for performing of word formation terms, signs for word organizing / grouping in dictionary entry, and also how to work with the dictionary. The dictionary got the award of American Biographical Institute "World Medal of Honor".

Key terms: etymological, word-forming, type codes, terms, word-forming structure.

Навчальний словотворчий етимологічний німецько-російський словник політехнічної, будівельної, архітектурної, економічної, санітарно-гігієнічної лексики призначений для викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів.

Мета і завдання словника: інформувати про сучасну політехнічну, будівельну, архітектурну, економічну, санітарно-гігієнічну лексику, навчати словотворенню та етимології на матеріалі зафіксованої у словнику лексики.

Навчання словотворення здійснюється шляхом 1) репрезентації (показу) словотворчої структури німецьких слів і термінів; 2) репрезентації твірних основ (ТО) німецьких похідних термінів і словотворчих елементів (СЕ) – префіксів, суфіксів, перших і других словотворчих компонентів у складі похідних основ; 3) показу етимології твірних основ.

У процесі роботи над словником враховувалися досягнення в галузі лінгвістичних досліджень за останні десятиріччя, зокрема в лексикографії і словотворенні, а також досягнення в науці і техніці.

В основу словника покладена авторська концепція нетрадиційного підходу до вивчення словотворення в напрямку від твірних основ слів і термінів до співвідносних з ними основ похідних слів, а також нові нетрадиційні принципи написання словників, які відрізняються від існуючих традиційних /алфавітного й алфавітно-гніздового/ принципів.;

Принципи побудови словника

I. Принцип репрезентації синхронічної словотворчої основи слів і термінів полягає в ступінчастому членуванні всіх німецьких слів і термінів, включених до словника, на максимальні структурно-семантичні словотворчі компоненти (СК).

Ступінчасте членування слів на СК – це словотворчий аналіз, результатом якого є: вивчення ТО, які беруть участь в утворенні ряду похідних слів і термінів, вивчення СЕ та інших СК аж до мінімальних СК – морфем. Усі виявлені СК репрезентуються у словнику за допомогою системи умовних знаків (УЗ) з великою об'єктивністю і наочністю.

При ступінчастому членуванні основ слів і термінів на СК враховувались закони синхронічного словотворення сучасної німецької мови, розрізнялись словотворчий і морфемний аналіз, слова і основи слів, твірні і похідні основи слів і термінів.

II. Принцип репрезентації словотворчих елементів (СЕ) полягає у вичленуванні СЕ у похідних словах і термінах, включених до словника, і у введенні в словник словникових статей, присвячених параметризації (опису) найбільш продуктивних СЕ у лексиці сучасної німецької мови. Подані такі параметри: 1) СЕ і його варіанти 2) статус СЕ, 3) еквіваленти для СЕ у російській мові, 4) продуктивність /непродуктивність СЕ, 5) частотність / нечастотність СЕ, 6) твірні основи, з якими сполучається СЕ, 7) значення, що СЕ надає ТО, які з ним сполучаються, 8) приклади, які ілюструють значення СЕ, 9) рід іменників, який залежить від СЕ, 10) етимологія СЕ чи співвідношення СЕ з існуючими чи вже не існуючими основами слів, а також вказівка на мову запозичення.

III. Принцип логіко-семантичної і структурно-словотворчої організації (групування) у *словниковій статті* усіх відібраних для словника слів і термінів означає:

1) організацію в алфавітному порядку всіх виявлених шляхом словотворчого аналізу ТО і СЕ в каркасі словника. Організовані в алфавітному порядку ТО і СЕ озаглавлюють словникові статті, до складу яких входять лише ті похідні і складні слова, у яких ТО чи СЕ є першим чи другим СК; 2) організацію в алфавітному порядку всіх слів, термінів і словосполучень з першим загальним СК (ТО чи СЕ) в першу частину словникової статті. Першим загальним СК можуть бути не лише непохідні (кореневі) ТО, а й похідні ТО будь-якої структури. ТО, які озаглавлюють словникові статті, є вершинами словникових статей і називаються заголовковими твірними основами – ЗТО. Також СЕ /префікси, перші компоненти – прислівники у складі складнопохідних слів і дієслівних одиниць/, озаглавлюючи словникові статті, називаються заголовковими словотворчими елементами (ЗСЕ); 3) організацію в алфавітному порядку всіх похідних і складних основ і термінів з другим, спільним СК в другу частину словникової статті. Другим спільним СК в другій частині словникової статті є ЗТО.

Організація слів, термінів і словосполучень у відповідності з названими принципами привела до того, що більшість словникових статей являють собою словотворчі гнізда термінів. Це стосується передусім словникових статей з ЗТО корневих і похідних іменників. Гнізда складаються з двох частин-напівгнізд словникової статті. У першій частині-напівгнізді словникової статті-гнізда в алфавітному порядку згруповані терміни з першим спільним СК – ЗТО чи ЗСЕ. У другій частині-напівгнізді словникової статті – згруповані в алфавітному порядку терміни з ЗТО у функції другого спільного СК словникової статті. Таким чином, ЗТО і ЗСЕ зафіксовані у словнику в двох словотворчих функціях: у першій частині словникової статті – у ролі першого СК, у другій – у ролі другого СК (ЗТО іменників). ЗСЕ – префікси і перші компоненти складнопохідних іменників функціонують у другій частині словникової статті лише у складі СК – похідних слів.

Внаслідок впровадження у словнику III принципу створена словникова стаття нового типу.

Словникова стаття словника становить собою впорядковану відношеннями похідності сукупність ввідних німецьких термінів, з їх еквівалентом російською мовою, що характеризується структурно-семантичною спільністю першого спільного СК (основи іменника, прикметника, прислівника, дієслова, префікса, першого компонента – прислівникової частки типу *abbauen*) у першій частині словникової статті, і другого спільного СК – основи іменника, префікса чи першого прислівникового компонента (у складі похідної основи слова) у другій частині словникової статті.

Словникові статті, присвячені параметризації СЕ, мають одну частину, присвячену характеристиці СЕ з десяти параметрів.

Словникова стаття усього словника – живий організм, який може рости за рахунок введення до неї нових слів і термінів з уже зафіксованою у словнику ЗТО чи зафіксованими ЗСЕ, які виступають вершинами словникових статей. У словник можуть бути введені нові ЗТО і ЗСЕ з їх похідними. Словникова стаття – це монолітна одиниця. Це досягається завдяки тому, що у кожній словниковій статті, яку очолює та чи інша ЗТО, той чи інший ЗСЕ, згруповані терміни лише з певними ЗТО і ЗСЕ. Наприклад, після ЗСЕ – префікса *be-* згруповані лише ті терміни, у складі яких вичленяється префікс *be-*. Усі інші слова на *be-*, які не є префіксальними утвореннями з *be-*, винесені за межі словникової статті з цим префіксом. Наприклад, такі слова, як *bequem, beizen, Berg, besonders, Beton, Bett, Bezirk*, винесені із словникової статті префікса *be-* і утворюють свої словникові статті, де вони виступають, вершинами – ЗТО. Із словникової статті із запозиченим

префіксом *ko-* і його варіантами *kol-*, *kom-*, *kon*, *kor-* винесені основи, у яких *ko-*, *kol*, *kom-*, *kor-* не є префіксами. Вони – частини основ слів. Наприклад: *Kolloid*, *koagulieren*, *kommunizieren*, *kompakt*, *komplottieren*, *komplizieren*, *Konsole*. Ці основи та їм подібні розміщені у словнику після словникової статті з префіксом *ko-*. Кожна з них утворює свою словникову статтю, становлячи ЗТО словникової статті.

Усі ЗТО і ЗСЕ розташовані у словнику за алфавітом. Всередині словникових статей терміни розміщені теж за алфавітом. Виняток становлять терміни – іменники, що за своєю структурою є субстантивованими інфінітивами дієслів чи дієслівних одиниць. Ці іменники розміщені у словникових статтях відразу після ЗТО – інфінітива дієслова чи дієслівної одиниці типу *aufbauen*. Таке відхилення від алфавітного розміщення слів і термінів всередині словникових статей вжите для того, щоб показати нерозривну логічну послідовність, структурно-семантичний взаємозв'язок основи субстантивованого іменника і співвіднесеного з інфінітивом дієслова чи дієслівної одиниці, за якими вони розташовані.

Таке відхилення від алфавітного розташування слів у словниковій статті викликано також тим, що субстантивовані інфінітиви членуються на СК за допомогою особливого умовного знака, призначеного для показу словотворчої структури безафіксно-похідних основ слів.

У словнику застосовується також принцип показу етимології запозичених ЗТО і ЗСЕ. Для цього відразу після ЗТО чи ЗСЕ в квадратних дужках наводиться основа з мови запозичення (чи кількох мов) і еквівалентні цій основі німецькі та російські слова. Показ етимології ЗТО і ЗСЕ допомагає зрозуміти зміст і структуру запозичених слів і запозичених СЕ. У потрібних випадках подається тлумачення ЗТО німецькою і російською мовами.

Принципи, покладені в основу створення словника, сприяли покращанню структури двомовного термінологічного словника: показу 1) вершин словникових статей – ЗТО і ЗСЕ, які становлять структурне і семантичне ядро німецької наукової лексики, 2) словотворчої структури похідних і складних слів і термінів, 3) словникових статей з першим і другим спільним СК, 4) етимології ЗТО і ЗСЕ.

Систематична робота з цим словником допоможе зрозуміти словотворчу і смислову структуру слів і термінів, навчить виділяти у словах і термінах максимальні і мінімальні СК, ЗТО і ЗСЕ, допоможе усвідомити словотворчу структуру слів і термінів сучасної німецької мови, закони їх словотворення,

Корпус словника. У корпус словника включено близько 26000 слів і термінів. Базу словника становлять 2209 ЗТО, 242 ЗСЕ, 179 СЕ. З першим максимальним СК першої частини словникових статей зафіксовано 15370 термінів, з другим СК – 5136 термінів. У словнику. 3750 термінів-словосполучень, які входять до складу словникових статей з першим спільним СК.

У словнику здійснена перша спроба подати наукову лексику сучасної німецької мови у системі з точки зору словотворення. На основі даного словника можна скласти великі повні словники політехнічної, будівельної, архітектурної, санітарно-гігієнічної лексики. Принципи і каркас цього словника можуть бути використані для укладання двомовних (іншомовно-російських чи іншомовно-українських) словників.

Система умовних знаків для показу словотворчої структури слів і термінів.

I. УЗ // – дві скісні паралельні лінії – показує максимальні структурно-семантичні СК похідних і складних слів і термінів. Цей УЗ застосовується частіше, ніж інші УЗ. Він використовується лише для першого, ступеня, членування похідних і складних основ і ділить:

1) основи складних слів, які становлять за структурою сполучення двох максимальних СК, на два максимальних відрізки – дві ТО: *Kabel//anlage*, *wasser//reich*, *voll//bringen*, *drei//zehn*, *Fach//mann*, *auf//nehmen*;

2) основи складних слів, які становлять за структурою сполучення одночасно трьох максимальних СК – на три максимальних СК: *Ein//familien//haus*, *Ein//feld//platte*, *Zwei//lichten//fenster*;

3) основи складних числівників на три максимальних СК: числівник + сполучник + числівник або числівник + числівник + числівник *drei//und//dreißig*, *ein//hundert//zwei*, *vier//tausend//vierzig*;

4) інфінітиви дієслівних одиниць, які складаються з трьох компонентів, членуються на три максимальні СК: прийменник + ТО іменника + інфінітив *in//stand//setzen*, *in//betrieb//nehmen*;

5) основи префіксальних слів членуються на два максимальних СК: префікс + ТО: *Ge//misch*, *Ur//sprung*, *Un//fall*, *ge//samt*, *be//bauen*, *ver//bringen*, *er//setzen*, *zer//stören*, *ent//stehen*;

6) основи суфіксальних слів членуються на два максимальних СК: ТО + суфікс *die Wirt/schaft, wirtschaft//lich, die Wirtschaftlich//keit*;

7) основи префіксально-суфіксальних слів членуються на три максимальних СК: префікс + ТО + суфікс *Ge//bäu//de ← bauen, Ge//bläs//e ← blasen, be//teil//igen ← Teil, ge//räum//ig ← Raum*.

Зважаючи на те, що в сучасній німецькій мові похідні і складні слова мають найчастіше бінарну структуру /складаються з двох СК/, УЗ // членує похідне чи складне слово, як правило, на два максимальних СК. Це означає, що УЗ // використовується для членування одного слова один раз. Однак, як показано вище, у словах, – що становлять одночасне сполучення трьох максимальних СК, УЗ //застосовується двічі для відсікання трьох максимальних СК.

II. УЗ / – одна скісна лінія – використовується для членування перших двох максимальних СК, виділених на першому ступені членування, на наступні максимальні СК, якщо перший СК не є монолітною нечленованою основою /кореневим словом /, а становить собою похідне або складне слово. Як правило, УЗ / одна скісна лінія застосовується для показу наступних максимальних СК всередині перших максимальних СК, виділених і відсічених на першому, ступені членування, один раз: *ab//nutz/en ← Ab/nutz//ung, Abnutz/ungs//fest/igkeit*.

Виняток становлять основи похідних і складних слів, для репрезентації словотворчої структури яких на першому ступені членування УЗ // дві скісні паралельні лінії використовується двічі: *Ge//bäud//e – Ge/bäud//e//aufglieder/ung, in//betrieb//setzen – In/betrieb/setz//ung*.

Таким чином, у основ типу *Ge//bäu//de in//betrieb//setzen*, якщо вони беруть участь у подальшому словотворенні, УЗ / використовується двічі замість УЗ //.

III. УЗ / – пунктирна скісна лінія з двома інтервалами – показує третій ступінь членування основ похідних і складних слів, членування на наступні максимальні СК всередині тих СК, які були виділені на другому ступені членування, наприклад: *Ab/nutz/ungs//fert/ig /keit (Ab/nutz//ung + Fest/ig/keit); Ge/bäud//e/auf / glieder/ung (Ge//bäu//de + Auf/glieder//ung)*.

Ця УЗ / може використовуватися в одному слові двічі, якщо до складу основ складних слів входять:

1) основа складного слова /складнопохідного/ і основа суфіксального слова зі складним суфіксом **-igkeit**: *Ab/nutz/ / ungs//fest/ig /keit*;

2) основа складнопохідного слова і основа складного слова: *Ein/ dick/ ungs//ver / hinder / ungs//mittel*. Двічі використовується ця УЗ / в одному складнопохідному слові, якщо на першому ступені членування цього слова двічі використовується УЗ / . Наприклад: *in//stand//halten – In/stand / – halt/ungs//arbeiten – (In/stand/halt//ung)*.

IV. УЗ } – хвиляста лінія (змійка) – служить для показу наступних максимальних СК похідних і складних слів на четвертому ступені їх членування: *Ge/bäu//de//auf / glied / er/ung, Be / triebs//be / an / spruch/ung*.

V. УЗ / – пунктирна лінія з крапкою посередині – використовується для відсікання максимальних СК на п'ятому ступені членування основ похідних і складних слів: *Daten//wärm//e//be / ständ / ig /keit*.

УЗ / використовується рідко, оскільки членування німецьких похідних слів завершується, як правило, на четвертому ступені.

Слід відзначити, що система з п'яти УЗ //, /, /, /, / повністю забезпечує показ словотворчої структури похідних і складних слів, які становлять безпосереднє сполучення великих і малих максимальних словотворчих компонентів. Водночас за допомогою даної системи неможливо показати словотворчу структуру безафіксно-похідних слів, які на виступають безпосередньо сполученням основ слів чи безпосереднім сполученням основ слів з афіксами-суфіксами, префіксами. Тому для показу структури безафіксно-похідних слів, які утворюються шляхом набуття основами слів

однієї частини мови парадигми основ слів іншої частини мови або шляхом “взаємопереходу” з однієї частини мови в іншу, використовується

УЗ! – одна пунктирна скісна лінія з одним інтервалом. До безафіксно-похідних іменників належать; 1) субстантивовані інфінітиви, наприклад; *fließen* → *das Fließ/en*; *ab/saugen* → *das Ab/saug/en*; 2) іменники, утворені шляхом конверсії основ кореневих і префіксальних дієслів *be/schlagen* → *der Be/schlag*; *ge/brauchen* → *der Ge/brauch*; 3) основи складно похідних слів, співвіднесені з дієслівними одиницями: *ab/bauen* → *der Ab/bau*; *auf/bauen* → *der Auf/bau*; *auf/ziehen* → *der Auf zug*; *ab/fließen* → *der Ab/fluß*.

Умовні знаки для організації /групування/ слів і термінів у словникові статті.

1) УЗ ~ – тильда з крапкою зверху – заміняє пропущений при гніздуванні термінів у словникові статті перший спільний максимальний СК, який пишеться з великої літери: *Anfang/Leitung*, ~//*netz*; ~//*system*.

2) УЗ ~ – тильда з крапкою знизу – заміняє пертий спільний СК, який пишеться з малої букви *Hitze//grad*, ~//*bel ständig*.

3) УЗ ~ – тильда – заміняє іменник, до якого наводиться визначення, що за своєю структурою є применниковою групою слів:

Derrik m-

~ *mit Nocken//strebe* мачтово-стрелковой полкосный кран

4) УЗ ~, – тильда з комою – заміняє іменник, якого стосується визначення:

Boden m-s, =

~, *dicht(er)* плотный грунт

5) УЗ ◊ – білий ромб – сигналізує про початок першої словникової статті з першим спільним максимальним СК – ЗТО чи ЗСЕ.

blind ◊ 1. слепой. 2. глухой, наглухо заделанный (о двери, окне),

не пропускающий света. 3. ложный, фальшивый. 4. скрытый,

потайной

6) УЗ ♦ – чорний ромб – сигналізує про початок другої частини словникової статті з другим спільним максимальним СК чи другим спільним СК у складі похідного слова:

NUT

Nute f=, -n

nut//en, nut/ete, ge/nut/et vt(h)

паз, желоб, шпунт

выбирать паз(ы), желобить,

шпунтовать

◊ *Nut//hobel m-s, =*

шпунтгельбель, пазник

~//*maschin/e f, -n*

пазовый станок

~//*keil m-s, -e*

врезная шпонка, врезной

~//*stoss/maschin e f-, -n*

клин,

шпунтовый клин

шпоночнодолбежный

станок

♦ *Führ/ungs//nut f*

направляющий паз

Keil//~

шпоночный паз

7) УЗ → – стрілка вправо – сигналізує про те, що ТО даного терміна може бути знайдена у словниковій статті тієї ЗТО, на яку показує стрілка: *belag* → *beleg*; *Bund* → *bind*; *Bruch* → *brech*.

8) УЗ ← – стрілка вліво – сигналізує про ТО, від якої утворена дане слово: *Band* ← *binden*; *Bruch* ← *brechen*; *Bund* ← *binden*.

9) УЗ <> – кутові дужки – використовуються для показу етимології ЗТО і ЗСЕ:

Etage < *etage* = *Stockwerk* = этаж >

DeRRICK < *Derrick* – *ein Londoner Henker des 17. Jh.* = *Derrick* = – лондонський палач, по імені якого назван мачтовий кран >

KARKASSE < ит. *carcassa* = *Gerippe* = скелет, остов, каркас >

KAOLIN < *Gaoling* – *der Name des Berges in China* – каолин – названіє гори в Китаї; фр. каолин – глина, керамическое сырье >.

10) ( ) – круглі зустрічні дужки – показують закінчення прикметників, виділяючи тим самим їх коротку форму.

Misch//er m-s, смеситель, мешалка,

~, *fahr//bar(er)* передвижной смеситель

~ *mit Er/wärm//ung* смеситель с подогревом

11) Рисочка під літерою показує сполучні приголосні *s, es, n, en* (*Fugenelemente*),

Fabr ik/ations//ab fülle mpl отходы производства

~/gang m-es производственный процесс

Falten//balg m-es, -e сиффон; компенсатор

Falten/ balg //arm/atur f=, -en сиффонная арматура

Як користуватися словником

У даному словнику можна швидко знайти потрібний термін за допомогою ключа – алфавітного посторінкового покажчика (АПП) усіх ЗТО і ЗСЕ, включених у словник. АПП становить список усіх ЗТО і ЗСЕ словника – вершин словникових статей, розміщених у алфавітному порядку. В АПП вказані сторінки, на яких розміщені ЗТО і ЗСЕ й їх словникові статті.

Потрібний термін можна шукати за першим спільним СК, яким є ЗТО (чи ЗСЕ) словникової статті. Після того як в АПП знайдена сторінка, на якій у словнику знаходиться потрібна ЗТО чи ЗСЕ, читач відкриває вказану сторінку, знаходить ЗТО (чи ЗСЕ), потім знаходить у словниковій статті потрібний термін.

Даний словник не є великим повним словником політехнічної лексики, однак у ньому зафіксовані всі активні ЗТО і ЗСЕ. Ознайомившись з ЗСЕ – першим спільним СК терміна, читач може зрозуміти смисл терміна, який відсутній у словниковій статті.

У першій частині словникової статті можна знайти термін з першим спільним максимальним СК – ЗТО статті. У другій частині словникової статті можна знайти термін у позиції другого максимального СК – ЗТО статті.

У словникових статтях, присвячених словотворчим елементам (СЕ), можна знайти відомості про варіанти словотворчого елемента, про переклад СЕ на російську мову, приклади слів з даним СЕ.

Терміни у складі словникових статей потрібно шукати за алфавітом. Виняток становлять іменники – субстантивовані інфінітиви, які треба шукати відразу після ЗТО дієслів чи дієслівних одиниць.

Читачеві слід пам'ятати, що перед ним не алфавітний словник, у якому всі без винятку слова і терміни розміщені строго за алфавітом без урахування їх словотворчої і смислової структури.

Перед читачем перший навчальний словотворчий словник, в основу якого покладені нетрадиційні принципи. Внаслідок цього потрібні слова і терміни слід шукати за ЗТО і ЗСЕ, які підкреслені і виділені жирним шрифтом і розміщені в алфавітному порядку. Для пошуку термінів можна використати АПП.

Отже, перш ніж користуватися словником, автор пропонує читачеві вивчити передмову, систему УЗ для показу словотворчої структури слів і термінів і систему УЗ – для організації лексики у словнику.

Автор словника бажає успіхів у роботі зі словником усім тим, хто бажає ознайомитися із закономірностями у словотворенні німецької мови, з етимологією слів німецької мови, хто бажає швидше зрозуміти, запам'ятати і вивчити німецькі слова.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Словотворчий етимологічний німецько-російський навчальний словник. Політехнічна, будівельна, архітектурна, економічна, санітарно-гігієнічна лексика (близько 26000 слів та термінів) для студентів, аспірантів та викладачів мовних та немовних спеціальностей вищих навчальних закладів. Том 1. А. В. С. Д. Е. – К.: ІСДО, 1993. – 220 с.

2. Словотворчий етимологічний німецько-російський навчальний словник. Політехнічна, будівельна, архітектурна, санітарно-гігієнічна лексика (близько 26000 слів та термінів) для студентів, аспірантів та викладачів мовних та немовних спеціальностей вищих навчальних закладів. – Том 2. F. G. H. I. Q. K. L. – К.: ІСДО, 1993. – 312 с.

3. Словотворчий етимологічний німецько-російський навчальний словник. Політехнічна, будівельна, архітектурна, санітарно-гігієнічна лексика (близько 26000 слів та термінів) для студентів, аспірантів та викладачів мовних та немовних спеціальностей вищих навчальних закладів. Том 3. M. N. O. P. Q. R. S. – К.: ІСДО, 1994. – 268 с.

4. Словотворчий етимологічний німецько-російський навчальний словник. Політехнічна, будівельна, архітектурна, економічна, санітарно-гігієнічна лексика (близько 26000 слів та термінів) для студентів, аспірантів та викладачів мовних та немовних спеціальностей вищих навчальних закладів. Том 4. T. U. V. W. X. Y. Z. – К.: ІСДО, 1994. – 200 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Зернова – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської та німецької філології Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка.

Наукові інтереси: словотвір німецької мови.

УДК 81'1 + 81'44

СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ АНАЛІТИЧНИХ ДЕРИВАТИВ

Катерина ГАЙДАРЖИЙ (Миколаїв, Україна)

Стаття присвячена встановленню структури аналітичних дериватів, а також їх функцій. Етапами такого встановлення є а) звернення до твердження про тотожність структури аналітичних дериватів структурі традиційних одиниць дериватології – синтетичних (афіксальних) дериватів; б) моделювання алгоритму функціонально-зіставного аналізу дериваційного аналітизму.

Ключові слова: аналітичний дериват, аналітичний словотвірний тип, диференціація, конкуренція, компенсація.

The article is aimed at revealing the system of analytic derivatives, as well as their functions. Both the system and the functions are outlined after a) referring to the statement that the structure of analytic derivatives and the structure of traditional derivatology units, i.e. synthetic (affixal) derivatives should be identical; b) modelling the algorithm of the functional-contrastive analysis of the derivation analytism.

Key words: analytic derivative, analytic derivation type, differentiation, competition, compensation.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики вияви аналітизму на дериваційному рівні залишаються дискусійною темою. Зазначена дискусійність зумовлена тим, що сучасними мовознавцями все частіше ставиться під сумнів традиційне ототожнення словотвірної форми зі складовим компонентом слова як винятково орфографічної єдності. Так, важливість однозначного розмежування схожих за формальними ознаками, однак різних за семантично-функціональними характеристиками одиниць мови підкреслюється в роботах О. А. Дубової [1: 26 – 27], З. Н. Левіта [6], В. С. Сидорця [8] та інших дослідників. Водночас, указані вище спроби відмежування аналітичних дериватів від інших мовних одиниць виявляються недієвими за умови їх залучення до методологічного апарату контрастивного дослідження [9].

Таким чином, **актуальність поданого дослідження** полягає в нагальності створення єдиної теоретико-методологічної бази, яка уможливить послідовне визначення структури та функцій аналітичних дериватів на матеріалі типологічно різних мов. **Метою роботи** є встановлення структурно-функціональних особливостей аналітичних дериватів в англійській та українській мовах. Зазначена мета зумовлює увагу до вирішення таких **завдань**: 1) виявити істотні ознаки аналітичних дериватів; 2) залучити виявлені ознаки для створення алгоритму функціонально-зіставного аналізу дериваційного аналітизму; 3) перевірити зазначений алгоритм на його дієвість при визначенні структури та функцій аналітичних дериватів на матеріалі германських та слов'янських мов. **Об'єктом дослідження** є вияви дериваційного аналітизму. **Предметом дослідження** постають структурні та функціональні особливості аналітичних дериватів.

Відповідно до функціонально-зіставного підходу до аналізу дериваційного аналітизму з урахуванням принципу «від семантики до форми» (за О. А. Земською [2], В. Д. Каліушенком [3], Є. А. Карпіловською [4], М. Л. Халдояніді [9], J. Pekelder [10:24-27], Y. Tarasova [11]), методологічні засади виокремлення репрезентантів дериваційного аналітизму розпочинаємо зі звернення до такого положення: виокремлення аналітичних дериватів повинне ґрунтуватися на тих же засадах, що і виокремлення традиційних одиниць аналізу в дериватології – суцільнооформлених дериватів. Аналіз формально-семантичної структури традиційних одиниць дериватологічного аналізу – суцільнооформлених дериватів, що творяться за словотвірними

типами англ. $\left[\frac{N(\text{дія})}{ТБ} \rightarrow \frac{N(\text{суб'єкт дії})}{ТБ + er / or} \right]$ на зразок англ. *seller, producer, teacher* і

укр. $\left[\frac{N(\text{дія})}{ТБ} \rightarrow \frac{N(\text{суб'єкт дії})}{ТБ + ун} \right]$ на кшталт укр. *стрибун* дає змогу апелювати до таких

ознак цих мовних одиниць :

1) структурні:

а) подільність на семантичні компоненти, а саме основне лексичне значення процесуальності та словотвірне значення агентивності;

б) подільність на формальні компоненти, а саме твірні бази¹ англ. *sell-*, укр. *стриб* і словотворчі форманти англ. *-er* і укр. *-ун*;

2) графічні, а саме компактна локалізація твірної бази і словотворчого форманта як носіїв основного значення (процесуальності) і словотвірного значення (агентивності);

3) функціональні:

а) наявність відношень словотвірної мотивації між дериватами англ. *seller* і укр. *стрибун* та їх твірними базами англ. *sell* і укр. *стрибати*, при яких значення деривата може визначитися а) або через значення твірної бази, або б) як тотожне значенню твірної бази в усіх компонентах, окрім граматичного значення частини мови, як вказують В. В. Лопатін та І. С. Улуханов [7: 133];

б) здатність виражати відношення словотвірної похідності, тобто семантичної і формальної вторинності, що в сучасній мові виявляється на основі співвіднесення деривата з твірною базою, а також відбивається в його двочленній структурі, як зазначає Н. Ф. Клименко [5: 511].

Названі ознаки суцільнооформлених дериватів на зразок англ. *seller* і укр. *стрибун* дають змогу уточнити типологічну характеристику цих дериватів. Формально членована структура з компактною локалізацією компонентів цієї структури, а також семантична структура, що складається з основного та модифікаційного (словотвірного) значень, свідчать про те, що суцільнооформлені деривати як традиційні одиниці дериватологічного аналізу є виявами дериваційного синтетизму.

Водночас варто зазначити, що виявами дериваційного синтетизму є суцільнооформлені деривати, до формальної структури яких входять словотворчі форманти – афіксальні морфеми. Словотворчі форманти інших типів (як наприклад, порядок розташування твірних баз у складі деривата, зміна граматичної парадигми, чергування фонем, єдність основного словесного наголосу) не можуть бути співвіднесені з компактною чи дистантною локалізацією елементів формальної структури. Відповідно до зазначених міркувань, словотворчі форманти, що не є афіксальними морфемами, залишаються поза дихотомією *дериваційний аналітизм vs. дериваційний синтетизм*.

Оскільки дериваційний синтетизм є опозиційним корелятом дериваційного аналітизму (за диференційною ознакою *локалізація компонентів формальної структури*) [1], то логічним є пошук кореляційних зв'язків між типовими ознаками синтетичних та аналітичних дериватів. Відповідно до думки про системність словотвірних процесів, синтетичні й аналітичні деривати визнаються словотвірними одиницями, що мають тотожну структуру та функції. Диференційною ознакою синтетичних і аналітичних дериватів є графічне оформлення: синтетичні одиниці характеризуються компактною локалізацією твірної бази і словотворчого форманта, у той час як для аналітичних дериватів істотною ознакою є дистантна локалізація твірної бази і словотворчого форманта.

Відповідно до наведених міркувань, типовими ознаками аналітичних дериватів є:

1) структурні: подільність на семантичні компоненти, а саме основне значення і словотвірне значення; подільність на формальні компоненти, а саме твірну базу і словотворчий формант; 2) графічні, а саме дистантна локалізація твірної бази і словотворчого форманта як носіїв основного значення і словотвірного значення; 3) функціональні: наявність відношень словотвірної мотивації між дериватом і твірної бази; здатність виражати відношення похідності.

Необхідність створення методологічної бази для виявлення інтеграційних і диференційних ознак функціонування дериваційного аналітизму в англійській та українській мовах зумовила

¹ Використання терміна *твірна база* зумовлене тим, що інші номінації для позначення носія основного значення в складі деривата є такими, що не враховують особливості англійської та української мов (пор. терміни *базова основа, твірна частина*).

звернення до істотних ознак традиційних одиниць лінгвістичного аналізу. Відповідно до думки про системність словотвірних процесів, суцільнооформлені деривати та аналітичні деривати визнано словотвірними одиницями, що мають тотожну структуру та функції. Єдиною диференційною ознакою зазначених одиниць є графічне оформлення. Тобто, якщо суцільнооформлені деривати, або синтетичні деривати, як традиційні одиниці лінгвістичного аналізу характеризуються компактною локалізацією твірної бази та словотворчого форманта, то для аналітичних дериватів істотною ознакою є дистантна локалізація твірної бази та словотворчого форманта.

З'ясовані ознаки аналітичних дериватів можуть бути використані для моделювання алгоритму функціонально-зіставного аналізу дериваційного аналітизму на матеріалі типологічно різних мов, зокрема, германських та слов'янських. Зазначений алгоритм є сукупністю операцій, умовно розподілених на три етапи.

Перший етап алгоритму функціонально-зіставного аналізу дериваційного аналітизму присвячений встановленню системи аналітичних дериватів. Таке встановлення можливе шляхом з'ясування відповідності одиниці аналізу істотним ознакам аналітичного деривата. Цей етап складається з таких трьох операцій:

1. Визначення відповідності структури одиниці аналізу структурі аналітичного деривата. Вказана відповідність встановлюється за умови, якщо формальна структура мовної одиниці подільна на такі компоненти, як твірна база і словотвірний формант, а в семантиці мовної одиниці наявні основне лексичне значення і словотвірне значення. Перевірка формально-семантичної структури мовної одиниці на відповідність структурі аналітичного деривата передбачає залучення прийому компонентного аналізу і прийому аналізу безпосередніх складників структурного методу.

2. Зіставлення графічного оформлення одиниці аналізу з графічним оформленням аналітичного деривата. За умови, якщо структурні компоненти одиниці аналізу, а саме твірна база і словотвірний формант, є дистантно локалізованими, графічне оформлення такої одиниці аналізу може бути визнане відповідним графічному оформленню аналітичного деривата. Зазначена відповідність встановлюється в результаті використання прийому внутрішньої інтерпретації описового методу.

3. З'ясування відповідності функцій одиниці аналізу функціям аналітичного деривата. Так, за умови, що одиниця аналізу містить вказівку на відношення словотвірної мотивації і виражає відношення словотвірної похідності, така одиниця може бути визнана аналітичним дериватом. Аналіз функцій одиниці аналізу передбачає звернення до традиційних прийомів лінгвістичного аналізу, а саме прийому перефразування трансформаційного методу і прийому внутрішньої інтерпретації описового методу. Прийом перефразування трансформаційного методу використовується для встановлення можливості визначити значення похідного деривата а) або через значення твірної бази, або б) як тотожне значенню твірної бази в усіх компонентах, окрім граматичного значення частини мови. Прийом внутрішньої інтерпретації описового методу застосовується для визначення словотвірної похідності мовної одиниці, тобто її семантичної і формальної вторинності, яка в сучасній мові виявляється на основі співвіднесення похідного слова з твірною базою і відбивається в його двочленній структурі.

Оскільки поданий алгоритм ураховує істотні ознаки аналітичних дериватів, то залучення цього алгоритму уможливіло послідовне відмежування аналітичних дериватів від аналітичних морфологічних форм, словосполучень і фразеологічних одиниць.

Відмежування аналітичних дериватів від аналітичних морфологічних форм досягається за рахунок різниці у формально-семантичній структурі цих одиниць. У той час, як до складу аналітичного деривата входять твірна база як носій основного лексичного значення і словотвірний формант як показник словотвірного значення, аналітичні форми становлять собою єдність основи (носій лексичного значення) і форматива (носій морфологічної семантики). Наприклад, мовна одиниця англ. *the most attractive* не може бути визнана аналітичним дериватом, оскільки форматив англ. *the most* є показником граматичної категорії ступенів порівняння прикметників, тобто семантики морфологічного типу.

У свою чергу, відмежування аналітичних дериватів від словосполучень і фразеологізмів уможливілюється тим, що поділ на компоненти формальної структури аналітичного деривата збігається з його поділом на семантичні компоненти – основне лексичне значення і словотвірне значення. Для словосполучень і фразеологізмів не є характерним поділ на безпосередні

складники, один з яких є носієм власне словотвірної семантики. Наприклад, словосполучення укр. *хімічний завод* і фразеологічна одиниця англ. *to paint a black picture* не можуть бути визнані аналітичними дериватами з огляду на те, що жоден з безпосередніх складників цих мовних одиниць не є носієм словотвірної семантики.

Можливість відмежування аналітичних дериватів від аналітичних морфологічних форм, словосполучень і фразеологізмів створює передумови для послідовного аналізу дериваційного аналітизму на матеріалі англійської та української мов.

Другим етапом алгоритму функціонально-зіставного аналізу дериваційного аналітизму є упорядкування виявленої системи аналітичних дериватів різної частиномовної належності за аналітичними словотвірними типами. Нагальність такого моделювання зумовлена визнанням аналітичного словотвірного типу сумірною одиницею для зіставлення особливостей функціонування дериваційного аналітизму на матеріалі англійської та української мов. Упорядкування виявленої системи аналітичних дериватів різної частиномовної належності за аналітичними словотвірними типами забезпечується залученням прийому лінгвістичного моделювання конструктивного методу.

Третій етап алгоритму функціонально-зіставного аналізу дериваційного аналітизму передбачає з'ясування особливостей функціонування репрезентантів дериваційного аналітизму в англійській та українській мовах. Таке з'ясування забезпечується аналізом відношень між аналітичними словотвірними типами та іншими продуктивними словотвірними типами, що задіяні в словотворенні дериватів певної частини мови. Зазначений аналіз становить сукупність таких шести операцій:

1. Моделювання продуктивних словотвірних типів, що задіяні в словотворенні дериватів певної семантики (за частиномовним принципом). Залучений методологічний апарат: прийом лінгвістичного моделювання конструктивного методу.

2. Визначення типологічної характеристики продуктивних словотвірних типів, що задіяні в словотворенні вказаних дериватів певної частини мови. Залучений методологічний апарат: зіставний метод.

3. Виявлення синонімічних зв'язків між аналітичними словотвірними типами та іншими продуктивними словотвірними типами, що задіяні в словотворенні дериватів певної частини мови. Залучений методологічний апарат: прийом компонентного аналізу структурного методу.

4. Встановлення відношень диференціації між синонімічними аналітичними словотвірними типами та іншими продуктивними словотвірними типами, що задіяні в словотворенні дериватів певної частини мови, за умови, що ці словотвірні типи розрізняються за такими ознаками: а) семантика; б) закономірності сполучуваності твірної бази і словотворчого форманта; в) стилістичне забарвлення. Так, семантична диференціація синонімічних словотвірних типів полягає в тому, що за цими типами творяться деривати з актуалізованими додатковими відтінками значення, наприклад: у субстантивній підсистемі: пор. аналітичний словотвірний тип

англ. $\left[\frac{V(\text{процес})}{ТБ} \rightarrow \frac{N(\text{особа})}{ТБ + \text{man}} \right]$ і синтетичний словотвірний тип англ. $\left[\frac{V(\text{процес})}{ТБ} \rightarrow \frac{N(\text{особа})}{ТБ + er} \right]$,

за якими творяться деривати англ. *work man* 'особа, яку наймають для ручної роботи' і *worker* 'особа, що працює' відповідно. Формальна диференціація словотвірних типів виявляється у тому, що для аналітичних словотвірних типів не характерні обмеження сполучуваності твірної бази і словотворчого форманта (на протигагу синтетичним чи аморфним словотвірним типам), наприклад: у дієслівній підсистемі: пор. аналітичний словотвірний тип без формальних обмежень

укр. $\left[\frac{Adj(\text{ознака})}{ТБ} \rightarrow \frac{Adj(\text{набуття ознаки})}{\text{стати} / \text{зробитися} + ТБ_{instr.}} \right]$: укр. *стати помаранчевим* і синтетичний

словотвірний тип укр. $\left[\frac{V(\text{процес})}{ТБ} \rightarrow \frac{V(\text{набуття ознаки})}{\text{за} + ТБ} \right]$, за яким творяться дієслова переважно

від відприкметникових дієслів: укр. *зачерствіти*. Стилiстична диференціація словотвірних типів знаходить вияв у закріпленні цих одиниць за визначеним стилем, наприклад, у субстантивній підсистемі: пор. відношення між аналітичним словотвірним типом

англ. $\left[\frac{V(\text{процес})}{ТБ} \rightarrow \frac{N(\text{особа})}{ТБ + \text{man}} \right]$, який є схемою творення переважно стилістично немаркованих

дериватів: англ. *point man*, *repair man*, та синтетичними словотвірними типами

англ. $\left[\frac{V(\text{процес})}{ТБ} \rightarrow \frac{N(\text{особа})}{ТБ + \text{ant} / \text{ent}} \right]$ і англ. $\left[\frac{V(\text{процес})}{ТБ} \rightarrow \frac{N(\text{особа})}{ТБ + \text{ard}} \right]$, за якими творяться стилістично марковані назви осіб наукового стилю: англ. *informant*, розмовного стилю: англ. *drunkard*.

5. Виявлення відношень конкуренції між синонімічними аналітичними словотвірними типами та іншими продуктивними словотвірними типами за умови, що в зазначених словотвірних типах відсутня різниця в таких ознаках: а) семантика; б) закономірності сполучуваності твірної бази і словотворчого форманта, в) стилістичне забарвлення. Наприклад, у дієслівній підсистемі:

див. аналітичний словотвірний тип укр. $\left[\frac{Adj(\text{ознака})}{ТБ} \rightarrow \frac{V(\text{надання ознаки})}{\text{робити} + ТБ_{\text{instr.}}} \right]$ і синтетичні словотвірні

типи укр. $\left[\frac{Adj(\text{ознака})}{ТБ} \rightarrow \frac{V(\text{надання ознаки})}{ТБ + \text{и}} \right]$, укр. $\left[\frac{Adj(\text{ознака})}{ТБ} \rightarrow \frac{V(\text{надання ознаки})}{ТБ + \text{ува}} \right]$,

укр. $\left[\frac{Adj(\text{ознака})}{ТБ} \rightarrow \frac{V(\text{надання ознаки})}{ТБ + \text{а}} \right]$, за якими творяться назви дій з семантикою надання

ознаки: укр. *робити яскравим, веселити, марнувати, рівняти*.

6. Встановлення компенсаційної функції аналітичних словотвірних типів за умови, що ці словотвірні типи не мають синонімічних корелятивів і є єдиними зразками поповнення складу дериватів певної семантики в межах визначеної частини мови. Наприклад, аналітичні словотвірні типи з узагальненою семантикою процесуальності, які активізуються, коли виникає необхідність: а) винести в позицію підмета в реченні не суб'єкта дії, а непрямого об'єкта дії, пор. англ. *He proposed to me* і *I accepted a proposal of his*; б) винести в позицію підмета в реченні не суб'єкта дії, а об'єкта дії, пор. англ. *Doctor operated on her* і *She underwent an operation*; в) дати вичерпну характеристику дії через використання прикметників як носіїв атрибутивної семантики, пор. укр. *ретельно проаналізувати на різних рівнях* і *провести ретельний різнорівневий аналіз*; г) конкретизувати семантику дієслова, наприклад, аналітичні деривати укр. *займатися штангою*, *займатися гімнастикою* містять сему 'професійно'; аналітичні деривати англ. *give a drink, have a look* – сему 'однократність' тощо.

Таким чином, необхідність створення методологічної бази для виявлення інтеграційних і диференційних ознак функціонування дериваційного аналітизму в англійській та українській мовах зумовила звернення до істотних ознак традиційних одиниць лінгвістичного аналізу. Відповідно до думки про системність словотвірних процесів, суцільнооформлені деривати та аналітичні деривати визнано словотвірними одиницями, що мають тотожну структуру та функції. Єдиною диференційною ознакою зазначених одиниць є графічне оформлення. Тобто, якщо суцільнооформлені деривати, або синтетичні деривати, як традиційні одиниці лінгвістичного аналізу характеризуються компактною локалізацією твірної бази і словотворчого форманта, то для аналітичних дериватів істотною ознакою є дистантна локалізація твірної бази і словотворчого форманта.

З'ясовані ознаки аналітичних дериватів використано для моделювання алгоритму функціонально-зіставного аналізу дериваційного аналітизму. Такий алгоритм передбачає три етапи, під час яких встановлюються 1) система аналітичних дериватів; 2) репертуар аналітичних словотвірних типів, за якими творяться виявлені аналітичні деривати; 3) відношення диференціації, конкуренції, компенсації між словотвірними типами, які є аналітичними, та словотвірними типами, що належать до синтетичних / аморфних.

Запропонований алгоритм функціонально-зіставного аналізу дериваційного аналітизму може бути використаний для послідовного опису явища дериваційного аналітизму на матеріалі типологічно різних, зокрема германських та слов'янських, мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дубова О. А. Типологічна еволюція морфологічних систем української і російської мов / О. А. Дубова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 302 с.
2. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М. : КомКнига, 2005. – 224 с.
3. Каліушенко В. Д. Відмінникові дієслова в німецькій і українській мовах / В. Д. Каліушенко // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологія. – 2003. – № 4 (50). – С. 82-86.
4. Карпіловська С. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація / С. А. Карпіловська. – К. : Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, 1999. – 297 с.
5. Клименко Н. Ф. Похідність / Н. Ф. Клименко // Українська мова: Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 511.

6. Левит З. Н. О понятии лексической аналитической единицы / З. Н. Левит // Проблемы лексикологии и грамматики (материалы симпозиума «Аналитические конструкции в лексике») / [отв. ред. З. Н. Левит]. – Минск : МПНН, 1967. – С. 5-19.
7. Лопатин В. В., Улуханов И. С. Словообразование. Основные понятия / В. В. Лопатин, И. С. Улуханов // Русская грамматика. – в 2-х т. – Т.1. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – М. : Наука, 1980. – С. 133-142.
8. Сидоренко В. С. Неоднословное наименование действия у восточных славян – избыточность или необходимость / В. С. Сидоренко. – Мозырь : Изд-во Мозыр. гос. пед. ин-та, 1993. – 92 с.
9. Стародуб К. А. Репрезентанти аналітизму на морфемно-дериваційному рівні та критерії їх виокремлення / К. А. Стародуб // Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. – Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2011. – Вип. 23. – С. 88-92.
10. Pekelder J. Le Tertium Comparationis en Linguistique Contrastive : Problèmes et Méthodes / J. Pekelder // Linguistica Pragensia. – 2010. – Vol. XX/1. – С. 22-36.
11. Tarasova Y. Contrastive Linguistics and the Linguistic Field Theory / Y. Tarasova // Poznań Studies in Contemporary Linguistics. – 1992. – Vol. 27. – С. 67-77.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Гайдаржий – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської філології, заступник директора Інституту філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв.

Наукові інтереси: зіставне мовознавство, дериватологія, теорія мовної комунікації.

УДК 811.161.2'

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗВ ЕМОЦІЙНИХ ЯВИЩ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Наталія ГРИГОРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У центрі уваги пропонованої статті знаходиться дериваційний аспект емотивів-номінативів субстантивного рівня в англійській та українській мовах, а саме засоби та способи словотворення, їхня продуктивність для цієї групи лексики та вплив на семантику досліджуваних одиниць.

Ключові слова: назва емоційного явища, спосіб словотвору, твірні основа, формант, словотвірне значення, похідне слово.

The paper suggests the investigation of the derivational aspect of the English and Ukrainian nominative emotive units, namely of the types and means of word-formation, their productivity and influence on the meaning of the items.

Key words: emotional phenomenon, nominative emotive units, types of word-formation, the base, the formative element and its meaning, derivative.

Значний внесок у розвиток словотвору як окремої мовознавчої дисципліни зробили В. В. Віноградов, Т. М. Возний, І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко, О. С. Кубрякова, Н. Г. Озерова, В. М. Русанівський, О. М. Тихонов; можливості словотвору досліджувалися О. А. Земською, З. М. Волоцькою, О. Д. Мешковим, З. А. Харитончик, С. С. Хідекель та ін. За словами М. П. Кочергана, універсальної методики контрастивного дослідження словотвору ще не створено, але досить обґрунтовано об'єктом зіставних розвідок стають словотвірні категорії, словотвірні гнізда та словотвірні парадигми, у той час як зіставлення способів словотворення в різних мовах розкриває специфіку «техніки» словотворення в зіставлюваних мовах [4: 143].

У процесі зіставного дослідження англійських та українських іменників на позначення емоційних явищ [2] словотвірний аспект досліджуваного матеріалу було залишено поза увагою, оскільки він не підпадав під завдання дисертаційної роботи. Але в ході опрацювання англійських та українських емотивів-номінативів було накопичено інформацію стосовно їхніх структурних характеристик, яка і пропонується в цій статті.

Метою розвідки є опис інвентарю дериваційних засобів субстантивної лексики на позначення емоційних явищ в англійській та українській мовах, а також визначення залучених способів словотворення та їхньої продуктивності для досліджуваних лексичних угруповань. Проаналізовано зв'язок форми та змісту, тобто вплив семантики формантів на лексичне значення похідних; зроблено спробу виявити подібності та відмінності у структурно-семантичних особливостях англійських та українських назв емоційних явищ.

Матеріалом дослідження є 671 англійський та 771 український іменники зі значенням «емоція», «емоційний стан», «емоційний стан-ставлення», «емоційний стан-властивість», тобто емоційне явище розглядається як будь-який вияв зміни в емоційній сфері людини, який може позначатися в мові як абстрактна сутність, якій надано предметності (емоція), властивість людини у певний момент (стан охопленості емоцією) або переживання, спрямоване на когось / щось (почуття). Архаїзми та діалектизми на зразок англ. *annoy*_{obs} 'прикрість'; *dole*_{dial.} 'сум'; *despite*_{arch.} 'злоба'; *bowels*_{arch.} 'жаль'; *gladsomeness*_{arch.} 'радість'; *drearihead*_{arch.} 'понурист';

*loneliness*_{arch.} ‘самота’; *miseration*_{obs.} ‘біль’; *pleasance*_{arch.} ‘уподоба’ / укр. *тяжа*_{заст.}, *фасола*_{діал.} ‘горе’; *нізьма*_{діал.}, *пасія*_{діал.} ‘гнів’; *шваба*_{заст.} ‘образа’; *отуха*_{діал.} ‘утіха’; *фудулія*_{діал.} ‘пиха’; *срам*_{заст.}, *устид*_{діал.} ‘сором’; *пуд*_{діал.} ‘страх’; *тусок*_{діал.} ‘туга’ та ін. не залучалися до аналізу.

Оскільки досліджувані назви емоційних явищ – це іменники абстрактної семантики, тобто це передані категоріальними формами субстантива назви станів, процесів, якостей людини, що мисляться поза зв’язком із нею, то можна вважати, що ми аналізуємо реалізацію словотвірної категорії абстрактності на матеріалі англійських та українських емотивно-номінативних одиниць.

Поділ обраних лексем на непохідні та похідні виявився неоднозначним. З одного боку, англійська мова насичена як словами іншомовного походження, так і запозиченими засобами деривації – вони історично асимілювалися в мові й розглядаються як продуктивне знаряддя словотвору, у той час як чимало іншомовних назв емоційних явищ вважаються непохідними, хоча мають складну морфемну будову в мові походження: напр., англ. *dismal*, *melancholy* ‘сум’; *surprise* ‘подив’; *balance*, *comfort*, *harmony* ‘спокій’; *concern* ‘турбота’; *despair* ‘відчай’; *respect* ‘повага’; *disgust*, *odium* ‘огида’; *distress* ‘горе’; *phobia*; *enthusiasm*; *nirvana*; *angst* ‘страх’ / укр. *паніка*, *нірвана*, *гармонія*, *меланхолія*, *ностальгія*, *інтерес*, *екстаз*, *дискомфорт*, *конфуз*, *азарт*, *шок*, *ентузіазм*, *ніетет*. Тобто, афікси, що втратили своє значення, потенційно зберігаючи властивість бути виокремленими, перестають бути афіксами [1: 120]. До таких одиниць з «пасивно-складною» морфемною будовою відносимо 69 англ. та 47 укр. назв емоційних явищ, навіть якщо певні афікси виявляють регулярність (напр., *nostalgia*, *phobia*, *odium*, *tedium*, *misery*, *mercy* / укр. *десперація*, *екзальтація*, *депресія*, *анатія*). Деякі спільні для мов індоєвропейської сім’ї запозичення отримали своєрідний семантичний розвиток у мовах дослідження: *emotion* ‘хвилювання’ – *емоція* ‘почуття’, *sympathy* ‘співчуття’ – *симпатія* ‘прихильність’, *pathos* ‘жаль’ – *пафос* ‘запал’, *frustration* ‘розчарування’ – *фрустрація* ‘напруга, неспокій’, *spleen* ‘злість’ – *сплін* ‘пригнічення’.

З іншого боку, для англійської мови є характерним збіг основних форм багатьох однокореневих слів, що відносяться до різних частин мови (70 назв емоцій співпадають за формою з відповідними дієсловами, часом – і з прикметниками) – але інколи те, що для сучасної мовної свідомості постає як результат конверсії, фактично може не мати до неї відношення. Наприклад, у давньоанглійський період відокремлення граматичних морфем дієслів призвело до збігу їхніх форм з іменниковими: *love*, *shame*, *fear*, *hope*, *worry*, *hate*, *fret*, *dread*, *care*; асимільовані французькі запозичені дієслово та іменник поступово співпали за формою: *doubt*, *trouble*, *solace*, *comfort*, *concern*. Отже, питання конверсійної похідності англійських емотивів-номінативів заслуговує окремого ґрунтовного вивчення. До іменників, утворених від дієслів за допомогою конверсії, зараховуємо 4 англійських назви емоційних явищ: *fluster*, *flutter* ‘хвилювання’, *bother* ‘турбота’, *upset* ‘розлад’.

Крім того, оскільки сфера емоцій багата на лексику метафоричного характеру, тобто назвами емоційних явищ нерідко є назви конкретних речей у переносному значенні (випадки вторинної номінації), то варто зазначити, що 56 англ. та 11 укр. непохідних одиниць набули абстрактного значення «емоційний стан» завдяки семантичній деривації, а не процесам словотворення: напр., англ. *cold* ‘холод’; *craze* ‘захоплення’; *gall*, *venom* ‘злість’; *ease*, *calm* ‘спокій’; *stew* ‘тривога’; *fume* ‘гнів’; *dazzle* ‘засліплення’; *maze* ‘замішання’; *heat*, *fire* ‘запал’ / укр. *біль*; *вогонь* ‘натхнення’; *хміль* ‘піднесення’; *холод* ‘байдужість’; *тепло* ‘доброта’; *жовч* ‘злоба’.

Таким чином, простих основ серед досліджуваних назв емоційних явищ досить небагато (41 англ. / 23 укр. од.), але вони, як правило, виявляються домінантами виявлених синонімічних рядів: напр., англ. *pride*, *bliss*, *guilt*, *qualm*, *glee*, *fury*, *ire*, *woe*, *joy* / укр. *віра*, *гнів*, *жаль*, *мука*, *надія*, *пиха*, *тривога*, *сором*, *страх*, *жах*, *сум*, *печаль*, *туга*.

Похідні емотиви-номінативи субстантивної групи (75,3 % англійської, 89,5 % української вибірки) мотивуються прикметниковими, дієслівними, дієприкметниковими, деколи – іменниковими основами. Через збереження дієслівних сем, носіями яких є, як правило, префікси та суфікси, значення «емоційний стан» у досліджуваних формах модифікується: так, очевидними або латентними є семи «активність / пасивність набуття стану» (*resentment* ‘образа, обурення’ – *fascination* ‘захоплення, зачарованість’), «перебування у стані / набуття стану» (*шаленство* – *приголомшення*, *лютість* – *осатаніння*), «процесуальність / результативність» (*enjoyment* – *satisfaction* ‘задоволення’), «однократність / багатократність» (*полегшення* – *захоплення*) тощо.

Афіксація, як один з основних способів словотворення, діє з часів праіндоєвропейської мови. Суфіксальний спосіб, як її різновид, є провідним в індоєвропейських мовах та найпоширенішим у

сучасній українській. У нашому дослідженні його частка складає 86,1 % для англійських та 83,5 % (без «нульової» суфіксації) – для українських похідних назв.

Питома частка англійських абстрактних іменників утворюється за допомогою давньоангл. суфікса **-ness**, аналогом якого можна вважати найпродуктивніший український формант **-ість** зі словотвірним значенням «абстрагована ознака», який поєднується з **прикметниковими** (160 англ. / 157 укр. од.), **дієприкметниковими** (24 англ. / 161 укр. од.) та **дієслівними** (2 укр. од.) твірними. Залежно від мотивуючої основи, похідні можуть позначати:

а) почуття – напр., англ. *happiness*, *blessedness* ‘щастя’, *homesickness* ‘ностальгія’, *hopelessness* ‘безнадія’, *weariness* ‘нудьга’ / укр. *цікавість*, *гордість*, *злість*, *вдячність*, *радість*, *заздрість*, *впевненість* та ін. (вплив семантики твірного слова на похідне є темою окремого дослідження);

б) емоційну якість людини (яка, контекстуально отримуючи характер ситуативної чи постійної, стає тимчасовим станом або емоційною рисою характеру) – англ. *curiousness* ‘цікавість’, *sheepishness* ‘боязкість’, *kindness* ‘доброта’, *merriness* ‘веселість’, *resentfulness* ‘ображеність/образливість’ / укр. *сердитість*, *щасливість*, *приятність*, *спокійність*, *сумнуватість*, *байдужість*, *безрадісність*, *нетерплячість*, *меланхолійність*, *підозрілість*;

в) активно набутий емоційний стан – англ. *contentedness* ‘задоволеність’, *devotedness* ‘захопленість’ / укр. *піднесеність*, *закоханість*, *заінтересованість*, *роззубленість*, *зняжковлість*, *оскаженілість* та ін.;

г) пасивно набутий емоційний стан – англ. *confusedness*, *disconcertedness* ‘спантеличення’, *vexedness* ‘роздратованість’, *dejectedness* ‘пригніченість’ / укр. *розбитість*, *переляканість*, *обсоромленість*, *приголомшеність* та ін.

Суфікс **-ity** синонімічний **-ness**, але утворює абстрактні іменники від прикметників на **-al**, **-ail**, **-an**, **-ar**, **-able** (хоча зустрічаються і пари, що підтверджує спорадичність сполучуваності англійських основ та формантів або демонструє їхню взаємодію): *certainity* ‘певність’, *serenity* ‘спокій’, *timidity* / *timidness* ‘полохливість’, *hilarity* / *hilariousness* ‘веселість’, *malignity* ‘злобність’, *curiosity* ‘цікавість’, *animosity* ‘ворожість’ (45 од.). Схожа ситуація із суфіксом **-ance(ancy)/-ence(ency)**, який додається до: а) прикметників на **-ant**, **-ent**: *arrogance* ‘пиха’, *abhorrence* ‘огида’, *repentance* ‘каяття’, *buoyancy* ‘веселість’, *diffidence* ‘невпевненість у собі’, *despondency* ‘відчай’, *malignancy* ‘злісність»; б) дієслів: *reliance* ‘довіра’, *annoyance* ‘досада’, *disturbance* ‘неспокій’ (40 од.). Французький еквівалент **-ness** – суфікс **-(t)ude** – не відрізняється регулярністю (7 од.): *gratitude* ‘вдячність’, *solicitude* ‘турбота’, *beatitude* ‘блаженство’ та ін.

Одиниці, утворені від **дієслів** за допомогою суфіксів **-анн-(я) / -янн-(я)**, **-енн-(я) / -єнн-(я)**, **-інн-(я)** в українській мові та романських **-ion**, **-sion**, **-ation**, **-fication** – в англійській (із словотвірним значенням «абстрагована дія / продукт дії»), становлять чималий масив досліджуваних назв емоційних явищ (81 англ. / 151 укр. од.) і розподіляються між такими семантичними підтипами: «емоційний процес / тривалий стан» – англ. *anticipation* ‘сподівання’, *hesitation* ‘сумнів’, *depression* ‘смуток’, *apprehension* ‘побоювання’ / укр. *бентеження*, *тішення*, *хвилювання*, *горювання*, *шкодування*, *щеміння*; «емоційне ставлення до об’єкта» – англ. *adoration*, *admiration* ‘захоплення’, *suspicion* ‘підозра’, *detestation* ‘відраза’ / укр. *милування*, *обожнювання*, *зневажання*, *співчування*, *боготворіння*; «набутий емоційний стан / результат каузуючої емоції дії» – англ. *satisfaction* ‘задоволення’, *stupefaction* ‘здивування’, *infuriation* ‘розлюченість’ / укр. *натхнення*, *зворушення*, *обурення*, *утихомирення*, *замішання*, *розчарування*, *оторопіння*, *просвітління* та ін.

Абстрактні іменники, утворені від дієслів емоційного стану за допомогою франц. **-ment**, набувають значення акту позначуваної дії або її результату – пасивного стану: *merriment* ‘веселощі’, *excitement* ‘хвилювання’, *amazement* ‘здивування’, *bewilderment* ‘збентеження’, *disappointment* ‘розчарування’, *discouragement* ‘зневіра’ (35 од.).

Словотвірний тип **verb + -ing** синтезує значення «процес / емоційне переживання» та «почуття» у 15 англійських віддієслівних іменниках: напр., *misgiving* ‘побоювання’, *liking* ‘симпатія», *suffering* ‘страждання», *mourning* ‘скорбота», *loathing* ‘огида».

Іншими англійськими прикладами суфіксального словотвору в сфері емоцій є: а) **adj + -th** – *ruth* ‘жаль», *wrath* ‘лють», *mirth* ‘веселість», *warmth* ‘теплота»; б) **noun + -ship** – *friendship* ‘дружелюбність», *worship* ‘пошана»; в) **verb + -ure** – *composure* ‘спокій», *pleasure* ‘насолада», *discomfiture* ‘зняжковіння»; г) **verb + -al** – *approval* ‘схвалення», *despisal* ‘зневага». Зустрічаємо випадки збереження запозичених та стародавніх формантів – давньоанглійських компонентів складних слів (*boredom*, *hatred*), середньоанглійських надбань з романських мов (*honour*, *ardour*,

favour, rancour, amour), латинських афіксів, продуктивних дотепер (*scepticism, pessimism, antagonism*), сучасної версії французького *-ie* (*jealousy*).

Українські словотвірні типи **прикм. + -ощ-(і)** та **прикм. + -от-(а)** досить регулярні серед назв емоційних явищ: *ревнощі, жалощі, прикрощі, лютощі, радощі, веселощі, гордощі* (конкретизація абстрактних понять) (11 од.); *тягота, сумота*^{рідко}, *сухота*^{нар.-поет.}, *нудота, гіркота, теплота, гордота, соромота*^{розм.}, *певнота, доброта* (словотвірне значення «опредметнена ознака») (14 од.). Суфікс **-от-(а)** може приєднуватися і до дієслівної твірної основи: *гризота, турбота, скорбота* (словотвірне значення «опредметнений процес») – похідні цього типу консоліднують значення «емоційний стан + вияв».

Словотвірний тип **прикметник + -ств-(о)** репрезентований 9 одиницями: *шаленство, блаженство, злорадство, марнославство, зухвальство* (значення «емоційний стан або емоційна властивість + вияв»). Він наближений до типу **дієслово + -ств-(о)**, який більш характерний для назв поведінки, хоча присутній і в сфері емоцій: *презирство, невірство, ремство* (значення «емоційний стан-ставлення + вияв») (4 од.).

Іменники зі значенням суб'єктивної оцінки є характерним явищем української мови (15 од.). Значення зменшеності реалізується в назвах емоцій за допомогою суфіксів **-ок, -очок, -(е)чок-(о):** *страшок, смуточок, щастячко, коханнячко*. Особливого відтінку пестливості надає суфікс **-оньк-(а)**, який носії мови приєднують навіть до назв негативних переживань: *досадонька, журбонька, тугонька, скорботонька, скрутонька, утіхонька, відрадонька*. Значення негативного, зневажливого ставлення реалізовано лише в лексемі *сентиментальщина*.

Словотвірний тип із суфіксом **-б-(а)** представлений невеликою кількістю утворень від безпрефіксних дієслів: *журба, тужба*^{рідко}, *каяття* (словотвірне значення «абстрагована дія»). Суфікс **-й-** в одних випадках зберігся (*довір'я*), в інших – уподібнився до попереднього м'якого приголосного (*сум'яття, каяття, завзяття, прихилля*), а інколи – зник, залишивши по собі м'якість (*безстрастя*). Спостережено й інші суфіксальні схеми структурної будови дериватів. Поодинокими є такі випадки, як, напр., *любов, теплінь, порожнява, холоднеча, кривда, боязнь / приязнь, утішка / настрашка, злоба / жалоба / шаноба, струсанина / скаженина, трагізм / песимізм / скептицизм*.

Типовим способом творення назв емоційних явищ в українській мові є «нульова» суфіксація – переведення мотивуючої основи до іншої частини мови шляхом відкидання суфіксів та інших постфіксальних морфем (як формальних показників дієслів чи прикметників), інколи поєднане з приєднанням закінчення (в науковій свідомості існують різні погляди на природу такого дериваційного процесу, що відображено в його можливих назвах – безсуфіксний спосіб, усічення, фонетичний спосіб, англ. *back-formation*). Отже, 76 укр. одиниць (11 % похідних) є втіленням таких словотвірних типів: 1) **дієслово** → **іменник** чоловічого роду зі словотвірним значенням «опредметнена дія / результат дії» (у випадку досліджуваної лексики значення «душевний стан» мотивується дієсловами фізичної дії в переносному значенні – *попуст(-ити), струс(-ити), розпал(-ити), надлом(-ити), захват(-ити)*, а значення «почуття» – дієсловами ментальної, емоційної дії – *подив(-увати), пострах(-ати), сумнів(-атися), осуд(-ити), переляк(-ати)* та ін.); 2) **дієслово** → **іменник + -а** (з можливими морфонологічними змінами) – *образ(-ити)-а, розрад(-ити)-а, підозр(-ити)-а, по/дяк(-увати)-а, поваг(-жати)-а, утіх(-шити/ся)-а, розгуб(-итися)-а, знемог(-ти)-а* та ін.; 3) **прикметник** → **іменник** зі значенням «опредметнена ознака» (*лють(-ий), спокій(-ний), яр(-ий), тиш(-хий)-а*). Випадки «фальшивої конверсії» в англійській мові нагадують цей спосіб деривації по формі, але не є таким по суті.

Творення похідних префіксальним способом належить до внутрішнього іменникового, прикметникового чи дієслівного словотвору. Оскільки такі префікси, як англ. **com-** (*commotion, compassion*), **re-** (*rejoicing*), **in-/im-** (*inspiration, impassivity*), **in-/ir-/im-** (*indifference, irreverence, impudence*), **un-** (*uneasiness, uncomfotableness*), **dis-/mis-** (*disapproval, misgiving*) / укр. **перед-** (*передчуття*), **спів-** (*співчуття*), **про-** (*просвіток*), **без-** та **не-** (*нестями, нетерплячка*), потрапляють у структуру назв емоційних явищ переважно в складі твірної основи (хоча можуть бути саме іменниковими), говорити про префіксальне словотворення вбачаємо за можливе лише стосовно формантів зі значенням відсутності того, на що вказує основа (як самостійна одиниця), тобто про випадки антонімії – англ. *unease, discomfort* 'тривога', *unconcern* 'байдужість', *unhappiness* 'нещастя', *uncertainty, incertitude* 'непевність', *mistrust* 'недовіра', *displeasure* 'прикрість', *disenchantment* 'розчарування', *disrespectfulness* 'неповага', *irresolution* 'нерішучість', *impatience* 'нетерпіння' (54 од. (в т.ч. 16 од. з безсуфіксними основами)) / укр. *безнадія, невіра*,

недовіра, неповага, нелюбов, неспокій, неприязнь, невпевненість, незадоволення, нетерпіння та ін. (34 од. (в т.ч. 17 од. з можливим префіксом **не-** у твірної прикметникової основи: напр., *негречний* → *негречність*)).

У кількох українських формах – *присмукток, притуга, пристрасть* – спостережено префікс **при-**, значення якого важко прослідити (ймовірно, це «неповна / легка форма чогось» або «супроводжуючий / той, який при чомусь іншому» (порівняймо, *присмак*)). Таким чином, 10,7 % англійських та 4,9 % українських похідних назв емоційних явищ можна назвати утвореними шляхом префіксації.

Особливістю процесів афіксації є їхня взаємодія. Так, префіксально-суфіксальним способом утворено українську лексему *безвір'я* (**без-**+**вір(а)**+**й**+**а**).

Осново- і словоскладання мають різну питому вагу в словотвірних системах різних мов і є продуктивними в англійській та українській мовах – за даними досліджень, в англійських текстах це 26,7 %, а в українських – у два рази менше [4: 154]. Англійські складні слова сфери емоцій нараховують 31 одиницю (6,1 % похідних): *comedown_{slang}* ‘занепад духу’, *pinprick* ‘прикрість’, *soul-sickness*, *heartache*, *heartbreak* ‘душевний біль’, *goodwill* ‘доброзичливість’, *self-confidence* ‘впевненість у собі’, *self-righteousness* ‘самовдоволеність’, *self-pity* ‘жаль до себе’, *low-spiritedness* ‘сум’, *ill-humour*, *bad-temper* ‘роздратованість’, *fellow-feeling* ‘симпатія’, *ill-feeling*, *ill-will* ‘ворожість’ та ін.

Серед українських похідних назв емоційних явищ композитні іменники становлять 2,2 % (15 од.): *маловір'я, зловтіха, рівновага, дивовижа, самовтіха, самопошана, самоповага, самозневажання / самозневага, самозабуття*. Очевидним є факт превалювання форм, утворених за допомогою слова **сам** та службової морфемі **-о-**, які реалізують значення «емоційне ставлення суб'єкта до себе», як і англійські форми з **self-**. Зазначимо, що чимала кількість похідних (6 англ. / 13 укр. од.) утворилася суфіксальним способом від кількакореневих прикметників та дісприкметників, тому на ад'єктивному рівні «лексики емоцій» частка основокладання більша: англ. *downheartedness* ‘пригнічення’, *brokenheartedness* ‘горе’, *shamefacedness* ‘соромливість’, *lovesickness* ‘знемагання від кохання’ / укр. *життєрадісність, зловорожість, холоднокровність, дружєлюбність, сердобольність, самовдоволеність, самозахоплення, утихомирення* та ін.

На периферії словотвірної системи назв емоційних явищ в англійській та українській мовах знаходимо випадки лексикалізації множини – відповідно 3 % та 0,7 % похідних (англ. *(the) creeps_{colloq.}* ‘страх’, *(the) mopes*, *(the) blues*, *(the) dumps, doldrums, sullens* ‘пригнічення’, *pangs, scruples* ‘муки сумління’, *raptures* ‘захват’ / укр. *тортури, сльози* ‘страждання’, *защопори* ‘страх’, *присмерки* ‘безнадія’, *сентименти* ‘надмірна чутливість’), редуплікації – 0,2 % (англ. *shilly-shally_{inform.}* ‘нерішучість’) та усичення – 0,6 % (англ. *stress* (←**distress**), *fancy* (←**fantasy**), *hip(hippo)_{colloq.}* (←**hypochondria**)).

Отже, англійська та українська мови мають багато спільного в дериваційній природі назв емоційних явищ: суфіксація, префіксація та основокладання є найпродуктивнішими способами іншого словотвору; афікси твірних основ збагачують семантику похідних; префіксальний спосіб деривації розширює ряди назв емоцій спільнокореновими антонімами; словотвірні значення формантів абстрактних іменників модифікують значення опредметненого почуття, варіюючи його від «переживання», «емоційного стану» до «емоційної властивості», «емоційного ставлення», «результату емоційного впливу»; певна частка назв емоційних явищ в обох мовах є результатом метафоричної номінації. Розбіжності стосуються: явища конверсії англійських емотивів-номінативів та «нульової суфіксації» в українських формах; насиченості англійської лексичної та словотвірної системи запозиченнями; наявності багатьох синонімічних формантів у системі англійського словотвору назв емоційних явищ; характерної для української лексики тенденції залучати словотвірні засоби суб'єктивного оцінювання.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Виноградов В. В. Вибрані праці : Лексикологія і лексикографія. – [отв. ред. В. Г. Костомаров]. – [Т. 3]. – М. : Наука, 1977. – 312 с.
2. Григоренко Н. М. Особливості семантичного простору назв емоційних явищ в англійській та українській мовах : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.17 / Наталія Миколаївна Григоренко. – Донецьк, 2013. – 190 с.
3. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : Гнізда слів з вершинами-омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. – К. : Українська енциклопедія, 2002. – 912 с.
4. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 424 с.
5. Сікорська С. С. Українсько-російський словотворчий словник / С. С. Сікорська. – К. : Освіта, 1995. – 256 с.
6. Словник української мови : в 11-ти томах. – К. : Наукова думка, 1970-1980.

7. Online Etymology Dictionary by Douglas Harper, 2001 – 2014. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com>
 8. The Oxford English Dictionary / [Ch. Ed. James A. N. Murray]. – Oxford University Press, 1970. – Vol. 1-12.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Григоренко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексична семантика, емотивна лексика.

УДК 811.111'373:81'38

**ЛЕКСИЧЕСКАЯ КОМПОЗИЦИЯ: ОТ ДЖЕФРИ ЧОСЕРА
К ДЖОНУ МИЛЬТОНУ**

Людмила ДЕМБОВСКАЯ, Ярослава КОЗИНА (Киев, Украина)

Стаття присвячена проблемі розвитку системи лексичної композиції в діахронічному аспекті на ранніх стадіях становлення англійської літературної мови. На матеріалі твору Джона Мільтона «Загублений рай» аналізуються структурно-семантичні та функціонально-стилістичні особливості композитів у порівнянні з такими ж лексичними утвореннями в творі Джефрі Чосера «Кентерберійські історії». На основі цього аналізу встановлюються закономірності розвитку системи лексичної композиції в досліджувані періоди.

Ключові слова: композит, система лексичної композиції, структурна семантика, функціонально-стилістичні особливості, структурна модель, метафора, епітет.

This article focuses on the problem of development of the compounding system in diachronic aspect on the early stages of establishing of literary English. Structural-semantic and functional-stylistic peculiarities of compounds in J. Milton's work "Paradise Lost" as compared with the same ones in J. Chaucer's "Canterbury Tales" have been analyzed. Regularities of development of the compounding system are under consideration.

Key words: compound word, system of compounding, structural semantic, functional-stylistic peculiarities, structural model, metaphor, epithet.

Процесс становления и развития системы английского литературного языка на всем его протяжении напрямую связан с развитием системы словообразования. И если системность языка уже давно ни у кого не вызывает сомнений, то о системности словообразования до недавнего времени речь не шла вообще; даже само существование словообразования как языкового уровня либо в принципе подвергалось сомнению, либо допускалось лишь с определенными оговорками [1: 16].

Применение синергетического подхода к исследованию процессов английского словообразования позволило обосновать системность словообразования и определить его место как открытой системы в суперсистеме английского языка [3: 59].

Полностью соглашаясь с основными положениями теории С.М. Еникеевой, считаем необходимым уточнить положение в этой системе композитного словообразования. Создание композит в схеме словообразования по С.М. Еникеевой рассматривается как один из способов словообразования – словосложение [3: 74]. Однако, при более детальном рассмотрении оказывается, что термин «словосложение» не отражает в полной мере всех процессов, происходящих при возникновении композит. Еще О.Д. Мешков в свое время указывал на специфичность сложных слов и определенное отстояние словосложения от других способов словообразования [4: 4].

Словосложение (композиитообразование) выходит за рамки одного языкового (лексического) уровня, образование композит вовлекает также и морфемный, и синтаксический, а иногда и фонологический урны языковой системы. От самой композиты может образоваться лексико-семантический или синонимический ряд. При этом новообразованная лексема не является простой суммой значений ее конститuentов, а представляет собой качественно новое образование. Возникновение композит, их возможная дальнейшая деривация, или, на оборот, потеря аффиксов при узуализации наталкивает на предположение о наличии такого системного фактора, как тяготение к равновесию и развитию. Таким образом, композитная вербокреация проявляет признаки открытой системы, способной к саморазвитию [1: 17].

Исходя из вышеизложенного, считаем лексическую композицию [1:19] подсистемой в макросистеме английского словообразования [там же: 18], и находим необходимым проследить динамику ее развития в диахронии.

Актуальность данного исследования заключается в продуктивности лексической композиции для пополнения словарного состава английского языка, начиная с первых этапов становления литературного английского языка, до наших дней.

Композитные лексемы встречаются, хоть и в весьма ограниченном количестве, уже в «Беовульф» [5]; последующими существенными для развития английского литературного языка общепризнанно считаются «Кентерберийские истории» Джеффри Чосера (среднеанглийский период) и «Потерянный рай» Джона Мильтона (ранненовоанглийский период).

Целью этого исследования является комплексный анализ структурно-сложных лексем Дж. Мильтона, а также установление закономерностей развития системы лексической композиции в сравнении с произведением Дж. Чосера.

Объект исследования – композиты в творчестве Дж. Мильтона; предмет – структурно-семантические и функционально-стилистические особенности сложных лексем Дж. Мильтона.

Материалом исследования являются 178 структурно-сложных лексем (173 текстовых фрагмента), изъятых методом сплошной выборки из произведения Дж. Мильтона «Потерянный рай».

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- инвентаризовать структурно-сложные лексемы Дж. Мильтона;
- классифицировать их по частеречевой принадлежности и структурным моделям;
- определить структурно-семантические и функционально-стилистические особенности выбранных композит в соответствующих текстовых фрагментах;
- установить закономерности развития системы лексической композиции от Дж. Чосера до Дж. Мильтона.

По частеречевой принадлежности анализируемые композиты делятся на четыре группы: имена существительные, имена прилагательные, глаголы и наречия, причем существительные (68 единиц) и прилагательные (94 единицы) составляют подавляющее большинство. Что касается структурных моделей, по которым образованы сложные лексемы Дж. Мильтона, они весьма разнообразны. Субстантивные композиты образованы по моделям n+n (преобладающее большинство – 47 единиц), a+n, num+n, prep+n, adv+n. Прилагательные преимущественно образованы по моделям n+PI, a(adv)+PI, n+PII, a(adv)+PII, хотя встречаются и адъективные композиты, образованные по другим структурным моделям: n+a, adv+a, а также парасинтетические композиты типа (n+n)ed, (a(adv)+n)ed, (num+n)ed. Частеречевая принадлежность композит модели n+like определяется только в контексте ввиду специфичности данного вида композит. Менее разнообразны структурные модели наречий: adv+adv, prep+adv; глагольная группа представлена двумя фразовыми глаголами prep+v: *out-flew*, *up-turn* и несколькими глаголами over+v.

Синтаксические функции анализируемых композит типичны для соответствующих частей речи, хотя, в отличие от произведения Чосера, в рассматриваемом тексте уже встречаются существительные в атрибутивной функции:

As when to them who saile

Beyond the CAPE OF HOPE, and now are past

MOZAMBIC, off at Sea North-East windes blow

SABEAN Odours from the spicie shoare

Of ARABIE the blest, with such delay

Well pleas'd they slack thir course, and many a League

Cheard with the grateful smell old Ocean smiles.

Структурная и функциональная семантика анализируемых композит типична для современного английского языка: номинация действующих лиц, неодушевленных предметов, явлений и их характеристика. Ввиду специфичности композитных лексем, а именно их свойства объединять в одном слове название референта и его основные признаки, композитная номинация является весьма важным источником создания стилистических средств в художественном произведении: сравнений, метафор, разного рода эпитетов.

Наиболее многочисленной группой эпитетов в анализируемом тексте являются оценочно-описательные эпитеты с преобладанием либо оценочной, либо описательной семы в зависимости от контекста и целей автора.

The Pilot of some small night-founder'd Skiff,

Deeming some Island,...

В эпитетной конфигурации *night-founder'd Skiff* преобладает описательная сема, в то время как в следующем примере в большей степени на первый план выходит сема оценки:

That SATAN with less toil, and now with ease

Wafts on the calmer wave by dubious light

*And like a **weather-beaten** Vessel holds
Gladly the Port, though Shrouds and Tackle torn; ...*

Существенную роль в анализируемом тексте играют также метафорические эпитеты, образно характеризующие действующих лиц, предметные и абстрактные референты. Например:

*...the **Love-tale**
Infected SIONS daughters with like heat,
Whose wanton passions in the sacred Porch
EZEKIEL saw, ...*

Здесь метафорическая эпитетная конфигурация используется для характеристики персонажей – девушек, живущих в сказочном придуманном мире, не имеющем ничего общего с настоящей земной жизнью.

Следующий пример представляет эпитетную конфигурацию, описывающую непрочность весенних романтических настроений:

*As Bees
In spring time, when the Sun with Taurus rides,
Poure forth thir populous youth about the Hive
In clusters; they among fresh dews and flowers
Flie to and fro, or on the smoothed Plank,
The suburb of thir **Straw-built** Cittadel,
New rub'd with Baume, expatiate and confer
Thir State affairs.*

Нередко Мильтон использует прием одушевления предметных или абстрактных референтов, усиленный метафорическим эпитетом:

*...with him Enthron'd
Sat **Sable-vested** Night, eldest of things,
The consort of his Reign; ...*

Сравнение как стилистический прием обычно имеет маркеры типа *as, like etc.*, которые сигнализируют об определенном образном сходстве вещественных или абстрактных референтов. Ввиду специфичности композитных лексем такие структуры являются нецелесообразными, поскольку могут быть заменены одним словом, содержащим компонент *-like*, и превращают сравнительную конструкцию в компаративный эпитет. Примерами не прямых компаративных эпитетов могут быть следующие:

1) *Because thou hast, though Thron'd in highest bliss
Equal to God, and equally enjoying
God-like fruition, quitted all to save
A World from utter loss, and hast been found
By Merit more then Birthright Son of God,
Found worthiest to be so by being Good,
Farr more then Great or High; ...*

2) *And chiefly Thou O Spirit, that dost prefer
Before all Temples th' upright heart and pure,
Instruct me, for Thou know'st; Thou from the first
Wast present, and with mighty wings outspread
Dove-like satst brooding on the vast Abyss...*

Таким образом, преобладающими стилистическими средствами, построенными с использованием композит, являются эпитеты: описательно-оценочные, метафорические и компаративные.

Что касается концептуальной семантики анализируемых структурно-сложных лексем, следует остановиться на существительных. Ввиду специфичной тематики произведения концептуальная семантика преобладающего числа субстантивных композит сконцентрирована на понятиях «божественное» и «дьявольское». К концептосфере «БОЖЕСТВЕННОЕ» относятся лексемы *Arch-Angel(s), Demy-Gods, Arch-chimic Sun, God-head, etc.*; к концептосфере «ДЬЯВОЛЬСКОЕ» следует отнести существительные *Man-slaughter, Hell-hounds, Night-Hag, Arch-Enemy, Arch-fiend etc.*

На периферии этих концептосфер локализуются адъективные композиты, образованные по структурным моделям *n+PI*: *all-ruling Heaven, Heav'n-warring Champions, ever-threatning storms,*

high-climbing Hill, all-chearing Lamp, full-blazing Sun, sweet-smelling Herbs, sea-faring men etc.; n+PII, a(adv)+PII: *sin-bred, heav'nly-born, light-armed, ill-joind Sons, earth-born, seventimes-wedded Maid, vertue-proof, triple-mounted, thunder-struck etc.*; и парасинтетические: *harply-footed Furies, Hell-doomed, love-labor'd song, deep-throated, fourfold-visag'd Foure, high-seated top, grey-headed men etc.*

Сравнив аналізувану групу структурно-сложных лексем с такими же, изъятими из произведения Дж. Чосера, приходим к заключению о количественном и качественном развитии системы лексической композиции. Из 216 композит (198 текстовых фрагментов) «Кентерберийских историй» количественно преобладают существительные и наречия времени и направления с компонентами *ever-* и *-ward*. Встречаются также неопределенные местоимения, такие как *somewhat, forasmuch, evereach*, отсутствующие у Дж. Мильтона.

По структуре субстантивные композитные лексемы Чосера не весьма разнообразны: n+n, a+n, PI+n, num+n. Однако структурные модели прилагательных отличаются большим разнообразием. По сравнению с композитной лексикой Мильтона, у Чосера отсутствуют адъективные сложные слова с первопричастным компонентом, однако наличествуют прилагательные с первыми компонентами *be-* и *to-*, чего не наблюдаем ни у Мильтона, ни у других более поздних авторов художественных текстов.

Функционально-стилистически у Чосера преобладают прямые компаративные эпитеты, в то время как в произведении Мильтона основная масса эпитетов – описательно-оценочные, а среди компаративных – косвенные. Такое различие можно объяснить как тенденциями в развитии системы лексической композиции, так и особенностями идиостиля автора. Мы склонны предполагать в равной степени влияние обоих указанных факторов.

Таким образом, в анализируемом произведении Дж. Мильтона наблюдаем не только разнообразие структурных моделей композит, а также качественный сдвиг в сторону именных частей речи, и, соответственно, стилистическое многообразие, способствующее возрастанию образности и экспрессивности текста.

Перспективными считаем дальнейшее изучение развития системы лексической композиции в диахроническом аспекте, а также в различных терминосистемах.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Дембовська Л.М. Прямая і непряма композитна номінація в англійській мові: соціодискурсивний аспект : дис... канд. філол. наук:10.02.04/ Дембовська Людмила Михайлівна. – Київ, 2011. – 233 с.
2. Дембовська Л.М., Козіна Я.М. Біля витоків лексичної композиції: Джефрі Чосер/ Л. М. Дембовська, Я.М. Козіна // Актуальні питання філології. – 2013. – Випуск V. – С. 82 – 92
3. Єнікєєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови / Єнікєєва С. М. – Запоріжжя: Запорізький національний університет. – 2006. – 303 с.
4. Мешков О. Д. Проблемы композитной семантики (на материале субстантивного словосложения английского языка): автореф. дисс.... д-ра филол. наук: 10.02.04 / Мешков Олег Давидович. – М., 1988. – 29 с.
5. Оноприенко Т. Н. Эпитет в системе тропов современного английского языка (Семантика. Структура. Прагматика): дисс....канд. филол. наук: 10.02.04 / Оноприенко Татьяна Николаевна. – Житомир, 2002. – 188 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Людмила Дембовська – кандидат філологічних наук, вчитель англійської та німецької мов вищої категорії, вчитель-методист спеціалізованої школи з поглибленим вивченням англійської мови № 159, м. Києва.

Наукові інтереси: композитне словотворення, дискурсивні аспекти функціонування лексичних одиниць у різних типах дискурсу, шляхи поповнення словника сучасної англійської мови.

Ярослава Козіна – вчитель англійської мови вищої категорії, вчитель-методист спеціалізованої школи з поглибленим вивченням англійської мови № 159, м. Києва.

Наукові інтереси: композитне словотворення, дискурсивні аспекти функціонування лексичних одиниць у різних типах дискурсу, шляхи поповнення словника сучасної англійської мови.

УДК 811.161.2'373.611

НОРМАТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ДЕВЕРБАТИВІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Інна ДЕМЕШКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто проблемні питання дериваційних відношень, напрямків морфологічних трансформацій, складні процеси, пов'язані з використанням варіантних формантів та з утвердженням національної ідентичності у словотвірній морфології девербативів і відповідність їх словотвірним нормам української літературної мови.

Ключові слова: *девербативи, система, напрямки словотвірної мотивації, словотвірна норма, неолексема-девербатив.*

The article deals with the problematic issues of derivation relationships, lines of morphological transformations, complex processes associated with the use of variational formants and with the establishment of national identity in wordforming morphonology of verbal derivatives and with their correspondence to wordforming standards of the Ukrainian language.

Key words: *verbal derivatives, system, lines of word-forming motivation, wordforming standards, verbal derivatives as neolexemes.*

Постановка проблеми. В українському мовознавстві активізовані дослідження динаміки словотвірної системи, потенційних можливостей словотворення, їх активної реалізації в мовленнєвій практиці, проблем відповідності / невідповідності мовних явищ, процесів відповідним нормам, зокрема словотвірним, системності норми, динаміці і змінності кодифікованих норм. У контексті назрілої потреби перейти від опису окремих нових слів до систематизації мовних явищ, поповнення ними словотвірних гнізд сучасної української мови; установлення, як взаємодіють система, узус, ідіолект, визначення спільного й відмінного; розгляд провідних ресурсів української номінації, специфіки національної ідентичності на словотвірному рівні. На нові процеси в українському словотворенні впливають позамовні (активне запозичення до лексики неолексем та терміноодиниць, запозичених основ та афіксів; піднесення культурного рівня населення) і мовні чинники (використання автохтонних словотвірних варіантів, збереження самотності національного словотворення) (2 : 4; 7 : 3; 6 : 53).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Словотвірним проблемам похідних протягом останніх років були присвячені праці К. Г. Городенської, О. А. Земської, О. П. Єрмакової, В. П. Ізотова, С. В. Ільєсова, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, О. С. Кубрякової, Н. Ф. Клименко, О. О. Лукашанця, А. М. Нелюби, Н. А. Ніколіної, В. П. Олексенка, І. Онхайзера, О. В. Петрухіної, Л. І. Плотнікової, Т. В. Попової, Л. В. Рацибурської, О. А. Стишова, О. О. Тараненка, І. С. Улуханова, В. Г. Фатхутдинової, Н. О. Янко-Триницької та інших учених. Дослідження морфологічних особливостей віддієслівних новотворів субстантивної й ад'єктивної зон у сучасній українській мові як мікросистеми, що склалася в процесі еволюції мови, має значний теоретико-пізнавальний і практичний інтерес.

Соціально-політичні зміни в суспільстві, посилення спонтанності публічного мовлення призвели до послаблення нормативних правил утворення і вживання мовних одиниць, розквіту мовної творчості, а розвиток економічних і міжкультурних зв'язків з іншими країнами – до збільшення запозичень (переважно з англійської мови) і до інтернаціоналізації лексики. Стійкість української дериваційної системи і її структурних одиниць забезпечується за рахунок гніздової і типової організації.

Строката мовна практика, дискусії довкола мовного питання, зокрема довкола завдань і перспектив динаміки української мови з гостротою ставлять проблему встановлення, вироблення критеріїв норми для кодифікації нових слів [6 : 22]. У визначенні мовної норми С. Я. Єрмоленко вказує на подвійну природу норми: «Норма мовна – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови і суспільства» [5 : 420]. Тобто мовна норма – це системне і суспільне явище. Нормативним є мовне явище, для якого обов'язковим є дотримання вимог системи мови і поширення та визнання суспільством (узусом). Л. П. Кислюк зазначає, що «динаміку словотвірної норми задає явище конкурування одиниць у сучасній мовній практиці, в основі якого лежить паралельне називання одного об'єкта» [6 : 55].

Мета статті – розгляд проблемних питань дериваційних відношень. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) розглянути проблемні питання дериваційних відношень, напрямків морфологічних трансформацій; 2) визначити складні процеси, пов'язані з використанням варіантних формантів та з утвердженням національної ідентичності в словотвірній морфології девербативів і відповідність їх словотвірним нормам української літературної мови; 3) дослідити морфологічні особливості віддієслівних новотворів субстантивного і ад'єктивного блоків сучасної української мови; 4) установити морфологічні явища характерні для новотворів-девербативів.

Виклад основного матеріалу. Українські мовознавці, досліджуючи динаміку сучасної словотвірної норми (Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко та ін.), вважають, що серед тенденцій, які характеризують зміни в словотвірній нормі, найвиразнішою є тенденція націоналізації (автохтонізації), яка маніфестує специфічні риси національних мов і виявляється в зміцненні національних варіантів. Посилюється інтелектуалізація української мови за рахунок

зростання абстрактної лексики: назв абстрактних дій (*інвестування, кріолікування*) та ознак (*манкуртство, самопрезентація*), збільшення кількості складних слів (*зубопротезолікування, автовантажомобиле перевезення*). Активну роль у сучасній українській номінації відіграє словотворення, що оформляє нові слова, пристосовує до норм літературної мови неозапозичення. Потужним засобом творення неологізмів та новотворів виступають афіксація, осново- та словоскладання. Останнім часом у творенні неологізмів активізувалося багато суфіксів на зразок *-изаці́й-/-ізаці́й-, -аці́й-, -н'н'-, -ець, -ник, -іад(а), -щин(а), -атор, -ер*. Деякі суфікси втрачають свою продуктивність: *-от(а), -оц(і), -ств(о)*. Продуктивно використовуються запозичені префікси *супер-, ультра-* [7 : 4].

На сучасному етапі, спираючись на активні словотвірні моделі, відбувається блокування іменників на позначення назв осіб на *-чик / -щик,*

-щиц'-, деяких запозичень на користь *-ач, -ник, -ець (-івець), -ач; -ниц'-*: *настройщик – настроювач, екіпіровщик – екіпірувальник, комп'ютерщик – комп'ютерник, закройщик – закрійник, кровельщик – покрівельник, зломщик – зломник, наговорщик – обмовник, перекупщик – перекупник, лімітчик – лімітник, шліфовщик – шліфувальник, обманщик – ошуканець (брехун), мусорищик – сміттяр, автопогружчик – автовантажувач; дилер – торговець; обмеження девербативів на *-к(а)* з процесуальною семантикою за рахунок розширення функціонування моделі на *-н'н'-*: *парковка – паркування, поставка (газу) – постачання (газу), розвідка – розвідування (корисних копалин), стиковка – стикування (корабля), трактовка – трактування (питань), заміна активних дієприкметників девербативами субстантивного та ад'єктивного блоків: мітингуючі – мітингувальники, агітуючі – агітатори, виконуючий – виконувач (обов'язків), виснажуюча – виснажлива (програма), виступаючі – промовці (заявили) [1]; у відносних прикметниках – розширення дії моделі із суфіксом *-ов(ий)*: *бізнесовий, спонсоровий*; іменників на *-изаці́й- /-ізаці́й-*: *доларизація, бартеризація, мінізація*; фемінітивів: *дизайнерка, лідерка, міністерка, манікюрниця*; блокування прикметників на**

-ональн(ий) на користь моделей на *-н(ий)*: *категоріальний – категорійний*; усунення прикметникових похідних на *-очн(ий)* на користь моделей на *-ов(ий)*: *виставочний – виставковий, оціночний – оцінковий / оцінний*; витіснення дієслівних інтерфіксів *-ир-/-ір-*: *продюсирувати – продюсувати*; конкурування і заміна калькованих префіксів на питомі моделі: *обез-* на *зне-* (*обезболити – знеболити, обездолений – знедолений* (народ)) та ін.

Матеріали сучасних ЗМІ пропонують девербативи субстантивної зони на *-н'н'-* від іншомовних дієслів, при цьому втративши словотвірні способи розрізнення дії та наслідку: *аверсування, конверсування; глобалізація*тн. Для нових похідних зі значенням абстрактної дії характерним є черзкроковий словотвір (творення не від дієслова, а безпосередньо від іншомовного іменника): *брендування, спікерування*.

У науковій літературі неодноразово зазначалося, що аналізові нових словотвірних явищ, спричинених глобалізаційними впливами, процесів освоєння новітніх запозичень бракує критичної лінгвістичної оцінки, фахових рекомендацій щодо потреби й доцільності їх уживання [2 : 4]. Дослідники констатують лексико-словотвірні інновації, з'ясовують структурно-семантичні особливості, але не прогнозують ситуацію стосовно негативних впливів деяких запозичень, утворень неолексем за їхнім зразком. В українських ЗМІ використовуються запозичення і новотвори, утворені за словотвірними моделями англійської мови: *бізнес-захоплення, бізнес-видання, піар-дійство, піар-вітвір, піар-прорив, піар-заходи, інтернет-трансляція, інтернет-послуга, інтернет-зв'язок, інтернет-залежність, інтернет-переказ, медіа-підтримка, медіа-працівник*. К. Г. Городенська зазначає, що багато з таких іменників уже зафіксовано в орфографічних словниках, незважаючи на те, що вони деформують системно зумовлену граматичну норму української літературної мови виражати атрибутивність за допомогою прикметника, обмежують відіменникове творення прикметників, і зауважує, що це дає підстави констатувати їхній деструктивний вплив на українське прикметникове словотворення, призведе до перетворення словотвірної моделі, не характерної для граматичної системи української літературної мови в продуктивну, спричинить внутрішній тиск на цю систему [Там само : 4]. Такі новотвори є порушенням словотвірних норм, тому нормативним є використання замість початкових означальних іменникових компонентів *бізнес-, піар-, інтернет-, медіа-* вживання спільнокореневих прикметників *бізнесовий, піарівський, піарний, інтернетний, інтернетовий, інтернетівський, медійний* або синонімічні прикметники: *бізнесова (комерційна, вигідна, прибуткова) справа, бізнесові захоплення, бізнесові видання, піарівське дійство, піарівський витвір, піарівський прорив, піарівська пропозиція, піарівські заходи, інтернетний*

(міжмережевий) зв'язок, інтернетний переказ, інтернетна залежність, інтернетна послуга, інтернетна трансляція, медійний працівник (працівник ЗМІ), медійна підтримка (підтримка ЗМІ), медійне життя (життя ЗМІ). Необхідно зазначити, що запозичення з англійської мови, які освоєні українською мовою як складні іменники, хоча в українській мові вони не є юкстапозитами: *біг-борд*, *боді-гард*, *веб-сайт*, *веб-сторінка*, *плей-оф*, *плей-мейкер*, *дайв-послуги* та ін. Написання подібних запозичень порушують і чинні орфографічні норми про правопис складних слів. За орфографічними нормами української мови слова на зразок *бігборд*, *бігмак*, *білборд*, *бодигард*, *онлайн* слід писати разом. Хоча в нових орфографічних словниках надається перевага написання подібних слів через дефіс. За чинним «Українським правописом» усі складноскорочені слова пишуться разом, але неправильно оформлені аббревіатури, що використовувалися в мовній практиці українських ЗМІ, як професіоналізми, зафіксовані в орфографічних і тлумачних словниках, тобто їх кодифіковано, при цьому порушено критерії норми для кодифікації.

При творенні девербативів субстантивної та ад'єктивної зон переважають комплексні морфонологічні операції (охоплюють два і більше видів морфонологічних операцій). Словотвірні гнізда з вершинними дієсловами в процесі еволюції мови набувають певних складників на позначення: 1) назв осіб: *відроджувальник*, *впроваджувач*, *грантодавець*, *апелювач*, *зцілювач*, *пожертвувач*, *паркувальник*, *рекламолюб*; 2) опредметнених дій (станів): *легітимізація*, *лобіювання*, *всезрівнялівка*, *трубоподіл*, *почутини*, *словотеча*; 3) конкретних понять: *рубанець*: Кодовані **рубанці** (титри до сюжету).

У творенні девербативів загальною морфонологічною операцією є усічення дієслівної фінали, що супроводжує зміну акцентної позиції, у комплексі з іншим морфонологічним засобом (консонантні чергування на морфемному шві, вокалічні – у кореневій морфемі, інтерференція, а інтерфіксація виявлена у творенні складних слів, міжкореневими морфемами). Трансформації зазнають переважно кінцеві консонанти кореневих морфем. Процес деривації уможлиблюють морфонологічні операції, які трансформують твірну основу в похідну.

Досить актуальним і основним залишається питання мотивації для словотворення, оскільки співвідношення мотиватора і мотивата становить сутність дериваційного процесу і дериваційного механізму. Урахування структурних і семантичних особливостей похідного дозволяє виявити твірне слово. Реконструкція вершинних дієслів словотвірних гнізд дає можливість правильно визначити напрямок словотвірної мотивації, морфонологічний тип і встановити морфонологічну модель. Лексичне значення слова, етимологічний аналіз, крім словотвірного, сприяє з'ясуванню напрямку мотивації і визначенню походження слова: перед нами дієслово чи відіменникове дієслово.

Враховуючи етимологію слів, визначаємо відсубстантивне походження дієслів: *двиг* → *двіг/а/ти* (пересувати, носити) (псл. *dvigtі, ітератив *dvidzati „підіймати, зрушувати”, похідне від іменника *dvigь „розсоха, розгалужена гілка (що використовується як важіль для підймання ваги)» (ЕСУМ, 2 : 16);

жаль – *жаліти*, *жалкувати*, *жалувати*; *лік*¹ (лічба; результати підрахунків) → *лічіти* (рахувати) (ЕСУМ, 3 : 259), *лік*² (ліки), *лік(а)* (засоби лікування) → *лікар*, *лікувати* (ЕСУМ, 3 : 260); *ліквідація* → *ліквідувати* (від англ. liquidation з лат. liquidus „бути рідким; бути очевидним”) (ЕСУС, 3 : 260); *міра* → *мірити*, *міряти* – *змірити*, *замірити*. На основі семантичних і формальних особливостей слів можна визначити такі десубстантиви: пор., *ганьба* → *ганьбити* (1. Вкривати ганьбою (у 2 знач.); безчестити). 2. Виразити осуд; засуджувати (СУМ, 2 : 27); *гарантія* → *гарантувати* (давати гарантію в чому-небудь) (СУМ, 2 : 29); *гармонія* → *гармонізувати* – піддавати гармонізації (СУМ, 2 : 32); *гарнір* → *гарнірувати* (додавати гарнір) (СУМ, 2 : 34); *гатка* → *гатіти* (робити гатку або греблю, відгороджуючи воду) (СУМ, 2 : 40); *лідер* → *лідирувати* (іти першим у якому-небудь змаганні; бути лідером 2) (СУМ, 4 : 509), *мітá* (заст. помітка) → *мітити*¹ (ставити мітку на кому-, чому-небудь) (СУМ, 4. : 755), *писк* → *пищати* (видавати писк (про комах, птахів, тварин)) (СУМ, 6 : 375), *цитáта* → *цитувати* (наводити цитату(и)) (СУМ, 11 : 221).

Із 1860 словотвірних гнізд із вершинним дієсловом, 342 – словотвірні гнізда з вершинними дієсловами іншомовного походження. Морфонологічні позиції у СГ з вершинними питомими дієсловами (членованими і нечленованими) [3; 4] та дієсловами іншомовного походження детермінують дії таких морфонологічних правил: усічення дієслівної основи при творенні похідних, консонантні альтернації в кореневій морфемі на другому і третьому ступенях деривації.

Пор. морфологічні трансформації в девербативах іншомовного походження: *прециз/увá/ти* – *прециз'-ij(a)* (з/з'), *прецизій-н(ий)*, *прецизійн'-ість* (н//н'); *претенд/увá/ти* – *претенд-єнт*, *претєнз'-ij(a)* (д/з').

Останнім часом актуалізується морфологічний аспект вивчення неолексем з огляду на високу продуктивність окремих словотвірних і морфологічних типів, морфологічних моделей нових слів у сучасній українській мові, зокрема неолексем-девербативів. Неологічний бум у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. відображений у ЗМІ, публіцистиці, літературній критиці, художніх творах, які досить швидко реагують на зміни в суспільному житті. Основним джерелом поповнення виступає розмовний словотвір і оказіональні новотвори.

Інноваційні утворення поповнюються за рахунок дериваційних засобів характерних для української словотвірної системи й при цьому активізуються наявні в українській мові словотвірні типи і морфологічні моделі. В українській мові словотвірну парадигму віддієслівних інновацій субстантивної зони на позначення діяча формують питомі суфікси *-ник* (*-івник*), *-ець*, *-ач*,

-тель, форманти іншомовного походження *-ант*, *-атор* (*-изатор*): *відкріпник*, *державобудівник*, *державолюбець*, *зарплаточекач*, *довіритель*, *приватизатор*; опредметненої дії (стану) формують питомі форманти *-н'н'*-, а також суфікс іншомовного походження *-ізацій-*: *пролонгування*, *легітимізація*. Композити на позначення опредметнених дій (станів), абстрактних і конкретних понять становлять продуктивні словотвірні типи із суфіксами *-н'н'*, *-ен'н'*-, нульовим суфіксом: *україновиховання*, *етнодержаво-*, *світлолюдостворення*, *ленінопад*.

Для дериватів-новотворів субстантивної зони характерний черезкроковий словотвір без опори на системні дієслівні основи: *філологізація*, *доларизація*, *валютизація*. Унаслідок дії черезкрокового словотвору з'явилися і віддієслівні похідні на позначення осіб жіночого роду: *запитати* – «*запитальник*» – *запитальниця*, *крам знати* – «*крамознавець*» – *крамознавиця*.

У творенні девербативів граматичний, словотвірний, лексичний, етимологічний, ефонічний чинники виконують супровідну роль, однак при цьому вкрай важливо враховувати морфологічний чинник. Прості і складні віддієслівні деривати в сучасній українській мові творяться за певними словотвірними і морфологічними типами, моделями, при цьому необхідно враховувати морфологічні особливості у творенні девербативів (усічення, вокалічні і консонантні альтернативи, інтерференцію, нарощення, модифікацію наголосу). Для новотворів-девербативів субстантивної й ад'єктивної зон характерним є усічення твірної основи: *апелювати* – *апелювач*, *пильнувати* – *пильнувач*, *легітимізувати* – *легітимізація*. Усічення зазнають морфемні і фонемні структури, які не впливають на семантичне навантаження похідного і формують передумови для сполучуваності мотиватора з формантом. Для позиції усічення актуальним є залучення членованих мотивувальних основ. У віддієслівних інноваціях субстантивної зони на зразок *державознавець*, *огієнкознавець*, *енелознавець*, *мадоннознавець*, *некроползнавець* формант

-вець виник внаслідок нарощення лівої частини суфікса *-ець*.

У творенні композитів девербативів-інновацій відбувається усічення дієслівної фінали, а інші морфологічні явища – консонантні альтернативи, інтерфіксація, зміна наголосу – носять нерегулярний характер: *аудіопослання*, *бісероплетіння* {с~т'}, *відеорозповсюджувач* {д~дж}, *довкладення* (в банк) {с~д}, *самонакручування* {т~ч}, *першозахоплення* {п~пл}, *законовикона-в-ець*, *зарплаточекач*, *ендопротезування*, *каволюб*, *ленінопад*, *масажонавчання*, *мемуаротворчість*, *паркетозліфування*, *самоошукання*, *словоборство*, *слухопротезування*, *стіноруйнування*, *тарифоутворення*, *тепловибух*, *теплошумоізоляція*, *тусівник*; *елітовихований*, *законослухняний* та ін.

В українській мові морфологічні альтернативи характеризуються систематичними закономірностями: кожний приголосний чергується не з будь-яким приголосним, а з певними приголосними або з декількома приголосними (*зубний* + *л*). Консонантні альтернативи розширюють валентні властивості словотвірних морфем, роблять можливим утворення похідних будь-якої дериваційної структури. Дослідження морфологічних моделей девербативів-неолексем субстантивної й ад'єктивної зон дають можливість зробити висновок, що найбільш регулярна морфологічна модель ММ „Ут”, для якої характерне усічення дієслівної фінали.

На сучасному етапі розвитку лексики української мови помітна зміна словотвірних зразків оформлення похідних, пов'язана з активною тенденцією його націоналізації. Спостерігається тенденція до обмеження невластивих структурі української мови словотвірних засобів (пор. суфікси *-чик*, *-щик* (*апаратчик* – *апаратник*, *збутчик* – *збувач*, *завідующий* – *завідувач*).

Девербативи на позначення діяча на **-ник, -щик (-чик) / -льщик** утворюються від основ дієслів доконаного і недоконаного виду, що зумовлено морфонологічними змінами – усіченням видового показника дієслова. Девербативи на **-ач** на позначення особи за родом занять чи професією утворюються від основ дієслів недоконаного виду. В українській мові формант **-ник / -льщик** набуває продуктивності у творенні віддієслівних іменників на позначення діяча: *перевірятьник, відпочивальник*. Форманти іншомовного походження **-ант, -атор (-ізатор), -ер, -ізацій- / -изацій-** поєднуються з усіченими дієслівними основами (при цьому усічення зазнає тематичний форматив **-ува**). Для похідних зазначеного типу продуктивною є четверта акцентна позиція (наголос переходить на формант): *номінувати – номінант, підписати – підписант, голографувати – голографізатор, денаціоналізувати – денаціоналізатор, адаптувати – адаптер, політизувати – політизація* та ін.

Невичерпним джерелом з'яви мовних інновацій стають okazіоналізми, у яких простежуються морфонологічні трансформації (усічення дієслівної фінали, зворотні консонантні альтернатції, модифікація наголосу): *пружити – пруж Ø {ж~г}: „Де під орлами Риму виростили Священним пругом дотиків струнких Навік опанцеровані народи”* (Є. Маланюк); *цвісти – цвітінь {с~т'}: „А для нього не світяться води І не мила цвітінь на землі”* (П. Мах).

Унаочнення морфонологічного чинника в процесі словопородження дає можливість вивчити валентні особливості формантів сучасної української мови. Для сполучуваності основ-мотиватора та словотворчого форманта визначальними є дериваційна спроможність твірної основи, а також потенції, що відображені в кількісних і семантично відмінних зонах похідних. Нові слова, що поповнюють словотвірні гнізда з вершинними дієсловами, у сучасній українській мові становлять собою ментально марковані одиниці і відіграють важливу роль у формуванні мовної картини світу українського народу.

У сучасній словотвірній нормі помітне оновлення словотворчих ресурсів, активізація питомих словотвірних моделей і варіантів, морфонологічних моделей, блокування нормою невластивих українській мові словотвірних моделей. Зміни в словотворенні призводять до змін у граматиці. Динаміка й активність словотвірної системи забезпечують: 1) потенційну можливість утворення похідних (девербативів) за відповідними словотвірними і морфонологічними моделями; 2) відносна асиметричність формальної і семантичної структури похідного слова, умови і можливість створення нових слів; 3) реалізація нестандартних мотиваційних відношень у словотвірній системі (для дериватів-новотворів характерний черзкроковий словотвір без опори на системні дієслівні основи); 4) зростання ролі аналогії при деривації;

5) зміцнення адаптативної функції словотвірного механізму, за допомогою якого запозичена лексика пристосовується до системи української мови.

Висновки. При ввормуванні й кодифікації нової лексики основними критеріями словотвірної норми є системність, зразковість, поширеність. Невідповідність похідного системним критеріям дає змогу визнати його okazіональним. Нові явища, зафіксовані в словотвірній структурі української літературної мови неоднорідні. Для динаміки словотвірних норм характерне збереження національної ідентичності словотворення, але під глобалізаційними впливами відбулося обмеження українського прикметникового суфіксального словотворення, порушення словотвірних норм вживанням неадаптованих до словотвірної і правописної норм української мови.

Виходячи зі специфіки дієслова як вершинного слова словотвірні гнізда, стверджуємо, що найчастотнішою зі всіх морфонологічних операцій є усічення, консонантні альтернатції та модифікації наголосу. Для всіх девербативів загальною морфонологічною операцією є усічення дієслівної фінали, що супроводжує зміну акцентної позиції у поєднанні з альтернатціями (переважно консонантними).

Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфонології девербативів убачаємо у визначенні неелементарних морфонологічних класів віддієслівних словотвірних гнізд у межах кожного морфонологічного типу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волошак М. Неправильно – правильно : [довідник з українського слововживання]. – [4-е вид.] / М. Волошак. – К. : Марія Волошак, 2014. – 242 с.
2. Городенська К. Нові явища та процеси в українському словотворенні : динаміка чи деструкція словотвірних норм? / К. Городенська // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 3–12.
3. Демешко І. М. Морфонологічна структура словотвірних гнізд

дієслів із членованою вершиною в сучасній українській літературній мові / І. М. Демешко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка : Філологічні науки. – Вип. 32. – Ч. 1.– Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. – С. 34–39.

4. Демешко І. М. Морфологія словотвірних гнізд із нечленованими питомими вершинними дієсловами другого морфологічного типу в сучасній українській мові / І. М. Демешко // Дослідження з лексикології і граматики української мови : [зб. наук. пр.] / [за ред. проф. А. М. Поповського]. – Дніпропетровськ : Видавель Біла К. О., 2012. – Вип. 12. – С. 62–71.

5. Єрмоленко С. Я. Норма мовна. Українська мова. Енциклопедія / С. Я. Єрмоленко. – К. : „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 438–440.

6. Кислюк Л. Сучасна словотвірна норма української мови : мовна практика та кодифікація / Л. Кислюк // Українська мова. – 2012. – № 1. – С. 52–66.

7. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Вид. Дім Дмитра Бурого, 2008. – 434 с.

8. Стишов О. Утвердження національної ідентичності у словотворенні / О. Стишов // Укр. мова і літ. в школах України. – 2014. – № 3 (131). – С. 16–19.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Демешко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія української мови.

УДК: 811.161.2'373.6'243

РОЗВИТОК СУФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКІВ З ТРАНСПОЗИЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ (СТРУКТУРИ З СУФІКСОМ -ОК/ -НОК, -ТОК)

Оксана МАКСИМЕЦЬ (Мелітополь, Україна)

Деривати із загальним словотвірним значенням опредметненої дії становлять значну групу лексики в українській мові. Систему формантів, що беруть участь у творенні таких іменників, складають праслов'янські, власне українські та запозичені суфіксальні морфемі. У статті ми визначасмо лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса -ок та покажемо їх динаміку.

Ключові слова: словотвір, опредметнена дія, іменник, суфікс, історія, розвиток.

Derivatives with a total value of derivative actions as a subject constitute a significant group of vocabulary in the Ukrainian language. Formants system, involved in the creation of such nouns, is proto-Slavonic, proper Ukrainian and borrowed suffix morphemes. In this paper we define the lexical-derivational (word building) groups of verbal nouns that occur with the suffix -ok and show their dynamics.

Key words: word formation, actions as a subject, noun suffix, history and development.

Своєрідну групу похідної лексики сучасної української мови становлять девербативи-іменники, в структурі яких поєднуються певні концептуальні ознаки двох протилежних лексико-граматичних класів слів – дієслова й іменника.

У полі наукових розвідок перебували питання історії формування девербативних субстантивів [3: 1; 6: 1; 9: 2; 10: 298], вивчено окремі типи цих похідних [4: 115; 11: 57; 13: 1; 15: 1], стилістичні функції [7: 1], досліджено реалізацію семантичного потенціалу дієслів у похідних найменуваннях [5:21-29].

Незважаючи на наявність окремих наукових праць, пов'язаних із вивченням згаданої категорії, вона не стала ще предметом спеціального системного аналізу, хоча й потребує глибокого й об'єктивного розгляду як органічна складова підсистеми іменникової деривації та загальної системи українського словотвору, що в цілому й зумовлює актуальність такого дослідження.

Отже, у словниковому складі сучасної української мови досить поширені й активно вживаються віддієслівні іменники зі значенням опредметненої дії. За структурними ознаками такі іменники утворюють багату і складну систему лексико-словотвірних типів. Ця система формувалася протягом тривалого історичного періоду. Тому поряд зі спільнослов'янськими суфіксами (-**нн(я)**, -**тт(я)**, -**б(а)**, -**ок**, -**нц(я)**, -**от**) в українській мові наявні суфікси іншомовного походження (-**аці(а)**, -**аж**, -**ур(а)**). Кожний словотвірний тип на позначення опредметненої дії характеризується певними семантичними особливостями. Саме цим і зумовлюється активність вжитку іменників кожного словотвірного типу та сфера їх стилістичного використання.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб визначити лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса -ок та простежити їх динаміку.

Український суфікс **-ок** континує два давньосхіднослов'янські форманти — **-окъ** і **-ькъ**. В українській мові внаслідок занепаду зредукованих у кінці слова, а значить послідовної вокалізації [ъ], [о] перед кінцевим [к] збіглися в одному словотворчому форманті **-ок** [8: 52 та ін.]. Під тиском аналогічних впливів згадані форманти не завжди розрізнялися й у непрямих відмінках. Такого ж звучання набув і давній формант **-ькъ /-екъ/** під впливом ряду фонетичних змін: вокалізації [ъ]>[e] внаслідок замінного подовження, пов'язаного із занепадом [ъ] у кінці слова, переходу [e] в [о] після шиплячих перед складом із твердим приголосним [2: 99].

Формант **-ок** має два варіанти **-нок** і **-ток**. Перший із них знаходить вияв у девербативах, утворених від дієслів із суфіксами **-ува-**, **-ва-** (*підрахунок*, *грабунок*, *відпочинок*), окремих дієслів із суфіксом **-а-** (*світанок*, *сніданок*). За припущеннями вчених, цей віріант розвинувся за аналогією до утворень типу *відтінок* (← *відтінити*), *відтинок* (← *відтінити*), в яких **-н** належить до основи [12: 53]. Варіант суфікса **-ток** є наслідком збереження в дієслівних основах елемента інфінітивного суфікса **-т-** (*розвиток*←*розвити*).

Нова українська мова, успадкувавши віддієслівні іменники з суфіксом **-ок**, сформовані ще на давньоруськоукраїнському мовному ґрунті, активно поповнювалася відповідними утвореннями протягом кінця XVII–XX ст.

О.К.Безпояско відзначає: “Морфологічні структури девербативів з афіксом **-ок** ґрунтуються на розгорнутих конструкціях, що поєднують у своєму складі два предикати: один (основний) містить сему одноактної фізичної дії, а інший (супровідний) – сему одиничної кількості, тобто вказує на одноразовий характер дії...” [1: 109].

Значення семельфактивності (одноактності) властиве більшості похідних, що належать до цього словотвірного типу: *зивок* (Б-Н 154), *скокъ* (Зак 519), *ковток* (Лев 26), *стрибок* (Ж 927), *товчок* (971), *відскок* (К I 255), *гребок* (360), *кивок* (II 326), *ривок* (V 48), *цілунок* (VI 389), *зівок* (СУМ III 570), *зіскок* (578), *кидок* (IV 148), *клювок* (192), *мазок* (595), *хваток* (XI 35).

Нетиповим для розгляданих іменників є опредметнене значення дії або стану, розгорнутих у часі: *Зъ праць дневныхъ мѣ ла отпочинокъ* (Мат Тим II 68 1656-1771), *виробок* (Тим XVII 441) “виробляння”, *відбуток* (Лев 54), *пробуток* (Ж 766), *розжиток* (819), *вербунок* (УміСп 85), *прожиток* (816), *старунок* (1075) “пилнування”, *частунок* (К IV 410) “частування”, *здобуток* (Гр I 146) “здобування”, *мовчок* (438) “мовчання”, *подимок* (III 241) “піднімання”, *трівок* (IV 284) “існування”, *керунок* (СУМ IV 144), *обробіток* (V 596).

Утворення цього типу при збереженні основної семантики набувають також ряду додаткових значень: предмета, за допомогою якого виконується дія (*гудок*, *дзвінок*, *свисток*, *скребок*), результату дії (*виток*, *мазок*, *плювок*), кількості чогось, достатньої для одноразової дії (*ковток*, *щипок*) [14: 73].

У межах розгляданих похідних виділяється кілька лексико-словотвірних типів.

2.7.1. Назви вчинків людей. Нечисленні похідні, що належать до цього лексико-словотвірного типу, характеризують переважно сферу етичних взаємин між людьми, меншою мірою репрезентують волюнтаривну сферу: *Порату(и) мг-нг- въ пригодѣ, а в добром разѣ нг-потрг-буг-мъ ратунку* (Зин 241); *Таковому годитсє рдцг-мъ собол зноватъ: а ратунку гды мощно млстивно подаватъ* (Зин 85), *бунтовничий поступокъ* (ДНРМ 83 1715); *же признался мужъ ей в хатѣ пред ними до того богомарзского з невѣ сткою своею учинку* (82 1715), *Носиль на челѣ своемъ выступки священническіе* (МатТим 1658-1771 I 157), *упадок* (Б-Н 365) «проступок», *грабунок* (УміСп 289), *порятунок* (309), *примирок* (641), *засилок* (Гр II 94) “допомога, підтримка”, *битунок* (Он I 53) “бійка”.

Частина похідних, що належать до зазначеного лексико-словотвірного типу, у сучасній українській мові перейшла до пасивного шару лексики, інша продовжує перебувати в активному вжитку. ЛСГ є не продуктивним.

Нечисленними є й похідні, що належать до інших лексико-словотвірних типів розгляданих іменників.

2.7.2. Назви, пов'язані з інтелектуальною діяльністю людей: *рахунок* (МатТим I 268), *порахунок* (II 174), *обрахунок* (Ж 547), *розв'язок* (Гр IV 37), *прорахунок* (СУМ VIII 267), *розрахунок* (VIII 788), *підсумок* (VI 511).

2.7.3. Назви на позначення природних явищ: *сутінок* (К V 568), *світанок* (СУМ IX 88).

2.7.4. Назви, що передають душевний стан людини: *забуток* (Ум і Сп 241) “забуття”, *смуток* (Гр IV 161).

2.7.5. Іменники на позначення комунікативної діяльності: *розпиток* (К V 160) “розпитування”.

Деривати із суфіксом **-ок** на означення одноразової дії поширені переважно в мові художніх творів, в уснорозмовному мовленні, в науковому та публіцистичному стилях, наприклад: *Величезна маса споминок, мимо волі його, невминуче повинна була стати перед ним і придавити його так, щоб уста німіли* (Записки XV I 1897 6); *Тільки трохи тремтять і терпнуть після страшного стрибка* (Смолич I 25); *Програма першого польоту людини (у космосі) була розрахована на один виток навколо Землі* (Наука ... 5 1961 16) та ін.

Іменників, що мають значення дії або стану, розгорнутих у часі побутують в усіх функціональних стилях української мови, причому головним чином – в уснорозмовному мовленні та в мові художніх творів, наприклад: *Ну, сіли ото на розпочивок, стало бутъ, за доброю чаркою нового духу набратися, і всякі завели теревені* (Стар VI 114); *Од неї бурлаки зараз почали слабіть, а потім по бурлаках пішов такий помірок, що за його пішла чутка по околиці та й скрізь* (Н-Лев I 481); *А наша мати знала, що таке відпочинок, путівки, санаторій* (ТисМик 63); *Боюся, що ти знов, як завжди, будеш незадоволена з моїх думок про зарібок, диплом і т. ін.* (ЛУкр XII листи 60) тощо.

Іменники, що є назвами вчинків людей, передають душевний стан людини та іменники на позначення дій, пов'язаних із інтелектуальною діяльністю людей, вживаються переважно в уснорозмовному мовленні та в мові художніх творів, рідше – в епістолярному, публіцистичному та науковому стилях, наприклад: *І нема р'ятунку від його старіння* (Загр 91); *Тоді ж таки розвинулись астрономія, математика, календарні розрахунки і система ієрогліфічного письма* (КЮ 1992 липень 27); *Шляхом математичних розрахунків і астрономічних спостережень він дійшов висновку, що реальний простір не має звичних площин – реальний простір викривлений* (Наука ... № 5-6 2001 9).

Таким чином, тип віддієслівних іменників із суфіксом **-ок** (**-нок**, **-ток**) у сучасній українській мові є малопродуктивним. Його дериваційні потенції стримуються, треба думати, високою продуктивністю конкурентних словотвірних типів, насамперед девербативів на **-нн(я)**, семантичною спеціалізацією (значенням одноактності, одноразовості), розвитком додаткових значень, стилістичною обмеженістю багатьох похідних цього типу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 211 с.
2. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника /назви осіб чоловічого роду/.– К.: Київ. Держ. пед. ін-т ім. М.П.Драгоманова, 1993. – 214 с.
3. Булатова Л.Н. Отглагольные существительные на -нье, -тье в русских говорах // Труды Института языкознания АН СССР. – М., 1957. – Т. VII. – 416 с.
4. Вовк А. Дієслівні іменники жіночого роду з наростком -к- в зіставленні з іншими дієслівними іменниками // Збірник секції граматики української мови. – Кн.І. – К., 1930. – С. 115-116.
5. Городенська К.Г. Семантичні функції дериваційних морфем // Мовознавство. – 1987. – №1. – С. 21-29
6. Гумецька Л.Л. Нариси словотвірної системи української актової мови XIV – XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
7. Дідківська Л.П., Родніна Л.О. Словотвір. Синонімія. Стилістика. – К.: Наукова думка, 1982. – 170 с.
8. Ковалик І.І. Вчення про словотвір (словотвірні частини слова): Присвячується IV Міжнародному конгресу славістів. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1958. – 77 с.
9. Ковалик І.І. Особливості іменникового словотвору східнослов'янської мовної групи // Питання слов'янського мовознавства. – Львів, 1963. – Кн.9. – С. 3-17.
10. Крымский А. О малорусских отглагольных существительных на -енне и -инне // Юбилейный сб. в честь В.Ф.Миллера. – М., 1900. – С. 298-304.
11. Наконечний М.Ф. Розмаїтність форм – багатство мови // Мовознавство. – 1967. – №2. – С. 57-65.
12. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників в сучасній українській мові // Морфологічна будова сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1975. – С.35-82.
13. Ращинская Г.Н. Отглагольные имена существительные на -ння, -ення (-иння), -ття в современном украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол.наук. – Львов, 1968. – 21 с.
14. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – 405 с.
15. Токар В.П. Из истории суффиксов в украинском языке (суффиксы -к-а, -ик, -ок): Автореф. дис... канд. филол. наук. – Днепропетровск., 1955. – 15 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- Б-Н Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до видання В.В.Німчук. – К.: Наукова думка, 1966. – 424с.
- Гр Словарь української мови: В 4 т. / Зібран. ред. журн. “Києв. старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907-1909.
- ДНРМ Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). – К.: Наукова думка. – 1976. – 415 с.

- Ж Малорусско-немецкий словарь: В 2т. – Львів, 1886. – 1117 с.
 Зин Климентій Зіновійв. Вірші. Приповіді посполиті. – К.: Наукова думка, 1971. – 387 с.
 Загр Павло Загребельний. Брухт. – Харків: Фоліо, 2003. – 399 с.
 Зак Закревський М. Старосветский пандуриста. Кн.3. – Словарь малороссійскихъ идиомовъ. – М., 1861. – С. 247-628.
 Записки Записки Наукового товариства імені Шевченка. Наукова часопись. Виходить у Львові що два місяці. – 1827 – 1910.
 К Українсько-російський словник: У 6 т. / За заг. ред. І.Кириченка. – К.: Наукова думка, 1953-1963.
 КЮ Кур'єр Юнеско. Україномовний журнал, видається під егідою Національної комісії України у справах Юнеско. – 1992-1999.
 Лев Опытъ русско-украинского Словаря / Составил Мих. Левченко. – Кієвъ, 1879. – 190 с.
 ЛУкр Леся Українка. Твори: У 12т. – К.: Наукова думка, 1979.
 МатТим Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст.: Підготували до видання В.В.Німчук та І.І.Лиса: В 2т. – Київ – Нью-Йорк, 2003
 Наука Наука і життя – з №7 1965р. – Наука і суспільство. Науково- популярний і літературно-художній ілюстрований журнал. – 1978-1988.
 Н-Лев Нечуй-Левицький І. Твори: У 2т. – К.: Наукова думка, 1985.
 Смолич Смолич Юрій. Твори: У 8т. – К.: Дніпро, 1983.
 Стар Старицький М. Твори: У 6т. – К.: Дніпро, 1990.
 СУМ Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
 Тимч Русско-малороссійській словарь. – К., 1897.
 Тис Мик Загребельний П. Тисячолітній Миколай. – К.: Довіра, 1982.
 Ум і Сп Уманець М., Спилка А. Русско-украинській словарь. – Берлін, 1924. – 1149 с

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Максимець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Таврійського державного агротехнологічного університету.

Наукові інтереси: словотвір: напрями, аспекти дослідження історичного словотвору української мови.

УДК 811.162.1'367.625

**ПАРАМЕТРИ СЛОВОВІРНОЇ ПАРАДИГМИ
 ДІЄСЛІВ ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ З
 ПРЕФІКСОМ NAD- В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ**

Любомир СЕГІН (Слов'янськ, Україна)

У статті проаналізовано параметри слововірної парадигми дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом nad- в польській мові, встановлено структуру типової слововірної парадигми досліджуваних твірних, виявлено типологію слововірних значень девербативів та засобів їх вираження

Ключові слова: префіксальне дієслово, типова слововірна парадигма, слововірне значення, девербатив.

The parameters of word-building paradigm of the verbs of dynamic and dimensional locality with the prefix nad- in Polish are analyzed in the article determined, the structure of the typical word-building paradigm of the analyzed derivatives is expression, the typology of word-building meanings deverbatives and means of expression are discovered

Key words: prefixal verb, typical derivational paradigm, derivational meaning, deverbal word.

Протягом тривалого часу дієслівна слововірна підсистема польської мови неодноразово ставала предметом дериваційних досліджень [1; 2; 3 та ін.]. Проте в таких працях провідна роль у систематизації, інтерпретації та класифікації похідних належить слововірному форманту. Цей принцип аналізу в лінгвістичній літературі отримав назву формантоцентричного. Такий підхід призвів до односторонності характеристики слововірної системи [4: 6–7] відповідно ціла низка теоретичних і практичних проблем залишилася поза увагою дослідників [5: 8]. У сучасній дериватології перспективним напрямом аналізу й систематизації слововірного матеріалу є основоцентричний підхід, що вивчає дериваційний потенціал різних класів слів і ґрунтується на врахуванні ролі твірної основи у словотворчих процесах. Такий аспект словотвору передбачає вивчення комплексних слововірних одиниць, з-поміж яких найголовнішу роль у відображенні слововірного потенціалу слова відіграє слововірна парадигма (СП). СП визначають як сукупність похідних, які мотивовані однією твірною основою і перебувають на одному ступені творення [6]. Парадигма кожного слова певної лексико-семантичної чи тематичної групи уможливорює встановлення тих семантичних позицій, які формують типову СП, одиницю плану змісту, представлену стандартизованим набором слововірних значень.

На сьогодні у славистиці вже є ціла низка праць, присвячені опису дериваційного потенціалу різних класів слів на рівні СП, зокрема окремих груп іменників [7; 8; 9 та ін.], прикметників [10; 11]. Питання потенціалу окремих груп дієслів були предметом дослідження українських [13; 14; 15], російських [11; 12 та ін.], словацьких [16] лінгвістів. Останнім часом з'явилися окремі наукові роботи і на матеріалі польської мови, зокрема проаналізовано роль іменників як твірних основ у дериваційних процесах [17], досліджено словотворчий потенціал окремих префіксальних дієслів динамічної просторової локалізованості ДПЛ [18]. Параметри СП польських дієслів ДПЛ з префіксом *nad-* ще не були предметом спеціального лінгвістичного аналізу в польській мові.

Мета статті – описати параметри СП дієслів ДПЛ з префіксом *nad-* в польській мові.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити структурну типологію досліджуваних девербативів; 2) встановити континуум словотвірних значень, реалізованих похідними від префіксальних дієслів; 3) встановити інвентар дериваційних формантів та їх продуктивність у віддієслівному словотворі; 4) дати кількісну характеристику кожного структурного блоку, словотвірного значення, продуктивності твірних у творенні девербативів різних значень.

Матеріалом для дослідження стали дієслова з префіксом *nad-* у кількості 21 одиниці та девербативи, отримані з найавторитетніших словників польської мови (SJKP, SJPD), у кількості 59 одиниць. Твірними для зазначених девербативів в польській мові слугують 19 префіксальних дієслів. Отже, кількість похідних на одне дієслово з префіксом *nad-* в польській мові припадає 2,7 деривата.

У ході аналізу конкретних СП дієслів з префіксом *nad-* виявлено похідні трьох лексико-граматичних класів: іменники, прикметники, дієслова. Типова СП досліджуваних дієслів має тризонну субстантивно-ад'єктивно-вербальну структуру з 9 СЗ: “опредметнена дія”, “виконавець дії”, “знаряддя”, “місце” – у субстантивній зоні; “ознака об'єкта”, “ознака суб'єкта”, “призначений для...” – в ад'єктивній зоні; “виконуючи дію, переводити щось із стану об'єкта в стан суб'єкта”, “дистрибутивність дії” – у вербальній зоні.

Субстантивний блок типової СП аналізованих лексем є найбільш чисельним і нараховує 45 дериватів, що складає 76,2% від загальної кількості. Цей блок формують два типи СЗ: мутаційні і транспозиційні.

Від українських дієслів ДПЛ з префіксом *nad-* регулярно утворюються девербативи *nomina actionis*. Порівняно з іншими похідними, деривати зі СЗ “опредметнена дія” є найчисельнішими у структурі СП дієслів ДПЛ з префіксом *nad-*. Про це свідчать і спостереження інших дослідників. Зокрема М. П. Лесюк, який досліджував дієслова руху, стверджує, що “віддієслівні іменники з мутаційними СЗ творяться різними моделями, однак, незважаючи на багатство словотворчих засобів, ... кількість їх порівняно з кількістю транспозиційних дериватів набагато менша, що пояснюється меншою регулярністю і продуктивністю мутаційних моделей” [19: 75].

Загальна кількість вторинних транспозиційних найменувань у субстантивному блоці типової СП досліджуваних базем становить 42 одиниці, що складає 73,6% від загальної кількості. Абстрагування дії шляхом суфіксації дієслівних основ здійснюється за допомогою словотвірних формантів **-nie / -enie, -cie, Ø**. Суфікс **-nie / -enie** є найбільш продуктивним в утворенні девербативів з огляду на те, що “виявляє особливу дієслівність” [20: 35], має нейтральне забарвлення, найбільш функціонально активний, що забезпечує йому позицію доміанти серед віддієслівних іменників [21: 105]. За допомогою цього форманта утворено 29 похідних із 42 зафіксованих: *nadbieganie, nadbieżenie, nadchadżanie, nadchodzenie, nadciąganie, nadciągnięcie, nadgonienie, nadjachanie* (старопол.), *nadjechanie, nadjeżdżanie, nadlatywanie, nadleciecie, nadnoszenie, nadniesienie, nadpływanie, nadskakiwanie, nadskoczenie, nadskakowanie* (діал.), *nadsuwanie, nadwieszienie, nadwożenie, nadchromowanie* (старопол.), *nadcieczenie, nadkracanie, nadłożenie się, nadpadanie się, nadrzucanie, nadrzucenie, nadściganie* (старопол.), *nadtaczanie*. Значно меншу кількість похідних утворено від дієслів односпрямованого руху за допомогою суфікса **-cie** (*nadbiegnięcie, nadejście, nadeście* (старопол.), *nadciągnięcie, nadpłynięcie, nadsunięcie, nadścignięcie* (старопол.), *nadpadnięcie się*). Іншим словотвірним засобом, що переводить дієслівну основу до іменникової, є **нульовий суфікс**: *nadchód* (рідко), *nadjazd* (рідко), *nadskok* (рідко), *nadbieg*.

3-поміж усіх аналізованих СЗ семантична позиція “опредметнена дія” відзначається найбільшою глибиною місць у парадигмі. Залежно від кількості похідних, що мають одне й те саме СЗ, семантичні позиції поділяють на одночленні і багаточленні, тобто одна й та ж семантична позиція може бути представлена одним дериватом, двома, трьома і т. д. Максимальна

глибина семантичної позиції сягає 4 дериватів від дієслів *nadbiec*, *nadbiegnąć / nadbiegać*; *nadjechać / nadjężdżać*; *nadskoczyć / nadskakiwać*. Ці синоніми перебувають у різних лексико-семантичних і функціонально-стилістичних відношеннях. Спільноосновні деривати або повністю збігаються за своїми особливостями, або можуть мати розбіжності. За своєю семантикою повністю збігаються такі спільнокореневі девербативи із СЗ “опредметнена дія”: пол. *nadbieg*, *nadbiegnięcie*, *nadbieganie*, *nadbieżenie*; *nadciąganie*, *nadciągnięcie*, *nadciągnięcie*; *nadlatywanie*, *nadlecenie*; *nadnoszenie*, *nadniesienie*; *nadpływanie*, *nadpłynięcie*; *nadsunięcie*, *nadsuwanie*; *nadwieszenie*, *nadwożenie*; *nadpadanie się*, *nadpadnięcie się*; *nadrzucanie*, *nadrzucenie*. Інші синоніми-девербативи мають як спільне, так відмінності у функціонально-стилістичному параметрах: пол. *nadchadzanie*, *nadchodzenie*, *nadejście*, *nadeście* (старопол.), *nadchód* (рідко); *nadjachanie* (старопол.), *nadjechanie*, *nadjężdżanie*, *nadjazd* (рідко); *nadskakiwanie*, *nadskoczenie*, *nadskakowanie* (діал.), *nadskok* (рідко).

Виразником СЗ “**виконавець дії**” є суфікс **-acz** (*nadskakiwacz*), “**знаряддя**” – **-k-** (*nadlotka*), а СЗ “**місце**” – нульовий суфікс (*nadwozie*). Як бачимо, названі СЗ представлені одиничними дериватами. О. А. Земська стверджує “якщо яке-небудь значення в похідних від лексико-семантичної групи (ЛСГ) зустрічається більше, ніж один раз (хоча б у двох слів ЛСГ), воно може бути визнано нормальним. Нормальні значення мають право на включення в типову СП” [6: 20]. Дослідження девербативів з іншими префіксами цієї ЛСГ дає нам таке право (пор.: “місце дії” – *podjazd*, *podjazdek*, *podlaz*, *podchód*, *podwyżka* та ін.; “знаряддя” – *podbieg*, *podsuwka*, *podsuwadło*, *podciążka* (редко), *podnośnik*, *podważka*, *podgonka*, *podważnik*, *podwóz* та ін.)

Ад’єктиви, мотивовані дієсловами ДПЛ, складають незначний пласт лексики. **Ад’єктивний блок** досліджуваних префіксальних дієслів ДПЛ представлений дериватами із СЗ “**ознака об’єкта за дією**” (*nadpadany* (рідко)), “**ознака суб’єкта за дією**” (*nadeszły*) та СЗ “**призначений для...**” (*nadlotny*).

Вербальний блок типової СП аналізованих польських лексем репрезентований 11 дериватами.

Виразником СЗ “**дистрибутивність дії**” є префікс **po-**: *ponadbiegać*, *ponadchodzić*, *ponadciągać*, *ponadjeżdżać*, *ponadlatywać*, *ponadłazić*, *ponadpływać*, *ponadrzucać*, *ponadsuwać*, *ponadwozić*.

Поодинокими похідними представлена семантична позиція “**виконуючи дію, переводити щось із стану об’єкта в стан суб’єкта**”: *nadsunąć się / nadsuwać się*,

Не зафіксовано похідних дериватів у СП 2 польських дієслів (*nadfrunąć / nadfrunąć*, *nadpełznąć / nadpełzać*), що складає 9,5% від загальної кількості твірних.

Отже, типова СП досліджуваних префіксальних дієслів має тризонну субстантивно-ад’єктивно-вербальну структуру з 9 СЗ. Найбільш кількісно представленим серед блоків є субстантивна зона, а серед СЗ – “опредметнена дія”. Найпродуктивнішим формантом у реалізації СЗ є суфікс **-nie / -enie**.

Умовні скорочення

SJPK	–	Słownik języka polskiego / pod red. I. Karłowicza i in. – Warszawa : Wyd-wo Kasy im. Minowskiego, 1900–1933. – Т. 1–8.
SJPD	–	Słownik języka polskiego / red. naczelny W. Doroszewski. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1958–1969. – Т. 1–11.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Стрекалова З. Н. Словообразование глаголов движения в современном польском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / З. Н. Стрекалова. – М., 1955. – 16 с.
2. Ostromecka-Fraczak Bożena. Rozwój funkcji czasownikowego prefiksu wy- w języku polskim oraz wy- i iz- w języku rosyjskim / Bożena Ostromecka-Fraczak. – Łódź, 1976. – 15 s.
3. Piernikarski Cezar. Czasowniki z prefiksem po- w języku polskim i czeskim (na tle rodzajów akcji w językach słowiańskich) / Cezar Piernikarski. – Warszawa : PWN, 1975. – 116 s.
4. Ковалик И. И. Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками : автореф. дис. ... докт. филол. наук / И. И. Ковалик. – К., 1961. – 37 с.
5. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 206 с.
6. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М. : Наука, 1992. – 221 с.
7. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
8. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : монографія / З. О. Валюх. – Київ-Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
9. Свечкарева Я. В. Деривационный потенциал номинаций времен года в динамическом аспекте (на материале русского языка XI–XX вв.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Я. В. Свечкарева. – Томск, 2007.

10. Клобукова Л. П. Структура словообразовательных парадигм русских имен прилагательных : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. П. Клобукова. – М., 1982. – 20 с.
11. Морозова Т. С. Структура словообразовательных парадигм русского глагола : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. С. Морозова. – М., 1980. – 19 с.
12. Чиканцева Т. В. Словообразовательные парадигмы непроемных глаголов современного русского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. В. Чиканцева. – Л., 1984. – 22 с.
13. Джочка І. Ф. Дери́ваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. ... канд. филол. наук / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
14. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
15. Сегін Л. В. Дери́ваційний потенціал дієслів динамічної просторової локалізованості з префіксом *pid-* в українській мові / Л. В. Сегін // Семантика мови і тексту : матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 545–548.
16. Buzassyova K. Simantická struktúra slovenských deverbatív / K. Buzassyova. – Bratislava, 1973. – 237 s.
17. Jadacka H. Rzeczownik polski jako baza derywacyjna. Opis gniazdowy / H. Jadacka. – Warszawa : PWN, 1995. – 216 s.
18. Сегін Л. В. Словообразовательный потенциал deverбатов с приставкой *pod-* в польском языке / Л. В. Сегін // На пересечении языков и культур. Актуальные вопросы гуманитарного знания: межвузовский сборник статей. – Вып. 5. – Киров : Изд-во ВятГГУ, 2014. – С. 83–90.
19. Лесюк М. П. Формування семантики віддієслівних іменників / М. П. Лесюк // Українське мовознавство. – К. : Вища школа, 1987. – Вип. 14. – С. 74–80.
20. Лесюк М. П. Транспозиція, мутація та модифікація значення твірного / М. П. Лесюк // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 34–39.
21. Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Горденська. – К. : Наук. думка, 1987. – 255 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любомир Сегін – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси – проблеми основоцентричного словотвору, зів'язано-типологічного мовознавства, неофіційні антропоніми.

УДК 81'373.611

ДЕДЕМІНУТИВАЦІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ольга СИТЕНКО (Умань, Україна)

Стаття досліджує один із способів лексико-семантичного словотворення, зокрема десемантизацію демінутивних одиниць. У ній простежено шляхи виникнення недемінутивних значень у демінутивних утвореннях, словотвірну структуру дедемінутивів, проаналізовано семантичні особливості та встановлена сфера функціонування досліджуваних лексичних одиниць на матеріалі різноструктурних мов, зокрема англійської та української.

Ключові слова: десемантизація, дедемінутивність, дедемінутив, словотвірна структура, суфіксація, семантика, сфера функціонування.

The article studies one of the ways of lexical-semantic word-formation, i.e. dediminutiveness of diminutives. Structural-grammatical and semantic-paradigmatic peculiarities of dediminutives, the sphere of their functioning and ways of their formation are thoroughly investigated in the English and Ukrainian languages.

Keywords: desemantization, dediminutiveness, dediminutive, word-formation structure, suffixation, semantics, sphere of functioning.

Лінгвістичне сьогодення характеризується актуальністю та значущістю дериваційних досліджень. Про зростання ролі таких досліджень свідчить визнання деривації особливим мовним рівнем, а дериватології – окремою галуззю лінгвістики. Однак, порівняно багато її проблем лишаються маловивченими або навіть недоторканими, зокрема дедемінутивація демінутивних одиниць, дослідженню якої присвячені лише поодинокі праці К.Аксакова, Л.Булаховського, Ф.Буслаєва, М.Ломоносова, Г.Павського, Л.Родніної та ін. Можна назвати лише декілька авторів, праці яких присвячені лише частково проблематиці лексикалізації демінутивних похідних в англійській мові, – М.Абдусаламов, Т.Лінник, Б.Макарчев, М.Расулова та ін. В україністиці проблема дедемінутивації демінутивних одиниць лишається майже недослідженою, за винятком декількох праць М.Осадца, І.Пацькевича, В.Статеевої, Е.Тимченка та деяких інших; ця проблема не поставала предметом спеціального дослідження широкого кола мовознавців.

Предметом нашого дослідження постають дедемінутивні одиниці, наявні в сучасних англійській та українській мовах, а також ті, що вже вийшли з активного ужитку. Дослідження має на меті проаналізувати, виявити та описати особливості дедемінутивації англійської та української мов у діахронічному аспекті. Для досягнення цієї мети поставлені такі задачі: 1)

встановити хронологію виникнення дедемінутивів, що функціонують та функціонували в англійській та українській мовах; 2) простежити шляхи та способи виникнення недемінутивних значень в демінутивах; 3) проаналізувати структурні та семантичні особливості таких утворень; 4) виявити сферу функціонування дедемінутивів.

Словотвір, як одна з підсистем мови, оперує відносно чітко визначеним для будь-якого часу колом кореневих та дериваційних морфем, межі яких легко відчужаються та диференціюються на момент їхнього функціонування у мові як відповідних показників. Однак з часом в деяких словах поморфне членування змінюється або частково чи навіть зовсім стирається, на що існують різні причини. Це вказує на те, що в них відбуваються або вже завершилися інтеграційні процеси, які лінгвісти називають опрощенням / лексикалізацією / десемантизацією.

Регулярним виявом опрощення / лексикалізації / десемантизації є втрата деякими іменниками зменшено-оцінного значення. Такий різновид семантичної деривації, що характеризується появою недемінутивних значень у демінутивах трактується як дедемінутивація [2: 98]. Під дедемінутивом розуміється слово, матеріальна сторона якого співвідноситься з матеріальною стороною відповідного демінутива, а ідеальна містить недемінутивний зміст або значення.

Демінутив як одиниця мовної системи являє собою складне утворення, що знаходиться на різних ступенях семантичної градації. О.О.Демент'єв зазначав, що «процес лексикалізації охоплює більшість зменшених іменників» [1: 78]. При лексикалізації відбувається випадіння демінутивних слів із системи словоформ зменшеного імені, знімається емоційно-оцінний відтінок і такі форми перетворюються у самостійні слова, не пов'язані з поняттям демінутивності. Досліджуване явище широко розповсюджене в українській мові, меншою мірою в англійській: англ. *booklet, hillock, quickie* тощо; укр. *лампочка, лавка, голка* і под.

Отже, дедемінутивація – різновид лексико-семантичного способу деривації, оскільки метаморфозу зазнає план змісту, а не план вираження. Залежно від шляхів виникнення недемінутивних значень у демінутивів поділяємо дедемінутиви на групи:

1) дедемінутиви, що виникли в результаті втрати демінутивного значення та набули значення твірної основи: англ. *hamlet, codling* тощо; укр. *клубок, мішок, вінок* і под. При цьому твірне слово може вже не існувати (твірна одиниця слова укр. *батько* та ін.), функціонувати лише у говорах, діалектах, інших слов'янських мовах, вийшовши з ужитку в літературній українській мові (*вінок* і под.) або співіснувати з дедемінутивом, перебуваючи з ним у відношеннях варіативності, паралелізму, синонімічності (англ. *book – booklet, hill – hillock* тощо; укр. *смух – смушок, ріка – річка* і под.);

2) дедемінутиви, в яких недемінутивне значення розвинулось метафорично або метонімічно на основі твірного значення: англ. *nozzle* (ніс на обличчі людини або на морді у тварини) тощо; укр. *бігунчик* (рисунок на писанці), *клинчик* (косинка) і под. Така семантична деривація за допомогою демінутивної форми існуючого слова обумовлюється законом економії в мові [5: 7];

3) дедемінутиви, що виникли внаслідок закріплення за демінутивом спеціального значення твірного слова. Дедемінутив при цьому виступає видовою назвою порівняно з твірною одиницею як родовою назвою: укр. *столік* (у кав'ярні), *дзеркальце* (дамське) та ін.;

4) дедемінутиви, що виникли в результаті лексикалізації демінутива, в основі якої лежить пейоративний характер демінутивного значення: англ. *codling, authorlet* тощо; укр. *музик, братчик* і под.

5) дедемінутиви, що виникли у результаті калькування: укр. *королик* – «птаха» тощо;

6) дедемінутиви, що виникли шляхом зрощення значень двокомпонентних назв в одне слово, так звані дедемінутиви-конденсати: *батарейка* з «малою за розміром батареєю», *майданчик* зі «спортивним майданом» тощо.

Лексикалізації зазнають демінутиви, що являють собою утворення першого ступеня демінутивності, структура яких співвідноситься з одним рядом слів. Це закономірно, тому що в утвореннях першого ступеня меншою мірою виражена емоційність з відтінком пестливості, що, вочевидь, заважало би лексикалізації, в той час як значення об'єктивної зменшеності, навпаки, в багатьох випадках сприяє їй. Це спричинюється історичними змінами в лексичному складі мови, які виявляються у зникненні слів із непохідною основою (англ. *hamlet, codling* і под.; укр. *ранок, кінець, вінець, сумка* тощо); в розходженні значень генетично споріднених слів: такі слова, спеціалізуючись у термінологічному значенні, перетворилися в окремі лексеми (англ. *spinnerette*

(прядильний орган у павука), *locket* (медальйон) та ін.; укр. *кришталик в оці, ніжка стола, ручка двірна* тощо).

Регулярним виявом дедемінутивності є втрата деякими іменниками зменшеного значення. Причини цього явища полягають у зникненні з мови значення немаркованого слова, а також у спеціалізації плану зміста демінутивної одиниці, який починає десемантизуватися, відходити від значення твірного слова [1: 9]. Причиною дедемінутивації демінутивів, що утворилися внаслідок втрати демінутивного значення та надбання демінутивом значення твірної основи типу англ. *quickie* “quick”, *fosterling* “foster” і под.; укр. *звіздок* «гвоздь», *листок* «лист» тощо, постає висока частотність та продуктивність демінутивної моделі. Дедемінутивації частіше зазнають найбільш продуктивні та частотні демінутивні утворення: в результаті високої частотності вживання у демінутивів стирається демінутивне забарвлення і демінутив набуває нейтрального значення вихідної основи, а з часом витісняє її як основного репрезентанта цієї реалії. Зникнення співвідношення між зменшеною й незменшеною формами відбувається поступово, оскільки, спершу демінутивне утворення поширюється в розмовній мові, потім співіснує паралельно з нейтральною лексемою, далі актуалізується в незменшеному значенні, витісняючи твірне слово, і, нарешті, перериває процес семантичного розминання. Поступову втрату зменшеного значення можна простежити на прикладах сучасних англійської та української мов, де вихідні форми ще не втрачені. Багато зменшених і незменшених слів уживаються паралельно, позначаючи одне й те саме поняття. Демінутивне значення в похідних словах здебільшого відсутнє, а твірні одиниці мають нейтральний характер, пор.: англ. *cloud* – *cloudlet*, *hill* – *hillock* та ін.; укр. *зоря* – *зірка*, *п'ята* – *п'ятка* тощо.

Іноді демінутивне слово, зберігаючи зменшеність, може розширювати свій значеннєвий обсяг. Здавна існує в мові загальна тенденція використання назви одного предмета для найменування іншого на основі зовнішньої подібності, за спільністю виконуваної функції тощо. Більшість таких слів термінологізувалася: англ. *spinnerette* (прядильний орган у павука), *locket* (медальйон) та ін.; укр. *берізка польова* (рослина), *сонечко* (комаха), *лопатка* (анатом.) і под. Наведені слова семантично віддалилися від вихідної форми, утративши з нею зв'язок, хоча за зовнішнім виглядом ще зберігають відтінок демінутивності, оскільки лексеми без суфікса зменшеності не вийшли з ужитку; афікси в одиницях такого типу вже не виленовуються.

У процесі дедемінутивації демінутивів, що виникли на основі різного роду асоціативних зв'язків (метафори, метонімії), мають місце декілька факторів: а) стирання експресивно-емоційного забарвлення демінутивів у зв'язку з високою продуктивністю та частотністю їхнього вживання, б) потреба нового слова / назви у зв'язку з появою нової реалії (екстралінгвальний фактор) або у зв'язку з необхідністю надати нову назву вже існуючій реалії (внутрішній лінгвальний фактор); в) тенденція семантичного знеобтяження вихідної основи, що спричиняє закріплення деяких значень, що виникають асоціативними шляхами на основі її значень, за демінутивною формою цієї вихідної основи.

У мовознавчій літературі відсутня єдина думка щодо словотвірної структури дедемінутивів. Деякі дослідники (І.Червенкова, В.Покуц) вважають, що в дедемінутивах, що виникли внаслідок спеціалізації значення твірної основи (укр. *коробок сірниковий, столик у кав'ярні, заборчик у палісаднику* тощо) слід розрізняти формо-словотвірні суфікси, оскільки ці іменники, з одного боку, називають переважно ті ж самі предмети, що і безсуфіксальні, а, з іншого боку, вони вказують на специфічні ознаки цих предметів, на особливості, пов'язані з малим розміром [3: 57]. Однак, такий погляд не враховує самої природи, механізму способу словотворення зазначених слів: дедемінутивація є різновидом семантичної деривації. Тому твірною основою для дедемінутива постає відповідний демінутив, на основі якого розвинулось недемінутивне значення. Для окремих категорій дедемінутивів твірна основа встановлюється порівняно легко, оскільки існує відповідний їм демінутив, особливо для дедемінутивів, що виникли внаслідок спеціалізації значення твірної одиниці, а для інших такий процес ускладнюється та потребує складних етимологічних розвідок (у словах типу англ. *hamlet, codling* і под.; укр. *хлопець, ящик* тощо); оскільки на теперішній час у мові відсутнє відповідне твірне слово.

Досліджуючи тематичну належність дедемінутивів, необхідно зазначити, що дедемінутивації перш за все зазнають демінутивні утворення від твірних одиниць на позначення назв: а) домашнього ужитку (укр. *водянчик* «посуд для води», *кавничок* «горщик, в якому варять кашу» і под.), б) зоологічні та ботанічні назви (англ. *spinnerette* «прядильний орган у павука» і под.; укр. *веприк* «самець свині», *бігунець* «назва рослини» тощо), в) назви будов, їхніх частин (укр. *городчик, горідчик* «палісадник», *дашок* «навіс над чим-небудь та ін.), г) назви, пов'язані з

людиною, родинним та соціальним статусами (англ. *chickie* «звертання до молодої жінки», *codling* «звертання до молодого хлопця, часто у негативному сенсі» тощо; укр. *братчик* «член братства», *козачок* «слуга» тощо), г) назви знарядь праці та їхніх частин (англ. *nozzle* «наконечник» тощо; укр. *дзюбок* «передня гостра частина предмета, знаряддя», *брусок* «шмат, відрізок у формі паралелепіпеду» та ін.), д) назви одягу, взуття та їхніх частин, предметів особистого ужитку (укр. *бантик* «дитячий бант на голові», *гаманець*, *шнурок*, *платок* тощо), е) назви продуктів та страв (укр. *батончик* «цукерка», *вертунець* «вид печива» і под.) тощо.

Проведений аналіз матеріалу засвідчив, що абсолютна більшість дедемінутивів складають ті, що виникли на основі демінутивів, які належать до найбільш продуктивних словотвірних моделей на сучасному етапі або історично. Переважна більшість дедемінутивів постають утвореннями на основі демінутивних моделей із суфіксами англ. *-ie*, *-le*, *let* тощо, укр. *-ець*, *-ик*, *-ок*. Значно меншу кількість складають дедемінутиви, що утворилися на основі мало- або непродуктивних демінутивних утворень із суфіксами англ. *-ule*, *-en*, *-erel*, *-kin* тощо; укр. *-ук*, *-ина*, *-ечк(о)*. На сучасному етапі спостерігається тенденція зростання дедемінутивів із суфіксами англ. *-let*, *-ling*, *-ie*, *-el(-le)* і под. укр. *-ок* та *-ик* та значно зменшується кількість дедемінутивів із суфіксом укр. *-ець* у хронологічному аспекті.

Сфера використання дедемінутивів досить обмежена, функціонують вони переважно в розмовному мовленні, у народних говорах та діалектах. Вельми малий їхній відсоток фіксується у літературній мові, здебільшого це термінологізовані утворення. Поясненням цьому може служити той факт, що демінутивація – вихідна база дедемінутивації – більш характерна для живої розмовної мови.

Отже, нівеляція зменшеності спричиняється втратою співвіднесеності між вихідною та зменшеною основами. Цей процес відбувається поступово, його етапи чітко відображені в мові. Колишні демінутивні утворення, що розійшлися зі своїми твірними основами, перестають членуватися; виникають нові самостійні корені, що, в свою чергу, сприяє збагаченню словникового складу мови. Дедемінутивація слів з етимологічним зменшено-експресивним значенням по праву вважається одним із шляхів поповнення словникового складу як германських, так і слов'янських мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дементьев А.А. Очерки по словообразованию имен существительных в русском языке / А.А.Дементьев // Ученые записки. – Куйбышев: КПИ. – 1959. – Вып. 27. – С. 70-96.
2. Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 2. – 570 с.
3. Покуц В.Н. Матеріали діалектологічних досліджень / В.Н.Покуц. – Суми, 1998. – 161 с.
4. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О.Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
5. Статеева В.И. Дедеминутивация в украинском языке: Автореф. дис... канд. філол. наук / В.И.Статеева. – Ужгород: УНУ. – 1982. – 19 с.
6. Longman Dictionary of Comprehensive English. – London: Longman Dictionaries, 1995. – 1668 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Ситенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Уманського державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: функціональна граматики, контрастивна лінгвістика, лінгвістичні моделі перекладу та граматичні трансформації, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності.

УДК 811.161.2'373.611

ХАРАКТЕРИСТИКА МОРФОНОЛОГІЧНИХ ЯВИЩ У НОВИХ СЛОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Євгенія ВОЛЯНСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті покласифіковано нові слова за частиномовною належністю, проаналізовано морфонологічні явища в нових словах, з'ясовано відповідність / невідповідність морфонологічних змін у нових словах до норм української мови, визначено продуктивні та непродуктивні морфонологічні моделі, виявлені в нових словах української мови, окреслено перспективу дослідження морфонологічних явищ у нових словах української мови.

Ключові слова: десубстантиви, dead'ективи, девербавити, морфонологічні явища, палаталізація, депалаталізація, зміна наголосу, консонантні альтернативи, нароцнення, усичення.

In this article new words are grouped according to the parts of speech origin, morphological phenomena in new words are analyzed, congruence or incongruity in morphological changes in the new words

according to the norms of the Ukrainian language are clarified, productive and less productive morphological models in the new words of Ukrainian language are defined. The article outlines the future research of morphological new phenomena in the words of the Ukrainian language.

Key words: noun derivatives, adjective derivatives, verbal derivatives, morphological phenomena, palatalization, depalatalization, stress variation, consonant alternation, upbuilding, truncation.

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ століть ознаменовані подіями особливого значення для української мови й українського мовознавства. Україна в 1991 р. здобула незалежність, і українська мова набула статусу державної. Такі істотні зміни в зовнішніх обставинах функціонування української мови спричинили її інтенсивне оновлення.

Розвиток мови є наслідком взаємодії зовнішніх (соціальних) та внутрішніх (системних, власне мовних) закономірностей. Відповідно, і чинники, що визначають розвиток мови, також поділяються на внутрішні й зовнішні. При цьому слід мати на увазі, що внутрішні чинники, які сприяють розвитку мови, теж визначені соціальною природою мови, тільки їм властива більша самостійність. Внутрішні чинники – це можливості, які мова має у своєму розпорядженні для забезпечення нових потреб суспільства. Зовнішні чинники – це ті вимоги, які суспільство висуває перед мовою, й умови, у яких вона функціонує та розвивається. Потрібно зауважити, що ці вимоги завжди суперечливі: мова водночас повинна бути стійкою та змінюваною, стандартною та гнучкою, образною, економною у своїх засобах вираження, зручною у використанні й вичерпною в передаванні змісту повідомлюваного, прозорою й зрозумілою у своїх формах існування.

Здатність збагачувати свій словниковий склад свідчить про властивий мові динамічний характер. Лексика найшвидше реагує на зовнішні, позамовні чинники і докладно відображає всі процеси, що властиві мовному розвитку. Лексичний склад мови, зафіксований словниками, є статичним і на час виходу у світ вже дещо застарілим. У ряді країн учені постійно працюють над виявленням, аналізом і фіксацією лексичних та семантичних інновацій. На сторінках преси можна виявити тенденції, що характерні для самого життя мови, відбивають її внутрішню динаміку. Це привертає до себе увагу багатьох лінгвістів, оскільки є багатющим джерелом для дослідження новітніх тенденцій не тільки як процес активного поповнення лексики української мови, а й як розширення меж сполучуваності слів, актуалізація лексем, що перебували на периферії тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність розвідки полягає в дослідженні змін, що відбуваються на морфемному шві у нових словах української мови, яка є важливою складовою словозмінних та словотвірних процесів нових слів української мови. Варіантність, як відомо, є характерною ознакою функціонування мови і притаманна в принципі всім елементам мовної системи – від фонем до речення. Проте особливо яскраво варіантні процеси проявляються в лексиці, яка вбирає в себе зміни, що відбуваються в різних підсистемах мови. Визнання факту варіації морфем під час словозміни і словотворенні стимулювало пошук і обґрунтування лінгвістичного поняття, яке б належним чином відображало усі види трансформації у їх складі. У цьому переконують праці морфологів різних лінгвістичних шкіл та напрямів. *В україністиці проблеми морфології як науки протягом тривалого часу принагідно досліджено, у зв'язку з вивченням явищ словозміни та формо- і словотворення (В. О. Горпинич, К. Г. Городенська, І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко, М. Я. Плющ, Л. М. Полюга, Л. О. Родніна, З. С. Сікорська та ін.). Наприкінці 80-х років праці Л. І. Комарової, І. В. Козленко, Л. О. Кондакової, М. В. Кравченко були продовженням цих лінгвістичних студій.*

На початку ХХІ ст. з'являються праці, присвячені дослідженню морфологічної структури відіменникових словотвірних гнізд української мови (М. Ю. Федурко), віддієслівних словотвірних гнізд української мови (І. М. Демешко), морфологічної структури у віддієслівних словотвірних гніздах із вершинами-дієсловами звукопозначення та віддієслівних зон відіменникового словотвірного гнізда в російській мові (Г. М. Потапова), встановленню особливостей вияву морфологічних закономірностей у відприкметникових словотвірних гніздах із використанням поняття морфологічної моделі (Г. В. Пристай) та ін.

Мета статті – виявити специфіку морфологічної структури нових слів (десубстантивів, девербативів, деад'єктивів). З метою реалізації цієї мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) проаналізувати морфологічні явища в нових словах за частинимовною належністю твірних основ; 2) з'ясувати відповідність / невідповідність морфологічних змін у нових словах до норм української мови; 3) окреслити перспективу дослідження морфологічних явищ у нових словах української мови.

Виклад основного матеріалу. Значні суспільні зміни, економічні, соціальні та політичні катаклізми в нашій країні в кінці минулого на початку нинішнього століття, викликали і

викликають і зараз появу величезної кількості нових реалій і понять, які потребують номінації. Так, у порівняно короткий часовий відрізок лексико-семантична система української мови поповнилася великою кількістю різноманітних інновацій, що зумовило справжній неологічний прорив. Інтенсифікація інноваційних процесів зумовила підвищення інтересу до проблем природи неологізмів, систематизації нових лексем. Серед екстралінгвальних причин появи інновацій виділяють відкритість слов'янських країн і слов'янських мов та нової незалежної України й української мови до контактів з іншими країнами та іншими мовами.

Дію внутрішніх чинників мовних змін регулюють загальноновизнані закони розвитку мови, такі, як закон системності, що виявляє себе на всіх мовних рівнях, наприклад, зростання синтаксичної сполучуваності слова призводить до розширення його семантики; закон традиції, який стримує появу та розвиток інновацій; закон аналогії, що є вагомим чинником мовної еволюції; закон мовної економії; закон суперечностей, протиставлень. Новотвори як результат внутрішньомовних процесів мають у потоці нової лексики більшу питому вагу, ніж нові запозичення, особливо результати різних способів морфологічного словотворення: складання слів і основ, афіксація (суфіксація та префіксація), а також безафіксні деривати.

Інновація позначає явища, пов'язані з динамікою мовної системи. Поняття інновації в лінгвістиці родове, тобто охоплює зміни на всіх рівнях мовної системи, взагалі тенденції оновлення мови (зникнення певних одиниць, заміну, появу конкурентних пар і рядів одиниць). На окремих мовних рівнях (морфемному, лексичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному) поняття інновації тлумачиться широко, включаючи не тільки нові значення наявних слів, морфемо- та словосполучень, афікси. З огляду на це *інновацію* розуміємо як слово, значення слова, поєднання слів або морфем у межах слова, що існують у певній мові в певний період її існування і не існували раніше в цій галузі мови. Виявом інноваційних процесів у лексиконі сучасної української мови є входження до його складу власне неологізмів, під якими розуміємо слова, що стали фактом мовної практики суспільства, але ще не зафіксовані в нормативних загальномовних словниках і граматиках мови, а отже, ще не ввійшли до її активного словникового складу.

Однак за короткий час з'явилася ціла низка нових для української лексикографії неологічних словників або словників мовних інновацій. Ці словники різні за складом своїх реєстрів і за метамовою, способом опису та пояснення інновацій. Українські неологічні словники охоплюють увесь спектр лексичних інновацій, одно- і кількаслівних, або вміщують окремі їх різновиди: новотвори, нові запозичення, неосемантизми, а також висвітлюють окремі сфери функціонування нової лексики (стиль мови, тип текстів, ідіолект письменника). Поява корпусу таких спеціальних словників разом з масивами нової лексики переконливо доводить формування в сучасному українському мовознавстві окремої галузі теоретичних і прикладних досліджень – неології.

За даними неологічних словників [3] можна стверджувати, що сучасне словотворення активно використовує ті морфонологічні моделі, які в системі української мови є регулярними і продуктивними. До них належать моделі зі зміною наголосу (*мова* – *мовізми*, *вибори* – *виборізми*, *Дзюба* – *дзюбізм*, *Кравчук* – *кравчукіст*, *центр* – *центріст*, *мітинг* – *мітингар*, *берегти* – *берегун*, *міністр* – *мініструвати*, *метр* – *метреса*, «*Джинс*» – *джинсёр*, *жлоб* – *жлобуватий*, *спікер* – *спікеріада*, *Гоголь* – *гоголіана*).

Наявні також утворення з переміщенням наголосу в межах твірної основи (*блázень* – *блázенія*, *глобалізація* – *глобалізаційний*), а також на флексію у випадку, коли суфікс постацентний (*бомж* – *бомженя*, *дойч«німець»* – *дойченя*). Використовуються також моделі з усиченням фінальної морфемі (*демократи[ja]* – *здемократи*, *бодибілдінг* – *бодибілдер*, *ганчірка* – *зганчіритися*, *зварганити* – *зварганений*, *маршрутка* – *маршрутник*, *епітафі[ja]* – *відепітафити*) і нарощенням морфем – основних (*кіно* – *кіношник*) і суфіксальних (*аксесуар* – *аксесуарчик*, *бензін* – *бензінчик*, *бізнесмен* – *бізнесменчик*, *клієнт* – *клієнтик*, *звіт* – *звітик*) [4].

Часто в процесах утворення нових слів можна виявити два або більше морфонологічних явища. В аналізованому матеріалі зафіксовано наявність такої моделі сполучуваності декількох морфонологічних явищ як нарощення та альтернація за ознакою диспалаталізації і палаталізації (*вундеркінд* – *вундеркіндівський*, *Меджліс* – *меджлісівець*, *МАУП* – *маупівець*, *Інтер* – *інтерівець*, *Грінпіс* – *грінпісівець*, *МакДональдс* – *макдональдсівський*); зміна наголосу та альтернація за ознакою палаталізації / депалаталізації (*король* – *королєня*, *вождь* – *вождєня*, *вождь* – *вождиха*); зміна наголосу та альтернація (o//ø) («*Барвінок*» – *барвінкувати*); зміна наголосу та нарощення (*табу́* – *табу[ʃ]увати*, *вето* – *ветувати*, *гібрид* – *гібридизація*, *мемуари* –

мемуаризувати, Європа – європе[ʃ]іст, геноцид – геноцидарний); зміна наголосу та альтернація приголосних фонем (г/ж) (бог – божизм); усичення та альтернація депалатальної та палатальної фонем (графіті – графітник, регіональний – регіонал, гібридизаці[ʃа] – гібридизатор); усичення, зміна наголосу та альтернація депалатальної та палатальної фонем (куртка – куртя'к, мерседес – мерсю'га).

Значна кількість новоутворених назв абстрактної дії та процесу мають виразний прагматичний ореол, що наближує їх до рядів ад'єктивів на позначення ознак соціального світу. Їхньою характерною ознакою є переважно соціальна оцінка явищ, подій (позитивна, а частіше негативна), яка зорієнтована меншою мірою на визначення властивостей і поведінки людей, більшою – на окреслення ознак соціального світу і стосунків. Перебудова соціальних відносин у суспільстві, зміна шкали оцінок, переоцінка цінностей стали тими чинниками, що зумовили зростання емоційно забарвленої та оцінної лексики в словниковому складі мови, а також активізацію словотворчих засобів, здатних оформляти цю оцінність та емоційність, – основ, суфіксів, префіксів [2, с. 139]. До неї належать назви абстрактних дій, процесів: банальність – баналітет (зміна наголосу), холуї – віхохлутітися (зміна наголосу); ознак: євроскєптік – євроскєптічний (зміна наголосу та альтернація фонем к/ч), впливолógія – впливолógічний (зміна наголосу), а також найменування осіб: Жадан – жаданівець (н/н'), Свобода – свободівець (д/д'), майдан – майданівець (н/н'), Хаус – хаусівство (с/с'), глінтвейн – «Глінтвейня» (назва кафе) (н/н') – відбувається альтернація фонем за твердістю – м'якістю; Путін – путінізм (н/н'), есєсівець – есєсеня' (с//с) (зміна наголосу та альтернація фонем за твердістю – м'якістю); Мамай – мамайівство (нарощення форманта).

У відіменникових новотворах (десубстантивах) спостерігаємо такі морфологічні явища: 1) зміна наголосу (бадмінтбн – бадмінтонізація: «Бадмінтонізація всієї країни» (1+1: ТСН, 03.11.11), бал – балувати: «Що ж, пішли балувати» (1+1: ТСН, 27.11.10), детектів – здетективізуватися: «...Андрій Кокотюха нині доволі плідний детективіст. Активізувався (здетективізувався) поважний історичний романіст Іван Аврамов» (ЛУ, 45/10, с. 5), дизайн – дизайнувати: «Дизайнували свої долі, як могли. Таке моє покоління» (ЛУ, 42/11, с. 3), банкінг – банкінувати: «А з ким ви банкінуєте?» (НТН: Реклама, 03.11.11), фуриет – фуриетувати: «Ми «фуриетували» після вечора, але для повноцінних емоцій цього було замало, і ми поїхали проводити вінничан Житомирською трасою» (ЛУ, 36/10, с. 3), парад – парадувати: «...вони [«Наші»] парадували вулицею Шевченка в Москві» (СТБ: Вікна, 04.11.10), благополуччя – благополучізм; комунікація – комунікувати, чат – чатня' («Чатня» (заставка до передачі) (QTV, 04.11.12), юнак – юнакувати: «Тут він, коли переїхав із батьками з Дерманя, пас корови, юнакував» (ЛУ, 1/10, с. 5), я'нгол – заянголіти, я'цірка – яцірок: «І їхні дві Високості – яцірка і яцірок – один до одного в гості їздили через місток» (В. Терен. Яцірка і яцір); 2) зміна наголосу + консонантні альтернації (вовк – вовчіти (к/ч): «Дичію, вовчію, темнію, б'ю байдикки, себто байбачу» (А. Жикол. Дичію), антибіотик – антибіотичний (к/ч); 3) консонантні альтернації (байбак – байбачити: (к/ч) «Дичію, вовчію, темнію, б'ю байдикки, себто байбачу» (А. Жикол. Дичію), напівкрók – напівкрóчок, наївня'к – наївнячók, пастух – відпастушитись (х/ш), стільник – стільничка (к/ч). Як синонім до слова мобільний, хоч і значно рідше, використовують прикметник стільниковий також з новим, спеціалізованим значенням «мережа колективних прийомопередавачів для телефонного зв'язку» Проте, крім словосполук стільниковий (багатоканальний) телефон, зв'язок, стільникова мережа, доступних джерелах раніше не було виявлено похідних від цих прикметників [1: 157]; 4) альтернації за твердістю – м'якістю (кіно – кінівець (н/н'), МАН – манівка (н/н') «Вона колишня моя манівка і призерка» (із розмови); 5) зміна наголосу + альтернації за твердістю – м'якістю (домогосподар – домогосподарювати (р/р') «Насправді в Греції протестують усі: ... хто має роботу і хто домогосподарює...» (СТБ: Вікна, 29.06.11), сон – соня'р (н/н'): «Черговий пацієнт до лікаря-соняра...» (1+1: ТСН, 21.03.11); 6) усичення (лірика – ліризація, голографі[ʃа] – голографізувати, Ірланді[ʃа] – ірландизація); 7) інтерфіксація + зміна наголосу (мас-медіа – мас-медійник); 8) зміна наголосу + вокалічні альтернації (вінок – вивінкóувати (о//о): «Нестор Чир, як мольфар, своїм сонетом, як первоцвітом, видобуває затаєні у природі значення і вивінковує ними думку» (ЛУ, 8/10, с. 7), ніч – спонóчти (і//о).

Характерними морфологічними явищами для віддієслівних новотворів (девербативів) є: 1) усичення + зміна наголосу (любіти державу – державолубець, жувати – жуї: «Із першим жуєм відчуй смак...» (реклама, канал М 1, 21.04.13); 2) зміна наголосу (донóсити – доносі́зм: «Спаплюжили її кривавий парт бюрократизм, насаджуваний «доносі́зм» і здеморалізовані

колгости, де люди навчилися не поважати одне одного, а – красти» (ЛУ, 23/10, с. 1), *затуліти* – *затуліни*: «На роти затуліних. Є у нас *затуліни*» (В. Простопчук. Непристойні гноми); 3) альтернативі за твердістю – м'якістю (*закалькований* – *закалькованість* (н//н'): «Укладеному О. Авраменком збірникові текстів для диктантів...можна закинути багато що. *І закалькованість* (чи не з кожного зі 100 поданих текстів...)» (ЛУ, 19/10, с. 8), *збабіти* – *збабіння*; 4) консонантні альтернативи (*знайомити* – *роззнайомлення* (м/мл); 3) консонантні альтернативи + альтернативи за твердістю – м'якістю (*недолюблювати* – *недолюбець* (бл//б)). Визначення твірного слова для останнього наведеного новотвора-девербатива становить лінгвістичну проблему. Проблема мотивації нових слів є перспективою для подальшого вивчення і дослідження у морфологічному аспекті.

У *деад'ективах* спостерігаємо такі морфологічні явища: 1) альтернативі за твердістю – м'якістю: *антиподний* – *антиподність* (н//н'): «... кожен під своїм кутом зору – *гостросоціальні поети*, «каліграфічні» й емоційно-експресивні, все далі – *антиподність*» (ЛУ, 38/10, с. 1), *білохалатний* – *білохалатність* (н//н'): «Щоб ваша *білохалатність* не мала нічого спільного з просто халатністю!» (ЛУ, 47/11, с. 12), *побутовий* – *побутовізм* (в//в), *дротяний* – *здротяніти* (н//н'), *отарний* – *отарність* (н//н'): «Безпорадність, почуття меншовартісності, боягузтво, кріпацтво, брудний побут, деспотична влада «старшака» в родині, гніт уряду – усе це викликало рабську *отарність* москвина-росіянина» (ЛУ, 39/10, с. 6), *слабоалкогольний* – *слабоалкоголка* (л//л) «Закон про вживання *слабоалкоголки* від сьогодні вже діє» (1+1: ТСН, 15.02.10), *плебеїзований* – *плебеїзованість* (н//н'): «*Плебеїзованість* українських державників плюс відсутність характеру – зіграли зловісну роль у тому, що маємо державу на курячих ніжках» (ЛУ, 41/10, с. 3); 2) зміна наголосу: *банальний* – *баналізація*: *Психологія плебейства – баналізація реальності* (ЛУ, 41/10, с. 3).

Характерною особливістю творення нових слів, переважно авторських *оказіоналізмів*, є *черезкроковий* словотвір: *південь* – *опівднити* – *опівдений* (н//н, с//Ø): «*Й* одразу крізь вечір, *опівдений* вечір, Відлунивсь отой «залізничний алюр...» *І* бомба, що матері влучила в плечі...» (Г. Булах. Борис Нечерда), *чип* – *чипувати* – *чипований* (ú/и): «*Чиповані* українці (титри до сюжету). Чи будуть українці мати особисті чипи?» (СТБ: Вікна, 23.09.11), *мураха* – *змурашити* – *змурашений* (х//ш), *скіф* – *оскіфити* – *оскіфлений* (ф//фл), *поляк* – *приполячити* – *приполячений* (к//ч): «Карту поляка дають не всім, а тільки тим, хто *приполячений*» (СТБ: Вікна, 03.08.11), *наркотик* – *знаркотити* – *знарочений* (к//ч): *чумак* – *вчумачити* – *вчумачений* (к//ч): «*Й* скрипить розпеченим залізом На кризі неба – рідне слово, *вчумачене* чумацьким возом *І* шаблі сизим ковом» (Г. Булах. Небесна учта), *гламур* – *гламуризувати* – *гламуризований*: «Тобто організатори престижного й популярного інтелектуального марафону, яким є конкурс, роблять те, що перестали робити наші комерціалізовані й *гламуризовані* ЗМІ» (ЛУ, 20/10, с. 8), *гуґл* – *гуґлізувати* – *гуґлізація* (л//л'): «...по-друге, в умовах *гуґлізації* вже цілому поколінню може здатися, ніби воно все знає або може миттєво дізнатися» (ЛУ, 49/11, с. 2), *все можна* – *«всемошний»* – *всемошність* (н//н'): «Така творча активність буває хіба що в молодих людей, яких живить прекрасна ілюзія *всемошності*, коли здається: тобі не вистачає лише точки опори, щоб перевернути світ» (ЛУ, 6/10, с. 2), *під фотошопом* – *підфотошоплений* (п//пл): «*Підфотошоплені* світлини актриси і політиків...» (1+1: ТСН, 09.03.11).

Утворені від сполучення слів: *без книги* – *безкнижник* (г//ж), *зелень їсти* – *зеленоїд* (н//н'), *вовк-собака* – *вовкособ*, *воскресіння Христа* – *воскresoхрист* (с//с), *Верховна Рада* – *верховнорадівський* (д//д'). Цей спосіб словотворення поширений у публіцистичному, художньому та розмовному стилях мовлення і є достатньо продуктивним.

Висновки. Найбільш продуктивними є *десубстантиви-новотвори*. Морфологічними явищами, характерними для цієї групи, є зміна наголосу, консонантні альтернативи домінують над вокалічними, чергування фонем за твердістю – м'якістю, менш продуктивними зафіксованими явищами є нарощення, усічення, інтерфіксація. Для *девербативів* характерне усічення твірної основи, консонантні альтернативи, для *деад'ективів* – консонантні альтернативи за твердістю – м'якістю. Досить часто в аналізованому матеріалі трапляються новотвори з кількома морфологічними явищами одночасно.

Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфології нових слів убачаємо у виокремленні моделей нових слів за частиномовною належністю, продуктивністю і регулярністю морфологічних явищ у неолексемах української мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи : регулятори системної рівноваги / Є. А. Карпіловська // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 148–158.
2. Клименко Н. Ф. Диференційні та інтеграційні процеси в лексиці та словотворенні сучасної української мови / Н. Ф. Клименко // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 136–147.
3. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації. 2010–2011 : [словник] / А. Нелюба, С. Нелюба. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 100 с.
4. Федурко М. Ю. Доминирующие морфонологические модели в системе современного украинского словообразования / М. Ю. Федурко // Славянские языки и культуры в современном мире : международный научный симпозиум : [труды и материалы; сост. О. В. Дедова, Л. М. Захаров; под. общим руководством М. Л. Ремневой]. – М. : МАКС Пресс, 2009. – С. 135.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євгенія Волянська – аспірант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія української мови.

УДК 81-112.2

ЯЗЫКОВАЯ ДИНАМИКА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ДИАХРОНИИ И СИНХРОНИИ

Валентина ЖУК (Одесса, Украина)

У статті дається комплексне обґрунтування принципів і методики синхронно-діахронного дослідження словотвірних підсистем мови. Розглядаються можливості вивчення історичної та синхронної динаміки словотвірних процесів.

Ключові слова: мовна динаміка, динамічний словотвір, словотвірна підсистема, словотвірний процес, синхронно-діахронний метод.

The article provides a comprehensive justification of principles and methods of the synchronic-and-diachronic research of word-formation subsystems of the language. The author also considers possibilities of research of historical and synchronic dynamics of word-formation processes.

Key words: linguistic dynamics, dynamic word-formation, word-formative subsystem, process of word-formation, synchronic-and-diachronic method.

Проблема словообразовательной динамики относится к числу актуальных проблем современной лингвистики. Во многих работах последних лет динамические процессы в словообразовании рассматриваются в синхроническом аспекте в связи с общими языковыми изменениями, вызванными социально-экономическими и политическими преобразованиями [4]. Для динамического синхронного словообразования особенно важен факт действия моделей в определенный период развития языка, разграничения продуктивных и непродуктивных, регулярных и нерегулярных словообразовательных типов [5]. Особый интерес представляет решение проблем исторической словообразовательной динамики, что позволяет выявить закономерности развития словообразовательного механизма языка, эволюцию словообразовательных типов, гнезд и других словообразовательных подсистем, закономерности становления отдельных процессов в области словообразования, таких, например, как префиксация, редупликация, конфиксация [6; 7]. Взгляд на диахронию как на процесс в его эволюции, а не на простую смену синхронических состояний был наиболее отчетливо выражен И.А. Бодуэном де Куртенэ. По мнению ученого, в ходе изучения языка необходимо соблюдать хронологический принцип, то есть принцип объективности по отношению к совершающемуся во времени генетическому развитию языка [2: 349]. Задача исследователя состоит в том, чтобы подробным рассмотрением языка в отдельные периоды определить его состояние, сообразное с этими периодами, и только впоследствии показать, каким образом из строя и состава языка предшествующего времени мог развиваться состав последующего [2: 67]. Идея динамического подхода к системному изучению языка, обозначенная И. Бодуэном де Куртенэ, ставилась под сомнение, поскольку изменениям в диахронии приписывался частный и случайный характер. Ф. де Соссюр полагал, что эти изменения никогда не выстраиваются в систему, ибо «никогда система не видоизменяется непосредственно; в самой себе она неизменчива; доступны изменению только отдельные элементы безотносительно к их связи с целым» [9: 91]. Диахрония может рассматриваться как область единичных явлений, а язык как система может исследоваться лишь в сфере синхронии. Соссюровское противопоставление двух точек зрения на язык (синхронной и диахронной), которое, по его мнению, «совершенно абсолютно и не терпит компромисса» [9: 90], особенно противоречиво в словообразовании. Представление о

непрерывности словообразовательной динамики лежит в основе подхода к историческому исследованию словообразовательных явлений и процессов, составляет неизменную традицию многих школ [10: 17]. Диахроническое и синхронное состояния языка неразрывно связаны между собой, и эта связь отражает соотношение процесса и результата, воспринимаемого на определенном этапе дальнейшего развития процесса. Диалектическая взаимосвязь синхронного и диахронного подходов к фактам словообразования представляет «единственно верный принцип рассмотрения словообразовательных явлений» [1: 11]. Сам факт признания двух разных подходов к языку: синхронного, опирающегося на системный анализ языковых фактов, и диахронного, лишенного будто бы такой опоры, вызвал необходимость преодоления существующего противопоставления и, прежде всего, использования системных связей в диахронических исследованиях [4: 5]. Представление о словообразовательной динамике как о непрерывном развитии лежит в основе синхронно-диахронного подхода к исследованию словообразовательных процессов. Этот подход позволяет рассматривать деривационные процессы исходя из системного статуса изменяющихся объектов, при этом историческая стабильность языковых фактов в тот или иной период осмысливается как этап в постоянном развитии языка. Синхронно-диахронное исследование словообразовательных подсистем и процессов дает возможность охватить весь письменный период истории английского языка, что позволяет более или менее полно отразить развитие словообразовательной подсистемы в целом, выявить динамику словообразовательных связей. Динамическое исследование словообразовательных подсистем стремится к переходу от констатирующего способа описания к объяснительному, от простой фиксации фактов к выявлению причин и закономерностей возникновения и развития словообразовательных явлений. Системные отношения языковых единиц, которые традиционно связывались только с языковой синхронией, становятся предметом исследования в работах синхронно-диахронного характера. Основные задачи, которые стоят перед синхронно-диахроническим словообразованием, – это выработка принципов синхронно-диахронного анализа, систематизация единиц исследования, создание полного и систематического синхронно-диахронного описания различных словообразовательных подсистем.

Вопрос о единицах синхронно-диахронного анализа нельзя считать до конца решенным. Исследование словообразовательных отношений, возникающих между словообразующими единицами в рамках словообразовательных типов, словообразовательных гнезд и других объединений производных слов, то есть комплексных единиц словообразовательной системы, позволяет понять «потенциально-процессуальные возможности системы» [8:73]. При динамическом исследовании словообразовательных категорий становится возможным выход за рамки одного словообразовательного типа, что позволяет выявить динамику взаимодействия типов и их формирования. Словообразовательная категория может определяться как обобщенная деривационная схема, являющаяся следующим шагом абстракции по отношению к словообразовательному типу и связанная общностью частеречной принадлежности производящей базы и способа словообразования производного слова. Основным критерием отнесения производных к словообразовательной категории большинством исследователей признается общность словообразовательного значения у производных разных типов, входящих в одну словообразовательную категорию. Проблематика исследования производного слова в рамках словообразовательных категорий имеет очень широкую перспективу. Однако работ такого плана немного, и в исторической динамике описаны лишь отдельные словообразовательные категории, например словообразовательная категория отвлеченных существительных, глаголов с общей семантикой становления/приобретения признака [9]. Словообразовательное гнездо представляет несомненный интерес как комплексная единица динамического словообразования. Проблемы состава типовых гнезд, парадигм внутри гнезд, заполненности/незаполненности мест, предназначенных для тех или иных производных, по-прежнему остаются актуальными для исторического словообразования, а исследования по такой диахронической проблематике – немногочисленными. Синхронно-диахронное изучение такой подсистемы, как словообразовательное гнездо, позволяет не только выявить закономерности семантической и словообразовательной динамики, но и установить концептуальную динамику, эксплицирующуюся в производных словах гнезда. Историческая динамика словообразовательного гнезда может исследоваться как отражение динамики определенного концепта. Круг изучаемых в исторической динамике семантико-словообразовательных подсистем не исчерпывается словообразовательными типами, гнездами и категориями. Одной из семантико-

словообразовательных подсистем являются производные слова, объединенные общностью словопроизводственного процесса, словообразовательной модели, например, приставочные глаголы, образованные от глаголов. Эта подсистема представляет собой не только формально-структурное, но и семантическое единство [4]. Вопрос об основных принципах синхронно-диахронного описания семантико-словообразовательных подсистем относится к числу ключевых. Обозначим наиболее существенные из этих принципов. Принцип последовательно исторического подхода к изучаемому объекту с обязательной опорой на достаточный языковой материал является определяющим для динамического словообразования. В синхронно-диахронных исследованиях этапы языковой динамики обозначаются в соответствии с основными периодами письменной истории английского языка [3]: древнеанглийский (450–1066), среднеанглийский (1066–1500), новый английский (с 1500 до нашего времени).

Очевидный прогресс в области исторической лексикографии во многом способствует развитию синхронно-диахронического словообразования. В работах по историческому словообразованию, а по синхронно-диахронному в особенности, правомерно обращение к лексикографическим источникам материала наряду с текстовыми источниками. Словари содержат не только уже первично систематизированный, но часто полный языковой материал, отражающий состояние языка на определенном этапе его эволюции. Принцип системности в синхронно-диахронных исследованиях позволяет опираться на положения общей теории языка и использовать разные приемы анализа языкового материала. Так, приставочный глагол можно рассматривать как в аспекте языковой синтагматики, так и парадигматики, что определяется представлением о нем как о внутренней синтагме, соотносящейся с двумя понятийными рядами одновременно: по семантике префикса и по семантике производящего глагола. Развитие идеи о двуцентральности приставочного глагола способствует выявлению системных внутрисинтагматических отношений между словообразующими компонентами и рассмотрению каждого из них в присущих им парадигматических связях. Каждый из компонентов синтагмы может быть динамически исследован в присущей ему парадигматике: префикс – в системе значений отдельной приставки и общей системе приставочных значений; производящий глагол – в рамках производящей базы, то есть всей совокупности глаголов, вовлеченных в процесс префиксального глагольного словопроизводства [1].

Принцип комплексного и многоаспектного анализа семантико-словообразовательных подсистем определяется действием многих факторов в ходе развития словообразовательной системы языка: структурных, лексико-семантических, жанрово-стилистических, социокультурных, когнитивных. Именно комплексный многоаспектный анализ языкового материала способствует выявлению основных тенденций словообразовательной динамики, наиболее общими из которых для разных словообразовательных подсистем являются аффиксальное усложнение как путь пополнения словообразовательного инвентаря, жанрово-стилистическая дифференциация словообразовательных средств, развитие оценочности и качественности в словообразовательной семантике, образование и устранение словообразовательной синонимии и дублетности [2].

Итак, можно заключить, что синхронно-диахронное словообразование остается перспективным направлением дериватологии. Синхронно-диахронное описание все более широкого круга именных и глагольных словообразовательных подсистем не только способствует пониманию подлинного механизма словообразовательных процессов, закономерностей исторической динамики, но и становится базой дальнейшего развития теории динамического словообразования.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Баранникова Л.И. О соотношении системного и диахронического подхода к языку (из истории вопроса) / Л.И. Баранникова // Язык и общество. Вып. 11. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1997. – С. 3–6.
2. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуэн де Куртенэ. – В 2 т. – Т. 1. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 384 с.
3. Бруннер К. История английского языка / Карл Бруннер. – [4-е изд., испр.]. – М., 2010. – 720 с.
4. Дмитриева О.И. Динамика словообразовательных процессов: семантико-когнитивный, жанрово-стилистический, структурный аспекты / О.И. Дмитриева, О.Ю. Крючкова. – Саратов: Научная книга, 2010. – 364 с.
5. Земская Е.А. Системные, нормативные и узусные явления в словообразовании / Е. А. Земская // Система – норма – узус / Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН. – М.: Языки славянских культур, 2010. – С. 207–254.
6. Крушевский Н.В. Очерк науки о языке / Н.В. Крушевский. – Казань, 1883. – 151 с.
7. Кузнецова Т.В. Лексико-семантический потенциал словообразовательных структур (на материале моделей семантико-словообразовательной категории ‘становление / приобретение признака’) / Т.В. Кузнецова // Динамика

семантико-словообразовательных подсистем: коллективная монография / под ред. О.И. Дмитриевой. – Саратов: Научная книга, 2010. – С. 153–194.

8. Рацибурская Л.В. Продуктивные типы и модели в современном словообразовании / Л.В. Рацибурская, И. Ю. Первухина // Предложение и слово. – Саратов: Изд. центр «Наука», 2008. – С. 481–486.

9. Соссюр, Ф. де. Курс общей лингвистики: пер. с фр. / Ф. де Соссюр. – Изд. 5-е. – М.: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 256 с.

10. Jespersen O. Language, its Nature, Development and Origin / O.A. Jespersen. – London, 1949. – 355 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Жук – старший викладач кафедри граматики англійської мови факультету романо-германської філології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: словотвір – динамічний і діяхронічний аспекти.

УДК 811.161.2'373.611

МОРФОНОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ І MORFOHOЛОГІЧНІ КЛАСИ СУБСТАНТИВІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ОСІБ

Галина ЗЮЗЬКІНА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто морфологічні особливості словотвірних морфем, запропоновано характеристику морфологічних явищ, зафіксованих при словотворенні субстантивних похідних іншомовного походження на позначення назв осіб, встановлено морфологічні моделі і морфологічні класи зазначених дериватів.

Ключові слова: субстантивні похідні, морфологічні моделі, морфологічні класи.

The article deals with the process of word-forming of borrowed nouns. The morphological features of word-formative morphemes are described. The analysis of morphological phenomena is given. The morphological models and morphological classes of derived nouns are established.

Key words: derived nouns, morphological models, morphological classes.

Постановка проблеми. Дериваційна продуктивність є однією з найважливіших ознак освоєння іншомовного слова, що визначає функціональну значущість запозичень у системі мови-реципієнта. Запозичення все глибше інтегруються до словотвірних систем мов, що приймають іншомовні слова. Це свідчить про успішну адаптацію похідних у новому мовному середовищі. Важливою складовою цього процесу на сучасному етапі є аналіз морфологічних особливостей, що супроводжують дериваційний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Словотвірну категорію назв осіб одним із перших у вітчизняному мовознавстві досліджував І. І. Ковалик, виокремлюючи шість словотвірних розрядів: 1) агентивні й професійні назви; 2) національні й територіальні назви; 3) атрибутивні назви; 4) ідеологічні й політичні назви; 5) соціальні назви; 6) патронімічні назви [2: 25].

Іменники іншомовного походження на позначення назв осіб становлять органічний компонент дериваційної системи української мови, тому виявлені в процесі дослідження морфологічні особливості творення зазначених дериватів слугуватимуть основою для визначення закономірностей словотвірної адаптації запозичень до системи української мови.

Закономірності словотворення розглядалися в працях Р. І. Аванесова, С. Б. Бернштейна, Я. Босака, С. В. Бромлей, Т. В. Булигіної, Д. Ворга, В. Дресслера, О. А. Земської, Н. Є. Ільїної, В. В. Лопатіна, В. Б. Касевича, К. Ковалик, О. С. Кубрякової, Р. Ляковського, Ю. Г. Панкраца, М. В. Панова, Т. В. Попової, С. М. Толстої, М. С. Трубецького, Г. Улашина, І. С. Улуханова, В. Г. Чурганової та ін. В україністиці проблеми творення назв осіб досліджували П. І. Білоусенко, Л. Л. Гумецька, В. О. Горпинич, К. Г. Городенська, Є. А. Карпіловська, Н. Ф. Клименко, М. Ю. Федурко та ін.

Система деривації субстантивів іншомовного походження зі значенням особи в українській мові охоплює морфологічний словотвір. Морфологічну деривацію представляють суфіксальний, префіксальний, конфіксальний, флексійний способи та осново-, словоскладання. Визначальним способом творення зазначених дериватів є суфіксація, «у результаті якого словотвірчі форманти не творять похідних з новим лексичним значенням, вони лише вносять у семантику твірного слова додаткові ознаки, часто з відтінками суб'єктивної оцінки» [4: 4]. У зв'язку з цим виникла необхідність системного дослідження морфологічних трансформацій, що супроводжують процес словотворення субстантивних похідних іншомовного походження на позначення назв людей за різними ознаками в сучасній українській мові.

Мета статті – дослідження морфологічних закономірностей словотворення від основ іншомовного походження субстантивів на позначення назв осіб. З метою реалізації цієї мети необхідно розв'язати такі **завдання**: 1) проаналізувати морфологічні ознаки словотвірних морфем; 2) з'ясувати морфологічні зміни і встановити морфологічні явища у словотворенні субстантивів зазначеного типу; 3) описати морфологічну структуру похідних суфіксальних субстантивів, визначивши морфологічні моделі дериватів; 4) установити морфологічні класи субстантивів іншомовного походження на позначення назв осіб як свідчення певного ступеня їхньої адаптації.

Виклад основного матеріалу. Творення суфіксальних іменників іншомовного походження на позначення назв людей чоловічого роду відбувається при взаємодії основ іншомовного походження з іншомовними суфіксами **-ист (-іст)**, **-ер (-онер)**, **-ир (-ір)**, **-ант (-ент)**, **-ор (-итор, -тор)**,

-атор) та питомими українськими суфіксами **-ник (-івник, -льник)**, **-овик, -ець, -ар, -анин, -щик, -ач**: рецидив – рецидивіст, мушкет – мушкетер, бригада – бригадир, банк – банкір, дуель – дуелянт, газифікувати – газифікатор, депо – депоєць, ремонт – ремонтник, бетон – бетоняр. Агентивні іменники жіночого роду утворюються від відповідних іменників чоловічого роду за допомогою таких суфіксів: **-к- (-анк-, -ічк-), -ш-, -ниц'- (-івниц'-, -льниц'-), -ин'-, -ес- (-ис-), -их-**: гофрувальник – гофрувальниця, терорист – терористка, монарх – монархія, поет – поетеса, франт – франтиха.

У процесі словотворення субстантивних похідних іншомовного походження спостерігаються морфологічні операції, які перетворюють основу мотиватора в основу мотивата. Альтернацію фонем (**Af**) у словотворенні зазначених субстантивів класифікуємо за місцем маніфестації, що відбувається на морфемному шві: а) чергування приголосних фонем (**C–C**): редагувати – редактор, продукувати – продуцент, респірація – респіратор; б) палаталізація приголосних фонем (**C–C'**): біатлон – біатлоніст, сигнал – сигнальний; в) депалаталізація приголосних фонем (**C'–C**): канцелярія – канцелярист, пенальті – пенальтист, імперія – імператор; і в кореневих морфемах мотиватора: цифра – циферник, церква – церковник (**Ø–V**).

Явище усічення класифікуємо за фонемним комплексом на три групи: 1) усічення голосних фонем (**Uv**): індосо – індосатор, жирю – жирант, карате – каратист, лібрето – лібретист; 2) усічення суфіксальної морфемі (**Us**): агнія – агоніст, трагедія – трагік, геотерміка – геотерміст. Аналогічно можна класифікувати і явище нарощення: 1) нарощення (**H**): епіграма – епіграматист, інфекція – інфекціоніст, перципувати – перцепієнт. Модифікація наголосу (**Mn**) у суфіксальних субстантивів на позначення назв осіб від іншомовних основ виступає морфологічним засобом словотворення дериватів і розглядається через поняття акцентної позиції. Аналіз зазначених дериватів дає можливість встановити чотири акцентні позиції: 1) нерухомий наголос (**1A**): кераміка – керамік, рецепція – рецептор, лізгольд – лізгольдер; 2) переміщення наголосу з попереднього складу основи на останній (**2A**): теорія – теоретик, схизма – схизматик; 3) переміщення наголосу з останнього складу основи на попередній (**3A**): проектувати – проектор, астенія – астенік; 4) наголошений похідний суфікс (**4A**): протокол – протоколіст, фальсифікувати – фальсифікатор, мігрувати – мігрант.

У сучасній українській мові одним з найпродуктивніших засобів формування субстантивних похідних чоловічого роду від основ іншомовного походження виступає суфікс **-ист (-іст)**. Він вказує на назви осіб за фахом, за належністю до партій, угруповань [3: 381]. Зазначений СТ (6) є одним з найрегулярніших; мотиваторами виступають як похідні, так і непохідні іменники. Виявлено 8 морфологічних моделей (ММ) (536 похідних), характерних для основ дериватів на **-ист/-іст**: ММ 1 (327): **Io (Us, 4A) + -ист**

(**-іст**): анатомія – анатоміст; ММ 2 (7): **Io (Hs, 4A) + -ист (-іст)**: каное – каноеіст; ММ 3 (54): **Io (C–C', 4A) + -ист (-іст)**: гандбол – гандболіст, гіпербола – гіперболіст; ММ 4 (119): **Io (4A) + -ист (-іст)**: афера – аферист; ММ 5 (12): **Io (C'–C, Us, 4A) + -ист (-іст)**: семінарія – семінарист; ММ 6 (6): **Io (Us, Hs, 4A) + -ист (-іст)**: конгрегація – конгрегаціоніст; ММ 7 (5): **Io (C–C', Uv, 4A) + -ист (-іст)**: кантеле – кантеліст, сопрано – сопраніст; ММ 8 (6):

По (Uc, 4A) + -ист (-іст): акуратний – акуратіст, спеціальний – спеціаліст.

Суфікс **-ник (-івник, -льник)** уживається в основах іменників чоловічого роду. Іменники з цим суфіксом мають СЗ «предмет (істота / неістота), що характеризується відношенням до предмета, дії, явища, яке названо твірним». Морф **-ник** виступає після шумних приголосних та після суфікса **-іж**: саботаж – саботажник, десант – десантник, ротація – ротаційник. Морф **-льник** уживається в основах іменників чоловічого роду, що мотивуються дієслівними основами

на **-ува-**, на позначення особи, за допомогою якої виконується якась дія: *аранжувати* – *аранжувальник*.

Аналіз похідних на **-ник** (**-івник**, **-льник**) на дає можливість установити 8 ММ (366 похідних), характерних для відповідних субстантивних похідних:

ММ 1 (221): **Io** (1A) + **-ник**: *сепаратор* – *сепараторник*; ММ 2 (5): **Io** (Ø-V, 1A) + **-ник**: *домна* – *доменник*; ММ 3 (2): **Io** (C-C+ Ø-V, 1A) + **-ник**: *марка* – *марочник*; ММ 4(16): **Io** (C-C', 1A) + **-ник**: *рол* – *рольник*; ММ 5 (8): **Io** (Us, 1A) + **-ник**: *форсунка* – *форсунник*; ММ 6 (6): **Io** (H, 1A) + **-ник**: *доміно* – *доміношник*; ММ 7 (17): **Io** (C-C', 4A) + **-івник**: *кобальт* – *кобальтівник*; ММ 8 (92): **Do** (1A) + **-льник**: *штампувати* – *штампувальник*.

Іменники іншомовного походження з суфіксом **-атор** (**-итор**, **-тор**, **-ор**), мотиваторами яких виступають дієслова на **-ува-**, позначають особу, яка виконує дію, що названа твірним словом, або предмет, який призначено для її виконання: *генерувати* – *генератор*, *експропріювати* – *експропріатор*. Морф

-атор виступає після сонорних приголосних /н/, /л'/: *вакцинувати* – *вакцинатор*, *артикулювати* – *артикулятор*. Морф **-тор** – після задньоязикової /к/, фарингального г: *індукувати* – *індуктор*. Морфи **-ор**, **-итор** уживаються після шумної приголосної /м/: *інспектувати* – *інспектор*, *аудит* – *аудитор*, *інвестувати* – *інвеститор*, *репетувати* – *репетитор*.

Виявлено 8 ММ (352), характерних для десубстантивних та девербативних іменників **-ор** (**-итор**, **-тор**, **-атор**): ММ 1 (245): **Do** (Us, 4A) +

-атор: *утилізувати* – *утилізатор*; ММ 2 (7): **Do** (C-C, Us, 3A) + **-тор**: *ерегувати* – *еректор*; ММ 3 (13): **Do** (Us, 3A) + **-ор**: *коректувати* – *коректор*; ММ 4 (61): **Io** (C'-C, Uf, 1A) + **-ор**: *композиція* – *композитор*; ММ 5 (3): **Io** (Us, 3A) + **-ор**: *архітектура* – *архітектор*; ММ 6 (4): **Io** (4A) + **-атор**: *оксиген* – *оксигенатор*; ММ 7 (17): **Io** (1A) + **-ор**: *інкремент* – *інкрементор*; ММ 8 (2):

Io (C'-C, Uf, 2A) + **-атор**: *губернія* – *губернатор*.

Іменники іншомовного походження із суфіксом **-ант/-ент** називають особу чи предмет, що виконує дію, яка названа твірним словом, або позначають особу, що характеризується відношенням до предмета, явища. Деривати цього типу мають часткові СЗ: «особа за родом діяльності» (*практикант*, *диверсант*), «особа за об'єктом заняття або власності» (*музикант*, *пасквілянт*, *фабрикант*), «учасник суспільної дії» (*екскурсант*, *конкурсант*). Виявлено 6 ММ (127), характерних для десубстантивів та девербативів іншомовного походження із суфіксом **-ант/-ент**: ММ 1 (64): **Do** (Us, 4A) + **-ант**: *арештувати* – *арештант*; ММ 2 (26): **Do** (Us, 4A) + **-ент**: *реагувати* – *реагент*; ММ 3 (15): **Io** (4A) +

-ант: *конкурс* – *конкурсант*; ММ 4 (14): **Io** (U, 4A) + **-ант**: *токсикація* – *токсикант*; ММ 5 (6): **Io** (C-C, Us, 4A) + **-ант**: *екскурсія* – *екскурсант*.

Суфікс **-ер** (**-онер**) уживається в іменниках чоловічого роду, вказує на професійну належність осіб [3: 378]. Комплексний аналіз морфологічних явищ дає можливість установити 10 ММ (136), характерних для субстантивних похідних на **-ер** (**-онер**): ММ 1 (45): **Do** (Us, 4A) + **-ер**: *опозиціонувати* – *опозиціонер*; ММ 2 (23): **Do** (Us, 3A) + **-ер**: *дефростувати* – *дефростер*; ММ 3 (16): **Io** (1A) + **-ер**: *рок* – *рокер*; ММ 4 (27): **Io** (4A) + **-ер**: *стратоплан* – *стратопланер*; ММ 5 (2): **Io** (C-C, Us, 1A) + **-ер**: *секвенція* – *секвенсер*, *трансмисія* – *трансмітер*; ММ 6 (10): **Io** (Uc, Hs, 4A) + **-онер**: *акція* – *акціонер*, *корупція* – *корупціонер*; ММ 7 (4): **Do** (C'-C, Us, 4A) + **-ер**: *контролювати* – *контролер*; ММ 8 (3): **Io** (U, 1A) + **-ер**: *форфейтинг* – *форфейтер*.

В утворенні 67 іменників іншомовного походження на позначення назв людей чоловічого роду бере участь питомий український суфікс **-ик** (**-ік**). Виявлено 5 морфологічних моделей, характерних для відсубстантивних основ іменників іншомовного походження із суфіксом **-ик** (**-ік**): ММ 1 (5):

Io (C'-C, Us, 3A) + **-ик** (**-ік**): *дизентерія* – *дизентерік*; ММ 2 (16): **Io** (1A) + **-ик** (**-ік**): *сатира* – *сатирик*, *параноя* – *параноїк*; ММ 3 (23): **Io** (Us, 3A) + **-ик** (**-ік**): *шизофренія* – *шизофренік*; ММ 4 (7): **Io** (Hf, 2A) + **-ик** (**-ік**): *астма* – *астматик*; ММ 5 (14): **Io** (C-C, U, 1A) + **-ик** (**-ік**): *каталепсія* – *каталептик*.

Іменники іншомовного походження на позначення назв осіб за характером діяльності, утворені за допомогою суфікса **-овик**, мотивовані загальними назвами предметів та речей: *цех* – *цеховик*, *шифр* – *шифровик*. У системі суфіксів, що беруть участь у словотворенні від

іншомовних основ, зазначений формант є достатньо продуктивним та поширеним (36). Дериваційний процес супроводжується єдиним морфологічним явищем – акцентною модифікацією: наголос завжди переноситься на формант (4A): *штурм* – *штурмовік*, *фронт* – *фронтівік*. Таким чином, морфологічна модель, характерна для дериватів даного типу, має вигляд **Io (4A) + -овик** та відзначається продуктивністю і регулярністю.

Суфікс **-ець** виражає ознаки за належністю до партії чи організації, за діяльністю людини, за походженням або місцем проживання, за національністю: *партія* – *партієць*, *Іспанія* – *іспанець*. Зазначений СТ є одним з найпродуктивніших саме при словотворенні субстантивів чоловічого роду від іншомовних основ; мотиваторами виступають назви партій та угруповань, етнічні назви, а також власні та географічні назви. Розглядаючи відтопонімні похідні, можна зазначити, що ММ та правила їхнього розподілу принципово не відрізняються. Таким чином, можна визначити 6 ММ (348), характерних для десубстантивів іншомовного походження із суфіксом **-ець**: ММ 1 (99): **Io (1A) + -ець**: *Аргон* – *аргонець*, *бернардин* – *бернардинець*; ММ 2 (67): **Io (C'-C, Us, 1A) + -ець**: *Каталонія* – *каталонець*; ММ 3 (81): **Io (2A) + -ець**: *Гамбія* – *гамбієць*, *Кенія* – *кенієць*; ММ 4 (56): **Io (Hs, 2A) + -ець**: *республіка* – *республіканець*; ММ 5 (31): **Io (C'-C, Uf, Hs, 2A) + -ець**: *Кахетія* – *кахетинець*; ММ 6 (14):

Io (C'-C', Hs, 1A) + -ець: *бесемёр* – *бесемёрівець*, *кайзер* – *кайзерівець*.

Виявлено 26 іменників іншомовного походження утворених за допомогою питомого українського суфікса **-анин**: *Париж* – *парижанин*. За структурою можна виокремити 4 морфологічні моделі характерні для субстантивів зазначеного типу: ММ 1 (13): **Io (C-C', 4A) + -анин (-янин)**: *Латина* – *латинянин*, *шляхта* – *шляхтянин*; ММ 2 (2): **Io (H, 4A) + -анин (-янин)**: *Ізраїль* – *ізраїльтянин*; ММ 3 (6): **Io (4A) + -анин (-янин)**: *Фінікія* – *фінікіянин*; ММ 4 (3): **Io (C'-C, Us, 4A) + -ин**: *Осетія* – *осетин*.

Зафіксовано також 28 іменників іншомовного походження на позначення назв людей з суфіксом **-ар**: *перука* – *перукар*, *фініфть* – *фініфтьяр*.

Таким чином, можна встановити морфологічні моделі, характерні для субстантивних похідних даного типу: ММ 1 (4): **Io (C-C', 4A) + -ар**: *сékта* – *сектяр*, *сонёт* – *сонетяр*; ММ 2 (10): **Io (4A) + -ар**: *хроніка* – *хронікар*, *парламент* – *парламентяр*; ММ 3 (3): **Io (Us, 4A) + -ар**: *бенефіція* – *беніфіціяр*, *ліцензія* – *ліцензіяр*; ММ 4 (3): **Io (1A) + -ар**: *бібліотека* – *бібліотекар*; ММ 5 (6): **Do (Us, 4A) + -ар**: *бенкетувати* – *бенкетяр*, *віршувати* – *віршяр*.

Іменники іншомовного походження зі значенням особи, утворені за допомогою суфікса **-ип (-ір)**, мотивовані дієсловами на **-ува-** або загальними назвами предметів. У системі суфіксів, що беруть участь у словотворенні від іншомовних основ, зазначений формант є одним з найменш продуктивних та непоширених (зафіксовано 12 похідних іменників). Для похідних на **-ип (-ір)** характерні такі морфологічні моделі: ММ 1 (4): **Io (C-C', 4A) + -ип**: *канона* – *канонір*; ММ 2 (5): **Io (4A) + -ип**: *граната* – *гранатір*, *рекет* – *рекетір*;

ММ 3 (3): **Do (Us, 4A) + -ип**: *командувати* – *командир*.

Серед інших непоширених суфіксів, що беруть участь у дериваційному процесі суфіксальних іменників чоловічого роду іншомовного походження на позначення назв людей, слід зазначити питомі українські суфікси **-ач** та **-щик**. Зафіксовано 9 субстантивів із суфіксом **-ач** та 12 – із суфіксом **-щик**. Встановлення твірних основ похідних іменників даного типу відзначається прозорістю та чіткістю: *фірма* – *фірмач*, *псалом* – *псаломщик*. Таким чином, 3 морфологічні моделі, що характерні для зазначених субстантивних основ: ММ 1 (5): **Do (4A) + -ач**: *копіювати* – *копіювач*, *кантувати* – *кантувач*; ММ 2 (4): **Io (4A) + -ач**: *цирк* – *циркач*, *фірма* – *фірмач*; ММ 3 (12): **Io (1A) + -щик**: *бакен* – *бакенщик*, *мільйон* – *мільйонщик* (Те саме, що *мільйонер*). Виняток становлять деривати *тральщик*, *доменщик*, у словотворенні яких відбувається палаталізація {л-л'}: *трал* – *тральщик*; чергування {Ø-е}: *домна* – *доменщик*.

Окремо слід звернути увагу на похідних іншомовного походження, утворених нульсуфіксальним способом. Наявність так званих нульових словотворчих суфіксів у складі слів іншомовного походження пояснюється тим, що в інших похідних словах ідентичні словотвірні значення виражаються звичайними матеріальними суфіксами [1: 33]. Через те, що нульсуфіксальні іменники – назви осіб досить часто мають експресивну конотацію, дослідники називають їх носіями оціночної характеристики і визначають як особу, що «володіє властивістю за дією, схильністю до певної дії» [5: 122]. Установлено, що в українській мові нульсуфіксальним способом утворено 262 іменники іншомовного походження на позначення назв осіб за професією або родом занять. Виявлено 3 морфологічні моделі, характерні для основ зазначених дериватів: ММ 1 (114): **Io (C'-C, Us, 3A) + Øs**: *космологія* – *космолог*, *неврологія* – *невролог*; ММ 2 (55): **Io**

(1A) + 0s: акустика – акустик, критика – критик; ММ 3 (93): Io (C–C, Us, 1A) + 0s: інтроверсія – інтроверт.

Найпоширенішим та найпродуктивнішим суфіксом, що утворює субстантиви жіночого роду від співвідносних запозичених основ чоловічого роду є суфікс **-к-**. Іменники іншомовного походження із суфіксом **-к-** мотивовані як похідними, так і непохідними іменниками чоловічого роду: *пасажир* – *пасажирка*, *міністр* – *міністерка*, *прем'єр* – *прем'єрка*; суфіксальними: *активіст* – *активістка*, *американець* – *американка*, *історик* – *історичка*, *фантазер* – *фантазерка*, *інтриган* – *інтриганка*. Морф **-ічк-** використовується переважно в дериватах мотивованих іменниками на **-лог**,

-граф, **-ном**: *біолог* – *біологічка*, *географ* – *географічка*, *астроном* – *астрономічка*. Десубстантиви на **-ічк-** уживаються в розмовному стилі або в художньому з певною стилістичною метою.

Більшість дериватів має основне модифікаційне значення особи жіночого роду. Морф **-к-** з'являється після шумного проривного /m/, сонорного щілинного бокового /л/, задньоязикового /x/, та фонемосполуки **-ст-**: *арештант* – *арештантка*, *комсомолец* – *комсомолка*, *монах* – *монашка*, *артист* – *артистка*. Морф **-анк-/енк-** використовується після парних м'яких приголосних, шиплячих, сонорного /j/: *грек* – *гречанка*, *турок* – *турчанка*, *курд* – *курдянка*, *француз* – *французженка*, *сардинець* – *сардинянка*. При поєднанні твірної основи із формантом **-анк-** відбуваються консонантні альтернації на морфемному шві {к–ч}, {д–д'}, {н–н'}, а при поєднанні твірної основи із формантом **-енк-** – консонантні альтернації {з–ж}.

Виявлено 5 морфонологічних моделей (986 похідних), характерних для похідних іншомовного походження із суфіксом **-к-**: ММ 1 (718): Io (1A) + **-к-**: *колоніст* – *колоністка*, *сарацін* – *сарацінка*, *реформіст* – *реформістка*; ММ 2 (27): Io (C–C, 2A) + **-к-**: *фізик* – *фізичка*, *математик* – *математичка*, *лунатик* – *лунатичка*; ММ 3 (213): Io (Us, 1A) + **-к-**: *індієць* – *індійка*, *кабулець* – *кабулка*, *японець* – *японка*; ММ 4 (25): Io (C–C, 2A) + **-к-**: *медик* – *медичка*, *рахітик* – *рахітичка*; ММ 5 (3): Io (Hs, 2A) + **-к-**: *скіф* – *скіф'янка*, *хет* – *хетейка*.

Наступним поширеним суфіксом, що використовується в запозичених десубстантивах жіночого роду є суфікс **-ниці'** (**-івниці'**, **-льниці'**). Похідні на позначення осіб жіночого роду утворюються від іменників чоловічого роду: *парфумерник* – *парфумерниця*. Таким чином, морфонологічна модель десубстантивів (198 похідних) відповідного типу має вигляд: Io (Us, 1A) +

-ниці' (**-івниці'**, **-льниці'**): *транзитник* – *транзитниця*, *таксувальник* – *таксувальниця*, *авантюжник* – *авантюжниця*.

Серед інших непоширених суфіксів, що беруть участь у дериваційному процесі суфіксальних фемінітивів іншомовного походження, слід зазначити питомі українські суфікси **-их-**, **-ин'** та запозичений **-ес-** (**-ис-**). Зафіксовано лише 5 десубстантивів із суфіксом **-их-**, 6 – із суфіксом **-ин'** та 8 – із суфіксом

-ес- (**-ис-**). Таким чином, виявлено такі морфонологічні моделі: Io (4A) + **-их-**: *війт* – *війтиха*, *франт* – *франтиха*; Io (4A) + **-ин'**: *монарх* – *монархія*, *герцог* – *герцогія*; Io (4A) + **-ес-** (**-ис-**): *барон* – *баронеса*. Виняток становлять деривати *дячиха*, *актриса*, у словотворенні яких відбуваються чергування

{к–ч}: *дяк* – *дячиха*; {о–Ø}: *актор* – *актриса*.

Проведений морфонологічний аналіз дає змогу виявити морфонологічні явища, які супроводжують дериваційний процес у творенні суфіксальних похідних іншомовного походження на позначення назв осіб та встановлення морфонологічних класів (МК) зазначених дериватів.

Словотворення девербативів субстантивної зони іншомовного походження на позначення назв осіб характеризується наявністю таких морфонологічних класів дериватів: ДМК-0 – «нульовий»: До (–) + **-івник** (92); ДМК-1 – «елементарний» (одна морфонологічна трансформація): До (Mn) + **-ач** (7); ДМК-2 – «комплексний, двоплановий»: До (У+Mn) + **-атор**, **-ор**, **-ант**, **-ент**,

-ар, **-ер**, **-ур** (425); ДМК-3 – «комплексний, триплановий»: До (А+У+Mn) +

-тор (7). Словотворення деад'єктивів субстантивної зони зазначеного типу характеризується наявністю лише одного морфонологічного класу: ПМК-2 – «комплексний, двоплановий»: По (У+Mn) + **-ист** (**-іст**) (7 похідних).

Висновки. Дослідження морфонологічних особливостей похідних іншомовного походження на позначення назв осіб дає можливість вивчити процес взаємоприспосовування мотивувальної основи та

дериваційного форманта, для яких характерні такі морфонологічні явища, як модифікація наголосу, усичення твірної основи, консонантні і вокалічні чергування, нарощення суфіксальної морфеми. Найпродуктивнішими МК десубстантивів субстантивної зони іншомовного походження на позначення назв осіб дії є «нульовий» (відсутність морфонологічних трансформацій), «елементарний» (з наявністю одного морфонологічного явища), «двоплановий» (комплекс із двох морфонологічних трансформацій), «триплановий» (комплекс із трьох морфонологічних трансформацій), «чотириплановий» (комплекс із чотирьох морфонологічних трансформацій) у співвідношенні 42% – 26,2% – 25,3% – 5,5% – 1%.

Аналіз морфонологічних моделей і встановлення морфонологічних класів субстантивних похідних іншомовного походження на позначення назв осіб, дає змогу описати морфонологічну структуру похідних субстантивної зони, дослідити механізм морфонологічних модифікацій і виразніше окреслити процес словотвірної-морфонологічної адаптації іменників іншомовного походження.

Перспективу подальшого дослідження убачаємо у виробленні принципів опису морфонологічних класів дериватів іншомовного походження та систематизуванні основних морфонологічних характеристик дериваційного процесу від основ іншомовного походження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Українська мова. Морфеміка і словотвір: [навч. посіб.] / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 184 с.
2. Ковалик І. І. Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. – Ч. 1. / І. І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1958. – 153 с.
3. Полюга Л. М. Словник українських морфем / Л. М. Полюга. – Львів: Світ, 2001. – 448 с.
4. Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький держ. університет / С. П. Семенюк. – Запоріжжя, 2000. – 16 с.
5. Третевич Л. М. Про словотвірну семантику віддієслівних іменників з нульовими суфіксами в сучасній українській мові // Словотвірна семантика східнослов'янських мов: [зб. ст.] / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 120 – 129.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Зюзькіна – здобувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфонологія української мови.

УДК 811.161.2'373:821.161.2-1

ПОЗИТИВНО- ТА НЕГАТИВНО-ОЦІННА СЕМАНТИКА АВТОРСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ СТОРІЧЧЯ

Ірина МЕТЕЛЮК (Рівне, Україна)

У статті здійснено спробу аналізу найбільш репрезентативних груп індивідуально-авторських номінацій на позначення емоцій із позитивною та негативною конотацією, зафіксованих в українській поезії ХХ ст., встановлено семантичні особливості неологізмів-емотивів.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, лексична інновація, оказіональне слово, лексико-семантична група, найменування емоцій та почуттів, позитивне та негативне реагування, семантика, лексема, юкстапозит, українська поезія ХХ ст.

This article analyzes the most representative groups of literary lexical innovations, which describe emotions with positive and negative connotation that are fixed in Ukrainian poetry of the 20th century, sets semantic features of emotional neologisms.

Key Words: author's lexical new-formation, lexical innovation, occasional word, lexical and semantic group, feelings and emotions of a positive and negative response, semantics, lexeme, word compositions, Ukrainian poetry of the 20th century.

Кожен поет сприймає навколишній світ у своїй неповторній красі, особливість якої відтворюється в мові поетичних творів. Слово необхідне митцю для того, щоб виражати свої думки та почуття. Емоційні елементи поезії впливають на розум і серце там, де раціональні засоби не можуть зреалізувати естетичні потреби людини [14: 159].

Лексичні засоби номінації емоцій та почуттів обирались предметом дослідження багатьох учених, як-от: В. Ю. Апресяна, Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнової, А. І. Бондаренко, І. О. Голубовської, А. Д. Григор'євої, І. Б. Левонтіна, Л. А. Лисиченко, Л. І. Ніколаєнко, О. М. Покровської, В. М. Русанівського, П. О. Селігей, Л. І. Шахової, Т. Б. Шевчук та ін. Попри те, що авторські лексичні новотвори (далі – АЛН) на позначення емоцій та почуттів

аналізувалися в контексті дослідження словотворчості поетів ХХ сторіччя Г. М. Вокальчук, Н. А. Адах, Н. В. Гаврилюк, В. В. Максимчуком, цей корпус мовних одиниць потребує детальнішого спеціального дослідження.

Відтак метою пропонованої статті є аналіз семантичних особливостей АЛН, що входять до найбільш репрезентативних груп емоційно забарвлених інновацій із позитивною та негативною конотацією.

Об'єкт дослідження – індивідуально-авторські емотиви позитивного та негативного реагування в українській поезії ХХ сторіччя.

Матеріалом дослідження слугували реєстри словників авторської неологічної лексики [2: 94 – 507], [1: 52 – 135], [4: 60 – 214], [8: 65 – 188], [3: 138 – 169], [14: 181 – 328], [6: 181 – 263], [9].

У поетичному лексиконі ХХ сторіччя АЛН на позначення емоцій та почуттів є однією з найчастотніших лексико-семантичних груп (далі – ЛСГ) номінативних одиниць. Вони характеризуються семантичним різноманіттям, що спричинено потребою адекватної вербалізації найтонших порухів людської душі, які займають важливе місце в житті.

Значна кількість АЛН цієї ЛСГ містить у своїй структурі сему 'позитивне реагування'. АЛН мотивовані узуальними словами: *радість, щастя, кохання, любов, веселість, ніжність, спокій, щедрість, щирість*.

Одним із центральних найменувань у цій групі є АЛН із інтегративною семою 'радість', що тлумачиться як почуття задоволення, втіхи, приємності [13 (8: 436)]. До ЛСГ належать найменування, які у своєму складі поєднують протилежні за значенням компоненти: *радість-біда* (І. Павлюк); *радісно-печальний* (М. Рильський); *радісно-сумний* (Л. Пшенична); *радісно-тривожний* (П. Тичина); *скорбно-радісний* (В. Барка). Семантичне протиставлення компонентів АЛН базується на контекстуальній полярності найменувань, які входять до складу номінації, та побудоване на антитезі, що реалізується відповідними семами.

Широко представлені й АЛН на позначення почуття *щастя* (стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь) [13 (11: 573)]. Більшість АЛН цієї групи є юкстапозитами, утвореними поєднанням двох узуальних лексем, напр.: *Казка-щастя так гарно скінчилась*. (Д. Загул); *То буде край морозам, мряці, / Зазеленіє ліс і луг, / І сонце-щастя, сонце-друг, / Покличе всіх до руху й праці!* (С. Черкасенко); *Щастя-кубельце розбили в руїну / Зевсові бурі суворі...* (С. Черкасенко); *Я Життям ітиму певно, без скигління, / Безоглядно, доле, відданий тобі. / Щоб воно – без гвалту, без гризот сумління, / Як свята повинність в щасті-боротьбі.* (І. Світличний); *Кинь же навіки погорду невпинну: / Щастя-коханячко – втіху єдину – / Знайдеш ти тільки в покорі.* (С. Черкасенко); *Коли засів ти сієш свій / Для щастя-урожаю, / Народе мій! Твій рік новий / Я і своїм вважаю!* (М. Рильський). Такі складені найменування активно вживаються у поетичному мовленні і характеризують денотат конкретніше, аніж однослівні номінації.

У процесі творення АЛН компонент *щастя* іноді поєднується з назвами негативного реагування, напр.: *щастя-нещастя*: (П. Тичина); *щастя-страждання*: (С. Йовенко); *щастя-горе*: (Б. Боровець). Індивідуально-авторські неологізми аналізованої ЛСГ слугують для передачі душевних переживань ліричного героя.

Високе моральне почуття любові та кохання, що виявляється в стійкому позитивному емоційному ставленні людини до когось чи чогось, знайшло своє мовне вираження в поетичній спадщині ХХ сторіччя. У цій групі продуктивним є клас індивідуально-авторських юкстапозитів:

- *А чи книжку візьмеш, / де вогонем-коханням / Спалено надії...* (П. Тичина). АЛН виражає силу почуття та зіставляється з вогнем.

- *...цю жінку я люблю. І цю любов-лелеку / не радістю вкриваю, а плачем.* (М. Вінграновський). Цей АЛН допомагає відчутти душевне піднесення і водночас минулість цього стану, а зіставлення з лелекою символізує вірність.

- *Та не піднось же розпалений віхоть / До мого серця – любов-первоцвіт.* (В. Еллан-Блакитний). *Зазеленіли давні гори, / Явивши людям цвіт-любов.* (О. Ющенко). Такі АЛН відображають зародження і розквіт почуття любові, яке уподібнюється до цвітіння квітів.

Особливої уваги заслуговують новотвори, утворені способом контамінації. Так, висока експресивність інновації *любіль* забезпечується поєднанням у її структурі емоційно забарвлених слів *любов* і *біль*: *Тиждень назад – вчора / І сьогодні – кохання біль / І сьогодні – передчуття / Завтрього тижня любіль.* (М. Семенко); пор.: *увійшли вони у ранковий сад, / аж у хміль-любіль.* (І. Калинець). Окрім того, АЛН використано в назві книги нарисів про жіночу долю рівненської

журналістки Н. Мініч «Любиль», у передмові якої вказано на запозичення назви з поетичного лексикону М. Семенка [1: 268].

Оригінальністю та виразністю відзначається новотвір *лютобиль*, утворений способом контамінації слів *лютий* і *биль*: *Звичайно вона кохає. І це так просто, / що вона дзвоне, шука розваги / від лютоболі шука з людьми, / мені близькими, у їх єднанні / щоб цієї прірви не боялись* (М. Семенко). АЛН, утворені шляхом міжслівного накладання мають яскраве експресивно-емоційне навантаження, забезпечують синтаксичну компактність поетичного тексту.

В українській поезії ХХ сторіччя наявні АЛН із компонентом *весело-*, який уживається в поєднанні з назвами частин тіла (організму) та пір року, напр.: **веселобровий**: *Чи квітка, чи голубка. / Така дурна. Веселоброва.* (П. Тичина); **веселоокий**: *Незле мені тут в сивому гурті / Цих чеснорукх, цих веселооких. / Дух батька чуйно причаївсь в куті, / Як сивий вітер у сухих осоках.* (І. Драч) (нерідко зовнішність людини (наприклад, форма брів та очей) вказує на особливості характеру, тому автори поєднують компонент *весело-* з відповідними найменуваннями); **веселолітній**: *...Без поглядів очі. / Весняно-лукаві. / Осінньо-похмурі. / Весело-літні.* (Г. Чубай). Поява такого АЛН зумовлена тим, що образи природи є алегоріями – відповідниками емоційних станів поета.

Інтегровальна сема 'ніжність' (тепле почуття, ласкавість, сердечність у ставленні до когонебудь) [13 (5: 421)], наявна у семантичній структурі частини прикметникових композитів. До семантичної структури таких найменувань нерідко входить сема 'соматичне поняття': **ніжногубий**: *...Із-за полинних гірких снопів / Лоша він кликав – принца ніжногубого.* (І. Драч); **ніжнокрилий**: *...на гори сходить вечір ніжнокрилий.* (В. Сосюра); **ніжноокий**: *Чи ти ж прилинеш, ніжноока, / В мої світанки замалі, / Як синя крапля одинока / На голубиному крилі?* (А. Малишко). Для вираження таких теплих почуттів до зображуваного автори використовують відповідне поєднання сем.

У поетичному лексиконі ХХ сторіччя зафіксовано велику кількість оказіональних слів на позначення почуття щедрості. Найбільше засвідчено оказіональних ад'єктивів, напр.: **щедробагатий**: *О сонцем п'яна кров, / Важка, щедробагата й невидюча!* (Є. Маланюк); **щедровічний**: *Тривога, як дорога, щедро-вічна...* (М. Сингаївський); **щедродайний**: *Камені ці поскладала не ти, / Щедродайна природо!* (М. Бажан). Такі АЛН виконують номінативно-оцінну функцію, яка полягає не лише в найменуванні того, що в мові не має прямого однослівного позначення, а й у відзеркаленні найсуттєвіших позитивних або негативних характеристик зображуваного.

Нерідко додаткову конотацію вносить компонент на позначення кольору, що допомагає письменникам виразити свої почуття, вказати на своєрідність творчості. Так, в українській поезії ХХ століття неолексеми з компонентом *рожев(о)-* сполучаються з іншими словами та мають виразну позитивно-оцінну семантику, а також уживаються у значенні «нічим не затьмарений; радісний; з радісними сподіваннями» [9 (3: 140)]. Напр.: *І ластівок, що день серпневий / Мандрівно краля крильми, / І вечір радісно-рожевий / З напівзнайомими людьми.* (М. Рильський).

Оригінальністю форми, глибиною змісту відзначається трикомпонентний новотвір **усміхнено-рожево-ясний**, який Аркадій Казка утворив сполученням назв кольору і емоційного стану на позначення ознаки подиху вітру: *Злегесенька іноді диха вітерець весняний: / (Во)істину це подих уст усміхнено-рожево-ясних немовляти* (Великдень, 1924). Такі новотвори презентують талант та бажання експериментувати, чуття й великий художній смак авторів.

Складниками ЛСГ «Емоції та почуття негативного реагування» є узуальні слова: *злість, гнів, тривога, ненависть, біль, самотність, печаль, страх, сум, туга, лют, горе*. Одним із центральних найменувань у цій групі є *злість* – «усвідомлена, направлена на когось гнівливість. Її переживання супроводжується почуттям недобррозичливості, роздратування, розлюченості, гніву» [6: 248].

За структурою більшість АЛН – назв емоцій є юкстапозитами, утвореними поєднанням узуальних слів, що традиційно використовуються на позначення певного емоційного стану. Так, негативність семантики лексем *зло, злоба* підсилюється завдяки поєднанню їх з назвами інших негативних емоцій:

- *гнів* («бурхливий вияв злості, що, як правило, виявляється у формі афекту») [7: 250], напр.: *Не доведи нас до хатоньки з краю, / Не доведи нас до гніву-злоби* (В. Попенко);

- *тривога* («стан передчуття неприємної події без видимої причини») [15: 251], напр.: *Вискоблили, вимили підлогу, / Двері – навстіж: з вітром сонце йде! / Щоб ні смутку, ані зла-тривоги / Не лишилося й в кутку ніде!* (О. Ющенко).

У семантичній структурі великої кількості авторських прикметникових композитів наявна інтегрована сема 'злість / зло', як-от: *зловірний* (В. Стус), *зловмисля* (Б. Нечерда), *зловорожий* (А. Малишко), *зловпертий* (В. Барка), *зловрогий* (Ю. Клен), *злодумний* (В. Рабенчук), *зловичний* (В. Барка), *зловичливий* (Б. Рубчак), *зломіщанський* (М. Бажан), *злоотруйливий* (М. Рильський), *злорікий* (Т. Осьмачка), *злорукий* (В. Барка), *злосердний* (С. Гординський), *злоязыкий* (П. Тичина) тощо. Такі АЛН увиразнюють семантичну структуру тексту, несуть у собі смислове та стилістичне навантаження, характеризуються високою інформативністю.

Із-поміж афіксальних утворень відзначається іменник *злораддя*: *Гукнуть би увсебіч: / "Брати!.." / Та не дає розп'яття: / Хто – поїд сонцем доброти, / Хто – з місяцем злораддя* (С. Руднев), що вживається як антонім до слова *доброта*. АЛН *злораддя* допомагає зберегти ритміку строфи, а також бере участь у творенні оригінальної метафори.

Семантично місткими, емоційно виразними є авторські найменування, компонентом яких є узуальне слово *ненависть*, що позначає стійке негативне почуття, спрямоване на певних людей, події і явища, які перешкоджають задоволенню потреб і суперечать наявним у неї переконанням і світогляду [11: 224 – 225]. Напр.: *Поховали їх поруч, поклали хрести, / Та хрести не змирили ненависті-мсти* (Д. Павличко); *Безсилістю своєю, / розп'яттям чи зненавиддю – помри.* (В. Стус).

Пояснити частотне використання цієї негативної лексики можемо тим, що, за християнськими законами, переживати почуття ненависті (насамперед до ближнього: *Полюби ближнього, як самого себе*) вважається гріхом. У зв'язку з цим несподіваним із погляду семантики є АЛН *ненависть-любов*: *Мільони струмків одиноких і кволіх / ця ненависть-любов об'єднала, злила, – / і з'являється мисль, і гартується воля, / і окреслився шлях, і мета ожила.* (О. Левада). Цей АЛН відображає амбівалентність почуттів – складного суперечливого емоційного стану людини, у якому поєднані два емоційні переживання, зумовлені двоїстим (одночасно позитивним і негативним) ставленням до іншої людини, предмета чи явища [11: 19]. Унаслідок цього з'являється, так би мовити, оксиморонна номінація.

Із погляду емоційного переживання обтяжливим, гнітючим є больове відчуття. Болем вважається «психічний стан, що виникає в результаті надзвичайно сильних або руйнівних впливів на організм при загрозі для його існування або цілісності» [7: 246]. Серед АЛН, що вказують на переживання болю, найбільше юкстапозитів:

- *біль-страпа*: *Не минути болю-страпи / Блискавки – як ніж.* (В. Блакитний). Складена номінація вказує не стільки на фізичний біль, який супроводжує явище страсти – найвищої міри покарання, – скільки на згубну дію болю, унаслідок якого людина втрачає спокій;

- *біль-самота*: *...і вже т, як цятка, і вже над п'ятьмою / спалахуєш зойками біль-самоти* (В. Стус). Семантика новотвору прозора, тому з контексту зрозуміло, що причиною болю є самотність;

- *радість-біль*: *Так хвильно шелестять зелені плавні / І викликають радість-болі давні* (О. Ющенко). Психологи вважають, що «людина, яка переживає біль (душевні страждання) ніколи не може відчувати у той самий момент радості» [7: 203]. Проте з контексту зрозуміло, що йдеться про спогади, які поєднують у собі приємні та негативні емоції. У цій складеній номінації ключовою є лексема *біль*, що, на нашу думку, вказує на перевагу негативних переживань у минулому;

- *біль-жада*: *Річки тепле ковбання, / літеплена вода. / Ось тобі, сну – смеркання, / спогад твій – біль-жада* (В. Стус). Другий компонент новотвору – *жада* є діалектизмом, що вживається в значенні «велике, нестримне бажання чого-небудь; прагнення до чого-небудь, до володіння чим-небудь» [5: 269]. На особливості дії болю, його переживання та зовнішні прояви вказують і такі АЛН: *Чуєш, як болить-кричить душа?!* (В. Бойченко); *І так болюче-переконливо, / Немов відкритий перелом, / Я після свого „кушать подано” / Отримав цілий монолог.* (О. Ірванець); *І одна рука, немов виламана, незручно-болісно здригалась...* (П. Тичина) та ін.

Оригінальною з погляду структури є інновація *чорнобіль*: *Ти – людина. Чого ти просила? Невже чорноболю? Невже полину?* (С. Українець). АЛН утворений контамінацією слів *Чорнобіль* і *біль* і вносить у поетичний текст відчуття “чорного болю”.

Цікавим із семантичної точки зору є емотив *ворон-біль*: *Навіть чорним крилом різоне ворон-біль...* (С. Бабій). Ворон ще в архаїчних віруваннях символізував недобре. Вважалось, що його каркання віщує лихо, а отже, і біль. Поданий АЛН є зразком вираження національно-культурної картини світу в межах авторського світосприйняття.

Уваги заслуговує також АЛН, утворений на зразок узуальної номінації *печаль*. Нерідко людина, яка переживає печаль не хоче розповідати про свій стан, вона ніби «замикається в собі», мовчить. Цю особливість переживання печалі вдалося мовно виразити В. Поліщуківі завдяки контамінованому утворенню *мовчаль*: *Ах, мовчаль моя, розірвися співом!* (В. Поліщук). Семантика АЛН *мовчаль* у результаті актуалізації імпліцитних сем 'мовчати', 'печаль' є складною, що зумовлює її важливість у межах надфразної єдності.

Емоції негативного реагування мотивуються також лексикою зі значенням *важкий*: *Так тихо-тяжко в сутінку скорбіти, / немов безвинні немовлята-діти, / цвітини почали...* (В. Барка); *...Щось на серці тяжко-трудно*. (П. Тичина).

Оказіональне словотворення ХХ сторіччя відзначається семантичним розмаїттям та багатством позитивно- та негативно-оцінних конотацій. Упродовж цього періоду для індивідуально-авторської номінації характерне вживання прикметникових композитів на позначення емоцій та почуттів, між компонентами яких наявні антонімічні відношення для створення контрасту висловлювання. Окрім цього, зафіксовано емотиви-кольороназви, що свідчить про плідні пошуки поетами нових виражальних засобів. Виразною стильовою ознакою поетичних текстів також є активне вживання складених номінацій-юкстапозитів, які сприяють лаконічності мовлення, що особливо поцінується в поезії. Отже, індивідуально-авторські емотиви – складний і цікавий пласт АЛН, який вимагає багатовекторних досліджень.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Адах Н. А. Словник авторських лексичних новотворів Василя Барки / Н. А. Адах; за ред. Г. М. Вокальчук // Авторські лексичні новотвори Василя Барки: (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти). – Рівне: Видавництво Олега Зеня, 2007. – С. 52 – 135.
2. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття / Г. М. Вокальчук // Авторський неологізм в українській поезії в ХХ століття (лексикографічний аспект) за ред. А. П. Грищенка: [монографія]. – Рівне: Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. – С. 94 – 507.
3. Вокальчук Г. М., Браун А. І., Максимчук В. В., Цапук І. В. Короткий словник неологічної лексики Ліни Костенко і Миколи Вінграновського / Г. М. Вокальчук, А. І. Браун, В. В. Максимчук, І. В. Цапук // Словотворчість шістдесятників: [зб. наук. праць]; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог: Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. – С. 138 – 169. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 4).
4. Гаврилюк Н. В. Словник авторських лексичних новотворів київських неокласиків / Н. В. Гаврилюк // Київські неокласики: словотворчість: відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог: Видавництво НаУ «Острозька академія», 2009. – С. 60 – 214. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 2).
5. Изард К. Эмоции человека / К. Изард. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 440 с.
6. Кирилук О. В. Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини / О. В. Кирилук; за ред. С. Я. Сроменко, Г. М. Вокальчук // Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття: [збірник наукових праць; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2011. – С. 181 – 263. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 5).
7. Киричук О. В. Основи психології: [підручник] / О. В. Киричук, В. А. Романець. – К.: Либідь, 1995. – 632 с.
8. Максимчук В. В. Короткий словник авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини / В. В. Максимчук // Проблеми й перспективи авторської лексикографії. «Регіональний» словник поетичних неолексем (Рівненщина); відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог: Вид-во НаУ «Острозька академія», 2008. – С. 65 – 188. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 1).
9. Максимчук Г. Словник авторських лексичних новотворів І. Павлюка (рукопис) / за ред. Г. М. Вокальчук / Г. Максимчук. – Острог, 2013.
10. Новий тлумачний словник української мови: [у 4 т.]. – К.: Аконіт, 2001.
11. Психологічна енциклопедія / Авт.-упоряд. О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита).
12. Скрипченко О. В. Загальна психологія: [підручник] / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – К.: Либідь, 2005. – С. 228 – 230.
13. Словник української мови: [в 11 т.]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
14. Тимочко О. Б. Загальний словник авторських лексичних новотворів поетів-дисидентів 60-70-х років ХХ століття (на матеріалі поезії В. Стуса, І. Калинця, І. Світличного та Г. Чубая). / О. Б. Тимочко // Словотворчість шістдесятників: [зб. наук. праць]; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог: Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. – С. 181 – 328. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 4).
15. Трофімов Ю. Л. Психологія: [підручник] / Ю. Л. Трофімов, П. А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 2001. – 560 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Метелюк – аспірантка кафедри української мови імені проф. К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: індивідуально-авторська неографія та неологія, авторські лексичні новотвори-емотиви, семантика інновацій.

УДК 81'374 – 115 (045)

СЛОВНИКИ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ: ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ

Людмила РИБАЧКІВСЬКА (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню словотвірних гнізд як найскладніших комплексних одиниць системи словотвору в україністиці та в англіцистиці і їх відображення у словотвірних гніздових словниках.

Ключові слова: лексикографія, словотвірний словник, словотвірне гніздо, твірна основа, напрям похідності, словотвірне значення.

The article is dedicated to the research of the word family nest as the most complicated unit of the system of derivation in the Ukrainian and English languages using derivational dictionaries of nesting type.

Keywords: lexicography, derivational dictionary, word family nest, producing stem, the direction of derivation, derivational meaning.

Для дериватології характерний якісно новий етап – узагальнити результати спостережень за словотвірними гніздами окремих коренів або цілих лексико-семантичних груп слів. Однією з форм такого узагальнення стало створення словотвірних гніздових словників, які подають найрізноманітніші відомості про словотворення певної мови – його ступеневий характер, мотиваційні відношення в словотворі, словотворчу спроможність будь-якого слова, засвідченого в словнику, словотвірну структуру всіх похідних слів, корпус дериваційних формантів, морфологічні явища, які супроводжують словотворення, структурно-системну організацію словотвору тощо.

Актуальність пропонованої теми продиктована потребами визначення специфіки укладання словотвірних гніздових словників в українському та англійському мовознавстві.

Мета статті полягає в описі словотвірних гніздових словників в україністиці та англіцистиці.

Досягнення зазначеної мети передбачає розв'язання наступних завдань: простежити історію укладання словотвірних гніздових словників української та англійської мов; визначити їх основну одиницю та проаналізувати перспективи подальшого укладання словників такого типу.

У сучасній лексикографії використовують три принципи розташування словникового матеріалу: 1) алфавітний спосіб – виокремлення досліджуваних мовних одиниць в окремі словникові статті й розташування їх в алфавітному порядку; 2) гніздовий – подання словникових статей за опорним компонентом; 3) ідеографічний – групування словникових статей за темами. Як один із продуктивних способів подання словникового матеріалу відзначено комбінований: «Багато термінологічних словників складають також за алфавітно-гніздовим принципом: неоднослівні терміни чи термінологічні словосполучення розташовують у словнику не лише за алфавітом першого слова, але й за опорним терміном-іменником (термінологічним ядром)» [3: с. 94].

Словники виконують інформативну та нормативну функції: вони універсальні інформаційні джерела для розуміння того чи іншого явища та найвірніша консультація щодо мовних норм.

У порівнянні з алфавітним словорозташуванням *гніздовий словник* має безперечну перевагу з точки зору відображення словотворчої системності. У гніздових словниках непохідні слова розподіляються за частинами мови, а в межах кожної частини мови за лексико-семантичними групами. *Наприклад:*

україн-о	українофіл-к(а)
	українофіль-ств(о)
	українофіль-ськ(ий)

(Кореневий гніздовий словник Української мови)

Семантика похідних розкривається з опорою на значення продукуючих, мотивуючих слів на тлі споріднених утворень, з одного боку, і на тлі всіх слів словотворчого типу, з іншого боку. Об'єднання спільнокореневих слів в словотворчі гнізда висуває на перший план загальну для даної групи слів семантичну і граматичну основу, вказуючи в той же час на різні модифікації загального елемента значень в окремих дериватах. При цьому з'являється можливість вироблення для однотипних похідних слів типових визначень, що базуються на словотворчому значенні. При гніздових групах доцільніше, ніж при кожному окремому слові, давати узагальнюючі історичні, етимологічні й орфографічні довідки.

Однак при послідовному втіленні гніздового принципу розташування одиниць реєстру слів виникає цілий ряд труднощів. Перш за все, складність полягає у визначенні синхронних меж

гнізда, у принципах розподілу і порядку розміщення слів. Крім того, порушується принцип утилітарності словника, оскільки ускладнюється й уповільнюється одержання довідок про окреме слово.

В історії лексикографії було чимало спроб організувати одиниці словника за гніздовим принципом. Так, гніздовим способом були укладені: Словник Французької Академії в першому виданні (*Dictionnaire de l'Académie Française*. 1-re ed. Paris, 1964); тлумачний словник Ч. Річардсона (*Charles Richardson. A New Dictionary of the English language*. 2 vols, London, 1836-1837). Але всі ці спроби, як правило, закінчувалися тим, що укладачі подібних словників були змушені або змінити гніздовий порядок на алфавітний у наступних виданнях, або в додатках до словників давати алфавітний індекс слів з вказівкою їх місця в основному корпусі словника.

Як зауважує О. В. Глоба [1], установити перших авторів концепції створення словотворчого словника, побудованого за принципом гніздування похідних слів, не просто, проте вважають, що одними з перших укладачів словників, що певною мірою репрезентували словотворчі процеси мови, були російські лексикографи.

В Санкт-Петербурзі вийшов "Словник Академії Російської" (1789-1794) (перший тлумачний словник російської мови), до складу якого входило 43 357 слів в 6 частинах. Робота над ним розпочалась ще в 1783 році і тривала 11 років. Вокабуляр був структурований в "алфавітно-гніздовому" порядку, тобто словникові статті очолювалися кореневими словами, які йшли за алфавітом, усередині статті були наведені всі похідні кореневого слова. У словнику можна було дізнатись про походження слова, крім того, він включав багато нових слів в російській мові, введених, наприклад, Ломоносовим в науку.

У середині XIX століття за подібними принципами був укладений "Тлумачний словник" В. І. Даля [5], один з найбільших словників російської мови, який містить близько 200 000 слів і 30 000 прислів'їв, приказок і загадок, що слугують для пояснення сенсу наведених слів. В основі словника лежить жива народна мова з її обласними видозмінами. Він включає лексику письмової і усної мови XIX століття, термінологію і фразеологію різних професій і ремесел, дає інформацію не лише про мову, а й про народний побут, повір'я, прикмети й інші етнографічні відомості. Словник складений за *алфавітно-гніздовим* принципом.

Укладали словники за гніздовим принципом і в 70-х роках: "Російський словотвірний словник" (1970), укладений Д. Уортом, О. Козаком та Д. Джонсоном (словник кореневих гнізд), "Словотвірний гніздовий словник сучасної російської мови" (1974), укладений В. Шклярівим та Г. Кюгнертом та ін.

Найповнішим і найдосконалішим лексикографічним джерелом в російському мовознавстві є "Словотвірний словник російської мови", укладений О. М. Тихоновим [2, 9]. У словникових статтях відображено словотвірну структуру похідних слів: указується, на базі якого твірного слова та за допомогою яких засобів утворилися похідні слова. Інформація подана у вигляді словотвірного гнізда, очолюваного твірним словом.

В Україністиці у 2002 році був виданий „Кореневий гніздовий словник: гнізда слів з вершинами – омографічними коренями” Є. А. Карпіловською [6]. Це перший в українській лексикографії морфемно-словотвірний словник гніздового типу. Він унаочнює організацію в сучасному українському лексиконі слів з коренями-омографами та їхніми неомографічними формальними варіантами. Адресований учням, студентам, аспірантам, учителям, викладачам вузів, науковцям, а також, може бути корисним і для практиків: перекладачів, журналістів, редакторів, розробників систем автоматичного опрацювання україномовної інформації.

Опублікований у 2005 році „Шкільний словотвірний словник”, авторами якого є Н. Ф. Клименко та Л. П. Кислюк [7], містить 127 словотвірних гнізд, якими охоплено 15600 похідних слів. Він подає найпотужніші словотвірні гнізда сучасної української мови, в яких слова упорядковані відношеннями похідності й об'єднані спільними коренями. У статтях словника показано ступінчастий характер словотворення і відбито послідовність формування словотвірних пар слів. Він дасть змогу учням краще уявити будову гнізд, словотвірну структуру слів і зрозуміти механізм словопородження в мові.

Відносно англійської мови, однієї з найбільш досліджених та розвинених мов в світі, ми повинні погодитись з тим фактом, що майже всі її словники побудовані за гніздовим принципом, але способи розташування гнізд є різними. Одним з найбільш відомих тлумачних англійських словників є "The Advanced Learner's Dictionary of Current English" [11], до складу якого входять сотні тисяч гнізд.

Також варто відмітити тлумачний словник “Albanian language dictionary” [4]. Він вважається невеликим за обсягом, до його складу входять 48000 слів та можна виділити дванадцять видів гнізд.

Готується до друку “Англо-український гніздовий словник від основ частотних іменників”, автором якого є Н. А. Янко, а у відділі структурно-математичної лінгвістики ведеться робота над укладанням “Шкільного словотвірного словника” гніздового типу для української мови.

Основною одиницею гніздових словників є словотвірне гніздо: сукупність слів, споріднених за коренем і упорядкованих за відношеннями похідності. Не дивлячись на багату історію вивчення (В. С. Виноградов, Р. О. Винокур, О. А. Земська, О. С. Кубрякова, В. В. Лопатін, О. М. Тихонов, І. С. Улуханов, М. Н. Яценецька та ін.), словотвірне гніздо залишається структурою, що ще досі розглядається в різноманітних дослідженнях: історичних (Н. О. Ярошенко), семантичних (І. В. Арнольд, С. П. Гіряк, О. В. Дияк), структурних (С. П. Гіряк, С. С. Риженко). Також багато уваги приділяли вітчизняні (І. І. Ковалик, М. Ю. Федурко, М. І. Голянич, М. П. Лесюк, Г. Я. Василевич, В. О. Горпинич, С. П. Гіряк, О. В. Дияк та ін.) та зарубіжні (Halkiel G., Bauer L., Malkiel G. та ін.) вчені. Аналіз словотвірних гнізд допомагає розкрити словотвірний потенціал базових слів, який розуміємо як здатність слова формувати гнізда споріднених слів і вимірюємо кількістю похідних у гнізді.

Отже, останнім часом з’явилися гніздові словники різного типу (у тому числі й словотвірні): української (Є. А. Карпіловська, Н. Ф. Клименко, Л. П. Кислюк), російської (О. М. Тихонов, В. І. Даль, Д. Уорт), англійської (A. S. Hornby: 1980), обговорюються засади словотвірних словників татарської, словенської мов, готується до друку “Англо-український гніздовий словник від основ частотних іменників” (Н. А. Янко). Також, на часі створення такого гніздового словника, який зафіксує у відповідних гніздах словопороджувальну здатність усіх коренів, наявних в українській мові. Укладання повного гніздового словника можливе за умови побудови словотвірних гнізд ще недосліджених коренів.

За допомогою словників гніздового типу, які відображають ступінчастий характер словотворення, можна розкрити словотвірні відношення між твірним-похідним словом, описати словотвірну структуру похідних.

Як бачимо, теорія й практика укладання словотвірних словників побудованих за принципом гніздування похідних слів потребує ще суттєвого теоретичного обґрунтування, але поступово розвивається й удосконалюється.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Глоба О. В. Історія створення гніздових словників // Вісник Харківського національного університету. – Сер. романо-герм. філол. – 1999. – № 461. – С. 44–48.
2. Гороть Є. І. Лексикографічна концепція англо-українського семантико-словотвірного словника / Є. І. Гороть, Л. К. Малімон // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія “Філологічні науки. Мовознавство”. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – № 3. – Ч. 2. – С. 197–200.
3. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография / В. В. Дубичинский. – Вена-Харьков, 1998. – 156 с.
4. Mirela Prifti. Bilingual Lexicography from a Pragmatic Viewpoint in English-Albanian and Albanian-English Dictionaries // University of Tirana, Tirana, Albania Journal of Educational and Social Research MCSER Publishing, Rome-Italy Vol. 4, № 4. June 2014. – P. 508–511.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка Ч. 1–4. – М., 1863–1866.
- Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами – омографічними коренями / Євгенія Анатоліївна Карпіловська. – К.: Укр. енциклопедія імені М. П. Бажана, 2002. – 912 с.
- Клименко Н. Ф. Шкільний словотвірний словник сучасної української мови [Текст]: 15 600 слів у складі 127 гнізд / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк; Національна Академія Наук України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 2005. – 264 с.
- Мюллер В. К. Англо-русский словарь. 24-е изд. – М.: Русский язык, 1995. – 845 с.
- Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. / сост. А. Н. Тихонов. – 2-е изд. – М. Рус. яз., 1985. –Т. 1. – 856 с; Т. 2. – 886 с.
- Языкознание. Большой энциклопедический словарь. Гол. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 1998. – 685 с.
- Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English / A. S. Hornby with A. P. Cowie. – Oxford University Press, 1980.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Рибачківська – аспірант кафедри загального і порівняльного мовознавства та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету

Наукові інтереси: історія зіставної дериватології, дослідження словотвірних гнізд в контрастивному аспекті.

УДК 811.111'373.7

СУЧАСНІ ДЕРИВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ЦАРИНІ НІМЕЦЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ)

Олена САРДАК (Україна, Житомир)

Стаття присвячена аналізу дериваційних процесів у німецькій фразеології. Деривація є продуктивним механізмом утворення нових фразеологічних одиниць. Оновлення мовної картини світу в певній мірі визначається активізацією процесів семантичної деривації. Аналіз сучасних дериваційних процесів на матеріалі фразеології в текстах сучасної періодики продемонстрував, що регулярне використання стійких словосполучень-неологізмів не завжди може гарантувати їх включення в номінативний склад мови і потребує перевірки часом.

Ключові слова: деривація, неологізм, модифікація, мутація, транспозиція, публіцистичний стиль, семантична деривація, фразеологізм.

Sardak H. V. Modern derivational processes in the field of German phraseology (based on the journalistic discourse).

This article analyzes derivational processes in the German phraseology. The derivation is an efficient way for creation of new idioms. The update of linguistic picture of the world is determined in some way by the activation of semantic derivation. The analysis of current derivational processes on the basis of phraseology in texts of modern periodicals showed that the regular usage of set phrases, neologisms cannot always guarantee that they will be included into the nominative structure of language and has to stand the test of time.

Key words: derivation, neologism, modification, mutation, transposition, journalistic style semantic derivation phraseologism.

Плідна історія вивчення дериваційних процесів у фразеології знає численні здобутки у фразеологічних системах багатьох мов світу (Б. М. Ажнюк, М. Ф. Алефіренко, Я. А. Баран, А. М. Баранов, В. Г. Гак, М. В. Гамзюк, Н. Ф. Грозьян, С. Н. Денисенко, Д. О. Добровольський, В. М. Телія, G. Burger, F. Čermák, S. Fiedler, A. Naciscione, E. Piirainen тощо). Аналіз сучасних дериваційних процесів у німецькій фразеології стимулювався усвідомленням того факту, що попри наявність численних праць, присвячених проблемам дослідження деривації, низка дискусійних питань так і не знайшла свого ґрунтового висвітлення в наукових розвідках.

Метою дослідження є аналіз явища модифікації німецьких фразеологічних одиниць (ФО) на матеріалі сучасного публіцистичного дискурсу.

Варто почати з того, що одним з продуктивних механізмів утворення нових фразеологічних одиниць є *деривація* (від лат. *derivato* – утворення, відведення) – процес творення нового слова на базі вже наявних у мові слів [5]. Деривація протиставлена іншим способам поповнення лексичного складу мови: запозиченню та креації. Залежно від способу деривації вона поділяється на семантичну та словотвірну: перша передбачає творення слова шляхом переосмислення, граматичного переходу, злиття сполуки в одне слово без участі морфем; друга є формально-семантичною процедурою породження нового слова на базі твірної або кількох твірних основ шляхом приєднання афіксів, словоскладання, скорочення [5]. Деривація опосередковує чотири типи відношень між твірними й похідними словами: еквівалентності у випадках творення тотожних позначень (наприклад, абревіатур, компресивів); модифікації при збереженні загального понятійного змісту твірної слова й варіюванні його експресивності, оцінки або родів дії для дієслів; транспозиції у випадках категорійної частиномовної зміни дериватів, на відміну від твірних слів; мутації при зміні змісту похідних слів.

Варто почати з того, що на матеріалі публіцистичного дискурсу можливе виділення двох основних видів модифікації фразеологізмів:

- модифікація зовнішньої структури фразеологізму (його граматичної або лексичної структури);

- модифікація семантичного змісту без формальних змін.

Варто зауважити, що перший вид модифікації може привести до семантичної зміни або обійтися без неї. Г. Бургер виділяє три основні можливості модифікації:

- формальна модифікація без семантичної модифікації;

- формальна модифікація + семантична модифікація;

- семантична модифікація без формальної модифікації [8].

Формальна модифікація фразеологізму в умовах публіцистичного дискурсу носить переважно оказіональний характер та обумовлюється здебільшого потребами контексту (*Kontext*) й відчуттям мови (*Sprachgefühl*) автора [8]. Лише володіння мовною нормою дозволяє в дискурсивних умовах здійснити прийом мовної гри, який базується на навмисному використанні відхилених від норми та усвідомлених на фоні системи і норми явищ. Важливою особливістю мовної гри є моменти непередбачуваності. При цьому основним мотивом мовної гри репрезентується "задоволення" від самої гри, відступу від мовної норми.

Авторський задум приводить до оказіонального вживання фразеологізмів, трансформації їх структури або семантичного змісту.

Доцільним вважаємо виділення на матеріалі дослідження двох основних напрямів трансформаційних змін, до яких відносяться формальна та семантична трансформації. Перший тип трансформації приводить, як правило, до семантичних змін різного ступеню та якості (оскільки мова може йти, наприклад, про прирощування іронічної конотації). Випадки абсолютного збереження семантичного змісту при формальній трансформації епізодичні та невиділені в окрему групу, однак про них йдеться у тексті.

Опис можливостей формальної трансформації, яка є вихідною в тому числі і для семантичної зміни, потребує урахування лінгвальних факторів, які впливають на утворення нової структури фразеологізму. Отже, в даному контексті слід виділити наступні граматичні трансформації, які є релевантними у публіцистичному дискурсі [5: 25]:

- морфологічні або синтаксичні зміни одного із компонентів (використання демінутивного суфікса, нетрадиційне вживання артикля або заперечення);
- субституція (заміна одного з лексичних компонентів аналогічним у тій же позиції);
- номіналізація (субстантивіація, зміна дієслівних фразеологізмів у номінативні конструкції);
- експансія (додавання нових компонентів);
- редукція (еліптичне вживання фразеологізмів);
- контамінація / зевгматичні поєднання декількох фразеологізмів;
- змішування декількох типів.

Вживання будь-якої фразеологічної одиниці у публіцистичному дискурсі не завжди детерміноване жорсткими варіативними рамками. Дискурсивне функціонування фразеологізмів не виключає трансформації одного із елементів. Наприклад, в тексті допускається вживання прийменника *an* замість *auf* у складі фразеологізму *Herz auf (an) dem rechten Fleck haben* [8]. Семантичний зміст у даному випадку залишається незмінним.

Варто також зауважити випадок трансформації фразеологізму шляхом так званої атрибутивної експансії (у склад фразеологічної одиниці включається атрибутивний компонент *besonders*): *Ein besonders glückliches Händchen beweist Vorgrimmer für den Spätburgunder* [9].

У дискурсивних умовах зафіксовано також вживання оказіонального варіанту вищезгаданого фразеологізму, де атрибутивний компонент *glücklich* замінений контекстуальним синонімом *golden*, використання якого обумовлене контекстом, де йдеться про золоті прикраси.

Субституція відбувається зазвичай у складі фразеологізму по відношенню до атрибутивного компонента. При цьому прийнятним вважається вживання у складі фразеологічної одиниці синоніму одного зі складових, особливо продуктивними в цьому плані є прикметники (порів. *glücklich – golden*). У прикладі "*Spüren Sie, wie das Herz schneller schlägt*" [9] здійснена заміна прикметника у вищому ступені порівняння *höher* його оказіональним прикметником *schneller* (вихідна форма фразеологізму – *jmdm. das Herz höher schlagen lassen*). Вживання фразеологічної одиниці у модифікованому вигляді детерміноване особливостями контексту, де йдеться про авто та швидкість, так що лексема *schnell* у прямому значенні корелює із згаданою тематикою та створює ефект мовної гри при вживанні у складі ФСК.

За спостереженнями Б. Вотьяк, субституція позиціонується як найбільш частотний тип формальної модифікації у німецькій мові [1]. Номіналізація є одним з найбільш продуктивних видів перетворення ФО у сучасному публіцистичному дискурсі. В даному випадку йдеться переважно про субстантивіацію дієслівних ФО: *Kopfschütteln über deutschen Humor* [1] (вихідна форма – *Kopf schütteln über etwas* – критикувати щось). Функціонально вагомим виявляються складні субстантивні одиниці, утворені від вихідної форми ФО, наприклад, широкого розповсюдження у сучасному публіцистичному дискурсі набуває номінація конкуренції за допомогою субстантивованого ФО *Kopf am Kopf (rennen): Zwischen Schröder und Stoiber zeichnet sich ein Kopf-an-Kopf-Rennen ab* [8]. Субстантивіація виявляється популярним засобом формальної трансформації ФО у публіцистичному дискурсі, у зв'язку з пануючою у ньому тенденцією до компресії, інформативності.

В межах публіцистичного дискурсу спостерігаємо також функціонування номінативних одиниць, утворених від відомих ФСК з додаванням семантично підходящого елемента (іменника) [1]:

- *pro Kopf + Einkommen = Pro-Kopf-Einkommen*;
- *unter vier Augen + Gespräch = Vier-Augen-Gespräch*;
- *von Mund zu Mund (gehen) + Propaganda = Mund-zu-Mund-Propaganda*.

У репрезентованих випадках можна говорити про формування нових складних одиниць, які експлікують актуальні концепти сьогодення (*Vier-Augen-Gespräch* – приватна розмова, аудієнція;

Mund-zu-Mund-Propaganda – пропаганда із вуст у уста). Про оказіональність даних утворень не дозволяє говорити частотність їх вживання. Субстантивна одиниця *Mund-zu-Mund-Propaganda*, яка включила до свого складу лексему *Propaganda*, тісно корелює із винятково актуальною та популярною у сьогоденні сферою реклами. Дана одиниця актуалізує традиційний спосіб поширення інформації – із вуст в уста, який протиставляється сучасним рекламним кампаніям: *Seit weg ist der Downtowntourismus in Manhattan stärker als je zuvor. Mund-zu-Mund-Propaganda. Ganz ohne Werbekampagne* [2; 3].

Необхідно враховувати той факт, що в репрезентованих прикладах йдеться, як правило, про так звану "дефразеологізацію", "дефразеологічну деривацію" [2], оскільки фразеологічні вислови втрачають одну зі своїх ознак – ознаку декількаслівності.

Щодо експансії, то її дефінують як поширення структури фразеологізму шляхом атрибутивного компоненту. Даний тип модифікації характерний для дієслівних та субстантивних фразеологізмів. У якості поширювачів виступають здебільшого прикметники та іменники в родовому відмінку: *über die schmalen Lippen kommen, pro Kopf der Bevölkerung*.

Провідним різновидом експансії, за результатами численних лінгвістичних розвідок, варто вважати атрибутивну експансію, яка репрезентується поширенням номінативного компоненту прикметником [7]. Так, у прикладі "*Das Wort "Zuversicht" kam dem Kanzler nur einmal über die schmalen Lippen*" [8] дієслівний фразеологізм *über die Lippen kommen* поширюється шляхом приєднання до іменника (у його складі) прикметника, який поєднується з ним у семантичному плані. Таким чином, в межах контексту експлікованими є обидва значення соматизму *die Lippen*: і пряме (у поєднанні з прикметником *schmal*), і переносне (у складі фразеологізму).

Семантична модифікація без формальних змін передбачає, як правило, продуману спільну актуалізацію прямого та переносного значення, що створює ефект двозначності, мовної гри (*Ambiguierung*). Головну роль в даному виді семантичної трансформації відіграє контекст, який сприяє подвійній інтерпретації.

У текстах сучасної періодики часто намірено розмивається межа між фразеологізмами та вільними словосполученнями – здійснюється мовна гра. Наприклад: *Einmal in der Woche fühlt sie sich wohl in ihrer Haut* [9]. На перший погляд у вживанні даного фразеологізму немає нічого незвичайного: він вживається у вихідній формі *sich in seiner Haut wohl fühlen*. Однак семантика темпорального показника *einmal in der Woche* фіксує регулярність, запланованість "відчуття внутрішнього комфорту". На рівні тексту статті стає очевидним, що "відчуття внутрішнього комфорту" не лише характеризує емоційний стан людини у певній життєвій ситуації, а має також безпосереднє відношення до шкіри людини (в прямому значенні). Над шкірою регулярно, щоденно (звідси *einmal in der Woche*) здійснюються косметичні процедури, які її омолоджують та підвищують еластичність (*die Elastizität der Haut könne "mit der einer 35jährigen" verglichen werden* [9]). Таким чином, використання даного фразеологізму в тексті про сучасні косметичні кабінети обумовлено наміром автора надати йому двозначності (людині добре у якійсь певній життєвій ситуації і, відповідно, добре його шкірі). ФО у переносному значенні не втрачає інформації про первинне значення, яке експлікується у даному контексті. В цьому полягає ефект мовної гри.

Як відомо, публіцистичний дискурс є провідним письмовим засобом комунікації, який фіксує актуальні тенденції в розвитку лексичного та фразеологічного складу відповідної мови. Не можемо не погодитись з точкою зору С. Н. Денисенко, яка стверджує, що "порівняно з іншими мовними субсистемами фразеологія відрізняється найбільшою непередбачуваністю та піддається формалізації лише в самому загальному вигляді" [3]. Досі не існує єдиного словника, який здатний зафіксувати усі варіанти вживання фразеологізму, усі нові одиниці. Як справедливо зауважує Г. Бургер, "причина даної проблеми полягає також і у часі – виникнення та переробка словників – це дуже довгострокові проекти, крім того, редакції не активно реагують на актуальні пропозиції лінгвістів" [8: 41-62].

У нашому дослідженні ми, в першу чергу, зацікавлені у фіксації та детальному аналізі випадків виникнення нових ФО; деякі з найбільш яскравих та значимих ми маємо на меті репрезентувати на матеріалі публіцистичного дискурсу.

На межі ХХ-ХХІ сторіччя особливої уваги заслуговує мовна репрезентація представлення людських взаємин з емоційної точки зору, а саме, концепту КОХАННЯ. Цим обумовлюється висока частотність вживання ФО *Schmetterlinge im Bauch haben* та його редукованої форми *Schmetterlinge im Bauch: Roman Herzog hatte offenbar Schmetterlinge im Bauch* [9]. У більшості фразеологічних словників зауважуємо відсутність даного ФО, а в інших знаходимо досить обмежені відомості щодо значення даного фразеологізму: *eine Erregung fühlen* [9]. Незважаючи на безумовну наявність семи схвильованості в значенні вживаного в німецькій мові ФО, семантичною домінантою даного фразеологізму слід вважати саме актуалізацію стану

закоханості, сильних почуттів, пристрасті: ... *waren sie nur gute Freunde, "aber das änderte sich mit einem Schlag ... wir hatten Schmetterlinge im Bauch"* [9]. Походження ФО не можна пояснити однозначно. Мотивація його утворення пов'язана з яскравим образом бентежного відчуття у животі, яке пов'язане зі симптоматичною реакцією організму на хвилювання будь-якого виду (порівняймо, *es kribbelt in den Fingern*). Лексема *Kribbeln* бере участь у формуванні ФО *Kribbeln im Bauch (haben)*. Дана одиниця базується на схожому образі (лоскіт у животі), концептуалізуючому хвилювання, викликане, як правило, високою швидкістю (порівняємо, укр. аж дух захоплює). Даний фактор обумовлює використання даного фразеологізму в текстах про автомобілі: *Der erste Diesel mit Benzin im Blut. Ein Kribbeln im Bauch* [9]. Варто зауважити, що лексично та семантично споріднені одиниці актуалізують різноманітні аспекти концептополя ХВИЛЮВАННЯ: в першому випадку ядерна сема – любовне хвилювання, закоханість, пристрасть до людини, у другому – хвилювання через велику швидкість. Обидва фразеологізми реалізуються в контексті з позитивною конотацією.

Дана метафорична модель виявляється продуктивною для утворення декількох одиниць. Так, по аналогії з ФО *Schmetterlinge im Bauch*, який номінує стан закоханості, сформований ФО *Flugzeuge im Bauch*, який спершу номінував нещасне кохання, невдалу закоханість. Джерелом утворення даної фразеологічної одиниці слугує хіт 1984 року популярного виконавця Герберта Гренемайера.

Отже, не лише пісня вже 20 років користується особливою популярністю, але й використана в ній метафора: *Es löst erotisches Interesse und Hochgefühl aus – Herzklopfen und Flugzeuge im Bauch* [9]. Первинна негативна конотація не спостерігається у публіцистичному дискурсі.

Утворення нових ФО обумовлюється також виникненням нових концептів. Явища політичної сфери регулярно репрезентуються за допомогою фразеологізмів. В різних мовах спостерігається тенденція номінації різноманітних політичних режимів за допомогою образних ідіом: політика сонячного тепла, політика рожевих окулярів і т. д. [2]. Аналогічна конструкція з генітивним атрибутом декілька років тому з'явилась в німецькій мові: *Politik der ruhigen Hand* (політика твердої руки, яку проводив канцлер Герхард Шредер).

Висновки та перспективи. Варто зауважити, що регулярне використання стійких словосполучень-неологізмів не завжди може гарантувати їх включення в номінативний склад мови і потребує перевірки часом. Подальший вектор наших наукових розвідок спрямований на вивчення та аналіз дериваційних процесів в німецьких фразеологізмах на матеріалі інших типів дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : ООО Изд-во "Эллис", 2008. – 271 с.
2. Баран Я. А. Фразеология: знакові величини. – : навч. посібник для студ. ф-ів іноз. мов / Я. А. Баран, М. І. Зимомя, О. М. Білоус, І. М. Зимомя. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 256 с.
3. Денисенко С. Н. Функціонально – семантичні особливості фразеологічних дериватів з національно-культурним компонентом / С. Н. Денисенко // Матеріали ІХ Міжнародної конференції "Функціональна лінгвістика". – Ялта : 2002 – С. 54–56.
4. Левченко О. П. Фразеологічна репрезентація світу / О. П. Левченко // Мовні та концептуальні картини світу. – К., 2002. – №7. – С. 22-25.
5. Проблемы фразеологической семантики / [Бирих А. К., Волков С. С., Кабанова Н. М. и др]. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1996. – 172 с.
6. Ройзензон Л. И. Фразеологизация как лингвистическое явление / Л. И. Ройзензон // Труды Самаркандского государственного университета им. А. Навои. – 1961. – Вып.119. – С. 101–119.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger. – Berlin : Erich Schmidt Verlag 2003. – S. 22–68.
9. Ruppert W. Fahrrad, Auto, Fernsehschrank. Zur Kulturgeschichte der Alltagsdinge / W. Ruppert. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1993. – 236 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Сардак – викладач кафедри германської філології та зарубіжної літератури Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, фразеологія німецької мови.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ ТА МОВНИХ КОНТАКТІВ

УДК 342.725

SURZHYK UND STREBEN NACH GEISTIGER WIEDERGEBOURT DER UKRAINISCHEN SPRACHE: AUS DER SICHT WESTLICHER FORSCHER

Oleksandr BILOUS (Kirowohrad, Ukraine)

У Видавничому домі «Києво-Могилянська академія» була надрукована книжка «Мовна політика та мовна ситуація в Україні» за редакцією славіста і мовознавця Юліане Бестерс-Дільгер з Фрайбурзького університету, Німеччина. У виданні представлено результати проекту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи». У проєкті брали участь учені з Німеччини, Австрії, Англії й України, які досліджували різні аспекти мовної політики і мовної ситуації в Україні. Дослідження базується на результатах всеукраїнського опитування і фокус-групових дискусій, проведених у п'ятьох містах: Києві, Донецьку, Луцьку, Львові та Одесі. Дослідники вивчили питання мовної політики та суспільних настанов щодо неї, міжнародного і національного законодавства та зобов'язань України у мовній сфері, мовну політику у сфері освіти, судочинства і діловодства, у засобах масової інформації, проблеми мовної орієнтації та цивілізаційного вибору, а також мовні проблеми та існування суржиків.

Ключові слова: авторитет мови, державна мова, менталітет, суржик, мовна політика, мовна ситуація, мовна орієнтація.

The Kyiv-Mohyla Academy Publishing House has presented the book *Movna polityka ta movna sytuatsiia v Ukraini* [The Language Policy and Language Situation in Ukraine] edited by the Slavic studies scholar and linguist Prof. Dr. Juliane Besters-Dilger of the University of Freiburg in Germany. The publication covers the results of the project "Language policy in Ukraine: anthropological, linguistic and further perspectives". The scholars from Germany, Austria, England, and Ukraine who researched various aspects of the language policy and language situation in Ukraine participated in this project. The study is based on the results of the Ukrainian nation-wide poll and focus-group discussions held in five Ukrainian cities: Kyiv, Donetsk, Lutsk, Lviv, and Odesa. The researchers have studied some issues of the language policy and public opinion about it. Also international and national legislations were under close inspection as well as the obligations taken up by Ukraine in such spheres as language sphere, language policy in education, judicial practice and records management, mass media, language orientation and civilization choices. The linguistic problems of the surzhukphenomenon [the Russian and Ukrainian languages mixture in vernacular speech] have been well researched.

Keywords: language prestige, official language, mentality, surzhuk, language policy, language situation, language orientation.

Eine Besonderheit des Sprachgebrauchs in vielen Regionen der Ukraine ist der parallele Gebrauch beider Sprachen, häufig in der Form einer ukrainisch-russischen Mischform. In den letzten Jahren ist auch das wissenschaftliche und politische Interesse am Phänomen der Sprachmischung /Objekt/ in der Ukraine deutlich gestiegen /Aktualität/. Diese Erscheinung hatte auch ihre Auswirkung: Das schon zu Sowjetzeiten bekannte, sogar bewusst geförderte, jedoch öffentlich nicht thematisierte Eindringen von Russismen in Lexik, Morphologie und Syntax des Ukrainischen, den sogenannten „Surhyk“ /Gegenstand/, der in seiner übertragenen Bedeutung künstlich verbundene Elemente einer Sprache oder eine unreine Sprache bedeutet [2: 516].

Surhyk spiegelt die komplizierte Sprachsituation in der Ukraine wider und reproduziert ein emotional negativ befrachtetes Stereotyp, das im Zusammenhang mit der jetzigen Sprachsituation verständlich ist. „In Diskussionen über die Staatsprache, über Förderung und Verbreitung der ukrainischen Sprache und ihre Konkurrenz zur russischen Sprache wird häufig (beflüssentlich) übersehen, dass noch ein drittes Sprachgebilde weiten Raum auf der Sprachenkarte der Ukraine einnimmt: der Surhyk“ [1: 106].

Surhyk ist ein Produkt des ukrainisch-russischen Sprachkontakts. Nach der langandauernden Russifizierung und wegen der sozio-kulturellen Situation in den Städten und ihrem Umlauf in der Zentral- und Ostukraine war das Ukrainische Tendenzen ausgesetzt, die die Herausbildung des Surhyk stark förderten. Während das Ukrainische und das Russische heutzutage in der Ukraine als Standardsprachen konkurrieren, erscheint Surhyk als „Substandard-Umgangssprache“ [1: 107].

Mit diesem Phänomen beschäftigen sich die Sprachwissenschaftler erst seit einigen Jahren, dabei ist Surhyk die Muttersprache für eine beträchtliche Sprecherzahl in den Städten der Ukraine. Laut Statistik

sprechen fast 16 Prozent der ukrainischen Bevölkerung Surhyk. Man muss allerdings feststellen, dass die Zahl der Surhyk-Sprecher von der Zahl der Sprecher abhängt, die im Alltag beide Sprachen – das Russische und Ukrainische – nutzen. So sprechen im Norden des Landes 41,7 Prozent beide Sprachen, die Zahl der Surhyk-Sprecher beläuft sich hier auf 15,1 Prozent. In der Zentralukraine sprechen die ukrainische und russische Sprache 33,1 Prozent, von ihnen verwenden 11,6 Prozent Surhyk. Auf dem dritten und vierten Platz sind der Osten und Süden der Ukraine, wo 22,7 bzw. 14,1 Prozent beide Sprachen verwenden. Die Zahl der Surhyk-Sprecher ist hier entsprechend 9,9 und 7,9 Prozent. Und zu guter Letzt ist diese Zahl im Westen des Landes am geringsten (4,5 Prozent), weil hier die Zahl der Sprecher, die beide Sprachen benutzen, am wenigsten ist, nur 4,2 Prozent [5: 320].

Eine Voraussetzung für die Erforschung dieses Phänomens liegt vor allem in seiner Begriffsbestimmung. Surhyk ist eine Umgangssprache und dient als Kommunikationsmittel von Sprechern mit niedrigem Bildungsniveau, was sich in sprachlicher Hinsicht in der mangelhaften Beherrschung der Standardsprache äußert. Surhyk zeichnet sich durch eine unverkennbare sprachliche Eigenart aus [1: 108]. In seiner lexikalischen Zusammensetzung wird Surhyk in der vom Bildungsministerium geförderten Publikation „Antysurhyk“ als eine willkürliche Mischung aus ukrainischen und russischen Wörtern verstanden, welche die lexikalischen Einheiten nach russischem Vorbild flektiert und verbindet, sowie Redewendungen entgegen dem ukrainischen Sprachsystem bildet [20: 6].

Diese Definition erscheint den Experten selbst willkürlich. Sinnvoller ist es, diese Mischung so zu verstehen, dass alle Bereiche des Sprachsystems – phonologische, morphologische, syntaktische und lexikalische Ebenen, davon betroffen sind. Aufgrund der strukturellen Ähnlichkeit zwischen beiden Sprachen können die jeweiligen Mischungsanteile in der Rede des völlig unnormierten „Surhyk“ variieren. Nach Auffassung von *Masenko* ist Surhyk keine Mischung, die aus zwei gleichen Teilen besteht, sondern er setzt sich aus einer ukrainischen Basis und verschiedenen russischen Komponenten zusammen, die bis zu einem gewissen Grad ukrainisiert sind [16: 110; 17].

Mitte der neunziger Jahre wurde Surhyk zu einer „Modesprache“ unter den Intellektuellen und Schriftstellern, die auf diese Art und Weise ihre Unzufriedenheit gegen die Regierung und die gesellschaftlichen Verhältnisse ausdrückten. Neben diesen soziologischen Merkmalen kommen im Surhyk außerdem die Zweisprachigkeit in der Ukraine sowie die historischen Bedingungen der Diglossie und die feststellbaren Regelmäßigkeiten in der Verwendung der dominanten Sprachen dazu [1: 107]. Vor allem bleibt die russische Sprache die inoffizielle Kommunikationssprache und ihr Prestige hat einen sehr hohen Grad erreicht. Das bestätigt die Tatsache, dass der Druck des russischsprachigen Umfeldes (besonders in den Städten) nicht das hundertprozentige Funktionieren der ukrainischen Sprache zulässt, was entsprechend zur Vergrößerung der Sprachmischung führt.

In der Vorstellungswelt der Surhyk-Sprecher ist die russische Sprache mit wichtigen Bereichen des Alltags verknüpft, die im Bewusstsein vieler Sprecher zuerst die russischen Benennungen in den Vordergrund treten lassen. Es geht dabei um die Lexik. „Hier finden sich in fast allen Wortarten zahlreiche russische Wurzeln, die in die ukrainische Grammatik eingepasst werden und so Hybride bilden“ [1: 113]. Viele Surhyk-Sprecher sind sich gar nicht bewusst, Surhyk zu sprechen. Dies soll ein Beispiel verdeutlichen, in dem der Sprecher, der mit dem russischsprachigen Klienten am Telefon kommuniziert, zuerst die russische Sprache verwendet (oder zumindest versucht zu verwenden): 10. „Здрастуйте, Андрей! Я знаю про ваш заказ, спасибо! Я уже на под'езде в Киев!“ Später im Gespräch geht er aber trotzdem auf Surhyk über: 11. „... Там нада ще собрать некоторые документи, ждiть, начальник подпише, а потом я подойду.“ Man kann feststellen, dass der Sprecher nicht ganz auf die russische Sprache umschalten kann. Offensichtlich ist Surhyk sein alltägliches Kommunikationsmittel. 10. „Guten Tag, Andrej! Ich weiß über Ihre Bestellung Bescheid, danke! Ich bin bald in Kiew!“ 11. „Man muss noch einige Unterlagen vorbereiten, warten Sie, der Chef unterschreibt sie und dann komme ich“ [5: 329].

Verallgemeinernd kann man sagen, dass die wechselseitige Verwendung der beiden Sprachen – der russischen und der ukrainischen – zur Verbreitung des Surhyk führt. Deswegen wird eine Aufgabe der zukünftigen Sprachpolitik die Unterstützung und später volle Integration der ukrainischen Standardsprache sein, was ermöglichen soll, die sprachliche Situation in der Ukraine zum Vorteil der Staatssprache zu verbessern [5: 330].

Dank der Bemühungen verschiedener Sprach- und Kulturinstitutionen sowie des Ministeriums für Bildung und Wissenschaft der Ukraine wurden in letzter Zeit sichtbare Erfolge im Bereich der geistigen Wiedergeburt der ukrainischen Sprache erreicht. Trotz eines erheblichen Russifizierungsdrucks gab es

schon zu Sowjetzeiten in der Ukraine ein System, das im Bereich der Sprachpflege aktiv tätig war. Nach 1991 wurde dieses System vom ideologischen Druck und der Zensur befreit und somit konnte es flexibel und effektiv arbeiten. Zu diesem System zählen solche Einrichtungen wie die Akademie der Wissenschaften, die Forschungsinstitute und zahlreiche pädagogische Gesellschaften [14: 320]. Außerdem wurde zur Förderung der ukrainischen Sprache im Februar 1997 schon erwähnter „Rat für Fragen der Sprachpolitik beim Präsidenten der Ukraine“ ins Leben gerufen, der als Beratungs- und Koordinationsorgan sowohl die Verbreitung des Ukrainischen als Staatssprache besonders unterstützen als auch den Gebrauch der nichtukrainischen Sprachen entsprechend der Verfassung garantieren soll [13: 163].

Die als selbständige Einrichtung tätige Akademie der Wissenschaften soll die Bildungspolitik und -praxis in der Ukraine zeitgemäß gestalten und die Annäherung des ukrainischen Bildungswesens an europäische Standards und Anforderungen fördern. Außerdem beteiligt sie sich aktiv an der Pflege der Sprachkultur. Seit langer Zeit sieht sich die Akademie massiver Kritik von Lehrern sowie anderen Fachleuten aus dem Bildungsbereich ausgesetzt.

Von den zahlreichen kritischen Anmerkungen sei der Vorwurf genannt, die Akademie der Wissenschaften „[...] habe seit der Unabhängigkeit der Ukraine kein bedeutendes Dokument veröffentlicht. Stattdessen habe sie vielmehr Arbeiten veröffentlicht, die nicht den Zielen, Aufgaben und Idealen des ukrainischen Bildungssystems entsprechen“ [13: 169].

Seitens der Akademie mangelt es nicht an Impulsen für Bildung und Erziehung in der Ukraine. An der Akademie der Wissenschaften gibt es Institute für die Nationalsprache, auch spezielle Einrichtungen zur Pflege der Muttersprache und verschiedene Sprachgesellschaften. Von diesen Institutionen werden nicht nur normative Wörterbücher herausgegeben, sondern auch Neologismen-Wörterbücher, Sprachpflegezeitschriften etc. Eine große Rolle spielt die öffentliche Sprachberatung durch diese Institutionen. Auch das Institut für ukrainische Sprache und das Institut für Sprachwissenschaft an der Akademie der Wissenschaften in Kiew beschäftigen sich ernsthaft mit diesen Problemen. Das Institut für ukrainische Sprache hat sogar einen speziellen Telefonservice für Fragen zur Sprachverwendung eingerichtet. In Lwiw setzt sich das Institut für Ukrainekunde für die Lösung dieser Aufgabe mit seinen zwei Schwerpunkten ein: Ukrainische Gegenwartssprache und Geschichte der ukrainischen Sprache. „Von den weiteren Organisationen und Medien, die sich im Bereich der ukrainischen Kultur im breiten Sinne engagieren, sei der schon im August 1987 gegründete Ukrainische Kulturwissenschaftliche Klub [...] genannt, der sich die Bewahrung und Pflege des Kulturlebens zum Ziel setzt“ [14: 320; 15].

Auch die Zeitschriften widmen sich der Pflege der Sprachkultur in der Ukraine, oft werden sie auch an den Universitäten und pädagogischen Hochschulen herausgegeben. Ebenfalls die Medien bleiben nicht schweigsam. „Populär ist die regelmäßig ausgestrahlte Radiosendung *Слово про слово* (Ein Wort über das Wort), von der sich zahlreiche Lokalsender zu ähnlichen Sendungen inspirieren lassen“ [14: 321]. Außerhalb der staatlichen Bildungseinrichtungen haben sich vor allem seit der Unabhängigkeit der Ukraine in den neunziger Jahren zahlreiche pädagogische Gesellschaften und Vereinigungen etabliert, die pädagogische Neuorientierungen im Sinne einer konzentrierten Wiederbelebung und Förderung spezifisch ukrainischer Themen und Traditionen anstreben. Eine beachtliche Rolle spielt dabei die älteste Gesellschaft „Prosvita“, die schon 1868 von ukrainischen Intellektuellen in Lwiw gegründet wurde. Sie bemüht sich vor allem um die Förderung und Verbreitung der ukrainischen Sprache und Kultur. Im Jahre 1991 wurde aus der alten Bezeichnung „Taras-Schewtschenko-Gesellschaft für ukrainische Sprache – Prosvita“ die „Allukrainische Taras-Schewtschenko-Gesellschaft–Prosvita“. Mit der Umbenennung soll darauf verwiesen werden, dass sich „Prosvita“ über die ukrainische Sprache hinaus für die Förderung des Nationalbewusstseins, Pflege und Verbreitung der ukrainische Kultur und Tradition einsetzt [13: 163].

1993 wurde die „Allukrainische Frauengesellschaft Olena Teliha“ gegründet, die sich insbesondere Fragen der Erziehung von Kindern und Jugendlichen sowie der Förderung spezifischer Themen der ukrainischen Kultur, Sprache und Geschichte widmet. Teliha war Schriftstellerin und Publizistin, aber vor allem als ukrainische Patriotin ist sie in die Geschichte eingegangen. Eine weitere bekannte pädagogische Gesellschaft ist die „Allukrainische pädagogische Gesellschaft Hryhorij Wachcenko“, die 1995 „[...] ihren Gründungskongress abhielt und die sich seitdem als feste Größe in der pädagogischen Landschaft etabliert hat“ [13: 165]. Mit dem Namen Wachcenko verbindet man ein pädagogisches Werk zur Methodik und Didaktik in den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts „sowie dezidierte Äußerungen zur Bildungspolitik in der Ukraine in den fünfziger Jahren“ [13: 166].

Für alle diese Gesellschaften hat vor allem die Förderung der ukrainischen Sprache als Staatssprache Symbolcharakter. Die Gesellschaften üben sozusagen eine „Wächterfunktion“ aus und

prangern nach Meinung von *Hilkes* „...ungeachtet mancher Vorbehalte ihnen gegenüber zu Recht Zustände an, die nicht mit den gesetzlichen Bestimmungen über die Staatssprache im Einklang stehen“ [13: 166].

Mit ihrem überregionalen Netz und ihren sehr aktiven Vertretungen in fast allen Gebieten des Landes haben die Gesellschaften zur Reflexion über die ukrainische Identität in den Bereichen Bildung und Erziehung enorm beigetragen. Dennoch ist auch der Eindruck entstanden, dass die Belange der nichtukrainischen Bevölkerung zu wenig berücksichtigt und teilweise ausgegrenzt werden. Um auch die Nichtukrainer für die Nationswerdung zu gewinnen, bedarf es vermehrt integrativer Ansätze, die die sprachliche Situation in der Ukraine positiv beeinflussen können [13: 166]. Aber nicht nur innenpolitische Maßnahmen zur Sprachpflege gehören zu den Aufgaben der Sprachverbreitungspolitik, sondern auch internationale Projekte bilden den Kern dieser Politik. Zu solchen gehören z. B. Die Forschungsprojekte über die ukrainische Sprachpolitik und die (Re-)Integration der Ukraine nach Europa.

Vom 16.-17. April 2008 wurde in der Kiewer Nationalen Universität der Bericht der Gruppe der Gelehrten veröffentlicht, die einige Jahre am Projekt „Language policy in Ukraine: anthropological, linguistic and further perspectives“ arbeiteten. Dieses Projekt wurde von der Internationalen Assoziation (INTAS) finanziert. INTAS bedeutet International Association for the promotion of cooperation with scientists from the New Independent States of the former Soviet Union. Übersetzt heißt dies: Internationale Vereinigung zur Förderung der Zusammenarbeit mit Wissenschaftlern aus den Neuen Unabhängigen Staaten der ehemaligen Sowjetunion. INTAS wurde im Jahre 1993 durch die 12 Mitgliedsstaaten, die damals die Europäische Union bildeten, als eine unabhängige Internationale Organisation gegründet. Das Ziel dieser Vereinigung ist die Bewahrung und Förderung des wissenschaftlichen Potenzials der neuen unabhängigen Staaten durch Ost-West übergreifende wissenschaftliche Kooperationen. INTAS ist die einzige paneuropäische Einrichtung zur Unterstützung von Wissenschaftlern in diesen Staaten. Und die Ukraine gehört heutzutage zu den Partnern dieser Organisation (vgl. Internationales Büro des BMBF o.J.). Im INTAS-Projekt erarbeitete Projektleiterin *Besters-Dilger* gemeinsam mit renommierten Wissenschaftlern aus England und der Ukraine eine zukünftige Sprachpolitik für die Ukraine. „Diese soll sowohl den Wünschen der ukrainischsprachigen als auch jenen der russischsprachigen Bevölkerung Rechnung tragen, ohne dabei die mehr als hundert Minderheitensprachen des multinationalen Staates zu vernachlässigen“ [19]. Das INTAS-Projekt entwickelt Grundlagen einer konkreten Sprachpolitik für die Ukraine und ein Modell für Sprachpolitik, das auch in anderen Staaten verwendet werden kann, vor allem in den Republiken der ehemaligen Sowjetunion wie Weißrussland oder dem Baltikum [6].

Dieses Projekt unterscheidet sich von allen anderen durch die ausführliche Analyse der modernen sprachlichen Situation in allen öffentlichen Sphären des Landes: die Gesetzgebung, die Politik, die Bildung, das Gerichtsverfahren. Es stützt sich auf die Daten der allukrainischen Umfrage und auf die Ergebnisse der speziellen Umfrage in Kiew, Lemberg, Donezk, Luzk, Odessa [7]. Die Forschungen wurden in 2006 unter Berücksichtigung der anthropologischen, sprachwissenschaftlichen und politischen Kriterien durchgeführt. Die im Projekt angewandten Methoden umfassten eine landesweite Umfrage zu den Themen Sprache und Identität, Prestige der ukrainischen Sprache, Sprachgebrauch in verschiedenen Domänen und Regionen, Bewertung der aktuellen und Erwartungen gegenüber der zukünftigen Sprachpolitik. Außerdem wurden Zielgruppendifkussionen in fünf ukrainischen Städten, Interviews, soziolinguistische Analyse, Analyse von Gesetzen und Gesetzesentwürfen, vergleichende Politikwissenschaft und Diskursanalyse juristischer, politischer und medialer Texte durchgeführt [6]. Das Thema dieses Projektes hat die Aufmerksamkeit der ukrainischen und ausländischen Fachkräfte unter anderem aus dem Grund auf sich gezogen, weil die Ukraine heutzutage ein außerordentlich „komplizierter sprachlicher Fall“ ist, wie die Slavistin der Universität Wien *Besters-Dilger* betonte. Denn kein anderer neuer unabhängiger Staat (außer Weißrussland) hat solche ungünstigen Bedingungen für die Entwicklung der Nation [3: 4; 4].

Die Ukraine hat hinsichtlich ihrer Sprachpolitik mit mehreren Schwierigkeiten und Problemen zu kämpfen. Die wichtigsten sind: Die ukrainische Sprache ist die einzige Staatssprache, aber etwa die Hälfte der Bevölkerung bevorzugt das Russische, vor allem am Arbeitsplatz. Außerdem hat die Ukraine die größte russische Minderheit aller ehemaligen Sowjetrepubliken und die größte Zahl von Nichtrussen, die Russisch als ihre Muttersprache ansehen. Die Situation wurde noch verschärft, nachdem in der Ukraine die „Europäischen Charta der Regional- oder Minderheitensprachen“ eingeführt wurde. In Folge dieser Einführung haben im Süden und Osten der Ukraine einige Städte und die Regionen das Russische

zu ihrer regionalen Sprache erklärt, obwohl es nicht in Rahmen ihres Kompetenzbereiches ist. Noch gefährlicher kann auch folgende Tatsache sein: Obwohl das Ukrainische die alleinige Staatssprache ist, dominiert immer noch in einigen Sphären des öffentlichen Lebens (sogar im Westen) das Russische. Dies sind Sphären wie Wirtschaft, Hochschulbildung, Wissenschaft, Literatur, Presse und ähnliches. So kann man feststellen, dass in der Ukraine „der reine ukrainische Boden“ fast fehlt. Die Lage wird auch dadurch komplizierter, dass die ukrainische Regierung nach der Mitgliedschaft in der EU strebt und deshalb allen Standards streng folgen und gleichzeitig gegen eine weitere Russifizierung der ukrainischen Bevölkerung kämpfen soll [7].

Das Ergebnis der analytischen Arbeit der Teilnehmer dieses Projektes sind die Empfehlungen bezüglich der künftigen Sprachpolitik der Ukraine, die unter anderem diese Punkte enthalten. Die sprachliche Situation in der Ukraine ist kompliziert. Es gibt kein europäisches Land, in dem die Sprache der ethnischen Minderheit (hier das Russische) eine solche Reichweite hat wie die Staatssprache. Gleichzeitig ist die offizielle Staatssprache in bestimmten Territorien des Landes eine Sprache der Minderheit. Der Grund dafür verbirgt sich in der Geschichte der Ukraine: Ab Mitte des 17. Jahrhunderts wurde der Osten der Ukraine ein Teil des Russischen Reichs, was die Russifizierung mit sich brachte. Unter der UdSSR hat sich dieser Prozess auf das ganze Territorium der Ukraine erstreckt. Die Folge ist die jetzige Zweisprachigkeit der Ukraine. Daher empfehlen die Teilnehmer des Projekts, dass das Parlament das neue Gesetz über die Sprachen so schnell wie möglich einführt, da das jetzige Gesetz nicht der Wirklichkeit entspricht. Man muss auch die gesetzgebende Bestimmtheit gewährleisten. D. h., dass kein regionales oder lokales Organ das Gesetz ungestraft verletzen kann.

Es wird auch deutlich erklärt, dass kein Mensch gezwungen werden kann, die Sprache zu wechseln. Es erlauben weder die internationalen rechtlichen Verpflichtungen der Ukraine, noch ihre nationale Gesetzgebung. Die Auswahl der Sprache des alltäglichen Verkehrs kann kein Objekt der gesetzgebenden Koordination sein. Aber jeder Staat ist berechtigt, die Staatssprache auf seinem Territorium zu verbreiten und von den Bürgern die Kenntnisse dieser Sprache zu fordern. Die Sprache des offiziellen Verkehrs im gesamten Staatsgebiet ist das Ukrainische. Alle staatlichen Angestellten sind verpflichtet, mündlich und schriftlich das Ukrainische zu beherrschen. Die staatlichen Angestellten sollen die Kenntnisse des Ukrainischen mit den entsprechenden Zertifikaten bezeugen. Falls notwendig, sollen für die Angestellten kostenlose Sprachkurse angeboten werden. Alle Bürger sollen das Ukrainische, jedenfalls im Umfang, ausreichend für die Arbeit besitzen.

Die Sprache der Streitkräfte ist das Ukrainische. Der Staat soll die notwendige Zahl der Lehrbücher in allen Fächern gewährleisten, die auf Ukrainisch unterrichtet werden. Sowohl in den staatlichen und privaten Colleges als auch den Universitäten soll die Aufnahmeprüfung auf Ukrainisch obligatorisch sein.

Die Ukraine soll die Ausführung der Verpflichtungen vor dem Europarat und an deren internationalen Organisationen gewährleisten und festhalten. Das Russische ist die Sprache der ethnischen Minderheit, aber vor allem die Sprache fast der Hälfte der Bürger der Ukraine. Es ist keine typische Situation. Das Russische ist gleichzeitig die regionale Sprache und die Sprache der Minderheiten. In diesem Zusammenhang stellten die Teilnehmer des Projekts die Frage, ob die spezielle Beschränkung für das Russische zwischen der Staatssprache und der Sprache der ethnischen Minderheiten existieren soll? Die Teilnehmer unterstützen diesen Vorschlag nicht. Ein beliebiger spezieller Status führt zu juristischen Komplikationen. Sie schlugen den Terminus „die nichtstaatlichen Sprachen“ für alle im Land existierenden Sprachen, außer dem Ukrainischen, vor [3: 322; 7].

Bei dem zweiten Projekt, „Die (Re-)Integration der Ukraine nach Europa“, das im Rahmen des universitären Forschungsschwerpunktes „Europäische Integration und südöstliches/östliches Europa“ der Universität Wien erarbeitet wurde, handelt es sich um die „EU-Tauglichkeit“ der Ukraine. In diesem Projekt arbeitete Besters-Dilger in einem Team von 18 Wissenschaftlern an einer kritischen Analyse und Evaluation der ukrainischen Bestrebungen, um sich der Europäischen Union anzunähern. „Gesucht [wurde] nach Faktoren, die eine solche Annäherung begünstigen oder erschweren. Der Fokus [lag] auf dem gemeinsamen kulturellen Erbe, das die Ukraine mit anderen europäischen Staaten teilt“ [19]. Dabei ging es um die Ukraine zwischen Russland und der EU. Wie auch in der Vergangenheit steht die Ukraine auf dem Weg zu einer Annäherung an die Europäische Union vor einer ganzen Reihe von Hindernissen und Problemen. „Zwischen Europa und Russland gelegen, spaltet sich der geographische ‚Sandwich-Staat,‘ auch sprachlich und politisch in zwei Lager: So beherbergt die Ukraine mit 18 Prozent der Bevölkerung nicht nur die zahlenmäßig größte russische Minderheit aller ehemaligen Sowjetstaaten, sondern auch die größte Zahl an ‚Nicht-Russen,‘ die Russisch als ihre Muttersprache bezeichnen“ [19].

Fast die Hälfte der Bevölkerung, besonders im Süden und Osten des Landes, spricht Russisch und die Verfassung anerkennt nur eine einzige offizielle Staatssprache. In dieser Situation sind Spannungen vorprogrammiert. Die ukrainischsprachige Bevölkerung sieht in der russischen Sprache ein Relikt aus der sowjetischen Zeit und befürwortet den landesweiten Gebrauch des Ukrainischen. Nun wurde von der ukrainischen Regierung, nicht zuletzt auf starken Druck des Europarates, im Verlauf ihrer EU-Beitrittsbestrebungen die „Europäische Charta“ unterzeichnet und ratifiziert. Die Charta beinhaltet wie es schon erwähnt wurde unter anderem den Schutz und die Förderung von Minderheitensprachen – an sich lobenswerte Ziele. Aber auch die russische Sprache wurde als Minderheitensprache in die Charta aufgenommen. Das steht im krassen Gegenteil zur Tatsache, dass das Russische von der Bevölkerungsmehrheit gesprochen wird. Nach Meinung von Besters-Dilger ist der Europarat über die Verhältnisse in der Ukraine außerordentlich schlecht informiert. Die Charta hat das Spannungsverhältnis in der Sprachenfrage erheblich verschärft. Dieses Projekt sei für die Ukraine von enormer Bedeutung, unterstreicht Besters-Dilger: „Die Sprachenfrage ist ohne Zweifel eine Schlüsselfrage im politischen Prozess, der sich zwischen West-Orientierung... und der Russlandorientierung ... abspielt“ [zit. 19].

Beide Projekte endeten mit Abschlusskonferenzen in Kiew, beide Teams versuchten, konkrete Vorschläge für die Ukraine zu machen. Beide Projekte sind heutzutage noch wichtiger geworden, denn ihre politische Bedeutung, die über die Grenzen der Ukraine hinausreicht, soll dazu beitragen, die Ukraine im öffentlichen Bewusstsein zu etablieren und sich endlich aus dem Schatten „des älteren Bruders“ zu befreien [zit. 19].

Welche sprachlichen Auswirkungen haben die Erklärung der staatlichen Souveränität der Ukraine am 24. August 1991 und die dargestellten Wechselfälle der Sprachpolitik ausgelöst? Es ist verständlich, dass sich diese Frage nicht mit voller Eindeutigkeit beantworten lässt. Aber nach vorläufiger Beobachtung hat die ukrainische Sprache in der letzten Zeit eine Reihe beachtlicher Veränderungen erfahren, so dass man bereits von einem neuen funktionalen Status sprechen kann: Sie ist tiefgreifend demokratisiert, von dem ehemals starren puristischen Rahmen befreit, wurde internationalisiert und ist vor allem dynamischer geworden. Die aktuelle Haupttendenz in der Entwicklung der ukrainischen Standardsprache ist die offiziell stimulierte Tendenz der sprachlichen Trennung, die nach politischer Unabhängigkeit des Landes von Russland 1991 in Angriff genommen wurde [18: 91]. Leider muss man konstatieren, dass die offizielle Sprachpolitik in der Regel zum Scheitern verurteilt ist. Selbst in solchen Ländern, die nicht diese rasanten politischen Umwälzungen miterleben, wie in Frankreich oder in den skandinavischen Ländern, hat die Sprachpolitik nicht zu den erwarteten Ergebnissen geführt. „In der Ukraine ist ihre Effektivität noch geringer“ [18: 94]. Zum einen stehen radikalen Schritten die nahe sprachliche Verwandtschaft der ostslawischen Sprachen und die bisher noch nicht verschwundene Zweisprachigkeit der Ukrainer entgegen. Zum anderen besteht die Dominanz der sprachlichen Klischees und Schablonen, die zu einem der beständigen Merkmale der russischen Sprache geworden war. Und zu guter Letzt ist die wirtschaftliche und politische Realität in den ostslawischen Ländern so identisch, „[...] dass in vielem das vor nicht allzu langer Zeit historisch Erlebte nachwirkt, was praktisch keinerlei prinzipiell unterschiedliche Konzepte und entsprechende Bedingungen hervorgebracht hat“ [18: 94]. Außerdem bleibt die sprachliche Situation auch fast zwanzig Jahre, nachdem das Sprachgesetz verabschiedet wurde, paradox: Das Gesetz existiert, wird aber von den Beamten unterschiedlich erläutert und verwirklicht. Der Eindruck, das politische Leben in der Ukraine sei nur vom ukrainisch-russischen Sprachkonflikt geprägt, wäre falsch. Die ukrainischen Soziologen haben sich in umfangreichen Untersuchungen mit der Frage des Stellenwertes der ethnischen Identität, zu der auch die Sprache zählt, gegenüber anderen Identitäten der Ukrainer auseinandergesetzt und festgestellt, dass die soziale Identität, vor allem die berufliche und gesellschaftliche Position, als viel wichtiger angesehen wird. Da aber die berufliche und gesellschaftliche Selbstverwirklichung ohne ukrainische Sprache zukünftig immer schwieriger sein wird, werden die Bürger der Ukraine schließlich ohne Zwang das Ukrainische lernen [2: 522].

Im Vordergrund der ukrainischen Sprachpolitik muss heute der Aufbau einer zivilen Gesellschaft stehen. Viele zweisprachige Ukrainer sehen gar keinen Sprachkonflikt und passen sich oft in ihrer Sprachverwendung dem Gesprächspartner an. Allerdings bemerken sie nicht, dass ihr russischsprachiger Kommunikationspartner nicht so tolerant ist. Und das muss geändert werden. Außerdem ist nach Meinung von Besters-Dilger neben den bestehenden Verhältnissen im Parlament und ohne Zweifel enormen wirtschaftlichen Problemen, die den Druck von Büchern und die Ausbildung und Einstellung von Lehrern ukrainischer Sprache erschweren, ein weiterer Grund für die Zurückhaltung der Regierung in der Sprachenfrage „[...] die Angst vor dem Schüren nationaler Konflikte, die ihren Ausgangspunkt

bei der Sprachenfrage nehmen und zu einem ethnisch-kulturellen und vielleicht sogar politischen Zerfall der Ukraine führen könnten, wie zahlreiche Beispiele aus der Geschichte belegen. Dies dürfte dazu beigetragen haben, dass eine gewisse Stagnation in die Bemühungen eingetreten ist, das Ukrainische in den dem Staat zugänglichen Verwendungsbereichen mehr zu fördern, und dass auch beim Rat für Sprachpolitik offensichtlich ein Umschwenken auf die weniger heiklen Fragen der Normierung und Reinigung der ukrainischen Sprache und auf die Planung von Zentren zum Ukrainischlernen [...] erfolgt ist.“ [2: 522].

Dennoch hoffen und glauben viele ukrainische Intellektuelle, dass die Zeit für die ukrainische Sprache und ihr Volk arbeitet. „Gemeint ist das Vertrauen darauf, dass von unten, durch das bereits relativ stark ukrainisierte Schulwesen in ca. zwei Generationen mehr oder weniger perfekt Ukrainisch Sprechende nachwachsen“ [2: 523]. Hoffentlich wird aber die Befreiung der Sprachplanung in der Ukraine von ihren verkrusteten ideologischen Stereotypen nicht über ihr eigentliches Ziel hinausschießen. Es ist durchaus sinnvoll, die positiven Aspekte der sowjetischen Sprachpolitik, d. h. deren Maximen der zwanziger Jahre, wiederzubeleben und zu modernisieren. Nach *Haarmanns* [8; 9; 10; 11; 12] Meinung bedeutet die Entwicklung in der Ukraine für den westeuropäischen Betrachter „[...] nicht nur den Einblick in die sprachpolitische Exotik des östlichen Europas, und sie ist auch keine bloße Frage eines akademischen Interesses“ [9: 314]. Sondern im Zeitalter eines stärkeren Zusammenwachsens der Europäer zu einer Gemeinschaft stehen vor allem die Völker und ihre Sprachen im europäischen Teil der ehemaligen Sowjetunion im Vordergrund. Ihr Buch „Language policy in Ukraine: anthropological, linguistic and further perspectives“ haben die Wissenschaftler die Suche, was die zukünftige Sprachpolitik in der Ukraine angeht, mit einer Liste beendet, in der die positiven Eigentümer der Ukraine im Reich der Sprache festgelegt sind. Dabei wird die ukrainische Sprachpolitik als Modell für andere Staaten dargestellt. Noch 1991 war die Ukraine ein Muster der Lösung des Problems der Staatsangehörigkeit. Jeder Mensch, der zu jener Zeit auf dem Territorium der Ukrainewohnte, bekam automatisch die ukrainische Staatsangehörigkeit, wenn er das wollte.

Der Staat forderte keine sprachliche Prüfung. Auf diese Art und Weise versuchte die Ukraine, das Entstehen von Staatenlosen zu vermeiden. Heute ist die Ukraine Beispiel für andere ehemalige sowjetische Republiken, da sie mit der Toleranz in den sprachlichen Fragen Vorbildcharakter besitzt. In der Ukraine kann man auf der Straße eine Frage z. B. auf ukrainisch stellen und die Antwort in einer anderen Sprache bekommen, und dabei fühlt sich niemand beleidigt. Die Konflikte provozieren größtenteils die Politiker, besonders in Zusammenhang mit den Wahlen. Lobenswert sind außerdem die Versuche der ukrainischen Regierung, ihre eigene Sprachpolitik auf der gesetzgeberischen Grundlage, die vom Parlament anerkannt ist, zu bilden und diese Frage nicht den regionalen Strukturen zu überlassen. Die Ukraine unterstützt auf Kosten des staatlichen Budgets die Ausbildungs- und Kultureinrichtungen in vielen nichtstaatlichen Sprachen. Dies wird in vielen Staaten der Welt nicht so praktiziert und ist nachahmenswert. Zu guter Letzt verdient das Streben der Ukraine Respekt, den internationalen rechtlichen Verpflichtungen zu folgen und die entsprechenden Akte und die Mechanismen des Europarats einzuführen, ungeachtet des bemerkenswerten Erbes der sowjetischen Zeiten [3: 338].

Zum Schluss kann man sagen, dass trotz der dargestellten Schwierigkeiten unbestreitbare und sichere Fortschritte im Bereich der Sprachpolitik zu verzeichnen sind. Eindeutiger Erfolg der gegenwärtigen Sprachpolitik wird in vielem von der wirtschaftlichen Stabilität des Landes wie auch von der realpolitischen Ausrichtung in der Zukunft abhängen, denn alle Bereiche der ukrainischen Sprachpolitik drücken sehr direkt die Tendenz der offiziellen staatlichen Politik aus.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Bergmann, Anka/ Kratochvil, Alexander Verfall oder neuer Standard? Betrachtungen zur aktuellen Sprachsituation in Russland, Tschechien und der Ukraine. In: Greifswalder Beiträge zur Slawistik / Hrsg. M. Niemeyer. – Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald/ Institut für Slawistik., 2002. – 128 S.
2. Besters-Dilger, Juliane Die aktuelle Sprachensituation in der Ukraine. In: Jordan, Peter / Kappeler, Andreas / Lukan, Walter et al. (Hrsg.): Ukraine. Geographie – Ethnische Struktur – Geschichte – Sprache und Literatur – Kultur – Politik – Bildung – Wirtschaft – Recht. – Wien / Frankfurt am Main / Berlin et al., 2001. – S. 497-523.
3. Besters-Dilger, Juliane (Hrsg.) *Movna polityka ta movna sytuacija v Ukraïni. Analiz i rekomendacii*. – Kyïv : Vydavnyčyj Dim "Kyjevo-Mohyljanska Akad.", 2008. – 363 S.
4. Besters-Dilger, Juliane *Movna polityka u zasobach masovoï informacii*. In: Besters-Dilger, Juliane (Hrsg.): *Movna polityka ta movna sytuacija v Ukraïni. Analiz i rekomendacii*. – Kiew: Vydavnyčyj Dim "Kyjevo-Mohyljanska Akad.", 2008. – S. 234-277.
5. Del Gaudio, Salvatore / Tarasenko, Bogdana Surhyk: *aktual'ni pyttannya ta analiz konkretnogo prykladu*. In: Besters-Dilger, Juliane (Hrsg.): *Movna polityka ta movna sytuacija v Ukraïni. Analiz i rekomendacii*. – Kyïv : Vydavnyčyj Dim "Kyjevo-Mohyljanska Akad.", 2008. – S. 316-331.

6. Forschungsservice und Internationale Beziehungen (2005): INTAS-Projekt zur Sprachenpolitik in der Ukraine. – Wien, 2005. URL: <http://international.univie.ac.at/de/portal/aktuelles/sprachenpolitik/> (Stand: 06.02.2009).
7. Gudzyk, Klara Jazykovaja politika v Ukraine. Istorija voprosa, sovremennye vyzovy, i cto mohet i doljno sdelat' gosudarstvo. In: Den' Nr.77 vom 25.04.2008. – Kiew, 2008. URL: <http://www.day.kiev.ua/200736/> (Stand: 15.02.2009).
8. Haarmann, Harald Sprachen- und Sprachpolitik // In: Ammon, Ulrich / Dittmar, Norbert / Mattheier, Klaus J. (Hrsg.): Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft.– Band 2. – Berlin/ New York, 1988. – S. 1660–1678.
9. Haarmann, Harald Die Sprachenwelt Europas // Geschichte und Zukunft der Sprachnationen zwischen Atlantik und Ural. – Frankfurt am Main / New York, 1993.
10. Haarmann, Harald Sprachstandardisierung – eine kulturanthropologische Konstante // In: Mattheier, Klaus J. / Radtke, Edgar (Hrsg.): Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen. Frankfurt am Main / Berlin / Bern et al., 1997. – S. 259–290.
11. Haarmann, Harald Babylonische Welt – Geschichte und Zukunft der Sprachen. – Frankfurt am Main / New York: Verlag Campus, 2001.– 341 S.
12. Haarmann, Harald Sprachen–Almanach. Zahlen und Fakten zu allen Sprachen der Welt. – Frankfurt am Main / New York: Verlag Campus Fachbuch, 2002.
13. Hilkes, Peter Nationswerdung und die Ukrainisierung des Bildungssystems. In: Simon, Gerhard (Hrsg.): Die neue Ukraine. Gesellschaft – Wirtschaft – Politik (1991–2001). – Köln / Weimar / Wien, 2002. – S. 149–173.
14. Janich, Nina / Greule, Albrecht (Hrsg.) Sprachkulturen in Europa. Ein internationales Handbuch.– Tübingen: Verlag: Narr Francke Attempto, 2002. – 368 S.
15. Janich, Nina Sprachpolitik – Sprachplanung – Sprachkultur. In: Haslinger, Peter / Janich, Nina (Hrsg.): Die Sprache der Politik – Politik mit Sprache. – München, 2005. – S. 13–20.
16. Masenko, Larysa Mova i suspil'stvo. Postkolonial'nyj vymir. Kyiv : Vydavnyčyj Dim "Kyjevo-Mohyljanska Akad.", 2004.– 164 S. Масенко Лариса. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2004. – 164 с.
17. Masenko, Larysa Movna situacija Ukrainy. Sociolingvistychnyj analiz. In: Besters- Dilger, Juliane (Hrsg.): Movna polityka ta movna situacija v Ukraïni. Analiz i rekomendacii. Kyiv: Vydavnyčyj Dim "Kyjevo-Mohyljanska Akad.", 2008.– S. 96–131.
18. Mokenko, Valerij Zur aktuellen Sprachsituation in der Ukraine. In: Panzer, Baldur (Hrsg.): Die sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende. – Frankfurt am Main / Berlin / Bern, 2000. – S. 85 – 115.
19. Ralsler, Bernadette Ost oder West? Ein Kompass für die Ukraine. In: Die Universität Online. –Wien, 2006. URL: <http://www.dieuniversitaet-online.at/beitraege/news/ost-oder-west-ein-kompass-fur-die-ukraine/10.html> (Stand: 07.02.2009). <http://www.dieuniversitaet-online.at/beitraege/news/ost-oder-west-ein-kompass-fur-die-ukraine/10.html>
20. Serbens'ka, Oleksandra Antysurhyk. Vnuomosja vviivlyvo povodytysja i pravyl'no hovoryty. L'viv, 1994. – 150 S. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити. Навч. видання / За заг. ред. О. Сербенської. –Львів, 1994. – 150 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Білоус – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, декан факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, заслужений працівник освіти України.

Наукові інтереси: семантико-стилістичний аналіз художніх творів, теорія і практика перекладу германських мов.

УДК 811.161:2

ÜBER DIE SPRACHE DER MEDIEN

Richard J. BRUNNER (Ulm, Deutschland)

Стаття присвячена дослідженню мовного інструментарію у засобах масової інформації, особливостям його розвитку, динаміці та функціональності. У ЗМІ яскраво відображений невпинний розвиток мови, її актуалізація та специфікація, що дозволяє досліджувати більшість лінгвістичних проблем та явищ на матеріалі текстів ЗМІ.

Ключові слова: ЗМІ, мовна норма, порушення норми, літературна мова, жанр, мова ЗМІ, актуалізація мови, динаміка розвитку.

The article dwells on the language instruments for mass media, peculiarities of their development, dynamics, and functional capacity. Mass media is an expressive reflection of the language developments, its actualisation and specification which allow researching most linguistic problems and phenomena taking mass media texts as examples.

Keywords: mass media, language norms, violation of norms, standard language, genre, mass media language, language actualisation, development dynamics.

Deutsch ist ein über Jahrhunderte von intensiver Sprachkultur geformtes Werkzeug des Geistes, das nicht nur im alltäglichen Gebrauch, sondern auch als Sprache der institutionalisierten Öffentlichkeit, als Literatursprache, als Mediensprache und als Fachsprache der Wissenschaft und Technik niemanden im Stich lässt, der gutes Deutsch sprechen und schreiben will. Mit diesen Eigenschaften darf die deutsche Sprache als ein schätzenswertes Kulturgut gelten, das Schutz und Schonung, Pflege und Förderung verdient.

Man hört immer wieder, dass alle sprachlichen Untugenden ihr negatives Vorbild in den Medien haben. Alle Mühen, die Schule und Erziehung auf Sprachkompetenz und Sprachperformanz, auf Norm und Form gelegt haben, wird von den Medien zunichte gemacht. Das Fernsehen löst das Bücherlesen,

die Hauptquelle individueller Sprachkompetenz, ab und die Boulevardzeitung ersetzt den Text durch Bilder und Schlagzeilen. Das trägt wesentlich mit bei zum Neo-Analphabetismus. (Siehe die „Pisastudie“). Zeitungsdeutsch sei Schweine-deutsch, soll schon Friedrich Nietzsche gesagt haben. Schopenhauer schimpfte über die Sprachverhuzung, die von Zeitungsschreibern ausgeht: „es ist die Verhuzung der Grammatik und des Geistes der Sprache durch nichtswürdige Tintenklöxer“ – ein „Lumpenjargon der ‚Jetztzeit‘“ [12: 6]. Das Negativimage des Zeitungswesens lag damals im allgemeinen Trend. „Ein Zeitungsschreiber ist ein Mensch, der seinen Beruf verfehlt hat“, soll Otto von BISMARCK 1862 geäußert haben. Zeitungsdeutsch und Pressesprache sind auch späterhin im Kreuzfeuer der sprachkritischen Auseinandersetzungen verblieben, erst recht im heutigen Zeitalter der Massenmedien. „Gefördert wurde die Papiersprache durch die wachsende Sintflut der Zeitungen“, urteilt der Stillehrer Ludwig REINERS. „Wer schnell schreiben muss und wirksam schreiben will, geraet leicht auf seine gewohnten Walzen, die von selbst rollen, und in die ausgefahrenen Geleise des Papierstils“ [12: 7]. Und die meisten Sprachkritiker von Karl KRAUS bis Wolf SCHNEIDER sind sich einig, dass am Sprachwandel, Sprachverfall oder an der Verhuzung der deutschen Gegenwartssprache groeßtenteils die Medien Schuld sind [15: 328-337].

Nicht nur Kritik erfahren wir, es gibt auch Stimmen, die das arg gescholtene Journalistendeutsch in Schutz nehmen. Heinz RUPP etwa äußert sich in seinen „Sprachnormen in der Diskussion“ so: „Natuerlich gibt es Schlamperei und supergeistreich sein wollendes Geschwaetz, aber sehr, sehr viele Journalisten mühen sich in der Sprache ab und meist mit Erfolg.“ Und dann weiter: „Journalisten sind meist besser als ihr Ruf“ [6: 115]. Der Schriftsteller Hans REIMANN hat es auf seine humorige Art so beschrieben: „Haeufiger denn je fuehlen sich sympathische Schriftsteller bemuessigt, dem ‚sprachlichen Verfall‘ entgegenzuwirken – und zwar in Tageszeitungen, also just dort, wo ... na, schön! Dann genießt man den kuriosen Anblick, dass oberhalb, unterhalb, rechts und links von der mehr oder minder berechtigten Attacke auf stilistische Suenden alles das in holder Unschuld dargeboten wird, was der verantwortungsbewusste Mitarbeiter Attackierens wert findet. Und er selber – auch er ist keineswegs gegen die Unbilden der Sprache gefeit und gibt sich mitten im Angriff kleine klassische Bloessen“ [5: 58].

Vielleicht werden die Medien auch nur deswegen kritisiert, weil sie uns nicht mehr wie frueher die Sprache als Bildungssprache wie vorbildliche Literatur vorsetzen, sondern als „Verbrauchersprache“ oder gar als „Gebraucht-Sprache“ uebermitteln mit Benutzerspuren, Flecken und Fransen. Journalisten, so sagt man auch, haetten eigentlich nur „Schleusenwaerterfunktion“ inmitten der Sprachflut [3: 87-107].

Sprache ist ein Kommunikationsmittel und so soll ein Blick auf die Entwicklung der Kommunikation in den Medien geworfen werden. Dabei gilt: Jegliche Art von Sprache, auch die der Medien, ist als menschliches Kommunikationsmittel stets im Zusammenhang mit dem Menschen als *zoon logon echon* und als *zoon politikon* zu analysieren. Sprache existiert und entwickelt sich nur durch den Menschen und in einem sozialen Kontext. Sprache verbindet und trennt. Nach Wilhelm von Humboldt bekommt der Mensch durch die Sprache eine Weltansicht, die mit den anderen Sprachen nicht identisch ist.

Wie jede andere Sprache ist auch die Mediensprache nicht statisch, sondern dynamisch und Veraenderungen unterworfen. Neue Termini entstehen, alte verschwinden, Variationen sind nach verschiedenen Konventionen im Gebrauch.

Was wird unter Medien verstanden? Bevor man den Begriff Medien gebrauchte, hat man von *Zeitung* oder *Presse* und *Radio* bzw. in Deutschland von *Rundfunk* und *Fernsehen* gesprochen. In weniger als zehn Jahren eroberte sich der Hoerfunk einen festen, bis heute unerschuetterten Platz im Leben der Zeitgenossen. Bis heute ist der Hoerfunk das schnellste und beweglichste Nachrichtenmedium für die Allgemeinheit geblieben. Seit der Einfuehrung der Transistortechnik hat er sich auch die Weltgegenden ohne Versorgung mit elektrischem Strom erobert.

Das Fernsehen ist ja in Wirklichkeit Fernsehen plus Fernhören, es beschäftigt mit seinen Botschaften zwei menschliche Sinne. Daraus resultieren sowohl seine Vorzüge wie auch seine Schwächen.

Indes, obwohl das Fernsehen seinen Siegeszug schneller und triumphaler als jedes ältere Medium durchlief, sind seine Vorgänger keineswegs verschwunden: Vom Plakat (Wandzeitung) und dem mit der Hand vervielfältigten Rundbrief bis zur mehrfach gedruckten Zeitung ist alles erhalten und verfügbar geblieben, was in der langen Geschichte der Kommunikationsmittel hervorgebracht wurde, wenn auch in einer gegeneinander frueher veränderten Hierarchie der Geltung und der Nutzung.

Für die heutige Bezeichnung *Medienkonferenz* oder *Medienorientierung* hieß es früher *Pressekonferenz* oder *Pressecommuniqué*. Der Ausdruck *Medien* wurde in den 50er Jahren von den amerikanischen Soziologen geprägt. Damit sollten hauptsächlich Boulevardzeitungen und publikumsnahe Radio- und Fernsehprogramme bezeichnet werden. Nach amerikanischem Vorbild sprach man zunächst von *Massenmedien* (Mass Media) und dann erst von *Medien* schlechthin und meinte damit allgemein die an ein größeres Publikum gerichteten Zeitungen, Programme und Radiostationen. Nach Erich STRASSNER gehört auch der Kinofilm dazu [14: 820].

Bei vielen hat die Bezeichnung *Medien* den Geruch von Unsolidem und Seichtem, an dem vielfach Massenblätter und Boulevardzeitungen, auch manche anspruchslose Fernsehprogramme mit ihren Talkshows schuld sind. Beim akademisch gebildeten Publikum hat vor allem die Medienwissenschaft große Mühe und auch Probleme, sich vom Odium des Trivialen zu befreien und anerkannt zu werden. Hinzu kommt, dass bei vielen zudem der Eindruck entsteht, die Medien haben etwas mit Manipulation der öffentlichen Meinung zu tun. Was verbal wie Transparenz oder Ehrlichkeit daherkommt, hat etwas Zwielfichtiges an sich.

Die Flugblätter, auf denen im 15. und 16. Jahrhundert in Wort und Bild über Kriegereignisse, Naturkatastrophen und Epidemien berichtet wurde, waren wohl das erste „Massenmedium“. Sie wurden bei Kirchenfesten und auf Märkten unter die Leute gebracht. Wer nicht lesen konnte, ließ sich den Text vorsagen und merkte sich ihn als Legende zu den Holzschnitten. Medien im engeren Sinne sind *Zeitungen, Radio und Fernsehen*.

Unter den Medienbegriff fallen, was man am Kiosk kaufen kann *Zeitungen, Heftchen, Illustrierte, Comics, Nachrichtenträger* wie *Plakate* an den Wänden, *Litfaßsäulen*, auch *Spiel-* und andere *Filme, Fotoalben*, ebenso *Schallplatten, Tonbänder* und *Compact-Discs*. Alle Übermittlungs-Einrichtungen wie *Telefon, Briefpostueber-mittlung*, früher der *Draht-Telegraph*, dann das *Telex*, heute das *Telefax* oder auch der Computer mit all seinen Möglichkeiten der Vernetzung gehören dazu. Früher hätte man auch die Buschtrommel, die Höhenfeuer, die reitenden Boten und Nachrichtenkuriere, die Postwagen, oder die Semaphor-Turm-Ketten, wo man über Türme mit Sichtkontakt und ein- und ausklappbaren Armen innerhalb von wenigen Minuten kurze Nachrichten über eine Distanz von 500 km durchbuchstabieren konnte und die im 18. und 19. Jahrhundert ganz Europa überzogen, zu den Medien zählen müssen. In Frankreich gab es ebenfalls ein Sichtnachrichten-System, ungefähr so dicht wie die heutigen Autobahnen. Allen diesen Medien ist gemeinsam, dass sie eine technisch vermittelte, indirekte, zeit- und raumversetzte Kommunikation erlauben. Medien im weiteren Sinn haben eine uralte Tradition. Ihr Transportgut sind Informationen mittels sprachlicher Zeichen oder Codes.

Neue Medien

Zu den sogen. neuen Medien zählt alles, was nach Radio und Fernsehen kam: *Teletext*, eine Art von Bildschirmzeitung, oder *Videotext*, hierher gehören auch die *Mobiltelefone* und der angekündigte Computer-Fernseher, der an das Glasfaserkabel angeschlossen ist und alles über eine einzige Steckdose bezieht. Auf einem Rückkanal können die Benutzer interaktiv in die Datenübertragung eingreifen.

Bemerkenswert an den neuen Medien Satellitenrundfunk, Kabelfernsehen, Videotext, Bildschirmtext, Faksimilezeitung, „Pay-TV“ ist zunächst, dass sie, fuer sich genommen, in technischer Hinsicht keineswegs so ganz neu sind, wie der Sprachgebrauch suggeriert. Das wirklich Neue an ihnen ist die Möglichkeit, sie durch leistungsfähige Kabelsysteme gehäuft zum Einsatz zu bringen und dadurch eine enorme Verdichtung der Verbindungen, der Kommunikationsbeziehungen und der Informationsangebote zu bewirken.

Der Fernsehapparat, vor dem die Deutschen im statistischen Durchschnitt pro Werktag zwei Stunden und zehn Minuten zubringen, ist zum Mittelpunkt der meisten Wohnungen geworden. Wie man sich in früheren Kulturen um den häuslichen Herd, der Quelle der Wärme, des Lichts und der Nahrung scharte, so versammelt man sich jetzt vor dem Bildschirm, der Quelle der Information und der Unterhaltung, der Entspannung und der Belehrung.

Mediensprache ist Verbrauchssprache

Zeitungen hebt man nicht auf, sie werden in aller Regel bei nächster Gelegenheit entsorgt. Nicht einmal alle Verlage haben ihre Exemplare aufgehoben. Bibliotheken führen Zeitungen meist nur in Auswahl und nicht von Anfang an. Auch gibt es von den Radioprogrammen bis heute keine Archive. Vor 1980 etwa war das Fernsehen überhaupt nicht speicherbar.

Zeitungen

Um das Jahr 1597 gab Leonhard STRAUB, ein Drucker von Konstanz und St. Gallen, die Rorschacher Monatsschrift *Annus Christi* heraus, die mehr den Charakter einer Zeitschrift hatte. Die

Bezeichnung *Zeitung* kennen wir seit dem 13. Jahrhundert aus dem Raum von Koeln mit *zidung*, die in Bedeutungen wie „Kunde, Botschaft“ den fruehnhhd. Raum beherrscht; ags. *tidung* und meint „Bericht über ein Ereignis, Nachricht“. Dabei sind zuerst mündliche, dann geschriebene, zuletzt gedruckte Berichte gemeint. Der Hunger auf Nachrichten war es, der den Erzeugnissen der Druckerpresse zu weiterer Verbreitung verhalf, besonders in unruhigen Zeiten, in den geistigen Auseinandersetzungen der Reformation und der Gegenreformation, in den Kämpfen des 30jährigen Krieges. Das Wort *Zeitung* wird erst seit dem 17. Jahrhundert verwendet. Dass Nachrichtenblätter in regelmäßiger Periodik erscheinen konnten, wurde moeglich durch Gutenbergs Erfindung, die Herstellung von Druckvorlagen aus einzelnen, in Metall gegossenen, wiederverwendbaren Lettern. Zeitung heißt also „Nachrichtenblatt, das von den Zeitläuften berichtet“.

Die erste Zeitung erschien um 1609 in Straßburg, die nicht Zeitung, sondern Relation hieß, und von Johann CAROLUS gedruckt wurde.

Die Zukunft der Zeitung kann nicht gewürdigt werden, ohne dass ein Wort über die Zukunft der Leser gesagt wird. In der Entscheidung über die neue Rollenzuweisung für die Medien ist auch die Frage eingeschlossen, welchen Rang die Lektüre im Bildungsgefüge der Nation einnehmen soll.

Zeitungsdeutsch ist von seiner Geschichte her „Bildungsdeutsch“. Der Schriftsteller und Sprachforscher Kaspar Stieler (1632-1707) hat um 1695 ein interessantes und auch modernes Buch geschrieben mit dem Titel: „Zeitungs Lust und Nutz“.

Im 19. Jahrhundert war die Presse oftmals Sprachrohr der politischen Parteien. Sie spielten bei der Entstehung der modernen Demokratien eine wichtige Rolle. Die Zeitungen waren ein Konglomerat von Meldungen, Nachrichten und Kommentaren, durchmischt mit Werbeanzeigen. Wort und Bild gehörten auch in den Zeitungen eng zusammen.

Die wissenschaftliche Beschäftigung mit der Mediensprache ist noch nicht alt und hat ihre Anfänge in der deutschen und später amerikanischen Publizistik. Wir unterscheiden hier eine präskriptive Publizistik oder Journalistik, die dem Journalisten einen Leitfaden an die Hand gibt, wie man spartengerecht und wirkungsvoll formuliert, und eine deskriptive Publizistik, die vom linguistischen Standpunkt her orientiert. Diese will nur beobachten, was sich tut, mit Modellen erfassen und erklären. Beide Standpunkte teilen die Zeitungssprache in Sparten ein, die einerseits von der Thematik, andererseits von der Wirkung auf den Leser bestimmt sind.

Nach Heinz-Helmut Lueger, spricht man heute von Journalistischen Textsorten, wie folgende Auflistung zeigt:

1. Kontaktororientierte Texte: Titel, Schlagzeilen, Bild-Wort-Kombinationen
2. Informationsbetonte Texte: Harte Nachricht, Meldung, Weiche Nachricht, Bericht, Reportage, Problemdarstellung, Zeitgeschichtliche Darstellung, Wetterbericht, Sachinterview
3. Meinungsbetonte Texte: Kommentar, Glosse, Kritik, Meinungsinterview
4. Auffordernde Texte: Appelle u. a.
5. Instruierend-anweisende Texte: Handlungsanleitungen, Ratgebungen [8].

Diese Einteilung der Textformen, die es auch sonst im Leben gibt, finden wir in den Zeitungen. Bei den ersten Analysen in den 60er Jahren hat man zuerst mit den kleinsten Formen begonnen, den Schlagzeilen, dem Wetterbericht, den Nachrichten.

Am spezifischsten für die Zeitung sind die Nachrichten. Hier interessiert man sich besonders, wie diese aus produktionstechnischen Gründen aufgebaut sein müssen oder wie man einen Nachrichtentext im Hinblick auf den Leser verständlich macht. Berichte und Nachrichten werden nach absteigender Wichtigkeit formuliert, so dass der Berichterstatter ohne Beeinträchtigung des Zusammenhangs den Text von unten her mechanisch kürzen kann. Zum Journalismus gehört auch die Unterscheidung zwischen Nachrichten und Meinungen. Da die sprachlichen Erkennungszeichen für Meldung und Meinung nicht immer deutlich erkennbar sind, wird mit graphischen Mitteln wie Balken, Kasten oder Kursivdruck etc. nachgeholfen, um die subjektive Meinung von der Objektivität zu unterscheiden.

Die Verständlichkeit der Nachrichten

Besondere Aufmerksamkeit wird der Verständlichkeit von Nachrichten gewidmet. Dabei bemüht man sich, dass Nachrichten leicht und auch über längere Zeit im Gedächtnis behalten werden.

Eine Züricher Dissertation hat 1978 belegt, dass Schüler mit normalem Schulabschluss, die auf dem Niveau ihres Schullesebuchs stehen geblieben sind, nicht in der Lage seien, eine normale Zeitung ohne Hilfe zu verstehen [1].

Viele Journalisten benützen bei der Abfassung ihrer Texte Stilfibeln oder Stilistische Handbücher.

Auch zu den Entwicklungen der deutschen Gegenwartssprache in den Zeitungen gibt es einiges zu sagen. Peter BRAUN hat folgende Tendenzen oder Veränderungen der Gegenwartssprache festgestellt:

1. Die Sätze werden kürzer von durchschnittlich 24 Wörtern zu 10-12 Wörtern.
2. Die Sätze werden einfacher. Es gibt weniger Nebensätze.
3. Die Wörter werden länger. Ganze Sätze werden in einem Wort eingefroren: *Wiedergutmachungsdiskussion*. Man spricht vom „Nominalstil“.
4. Viele „Eintags-Wörter“ entstehen und vergehen: *Wessi/Besserwessi* für Westdeutsche, *Ossi* für Ostdeutsche; *Soli* für Solidaritätszuschlag; sogenannte „Einweg-Sprache“.
5. Viele Fachwörter finden Eingang in die Normalsprache. Die Zahl der Fachsprachen und damit der Fachausdrücke in der Allgemeinsprache steigt. Amerikanismen nehmen überhand. Man muss des Englischen mächtig sein, um deutsch zu verstehen. Zeitunglesen muss zunehmend erlernt werden.
6. Konjunktive und Objekts-Genetive sind praktisch verschwunden: *Wenn er kaeme*, heute: *kommen würde*; *das bedarf einer Erklärung*; heute: *braucht eine Erklärung*.
7. Oralität (Mündlichkeit) und die Regeln der Gesprochenen Sprache halten Einzug ins Geschriebene: Kurze oder unvollständige Sätze: *unkte der Minister ...*, Einwortsätze: *Denkste!*
8. Man spricht von „Boulevardisierung“ der Nachrichtensprache und meint die Bebilderung der Texte und die „O-Ton“-Zitate, die gar nicht so gefallen sind.
Umgangssprache wird auch in Texten außerhalb der Zeitung verwendet, in Sachbüchern, in wissenschaftlichen Abhandlungen [4].

Radio

Auch beim Radio lässt sich eine Fülle von Textsorten feststellen. Nach sind Radiosendungen nichts anderes als vorgelesene Zeitung und Fernsehen bebildertes Radio., Theater sind inszenierte Bücher, und Kinofilme gefilmtes Theater [2: 81; 15: 332].

Markus Ramseier unterscheidet beim Radio folgende Textsorten: Interview, Nachricht, Bericht, Hörspiel, Meldung, Programm-Moderation, Epische Formen, Sachmoderation, Kommentar, Kontaktmoderation, Musikmoderation, Glosse, Dramatische Form (Hörspiel), Statement, Ratgebung, Lyrische Form, Trailer, Handlungsanleitung, Jingle, Signet, Vortrag, Reportage, Gespräch/Diskussion, Predigt [11: 98].

Wie bei den Zeitungen sind auch bei der Radiosprache gewisse Tendenzen festzustellen. Nach Hans-R. FLUCK sind dies:

1. Moralität; Tendenz zur Mündlichkeit: Abgehen von der Hochlautung zur Mikrofon- und Studio-Aussprache und zu Formen der Umgangssprache bis hin zum Dialekt
2. Tendenz zu Mischformen jeglicher Art: Sendeformen, Textsorten, Sprachvarietäten, Autor, Redakteur, Moderator – Einbezug des Publikums etc. Weg von der Bildungssprache – hin zur Verbrauchersprache
3. Tendenz zur Komprimierung der Information: Alles wird kürzer, Kurznachrichten, Kurzwetter, Kurzwort zum Tag, Boersentendenz, Veranstaltungen usw. Mit neuen hoerfunkspezifischen Textsorten wie „Staubericht“ (*Falschfahrer* etc.)
4. Neue Verständlichkeitskonzepte: Redundanzen, Erklärungshilfen, lockere Präsentation; Beispiel: neue Wetterberichts-sprache: mehr adressenorientiert; weniger Fachwörter, mehr Verben, Moderatoren-haltung (=Plauderton) auch bei Sachtexten [3:102].

Hieraus ist zu ersehen, dass Radio immer noch eine Vorbildfunktion hat, auch bei den Jugendlichen.

Fernsehen

Auch das Fernsehen ist an der Entwicklung der Sprache beteiligt. Man kann hier spezifische Darstellungs- und Sendeformen sehen, die sich teilweise mit denen des Radios decken oder überschneiden.

Gerhard Schult und Axel Buchholz unterscheiden in ihrem Handbuch folgende Darstellungs- und Sendeformen des Fernsehens:

Nachrichtensendungen +, News Show *, Wortnachricht +, Typografie, Fotografie, Grafik *, Nachrichtenfilm *, Nachrichtenfilme aus dem Ausland *, Bericht und Reportagebericht +, Korrespondentenbericht +, Reportage +, Sportreportage +, Statement +, Redeausschnitte +, Interview +, Magazine +, Moderation +, Fernseh-Diskussion +, Talkshow *, Dokumentation +, Feature +, Kommentar +, Sendungen mit Zuschauerbeteiligung *

* = fernseh-spezifisch

+ = „billederte“ Radio-Sendeform [13: 196].

Nach Gerhard Maletzke und Joachim PAECH hat das Fernsehen folgende kommunikative Merkmale:

- Fernsehen vermittelt optisch und akustisch, ist mündlich (vgl. Oralität in Zeitungen und Radio)

- Fernsehen legt die Zuschauer zeitlich fest, da es die ganze Aufmerksamkeit beansprucht
- Fernsehen kann im Gegensatz zum Film live übertragen
- Fernsehen hat im Vergleich zum Kinofilm ein kleines Bild; verringert die Distanznahme: („Shakespeare mit Wuerstchen und Kartoffelsalat“)
- Fernsehen ist leicht und bequem zugänglich
- Fernsehen wird in der haeuslichen Umgebung empfangen
- Fernsehpublikum ist sehr groß, weit verstreut und inhomogen
- Fernsehprogrammangebot ist umfangreich und unuebersehbar

Das Bild ist in seinem Erinnerungswert offensichtlich eindruuecklicher als das Gesagte. Die schlimmen Nachrichten aus aller Welt haben für viele die Funktion, sich selbst als heil und unversehrt zu erleben [9; 10: 66].

Zur Sprache im Fernsehen

Während man bei der Zeitungssprache und beim Radio eine Tendenz der Vermuendlichung (Oralitaet) feststellen kann, wird das Fernsehen voellig von der Oralitaet bestimmt. Das mündliche Wort aus einem Gesicht, das man sehen kann, ist die urtümlichste Form der Kommunikation und gewissermassen die „Conditio Humana“ an und für sich [7: 205].

Von allen genannten Medien hat das Fernsehen die wichtigste und intensivste Vorbild- und Abbildfunktion und auch der Sprachwirklichkeit. Es stellt sich aber die berechtigte Frage: Können wir am Fernsehen überhaupt Entwicklungen des tatsaechlichen Sprachverhaltens studieren, oder ist alles nur eine virtuelle Welt, eine Cyber-World mit Cyber-Speech?

Ich komme zum Schluss und frage abermals nach der Qualitaet der Mediensprache. Ist sie vielleicht doch eine kurzlebige Verbrauchssprache, Wegwerfdeutsch, sprachliche Eintagsfliege, Sekunden- oder Haeckselstil, Sprachhuelsen, Plastikwoerter und was es noch alles für negative Bezeichnungen dafurr gibt?

Wir muessen natürrlich unterscheiden zwischen Tagezeitungen, vor allem Boulevardblaetter, und Wochenzeitungen/-magazinen. In den Tageszeitungen muessen die Artikel in ganz kurzer Zeit geschrieben, auf Band aufgenommene Interviews abgehört, abgeschrieben und verarbeitet werden; viel Zeit zum „Feilen“ bleibt da nicht, so dass der Anteil an Verbrauchssprache doch recht hoch ist. Wochenzeitungen sind i. d. R. sprachlich und stilistisch besser, haben weniger schnell formulierte Nachrichten, mehr Kommentare, Glossen, Leitartikel und Reportagen, obgleich bisweilen dabei zahlreiche Einmal-Formulierungen, sprachliche Eintagsfliegen nicht zu übersehen sind. Es werden eben viele woertliche Zitate und direkt Gesagtes gebracht.

Die Medien sind nicht Spiegel, sondern Quellen und Verstaerker neuer Sprachformen. Sie eignen sich vorzueglich, die Sprachentwicklung der Gegenwart und der juengeren Vergangenheit zu beschreiben. Die Medienanalyse zeigt uns, dass wir uns wieder in einem muendlichen Zeitalter befinden, dass in der Rede alle Nuancen und Varianten unserer Sprache vorkommen.

Es lassen sich alle Sprachprobleme der Gegenwart an und in den Medien studieren: Frauensprache, Jugendsprache, Literatursprache, Fachsprache der Wissenschaft und Technik, der Jargon.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Amstad T. Wie verständlich sind unsere Zeitungen? / Toni Amstad / Studenten-Schreib-Service, 1978. – 187 S.
2. Bausinger H. Deutsch für Deutsche. Dialekte, Sprachbarrieren. Sondersprachen / Hermann Bausinger / Verlag Fischer, 1972. – 178 S.
3. Biere B. U. Sprache in den Medien nach 1945 / Bernd Ulrich Biere, Helmut Henne / Walter de Gruyter, 1993. – 216 S.
4. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache / Peter Braun / W. Kohlhammer, 1993. – 265 S.
5. Hans R. Hinter den Kulissen unserer Sprache : Eine Plauderei / Reimann Hans / Verlag: München; Essen; Hamburg: Pohl, 1951. – 174 S.
6. Jones S. Sprachnormen in der Diskussion, Beiträge vorgelegt von Sprachfreunden / Sydney Jones / de Gruyter, 1986. – 175 S.
7. Loeffler H. Oralitaet und Schriftlichkeit im Fernsehen / Heinrich Loeffler / Gunter Narr Verlag, 1996. – 206 S.
8. Lueger H.-H. Pressesprache / Heinz-Helmut Lueger / – Tuebingen: Niemeyer, 1993. – 169 S.
9. Maletzke G. Einführung in die Massenkommunikationsforschung / Gerhard Maletzke / – Berlin: Spiess, 1975. – 186 S.
10. Paech J. Film- und Fernsehsprache I. Texte zur Entwicklung, Struktur und Analyse der Film- und Fernsehsprache. / Joachim Paech / Moritz Diesterweg 1975. – 110 S.
11. Ramseier M. Mundart und Standardsprache im Radio der deutschen und rätoromanischen Schweiz / Markus Ramseier / Sauerländer, 1988. – 596 S.
12. Sanders W. Sprachkritikastereien und was der „Fachler“ dazu sagt / Willy Sanders / Darmstadt – Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992. – 177 S.
13. Schult G. Fernsehjournalismus. Ein Handbuch für Ausbildung und Praxis. / Gerhard Schult, Axel Buchholz / Econ Verlag, 1984. – 490 S.
14. Strassner E. Ideologie – Sprache – Politik: Grundfragen ihres Zusammenhangs / Erich Strassner / Walter de Gruyter, 1987. – 224 S.

15. Strassner E. Sprache der Massenmedien. In: Lexikon der germ. Linguistik / Erich Strassner / München – Walter de Gruyter, 2018. – 870 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ріхард Й. Бруннер – доктор наук habilit, професор Ульмського університету (Німеччина), почесний доктор наук, професор Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгводидактика, мовна комунікація.

УДК 811.111

**THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE:
HISTORICAL, DIPLOMATIC AND MORAL ASPECTS**

Jakub FORST-BATTAGLIA (Vienna, Austria)

У статті розглянуто питання захисту культурної спадщини, прав людини й культурного розмаїття в глобалізованому світі. Важливість міжкультурного діалогу розглянуто в історичному, дипломатичному і моральному аспектах.

Ключові слова: культурна спадщина, права людини, мир, розмаїття, зв'язок, глобалізований світ, ЮНЕСКО.

The article raises the problem of protection of cultural heritage, human rights, and cultural diversity in the globalized world. The importance of intercultural dialogue has been supported by historical, diplomatic and moral aspects.

Keywords: cultural heritage, human rights, peace, diversity, connection, the globalized world, UNESCO.

As Irena Bokova, Director General of UNESCO, rightly stated, “The intangible cultural heritage is our bridge from the past to the future”. From the beginning on, after the nightmare of World War II, it was a basic aim of the United Nations Organization for Science and Culture to “promoting the diversity of cultural expressions and the dialogue of cultures with a view to fostering a culture of peace” [15]. As long as people talk to each other they will indeed refrain from shooting at each other.

In the decades after 1945, UNESCO did elaborate those principles in detail. Thus, in 1972, a Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage was signed, an important document at strengthening the respect and maintenance of the most valuable architectural monuments and ensembles as well as to safeguard the most beautiful landscapes worldwide, whose preservation is a task for governments and a matter of responsibility for societies and individuals.

In 2005, a Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions was adopted. The UNESCO Strategy for 2010-11 stipulates protecting, safeguarding and managing the tangible and intangible heritage as main goals. In this spirit, a Paris Conference in 2011 put forward the question “How does UNESCO contribute to building a culture of peace and to sustainable development” [28].

Out of this, UNESCO is dealing, among others, with projects such as Routes of Dialogue, a Caucasus Project and Post-Conflict Mediation: where different traditions meet, there may be struggle, but also influences. There may be misunderstandings, but also fruitful exchange and mutual enrichment. It is a matter of awareness of societies, starting with youth and education at school.

The United Nations World Conference on Human Rights of 1993 adopted a Vienna Declaration and Program of Action pointing out the direct link between human and cultural rights in their diversity, reminding us that “the significance of national and regional particularities and various historical, cultural and religious backgrounds must be borne in mind” [27]. The idea of educational and cultural rights was already expressed in Art. 26 and 27 of the Universal declaration of Human Rights from 1948 [24].

A UN Background Note of 1995 says that, as part of international law, “universal human rights do not impose one cultural standard, rather one legal standard of minimum protection necessary for human dignity” [2; 26]. This is culture in a broader meaning, going beyond intellectual and artistic creativity to the very spirit, in which the rule of law enables a framework in which people can live and act freely and reflect over themselves.

To increase its importance within international humanitarian law, a Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict was signed at The Hague on May 14, 1954. An extensive Second Protocol aiming at an even better protection was added on 26 March 1999 [5].

The European Union, aware of the fact that “culture lies at the heart of human development and civilization” adopted in 2007 a European agenda for Culture in a Globalized World, referring to the importance of intercultural dialogue, of cultural diversity and of culture as a catalyst for creativity, considering the promotion of culture as “a vital element in the Unions international relations” [10].

Although there might be hope that human rights, non-discrimination, tolerance and cultural pluralism shall prevail more and more, we have phenomena telling a quite different story. Against the protection of sites, we got their destruction. In wars and civil wars, we have seen that also in Europe during the Balkan Wars of the nineties an attempt to eradicate the Memory of the Other by destroying his places of worship or profane buildings important to his national heritage. This fact existed repeatedly throughout history almost everywhere, there are innumerable examples of such a barbarism.

We like to see Culture as a bridge, but it is very often misused as a weapon. The example of the Balkans shows that one can construct a theory of this or that “national culture” closed in itself, considered superior, better or just totally different from all the surrounding ones, ignoring the continuous exchange of styles, ideas and values. There is no racial or cultural purity, but there maybe a legitimate search for a proper identity, quite complicated and contradictory in some cases.

In any case, we cannot live just for today or tomorrow. Who does not care about the past, can hardly master the present and is not really prepared to challenge the future. Without roots, how multifaceted they may be there is no solid guidance to further developments. Here again, UNESCO has launched back in 1992, a Memory of the World Program focused on preserving documentary heritage kept in archives, museums and libraries, ensuring better access and increasing the awareness for the importance of those treasures [8].

This brings us to the old connection between history, memory and culture. The well-known Austrian writer Ingeborg Bachmann once said that History is a teacher, but has no pupils [3]. Although such a remark seems to be justified to a large extent, we got examples, especially in modern history, where the awareness of a certain evil, shown at wars, political tyranny, lawlessness and ethnic cleansing, if they are rightly reflected, is able to serve as “teacher”, meaning one tries to avoid bad things to be repeated. We can avoid some behaviours and concentrate our efforts on peace, conflict prevention and conflict management – that is the art of modern diplomacy linking it with a general state of mind in a given society. Such a preventive diplomacy tries to help creating a constructive mental climate far from aggression and revenge.

Not just by classic cabinet politics, but furthermore by bringing about a larger and deeper concept of security by emphasizing dialogue and mutual understanding on a social and intellectual level before tensions arise which could lead to open conflicts is the essence of those efforts. Differences in opinions and interests always exist, the matter is, how we solve them.

The French historian Pierre Nora [19; 22] was focusing on sites of memory, knowing that history is, at any rate, a problematic and incomplete reconstruction of something that no longer exists. There is even a duty to memory in the attempt to find truth, quite in the spirit of Herodote, the Antique father of History. Paul Ricoeur spoke of Memory, History and Oblivion [11; 29], another French author, Jacques Le Goff, of History and Memory [1; 7; 9; 12; 13; 14; 18; 20; 21; 25; 30]. Nowadays, a whole branch of historical research is dealing with this “culture of memory” (Erinnerungskultur) strictly linked with conscient politics of history (Geschichtspolitik), having a clearly pedagogical touch. Here again, there is a danger of being misused for ugly political goals. This was the case in the 19th and 20th century when territorial claims were underpinned with so-called historical, national or ethnic arguments. In some cases, at least, some “racial superiority” was stipulated, a superior civilization or elder rights, related to a given dynasty or earlier settlements by some tribe in the dark ages.

The terrible 20th century is then, by his mass killings in millions, synonymous with the bottom of horror. The memory of atrocities is still present and should not fall into oblivion. How to deal with this comparatively recent past means how to deal with our present and how to prepare our future. We do not remember in order to maintain hatred. The people directly or indirectly involved with crimes are really guilty. The others, especially later-born generations, bear a responsibility to create conditions impeding such events to happen once and forever. It starts with peace. That is why the European architecture in this higher significance is an architecture of peace and cooperation among nations. Peace has become self-evident but it should not be taken for granted as a cheap gift. Who forgets about the past might be obliged to experience it once more in this or that way.

World War I has seen Verdun, Flanders, Isonzo, gas attacks, to name just a few. World War II, the extermination of whole populations, indiscriminate bombings of civilians, Jews condemned to death for their origin by German National Socialism, or Slavs and other “inferior” people declared by this same regime to be slaves or to starve, or simply to be eliminated giving way to a new Germanic order. Soviet Bolshevism under Stalin would eradicate other millions as class or political enemies. Ukrainian kulaks became victims of starvation during Holodomor in the early thirties. In the cases of both systems, you even did not have to act against the oppressor, you were killed as a preventive measure or because you

did not deserve to live as kind of unnecessary eater. Totalitarian regimes were like molokhs thirsty of destroying human beings, the extreme antithesis to Enlightenment, but also perverted heirs of an idea of human progress falling into a trap of primitive Darwinism ('survival of the fittest'). In a fascinating overview, Timothy Snyder was telling the story once again in his *Bloodlands* [23] about those nations condemned to more history than they can bear, limiting himself to the fatal period from 1933 to 1945, thus paraphrasing a famous saying by Winston Churchill [16].

Auschwitz and Treblinka, Warsaw and Coventry, Dresden and Hiroshima, Katyn and the gulags, it is necessary to keep them in mind, as examples of crimes or as an advertisement of retaliation that touches sooner or later a community, targeting her innocent members for what others have done. War being always the worst of all solutions, we need this "politics of history", at the same time, to overcome the idea of so-called hereditary enemies or the like. The reconciliation between French and Germans or Poles and Germans, not speaking of a new relationship between Israelis and Germans, is a positive example. Yad Vashem is not only devoted to the victims of Holocaust, it also shows the Rightful among Nations who helped to save Jewish lives under personal threat [4].

Collectivities need catharsis, bad things do not disappear if we just try to forget, even if this is probably a normal human behaviour to ignore what is shameful. We have to deal with all kinds of heritage, only then we can come to a new and honest understanding. To enumerate outrages of others does not help. Wrongdoings of one side do not justify wrongdoings of the other side nor does it diminish the dimension of acting badly. As a positive example it is worth recalling the Open Letter of Polish Bishops to their German brothers back in 1965, entitled "We forgive and ask for forgiveness", the beginning of a dialogue among former enemies only later followed on government and deeper social level [17].

Austria, committed to help building bridges in the Balkans, a theatre of tragic civil wars and atrocities in the nineties after the break-up of former Yugoslavia, contributed with different international projects to overcome mental barriers. This was the case with an exhibition named *Culture Matters* devoted to World Cultural Heritage sites in South Eastern Europe, including Red List sites of Serbian Orthodox monasteries in Kosovo, protected by international armed forces. We never accuse in this exhibition, we try to show the richness and beauty of a multinational and multiconfessional legacy over centuries, a really wonderful contribution to European civilization [6].

It is good to cherish ones positive heritage, the richness of national achievements over centuries, contributions to mankind in mutual respect and exchange of views, complementary experiences and intellectual trends, necessary for creating a feeling of collective identity, inclusive and open-minded, based on our European past, made of Greek and Roman antiquity, a Christian and Jewish tradition, the legacy of Humanism and Enlightenment, Gothic cathedrals and Italian Renaissance. Islam is, by the way, also a part of European heritage and cannot be ignored.

The future has a long past, says the Babylonian Talmud. God has given a brother to hope, it is called memory, tells us Michelangelo. That is why the protection of cultural heritage from the past means building a bridge to the future, it is even an inevitable precondition to do so.

BIBLIOGRAPHY

1. Assmann A. *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik.* – Schriftenreihe 633, Bundeszentrale für politische Bildung. – Bonn. – 2007.
2. Ayton-Shenker D. *United Nations Background Note. The Challenge of Human Rights and Cultural Diversity* [Electronic resource] / Diana Ayton-Shenker. – Mode of access : <http://www.un.org/rights/dpi/1627e.htm>. – Title screen.
3. Bachmann Ingeborg *Die Geschichte lehrt dauernd, aber sie findet keine Schüler.*
4. Bauer Y. *Die dunkle Seite der Geschichte. Die Shoah in historischer Sicht. Interpretationen und Re-Interpretationen* // Yehuda BAUER // Jüdischer Verlag. – Frankfurt am Main. – 2001.
5. *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict Adopted at The Hague, 14 May 1954* [Electronic resource]. – Mode of access : unesdoc.unesco.org/images/0013/001306/130696eo.pdf. – Title screen.
6. *Culture Matters. UNESCO World Heritage Sites in the South East of Europe.* Federal Ministry for European and International Affairs. Lighthouse Centre for Culture and Education. – UNESCO. – Vienna. – 2008.
7. *Dokumentation der Konferenz: Grenze und Grenzbewohner. Nachbarn und Fremde. Alte Heimat-Neue Heimat. Abschied und Auskunft (Dezember, 1994)* [Electronic resource] / TRANSODRA 10/11. – 1995. – Mode of access : http://www.dpg-brandenburg.de/de/nr_10_11/lagiews.htm. – Title screen.
8. Edmondson R. *Memory of the World General Guidelines to safeguard documentary heritage. Revised edition 2002* [Electronic resource] / Ray Edmondson. – 2002. – Mode of access : unesdoc.unesco.org/images/0012/001256/125637e.pdf. – Title screen.
9. *Erinnerungskultur und Geschichtspolitik. Anmerkungen zur historischen Wahrheit und Freiheit am 8 Mai 2009.* – Konrad-Adenauer-Stiftung Auslandsbüro. – Polen. – 2009.
10. *European agenda for culture in a globalising world* [Electronic resource]. – 2007. – Mode of access : http://europa.eu/legislation_summaries/culture/l29019_en.htm. – Title screen.

11. Goff le J. Histoire et Mémoire. Paris. – 1988.
12. Gossel S. Den Faschismus“mit Stumpf und Stiel ausgerottet“ [Electronic resource] // Sylvia Gossel / Vergangenheitspolitik und Erinnerungskultur in der DDR (DASH). – Mode of access : http://d-a-s-h.org/dossier/11/03_DDR.html. – Title screen.
13. Hamann K. Offizielles Erinnern in der Bundesrepublik Deutschland (DASH) [Electronic resource] // Katharina Hamann / Mode of access : http://d-a-s-h.org/dossier/11/02_offizielles_erinnern.html. – Title screen.
14. Haslinger P. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik in der historischen Forschung zum östlichen Europa [Electronic resource] // Peter Haslinger / Mode of access : <http://www.zeitenblicke.de/2007/2/haslinger>. – Title screen.
15. Intangible cultural heritage is our bridge from the past to the future [Electronic resource]. – 2012. – Mode of access : http://www.unesco.org/new/en/venice/about-this-office/single-iew/news/intangible_c. – Title screen.
16. Jenkins R. Churchill // Roy Jenkins / Macmillan, London, Basingstoke. – Oxford. – 2001.
17. Kerski B., Kycia Th., Zurk R. Wir vergeben und bitten um Vergebung. Der Briefwechsel der polnischen und deutschen Bischöfe von 1965 und seine Wirkung // Basil Kerski, Thomas Kycia, Robert Zurk / Fibre Verlag Osnabrück. – 2009.
18. Lagiewski M. Schlesiens kulturelles Erbe – Hindernis oder Brücke? // Maciej Lagiewski.
19. Nora P. Les lieux de mémoire. Gallimard, Paris (t.1 La République, 1984; t.2 La Nation, 1986; t.3 Les France, 1992).
20. Polska rzadza historycy. Rozmowa z Tomaszem Naleczem o historii i polityce historycznej in: polityka.pl.kraj [Electronic resource] / Mode of access : <http://www.polityka.pl/kraj/wywiady/1508272,1,rozmowa-z-tomaszem-naleczem-o-hi>. – Title screen.
21. Rathkolb O. How to (Re)write European History. History and text Books in Retrospect // Oliver Rathkolb / Studien Verlag Innsbruck-Wien-Bozen. – 2010.
22. Ricoeur P. La mémoire, l'histoire, l'oubli. Paris. – 2000.
23. Snyder T. Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin // Timothy Snyder Basic Books New York. – 2010.
24. The Universal Declaration of Human Rights [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.un.org/en/documents/udhr>. – Title screen.
25. Ukrainiska polityka historyczna [Electronic resource] / Mode of access : http://pl.wikipedia.org/wiki/Ukra%C5%84ska_polityka_historyczna. – Title screen.
26. UNESCO Culture. Conférence internationale: „Favoriser la diversité culturelle“ [Electronic resource]. – Mode of access : http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-RL_ID=29221&URL_DO=DO_PRINTP. – Title screen.
27. United Nations General Assembly (World Conference on Human Rights Vienna 14-25 June 1993), Vienna declaration and Programme of Action [Electronic resource]. – 1993. – Mode of access : [http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf\(symbol\)/a.conf.157.23.en](http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf(symbol)/a.conf.157.23.en). – Title screen.
28. Universal Declaration on Cultural Diversity [Electronic resource]. – 2001. – Mode of access : <http://www2.ohchr.org/english/law/diversity.htm>. – Title screen.
29. Wirth L. Histoire et Mémoire. Dispositif Académique TICE Académie de Reims [Electronic resource] // L. Wirth / Bulletin de Liaison des Professeurs d'Histoire-Géographie de l'Académie de Reims. No.26. – 2002. – Mode of access : http://www.ac-reims.fr/datice/bul_acad/hist-geo/bul26/wirth.htm. – Title screen.
30. Wolfrum E. Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland. Der Weg der bundesrepublikanischen Erinnerung (1948-1990) // Edgar Wolfrum / Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt. – 1999.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Якуб Форст-Баталья – доктор філософії (PhD), посланник посольства Австрії в Україні, директор Австрійського культурного форуму, м. Київ.

Наукові інтереси: австрійсько-українські культурні зв'язки.

УДК 811.161.2

МОВНІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ВЕРХРАТСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ «В СПРАВІ ЯЗИКОВІЙ І ДЕКОТРИ ЗАМІТКИ ПРО КНИЖКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ЛЮДУ», «ЗАМІТКИ ЯЗИКОВІ»)

Тетяна БІЛЯВСЬКА (Миколаїв, Україна)

У статті проаналізовано публікації І. Верхратського, надруковані в часописі «Зоря» в 1892 році. Висвітлено погляди вченого щодо тогочасної мовної ситуації та тенденцій розвитку вітчизняної лінгвістичної науки.

Ключові слова: мовна ситуація, єдина українська літературна мова, мовна дискусія, мовні норми.

The article presents the analysis of I. Verhratsky's publications edited in the periodical «Zorya» in 1892. The scientist's views concerning those linguistic situation and tendencies of the native linguistics development have been covered.

Keywords: linguistic situation, integrated Ukrainian literary language, linguistic debate, linguistic regulations.

У всі періоди розвитку суспільства предметом значної уваги не тільки лінгвістів, а й інших соціальних верств населення було розвиток мови, її правописної системи. У сучасній українській лінгвістичній царині дедалі спостерігаємо загальне зацікавлення вивченням проблем історії літературної мови. Така тенденція значною мірою зумовлена пошуками історичної істини, прагненнями повернути мову до її першоджерел, намаганнями об'єктивно оцінити й

концептуально переосмислити такі мовно-історичні моменти, які з вагомих причин знаходилися на периферії наукових інтересів радянських учених. Особливої актуальності в цьому аспекті набувають дослідження питань функціонування й соціальної репрезентації української мови в другій половині XIX століття. Окреслений хронологічний етап увійшов в історію української мови насамперед як період активного обговорення та формування правописних, граматичних та стилістичних норм, напруженої лексикографічної практики та інтенсивної мовотворчої діяльності соціально, політично й лінгвістично значущих персоналій, які виступили своєрідними нормалізаторами та каталізаторами українського мовного процесу того часу. Іван Верхратський (1846 – 1919) і був одним із відомих українських філологів зазначеного періоду, який у своїх працях порушував актуальні проблеми тогочасного мовознавства. Вчений взяв участь у мовній дискусії, що відбувалася на сторінках часопису «Зоря» впродовж 1891 – 1892 років. У цій мовній полеміці, окрім І. Верхратського, виступили інші відомі мовознавці, як-от: Б. Грінченко (під псевдонімом В. Чайченко), І. Франко, М. Кононенко (під псевдонімом М. Школиченко), І. Кокорудз, А. Кримський (під псевдонімом А. Хванько). Варто зазначити, що частина матеріалів дискусії вже була опрацьована українськими дослідниками. Деякі виступи дискутантів розглядав у своєму дисертаційному дослідженні Б. Сокіл (зокрема, виступи Б. Грінченка, І. Франка, І. Верхратського). Проте найглибше розкрито це питання в роботі В. Статеевої, яка розглядає майже всі виступи учасників дискусії та завершує аналіз статтею Б. Грінченка. Однак з'ясовано, що після публікації Б. Грінченка вийшли ще статті І. Верхратського «Замітки язикові» [4; 5; 6], які й завершили мовну полеміку.

Мета статті: проаналізувати мовні статті І. Верхратського (як джерел, що дають можливість встановити певні факти з історії української літературної мови кінця XIX століття) та висвітлити його погляди щодо встановлення мовних норм та шляхів формування єдиної української літературної мови.

У 1892 році в часописі «Зоря» до мовної дискусії долучився І. Верхратський. Він опублікував низку статей під псевдонімом Лосун («В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду», яка складалася з трьох частин [1; 2; 3] та «Замітки язикові» [4; 5; 6]. Проаналізуємо мовні публікації відомого вченого та розглянемо основні позиції, які викладає в них автор. Передусім він наголошує на тому, що політична та соціальна ситуація, яка склалася на той час, була вкрай несприятлива для розвитку мовознавчої науки. Вчений вказує на відсутність в українському соціальному середовищі меценатів, міщанства, інтелігенції, українських інституцій. Це відповідно гальмувало розвиток мови, і не давало можливості бути на такому рівні розвитку, як в інших країнах Європи. Водночас він наголошує на тому, що українська мова збереглася серед простого народу і пропонує саме «від руського люду руській інтелігенції рідної бесіди вчитись» [1: 138]. Не оминає Іван Верхратський питання мови як коду національної культури, яке залишається актуальним і до нашого часу: «Язык есть одним із найважливіших прикмет і скарбів народа. Стратить нарід свій питомий язык, перестает бути народом, перетворює ся, нікчемніє, розпливає ся як слина по воді межи іншими народами. То теж кожний народ, що почуває себе народом, дорожить рідною бесідою. Кто ображає річ народню, той ображає святоші народні, ображає весь народ» [1: 138].

Дискусійним на той період було питання основи української літературної мови. Адже для цього етапу характерно функціонування двох її варіантів: східноукраїнського (в межах Російської імперії) та західноукраїнського (в межах Австро-Угорської імперії), утворення яких було наслідком державно-політичної роз'єднаності українських земель. Автор статті вважає що за основу необхідно взяти якесь одне наріччя, зокрема «наріче українське» [1: 138] і дотримуватися його форм [1: 138]. Але джерелами збагачення української лексики повинні бути всі говори, які існують на території Східної та Західної України: «Під зглядом-же лексикальним належить малоруському письменнику брати весь обшир, на котрім звучить наше рідне слово» [1: 138]. Крім цього, необхідно «познакомитися з граматикою языка старословенського» [1: 138].

Через роз'єднаність українських земель, крім питання основи української мови, виникали один за одним інші мовознавчі проблеми того періоду (варто зазначити, що і в наш час вони не втратили актуальності). Так, одним із головних чинників виникнення дискусії, а потім предметом її обговорення була проблема мовної норми та визначення її критеріїв. Як і попередні учасники дискусії, І. Верхратський (Лосун) порушує питання *критеріїв віднесення слів до літературної мови*. Одним із головних, на його думку, є *критерій народності*, однак і він не є визначальним: «При виборі слів треба мати певну дотепність язикову, снагу, одмічати зерна від полови. Нігде в

Європі жадне наріче живуче в устах люду не підносить ся без всякої критики до языка літературного. Тож не можна кожде людове слово пхати у річ літературну» [1: 138]. Згідно з цими твердженнями, І. Верхратський пропонує: замість слів *дзісь*, *дзісяки* вживати слова *нині*, *сьогодня*, *днесь*, *днеська*, замість *ніц* – *нич*, *овшім* замінити словами *противно*, *навпак*, *навпаки*, *навряд*. Учений не погоджується з вживанням слів *дзісь*, *дзісяки* не через те, що вони існують в польській мові, а тому, що вони не відповідають фонетичним особливостям української мови. Порівняємо запропоновані І. Верхратським слова із сучасними нормами. Знаходимо в академічному орфографічному словникові слова *нині* [9: 486], *сьогодні* [9: 835], *навпаки*, [9: 432], *навряд* [9: 432] і спостерігаємо, що більшість із запропонованих автором слів зафіксовані в сучасних словниках.

І. Верхратський надає важливого значення *критерію мови авторитетних* письменників, який не втратив своєї вартості й у сучасному мовознавстві. Однак серед сучасних учених панує думка про те, що при визначенні критерію мови авторитетних письменників необхідно враховувати кількісну сторону (тобто одного факту вживання якоїсь форми у видатного письменника недостатньо для того, щоб уважати її нормативною). Тому, чим більше письменників вживають певну форму, тим є більше підстав уважати її нормативною. Іван Верхратський вже у той час наголошує на тому, що саме з мовного погляду дуже важливий матеріал становлять праці українських письменників, як-от: І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, А. Метлинського, Є. Галки («язык і жизнь люду українського мов в чистім відбиваєть ся зеркалі» [1: 138]). Відомо також, що критерієм мови авторитетних письменників як одним із головних (на тому етапі розвитку мови) керувалися видатні мовознавці-лексикографи при укладанні словників у другій половині XIX століття, зокрема, Є. Желехівський, М. Уманець (М. Комаров), Є. Тимченко.

Політичні процеси, що мали місце у той час, відсутність єдиної самостійної мови та відповідно її назви – все це спричинило паралельне існування термінів «галицька мова», «українська мова», «малоруський язык». І. Верхратський не погоджується з вживанням слова «український», вважає його «провінціалізмом», полемізує з Б. Грінченком та звинувачує опонента в узагальненні локальної назви: «Наш люд в Галичині, на Буковині і в Угорщині називає себе Русинами, Руснаками, руськими людьми, а свою віру називає прямо «руською» – звелить же мільйонам нашого люду, щоби себе звивали «Українцями», а наш обряд «українським»...» [5: 433]. Однак попри таку позицію І. Верхратський висловлює свої думки *щодо єдності української літературної мови*: «Справедливо М. Школиченко дивиться на галицько-українську літературу яко на єдину, неділиму. Та як-же-би і ділити коли напр. в Котляревським находимо цілі речення, котрі живуть в устах нашого люду над Дністром...» [3: 173], а також вказує на мовні здобутки українських та галицьких учених: «На Україні почали писати по чисто народньому та й таланту проявилось більше, ніж в Галичині. До того твори лучших українських писателів виявляють вірніше Україну і її побут, ніж наші галицькі» [3: 173]. Вчений відзначає досягнення українських мовознавців і визнає їхню провідну роль, але все ж не спростовує внесок Галичини у становлення української літературної мови: по-перше, Галичина «проявляє прехороший матеріал языковий» [3: 173], який може значно збагатити словниковий склад української мови; по-друге, галичани значно більше мають досягнень в галузі термінології, ніж українці: галичани уклали підручники для шкіл, «катедри університетські – хоть і не численні – дають змогу вироблювати термінологію наукову чи то в ділах правничих, чи в історії літератури і науці руської фільольогії» [3: 173]. І. Верхратський, наголошує й на тому, що через політичну ситуацію українці не мають можливості розвивати мовно-літературну галузь, тому їм необхідно більше звертати увагу на галицьку літературу, студіювати твори галицьких письменників. Таким чином, будучи прихильником єдиної української літературної мови, він все ж наголошував на провідній ролі у цій мові східноукраїнського варіанта, не заперечуючи при цьому західноукраїнські мовні елементи. У статтях «Замітки языкові» він продовжує цю тему і наголошує на тому, що Східна Україна впливала і впливає на розвиток мови в Галичині і вважає цей процес цілком природнім. На його думку, це зумовлено тим, що: по-перше, «Українців трохи чи не в п'ять разів більше» [5: 433], по-друге, «в Українців література в народнім напрямі почалась скорше і видала більш талановитих писателів, ніж в Галичині» [5: 433], по-третє, «культурні обставини серед котрих припадає Русинам жизнь коротати інші на Україні, ніж у Галичині» [5: 433].

Помітне місце у його статтях посідає питання лексики. На думку мовознавця, вивчення лексичного багатства української мови сприятиме її становленню та розвитку: «Сі слова лише піддержують мою передше висказану думку про утворені цільного літературного язика: треба іменно під зглядом лексикальним узглядняти всі наріччя – бо нераз слово локальне може дати самий пригіднійший і красший термін. Тому то і почитаєм всі наші наріччя яко природні притоки оживляючі і засобляючі наш язик літературний» [4: 454].

Особливої актуальності набула у той період проблема паралельного існування однакових за звучанням слів, які вживають з різним значенням на Східній та Західній Україні і навпаки вживання різних лексем на позначення одного й того ж самого поняття. Це було зумовлено тим, що Україна знаходилася на території двох різних держав і відповідно розвиток мови йшов різними шляхами. У наукових публікаціях тогочасних мовознавців можна зустріти термін «провінціалізм», який не фіксують сучасні довідники, зокрема й енциклопедія «Українська мова». Провінціалізми (за поясненням Івана Верхратського) – слова, які однаково звучать, але вживаються з різними значеннями в українському і галицькому варіантах української літературної мови або взагалі в різних мовах («вислови двозначні, які лучаються і в інших язиках» [2: 157]). Автор статті критично ставиться до вживання таких слів: *кликати* (в українському варіанті іноді вживають слово *зукати*, а «у нас в Галичині говорять *зукать ся безроги; кнороз* (українське *кнур*) зове ся подекуди *зукар*» [2: 157]). Вчений наголошує, що необхідно розрізняти такі провінціалізми, як *товстий* і *грубий*: «*товста печеня, товстий борщ, але груба дошка, груба нитка, груба кишка* (товста кишка мало б значення інше)» [2: 157]. За сучасним академічним словником обидва слова є близькими за значенням і відрізняються лише відтінками у значенні (*грубий* – великий за об'ємом та поперечним перерізом [7 (2: 178)]; *товстий* – який має велику, значну товщину; протилежне тонкий [7 (10: 166)]). Крім цього, вчений аналізує ще низку слів: *тихо* (в Галичині вживають слово «поволи») – «Словник української мови» в 11-ти томах фіксує обидва слова, однак із незначним розходженням в орфографії (*тихо* [7 (10: 132)] і *поволі* [7 (6: 690)]); *круча* (в Галичині означає: «вир», «колубах» – «місце, де сильно вода крутиться»; в українському варіанті – «обривистий берег», «стрімка скала» (саме під водою)) – у сучасному словнику: *круча* – високий стрімкий берег [7 (4: 378)], *вир* – місце у річці з круговим рухом води [7 (1: 466)], *колубах* (не зафіксовано у словнику); *пацюк* (в українському варіанті: «щур», в галицькому варіанті так називають *вепря, кабана, а «пацята» – поросята*) – у «Словнику української мови» зафіксовано східноукраїнський варіант на позначення цих понять (*пацюк* [7 (6: 102)], *поросята* [7 (7: 284)], *пацята* (із позначкою *розм.*) [7 (6: 103)]); *брить* (у галичан *капелюх*), *керейя* (у галичан *плац, верхня одежа*) – у сучасному словникові: *брить* – головний убір з широкими полями [7 (1: 236)], *капелюх* – жіночий або чоловічий головний убір із фетру, соломи тощо [7 (4: 92)], *плац* (з іншим значенням) – верхній безрукавний широкий одяг [7 (6: 573)], *керейя* – не зафіксовано; *куча, кучка* (в українському варіанті – *купа, купка*; в галицькім *куча* вживається у значенні «хлів») – у «Словнику української мови» слова *куча* [7 (4: 422)] і *купа* [7 (4: 400)] подано як синонімічні, а також використано й галицький варіант у другому значенні слова *куча* (приміщення для тварин) [7 (4: 422)]; *жир* (в Україні вживають *товц, смалець*) – у «Словнику української мови» зафіксовані обидва слова, але з різним значенням: *жир* – речовина, що входить до складу організму людини, тварини, рослини [7 (2: 530)], *смалець* – жир, витоплений із свинячого здору [7 (9: 394)]. Таким чином, до словникового складу сучасної української літературної мови увійшли лексеми, як східноукраїнського варіанта, так і галицького. Однак все ж «Словник української мови» в 11-ти томах фіксує більше східноукраїнських варіантів, ніж галицьких. При цьому переважно західноукраїнські мовні одиниці мають позначки «діалектне» чи «розмовне».

Спираючись на територіальний критерій, І. Верхратський обґрунтовує вживання слів: *доскулити, дошкуляти, доскулювати* (зазначає, що вживається коло Дрогобича, а в Україні говорять: дошкулити), *фаля, фаленька* (пояснює, що це слово вживають біля Залішак, а українська форма *филя* в Галичині не прийнятна), *спочити, припочати, полокати, дотикати* або *доторкати* (землі), *заткнути* (активно вживають в кожному селі Галичини), *нич* (відстоює вживання цього слова, зазначає, що його вживають лемки), *бездна* або *безодня* (вживають бойки), *струя, струйка* (спостерігаємо у літературі), *сейчас* (активно вживається в усному мовленні галичан), *вогромний, огромний, огромений* (досить часто зустрічаються в усному мовленні), *мрачно, помрачно* (вживається біля Станіслава та інших місцевостях Галичини), *пристанцище* або *пристановище* (вживається на Поділлі), *накормити* або *покормити* (активно вживається в

Галичині), *боязливий*, *боягузливий* (вживається біля Щирця), *веремя* (наголошує, що це специфічно українська форма, яка здебільшого вживається гуцулами), *яр* (дає таке пояснення: «яр значить у гірняків тоє саме, що весна тому кажеся: яра пшениця, яре жито; «ярець» у лемків значить «ячмінь»») [4: 454].

У своїх публікаціях Іван Верхратський порушує питання граматики та відповідно визначення граматичних норм. За територіальним критерієм, критерієм поширеності відповідного мовного явища та національним критерієм учений аналізує низку слів та їхніх форм. По-перше, надає перевагу прийменникам *ід*, *д*, *до*, *к*, *ко*, *у*, *в*, *во* та обґрунтовує право на існування тим, що вони «мають основу в людських говорах, і в піснях людських всі ті форми зустрічаються» [6: 472]. По-друге, вчений звертає увагу на особливості дієслівних форм на різних територіях. Так, форми *буду знав*, *буду косив*, *буду робив* уживаються замість *буду знати*, *буду косити*, *буду робити*; у гуцулів зустрічаються *му знати*, *му косити*, *му робити*; в українців – *знати му*, *косити му*, *робити му*. Згідно з граматичними нормами сучасної української літературної мови східноукраїнський варіант дієслівних форм збігається із сучасними правилами творення таких слів. Зауваження мовознавця щодо творення аналітичної форми майбутнього часу дієслів є абсолютно справедливими. Однак все ж автор пропонував і такі дієслівні форми, які не вживаються в сучасній українській літературній мові: *ляг*, *спішать* (*спішуть*), *станув*, *став* (зазначає, що вони «є у нас повсякденні»); *полетів бим*, *говорив ем* (пояснює, що це також загальноуживані форми) [6: 473].

Таким чином, на думку Івана Верхратського, норми і правила літературної мови не повинні бути штучно створеними, вони мають викристалізуватися в процесі розвитку мови й літератури: «Правила в письмєннїм язичї живого народа не можуть накидоватись, а зовсім природно виробляються загалом письменників. Розбираючи питання язикові і роздумуючи над ними можемо про тоє лишень подати раду письменникам, котру вони не інакше, як лише з власної волі доброхїть можуть прийняти» [6: 474]. Варто зазначити, що значний вплив на позицію вченого мала та мовна ситуація, що склалася на українських землях у кінці XIX століття. Дискусія відбувалась у контексті існування двомовності й навіть багатомовності, оскільки в досліджуваний період на обох частинах України сформувалося таке комунікативне середовище, для якого були характерні активні процеси міжмовної інтерференції (в Галичині – взаємодія української, польської та німецької мов; в Східній Україні – російської та української). Тому одним із шляхів, який би міг сприяти змінам у такій ситуації, було публічне обговорення актуальних на той час мовознавчих питань, винесення їх із вузьких лінгвістичних рамок на широке коло проблем загальноукраїнського мовного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЯ

- 1.Верхратський І. (підп. Лосун) В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду / Іван Верхратський // Зоря. – 1892. – № 7. – С. 137–138.
- 2.Верхратський І. (підп. Лосун) В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду / Іван Верхратський // Зоря. – 1892. – № 8. – С.157–158.
- 3.Верхратський І. (підп. Лосун) В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду/ Іван Верхратський // Зоря. – 1892. – № 9. – С. 173–175.
- 4.Верхратський І. (підп. Лосун) Замітки язикові / Іван Верхратський // Зоря. – 1892. – № 23. – С. 454–455.
- 5.Верхратський І. (підп. Лосун) Замітки язикові / Іван Верхратський // Зоря. – 1892. – № 22. – С. 433–436.
- 6.Верхратський І. (підп. Лосун) Замітки язикові/ Іван Верхратський // Зоря. – 1892. – № 24. – С. 472–474.
- 7.Словник української мови : [в 11-ти т.] – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т.1–11.
- 8.Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін]. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 1038 с.
- 9.Український орфографічний словник : [близько 172 000 слів / уклад: В.В.Чумак, І.В. Шевченко, Г.М. Ярун; за ред. В.Г. Скляренка]; вид. 7-е переробл. і допов. – К. : Довіра, 2008. – 983 с. – (Словники України).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Білявська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: історія українського мовознавства, історія української літературної мови, розвиток мови в Галичині в XIX столітті.

УДК 811.111.2

DEUTSCH ALS WISSENSCHAFTSSPRACHE – QUO VADIS?

Hubert Michael BRUNNER (Regensburg, Deutschland)

У статті розглядається проблематика актуального функціонування німецької мови як мови науки на міжнародній арені. В умовах глобалізації та інтернаціоналізації англійська мова репрезентує себе як lingua franca, а німецька зазнає активного впливу англіцизмів та поступається своїми позиціями в науці англійській.

Ключові слова: інтернаціоналізація, глобалізація, мова науки, технологічний прогрес.

The article dwells on the problems of the current functioning of the German language as the language of science in the international environment. Under restrictions of the globalisation and internationalisation processes English has been represented as a lingua franca, and German language has been considerably influenced by English loan-words and thus is losing its positions to the English language science.

Keywords: internationalisation, globalisation, science language, technological progress.

Das seit den 1990er Jahren stets zunehmende Einsickern von Anglizismen oder englisch klingenden Begriffen in alle Lebens- und Wirtschaftsbereiche Deutschlands wurde und wird von vielen Menschen, die sich der Sprachpflege verpflichtet fühlen, als äußerst störend, wenn nicht gar überflüssig empfunden. Gerade das Bestreben vieler Wirtschaftsunternehmen und die Medienlandschaft im deutschsprachigen Raum, sich möglichst international und weltoffen darzubieten, aber auch die in der Jugendsubkultur seit etlichen Jahren vorhandene Tendenz zum Gebrauch von Anglizismen bzw. Amerikanismen führte zur Aufnahme dieser Entwicklung durch die Werbewirtschaft und die Medien, wodurch auch eine nicht geringe Zahl von Scheinanglizismen (Beispiel: *body bag* steht für „Umhängetasche“, bedeutet jedoch „Leichensack“) und Hybridbildungen (Beispiel: *Backshop* < *dt. back* + *e. shop*) auftauchten.

Durch Internationalisierung, Globalisierung, durch den wissenschaftlichen und technologischen Fortschritt (amerikanisierte Internetwelt, Digitalisierung) und die damit einhergehende Verbreitung englischer Fachbegriffe ergab sich einerseits eine Anpassung der deutschen Sprache an die neuen Lebensumstände, andererseits führen die Weltverkehrssprachenfunktion und die Rolle des Englischen als 1. Fremdsprache dazu, dass sich der deutsche Sprachraum verstärkt des Englischen zum Entleihen von Begriffen bedient.

Dasselbe Unbehagen stellt sich ein, wenn es um den Stand und die Zukunft des Deutschen als Wissenschaftssprache geht. Allerdings rückt die Problematik des Schrumpfens der Publikationsanteile in den verschiedenen Wissenschaftsbereichen nicht so stark in das Bewusstsein der Öffentlichkeit, sieht man doch vorrangig vieles im Argen, was die eigentliche Gemeinsprache betrifft.

„Wird es dem Deutschen als Wissenschaftssprache ähnlich wie einst dem Lateinischen in früheren Zeiten ergehen?“ mag die bange Frage lauten. Im Laufe des Mittelalters hatte sich Latein als alleinige Wissenschaftssprache gegenüber dem Griechischen als erste Wissenschaftssprache im antiken Abendland durchgesetzt. Während jedoch im 15. Jahrhundert etwa drei Viertel der gedruckten Texte noch in Latein gedruckt wurden, war die Situation im 16. Jahrhundert gerade umgekehrt. Und im Zuge des Humanismus wurde Latein als alleinige Wissenschaftssprache immer mehr abgelöst. Fast 100 Jahre lang hatte das Deutsche später den Status einer der drei weltweit führenden Sprachen- neben Englisch und noch vor Französisch, bedingt durch die im 19. Jahrhundert und beginnenden 20. Jahrhundert zahlreich auftretenden Erfindungen und wissenschaftlichen Erkenntnisse im deutschsprachigen Raum.

Nach den beiden Weltkriegen setzte sich Englisch unaufhaltsam als die in den meisten Bereichen des internationalen wissenschaftlichen Austausches durch. Dies ist einerseits auf die Herrschaft des Britischen Imperiums, zum anderen auf die sich immer stärker entwickelnde Weltmachtstellung der USA zurückzuführen, allerdings auch auf die Kriege und ihre Folgen selbst. Der Niedergang wurde bereits ab dem 1. Weltkrieg mit dem wirtschaftlichen Ruin und dem Boykott der Siegermächte gegen Deutsch als Arbeits- und Konferenzsprache internationaler Wissenschaftsorganisationen beschleunigt. Während des III. Reiches erfolgte die Vertreibung und Emigration überwiegend jüdischer Wissenschaftler in die USA, was einen Verlust an wissenschaftlicher Substanz und als Folge davon den Vorzug des Englischen, die Hinwendung zur anglophonen Welt bedeutete, wenn anderssprachige Wissenschaftler an der Spitzenforschung teilhaben wollten [1].

Im internationalen Vergleich hat die Wissenschaftssprache Deutsch heutzutage vor allem in den Naturwissenschaften nur noch eine geringe Bedeutung (ca. 1% der Beiträge erscheint in deutscher Sprache). Das Deutsche, das sowohl in den Naturwissenschaften wie in den Geisteswissenschaften vom 19. bis ins 20. Jahrhundert eine vorherrschende Wissenschaftssprache war, hat diesen Rang inzwischen zu einem Großteil eingebüßt [4: 10]. Da mag man sich doch noch teilweise glücklich schätzen, dass

zumindest in den Sozial- und Geisteswissenschaften und in den Lebenswissenschaften (z. B. Agrar-, Geo-, Bio-, Umweltwissenschaften, Gesundheitsforschung) die Neigung zum Gebrauch des Englischen noch nicht ganz so stark ausgeprägt ist, wobei dieser Umstand meist der Verflechtung der Wissenschaftssprache mit der Gemeinsprache geschuldet ist.

Zunehmend wird auf wissenschaftlichem Gebiet auch im Inland die englische Sprache verwendet und dies trifft hier erwartungsgemäß in viel höherem Maße auf naturwissenschaftliche und technische Disziplinen zu. Für einen Menschen, dem seine Muttersprache am Herzen liegt, ist es keineswegs nachvollziehbar, dass selbst auf nationalen Kongressen mit ausschließlich deutschsprachigen Teilnehmern Vorträge überwiegend auf Englisch gehalten werden. Darüber hinaus schreiben Drittmittelgeber in Deutschland oft vor, Förderanträge in englischer Sprache einzureichen [7].

Immer mehr Hochschulen stellen Studiengänge auf Englisch um. Dabei haben empirische Studien bewiesen, dass das tiefere Verständnis deutlich eingeschränkt ist, wenn Studierende den Stoff in ihrer Disziplin nur in der „lingua franca“, d.h. Englisch, aufnehmen. Daneben leidet eine rege Mitarbeit, da sie eine verständliche Zurückhaltung häufig hemmt.

Der deutsch-englische Vergleich auf Wortebene zeige, nach W. Thielmann [6: 284], wo im Deutschen „Determination vorherrsche“, werde im englischen wissenschaftlichen Text „seriell“ gearbeitet. Außerdem dürften nicht die spezifischen Unterschiede der US-amerikanischen Wissenschaft im Vergleich zur britischen (British English) übersehen werden. Eine naive Nutzung des Englischen im wissenschaftlichen Bereich stößt daher nicht nur in den Sozial- und Geisteswissenschaften auf enge Grenzen. Es muss an dieser Stelle betont werden, dass Sprache allgemein nicht bloß eine kommunikative, sondern auch eine kognitive Funktion hat.

Die Entwicklung, dass sich Englisch als „lingua franca“ der europäischen Wissenschaft im globalen Zusammenhang unaufhaltsam durchsetzen wird, betrachten neben W. Thielmann etliche Germanisten mit Sorge, die nicht geringe Unterschiede zwischen der deutschen und der englischen Wissenschaftssprache bei der Analyse von deutschen und englischen Artikeln aus natur-, geistes- und sozialwissenschaftlichen Disziplinen feststellen konnten. Satzverknüpfungen in argumentativ angelegten Textpassagen und von Verben abgeleitete Nomen, wie z.B. „Verlauf“, „Vorstellung“ oder „Gefüge“ ließen sich nicht ohne weiteres in den englischen Kontext integrieren. Ralph Mocikat [5] schlägt in dieselbe Kerbe, wenn er darauf hinweist, unsere Denkmuster, „das Aufstellen und Anordnen von Hypothesen und Argumentationsreihen blieben stets in dem Denken verwurzelt, das auf der Muttersprache beruhe“. Wissenschaftliche Textgestaltung könne nicht auf die Gemeinsprache mit metaphorischen und idiomatischen Wendungen (beispielsweise in einleitenden und erläuternden Passagen) verzichten, mögen auch Zahlenmaterial, Daten, Statistiken, Formeln, Hypothesen und dgl. im Vordergrund stehen.

Leider werden naturwissenschaftliche Arbeiten häufig danach beurteilt, in welchen wissenschaftlichen Zeitschriften sie publiziert werden. Dabei sind alle führenden Zeitschriften in US-amerikanischer Hand. Um darin publizieren zu können, sehen sich im deutschsprachigen Raum alle Wissenschaftler mehr oder minder gezwungen, auf Englisch zu schreiben und sich den englischsprachigen Standards anzupassen.

Freilich ist das Englische als internationale Kongress- und Publikationssprache unverzichtbar. Deren Verwendung ermöglicht es im Zeitalter der Globalisierung- auch mithilfe der Informationstechnologie – dass sich Forscher austauschen und am globalen Diskurs teilnehmen. Darüber hinaus werden viele Arbeiten von internationalen Autorentams verfasst, die nur über Englisch als gemeinsame Arbeitssprache verfügen. Die Adressaten naturwissenschaftlicher Originalpublikationen sind zu 90% im Ausland vorzufinden [7]. Dies sollte allerdings nicht den Schluss zulassen, dass andere europäische Sprachen, insbesondere das Deutsche, ihre Bedeutung in der wissenschaftlichen Forschung und Lehre gänzlich verlieren könnten, was man einfach als schicksalhaft hinnehmen müsste. Seit 2009 fordert der *Deutsche Kulturrat* Konzepte zur Sicherung der Wissenschaftssprache Deutsch und fordert die Politik in Bund und Ländern auf, dem Verlust an kultureller Vielfalt nicht länger tatenlos zuzusehen oder ihn gar noch zu befördern.

Bei ausländischen Wissenschaftlern, die als Gäste nach Deutschland kommen, entsteht häufig der Eindruck, dass Deutschkenntnisse nicht unbedingt erforderlich seien, um in den Hochschulen und den außeruniversitären Forschungseinrichtungen mit den Kollegen kommunizieren zu können, denn Englisch reiche doch bei weitem aus. Immerhin sei bei vielen Tagungen Englisch doch die alleinige Verkehrssprache. Da ist es kaum nachvollziehbar, dass Professoren mit Muttersprache Deutsch an deutschen Hochschulen in Englisch unterrichten sollten. Wer jedoch in der wissenschaftlichen Kommunikation auf dem Deutschen beharrt, setzt sich wohl schnell des Verdachts aus, des Englischen

nicht recht mächtig und nicht *up-to-date* zu sein, obgleich diese Einstellung einen Verzicht auf die eigenen Traditionen und einen Verlust an wissenschaftlichem Denken bedeutet, das auch sprachkulturell geprägt ist.

Laut Olaf Zimmermann, dem Geschäftsführer des *Deutschen Kulturrates* habe das Festhalten an der Wissenschaftssprache Deutsch nichts mit Deutschtümelei oder gar Nationalismus zu tun. Vielmehr gehe es um die Sicherung der kulturellen Vielfalt und den Erhalt kultureller Eigenständigkeit. Daher sollte auch bei internationalen Tagungen in Deutschland auf Deutsch als zweite Wissenschaftssprache bestanden werden. Daneben wäre es allerdings auch erforderlich, in Übersetzungskonzepte und Lektorate zu investieren und das Material anglophonen Wissenschaftlern zur Verfügung zu stellen. In diesem Zusammenhang sei auf die *Fritz –Thyssen-Stiftung*, die *VG Wort*, den *Börsenverein des deutschen Buchhandels* und das *Auswärtige Amt* verwiesen, die mit dem Programm *Geisteswissenschaften International* die Übersetzung sozial- und geisteswissenschaftlicher Werke fördern. Unterstützt wird auch die Finanzierung der Übersetzungen ins Englische, in begründeten Fällen sogar auch in andere Sprachen. Das Hauptziel der Übersetzungsförderung ist es, zu einer weltweiten Verbreitung der geisteswissenschaftlichen Forschungsergebnisse aus Deutschland beizutragen und zugleich Deutsch als Wissenschaftssprache und Sprache der Erstveröffentlichung sozial- und geisteswissenschaftlicher Werke zu erhalten.

Der *Arbeitskreis Deutsch als Wissenschaftssprache*, der *Deutsche Akademische Austauschdienst*, die *Alexander von Humboldt-Stiftung* sowie die *Hochschulkonferenz* haben sich verpflichtet, sich dafür einzusetzen, dass Deutsch als Wissenschaftssprache nicht weiterhin rasant an Bedeutung verliert, selbst im Inland aus dem Wissenschaftsbetrieb verdrängt und damit für die Vermittlung ganzer Wissensgebiete quasi unbrauchbar wird [2]. Auch Klaus-Dieter Lehmann, Präsident des *Goethe-Instituts*, warnte die deutsche Wissenschaft vor der Selbstaufgabe. Man müsste sich z. B. dagegen wehren, in Fachzeitschriften schon beim Zitieren deutschsprachiger Beiträge ins Englische wechseln zu müssen.

Das Deutsche darf seine Wissenschaftstauglichkeit nicht verlieren. Gerade in der Medizin und in Bereichen, die inter – und transdisziplinäre Arbeitsformen erfordern und in die breite Bevölkerungsschichten in die Anwendung mit einbezogen sind, sollte die Landessprache nicht ausgespart bleiben. Englischsprachige Kurzfassungen bzw. Zusammenfassungen ließen sich beifügen, wenn für die finanziellen Voraussetzungen vorgesorgt ist.

Einen ähnlichen Rang des Deutschen wie in der EU könnte man sich wünschen, obwohl es zwar dort zum engeren Kreis der institutionellen Arbeitssprachen gehört, allerdings weit weniger verwendet wird als Englisch und Französisch. Gewicht hat es dennoch, da es innerhalb der EU die meisten Muttersprachler hat und ökonomisch gesehen die stärkste Sprachgemeinschaft bildet.

Schließt man sich R.Mocikat [5: 60-66] an, so gebe es Anzeichen für eine Sensibilisierung für das Problem von Seiten der Politik und – wenn auch vereinzelt – von den Wissenschaftsorganisationen. Allerdings könne eine staatliche Wissenschaftspolitik nicht ohne weiteres in die Publikationstätigkeit eingreifen oder gar auf amerikanische Publikationsorgane Einfluss nehmen. Trotzdem darf in den Bemühungen, Maßnahmen zu ergreifen und finanzielle Mittel bereitzustellen nicht nachgelassen werden, um sich gegenüber der anglophonen Dominanz und Anglisierung zumindest in beschränktem Rahmen behaupten zu können.

Die Glanzzeiten der deutschen Wissenschaft, in denen in vielen Bereichen Bahn brechende, sogar Paradigmen bildende Texte im Original auf Deutsch verfasst wurden, gehören leider der Vergangenheit an. Einstein, Max Weber, Freud, Marx, Kant, fallen einem auf Anhieb ein, Repräsentanten einer großen Tradition, die dem wissenschaftlichen Nachwuchs auch in der heutigen Zeit noch immer die Bedeutung der deutschen Wissenschaftssprache vor Augen führen. Und wer möchte die auf Deutsch abgefassten Werke nicht im Original lesen und studieren?

LITERATURVERZEICHNIS

1. Ammon U. Deutsch in der internationalen Wissenschaftskommunikation / Ulrich Ammon / In: Die Macht der Sprache. – München: Goethe-Institut, 2008.
2. Burchard A. Kampf dem „Globalesisch“ / Amory Burchard / In: Der Tagesspiegel. – Berlin: 05.12.2012.
3. Ehlich K. Das Deutsche und die wissenschaftliche Mehrsprachigkeit / Konrad Ehlich / In: Forschung und Lehre. – Bonn: F&L, 2000. – S. 202-205.
4. Frühwald W. Deutsch als Sprache der Wissenschaft / Wolfgang Frühwald / In: Aviso: H. 3, 2000. – S. 10 – 15.
5. Mocikat R. Die Sprachenfrage in den Naturwissenschaften / Ralph Mocikat / In: Wissenschaft–Bildung–Politik, Bd. 16, – Wien: österr. Forschungsgemeinschaft, 2013.
6. Thielmann W. Deutsche und englische Wissenschaftssprache im Vergleich / Winfried Thielmann / Hinführen – Verknüpfen – Benennen, – Heidelberg, 2009.
7. Zickgraf A. Ist das sinnvoll? / Zickgraf Arnd / in: Zeit-online. – Bonn: Zeit Online, 25.01.2011.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Губерт Міхаель Бруннер – заслужений викладач гімназії м. Регенсбург (Німеччина), doctor honoris causa Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дискурс, історія мови, міжкультурна комунікація, національна ідентичність.

УДК 360.87

EINSTELLUNG DER DEUTSCHEN VON TRANSKARPATIEN GEGENÜBER DIALEKT UND HOCHSPRACHE ALS IDENTITÄTSMERKMAL

Olha Hvozdyak, Viktoria Syno (Uschhorod, Ukraine)

У статті на фактичному матеріалі, зібраному під час польових експедицій, висвітлюються питання відношення німців Закарпаття різних вікових категорій до німецької літературної мови / говірки як ознаки ідентичності.

Ключові слова: німці Закарпаття, ідентичність, літературна німецька мова, німецька говірка.

The article based on the practical material gathered in the course of the 2008-2011 inquiry reveals the issue of the attitude of the Transcarpathian Germans of different age categories towards the literary German language / local dialects as an identity mark.

Key words: the Transcarpathian Germans, identity, the literary German language, a German dialect.

Die gemeinsame Sprache ist eines der entscheidenden Merkmale eines Volkes und sie trägt wiederum entscheidend dazu bei, dass sich die Glieder eines Volkes als Mitglieder einer gemeinsamen Kultur verstehen. Der bekannte französische Experte für nationale Minderheiten Guy Héraud hat geschrieben: „Die Sprache ist die wichtigste unter den objektiven Komponenten des Volkstums...sie ist der Mittler einer Kultur, sie ist der Spiegel der Empfindungswelt, sie erweist sich als das Allerheiligste der ethnischen Werte“ [2: 17].

Die Deutschen, die in Transkarpatien bis heute die deutsche Sprache und deren Mundarten sprechen, sind Nachkommen der fränkischen, österreichischen, zipserischen und böhmischen Kolonisten des 18. und 19. Jh. [4: 529-530]. Die größte deutsche Sprachgemeinschaft, die bis heute besteht, lebt auf dem Lande in der Umgebung von Mukatschevo.

Der Artikel setzt eine Reihe von Abhandlungen über die Deutschen im polyethnischen Raum von Transkarpatien, ihre Geschichte, Lebensweise, sprachliche Besonderheiten fort [3; 4; 5; 6].

In der Abhandlung werden Versuche gemacht die Einstellung der Deutschen von Pausching, Pidhorod und Palanok (Umgebung von Mukatschevo) gegenüber Dialekt und Hochsprache als Identitätsmerkmal zu analysieren und zu beschreiben. Im Netzwerkmodell wurden die Aussagen von 87 Gewährspersonen von verschiedenen Altersstufen ausgewertet. Den praktischen Stoff haben wir in den Jahren 2008-2011 gesammelt. Die Namen für diese Abhandlung genannten Gewährspersonen werden am Ende des Artikels aufgelistet.

Alle Sprecher haben eine sehr positive Einstellung gegenüber der deutschen Sprache (bzw. der deutschen Mundart). Für die meisten Interviewer der Altersstufen I (die vor 1930 Geborenen), II (die zwischen 1930 und 1945 Geborenen), III (die zwischen 1946 und 1970 Geborenen) ist Deutsch die Muttersprache, obwohl einige von ihnen die deutsche Sprache und ihre Mundart nicht besonders gut oder nicht perfekt beherrschen.

Als Umgangssprache zu Hause dient fast allen Sprechern die deutsche Mundart („Schwobisch“), obwohl sie auch die anderen Sprachen verwenden, insbesondere die ungarische. Auf die Frage „Welche Sprache benutzen sie am häufigsten?“ hat eine der Befragten so geantwortet:

ED: *Und -, also, in Kljutscharka war es so: auf der Straße, mit die Kameraden, Russnakisch. Das ist ein Mundart von Ukrainischen, karpatenländische.*

BD: *Und zu Hause nur auch Deutsch haben wir gesprochen.*

ED: *Und wir sind in Haus gekommen – Schluss. Kein ukrainisches Wort.*

In einigen Familien ist Ungarisch oder Ukrainisch (bzw. die ukrainische Mundart) die Hausprache:

ED: *Ihr Mann ist ein Russyn [= ukr. „der Ruthene“], Ukrainer und sie reden nur Ukrainisch.*

OH (Olha Hvozdyak): *Reden Sie mit Ihren Enkelkindern –*

ED: *Ungarisch. Ja. Meine Schwiegermutter war auch deutscher Abstammung, aber sie ist auch geheiratet ein Ungarn; und sie sind ungarisiert geworden.*

OH: *Sie haben zu Hause dann ungarisch geredet.*

ED: *Ja, Ungarisch gesprochen, mit ihr Mann und so weiter. Also, jetzt möchte ein jeder Deutsche sein, aber damals in - - in der Zeit dort – nach der/.*

Die positive Einstellung zur Sprache kommt auch in den deutschen Liedern zum Ausdruck, die die Generationen I, II, III sehr gern in der Kirche und im Klub (im Chor) singen. So gibt z.B. die Informantin AB an, dass sie mit Freundinnen singen geht. Die deutschen Lieder hat die Mutter von AB gesungen und jetzt lernen wiederum sie diese Lieder im Chor. Im Chor, den MH organisiert und für den sie eine Liste von den deutschen Liedern aufgestellt hat, singen sie nicht nur deutsche Lieder (die Heimatlieder, wie z.B. „Karpatenland“), sondern auch Kirchenlieder.

AB berichtet:

Die Lieder findet man in den Büchern, die älteren Frauen haben was in der Schule gesungen, und die wissen das. Die Magdalena hat uns mehr geschrieben. Sie haben gemacht solche große papki und dort (...) schaut man.

Es gibt gemischt Familien, wo eine Großmutter Deutsch und die andere Ukrainisch spricht. Eine Sprecherin hat uns berichtet, dass ihr Enkelkind sehr gut Deutsch kann, obwohl sie auch Russnakisch (die ukrainische Mundart) versteht:

AB: *Die Großmutter versteht nicht Deutsch. Sie versteht nur Ukrainisch und sagt, warum die Kinder nicht Ukrainisch lernen. Sie versteht nicht. Sie kann mit ihnen nicht reden. Sie fragt das Enkelkind Russnakisch und es antwortet Deutsch.*

OH: *Aber er versteht Russnakisch, ja?*

AB: *Das Enkelkind versteht Russnakisch.*

In vielen deutschen Familien kann man auch oft die ungarische Sprache hören. Die Gespräche auf Ungarisch verlaufen öfters zwischen älteren Leuten; die Kinder verwenden in ihrer Kommunikation eher die ukrainische Sprache als die ungarische, obwohl viele von ihnen auch Ungarisch wie „Schwobisch“ gut beherrschen:

BD: *Die Kinder sprechen schon meistens Ukrainisch nicht Ungarisch.*

OH: *Aber Sie reden Deutsch mit den Kindern und sie reden Ukrainisch zurück, oder wie?*

BD: *Auch vielmals sage ich Deutsch und sie reden auch – so.*

OH: *Also, Sie reden mit ihnen Schwobisch und die reden Ukrainisch.*

BD: *ja.*

OH: *oder gemischt.[...]*

BD: *Vermischt ist schon das Volk! So.*

Auf die Frage „Was ist Ihre Heimat?“ haben die meisten Befragten nach kurzer Überlegung so oder ähnlich geantwortet:

MH: *Das ist die Heimat, hier sind wir geboren, aber unsere Ureltern nicht.*

SK: *Ur-, Ur-, Ureltern. [...]*

AB: *Das ist unsere Heimat.*

MH: *Wir sind hier aufgewachsen. Wir wissen nichts anderes, nur das.*

Für die meisten Sprecher der Altesstufen I, II und III ist Deutsch („Schwobisch“) ihre Muttersprache:

OH: *Wenn ich Sie frage, was ist Ihre Muttersprache, was sagen Sie?*

BD: *Meine Muttersprache? Deutsch. Auch Deutsch. Ja. Meine Mutter hat sich geschrieben*

Fister. Maria Fister.

OH: *Und welche Sprache können Sie am besten sprechen?*

BD: *No, Deutsch, sagt man so, Schwobisch, wie wir sprachen.*

Ähnlich der folgende Beleg: „Wenn der Mundart geblieben ist, das ist ja die Muttersprache.“

Für einige Gewährspersonen hängt die Feststellung, dass Deutsch ihre Muttersprache sei, mit ihrem Glauben zusammen: Sie sagen, dass Deutsch ihre Muttersprache ist, nicht, weil sie sie von Kind auf gelernt haben, sondern weil ihr Glauben in der Sprache ist. Bei einigen Sprechern spielt es eine wichtige Rolle bei der Bestimmung ihrer Muttersprache, was sie als Kind als Erstes gesprochen haben:

OH: *Welche Sprache ist Ihre Muttersprache?*

MF: *Deutsche.*

OH: *Deutsch. Das haben Sie daheim gelernt, von zu Hause an.*

MF: *Ich bin so eingeboren, in Muttersleib, hab schon gesungen.*

Für die Altersstufe IV (die zwischen 1971 und 1990 Geborenen) war es nicht besonders leicht zu beantworten, was ihre Muttersprache sei:

OH: *Okay. Was würden Sie sagen, Ihre Muttersprache?*

AS: *Das ist schwer zu sagen. Aber Anfang an Deutsch, kann ich sagen, dann Ukrainisch – und irgendwo auch Ungarisch. Irgendwo auch Ungarisch.*

Für einige Gewährspersonen war auch eine schwere Frage, was ihre Muttersprache sei oder welche Sprache sie am besten können, weil in ihren Familien aufgrund der unterschiedlichen Nationalitäten der Eltern verschiedene Sprachen gesprochen wurden. Auf die Frage „Was können Sie am besten reden?“ hat MH so geantwortet:

MH: *Welche Sprache? Schwobisch kann ich gut, no Deutsch ein bisschen schwerer, und Ukrainisch, Russisch, das ist – Ungarisch, die alle drei Sprache.*

OH: *Gleich.*

MH: *Perfekt, ja.*

Die Befragten der Generation I sprechen auch mehrere Sprachen. Beispielsweise gibt BD an, sie spreche auch „Mischmasch“ (d.h. Deutsch, Ungarisch, Ukrainisch):

BD: *Ja, immer habe ich, immer. Immer habe immer mit ihr Deutsch gesprochen. Na, aber sie ist gut. Ich kann Deutsch, no, nicht perfekt, aber es geht Deutsch, Ungarisch und kann Ukrainisch so, Mischmasch, wie sagen die Ungarn.*

OH: *Ungarisch können Sie besser?*

BD: *Ungarisch kann ich besser. Ja. Das kann ich besser sprechen. Und auch ein wenig Tschechisch kann ich. Weil ich bin zwei Jahre in die tschechische Schule gegangen.*

Die ältere Generation beherrscht auch gut Ungarisch, vereinzelt auch Slowakisch/Tschechisch, weil in ihrer Jugend die politische Zugehörigkeit der Ukraine wechselte. Auf unsere Frage „Was können Sie am besten sprechen?“ hat uns eine Gewährsperson Folgendes mitgeteilt:

Deutsch und Ungarisch. Die zwei sind. Und Russisch. Russisch kann ich besser als Ukrainisch. Und verstehe ich auch Slowakisch. – – Wenn wir sich unterhalten, wir singen auch Slowakisch, auch Ukrainisch, auch Russisch, auch Ungarisch, auch Deutsch. Fünf Sprachen. Dann möchten Sie zuhören, das ist ein ganzer Karneval, Festival (lacht).

Viele Informanten geben an, dass sie die russische Sprache besser beherrschen, als die ukrainische, weil sie Russisch in der Sowjetzeit in der Schule bzw. in der Fach- und Hochschule gelernt haben. Für viele ist daher Russisch leichter als Ukrainisch.

Auch die jüngere Generation hat zu Hause „Schwobisch“ von den Großeltern gehört und gelernt. Hochdeutsch haben sie in der Schule gelernt bzw. an der Universität studiert, vgl.:

OH: *Was können Sie Ihrer Meinung nach am besten sprechen? Können Sie das sagen?*

AS: *Ich kann nicht sagen.*

OH: *Alle gleich?*

AS: *Alle gleich. Mir ist egal, ob Deutsch, ob Ungarisch oder Ukrainisch sprechen.*

OH: *Aber zu Hause haben Sie Deutsch gelernt, als erstes, oder Schwobisch?*

AS: *Schwobisch gelernt. Mundart.*

OH: *Und mit Ihrer Mutter sprechen Sie auch Schwobisch?*

AS: *Schwobisch.*

OH: *Haben Sie Deutsch, also Hochdeutsch erst in der Schule gelernt oder schon vorher irgendwie?*

AS: *Nein, nein, in der Schule. Nur in der Schule.*

Auf die Frage „Wie schätzen Sie jetzt die Situation des Deutschen an? Bleibt das Deutsche hier?“ haben wir pessimistische Antworten bekommen:

OH: *Wie schätzen Sie jetzt die Situation des Deutschen ein? Bleibt das Deutsche hier? Die deutsche Sprache?*

ED: *Kaum. Kaum.*

BD: *Ich werde Ihnen sagen, in jedem Haus wird das schon – Ukrainisch gesprochen. Sehr wenig Deutsch! Sehr wenig Deutsch!*

ED: *Kaum. Also, nach meine Meinung, wir sind die letzte Mogikane.*

OH: *Ja, also Sie, Ihre Generation?*

ED: *No, vielleicht noch unsere Kinder. Weil meine Tochter kann schon nicht Deutsch. Ich habe in ungarische Familie geheiratet und wir haben Ungarische geredet und nur in der Schul /*

BD: *Ukrainisch.*

Dabei wird der deutschen Kultur, den Sitten und Bräuchen eine besondere Bedeutung beigemessen: *Ja, zwei Kinderchöre, ein alter Chor, und – haben wir auch jetzt – – drei Gruppen Kursen Deutsch / Deutschunterricht und machen wir alle die – die Muttertag, auch Weihnachtsfest, neues Jahr, Fasching, alles, alles machen wir die jungen mit die alte. Und hier ist unser, hier sind zwei Deutschstämmige:*

unser Bürgermeister ist auch deutschstämmig und ist Stellvertreter von – Gebietsrat auch deutschstämmige, Nusser, Herr Nusser und Herr Kull.

Die Sprecher sehen sich in einer besonderen Verantwortung:

Unsere Generation weiß noch die Lieder, auch alles, oder die jüngeren haben nicht gewusst. Die Hochzeit, der Hochzeit sind so, wie bei euch bestimmt. Nicht so große Hochzeit. Die großen Hochzeit waren früher, jetzt schon nicht. Jetzt sind schon – und die Hochzeitlieder und das alles, das ist – das ist die Gebrauche, und darum müssen wir alles gemacht, unsere Funktion und die – die Idee war nur, dass unser Gebrauche, unsere Sitzen / Sitten, und alles, alles für unsere Kinder übergeben. Doch, wir müssen weg sein, doch bleiben Kinder. (...) soll nicht aussterben.

Die affektive Einstellung zur deutschen Sprache kommt auch in ihrer Verwendung in emotionalen Kontexten zum Ausdruck. Während es für Sprecher der ersten Generation noch selbstverständlich scheint, mit ihren Haustieren Deutsch (bzw. den Dialekt zu sprechen), ist es in der zweiten, dritten das Ungarische und in der vierten, fünften das Ukrainische.

In der religiösen Domäne hat die deutsche Sprache einen hohen Stellenwert, da Gesangbücher und die Bibel oft noch auf Deutsch vorliegen (und von einer Generation an die nächste weitergegeben werden) und die Liturgie noch auf Deutsch abgehalten wird. Die Deutschen von Transkarpatien (Generationen I und II) beten auch jeden Tag zu Hause (Deutsch oder Ungarisch). Die ältere Generation betet auf Deutsch. Auch die jungen Leute besuchen deutsche Messen und können auf Deutsch beten. In den römisch-katholischen Kirchen werden zwei Messen durchgeführt, eine deutsche und eine ungarische.

In der Kosten-Nutzen-Kalkulation wird das Deutsche hoch eingeschätzt. Die Sprecher messen der deutschen Sprache ein hohes Potenzial als Fremdsprache zu:

Oder das Hochdeutsch, wenn ich manchmal gehe zu mein Sohn, er hat so ein Fernseh – kann – er schaut immer Deutschland. Ich verstehe alles, alles sehr gut. Und so – ich fühle auch, wie soll ich Ihnen sagen, ein / so ein Zufriedenheit, dass ich das verstehe. Das ist so ein Stolz, das ist etwas, dass man nicht aussprechen kann. (lachen) Muttersprache und der Glauben, der Glauben zu Gott, das zwei ist dass, dass –, was soll ich Ihnen sagen, die Hauptsache ist eines Menschens.

Die Lage des Deutschen als Fremdsprache wird von allen Gewährspersonen sehr positiv eingeschätzt:

AB: *Nein, ich haben noch einen Sohn, er ist schon verheiratet und hat zwei wunderschöne Kinderli. Die Ewelina hat schon zehn Jahr und der kleine Daniel war – wird jetzt drei Jahre am siebenten Mai. Die Mutter von den Enkelkindern ist Ukrainerin, aber trotzdem reden die Kinder Deutsch. Die Mutter redet mit den Kindern Deutsch. Sie hat die Schule gemacht Jeschko [= ukr. „Jeschko-Kurs“], sie hat nicht viel gelernt, aber jetzt geht sie zu einem repetitor. Die Kinder wissen besser, wie sie. Die kleine Enkelin, die Ewelina, sie war einen Monat in Deutschland und dort hat sie mit der Kinder geredet, und dort hat sie so schön Deutsch gelernt, dass sie tut besser, als ich. Sie korrigiert die Großmutter, wenn sie Deutsch spricht. Sie schaut nach die Fernseh deutsche. Der kleine Enkel redet auch sehr gut Deutsch. Er sieht auch gern fern. Er redet so, wie die Kinder im Fernseh. Die Kinder wissen sehr gut Deutsch.*

OH: *Gehen die Kinder in den deutschen Kindergarten?*

AB: *Der Kleine, der Daniel, er wird jetzt drei Jahre –, und geht in den Kindergarten. Dort ist eine deutsche Gruppe. Die älteren gehen in die Schule und lernen dort Deutsch. Sie haben Deutsch dreimal bzw. viermal in der Woche. Der Kleine redet perfekt Deutsch.*

Es wird etwas dafür getan, dass die Kinder im Kindergarten und in der Schule von der ersten Klasse an Deutsch erlernen können:

MH: *Wiederholung unsere – – Kultur, Gebrauche, sie dort alles fünfzig Jahre haben wir deutsche Sprache (...) mit Kinder zu Hause alles gemacht, auch gesungen, auch die Kirche war ungarisch, und jetzt Möglichkeit – in neunziger Jahr haben wir gegründet – – ein deutsche Gruppe in Kindergarten. Jetzt die Kinder können in deutschen Kindergarten lernen, die Schule – auch Deutsch die erste Klasse und jeden – jeden Tag.*

OH: *Können sie jeden Tag Deutschunterricht haben. Seit wann ist es? Seit wann gibts, dass sie jetzt jeden Tag Deutschunterricht haben?*

MH: *No, von dreiundneunziger Jahr.*

OH: *Ach, schon von dreiundneunzig*

MH: *Ja, ja, ja. No, jetzt – ich glaube schon sind zehn /*

OH: *Oh, ja, schön!*

MH: *die Kinder gehen alle auf die Kirche. Zwei deutsche Priester haben wir uns. Und die Kinder zum Kommunion und dort – zu die – – zu die Firmung, und jedes Jahr haben wir Kulturfest. Das haben ich Ihnen alles schon gezeigt.*

In der Konkurrenz mit dem Englischen in der Schule ist die Lage der deutschen Sprache in den letzten Jahren jedoch schlechter geworden. Englisch wird als Fremdsprache in 475 Schulen des Gebiets unterrichtet, Deutsch dagegen nur an 347 Schulen.

Die Frage, ob Hochdeutsch oder Dialekt in Transkarpatien gesprochen wird, spielt keine Rolle, weil die Sprachform die Kommunikation nicht behindert. Die meisten Gewährspersonen geben an, sie sprechen „Schwobisch“, obwohl sie auch (besonders die Generationen I und IV) sehr gut Standarddeutsch sprechen. Für die Generation I ist es gleich, welche Sprache sie sprechen: Deutsch („Schwobisch“), Ungarisch, für manche auch die ukrainische Mundart. Auch die Gewährspersonen der Generation II können gut Deutsch sprechen, obwohl in der Schule das Fach Deutsch als Fremdsprache nur eine Formalität darstellte und nicht ernst genommen wurde. Die Sprecher der Generationen III und IV (die zwischen 1971 und 1990 Geborenen) haben Deutsch sekundär in der Schule und Hochschule erworben, aber sie verstehen und sprechen auch den Dialekt. Diese jungen Leute, die an der Universität studiert haben, oder studieren, sprechen meist mit ihren Großeltern Hochdeutsch. Ihre Grammatikkompetenz ist auch sehr gut. Die Befragten der Generation I haben in der Schule und der Kirche die Standardsprache passiv erworben. Grundsätzlich wird in der deutschen Sprachgemeinschaft von Transkarpatien Identität über die Sprache „Schwobisch“ hergestellt. Hochdeutsch hat jedoch ein hohes Prestige. Oft hört man von den ältesten Sprechern sehr stolze Kommentare, dass ihre Enkelkinder „sehr schön“ Deutsch können.

LISTE VON GEWÄHRSPERSONEN

ED – Eduard Dori; BD – Barbara Dori; AB – Anna Berner; MH – Magdalena Hudak; TS – Theresia Singer; SK – Soltan Kismann; MF – Magdalena Fechtel; AS – Agathe Schraml; MZ – Magdalena Zipf; MO – Magdalena Osusjka; MK – Magdalena Kowtun.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Földes Cs. Kontaktdeutsch. Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2005. – 399 S.
2. Héraud G. Die Völker als Träger Europas. – Wien: Verlag: Braumüller, 1967. – 208 S.
3. Hvozdyak O. Code-Switching, Sprachmischung bei den Deutschen von Transkarpatien (Ukraine) // Наукові записки. – Випуск 89 (2). – Серія: Філологічні науки (Мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 131-135.
4. Hvozdyak O. Die Deutschen von Transkarpatien: soziolinguistischer Aspekt // Наукові записки. – Випуск 126. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 529-535.
5. Hvozdyak O. Sprachgebrauch und -kompetenz bei den Deutschen von Transkarpatien // Наукові записки. – Випуск 104 (2). – Серія: Філологічні науки (мовознавство).: У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 5-11.
6. Hvozdyak O., Melika G. Der hochdeutsche Sprachgebrauch bei der deutschen Bevölkerung von Mukatševo (Transkarpatien/Ukraine) // Gesprochene und geschriebene deutsche Stadtsprachen in Südosteuropa und ihr Einfluss auf die regionalen deutschen Dialekte. – Wien: Edition Praesens, 2002. – 211-222.
7. Melika G. Die Deutschen der Transkarpatien-Ukraine. Entstehung, Entwicklung ihrer Siedlungen und Lebensweise im Multiethnischen Raum. – Marburg: Elwert Verlag, 2002. – 379 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ольга Гвоздяк – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології факультету іноземної філології ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Наукові інтереси: соціолінгвістика, лексикологія німецької мови, діалектологія.

Вікторія Синьо – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології факультету іноземної філології ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Наукові інтереси: лексикологія німецької мови, перекладознавство.

УДК 811.111'04

ОСНОВНІ ПАРАМЕТРИ ВПЛИВУ СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ПІВНІЧНИХ ДІАЛЕКТІВ НА РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Олег ГИРИН (Житомир, Україна)

У статті розглядаються фонетичні, граматичні та лексичні риси середньоанглійських північних та північно-східних діалектів, що проникли у лондонський діалект, а відтак закріпилися у англійській літературній мові. У статті стверджується, що проникнення рис середньоанглійських північних діалектів у лондонський діалект відбулося внаслідок зміни його діалектної бази, що було спричинено екстралінгвістичними факторами.

Ключові слова: середньоанглійський період, скандинавські завоювання, лондонський діалект, діалектна база, редукція ненаголошених складів, словотвірна парадигма, семантичний зсув.

The article deals with the phonetic, grammatic and lexical features which penetrated into the London Dialect from the Middle English Northern and North-Eastern dialects and later became a part of the literary language. The article claims that the penetration of the Northern features took place as the result of the London dialect base shift which took place due to the extralinguistic factors.

Keywords: Middle English Period, Scandinavian incursions, London dialect, dialectal base, reduction of unstressed syllables, word-building paradigm, semantic shift.

Як відомо, мова відображає процеси, які відбуваються у суспільстві: економічні, соціальні, етнічні тощо. У час міжкультурних контактів увага лінгвістичних досліджень все частіше зосереджується на вивченні факторів, які детермінують розвиток мови. При цьому особлива увага приділяється вивченню соціолінгвістичних ситуацій у суспільстві, які мали місце в різні епохи його становлення, взаємодії мови та культури, функціонуванню мови в різних типах дискурсу з урахуванням історичних умов [2; 3; 4; 7; 8].

У середньоанглійському періоді мав місце ряд подій, що включав у себе як взаємодію різних мов і культур, так і ряд подій, які призвели до взаємодії та асиміляції носіїв різних діалектів, що залишило значний відбиток у мові і детермінувало її розвиток. Саме це обумовлює актуальність цієї розвідки.

Мета статті – дослідити основні лінгвістичні наслідки впливу північних та північно-східних діалектів на розвиток англійської мови в середньоанглійському періоді.

Середньоанглійський період – етап діалектного розмаїття, спричиненого феодалним устроєм суспільства та іноземним впливом. Переважно вважають, що розвиток англійської мови у цьому періоді обумовлювався французьким впливом та, меншою мірою, латинським [4: 98-116; 8: 7-24]. Вважаємо, що при цьому недооцінюється скандинавський вплив. Хоч скандинавські завоювання мали місце у VIII-XI ст., вплив на мову стає очевидним у XIII-XV ст.

Історія Лондонського діалекту розкриває джерела літературної мови пізнього середньоанглійського періоду та є основним джерелом літературної норми. Ранні середньоанглійські пам'ятки писемності, починаючи з прокламації 1258 р., свідчать про південно-західну, базу Лондонського діалекту [1: 86; 8: 159]. Пам'ятки писемності XIV-XV ст. свідчать про зміну діалектної орієнтації, де риси північно-східних та північних діалектів почали переважати. Найбільш вірогідне пояснення цього можна знайти, прослідкувавши соціо-культурні умови, в яких проживали жителі Лондону в цей час (XIV ст.)

XIV ст. в Англії було досить трагічним. Так, у 1348 р. Лондон був практично спустошений під час епідемії чуми, відомої під назвою Чорна Смерть та пізніших спалахів бубонної чуми (1360). Окрім того, декілька років були неврожайними, що викликало голод. Не слід забувати про Столітню війну з Францією. Всі ці події призвели до того, що, за різними даними, населення Англії скоротилося від 1/3 до 1/2 [1: 87-89]. Звичайно, в містах, де більша концентрація людей, епідемії забрали життя більшої кількості людей, ніж в селах. Усі ці події призвели до того, що в Лондоні з'явилася нестача робітників. Очевидно, що нові робітники переїхали в Лондон з найбільш густозаселених регіонів країни, де не вистачало робочих місць для всіх. Такими, за даними перепису населення 1377 р., були Північно-Східні землі, де спостерігалася нестача робочих місць [8: 159]. Як результат, Лондонський діалект змінив свою діалектну орієнтацію з Південно-Західної на Північно-Східну.

Північні та східно-центральні діалекти були більш “радикальними” у контексті набуття нових рис, про що свідчить зокрема спрощеність флективної системи іменників до 1300 на відміну від південних діалектів унаслідок більш інтенсивного процесу редукції ненаголошених складів. Таку особливість цих груп діалектів пояснюють, перш за все, скандинавським впливом [5; 6; 7]. Таким чином, фонетичні, лексичні та “радикальні” граматичні риси північних та північно-східних центральних середньоанглійських діалектів потрапили до Лондонського діалекту та, зрештою, до літературної мови.

Вплив північних діалектів на лексичну систему англійської мови проявлявся за наступними напрямками: запозичення слів з північних діалектів (зокрема слів скандинавського походження); зміна семантики англійських слів; виникнення лексико-граматичних омонімів та підвищення продуктивності конверсії (в результаті редукції ненаголошених складів). Унаслідок цих процесів було підсилено германський лексичний елемент в середньоанглійській мові. При запозиченні реалізовувався один із наступних сценаріїв:

скандинавські слова витіснили свої відповідники з англійської мови, напр.: ран.с.а. *niman* було витіснене ск. *take*, ран.с.а. *weorpan* - ск. *cast*, ран.с.а. *clepjan* - ск. *call*;

- запозичення набували загальнонаціонального розповсюдження, але збереглися власне англійські етимологічні дублети на позначення дещо іншого об'єкта, напр.: *dike-ditch, skirt-shirt*;

- запозичення входили в мову як синоніми до власне середньоанглійських слів, напр.: *sky-welkin, skin-hide, anger-wrath, die-starve, ill-sick, ugly-foul, husband-man*.

- запозичувалися окремі словотвірні парадигми, напр: ім. *gap* (шв. *gap*, датс. *gab* – відкритий рот); дієсл. *gape*: (шв. *gapa*, датс. *gabe* – відкривати широко рота); дієсл. *bait*: (д.ск. *beita* – полювати, переслідувати) – ім. *bait* (д.ск. *beist* – пасовище);

- англійське слово, зберігаючи свою форму, «запозичувало» семантику скандинавського (північноанглійського) відповідника, напр: д.а. *drēam* (радість, шум) – д.норв. *draumr* (сон, мрія); д.а. *mōdig* (хоробрий, сміливий) – д.норв. *mōdugr* (подавлений, пригнічений горем). Сучасні значення слів *dream, moody* – ближчі до семантики давньонорвезького слова, ніж до давньоанглійського. Іншими прикладом семантичного зсуву є: *dwel* (залишатися на теперішньому місці): д.а. *dwellan* (збивати з пантелику), д.норв. *dvelja* - відкладати, баритися, залишатися; *band*: д.а. *band* (плутати коней) – д.ск. *band* (зв'язувати) [9; 10].

Що стосується семантики запозичених слів, то чітко визначених семантичних полей можна навести декілька: слова, що позначають предмети та їжу щоденного вжитку (*cake, egg, knife*), слова, що описують краєвиди, пасовиська та сільськогосподарські об'єкти і дії (*dike, carr, fell, balk*), частини тіла (*anckle, leg*), правові терміни (*law, від fellow*), морські терміни (*afloat, ferry, keel*). Проте здебільшого запозичені слова були словами щоденного вжитку, такими, що позначають звичайні, побутові дії (*lift, get, give, hit, anger, kettle*).

Крім запозичень власне слів мало місце запозичення афіксів з північноанглійських діалектів. Так, у літературних пам'ятках південних діалектів XIII ст. реєструємо суфікс *-ild*, що вказував на жіночу стать виконувача певної дії: *beggild* (жебрачка), *cheapild* (торговка), *grucchild* (жінка, що багато бурчить), тощо. У давньоанглійських західносаксонських пам'ятках писемності зафіксовано лише поодинокі приклади використання цього суфікса, на відміну від давньоанглійських нортумбрійських, де вони є чисельними. Очевидно, що цей суфікс було запозичено з північних діалектів.

Вплив північних діалектів на фонетичну систему полягає насамперед у прискоренні процесу редукції ненаголошених складів. Його наслідками були зміни в граматичній та лексичній системах мови:

- втрата закінчень інфінітиву усунула формальну різницю між Називним відмінком іменника та формою інфінітива дієслова. та призвела до появи лексико-граматичних омонімів *fish-to fish, love-to love*. Така омонімія послугувала основою для появи нової словотвірної моделі, яка упродовж наступних століть стала продуктивною, напр.: д.а. *būzan* > с.а. *bowe* [bu:] (дієсл.) > *bowe* [bu:] (ім.);

- втрата фінальної –e прикметниками і присвійними займенниками спричинила втрату ними категорії числа і відмінка, напр.: р-с.а. *the uvele men* > п-с.а. *uvel men*; р-с.а. *hise lordes* > п-с.а. *his lord(e)s*. Із втратою –e прикметники і присвійні займенники стали невідмінюваними.

Як наслідок попередніх двох процесів, виникла можливість використовувати іменники у функції атрибута (*mountain river, stone wall*). Таке функціональне навантаження спостерігаємо в мові новоанглійського періоду.

- втрата фінальної –e іменниками відбувалася дещо повільніше. Так, у північних діалектах –e вже була втрачена у XIII ст. Натомість у Лондонському діалекті, цієї стадії не було досягнуто повністю ще на початку XV ст. Закінчення ще зберігалися на письмі, але вже не вимовлялися. Це простежується в роботах Чосера: напр.: *the droghte of March* ([θə 'dru:xt of 'mɑ:tʃ]) [12: 2].

Втрата фінального звука [ə], у свою чергу, мала фонологічні наслідки:

- з'явилися нові голосні фонемі - дифтонги [eə], [ɔə], [iə], та [uə]; двоскладові слова із структурою складів CVCV, де другим приголосним був [r] після втрати фінального [ə] отримали структуру SVC. [r] у таких словах опинився на фінальній позиції. Це, у свою чергу, спричинило вокалізацію [r] в XVI ст., та як результат, з'явилися нові дифтонги. Напр.: с.а. *fare* ['fa:rə] > р-н.а. *far* [fa:r] > [fæ:r] > [fɛə]; с.а. *queer* [kwe:r] > р-н.а. [kwɪ:r] > [kwɪə]; с.а. *rovere* > роор [po:r] > р-н.а. [pu:r] > [puə].

- збільшилася омофонія в мові. Так, наприклад, ім. *right* став омофоном до *rite, son* [sʌn] – омофоном до *sun* [sʌn] (с.а. *sunne*).

всі двоскладові слова зі структурою CVCV стали односкладовими (напр.: time [ti:m], rise [ri:z] та ін.). Ці слова отримали структуру CVC та приєдналися до структури CVC, що вже існувала в середньоанглійській мові (напр.: hous [hu:s], our [u:r] та ін.), цим самим збільшуючи навантаження на цю структуру. Тобто, відбулося збільшення кількості односкладових слів в англійській мові, що, на наш погляд, вплинуло на ритм мови.

Такі зміни вважаємо типологічними, тобто такими, що призвели до зміни типології англійської мови, що втратила ряд ознак, характерних для індо-європейських мов, натомість сучасна англійська мова за властивими їй ознаками наблизилась до мов аглютинативного типу. Такими ознаками, на наш погляд, є безафіксальний спосіб словотворення, перетворення прикметника та присвійного займенника в незмінні класи слів.

Окрім того, вплив північних діалектів на фонетичну структуру англійської мови проявляється також зміною якості деяких давньоанглійських звуків у мові середньоанглійського періоду. Прикладами цього явища може бути зміна артикуляції лабіалізованого давньоанглійського [y]. Так, в середньоанглійських південних діалектах давньоанглійському [y] відповідав [u], в Кентському – [e], в північних діалектах - [i], напр.: д.а. *fyllan*, пд.с.а. *fullan*, кент.с.а. *fellan*, пн.с.а. *fillan* (сучасне англійське *fill*). Аналогічний процес відбувався з [y:], напр.: д.а. *mūs*, пд.с.а. *mus*, *muis*, кент.с.а. *mees*, пн.с.а. *mis* (сучасне англійське *mice*). Іншими прикладами цього ж процесу можуть бути слова *hill*, *fire*, *king*, *kiss*, *kin*, *little*, *busy* (в останньому слові зберігається написання південних діалектів, а вимова – північних).

Окрім того, давньоанглійський дифтонг [io] у пізньому давньоанглійському періоді розвинувся в [eo]. У нортумбрійському та північно мерсійському діалектах [io] залишився незмінним, а середньоанглійському періоді він монофтонгізувався в [i], напр.: д.а. *mioluc* > *meoluc*, *meolc* > с.а. *melk*; норт. пн.мерс. *mioluc* > пн.с.а. *milk*.

Вплив північних діалектів на граматичну систему полягає в запозиченні парадигми займенника третьої особи множини з північних діалектів, у впливі на парадигму різних частин мови та на синтаксис у результаті редукції ненаголошених складів.

Одним з основних елементів граматичного впливу північних діалектів на розвиток англійської мови є запозичення з північних діалектів усієї парадигми займенника третьої особи множини. Першою запозиченою формою була *they*, наступною - *their*. Так, Д. Чосер використовує форми *they/hir/hem*. Наприклад:

... (so priketh hem nature in hir corages)/Thanne longen folk to goon on pilgrimages,/...And specially from every shires ende/Of engelond to caunterbury they wende./The hooly blisful martir for to seke,/That hem hath holpen whan that they were seeke... [12: 11-17].

Наприкінці XV ст. У. Кекстон використовує форми *they/their/hem*.

Однією з причин „успіху” північних форм вважаємо фонетичну схожість займенників третьої особи однини та множини Лондонського діалекту XIV ст. Цю подібність можна прослідкувати в таблиці 1, де подібні форми виділені напівжирним шрифтом.

Таблиця 1. Особові займенників ранньо-середньоанглійської мови.

Ном.	ic	þu	he	he(o)	hit	we	ȝe	hi
Ген.	min	þin	his	hire	his	ure	eower	hire
Дат.	me	þe	him	hire	him	us	eow	him
Ак.	me	þe	hine	hi	hit	us	eow	hi

На початку ранньоновоанглійського періоду запозичена форма третьої особи множини зворотного займенника із північних діалектів *themselþ* витісняє форму *hemself*. Так, у роботі У. Кекстона «Гра в шахи» (“The Game of Chesse”) [11] зворотні займенники третьої особи множини представлені формою *hemself* в одному випадку, а *themselþ* – у шести.

Система дієслівних закінчень середньоанглійських північних діалектів була значно спрощеною у порівнянні з системою закінчень південніших діалектів, де зустрічалися закінчення *-e*, *-(e)s(t)*, *-(e)th* в трьох особах однини та закінчення *-(a)th* (*-(e)n* в центральних діалектах) в усіх особах множини. Разом з тим, саме з північних діалектів у ранньоновоанглійську мову було запозичене закінчення третьої особи однини *-(i)s*. Слід зазначити, що протягом тривалого часу вживалися форми як з північним закінченням *-s*, так і з закінченням *-(e)th*. Так, наприклад, у Шекспіра можна знайти обидві форми “ *The bird of dawning singeth.../And then... no spirit dares stir abroad;*” [13].

Згадана “радикальність” північних діалектів відстежується зокрема на прикладі написання заперечної частки. Текстовий матеріал середньоанглійського періоду свідчить, що тенденція до

написання заперечних займенників разом поширювалася у напрямку з півночі на південь. Наприклад: *nathung* (йоркш. діал.) – *no thing* (лонд. діал.). У Чосера в I пол. XV ст. фіксуємо написання займенника як разом (41 випадок), так і окремо (7 випадків).

Синтаксично, узгодження, як вид зв'язку в реченні, переважно було замінене в результаті редукції ненаголошених закінчень приляганням, що вплинуло на тип мови – з синтетичної мова стала переважно аналітичною.

Отже, вплив північних діалектів на англійську мову мав системний характер та мав наслідки у лексичній, граматичній та фонетичній системах. Він здійснювався упродовж тривалого проміжку часу: від пізнього давньоанглійського періоду до новоанглійського періоду, але найбільш інтенсивно зазначені процеси відбувалися на зламі XIV-XV ст. у результаті зміни діалектної орієнтації лондонського діалекту з південно-західної на північно-східну. Перспективним вважаємо дослідження ролі та впливу інших середньоанглійських діалектів на систему та структуру англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бруннер К. История английского языка: в 2 т. / К. Бруннер. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1956. – Т. 2. – 391 с.
2. Семенюк Н. Н. Социальный аспект языка в историческом рассмотрении Н. Н. Семенюк // Теория языка. Англистика. Кельтология. – М. : Академия Наук СССР. Институт языкознания. Изд-во “Наука”, 1976. – С. 97–112.
3. Barber Ch. Early Modern English / Ch. Barber. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2005. – 280 p.
4. Baugh A. C. A History of the English Language / A. C. Baugh, Th. Cable. – L. : Routledge, 1993. – 444 p.
5. Crystal D. The English Language / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 1995. – 489 p.
6. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles / O. Jespersen. – L. : George Allen & Unwin LTD, 1949. – Vol. I. – Part II. Syntax. – 512p.
7. Leith D. A Social History of English / Dick Leith. – London and New York : Routledge, 1997. – 312p.
8. Loyn H. R. Anglo-Saxon England and the Norman Conquest (2nd Edition) / H. R. Loyn. – London, New York, Longman. – 1991. – 434 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Євченко В.В. Готська мова. Тексти, коментар, словник: Навч. посібник / В.В.Євченко. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – 408с.
10. The New Shorter Oxford Dictionary on Historical Principles. / ed. by L. Brown. – Clarendon Press. – 1993. – 3801p.
11. Caxton W. The game of Chesse / W. Caxton. London : Trubner and co., – 1862. – Режим доступу: www.scribd.com/doc/2374875/Game-and-Playe-of-the-ChesseA-Verbatim-Print-of-the-First-Edition-1474-by-Caxton-William-14221491
12. Chaucer G. The Canterbury tales / G. Chaucer. – Electronic Text Center, University of Virginia Library. – Режим доступу: <http://etext.lib.virginia.edu/toc/modeng/public/Cha2Can>.
13. Shakespeare W. Hamlet / W. Shakespeare // Tragedies. – London : Everyman's Library, 1992. – Vol. I. – P. 1–151.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Гирин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації та прикладної лінгвістики Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історична граматики англійської мови, граматики функціональних стилів, прагматичні аспекти використання граматичних одиниць.

УДК 811.161.2:341.383

ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У I ЧВЕРТІ XVIII СТОЛІТТЯ

Лариса ГУЦУЛ, Олександра ГУЦУЛ (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена питанню про правовий статус української мови в Російській імперії I чверті XVIII ст. Дослідження Сенатського указу 1720 р. дає змогу стверджувати, що це адміністративне розпорядження мало на меті не лише встановлення цензури релігійних книг, а було одним із визначальних кроків поступового витіснення української мови російською.

Ключові слова: Книгодрукування, історія української мови, церковна цензура, указ Петра I 1720 р., Сенатський указ 1720 р., богослужбові книги, богословські книги, адміністративний указ, Сенат, державна цензура, церковнослов'янська мова, друкарня Києво-Печерської Лаври, російське право періоду імперії XVIII ст.

The article is dedicated to the question of the legal status of the Ukrainian language in the Russian Empire of the XVIII-th century. This historico-graphical analysis has allowed the author to draw the conclusion that it's very important to study the context of the Ukrainian-Russian relationships of that time. The author asserts that the senatorial edict of 1720 had not only a purpose to install the religious censorship but had a great impact on the onward replacement of Ukrainian by Russian.

Keywords: Book-printing, the Ukrainian language history, church censorship, Peter the Great's edict of 1720, the senatorial edict of 1720, divine service books, theological books, administrative edict, Senate, State censorship, the Church-slavonic language, Kiev Pechersk Lavra printing-press, the Russian legislation of the period of the Russian Empire of the XVIII-th century.

Постановка проблеми. Перебування України в складі різних імперій спричинилося до того, що в душах і свідомості українців розвинувся комплекс меншовартості рідної мови, стверджує В. В. Лучик, і найбільше постаралися в цьому плані Російська імперія і радянська система, що, зрештою, і зумовило поступове витіснення української мови російською на периферію суспільного життя [7: 4]. Одним із кардинальних кроків у цьому напрямку був Сенатський указ 1720 року, який можна вважати проявом політичної антиукраїнської сваволі.

Історія української мови актуальна та полемічна. Помітно розширилося коло дисциплін, які вивчають її з точки зору своїх задач, а також залучених історичних джерел. У зв'язку з цим, доцільно звернутися до питання про організацію дослідження теми та зокрема, позначенню тих віх, які б допомогли визначити напрямок наукового пошуку.

Розмірковуючи щодо проблеми статусу української мови в Російській імперії XVIII ст., виправданими, на наш погляд, є хронологічні рамки: час реформ Петра I та Катерини II. У них можна застосувати ретроспективний метод дослідження, який дозволяє в потоці історичних подій виділити об'єкти для спостереження, прослідкувати динаміку їх розвитку на основі кінцевого стану явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рідко яке дослідження з історії української мови не звертає увагу на "Указ Петра I" 1720 року "про заборону книгодрукування українською мовою", визначаючи його як один із "визначальних кроків" у процесі витіснення її російською мовою на периферію суспільного життя України [7: 4]. Мотиви його видання та наслідки реалізації вважались настільки очевидними, що дотепер не поставлене питання про спеціальний джерелознавчий аналіз документа. Разом з тим, невідповідність між значенням, яке надається указу, та межею його осмислення і вивчення може свідчити про те, що трактування джерела викликає труднощі.

Співіснування рівнозначних української та російської культур несе в собі небезпеку міжкультурних та конфесійних конфліктів. Щоб запобігти їх прояву, важливо вміти прогнозувати розвиток мовної проблеми. Для цього варто звернутися до джерел, прилучитися до історичного досвіду. Оскільки "Указ Петра I" у науковій літературі визнається першим кроком російського уряду в напрямку витіснення української мови, то буде цікавим здійснити нову спробу незаангажованого дослідження цього документа.

Відмінність нашого трактування змісту указу краще зрозуміти на тлі джерелознавчих розвідок, що були запропоновані широкому загалові раніше.

Відомий історик права А. І. Яковлів писав, що 6 жовтня 1720 року "було видано знаменитий сенатський указ про заборону друкувати на Україні нові книги й про справляння українських стародруків за московськими книгами такого змісту". Отже, "цей указ заборонив зовсім друк на Україні нецерковних книг, а церковні книги наказано позбавити місцевих українських особливостей (слів, наголосів тощо), щоб *"особого наречія в оных не было"* [18: 51].

Така коротка, але водночас змістовна характеристика указу важлива для нас тому, що по-перше, належить досліднику, котрий його читав і знає, що він виданий був не царем, а Сенатом. По-друге, висновки А. Яковліва співголосні загальноприйнятим в українській науковій літературі.

Зміст документа був відомий і вченому-культурологу, досліднику історії української мови та церкви митрополиту І. Огієнку, який назвав його "жорстким наказом" Петра I [10: 20–121], посилаючись на преамбулу: *"Великому государю, его царскому величеству известно учинилось..."* та на формулювання резолюції: *"Того ради его царское величество указал..."* [13: 44]. Як пояснив учений: "Муляла йому (тобто Петру I – О. Г.) очі українська літературна мова" [10: 120–121] та "давню вже мав зуба проти українських друкарень..." [9: 298–299].

Дослідник історії української церкви І. Власовський появу указу пов'язував з політикою російського уряду, яка була спрямована на підпорядкування церкви державному контролю. У зв'язку з цим київській та чернігівській друкарням заборонялося друкувати "надалі нових книг, а тільки попередні церковні", а "ці попередні видання було наперед встановлено повну однозгідність їх з такими ж церковними книгами" російськими [3: 57]. Як прояв "політичної антиукраїнської сваволі" оцінює Н. Д. Бабич заходи царського уряду того часу щодо української мови та культури загалом [2: 6].

Аналогічна точка зору викладена на сторінках енциклопедії «Українська мова»: «1720 видається царський указ про заборону видання Києво-Печерською і Чернігівською друкарнями нецерковних книг, а також про наступний випуск книг лише російським варіантом церковнослов'янської мови. Витіснення українського варіанта церковнослов'янської мови з церковного вжитку спричинило зміну мовної орієнтації шкіл, а також Київської академії, що, в свою чергу, полегшило царській владі зросійщення суспільного життя в Україні» [16: 358].

Оскільки в указі йшлося про регламентацію видання богослужбових книг, то для всіх указаних авторів він став одним із свідчень поступового процесу, започаткованого ще в XVII столітті, обмеження, а в подальшому й ліквідації державної та церковної автономії України. Зауважимо, що жоден автор не вважав за необхідне проаналізувати політику царського уряду, виходячи із ситуації, що склалася в першій чверті XVIII ст. в суспільно-політичному та церковному житті самої Росії.

Мета написання статті. Мета нашої розвідки – дослідити перші нормативно-правові акти I чверті XVIII ст., які регламентували використання української мови на теренах Російської імперії. Завдання: 1) виявити нормативно-правові акти, які лягли в основу законодавчого регулювання мовної політики Російської імперії I чверті XVIII ст.; 2) дати цим актам історико-правовий коментар.

Виклад основного матеріалу. Навівши типові оцінки сенатського указу від 5 жовтня 1720 року, надалі пропонуємо власне прочитання та розуміння його змісту, мети й завдань, що покладалися на нього.

Указ – казусна реакція російського уряду на видання і обіг українських церковних книг, адміністративна за своїм правовим характером. Він був виданий у контексті встановлення централізованого, разом із церквою, управління друком, здійснення духовної цензури.

Появу указу спричинили видання ставропігійськими друкарнями (тобто тими, що безпосередньо підпорядковувалися московському патріарху) Києво-Печерського та Свято-Троїцького монастирями богослужбових книг, які містили *"многая лютерская противность"*, або ж друкованих *"по желанию раскольническому"*, що *"несогласно с великороссийскими печатями"*. Крім того, на титульних аркушах київських книг зазначалося, що вони опубліковані *"Ставропігією Вселенського Константинопольського патріарха"*, хоч в той час Лавра йому вже не підпорядковувалась. Очевидно, видавці не бажали звертатися до московського патріарха за дозволом друкувати книги й водночас змушені були зважати на можливі сумніви читачів щодо правомірності використання такої літератури під час церковної служби. Повернення до архаїчної форми титульного аркуша було порушенням встановленого порядку посвідчення світською та духовною владами відповідності змісту перекладу книги канонічним зразкам. Практика вимагала друкувати повеління царя на видання книги та благословення московського патріарха. Саме тому в сенатському указі було зазначено, що цар *"указал именоваться Киевскому и Черниговскому монастырям, во всех книгах, ставропигиею всероссийских патриархов, а не константинопольских"* (зауважимо, що Києво-Печерська лавра вийшла із під юрисдикції Константинопольського патріархату в 1684 р. З цього часу архимандритів затверджував московський патріарх. Із 1685 р. вся Київська митрополія перейшла під управління Московської патріархії. У 1688 р. ставропігійські права отримала Чернігівська єпархія). Що ж стосується подальшої видавничої діяльності друкарень, то їм наказувалося *"книг никаких, кроме церковных, прежних изданий, не печатають"*. Причому перед публікацією вимагалось звірити їхній текст із такими ж *"великороссийскими"*, щоб *"никакой розни и особого наречия во оных не было"*. Такий порядок було встановлено для *"церковных старых книг"*. *"А других никаких книг, ни прежних, ни новых изданий, не объявля об оных в Духовной коллегии, и не взяв от оной позволения, в тех монастырях не печатають"* – таким чином друкарні позбавлялися права свободи друку, усі їхні видання підлягали цензурі Духовної колегії. Мета указу полягала в тому, щоб *"не могло в таких книгах никакой в церкви восточной противности и с великороссийскою печатью несогласия произойти"*. Як бачимо, турбота про збереження істинності віри тісно пов'язувалася із формою її вираження.

Перш за все, варто відзначити, що опублікування документа в *"Повному зібранні законів Російської імперії"* (а саме там він був знайдений дослідниками) ще не означає, що він мав силу закону. Поява цього протиріччя зумовлена кількома причинами, в тому числі – відсутністю в російському праві чіткої межі між законом та адміністративним розпорядженням вищої влади. Тому видавцям *"Повного зібрання..."* не завжди вдавалося з'ясувати, що перед ними: закон чи підзаконний нормативний акт. Адміністративне розпорядження від закону відрізнялося тим, що

предмет регулювання першого – особливий, окремий випадок, другого – визначення загального правила, за яким варто слідувати в усіх подібних випадках [12: 83–84]. Розпорядження носили тимчасовий характер, виходили від верховної влади безпосередньо або ж за допомогою установ, інститутів влади, нею ж заснованих. Закони вступали в силу безпосередньо за волею государя, незалежно від форми її вираження. Проте на практиці відмінностей між ними не робили, якщо адміністративне розпорядження виходило безпосередньо від верховної влади. За своєю вагомістю вони вважалися рівнозначними [6: 3–6].

У Російській імперії першої чверті XVIII ст. закони видавалися у формі уставів, регламентів та сепаратних указів (іменних указів та їх різновидів). Досліджуваний указ був виданий Сенатом, як видно із тексту, за розпорядженням царя. Цим документ уподібнюється до однієї з різновидів іменних указів – *"именной указ объявленный из Сената"*.

У першій чверті XVIII ст. Сенат очолював ієрархію державних установ Росії. У літературі не має єдиного погляду на його функції, нормативно-визначену компетенцію та обсяг реальних повноважень у той період. Історик права А. Н. Філіппов уважав, що Сенат – центральна судово-військово-фінансова установа, яка здійснювала верховний нагляд за державним управлінням у зазначених галузях [14: 68]. Його компетенція законодавчо не була вичерпно визначена, були лише встановлені пріоритети в певних сферах діяльності. Сенат виконував укази і розпорядження Петра I, нормотворча ж діяльність не виходила за межі видання управлінських (виконавчих) підзаконних нормативно-правових актів. Як вищий орган загальної компетенції, він у період підготовки церковної реформи, міг бути задіяний для вирішення поточних справ церкви. Така практика знаходилася в контексті політики Петра I, що була направлена на підпорядкування церкви державі, наслідком якої стало заснування 25 січня 1721 року Духовної колегії.

Очевидно, що описаний в указі випадок не був визначальною причиною, а тільки актуалізував наміри царя регламентувати видання церковної літератури. І справа не тільки в тому, що на часі було проведення церковної реформи. Важливою віхою у відносинах світської та духовної влади стало вінчання московського князя Івана IV на царство в 1547 році, що остаточно утвердило на Русі державно-правовий погляд на царя як на правонаступника візантійських імператорів, котрі традиційно вважалися захисниками та заступниками вселенського православ'я [17: 234]. Тому російські самодержці як "християнські государі" не усувалися від участі у вирішенні важливих церковних справ, захищали церкву від розколів. Підтримка православ'я була необхідним кроком, оскільки воно виконувало функції державної ідеології та володіло значним потенціалом соціальної консолідації та мобілізації. Проте здатність релігії примушувати людей переходити до політичних дій може зробити її джерелом конфліктів. Конфліктогенність властива будь-якому поліконфесійному суспільству, до яких належало й російське. Вона зростає, якщо відбувається розкол всередині самої конфесії. Історичний досвід свідчить, що амбівалентність релігії дозволяє використовувати її різними політичними силами [8: 8]. Отже, держава, яка намагається забезпечити політичну стабільність у суспільстві, не повинна ігнорувати церковні проблеми. Такий підхід означає неминучість перетину релігійних та політичних інтересів. І тут багато що залежить від того, які взаємини склалися між державою та церквою. Зі скиненням патріарха Никона в 1667 році рівновага між ними порушилась на користь держави. А ліквідація патріаршества та насадження синодальної форми правління з 1721 року остаточно підкорило церковне керівництво світській верховній владі. Влада зробила зміцнення авторитету церкви, релігійного догматизму, обрядовості одним із головних своїх обов'язків, зафіксувавши його російським законодавством.

У Соборному Укладені 1649 року, яке зберігало своє правове значення понад 200 років, йшлося: царська влада бере під свій захист закону християнське (православне) віровчення. У світському кодексі права перша глава присвячена злочинам проти церкви, тим самим підкреслювалася їх першорядна значимість для держави. Одночасно ст. 1 (гл. I) узаконила право держави втручатися в судові справи церкви [15: 19]. Обмеження компетенції церкви перш за все у загальногромадянських справах, здійснене у XVII ст., стало ще більш рішучим, починаючи з першої чверті XVIII ст.

У Духовному регламенті 1721 р. Петро I своє завдання в галузі церковних перетворень сформулював таким чином: будучи церкві *"благочиния блюститель"*, він мав намір зайнятися *"исправлением чина духовного"* [4: 540], що передбачало, поряд з іншими заходами, уніфікацію православного церковного обряду, богослужбових книг.

У зв'язку з цим духовним і світським чинам наказувалося розшукувати *"вновь сложенные и*

слагаемые акафисты и иные службы и молебны, которые наипаче в наша времена в Малой России сложены суть не малое число, суть ли оная сложения писанию священному согласные и неимеют ли нечто в себе слову Божию противные, или хотя нечто непристойное и празднословное" [4: 547].

"Исправление чина церковного" означало законодавче оформлення духовної цензури, боротьбу з католицизмом, протестантизмом, ерессю, розколом. Для священнослужителів відступ від офіційного віровчення, непідпорядкування церкві були найтяжчими злочинами. Світська влада враховувала перш за все політичний зміст і наслідки тієї чи іншої ересі, не забуваючи при цьому інтересів державної релігії. Так, у першій чверті XVIII ст. політика уряду щодо розкольників не була однозначною, часто вона керувалася прагматичними інтересами. Разом з тим до них виявлялося ставлення як до фанатичних апологетів старовини, що не приймали реформи, а значить були бунтарями. Особливо жорстокі покарання передбачалися за "сворачение" до розколу, тобто за передачу старообрядницького віровчення іншим особам. Заборонялися громадські богослужіння, переховування розкольників книг "под опасением жестокой казни" [1: 347].

Категорично заборонялася пропаганда іновірства серед православних. Намагаючись берегти офіційну релігію від конкуренції інших віросповідань, уряд заборонив ввіз до країни богословських книг, які друкувалися російською мовою за кордоном, і перекладати іноземні богословські твори російською мовою без дозволу Синоду [11: 406–411]. До сказаного варто додати, що в першій чверті XVIII століття в середовищі російської церковної ієрархії посилювалася ворожнеча щодо духовних осіб, які були вихідцями з України і посідали більшість архієрейських кафедр. Їх сприймали за еретиків, ненависних "латин" (католиків). Звідси упереджено-критичне ставлення й до церковної літератури, що друкувалася в Україні. Так, патріарх Іоаким або ронив українським випускати книги без його попереднього "досмотрения и благословления", він обурювався публікацією "Четы-Мінеї" Дмитра Туптала, оскільки вона "приложисте некая словеса церкви... необычная" [5: 307].

Висновки. Отже, борючись проти інакомислення, яке розколювало російське суспільство, особливо після реформ патріарха Никона, "регулярна" держава Петра I вживала найрізноманітніших заходів проти нерегламентованих і не контрольованих офіційною церквою релігійних ініціатив. Серед них і ті, що визначалися сенатським указом 1720 року. Ним була закладена основа формування централізованої духовної і світської цензури, в першу чергу церковних книг, написаних церковнослов'янською мовою. Але указ не стосувався світської художньої і наукової літератури. Оскільки проблематика релігійної, а також художньої та наукової друкованої літератури була тісно пов'язана між собою, то юридична невизначеність сенатського указу 1720 року могла бути використана і проти видань українською мовою. Не випадково вітчизняні дослідники саме в такому руслі інтерпретували указ, визначаючи його першим кроком російського уряду в напрямку витіснення української мови.

Перспективи подальших досліджень означеної проблеми вбачаємо в розгляді політики російського уряду щодо української мови до кінця XVIII століття, виявленні основних віх цього процесу – витоків заборони української мови. А також в розробці ретроспективного методу історико-правового та мовознавчого дослідження на основі використання нормативно-правових актів Російської імперії XVIII – XIX ст., що дозволить з'ясувати тенденції мовної політики російського уряду.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анисимов Е. Время петровских реформ / Е. Анисимов. – Л., 1989. – С. 347.
2. Бабич Н. Д. История украинской литературной мовы / Н. Д. Бабич. – Львів., 1993. – С. 6.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – К., 1998. – Т. III. – С. 57.
4. Духовний регламент. 4 февраля 1721 г. // Законодательство Петра I. – М., 1997. – С. 540.
5. Краснобаев Б. И., Черная Л. А. Книжное дело // Очерки русской культуры XVIII века / Б. И. Краснобаев, Л. А. Черная. – МГУ., 1987. – Ч. 2. – С. 307.
6. Латкин В. Н. Учебник истории русского права периода империи (XVIII и XIX ст.) / В. Н. Латкин. – СПб., 1899. – С. 3-6.
7. Лучик В. В. Ретроспективний і перспективний погляд на статус української мови як державної / Василь Вікторович Лучик // Наукові записки. – Випуск 30. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. Винниченка, 2000. – С. 4.
8. Малашенко А. Религия – дело не частное / А. Малашенко // Независимая газета, 2001. – 16 березня. – С. 8.
9. Огієнко І. Історія українського друкарства / Іван Іванович Огієнко. – К., 1994. – С. 298-299.

10. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Іванович Огієнко. – К., 1995. – С. 120-121.
11. Протестантизм в России // Христианство. Энциклопедический словарь. М., 1995. – Т. 2. – С. 406-411.
12. Руководство к познанию законов. Сочинение графа Сперанского. – СПб, 1845. – С. 83-84.
13. Сенатский указ. 5 октября 1720 г. // Полное собрание законов Российской империи – I (надалі ПСЗ-I). – Т. VI. – № 3653. – С. 244.
14. Сизиков М. И. Сенат / М.И. Сизиков // Законодательство Петра I. – М., 1997. – С. 68.
15. Соборное Уложение 1649 г. – Л., 1987. – С. 19.
16. Українська мова. Енциклопедія / Ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – Вид. друге, випр. і доп. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 358.
17. Цыпин В. А. Церковное право / В. А. Цыпин. – М., 1996. – С. 234.
18. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках / А. Яковлів // Український історичний журнал. – 1995. – №2. – С. 151.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Лариса Гуцул – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія української мови XVIII – XIX століть, правовий статус української мови, акцентологія ономастичної лексики, відтопонімний словотвір.

Олександра Гуцул – студентка факультету історії та права Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія української мови XVIII – XIX століть, історія держави та права України, правовий статус української мови.

УДК 81'27+246.2 + 276.3 – 053.5

ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНКЕТУВАННЯ КИЇВСЬКИХ ШКОЛЯРІВ)

Оксана ДАНИЛЕВСЬКА (Київ, Україна)

У статті висвітлено результати соціолінгвістичного дослідження (анкетування), яке мало на меті з'ясувати особливості мовної поведінки київських школярів та скоригувати якісні характеристики мовної ситуації в закладах освіти. Обґрунтовано, що основною причиною індивідуального білінгвізму підлітків є вплив мовного середовища, зокрема, неформальне спілкування в учнівських колективах. З огляду на це, регуляторні заходи з гармонізації мовної ситуації мають бути спрямовані, з одного боку, на посилення відповідальності шкільних адміністрацій та педагогічних колективів за дотримання мовного режиму в навчальних закладах відповідно до чинних нормативних документів, а з іншого – на підвищення престижу української мови.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна ситуація у сфері освіти, диглосний білінгвізм, мовна поведінка школярів.

The article highlights the results of the sociolinguistic study (questioning) which has been aimed at clarifying peculiarities of speech behavior of Kyiv pupils and determining qualitative factors of the language situation in the educational establishments. It has been grounded that the primary reason for the individual bilingualism of teenagers is the influence of the verbal environment particularly informal communication in the groups of pupils. Regular events on the harmonization of the language situation should be aimed on the one side at the strengthening of responsibility of school administrations and teaching staff for the keeping to the language regime in the educational establishments according to the current regulatory documents and on the other side on increasing the prestige of the Ukrainian language.

Keywords: sociolinguistics, language situation in the sphere of education, diglossic bilingualism, and speech behavior of pupils.

Соціолінгвістичні дослідження мовної ситуації в Україні дають підстави характеризувати освітній простір на більшій частині території держави, окрім західного регіону, навіть для тих шкіл, статус яких задекларовано як одномовний (з українською мовою навчання), як двомовний [2: 232]. При цьому експерти наголошують на деформованому характері мовної ситуації в освіті, зауважуючи, що суть деформації – у невідповідності декларацій про домінування української мови як державної у сфері освіти та офіційної статистики про кількість шкіл, класів за мовою навчання, чисельність учнів у них тощо реальним показникам застосування мов у навчальних закладах. Так, для багатьох шкіл в Україні є типовою ситуація, коли вчителі на уроках послуговуються українською мовою, а на перервах та в позашкільних заходах – російською. Так само чинять й учні, зауважуючи в анкетах, що «*інколи на автоматі переходжу на російську у відповідь*» (з анкети київського школяра) і «*вже звикла до такого: українською краще писати і читати, а російською розмовляти*» (з анкети мешканки Полтави).

У зв'язку з цим варто зауважити, що такі якісні характеристики мовної ситуації в освіті не змінюються від кінця 90-их років минулого століття. Проте якщо для першого десятиліття

української незалежності вони видаються цілком виправданими, то сьогодні вони свідчать про неспроможність держави втілити задекларовану мовну політику, квінтесенцією якої є положення Конституції про те, що «держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України». Виявом неефективності мовної політики у сфері освіти є, зокрема, те, що мовне середовище навчальних закладів залишається «приховано диглосним» [2: 205], продовжуючи культивувати двомовні поведінкові практики.

Спостереження за мовною поведінкою сучасних школярів свідчать, що двомовними є всі київські школярі, незалежно від мови родинного спілкування та мовного режиму в навчальному закладі. Це зумовлює більшу (порівняно з одномовними ситуаціями) варіативність типів мовної поведінки учасників педагогічного дискурсу і, як наслідок, неоднорідність мовного простору в закладах освіти.

Ось як характеризує свої мовні практики та настанови щодо використання мов київський школяр: «Я розмовляю українською мовою в родині та обома мовами у суспільстві. Я підтримую позицію єдиної офіційної мови – української, та існування іншомовних шкіл на теренах нашої країни (у відповідях опитаних збережено особливості слововживання та орфографії).

У своїй мовній поведінці в школі підліток як конкретна мовна особистість змушений пристосовуватися до різних вимог (як формальних, пов'язаних з навчальним процесом, спілкуванням з учителями, так і неформальних, зумовлених стосунками з однолітками), що й спричиняє перемикання кодів [3: 61–64]. Власне, типи мовної поведінки підлітків у навчальному закладі витлумачуємо як типи такого пристосування [1: 59].

На підставі спостережень та анкетування дійшли висновку, що в сучасній українській школі учні демонструють такі типи мовної поведінки (за рівнем мовної адаптації):

1) *природний комфортний* (українськомовні діти в українськомовному середовищі або російськомовні діти в російськомовному середовищі) – для Києва така поведінка не є домінантною через різноманітні соціально-мовні деформації;

2) *природний некомфортний* (українськомовні діти в українськомовній школі, які обирають для спілкування з однолітками російську мову, через те що вона домінує в неформальній комунікації підлітків і у зв'язку з цим сприймається ними як престижніша; зворотна ситуація – російськомовні діти в російській школі, які обирають для спілкування з однолітками українську мову як престижнішу для неформальної комунікації, – для України не є реальною);

3) *добре адаптований комфортний* (російськомовні діти в українськомовному середовищі, які вільно перемикають коди залежно від ситуації, не відчуваючи при цьому дискомфорту й труднощів; зауважимо, що зворотна ситуація – українськомовні діти, добре адаптовані в російськомовній школі, є можливою, проте не типовою для сучасної України);

4) *не цілком адаптований комфортний* (російськомовні діти в українськомовній школі, які досить вільно перемикають коди залежно від ситуації, але при цьому припускаються різнотипних мовних помилок або, зрідка, вдаються до мовного змішування; інколи такі діти «забувають» автоматично перемкнути коди, але роблять це одразу після нагадування);

5) *слабко адаптований некомфортний* (російськомовні діти в українськомовній школі, яким важко перемикати коди – такі діти і на уроці починають відповідати російською мовою, демонструють стійку російськомовність у спілкуванні навіть з українськомовними вчителями на перервах та в позашкільних заходах, почувши зауваження про недотримання мовного режиму, вдаються до мовного змішування; надзвичайно погано пишуть українською мовою, їм важко переказувати українські тексти);

6) *неадаптований некомфортний* (російськомовні або українськомовні діти, які не здатні до перемикання кодів в іншомовному оточенні – за українських реалій це радше гіпотетичний тип) [1: 60].

Проаналізуємо докладніше анкети київських старшокласників, які в школі демонструють *природний комфортний тип* мовної поведінки. Йдеться про українськомовних дітей у школі з українською мовою навчання.

Як зазначали вище, природний комфортний тип мовної поведінки учнів не є в сучасній київській школі аж таким поширеним, оскільки мало знайдеться класів, де українська домінує в неформальному спілкуванні або де обидві мови використовуються кожна у своїй неформальній групі. Саме цей факт спонукав залучити до анкетування старшокласників престижних київських закладів – гімназії та лицю, у середовищі яких відсоток українськомовних учнів вищий, ніж у звичайних школах.

Анкетуванням охоплено 100 учнів-одинадцятикласників. Кількість тих, чію мовну поведінку в школі визначили як природний комфортний тип, склала 41 %. Варто наголосити, що підставою для висновку про тип мовної поведінки вважали відповідь на запитання анкети про мову спілкування в родині та на дозвіллі, оскільки в ситуаціях, що виникають під час навчання, усі опитані закономірно вказували на українську мову. Додатковим показником, на підставі якого визначали належність анкетованих до групи дітей, які демонструють у школі природний комфортний тип мовної поведінки, була відповідь на запитання 24 (*Чи траплялися ситуації, коли Ви починали відповідати на уроці російською мовою?*). Відповідь ніколи обрали 37 з 41 (четверо респондентів оцінили ймовірність таких ситуацій для себе варіантом *зрідка*). Прикметно, що 20 опитаних, тобто 50 % українськомовних у родині дітей, зазначили в анкетах, що в певних ситуаціях спілкуються обома вживаними в Києві мовами, або вказали, що інколи послуговуються російською. Так, обидві мови використовують, спілкуючись на дозвіллі з друзями, – 13; у громадських місцях – 10. Під час навчання обидві мови використовують, спілкуючись з однокласниками, 10 учнів; з учителями – 1 учень. Російську мову визначили мовою спілкування з однокласниками 2 респонденти з природним комфортним типом мовної поведінки; з друзями таких виявилось 3. Лише 1 з опитаних зазначив в анкеті, що російською користується в громадських місцях.

Зауважимо, що в групі українськомовних учнів є такі, які вказали, що користуються обома мовами, спілкуючись у родині з одним з батьків (4 респонденти), з іншими родичами – 8 респондентів. Один опитаний, обравши в усіх ситуаціях мовою спілкування українську, зазначив, що з батьком спілкується російською мовою. Учні з природним комфортним типом мовної поведінки, які при цьому демонструють фактичну двомовність, відрізняли від двомовних дітей з добре адаптованим комфортним типом мовної поведінки за переважанням української мови в більшості ситуацій, а також за їхньою власною оцінкою, про яку робили висновок на підставі відповіді на запитання 12 анкети (*Як Ви ставитеся до того, що навчаєтеся в українськомовній школі?*), серед відповідей на яке є варіант *Мені це подобається, бо українська мова є для мене мовою родинного спілкування*.

При цьому українськомовні школярі, в анкетах яких є вказівки на їхню двомовність, так оцінили те, наскільки часто вони переходять на мову співрозмовника: *дуже часто* – 7; *інколи, коли до мене звертаються іншою мовою незнайомі люди* – 8; *дуже рідко* – 3; *ніколи* – 1; *без відповіді* – 1.

Серед українськомовних дітей, які в анкетах для всіх ситуацій мовою спілкування обрали українську, відповіді на запитання 11 анкети (*Чи переходите Ви на мову співрозмовника?*) засвідчують помітнішу мовну стійкість, пор.: *дуже часто* – 5; *інколи, коли до мене звертаються іншою мовою незнайомі люди* – 4; *дуже рідко* – 5; *ніколи* – 6; *без відповіді* – 1.

Висновок про двомовність дітей з українськомовних родин підтверджують відповіді на запитання 7 – 10 анкети (7. *Якою мовою Ви шукаєте інформацію в Інтернеті?*; 8. *Якою мовою Ви переглядаєте фільми?*; 9. *Якою мовою Вам зручно читати?*; 10. *Якою мовою Вам доводиться читати?*). Зокрема, відповіді про пошук інформації в Інтернеті розподілено між запропонованими варіантами так:

	Українською	Російською	Англійською
<i>завжди</i>	8		1
<i>здебільшого</i>	29	5	2
<i>інколи</i>	4	26	
<i>ніколи</i>		1	26
<i>без відповіді</i>		9	12

На запитання про те, якою мовою переглядають фільми, київські школярі відповіли так:

	Українською	Російською	Англійською
<i>завжди</i>	9	2	1
<i>часто</i>	21	16	9
<i>інколи</i>	7	13	21
<i>ніколи</i>		3	2
<i>без відповіді</i>	4	7	8

Відповідаючи на запитання *Якою мовою зручно читати?*, школярі обрали такі відповіді:

	<i>Художню літературу</i>	<i>Періодику</i>	<i>Навчальну літературу</i>
українською	25	25	39
російською	1	2	
українською і російською	15	15	2
іншою	1		

Відповіді про те, *якою мовою доводиться читати*, між запропонованими варіантами розподілено так:

	<i>Художню літературу</i>	<i>Періодику</i>	<i>Навчальну літературу</i>
українською	19	25	30
російською		1	
українською і російською	22	15	11
іншою	2	2	3

Усім українськомовним дітям подобається навчатися в школі з українською мовою навчання, тож 39 із 41 переконані, що й своїх дітей колись навчатимуть в українськомовній школі. Більшість анкетованих пояснюють це природністю такої ситуації, адже українська мова для них є мовою родинного спілкування – цей варіант відповіді обрало 37 респондентів. Кілька старшокласників обрали варіант *Мені це подобається, бо я живу в Україні, тож знання української мови стане мені в пригоді в подальшому житті*, деякі з них поєднали цей варіант з першим – 7 реакцій. Один школяр запропонував свій варіант пояснення позитивного ставлення: *Бо це мова моєї Батьківщини*. І лише один респондент не знайшов з-поміж запропонованих відповідей на запитання 12 анкети *Як Ви ставитеся до того, що навчаєтеся в українськомовній школі?* прийнятної для себе варіанта, зауваживши, що його ставлення є *нейтральним*. Варто зазначити, що й у відповідях на запитання, які стосуються мовних огріхів, власних та однокласників, а також ситуацій, коли вчителі переходять на російську мову, цей учень так само обирає варіанти, які засвідчують його декларативно байдуже ставлення до мови.

Мовне середовище своєї школи 27 опитаних старшокласників з природним комфортним типом мовної поведінки вважають українськомовним, щоправда, варіант *Майже на 100 % українськомовне* обрали тільки 6 учасників анкетування (решта, тобто 21, позначили в анкетах варіант *Здебільшого українськомовне, проте зрідка трапляються ситуації, коли хтось користується російською мовою*). Відповіді на цю частину анкети корелюють з відповідями на запитання 25 (*Чи траплялися ситуації, коли Ваші однокласники на уроці починали відповідати російською мовою?*): 23 опитаних зазначили, що такі ситуації трапляються *зрідка*, а 4 респонденти вважають, що *часто*. Що ж до вчителів, то практику перемикавання з української на російську *зрідка* помічає за ними більшість українськомовних школярів. Порівняймо відповіді на запитання 19 анкети з іншими, на підставі яких оцінювали якість мовного середовища шкіл:

19. *Чи трапляється таке, що вчителі користуються російською мовою?*

	На уроці	Під час перерв	Під час позакласних заходів	У спілкуванні з батьками
<i>Ніколи</i>	12	12	7	15
<i>Зрідка</i>	25	22	26	20
<i>Часто</i>	4	6	5	3
<i>Завжди</i>		1	3	1

Мовне середовище школи як двомовне (попри українськомовний статус) схильні оцінювати 14 школярів (*Українська та російська мови використовуються приблизно нарівні – кожна у своїй ситуації: українська на уроках, російська на перервах*), причому один учень обрав варіант *Українська та російська мови використовуються одночасно навіть на уроках – залежно від того, хто яку мову обрав для спілкування*.

До оцінки мовного середовища школи учні вдавалися їй, відповідаючи на запитання 30, у якому йшлося про їхні мовні права в навчальному закладі (*У чому, на Вашу думку, виявляються Ваші особисті мовні права в школі?*). В анкеті до цього питання не було запропоновано варіантів відповіді, бо, окрім іншого, прагнули з'ясувати, який сенс старшокласники вбачають у понятті «мовні права». Власне, якість мовного середовища школи українськомовні діти часто пов'язують зі своїми мовними правами, пор.:

1. [*У чому, на Вашу думку, виявляються Ваші особисті мовні права в школі?*] На мою думку, мої особисті мовні права в школі виявляються в тому, що я розмовляю рідною українською мовою, і середовище навчання та спілкування теж українськомовне.

2. [*У чому, на Вашу думку, виявляються Ваші особисті мовні права в школі?*] В можливості хоча б десь спілкуватися рідною мовою.

3. [*У чому, на Вашу думку, виявляються Ваші особисті мовні права в школі?*] Ми маємо право спілкуватися українською мовою та вимагати цього від оточення.

4. [*У чому, на Вашу думку, виявляються Ваші особисті мовні права в школі?*] Якщо ми обираємо українськомовну школу, то маємо право і обов'язок спілкуватися лише українською мовою.

Непрямі свідчення про двомовність у школах, де проводили анкетування, отримали з відповідей старшокласників на запитання про те, як *реагують учителі на випадки, коли учні починають відповідати на уроці російською мовою*. Серед запропонованих відповідей 19 указують на те, що вчителі *ніяк не реагують, продовжуючи урок* (при цьому 14 опитаних вважають таку реакцію реакцією більшості, а 5 – декого з учителів). Утім більшість запропонованих відповідей свідчить про те, що вчителі апелюють до Статуту школи, *роблячи зауваження про дотримання мовного режиму*, – 19 респондентів зазначили, що такою є реакція більшості, а 10 – декого. У 7 анкетах для декого з учителів указана реакція *самі переходять на російську*. Без відповіді це запитання анкети залишили 9 українськомовних школярів, а 2 з них ще й додали коментар *не було випадків*.

Міркування про мовну ситуацію в закладах освіти опитані школярі висловлювали також, відповідаючи на питання 20 (*Як Ви ставитеся до того, що вчителі, попри українськомовний статус школи, користуються російською мовою?*). Діти з природним комфортним типом мовної поведінки переконані, що *українськомовний статус школи передбачає використання тільки української мови у стінах навчального закладу*, додаючи при цьому, що *правила повинні бути однаковими для всіх* (ідеться про дотримання мовного режиму учнями й учителями). Варто наголосити, що хоч деякі з опитаних висловлювалися досить категорично (*якщо рос. мова заборонена, учителі не повинні розмовляти нею; виганяв би тих, хто спілкується російською мовою; заборонив би вчителям спілкуватися і викладати російською, дітям – робити це на перервах і уроках*), не рідкість в анкетах українськомовних дітей і пропозиції з поліпшення якості мовного середовища шляхом компромісу, пор.:

5. [*У чому, на Вашу думку, виявляються Ваші особисті мовні права в школі?*] Я хочу вільно розмовляти українською, але вважаю, що знати російську теж потрібно, а через мовний режим я не можу цитувати російською, читати вголос, бо думають, що я – російськомовна. Я маю право використовувати російську як іноземну.

6. [*У чому, на Вашу думку, виявляються Ваші особисті мовні права в школі?*] Я спілкуюся українською мовою вдома і мені подобається, що в нашій школі заборонена російська. Але я б не робила це занадто суворою заборонаю. Кожен з нас розмовляє або рос., або укр., але ж ми всі однакові.

7. [*Що б Ви змінили в мовному середовищі школи?*] Я б додала у навчальний процес та позакласний час обов'язкові години спілкування мовами міжнародного спілкування (англійською, французькою, іспанською).

8. [*Що б Ви змінили в мовному середовищі школи?*] Більше толерантності.

Загальну оцінку мовної ситуації в навчальному закладі передбачало запитання 29 анкети: *Як Ви думаєте, які наслідки має двомовність у школі?* Більшість українськомовних у родинях дітей вважають, що двомовність у школі має для них негативні наслідки – таких виявилось 39. Частина з них обрала варіант відповіді *Наслідки негативні, бо, перебуваючи у двомовному середовищі, ми не знаємо на високому рівні ні тієї, ні тієї мови* – 19 респондентів; 20 реакцій має варіант *Наслідки негативні, бо мови під час паралельного використання сплутуються, через що ми робимо більше помилок*.

Не вбачають негативних наслідків двомовності шестеро опитаних з аналізованим типом мовної поведінки і тільки двоє пов'язують з двомовністю позитивні перспективи, обравши варіант *Наслідки позитивні, бо ми отримуємо досвід користування двома мовами, уживаними на території України*. При цьому один з респондентів позначив варіант з позитивною оцінкою одночасно з варіантом про те, що двомовність у школі перешкоджає засвоєнню мов на високому рівні, зауваживши, що все залежить від конкретного мовця (*в залежності від особи*).

Варто наголосити, що певна жорсткість і декларативність у дотриманні мовного режиму в школах, де проводили анкетування, не є запобіжником мовних конфліктів навіть для цієї групи дітей: 15 з опитаних зазначили, що в них мовні конфлікти в школі відбувалися. При цьому лише двоє респондентів пояснили, коментуючи свої відповіді на запитання анкети, причину конфлікту в зауваженні вчителя про дотримання мовного режиму в школі, з яким учень не погоджується, та ще двоє – своїм зауваженням учителеві. Двоє респондентів переконані, що причина конфліктних ситуацій через мову, у які вони потрапляти в школі, – у наявності українськомовних та російськомовних учнів (*учень розмовляв російською; конфліктні ситуації через мову трапляються лише серед дітей*). Усі інші випадки конфліктних ситуацій пов'язані з особистісними стосунками між учнями та вчителями, тобто мають психологічні причини, пор.:

9. [Що було, на Вашу думку, причиною конфлікту?] Учитель розмовляє російською, а я не можу зробити йому зауваження, бо це погіршить його і так упереджене ставлення до мене.

Відповіді на запитання про причину конфліктних ситуацій у школі через мову розподілено так: *зауваження вчителя про дотримання мовного режиму, з яким учень не погоджується – 2; зауваження учня вчителю про дотримання мовного режиму – 2; незрозуміння один одного, бо користувалися різними мовами – 3; намагання подратувати вчителя, який не подобається – 2; упереджене ставлення з боку вчителя, яке відчуває учень – 3.*

Відповіді на запитання про якість власного мовлення школярів, за анкетами яких зробили висновок про їхню українськомовність у більшості комунікативних ситуацій, розподілено так:

Чи припускаєтеся Ви помилок у мовленні, говорячи українською мовою?

Так	Зрідка	Ніколи
2	30	9

Чи припускаєтеся Ви помилок у мовленні, говорячи російською мовою?

Так	Зрідка	Ніколи
14	17	9

Цікаво, що ніхто з опитаних не відвідує уроків російської мови, проте майже 2/3 опитаних (зокрема, ті, хто обрав відповідь *зрідка* та *ніколи*), вважають себе компетентними в російській мові. Тільки один респондент пояснив відповідь *ніколи* тим, що *не розмовляє російською*. Більшість опитаних з цією моделлю мовної поведінки звертають увагу на мовні огріхи інших – таких, зокрема, 34 (відповідно байдужими до чужого мовлення виявилось 7 респондентів). Про ставлення до помилок у мовленні однокласників свідчить розподіл відповідей на запитання 18 анкети – *Як Ви ставитеся до помилок у мовленні однокласників? (Вони мене дратують – 9; Мені байдуже, я не звертаю уваги на мову – 8; Я вказую на помилку, раджу говорити правильно – 15; Я жартую з тими, у кого трапляється помилка – 13).*

Жоден з респондентів з природним комфортним типом мовної поведінки не обрав відповідь *Я зневажаю людей, як говорять з помилками*. Один опитаний не знайшов 3-поміж запропонованих варіантів прийнятний для себе, залишивши запитання без відповіді. Декілька школярів позначали два варіанти, зокрема третій та четвертий. З реакцій опитаних українськомовних школярів помітним є толерантне, доброзичливе ставлення до мови іншого. Цілком усвідомлюючи символічну функцію української мови як державної та шануючи рідну мову як національну цінність, київські старшокласники в коментарях до відкритої частини анкети здебільшого демонструють повагу до приватної сфери особистості, вважають мову виявом саме цієї сфери, чим пояснюють неприпустимість зовнішнього тиску та будь-якого примусу. Показовими у зв'язку з цим є кілька висловлень, пор.:

10. Треба прагнути до чистоти мови, залучаючи до цього інших (не примусово). Адже багато людей просто не мають відповідного досвіду в спілкуванні чистою мовою, або середовища, де за цим слідкують.

11. Я вважаю, що, якщо людина говорить якоюсь мовою, вона повинна володіти нею досконало, не припускати помилок, постійно над цим працювати. Не зважати на помилки, як свої, так і інших, не можна. Культурна й освічена людина повинна говорити грамотно, незважаючи на те, якою мовою вона спілкується, якщо вона говорить українською, потрібно знати її досконало, а якщо вона невпевнена у своєму знанні цієї мови, то потрібно тренуватися й удосконалювати свої мовні навички. Так само й російськомовні українці: більшість робить багато помилок, а це неправильно, якщо вони вже розмовляють російською, то і її повинні знати бездоганно.

12. Я думаю, що людина повинна спілкуватися тою мовою якою їй зручно але мені здається це не дуже добре коли людина переходить з мови на мову без причини. Краще спілкуватися однією мовою, але без помилок.

13. На мою думку, людина повинна знати декілька мов. Але першою мовою спілкування та навчання повинна бути «рідна» мова. Мова твоєї Батьківщини. Щодо «екології мови». Точніше «чистоти» мови – це культурний та освітній рівень людини, котра на ній розмовляє. Тобто це особистий вибір кожного. Але, на мою думку, поважати мову країни, в котрій ти мешкаєш чи перебуваєш обов'язок кожного.

Отже, анкетування київських підлітків, які навчаються в школах з українською мовою викладання, підтверджує висновки соціологів та соціолінгвістів про білінгвізм мовного середовища в закладах освіти. Прикметною ознакою є розподіл мов між комунікативними сферами: українська (офіційне спілкування), російська (сфера неформального спілкування), що відповідає якісним характеристикам мовної ситуації в Україні загалом. Школярі чітко розмежовують сфери вживання мов, моделюючи відповідно до них власну мовну поведінку. Київські школярі вважають, що повноцінному функціонуванню української мови в офіційних ситуаціях перешкоджає недотримання визначених правил. Неофіційні ситуації, на думку опитаних, є приватною сферою мовців, у якій не може бути й мови про примус та зовнішній тиск. У зв'язку з цим перспективи гармонізації мовного середовища в закладах освіти варто пов'язувати, з одного боку, з посиленням відповідальності адміністрацій шкіл та педагогічних колективів за дотримання передбачених нормативними документами приписів щодо мовного режиму, а з іншого – із заходами, спрямованими на утвердження української мови як засобу щоденного спілкування, підвищення її престижу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Данилевська О. Типи мовної поведінки київських школярів // Українська мова. – 2013. – №2. – С. 56 – 67.
2. Калиновська О. Мовна ситуація в сфері освіти // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2008. – С. 196 – 233.
3. Крысин Л.П. Кодовые переключения как компонент речевого поведения человека // Речевое общение: специализированный вестник. – Выпуск 3 (11). – Красноярск, 2000. – С. 61–64.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Данилевська – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу соціолінгвістики Інституту української мови НАН України.

Наукові інтереси: проблеми мовної політики, дискурс дитячої книжки, онтолінгвістика, лінгводидактика.

УДК 81'272, 811.112.2

МОВНА ПОЛІТИКА У БАГАТОМОВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (СВІТОВИЙ, УКРАЇНСЬКИЙ І ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ДОСВІД)

Ліна КУРЧЕНКО (Київ, Україна)

У статті проаналізовано український і світовий досвід мовної політики у багатомовних суспільствах і рекомендовано запровадження елементів швейцарської моделі.

Ключові слова: мовна політика, багатомовне суспільство, полілінгвізм, білінгвізм, демократія, Україна, Європейський Союз, Швейцарія, німецька мова.

The article analyses the Ukrainian and worldwide experience of language policy in polylingual societies and recommends implementing elements of the Swiss model.

Keywords: language policy, polylingual society, polylinguism, bilingualism, democracy, Ukraine, European Union, Switzerland, German language.

Ще ніколи за коротку історію незалежної української держави мовне питання не стояло так гостро. Тема надання російській мові статусу державної, що її традиційно експлуатували

протилежні частини українського політикуму в боротьбі за виборця, нині використовується як один з приводів для зовнішньої військової агресії. Зважаючи на суттєве суспільне значення мовного питання в сучасних умовах, наукове висвітлення проблеми багатомовності суспільства та залучення позитивного досвіду мовної політики інших держав заслуговують на першочергову увагу. Критично важливого значення набуває вивчення досвіду формування демократичної мовної політики багатомовних європейських держав, одним з найяскравіших зразків якої є швейцарська мовна політика. Оскільки мова є складним суспільно-психологічним утворенням, що пронизує всі сфери людського існування, до вивчення світового та європейського досвіду демократичного врегулювання мовного питання зверталися не лише соціолінгвісти (У. Аммон, Н. Мечковська, О. Селіванова), а й представники інших наук – політології, соціології, правознавства, історії тощо (І. Больман, О. Куць, Л. Мазука, Н. Пелагеша, О. Яковлева та ін.). У сучасному світі, за даними білоруської дослідниці Н. Мечковської, у 86 (45%) державах із 193 мовна політика ґрунтується на засадах полілінгвізму, при чому кількість дво- та багатомовних ситуацій щорік зростає [13]. Зокрема в Європі чимало країн мають більш ніж одну державну або офіційну мову, серед них Бельгія, Іспанія, Ірландія, Ліхтенштейн, Люксембург, Фінляндія, Швейцарія. Загальна тенденція останніх десятиліть полягає у збільшенні кількості полілінгвальних країн. Якщо дво- або багатомовність сучасних держав зумовлена їхньою історичною спадщиною, то стабільність мовної ситуації та її законодавче врегулювання – ступенем демократичної зрілості суспільства й орієнтації держави на забезпечення прав людини (державна і державна мова для громадян, а не громадяни для держави і державної мови). Аналізуючи існуючі моделі організації мовного простору, О. Яковлева виділяє серед найбільш стабільних і безконфліктних конфігурацій двомовні канадську і фінську моделі, які передбачають абсолютно однаковий державний статус двох мов попри непропорційний розподіл серед носіїв: у Канаді французька мова є державною нарівні з англійською, хоча франкофони складають 22% населення, а у Фінляндії шведська мова, на якій говорить 6% населення, має рівні права з фінською. «Загалом мовна ситуація у Фінляндії так само, як і в Канаді, характеризується збалансованістю, стабільністю, високим ступенем контрольованості з боку органів влади. Мовної проблеми як такої та суспільної напруженості, зумовленої або пов'язаної з нею, тут немає... Фінська модель двомовності ґрунтується на компромісі й консенсусі зацікавлених сторін. В її основу покладено прагнення нації, яка перебуває в безумовній більшості, не лише на словах, а й на ділі захистити права етнічної групи, що становить меншість. Такий підхід не зазнає змін навіть усупереч тому, що ця меншість належить до нації, яка має власну національну державу, до складу котрої колись входила Фінляндія» [13]. Позиція класика лінгвістики І. Бодуена де Куртене щодо відносин держави і мови була такою: "З сучасної точки зору, і держава, і область, і община мають бути позапартійними, позаконфесійними, позанаціональними" [1: 77]. Погоджуємося з Н. Мечковською у необхідності визначення ціннісних пріоритетів мовної політики: «У правовому суспільстві права особи вище прав етносу і держави. Права етносу реалізуються як права людей, що складають етнос, а держава має забезпечувати права всіх громадян незалежно від їхньої етнічної належності» [6: 119-120].

Політика багатомовності послідовно впроваджується Європейським Союзом як центральний елемент політики культурної різноманітності. Першими офіційними мовами європейського співтовариства були данська, французька, німецька й італійська. Кількість офіційних робочих мов ЄС зростала по мірі приєднання до нього нових держав і наразі складає 24, що дещо менше, ніж кількість держав-членів (28), оскільки в деяких з них офіційні мови співпадають. Вихідною точкою мовної політики ЄС і його інститутів є положення про те, що «...всі громадяни ЄС мають право доступу до офіційних документів ЄС офіційною мовою [Європейської] Комісії, і повинні мати можливість письмово звертатися до Комісії і отримувати відповідь своєю рідною мовою» [16]. Стратегія мультилінгвізму ЄС реалізується за двома напрямками: збереження мовної різноманітності та сприяння оволодінню іноземними мовами. «Група високого рівня з мультилінгвізму», створена Єврокомісією 2008 р. визначає багатомовність як: «– співіснування різних мовних спільнот усередині однієї географічної або геополітичної зони або політичної спільноти; – здатність суспільств, інститутів, груп та індивідів регулярно спілкуватися більше ніж однією мовою» [12: 2].

За даними останнього перепису населення 2001 року, українську мову визначили як рідну 67,5% населення України, російську 29,6%, інші мови –2,9% населення. Як показало соціологічне дослідження 2006 р., у родині, де вибір мови є максимально вільним, 38% громадян спілкуються лише українською мовою, 30% – винятково російською, 31% є білінгами, які обирають 380

українську або російську в залежності від обставин. Двомовними є головним чином етнічні українці та ті, хто вважає рідною мовою українську: серед етнічних українців частка двомовних в 2,7 рази більша, ніж частка двомовних серед етнічних росіян. Етнічні росіяни та ті, хто рідною мовою називає російську, є здебільшого одномовними: відповідно 80 та 85% говорять лише російською. Цікаво, що громадяни України в цілому добре знають як українську, так і російську мови, причому останню – дещо краще. За даними соціологічних опитувань, "вільно або на достатньому рівні" українською володіє 86%, а російською – 92% населення [5].

Сучасна мовно-політична ситуація в Україні значною мірою склалася як реакція на тривалий історичний досвід мовно-культурних утисків з боку Російської імперії, а потім Радянського Союзу, де російська мова де-факто була мовою політичної влади та офіційно-культурного істеблшменту, а мова титульної нації була витіснена до повсякденно-побутової сфери і в зв'язку з цим набула зниженого соціального статусу, «що спричинило обмежене використання української мови як державної й призвело до звуження її функцій на більшій частині території України, до гальмування природнього розвитку її системи, вдосконалення функціональних стилів. Усе це неминуче вело до денационалізації українського народу, гальмувало його національно-духовний розвиток» [8]. Законодавче оформлення статусу української мови як державної бере початок від часів УНР, яка законом Директорії у січні 1919 р. проголосила українську мову державною із збереженням прав національних меншин, а 15 лютого 1919 подібний закон прийняла Західно-Українська Народна Республіка. Статус української мови, близький до державного, гарантувався «Положенням про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури» ВЦВК РНК УСРР від 6.07.1927, у якому було проголошено досить демократичні – навіть із сучасної точки зору – засади мовної політики, орієнтовані на повагу до прав і свобод кожного окремого громадянина, а саме: «1. Мови всіх національностей, що залюднюють територію Української Соціалістичної Радянської Республіки, є рівноправні. 2. Кожний громадянин будь-якої національності має право в своїх зносинах з державними органами користуватися рідною мовою, державні органи повинні, на бажання кожного громадянина, свої зносини з ним провадити його рідною мовою. 3. Кожний громадянин на всіляких прилюдних виступах, а також у цілому громадському житті має право вільно користуватися своєю рідною мовою. 4. Відповідно до переважного числа людности УСРР, що говорить українською мовою, обрати, як переважну мову для офіційних зносин, українську мову. 5. В національно-територіальних адміністративних одиницях, що їх у встановленому порядку визначає Уряд в УСРР, переважною мовою для офіційних зносин є мова відповідної національності, що становить більшість у такій адміністративній одиниці» [9]. Державні органи зобов'язувалося звертатися до громадян за будь-яких обставин українською мовою, а також, коли йшлося про закони та інші важливі державні акти, російською та мовами національних меншин. В той же час громадяни України мали право звертатися до держави і вимагати відповіді будь-якою мовою, яку вважали рідною.

У 1930-х роках шовіністичні сталінські репресії звели здобутки державності української мови нанівець [11: 48-212]. Лише коли Радянський Союз почав розхитуватися під впливом демократичних тенденцій періоду «перебудови», Верховна Рада УРСР 28.10.1989 прийняла Закон «Про мови в Українській РСР», який діяв аж до 2012 р. Визначалися такі пріоритети мовної політики: «Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності. Виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР, а російської мови як мови міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР – обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки. Вибір мови міжособового спілкування громадян Української РСР є невід'ємним правом самих громадян» [2: 1]. Ст. 5 гарантувала громадянам право «користуватися своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою», «звертатися до державних органів, підприємств, установ і організацій українською чи іншою мовою їх роботи, російською мовою або мовою, прийнятою для сторін», а відмова службової особи прийняти і розглянути звернення громадянина з посиланням на незнання мови його звернення мала тягнути за собою відповідальність. Рішення по суті звернення мало оформлюватися українською чи іншою мовою роботи органу і за бажанням громадянина могло бути видане йому в перекладі російською мовою [2: 1]. Закон, прийнятий за радянської доби, не враховував нових адміністративно-політичних реалій незалежної України і дещо

звужував права громадян на обопільне спілкування з державними органами рідною мовою, крім української та російської. І зрештою Конституцією України 1996 року у ст.10 було встановлено: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом» [3]. Деякі характеристики цього стисло сформульованого несли в собі потенціал для неоднозначних трактувань і зловживань з метою навмисного роздмухування національних суперечок. По-перше, визначивши статус української мови як державної, ні Конституція, ні закон не містили дефініції поняття «державна мова». По-друге, залишивши в дії Закон про мови в Українській РСР 1989 р., парламент створив юридичну суперечність між статусом російської мови як мови національної меншини за Конституцією і як мови міжнаціонального спілкування за законом. Така невизначеність послужила підставою для депутатського звернення до Конституційного суду, який своїм рішенням від 14 грудня 1999 р. дав таке тлумачення державній мові: «Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя» [10]. Положення частини першої статті 10 Конституції України, за яким державною мовою в Україні є українська мова, треба розуміти так, що «українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя. Поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України. Мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах України є українська мова...» [10]. Після прийняття зазначеної постанови суддя Конституційного суду О.Мироненко оприлюднив свою окрему думку, зауваживши про неприпустимість регулювання політично-ідеологічних питань, яким є питання державної мовної політики, судовою гілкою влади. Піддавши критиці змішування понять державної (центральні органи влади) і публічної (місцеві органи самоврядування і громадянське суспільство) сфер, він наголосив на неприпустимості імперативного державного втручання до тонких гуманітарних сфер особистості, адже право мислити і спілкуватися певною мовою є майже таким же природним, як право дихати повітрям. «Резолютивна частина Рішення, – вважає О.Мироненко, – не відокремлює "державного" від "недержавного", тобто не враховує фундаментальне конституційне положення про зверхність людини над державою, а навпаки, відсуває особу у вже звичне для неї становище "безпорадного гвинтика" у державному механізмі» [7]. Суддя доводить шкідливість правового тиску у мовному питанні і обстоює необхідність мовного плюралізму: «Історія української мови це повністю підтверджує. Силою законів, указів та інших актів її намагались як знищити, викорчувати (імперська Росія), так і нав'язати, тобто провести суцільну українізацію суспільства (початок радянського періоду). І ті, і інші спроби завершилися крахом. А, скажімо, така ж поліетнічна держава, як і Україна, Бельгія після тривалої мовної конфронтації закріпила у статті 23 Конституції правило: "Використання мов, прийнятих у Бельгії, не є обов'язковим; воно може бути регламентовано лише законом і лише стосовно актів державної влади та для судочинства". Всім відомо, що авторитет цієї країни, її суверенітет і незалежність залишаються недоторканими» [7]. Солідаризуючись з Бодуеном де Куртене щодо бажаності наднаціонального і надмовного характеру держави і О. Мироненком щодо первинності прав і свобод громадян по відношенню до держави, далі ми додатково аргументуємо реалістичність і соціальну плідність такої позиції швейцарським досвідом мовної політики.

Мовна політика Швейцарії вже неодноразово потрапляла в центр уваги українських дослідників (Л. Мазука, О. Яковлева, Л. Курченко та ін.) як взірць демократичного вирішення мовного питання у багатомовному суспільстві. Швейцарія, населення якої на 2014 рік складає 8,1 млн чоловік, має **чотири офіційні мови** (німецька, французька, італійська, ретороманська), які поширені у чотирьох мовних регіонах. Із 26 кантонів 17 є німецькомовними, 4 франкомовними, існує 1 італомовний кантон, 3 двомовні (німецька і французька) і один тримовний (німецька, італійська, ретороманська). Кількісний розподіл мов вкрай нерівномірний: німецькою спілкується 64,9% населення, французькою 22,6%, італійською 8,3%, ретороманською 0,5% [17].

Швейцарська конфедерація, яка історично утворилася через об'єднавчі прагнення кантонів, свідомо того, що підтримка національної єдності різних народностей вимагає постійних цілеспрямованих державних зусиль. Багатомовність Швейцарії є не лише елементом національного колориту, але й однією з першочергових складових державної політики. Конституція конфедерації визнає чотиримовність країни і гарантує розвиток взаєморозуміння та спілкування між мовними спільнотами. Конституційні засади конкретизовано в Законі про мови, ухваленому Конфедеративними Радами 2007 року і введеному в дію на початку 2010 року. Швейцарська мовна політика ставить перед собою подвійну мету: з одного боку, розвиток взаєморозуміння між мовними спільнотами, а з іншого – формування мовної індивідуальності кожної особистості і вдосконалення володіння нею як рідною, так і іноземними мовами [14]. Тобто, замість нав'язування всім громадянам мови більшості населення як офіційної (а зауважимо, що 64,9% німецькомовного населення Швейцарії цілком співставні з 67,5% населення України, для яких рідною є українська мова), швейцарське суспільство йде шляхом визнання рівності і державності всіх чотирьох мов корінних етнічних спільнот незалежно від частки у загальному населенні. Кожний громадянин Швейцарії має право звертатися до державних органів і отримувати від них відповідь своєю рідною мовою, а державний орган має організаційно і фінансово забезпечити переклад, якщо держслужбовець цієї мови не розуміє. Так виглядає на практиці «позамовність» держави, за яку виступав Бодуен де Куртене, і примат особи над державою, який обстоював суддя О. Мироненко.

Мовна ситуація Швейцарії з початку нового сторіччя зазнала суттєвих змін за рахунок глобалізації економіки та міграції. На відміну від відносно стабільного мовного складу корінного населення, частка населення, яка в якості рідної мови вказує іноземну, стрімко зростає: якщо за останні 30 років ХХ ст. частка носіїв іноземних мов зросла лише на 4,5 відсоткові пункти з 4,0% до 8,5%, то лише за перші 12 років нового століття вона вже досягла 21%. За даними статистичного відомства Швейцарії, у 2012 році англійською мовою на роботі у швейцарських закладах спілкувалося близько 800 тис. чоловік, що вдвічі більше, ніж італійською (близько 400 тис.) і дещо менше, ніж французькою (1,2 млн). Літературною і швейцарською німецькою мовою в офісах спілкувалися близько 5 млн чоловік, а ретороманською менше 20 тис. [17]. Володіння іноземними мовами, перш за все англійською, набуває для швейцарців все більшого значення з двох причин: глобалізація і європейська інтеграція, з одного боку, й необхідність участі у світовому науковому прогресі та обміні знаннями, з іншого. Оволодіння ж мовами інших кантонів, а також мовами міграції (португальською, іспанською, сербсько-хорватською, албанською, турецькою) сприяє успішній комунікації всередині суспільства. Тому розвиток мовної компетенції громадян, яка передбачає не лише знання, але й адекватне застосування мови з точки зору мети комунікації та культурних традицій і очікувань суспільства, є одним з актуальних завдань швейцарської мовної політики. Позатим швейцарське мовне законодавство опинилося перед викликом нових мовних реалій, адже кількісно мовні меншини емігрантів набагато переважають корінну ретороманську мовну меншину. Пошук балансу між необхідністю суспільної інтеграції нових мовних меншин та надання їм рівних можливостей у мовних питаннях без зміни конституції також пролягає по осі багатомовності індивіда. Оскільки традиційно у швейцарських школах вивчають щонайменше дві внутрішні офіційні мови, а також англійську, то пересічний швейцарець автоматично виступає носієм кількох європейських мов міжнародного значення і тим самим отримує значну конкурентну перевагу на міжнародному ринку праці. Цю новітню перевагу полілінгвізму швейцарське суспільство тільки починає усвідомлювати і капіталізувати. Зокрема, дедалі більше середніх і вищих шкіл переходять на двомовне викладання, де частина предметів викладається мовою інших кантонів або іноземною мовою. Таким чином учням одночасно надаються і предметні, і поглиблені мовні знання.

Слід підкреслити активну роль швейцарської держави й університетів у збереженні «мовного миру» як однієї з базових цінностей швейцарської ідентичності. Для вивчення актуальної мовної ситуації, визначення мовних проблем у різноманітних сферах (школа, бізнес, право, політика, міграція, ідентичність тощо) та розробки наукових засад мовної політики, у Швейцарії проводяться масштабні довгострокові дослідницькі заходи, як-от національна дослідницька програма NFP56, яка тривала з 2003 по 2009 рік, охоплювала 26 проектів загальною вартістю 8 млн франків і в якій брали участь усі університети Швейцарії та інші заклади. За словами керівника програми В. Гааса, «легендарний мовний мир у Швейцарії справді являє собою

політичний і культурний здобуток великої цінності. Будь-який здобуток слід виборювати знову і знову, він не є гарантованим раз і назавжди» [14: 8].

Таким чином, мовна політика, що базується на засадах державного полілінгвізму, застосовується майже у половині держав світу і на протязі останніх десятиліть набуває дедалі більшого поширення. Вибудовування державної мовної політики на засадах полілінгвізму є перевіреним ефективним засобом творення безконфліктного демократичного суспільства. Мова є важливим, але далеко не єдиним засобом формування національної та громадянської ідентичності. Часто повторюваний постулат про те, що «українська мова є визначальним чинником ідентичності української нації» [5], є дещо перебільшеним у частині «визначальності» мови. Громадянська зрілість українського суспільства, доведена новітніми історичними подіями, ставить питання про необхідність переходу від романтично-націоналістичного періоду державотворення до більш зрілих демократичних засад первинності особи щодо держави, зокрема, і в мовному питанні. Досвід мовної політики Швейцарії, а також багатьох інших дво- або багатомовних демократичних країн, зокрема Канади, Бельгії, Фінляндії, Люксембургу заслуговує на термінове і комплексне вивчення і застосування, так само як і засади мовної політики ЄС, членом якого Україна прагне стати. Полілінгвізм закладено в основу законодавства ЄС як базова європейська цінність, мовна політика Євросоюзу націлена на формування єдиного комунікативного простору, де кожний громадянин має право доступу до важливої інформації рідною мовою, але з свого боку має володіти, крім рідної, щонайменше двома іноземними мовами. Україні важливо зосередитися на подоланні мовного бар'єра до європейського комунікативного простору в частині державного забезпечення навчання дітей та дорослих європейським мовам, з одного боку, і переглянути внутрішню мовну політику з урахуванням демократизації суспільства і світового досвіду мовного миру, з іншого. А перш ніж будувати політичні і юридичні конструкції на понятті «державна мова», соціолінгвістам, юристам і політикам слід дійти консенсусу щодо дефініції цього поняття, зокрема визначитися з приматом держави і її мови над громадянином чи навпаки, розмежувати поняття «державна мова» як мова інститутів центральної державної влади, «офіційна мова» як мова ділової і публічної сфери, а також «національна мова» як мова титульної нації держави Україна, з одного боку, і «рідна мова» або «мова комфорту» як мова, на якій особа мислить і якою їй найзручніше спілкуватися, з іншого.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бодуэн де Куртенэ И. А. Национальный и территориальный признак в автономии. – СПб, 1913. – 84 с.
2. Закон «Про мови в Українській РСР» [Електронний ресурс]. – К., 1989 // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>.
3. Конституція України. – К., 1996 // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Мазука Л. І. Досвід Швейцарії у забезпеченні толерантного співіснування етнічних груп // Стратегічні пріоритети. – 2008ю – №1(6). – С. 53-58.
5. Медведєв О. Мовний баланс України [Електронний ресурс] / О.О. Медведєв. – Київ. – // Режим доступу: http://uaabooks.info/ua/book_market/analytics/?pid=2386.
6. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика: Пос. для студентов гуманитар. вузов и учащихся лицеев. – 2-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 207 с.
7. Мироненко О.М. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О.М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі про застосування української мови [Електронний ресурс]. – Київ. – 16.12.1999. – // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99/paran54#n54>.
8. Німчук В.В. Державна мова // Українська мова: Енциклопедія [Електронний ресурс]. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2000. – <http://litopys.org.ua/ukrmova/um14.htm>.
9. Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури: Постанова Всеукраїнського ЦВК РНК УСРР від 6.07.1927 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP270008.html.
10. Рішення КСУ у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) [Електронний ресурс]. – К., 1999 // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99/paran54#n54>.
11. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні. – 2-е вид. – Нью-Йорк, Торонто, Сідней, Париж: Наук. товариство ім. Шевченка, 1969. – 318 с.
12. Стрельцов В.Ю. Формування європейського мовного простору як передумова розвитку європейського врядування [Електронний ресурс]. – Харків: НАДУ, 2010 // Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-2/doc/4/04.pdf>.
13. Яковлева О. Моделі організації мовного простору в Європі: контрактивний аспект [Електронний ресурс] // Віче. – 2012. – №2. – // Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/3342/>.
14. Haas, Walter. Können Sprachen ein Problem für den mehrsprachigen Staat sein? / Sprachenvielfalt und Sprachkompetenz in der Schweiz: Porträt des Nationalen Forschungsprogramms NFP 56. – Bern: SNF, 2006. – 78 S. – S.8.

15. EU administration: staff, languages and location [Електронний ресурс]. – http://europa.eu/about-eu/facts-figures/administration/index_en.htm.

16. European Commission: Supporting Language Diversity in Europe [Електронний ресурс]. – http://ec.europa.eu/languages/policy/language-policy/official_languages_en.htm.

17. Sprachen, Religionen: Daten, Indikatoren [Електронний ресурс]. – Neuchatel: BAFS, 2014 // Режим доступу: <http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/05/blank/key/sprachen.html>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ліна Курченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови факультету міжнародної економіки і менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, гендерна лінгвістика, мовна політика, когнітивна лінгвістика, критичний дискурс-аналіз, німецька мова.

УДК 811.161.2'373.45

АНГЛІЦИЗМИ В СОЦІАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІЙ ФУНКЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Ольга ЛАПІНСЬКА (Дніпропетровськ, Україна)

Стаття присвячена аналізу англiцизмiв в українському художньому тексті, вжитих у соціально-стилістичній функції. Значну кількість лексики англійського походження у наведених прикладах відносимо до молодіжного жаргону. Серед професійних жаргонізмів, що побутують у досліджуваних творах, виділяємо такі групи: жаргон музикантів; комп'ютерний сленг; сленг зв'язків із громадськістю; торгово-економічний жаргон; жаргон назв людей за статтю, віком, расовою належністю.

Ключові слова: англiцизми, жаргонізми, жаргон, сленг, український художній текст.

The article deals with the analysis of Anglicisms in Ukrainian fiction, used in the social and stylistic function. A lot of English words in these examples belong to the youthspeak (youth slang). Among buzzwords, used in the analyzed works of fiction, there are such groups as: musicians' slang; techspeak (computer slang); PR slang; trade and economic slang; slang as people's names by gender, age and race.

Keywords: Anglicisms, jargon, slang words, Ukrainian fiction.

Протягом кількох останніх десятиліть вплив англійської мови як панівного чинника глобалізаційного процесу спостерігаємо в усіх галузях мовної комунікації. Цьому впливу підпала й мова українських художніх творів кінця ХХ – початку ХХІ ст., характерною рисою яких є насиченість англіцизмами. Українські письменники активно використовують численні англійські запозичення не лише в номінативній функції, а й у стилістичній, зокрема в соціально-стилістичній.

Соціально-стилістична функція англіцизмів виявляється в їхньому вживанні для розкриття мовленнєвого узусу представників різних соціальних груп. Напр., описуючи молодіжну проблематику, письменники стикаються з необхідністю відображення характерних рис мовленнєвої комунікації, властивій молодіжному середовищу, тобто з використанням молодіжного соціолекту.

Для розкриття особливостей молодіжного соціолекту автори художньої літератури вводять до тексту іншомовні слова та вислови переважно англійської й американської етимології, типові для молодіжного жаргону. Відомо, що молодіжний соціолект формується в результаті комплексного впливу різних чинників: вікових, психологічних, соціальних і спрямований на реалізацію експресивної функції мови. Попри наявність стилістично нейтральних еквівалентів в українській мові, іншомовні лексеми використовують у молодіжному сленгу, адже мета цього вживання не номінація предметів і явищ дійсності, а підсилення виразності висловлювання, заміна «недостатньо виразних» питомих слів на англіцизми, які мають ефектне звучання.

Поняття «сленг» і «жаргон» вивчали багато зарубіжних і вітчизняних науковців: М.В. Арапов, Е.М. Береговська, Н.С. Іванова, М.П. Кочерган, А.В. Лебедева та ін. Жаргонну лексику, сленг англомовного походження в українському мовознавстві, зокрема в друкованих ЗМІ, досліджували В.П. Сімонок [14], Л.О. Ставицька [16; 17], Н.В. Третяк [19; 20] тощо. Комп'ютерний і молодіжний сленг й інтержаргон – Л.А. Ярошук [21], Ю.В. Керпатенко [9; 10] та ін. Але такі лексеми потребують ретельного аналізу й у мові сучасної художньої літератури.

Метою нашої статті є аналіз англомовних запозичень у соціально-стилістичній функції в мові українського художнього тексту кінця ХХ – початку ХХІ для передачі додаткової відомості про вік, рід занять персонажів, їхню належність до певного прошарку суспільства, норму поведінки.

Жаргонна лексика – це одне з найбільш суперечливих мовних понять. Важко віднайти будь-який інший лінгвістичний феномен, з приводу якого так діаметрально протилежно розходилися б

думки мовознавців. У традиційному українському терміновживанні відбувається змішування понять «жаргон – суржик» [14: 34]. Саме тому термін «жаргон» часто замінюють терміном «сленг» у термінологічному сенсі. У сучасному мовознавстві не існує однозначної диференціації термінів «жаргон» і «сленг». Молодіжний жаргон часто називають сленгом. Цю думку відстоюють лінгвісти Є.Г. Борисова-Лукашанець, А.Н. Мазурова, Л.А. Радзиховський [13: 34]. А І.Р. Гальперін, навпаки, розрізняє ці поняття, вказуючи на те, що жаргон має соціальну, а не місцеву належність, являє собою кодову систему, якій відповідає окреме словникове значення. Сленгу ж, на відміну від жаргону, трактовка на потрібна. Вчений зазначає, що жаргон у свою чергу може стати сленгом [22: 104-116; 6: 114]. «Жаргонізми, або сленгові слова, – слова, властиві розмовній мові людей, пов'язаних певною спільнотою інтересів», – стверджує М.П. Кочерган [11: 215]. Дослідниця Л.О. Ставицька пропонує розрізнити поняття «жаргон» і «сленг», подаючи таке визначення: «Сленг – це практично відкрита мовна підсистема, ненормативних, стилістично знижених лексико-фразеологічних одиниць, які виконують експресивну, оцінну (звичайно негативну) та евфемістичну функції» [16]. Поняття «жаргон» історично вказує на вузькість семантичного поля та на обмеженість групи його носіїв. А мовне середовище усного спілкування великої кількості людей, яке відрізняється від мовної норми, називається «сленгом» [16].

Поняття «сленг» і «жаргон» ототожнюють автори багатьох праць. Отже, спираючись на визначення Ю.Д. Арапова, В.В. Гуревич, М.П. Кочергана [11; 8; 1], словники іншомовних слів [5; 18; 2; 15; 23], у статті використовуємо «сленг» і «жаргон» як синонімічні поняття.

Одним із найчисленніших і найпомітніших вікових різновидів соціальних діалектів є молодіжний жаргон, який виконує значну кількість функцій, часто полярних щодо основного призначення, що зумовлює причини масштабності його поширення в різних сферах і визначає домінуючі способи репрезентації. Оскільки жаргон виступає як предмет ідентифікації, він належить до засобів соціального об'єднання і виконує інтегративну функцію (здійснюється шляхом об'єднання народів, соціальних верств, країн). Дослідниця Н.С. Іванова зазначає: «Використання жаргонної лексики сприяє також капсуляції учасників всередині конкретного соціуму, а вибір особливих мовленнєвих кодів дозволяє реалізувати диференціальну функцію» [12: 123].

Стилістичний спектр жаргонної лексики – від жартівливо-іронічного до згрубіло-вульгарного – залежить від ціннісної орієнтації й характеру соціальної групи: вона має відкритий чи замкнений характер, органічно входить до суспільства або протиставляє себе йому. У замкнених групах жаргон є сигналом, який розрізняє «свого» і «чужого», а іноді – це засіб конспірації.

Вживаючи в тексті жаргонізми, автори створюють враження, що персонажі намагаються підкреслити їхню належність до окремої соціальної групи людей, які хизуються модними, престижними словами, поняттями, доступними лише малому конкретному соціуму. Напр.: «Гру я дивився з бригадою *фанів* з Німеччини»; «... щоби Китай, але без ... Мао, щоби там не було ніяких *бойз-бендів*, *селф-мейд-менів*, *мідл-класу*, інтелектуалів й *андеграунду*...»; «... я впевнений, що ніхто інший не спілкувався зі стількома *аутсайдерами*, які, коли добре подумати, і складають сіль нашого пошматованого дотаціями й дефолтом суспільства...» (С. Жадан); «Стоїш в університетському *даблі*, куриш»; «Дівчата купують усього, що потрібно для веселого *факсейшену*, як називає такі заходи Коля»; «... сильнішого кайфу і *драйву* вона ще не відчувала»; «Закурюєш, відсorbуючи з *батла* великий ковток вина»; «Незмінні чорні кеди, клітинчаста сорочка навипуск, потерта *джинса*, довгий *хаер*, велика срібна серга у вусі, саморобний *бег* на плечі – витвір невтомного умільця Африки»; «Інші мовчки сидять за столиками, потягуючи коктейлі в очікуванні *данс-пати*» (В. Терлецький); «Мене звали на толоці *Дред*. Зрозуміло, через мою «зачіску» (якщо не користуватися сленгом. Але сленгом не так то просто не користуватися...). Важко собі уявити зараз мене з *хайром* до пояса, заплетеним у *дреди*...»; «Рівно десять *баксів* складав наш сьогоднішній денний заробіток» (С. Поваляєва); «допіру тут кулі вганяли у лузи / пізніше активно ставили міні / тепер переможців вважають за *loser* / тоді потерпілих сприймали як *winner*» (І. Бондар-Терещенко).

Більшість англіцизмів у наведених реченнях можна віднести до молодіжного жаргону. Адже певні жаргонізми є надбанням невеликих груп молоді (молодіжний жаргон) та професіоналів у певній галузі мистецтва, науки тощо (професійний жаргон). Серед професійних жаргонізмів, що побутують у досліджуваних творах, виділяємо такі групи:

1) жаргон музикантів: *банд/бенд* (група музикантів, ансамбль), *саунд* (звук, звучання), *саундчек* (перевірка звуку перед виступом), *бітли* (“The Beatles”), *данс-програма* (музична

програма) *фолк* (поп-музика, що ґрунтується на народних мелодіях), *ворлд-музика* (світова музика). Напр.: «Всяка дивовижа, втім, має свою історію, і Янові пригадується, що перші *джаз-банди* Нью-Орлеана супроводжували своїх перших слухачів не кудись, а в останню путь...» (М. Соколян); «Першою виходить на ганок Альона, місцева Вітні Х'юстон, талановита співачка, що мріє зібрати власний *бенд*»; «Ви шоковані, бо флейта у вашому *саунді* несе одне з основних, концептуальних навантажень, як в музиці, так і в ідеології групи»; «... тому дізнатися про початок концерту, *саундчек*, обід, гонорари практично ні в кого»; «... у концерті беруть участь ваші друзі танцюристи з цілою *данс-програмою*» (В. Терлецький); «... їхній керівник збирав *фолк*, який вони потім виконували»; «... і їх запросили до Німеччини виступити на великому *фолковому фестивалі*»; «... на лейбі «Акула», що спеціалізується на *ворлд-музиці*...» (С. Жадан); «*бітли* не бачили *бітлів* / приплив не знає про відплив / я не згадаю що там плів / по ящику в режимі *live*» (І. Бондар-Терещенко).

2) комп'ютерний сленг: *юзер* (користувач), *гакер/хакер* (комп'ютерний хуліган, зломлювач), *чат* (спілкування), *i-мейл* (електронна пошта): «Чайники – це не те, що справжні *юзери*»; «Саме ця, на думку Есміральди, шляхетна риса відрізняє *юзерів* вищої категорії... від *гакерів*»; *крекати* (ламати): «... він любив «*крекати*» ігри, як на *гакерському* жаргоні позначалося вміння зламати програмний захист і потрапити в нутрощі програми, на якій побудована гра»; *зайнсталювати* (встановити): «До Клайда зверталися всі, хто не міг *зайнсталювати* щось із неліцензійного «паленого» компакт-диска» (Н. Сняданко). Відмінність комп'ютерного сленгу від звичайного жаргону полягає у наявності його писемної форми, яка навіть домінує над усною, що надає стабільності та дозволяє фіксувати факти і явища, пов'язані з комп'ютерним сленгом [9: 80];

3) сленг зв'язків із громадськістю: *піарщик*: «Політтехнолог навіть пожалкував, що досвідом прадавнього *піарщика* Грицька Отрепнева йому навряд чи вдасться скористатися» (Д. Джангіров);

4) торгово-економічний жаргон: *прайс* (ціна): «Потенційний клієнт уважно вчитувався в «елітний» *прайс* – його очі повільно повзли на лоба» (Д. Джангіров);

5) жаргон назв людей за статтю, віком, расовою належністю: *бой* (хлопець), *герла/герличка/герлиця* (дівчина), *супермен, супергійорл, супербой, піпл* (люди), *гін олдовий* (старий), *нігер/нігер* (негр): «*Піпл*, у вас раптом ганджі немає»; «... горня з чаєм без цукру в долонях – як осяяне коханням личко юної, теплої, незнайомої, але близької *герли*...»; «У Трубі ми несподівано чіпляємо чувака, що сидить біля акваріума навпочіпки, у гангстерському шкіряному пальті та елегантному капелюсі «Якось в Америці» (чувака звать Стоун, він басист сайкобілів «Робін-бонс»), а потім *герличку* з Москви, яка називається Пуговка, і яку ми одразу починаємо називати Гудзиком»; «Ітс ізі ту кіл а *нігер*»; «... а це – баян десятикубовий, якого вмазує *гін олдовий* в централку обдовбаной *герлиці* ...» (С. Поваляєва). Останнє речення є пародією на англійський дитячий вірш. Слова *герла/герличка/герлиця, піпл* – є сленгом літературних персонажів у романі С. Поваляєвої «Замість крові»;

6) жаргон мотоциклістів: *байкер* (мотоцикліст), *байк* (мотоцикл): «... де *байкер* може кататися на *байку*...» (С. Поваляєва).

Розглянуті професійні жаргонізми вжито як образно-експресивні, лаконічні слова та вислови, що мають нейтральні відповідники і побутують переважно в усному мовленні людей певної професії чи роду занять, об'єднаних спільними інтересами, належністю до певного соціально-професійного соціуму [19: 9].

Лінгвіст Е.М. Береговська зазначає, що «коли ми зустрічаємося зі сленгізмами не в словнику, а в живому мовленні, то це мовлення не жаргонне, а лише жаргонізоване – окремі вкраплення сленгізмів на фоні нейтральної або фамільярної лексики» [3: 36]. Визначаючи потужний вплив жаргонної лексики на літературну мову, Н.В. Третяк наголошує, що мова художньої літератури є «тим плавильним казаном, де спостерігається динаміка переходу *жаргон* – *жаргонізована мова* (*загальний сленг, загальний жаргон*) – *просторіччя* – *літературна мова*» [20].

Розвиток мови і суспільства призводить до оновлення лексичного складу жаргону, що відображає віяння моди на нові експресивні слова. Безумовно, жаргон не може існувати як стійка (стала) лексична система, адже кожне покоління вносить у мовлення нові слова та вислови. Жаргонізми, вживані в сучасній художній літературі, свідчать про моду на іншомовні слова, про престиж англійської мови, бажання продемонструвати знання мови, належність до елітної частини суспільства: «Переважна більшість студентів уже не повертається після неї на пари, розпорозившись по барах, парках і *флетах*»; «Злодей розбив пляшкою *фейс* їхньому

бритоголовому ватажкові...» (В. Терлецький); «– Ти собі *джипака* придбав, чи що? Лохо-дитяча мрія *кейм тру?*» (І. Карпа); «*Фореватугеза*» (С. Андрухович); «... щоб без кінця *«ланчувати»* бандитів пера...» (П. Загребельний); «Амбітні плани Есмеральди Клайда заходили аж так далеко, щоб продати гру компанії “Microsoft”, а на отримані гроші купити дві машини з найкращою конфігурацією, можливостями для *абтрейту* і нормальної роботи» (Н. Сняданко); «... у повітрі стоїть густий сивушний дух, дух блювотиння і *легалайзу*, що його несвідома місцева молодь помилково сприймає за дух непокори» (С. Жадан).

У наведених прикладах іншомовні жаргонізми виражають бажання молодих людей бути сучасними, модними, розкривають ціннісні орієнтації. Уживання в текстах художньої літератури «жаргонізованої» лексики є одним із найефективніших засобів вираження експресивної оцінки, яка, однак, нерідко буває виявом мовної агресії, адже жаргонізми в художній літературі досить часто постають засобом негативної оцінки персонажів.

У писемних текстах є модним використання лексичних одиниць і висловів, що інколи відзначаються вузькою сферою їх поширення. Мовна свідомість авторів характеризується активним сприйняттям мовних змін, завдяки чому вони відтворюють у літературі те, що відзначається як модне і відповідно репрезентується в модних словах. На думку Ю.В. Бічай, «модні слова – це специфічний шар лексики, що містить слова іншомовні і стилістично обмежені, які відрізняються незвичайністю звучання і семантики, високою частотою використання, тобто такі, що перебувають у фокусі загостреної мовленнєвої уваги сучасної людини» [4: 2].

Мова сучасної художньої прози та поезії перебуває під впливом «мовної моди». До «модних слів» зараховуємо експресивно-забарвлені слова та вислови, а також стереотипні, стандартні, шаблонні звороти мови: мовні штампи, кліше, популярні в певний період як у художніх текстах, так і в мові взагалі [7:12]. У мовленні молоді англіцизми віддзеркалюють ті реалії, те середовище, в якому вона живе: «Вражений досконалістю *бренду*, він посміхнувся...»; «Нестор Євграфович довго не міг заснути – ані рахування, ані *автотренінг* не допомагали» (Д. Джангіров); «Червоний – колір фемінізму», – пояснювала нам англійською наша американська інструкторка тоном, який не міг викликати заперечень, тож я вирішила промовчати про свої асоціації, пов'язані з цим кольором та зовсім іншим «ізюмом», походження якого не мало нічого спільного ні з жіночим *релаксом*, ні з трансцендентальною медитацією» (Н. Сняданко); «Дзвінок від мертвого *боса*, проте, складав гідну конкуренцію» (М. Соколян); «... голівудівські *вестерни*» (С. Жадан); «Аби лиш це не перетворилось на якесь типу спілкування в *чаті*»; «... здертих оголошень, роздрукованих *i-мейлів*...» (І. Карпа); «Я ж розжилася на власний *імідж* – / Мені вже троянди шлють у готель!» (О. Забужко).

Жаргон має відкритий характер і зазвичай виникає в невеликих групах мовців, об'єднаних за віковою ознакою, за ознакою професії, захоплен, стану в суспільстві. Ужиті лексеми англійського походження зрозумілі передусім молодим читачам художніх творів, де введення іншомовних слів передає колорит сучасного життя молоді, її захоплення тощо. Художня література кінця ХХ – початку ХХІ ст. запозичила значну кількість «модних слів», до яких відносимо і сленг. Аналізуючи наведені англіцизми-жаргонізми, робимо висновок, що мовний смак і його крайність – «мода» на демократизацію мовних норм виявляються в інтересі до жаргону (сленгу), який вийшов з обмеженої сфери вживання й активно функціонує в художніх текстах.

Дослідження англіцизмів показує, що ці іншомовні елементи, використані в соціально-стилістичній функції, характеризуються частотністю вживання в художніх творах сучасних українських письменників. Вони мають значний прагматичний потенціал: окрім передачі значення, що міститься в їхній семантиці, елементи іншої системи спрямовані на реалізацію певної настанови письменника, а саме: намагання дати характеристику персонажам, передати додаткові відомості про їхній характер, норму поведінки, світосприйняття.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арапов М. В. Сленг / В. М. Арапов // Большой энциклопедический словарь / под ред. Н. В. Ярцевой. – 2-е изд. – М., 1998. – 461 с.
2. Базовый словарь лингвистических терминов: сост. Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попко. – К.: Изд-во Государственной академии руководящих кадров культуры и искусств, 2003. – 192 с.
3. Береговская Э. М. Молодежный сленг: формирование и функционирование / Э. М. Береговская // Вопросы языкознания. – 1996. – №3. – С. 32-41.
4. Бічай Ю. В. «Модні слова» в сучасній російській мові (на матеріалі тлумачних словників і мовленнєвої практики мас-медіа кінця ХХ – поч. ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / Ю. В. Бічай. – Д., 2003. – 20 с.
5. Большой словарь иностранных слов / сост. А. Ю. Москвин. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 816 с.

6. Гальперин И. Р. О термине «слэнг» / И. Р. Гальперин // Вопросы языкознания. – 1956. – №6. – С. 107 – 114.
7. Гудима Н. В. Семантика та стилістичні функції запозичень у мові української постмодерністської прози: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / Н. В. Гудима. – Чернівці, 2011. – 20 с.
8. Гуревич В. В. English Stylistics. Стилистика английского языка: учеб. пособ. / В. В. Гуревич. – М.: Наука, 2011. – 68 с.
9. Керпатенко Ю. В. Іншомовна лексика у процесі глобалізації мов / Ю. В. Керпатенко // Мова і культура. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2009. – Вип. 11. – Т. XII (124). – С. 75 – 82.
10. Керпатенко Ю. В. Комп'ютерний інтержаргон в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Ю. В. Керпатенко. – Режим доступу: <http://enquir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3543/1/Kerpatenko.pdf>.
11. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підруч. для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / М. П. Кочерган. – К.: Академія, 2000. – 368 с.
12. Иванова Н. С. Язык молодежи и его субкультурная природа / Н. С. Иванова // Известия Уральского государственного университета. – 2007. – № 50. – С. 122-128.
13. Лебедева А. В. Новейшие англоязычные заимствования в молодежном сленге русского языка: дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.02.02 / А. В. Лебедева. – Херсон, 2012. – 203 с.
14. Сімонок В. П. Креол, кузен, кілер... (про запозичені назви осіб) / В. П. Сімонок // Урок української. – 2004. – № 2. – С. 28-30.
15. Словник іншомовних слів: уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуга. – К.: Наукова думка, 2000. – 680 с.
16. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л. О. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 462 с.
17. Ставицька Л. О. Жаргонна лексика у мові сучасної української газети / Л. О. Ставицька // Українська періодика: історія і сучасність. Доп. та пов. шостої Всеукраїнської наук. теор. конф. 11-13 трав. 2000 р. – Львів, 2000. – 394-397.
18. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень: уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
19. Третяк Н. В. Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінативно-експресивна функція): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Третяк. – К., 2008. – 21 с.
20. Третяк Н. В. Місце жаргонної лексики у структурі соціальних діалектів української мови [Електронний ресурс] / Н. В. Третяк. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npkpnu_fil/2009_18/1_14_Tretyak.pdf
21. Ярошук Л. Комп'ютерний сленг як форма молодіжного спілкування [Електронний ресурс] / Л. Ярошук. – Режим доступу: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2012_1/Larysa_Yaroshchuk.pdf
22. Galperin I. R. Stylistics / I.R. Galperin. – М.: Higher School Publishing House, 1971. – 334 с.
23. Oxford Student's Dictionary of Current English by A. S. Hornby with the assistance of Christina Ruse. – Special edition for the USSR. – Moscow-Oxford: Prosveshchenie Publishers-Oxford University Press, 1983. – 769 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Лапінська – кандидат філологічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри перекладу та іноземних мов з наукової роботи Національної металургійної академії України.
Наукові інтереси: лінгвостилістика, лінгвістичні моделі перекладу.

УДК 811.161.2/1'27

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АНГЛОАМЕРИКАНІЗМУ ФРІЛАНСЕР В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Тетяна ЛЕЛЕКА (Кіровоград, Україна)

У статті досліджуються особливості використання англоамериканізму фрілансер в українській та російській мовах початку ХХІ століття як результат мовних контактів. Запозичення охарактеризовано з точки зору його семантичної структури. Визначено доцільність використання англоамериканізму та можливість його заміни питомими словами у мовах-реципієнтах.

Ключові слова: англоамериканізм, запозичення, мовні контакти, семантична структура, мова-реципієнт.

The article deals with the peculiarities of the usage of the angloamericanism freelancer in the Ukrainian and Russian languages of the beginning of the 21st century as a result of linguistic contacts. The loan is researched according to its semantic structure. Expediency of its usage and possibility of own replacement in the language-recipient is determined.

Keywords: angloamericanism, loan, linguistic contact, semantic structure, language-recipient.

Мова – динамічна система, яка постійно розвивається та змінюється. Мовні контакти були зафіксовані ще у доісторичну епоху.

Вплив однієї мови на іншу – явище екстралінгвістичне. Будь-які культурні, політичні та економічні контакти спричиняють мовні зміни [4: 119].

Початок ХХІ ст. характеризується активізацією науково-технічного прогресу, перетвореннями в суспільно-політичному, економічному, культурному житті країни, що знаходить своє відображення в мові. Зміни в системах української та російської мов, зокрема в лексико-семантичній, є закономірним явищем їх розвитку й однією з проблем сучасних лінгвістичних досліджень [3: 56]. Зовнішні імпульси мовних змін, серед яких основне місце належить мовним контактам, комунікативні потреби зумовлюють інтенсивні модифікації українського та російського лексиконів й появу значної кількості запозичень. Домінуючу позицію

серед них займають англоамериканські запозичення, що пов'язано з набуттям англійською мовою статусу глобальної. Швидке й не завжди виправдане надходження англоамериканських одиниць порушило проблему збереження національної самобутності української та російської мов та стало причиною двостороннього ставлення мовців до англоамериканізмів: з одного боку, розуміння необхідності заповнення термінологічних та понятійних лакун, з іншого, – протидія масової культурно-мовної свідомості потоку іншомовних елементів як тому, що порушує національні основи [5: 90].

На початку XXI століття українська та російська мови є активними акцепторами лексичних одиниць з англійської мови, а процес запозичення, на думку таких науковців, як Л. Баш, О. Васильєв, Т. Веренич, Є. Володарська, О. Дьолог, О. Зеленін, І. Каминін, Л. Крисін, В. Костомаров, О. Маринова, Т. Новикова, С. Рижикова, О. Хлинова та інші, набуває масового характеру. Основною ознакою сучасного процесу запозичення є швидка фонетична, графічна, граматична, семантична та словотвірна адаптація нових англоамериканізмів у мові-реципієнті. Функціонування у сучасній українській та російській мовах великої кількості англоамериканських запозичень поставило перед лінгвістами нові завдання: по-перше, всебічно вивчити вплив нової лексики на систему мови-реципієнта, по-друге, виявити закономірності інтеграції запозичень у фонетичну, лексичну словотвірну та граматичну системи мови-реципієнта [7: 40].

У зв'язку з сучасною тенденцією англоамериканізації та з неоднозначним ставленням реципієнтів до запозичень важливим є дослідження призначення англоамериканських лексем в українській та російській мовах. Лінгвістичні розвідки вітчизняних та зарубіжних мовознавців були спрямовані на різнобічне вивчення аспектів англоамериканських запозичень. Так, науковці намагалися дати їм загальну характеристику (О. Дьолог, О. Зеленін, Т. Зогоруйко, І. Каминін, М. Каранська, Т. Кияк, С. Рижиков), розглядали їх семантичні групи (В. Сінгалевиц, Н. Попова), значною мірою увагу мовознавців привертала також процес освоєння англійської лексики в українській мові, її словотвірний потенціал (І. Кулинич, Є. Козир, Л. Кислюк), але доцільність використання англоамериканізмів, а також можливість заміни питомими одиницями у двох близькоспоріднених мовах є недостатньо вивченими, що визначило актуальність дослідження.

Об'єктом роботи стало англоамериканське запозичення *фрілансер*, що використовується в українській та російській мовах на початку XXI століття.

Предметом дослідження є визначення особливостей використання запозичення *фрілансер*, а також пошук питомих еквівалентів в українській та російській мовах початку XXI століття.

Мета роботи – виявити особливості використання англоамериканізму *фрілансер* в українській та російській мовах початку XXI століття.

Поставлена мета включає вирішення таких **завдань**:

- охарактеризувати англоамериканізми стосовно їх семантичної структури у мовах-реципієнтах;
- дослідити можливість заміни англоамериканського запозичення питомими словами;
- визначити доцільність використання англоамериканізму в українській та російській мовах.

Використання запозичень в українській та російській мовах на початку XXI століття має позитивні та негативні наслідки. У якості позитивного впливу стало швидке заповнення термінологічних лакун мови-реципієнта. Це було визначено умовами глобалізації [6: 213].

Англоамериканізми активно поповнюють лексику української та російської мов назвами нових професій: укр. *дилер, спічрайтер, копірайтер, ріелтер, мерчандайзер, ритейлер, фрілансер, хакер*; рос. *дилер, спичрайтер, копирайтер, мерчандайзер, ритейлер, фрилансер, хакер* тощо.

Негативні наслідки іншомовного впливу виявляються у мовленнєвій практиці, коли не всі носії мови розуміють значення нових запозичень [8: 60].

Термін укр. *фрілансер*, рос. *фрилансер* вперше використав Вальтер Скотт у романі «Айвенго» – так називались середньовічні наймані військові в Англії.

Сьогодні *фріланс* – це популярний різновид заробітку, що розповсюджений серед журналістів, програмістів, фотографів та дизайнерів і став можливим завдяки використанню Інтернету.

Укр. *фрілансер* (англ. *freelancer*, вільний митець) – вільнонайманець, який сам шукає собі проекти, може одночасно працювати на декілька фірм. В Україні фрілансерами переважно називають людей, що виконують будь-яку роботу через мережу Інтернет, віддалено [10: 657].

Рос. *фрилансер* (англ. *freelancer* – вольный копейщик, свободный наёмник; в переносном значении – вольный художник) – человек, выполняющий работу без заключения долговременного договора с работодателем, нанимаемый только для выполнения определённого перечня работ (внештатный работник). Также фрилансером является работник, приглашённый для выполнения работ вне штата. Будучи вне постоянного штата какой-либо компании, фрилансер может одновременно выполнять заказы для разных клиентов [11: 754].

Слово *freelancer* складено з двох слів: англ. *free*, вільний та англ. *lance*, спис. У Середні віки фрілансерами називали воїнів, що воюють за наймом (зброя фрілансерів належала тільки їм, тобто *фрилансер* – це вільний стрілець.

Англ. *freelancer, freelance worker, or freelance* – is a person who is self-employed and is not committed to a particular employer long-term. These workers are sometimes represented by a company or an agency that resells their labor and that of others to its clients with or without project management and labor contributed by its regular employees. Others are completely independent. "Independent contractor" would be the term used in a higher register of English [13: 234].

У мові-джерелі та у мовах-реципієнтах значення слів збігаються.

Сучасні фрілансери працюють у більшості випадків через Інтернет у таких видах діяльності як журналістика, програмування, адміністрування обладнання через Інтернет, веб та графічний дизайн, переклад, консультування.

Слова укр. *фрилансер*, рос. *фрилансер* близькі до питомих слів укр. *агент*, рос. *агент*, оскільки вони також називають співробітників компанії, але їх семантика значно вужча: укр. *фрилансер*, рос. *фрилансер* – це позаштатний співробітник, який не працює в офісі. Сфера діяльності фрілансер обмежена журналістикою, комп'ютерним програмуванням, дизайном та перекладом.

У зв'язку з цим лексична сполучуваність іменника не така розповсюджена, як у слів укр. *агент*, рос. *агент*.

Укр. *агент* – 1. Представник, довірена особа організації, установи і т. ін., що виконує різні доручення, завдання. 2. Особа, що є чимсь ставлеником, служить чимсь інтересам. 3. Таємний співробітник органів розвідки якої-небудь держави, організації; шпигун [2: 36].

Рос. *агент* – 1. Лицо, уполномоченное учреждением, предприятием для выполнения служебных, деловых поручений. 2. Человек, который действует в чьих-нибудь интересах, служит чьим-нибудь интересам. 3. То же, что шпион [9: 39].

В українській та російській мовах семантика зазначених слів частково збігається з англоамериканським запозиченням, але відрізняється різними сферами застосування.

У тлумачних словниках до іменників укр. *агент*, рос. *агент* наводяться приклади з керуванням прийменниковою конструкцією укр. *чого?* рос. *по чему-л.*: укр. *агент з нерухомості*, *агент з продажу*; рос. *агент по недвижимости*, *агент по продаже* тощо.

Іменник укр. *фрилансер*, рос. *фрилансер* не керує конструкцією із залежним словом, що позначає сферу діяльності, оскільки в його значенні вона вже міститься: *фрилансер* – це, по-перше, журналіст, який самостійно обирає теми майбутніх публікацій. Він не пов'язаний із конкретною редакцією і пише без гарантії публікації; по-друге, позаштатний кореспондент або творчий співробітник (перекладач, письменник), який працює без договору.

На сайтах, присвячених пошуку вакансій та персоналу, укр. *фрилансер*, рос. *фрилансер* використовуються у загальному значенні “позаштатний співробітник” та керують залежним словом, що позначає сферу діяльності, де використовуються конструкції укр. *з чого?* рос. *по чему-л.*: укр. *фрилансер з дизайну*, *фрилансер з реклами*; рос. *фрилансер по дизайн*, *фрилансер по рекламе*; або безприйменниковий родовий відмінок у російській мові: *фрилансер дизайна* тощо.

Таким чином, зафіксованою в узусі керування для слів укр. *агент*, *фрилансер*, рос. *агент*, *фрилансер* є конструкція укр. *з чого?* рос. *по чему*. Для слів укр. *агент*, рос. *агент* це керування позначено у словниках [1: 194].

Керування неологізмів укр. *фрилансер*, рос. *фрилансер* має прийменникові конструкції або безприйменникові форми родового відмінку.

Запозичення за семантикою також близькі до укр. *співробітник*: 1. Той, хто працює разом із ким-небудь, допомагає йому в якійсь справі. 2. Особа, що працює в якійсь установі; службовець [2: 487]; рос. *сотрудник*: 1. Человек, который работает вместе с кем-нибудь, помощник. 2. В некоторых названиях: работник, а также вообще служащий [9: 298].

У мовах-реципієнтах питомі слова позначають співпрацю людей завдяки семам укр. ‘разом’, ‘установа’, рос. ‘вместе’, ‘учреждение’; та не називають засобів, завдяки яким відбувається збір інформації.

У мові українських та російських ЗМІ зафіксовано використання слів укр. *фрілансер* та рос. *фрилансер* як окремої професії. Наприклад, українські ЗМІ: “Королевська вирішила взяти під контроль *фрилансерів* ...” [Дзеркало тижня №5, 2014]; “За словами автора статті, використання сили вивело протести на англomовного журналіста-*фрилансера*” [День №9, 2014]; “...не відомі журналісти з великих ЗМІ, а співробітники місцевих видань і *фрилансери*” [Вечірній Київ №9, 2014]; “Українські *фрилансери* за гонорарами піднялися на третє місце у світі ...” [Дзеркало тижня №12, 2014]; “18 лютого у Києві фотокору та *фрилансеру* Олені Максименко осколками гранати поранено ногу” [Дзеркало тижня №11, 2014]; “...Більшість журналістів не є членами профспілок, зростає число *фрилансерів*” [День №14, 2014]; “... отриманих від представників загалу *фрилансерів*, прес-служб та інших джерел” [Газета по-українськи №5, 2014]; “стають *фрилансерами*, уособлюють у собі універсального творця новин та постачальника...” [Газета по-українськи №16, 2014]; “Крім того, в мене є достатньо часу для того, щоб ілюструвати книжки як *фрилансер* ...” [День №17, 2014]; російські ЗМІ: “Для *фрилансеров*–копірайтеров, скорее всего подойдут следующие виды деятельности” [Комсомольская правда № 6, 2014]; “... Как быть своим среди *фрилансеров* и понимать их сленг...” [Газета.Ru]; “Использование *фрилансеров* позволяет работодателю привлекать ...” [Новая газета №12, 2014]; “В чем особенности найма и работы с *фрилансером*?” [Аргументы и факты №9, 2014]; “Вы пользуетесь услугами *фрилансера*?” [Московский комсомолец №18, 2014]; “Именно в моей жизни быть *фрилансером* значит постоянно держать руку на пульсе...прятаться под любым кустом в совершенно прямом смысле этого слова” [Комсомольская правда №6, 2014]; “Больше всего *фрилансеров* в IT-индустрии, в СМИ, в издательском деле...” [Аргументы и факты №18, 2014]; “Sunday Times отказала фотографу-*фрилансеру* в публикации снимков: виз объявления по набору *фрилансеров* на сочинение “постановочных сюжетов” [Комсомольская правда №6, 2014]; “...где выставлено 2000 книг, место для встреч с друзьями friends, зону для *фрилансеров*” [Мир новостей №15, 2014] тощо.

У мові ЗМІ англоамериканізм не замінюється питомими словами, оскільки називають представника нової професії, яка з’явилась завдяки розвитку інформаційних технологій.

В українській та російській мовах початку XXI століття не існує повнозначного еквіваленту до англоамериканізмів укр. *фрілансер*, рос. *фрилансер*. Заміна їх питомими одиницями укр. *незалежний агент*, рос. *независимый агент* потребує пояснення. Використання неологізму в обох мовах-реципієнтах викликано появою нової професії, що пов’язана з використанням сучасних інформаційних систем.

У мовах-реципієнтах англоамериканське запозичення має специфічні особливості сполучуваності, які відрізняються від слова укр. *агент*, рос. *агент*. Керування укр. *фрілансер* характеризується прийменниковою конструкцією, а рос. *фрилансер* прийменниковою або базприйменниковою конструкцією у родовому відмінку.

Дві близькоспоріднені мови запозичили слово укр. *фрілансер*, рос. *фрилансер* без зміни семантичної структури.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Белошапкина В. А. Изменения в субстантивных словосочетаниях // Изменения в системе словосочетаний в русском литературном языке XIX века / Под ред. В. В. Виноградова и Н. Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1964. – С. 128–220.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2009. –1376 с.
3. Володина М. Н. Национальное и интернациональное в процессе терминологической номинации / М. Н. Володина. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – 112 с.
4. Кронгауз М. А. Русский язык на грани нервного срыва / М. А. Кронгауз. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 232 с.
5. Крысин Л. П. Проблемы представления новых иноязычных заимствований в нормативных словарях // Крысин Л. П. Слово в современных текстах и словарях: Очерки о русской лексике и лексикографии. – М. : Знак, 2008. – С. 83–97.
6. Левонтина И. Б. Русский со словарём / И. Б. Левонтина. – М. : Азбуковник, 2010. – 335 с.
7. Майструк Т. Номінативна функція англіцизмів різних семантичних груп у текстах публіцистичного стилю / Т. Майструк // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. – Вип. 2 / [редкол.: Ж. В. Колоїз (відп. ред.), Д. Х. Баранник, П. І. Білоусенко та ін.]. – С. 37–44.
8. Маринова Е. В. Семантическая деривация в сфере иноязычной неологии / Е. В. Маринова // Проблемы языковой картины мира на современном этапе. Сб. статей. Вып. 2. – Н. Новгород : Изд-во НГПУ, 2003. С. 61–63.

9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – [4-е изд., доп. и измен.]. – М. : Оникс, 2008. – 1200 с.
10. Сучасний словник іншомовних слів / [укл. О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
11. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия : более 7000 слов и устойчивых сочетаний / [ИЛИ РАН ; под. ред. Г. Н. Скляревской]. – М. : Астрель : АСТ : Транзиткнига, 2005. – 894 с.
12. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. Oxford OX4 PP. A&C Black Publishers Ltd 2005.
13. Oxford Advanced Learner's English Dictionary / A. S. Hornby, S. Wehmeier. – [6th edition]. – Oxford University Press, 2005. – 1952 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лелека – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, мовні контакти.

УДК 81-116.5:81.117

ЛЕКСИЧНІ ВІДМІННОСТІ БРИТАНСЬКОГО ТА АМЕРИКАНСЬКОГО ВАРІАНТІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ

Юлія МАТВІЇВ-ЛОЗИНСЬКА (Львів, Україна)

У статті розглядаються лексичні особливості британського та американського варіантів англійської мови, зокрема у сфері туризму. Представлено існуючі класифікації лексики у вище згаданих варіантах. Висвітлено певні лексичні одиниці за секторами туристичної сфери, а саме: розміщення, харчування, транспортування та розваги.

Ключові слова: британська англійська, американська англійська, лексичні одиниці, сфера туризму, розміщення, харчування, транспортування, розваги.

The article deals with lexical features of British and American English, particularly in tourism sphere. The existing classifications of vocabulary in the above mentioned options were presented. The certain lexical units according to sectors of tourism industry, including accommodation, catering, transportation and entertainment are highlighted.

Keywords: British English, American English, lexical units, tourism sphere, accommodation, catering, transportation, entertainment.

Постановка проблеми. У сучасному світі відбувається постійне контактування представників різних етнічних груп, національностей, релігійних вірувань в зв'язку з розвитком туристичної галузі як однієї з найважливіших галузей економіки будь-якої країни. Приналежність до різних культур зі своїми традиціями, звичаями та конфесій може спричинити непорозуміння між особами, які представляють одну чи декілька туристичних груп. Фахівці туристичної галузі повинні вміти, в першу чергу, порозумітися з представниками різних культур іноземною мовою та задовольнити їхні потреби під час їхнього перебування закордоном.

Оскільки англійська мова є мовою міжнародного спілкування, то фахівцям туристичної галузі необхідно володіти нею вільно з метою сприйняття особливостей менталітету й урегулювання можливих конфліктних ситуацій між туристами з різних країн. Однак виникають певні непорозуміння під час спілкування з носіями англійської мови. Причина полягає у використанні представниками інших культур британського та американського варіантів англійської мови, для яких є характерними певні відмінності у лексичних та граматичних категоріях, вимові, написанні тощо.

Огляд останніх досліджень і публікацій з даної проблеми показав, що вагомих внесок до розв'язання даної проблематики у наші дні зробили багато дослідників, зокрема: Г.Б. Антрушина, Т.І. Арбекова, Д.Е. Розенталь, О. Швейцер, Ю. Жлуктенко та інші.

Формулювання завдання дослідження та матеріал дослідження. Незважаючи на вагомий внесок дослідників з відмінностей між англійською мовою в США та Англії, лексика у сфері туризму представлена британським та американським варіантами англійської мови не були предметом окремого дослідження, а проблематика є актуальною «з огляду на пошук туристичних подорожей, фахових стажувань, обмінів інформацією, пресою, літературою чи продукцією кінематографу, телебачення, реклами, на невідповідності, які дещо різняться від загального британського слововжитку» [7: 23], ми обрали вище згадану тематику нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку туризму у світовому масштабі англійська мова вважається одним з найважливіших засобів комунікації між

представниками різних культур. Однак у побутових чи професійних ситуаціях часто зустрічаються два варіанти англійської мови: британський та американський.

Британський варіант англійської мови вважають класичною та традиційною формою англійської мови. Відповідно до результатів дослідження, можна стверджувати, що всередині британського варіанту виділяються три мовні типи: консервативний (*conservative* – мова королівської сім'ї та парламенту), прийнятний стандарт (*received pronunciation*, мова ЗМІ, так звана *BBC English*) і просунутий (*advanced* – мова молоді) [1: 16]. Саме у мові молоді спостерігається значне спрощення мови, яка зазнає значного впливу й з американського варіанту англійської мови.

Американська англійська мова вважається одним з найпоширеніших варіантів англійської мови, яка історично зазнавала впливу ще з XVII-XVIII століть, а також з різних європейських мов. Цей різновид англійської мови вважається більш сучасним та зрозумілим багатьом представникам інших культур, які спілкуються нею як іноземною. Дослідниця Ю. Бобровник вважає, що «американський варіант англійської мови розглядають як особливий соціальний, який в силу політичних, економічних і культурних обставин трансформувався в новий варіант англійської мови на американському континенті, не порушуючи її мовної системи» [4: 16].

Відомо, що для існування мови як повноцінної системи, необхідним є існування власного лексичного та граматичного забезпечення, що не залежить та відрізняється від інших мов світу. Однак дехто з дослідників вважає американський варіант англійської мови одним з її діалектів, так званих її «регіональним різновидом». Це припущення можна спростувати чи підтримати, залежно від власної позиції. Дана стаття має на меті охарактеризувати саме лексичні особливості існування двох варіантів англійської мови у сфері туризму, а не визначати самостійність та індивідуальність кожного з них.

Лексика американської англійської мови набула власних характерних ознак, які визначають її унікальність серед інших мов на мовній картині англомовного населення світу.

Дослідниця Г. Антрушина виділяє лексичні одиниці даної мови та визначає їх як так звані «американізми», які можна розподілити на кілька підгруп, а саме: історичні американізми; лексичні одиниці притаманні лише американському варіанту англійської мови; лексичні одиниці, які називають однакові предмети по-різному у двох варіантах англійської мови [2: 260–261].

Як зазначає автор, підгрупа історичних американізмів включає в себе лексичні одиниці, які ввійшли в ужиток ще з часів першої хвилі міграції до США. Їх первинне значення збереглося й застосовується досі, наприклад: *fall* – *осінь* тощо.

До власне американських лексичних одиниць дослідниця відносить існуючі слова та вирази, які у поєднанні створювали нову дефініцію, не характерну для британського варіанту англійської мови, наприклад: *backwoods* – *глушина, провінція* тощо.

Спираючись на праці Г. Антрушиної, до третьої підгрупи відносяться лексичні одиниці, що мають своє власне автентичне походження у двох варіантах англійської мови та називають один й той же предмет по-своєму. У даній статті нас цікавить саме ця підгрупа, яка досить різноманітна прикладами лексики, що використовується у туристичній галузі [2].

Сфера туризму характеризується з боку різних аспектів та включає в себе різні складові, а саме: розміщення, харчування, транспортування та розваги. У цій статті ми маємо на меті навести деякі приклади вживання американського та британського варіантів англійської мови за вище вказаними складовими.

Для прикладу, сектор розміщення або поселення туристів забезпечує подорожуючих до іноземних країн найнеобхіднішим, тобто тимчасовим житлом на період подорожі. Саме у даному секторі часто можна зустріти такі лексичні одиниці як: *бронювати* – *to reserve (AmE), to book (BrE)*; *вбиральня* – *restroom (AmE), toilet (BrE)*; *реєнція* – *the check-in counter (AmE), the check-in desk (BrE)*; *посильний* – *bell boy, bell hop (AmE), messenger (BrE)*; *покоївка* – *housekeeper (AmE), chambermaid (BrE)* тощо. Як бачимо з прикладів, обидва варіанти англійської мови мають свою дефініцію на одне й те ж саме явище, зокрема у секторі розміщення.

Не останню роль для туриста відіграє харчування під час подорожі. Однак інколи у закладах харчування виникають непорозуміння між іноземними гостями та обслуговуючим персоналом щодо окремих позицій меню та їх інгредієнтів. Сектор забезпечення гостей послугою харчування теж використовує лексичні одиниці, притаманні і американській, і британській англійській, що позначають одне і те ж. Зокрема, це стосується лексики, яка зустрічається у закладах харчування, а саме: *креветки* – *shrimps (AmE), prawns (BrE)*; *баклажан* – *eggplant (AmE), aubergine (BrE)*;

картонля *fpi* – *French fries*(AmE), *chips*(BrE); *кабачок* – *zucchini*(AmE), *courgette*(BrE); *рахунок* – *check*(AmE), *bill*(BrE); *чайові* – *gratuity*(AmE), *tip*(BrE) та інші.

У секторі транспортування спостерігається багато запозичень з різних мов, які вже стали інтернаціональними термінами та є впізнаваними серед туристів з різних куточків світу. До них можна віднести наступні: *багаж* – *baggage*(AmE), *luggage*(BrE); *відділ багажу* – *baggage claim*(AmE), *baggage reclaim*(BrE); *бюро знахідок* – *lost and found*(AmE), *lost property*(BrE); *вагон*; *карема* – *coach*(AmE), *carriage*(BrE); *метро* – *subway*(AmE), *underground*(BrE) тощо.

Сектор розваг та анімації не є настільки різноманітним щодо фахових туристичних термінів, які можуть мати відповідники у двох варіантах англійської мови, проте ми наведемо декілька прикладів їх вживання: *визначні місця* – *landmark*(AmE), *sights*(BrE); *нянька* – *babysitter*(AmE), *childminder*(BrE) та інші.

Звичайно, представлені лексичні одиниці не в повному обсязі характеризують різноманіття американського та британського варіантів англійської мови, проте дають уявлення про певні відмінності у дефініціях, які характеризують одні і ті ж явища у сфері туризму. З метою набуття компетентності та досвіду майбутнім фахівцям туристичної галузі необхідно бути обізнаними з вище наведеними відмінностями у вживанні поданих лексичних одиниць.

Висновки з дослідження та перспективи. Таким чином, розглянувши лексичні одиниці вживання американського та британського варіантів англійської мови у сфері туризму, можна дійти висновку, що обидва вище згадані варіанти мають право на повноцінне існування в межах англійської мови та рівноправно служити для задоволення потреб як іноземних туристів, так і своїх громадян. Майбутній фахівець туристичної галузі повинен бути обізнаним з особливостями та відмінностями не лише у лексичних, але й у граматичних категоріях двох різновидів англійської мови. В будь-якому випадку, застосовувати іноземну мову необхідно правильно та без помилок у будь-якому її варіанті, адже це складає враження про нас як освічених та інтелектуальних особистостей.

До подальших розвідок ми відносимо дослідження граматичних особливостей американського та британського варіантів англійської мови, адже саме з цього приводу виникає величезна кількість дискусій та залишається безліч відкритих запитань.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англійське ідіоматичне мовлення (мовні відмінності американської і британської англійської) [Електронний ресурс] / Режим доступу: library.kr.ua/woa/2010/anglidiom.htmls. – Назва з екрану.
2. Антрушина Г. Б., Афанасьєва О. В., Морозова Н. Н. Лексикология английского языка : учеб.пособие для студентов / Г. Б. Антрушина, О. В. Афанасьєва, Н. Н. Морозова. – М. : Дрофа, 2000. – С. 259–265.
3. Арбекова Т. И. Лексикология английского языка (практический курс) : Учебное пособие для студентов 2-3 курсов ин-тов и фак. иностр. яз. / Т. И. Арбекова. – М. : Высшая школа, 1977. – 240 с.
4. Бобровник Ю. О. Лексичні та граматичні особливості американського варіанту англійської мови / Ю. О. Бобровник // Вісник психології та педагогіки / голов. ред. О. В. Безпалько. – К, 2014 – Вип. 14. [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.psvh.kiev.ua – Назва з екрану.
5. Жлуктенко Ю. О. Мовна ситуація й мовна політика Великобританії // Мовознавство. – 1985. – № 5.
6. Жлуктенко Ю. О., Биховець Н. М. Мовна ситуація й мовна політика в США: міфи і реальність // Мовознавство. – 1984. – № 5.
7. Кріцберг Р. Я. Дивергенція та конвергенція регіональних варіантів англійської мови. – К., 2001. – 32 с.
8. Швейцер А. Д. Очерки современного английского языка в США. – М.: Высш. школа, 1963. – 215 с.
9. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / Ed. by Sally Wehmeier. – Oxford : Oxford University press, 2004. – 1600 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Матвій-Лозинська – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов, заступник завідувача кафедри іноземних мов з навчально-методичної та виховної роботи Львівського інституту економіки і туризму.

Наукові інтереси: полікультурність у сучасному світі, дослідження тексту художніх творів, інноваційні методики викладання іноземної мови професійного спрямування.

УДК 811.111'81'27

ТИПОЛОГІЯ ВАРІАНТІВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В СОЦІАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Валентина ПАРАЦУК (Кіровоград, Україна)

У статті узагальнено чинні моделі географічної дисперсії сучасної англійської мови, виокремлено й схарактеризовано варіанти її існування. Особливу увагу приділено характеристичці англійської мови як лінгва франка.

Ключові слова: поліцентрична мова, національний варіант мови, англійська мова як перша мова, як друга мова, як іноземна мова, світові англійські мови, глобальна англійська мова, англійська мова як лінгва франка.

This paper presents a survey of current models of contemporary English geographical dispersal; a typology of its variants in social communication is singled out and briefly described. Special attention is given to the discussion of English as a lingua franca.

Key words: a polycentric language, a national variant of a language, English as L1, ESL, EFL, World Englishes, Global English, English as a lingua franca.

Постановка проблеми. Сучасна англійська мова належить до унікальних лінгвістичних явищ з огляду на кількість її національних, регіональних варіантів і моделей, які використовуються в соціальній комунікації (R. Bailey; D. Crystal; D. Graddol; E. Erling; J. Jenkins; V. Kachru; E. Low; A. Mauraanen; T. McArthur; M. Scaraceni; B. Seidlhofer; L. Smith; P. Trudgill; H. Widdowson), а також зважаючи на кількість її носіїв як іноземної, що наразі складає приблизно один мільярд осіб і перевищує кількість мовців англійської як рідної і другої мови [6: 61]. Деякі дослідники прогнозують, що в найближчі десятиліття англійською мовою в різних її формах будуть користуватися біля трьох мільярдів мовців, це майже в п'ять разів перевищує кількість населення країн, де англійська є рідною мовою [8], а на часі приблизно один з трьох жителів планети здатний використовувати цю мову функціонально в одній із її форм: <...capable of communicating to a useful level in English...> [6: 155].

Глобальні зміни геополітичного, соціального й етнокультурного середовища на початку третього тисячоліття зумовлюють зміни у функціонуванні англійської мови (далі – АМ), її сучасного статусу та ролі в міжнародній комунікації. Починаючи з останньої чверті минулого століття й дотепер у лінгвістичному вжитку накопичена значна кількість понять і відповідних термінів, пов'язаних зі статусом англійської мови як поліцентричної, системою її варіантів і моделей у соціальній комунікації: *World English* (світова англійська), *international English* (міжнародна англійська), *global English* (глобальна англійська), *World Englishes* (світові англійські мови), *English as a lingua franca* (англійська мова як лінгва франка/ засіб міжмовного спілкування) [14: 85-86]. Хоча всі зазначені форми існування англійської мови постійно перебувають у центрі уваги дослідників, однак єдина соціолінгвістична таксономія підсистем, які входять до її макросистеми, знаходиться на стадії розробки; низка нових термінів, які описують сучасний статус АМ, потребують розмежування; визначення спільного й відмінного між варіантами, з'ясування й опис їхніх дистинктивних рис вимагає застосування нових підходів; дискусійними є питання рівності варіантів, дефектності нерідних варіантів, тлумачення девіацій і помилок, проблеми вибору норми й моделі навчання.

Вище зазначене зумовлює **актуальність** дослідження, **мета** якого полягає в обґрунтуванні типології варіантів сучасної англійської мови в соціальній комунікації шляхом аналізу моделей її опису, представлених у спеціальній літературі.

Виклад основного матеріалу. Глобальне поширення англійської мови та її диверсифікація знайшли втілення в багатьох моделях, описаних у спеціальній літературі, найцікавіші з яких, на наш погляд, в хронологічному порядку охоплюють модель „дерева” Л. Бауера (L. Bauer) [3], модель „концентричних кіл” Бр. Качру (Braj Kachru) [12], теорію двох діаспор Дж. Дженкінс (Jennifer Jenkins) [11] та модель „мережа” Еріка Томаса (Erik Thomas) [18]. Деревовидна вертикальна модель, запропонована Л. Бауером, в якості первинного модуля презентує англійську мову середньо англійського періоду, від якого утворились варіанти АМ в Англії, Шотландії і США. У свою чергу від АМ в Англії розвинулись варіанти в Австралії та Новій Зеландії, а від АМ в США виник варіант в Канаді. Сам автор моделі критично її оцінював у тому плані, що вона не відображає зв'язку шотландського і американського варіантів і того чинника, що територія США заселялась в декілька етапів мовцями-носіями різних регіональних варіантів АМ з Великої Британії.

Широко відома на часі модель Б. Качру складається з трьох концентричних кіл, де в центрі знаходиться *Inner Circle* (внутрішнє коло), до якого віднесено країни з англійською мовою як рідною (L1/mother tongue) для більшості населення: Велика Британія, Ірландія, США, Канада, Австралія та Нова Зеландія; наступне коло, *Outer Circle* (зовнішнє коло), охоплює країни з „новими” постколоніальними варіантами англійської мови (*New Englishes*): в Азії – Індію, Пакистан, Бангладеш, Непал, Бутан, Шрі Ланку, в Африці – Південно-Африканську Республіку, Сьєра Леоне, Гамбію, Гану, Камерун, Нігерію, Кенію, Танзанію, Уганду, Замбію, Зімбабве та інш., де вона функціонує як друга офіційна мова; насамкінець, третє коло – *Expanding Circle* (коло, яке розширюється), включає ті країни на всіх континентах, у яких АМ використовується в національних системах освіти як найпоширеніша іноземна мова (EFL). Згідно з цією моделлю, мовці АМ як *першої/рідної* (L1/mother tongue) відносяться до внутрішнього кола, мовці АМ як *другої* (ESL) – до зовнішнього кола, а носії АМ як *іноземної* (EFL) – до кола, яке розширюється.

Багато дослідників вказують на стрімке збільшення кількості мовців *Expanding Circle* у світі, так тільки в Китаї, число тих, хто вивчає АМ як іноземну, перевищує кількість її мовців як рідної у Великій Британії та США разом узятих [16: 3]. Ця нова соціолінгвістична реальність спонукала Д. Греддола висловити міркування, що модель концентричних кіл Качру на часі не відображає реального стану використання цієї мови [8: 10], адже „центр ваги” зміщено від мовців-носіїв АМ як рідної до носіїв як другої, якраз останні, за Греддолом, і будуть визначати її майбутнє. Відповідно, замість трьох концентричних кіл дослідник запропонував три кола, які частково накладаються одне на одного, однак він вважає можливим зберегти терміни на позначення мовців трьох кіл – L1, L2, EFL, при цьому відмінності між мовцями АМ як L2 або EFL визначаються, чи використовується АМ в країні та в сім’ї мовця й наскільки [8: 11]. Деякі інші дослідники приєднуються до думки Греддола щодо нечіткості меж між колами користувачів АМ як другої та іноземної на сучасному етапі [11: 10].

Модель розвитку АМ Дж. Дженкінс (Jennifer Jenkins) в історичній перспективі охоплює дві хвилі поширення /дві діаспори (two dispersals/ diasporas) первинних носіїв цієї мови на інші території з початку XVII століття [11: 6]:

1) **перша діаспора** в кількості прибіл. 25 тисяч осіб з Англії переселилась до Північної Америки та Австралії, в результаті чого на цих територіях виникли *нові варіанти АМ як рідної* (L1) – *American English/* американська англійська, *Canadian English/* канадська англійська, *Australian English/* австралійська англійська, *New Zealand English/* новозеландська англійська. У спеціальній літературі американський і канадський варіанти АМ також називають *North American English /NAEng* (північноамериканською англійською) (P.Trudgill), а австралійський і новозеландський варіанти – *Antipodean Englishes* (описовий укр. відповідник – „*варіанти АМ по той бік екватора*”) (J. Jenkins).

На північноамериканському континенті вперше носії АМ з’явилися у 1584 р. як учасники експедиції сэра Волтера Релі (Walter Raleigh), яка висадилась на узбережжі сучасного американського штату Північна Кароліна. Вступивши в конфлікт із туземним населенням, експедиція таємниче зникла, а відтак її поява не мала наслідків для подальшого розвитку АМ на новій території. Постійні поселення британських колоністів у Північній Америці з’явилися у 1607 р. на місці сучасного міста Джеймстаун у штаті Вірджинія та в 1620 р. на місці сучасного Плімуту, штат Массачусетс у Новій Англії. Колоністи, які оселились у штаті Вірджинія, походили із західної Англії, їхня вимова вмщувала важливі фонологічні диференти: ротичний звук /r/ у поствокальній позиції і дзвінкий звук /z/; на відміну, колоністи з Массачусетсу походили з півдня Англії, і їхня вимова була *безерною* (non-rhotic) [11: 6]. Протягом ХУП ст. англійська мова поширилась на південь сучасної території США та регіон Карибського басейну, тодішні місця торгівлі рабами із Західної Африки, де основним засобом комунікації були *піджини* (pidgins) на основі АМ та західноафриканських і місцевих автохтонних діалектів; ці контактні мови ставали рідними для наступних поколінь, перетворюючись на креольські мови, одним із прикладів яких може слугувати сучасна ямайська креольська мова – так зване *ямайське патуа* (Jamaican patois). У ХУІІІ ст. значна хвиля переселенців прибула з Північної Ірландії, які спочатку селились на узбережжі сучасної Філадельфії, а потім переміщувались на південь і захід США [11: 7]. Після проголошення незалежності північноамериканських колоній у 1776 р. багато так званих роялістів (колоністів-прибічників британської корони) переселились на територію сучасної Канади.

Саме носії західноанглійського, південноанглійського та північноірландського типів вимови зумовили в історичній перспективі сучасну специфіку вимовних типів АМ у США.

Паралельно відбувалась трансплантація АМ в Австралію, Нову Зеландію та Південну Африку. Британський капітан Джеймс Кук (James Cook) “відкрив” Австралію, висадившись на території сучасного Квінсленду (Queensland) в 1770 р., а Перший британський флот з’явився біля узбережжя теперішнього Нового Південного Вельсу (New South Wales) в 1788 р. З цього часу й до 1852 р. на територію Австралії було транспортовано біля 160 тис. засуджених злочинців для відбування покарання, а також службовців британської пенітенціарної системи та їхніх сімей. З 20-их р.р. ХУІІІ ст. на новий континент почали прибувати вільні переселенці, які походили з Лондона, південно-східної Англії, а також із Шотландії та Ірландії. У результаті склалась лінгвістична ситуація *змішування діалектів* (dialect mixing), на яку в подальшому впливали мовні контакти з автохтонними мовами аборигенів [11: 7].

Нова Зеландія була місцем тимчасових поселень вихідців з Британії з 1790-их р.р., а після укладення угоди Вайтенгі (the British-Maori Treaty of Waitangi) між Британією і племенами маорі в 1840 р. почали з’являтися постійні поселення, причому перші переселенці прибували на проживання трьома хвилями: в період 1840-1850 р.р. – з Англії, у 60-і р.р. ХІХ ст. – з Австралії та Ірландії, а в період з 1870 по 1885 р.р. із усього Сполученого Королівства, серед яких значну кількість склали вихідці з Шотландії [11: 8]. Подібно до Австралії, в Новій Зеландії також склалась ситуація змішування діалектів, яка, однак, зазнавала значного впливу мови маорі, особливо в аспекті лексичних запозичень.

Південна Африка була колонізована голландцями з 1650-их р.р., а британці з’явилися тут тільки в 1765 р., коли анексували мис Доброї Надії. Однак постійні британські поселення були засновані, починаючи з 1820-их р.р., причому перші поселенці походили з півдня Англії, а також значна їхня кількість – з Шотландії та Ірландії. У подальшій колонізації до Південної Африки прибули вихідці з Мідлендсу, Йоркширу та Ланкаширу. З 1822 року АМ проголошена тут *офіційною мовою* і вивчалась туземним населенням як друга поруч з мовою африкаанс [11: 8].

2) **друга діаспора**, яка була пов’язана з британською колонізацією територій в Азії та Африці, зумовила виникнення низки варіантів АМ як *другої мови* (second-language varieties) в колоніях та *піджнів* і *креольських мов* на основі англійської мови й автохтонних мов [11: 9]. Як вважає Дж. Дженкінс, розвиток АМ на африканському континенті виявляє відмінності в різних його регіонах. У Західній Африці (переважно, на територіях сучасних Сьєра Леоне, Гамбії, Гани, Камеруну та Нігерії) поява англійської мови пов’язана з (рабо)торгівлею, де з кінця ХУ ст. британські купці мали жваві торговельні зв’язки з місцевим населенням, однак не було постійних британських колоній. АМ використовувалась у формі піджину, а пізніше розвинулась у креольські варіанти. На часі *Crio* (*крио*, креольська мова в Сьєра Леоне) та *Cameroon Pidgin English* (мова піджін у Камеруні) широко функціонують у цьому регіоні.

У Східній Африці території сучасних Кенії, Танзанії, Уганди, Замбії і Зімбабве активно заселялись британськими підданими після географічних відкриттів, починаючи з 1850 р.р. Ці країни стали британськими колоніями або протекторатами в кінці ХІХ – на поч. ХХ століть, і з тих пір АМ відіграє в них важливу роль: вона є другою офіційною мовою, хоча й конкурує з мовою суахілі як *лінгва франка* (lingua franca) в Східній Африці.

Історія АМ у Південній Азії – на територіях сучасних Індії, Бангладеш, Пакистану, Непалу, Бутану та Шрі Ланки – бере початок з другої половини ХУІІІ ст., хоча вперше АМ з’явилися в Індії з початку ХУІІІ ст., де її поява в Бомбеї, Калькутті та Мадрасі пов’язана з діяльністю Східноіндійської торговельної компанії з 1600 р.р. У період з 1765 по 1947 р.р. (року здобуття Індією незалежності від Британської корони) АМ в цій країні розвинулась в “новий” варіант англійської мови – Indian English. Конституція незалежної Індії визнає АМ *допоміжною офіційною мовою* (associate official language) поруч із хінді як основною офіційною.

Ареали використання АМ в Південно-Східній Азії, Східній Азії і Південно-Тихоокеанському регіоні охоплюють колишні протекторати Британії і території, які зазнавали її впливу, – Сінгапур, Малайзію, Гонконг і Філіппіни, де ця мова функціонує як *друга, лінгва франка, піджін* (так званий *Ток Пісін* у Папуа Новій Гвінеї). У сусідніх країнах – Японії, Кореї, Таїланді, сфери використання АМ настільки широкі, що навіть розглядалось питання її введення як другої мови [11: 9].

Отже, модель *двох діаспор* Дж. Дженкінс відображає специфіку географічної дисперсії АМ та виникнення її нових форм на територіях трансплантації.

Хронологічно одна з останніх моделей розвитку АМ отримала назву „мережевої” [2: 139], яка в своїй основі також має мовне дерево з багатьма відгалуженнями, але відображає наявність багато спрямованих горизонтальних зв'язків між варіантами, що дає можливість переносу мовних рис, взаємовпливу та інтерференції між варіантами однієї мови на різних етапах її розвитку (Див. рис. 1). Один із прибічників цієї моделі Ерік Томас назвав переміщення мовних рис боковими лініями – „боковими переносами” (lateral transfer) по аналогії з горизонтальним переносом в сучасній мікробіології та генетиці [18].

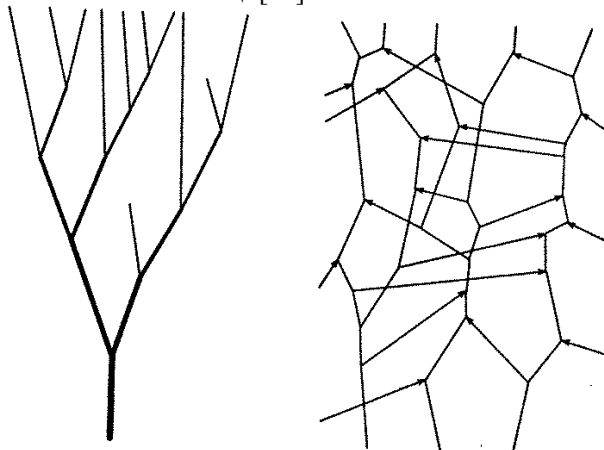

Рис. 1 Моделі опису АМ „дерево” й „мережа”.

Джерело: Т. И. Шевченко, Социофонетика, 2015, с. 140.

Як вважають дослідники, модель опису АМ *мережа* точніше відображає її реальну мовну практику у всьому різноманітті мовних контактів і впливів, аніж модульний опис окремих варіантів, представлений у вертикальній моделі *дерева* з багатьма гілками [2 :140].

Глобальне поширення англійської мови та її диверсифікація спричинили розвиток нового напрямку соціолінгвістичної думки – соціолінгвістичну варіантологію під назвою *World Englishes* (парадигма світових англійських мов), яке оформилось у 80-их р.р. минулого століття [1: 201]. Цей напрям ґрунтується на таких соціолінгвістичних постулатах: 1) АМ втратила свою біцентричність, основу на британському й американському стандартах, і перетворилась на плюцентричну, що акцентувало динаміку її норм; 2) варіант АМ визначається як соціолінгвістичне функціональне утворення, яке має на собі відбиток автохтонної мови і яке пристосоване передавати локальну культуру; 3) в соціолінгвістичному і лінгвокультурному відношенні усі варіанти рівні, серед них немає кращих або гірших; 4) АМ стала вторинним засобом вираження культурної ідентичності народів, завдяки її здатності до акультурації, тобто вираженню різних культур [там само].

Уперше ідею про те, що АМ не є моноцентричною, а сукупністю багатьох варіантів, включаючи так звані *New Englishes*, або *third world Englishes* як результат розвитку АМ в її колишніх колоніях/домініонах/протекторатах, висловлено декількома дослідниками в середині 70-их р.р. минулого століття: Б. Качру в своїй публікації 1976 р. наголошував, що в зв'язку з новими функціями АМ в локальних контекстах виникли її варіанти, здатні виражати національну ідентичність носіїв і заслуговують на таке ж ставлення, як і базові варіанти [цит. за: 16: 73]. Одночасно Л. Сміт (Laggy Smith) стверджував, що мовою США слід вважати американську англійську, мовці якої ідентифікуються за своєрідними ознаками їхньої вимови звуків, інтонації, ритму, наголосу, деякими лексичними дивергентами; так само в Сінгапурі реалізується сінгапурський варіант АМ зі своїми формальними відмінностями, однак обидві форми є варіантами однієї мови [цит. за:16: 74]. Саме поняття „плюрицентрична мова” увів до наукового обігу Хайнц Клосс у 1978 р. на позначення мови з декількома варіантами, принаймні один з яких є кодифікований [15: 1].

Дискусія щодо *моноцентризму vs. плюрицентризму* АМ тривала протягом десятиліття, а на початку 80-их р.р. минулого століття з'явилась низка праць: перше видання праці Б. Качру *The Other Tongue* (1982), книги *New Englishes* Дж. Прайда (John Pride) (1982), *English as a World Language* за редакцією Р. Бейлі та М. Герлаха (R. Bailey and M. Gollach) (1984) та інші, які теоретично обґрунтували набуття АМ плюрицентричного характеру. З 1985 почав виходити часопис під назвою *World Englishes* [20], де форма множини *Englishes* чітко виражала підхід до

тлумачення статусу АМ. На часі на позначення *World Englishes* вживається акронім *WE*, імплікаціоном якого може виступати значення англійського особового займенника множини „ми”. К. Болтон (Bolton) пояснює три можливі інтерпретації терміну *World Englishes*: 1) як збірний, парасольковий термін для позначення всіх різновидів АМ у світі, незалежно від підходів до їхнього опису, також у цьому сенсі вживаються *World English* (в однині), *international English(es)*, and *global English(es)*; 2) у вузькому значенні для визначення нових варіантів АМ в Африці, Азії і Карибському регіоні, також: *nativised, indigenised, institutionalised, new Englishes* або *English as a second language*; 3) для відображення плюрицентричного підходу до АМ в розумінні Б. Качру, хоча за визнанням К. Болтона, ця інтерпретація в деякій мірі збігається з № 2 [4: 367].

Дескриптивний підхід до *WE* не виключає пошуку сучасної теоретичної концепції англійської мови як *English as an international language/ EIL* (“міжнародної мови”), *World English* (“світової мови”), *global English* (глобальної англійської), *English as a Lingua Franca/ELF* (АМ як засіб міжмовного спілкування). Поняття *EIL* уперше було вжите в 1978 р. на конференції у Гавайському університеті, де обговорювались практичні й теоретичні аспекти використання англійської мови в контексті міжнародного спілкування. *EIL* є усною формою англійської мови, яку використовують представники різних етносів – переважно не носіїв її як рідної для крос-культурного спілкування, ефективність якого визначають три чинники: а) зрозумілість (*intelligibility*); б) граматична прийнятність (мінімальне відхилення від граматичних норм); в) соціальна відповідність (адекватне використання у крос-культурному контексті) (Peter Strevens; Henry Widdowson).

Дослідники обґрунтовують статус *EIL* за функціональним критерієм, так Д. Греддол визначає вичерпний перелік сфер використання (*major domains*) АМ на сучасному етапі: 1) у діяльності міжнародних організацій і конференцій (*working language of international organizations and conferences*); 2) для наукових публікацій (*scientific publications*); 3) у діяльності міжнародних фінансових, економічних і торгівельних інституцій (*international banking, economic affairs and trade*); 4) для реклами транснаціональних торгівельних марок (*advertising for global brands*); 5) для створення аудіовізуальних культурних продуктів: фільмів, ТБ, поп-музики (*audio-visual cultural products such as film, TV, popular music*); 6) у міжнародному туризмі (*international tourism*); 7) у вищій освіті (*tertiary /university education*); 8) для забезпечення міжнародної безпеки (*international safety, airline and maritime travels*); 9) у сфері міжнародного права (*international law*); 10) як мова-посередник у галузі усного та письмового перекладу (*as a “relay language” in interpretation and translation*); 11) для обміну технологіями (*technology transfer*); 12) як засіб Інтернет-комунікації (*Internet communication*) [8: 8].

На часі сфера вживання терміну *English as an international language* звужується на користь *World English* і *Global English*, які є синонімами, однак *Global English* увійшов до обігу пізніше – на початку першого десятиліття ХХІ ст. У зв’язку з тим, що на цьому етапі кількість мовців, які користуються АМ як іноземною або другою, значно перевищує кількість її носіїв як первинної, і комунікація у переважно відбувається не між носіями АМ як рідної і іноземної, а між носіями цієї мови як іноземної, дослідники говорять про появу нового підходу до тлумачення АМ в міжмовній комунікації – *English as a Lingua Franca/ELF* [10; 11; 17].

Саме поняття *лінгва франка* не нове, назва з’явилась у ХУІ ст. на позначення мови-посередника – суміші французької мови з місцевими діалектами, для забезпечення комунікації в торгівельних обмінах між країнами Північної Африки та Середземноморського басейну; дослівно *лінгва франка* означає „мова франків”: франками у той час араби називали всіх європейців [19: 140]. Сучасна інтерпретація цього поняття охоплює будь-яку мову-посередник, що використовується мовцями різних рідних мов як засіб міжмовного спілкування. Такі мови, зазвичай, є літературними, кодифікованими, виконують функції у повному обсязі, мають значну кількість носіїв як рідної, на відміну від *піджинів*, контактних мов, які уособлюють суміш певної мови і місцевих діалектів, яким властиві спрощена граматики, невеликий запас слів і обмежений перелік функцій. У різних регіонах планети у функції *лінгва франка* вживаються різні мови, наприклад, французька, іспанська, китайська, однак *ELF* претендує на статус глобальної як за кількістю користувачів, так і сфер функціонування. Анна Мауранен виокремлює декілька груп мовців, типових носіїв *ELF*: фахівці галузей міжнародної кооперації (економічної, фінансової, наукової, правової, безпекової, інформаційної, туристичної тощо), студенти, які здобувають вищу освіту англійською мовою в неангломовних країнах, пересічні мовці-неносії АМ, які користуються нею для вирішення індивідуальних потреб у міжмовних контактах із іншими

носіями [13]. Ця дослідниця вважає ELF символом нашого часу, поруч із глобалізацією, соціальними мережами, економічною інтеграцією й Інтернетом [5: 3].

Про важливість проблеми ELF для соціолінгвістичної варіантології, прикладної лінгвістики, методики викладання АМ свідчить велика кількість наукових праць останнього десятиліття, назва яких вміщує термін *English as a Lingua Franca* (див. праці: А. Cogo, М. Dewey, 2012; J. Jenkins, 2000, 2006, 2013, 2015; Ian Mackenzie 2014; А. Mauranen, 2012; А. Mauranen, Е. Ranta, 2009; В. Seidlhofer 2004, 2005). Дослідники ELF виступають проти практики використання двох провідних варіантів англійської мови – британського й американського для навчання її як міжнародної [17: 339], беручи до уваги постулат соціолінгвістики, що мову створюють мовці, а кількісне переважання мовців ELF над мовцями АМ як рідної дає підставу для опису нового стандарту англійської мови для міжмовного спілкування. На часі створено корпуси ELF: “*The English as a lingua franca in Academic settings (ELFA) Corpus*” (Mauranen 2003) і “*The General Vienna-Oxford International Corpus of English (VOICE)*” (Seidlhofer 2004), описано ядро фонетичної системи АМ як мови-посередника — *Lingua Franca Core* (термін Дж. Дженкінс) [9: 124], інакше кажучи, обов’язкових для вживання фонетичних засобів [9: 136-146]. Фахівець з вимовних особливостей Дж. Дженкінс вважає, що ключовим критерієм для оцінки вимови мовців ELF є взаємна зрозумілість мовлення, а не намагання точно відтворити риси орфоепічної вимови носіїв АМ як рідної.

Незважаючи на активні зусилля створити стандарт ELF, у практиці навчання все ще зберігається орієнтація на норми британського та американського варіантів АМ як зразкових, тобто нові соціолінгвістичні реалії не в повній мірі враховуються у викладанні АМ.

Висновки. Із вище наведеного аналізу моделей опису сучасної англійської мови випливає, що в реальному функціонуванні вона є архисистемою, складною просторово ієрархічно побудованою поліваріантною комунікативною системою, яка повністю або частково обслуговує комунікативні, когнітивні та інші потреби етнічно й соціально різнорідних спільнот її носіїв, і реалізується у вигляді варіантів, розрізняваних на основі генетичних, функціональних критеріїв і критерію нормування. Соціолінгвістична таксономія АМ на часі охоплює такі її форми:

1) за генетично-географічним чинником: національна мова, національний варіант мови, регіональний/територіальний варіант, діалект;

2) за функціональними чинниками (обсяг виконуваних функцій, тип носіїв та їхній рівень володіння мовою): а) мова міжнародного спілкування/ світова мова/ глобальна мова (*English as an International Language/EIL, World English, Global English*), лінгва франка (*English as a Lingua Franca/ELF*), піджин (*pidgin English*), креольська мова (*creole English*); б) рідна мова (*L1, mother tongue*), друга мова (*English as second language/ ESL*), іноземна мова (*English as a foreign language/ EFL*);

3) за чинником унормованості: літературний (кодифікований) стандарт, який експліцитно або імпліцитно визнається як зразок для використання освіченими носіями в усній або писемній соціальній комунікації; нелітературний (просторічний, некодифікований) варіант, який використовується в міжособистісній комунікації.

Соціолінгвістична унікальність і відмінність англійської від інших поліцентричних мов, полягає в тому, що кількість мовців, що користується нею як іноземною або другою, значно перевищує кількість її носіїв як первинної (рідної).

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в з’ясуванні питання вибору норми й моделі навчання англійської мови з урахуванням нових соціолінгвістичних реалій її розвитку, в описові комунікативно-мовних і лінгвопрагматичних, лінгвокультурних особливостей українського варіанта англійської мови – *Ukrlish*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Прошина З. Г. Основные положения и спорные проблемы теории вариантности английского языка: Учеб. пособие / З. Г. Прошина. – Хабаровск, 2007. – 172 с.
2. Шевченко Т. И. Социофонетика: Национальная и социальная идентичность в английском произношении. / Т. И. Шевченко. – Москва: URSS, 2015. – 232 с.
3. Bauer L. An Introduction to International Varieties of English / Laurie Bauer. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002. – 135 p.
4. Bolton K. World Englishes / K. Bolton. //The Handbook of Applied Linguistics /Ed. by A. Davies and C. Elder. – Oxford: Blackwell, 2004. – P. 369-396.
5. English as a Lingua Franca: Studies and Findings. / Ed. by Mauranen A., Ranta E. – Newcastle upon Tine: Cambridge Scholars Publishing, 2009. – 385 p.
6. Crystal D. English as a Global Language/ David Crystal. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2012. – 150 p.

7. Graddol D. The Future of English?: A Guide to Forecasting the Popularity of the English Language in the 21st Century / David Graddol. – London: British Council, 1997. – 64 p.
8. Graddol D. English Next: Why Global English May Mean the End of English as a Foreign Language / David Graddol. – London: The British Council, 2006. – 128 p.
9. Jenkins J. The Phonology of English as an International Language / J. Jenkins. – Oxford: Oxford Univ. Press, 2000. – 258 с.
10. Jenkins J. Current perspectives on teaching world Englishes and English as a lingua franca / J. Jenkins // TESOL Quarterly. – 2006. – No. 40.1. – P. 157-181.
11. Jenkins J. Global Englishes. A resource book for students. – 3rd edn. / Jennifer Jenkins. – London: Routledge, 2014. – 296 p.
12. Kachru Braj B. Standards, codification and sociolinguistic realism: the English Language in the Outer Circle / Braj Kachru // English in the World. Cambridge: Cambridge univ. press, 1985. – P. 11-30.
13. Mauranen A. Exploring ELF: Academic English Shaped by Non-native Speakers / Anna Mauranen. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 2012. – 271 p.
14. McArthur T. English as a Global Language / Tom McArthur. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1998. – 247 p.
15. Pluricentric Languages: Differing Norms in Different Nations / Ed. By Michael G. Clyne. – Berlin: Walter de Gruyter, 1992. – 481 p.
16. Saraceni M. World Englishes: A Critical Analysis / Mario Saraceni. – London- New York: Bloomsbury Publishing, 2015 - 240 p.
17. Seidlhofer B. Key concepts in ELT: English as a lingua franca // ELT Journal. – 2005. – 59(4). – P. 339-341.
18. Thomas Erik R. Sociophonetics: An Introduction / Erik Thomas. – Basingstoke, U.K./New York: Palgrave, 2011. – 356
19. Trudgill P. International English: A Guide to the Varieties of Standard English. / Trudgill P., Hannah J. – 4th ed. London : Arnold, 2002. – 132 p.
20. World Englishes. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/%28ISSN%291467-971X/issues>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Паращук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми соціолінгвістичної варіантології, міжмовної комунікації.

УДК 811'27"312"(045)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОВНОГО СЕРЕДОВИЩА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ганна РУДНИЦЬКА (Маріуполь, Україна)

У статті розглянуті основні тенденції розвитку сучасного мовного середовища в світлі процесів глобалізації, технологізації, інформатизації; основна увага приділяється аналізу змін мовного середовища, які стали результатом появи Інтернету; виокремлені й систематизовані особливості письмового розмовного стилю спілкування в соціальних мережах та за допомогою SMS-повідомлень, проаналізована роль засобів масової комунікації у формуванні та розповсюдженні мовних норм; узагальнені мовні прийоми впливу ЗМК на світогляд і картину світу людей.

Ключові слова: мовне середовище, комунікація, письмовий розмовний стиль, глобалізація, Інтернет.

The article describes the main trends in the modern language sphere resulted from the influences of globalization, technologization and informatization processes. It focuses on analysis of the changes that have resulted from the emergence of the Internet. The article identifies and systematizes peculiarities of written conversational style of communication in social networks as well as communication through SMS. The role of mass media in formation and propagation of language norms was also analyzed in this article. The author also describes the influence of linguistic techniques of mass media on people world outlook and worldview.

Key words: language sphere, communication, writing conversational style, globalization, the Internet.

Мовне середовище як простір, в якому існують, розвиваються, трансформуються лінгвістичні явища, реагує на будь-які зміни суспільного життя. Глобалізація та швидкий технологічний розвиток зумовлюють важливу роль інформації та комунікації в сучасному світі. Ці процеси мають вплив на особливості взаємодії між людьми, на основні риси їхньої комунікації та, як наслідок, на мовне середовище, в якому вони перебувають.

Глобалізація, яку сучасний український політолог М. Трофименко визначає як процес, що зумовив «кардинальні зміни в житті всього світового співтовариства, яке поступово перетворюється на цілісний суспільний організм» [6: 19-20], призвела до «стирання» міждержавних кордонів та переорієнтації людини, яку на сьогодні цікавлять не лише внутрішні питання життя її родини, міста, країни, а й більш масштабні проблеми світового рівня. Розвиток технологій прискорює глобалізаційні процеси та обслуговує комунікаційну сферу, забезпечуючи швидкий, безперервний рух інформації та обмін нею. Постійно зростаюча роль інформації та

комунікації зумовила появу сучасного інформаційного суспільства і зміну особливостей функціонування глобального мовного середовища.

Метою цієї статті є визначити тенденції розвитку глобального мовного середовища в умовах діяльності інформаційного суспільства, тобто виокремити ті тенденції, які стосуються особливостей розвитку усіх мов світу та визначальних рис спілкування людей на планеті.

Об'єктом дослідження в статті є мовне середовище. Предметом стали тенденції та особливості його розвитку через вплив глобалізації, технологізації та інформатизації.

Ці актуальні для сьогодення процеси розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники, серед яких: О. Горошко, С. Зайцева, Л. Компанцева, Д. Кристал, С. Чемеркін тощо.

Глобалізація сприяє полікультурності та вимагає від сучасної людини знання іноземних мов, щонайменше англійської, робить сучасну людину мобільною, тобто надає широкі можливості пересуватись між кордонами різних держав. Англійськість сучасного світу зумовлена об'єктивними причинами: колоніальним минулим Великої Британії, а також сучасними високими економічними показниками США та Великої Британії.

Після того, як зростає кількість міжнародних контактів, з'явилась ідея створення штучної мови, яка б змогла уніфікувати можливості кожної окремої людини в спілкуванні із носіями іншої мови. Найвідомішими стали волапюк (1880 р.) та есперанто (1887 р.). На сьогодні у Всесвітній Есперанто Асоціації (Universala Esperanto) – найбільшій організації есперантистів – нараховується 20.000 членів. У 1989 р. в Україні утворена Українська Есперанто Асоціація. За даними офіційного сайту, вона нараховує 100 членів [9].

Глобалізація підтримує існування й розвиток масового суспільства, яке використовує як зразок мову не літератури, а засобів масової комунікації, які за сучасних умов набули першорядного значення у формуванні картини світу та можуть використовувати у своїй діяльності різноманітні техніки маніпуляції аудиторією. Як зазначає В. Іванов, ще в 1937 р. в Колумбійському університеті був заснований Інститут аналізу пропаганди, в якому були розроблені загальновідомі засоби пропаганди, серед яких, наприклад, метод додавання епітетів, за допомогою якого дискредитують ідеї, плани окремих особистостей, яким приписуються ярлики, що викликають почуття страху, ненависті, відрази, тощо; метод красивих загальних фраз – за допомогою красивих слів типу «свобода», «демократія» ховають або спотворюють дійсність; метод «аксіоматичних доводів» – положення, яке комунікатор хоче закріпити в свідомості аудиторії, подається як аксіома, яка не потребує доказів; метод «посилання на авторитети» – за допомогою цитат та посилань на авторитетні джерела та ін. [2: 83 – 84]. ЗМК прагнуть бути зрозумілими аудиторії. Це викликає появу великої кількості розмовної лексики та подекуди навіть жаргонізмів у журналістських текстах. Таким чином, можна говорити про зниження рівня масової культури.

Завдяки глобалізації й міжнародним економічним, політичним, культурним обмінам мови здатні швидше засвоювати неологізми, які є одним з основних джерел збагачення лексичного складу певної мови. Появі неологізмів сприяє й науково-технологічний розвиток.

Технологізація спричиняє розповсюдження використання різноманітної цифрової, комп'ютерної техніки, мобільних телефонів тощо. Про початок змін у суспільних відносинах можна говорити з того моменту, як персональний комп'ютер потрапив на ринок, з 1971 р. [7: 20]. Завдяки Інтернету, мобільній телефонії, зокрема появи смартфонів, мовне спілкування потрапило в нове середовище. Сучасна людина має стійке бажання оптимізувати зусилля як в економічній, так і в комунікаційній сферах. Сучасні мови прагнуть до скорочення слів, словосполучень, речень та взагалі економії мовних знаків та, відповідно, мовних зусиль. Особливо яскраво цю тенденцію до «скорочення» демонструє розмовне мовлення, зокрема при передачі його на письмі. Ділове листування залишається традиційним, але основу будь-якої мови складають саме розмовні елементи, тому що мова – живе явище і залишає тільки ті елементи, які широко вживаються і відкидає застарілі. Оптимізації та спрощенню мови сприяє часте спілкування, особливо з використанням телефонів, зокрема через SMS-повідомлення (чим менша кількість знаків, тим швидше можна написати фразу і тим дешевше послуга, відповідно, чим коротша фраза, тим більше фраз можна передати за певний проміжок часу, а також в деяких життєвих ситуаціях, коли особливо цінується оперативність передачі інформації, чим коротша фраза, тим менше часу витрачається на її передачу), а також чатів у соціальних мережах. За даними досліджень американської організації «Ніельсен» у 2010 р. дорослі американці відправляли більше 7 СМС щогодини під час неспання. Таким чином, постійна переписка за допомогою найсучасніших

пристроїв стимулює та розвиває навички оптимізації зусиль, які проявляються в скороченні слів [7: 30]. Цікавим є факт появи спрощеної китайської мови для електронних ЗМК та друку. Вона стала результатом реформи писемності в 1956 – 1986 рр., метою якої було спрощення ієрогліфів для легшого засвоєння. Із розвитком зовнішніх зв'язків Китаю і зростанням кількості китайських ресурсів в Інтернеті спрощене написання стало більш поширеним [4].

Крім того, розвиток технологій зробив можливою передачу емоцій і навіть дій не за допомогою слів, а символів, так званих, смайлів.

Окрім економії зусиль і, як наслідок, наявності великої кількості мовних скорочень сучасне мислення й невідповідне мовлення характеризується фрагментарністю. Людина здатна виконувати декілька дій майже одночасно й дуже швидко переключатись з одного предмета на інший.

На особливу увагу заслуговує світ соціальних мереж з психологічної, соціологічної, комунікаційної та, звичайно, мовної точок зору як середовище неофіційного спілкування. При спілкуванні у соцмережах людина часто застосовує прийом комунікаційної гри. Таким чином, трансформується справжня картина життя, оскільки інформація може подаватися відповідно до бажань або фантазій. Окрім того, з одного боку, сучасна людина прагне відчувати себе частиною спільноти, бути в безперервному діалозі з суспільством, з іншого боку, сучасна людина зосереджена на власному внутрішньому світі, прагне зрозуміти себе і надає цінність і велике значення самовираженню та самореалізації. Як слушно зазначає Є. Карпенко, світ спілкування в соціальних мережах дає початок новому стилю – письмовій розмовній мові, якій властиві діалогічність та експресивність, висока словотворча продуктивність. Остання реалізується за допомогою звичних мовних ресурсів, що застосовуються в процесі появи нових слів, а саме словоскладання, суфіксації, префіксації тощо. Наприклад, клікнути, хакнути, банити, офлайнвий, чатитись тощо. Окремо слід звернути увагу на утворення спеціальних термінів і навмисне написання слів із помилками [3].

А. Кузнецов називає письмову розмовну мову спілкування в он-лайн середовищі «сумішню письмової літературної та усної розмовної мови». Її особливості на сьогодні залишаються недостатньо дослідженими [5]. Основні дослідження з цього питання були зроблені Д. Кристалом. У праці «Мова та Інтернет» (Language and the Internet) автор звернув увагу на мову електронного листування, чатів, віртуальних світів та загалом веб-простору. У роботі виділені риси письмової розмовної англійської мови, серед яких еліптичні речення, емпатичний порядок слів, використання низької та розмовної лексики, використання усічень та інших видів скорочень, короткі форми артиклів, відсутність допоміжних дієслів у часах Perfect, неправильний порядок слів, використання вигуків. У майбутньому, вважає Д. Кристал, буде поглиблюватись синкретизм письмової розмовної мови з аудіо- та відеосупроводженням. Таким чином, мова Інтернету буде використовувати усі медіаелементи для висловлення певних думок. Навіть зараз при спілкуванні у чатах соціальних мереж відбувається активний обмін відеофайлами або музичними треками замість мовних фраз для підсилення емоційного вираження або передачі певної думки за допомогою медіафайлу, до якого можна дібрати мовний еквівалент. Але використовуючи медіа файли, люди, з одного боку, долучаються до улюбленої та цікавої гри при спілкуванні, урізноманітнюючи обмін думками, з іншого боку, використовують емоційну складову комунікації.

Ще однією з перспектив розвитку мови, за Д. Кристалом, є автоматичний переклад з однієї мови на іншу високої якості в реальному часі. До того можливим стане переклад як друкованих текстів, так і розмовної живої мови за допомогою мобільної телефонії [8: 242 – 243].

Таким чином, глобалізація, технологізація та інформатизація змінюють світове мовне середовище, надаючи йому нових особливостей, серед яких:

1. Висока роль міжмовних обмінів, які підвищують актуальність досліджень з перекладознавства та впливають на закономірності розвитку окремих мов: у сучасних мовах швидко з'являються та засвоюються неологізми та запозичення, розвивається термінологія тощо;

2. Сучасний мовний простір характеризується англомовністю;

3. Інтеграційні глобальні процеси стимулюють прагнення людей створити штучну мову для міждержавного спілкування, яка б об'єднала різні країни при спілкуванні. Результатом цього стало виникнення мови есперанто й намагання поширити її в світі. Проте враховуючи те, що Всесвітня Есперанто Асоціація налічує 20 тис. зареєстрованих членів, зокрема в Україні в Українській Есперанто Асоціації нараховується лише 100 членів, то наразі не можна говорити про поширеність цієї мови та швидкі темпи її популяризації. Сучасні дослідники, зокрема

Д. Кристал, вважають, що майбутнє належить високоякісному, високошвидкісному та високотехнологічному міжмовному перекладу. Будуть розвиватися Інтернет- та мобільні технології міжмовного перекладу в реальному часі;

4. Сучасне масове суспільство використовує як зразок мову засобів масової комунікації, які, щоб бути зрозумілими аудиторії, активно використовують розмовну мову та «низький стиль». У контексті цього дуже важливою стає мовна грамотність та освіченість журналістів-авторів. Окрім того, засоби масової комунікації часто вдаються до пропаганди, слугуючи інтересам політики та бізнесу, викривляючи реальну картину світу засобами мови. Оскільки, навіть якщо ми дивимось телевізійний сюжет, то сприймаємо перш за все мовну інформацію, яка супроводжує відеоряд;

5. Поява комп'ютеру, Інтернету і сучасних гаджетів (смартфони, планшети тощо) спричинила справжню революцію в комунікації. В результаті поглиблення та прискорення інформатизації мови почали прагнути оптимізації та скорочення, тобто висловлення думок за допомогою мінімальної кількості мовних знаків;

6. Поява розмовного письмового стилю, характерного для спілкування в соціальних мережах. Його рисами є: експресивність і діалогічність, велика кількість новоутворень та спеціальних термінів, розмовної лексики та навіть жаргонізмів, часто вживаються слова, свідомо написані із помилками. Цей стиль вирізняє також велика кількість різного роду скорочень, використання смайлів тощо;

7. У майбутньому письмовий розмовний стиль соціальних мереж і загалом спілкування в мережі буде активніше використовувати медіаресурси Інтернету. Таким чином, до повідомлення будуть додаватись аудіо та відео елементи при передачі конкретної думки, які можуть ставати синонімічними їй або доповнювати її.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зайцева С. В. Інтернет-спілкування як нова форма міжособистісної комунікації [Електронний ресурс] / Зайцева С. В. // Дослідження з лексикології в граматики української мови : збірник наукових праць [за ред. А. М. Поповського]. – Режим доступу : <http://ukrmova.com.ua/zmist-zhurnalu/vipusk-11/internet-spilkuvannya-yak-nova-forma-mizhosobistisno%D1%97-komunikaci%D1%97/>.
2. Иванов В. Ф. Аспекты массовой коммуникации. Часть II. Массовая коммуникация / В. Ф. Иванов. – К. : ЦВП, 2009. – 109 с.
3. Карпенко Є. Д. Вплив соціальних мереж на українську національно-мовну картину світу [Електронний ресурс] / Є. Д. Карпенко // Мовні і концептуальні картини світу : збірник наукових праць. – Випуск 43. – Режим доступу: http://www.philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2013_43_2/152_159.pdf.
4. Китайский упрощенный [Електронний ресурс] // Энциклопедия «Вокруг света». – Режим доступу : http://www.vokrugsveta.ru/encyclopedia/index.php?title=Китайский_упрощенный.
5. Кузнецов А. В. Письменная разговорная речь в онлайн-коммуникации [Текст] / А. В. Кузнецов // Молодой ученый. – 2011. – №3. Т.2. – С. 24-26.
6. Трофименко М. В. Антиглобалістський рух : політологічний аналіз / М. В. Трофименко. – Донецьк : Ноулідж, 2012. – 180 с.
7. Chatfield T. Come sopravvivere nell'era digitale / Tom Chatfield. – Parma : The School of Life, 2013. – 186 p.
8. Crystal D. Language and the Internet / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 272 p.
9. UkrEA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrea.retejo.net/ukrea-anoj>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Рудницька – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри італійської мови, літератури та культури Маріупольського державного університету.

Наукові інтереси: міжнародна комунікація, міжмовний переклад, процеси фільтрації новинного потоку, італійська медіа система.

УДК 811.161.2: 811.112.2

АРГО В СИНХРОНІЇ І ДІАХРОНІЇ

Марія ТКАЧІВСЬКА (Івано-Франківськ, Україна)

Статтю присвячено проблемі аргю. Подается тлумачення терміна «арго», на основі існуючих наукових розвідок узагальнюється і висвітлюється дослідження аргю в різних мовах. Для аналізу беруться українська, російська і німецька мови.

Ключові слова: аргю, жаргон, соціолект, норма, дослідження, аналіз, лексикографічні джерела.

The article deals with the problem of argot; the interpretation of the term "argot" is given. On the basis of existing scientific research the study of argot in different languages is summarized and highlighted. The Ukrainian, Russian and German languages are taken for the analysis.

Keywords: argot, jargon, social dialect, norm, research, analysis, lexicographical sources.

Кожне суспільство живе за встановленими ним правилами, дотримання яких належить до писаних чи неписаних узусів. Інакше його представники не будуть акцептовані більшістю. Багато правил суспільного характеру, в тому числі й моральні цінності, правила спілкування,

сприймаються без особливих акцентів на їх важливість: вони приймаються як зрозумілі для кожного суспільства. Як моральні цінності людини, так і закони мови в дечому послаблюють свою «непогрішність» стосовно норми залежно від багатьох територіальних, часових та суспільних чинників, певних передбачуваних чи непередбачуваних обставин тощо.

Мова, як сира глина, здатна змінюватися відповідно до обставин, у яких вона перебуває. Кожне середовище формує свою мову, її закони та пропускний пункт «свій-чужий». Наприклад, мова лікарів, студентів, робітників, військовиків, спортсменів тощо. У шахраїв і злодіїв, поведінка яких виходить за рамки загальноприйнятих норм моралі, теж є своя штучно створена на основі інших мов кодова мова – злодійське аргю, призначене для спілкування серед представників «своїх» кіл, у яких акцептується їх «ремесло».

Аргю разом із жаргоном і сленгом творять соціальний діалект як «відгалуження загальнонародної мови, уживане в середовищі окремих професійних, вікових та ін. груп населення. Характеризуються специфічними особливостями у формуванні, доборі і використанні певної частини лексичних та фразеологічних засобів (у граматичній структурі такі особливості не спостерігаються)» [17:146].

Метою нашої статті є здійснення аналізу досліджень соціолекту «аргю» в українській, російській, німецькій та інших мовах. До основних завдань статті належить спрямувати спектр дослідження на наукові розвідки та лексикографічні джерела, присвячені аргю у кількох мовах з точки зору синхронії і діахронії.

Соціальні діалекти як виразники диференціації мов різних прошарків і вікових груп суспільства посідають важливі позиції у мовах кожного суспільства. Як зазначає О. Горбач, «у термінології наукової літератури панує чимала строкатість в установленні назви для мови, якою користувалися у спеціальних умовах дрібні ремісники – походючі крамарі-офені в 19-му столітті в Росії й в Україні, шаповали-шерстобити в Україні і в Росії, глинотопи, кравці в 19-му ст. в Центральній Росії, женці в Савою, шкільна дітвора, прошаки-лірники, та, урешті, найчисельніша група – злодії та міська вулиця» [4:165]. Досі в лексикографічній та науковій літературі немає однаковості щодо диференціації термінів «аргю» і «жаргон», спостерігається їх ототожнення. У Великому тлумачному словнику української мови чітко не диференціюється різниця між аргю, жаргоном і сленгом: «аргю» – умовна говірка якого-небудь соціального середовища (групи, гуртка і т.д.), в якій є специфічні слова й вислови, не зрозумілі для сторонніх; жаргон [3: 23]; «жаргон» – мова якоїсь соціальної чи професійної групи, що відрізняється від загальнонародної наявністю специфічних слів і виразів, властивих цій групі //Умовна штучна говірка, зрозуміла лише в певному середовищі; аргю, блатний жаргон [3: 272]. «Сленг – 1. Розмовний варіант професійного мовлення; жаргон. 2. Жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення [3: 1147]. Терміни аргю, жаргон і сленг диференційовані не чітко і в Словнику української мови (1970-1078) [11] та Новому Тлумачному словнику української мови в 4-х томах [9]. У Словнику української мови Бориса Грінченка терміни «жаргон», «аргю» та «сленг» ще не були зафіксовані. Словник української мови під редакцією І.С. Назарової та ін. не подає термін «соціолект» [12]. На думку Л. Ставицької, «термін «аргю» перехрещується з жаргоном не тільки на етимологічному рівні, а й у терміновживанні, коли аргю та жаргон виступають, по суті, абсолютними синонімами [13: 23]. Енциклопедія «Українська мова» в одному із аспектів також ототожнює аргю й жаргон: «Іноді термін «аргю» вживається на позначення певного соціального чи професійного відгалуження від загальнонародної мови (наприклад, аргю артистів, музикантів, спортсменів, військовослужбовців та ін.), тобто в такому ж значенні, що й термін жаргон» [17: 31].

За Л. Ставицькою, аргю (франц. Argot – жаргон, англ. cant) є особливою мовою певної відокремленої професійної чи соціальної групи, яка складається з видозмінених елементів однієї або двох природних мов [13: 22]. У Енциклопедії української мови аргю трактується як «один із різновидів соціальних діалектів, штучно створювана умовна говірка якої-небудь вузької замкненої соціальної або професійної групи, незрозуміла для сторонніх. У вузькому розумінні аргю – мова «соціального дна», декласованих та антисоціальних елементів (рекетирів, злодіїв, жебраків, бомжів, картярів-шулерів тощо)» [17: 31].

Отже, аргю – це штучно скомбінована мова певної соціальної чи професійної групи на основі модифікації інших природних мов (перекручення, додаткової префіксації, суфіксації тощо, не має своєї граматики), створена задля власної вигоди і захисту свого існування та промислу, бажання

залишатися відособленим і незрозумілим для інших та зберегти свою таємність. Це – мова-код, один із «розпізнавальних знаків», де існує чіткий пропускний пункт «свій-чужий».

У кожній країні своя історія становлення арго. Україна не є винятком. Беззаперечний є той факт, що дослідженню соціолектів в Україні приділялося менше уваги, ніж в близькому та далекому зарубіжжі. Л.Ставицька пояснює це тим, що «в українській культурі мова традиційно сприймалася не прагматично – як засіб комунікації, а як національний скарб» [13: 13].

Арго сягає коренями доби феодалізму, де сфабрикована мова шахраїв, жебраків, мандрівних торговців була, як вже зазначалося, важливим елементом їх виживання задля безпеки власного життя і ремесла, а також, як вважає О. Горбач, прагненням «почванитися перед оточенням» [4: 179]. Коли говорять про українське історичне арго, то перш за все йдеться про мову лірників та сліпих кобзарів (лебійська або шлепецька мова), шаповалів, кожухарів, кушнірів тощо. Як зазначає Л. Ставицька, «помилється той, хто думає, нібито українська мова здатна тільки копіювати російське жаргонне багатство. Якщо говорити про генетичні першовитоки українськості жаргону, слід насамперед згадати про арго, які побутували в Україні у ХІХ столітті: арго українських лірників, ремісників, лаборів, жебраків, бурсацько-семінарське арго та ін.» [14: 12]. Значний вплив на українське арго мала російська мова, як, зрештою, і інші мови: німецька, англійська, польська, циганська тощо, звідки були запозичені окремі арго. Відповідно українське арго теж ставало джерелом запозичень для інших мов. Так, якщо говорити про міські арготизми, то «через білігвальність мовців (у Львові – українсько-польську, у містах Східної України – українсько-російську) такі арготизми дуже легко влітаються в українсько- й не українськомовну канву» [4: 179].

На думку вчених, перші першоджерела українського арго сягають ХVІІ-ХVІІІ століття. У ХІХ столітті з'являються дослідження українського професійного арго (наприклад, «Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. п. про лірників повіту Бучацького» (В. Гнатюк, 1896)), а також лексикографічні джерела, частина яких зафіксована О.Горбачем: «Невеличка етнографічно-побутова замітка «Невлі» (В. Іванов, 1883), студії Ф. Ніколайчука про мову лірників (1890), студії «Лірник» (В. Гнатюк, 1896), «Черниговские старцы» (П. Тихонова, 1900). О. Горбач подає також дослідження злодійського арго ХІХ-ХХст. Наприклад, словник В. Попова, складений для потреб поліції (1931).

У ХІХ-ХХ ст. арго входить у літературні твори (українська бурлескно-трагедійна поема І.Котляревського «Енеїда», над якою автор почав працювати з 1795 року, також повість І. Франка «Лель і Полель» (відтворено сцени міського життя, вулиці Львова; 1887), оповідання «Яндуси» (1905), «Івась Новітний» (1870), «Хлопська місія» (1881), «До світла» (1889), використані Я.Рудницьким у діалектному словнику, оповідання П.Марійчина «Ліва кампа» (1929) [4:57; 66].

Проміжок часу від 30-х до 60-х рр. ХХ століття вирізняється чітким сповільненням у дослідженні українського арго, як і на всій території СРСР, де панує радянська ідеологія. Олекса Горбач так пояснює цей час: «советські дослідники зайшли в сліпий кут, бо як тоді мали б пояснювати появу, поширення й «ідеологію» арго проступників в СРСР, де вже згідно з офіційними заявами «боротьби кляс» нема» [4:166]. «Тому й прийшлося, наприклад, одному з останніх дослідників арго – Д.Лихачову, який арготичні матеріали збирав (на поч.30-их років) серед в'язнів та під час будови Біломорського каналу, говорити, що це «пореволюційний світогляд і рештки арготизмів попередньої до інакше представлення оціальної доби», а згодом, що «зараз проходять велетенські здвиги з ідеології й арго засуд женців та родиться нове наставлення до нових обставин» [4:166]. Д.Грачов пов'язує це із «зневажливим висловлюванням Й. Сталіна щодо соціальних діалектів, з декларативними заявами про зникнення професійної злочинності» [5:6]. Хоча радянська ідеологія тримала під контролем спрямування наукових досліджень, робота над дослідженням арго не припинялася. Від 30-х до 50-х років Олекса Горбач працює над збиранням і дослідженням арготизмів, які невдовзі стануть матеріалом для його докторської дисертації (початок п'ятдесятих). Науковець починає дослідження ще у Львові. Його близьке знайомство «з арго львівської вулиці та злодіїв сягає весни 1939 року, піврічного побуту у львівських «Бригідках»» [4:7]. Він також пізнає сленг шкільної дітвори Львова початку 1930-х років. О.Горбач відновлює арготизми з пам'яті вже в еміграції, доповнює їх матеріалами, зібраними львів'янами-емігрантами та роботою над давніми записами арго, які лягають в основу дослідження.

Починаючи з 60-х років з'являються роботи О. Горбача, згодом Й. Дзендзелівського: О. Горбач «Argot in Ukraine» (Н.-Й. – Париж, 1952), Й. Дзендзелівський «Арго волинських

лірників» («*Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*», Warszawa, 1977), «Укр. бурсацько-семінарський жаргон серед. XIX ст.», «Арго нововижицьких кожухарів на Волині» [цит. за 1:36]. Лише в 2006 році у Львові побачить світ одне із фундаментальних досліджень арго – монографія О.Горбача «Арго в Україні».

Як стверджує Л. Ставицька «...пострадянський час злегалізував «заборонений плід» ненормативної лексики, і це свято вербальної свободи вповні виявилось у словесній творчості українських письменників та журналістів» [14: 8]. На шпальтах газет, статей в Інтернеті та в творах постмодерної літератури з'являються не тільки обсценні слова, сленг, а також – арго.

Виникає потреба не лише в наукових дослідженнях жаргонної лексики й арго, але й у лексикографічних джерелах. Як зазначає Л. Ставицька, «Кожна цивілізована нація має до свого користування словники такого типу, а відповідна лексика з необхідною соціостилістичною стратифікацією представлена у словниках національних мов» [14: 6]. Саме їй належить великий науковий пласт дослідження соціолектів в Україні. Крім низки наукових статей, це щей монографія «Арго, жаргон, сленг», а також словник «Короткий словник жаргонної лексики української мови». Перед словником Л.Ставицької вже був опублікований «Перший словник українського молодіжного сленгу» (1997), упорядкований Світланою Пиркало. Згодом, у 2006 році видавництво «Фоліо» Т. Кондратюк. видає «Словник сучасного українського сленгу» На даний час є чимало науковців, які займаються дослідженням соціолектів. Серед них О. Поздняков, О. Бугера, О. Христенко, А. Дурманенко, Н. Смоляр, А. Майстер, О. Редько, М. Мовна, А. Білас, В. Швець, М. Якушина та ін. Однак українська наука має ще багато нереалізованих можливостей у дослідженні соціолектів. Це демонструють дослідження науковців інших країн, які кількісно випереджають українські. Серед інших також і російські, з мови яких українське арго має чи не найбільше запозичень.

Як твердив Д. Лихачов, «злочинські мови всіх країн є блискучим зразком того, як під впливом одних і тих же виробничих відносин, соціальних умов випрацьовується однаковий спосіб мислення» [16: 58]. Під впливом такого мислення формувалася й мова російського злочинного світу. У своїй монографії «Русское арго», Д. Грачов припускає, що час виникнення російського арго належить до того періоду, «коли на Русі проходить поділ суспільства на антогоністичні класи і з'являється злочинність» [6: 5]. Тобто, виникає потреба мати кодову мову, зрозумілу для представників свого кола. «Безумовно, як тільки перший злодій чи шулер всупив у розмову із подібним до себе, з'явилася злочинська мова» [6: 5]. Ця мова належить до середовища злодіїв-професіоналів, що вважається середовищем декласованим, люмпен-пролетарським [16:55].

Для дослідників російського арго важливим є XVIII-те століття – час графічної фіксації арго в художній літературі (опис злочинної діяльності Ваньки Каїна). Важливу роль на формування російського арго зіграла умовна мова офеней, а також територіальні діалектизми, просторіччя, інші соціальні діалекти [5]. Д. Грачов виявляє біля «140 арготизмів, які відносяться до XI-XVIII століття. Джерелами слугували словники староросійської мови, билини, пісні розбійників, дослідження злочинного світу» [5: 22].

Відсутність ранніх текстів Д. Грачов пояснює недосконалістю правоохоронної системи (в Росії тільки в 1703 році указом Петра I була заснована регулярна поліція), тим, що слова злочинців XI-XVIII ст. тільки в невеликій кількості переходили в загальнонародну мову тощо. Дослідження російського арго почалося із середини XIX століття. У 20-х роках XX-го століття зростає цікавість до його вивчення, а з 30-х до 80-х років його системне вивчення припиняється. Причина цьому, як і в Україні, пов'язана з політикою СРСР. У 90-х роках помітно збільшується зацікавленість арго. «Від 1991 до 2003 року в Росії «видано понад 30 тлумачних словників соціально (кримінальний, молодіжний) військовий та ін.) та регіонально (лексикографічне опрацювання Владіміром Єлістратовим московського арго; зібрання південного арготичного ареалу тощо) різнотипних підсистем субстандартної лексики, а також живої розмовної мови» [14: 6]. Після 2003 року кількість лексикографічних джерел збільшується. Починаючи з 1997 року російською мовою вийшли такі наукові праці й словники соціолектів: 1) дослідження арго: Д. Балдаєв Словарь блатного воровского жаргона. В двух томах. (1997), М. Грачов, В. Мокієнко «Историко-этимологический словарь воровского жаргона» (2000), М. Грачов «Русское арго: монография», М. Грачов «Словарь тысячелетнего русского арго: 27 000 слов и выражений» (2003), О. Дубягіна, Г. Смірнов «Современный русский жаргон уголовного мира: Словарь-справочник» (2001); 2) дослідження жаргону: М. Грачов, В. Мокієнко «Русский жаргон: Историко-этимологический словарь» (2008), О. Єрмакова, Є. Земська, О. Розіна «Слова, с

которыми мы все встречались: Толковый словарь русского общего жаргона» (1999), М. Грачов «Словарь современного молодежного жаргона» (2006), Є. Коломієць «Русско-немецкий словарь современного молодежного жаргона: около 2000 слов и выражений» (2005); 3) дослідження молодіжного сленгу: С. Левікова «Большой словарь молодежного сленга» (2003), А. Романов «Современный русский молодежный сленг» (2004).

Словники та наукові праці з дослідження аргю з'являються і в інших мовах (іспанській, англійській, а також у слов'янських мовах). Наприклад, словник чеського кримінального жаргону «Das tschechische Rotwelsch» (K. Treimer, 1937), „Słowniczek svetske hantytky“ (J. Jezek), словники польської говірки „Słownik gwar polskich“ (Joanna Okoniowa, 2011). Особливої уваги заслуговує словник Олекси Горбача «Polnische Gaunersprache I», перевидання польського аргю початку ХХ-го століття «Słownik mowy złodziejskiej». У передмові Антоній Курка зазначає, що перше видання 1986 року мало 253, а 1899 – 297 злодійських виразів. А в останньому виданні – вдалося довести до 590 злодійсько-польських і 205 злодійсько-єврейських виразів. Жаргон складається з комбінованих і перекручених слів, переважно з польської, російської і гебрійської, а також з неперекручених польських виразів, вжитих в іншому від основного значенні (Горбач, Pol-Gaun).

З'являється низка наукових досліджень та лексикографічних джерел у французькій мові. Перші згадки щодо соціальних діалектів припадають на період з ХІІ по ХV ст. Зокрема у Франції був зафіксований термін «jargon», відомий з ХІІ ст., який мав значення «незрозуміла мова; пташина мова» [цит. за 1:30]. У 19 столітті французьке аргю викликає все більшу зацікавленість у дослідників. З'являються лексико-графічні джерела аргю та наукові дослідження: Vocabulaire Argot-Franca Allemand Französ. u. Deutsche Erklärung d. Französ. Diebessprache (A. W. Hayn, 1844); Supplément aux nouvi`eme et dixième éditions du dictionnaire d'Argot une introduction substantielleet un répostoire spécial du Largonj`e (Lorédan Larchey, 1883), Dictionnaire historique d'Argot (Lorédan Larchey, 1878), Dictionnaire Argot-Français & Français-Argot (Richepin, Jean, 1896). У 1895 році виходить німецько-французький словничок паризького аргю «Parisismen» (Villatte, Césaire). Початок 20-го століття характеризується широким зацікавленням аргю, у тому числі французьким. Продовжують з'являтися нові словники та наукові дослідження. L' Argot au XXe siècle, Dictionnaire Français – Argot (Aristide Bruant, 1901), Dictionnaire argot français; Par Napoléon Hayard dit l'Empereur des camelots. (Vorr.: Marius Rety, 1906), Le jargon de François Villon : argot du XVe siècle ; ouvrage orné de 7 planches hors texte (Jules deMarthold, 1909) та ін.

У німецькій мові, на противагу українській та російській, письмовій фіксації соціальних діалектів почали приділяти увагу ще в середньовіччі. «Найстаріше і до сьогодні вживане позначення для мови шахраїв і злодіїв є ротвельш. Уже в 1250 році під „rot-walsch“ розуміли слова таємного, підступного змісту. „Rot“ називався брехливий бродяга-жебрак, до якого прирівнювали музикантів, балагурів та шахраїв. „Welsch“ вважалися романські мови, тобто, будь яка незрозуміла манера мовлення» [22: 9]. На позначення мови шахраїв «у 1714 році на півдні Німеччини зафіксоване і вживається до сих пір слово *Jenisch*. Воно походить від кореня з циганської мови „dšan“=wissen і означає „kluge Sprache“ («розумна мова»)» [22: 10].

До перших друкованих пам'яток з позначкою «ротвельш» належить граматики «Die Rotwelsch Grammatic unnd barlen der Wanderschaft», видана в 1545 році в Франкфурті на Майні. На той час вже існує словничок грабіжницького жаргону, виданий французькою мовою «Le jargon des Coquillards en 1455». До важливих наступних друкованих пам'яток належить «Von der falschen Betler büeberey» з передмовою Мартіна Лютера та ротвельшським вокабуляром (darauss man die wörtter, so in dysem büchlein gebraucht, verstehen kan) (Памфілюс Генгенбах, 1528), «Liber Vagatorum: Der Betler orden» (Памфілюс Генгенбах, 1510). Наступна відома фіксація ротвельшу, яка дійшла до сьогоднішніх днів, припадає на ХVІІ-ХІХ століття: «Actenmäßige Nachricht von einer zahlreichen Diebs-Bande» зі словничком злодюжок (1754), «Wörterbuch der Gauner- und Diebessprache» (Й. К. ф. Трайн, 1833) та ін.

Як і в інших країнах, у Німеччині на початку ХХ-го століття спостерігається підвищення зацікавленості мовою ротвельш як об'єкту дослідження. До фундаментальних досліджень німецьких соціальних діалектів належить праця початку 20-го століття Л. Гюнтера „Die deutsche Gaunersprache“ (1919), а також розвідки Г. Штумме «Die Deutsche Gaunersprache» (1903), Е. Роббен „Gaunersprache“, Ф. Клюге „Rotwelsch“ (1901) та ін. Час Другої світової війни і післявоєнні роки не відзначаються особливим інтересом до вивчення соціолектів. У 1956 році виходить у світ словник З. Вольфа «Deutsche Gaunersprache» як важливе дослідження у

сучасному мовознавстві. На сьогоднішній день соціолекти також перебувають у центрі уваги багатьох дослідників. Видаються нові лексикографічні джерела (тому числі, регіональні) та здійснюються численні наукові розвідки («Die Wiener Gaunersprache» (P. Wehle, 1997); „Historisches Argot und neuer Gefängnislang in Böhmen“ (J. van Leeuwen-Turnovcová, 2003) та ін. Як і в українській мові, німецьке арго розглядається у широкому спектрі (все ж у більшій мірі як мова злочинців, шахраїв, повій тощо) і зустрічається на письмі як Gaunersprache, Diebssprache, Verbrechersprache, Spitzbubenlatein, Schleifersprache, Scharfrichtersprache, Schindersprache, Dirnensprache, Kundensprache, Krämersprache, Händlersprache тощо.

Отже, підсумовуючи здійснений вище аналіз, зазначимо, що за останні роки зростає зацікавленість дослідників соціолектами, яка через певні суспільні чинники (доба Радянського Союзу, Друга світова війна тощо) не завжди була стабільною. Арго як мова певної соціальної чи професійної групи, створене з метою залишатися незрозумілою для інших мовців, досі перебуває в активному обігу деяких соціальних груп, фіксується у художній літературі, публіцистиці та засобах масової інформації. Воно не є «рудиментом» мови, а одним із її ще мало осягнених розгалужень, що потребує наукового дослідження і ширшого аналізу. Зокрема, коли йдеться про запозичення арго з різних мов, його спільні та відмінні риси у різних мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бугера О. Соціальні діалектизми: історія розвитку та теоретичного опрацювання/ О. Бугера. філологічні студії. – Вип. 6. – Ч. 2 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 2file:///c:/users/%d0%9c%d0%b0%d1%80%d1%96%d1%8f/downloads/646-2554-1-pb%20(1).pdf.
2. Білас А. А. Відтворення арготизмів в українських перекладах французької художньої прози XIX – XX століть: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / А. А. Білас. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Горбач Олекса. Арго в Україні. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006 – 686 с.
5. Грачев М.А. Русское арго. Монография / М. А. Грачев. Н. Новгород: НГЛУ им. Н. Добролюбова, 1997. – 246 с.
6. Грачев М.А. Словарь тысячелетнего русского арго: 27 000 слов и выражений / М.А. Грачев. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2003. – 1120 с.
7. Грачев М.А., Мокиенко В.М. Русский жаргон: Историко-этимологический словарь / Программа «Словари XXI века». – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2008. – 336 с.
8. Мовна М. Книга Олекси Горбача “Арго в Україні” як джерело вивчення львівської говірки першої третини XX ст. / М. Мовна. Вісник Львівського у-ту. – Серія: Книгознавство, 2008. – Вип. 3. – С. 302 – 307.
9. Новий словник української мови. Т.4./ В. Яремко, О. Сліпущко, К: «Аконіт», 1998. – 941 с.
10. Словник української мови. Том 1 / ред. П.Й. Горещкий, А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, Н.І. Швидка. – К. Наукова думка, 1970. – 799 с.
11. Словник української мови. Том 2 / ред. П.П. Доценко, Л.А. Юрчук. – К. Наукова думка, 1970. – 550 с.
12. Словник української мови. Том 9 / ред. І.С. Назарова, О.П. Петровська, Л.Г. Скрипник, Л.А. Юрчук. – К. Наукова думка, 1978. – 916 с.
13. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. К.: Критика, 2006. – 463 с.
14. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. К.: Критика, 2003. – 290 с.
15. Ставицька Леся. Мені приємно, що мій словник стимулював відповідну лексикографічну практику в Україні / О. Синчак. Інтерв'ю з Л. Ставицькою. Ярослав, №13. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lnu.edu.ua/faculty/Philol/jaroslav/13/prostir.html>.
16. Лихачев Д. Черты первобытного примитивизма воровской речи // Д. Лихачев. Язык и мышление. – М.; Л., 1935. – Т. 3-4. – С. 47-100.
17. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Татаренко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр.енцикл.» ім. М.П.Бажана, 2004. – 824 с.:іл.
18. В.Швець, М.Якушина. Арго серед різних соціальних груп сучасної Швеції // Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія: Філологія, 2010. – №3. – С. 138-145.
19. Abgefahren – eingefahren. Ein Wörterbuch der Jugend-und Knastsprache., Europäisches Übersetzer-Kollegium: Schönfeld, Eike. – Niederrhein : Straelener Manuskripte-Verlag, 1986. – 139 S.
20. Horbatsch, Olexa. Russische Gaunersprache I / Olexa Horbatsch, Gerd Friedhof. – Frankfurt am Main: [Slav. Seminar, Johann-Wolfgang-Goethe-Univ.]; Band 16. München: KUBON& SAGNER, 1978. – 128 S.
21. Horbatsch, Olexa. Polnische Gaunersprache I / Olexa Horbatsch, Gerd Friedhof. – Frankfurt am Main: [Slav. Seminar, Johann-Wolfgang-Goethe-Univ.]; Band 19. München: KUBON& SAGNER, 1979.
22. Wolf, Siegmund A. Wörterbuch des Rotwelschen. Deutsche Gaunersprache / Siegmund A. Wolf. – Mannheim: Bibliographisches Institut AG, 1956. – 430 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Ткачівська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, завідувач кафедри іноземних мов і перекладу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: переклад, ненормативна лексика.

УДК 372.461:81'246.2(045)

РОЛЬ МОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ШКОЛИ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО БІЛІНГВІЗМУ

Тарас ТКАЧУК (Вінниця, Україна)

У дослідженні продовжено цикл спостережень та анкетувань, метою яких є виокремлення тих чинників, які спричиняють вибір мови в умовах українсько-російської двомовності. Цього разу за допомогою соціолінгвістичного методу з'ясовано продуктивність української та російської мов під час соціальної комунікації учнів та вчителів з міста Вінниця (Центральна Україна).

Ключові слова: українсько-російський білінгвізм, фактори впливу на формування білінгвізму, мовне середовище школи.

This study continues a cycle of surveys and observations aimed at identification of factors that define the language choice in Ukrainian-Russian bilingual environment. In this part of our research, we verified the influence of the school language(s) on bilingual respondents in the city of Vinnytsia (Central Ukraine).

Keywords: Ukrainian-Russian bilingualism, factors influencing bilingualism, language choice.

Сучасні дослідники двомовності виокремлюють чимало факторів, які впливають на вибір білінгвом певної мови. Д. Боксер у своїй праці пов'язує предмет прикладної соціолінгвістики зі сферами діяльності, які найважливіші для мовних спільнот: родиною, дружбою, освітою, релігією, роботою [2: 15]. Е. Шохамі, Е. Бен-Рафаель, М. Барні та ін. доповнили цей список «мовою міста» [3: 43]. Саме тому в наших попередніх опитуваннях основну увагу було зосереджено на проблемах взаємодії української та російської мов у ситуації родинного мовлення [4], спілкування з друзями [1] та в умовах урбаністичного соціуму [5].

У цьому дослідженні ми з'ясовували роль мови, яка домінує в міжособистісному спілкуванні серед учнів школи. Під час попереднього опитування було виявлено, що роль школи та вулиці є більшою, ніж роль сім'ї у виборі мови при білінгвальному комунікації [4]. Тому в цьому опитуванні ми перевірили гіпотезу стосовно впливу мови, яка панує в стінах школи, на конкретного мовця.

Респондентами стали учні старших класів п'яти шкіл міста Вінниці (загальна кількість – 174 особи віком 14 – 17 років) та їхні вчителі (79 осіб віком 22 – 71 рік). За всіма респондентами провели спостереження, під час якого фіксували мову, якою учні та вчителі користувалися на перерві. Серед навчальних закладів, обраних для опитування, були дві спеціалізовані школи (ліцей та гімназія), приватна школа та дві звичайні школи.

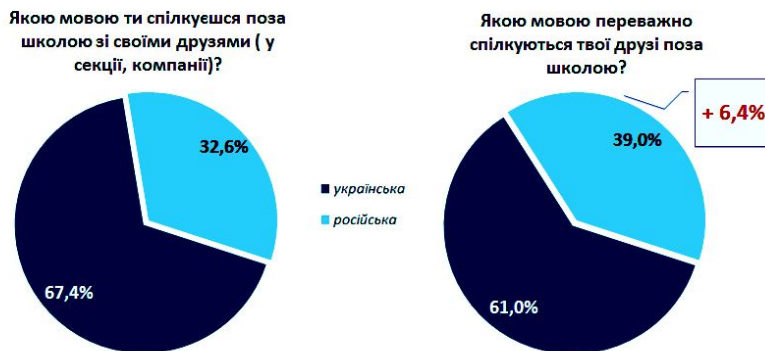
Щоб з'ясувати, чи впливає мовне середовище школи на вибір мови респондентом, ми обрали порівняльний метод, що дав змогу зіставити роль мови сім'ї, мови, яку респондент використовує у спілкуванні з друзями, та мови, якою кореспондент спілкується з однокласниками й учителями на уроках і на перервах.

Більшість опитаних респондентів з батьками спілкується українською (73% – з мамами, 70% – з татами), однак у цьому переліку вирізняються результати з приватної школи, де російська мова в спілкуванні з батьками переважає (46% – з мамою, 55% – з татом), що засвідчує роль додаткових факторів, які ми у цьому опитуванні не змогли врахувати.

У спілкуванні з друзями частка української мови у всіх респондентів зменшується до 67%. У приватній школі опитувані засвідчили, що спілкування поза школою в більшості випадків відбувається російською мовою (75%), а кількість російськомовних друзів у цій школі сягає 86% (середній показник по всіх школах – 61%). Респонденти з приватної школи, на думку спостерігачів, переважно спілкуються російською мовою (67%). (Див. діаграму 1).

Як бачимо, у домашньому спілкуванні домінує українська мова: 71,5% дітей у спілкуванні з батьками використовують українську, окрім приватної школи, де 50,5% користуються російською. В іншій сфері використання мови – спілкування з друзями – частка української мови в середньому зменшується на 4% (українську поза школою використовують 67% респондентів), ще менша частка української, за даними респондентів, наявна в спілкуванні серед друзів респондентів поза школою – 61%. Загалом «втрати» української мови у сфері спілкування з друзями поза школою сягають 7%.

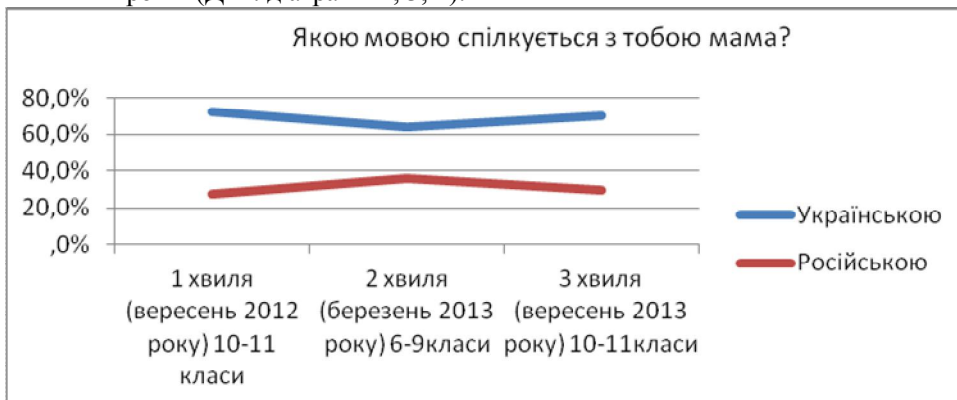
Мова спілкування з друзями поза школою

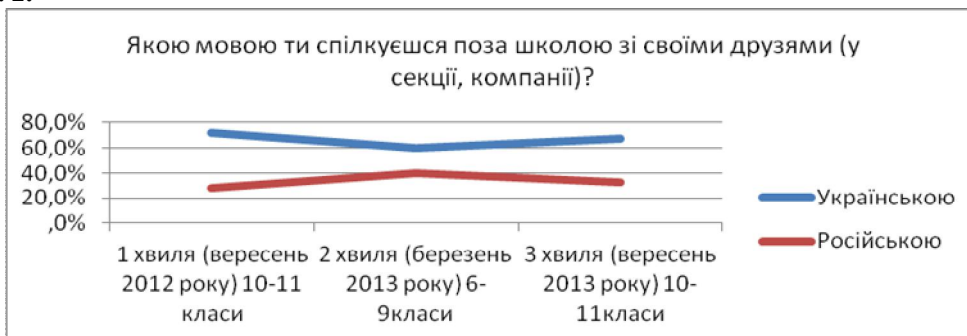
Діагр. 1.

Вибірка серед україномовних респондентів засвідчила, що вони переважно спілкуються з друзями поза школою українською (77%), водночас російськомовні – російською (78%); друзі україномовних респондентів поза школою спілкуються переважно українською – 66%, однак третина з них є російськомовними; друзі російськомовних респондентів спілкуються переважно російською – 89% і тільки десята частина – україномовні. Такі результати засвідчують, що російськомовні діти утворюють вузьке коло спілкування, у якому дуже мало україномовних друзів (лише 11 %), натомість україномовне середовище відкрите для носіїв російської (34 % говорять російською в україномовних компаніях).

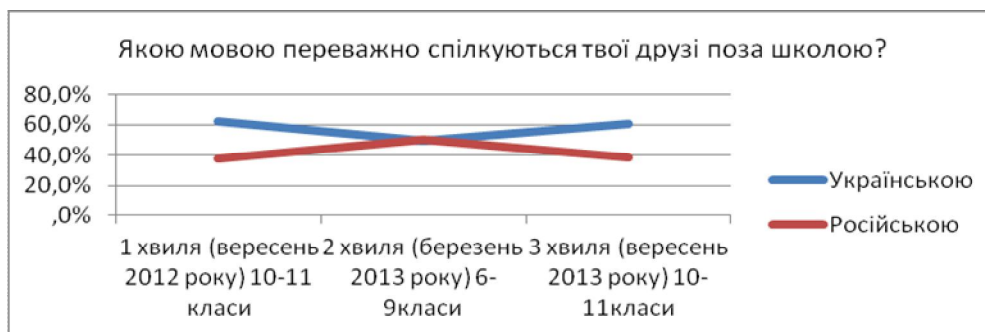
Порівняльний аналіз попередніх опитувань, у яких ми ставили ці самі питання, засвідчили незначне зростання частки російської мови, особливо це помітно на другому опитуванні, де вік респондентів 12 – 14 років (Див. діаграми 2, 3, 4).

Діагр. 2.

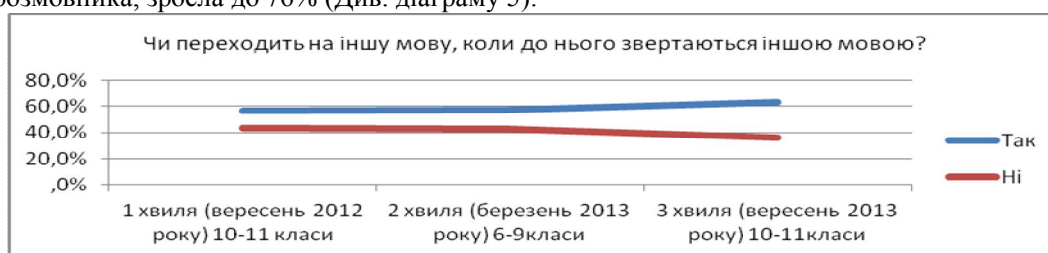

Діагр. 3.

Діагр. 4.

Аналіз мовної конформності у всіх трьох опитуваннях так само засвідчив зростання кількості тих респондентів, які під час спілкування переходять на іншу мову, якщо до них звертаються нерідною мовою: в останньому опитуванні частка тих, хто пристосовується до мови співрозмовника, зросла до 76% (Див. діаграму 5).

Діагр. 5.

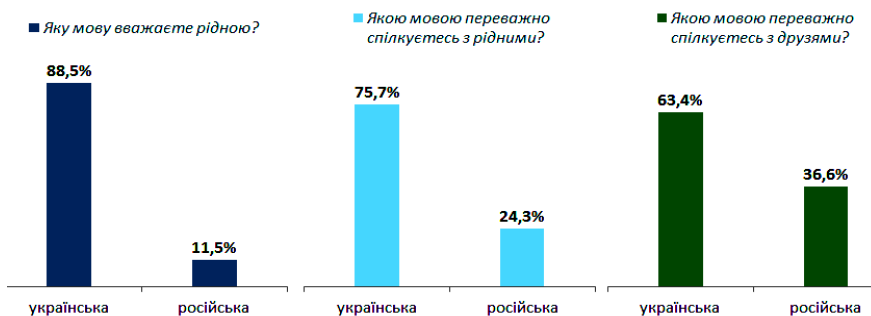
Таке зростання частки російської мови в домашньому спілкуванні та в спілкуванні з друзями поза стінами школи можна пояснити інерційними процесами, які ми отримали у спадок у постімперські часи, а також своєрідним розшаруванням сфер поширення кожної з мов: у домашньому вжитку виразно домінує українська (73% респондентів спілкуються з мамою українською мовою; з татом – 70%, натомість російська мова у спілкуванні батьків з респондентами більш поширена: 29% мам та 35% татів спілкуються з власними дітьми російською), у молодіжних субкультурах материнську мову витісняє російська, що підтверджує факт значного переходу на російську учнів середньої школи, які молодші за віком, адже саме у віці 12 – 14 років діти намагаються брати приклад зі своїх старших друзів, які поза школою переходять з української на російську.

У стінах школи домінує українська мова: результати спостереження засвідчили, що 71% респондентів на перерві використовують українську. Проте це середній показник з п'яти шкіл, серед яких є крайні позиції: у приватній школі 67% респондентів користуються російською, у ліцеї – 44%, а в одній з периферійних шкіл – 100% користуються українською. Без приватної школи та ліцею частка україномовних респондентів сягає 95 %, хоча по решті показників (частці російськомовних друзів, переході з мови на мову) виключення двох російськомовних шкіл на середні показники ніяк не вплинула. Отже, є ще й інші фактори, які вплинули на домінування в деяких школах російської мови.

Можливо, це мова учителів цих шкіл? Однак таке припущення отримало лише часткове підтвердження під час аналізу анкет, оскільки більша частина російськомовних учителів припала на ті школи, де учні на перерві переважно користуються українською: в одній з таких шкіл 59% вчителів спілкуються з рідними російською мовою, 60% учителів спілкуються російською з друзями, при тому, що учні в цій школі переважно україномовні (96%). Аналіз вікового діапазону тих учителів, які вважають російську мову рідною, засвідчив, що це переважно респонденти віком 52 – 71 рік. Усі ці учителі (100%) поза уроком спілкуються виключно російською, а на уроці лише 56% використовують українську. І навпаки: у приватній школі в російськомовному класі практично всі вчителі користуються українською (правда, 33% цих учителів у побуті використовують російську), натомість учні переважно спілкуються російською (67%). Відповідно, впливає припущення про розмежування сфер використання двох мов: виробнича і приватна. Така гіпотеза має підтвердження на прикладі учнів (див. вище) і на прикладі учителів, які на уроці користуються українською (89,7%), а на перерві переходять на російську мову (до 36 % учителів – це більше, ніж частка учнів, які користуються на перерві російською – 29%), а також поза межами школи використовують іншу мову (Див. діаграму 6).

Цікавим є той факт, що в анкеті 81,3% учителів зазначили, що на перерві використовують українську мову, хоча наші спостерігачі зафіксували, що лише 64% учителів реально спілкуються з учнями українською. Така ж невідповідність стосується й питання про мову, якою користується вчитель на уроці: 97,4 % учителів зазначили, що використовують українську, хоча насправді цей показник є нижчим – 89,7 %. Помітним є бажання учителів підтримати статус української мови, однак реальний стан використання двох мов має певне відхилення від даних, отриманих з анкет.

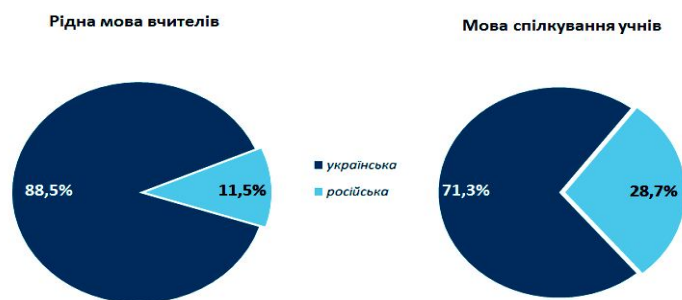
Мова спілкування вчителів: рідна, з рідними, з друзями.

Діагр. 6.

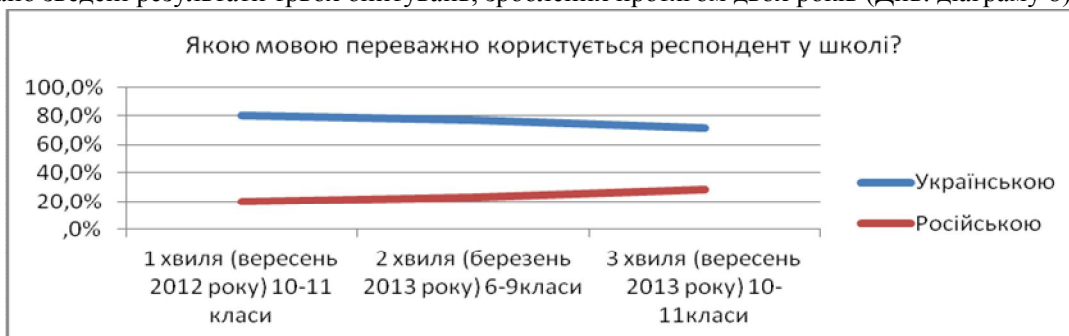
Немає виразної відповідності й між рідною мовою учителів та мовою, якою користуються учні (Див. діаграму 7).

Учителі та учні: мова спілкування

Діагр. 7.

Як бачимо, наше припущення про вплив мови вчителів на мову учнів практично не підтвердилося, натомість ми з'ясували, що сильнішим є вплив позашкільного середовища. Доказом є ще й той факт, що у школі, де 100% учнів та вчителів є україномовними, на питання про мову учнів поза школою та мову їхніх друзів ми отримали 57% і відповідно 43% тих, хто спілкується російською – це найвищий відсоток серед усіх шкіл, якщо не враховувати приватну школу. Результати опитування учителів так само засвідчують сильний вплив друзів. Загалом, тенденція до витіснення української мови з різних сфер триває. Це помітно на Діаграмі 8, у якій подано зведені результати трьох опитувань, зроблених протягом двох років (Див. діаграму 8).

Діагр. 8.

Отже, гіпотеза стосовно впливу школи на мову білінгва підтверджена лише частково, оскільки результати цього опитування засвідчили, що мова друзів має сильніший вплив і на дорослих (учителів), і на дітей. У попередньому дослідженні [5] було висунуто ще одну гіпотезу стосовно впливу освіти батьків (дідусів – бабусь) на вибір мови респондентом, що потрібно перевірити в наступному опитуванні. Ще один фактор, який, імовірно, має вплив на вибір мови, – це соціальне розшарування різномовних груп. Таку версію підтверджують вибірки, зроблені у приватній школі, однак для її підтвердження необхідне додаткове опитування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ткачук Т.П. Вплив урбаністичного соціуму на вибір мови респондентом у білінгвальних умовах / Т.П. Ткачук // Теоретична і дидактична філологія: Збірник наукових праць. – Вип. 17. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 450 – 461.
2. Boxer D. Applying Sociolinguistics. Domains and face-to-face interaction. / D. Boxer – Amsterdam, 2002. – 244 p.
3. Shohamy E., Ben-Rafael E. Barni M. Linguistic Landscape in the City. / E. Shohamy. – Bristol-Buffalo-Toronto, 2010. – 354 p.
4. Tkachuk T. Impact factors that influence choice of language of communication in bilingual environment / T. Tkachuk // Jahrbuch der IV. Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2013 Herausgegeben. –München – Berlin, 2014.
5. Tkachuk T. Ukrainian-Russian Bilingualism in Urban Settings / T. Tkachuk // Sociolinguistics Symposium 19. – Berlin, Aug 21-24, 2012 – p. 97.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тарас Ткачук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних та суспільних дисциплін Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників.

Наукові інтереси: категоріальна граматики, білінгвізм, методика навчання української мови.

УДК 811.161.2 (477.83/86)

ПОХОДЖЕННЯ, РОЗВИТОК І ПОБУТУВАННЯ ГАЛИЦИЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Зареслава КОПЕЛЮК (Львів, Україна)

В статті розглянуто історію виникнення, розвитку та побутування галицизмів в українській мові. Визначено основні критерії їх відбору. Головну увагу приділено галицизмам німецької етимології.

Ключові слова: галицизм, мова-джерело, мова-реципієнт, запозичення, іноземне слово, галицький варіант української мови.

The article deals with the history of the origin, development and existence of halytsyzms in Ukrainian language. The main criteria for their selection are allocated. The article focuses on halytsyzms of German etymology.

Keywords: halytsyzm, source language, target language, loan words, foreign word, Galician Ukrainian language version.

Проблема німецько-українських мовних контактів давно цікавить філологів – як українознавців, так і германістів. До цього питання неодноразово зверталися такі провідні дослідники, як І. Огієнко, О. Горбач, В. Акуленко, М. Кочерган, О. Муромцева, М. Кочерган, Ю. Шевельов (Шерех) та ін. Принципи переймання й традиції функціонування лексичних одиниць німецького походження в українській мові на зламі XIX і XX ст. були предметом ґрунтовних наукових студій І. Шаровольського та Д. Шелудька. Окремі аспекти вивчення семантичного складу запозичень в українському узусі зазначеного періоду висвітлено в розвідках О. Муромцевої та Л. Ткач.

Метою статті є дослідити галицизми німецького походження, що побутують на діалектній основі галицького варіанту української мови та визначити основні критерії їхнього відбору.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: з'ясувати історичні та соціальні передумови виникнення галицизмів та визначити лексичні та семантичні зміни в лінгвоодинацях німецького походження.

Об'єкт дослідження – галицизми германського походження в українській мові.

Матеріалом дослідження слугували словники «Малоруско-німецький словар» укладачів Є. Желехівський, С. Недільський та «Словар чужих слів», який зібрали Зенона Кузелі і Миколи Чайкова.

Порівняно з українською літературною мовою у південно-західних говорах німецьких запозичень значно більше, що пояснюють конкретними історичними причинами – безпосереднім контактом населення цього регіону з носіями німецької мови. Ще за часів Галицького (X-XII ст.),

а згодом і Галицько-Волинського (XIII-XIV ст.) князівств швидкими темпами розвивалися політичні та торгівельні зв'язки з німецькими землями.

Із 70-х рр. XVIII ст. майже всі західноукраїнські землі опинилися під владою Австро-Угорщини, що зумовило використання німецької мови в освітніх закладах, в адміністративному управлінні, військових закладах тощо. Це спричинило засвоєння багатьох лексем, зворотів, конструкцій німецького походження населенням західноукраїнських територій як усним і писемним шляхом.

Як зазначає Ф. Стебній, «перебування Галичини під владою супроводжувалось інтенсивними міграційними процесами, які спричинили певні зміни в етнографічній структурі населення краю, зокрема появу в ній нового етнічного елементу – німців». За даними перепису 1851 р. в Галичині німці, що жили на даній території, «становили 2,04% від загальної кількості населення», проте вихідці з монархії займали керівні посади та «формували громіздкий чиновницький апарат, посідали провідні позиції в галузі шкільництва» [14: 125]. Безпосередні мовні контакти з носіями мови та етнічним населенням Галичини ставить під сумнів твердження про абсолютне польське посередництво при запозиченні німецьких мовних елементів, прихильниками якого були І. Шаровольський та Д. Шелудько, що й доводить В. Акуленко у статті «Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології» [1: 12-19].

Уперше мовознавчий термін «галицизм» з'явився під час мовної дискусії 1891 року та набув негативного значення за радянських часів, і в багатьох радянських енциклопедіях та словниках неможливо знайти пояснення цього мовного явища.

Мовознавчу дискусію щодо побутування галицизмів розпочав Борис Грінченко статтею «Галицькі вірші» у газеті «Правда» (IX, 1891 р.), у якій він висловлював негативне ставлення до тогочасної галицької мови. Із наростанням мовних суперечностей українська громадськість розділилася на два табори – прихильників галицьких елементів у мові і їхніх супротивників, що в кінці 90-х років XIX ст. призвело до тривалого диспуту, в якому зіштовхнулися різні погляди на шляхи розвитку української літературної мови. Участь у дискусії взяли такі відомі науковці та письменники, як Б. Грінченко, І. Франко, М. Школиченко, Іл. Кокорудз, А. Кримський (Хванько).

Результат дискусії, хід якої позначався гостротою й нерідко засвідчував діаметрально протилежні думки, виявився, однак, позитивним. Західно- і східноукраїнській інтелігенції вдалося дійти згоди щодо спільного напрямку розвитку літературної мови, до складу якої було запропоновано включити мовні набутки Галичини й Буковини, що розширювало стилістичний діапазон української мови і підносило її на новий щабель розвитку. Навіть Б. Грінченко, затятий противник галицизмів та ініціатор дискусії згодом включив певні галицькі елементи із словника Є. Желехівського у свій «Словарь української мови» з відповідним маркуванням.

Повертаючись до розкриття значення терміна «галицизм», варто звернути увагу на статтю в енциклопедії української мови О. Муромцевої, яка зазначає, що «галичанізм, галицизм, рутенізм – слово, стійке словосполучення, словоформа, синтаксична конструкція, що набули поширення в українській літературній мові кінця XIX – початку XX ст. під впливом західно-української мовної практики» [10: 92].

У словнику-довіднику автора С. Головашука «галицизм – це західноукраїнський діалектизм – слово, вислів, граматична форма, тощо (від Галичина)» [13: 67]. Схоже визначення галицизму подає Є. Чак, як назву «західноукраїнського діалектизму (діалектного слова чи звороту), утворена від слова Галичина, історичної назви західноукраїнських і польських земель у кінці XVIII – на початку XX ст., які перебували під владою Австро-Угорщини», [18: 37]. Серед тлумачень терміну можна натрапити і на синонім «рутенізм». Слово походить від слова «рутенці» (одн. ч. рутенець, ж. рутенка) – в Австро-Угорській імперії офіційна назва українського населення Буковини, Галичини, Закарпатської України [12: 913], яке набуло негативної конотації, оскільки цим словом часто користувались для приниження місцевого населення.

Отже, з наведених вище пояснень терміна можна сформулювати таке визначення: галицизми – це слова та вирази, що увійшли в південно-західні говори з інших мов, зокрема німецької, польської та набули трансформацій на лексичному, семантичному, граматичному та фонетичному рівнях. Щодо ареалу поширення можна провести умовні межі їхнього побутування, а саме на території історичної області Галичини.

Соціальний діалект мав прояви в столиці Галичини, у Львові, де особливою мовою розмовляли так звані батяри – «унікальна субкультура, яка присутня виключно на теренах західної України, у Галичині, її столиці та культурному центрі – місті Львові» [5: 8]. Їхня мова

містила арго та галицизми, що відображалось не лише в усній мові, а й піснях, які відомі й до сьогодні.

Для кращої ідентифікації галицизмів варто визначити їх критерії, які б чітко вирізняли згадані одиниці з поміж полонізмів, германізмів, галліцизмів чи англіцизмів та інших запозичень. Тож, галицизмами вважатимемо лексичні одиниці, які задовольняють наступні вимоги, а саме: запозичені лексеми або вирази з німецької чи польської мов (рідше з інших мов), що побутують у галицько-буковинському діалекті. Ареал поширення – Галичина. Із історичних, політичних та культурних фактів зрозуміло та логічно, чому саме Галичина є ареалом поширення галицизмів. Умовно виділяємо період запозичення та синхронічні межі дослідження цього явища, а саме XVIII-XX ст. Далі наводимо характерні фонетичні, морфологічні та семантичні зміни, яких зазнали галицизми в процесі запозичення в українську мову.

Отже, до фонетично змінених галицизмів відносяться наступні запозичення: іншомовне слово транслітерується в мові-реципієнті, оскільки майже всі звуки німецької мови мають відповідник в українській, окрім *ü* та *ö*: *Nummer* – нумер, *Deka* – дека, змінною закінчення з *-e* на *-a*: *Tasche* – ташка, *Klarpe* – кляпа; відбувається епентеза: *Klumpen* – кльопацок, *Pack* – пака, *Passport* – пашипорт; дієреза: *Brettnagel* – бретналь, *Krummbirne* – кромпель, *Kunstwerk* – куншт, *Lügner* – лгар, *Lampentmacher* – лямняр; метатеза: *Matratze* – матерац, субституція звуків: *Koffer* – куфер, *Lautenist* – лютнист, *Ablösung* – облюзунок, *spickeln* – шашигувати.

Морфологічні зміни стосуються іменників жіночого роду, запозиченні з мови-джерела, що мають закінчення на *-e* та при адаптації в мову-реципієнт втрачають це закінчення, таким чином іншомовне слово переходить з жіночого в чоловічий рід: *die Matratze* – матерац, *die Antike* – антик, *die Laterne* – лампер, *die Schwarte* – ошпар; іменники із суфіксом *-ung* переходить в *-унок*: *die Meldung* – мельдунок, *die Ablösung* – облюзунок, *die Werbung* – вербунок; або суфікс випадає *die Härtung* – гарп; дієслова на *-ieren* українізуються за допомогою суфіксів на *-увати*, *-ювати*: *abschmieren* – відсмарувати, *visitieren* – візитувати, *grassieren* – трасувати, *gratulieren* – трапулювати, *paradiere* – парадувати; дієслова із закінченням *-ern*, *-en* змінюються на *-увати*, а основа дієслова залишається незмінною: *werben* – вербувати, *kleistern* – кляйструвати, *klammern* – клямрувати; зміна префіксів або їх переклад на мову-реципієнта: *abschmieren* – відсмарувати, *verschmieren* – засмарувати, *ermorden* – вимордувати, *einwandern* – завандрувати.

Семантика запозичених слів дуже часто не збігається з семантикою їх етимонів у мові-джерелі. Відмічені такі випадки:

1) слово запозичене тільки в одному чи кількох значеннях при його значно ширшій полісемії. Так, наприклад, *Absatz* у німецькій мові має 9 значень: 1) зупинка, 2) сходина, майданчик на сходах, 3) відступ, 4) розділ, частину тексту, 5) закаблук, 6) збут (товару), 7) осад, відкладення, 8) утворення осаду, 9) фракція дрібний продукт перегонки нафти. Південно-західні говори фіксують запозичення *обцас* лише в одному значенні – «закаблук». З 11-ти значень, властивих німецькому *Blatt*, говірками успадковані лише три: 1) плита, 2) ткацьке бердо, 3) дошка столу швейної машини;

2) запозичення звузило своє значення внаслідок своєї спеціалізації. За свідченням етимологічних словників, лексема *криси* походить від німецького іменника *Kreis* – коло, круг; округ повіт або середньоніжньонімецького *Kritz* – риска, лінія;

3) запозичене слово розширило свою семантику (крім значення, яке воно мало в німецькій мові, розвинуло нові значення, яких немає в мові-джерелі). Так, слово *Lade* в німецьких словника фіксується у восьми значеннях, тоді як у південно-західних говорах української мови воно відзначене у двадцяти двох значеннях, серед яких специфічними є такі: 1) складова частина ткацького верстата; 2) прилавок у крамниці; 3) дошка, за допомогою якої вкладають колоди на віз та інші;

4) запозичене слово змінило свою семантику (вживається у значенні, якого воно не має у мові-джерелі). Так, зокрема *фірталъ* (німецьке слово *Viertel* – четвертина) – шмат поля розміром 0,15 га; *гальба* (німецьке *Halbe* – половина) – у значенні півлітровий кухоль, *поташ* (німецьке *Pottasche* калієва сіль вугільної кислоти) – у значенні питна вода [6: 22-23].

Розглянуто історію виникнення, становлення та проникнення в українську мову галицизмів німецької етимології. Процеси взаємовпливів української та інших мов зумовлені низкою мовних та позамовних факторів: творенням нових варіантів, а також впливом мовних контактів, міжмовних та міждіалектних інтерференцій, історико-суспільних змін, соціальних чинників. Завдяки цьому виникло, таке мовне явище – галицизми, які пройшли довгий шлях, частина з них

вийшла з активного вжитку і більше не вживається на сучасному етапі, та все ж великий пласт цієї лексики і досі побутує на теренах Галичини. Актуальним залишається подальше дослідження галицизмів, що увійшли в сучасну українську мову та зафіксовані в художній літературі та публіцистиці ХХ-ХХІ ст.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко В. В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1997. – №1. – С.12-19.
2. Борковський А. Гвара. Автентична львівська абетка / А. Борковський – Львів : Лілея НВ, 2011. – 76 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред.-упоряд. В.Т. Бусел.]. – Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
4. Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Л. : Інститут мовознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – 686 с.
5. Грінченко Б. Словарь української мови [Електронний ресурс] / Б. Грінченко. – Режим доступу: http://r2u.org.ua/html/hrinchenko_pro.html.
6. Кочерган М. П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови / М. П. Кочерган // Мовознавство. – 1997. – №1. – С. 19–23.
7. Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939 [р.] : Національна статистика Галичини. / В. Кубійович. – Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1983 – 175 с.
8. Малоруско-німецький словар: у 2 т. / [упорядники: Є. Желеховский, С. Недільский] – Львів : Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, 1886. – 2 т.
9. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. : монографія / О. Г. Муромцева – Харків : Вища школа, 1985. – 152 с.
10. Муромцева О. Галичанізм / О. Муромцева // Українська мова : Енциклопедія. – Київ : вид. «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 92.
11. Муромцева О. Українсько-німецькі мовні контакти / О. Муромцева // Українська мова : Енциклопедія. – Київ : вид. «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 682-683.
12. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – 11 т.
13. Словник-довідник з українського літературного слововживання / [авт.-уклад. С.І. Головащук] – К. : Вища школа, 1995. – 319 с.
14. Стеблій Ф. З історії взаємин українців і німецьких поселенців у Галичині у середині ХІХ ст./ Ф. Стеблій // Німецькі колонії в Галичині. – Львів, 1996. – С. 125
15. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. : Матеріали до словника / Л.О. Ткач. – Чернівці : Рута, 2000. – Ч. 1.
16. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. : Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Л.О. Ткач. – Чернівці : Книги ХХІ ст., 2007. – Ч. 2.
17. Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 852 с.
18. Чак С. Галицизми, галліцизми / С. Чак // Чи правильно ми говоримо? – К. : Освіта, 1997. – С. 37.
19. Шаровольський І.В. Німецькі позичені слова в українській мові / І. Шаровольський. – Київ, 1926. – С. 62-79. – Окр. відб. з : Записки Київського інституту народної освіти. – К., 1926 – 1927. Т.1, С. 62-79. – Т. 2, С. 27-44
20. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – К. : КМ Академія, 2003. – 160 с.
21. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ ст. (1900–1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 254 с.
22. Шелудько Д. Німецькі елементи в українській мові / Д. Шелудько // 36. комісії для дослідження історії української мови; т. І – К., 1931. – С. 1-60.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Зареслава Копелюк – здобувач кафедри міжкультурної комунікації та перекладу Львівського національного університету імені Івана Франка, викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.

Наукові інтереси: мовні інтерференції, мовні запозичення, зокрема англійської в інші європейські мови.

УДК 811. 161. 2' 27

МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ

Катерина КОТЕЛЕВЕЦЬ (Харків, Україна)

Стаття присвячена молодіжній субмові. Автор дослідження виявляє закономірності і причини функціонування молодіжного сленгу в мовленні молоді. Автор подає визначення молодіжного сленгу і називає його підтипи. В статті описуються фактори, які впливають на еволюцію мовного стандарту такі як, демократизація мовної культури, зниження якості друкованої продукції, поширення сленгових номінацій до мовлення теле- та радіопередач, газет, журналів, виховання в неблагонадійній родині.

Ключові слова: сленг, молодіжний сленг, субмова, шкільний сленг, студентський сленг, комп'ютерний сленг, кримінальний жаргон.

The article is dedicated to the youth sublanguage. The author of the research work defines the laws and reasons for the youth slang usage and names its subtypes. The factors influencing the evolution of the language standard are given in the article. Among them are: democratization of the language culture, quality decrease of the printed production, slang nominations in TV and radio programmes, newspapers, magazines, bringing up in dysfunctional family.

Keywords: *slang, youth slang, sublanguage, school slang, student slang, computer slang, criminal jargon.*

Лексичний склад нашої, як і будь-якої іншої, мови містить велику кількість сленгових утворень, що відповідають певним соціальним та професійним групам людей.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що молодіжний сленг активно поповнює словниковий склад молоді.

Вивчення українського молодіжного сленгу як багатоаспектного явища є предметом дослідження як зарубіжних так і вітчизняних науковців: І.В. Арнольд, А. Баррере, В.Дж. Бурк, І.Р. Гальперін, Дж. Гріног, В.А. Хомяков, П.М. Грабовий, С.В. Мартос, Ю.Л. Мосенкіс, С.В. Пиркало, І.Г. Приходько, О.С. Фурса, Н.О. Шовгун, І.І. Щур.

Метою дослідження – виявити причини використання молодіжного сленгу в сучасному мовленні.

З погляду лінгвіста, сленг – це стиль мови, що посідає місце, антитетичне занадто формальній, офіційній мові. Сленг перебуває в самому кінці можливих засобів мовного спілкування і включає різні форми мови, за допомогою яких люди можуть ототожнювати себе з певними соціальними угрупованнями, починаючи з дітей, молодих бізнесменів і хакерів і закінчуючи злочинцями, алкоголіками та наркоманами.

Сленгізми посідають важливе місце у культурі мовлення, їх можна зачислити до лексично-стилістичних утворень. Такі слова притаманні розмовній мові людей, які пов'язані певною спільністю інтересів. Сленг властивий різним групам людей і відіграє важливу роль у житті індивіда.

Сленгові новоутворення можуть бути стилістично нетральні та стилістично знижені. Саме на цих поняттях ґрунтується взаємозв'язок між культурою мовлення та сленговою лексикою. Стилійстично нетральні сленгові новоутворення не засмічують мови, а стилістично знижені вважають явищем негативним. У переважній більшості випадків, коли йдеться про молодіжний сленг, люди звертаються саме до тих лексичних одиниць, які є стилістично зниженими. Якраз через це виникає нерозуміння молодіжної субмови, її заперечення, що одночасно провокує вживання не лише даних лексем, але і перехід на нецензурну лексику.

Молодіжний сленг є найскладнішою мовною структурою, містить необхідний відбиток групової, індивідуальної мовотворчості та вікового мовного смаку. Л. Скворцов визначав МС як один із соціально-мовленнєвих стилів мови. Л. Ставицька вважає, що «можна говорити про мову покоління, історично закріплену в певній національній мові» [6: 213]. Л. Крисін зазначає: «Молодіжний жаргон найбільш значимий соціально: ним користуються численні групи носіїв мови, елементи його активно поповнюють літературне мовлення» [3: 76].

Отже, молодіжний сленг (МС) – другорядна, функціонально додаткова форма існування мови, що характеризується специфічним набором лексико-фразеологічних засобів, їх значною динамікою; наявністю способів (прийомів) творення сленгізмів, стилістичною зниженістю і постає засобом внутрішньогрупового спілкування молоді.

Носії МС – це молоді люди віком від 14 до 30 років. М. Грачов значно розширює вікові межі носіїв молодіжного сленгу. На його думку, носіями МС є особи від 6–7 (з часу початку навчання в школі) до 35 років (вікова межа представників неформального об'єднання хіпі) [3: 79]. Оскільки статистичні дані перепису населення міста визначають молоддю осіб 14–27 років, то для зручності дотримуємося таких вікових меж.

МС переважно формується і функціонує в містах, відповідно носії його – міські жителі молодого віку. Контингент носіїв МС соціально неоднорідний. Л. Крисін називає основними носіями молодіжного соціолекту учнів і робітничу молодь, тобто студентів, школярів старших класів, молодих робітників. На думку вченого, частково входить сюди й молода технічна та гуманітарна інтелігенція віком приблизно від 22–23 до 33–35 років [3: 76].

М. Грачов носіями МС вважає учнів, робітничу молодь, молоду інтелігенцію, солдатів і матросів строкової служби, а також представників неформальних молодіжних угруповань (панків, хіпі, «металістів» тощо) [2: 79].

Л. Скворцов, визначаючи носіїв МС, ураховує не лише соціальну інфраструктуру молоді, а й гендерний аспект. На його думку, носії МС – це в основному «студенти вищих і середніх навчальних закладів, школярі, молоді робітники і службовці; переважно чоловіча частина

перерахованих категорій і головним чином мешканці міста, міських передмість і робітничих селищ» [5: 49].

Молодим людям, що належать до якої-небудь молодіжної субкультури, тією чи іншою мірою властиві специфічні способи обміну інформацією – як вербальні (сленг), так і невербальні. Молоді люди вживають сленг для розваги, для підвищення настрою або маючи несерйозні наміри, для того, щоб відрізнятись, бути оригінальним, для того, щоб бути адекватно сприйнятим у своєму середовищі.

До молодіжного сленгу входять: шкільний сленг та студентський, який пов'язаний з навчанням: наприклад, *керя* – класний керівник; *колба* – вчитель хімії; *дека* – декан; *9 кіл пекла* – сесія; комп'ютерний сленг, який пов'язаний з іграми: наприклад, *геймер* – ігрок; *гаміти* – грати в комп'ютерну гру *акорд* – вихід з програми трьома пальцями *Ctrl+Alt+Del*; *бандура* – комп'ютер; *звір* – вірус; кримінальний жаргон, наприклад: *шмонати* – перевіряти, шукати; *гонник* – агресивна людина; *лягавий* – міліціонер; літературні слова із іншим лексичним значенням, наприклад: *мука* – пара; *клініка* – ненормальність; *банка* – біцепс; *жолудь* – дурний хлопець; іншомовні слова: *аск* – питати; *ок* – добре; *лайкати* – подабатися. Відомі й інші підвиди молодіжного сленгу так як, сленг неформалів, солдатів і в першу чергу в залежності від професії: наприклад, жаргон журналістів, медичних працівників, водіїв і т.п.

Із погляду психології, сленг відображає спосіб життя тих, хто його вживає. Наприклад, найбільша кількість назв придумана для позначення людини і її зовнішності, одягу й дозвілля. Досить скромний внесок у молодіжний сленг роблять слова, що розкривають ставлення до навчання або роботи.

Таким чином, під молодіжним сленгом ми розуміємо сукупність постійно трансформованих мовних засобів високої експресивної сили, що використовуються в спілкуванні молодими людьми, які перебувають у фамільярних, дружніх відносинах.

Окрім сказаного вище, для еволюції мовного стандарту публічної комунікації другої половини ХХІ століття особливого значення набувають такі фактори:

- зміна нормативної основи, літературної мови, що виразилася у втраті мовою художньої літератури своєї нормотворчої значущості;
- використання у сфері публічної комунікації усних каналів комунікативного зв'язку.

Останнім часом поширеним є залучення сленгових номінацій до мовлення теле- та радіопередач, газет, журналів тощо. Це пояснюється тим, що автори намагаються наблизити їх до кола слухачів (читачів), надати відтінок молодіжної розкутості. Це підтверджує наявність величезного впливу сленгу як вияву молодіжної культури на людей різного віку.

Сьогодні мова засобів масової інформації розглядається як нормотворчий фактор, що впливає на формування норм сучасної літературної мови, а також на рівень мовної культури. Вивчаючи публічну комунікацію, ми не можемо не відзначити, що зміни досить часто не збігаються з традиційними уявленнями про норму мовної поведінки. Ми не можемо не відзначити масове введення сленгових маніфестацій розмовного мовлення, результатом якого є зниження мовної культури, і, навпаки, зростання експресивності, посилення „особистісного” початку [6: 68].

Ще одна причина, яка, на наш погляд, сприяє поширенню сленгу, – демократизація мовної культури. У цьому випадку ми маємо кримінальну „вульгарну” лексику, яка поширюється в молодіжному середовищі. Присутність кримінального жаргону в мовленні молоді, на думку Г. Нецименко, свідчить про теперішнє „нездоров'я соціального організму етносу, зокрема про його криміналізацію” [4: 107]. Кримінальний жаргон, як зазначає Леся Ставицька, згодом розчиняється в молодіжному сленгу і відходить на периферію мови, і тільки окремі компоненти зберігаються, виконуючи чисто експресивну функцію [7: 214].

Таким чином, залежно від специфіки конкретної мовної ситуації, а також соціальних умов життя, активізуються різні маніфестації розмовного мовлення: в українській мові – сленгові маніфестації, тобто підтверджується вибірковість використання розмовних ідіом. Це означає, що в українській мові, крім сленгів, можуть використовуватися інші розмовні маніфестації, наприклад, просторіччя та жаргони.

Негативний вплив на стан мовної культури молоді здійснює прогресуюче зниження якості друкованої продукції. Тираж книжкової продукції зменшується, знижується якість редакторської і коректорської обробки тексту. Не можна не враховувати й обмеження можливостей здійснення централізованого контролю за дотриманням літературної норми, розосередженість центрів впливу на масову мовну свідомість. Розпалася єдина видавнича мережа, з'явилася величезна

кількість комерційних видавництв, що не приділяють належної уваги рівневі редакторської підготовки тексту, заповнюють книжковий ринок літературою сумнівної художньої вартості.

Звичайно, слід звернути увагу і на ступінь освіченості населення. Найчастіше наявність вищої освіти є лише формальним показником і не гарантує володіння нормами літературної мови. Підтвердженням цього служить зниження чисельності реальних носіїв літературної норми порівняно зі зростанням кількості користувачів мовного феномена. Фактом є і те, що для активного володіння усною літературною мовою необхідний досить високий рівень мовної компетенції.

Ще однією причиною поширення такої лексики серед молоді, на думку Т. Бессонової, є виховання в неблагонадійній родині. У процесі формування особистості родина відіграє провідну роль. Тут дитина здобуває уміння і навички спілкування і людського взаєморозуміння, тут закладаються моральні основи і відбувається професійне самовизначення [1: 14]. Дитина копіює і відображає особливості життя оточуючих дорослих людей. Варто підкреслити і те, що в засвоєнні дитиною соціального досвіду важливу роль відіграють імітація й ідентифікація, тобто наслідування поведінки важливих для неї людей, що призводить до прийняття їхніх цінностей, установок, норм поведінки.

Отже, молодіжне мовлення останнього десятиліття відрізняється особливою різкістю, брутальністю. Ці прояви мовної волі характерні для кризових періодів розвитку суспільства. Негативний вплив на стан мовної культури молоді здійснює прогресуюче зниження якості друкованої продукції, використання сленгізмів у сфері публічної комунікації усних каналів комунікативного зв'язку, виховання в неблагополучній родині.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бессонова Т. П. Особенности развития ребенка в неблагополучной семье // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – №1. – С. 39-41.
2. Грачев М. А. Арготизмы в молодежном жаргоне // Русский язык в школе – 1996. – № 1. – С. 78–85.
3. Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. – М.: Наука, 1989. – 188 с.
4. Нещименко Г. П. Функциональное членение чешского языка // Функциональная стратификация языка. – М.: Наука, 1985. – С. 67-85.
5. Скворцов Л. И. Об оценки языка молодежи (жаргон и языковая политика) // Вопросы культуры речи. – М., 1964. – вып. 5 – С. 45-70.
6. Ставицька Л. О. Проблеми й аспекти вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект // Українська мова – 2001. – №1 – С. 55–68.
7. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг / Л.О. М.Ставицька – К.: Критика, 2005. – 462 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Котелевць – викладач кафедри української, російської мов та перекладної лінгвістики Національного технічного університету «Харківського політехнічного інституту».

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, соціолінгвістика, лінгвістика тексту.

УДК 811.134.2'373(045)

ФОНЕТИЧНІ Й ГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЦИЗМІВ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ-РЕЦЕПТОРІ

Діана КУЛЬБІДА (Київ, Україна)

У статті зроблено спробу дослідити розбіжності у фонологічних системах англійської та іспанської мов, проаналізувати артикуляцію окремих “неприйнятних” для іспанської мови фонем, буквосполучень, подвоєнь голосних і приголосних звуків та їх графічну передачу. Розглядаються причини адаптаційних процесів, що відбуваються із запозиченою англомовною лексикою в іспанській мові (зокрема в журналах про туризм).

Ключові слова: запозичення, англіцизм, мова-рецептор, фонологія, голосні та приголосні звуки, адаптація, журнали про подорожі.

This article attempts to examine differences in phonological systems of English and Spanish, to analyze the articulation of some individual “unacceptable” for Spanish phonemes, clusters, double vowels and consonants and their graphic transmission. The article explores the reasons of adaptive processes occurring with English loanwords in the Spanish language (especially in travel magazines).

Keywords: borrowing, anglicism, receiving language, phonology, vowels and consonants, adaptation, travel magazines.

Феномен англомовних запозичень вже не є новим для вивчення в більшості країн світу. Однак сьогодні актуальною є швидкість, з якою розповсюджується даний процес. Якщо не брати до уваги Пуерто-Ріко і Мексику, через їх близьке географічне положення зі США, то Аргентина й

Іспанія є двома іспаномовними країнами, в словниковому складі яких нараховується найбільша кількість англіцизмів [10]. Оскільки **об'єктом** даної наукової розвідки виступають англіцизми, необхідно дати їм дефініцію. Під *англіцизмом* маємо на увазі слова (різні за формою та ступенем запозичення) і словосполучення, що прийшли в іспанську мову з англійської мови (її будь-якого національного варіанта), а також ті, що створені за її зразком. **Предметом** аналізу виступають артикуляційні та орфографічні особливості англійських запозичень в іспанській мові. **Матеріалом** дослідження слугували спеціалізовані іспанські туристичні журнали ((*Viajes National Geographic*, *GEO España*, *Condé Nast Traveler*, *Hosteltur*).

Запозичення як феномен, мовні контакти та лексичні адаптаційні процеси зокрема широко вивчалися такими вітчизняними та зарубіжними лінгвістами, як С.Ю. Бухарова, Н.О. Кузнецова, Е. Мехіас, К. Пратт, М. Санчес, Д. Сегура.

Вимова та орфографія англійських запозичень в іспанській мові певною мірою варіюються. Це зумовлено “віком” запозичення, ступенем його лінгвістичної та соціальної інтеграції, каналом передачі (усним/письмовим), а також залежить від вікових особливостей, статі мовця та рівня освіти користувачів. Так, у своєму лінгвістичному дослідженні М. Санчес стверджує, що жінки частіше послуговуються англійськими запозиченнями, ніж чоловіки (58% vs 48%) [10].

Таким чином, **метою** цієї наукової розвідки є виявити розбіжності у фонологічних системах англійської та іспанської мов, проаналізувати системи графічних знаків алфавіту обох мов, вказати причини адаптаційних процесів, що відбуваються із запозиченою англійською лексикою в іспанській мові (зокрема в журналах про туризм) та продемонструвати найбільш характерні випадки асиміляції англіцизмів.

Дійсно, орфографічні системи іноземних мов базуються на чотирьох основних принципах: фонетичному, морфологічному, історичному (традиційному) та ідеографічному [4]. Зауважимо, що в орфографічних системах англійської та іспанської мов знаходимо відображення всіх згаданих принципів написання слів, однак в обох мовах який-небудь з них домінує. Так в англійській вагоме місце посідає традиційний принцип, коли написання слова виправдовується лише історією його розвитку, тобто не відповідає ні фонетичному, ані морфологічному факторам сучасної мови. В іспанській мові провідним є фонетичний, де написання слова відповідає його звучанню.

Англійська та іспанська мови використовують латинську графіку або латиницю. Аналіз системи графічних знаків алфавіту обох мов свідчить про те, що друковані літери у них однакові. Відповідно в даних мовах зустрічаємо значну кількість звуків-еквівалентів (голосні: [i], [e], англ. [ɔ] = ісп. [o], [u]; дифтонги: [ei], [ou], [ai], [au], англ. [ɔi] = ісп. [oi], англ. [ɪə] = ісп. [ie], англ. [uə] = ісп. [ue]; приголосні: [s], [f], [g], англ. [h] = ісп. [x], [k], [l], [m], [n], [p], [t], англ. [tʃ] = ісп. [ç], [θ], англ. [j] = ісп. [y]). Утім необхідно брати до уваги, що в кожній окремій мові вони звучать по-різному.

Через відсутність подовжених голосних звуків в іспанській мові, англійські [i:], [ɔ:], [o:] та [u:] в запозиченнях вимовляються іспанцями як короткі [i], [e], [o], [u]. Наприклад: *ee* > *i: feeling* > *flin*, *meeting* > *mitin*, *yankee* > *yanqui*. Звуки [æ], [ɑ:], [ʌ] також не розрізняються, замість них вживається [a].

Говорячи про написання англіцизмів в іспанській мові, Кріс Пратт розглядає важливу дихотомію “прийнятних” та “неприйнятних” графік [9]. Так до неприйнятних, тобто тих, що не відповідають орфографічним нормам сучасної кастильської мови, дослідник відносить такі подвійні голосні й приголосні: *ee* – *jeep*, *pedigree*; *oo* – *boom*, *scooter*; *bb* – *hobby*; *ff* – *sheriff*; *pp* – *hippy*; *ss* – *boss*, *cross*; *zz* – *jazz*, *puzzle*.

Англійські фрикативні приголосні [ʃ, ʒ, v, h], африкат [dʒ], шумний, язиково-зубний [ð], дзвінкий [z] (в інтервокальній позиції та в кінцевій перед голосним) і кінцевий носовий [ŋ] відсутні в іспанській мові.

Вимова спіранта [ʃ] в англіцизмах іспанської мови мінлива – або [ʃ] і [s] (*minishort* [mini'ʃor, mini'sor]), або [ʃ] і [tʃ], що також відображається у написанні (*sheriff/chérif*, *show/chou*).

Опозиція [z] vs [s] нейтралізується – англійський приголосний звук [z] втрачає свою дзвінкість у запозиченій лексиці в іспанській мові. Наприклад: *jazz* [jas]. Таким чином, англійські сибілянти [s], [z] вимовляються в запозиченнях як альвеолярні або міжзубні фрикативні звуки [s], [θ], а саме: *iceberg* ['aisberg, iθe'berg], *magazine* [maga'sin, maga'θin].

На початку слова англійський приголосний *v* вимовляється в іспанській мові як [b] згідно правил іспанської фонетики. Наприклад: *vip* [bip]. Проте, якщо в англійській мові даний звук шумний, губно-зубний, в іспанській він – шумний, губно-губний. Загалом фонологія іспанської мови не диференціює англійські звуки [b] і [v], коли мова йде про запозичену лексику. Таким чином, вони нерідко використовуються як взаємозамінні.

Англійський початковий приголосний звук [h] (літера *h*) вимовляється як іспанський [x], що є більш гортанним, аніж в англійській мові. Інколи це відображається й на письмі. Наприклад: *jobby, jolding*.

Іспанська вимова англійського початкового афrikату [dʒ] в запозиченій лексиці наразі все частіше збігається з оригінальною англійською, про що свідчить обізнаність мовців чужою мовною системою. Заміна його на [x] є також властивою. Наприклад: *discjockey* [dis'dzokei], [dis'xoki].

Кінцевий носовий англійський звук [ŋ] в англіцизмах іспанської мови передається [n] або [ng], оскільки немає точного відповідника в іспанській мові: *footing* [ˈfutin] [8: 145].

Не простим у вживанні є приголосний *w*, що зустрічається в іспанській мові лише у словах іноземного походження. Раніше літеру *w* взагалі виключали з орфографії при написанні запозичення в іспанській мові: *bowl* > *bol*, *crawl* > *crol*, *sweater* > *suéter*, *interview* > *interviü*, *mildew* > *mildiü*. Проте сьогодні з невідповідним потоком англіцизмів (*windsurf, web, software, wireless, workshop, review, networking, wildlife, showroom, wallet*), англійська фонема [w] вже не є такою “чужою” для пересічного іспанця. Однак, не зважаючи на це, вона може передавати різні звуки: [u] (*Washington, whisky*) [5: 20], [b] (*wáter* [ˈbater]), [v] (*walkie-talkie* [voki'toki]), [g] (*güisquí, whiskey*).

Фонетична адаптація англіцизмів в іспанській мові проявляється також у симпліфікації приголосних. Наприклад: *compact* [ˈkompak], *gangster* [ˈganster].

Е. Мехіас зосереджує увагу на тому, що четверта частина запозиченої англословної лексики фонетично адаптується за допомогою знаку наголосу [7]. Акцент показує, який склад у слові мови-позичальниці є наголошеним. Наприклад: *cómic, champú, túnel, míster, fólder, sándwich, mánager, póster, tráiler, tóner, máster*. Оскільки через неправильну акцентологічну форму, попри відповідності до фонетичних правил іспанської мови, запозичена англословна лексема може стати чужою для мови-рецептора [1: 15].

Іноземні буквосполучення та дифтонги: *oo, oa, ea, ck* змінюються під впливом іспанської мови відповідно на *u, o, i (e), k*, а саме: англ. *zoom* > ісп. *zum*; англ. *goal* > ісп. *gol*; англ. *leader* > ісп. *líder*, англ. *sweater* > ісп. *suéter*; англ. *crack* > ісп. *crac*. Англійська літера *y* в англіцизмах переходить в *i*: *dandy* > *dandi*, *derby* > *derbi*. Проте є значна кількість запозичень, в яких ця заміна не відбувається: *body, brandy, lady, ferry, kayak, spray, curry*.

Врешті відомо, що літера *k* для іспанців є екзотичною, оскільки рідко використовується в мові і лише наявна в тих лексемах, які були запозиченими з інших мов. Вона займає нижнє місце в словнику Королівської академії іспанської мови після літер *w* та *x*. Коли літера *k* передує *e, i*, вона змінюється на *qu*, згідно процесам асиміляції. Наприклад: *kilogramo* – *quilogramo*, *kiosco* – *quiosco*, *bikini* – *biquini*, *poker* – *póquer*. Проте не асимільована форма слова нерідко використовується і є прийнятною. Графема залишається незмінною, коли займає кінцеву позицію в слові (*flash-back, punk, look, rock, crack*). Також вона зберігається у сучасних англіцизмах, й особливо перед закінченням *-ing* (*bróker, kit, ranking*). Наразі літера *k* нерідко зустрічається в публіцистиці. Так в журналах про туризм та подорожі вона доволі часто трапляється особливо в таких тематичних секторах як спорт, розваги та індустрія відпочинку. Наприклад, *marketing, check-in, checker, booking, ranking, marketplace, snack bares, snorkeling, trekking, hackear, workshop, karting, networking, show cooking, back-office, kayak, working holiday, hiking*. Мотивацією слугує не лише намір пропаганди, а й знову ж таки тяжіння до чогось екзотичного.

Слід зауважити, що фонотактика іспанської мови не розглядає поєднання приголосних з початковою *s-* (*sl-, sm-, sp-, st-*), що притаманне англійським лексемам. Відтак під час адаптації іспанська мова-рецептор додає початкову літеру *e* до даних сполучень фонем, а саме: англ. *slogan* → ісп. *eslogan*.

Якщо кінцева літера англословного запозичення не є характерною для іспанських лексем (тобто не закінчується на *-s, -z, -d, -l, -n*), у таких випадках вона або відпадає, або приймає голосну *-e/-o* [3: 41]. Наприклад: *check* > *chequeo*, *ticket* > *tique*.

Медіа-дискурс, який інтегрує ознаки інших типів дискурсу й охоплює всі сфери життя суспільства, характеризується постійним оновленням лексичного вокабуляру [2: 1]. Як зауважує Кузнецова Н.О., у ситуації “інтернаціоналізації мов”, коли значна частина людства більш-менш знайома з англійською мовою, невпинний потік іноземних лексем вживається в їх рідній, споконвічній формі [3: 41]. Таким чином, адаптаційним процесам піддаються загалом ті запозичення, які вже давно закріпилися в мові-позичальниці. Трапляється так, що тривалий час співіснують англіцизми, що зберігають свій природний правопис, зі своїми асимільованими відповідниками. Наприклад: *folklore/folclore*, *boomerang/bumerán*, *cocktail/cóctel*, *snob/esnob*, *stress/estrés*, *zapping/zapeo*, *derby/derbi*, *doping/dopaje*, *penalty/penalti*, *poker/póquer*, *scanner/escáner*. Поява дублетів, за словами Бухарової С. Ю., зумовлена різними шляхами їх проникнення: усним чи письмовим [1: 15]. Загалом використання англіцизмів, як в усному так і писемному мовленні, є явищем суцільно індивідуальним й непередбачуваним. Попри рекомендації використання запозиченої лексики, що пропонує словник Королівської академії наук, кожний мовець та автор на свій розсуд вибирає, яким чином оперувати іншомовним словом – чи то зважаючи на його етимологічну орфографію та оригінальну вимову, чи то – на процеси асиміляції в мові-позичальниці. Так Делія Сегура зауважує, що наразі в іспанській мові один фонетичний і графічний варіант запозиченої лексеми лише може домінувати над іншими її іншими різновидами, однак усі вони є рівноправними у використанні. Також дослідниця наголошує на тому, що незнання англійської мови сприяє розмноженню “графічних синонімів” англіцизмів, оскільки іспанці застосовують єдину орфографічну норму для всіх слів з подібною орфографією, що є логічно, але не завжди вірно через те, що значна кількість англійських запозичень вже зафіксована в словнику КАН з рекомендованою формою вживання [11]. Проаналізувавши низку іспанської туристичної преси (28), зокрема вищезгадані журнали про туризм, ми можемо стверджувати, що поява неадаптованих англіцизмів (не беручи до уваги слова-реалії) є показником снобізму, оскільки не знаходимо належного обґрунтування, виправдання (вік, відсутність синонімічного або асимільованого еквівалента в іспанській мові) щодо їх “вклинення”, окрім привернення уваги до тексту та збільшення таким чином його інтелектуальної цінності. Наприклад:

– Marcello Mastroianni es un periodista del corazón insatisfecho y enamorado que frecuenta un extravagante *night club* en las Termas de Caracalla (Viajes National Geographic №165, 42).

– Vittorio de Sica ubicó el mítico *streeptease* de Sofia Loren para Marcelo Mastroianni en esta plaza en la película *Ayer, hoy y mañana* (1964) (Viajes National Geographic №165, 53).

– Desde entonces, Halcón Empresas ha ido sumando cuentas corporativas y actualmente la minorista del Globalia está ya entre las grandes agencias especializadas en business travel (Hosteltur №230, 28).

Виправданим вживанням в медіа-дискурсі англіцизмів мовою оригіналу є лише тоді, коли вони позначають інтернаціоналізми (*best seller*, *casting*, *holding*, *leasing*, *lobby*, *marketing*, *mass media*, *overbooking*, *stock*).

Ранні англіцизми, які ще не асимілювалися фонетично й графічно до норм іспанської мови, передаються на письмі курсивом або беруться в лапки. Інколи їм слідє пояснення, переклад запозиченого слова чи виразу іспанською мовою, що свідчить про те, що автор вважає ужити іноземну лексему невідомою для читача. Наприклад:

– Un *networker* reúne a gente con ideas para el futuro de la isla (Geo №321, 31).

– Eso se llama *machine learning* y ocurre también en cada búsqueda de Google, cada pago con tarjeta de crédito, cada llamada de móvil: los algoritmos están ahí, aprendiendo Geo (Geo №321, 57).

– En segundo lugar, ‘**Shore excursions**’ (**Shorex**), donde desarrollamos y ofrecemos **tour**s en representación de las líneas de cruceros; nuestros equipos, presentes en destinos de todo el mundo, se sirven de sus conocimientos locales para desarrollar diferentes experiencias (Hosteltur №228, 32).

–Por ejemplo, la red Hostelling International, a la que están asociados 4.000 albergues juveniles en 80 países y que suma 35 millones de pernoctaciones anuales, recientemente lanzó una campaña bajo el eslogan “**Say HI to the world**”, “**Di HOLA al mundo**”, especialmente dirigida a conectar con ese interés vital de los jóvenes por relacionarse con personas de otros países y culturas (Hosteltur №224, 135).

Отже, запозичена іспанською мовою англійська лексика зазнає формальної адаптації (змінюється певною мірою її фонетичне та графічне забарвлення), що є позитивним фактором, оскільки в цьому проявляється активна реакція на збагачення словникового складу, зацікавленість у неологізації мови-позичальниці. Адже як зауважує Фернандо Карртер: “Мова,

яка ніколи не зазнавала змін, годиться лише для кладовища” (“Una lengua que nunca cambiara sólo podría hablarse en un cementerio”) [6]. Наявність правил, згідно яких здійснюються адаптаційні процеси, не є повністю і законно унормованими, відповідно, потрапивши в іспанську мову, чи не кожен англіцизм має кілька графічних та фонетичних варіацій, що є прийнятними.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бухарова С.Ю. Специфика заимствований в испанском языке (на материале арабизмов и англицизмов) : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук : 10.02.05 “Романские языки” / Светлана Юльевна Бухарова. – Москва, 1994. – 22 с.
2. Конопацька Я.О. Семантична неологія в сучасному французькому медіа-дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 – романські мови / Ярина Олександрівна Конопацька. – К., 2005. – 20 с.
3. Кузнецова Н.А. Динамика функционирования англицизмов в современном испанском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Наталья Александровна Кузнецова. – Москва, 2012. – 196 с.
4. Складенко Н.К. Методика формування іншомовної компетентності у техніці письма / Ніна Костянтинівна Складенко // Іноземні мови науково-методичний журнал. – Київ: ТОВ “Ленвіт”, 2012. – №2. – С. 14. – Режим доступу: http://www.inozemnimovu.org/Ukrain/journal/jour_212.htm.
5. Benavente Luna, M. del Pilar Ortografía / María del Pilar Benavente Luna. – Primera edición. – México: Pearson Educación, 2005. – 320 p.
6. Carreter F.L. El dardo en la palabra / Fernando Lázaro Carreter. – Barcelona: Galaxia Gutenberg-Círculo de lectores, 1997. – P. 575.
7. Domínguez Mejías E. Los anglicismos en el diccionario de la RAE (2001) / Elena Domínguez Mejías // Panace@. – Madrid, 2002. – №8. – P. 30.
8. O’Connor J.D. Better English Pronunciation / J.D. O’Connor. Second Edition. – Cambridge: Cambridge University Press, 1980. – 150.
9. Pratt Ch. El anglicismo en el español peninsular contemporáneo / Chris Pratt. – Madrid: Gredos, 1980. – P. 119-153.
10. Sánchez M.A. Uso y conocimiento de anglicismos en San Juan / Mónica Agostini de Sánchez // La renovación de la palabra en el bicentenario de la Argentina. Los colores de la mirada lingüística. San Juan: Editorial FFyL, UNCuyo, 2010. – P. 26-32.
11. Segura D.R. Panorama del anglicismo en el español / Delia Rodríguez Segura. – Almería: Servicio de Publicaciones, 1999. – P. 162.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Діана Кульбіда – аспірант кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: лексикологія, мовні контакти, неологізація словникового складу мови, мова ЗМІ.

УДК 811.111(075.8)

THE 'EFFICACY' OF ENGLISH LANGUAGE AS A LINGUA FRANCA: REFLECTING ON ITS POWER IN THE GLOBAL SYSTEM ARENA

Augustine NWAKA, Marco VASQUEZ (Almaty, Kazakhstan)

У статті автори доводять важливість англійської мови як lingua franca у глобальному контексті. Обговорюється англійський зв'язок на глобальній арені й ринкова влада в історичному контексті та доводиться, що важливість англійської мови на глобальній арені невпинно зростає, особливо у сфері міжнародного бізнесу і науки.

Ключові слова: англійська мова, міжнародний бізнес, lingua franca, важливість.

In this paper the authors methodologically proves the efficacy of the English language as a lingua franca in a global context. It discusses the link created by English in the global arena and market power in its historical contexts and concludes that the efficacy of the English language on the global arena is growing in leaps and bounds especially in the areas of international business and sciences.

Keywords: English, international business, lingua franca, efficacy.

Introduction. English, a West Germanic language, was first spoken in England and it is increasingly the world's most used language [43]. There are various accounts owing to the spread of English, notably is the legacy of colonialism and the history of European expansion throughout the world and more principally, the often referred sustained economic power first of the British and subsequently of the Americans are reference points suggesting reasons for the spread of English. As Tokin has pointed out, this economic power has translated into educational power in which the United States has placed emphasis on importance of higher education for national development [39: 17]. For more than a century, the impacts and importance of English across the globe as a global language that is increasingly developing within different cultures and boundaries suggest immensely the ‘strong waves’ reflecting the spread of English in today’s societies. As it has been pointed out, the mixture of Anglo-Saxon dialects about 1500 years ago, which holds roots to history of English and its influence, is a language exported to the world through the mouths of colonialists and settlers [6]. In the advent of the

21st century that saw the spread of technological advances ‘transported’ by globalization to the four corners of globe, English assumes the international language of business for commerce and trade [38].

There are scholarly accounts affirming the convergences of world nations for economic and political affiliations transported by the vehicular language of English, creating a world that is united under one language and linguistic values. English as a working language in offices, schools and international forums including symposiums is fast becoming a language beckoning on our individual nation’s cultures and imbues, greatly, on nations’ national aspirations [41; 23]. And as it stands, the way it tells, there is no evidence that the language of English, a contemporary lingua franca of business will be ‘submerged’ or extinct in the near future, owing to one significant factor: the United States and the Great Britain, whose traditions and norms of English language sway to, have done all it can to ‘export’ the language to the world by supporting democracy, economic projects and educational advancements of poorer and even richer nations, providing them the facilities and aids for advancing the learning of the language. On a closer look, economic power of nations verily links to business relations involving nations with similar political and historical precedents or nations with the same economic aspirations on the front stage of global arena.

This paper is structured into three main areas. First, it discusses English being linked to global system arena and market power, x-raying historical accounts adduced for English history. Second, it discusses English that is closely tied to a contemporary lingua franca of today. Third, it discusses world arrangements in business linking it to global economic power of nations, and also x-rays the shifting economic power. Finally, it ends with a conclusion, that it supports the assertion that English will continue to remain the language of business and there are no evidences that it would be altered in the near future.

English, Global System and Market Power. From time immemorial, the global system of world languages has seen English as a ‘dominating vehicle’ of communication among world leaders in geopolitics, economics, and international trade that is being championed by the footprints of the World Trade Organization (WTO). The WTO was established in 1995 primarily to provide the common institutional framework for the conduct of trade relations among its 146 Members in matters related to agreements binding the WTO body. Most matters of WTO agreements cover trade services in General Agreement on Trade in Services (GATS) and trade-related intellectual property issues in Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement) and export subsidies in the Agreement on Subsidies and Countervailing Measures (ASCM), which all contained in some of the activities and disciplines of WTO that seriously impact on ECA practices.

The historic forming of the Bretton Woods, including the Anglo-American model of financial capitalism of global markets, and the post-Bretton Woods power of the United States, together with the global marketization that followed the Thatcher-Regan privatization and financial deregulation spree of the late 1980s suggest that the character of the global system of the international arena was made possible with English as the leading language of business communication. Since the language is widely spoken by an array of people across different nations including nationals of United Kingdom, the United States, Canada, Australia, the Republic of Ireland, New Zealand, and a plethora of Caribbean nations, it is the third most common native language in the world after Mandarin Chinese and Spanish languages. Lewis-Baker and Wolfe provide a full account of the financial deregulation orgy of the late 1980s at a time of Neoliberalism in crisis [26]. It is generally affirmed that English began in the then Anglo-Saxon kingdoms of England which is often referred the south-east Scotland, that was under the then control of the kingdom of Northumbria. Indeed, as it evidenced historically, from the 17th century to the mid-20th century witnessed the extensive influence of Great Britain and the United Kingdom via the British Empire, and of the United States around the mid-20th century, that saw a huge propagation of the English language around the world, thus becoming the leading language of international issues and the lingua franca in many regions of the world [11]. While English is originated from closely related dialects, which is often referred ‘Old English’ that was brought to the eastern coast of Great Britain by the Anglo-Saxons settlers in the 5th century, an often discussed variety of English [13; 14; 24], modern English is thus becoming the first global dominant lingua franca that is a mandatory language of business, and other spheres such as communications, science, information technology, seafaring, aviation, entertainment, radio and diplomacy. The ‘dogmatic’ influences of world powers such as Great Britain and the United States see both of them ‘exporting’ English to non-English speaking countries such as China and Japan through cultural and business partnerships, trade education and scientific relations. Hence, these influences and the historical accounts of English and its inclusion in almost every country’s curriculums demonstrate strongly that the United States and the United Kingdom remain a

reference point in and how the language is used to manipulate business, economic or scientific ties, placing the two countries with the privilege of market power in all spheres of life especially science and business.

Every language on the globe is found going through a perpetual process of evolution or devolution. Languages pass through the stages of distinction or extinction according to their role and requirement. History tells us that a language enjoying the dominance during one era, has been seen vanishing in the other. So many factors influence the growth and development of a language. It has been argued that the language which has to its credit a good deal of research work gains significance and popularity [35].

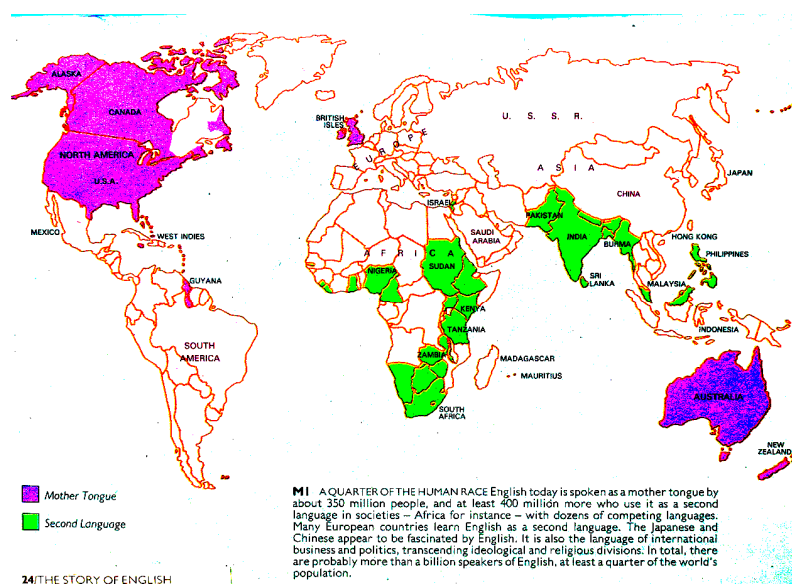
English and Contemporary Lingua Franca. Contemporary lingua franca is a language that is generally spoken or used. According to Tonkin, “A lingua franca is a language used to permit routine communication between groups of people who speak different native languages – particularly communication having to do with trade and economic matters” [39]. English is thus the language that is used to converse trade and economic matters in varying degrees. While English has come to be associated with Anglo-Saxon settlers, its closeness to a fast becoming contemporary lingua franca has assumed much intense discourse. As researcher David Graddol has pointed out, English is a truly world language, and two billion people is expected to learn English [7]. Since English is assuming a truly world language, there is no doubt that it would ‘coerce’ nations especially non-English speaking nations to adopt the language, thus creating a wave of English-learning around the world [Ibid]. It has been projected that, according to the Business Review USA, English learning courses are becoming popular around the world with one quarter of the world's population able to converse in English to a considerable measure, which is possible to increase to one-half by 2015 [38]. Its contemporariness is gaining ground immensely, and as it stands today, non-native speakers of English are ‘fostering’ the language of English to their kids [9: 6].

There are a number of reasons that account for how English is close to a contemporary lingua franca today. The continued usage of the language in global discourses and events around the world evidently demonstrate that the language is close to a contemporary lingua franca spoken by English and non-English native speakers. Issues that bother on multiculturalism and social interactions across boundaries, from global climate warming to human trafficking including trade relations involving nations have all been lettered in English because of the fast growing English audience around the world. For example, as a matter of international discourse, the wedding of Prince William and Catherine Middleton [43], which was transmitted in English attracted tens of millions of viewers around the world, obviously affirming that English is close to a contemporary lingua franca. Another reason affirming English close to a contemporary lingua franca today is how the language has been closely associated with the rise of American films and pop music. Every null and crannies of the world is infused with music and films censored in the United States, and the growing likeness for US made theatres and Hollywood and its subsequently influence to teeming youngsters populations across the world is invariably how the language has shaped contemporary lingua franca that sees English as the means to communicate to the world. For instance, the late King of Pop, Michael Jackson who affected millions of people around the world through his popular music tracks [32], whose burial ceremony was aired in English and transmitted across the world is a clear example how the language has continued to dominate the global scene about global discourses, thus giving the language an edge over other languages like Spanish, Russian and Chinese. More evidently, in what suggests the language as a dominant language in reality is the recognition and prolific usage of the language technological advances transported by the vehicle of globalization, through the means by which it has been construed to mean the mirror into world histories. Today, every event is communicated in English aided by international mass media, reaching regions of the world that have been technologically lacked behind. Thus, this influence has forced parents to allow their wards to learn English in order to meet the trends occasioned by the waves of English across national boundaries. Furthermore, there are other possibilities that the language is evidently close to a contemporary lingua franca. While English enjoys a 'special reception' in nearly seventy five countries with a total population of over two billion people as reported by British Council & Eurobarometer 50 (See Figure 1) [30; 28].

English has continuously been used via sports and international competitions to spread global peace and harmony, and rebuild broken ties. Together with this feat in sport development especially the International Federation of Association Football (FIFA) status of football (Established in 1904 under the Laws of Switzerland and headquartered in Zurich, FIFA is the international governing body of association football, futsal and beach soccer with 209 national associations [43]), English has come to be

seen as the vehicle of international sports as a language that brings everybody together for discourses. There is also supporting evidence that it is the language of seven Largest TV Broadcasters (such as CBS, NBC, ABC, BBC, CBC, CNN, C-Span) and many of the world technical and scientific journals and newspapers are in English [29]. Therefore, the existence of these endless possibilities vividly illustrate that English has come to remain a language the world can connect with regardless of cultural boundaries or impediments to the 'fosterization' of the language on the world stage. Indeed, it is logically correct to assert that contemporary lingua francas like English are often easy to identify with because of the less grammar than other languages. As Crystal has pithily pointed out: "It is often suggested, for example, that there must be something inherently beautiful or logical about the structure of English, in order to explain why it is now so widely used. 'It has less grammar than other languages', some have suggested. 'English doesn't have a lot of endings on its words, nor do we have to remember the different between masculine, feminine and neuter gender, so it must be easier to learn'..." [11].

Arguably, in what appears as a likewise approach, a reviewer in the British periodical *The Athenaeum* in 1848 points out English that: "In its easiness of grammatical construction, in its paucity of inflection, in its almost total disregard of the distinctions of gender excepting those of nature, in the simplicity and precision of its terminations and auxiliary verbs, not less than in the majesty, vigour and copiousness of its expression, our mother-tongue seems well adapted by *organization* to become the language of the world" [Ibid: 8].

Figure 1
English as a Global Language: 2 billion people speak it
 Source: see McCrum, et al (1986)

Consequently, it is logical to assume that English is close to a contemporary usage as the vehicular and working language because of its widely acceptance and usage, gaining colossal grounds in many countries where English is not the first or official language. Its strong links and dominance in business communications and meetings are unchallengeable. It is no longer news that a plethora of well known Japanese companies have already mandated that English become the primary language of internal communications. For example, Japan's largest online retailer Rakuten Inc has made it mandatory that English be the 'standard language', which has taken force by March 2012. According to *The Street Journal*, similar move has been made by Japanese employers such Nissan Motor, Sony, Fast Retailing, Sumida and Nippon Sheet Glass to have English as their language of business [38]. Hence, this evidently suggest that English remains the language of today's business world for economic and trade matters interactions, and in my common obvious view, the need to maintain economic power connecting international trade and commerce might, certainly, explain this orgy of English as language of business that started in the 21st century. This is why that it is believed that the knowledge of English is liberating and empowering which affords one access to global commercial enterprise [9].

The English language has become a global matter. Its uses have expanded to cover virtually anything from the language of international relations to the language of science; from the language of

international business to the language of tourism and popular culture. The presence of English can be felt in all existing media. Thus, today, English represents an unparalleled lingua franca, with its “enormous functional flexibility” [21]. Through English, people can connect around the world, build relationship and unity and it is truly evident that English is an essential tool to reach around the globe, and English leads to globalization.

According to Held [20], globalization may be thought of initially as the widening, deepening and speeding up of worldwide interconnectedness in all aspects of contemporary social life. This means that the world is structured at an international level, connected to culture, politics and economics. This involves a language which is used globally and this is English, an inevitable tool used for communication. Also, Held et al. identify three principal means of conceptualizing globalization: hyperglobalist, skeptical, and transformationalist.

David defines the following: The *hyperglobalist* response is that we are living in a new and unprecedented world, where global capitalism, governance, and culture have replaced more local institutions, such as local financial institutions and business, national governments and local cultures, and in general terms have upset old hierarchies and ways of life. The *sceptic* (primarily neo-Marxist) response is that we are simply living in an age of capitalism by updated and more efficient means (above all recent developments in information technology). Finally the *transformationalist* response is that we are living in an age of greater upheaval and change, with unprecedented levels of interconnectedness among nation states and local economies and cultures, which are thanks in part—though not exclusively—to technological developments.

For language teachers around the world, the question is how discussions about globalization taking place in sociological circles relate to their overall approach to language teaching, and to their day-to-day practice. Two examples of responses to globalization follow [5].

Because of the impact of globalization, it affects almost every aspect of our lives. Giddens [16] observes that globalization tends to be understood as a force that emanates outward, projecting away from local communities into the global arena. English has established its position as the global lingua franca beyond any doubt. It has become a symbol of our evolution and time.

As Ferguson says, the establishment of English as the dominant language of scientific communication is now so well-documented that its strong presence is undisputed even by those who are critical of this development [15]. This dominant position of English in scientific communication has contributed to the growth of the field of English for academic/specific purposes [Ibid].

World Linguistic Arrangements in Business. While it is apparently evident that the League of Nations subsequently renamed United Nations in the aftermaths of the World War II in order to ‘galvanize’ world peace and harmony and also unite ‘broken nations’ together, the impulses of linguistic arrangements in business were merely orgies of economic power to control and manipulate world affairs pattern in a manner ‘restricted’ to English language speakers and non English language speakers alike through translations. Together with this pattern and the formation of the WTO, in commonly held view, marked a new dispensation of linguistic situation in which world linguistic arrangements in business are linked to economic power of the West. Economic power is the prime force that is moving the world today and China, United States and Britain are economic power because they are able to sell, produce and buy products, distribute and redistribute them to the world’s neediest regions. Let’s not forget that the significance of economic power in international affairs offers a strong framework for understanding how global affairs are managed and the ability of nations to control significant amount of resources especially gas and oil pushes such a nation into the cluster of economic power that is linguistically patterned. To ensure the continued protection of linguistic arrangements in business that have assumed an immense dimension, the role of economic power shaped by power relations with some military and ideological stances ideally is shifting the trans-nationalization of economic power from one nation states to non-state actors. This development is hugely fuelled by the prevailing economic powers [36; 37].

Having tied world linguistic arrangements in business to the vast growing and expanding economic power at the global stage, strange questions the ‘validity’ of economic power and who is arms does command economic power, and consequently x-rayed the various straws in the wind such as the Arabs’ raising of price of oil, monetary reforms and trade arrangements [36]. As it stands, the global economic order has changed seeing Brazil, Russia, India and China including a host of other nations occupying the economic landscape with huge resulting economic clouts thereby creating a sustained global economic community capable of enhancing the global economies [25: 44-62]. This shift in global economic power to non-OECD countries, according to Whalley, is fuelled by their relative size of economies, power and

market size and their willingness to act in international negotiations, inclusive of their ability to influence behavior of other nations [42: 4-9]. Thus, this kind of behavior can well sustain a language arrangement because every interaction is 'transported' through a language that is assimilated by other nations.

In the event that military power, 'soft power' and economic power are transformed [altered], language arrangements as it holds sway today would still remain indispensable to global nuances and, indeed, a vehicle of 'transplanting' harmony to a region where it is needed. The indivisibility of language arrangements 'fostered' through economic power that has shifted to non-OECD nations (Countries that are not in the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) member-list) is a clear expression that language arrangements would continue to maintain overwhelming grounds in pushing for understanding and global harmony. This understanding and global harmony have often spread through translations into other languages, supporting wider reach and delivery. To support wider language arrangements, the Annual International Conference on Language Arrangements, Documentation and Publication (IAMLADP) was held in July 2009 in Tunisia to explore initiatives on how to enhance language services efficiency, quality and profitability. Therefore, there is no supporting evidence that language arrangements would be at slow pace, considering the amount of efforts put into galvanizing a linguistic compulsion from time immemorial. Thus, the transformation of the international system of economic power, including military power and soft power as other elements will create an even bigger harmony that requires assimilation of different political and cultural traditions through languages such as English, Spanish, Russian, Chinese and Arabic connecting with business relations and partnerships among nations.

Conclusion. Unarguably, as long as international discourses, technological advances and global events are 'delivered' in English, the language of English, which is increasingly spreading, is linguistically interwoven with smaller minorities across the world who are identifying with the language in leaps and bounds. All these evidences and others such as the need to market your products internationally are the reasons explaining why English has come to be the language of business in today's contemporary world of business and human interactions across borders. While there are no evidences that the language of business, English, will go into extinction in the near future, some evidences suggest that the language is obviously used by English-speaking countries and English-speaking enterprises dominate in world trade, international finance, the Internet, telecommunications, scientific research and cultural productions such as music, film and publishing etc. [39: 17; 31: 589-590]. Therefore, English would continue to be used as 'end products' of our national endeavors—bridging gaps and creating a mirror to the world's affairs.

Consequently, we cannot dismiss the place of economic power in galvanizing the current world's linguistic arrangements in business, and a more nuanced approach stressing a collective value system and social arrangements are obviously pressurizing forces behind global economic power shift. Whalley has evidenced that most global changes will occur in economic structural pattern and as such, if growth rates in countries such as India and China are sustained in the next 30 years, there is the tendency that the world would experience a rapid change [42: 41]. Thus, higher growth rates, gross domestic product (GDP) are indices, in some measure, expressing one's 'ascension' into economic power. And this has a way of influencing our social, cultural and business arrangements structured under a linguistic identity that expresses a convergence of nations and their national cultures championing language diversities. Hence, language arrangements taking the form of language services efficiency and quality will continuously be fuelled and enhanced by economic power; both the advantaged and the disadvantaged nations would enjoy the great benefits of this development as more global harmony and peace would be communicated through translations from English to other languages.

Therefore, we cannot overstressed the efficacy of the English language as a lingual Franca in the comity of nations—the rate at which non-English speaking countries is placing an emphasis on its use in scientific and cultural discourses at international roundtables is foreseen as a welcomed development.

BIBLIOGRAPHY

1. Ammon, U. (2001) (ed.) "The Dominance of English as a Language of Science", Berlin: Mouton de Gruyter.
2. Antkiewicz, A. and Whalley, J. (2005) "BRICSAM and the Non-WTO" CESifo Working Paper no. 1498.
3. Barnett, M. and Duvall, R. (2005) (Eds) "Power in Global Governance" Cambridge: Cambridge University Press.
4. Bassnett, S. (1991) "Translation Studies" 2nd edition. London & New York: Routledge.
5. Block, D., and Cameron, D. (eds) 2002. Globalization and Language Teaching London: Routledge.
6. British Library (2012) "Minority Ethnic English" Available at <<http://www.bl.uk/learning/langlit/sounds/case-studies/minority-ethnic/>> accessed on 12 October 2014.

7. Coughlan, S. (2004) "English 'world language' forecast" BBC News Education electronically available at <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/education/4080401.stm> accessed on 14 October 2014.
8. Crystal, D. (2000) "Language Death" Cambridge: Cambridge University Press.
9. Crystal, D. (2007) "English as a Global Language" Cambridge: Cambridge University Press.
10. Crystal, D. (1999) "The Future of Englishes." English Today 15/2 10-20.
11. Crystal, D. (2003) "English as a Global Language" 2nd Edition Cambridge: Cambridge University Press.
12. Eco, U. (1995) "The Search for a Perfect Language" Oxford: Blackwell.
13. English Club (2012) "History of the English Language" Available at <<http://www.englishclub.com/english-language-history.htm>> accessed on 14 October 2014.
14. Fennell, B. A. (2011) "History of English" electronically available at <<http://www.ielanguages.com/enghist.html>> accessed on 14 October 2014.
15. Ferguson, G. (2007). "The Global Spread of English, Scientific Communication and ESP: Questions of Equity, Access and Domain Loss". *Iberica* 13: 7-38.
16. Giddens, A. (2002) *Runaway World: How Globalisation is Reshaping our Lives* (2nd edn). London: Profile Books.
17. Graddol, D. (1997) "The Future of English?" London: British Council.
18. Graddol, D. (2001) "The Future of English as a European Lingua Franca", *The European English Messenger*, Volume X/2, Autumn, pp 47-55.
19. Hagen, S. (1999) "Business Communication Across Borders", London: Languages National Training Organisation.
20. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D. and Perraton, J. (1999) "Global Transformations" London: Polity Press.
21. House, J. (2002) *Communicating in English as a Lingua Franca*. *EUROSLA Yearbook* 2: 243-261.
22. Janton, P. (1995) "Esperanto: Language, Literature and Community". Ed. Humphrey Tonkin. Albany: State University of New York Press.
23. Kachru, B. (Ed.). (1992) "The Other Tongue: English across Cultures" Urbana: University of Illinois Press.
24. Kemmer, S. (2011) "Chronology of Events in the History of English" " electronically available at <<http://www.ruf.rice.edu/~kemmer/Words/chron.html>> accessed on 14 October 2014.
25. Leipziger, D. and O'Boyle, W. (2009) "The New Economic Powers (NEPs) Leadership opportunities post-crisis" *World Economics*, Vol. 10, No. 3.
26. Lewis-Baker, D. and Wolfe, J. (2012) "Neoliberalism in Crisis: State and Polity vs. Global Market Power in the UK" Available at <<http://speri.dept.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2012/07/David-Lewis-Baker-Joel-Wolfe-205KB.pdf>> accessed on 15 October 2014.
27. Lukes, S. (1974) "Power: A Radical View" London: Macmillan.
28. McCrum, R., Cran, W. and MacNeil, R. (1986) "The Story of English" New York, NY: Penguin.
29. McCrum, R., Cran, W. and MacNeil, R. (2003) "The Story of English" Third Revised Edition. New York, NY: Penguin.
30. My English Teacher (2012) "Why should I learn English?" Available at <<http://www.my-english-teacher.com/The-Benefits-Of-Learning-English.aspx>> accessed on 14 October 2014.
31. Nunan, D. (2003) "The Impact of English as a Global Language on Educational Policies and Practices in the Asia-Pacific Region" *TESOL QUARTERLY* Vol. 37, No. 4, A study presented at the 36th Annual TESOL Convention, in April 2002, in Salt Lake City, Utah, in the United State, electronically available at <<http://www.greenstone.org/greenstone3/sites/nzdl/collect/literatu/archives/HASH01fc.dir/doc.pdf>> accessed on 14 October 2014.
32. Philip, S. (2009) "Michael Jackson Burial Ceremony" available at <<http://www.achiles-zone.info/2009/07/michael-jackson-burial-ceremony.html>> accessed on 14 October 2014.
33. Pistor, K. (1999) "The Evolution of Legal Institutions and Economic Regime Change" Max Planck Institute for Foreign and Comparative Private Law, Hamburg, Germany.
34. Polanyi, K. (1944) "The Great Transformation" MA: Beacon Press
35. Sayeh A. et al. (2012) English as a Global Lingua Franca. International Conference on Education, Applied Sciences and Management (ICEASM'2012) December 26-27, 2012 Dubai (UAE).
36. Strange, S. (1975) "What Is Economic Power, and Who Has It?" *International Journal* Vol. 30, No. 2, Force and Power (spring), pp. 207-224.
37. Strange, S. (1988) "States and Markets" New York: Continuum.
38. Thredgold, J. (2010) "Tea Leaf: English is increasingly the International Language of Business" *Deseret News* Available at <<http://www.deseretnews.com/article/700091766/English-is-increasingly-the-international-language-of-business.html?pg=all>> accessed on 12 October 2012.
39. Tonkin, H. (2003) "Language And Society" No 178, *The American Forum for Global Education*.
40. Truchot, C. (2002) "Key Aspects of the Use of English in Europe" Language Policy Division Directorate of School, Out-of-School and Higher Education Council of Europe, Strasbourg.
41. Wallraff, B. (2000) "What Global Language?" *The Atlantic Monthly*, 286(5), 52-66. Available at <<http://www.theatlantic.com/issues/2000/11/wallraff.htm>> accessed 14 October 2014.
42. Whalley, J. (2009) "Shifting Economic Power" Centre for International of Governance Innovation and CESifo Munich, Germany.
43. Wikipedia, (2012) "Wedding of Prince William and Catherine Middleton" electronically available at <http://en.wikipedia.org/wiki/Wedding_of_Prince_William_and_Catherine_Middleton> accessed on 14 October 2014.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Августин Нвака – сеньор-лектор кафедри мов, координатор товариства the English Club Міжнародного університету інформаційних технологій, м. Алмати, Казахстан.

Наукові інтереси: методика викладання, англійська як друга мова, лінгвістика, розвиток англійської мови.

Марко Васкес – сеньор-лектор кафедри мов Міжнародного університету інформаційних технологій, м. Алмати, Казахстан.

Наукові інтереси: методика викладання, англійська як друга мова, лінгвістика, розвиток англійської мови.

УДК 811.111:811.152.1:82.09

ІСТОРІЯ АНГЛО-ІРЛАНДСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ ТА ЇХ ПЕРІОДИЗАЦІЯ

Дар'я ПОЛГОРОДНИК (Запоріжжя, Україна)

У статті аналізується періодизація історії лінгвокультурного контактування англійської та ірландської мов згідно історичного, соціолінгвістичного та лінгвокультурного підходів.

Ключові слова: мовні контакти, лінгвокультурологія, субстрат, суперстрат, соціолінгвістика, білінгвізм, реалія.

The periodization of the history of linguocultural contacts between English and Irish languages according to historical, sociolinguistical and linguocultural approaches are analysed in the article.

Keywords: language contact, linguoculture, substrate, superstrate, sociolinguistics, bilingualism, realia.

Проблеми взаємодії мов та культур не втрачають актуальності у сучасному мовознавстві і досліджуються поліаспектно (П. Традгіл, Б. Качру, Д. Кристалл). Проте недостатньо висвітленими залишаються питання, пов'язані з історією формування та сучасним станом окремих варіантів полінаціононої англійської мови, до якої належить ірландський варіант.

Визнано, що розвиток ірландського варіанту англійської мови відбувався у складних умовах мовного контактування “двох генетично-пов'язаних, але типологічно віддалених мов – ірландської та англійської...” [12: 87].

На нашу думку, періодизація історії англійської мови на території Ірландії та соціолінгвальні чинники, що вплинули на формування її своєрідності, вимагають більш чіткого викладення та систематизації.

Мета роботи полягає у висвітленні проблем хронологізації англо-ірландських контактів, кількості та значущості періодів в історії розвитку англійської мови в Ірландії.

Розв'язання зазначених проблем надано у такій послідовності: розгляд існуючих періодизацій історії англо-ірландських контактів; аналіз особливостей взаємодії англійських та ірландських компонентів на різних історичних етапах; визначення впливових лінгвальних та позалінгвальних чинників цієї взаємодії; застосування комплексного підходу до періодизації історії англійської мови в Ірландії з урахуванням історичних та соціолінгвістичних умов її розвитку, динамічного стану та функціонального навантаження.

Аналіз періодизації історії англійської мови в Ірландії має певні традиції [1; 3; 4; 6; 9; 13].

Спостерігається однотайність думок щодо виділення двох історичних етапів розповсюдження англійської мови в Ірландії. Перший етап (XII – XVI ст.) охоплює Нормандське вторгнення в Ірландію. Англійська мова того періоду не виявила значного впливу на ірландську, і, на думку І. Хогана [9: 23], була поступово витіснена англійською. Другий етап розповсюдження англійської мови в Ірландії (з XVI ст.) пов'язаний з імміграційними процесами і повсемісним поширенням англійської мови на території Ірландії. Англійська мова стає пріоритетним засобом комунікації серед містян, проте у сільській місцевості домінуючою залишалася автохтонна ірландська. Така ситуація білінгвізму сприяла подальшому збереженню елементів субстрату (ірландської мови) в суперстраті (англійській мові) [6: 130].

Більш детальні періодизації історії формування англійської мови в Ірландії мають розбіжності, які стосуються хронологізації та кількості визначених періодів.

Існує два підходи до створення періодизації англо-ірландських контактів. Перший підхід до періодизації англо-ірландських контактів можна назвати історичним, оскільки він спирається на визначні події, що відбувалися в Ірландії протягом XII – XIX ст.

В основу періодизації історії англо-ірландських контактів Дж.Л. Каллена [9] та Р. Хікі [6] покладені значущі для розвитку англійської мови в Ірландії події. Лінгвісти виділяють п'ять та сім періодів існування англійської мови в Ірландії відповідно.

Перший період охоплює транспортацію англійської мови на територію Ірландії (XII ст.) протягом Норманського вторгнення [6: 30-33; 9: 26] і характеризується відсутністю достатньої кількості ситуацій контактування між носіями мов, що могли призвести до утворення ірландського варіанту англійської мови. Другий період відзначається витісненням англійської мови [9: 26] (XIII – XVI ст.) та пов'язаний зі зростанням впливу кельтського елементу, і, як наслідок, зменшенні кількості англомовного населення [6: 33-34]. Третій період в історії періодизації англо-ірландських контактів характеризується зростанням статусу англійської мови, який мав місце у XVI – XVII ст. Поширення англійської мови на території Ірландії було

результатом спроби поєднання англійського та ірландського суспільств під владою британської монархії та політики англізації ірландськомовного населення [9: 26]. Масовий перехід на англійську мову в Ірландії мав місце у XVIII – XIX ст. [9: 26] – голод та міграція ірландськомовного населення призвели до повсемісного використання англійської мови [6: 45]. Специфіка періоду відображається у розвитку традицій літератури, написаної англійською мовою [6: 41]. З XX ст. лінгвісти виділяють сучасний період в історії періодизації англо-ірландських контактів, який розпочався з появою Республіки Ірландія, наданням англійській мові статусу державної в Ірландії і поступовим зменшенням її престижу [6: 296-300].

Зазначені періодизації історії англо-ірландських контактів спираються на стан англійської мови в Ірландії протягом восьми століть, проте нехтують роллю англійської мови в Ірландії.

Інші підходи [1; 3; 10] не наводять історичні рамки чи події, проте вказують на існування чотирьох [3; 10] або шести [1] періодів в історії англо-ірландських контактів. Ці підходи відрізняються ступенем деталізації, що не сприяє більш глибокому розумінню особливостей англо-ірландських лінгвокультурних контактів.

Зазначені соціолінгвістичні класифікації з'явилася як альтернатива історичним, що може дозволити врахувати динамічність білінгвізму на території Ірландії та відобразити стан англійської мови в XX – XXI ст.

Порівнюючи історичний та соціолінгвістичний підходи, можна стверджувати, що науковці дотримувалися різних критеріїв у створенні власних періодизацій, які є взаємодоповнюючими. У зазначених працях акцентувалися історичні та соціолінгвістичні чинники, тому ми вважаємо доцільним запропонувати класифікацію, яка буде враховувати вказані періодизації поліаспектно. Така класифікація повинна аналізувати структуру та функції англійської мови в Ірландії у контексті лінгвокультурних змін. З огляду на це пропонуємо такі періоди: період початкової взаємодії кельтської та англійської лінгвокультур (XII – XVI ст.), початок культурної асиміляції (XVII ст. – перша половина XIX ст.), період лінгвокультурної взаємодії (друга половина XIX – перша третина XX ст.), період формування нової культури (XX – початок XXI ст.).

Період початкової взаємодії кельтської та англійської лінгвокультур характеризується незначними міжкультурними контактами між носіями англійської та ірландської мов. У системі суперстрату (англійська мова) з'явилися найменування топографічних об'єктів ір. *lough* > англ. *loch* “озеро” (1505) та культурних реалій ір. *ogum* > англ. *ogham* “огам” (1620), ір. *leprechaun* > англ. *leprechaun* “ельф” (1595) [11] з субстрату (ірландська мова). Крім того, певні зміни відбулися і у фонетиці англійської мови в Ірландії, оскільки фонетичні особливості запозичуються одними з найперших: ір. *bacus* – /ba:ku:s/ > англ. *bakehouse* “пекарня” [6: 53].

На початку культурної асиміляції ірландська мова практично повністю витісняється англійською з основних сфер функціонування, зберігаючись переважно у побутовому спілкуванні, головним чином в сільській місцевості: “значна частина населення почала використовувати англійську без будь-якого примусу з причин соціальних переваг, які надавалися англійськомовному населенню” [6: 38]. Вказаний період характеризується появою значної кількості топографічних елементів та реалій, які є більш детальними і потребують глибшого розуміння автохтонної культури: ір. *boggard* > англ. *bog* “болото” (1780), ір. *druim* > англ. *drumlin* “пагорб витягнутої форми” (1833), ір. *bean sídhe* > англ. *banshee* “банші” (1765) [11].

У цей час помітні зміни у граматиці англійської мови Ірландії: спосіб утворення перфекту – ір. англ. *They are after doing the work* – англ. *They have finished the work*, конструкція Do(es) + be + Ving для зображення повторюваної дії – ір. англ. *They do be parking at the lay-by* – англ. *They parks at the lay-by* [6: 217].

В субстратну лексичну систему ірландської мови в період XV – XX ст. були запозичені слова, що позначають назви їжі та напоїв (англ. *lettuce* > ір. *leitís* “салат-латук”, англ. *cabbage* > ір. *cabáiste* “капуста”), одяг (англ. *cloak* > ір. *clóca* “плащ, мантія”, англ. *skirt* > ір. *sciorta* “спідниця”), предмети побуту (англ. *box* > ір. *bosca* “коробка”, англ. *brick* > ір. *bríce* “цегла”) [2: 61-70].

Період культурної взаємодії – в результаті мовного зсуву (сер. XIX ст.) англійська мова стала мовою спілкування більшості населення країни, зокрема у таких сферах суспільного життя, як освіта і релігія. Масовий перехід на англійську мову обумовлений престижем, тим, що її знання надавало більші можливості, ніж знання рідної. [7: 12].

Разом із зростанням політичної самосвідомості ірландців, у англійській мові Ірландії знайшли своє відображення поняття, пов'язані з політичною сферою життя людей – англ. *boycott* “бойкот” [11].

У цей період (поч. ХХ ст.) також спостерігаються зміни у топоніміці Ірландії: мала місце англізація географічних назв [6], що відобразилась у ір. *Keaneiragh* > англ. *Canearagh*, ір. *the Roe [river]* > англ. *the Red river*.

Період набуття статусу державної англійською мовою характеризується лідируючим положенням англійської мови в Республіці Ірландія, незважаючи на рівноправний юридичний статус обох мов (ірландської та англійської) в державі [6: 26-28].

Період формування нової культури характеризується появою англійських слів, що не асимілювалися повністю і відрізняються від загальноживаних фонетичних норм [2: 61-70]. Такі неологізми знаходять широке розповсюдження у засобах масової інформації: англ. *machine* > ір. *mhachine* “машина”, англ. *modem* > ір. *móideim* “модем” [2: 61-70].

Спостерігається чіткий поділ сфер використання англійської та ірландської мов. До кінця ХХ ст. ірландська мова використовувалася в основному в сільській місцевості малоосвідченими людьми, та була “низькою” мовою по відношенню до “високої” англійської [6: 45-47]. На початку ХХІ ст. урядом Республіки Ірландія почала проводитися мовна політика, націлена на посилення статусу ірландської мови. Незважаючи на ці заходи, основною мовою комунікації в країні продовжує залишатися англійська, хоча престиж ірландської мови на початку ХХІ ст. різко зростає [1: 30].

Запропонована періодизація, що поєднує історичний та соціолінгвістичні підходи, дозволила з'ясувати динаміку взаємовідносин між автохтонною (ірландською) та алохтонною (англійською) лінгвокультурами. Така періодизація дає чіткіше уявлення про її структуру, динаміку та функції.

Подальший аналіз спрямовано на дослідження особливостей еволюції англомовної картини світу в Ірландії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамова Е. И. Кельтицизмы в английском языке Уэльса, Ирландии и Шотландии: семантика и коммуникативные ситуации использования : автореф. дис. на получ. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – германские языки / Абрамова Елена Ивановна. – М., 2014. – 211 с.
2. Chudak M. Recent English Loanwords in Irish and the Interchange of Initial Segments / Magdalena Chudak // Bucharest Working Papers in Linguistics. – Bucharest, 2010. – Volume XII, Issue 2. – P. 61 – 70.
3. Filppula M. The grammar of Irish English. Language in Hibernian style / Markku Filppula. – London/New York: Routledge, 2002. – 352 p.
4. Forneiro R. E. Hiberno-English: the Result of a Language Contact Situation / R. E. Forneiro // Bilingual communities and individuals. – Vigo, 2003. – P. 664 – 674.
5. Healy M. D. Irish Genealogy Tips, Techniques and Tales / M. D. Healy. – Ballycastle Enterprises, 2012. – 66 p.
6. Hickey R. Irish English. History and Present-day Forms / R. Hickey. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2007. – 524 p.
7. Hindley R. The Death of the Irish Language: A Qualified Obituary / Reg Hindley. – Routledge, 1990. – 335 p.
8. Hogan J. J. The English language in Ireland / Jeremiah Joseph Hogan. – McGrath Pub. Co, 1970. – 96 p.
9. Kallen Jeffrey L. The English Language in Ireland: An Introduction / Jeffrey L. Kallen // International Journal of Language, Translation and Intercultural Communication. – Igoumenitsa, 2012. – Vol. 1. – P. 25 – 41.
10. Ó Cuív Brian A View of the Irish Language / Brian Ó Cuív. – Stationery Office, 1969. – 156 p.
11. Online Etymology Dictionary / [Douglas Harper]. – 2010. – Режим доступу: www.etymonline.com
12. Siedmund P. Contact-Induced Change and Linguistic Universals: The Case of Irish English / P. Siedmund, L. Pietsch // Anglistentag 2007 in Monster: Proceedings. Trier: WVT. – Münster, 2007. – P. 87 – 99.
13. Todd L. Green English: Ireland's Influence on the English Language / Loreto Todd. – Dublin : O'Brien, 2000. – 172 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дар'я Полгородник – старший лаборант, викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування факультету іноземної філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: контактна лінгвістика, міжкультурна комунікація.

КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'1 : 81'22 : 81'374 + 008

ВІД МІФОСЕМІОТИКИ ДО НЕО-АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ У ЛІНГВІСТИЦІ

Олександр КОЛЕСНИК (Київ, Україна)

У статті розглянуто основи принципу нео-антропоцентризму в лінгвістичних студіях на основі універсологічного підходу і положень теорії міфологічно орієнтованого семіозису. Розглянуто етимологію імен концепту ЛЮДИНА. Запропоновано універсологічну типологію суб'єктів семіозису.

Ключові слова: людина, культура, мова, код, семіозис, свідомість.

The article discusses the premises of neo-anthropocentric approach implemented in present-day linguistics. The principle under discussion encompasses basic notions of universalia oriented studies and mythic semiosis theory. Etymology of the MAN concept's names is analyzed. A universal model of MAN as a semiosis subject is suggested.

Key words: man, culture, language, code, semiosis, mind.

Тенденція до інтеграції методологій різних галузей гуманітарних наук, а також увага до різноманітних аспектів знаково-опосередкованої взаємодії людей та лінгвоспільнот на усіх рівнях мовно-мовленнєвої діяльності [1; 8; 9] визначають актуальність пошуку гносеологічних орієнтирів, що дозволяють адекватно інтерпретувати потік вхідних сигналів від світу / світів, що перебувають у динамічному стані потокових трансформацій. Принцип антропоцентризму (Гесіодівська теза "людина-мірило всіх речей" як спосіб раціоналізації дійсності), що декларується як визначальний у наукових студіях останніх десятиліть, вичерпав себе у традиційному розумінні. Його зміст сформований у межах міфу-симулякру "людина це центр", "божество", "майстер у майстерні", "машина".

У сучасних наукових парадигмах декларована увага до людини супроводжується достатньо чітким акцентом на особистості (зокрема, мовній особистості) як вищому рівню її розвитку, соціалізації та духовного становлення [3; 4; 7]. Здійснювані розвідки не виходять за межі механістичного розуміння людини як homo sapiens, тобто, як виду роду Люди (Homo) із родини гомінід в роді приматів, що має значний ступінь розвитку матеріальної та нематеріальної культури (виготовлення та використання знарядь праці), здатність до мовно-мовленнєвої діяльності та розвинене абстрактне мислення (=X00). При цьому, орієнтація власне на особистість (укр. *особистість*, пол. *osobistość* → "особина", що акцентує ідею винятковості, дискретності, одиничності (пол. *jednostka*, укр. *один*, а. *one*, безособовий маркер людини, що, в принципі, не враховує її індивідуальні властивості; рос. *личность* ~ *личина*, що імплікує набуття людиною ситуативних рольових іпостасей) як раз і породжує міф-симулякр, базовий смисловизначальний оператор як у наукових студіях так і у культурно-світоглядних трансформаціях. Вихідна "системна помилка" тиражується у хибній концептуальній матриці: традиційний антропоцентризм (егоцентризм) є основою споживацького світогляду представників паразитичної цивілізаційної моделі, орієнтованої на техногенні способи діяльності, та ігнорування сутності й призначення людини.

Ми ведемо мову про глибинні зрушення у ціннісному, когнітивному та поведінковому планах людини й оточуючого її енерго-інформаційного простору в сучасну нам епоху трансформацій. Відповідно, вимагає переосмислення сутність людини як інтерпретатора дійсності та окреслення уявлень про неї як "сигніфікативної інтерпретанти". Традиційні характеристики "мовної особистості" [4] не є вичерпними для розуміння сутності ЛЮДИНИ. Природу людини пропонуємо розглядати не в контексті оператора (ЩО ?), а в межах понятійних орієнтирів, заданих оператором (НАВІЩО ?). Базові ознаки ЛЮДИНИ як елемент мережі ЖИТТЯ / учасника міжсистемних взаємодій ми розглядаємо в координатах ієрархічно аранжованих і синергетично (контекстуально) проявлених онтологічних, функціональних,

просторово-темпоральних і аксіологічних ознак. Ці ознаки вписуються до універсальної багатовимірної моделі, що в ієрархічному (парадигмальному) плані охоплює матеріальний (фізіологічний) (1), емоційно-чуттєвий (2), ментальний (3), соціально-адаптивний (4), соціально-діяльнісний (5), ціннісний (6), світоглядно-креативний (7) рівні людини. У синергетичному (синагматичному) вимірі розкриваються типи відносин: родинний (найближчі родичі – 1), сімейно-родовий (члени сім'ї, роду – 2), професійний (колеги – 3), соціально-синергетичний (друзі, партнери – 4), колективно-синергетичний (однодумці, рівень творчої співпраці колективів – 5), ціннісно-синергетичний (національний – 6), природо-відповідний (наднаціональний, загальнолюдський – 7) (Рис.1).

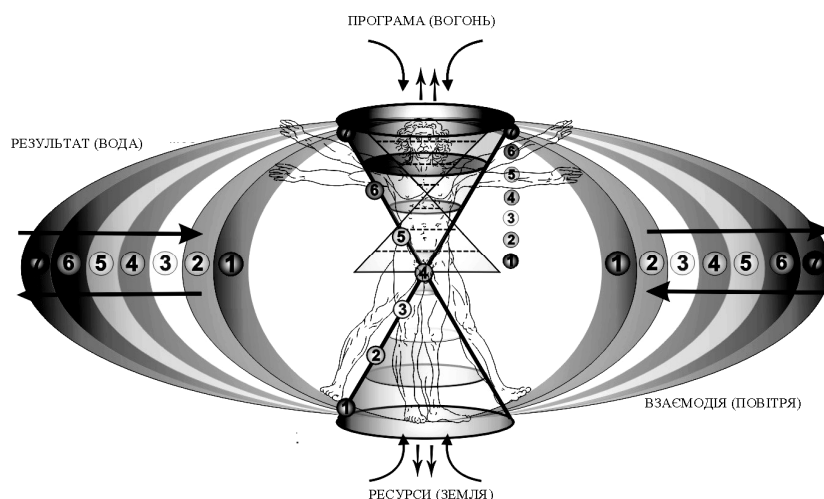

Рис. 1. Універсальна модель ЛЮДИНИ

З огляду на практично невичерпну кількість визначень і номінацій ЛЮДИНИ, конфігурацію смислового атрактору, що їх об'єднує та детермінує контекстуальні асоціативні імплікації, ми визначаємо з опорою на вихідні аксіоматичні "нано-міфи", закодовані у змісті внутрішньої форми імен концепту ЛЮДИНА.

Так, а. *anthropo-* < дрєц. *ánθρωπος* "чоловік, людська істота" < аттік. *andra* (р.в. *andros*) < грец. *aner* "чоловік" (протисталяється божеству, жінці) [11] < іє. *ner-(t-),aner-* (*aner-?*) асоціюються зі значеннями "(магічна) життєва сила" та "людина"; *nerio-, nõro-* "чоловічий, сильний" як у дінд. *nár-* (*nā*), авест. *nar-* (*nā*) "чоловік, людина"; дінд. *nārī*, авест. *nāirī* "жінка", дінд. *nārya-*, авест. *nairyā-* "чоловічий, мужній" - подібно до дінд. *sūndra-* "повний життєвої сили, молодий", авест. *hunara-* "чудесна сила", дінд. *nṛtū* "герой (пор. дірл. *so-nirt*, кімр. *hy-nerth* "хоробрий, сильний". У свою чергу, грец. *νορει, ενεργει* (спорідн. з *ner-(II)* "під, низ", пор. дісл. *norðr*), *ανηε, -ερα, ανδρος* "чоловік, людина", *ανδρειος* "мужній, міжність", *ενηνορ* "повний життєвої сили", алб. *njer* "чоловік, людина", лат. *neriōsus* "спротив, сильний [звук]", *Neriō, -īenis* "сильна"- ім'я богині, пов'язаної з культом Марсу; кімр. *ner* "герой", дірл. *ner* "кабан" (тотемічна номінація, де кабан асоціюється з життєвою / репродуктивною силою), дірл. *nert*, кімр., корн. *nerth* "мужність, армія", брет. *nerz* "сила", дірл. *nertaim* "я зміцнюю / даю сили", кімр. *nerthu* "зміцнювати, підтримувати", брет. *nerza* "зміцнювати"; дірл. *nār* (**nōgo-*) "шляхетний, мужній", гал. власні імена *Nerto-hriga, Esu-nerthus*, герм. *Nerthus* ім'я богині родючості, дісл. *Njordr* – ім'я бога родючості (Нйорд з роду Ванів, пращур Фрейра та Фреї, також пов'язаних з процесами породження і родючості) [13: 765]. Наведені етимологічні паралелі виділити базові ознаки людини як "носії сили, енергії" та "здатний породжувати". Акцентуація зв'язку сем "сила" та "божественність" уможливають подальшу інтерпретацію: людина – носій і провідник енергії, організований як фрактальна копія "божественних" (надсистемних) паттернів енерго-інформаційного обміну. При цьому базові типи енергетичних взаємодій розглядаються у дзеркалі змісту концептів-міфологем ВОГОНЬ, ЗЕМЛЯ, ПОВІТРЯ, ВОДА [5], що проявляються у наборі сценаріїв (як універсальних так і етноспецифічних) за участю людини, етносів і міфопоетично осмислених складників різних планів буття (Рис.1).

Відзначимо також наступні паралелі: гот. *wair*, да., двн., фриз. сакс. *wer* "людина, чоловік" (у да. мові маркер чоловічої статі на противагу *wif*), дпівн. *verr* "людина, одружений чоловік", норв. *verfader*, ддан. *värfader* "свекор, тесть", швед. *värbror* "свекор", н. *Werwolf, Wergeld, a.wergild*, лат.

vir, дірл. *fer* (*fear*), дінд. *vīrah* "чоловік, герой", лит. *vūras* "чоловік" < іє. **uīros* / *uiros* "людина, чоловік" (гіпотетично, за [6: 591] ← **uei*- "плести, зв'язувати", яка імплікує "перехідність" людини як виду від сакральної (інформаційної) надсистеми до матеріальних нижчих світів природи), а також функцію "структурування простору" через "зв'язування" (функція жіночого начала, енергії ЗЕМЛІ). Ми також пропонуємо співвідносити цю одиницю з іє. *uei*-, *ueiā-i uī*- "починатись, шлях" / "сила" [13: 1123], що дозволяє інтерпретацію "носій програми", "той, що визначає напрямок (розвитку)". Це узгоджується з нашим розуміння базової функції чоловічого начала (енергії ВОГНІЮ). Показово, що іє. *uei*-, *ueiā-i uī*- може розглядатись як джерело да. *wer* і да. *wif*, що вказує на первинну синкретичну єдність двох начал людини як діалектичної відкритої системи.

Існує версія гел. *fear* "людина", ірл. *fear*, дірл. *fer*, вал. *gwr*, корн. *gur*, брет. *gow*, дпівн. *verr*, а. *werwolf*, снкр. *vīra* < **viro-s* "верхній, супер" [12: 168], що дозволяє підкреслити "божественність" (фрактальну подібність) людини як провідника і "оператора" різних видів енергії, а також діалектично різно-орієнтовану систему (як "догори" так і "донизу" залежно від аксіологічних домінант). У кельтських мовах існує також номінація гел. *duine* "людина", ірл. дірл. *duine*, (мн. *dóini*), вал. *dyn*, (мн. *dyneddon*), корн., брет. *den*, *dunjd-s* "смертний", спорідн. з грец. *θανεῖν* "помирати", *θανατος* "смерть", *θνητος* "смертний", а. *dwine*, снкр. *dhvan* "розбиватись на друзки" [12: 146], що віддзеркалює властивість ЛЮДИНИ як системи здатної до "перезавантаження", а також орієнтованої на стратегічну еволюційну трансформацію (рівень 4 – як перехід / зв'язок між матеріальним та інформаційним планами буття).

Укр. *людина*, *люди* і спорідн. з ним пол. *lud*, *ludzie*, чес. *lid*, *lide*, болг. *люде*, псл. *ljudъ*, **ljudъe*, лит. *liáudis* "народ", лтс. *liaudžià* "домочадці", двн. *liut*, свн. *liute*, н. *Leute*, гр. *ελεύθερος*, лат. *liber*, *liberi* "діти", гот. *liudan* "рости", дінд. *ródhati* "росте", алб. *lenj* "народжується, виникає" < іє. **leudho-* / *leudhi-* **leudh*"рости" [2 (3: 323)] вказують на властивості ЛЮДИНИ як системи, здатної до розширення і само відтворення (у сенсі дуалістичної природи речей, потенційно – система-паразит).

Слов'янський новотвір *чоловік* не має відповідників в інших іє. мовах, у той час як навіть у слов'янських мовах відсутні точні відповідники його складникам. Так укр. *чоловік*, рос. *человек*, біл. *чалавек*, пол. *człowiek*, слц. *čłowjek* "людина, одружений чоловік", болг. *човен* "людина, мужчина", псл. *čelověкъ* / *čъlověкъ* "людина, одружений чоловік, слуга" не має одноставно сприйнятої етимології, може співвідноситись з кількома значеннями: а) псл. *čel'adъ* "людина, одружений, слуга" + лит. *vaikas* "дитя, син", прус. *waix* "слуга, наймит", тобто, "член роду", що, гіпотетично, має субординатний статус (відголосок матриархату?); більш спірні версії: б) < *čelo* "чоло, лоб" + *věкъ* "сила" < **розумний (?)*, "той що має силу в лобі", типологічно наближений до одного із значень *άνθρωπος*; в) як одноосновне *čelov-ěk* як "член племені"; г) < *словекъ* < *словити* "мовець"; д) енклітика займенників типу пол. *kolwiek* (*kdokolivek* "будь-хто"); е) *čelo* ≈ двн. *halid*, да. *halæð* "чоловік, воїн, герой", гр. *κέλор*"син, нащадок" [2 (6: 339)]. Наведені етимології інтегруються за ознаками "субординатний, підпорядкований", тобто, не "домінатор" / "бог", а "ієрархічно узгоджена ланка у мережі Життя", що відповідає принципам природо-центризму (відголосок давнього язичницького світогляду) та системності. Етимологія (д) віддзеркалює "поліцентричність" / "багаторядність" і нежорстку категоріальність (плинність, динамізм) структур різної природи (соціальних, ментальних, знакових), до яких залучена людина. Ознаки "розумний" і "мовець" інтегруються через значення "сила" – сила розуму як творчо-перетворювальний чинник та сила знаку (сакрально-магічні властивості мовного коду в контексті міфологічної картини світу) як інструмент перетворень у світі. З огляду на етимологію (а), людина як носій СИЛІ є актантом, що діє в рамках природо-доцільних обмежень; етимологія (е) дозволяє інтерпретацію "надзвичайний", "творець незвичайного" (тобто, "той, що може виходити за межі", "творець профілів" у неструктурованому енерго-інформаційному полі) та, водночас, "елемент системи (роду, соціальної групи)", яку в певних контекстах він захищає. Етимологія (е) набуває особливого змісту, якщо припустити зв'язок з іє. **kel-* "підносити, високий" [13: 544], звідси *чоло* як "найвищий компонент тіла"; відповідно, "підвищення" в абстрактно-логічному сенсі постає як "профілювання", творення *нового*, пов'язане зі *зламом старого* і зусиллями (*протистоянням*), асоційованими з героїчною діяльністю.

Універсальною номінацією людини є євразіат. **mān-*, іє., **man-*, урал. **mańć-* (основа самоназв мадяр та мансійців) [14]. З цими основами у германських мовах співвідносяться: а. *man*, да., двн., *man*, нл., шв. *man*, дісл. *maðr*, *mannr*, гот. *manna* < *герм. *manwaz-* < іє. **mann-* (< **manu-*)

"людина". Серед гіпотез [6: 374] відзначимо: а) < іє. **men-* "думати" (за гіпотезою В.В. Левицького іє. **men-* < *semə-* / *smē-* "різати, розщеплювати", тобто, "думати" = "розкласти на частини"; пор. дісл. *munr* "душа, думка", *muṅa* "пригадувати", гот. *gamunds* "спогади", да. *getund* "розум, пам'ять", укр. *пам'ять*. Такий підхід узгоджується з нашим розумінням того, що 1) базовою функцією ЛЮДИНИ як ТВОРЦЯ (інтерпретатора) є саме ментальна діяльність (зв'язок з інформаційною сферою, сферою ДУХУ), яка становить рівень 3 в універсальній моделі ЛЮДИНИ-СИСТЕМИ; 2) "розкладання" є основою аналітичних операцій, притаманних ментальній діяльності людини, а з іншого боку – інгерентною властивістю руйнувати об'єкти, з якими людина взаємодіє; 3) ментальна діяльність є видом енерго-інформаційних процесів, що відповідає якості "антропний"; б) < **ghmon-* "земний", що або є дериватом **gumon-* / *gmanon-* з втратою *g* (зв'язок зі стихією (енергією) ЗЕМЛІ як контейнера ресурсів), або пов'язується з іє. **men-* як назвою духа або божества. На користь останнього свідчать власні імена: бога германців тевт. *Mannus*, кельтського божества дірл. *Manannán Mac Lir* "син моря", санскр. *Manu* "той, хто дав закон" [12: 394-395]. У цьому випадку людина постає як (фрактальна) копія божества-упорядника (співвіднесення зі стихією ВОДИ як сфери досягнення результатів при синергетичних взаємодіях систем). З цією ж основою пов'язане укр. *муж*, друс. *мужсь*, ст.-слов. *мъжсь*, болг. *мъжът*, сербохорв. *муж*, словен. *mož*, чесь., слвц. *muž*, пол. *maż*, в.-луж., н.-луж. *muž*, фін. *mies* "чоловік", драв. *man* "король, воїн, володар" [14].

З огляду на етимологію < **ghmon-* згадаємо новотвір а. *human* < дфр. *humain*, *umain* "людський; той що належить людині" < лат. *humanus* "людський" та "добрий, м'який, ввічливий, цивілізований" (лат. *homunculus* "маленька особа" – що, з одного боку, вказує на зменшений характер людини як копії божественної матриці а. *humiliate* "принижувати", а з іншого – вказує на потенційну орієнтацію "донизу"), спорідн. з *homo* "людина" і *humus* "земля, земляна істота" – традиційна маркована опозема до божественних істот. При цьому іє. **ghmon-* / *(*dh*)*ghomon-* "земляна істота" < **dghem-* "земля" – віддзеркалює хтонічне начало в природі людини, а саме – матеріальну природу білкового "інформаційного носія", що в контексті сучасних лінгвокультур переосмислюється як а.розм. *skinjob*, *meatsuit*. Пор.: *beir mannlikun // mörg of gerðu // dvergar í jörðu, // sem Durinn sagði*. (карлики багато з глини зліпили людських образів, як звелів Дурин) [15:10], *in sudore vultus tui vesceris pane donec revertaris in terram de qua sumptus es quia pulvis es et in pulverem reverteris* "у поті чола їстимеш хліб, доки не повернешся у землю, звідки тебе взято, бо ти ї прах і до праху повернешся" [16: (3:19)].

Відзначимо суплетивні номінації колективів людей, що віддзеркалюють їхні властивості, які проявляються при взаємодії груп (кластерів носіїв / провідників енергії), резонансні взаємодії між якими є більш складними і менш контрольованими. Так, а.*people* < а.-фр. *peuple*, дфр. *peupel* "люди, населення, натовп" (також ісп. *pueblo*, іт. *popolo*) < лат. *populus* "люди, громадяни, натовп" невідомого (етруського ?) походження; реалізують базові семи "той, що займає простір /населєє" та "розширення / збільшення" ← "множинність". У свою чергу, а. *folk*, да. *folc* "прості люди, плем'я, множина, загін, армія", дфриз. *folk*, дісл. *folk* "люди, загін", снл. *volc*, н. *Volk* < протогерм. *folkom < протогерм. **fulka-*, ймовірно "загін воїнів" (пор. лит. *pulkas* "гатовп", цслов. *pluku* "військовий підрозділ", да. *folcstede* "місце проживання" "бойовище") [11]. Окрім значення "множина", ці номінації імплікують уявлення про "розширення", "заповнення", "войовничість" і потенційно конфліктний характер людських зібрань та схильність до реалізації домінантно-паразитуючої (відносно природи та слабших етносів) екзистенційної стратегії (рівень 5).

Переосмислення сутності людини як основа нео-антропоцентризму відбувається за підходу до неї як до об'єкту, включеного у багаторівневі і багатопланові відносини, що передбачають зрушення і зміну концептуальних домінант. Відповідно, ЛЮДИНА не є ані незмінним центром, ані "верхівкою" в системній ієрархії. Це відкрита система, здатна до самопідтримки і свідомих еволюційних трансформацій (*sustainable system*) – об'єкт з набором імперативних онтологічних ознак, що дозволяють йому бути цілісним, дискретним та диференційованим у мережах подібних об'єктів. Здатність людини-системи до "сталого розвитку" зумовлена можливістю сприймати вхідні сигнали / ресурси (різної природи), обробляти вхідну інформацію та видавати наслідки інтерпретації, тобто, здійснювати енерго-інформаційний обмін, проводити енерго-інформаційні потоки (реалізувати програми розвитку). Ці властивості визначають набір базових функцій ЛЮДИНИ: вона є провідником енергії та творцем варіантів світу / інтерпретатором дійсності. Виконання цих функцій і синергетично детермінованих ролей (родинних, соціальних, професійних – згідно вікових, гендерних та індивідуальних психофізичних рис) зумовлює корисність ЛЮДИНИ для надсистеми та

ефективність взаємодії з рівно-ранговими сутностями у просторових кластерах, виконання процедур "адекватного менеджменту" для підсистем, що забезпечує поступ останніх.

Універсологічний нео-антропоцентризм дозволяє переосмислити типологію "мовних особистостей". З урахуванням типу свідомості (С), базових когнітивних процедур (КП) (ієрархічний план), специфіки використання мовного коду (К), а також єдності раціонального та ірраціонального начал ества ЛЮДИНИ, що зумовлюють її соціальні прояви (Сц) (синергетичний план), виділяємо на основі обговорюваної універсальної моделі (Рис.1) такі її типи:

1. *Homo Sapiens*: С – точкова; КП – в межах дискретних доменів або їхніх сегментів, К-фрагменту коду, Сц – "функціонал" виконавець скриптів, обмежених стереотипним "здоровим глуздом";

2. *Homo Ludens*. С – лінійна, КП – з мінімальною варіативністю траєкторій на рівні одного або двох доменів, К – субмови / діалекту, Сц – "фатичний рольовий гравець", здійснює практики обмежено-сценарного типу;

3. *Homo orientalis*. С – площинна, КП – у межах доменів, дотичних до професійної діяльності, процедури метонімічного та метафоричного характеру, здебільшого "експліцитні", орієнтовані на емпіричний досвід і традиційні "методологічні міфологеми", К – мови у відносно стандартизованій іпостасі як системи "з налаштуваннями за замовчанням", Сц – дослідник-аналітик / вчитель-транслятор;

4. *Homo loquens*. С – об'ємна (соціалізована), КП – у межах картини світу з використанням когнітивних процедур типу метафор і метонімії, К – кількох мов і функціональних стилів (в тому числі професійної субмови), Сц – власне "мовна особистість" як "авто-промоутер", ефективний комунікатор, що створює адекватний імідж себе і продукту власної діяльності у суспільстві,

5. *Homo faber*. С – тороїдальна (групова), КП – гіпер-концептуалізація із залученням ірраціонально-чуттєвих паттернів обробки інформації типу концептуальних альянсів та "входом" до варіативних концептуальних просторів етнічних груп, колективів, К – дискурсотворення і вільне комбінування елементів коду (вільний і свідомий вибір комунікативних стратегій і тактик), Сц - лідер / координатор, що забезпечує взаємодію різних лінгвоспільнот;

6. *Homo magister*. С – об'ємно-тороїдальна (суспільна), КП – багатовимірні процедури концептуалізації, що здійснюються у динамічних варіативних системах координат, залучаються моделі обробки інформації типу концептуального оксиморону, у фокусі перебувають концепти аксіологічної сфери, що дозволяє здійснювати вибір вектору поступу породжуваної концептуальної системи, К – на рівні бачення / відчуття полі-кодових взаємодій у межах енерго-інформаційного поля семіосфери, Сц – за умови відповідної ціннісної орієнтації лінгвокультури дозволяє людині як лідеру національного масштабу здійснювати інтерпретативну, манулятивну та ін. види діяльності, пов'язані зі створенням нових елементів коду, породженням образу світу;

7. *Homo Deus*. С – потокова (загальнолюдська), КП – багатовекторні комплекси раціонально-ірраціональних операцій, що враховують "концептуальні інверсії" як періодичні "перезавантаження" систем різної етіології, а також ноосферні й екстра-ноосферні енерго-інформаційні взаємодії та матриці варіативних іпостасей світу, К – на рівні синтетичного раціонально-ірраціонального моделювання альтернативної реальності засобами мовного коду, зафіксованих у мовних системах, Сц – включеність у динамічні зв'язки в ієрархічному (парадигмальному) та синергетичному (синтагматичному – міжособистісному, колективному, міжколективному тощо) вимірах дозволяють людині виконувати своє "функціональне призначення", а саме, проводити енергоінформаційні потоки та здійснювати перетворювальну діяльність, бути творцем ("за образом і подібністю") культурних / цивілізаційних моделей.

Вказані типи / іпостасі людини проявляються в різному обсязі в процесі життя і практичної діяльності, а також набувають специфічних рис з огляду на гендерні (взаємодія з певним видом енергії та спосіб її проведення), вікові (стратегічні і тактичні завдання людини певного віку, залежні від наявного і накопичуваного досвіду) та етнокультурні (способи колективної взаємодії та осмислення світу) чинники. Людина як інтерпретатор є суб'єктом нежорсткої категоріальності та ланкою у поліцентричному світі, організованому за принципом природо-відповідності. За умови визначення Бога (Логосу) як прояву універсальних законів природи, зміст міфологічного оператора: "людина створена за образом і подібністю бога" в контексті нео-антропоцентризму дозволяє розглядати людину як динамічну адаптивну систему, здатну до лінгво-креативної діяльності. Перспективним є переосмислення методології та пріоритетів сучасних досліджень, розгляд явищ мовно-мовленнєвої діяльності людини у світлі природо-відповідності, вихід за межі

"мовної особистості" як творця образу світу, уточнення набору когнітивних процедур, розширення теоретичних і прикладних аспектів семіозису.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики: Монография / Т.И. Домброван. – Одесса: КП ОГТ, 2013. – 346 с.
2. Етимологічний словник української мови : В 7 томах / Укл. Болдирев Р. В та ін. – К. : Наукова думка. – 1982 – 2006. – Т. 1–5.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
5. Колесник О.С. Функціонально-семантичні особливості номінації концептів СТИХІЙ // Мовні та концептуальні картини світу. – Вип. 46. – Ч. 2. – К.: Київський університет. – 2013. – С. 167 – 175.
6. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница: Нова книга, 2010. – Т.1. – 610 с.
7. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика / В.А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
8. Мізін К.І. Людина в дзеркалі компаративної фразеології: Монографія / К.І.Мізін. – Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2011 – 448 с.
9. Потапенко С. І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу): Монографія / С. І. Потапенко. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2004. – 360 с.
10. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий / Й. Хейзинга; [пер. с нидерл.]. – М.: ЭКСТО-Пресс, 2001. – 352 с.
11. Etymological Dictionary of Modern English / Ed. by D. Harper. – access mode: <http://www.etymonline.com>
12. McBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language / Alexander A. McBain, LL.D. – Stirling: Eneas MacKay, 1911. – 426 p.
13. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bd. 1–2. – Bern : Francke. – 1959. – 1183 S.
14. StarLing database server / S. Starostin, G. Bronnikov, Ph. Krylov. – 1998-2012. — режим доступу : <http://starling.rinet.ru>
15. Völuspá. – access mode : <http://norse.ulver.com/edda/voluspa.html>
16. Vulgate (Latin): John Chapter 3. – access mode: <http://www.sacred-texts.com/bib/vul/joh003.htm#019>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Колесник – доктор філологічних наук, професор кафедри германської та романської філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наукові інтереси: лінгвосеміотика, лінгвокультурологія, когнітивні студії, міфопоетика, універсологія.

УДК 811.161

РЕФЛЕКТИВНОСТЬ ПОНЯТИЙ «ПРАВО» И «ОБЯЗАННОСТЬ» В ДРЕВНЕРУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ: ЛИНГВОФИЛОСОФСКИЙ И КОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТЫ

Наталія КОЧ (Николаев, Украина)

У статті розглядається рефлексивна взаємодія понять «право» і «обов'язок» у давньоруській лінгвокультурі. Формування спільного інформаційного поля в діахронії зумовлює утворення дихотомічного концепту ПРАВО/ОБОВ'ЯЗОК.

Ключові слова: лінгвокультура, рефлексивність понять, дихотомічний концепт, рефреймінг культурного концепту.

The article is devoted to reflexive interaction between such notions as «right» and «duty» in Ancient Russian linguoculture. The formation of information field determines the creation of dichotomic concept RIGHT/DUTY.

Key words: linguoculture, notinal reflectivness, dichotomic concept, cultural context reframing.

Феномен мышлення протиположностями, обоснований древньогрецькими філософами (Зенон, Гераклит, Протагор, Сократ, Аристотель), відкриває перспективи для формування різних рівней рефлексії. Іменно рефлексія обумовлює можливість формування діалектичних способів мышлення, необхідних в процесі осознання ключових соціальних, морально-етических і інших понять. Згідно з ученням Г. Гегеля, рефлексивне співвідношення понять – це «свечення» (зеркальне відображення) одного поняття в другому, то єсть їх діалектичне взаємопроникнення, що характерно, з позицій діалектики, кожному поняттю сутності, існуючому свої парний антипод [2: 433]. Річ іде об відносних поняттях, які тождественні і одночасно протирічливі по відношенню друг до друга. Вони представляють собою неке симетричне єдність, що містить в собі отрицання і утвердження друг друга компоненти цілого.

Используемая оптическая метафора отражения света в определении рефлексивных понятий применима в объяснении феномена существования в сознании дихотомических концептов (диад, бинарностей и т. п.) (дихотомия как основной принцип конституции культурно значимых

концептов обоснован в ряде наших работ, посвященных концептуальному анализу ключевых понятий Киевской Руси и выполненных в рамках диахронической когнитивной лингвистики). **Целью** нашей статьи является анализ вербальных презентаций рефлексивных понятий «право» и «обязанность» в древнерусских дискурсах, диалектика взаимоотношений которых формирует культурный концепт ПРАВО/ОБЯЗАННОСТЬ как ключевое дихотомическое образование лингвоментальности человека Киевской Руси.

Культурная дихотомия «право – обязанность» является одним из наиболее важных в истории человечества концептуальных конструкторов, которую необходимо, с нашей точки зрения, рассматривать как взаимодействие рефлексивных понятий. Динамику формирования таких понятий как одного концепта можно проследить на материале памятников письменности восточных славян с использованием фоновых знаний, в частности в области истории, философии, психологии, древнего права и т. п. Выводы об особенностях развития информационного поля концепта в диахронии будут неполны без привлечения данных из сфер современных гуманитарных знаний, в частности социологии и политологии. Так, в политологическом словаре права и обязанности трактуются как «рефлексивные понятия для обозначения норм и долженствований, регулирующих стандарты социального и индивидуального поведения, взаимозависимости свобод и ответственности государства и человека друг перед другом» [http://power_politics.academic.ru].

И. Кант в «Критике чистого разума» определяет рефлексивные понятия как понятия, служащие для сравнения уже данных понятий. В соответствии с чистыми рассудочными понятиями они включают одинаковость и различие, совместимость и противоречие, внутреннее и внешнее, материю и форму [3]. Таким образом, если два понятия мыслятся вместе (то есть, с нашей точки зрения, как один концепт), имея общее и специфическое, утверждая друг друга и противореча друг другу, они рефлексивны (одновременно анализируются рассудком). Однако их содержание формируется не только внутренне (по определению), но и под влиянием внешних (исторических, социальных) факторов.

Внутреннее формирование понятия лингвисты отслеживают, прежде всего, с учетом этимологии слов, его номинирующих, а также анализа их семантических изменений в разножанровых дискурсах. Внешнее – используя конкретный культурно-исторический контекст, на фоне которого и описываются эти изменения, и процесс его рефреймирования. При этом понятие условно помещается в некий хронотоп, который позволяет объяснить экстралингвистические причины образования концептуального единства рефлексивных понятий, в данном случае – «право» и «обязанность».

Вербальное выражение прав и обязанностей гражданина Древней Руси зафиксировано в первых правовых сборниках средневекового периода (Русская Правда, Уставы киевских князей Владимира, Ярослава, уставы новгородских князей Всеволода, Святослава, позже – «Мерило праведное» и др.). Особенностью таких документов являлось то, что все они составлялись на основе кодексов византийского права (церковного и светского). Их переводы – Кормчие книги – содержали в себе канонические и юридические установления, часто существенно чуждые сознанию недавно обращенных в христианскую веру язычников: *тако есть право. уне поимания. брата два по двэ колэнэ дэти тою то .д7.е колэнэ дотолэ нэ лзэ поиматисз (КН 1285–1291, 477в; то же – МПр XIV, 224).*

Если обратиться к семантике номинаций *право* и *обязанность*, следует отметить (несмотря на их самостоятельные этимологические истории) их общую категориальную характеристику – императивность, которая как семантическая категория предполагает модальность долженствования. Императив в форме (я, ты, он) *должен*, (мы, вы, они) *должны* определяет социальную сущность человека, имеющего обязательства перед собой, членами семьи, другими людьми и государством. Право, которое ошибочно считают антиподом обязанности, содержит в себе, кроме модальности желательности и необходимости (положительно оцениваемых категорий), также модальность долженствования, так как по определению является понятием для обозначения долженствований. Однако право понимается и как определенная степень свободы, но свободы в рамках гражданского общества, правила (стандарты поведения) которого всегда определяются институтами власти (в Древней Руси – князем).

Право, не отрицающее свободу как «осознанную необходимость» (а не вседозволенность), а также волю и силу владеющего правом, имело место в средневековом государстве восточных славян, что отражено в таких значениях слова *право*, как «свобода действия, власть», «право,

возможность распоряжаться» (Срезн. II: 1347; СлДРЯ VII: 437). Так, например, в южно-русских грамотах XIV в. говорится о праве феодала распоряжаться движимым и недвижимым имуществом и праве выкупа *деднины*: *тыэ люди даль есмь имъ со всемъ. правомъ* (Гр. 1375 г. – СлДРЯ VII: 437); *кеды бы тыто дэти... хотэли туто дэднину. оу пана кюса выкупити. штожь будутъ право имэти...* (Гр. 1396 г. – там же).

Генетическая связь *права* с *правом*² в значениях «прямо, без отклонения в сторону, ровно», «как надлежит, верно, правильно»; «действительно, в самом деле»; «по истине, истинно», «искренне, без обмана; правда», «справедливо», «праведно, в соответствии с нормами религиозной морали, т. е. в соответствии с правоверием» (Срезн. II: 1347; СлДРЯ VII: 437–438) усиливает позитивность и значимость соответствующего понятия (ср. др.-русск. *правъ* «прямой, правильный, невиновный» и предположительную связь этого слова с лат. *grōvincia*, первоначально «власть, полномочие» < *grōv-inquos «облеченный властью, имеющий право» – Фасмер III: 352).

Невозможность отделения права от власти определяет формирование в сознании установки: «право (= правда) за теми, кто у власти, право (= закон) в руках и на стороне властимущих» (сравним более позднее трактование права на Руси: право – данная кем-либо, или признанная обычаем власть, сила, воля, свобода действия; власть и воля в условных пределах – Даль III: 377). Так как условность пределов права определяется теми же субъектами государственных институций, эти пределы устанавливаются по воле и желанию владеющих правом и диктующих правила (ср. семантику слов *правила*, *правити*, *правление*, *правитель* и сферу их функционирования в древнерусском языке – СлДРЯ VII: 430–437). Они же (правители), в зависимости от своей идеологии, определяют баланс между правами и обязанностями, нарушение которого приводит к психологической (внутренней) и социальной (внешней) нестабильности.

Очевидно, что в древнерусский период обязанности (обязательства) гражданина прописаны нечетко. Однако, свидетельствует ли это только о несовершенстве правовой системы государства в начальном этапе ее формирования? По-видимому, в этот период правовые модели поведения в большей степени отвечали рефлексивной природе и когнитивной целостности диады «право – обязанность», что уместно прокомментировать умозаключением Г. Гегеля: «То, что можно требовать от человека на основании права, представляет собой некоторую обязанность» [1: 54]. Существовавший в Древней Руси такой вид права, как *обязательственное право*, основывался на описании типов правоотношений между лицами по договору (по обоюдному согласию, воли) либо как следствие нарушения прав одного из лиц (*деликта*).

Этимологически слово *обязанность* восходит к корню *вяз(ать)* («стягивать, лишать свободы движений», «скреплять»): *Обязать, обяжу.* ст.-слав. *обззати* (Супр.). Из *обвззати от *вязать* (Фасмер I: 374; III: 112). Учитывая этимон номинации, несомненно то, что в основе осмысления понятия «обязанность» лежит телесный опыт, а именно сенсорное ощущение сдавливания, невозможности двигаться, стеснения, ограничения (ср. *вязать* связывают с др.-прусск. *winsus* «шея» и чеш. *vaz* «затылок»). В памятниках письменности исследуемого периода глагол *обззатисз* функционирует как полисемант и имеет такие значения: 1) быть обвязанным (объ + в): *Да не вбязавшеся сѣтии ихъ, възбэднуемъ гоньсти* (Панд. Ант., XI в.); 2) опутываться, окутываться; 3) запутаться: *Вьсь безоумьнь тэми обзжетьсз* (Панд. Ант., XI в. – Срезн. II: 591); 4) связать себя с кем-либо: образн. *обззальсз* еси женэ не ишти раздрэшения (КЕ XII, 476. – СлДРЯ V: 58); 5) приготовиться к чему-либо: то же подвиг призывает вся к тому. *обззатисз* оуспэшно... (ГБ XIV, 204а – там же). *Связать, опутать* себя можно *мирским житием, сетьми* (женских бесед), *согрешением (грехами)* (Изб. 1076; СбТр, ПНЧ, ГБ – СлДРЯ V: 583). Форма *обззо(а)ватисз* зафиксирована в значении «впутываться, вмешиваться»: *Почто обовзватисз попечениемъ мирскимъ и вьегда бы Бога помянути...* (Кипр. м. посл. к Аф., 1390 г. – Срезн. II: 591).

Слабость семантических связей древнерусского глагола *обззати(сз)* со словами с корнем *обяз(анность)* в современных восточнославянских языках проявляется на уровне небольшого количества его словообразовательных инноваций в древнерусском языке. В дальнейшем в староукраинском и старорусском языках глагол *обязати(ся)* (см. ст.-укр. *обовззати(сз)*, ст.-р. *обззати(сз)*) используется в привычном для нас значении – «связать каким-л. обязательством, вынудить делать что-л.» (возвр. ф. – «взять на себя обязательство (делать что-л.)). Контекстуальное употребление лексемы указывает на сферу ее функционирования (деловая письменность) и применения (обязательство слуги перед господином): *...мы...вызнаваемъ тым то*

листом, иже есмо съ о(бо)вззали... иже емоу... чистою взроу и певною боудем держати (Cost. II, 733. 1448 г. – ССУМ II: 69); *Братъ его государевъ любовью съ нимъ, паче же рвениемъ... обязалъ его въ семь пути, тако жъ оставити не хочетъ* (Петр I, 19. 1694 г.); *Мы нижеписанные... мы всѣ четверо обязались его царскому величеству... два года служити* (Арх. бум. Петра I, 195. 1701 г. – СлРЯ XII: 220).

Дисперсность семантического поля понятия «обязанность» в древнерусской лингвокультуре объясняется также частотностью использования слова *долг* в значении «обязанность». Пересекаясь в значении «обязательство перед кем-л.», лексемы *обязанность* и *долг* являются синонимами, однако приобретают специфику в определенном контексте, когда речь идет о внешних (определенных обществом, государством) или внутренних обязательствах (долгах), имеющих непосредственное отношение к моральному императиву. Выводы исследователей русской языковой картины мира (см. работы Д. Шмелева, Т. Булыгиной) о том, что в русской ментальности обязанность (а не долг!) как «нечто внешнее и утилитарное» противопоставляется праву, заостряет проблему несогласия с определяемыми человеком правовыми законами, которые вступают в противоречие с его внутренними установками, желаниями и т. п. Свое утверждение того, что «долгом же нечто является постольку, поскольку оно должно быть *исполнено из моральных соображений*» (выделено. – К. Н.), Г. Гегель объясняет следующим образом: «Слово <долг> зачастую употребляется применительно к правовым отношениям. Правовые обязанности можно определить как *совершенные* обязанности, моральные – как *несовершенные*, ибо первые вообще должны исполняться и характеризуются внешней необходимостью, моральные же основываются на субъективной воле» [1: 54]. Таким образом, мысль о том, что правовой долг предполагает только внешнюю (социальную) необходимость, а моральный долг (обязанность) дополнительно учитывает и надлежащее умонастроение, (следуя которому, человек приобретает «сознание своего собственного совершенства» [там же: 55]), имеет философское обоснование.

Исследуя языковую презентацию концепта ДОЛГ в памятниках письменности восточных славян, мы отмечали, что в «Русской Правде» «в полной мере отражается представление наших предков о долге материальном, однако, расставленные акценты на характере его приобретения и возможных последствиях невозврата, указывают на морально-этические особенности отношений должника и дающего в долг. Формируется понимание долга «по-русски» [4: 371]. И если такой *долг* относится к морально-этической сфере, то *право* – понятие юридическое: такие значения слова *право*, как «совокупность правил, норм, регулирующих общественные отношения», «законы, установленные правила, обязательная норма» акцентируют внимание на важности социального права в его разновидностях, в частности *русского права* (см.: Гр. ю.-рус. 1378, 1386–1418, 1396 гг.).

«Исторический словарь белорусского языка» и «Словарь староукраинского языка» фиксируют слово *долг* (ст.-блр. *долгъ, довгъ, длугъ, длукгъ*; ст.-укр. *долгъ, дльгъ*) как полисемант (ГСБМ VIII: 249–251; ССУМ I: 301). Семантика «обязательство, повинность» включает понимание высшего долга (перед Богом), долга как несвободы, бремени, бедности, греха, который надо искупить, а также смерти, которой надо оплатить свои долги: ст.-блр. *был тог умыслу як бы могль посполитог чл7вка убогог к собѣ притягнут, учинившы их волными ит длуков, послуг и иных бремени* (Бельск., 166 – ГСБМ VIII: 249).

Именно понимание долга как моральной, нравственной, духовной обязанности, перед которой значимость материального, «телесного» долга (в дальнейшем понимаемого как правовая обязанность) меркнет, определяет специфику концепта ДОЛГ: «В контексте христианской всепрощающей религии должником становиться, скорее, стыдно [и грешно. – К. Н.], чем преступно. Исполнивший христианский долг перед Богом и покаявшийся человек может надеяться на прощение долгов мирских: *господь алчных насыщает, болящих утешает, должников искупает* (ЛИ, 302 об. ~ 1425 г.)» [4: 370]. Таким образом, несомненно, что понятие «долг» для древнерусского человека более статусно, чем понятие «обязанность»; именно оно является в древнерусской лингвокультуре ядром информационного поля диахронического концепта ПРАВО/ОБЯЗАННОСТЬ.

Процесс образования и развития концептуальной картины мира, безусловно, взаимосвязан с рефлексивным становлением сознания: рефлексия является одним из главных принципов и механизмов концептообразования (как смыслопорождения) и, в то же время, концепт является первоосновой рефлексии. Дихотомия «право – обязанность» как исходная база концепта ПРАВО/ОБЯЗАННОСТЬ сформировалась благодаря рефлексии своих компонентов. В

древнерусской культуре ее специфика проявляется в дифференциации понятий «долг» и «обязанность» (последнее – как материальное обязательство перед кем-то, в частности перед мирскими властными институтами и лицами, их представляющими). Изменение семантики ключевых номинаций концепта и их словоупотребление в памятниках письменности демонстрируют процессы семантического переосмысления слов и увеличения их семантического объема, которые, безусловно, свидетельствуют о динамичности механизмов концептообразования в древнерусской лингвокультуре.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гегель Г. В. Ф. *Философская пропедевтика* / Г. В. Ф. Гегель // Гегель Г. В. Ф. *Работы разных лет*: в 2 тт. – Т. 2. – М.: Мысль, 1971. – С. 7–209.
2. Гегель Г. В. Ф. *Энциклопедия философских наук*. – Т. 1. *Наука логики* / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1974. – 452 с.
3. Кант И. *Критика чистого разума* / И. Кант. – М.: Мысль, 1994. – 591 с.
4. Коч Н. В. *Языковая презентация концепта ДОЛГ в восточнославянской картине мира* / Н. В. Коч, Н. И. Василькова // *Научное творчество XXI века: Сб. ст. V Международной научно-практической конференции*. – Т. 2. – Красноярск: Изд-во Научно-инновационный центр. – 2012. – 400 с. – С. 367–375.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ГСБМ – Гістарычны словнік беларускай мовы – Вып. 8 [рэд. А. М. Булыка]. – Мн.: Навука і тэхніка, 1987. – 312 с.
 Даль – Даль В. *Толковый словарь живого великорусского языка*: [в 4 тт.]. – т. III. – М.: Русский язык, 1980. – 555 с.
 СлДРЯ – *Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.*: в 10 тт. – Т. VII [под ред. В. Б. Крысько]. – М.: Русский язык, 2004. – 505 с.
 СлРЯ – *Словарь русского языка XI–XVII вв.* – Вып. 12 [под ред. Д. Н. Шмелева]. – М.: Наука, 1987. – 381 с.
 ССУМ – *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*: в 2 т. / [за ред. Гумецької Л. Л., Керницького І. М.]. – К.: Наукова думка, 1977. – т. I – 630 с.; – т. 2. – 591 с.
 Срезн. – Срезневский И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка по памятникам XI–XIV веков*: в 3-х томах. – М., 1958 (репринтное издание: СПб., 1893–1903). – Т. II.
 Фасмер – Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*: т. I–IV [пер. с нем.; доп. О. Н. Трубачева]. – 4-е изд., стер. – т. I; т. III. – М.: Астрель; АСТ, 2004. – 830 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Коч – доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови та лінгводидактики Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: діахронна когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, теорія і практика комунікації.

УДК 811.11+811.16-44

ON COGNITIVE MAPPING

Valery MYKHAYLENKO (Chernivtsi, Ukraine)

Процесу вербалізації концепту 'юриспруденція' в сучасній англійській картині світу присвячене дане дослідження. Проведено дефініційний аналіз лексеми-репрезентанта концепту 'юриспруденція'. Запропоновано авторське бачення структурування концептосфери.

Ключові слова: *концепт, лексичний концепт, концептосфера, когнітивна семантика, когнітивна карта, картина світу, національний варіант, глобальна англійська мова.*

The formation of the conceptual system in the Modern English worldview is analyzed. The way of representing the given system is underlined. The author's visualization of structuring the conceptual system is suggested.

Key words: *concept, lexical concept, cognitive map, conceptual system, jurisprudence, cognitive semantics, language worldview.*

INTRODUCTION. Cognitive map is the term used to refer to one's internal representation of the experienced world. Cognitive mapping includes the various processes used to sense, encode, store, decode, and use this information. Cognitive maps are invariably incomplete and partially distorted, features that can be revealed in external representations or in spatial behaviors. While cognitive maps can be created and modified by conscious intent, they also arise and operate without conscious intent, manifested in cognitive structures reflecting values, emotions, behaviors, etc. Cognitive mapping is an umbrella term encompassing, for example, causal, semantic, and concept mapping – all of which refer to types of mental model or schema – and more precise typological refinements are possible.

People like using graphical structures to help make sense of information. In psychology, "cognitive map" is a term developed by Tolman (1948) to describe an individual's internal mental representation of the concepts and relations among concepts. This internal mental representation is used to understand the environment and make decisions accordingly. Cognitive maps are regarded as "internally represented schémas or mental models for particular problem-solving domains that are learned and encoded as a result of an individual's interaction with their environment" [10:188]. Therefore, cognitive maps provide

a presentation for what is known and believed, and exhibit the reasoning behind purposeful actions [5: 267-285].

Causal mapping is one of the most commonly used cognitive mapping techniques investigating the cognition of decision makers in organizations [10:83-198]. Causal mapping is derived from personal construct theory (Kelly, 1955). This theory posits that an individual's set of perspectives is a system of personal constructs and individuals use their own personal constructs to understand and interpret events. In other words, an individual understands the environment with salient concepts (constructs), which can be expressed by either simple single-polar phrases or contextually rich bipolar phrases.

It must be pointed out that causal assertions are only part of an individual's total belief system. There are some cognitive mapping techniques that can be used to identify other relations among concepts. Semantic mapping, also known as idea mapping, is used to explore an idea without the constraints of a superimposed structure [4]. To make a semantic map, one starts at the center of the paper with the main idea, and works outwards in all directions, producing a growing and organized structure composed of key words and key images. Around the main idea (a central word), five to ten ideas (child words) that are related to the central word are drawn. Each of these "child" words then serves as a sub-central word for the next level drawing [4]. In other words, a semantic map has one main or central concept with tree-like branches.

Another popular cognitive mapping technique is called concept mapping. David Ausubel [3] emphasized on the importance of prior knowledge in being able to learn about new concepts. Drawing on this theory, Novak [8: 50-55] concludes that existing cognitive structures are critical for learning new concepts. A concept map is a graphical representation where nodes represent concepts, and links represent the relationships between concepts. The links, with labels to represent the type of relationship between concepts, can be one-way, two-way, or non-directional. The concepts and the links may be categorized, and the concept map may show temporal or causal relationships between concepts. Concept mapping is useful in generating ideas, designing a complex structure, communicating complex ideas, aiding learning by explicitly integrating new and old knowledge, as well as assessing understanding or diagnosing misunderstanding [6].

The objective of the present paper is to show that semantic representation of a particular field in its entirety may provide a clearer picture of the object as a dynamic system and may enable a specific type of analysis to be performed [see: cognitive mapping]. The paper uses law science and the concept "lawyer", a legal profession, as an illustration. Concepts are the constituents of thoughts. Consequently, they are crucial to such psychological processes as categorization, inference, memory, learning, and decision-making. Just as thoughts are composed of more basic, word-sized concepts, so these word-sized concepts – known as *lexical concepts* – are generally thought to be composed of even more basic concepts [1:32]. We have the idea of belief only from the role of belief in the interpretation of language, for as a private attitude it is not intelligible except as an adjustment to the public norm provided by language. It follows that a creature must be a member of a speech community if it is to have the concept of belief. And given the dependence of other attitudes on belief, we can say more generally that only a creature that can interpret speech can have the concept of a thought. (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2005). A lawyer, according to Black's Law Dictionary, is "a person learned in the law; as an attorney, counsel or solicitor; a person who is practicing law." Conceptual analysis is one of the main traditional methods of philosophy, arguably dating back to Plato's early dialogues. The basic idea is that questions like 'What is knowledge?', 'What is justice?', or 'What is truth?' can be answered solely on the basis of one's grasp of the relevant concepts.

DISCUSSION. Cognitive mapping is an interdisciplinary research area that emerged in the 1960's, almost simultaneously in different fields, such as geography, psychology, linguistics and social sciences, primarily cultural anthropology. From the end of the eighties computerized data processing became increasingly less expensive and gave rise to the empirical testing of more complex theoretical models based on experimentation, simulation and/or data collection. In 1993 Barbara Tversky¹ established three main categories of cognitive mapping: alongside *cognitive maps*, she defined *cognitive collages* and *spatial mental models* based on the *constructionist* view. While cognitive mapping comprises people's knowledge and perception of their environment, according to the idea of cognitive collages [11:11-24].

Law is the system of rules of conduct established by the sovereign government of a society to correct wrongs, maintain the stability of political and social authority, and deliver justice. Working as a lawyer involves the practical application of abstract legal theories and knowledge to solve specific

individualized problems, or to advance the interests of those who retain (i.e., hire) lawyers to perform legal services. The role of the lawyer varies significantly across legal jurisdictions, and so it can be treated here in only the most general terms.

Law science establishes a frame of reference from which spectators and intervening parties alike are inspired to understand legal situation. Like all theories in general, law theory is decontextualized, meaning that it is relatively independent of the particular situation it purports to study. It is precisely because of its general nature that it helps to understand the specific realities and, notably, the dynamics of distinct national law systems. It serves as a sort of interpretative guide at a level of generality different from that of a forecasting model, which is designed to analyze the overall legal situation at a given time and place. Even though it is anchored in theory, the latter must particularize and adapt the theoretical links to a specific context in order to efficiently fulfill its role.

Jurisprudence: From the Latin term *juris prudentia* "the study, knowledge, or science of law". In English it was registered in 1628, "knowledge of law," from *L. jurisprudentia* "the science of law," "knowledge of law," developed from French jurisprudence (17c.) and directly from Late Latin *iurisprudentia* "the science of law", from *ius* "of right, of law" (genitive of *ius* ; see *jurist*) + *prudentia* "knowledge, a foreseeing" (see *prudence*) [12]. The meaning "the philosophy of law" is first attested 1756 [2: 11].

INVESTIGATION. A concept mapping procedure has a supportive nature. Concept map may also be an invaluable aid for teaching when consolidating core concepts and interlinking elements of the subject [8: 937–949]. In the United States it is more broadly associated with the philosophy of law, see:

1. Jurisprudence is the philosophy of law which is employed in analyzing, explaining, and classifying law. There are various types of philosophies under the concept of jurisprudence. They include formalism, realism, naturalism, critical legal studies, feminist jurisprudence, law and economics, utilitarianism, and legal pragmatism. And it implies creating a body of law and methods for interpreting the law, studying the relationships between law and society, and predicting the effects of legal decisions. In the United States, lawmakers, attorneys, scholars, and courts all take an active role in guiding jurisprudence [1], c.f.:

2. Jurisprudence is a field of knowledge as literature, economics, religion, and the social sciences. Cf.: the practice of law has evolved over time and its interplay with political, social and economic developments, the socio-legal processes that deter or provide access to justice and, above all, the necessary legal pre-requisites of good governance. I am told that one of the important sessions is devoted to law and separation of powers. The doctrine of 'separation of powers' is acknowledged as one of the basic features of our Constitution. It is also commonly agreed that all the three organs of the state, ie, the Legislature, the Judiciary, and the Executive, are bound by and subject to the provisions of the Constitution, which demarcates their respective powers, jurisdictions, responsibilities and relationship with one another. I hope there will be meaningful discussions in the conference on this and other important subjects like funding of elections and law and education.

3. Jurisprudence traces the evolution of civil and criminal responsibility from undeveloped societies where liability for injuries was based on subjective notions of revenge, to modern societies where liability is based on objective notions of reasonableness.

4. Jurisprudence focuses on abstract questions, including: What is law? How does a trial or appellate court judge decide a case? Is a judge similar to a mathematician or a scientist applying autonomous and determinate rules and principles? Or is a judge more like a legislator who simply decides a case in favor of the most politically preferable outcome? Must a judge base a decision only on the written rules and regulations that have been enacted by the government? Or may a judge also be influenced by unwritten principles derived from theology, moral philosophy, and historical practice [3]?

Four schools of jurisprudence attempt to answer these questions: formalism proposes that law is a science; realism holds that *law* is just another name for politics; Positivism suggests that law must be confined to the written rules and regulations enacted or recognized by the government; and naturalism maintains that the law must reflect eternal principles of justice and morality that exist independent of governmental recognition.

A Concept map is a type of cognitive map, in this sense, which may be taken to represent a structured process, focused on a topic or construct of interest, involving input from one or more participants, that produces an interpretable pictorial view (concept map) of their ideas and concepts and how these are interrelated [9: 937–949]. Concept maps are graphical tools for organizing and representing knowledge. They include concepts, usually enclosed in circles or boxes of some type, and relationships between concepts indicated by a connecting line linking two concepts. Semantic mapping

is a strategy for graphically representing concepts. Semantic maps portray the schematic relations that compose a concept. It assumes that there are multiple relations between a concept and the knowledge that is associated with the concept, for instance: *act, bill, bylaw, case law, civil law, civil liberties, civil rights, claim, clause, common law, company law, control, criminal law, curfew, cyberlaw, dead letter, executive order, interest, invalidity, the judiciary, loophole, jurisdiction, Intellectual Property Rights, justice, law, the Law Society, legal system, the Official Secrets Act, penal code, power of attorney, private member's bill, prohibition, proposition, provision, requirement, rider, right of way, Roman law, statute, statute law, statute of limitations, technicality, law-and-order, rule of law, the letter of the law.*

Semantic mapping is a visual strategy for vocabulary expansion and extension of knowledge by displaying in categories words related to one another. The given semantic domain can have configuration which depends on the differentiative feature which is considered to be the dominant one in this present case. Let's take, for instance, types of law, legal system, types of legal documents, *or law /bill: act, bylaw, case law, Civil law, charter, civil rights, claim, common law, company law, cyberlaw, commercial law, financial law, family law, property law, etc.*

Semantic mapping is an adaptation of concept definition mapping but builds on students prior knowledge or schema. Visual displays of new words or concepts are sometimes called graphic organizers or concept maps.

CONCLUSION AND PERSPECTIVE. The conceptual system is a set of all concepts entering into the mental fund of language, the relations which were in different types among themselves. They are realized in the form of representant – the the lexeme in our case. It is possible to call a conceptual system a mental framework of a language worldview. The mapping procedure has an advantage in planning research to use as an algorithm of investigation, in learning to understand the scheme of the subject, etc. There is also an advantage for the cross-cultural research of related and non-related languages.

BIBLIOGRAPHY

1. Лакофф Дж. Женщина, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Пер. с англ. И.Б. Шатуновского / Дж. Лакофф. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
2. The American Heritage. New Dictionary of Cultural Literacy/E.D.Hirsh, J.F.Kett, J.Trefil (eds). – Boston, New York: Third Edition Houghton Mifflin Company, 2005. – 650 p.
3. Ausubel D. Educational Psychology: A Cognitive View/A.Ausubel. – New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1978. – 752 p.
4. Buzan Tony. The Mind Map Book / Tony Buzan. – London: BBC Books, 1993. – 320 p.
5. Fiol C.M, Huff A.S. Maps for Managers: Where Are We? Where Do We Go From Here?/C.M.Fiol, A.S.Huff // Journal of Management Studies. – 1992.- 29(3).– Pp.267-285.
6. Jonassen D.H., Beissner K., Yacci M.A.A. Structural Knowledge: Techniques for Conveying, Assessing, and Acquiring Structural Knowledge / D.H., K. Beissner, M.A. Yacci. – Jonassen - Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1993. – 293 p.
7. Law J., Martin E.A. (Eds). Dictionary of Law / J.Law, E.A.Martin. – Oxford: OUP, 2014. – 458 p.
8. Novak J.D. How do we Learn Our Lesson? Taking Students through the Process / J.D. Novak // The Science Teacher. – 1993. – 60(3). – Pp. 50–55.
9. Novak J.D. Concept Mapping: A Useful Tool for Science Education / J.D. Novak // Journal of Research in Science Teaching. – 1990. –Vol. 27. – Pp. 937–949.
10. Swan J. Using Cognitive Mapping in Management Research: Decisions about Technical Innovation. / J.Swan // British Journal of Management. – 1997. – 8(2). – Pp. 83–198.
11. Tversky Barbara. Cognitive Maps, Cognitive Collages and Spatial Mental Models/ Barbara Tversky //Frank, Andrew U. és Irene Campari (Eds.): Spatial Information Theory: A Theoretical Basis for GIS. Lecture Notes in Computer Science. – 1993 – 716. – Pp.14–24.
12. Weekley Ernest. An Etymological Dictionary of Modern English/ Ernest Weekley. – London: John Murray, 1954. – 400 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валерій Михайленко – доктор філологічних наук, професор кафедри сучасних європейських мов Буковинського державного фінансово-економічного університету.

Наукові інтереси: історична граматики, семантика, міжкультурна комунікація.

УДК 81'364:81'255.4:811

СПЕЦИФІКА ОБ'ЄКТИВАЦІЇ КОНЦЕПТУ СТРАХ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ П. ЗЮСКІНДА «DAS PARFUM»)

Костянтин МІЗИН, Ірина КУЧЕРЕНКО (Кременчук, Україна)

У пропонованій статті розкрито специфіку адекватної міжмовної передачі концепту ANGST українською мовою на матеріалі твору П. Зюскінда «Das Parfum». Аналіз фактичного матеріалу виявив, що процес концептуалізації продукує текст перекладу як вербалізований результат мислення. Тому, розглядаючи об'єкт перекладу в концептосфері лінгвокультури, яку представляє мова оригіналу, перекладач верифікує концепт і пропускає його крізь призму розуміння цього концепту носіями мови перекладу.

Ключові слова: переклад, концепт, страх, емоція, текст.

The article deals with peculiarities of the adequate interlanguage transference of the concept ANGST into Ukrainian on the material of «Das Parfum» by P. Süskind. Analysis of the practical material has shown that the process of conceptualization produces the text of translation as a verbalized result of thought. Thus, considering the object of translation in the conceptual field of the linguoculture represented by the source language, the translator verifies the concept and passes it in the light of understanding this concept by native speakers of the target language.

Key words: translation, concept, fear, emotion, text.

На сьогодні вже є очевидним той факт, що концептна система мови дає можливість вивчати різні аспекти пізнання. Мислення як репрезентативна форма свідомості прямо пропорційно співвідноситься з феноменом мови, тому саме концептосфера структуровано втілює менталітет народу, який потім відображається у мові [5: 1]. Усе це спонукало лінгвістів перенести проблеми мовного вираження та комунікації емоцій у центр дослідницької тематики, оскільки відомо, що емоція за своєю природою є невербальною, проте в межах таких наук, як когнітивна лінгвістика, психолінгвістика та емотиологія говорять про вербалізацію емоції [див., напр.: 4; 6]. Тому при здійсненні перекладу тексту необхідно враховувати міжкультурну специфіку трактування емоцій, що пояснюється двоїстою природою останніх. З огляду на те, що емоція страху входить до списку фундаментальних емоцій людини та є однією з домінуючих, значення емоційних концептів (далі – ЕК) є досить вагомим у будь-якій лінгвокультурі. Утім, потрібно констатувати недостатнє вивчення цих концептів, зокрема німецького концепту ANGST, з точки зору особливостей перекладу його детермінантів, що зумовлює актуальність пропонованої розвідки, метою якої є встановлення специфіки адекватної міжмовної передачі концепту ANGST українською мовою на матеріалі твору П. Зюскінда «Das Parfum».

Нагадаємо, що залежно від характеру одиниць мови оригіналу, які розглядаються як вихідні у процесі перетворення, перекладацькі трансформації поділяються на види. У теорії перекладу відсутня єдина класифікація перекладацьких трансформацій, але, все ж таки, виділяються однакові категорії, як то лексичні та граматичні трансформації.

Граматичні трансформації. Наявність граматичних трансформацій зумовлюється різними причинами, але найголовнішою є відмінність у структурі мов. Граматичні трансформації – це спосіб перекладу, при якому граматична одиниця в оригіналі перетворюється на одиницю мови перекладу з іншим граматичним значенням [див., напр.: 3]. Трансформація може бути повною або частковою залежно від того, наскільки змінюється структура речення: коли замінюються головні члени речення, відбувається повна трансформація, якщо ж замінюються лише другорядні – часткова. Крім заміни членів речення можуть замінюватися і частини мови. Найчастіше це відбувається одночасно.

Розглянемо граматичні трансформації, які були виявлені при вивченні особливостей відтворення ЕК ANGST, напр.: *Und wie von diesen schien ein unheimlicher Sog von ihnen auszugehen* [7: 15]. – *Складалося таке моторошне враження, ніби вони ось-ось почнуть щось відсмоктувати* [2: 19]. У цьому прикладі простежуємо морфологічну трансформацію додавання, бо в мові оригіналу детермінант концепту ANGST – *unheimlich* – стосується безпосередньо підмета *der Sog*, а в мові перекладу вводиться нова лексема *враження*, яка співвідноситься з детермінантом концепту СТРАХ *моторошний*. Уведення нової лексеми дало можливість синтаксично перебудувати речення за допомогою підрядно-означального з новим підметом *вони*. У такий спосіб отримали дві паралельні картини, що інтенсифікують сприйняття концепту СТРАХ у мові перекладу.

У наступному прикладі наявні синтаксична й морфологічна трансформації перестановки: *Und da sie wusste, dass Zwiegesichtige Unheil und Tod anziehen, wurde er ihr unheimlich* [7: 25]. – *А оскільки вона знала, що дволикі приносять горе та смерть, їй стало страшно* [2: 32]. Детермінант ЕК ANGST *unheimlich* характеризує підмет *er*, у той час як у мові перекладу вжито безособову конструкцію *стало страшно*. Перекладач переніс центр образності, знижуючи тим самим прагматичний вплив.

Jetzt zuckte ein milder Schrecken durch Baldinis Körper [7: 66]. – *По тілу Бальдіні пробіг переляк* [2: 83]. Тут спостерігаємо прийом перестановки, що пояснюється відповідною темарематичною організацією мови, а також прийом вилучення: у тексті перекладу вилучено прикметник *mild* та замінено однією лексемою *переляк*, що сама по собі означає «незначний страх».

Подальший приклад є зразком комплексної трансформації, що поєднує в собі лексикограматичні трансформації. Так, з точки зору лексичних трансформацій можна вважати, що в цьому прикладі використано прийом компенсації. Шляхом вилучення інформації (морфологічна трансформація) в одному: *ein banges Gefühl* – *боязко*, простежуємо додавання в наступному: *ein sonderbares Frösteln* – *мороз пройшов по шкірі*. У мові оригіналу *das Frösteln*, що позначає поняття «стужа», «дрож», набуває смислового розвитку і перекладач використовує усталений в українській мові вираз (хоча в мові оригіналу не йдеться про шкіру). Цей вираз має відповідний фразеологічний еквівалент у німецькій мові: *Es lief kalt über den Rücken*. Але ж далі виявляємо подібний вираз у тексті оригіналу: *ein kalter Zug in ihrem Rücken*, який перекладено *по спині повіяв крижаний протяг*. У такому випадку спостерігаємо нульову трансформацію, що є адекватною в умовах зазначеного вище прийому компенсації: *Sie sah Grenouille nicht. Aber sie bekam ein banges Gefühl, ein sonderbares Frösteln, wie man es bekommt, wenn einen plötzlich eine alte abgelegte Angst befällt. Ihr war, als herrsche da ein kalter Zug in ihrem Rücken, als habe jemand eine Türe aufgestoßen, die in einen riesengroßen kalten Keller führt* [7: 39]. – *Вона не помічала Гренуя. Проте їй стало боязко, мороз пройшов по шкірі, як буває, коли раптом повертається давній, майже забутий страх, їй здалося, ніби по спині повіяв крижаний протяг, ніби хтось відчинив двері до велечезного холодного погребу* [2: 49].

У такому прикладі, як *Aber ihr graute vor diesem öffentlichen gemeinsamen Sterben mit Hunderten von fremden Menschen* [7: 18]. – *Але її охоплював жах, коли вона уявляла собі, що доведеться помирати серед сотень чужих людей* [2: 23] наявна характерна синтаксична трансформація, коли просте німецьке речення перетворюється на складне з підрядним і сурядним зв'язками.

«Nein, das sollst du nicht!» – schrie Baldini entsetzt, und es schrie aus ihm die ebenso tief verwurzelte wie spontane Angst vor der Verschwendung seines Eigentums [7: 74]. – *Hi! Не треба! – жахнувся Бальдіні, і страх його був і глибоко вкорінений, і стихійний водночас, страх перед марнотратством, страх за своє майно* [2: 93]. Тут перекладач вводить однорідні підмети, а шляхом повторення лексеми *страх* намагається інтенсифікувати комунікативний вплив на реципієнта. Такі трансформації синтаксичної структури зумовлюються низкою міркувань не граматичного, а стилістичного порядку.

Розглянемо такий вид граматичної трансформації, як синтаксичне уподібнення: *In der rechten Hand hielt er den Leuchter, in der linken das Tüchlein, wie einer, der Nasenbluten hat, und hatte doch nur Angst* [7: 79]. – *У правій руці він тримав свічника, у лівій – хустинку, так наче з носа в нього текла кров, і йому було страшно* [2: 100]. Це так звана «нульова» трансформація, що застосовується в тих випадках, коли у вихідній мові та в мові перекладу існують паралельні синтаксичні структури. Ця трансформація визначається також як дослівний переклад: синтаксична структура оригіналу перетворюється в аналогічну структуру мови перекладу.

Лексико-стилістичні трансформації. У лексичних системах німецької та української мов існують розбіжності, які виявляються у типі смислової структури слова. Відповідно, суть лексичної трансформації полягає у заміні окремих лексичних одиниць (слів і усталених виразів) мови оригіналу лексичними одиницями мови перекладу, які не є їх словниковими еквівалентами [1: 145]. У семантиці різних мов часто виділяються різні ознаки одного й того самого явища чи поняття. Це пояснюється наявністю різних картин світу у носіїв порівнюваних мов, що неминуче створює труднощі при перекладі. Але незважаючи на виділення різних ознак, обидві мови рівною мірою адекватно відображають одне й те саме явище дійсності. Вивчення перекладацьких

трансформацій на лексичному рівні є чи не найсуттєвішим, адже на перший план виходить поняття змістової наповненості та її релевантної подачі у мові перекладу.

Простежимо трансформацію лексичної заміни на такому прикладі: *Ich kann schon gar nicht mehr auf die Straße gehen* [7: 7]. – *Я вже навіть боюся виходити на вулицю* [2: 10]. В оригіналі йдеться про неможливість *вийти* на вулицю, що передається за допомогою модального дієслова *können* і частки *nicht* та посилюється часткою *gar*. У перекладі маємо лексему *боятися*. У такий спосіб модальність була замінена введенням у речення концепту СТРАХ, що логічно імплікувався з попереднього контексту. Така заміна не є аргументованою та вжита перекладачем суто зі стилістичних міркувань.

Наступний приклад демонструє лексичну трансформацію синонімічної заміни: *Terrier schauderte. Er ekelte sich [...] Und da begann es zu schreien. Es kniff die Augen zusammen, riss seinen roten Schlund auf und kreischte so widerwärtig schrill, dass Terrier das Blut in den Adern erstarrte* [7: 15]. – *Тер'є стало моторошно. Його аж занудило [...] Та ось воно заверещало. Воно заплющило очі, роззявило свою червону пельку й запищало так пронизливо, що в Тер'є похололо в жилах* [2: 20]. Еквіваленти німецькому *schauern* – *здригатися, тріпотіти*. Переклад *стало моторошно* нівелює імпліцитність понять, що представляють ЕК ANGST, адже за *schauern* іде наступний детермінант *ekeln* – «відчувати відразу, нудити». Тому в мові оригіналу простежуємо вираження ЕК ANGST через фізіологічну симптоматику, що частково втрачається у мові перекладу. У цьому прикладі наявні також фразеологічні еквіваленти, які дозволяють найповніше відтворити образність: *das Blut in den Adern erstarrte* – *похололо в жилах*. Якщо ж розглядати безпосередньо фразеологізм, то зауважимо, що тут застосовано морфологічну трансформацію вилучення – у мові перекладу вилучено лексему *das Blut* та змінено синтаксичну структуру на безособове речення.

Er zitterte vor Anstrengung, und Baldini rechnete jeden Moment damit, dass der schwere Ballon herunterkrachen und alles auf dem Tisch zertrümmern werde [7: 75]. – *Він тремтів від напруження, і Бальдіні помирав від страху, що тяжкий балон от-от бабахнеться й розтрончить усе, що було на столі* [2: 94]. Як бачимо, тут застосовано таку трансформацію, як контекстуальна заміна: *rechnete jeden Moment damit* – *помирає від страху*. Цю трансформацію можна пояснити прагненням перекладача підкреслити смисловий розвиток і ввести ЕК СТРАХ. Контекстуальна заміна виражається в тому, що під впливом емоції страху в стані тремору зазвичай відлічують хвилини до певного ключового моменту, що зумовлюється психологічною природою цієї емоції.

Und er schwelgte in Ekel und Hass, und es sträubten sich seine Haare vor wohliger Entsetzen [7: 113]. – *І він насолоджувався відразою та зневажністю, аж волосся у нього ставало дибки від сластолюбного жаху* [2: 143]. Тут простежуємо формування ЕК ANGST через значення фразеологізмів, пов'язаних з органами людського тіла, тому замість трансформацій встановлено фразеологічні еквіваленти.

Наведемо приклад адекватної передачі тексту мовою перекладу без використання суттєвих трансформацій: *Als ihm das klargeworden war, schrie er so fürchterlich laut, als würde er bei lebendigem Leibe verbrannt [...] Er war zutode geängstigt, schlotterte am ganzen Körper vor schierem Todesschrecken [...] ein grauenvoller Tod [...] Ihn schauderte, wenn er daran zurückdachte [...] so furchtbaren Traum* [7: 122]. – *Зрозумівши це, він закричав так жахливо, наче його спалювали живцем [...] він був переляканий до смерті, тремтів усім тілом від смертельного страху [...] жахлива смерть [...] Згадуючи про це, він здригався [...] цього моторошного сну* [2: 154]. Детермінанти ЕК ANGST передані словниковими еквівалентами. Якщо розглядати цей приклад з точки зору лінгвокультурології, то доцільно звернути увагу на спільність християнських релігійних витоків формування концептів нім. ANGST – укр. СТРАХ: *der Todesschrecken* – *смертельний страх*. Також тут чітко бачимо низку концептних детермінантів тремору: *schlottern, schauern*. У мові перекладу маємо їхні повні еквіваленти. Така пряма інтерпретація є результатом фізіологічної основи виникнення та виявлення емоції страху.

Allmählich wich der Schock. Allmählich lockerte sich der Griff der Angst ... [7: 123]. – *Шок поступово минав. Слабшали лабету страху ...* [2: 155]. Тут спостерігаємо синонімічну заміну: *xvatka* замінюється на *лабету страху*. Зберігаючи конотативну інформацію, перекладач надав образності цьому поняттю. У мові оригіналу автор описує це відчуття як спосіб відкриття, пізнання, використовуючи при цьому лексему *Angst*, а не *Furcht*. У мові перекладу маємо чітку паралель з лексемою *страх*, відповідно, перекладач не відступає від канонів цієї концептосфери.

Als er die Straße betrat, bekam er plötzlich Angst, denn er wusste, dass er zum ersten Mal in seinem Leben einen menschlichen Geruch verbreitete [7: 139]. – *Коли він вийшов на вулицю, його пантом*

охопив страх, бо він розумів, що вперше в житті поширює навколо себе людський запах [2: 175]; *Nun legte sich die Furcht über das Land [...] Also rückte man näher zusammen* [7: 179]. – Тоді над містом навис страх [...] Люди притискалися ближче одне до одного [2: 223]. У цих прикладах застосовано синонімічну заміну: іменник *Angst* сполучається з дієсловом *bekommen*. Прикметно, що в німецькій мові *Angst* може утворювати сполуки ще з низкою дієслів, напр.: *legen* (класти), *packen* (схоплювати) та ін. Натомість в українській мові *страх*, як правило, охоплює, завдає, нависає. Тому така заміна на лексичному рівні є адекватною.

У наступному прикладі простежуємо лексичну трансформацію конкретизації, де німецьке *rühren* (рухатися, ворухитися) у мові перекладу подається як *здригатися*: *Er blieb stehen, entschuldigte sich, und der Mann, der noch gestern von Grenouilles plötzlicher Erscheinung wie vom Donner gerührt gewesen wäre, tat, als sei nichts geschehen ...* [7: 140]. – Він зупинився і попросив вибачення, і чоловік, який ще вчора, як від грому, здрігався від раптової появи Гренуя, удав, що нічого не трапилося ... [2: 177]. Використання цього прийому мотивується мовною ситуацією: у контексті йдеться про ототожнення героя з громом, поява якого викликає активацію ЕК ANGST і відповідну реакцію реципієнта. *Wie zu Tode erschreckte Augen ...* [7: 159]. – Наче до смерті перелякані очі ... [2: 198]; *Grenouille schrak auf [...] Es erschreckte ihn maßlos [...] Er fröstelte* [7, с. 174]. – Гренуй перелякався. Ця думка страшенно його налякала [...] Його морозило [2: 218]. У цих прикладах семантична основа мови оригіналу передана точно, тому, як результат, маємо адекватний образ у мові перекладу та його адекватний смисловий зміст. Образність зберігається повністю за рахунок нульової трансформації. Це пояснюється тим, що і в німецькій і українській концептних картинах світу ЕК нім. ANGST – укр. СТРАХ асоціюється з певними фізіологічними ознаками, а переклад можна вважати рівноцінним, якщо слово у мові перекладу має те саме асоціативне поле, що й у мові оригіналу, оскільки в читача перекладу це викликає таке саме уявлення, як і в читача оригіналу. Актуальним також є звернення до метафор, які передають значення «очі», «кров».

Sonderbarerweise vermehrte diese Erkenntnis das Entsetzen, anstatt es zu mindern ... [7: 180]. – Дивним чином ця звістка ще дужче розпалала страхи ... [2: 224]. *Die Nachricht vom Mord ähnlichen, schlimmeren Schrecken löste sie aus. Mit einem Mal war die sorgfältig vergessene Angst wieder da* [7: 202]. – Звістка про вбивство викликала неймовірну паніку. Вірус старанно забутого страху раптом з'явився знову ... [2: 251]. Такі приклади є зразками нівелювання семантичною наповненістю лексем і, як результату, втрати образності. Німецьке *das Entsetzen* передано нейтральним *страхи*, хоча це поняття є більш глибоким і означає панічний жах. Відсутність градації подібних понять в українській мові призводить до того, що німецькі детермінанти є більш емотивно насиченими. Але ця втрата в той же час компенсується смисловим розвитком основного дієслова, тому *vermehrten* – це вже не просто «збільшувати, примножувати», а *розпалювати (страхи)*. Зниження емотивної тональності простежуємо і при перекладі іменника *der Schrecken* як *паніка*. Імовірно перекладач вирішив компенсувати цю втрату образності за рахунок введення нової лексики *вірус страху* в наступному реченні.

Таким чином, у пропонованій статті розкрито специфіку адекватної міжмовної передачі концепту ANGST українською мовою на матеріалі твору П. Зюскінда «*Das Parfum*». Аналіз фактичного матеріалу виявив, що процес концептуалізації продукує текст перекладу як вербалізований результат мислення. Тому, розглядаючи об'єкт перекладу в концептосфері лінгвокультури, яку представляє мова оригіналу, перекладач пропускає концепт крізь призму його розуміння носіями мови перекладу.

З точки зору граматичних перекладацьких трансформацій аналіз мовних засобів показав, що найпоширенішими є вилучення (45,4 %), додавання (20,3 %), перестановки (19,3 %). Так, уживання граматичних трансформацій здебільшого продиктоване різницею у структурі мов і тема-рематичній організації. Трансформації синтаксичних структур обумовлюються низкою міркувань не граматичного, а стилістичного порядку, тому прийом додавання інтенсифікує сприйняття ЕК нім. ANGST – укр. СТРАХ, а методи перестановки й вилучення змінюють силу прагматичного впливу на реципієнта шляхом перенесення центрів образності. Серед лексико-стилістичних трансформацій найпоширенішими є синонімічна заміна (27,7 %), смисловий розвиток (26,1 %) та компенсація (16,2 %). Виявлені лексико-стилістичні трансформації зреалізують такі функції, як надання образності висловленню, нівелювання імпліцитності поняття, зміна градації концепту. Використання більшості трансформацій мотивувалося мовною ситуацією (як у випадку трансформації конкретизації) або ж стилістичними міркуваннями. Аналіз

перекладу слів і вільних словосполучень з метафоричним змістом демонструє те, що у багатьох випадках мовні образи метафоричних словосполучень мови оригіналу, передані на еквівалентній семантичній основі, є рівними за номінативною функцією. Що ж стосується параметру адекватності передачі експресивної інформації, то відмітимо факт, що в німецькій мові простежується більш чітка градація ЕК ANGST, яка здебільшого втрачається при перекладі, об'єктивуючись лексемами укр. *страх і жах*.

На перспективу залишається вивчення специфіки відтворення ціннісних / антиціннісних смислів концепту ANGST українською мовою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Леонид Степанович Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Зюскінд П. Парфуми : історія одного вбивці / Патрік Зюскінд ; [пер. з нім. І.С. Фрідріх]. – Харків : Фоліо, 2003. – 287 с.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / Вилен Наумович Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 250 с.
4. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Николай Алексеевич Красавский. – Волгоград : Перемена, 2001. – 495 с.
5. Мізін К.І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / К.І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.
6. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / Виктор Иванович Шаховский ; [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : ЛКИ, 2008. – 208 с.
7. Süskind P. Das Parfum : die Geschichte eines Mörders / Patrick Süskind. – Zürich : Diogenes, 1994. – 320 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Костянтин Мізін – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Наукові інтереси: теорія фразеології, компаративна фразеологія європейських мов, зіставна лінгвокультурологія, перекладознавство.

Ірина Кучеренко – старший викладач кафедри перекладу Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.

Наукові інтереси: теорія фразеології, перекладознавство.

УДК 811.161.1'37

ЗАПОЗИЧЕНІ НАЗВИ ОСІБ ЗІ СФЕРИ ДИПЛОМАТІЇ ТА ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Валентина СИМОНОК (Харків, Україна)

У статті розглядаються системні зв'язки запозичених назв осіб у лексичній системі та українській мовній картині світу. До цього розряду належать слова, що позначають людину в її багатосторонніх стосунках як з іншими людьми, так і з суспільством. Запозичена лексика дає змогу дослідити найбільш узагальнену опозицію ознак, що характеризують особу за сферою діяльності. Розряд слів, які позначаються категоріальною семантичною ознакою «особа», запозичених із романських і германських мов, становлять розгалужену мікросистему.

Ключові слова: системні зв'язки, запозичені назви осіб, лексична система, мовна картина світу, опозиція ознак, природа людини, категоріальна ознака, мікросистема.

System coherence of borrowed names of persons in the lexical system and the Ukrainian language picture of the world has been considered in the article. The words that characterize a man in his multilateral relations both with other people and with society belong to this category. Borrowings enable exploring the most generalized opposition of features that characterize a person by field of activity. Category of words that is characterized by categorical semantic feature "person", borrowed from the Roman and German languages represent extensive micro system.

Key words: system coherence, borrowed names of persons, lexical system, language picture of the world, the opposition of features, the nature of man, categorical feature, micro system.

Мова є найважливішим засобом формування та існування знань людини про світ. Відображаючи в процесі діяльності об'єктивний світ, людина фіксує результати пізнання в слові. Вся система знань, набутих як особисто, так і внаслідок навчання, утримуються у довгостроковій пам'яті людини за допомогою концептів або ментальних прообразів. Поглиблення МКС зумовлюється поглибленням наших знань про вже відомі в мовній картині явища. Із заглибленням у вивчення її внутрішньої будови, в мові з'являються слова, що називають елементи цієї будови аж до генного рівня. Такі лакуни можуть заповнюватися новоутвореннями на базі рідної мови або ж запозиченнями з інших мов. Цей останній засіб використовується у разі,

коли семантичні лакуни виникають як наслідок контакту двох відмінних мовних картин світу. У такому разі семантичні лакуни можуть заповнюватися іншомовними елементами. Подібний процес інтенсивно відбувається в сучасній українській мовній картині світу, коли в неї прагнуть вписатися іншомовні слова з фінансово-економічної, соціально-політичної, виробничої та інших сфер [1: 33].

Цій **проблемі** присвячено чимало наукових досліджень. Серед них слід пригадати роботу Г.А. Брутяна, який пише, що мовна картина світу не стоїть поряд із специфічними картинами світу (хімічного, фізичного тощо), вона їм передує та формує їх, тому що людина здатна розуміти світ й сама себе завдяки мові, в якій закріплюється суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. Останній і визначає специфічні особливості мови на всіх її рівнях. У силу специфіки мови у свідомості її носіїв виникає певна мовна картина світу, через призму якої людина бачить світ [2: 108].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що згаданій проблемі приділяли увагу Ю.Д. Аapresян, Г.А. Брутян, Б.Ю. Городецький, Ю.М. Караулов, Г.В. Колшанський, О.С. Кубрякова, Л.А. Лисиченко, Н.Марченко, Б.О. Серебренников, Г.В. Степанов, І.А. Чернишенко та інші. У цих працях запозичені назви характеризують людину з різних точок зору фізіологічної, психічної, соціальної. Для людини як носія будь-якої мови реальний світ (матеріальний та фізичний) існує, за Б.О.Серебренниковим, у вигляді: 1) самої реальної дійсності; 2) першої сигнальної системи (рівень чуттєвого сприйняття дійсності); 3) третьої сигнальної (вербальної) системи дійсності. Цим трьома рівнями сприйняття і уявлення реальної дійсності відповідають: 1) уявлення (побутове та наукове) про загальну картину світу; 2) суб'єктивне уявлення про світ; 3) об'єктивована за допомогою мови картина світу [3: 116].

У лінгвістиці, основою якої є антропологічний принцип, необхідно визначити такі важливі завдання: 1) як людина впливає на мову; 2) як мова впливає на людину, її мислення, культуру. Це і є **метою** нашої статті.

Обидва типи завдань знаходять чітке відображення у системі назв людини. Створення лінгвістики на антропологічній основі припускає створення мови, де важливе місце належить людині. Вважаємо такий науковий напрямок **актуальним**, оскільки в часи "іманентної" лінгвістики ця проблема знаходилася на периферії інтересів дослідників.

Назви осіб, що увійшли в українську мову з романських та германських мов, являють собою складну систему, в якій можна виділити кілька підгруп за сферами і видами діяльності.

Розглянемо запозичені назви осіб із сфери дипломатії. Дипломатія – це та галузь діяльності, де велика роль належить особистості з високим інтелектуальним потенціалом. Від її мудрості, здібності часто залежить зовнішня політика держави. До представників цієї професії належать: **амбасадор, аташе, віце-консул, диккур'єр, дипломат, драгоман, дуаєн, консул, консул-агент, прес-аташе, резидент, секретар**. Ці слова називають групу осіб, які своєю діяльністю підтримують і проводять зовнішню політику і захищають інтереси своєї держави за кордоном.

У сучасній дипломатичній мові слово **дипломат** є узагальненою назвою осіб, які займаються дипломатичною діяльністю. Це слово увійшло в українську мову у 80-ті роки XVIII ст. з французької, а набуло широкого ужитку з XIX ст. Порівняно з мовою-джерелом обсяг його значення був обмежений: слово вживалося у своєму прямому значенні "особа, що займається дипломатичною діяльністю".

До XVIII ст. функцію слова **дипломат** виконувало багатозначне **агент** в одному зі своїх значень "дипломатичний представник". Це слово пройшло довгий історичний шлях розвитку й переосмислення значень. Воно не відразу стало частиною дипломатичної терміносистеми. У XVI ст. слово **агент** іменувало назву торговельних уповноважених, які перебувають за кордоном з тимчасовим або одноразовим дорученням. З другої половини XVII ст. у зв'язку з відсутністю у Московській державі постійних дипломатичних представників агенти почали займатися дипломатичною діяльністю. Таким чином, слово **представник** стало основою для подальшого семантичного розвитку слова **агент**: воно проникає у дипломатичну сферу і використовується стосовно іноземних дипломатичних представників. З XVII ст. слово **агент** вживається у значенні **консул**.

На початку XVIII ст. **агент** означає дипломатичного представника і вживається досить часто у дипломатичному листуванні та офіційних актах, коли чітко визначаються функції дипломатичних агентів: "особа без дипломатичного звання, офіційний уповноважений урядом для політичних відносин і спостереження при якому-небудь іноземному дворі".

У XIX ст. слово *агент* поширює межі свого вживання, а в XX ст. формується його нове значення *шпигун, провокатор*. В італійській мові існує зневажливе прізвисько поліцейського *агента – збір*.

У процесі використання слів *агент* і *дипломат* у вищезгаданому значенні перемогло слово *дипломат*, семантично пов'язане з такими однокореновими словами: *дипломатія, дипломатичний*.

Ранні приклади вживання слова *дипломат* належали до вузької сфери дипломатії і придворної верхівки. У XIX ст. професія дипломата стає надзвичайно популярною і престижною, і багато молодих людей прагнуть зробити дипломатичну кар'єру. Замкненість дипломатичного життя диктувала особистий стиль поведінки. Бути дипломатом у той час означало займати привілейоване становище у суспільстві, мати репутацію освіченої і розумної людини, відрізнитися оригінальністю мислення. До цього додаються ще бездоганність манер, коректність, стриманість, небагатомовність, елегантність і суворість в одязі. Крім того, дипломат повинен був мати гострий політичний зір, фундаментальні знання міжнародних проблем, орієнтування у питаннях економічного і культурного життя.

Замкненість дипломатичної мови не сприяла входженню великої кількості слів у коло значень "*дипломатичний представник / уповноважений*".

Подальше осмислення слова *дипломат* призводить до повторного запозичування з мови-джерела переносних значень, які з'являються у мові у 50-60-ті рр. XIX ст. Серед переносних значень існують такі, як "людина, яка тонко і вміло проводить справи з іншими людьми". Особливо часто у XIX ст. вживалося слово *дипломатичний* у значенні "ухильний, точно розрахований". Деякі з утворених словосполучень придбали стійкий характер "дипломатичні виверти, хитрощі, тонкощі".

Слова, які відображають систему відношень у дипломатичному корпусі, пов'язані між собою: *дипломат* – загальна назва особи, пов'язаної з дипломатичною діяльністю; спеціалізовані назви – *резидент, аташе, прес-аташе, секретар, диккур'єр*. Кожне слово містить семи, які конкретизують сферу діяльності дипломата. Слово *резидент* – полісемантичне і належить до епохи середньовіччя, коли воно означало дипломатичного представника, який постійно перебував у цій країні. Потім це слово отримало значення "правитель протекторату". У наш час воно має значення "таємний представник іноземної розвідки, який на території будь-якої країни керує діяльністю своїх агентів". Рідше це назва іноземців, які постійно мешкають на території будь-якої країни. Таким чином, слово *резидент* у застарілих значеннях належало до назв дипломатів, при цьому воно марковане семою темпоральності, що в сучасному актуальному значенні виходить за її межі або частково перетинається з нею. Слово *консул* позначає представника будь-якої країни в іншій державі, якому призначено захищати права й інтереси своїх громадян у цій державі, *генеральний віце-консул* – перший заступник консула, *віце-консул* – помічник (заступник) консула, *інтернаціональна персона* – суб'єкт міжнародного права, *консульський агент* – особа, яка здійснює певні дії за дорученням консульства, *нерезидент* – особа, яка має зареєстровану ділову адресу в іншій країні. Свідченням того, що слова означеної підгрупи семантично засвоєні лексикою української мови, є наявність у ній суто українських слів – *посол* (існує ще марковане запозичення *амбасадор*), *радник* і т. ін..

До системи дипломатів, представлених у будь-якій країні, належить слово *дуаєн*, яке має значення "особа, що очолює дипломатичний корпус у певній країні". Воно є гіперонімом щодо інших назв дипломатів, бо відрізняється від останніх семою "главенство". Вся система назв дипломатів становить триповерхову ієрархію.

Таким чином, у системі назв дипломатів органічно поєднуються французькі запозичення і суто українські слова. Для цієї групи характерні гіпер – гіпонімічні відношення, які відображають службу ієрархію.

Слід зазначити, що слово *дипломат*, крім основного, отримало у XIX ст. переносне значення "довге весняне або осіннє пальто особливого крою, яке немовби ховає людину". А в наш час, у 70-ті роки XX ст., *дипломатом* називається плаский портфель-валіза. Крім того, слово *дипломат* вживається у значенні "тактовна людина".

Запозичені назви осіб підгрупи "Економіка" посідають значне місце в українській лексичній системі: англ. *андеррайтер, аутсайдер, брокер, дисконтер, дилер, економіст, камбіст, менеджер; принципал, рейдер, ремітент*; фр.: *акціонер, комівоаяжер, компаньйон, кулісьє, спонсор, фінансист*; нім.: *аудитор, бухгалтер, касир, маркітант, рахмайстер*.

Деякі з них, наприклад, *комерсант* (фр. з лат. *com* – з, разом і *merx* – товар), *маркітант* (нім. *Marketender*, від італ. *marcantante*) – дрібний торговець їстівними припасами і предметами солдатського вжитку, який супроводжував у минулі часи армію; *негоціант* належать до давнього шару лексики і датуються XVI-XVII ст. Загальновідомими є також запозичення *банкiр*, *бухгалтер*, *касир*, *фінансист*.

Перші запозичені назви комерційно-фінансової сфери були, головним чином, німецького, а пізніше французького походження. Поступово з розбудовою ринкової економіки в Україні з'явилися нові види діяльності банків, бірж, аукціонів, а з ними і нова лексика, переважно англійського походження. Наприклад, *бізнес*, *бізнесмен*, *брокер*, *дилер*, *інвестор*, *маклер*, *менеджер*, *спонсор* тощо.

В цій підгрупі спостерігаються гіпер-гіпонімічні відношення. Зокрема, загальні назви *негоціант*, *комерсант* підпорядковують собі назви діячів окремих видів комерційної діяльності, як *акціонер*, *бухгалтер*, *комівоязер*, *касир*, *комісіонер*, *координатор*, *куртьє*, *реалізатор*, *рахмайстер*.

Донедавна перелічені назви вживалися лише в текстах, пов'язаних з фінансовим світом зарубіжних країн. Нині, за винятком слів *куртьє* та *рахмайстер*, вони широко використовуються в українській лексичній системі.

З біржовими операціями пов'язані назви *акцептант*, *андеррайтер*, *брокер*, *дилер*, *дисконтер*, *експерт*, *контрактант*, *контролер*, *кредитор*, *кулісьє*, *маклер*, *ревізор*, *рейдер*, *ріелтер*, *типстер*, *цедент* тощо.

Вузкотермінологічними є назви: *акцептант* – особа, зобов'язана проводити сплату за пред'явленими рахунками, векселями, *андеррайтер* – гравець на біржі, *дисконтер* – особа, що обліковує та скуповує векселі до закінчення терміну дії, *рейдер* – особа, яка скуповує акції, *ріелтер* – агент з продажу нерухомості, *типстер* – особа, що надає секретну інформацію про біржові операції, *цедент* – кредитор, який надає свої права іншій особі і т. ін.

З фондовим ринком та банківською системою пов'язані назви: *індент* – спеціальний агент, який здійснює прибуткову угоду; *камбіст* – особа, пов'язана з купівлею-продажем іноземної валюти; *контрріелтер* – особа, що робить частковий внесок, кредитний аналітик, працівник, який визначає кредитоздатність осіб, їхній фінансовий стан; *принципал* – довірча особа, довіритель; *реєстратор* – особа, що засвідчує справжність цінних паперів; *ремітент* – отримувач грошового переказу; *реципієнт* – отримувач чого-небудь; *скальпер* – учасник фондового ринку, який підвищує або знижує ціни, згідно з клієнтом; *субандеррайтер* – вторинний гарант нового займу; *ф'ючерсний комісійний брокер* – особа, що займається прийняттям і виконанням замовлень на купівлю-продаж товару з відстроченим постачанням відповідно з правилами конкретного ринку; *хеджер* – особа, яка уникає брати на себе прийняття серйозних рішень.

Слово *аферист* характеризується семами "нечесний", "шахрай", хоч і походить від франц. *affaire* – справа; французькі назви *експортер*, *імпорттер* мають сему просторового напрямку пересування товарів, англійське запозичення *венчурний капіталіст* позначає особу, яка надає повний набір фінансових послуг новим комерційним підприємствам. До цієї підгрупи слів належить запозичене з французької мови слово *банкрут*, яке означає "той, хто розорився". Крім сем "фізична і юридична особа" і "комерційна діяльність", воно має додаткову сему "особа, що потерпіла крах". Своєрідність даного значення зумовлена також і тим, що банкрутом може бути не тільки фізична, але й юридична особа – підприємство, фірма тощо.

Французькі запозичення *компаньйон*, *партнер*, *банкрут* давно набули в українській мові значень, що виходять за межі семантичної групи назв осіб за фінансовою діяльністю. Так, слова *компаньйон*, *партнер* характеризуються додатковим значенням "співучасник". Цими співучасниками можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи – підприємства, уряди, держави і т. ін.

Слово *компаньйон* має співвідносну назву жіночого роду *компаньйонка*, яка, крім відомого, має додаткове значення "приживалка при багатій дамі", і марковане темпоральною семою застарілості.

Слово *партнер*, крім комерційно-фінансової галузі, функціонує у сфері картярських ігор, танців тощо.

Із семою "власність" пов'язані назви *акціонер*, *ануїтант*, *рантьє*. *Акціонер* – це особа, що володіє акціями, *ануїтант* і *рантьє* – синоніми на позначення осіб, що отримують ренту від

володіння нерухомістю. Ці назви мають додаткову сему "вкладник", але це не завжди "розпорядник фінансів".

До групи назв осіб за комерційно-фінансовою діяльністю належать слова, які називають осіб за ступенем їхнього багатства, наприклад, *магнат, мільйонер, мільярдер, мультимільйонер*, і за їхнім станом у суспільстві – *нубориш, парвеню*.

У МКС сучасної української мови французькі запозичення *компаньйон, партнер, експортер, імпортер* уживаються не лише стосовно фізичних, а і юридичних осіб (підприємство-експортер, держава-партнер).

Назва *експортер* характеризує особу за її діяльністю, а *мільйонер* – за ступенем багатства. Зв'язком "стан у суспільстві", але за антонімічними значеннями можна поєднати слова *банкрут – нубориш*. Обидва слова мають негативну конотацію, але джерела різні. У першому слові негативна конотація пов'язана з його предметно-поняттєвим ядром, а у другому – з додатковою семою. Колись назва *банкрут* мала відношення лише до фізичних осіб, а нині вона стосується як фізичних, так і юридичних осіб (підприємство – *банкрут*, комерційний банк – *банкрут* тощо). Це свідчить про те, що запозичені слова в новій для себе МКС постійно пересуваються від центру до периферії маловживаних слів і навпаки, тобто функціонують за законами системи мови-реципієнта.

У системі запозичених назв осіб є частина слів, співвідносних з мовними одиницями, що характеризують картини світу інших мов, а в українській мові вони поширюються в ККС під впливом реалій картини світу мови-джерела.

Система запозичень підгрупи "Економіка" взаємодіє з суто українськими назвами: *компаньйон* – товариш, *клерк* – діловод, *контролер* – перевіряючий, *аферист* – шахрай, *нубориш* – багатій, *парвеню* – вискокча, *коммерсант* – торговець, *конкурент* – суперник, *партнер* – спілник і т. ін.), а також запозиченими з інших мов, складаючи з ними одну лексико-семантичну групу, наприклад, *агент, бухгалтер, консорт, консигнант, консигнатор, комітент, рахмайстер* тощо.

г) Сільське господарство, наприклад, англ.: *йомен, колігільдер, копігольдер, кропер, лізгольдер, фермер, фригольдер*; фр.: *бордар, пейзан*; нім.: *бауер*.

Із розбудовою ринкової економіки відбуваються зміни і в сільському господарстві, а саме – перехід від колективної форми господарювання до індивідуальної, зокрема фермерства. Звідси відновлені *фермер* – це назва особи, яка самостійно (сімейно) займається сільським господарством або наймає робітників; *орендар* – особа, якій щось надано в оренду. До цієї підгрупи слів належать англійські запозичення: *йомені* – дрібні орендарі землі, *колігільдери* – орендарі панської землі, *копігольдери* – спадкові або довічні орендарі панської землі; *кропери* – орендарі, *лізгольдери* – орендарі землі у лендлордів (великих землевласників), *фригольдери* – землевласники у середньовічній Англії, які успадкували землю. Перелічені запозичення, крім французького слова *фермер* та німецького *орендар*, не увійшли до словникового складу української мови, залишаючись історизмами та екзотизмами. Назва *бауер*, хоч має сему локальності, але є більш уживаною і відомою, ніж інші назви, оскільки в роки Другої світової війни багато радянських полонених працювало на німецьких землях у бауерів.

Висновки. Характеристика людини, або антропологічний аспект, набуває особливої цінності у зв'язку із вивченням картини світу, бо увиразнює взаємовідношення людини і навколишнього світу, умови існування у цьому світі. Ці ознаки відбиваються у системі назв, які відображають усю різноманітність взаємодії людини із довкіллям. При цьому основний континуум назв осіб належить до суто лексичного складу, значна частина якого складається із запозичень. Запозичена лексика пов'язана з певною частиною української МКС, а саме з назвами явищ різних видів суспільної і трудової діяльності людини.

Проведене дослідження дозволяє простежити, що запозичення приходили в українську мову не одиничними словами, а цілими семантичними блоками, співвідносними з певним простором ККС і МКС, внаслідок чого ці блоки вступали у системні зв'язки з лексикою української мови.

Антропологічний принцип у мові дає змогу краще і глибше вивчити людину, використовуючи запозичені слова.

Системні зв'язки англійських, французьких та німецьких назв осіб у лексичній системі і українській мовній картині світу становлять розгалужену мікросистему. Взаємодіючи з відповідними українськими назвами, вони залишаються здебільшого на периферії як концептуальної, так і мовної картин світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу – Л.А. Лисиченко // Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 191 с.
2. Брутян Г.А. Язык и картина мира / Г.А. Брутян // Философские науки, 1973. – №1. – С.108–109
3. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / [Отв. ред. Б.А. Серебренников] – М.: Наука, 1988. – 213с.
4. Уфимцева А.А. Лексическое значение: принципы семиологического описания лексики / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – 240с.
5. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1981. – 328 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Сімонок – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Наукові інтереси: лексикологія, мовні картини світу, когнітивістика.

УДК 811.112.2'272'373

ВЗАЄМОДІЯ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ЧАСУ В ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕМПОРАЛЬНОЇ КАРТИ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО ДИСКУРСУ

Юлія БЕЛОЗЬОРОВА (Львів, Україна)

У статті розглядається проблема вживання темпоральних індикаторів у німецькомовному офіційно-діловому дискурсі. Доводиться, що їх використання детермінується синергетичною взаємодією лексики і граматики для об'єктивного представлення ідеї часу як кількісної, так й якісної величини.

Ключові слова: (суб)концепт, дискурс, синергетика, метричний час, екзистенційний час, циклічність, тривалість, лінійність.

The article deals with the problem of usage of the temporal indicators in the German business discourse. It is proved that the use of these indices is determined by the synergy of lexical and grammatical levels aimed at the objective presentation of the time concept both in quantitative and qualitative values.

Key words: (sub)concept, discourse, synergy, metrical time, existential time, cyclicity, duration, linearity.

Домінуюча на даному етапі розвитку сучасної лінгвістики когнітивно-дискурсивна парадигма сучасної лінгвістики націлена на дослідження когнітивної та комунікативної функцій мови в їх взаємодії. При когнітивно-дискурсивному аналізі одиниць, структур та механізмів мови увага дослідників фокусується на двох головних лінгвістичних проблемах: мова і мислення (у широкому розумінні – предмет когнітивістики) та мова як засіб комунікації в соціокультурному континуумі (предмет дискурсивознавства) [8: 85]. Тим самим, сучасне мовознавство визнає ведучими такі напрямки вивчення мовних одиниць, як когнітивно-семантичний опис та дискурсивний аналіз [2: 17-18], які характеризуються потужним об'єднуючим імпульсом, що дозволяє цим різним, але багато в чому пересічним системам «профільтрувати» ключові категорії під єдиним кутом зору, взаємно збагачуючи й доповнюючи свої дослідницькі апарати.

Розуміння мови як складного когнітивного утворення, яке реалізується в процесі спілкування, зумовлює предмет нашого аналізу – шляхи і способи концептуалізацію часу в сучасній німецькій мові та особливості їх вираження в реальному мовленні, тобто в процесі дискурсивній діяльності. Незважаючи на те, що на антропоорієнтований характер часу звертало увагу чимало лінгвістів [5; 6; 9; 11; 12; 14, 16, 17], які вивчали національні особливості сприйняття та мовного відображення людиною ідеї часової локалізації певної події в ході спілкування, її когнітивно-дискурсивні витoki ще не були предметом спеціального аналізу. У зв'язку з тим, що такий аналіз висуває на передній план інтенціональну складову мовленнєвого акту [4: 9], можна припустити, що темпоральні ситуації реалізуються в різних типах дискурсу своєрідно. Це припущення буде перевірено на прикладі сучасної ділової документації, яка є репрезентантом офіційно-ділового дискурсу. Акцент робиться саме на лексико-семантичних індексах часу, які функціонують у дискурсі не автономно, а в тісній взаємодії з граматичним формантами.

Під офіційно-діловим дискурсом (ОДД) розуміється ситуативний дискурс, екстралінгвальною основою якого виступає сфера правових суспільних відносин та діловодство [10: 221], що зумовлює такі його специфічні риси, як імперсональність, формальність, клішованість, термінологізованість, точність та конкретність (перш за все, лексичних одиниць, які дозволяють уникнути двозначності та неясності).

Відправним пунктом аналізу лексичних показників часу в цьому типі дискурсу є запропоноване нами когнітивно-семантичне протиставлення екзистенційного та метричного часу, що базується на основі центрального для когнітивної лінгвістики принципу антропоцентризму [3: 21]. У рамках першого (якісного) аспекту концептуалізації ідеї часу в німецькій мовній свідомості розглядається специфіка функціонування в процесі ділової комунікації та у публіцистиці концептів «вічність», «циклічність», «лінійність», «часова віддаленість», у рамках другого (кількісного) аспекту – експлікація концептів «тривалості», «короткочасності», «конвенціональності».

Як підтверджують кількісні підрахунки, домінантними у офіційно-діловому спілкуванні є концепти метричного часу (порівн. табл. 1 і 2). Це пояснюється прагненням мовця в процесі ділового спілкування оформити часову характеристику подій якомога точно та ясно. При цьому акцент робиться насамперед на об'єктивне вимірювання їх тривалості.

Ідея екзистенційного часу також знаходить вираження мовними засобами в ОДД, хоча й меншою мірою, та вони мають свої специфічні риси. Так, концепти “вічності” та “циклічності” є найменш представленими у діловій кореспонденції (по 7 % на загальному фоні – див. табл. 1.).

Значення “вічності” / “позачасовості” у трактуванні як “дуже довгий час” підтримується як в ОДД, перш за все, лексичними індексами типу *jederzeit*, *wie immer*, *stets*, *stetig*, *ständig*, *laufend*, які вживаються мовцем для підкреслення постійності події або будь-якого процесу з метою запевнення реципієнта у стабільності ситуації. Порівн.: *Wir haben wie immer auf sorgfältige Verpackung geachtet* /НК, S. 21/; *Frau Kammermeyer erwies sich stets als hilfsbereite und freundliche Kollegin* /100 Briefe, S. 117/; *Die Frauenquote steigt bei den Wahlen stetig* /Deutschland, Nr. 6, 2002, S. 23/. Із цією ж метою при передачі часової безмежності в процесі ділової комунікації використовується також традиційно форма презенса, яка як самостійно, так й у взаємодії з лексичними індексами, має генералізуючу функцію. Напр.: *Wir sind eine führende Konstruktionsfirmain Trinidad* /100 Briefe, S. 131/; *Wir stehen Ihnen ... jederzeit gerne zur Verfügung* /НК, S. 29/.

Концепт “циклічність” в ОДД відзначається меншою розгалуженістю структури своїх складових. Для передачі типовості будь-якого явища чи події в діловій кореспонденції знаходять втілення лише значення повторюваності (86%) та регулярності (14%). Ідея повторюваності використовується в основному в рекламаційних або попереджувальних листах та підтримується лексичними апроксиматорами часу (насамперед прислівниками, які мають стислу форму та конкретний зміст), спираючись на презенс. Порівн.: *Wir bitten Sie nochmals höflich, Ihr Konto umgehend auszugleichen* /НК, S. 95/; *Sie lassen uns erneut mit Lieferung im Stich* /НК, S. 79/. У цьому випадку наратор прагне у ввічливій, але наполегливій формі вказати на типовість некоректного ведення справ з боку адресата та на свою незадоволеність розвитком подій, що може призвести до припинення співпраці. Значення регулярності, навпаки, створює позитивний фон у процесі ділової комунікації, бо типовість, яка експлікована лексичними темпоральними індексами типу *regelmäßig*, *jede Woche*, *jedes Jahr*, настроює на стабільність процесу чи явища. Порівн.: *Wir beziehen ... regelmäßig Sportartikel von Ihnen* /100 Briefe, S. 47/.

Концепт “лінійність” є ведучим в ОДД у ракурсі екзистенційного часу (44,5% – для ОДД, див. табл. 1). Це можна пояснити загальною тенденцією домінування в сучасній західноєвропейській свідомості (у т. ч. й німецькій) уявлень про час як феномену незворотності, лінійності й спрямованості в майбутнє [12: 81-82]. Як свідчить табл. 1, у процесі ділового спілкування концепт “лінійність” реалізується в такому співвідношенні: найбільше втілення він знаходить у плані теперішнього (54,5%) і минулого (34,1%), найменше – у плані майбутнього (11,4%). Отже, будучи зорієнтованим на документальну точність і фактологічну конкретність в цілому, ОДД відповідно є таким і при передачі часової локалізації подій, а сфера минулого чи теперішнього виражає пережитий, або переживаємий досвід, тобто те конкретне, що мало або має місце (а не лише планується, як у майбутньому), на що мовець може спиратися для переконливості свого повідомлення.

Втілення концепту “лінійність” в німецькій мові базується насамперед на граматичних часових формах в їхньому головному значенні (презенсі у сфері теперішнього, претеритумі та перфекті – у минулому, футурумі-1 – у майбутньому). Крім того, як у процесі ділового спілкування, так й у публіцистиці очевидним є синергетичний зв'язок дієслівних форм з темпоральними лексичними індексами, які закріплюють головне чи уточнюють синтагматичне значення часових форм (наприклад, футуральний презенс). Порівн.: *Wir wenden uns dann direkt an diese Firma* /НК, S. 17/.

Темпоральні лексичні апроксиматори, спираючись на часову форму та на ситуативний контекст, однозначно оформлюють значення лінійності й незворотності в тій чи іншій часовій сфері. Так, у плані теперішнього в ОДД домінують стислі позначення локалізації події (типу *derzeit, jetzt, heute*) або загальноприйняті скорочення (*z. Z. = zur Zeit*), часто підсилені конкретними датами, що гарантує у першому типі дискурсу однозначне сприйняття повідомлення та уникнення небажаних у діловому спілкуванні непорозумінь, порівн.: *Es ist für uns z.Z. sehr schwierig, unseren Lieferverpflichtungen nachzukommen* /HK, S. 83/; *Wir senden Ihnen heute, am 22.05.19... unsere aktuelle Sonderliste zu* /100 Briefe, S. 53/.

Крім того в процесі ділового спілкування для вираження концепта “лінійність” у плані минулого вживаються типові лексичні індекси, які за своїм значенням є релевантними моменту мовлення (типу *gestern, bereits, bisher*), або контексту (темпоральні сполучники *als, nachdem*). Їх дискурсивне вживання потребує певної підтримки з боку граматичних формантів – часових форм претерита чи перфекта. Порівн.: *Die ...Sendung ist gestern wohlbehalten bei uns eingetroffen* /HK, S. 72/; *Wir haben uns bereits an eine Filiale unserer Bank in Djakarta gewandt* /100 Briefe, S. 35/.

Лінійність у плані майбутнього не має в ОДД широкої експлікації (табл. 1), бо через невідомість сфери майбутнього мовцю складно переконати адресата в конкретності щодо здійснення подій. Тому лексичні показники майбутнього (типу прислівників *künftig, dann, später*) вживаються у обох типах дискурсу звичайно на тлі граматичних форм - футурального презенса або футурума-1. В діловій комунікації такі конструкції знаходять втілення насамперед для оформлення рекомендацій, прохань чи планів, порівн.: *Schicken Sie uns dann Ihre Unterlagen und aktuelle Prospekte* /HK, S. 75/.

Концепт “часова віддаленість”, позначаючи віддаленість описуваної події від моменту мовлення, також знаходить активну реалізацію в ОДД (41,5% – див. табл. 1). У ньому превалює вираження дистанційованості події чи явища у плані майбутнього (61%) – згідно підрахункам, табл.1.). Цей факт можна пояснити тим, що в процесі ділової комунікації дуже важливо ознайомити реципієнта зі своїми планами та запевнити його у близькості реалізації наміченої дії. Для цього в ОДД використовуються, насамперед, граматичні форми футурального презенса, рідше футурума-1. Властиве цим формам значення гіпотетичності послаблюється за допомогою неконкретно-фіксованих лексичних індексів найближчого майбутнього (типу *ab sofort, bald, so bald wie möglich, schon bald*, або сполучника *sobald*). Порівн.: *Wir wollen Platz schaffen für unsere neue Kollektion, die schon bald für die neue Saison eintreten wird* /100 Briefe, S. 21/, *Sobald die Maschine versandbereit ist, erhalten Sie von uns Nachricht* /HK, S. 47/. З іншого боку, це ж саме може бути втіленим через конкретно-фіксовані апроксиматори часу, які дуже точно оформлюють момент реалізації наміченої дії у майбутньому (*am 28.06, bis zum 20. April, am Morgen des 20. Juli* та інш.). Напр.: *Ihre Druckunterlagen erbitten wir bis zum 30. April 19...* /GK, S. 76/; *Am Morgen des 20. Juli erhält jeder Kandidat eine Aufgabe, die er im Laufe des Vormittags durchführen muss* /100 Briefe, S. 114/. При вираженні концепту “часова віддаленість” у сфері майбутнього лексичні показники часу є саме тими формантами, які, синергетично взаємодіючи з граматичними засобами, привносять у ділове спілкування конкретність, дозволяють комунікантам уникнути двозначності та передати заплановану подію не як гіпотетичну, а як найбільш реальну.

Саме при мовній реалізації концепту «часова віддаленість» у ОДД чітко спостерігається синергія трьох лінгвальних рівнів: граматичного, лексичного і синтаксичного. Німецькій мові властива в першу чергу морфологічна виразність протиставлення «найближчий / віддалений час» за допомогою відносних часових форм перфект, плюсквамперфект, футурум-2. Лексичні та синтаксичні індекси можуть як самостійно виражати часову дистанцію, так і уточнювати значення дієслівних форм. Напр.: *Bald haben wir den gesamten Betrag beglichen* /HK, S. 99/. У даних висловленнях синтаксичні та лексичні ідентифікатори віддаленості *als, bald* вказують на синтагматичне значення претерита «передування в плані минулого» та футурального перфекта, які часто заміщає у процесі комунікації більш складні форми плюсквамперфекта або футурума-2, спрощуючи організацію повідомленого.

Явище превалювання конкретно-фіксованої часової дистанції від моменту мовлення як у плані майбутнього, так й минулого характерне у цілому для ОДД, що допомагає мовцю з певною однозначністю оформити темпоральну сітку повідомлення.

Таблиця 1.

Кількісні параметри вживання лексичних індексів екзистенційного часу у ОДД			
Концепти	Субконцепти	Кількість лексичних показників у ОДД	
Вічність		7%	
Циклічність	повторюваність	86%	7%
	регулярність	14%	
	нерегулярність	–	
	багаторазовість	–	
Лінійність	у плані майбутнього	11,4%	44,5%
	у плані теперішнього	54,5%	
	у плані минулого	34,1%	
Часова віддаленість	у плані майбутнього	61%	41,5%
	у плані минулого	39%	
УСЬОГО		891 (100%)	

Кількісний аспект концептуалізації часу реалізується в ОДД більш активно ніж якісний. Домінування кількісних показників часу можна пояснити тим, що тексти ділової комунікації є максимально формальними, конкретними та однозначними. Об'єктивні показники точного часу або чітке загальноприйняте оформлення дат дозволяють уникнути неясності та помилок в офіційно-діловому спілкуванні й забезпечити тим самим успіх у веденні бізнесу.

Слід зазначити, що концепт “короткочасність” у рамках метричного часу не знаходить широкої експлікації в ОДД, (1,7% – див. табл. 2.). Адже, з одного боку, такі об'єктивні одиниці відрахування часу, як Minute, Sekunde через свою мінімальність не “в шані” при оформленні темпоральної сітки ділового повідомлення (за виключенням хіба що рекламних листів, які характеризуються підвищеною емоційністю й деяким перебільшенням, та у публіцистиці при вираженні авторської оцінки з високою долею експресії при коментуванні подій), напр.: *Der Fax ist in der Lage, eine DIN-A4-Seite in weniger als 20 Sekunden zu übertragen* /HK, S. 31/. З іншого боку, такі лексичні індекси короткочасності, як Moment, Augenblick через свою абстрактність та невизначеність також не властиві діловій комунікації.

Концепт “тривалість”, навпаки, дуже активно використовується в ОДД. Лексичні показники типу Tag, Stunde, Woche, Monat, Jahr у взаємодії з прийменниками або числівниками досить чітко і конкретно оформлюють інтервал протікання події в часі (34,8% – див. табл. 2.). Порівн.: *Reklamationen werden nur innerhalb von 14 Tagen nach Warenerhalt angenommen* /GK, S. 87/; *Wir stehen seit 10 Jahren mit dem Unternehmen in reger Geschäftsverbindung* /100 Briefe, S. 33/. При реалізації концепту “тривалість” у діловій комунікації своєрідним є роздрібнене оформлення тривалих відрізків часу. Так, наприклад, замість часового індексу ein Monat частіше вживається vier Wochen, замість ein Tag – 24 Stunden, ein halbes Jahr – sechs Monate. Це має на меті конкретизувати й уточнити передачу часової локалізації події. Порівн.: *Es wird uns gelingen, unseren Auftragsrückstand in 4 Wochen aufzuarbeiten* /HK, S. 83/; *Wir verpflichten uns hiermit ausdrücklich und unwiderruflich, die uns vorgelegten Tratten innerhalb von 24 Stunden akzeptiert zurückzugeben* /100 Briefe, S. 73/; *Der Verkäufer ... übernimmt die Gewährleistung für 6 Monate ab Rechnungsdatum* /Duden, S. 193/.

Що стосується показників “конвенційно-суспільного часу”, які превалюють в ОДД (63,5% – табл. 2), то й тут є низка особливостей, властивих саме німецькій мові. Так, загальноприйнятим у німецькомовному діловому спілкуванні є часова фіксація події не лише через позначення конкретних дат, а й через позначення тижня, що навіть знаходить відбиток у календарі. Напр.: *Wir liefern wie gewünscht in der 2. Kalenderwoche* /Duden, S. 187/; *Die Garnitur wird in der 3. Kalenderwoche 1997 geliefert* /Duden, S. 199/. Крім того, у ОДД часто на загальному фоні дуже конкретної та точної передачі дат (типу am 10.12, vom 17. Januar, bis 10.06, ab 21.05) зустрічається використання лексичного часового показника за церковним календарем Weihnachten – vor Weihnachten, nach Weihnachten, бо це свято є найзначнішим і переломним моментом упродовж року як у повсякденному житті німців, так й для суспільної діяльності чи ділових справ, які намагаються завершити до Різдва чи різдвяних канікул. Напр.: *Kurz vor Weihnachten haben wir Ihnen alle bestellten Waren geliefert* /HK, S. 55/.

Таблиця 2.

Кількісні параметри вживання лексичних індексів метричного часу у ОДД	
Концепти	Кількість лексичних показників у ОДД
Короткочасність	1,7%
Тривалість	34,8%
Конвенціонально-суспільний час	63,5%
УСЬОГО	1035 (100%)

Відомо, що ОДД не характеризується підвищеною емоційністю, експресивністю чи образністю взагалі, та при передачі якісного чи кількісного аспекту концептуалізації часу зокрема. Оскільки метафора несумісна з комісивною та інформативно-спонукальною функціями [1: 373] ділового мовлення, то й у бізнес-пропозиціях, замовленнях, контрактах, рекламаціях, рахунках, тобто взагалі у всьому, що повинно неухильно дотримуватися та виконуватися, а тому має бути однозначно зрозумілим, рідко можна спостерігати метафоричне оформлення часової локалізації подій (7% від загальної кількості висловлень, що експлікують часові відносини), незважаючи на його семантичну ємність. Тут час репрезентується як об'єктивна кількісна величина, що є точною, конкретною і однозначно зрозумілою для всіх учасників ділової комунікації. Порівн.: *Die Lieferzeit beträgt vier Wochen* /GK, S. 32/; *Die Lieferung kann innerhalb 14 Tage nach Eingang der Akkreditivbestätigung erfolgen* /HK, S. 27/.

Результати проведеного аналізу показують, що при репрезентації часових відношень у ОДД активно виявляється така типова риса когнітивно-комунікативного характеру як синергічність. Проаналізовані приклади ще раз доводять тісний зв'язок між лексичним та граматичним рівнями мови: улагоджуючи використання морфологічних і лексичних формантів, синергетичні сили ведуть до рівноваги та гармонізації шляхів і способів реалізації часових відношень в темпоральній картині ділової комунікації та публіцистиці.

Отже, офіційно-діловий дискурс є продуктом взаємодії мовних засобів з екстралінгвальними факторами, що зумовлює такі специфічні його риси, як імперсональність, формальність, конвенціональність, клішованість, стандартизованість, конкретизованість, та загальнодоступність. Це, у свою чергу, відбивається на виборі лексичних засобів вираження різних аспектів концептуалізації часу у ОДД. Темпоральні лексичні індекси ділової комунікації характеризуються точністю, відсутністю емоційності та експресивності, що у тісній взаємодії з граматичними формами дієслова дозволяє вимальовувати часову карту ОДД досить однозначно, репрезентуючи час, перш за все, як об'єктивно-кількісну величину.

Проблема взаємодії когнітивних і комунікативних начал у процесі організації темпоральної карти дискурсу видається досить перспективним напрямком, оскільки все ще недостатньо вивченим залишається питання щодо національної специфіки лексико-граматичних способів втілення у процесі спілкування різних концептів (у нашому випадку концепту часу), і щодо впливу функціонально-комунікативних чинників на їх вибір, що, очевидно, уможлиблює конкурування лексичних індексів між собою та реалізацію принципу синергізму на лексичному та граматичному рівнях. Не менший інтерес представляє для лінгвістичних студій і проблема експлікації ідеї часу в інших типах дискурсу (побутовому, публіцистичному, науковому тощо) під кутом зору синергетично-синкретичної парадигми мовознавства.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Белова А.Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 29. – С. 17-23.
3. Белозорова Ю.С. Когнітивна субкатегоризація часових відносин у німецькій мові // Другі Каразінські читання. Матеріали Всеукраїнської наук. конф. – Харків: ХНУ, 2003. – С. 21-22.
4. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени. – СПб: Изд-во СПбУ, 1999. – 260 с.
5. Бондарук Е.П. Конкуренция футура и футурального презенса в немецкой диалогической речи (на материале художественной литературы): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Архангельск, 2001. – 197 с.
6. Веденькова М.С. Употребление временных форм глагола по коммуникативным регистрам. – К.: Высшая школа, 1981. – 93 с.
7. Кожин А.Н., Крылова О.А., Одинцов А.В. Функциональные типы русской речи. – М.: Высшая школа, 1982. – 222с.

8. Приходько А.Н. Синтаксис естественного языка в фокусе когнитивно-коммуникативной парадигмы. – Вісник Харківського нац. ун-ту. – № 609. – Харків: Константа, 2003. – С. 84-89.
9. Тихонова В.Л. Актуализация темпоральных отношений в событийной ситуации: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – Барнаул, 2002. – 135 с.
10. Хоменко Н.С. Структура официально-делового стиля современного русского языка в сопоставлении с английским // Мова і культура. Серія Філологія. – К.: Дім Бурого, 2002. – Вип. 5. – Т 3. – Ч.2. – С. 220-224.
11. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). – М.: Гнозис, 1994. – 343 с.
12. Canbulat M. Formalisierung und Konzeptualisierung von Zeit im Türkischen und Deutschen. – Frankfurt/M.: Lang, 2002. – 257 S. СПИСОК
13. Dieling K., Kempter F. Die Tempora. – Leipzig, Berlin, München: Langenscheidt, 1983. – 70 S.
14. Ehler T. Zeitkonzeptionen – Zeiterfahrung – Zeitmessung. – Paderborn u.a.: Schöningh, Ferdinand, 1997. – 337S.
15. Gervera A. Guía para la redacción y el comentario del texto. – Madrid: Editorial Espasa Calpe, 1999. – 458p.
16. Levine, R. Eine Landkarte der Zeit: Wie Kulturen mit der Zeit umgehen. – München: Piper Verlag, 2003 – 320S.
17. Weinrich H. Tempus. Besprochene und erzählte Welt. – Stuttgart: Kohlhammer, 1977. – 349 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *100 Briefe*: Abegg B. 100 Briefe Deutsch für Export und Import (Langenscheidts Musterbriefe). – Berlin, München, Wien: Langenscheidt, 1999. – 160 S.
2. *Duden*: Duden. Briefe gut und richtig schreiben! – Mannheim: Dudenverlag, 1997. – 791 S.
3. *HK*: Sachs R. Deutsche Handelskorrespondenz. – Ismaning: Hueber, 1991. – 164 S.
4. *GK*: Hering A., Matussek M. Geschäftskommunikation. Деловая переписка и переговоры по телефону. – К.: Методика, 2000. – 240 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Бєльзорова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: когнітивно-дискурсивна парадигма в лінгвістиці.

УДК 811.111'42

ТЕКСТОВИЙ КОНЦЕПТ SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ТА ЙОГО ВЕРБАЛІЗАЦІЯ У РОМАНІ П. ВІНЧЕНЦІ «РІШЕННЯ»

Марина ВАСИЛЬЄВА, Катерина МЕЛЬНИК (Харків, Україна)

Стаття має на меті простежити внутрішню організацію та напрями розгортання концепту SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС як ментальної одиниці, що формує концептуальний простір окремого художнього твору – роману П. Вінченці «Рішення». Методологічною базою дослідження виступають засади когнітивної лінгвопоетики. Концепт SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС розглядається як категоріальний концепт, вербалізований на трьох рівнях категоризації – суперординатному, базовому та субординатному. Простежується змістовне наповнення концепту, що реалізується у тексті твору шляхом вербалізації його змістовних конститутивних ознак.

Ключові слова: текстовий концепт, категоріальний концепт, рівні категоризації, змістовні ознаки концепту, П. Вінченці, роман «Рішення».

The paper is an attempt to explore the inner organization and ways of verbalization of the concept SOCIAL STATUS as represented in the novel "The Decision" by P. Vincenzi. The theoretical background of the research is that of cognitive linguistics. Structurally the concept SOCIAL STATUS is viewed as a categorical concept represented on three levels of categorization – superordinate, basic and subordinate. The conceptual content of SOCIAL STATUS verbalized in the novel "The Decision" by P. Vincenzi is elucidated.

Key words: textual concept, categorical concept, levels of categorization, conceptual content, P. Vincenzi, novel "The Decision".

Постановка проблеми. Робота є спробою дослідження вербалізації текстового концепту SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС у романі П. Вінченці «Рішення». Актуальність подібної наукової розвідки зумовлена застосуванням когнітивного підходу до вивчення мови, що є стрижневим у сучасному мовознавстві, оскільки на теперішньому етапі розвитку лінгвістики повноцінне вивчення мови неможливе без розв'язання проблем, пов'язаних із отриманням, обробкою та експлікацією знань у мисленні людини. Так, застосування у межах цього дослідження засад когнітивної лінгвопоетики (Н.С. Болотнова, О.П. Воробйова) дозволило зосередитися на внутрішній організації та способах вербалізації концепту SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС як одиниці, що формує концептуальний простір обраного художнього твору.

Мета статті полягає у розкритті специфіки вербалізації текстового концепту SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС у романі П. Вінченці «Рішення» і передбачає розв'язання таких завдань: 1) дати визначення текстового концепту; 2) описати структуру концепту SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС; 3) виділити і систематизувати мовні одиниці, що вербалізують

досліджуваний концепт в обраному художньому творі; 4) установити зміст, обсяг та специфіку розгортання концепту *SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС* у романі П. Вінченці «Рішення».

“Концепт” є одним з ключових термінів в апараті сучасної когнітивної лінгвістики. У більшості робіт концепт розглядається в контексті ментальної реальності людини (“*mentale Organisationseinheiten*” в термінології М. Шварц [13]), як “витвір розуму” [1: 272], “універсалія людської свідомості” [8: 10], “елемент змісту свідомості – ментефакт” [5: 36], “дискретна змістовна одиниця свідомості” [9: 5].

Вивченню різноманітних аспектів концепту присвячено велику кількість робіт (А.П. Бабушкін, С.Г. Воркачов, О.О. Залевська, В.І. Карасик, В.В. Красних, О.С. Кубрякова, З.Д. Попова, Й.А. Стернин, С. Frgas, M. Schwarz та ін.), розгляд яких дозволяє стверджувати, що “концепт”, з огляду на його складність і поліфункціональність, і дотепер не має однозначного термінологічного статусу, а питання про його місце і роль у поясненні наукових фактів і явищ становить предмет численних дискусій і суперечок.

Сутність розуміння концепту у когнітивній лінгвістиці зводиться до таких постулатів:

- 1) концепт – це ментальне утворення;
- 2) концепт має певну структуру;
- 3) концепт має засоби вербалізації, які для лінгвіста виступають єдиним засобом доступу до цього ментального утворення (концепт вербалізується, по-перше, іменем концепту, – як правило, словом; по-друге, всією сукупністю різнорівневих мовних засобів, які ілюструють, уточнюють та розвивають його зміст);

- 4) концепти мають власну таксономію (концепти класифікуються за різними підставами: з точки зору інформації, що у них подана (пізнавальні і художні); за ступенем абстрактності змісту (конкретні і абстрактні); за сферою функціонування (етнокультурні і соціокультурні) та ін.)).

Так, на думку В.І. Карасика і О.С. Кубрякової, усе розмаїття концептів можна звести до двох груп: концепти, що подані у словарному складі мови, і концепти, подані в текстовій концептосфері, тобто текстові концепти [4: 41; 7: 95-96].

Текстовий концепт визначається як фрагмент картини світу, репрезентований у межах певного тексту як замкнутої системи [2; 11]. Головним репрезентантом текстового концепту слугує лексема, що володіє статусом ключового слова тексту, або слова-теми. Текстовий концепт не дорівнює своєму інваріанту – етнічному концепту, і текстове слово, що виступає в якості імені концепту, здатне актуалізувати лише частину свого лексичного значення, відсікає при цьому комунікативно нерелевантну частину [10].

У межах цієї роботи досліджується текстовий концепт *SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС*, реалізований у романі П. Вінченці «Рішення». Роман обрано в якості матеріалу дослідження, спираючись на тематику твору, у межах якого *social status* виявляється ключовою лексичною одиницею тексту. Актуалізований у романі, концепт *SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС* відбиває життєвий досвід головних героїв, висвітлюючи їх поведінку відповідно до їх соціального статусу.

Концепт *СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС* був предметом вивчення О.В. Доброходової на матеріалі англійськомовних та російськомовних лексикографічних джерел [3]. Авторкою розвідки надано багато цінних науково-релевантних результатів щодо структури концепту-інваріанта *СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС*, а саме:

- категоризація соціального статусу людини подана на різних рівнях (суперординатному, базовому, субординатному (поняття про рівні категоризації запозичені з прототипічної теорії Е. Рош і відповідають рівням конкретизації категоризації: суперординатний рівень є рівнем вищого порядку, концепти, розташовані на ньому, характеризуються високим ступенем узагальненості; на базовому рівні члени категорії легко сприймаються за схожими загальними рисами; субординатний рівень розташований нижче базового і вміщує специфічні концепти, що потребують знання їх конкретних характеристик [12: 82-84]).

- концепт *СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС* виявляє такі конститутивні ознаки: ІЄРАРХІЧНІСТЬ (активізує знання про становище людини у соціальній ієрархії); ШКАЛЮВАННЯ (припускає знання про диференціацію понять «вищестояща позиція», «нижчестояща позиція», а також вказує на ступінь просування соціальною ієрархією); РЕЛЯТИВНІСТЬ (базується на операції порівняння соціальних показників одного класу по відношенню до іншого); ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ (активізує знання про нормативну базу, традиції та звичаї тієї чи іншої країни в переломленні соціально-економічного статусу людини); ЧАСОВА

СПИВІДНЕСЕНІСТЬ (подає знання про зміни у системі соціальної стратифікації у часовому розрізі); ФАКТ ПРИДБАННЯ (акцентує знання про роль самої людини у досягненні того чи іншого положення у суспільстві); ПРИПИС (подає знання про можливість спадкування соціального статусу, а також про права і обов'язки людини, пов'язані з її соціальною роллю) [3].

Простежимо специфіку розгортання концепту *SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС* у тексті роману П. Вінченці «Рішення».

Основний зміст роботи. Виходячи з результатів дослідження О.В. Доброходової, *СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС* є категоріальним концептом, мовна репрезентація якого виявляє ієрархію і подана на суперординатному, базовому та субординатному рівнях.

На суперординатному рівні *SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС* подано концептом *SOCIAL CLASS/СОЦІАЛЬНИЙ КЛАС*, який репрезентовано у романі П. Вінченці іменем концепту – лексичною одиницею *social class* ((1) *...social class is in your bones, it makes you who you are...* [14: 555]).

Виокремлення конкретних категорій соціальної стратифікації (конкретизація *СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ*) здійснюється на базовому рівні, який подано концептами *ВИСШИЙ КЛАС*, *СЕРЕДНІЙ КЛАС*, *НИЖЧИЙ КЛАС*. Останні реалізуються у тексті роману за допомогою лексичних одиниць *a breed known as the Lords* ((2) *He had a very big job at KDP, he was a Group Account Director, a breed known as the Lords* [14: 99]), *big gun* ((3) *Got one of the big guns coming over from New York beginning of December* [14: 396]), *privileged* ((4) *Later, staring into the darkness, fretting over the situation, and thinking how extraordinary nice he was – how did anyone get to be so like that? Especially as privileged as Jeremy? – the words “too good to be true” kept slipping into her head* [14: 166]), *blue-blooded* ((5) *“The Eliza one. She’s getting engaged. And I am afraid I was right. To someone pretty blue-blooded”* [14: 206]), *born with a silver spoon in the mouth* ((6) *There she was, this girl with a silver spoon in her mouth...* [14: 244]); *middle-of-the-road socially* ((7) *I am wondering about the wisdom of calling him at all. We’ve got the editor and he is pretty middle-of-the-road socially...* [14: 235]); *a working class boy* ((8) *And I had hoped to have civilized you a little. But you are still the same ignorant working-class boy* [14: 493]), *not a large person* ((9) *“Oh, that is so sad I am not a large person, nor is my friend, could you not find us a tiny table in a corner?”* [14: 480]) відповідно.

Подальша конкретизація *СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ* здійснюється на субординатному рівні за допомогою концептів, які виявляють атрибутивні ознаки кожної соціальної страти суспільства.

Так, базові концепти *ВИСШИЙ КЛАС* та *НИЖЧИЙ КЛАС* подано через субординатні концепти

(*RICHNESS/POWERFULNESS/GRANDNESS/IMPORTANCE/SUCCESSFULNESS/SNOBBERY/WELL-EDUCATEDNESS* та *POORNESS/POWERLESSNESS/COMMONNESS/KNOWING-ONE’S-PLACE/IGNORANCE/BRANDEDNESS* відповідно), що виявляють такі атрибути найвищої та найнижчої каст суспільства, як:

- багатство представників вищого класу ((10) *...he is fearsomely rich* [14: 49]; (11) *Louise was a tycoon, one of the very first females to be so, not just the part owner of some crummy boutique* [14: 648]) та бідність нижчого ((12) *...she’d do the cleaning work to close the gap between what Peter Shaw brought home from his building job and what their large family needed* [14: 20]); (13) *Of course, she’d known when she fell in love with him that he had no money and only a modest job in the city* [14: 30]);

- наявність влади у представників першого та її відсутність у представників другого: (14) *for the first time in her life, she had seen for herself the total indifference shown by the powerful towards the powerless...* [14: 402];

- суспільно необхідний вид діяльності, що несе відбиток суспільної оцінки “престижно-непрестижно”: (15) *He had a very big job in KDP* [14: 99]; (16) *...she’d do the cleaning work to...* [14: 30]; (17) *Typical Matt, he was delivering letters by hand, seemed embarrassed about it* [14: 44]; (18) *Scarlett Shaw, half-educated, ill-read, ex-air hostess...* [14: 550];

- велич, значимість ((19) *Rob Brigstocke, Jeremy felt, was destined to be one of the greats* [14: 468]; (20) *...important figure* [14: 605]), успішність та самовпевненість ((21) *hugely successful corporate figure* [14: 494]; (22) *...and she had the air of self-confidence and success about her* [14: 648]), снобізм ((23) *“It was my business, though, wasn’t it? The business you look down your aristocratic nose at”* [14: 492]) соціальної верхівки і банальність, звичайність, а також здатність нижчої страти суспільства знати своє місце ((24) *...but it was a bit different if you were dead common* [14: 36]; (25) *“Really working class? Is that what you mean?” He grinned at Charles. “It’s OK. I know*

my place” [14: 59]). Відсутність привілеїв у нижчих верств сприяє появі у його представників відчуття певної затаврованості: (26) *Typical Matt, he was delivering letters by hand, seemed embarrassed about it. I told him not to be so bloody silly. He’s got a bit of chip on his shoulder but I do like him a lot* [14: 44]; (27) *...if the interviewing board had known it would have been a black mark against her* [14: 59];

- наявність гарної освіти у представників вищого класу ((28) *grammar-school boy* [14: 580]; (29) *...he was larger than life, six foot two, sixteen stone of aggression, grammar school and red-brick university...*[14: 534]) та її відсутність у представників нижчого ((30) *Scarlett Shaw, half-educated, ill-read, ex-air hostess ...*[14: 550]).

Звернемося тепер до змістовної структури концепту, що подана, як вже зазначалося вище, атрибутивними ознаками ІЄРАРХІЧНІСТЬ, ШКАЛЮВАННЯ, РЕЛЯТИВНІСТЬ, ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ ПРАВ ТА ОБОВ’ЯЗКІВ, ЧАСОВА СПІВВІДНЕСЕНІСТЬ, ФАКТ ПРИДБАННЯ, ПРИПИС.

Ознака ІЄРАРХІЧНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУ Вказує на приналежність людини певному місцю в суспільній ієрархії. Як вказує фактичний матеріал, ця ознака реалізується у романі через бінарну опозицію UP-DOWN, згідно якої привілейовані члени суспільства знаходяться “зверху”, а непривілейовані – “знизу”: (31) *...if you were like Diana and right there at the top ...*[14: 36]; (32) *...she wasn’t exactly posh, not like Eliza, but she was certainly a lot further up the class ladder than he was* [14: 139]; (33) *The Entrepreneur, the new-style tycoon, talk about life at the top* [14: 200]; (34) *“...and I just think we’ve just risen from the very bottom to nearly the very bottom”* [14: 438]). Ознака ІЄРАРХІЧНОСТІ безпосередньо пов’язана з ознакою ШКАЛЮВАННЯ, покладеною в основу механізму суб’єктивно-емотивної оцінки в процесі категоризації соціального статусу. Ознака ШКАЛЮВАННЯ у змістовній структурі концепту СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС актуалізується за допомогою висловлювань, що містять раціональну оцінку, засновану на інформації про іманентно властиві об’єктові якості і подану протиставленням «престижно-непрестижно». У тексті роману ця ознака реалізується за допомогою номінацій *over-privileged, blue blood, a slummy*. У багатьох випадках висловлювання, що реалізують ознаку ШКАЛЮВАННЯ, демонструють «нашарування» раціональної оцінки на емотивну, порівн.: (35) *“It was my business, though, wasn’t it? The business you look down your aristocratic nose at...”* [14: 492]. Так, наведений фрагмент (35) ілюструє, окрім раціональної оцінки «престижно», вербалізованої за допомогою метонімічної номінації *aristocratic nose*, емотивну оцінку, що імплікує зневагу до референта як сноба.

Ознака РЕЛЯТИВНІСТЬ базується на операції порівняння соціальних показників одного класу у співвіднесенні з іншим. Як демонструє фактичний матеріал, ознака реалізується за допомогою дуальної опозиції «СВІЙ-ЧУЖИЙ», у межах якої верхівку суспільства, його еліту подано як коло, проникнення в яке чужинцями ззовні є зневагою, образою: (36) *Jeremy had been what her entire upbringing had been about: what they had worked for, sacrificed for, hoped for, almost prayed for. Turned down for someone and indeed something so inexplicably different, so outside the realm of their own experience, that they saw it as a personal slight, an insult to their social creed* [14: 221]; (37) *...presented as they were pariahs of society, impenetrable obstacles placed between decent people and the housing they deserved* [38: 495].

Ознака ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ відбиває сукупність об’єктивних експектацій, похідних від нормативної бази лінгвокультурного товариства, щодо стилю життя людини відповідно до її соціального становища: (38) *My darling Scarlett, the American is every bit as snobby as the Englishman, possibly more, always stressing how far back his family goes, denying anything remotely nouveau, fighting to get into the right schools and colleges, launching debutantes into society – it is all just the same. You have to be Old Money* [14: 81]. Так, приклад (38) легко демонструє соціальну детермінованість поведінки представників вищого стану: приналежність до нього “наказує” нормами суспільства мати лише найкраще – найкращий родовід, освіту і т.п.

Ознаки ПРИПИС, ФАКТ ПРИДБАННЯ віддзеркалюють “джерела соціального статусу”: його припис (соціальний статус надається людині незалежно від її бажання за фактом народження) або його придбання (досягнення завдяки власним зусиллям). Ознака ПРИПИС актуалізується у тексті роману а) ідіоматичним виразом *be born with a silver spoon in one’s mouth* ((39) *There she was, this girl, born with a silver spoon in her mouth ...*[14: 244]). Етимологічно вираз походить від ідеї, що під час народження дітям з багатих сімей презентували срібну ложку, та імплікує факт наявності соціальних привілеїв завдяки народженню; б) ідіоматичним виразом

blue-blooded ((40) “*The Eliza one. She’s getting engaged. And I am afraid I was right. To someone petty blue-blooded* [14: 206]). Етимологічно вираз походить від середньовічного переконання, що аристократи мали голубу кров, оскільки їх багатство та статус надавали їм можливість сплачувати простолюдям за обробку їхніх земель, тому їх шкіра була напівпрозорою і блідою і через неї проступали вени. Вираз імплікує, що людина голубої крові має наданий високий соціальний статус. Реалізація ознаки ФАКТ ПРИДБАННЯ здійснюється за допомогою лексичних одиниць, які імплікують, що людина, заради досягнення високого соціального стану, мала починати знизу, шліфуючи свої таланти заради досягнення вищої мети: (41) ...*she married a count and pretends she has forgotten her start* [14: 322]; (42) “*Well-well, yes. It’s also about people who haven’t been to university, or – well, you know – public school. That sort of thing*”. *She was aware she was talking rather fast now. “Self-starters, I suppose you could say* [14: 152]; (43) “*I liked him very much. Interesting, clever, bit of a rough diamond*” [14: 223].

Придбання більш високого соціального статусу передбачає тяжку працю у конкурентному середовищі, що можна продемонструвати метафоричними виразами *claw one’s way up, go up, leap*, що вербалізують метафоричну кореляцію GOING UP is IMPROVING, яка, у свою чергу, відбиває ознаку ЧАСОВОЇ СПИВІДНЕСЕНОСТІ, що подає знання про зміни у системі соціальної стратифікації у часовому вимірі: (44) ...*it was a bit different if you were dead common and trying to claw your way up* [14: 36]; (45) “*Gosh, Matt, you are going up in the world. First a trendy party, then a society wedding* [14: 162]; (46) ...*it was a big leap for a girl from Clapham, from a secondary modern* [14: 21].

Висновки. Дослідження текстового концепту *SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС* дозволило виявити зміст, обсяг і напрями розгортання концепту у тексті роману П. Вінчензі “Рішення”. Встановлено, що досліджуваний концепт є категоріальним і вербалізується у тексті роману на трьох рівнях. Виявлено засоби вербалізації концепту, що репрезентують його змістовне наповнення як концепту-домінанти концептуального простору роману П. Вінчензі “Рішення”. У цілому методика дослідження текстових концептів і результати цієї наукової розвідки можуть у подальшому використовуватися під час аналізу інших художніх текстів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов-Алексеев // Русская речь. Новая Серия. – 1928. – Вып. 2. – С. 28–44.
2. Болотнова Н. С. Об изучении ассоциативно-смысловых полей слов в художественном тексте / Нина Сегаевна Болотнова // Русистика: Лингвистическая парадигма конца XX века: Сб. статей в честь С. Г. Ильенко / РГПУ им. А. И. Герцена; Филол. ф-т СПбГУ. – СПб., 1998. – С. 242–247.
3. Доброходова О.В. Категоризация социального статуса человека в языке (на материале английского и русского языков): автореф. ...канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / О.В. Доброходова. – Тамбов 2012. – 20 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография / В.И. Карасик – 2-е изд. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: лекционный курс / Виктория Владимировна Красных. – М.: Гнозис, 2002. – 283 с.
6. Кубрякова Е.С. Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов / [Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; общ. ред. Е.С. Кубрякова] / Елена Самойловна Кубрякова. – М., 1996. – С. 90–93.
7. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи / Е.С. Кубрякова, А.М. Шахнарович, Л.В. Сахарный. – М.: Наука, 1991. – 240 с.
8. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – 1993. – Т. 52, № 1. – С. 3–9.
9. Никитин М.В. Основания когнитивной семантики: учеб. пособие / Михаил Васильевич Никитин. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2003. – 277 с.
10. Сулименко Н.Е. Текст и аспекты его лингвистического анализа / Надежда Евгеньевна Сулименко. – М.: Наука: Флинта, 2009. – 396 с.
11. Чурилина Л.Н. Актуальные проблемы современной лингвистики / Любовь Николаевна Чурилина. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 416 с.
12. Croft W. Cognitive Linguistics / William Croft, D. Alan Cruse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
13. Schwarz M. Einführung in die Kognitive Linguistik / Monika Schwarz. – Tübingen/Basel, 1996 – 238 s.
14. Vincenzi P. The Decision / Penny Vincenzi. – London: Headline Review, 2011. – 757 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Марина Васильєва – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.

Катерина Мельник – студентка 5 курсу факультету іноземної філології Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія, когнітивна лінгвопоетика.

УДК 811.111'42

ТЕКСТОВІ КОНЦЕПТИ: ПРОБЛЕМА ТРАКТУВАННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ

Олег ГОНЧАРУК (Харків, Україна)

У статті вивчається проблема трактування і визначення концепту взагалі, і зокрема текстового. Аналізуються точки зору багатьох науковців, їхні підходи до вирішення цього питання. Враховуючи попередні розвідки щодо текстового концепту, надається власна експлікація його сутності.

Ключові слова: атрибут, вербалізація, іронія, комізм, параметризація, текстовий концепт, художній концепт.

We study the problem of interpretation and definition of the concept in general, and in particular of the text one. Different points of view of many scholars, their approaches to this issue are analysed. Taking note the preliminary exploration of the textual concept, proper explication of its essence is provided.

Keywords: attribute, verbalization, irony, comicality, parametrization, text concept, art concept.

Концепт являє собою когнітивне явище, зміст якого утворюється у процесі концептуалізації. Концептуалізація – це когнітивно-семантичний процес перетворення зовнішніх одиниць у внутрішні за допомогою правил ментальної трансформації. Це процес структуризації знань та досвіду, який приводить до створення концептів [9: 20-21].

За іншим визначенням концепт розглядають як інформаційну структуру свідомості, різноsubstrатну, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею. Концепт зароджується в процесі пізнавальної діяльності, відображає та узагальнює досвід людини й інтеріоризовану її свідомістю дійсність, підводячи інформацію під певні вироблені суспільством категорії та класи [12: 256].

Різні типи й види концептів вивчаються багатьма авторами, які пропонують свої підходи, дають різноманітні класифікації та характеристики. Практично неосяжна література, що присвячена концептам, демонструє всю складність цього поняття.

Коли концепт об'єкту активізується у свідомості, ми не замислюємось про його структуру, і лише оперуючи концептом як одиницею знання, починаємо виділяти його конкретні характеристики. Тільки в цьому смислі можна вважати, що концепт відкриває низку характеристик, які за традицією називають компонентами, або концептуальними ознаками [2: 29].

Ю. Л. Главацька, досліджуючи тексти байок, уводить поняття концепту КОМІЗМ і аналізує крізь його призму композиційно-сміслову структуру байки. Для виокремлення структури концепту використовується лінгвокультурологічний, а також ономазіологічний підхід [4: 68]. Цей концепт має ознаки, що виокремлені з трьох основних вимірів знань: універсально-сміслового (це архетипні значення складових концепту – сміх, маска), узагальнено-змістового (це конвенціональні знання – гумор, сатира, іронія, сарказм) і оцінно-образного (це індивідуальні знання, виражені концептуальними метафорами, оксюморонами) [4: 71].

Суттєва риса комічних явищ – наявність прихованих протиріч, які складають саму суть явища. Таким чином, мова йде про маскування. Маска, з одного боку, приховує, а з іншого – завжди щось демонструє. Так, наприклад, в іронії смішне приховується під маскою поважності, отже тут переважає негативне ставлення до об'єкту висміювання. Іронія – це мовна містифікація, коли той, що іронізує, «вдягає» різні маски: невігласу, нерозумної, наївної і довірливої людини.

Такий короткий опис не є неочікуваним: архетип завжди було важко пояснити; тут, скоріше, відбувається апеляція до фонових знань адресата. Відповідно, виявляється важкою реалізація ономазіологічного підходу (від опису закладеного в тексті архетипу до його вербалізації). Пояснимо детальніше: вербалізація слабо вираженого об'єкту (архетип) може і не відноситись до архетипу або відноситись частково, і взагалі – до вербалізації інших об'єктів. Повна вербалізація архетипу *a priori* неможлива; його опис, певно, зводиться до опису вербальних сигналів, маркерів у тексті, які активізують фонові знання про архетипи в адресата.

Вербалізація конвенційних значень узагальнено-змістового виміру концепту (гумор, іронія, сарказм, сатира) також не може бути однозначно визначена, оскільки «гумор», «сатира» тощо мають лише приблизне якісне визначення. На наш погляд, слід взагалі говорити не про вербалізацію, а про мовні та мовленнєві засоби вираження архетипів і конвенціональних умов.

Ступінь абстрактності концепту означає його масштаби «вглиб» (опір на фонові знання аж до самих архетипів), і «вшир» (ту або іншу семантичну ємність). Відповідно зі зростом масштабів

концепту зростає його автономія від тексту, що його породжує. Найбільш універсальні концепти взагалі не можуть породжуватись одиничним текстом, а лише групою споріднених текстів.

Концепт, який має більшу семантичну ємність і спирається на архетипи, має й більший системний потенціал, сукупність способів реалізації, у тому числі текстової реалізації. Відсутність можливості параметризації концепту підвищує його суб'єктний потенціал. Аналіз подібних концептів вимагає масштабних досліджень самого феномена комічного, а також ієрархії засобів його вираження.

Обґрунтування статусу текстових концептів у лінгвістиці відоме з кількох робіт, сутність яких ми наведемо нижче. Текстові концепти, перш за все, є продуктом тексту на відміну від надтекстових, що належать до більш поширеної концептосфери. Дослідженню мовного аспекту утворення текстових концептів присвячені роботи О.О. Селіванової [11; 12]. У них розглянуто ономазіологічну зв'язність мовних одиниць у художніх текстах, тобто повтори загального механізму поєднання слів (повтор кореневих або афіксальних морфем та ін.). Це мовне явище розглядається у цитованих роботах як дублювання частин номінативної структури мовних одиниць, а також, як повтор механізму їх утворення. Дублювання ономазіологічного механізму створює концепт у тих художніх текстах, де мовне представлення концепту відображає контраст його чинників. Подібними представленнями можуть слугувати авторські ад'єктивні композити з опозитивними по семантиці ономазіологічними ознаками, повтори кореневих морфем з алітерацією, а також композити, що пов'язують плани минулого і сучасного [11: 242].

Ономазіологічна фіксація концептуального масиву тексту дозволяє з'ясувати структуру індивідуального підходу адресанта до створення художнього тексту, його ідіостиль, а також дослідити знакові доміанти (ключові слова) і прийоми висунення, авторські стратегії і тактики [11: 246].

Текстові концепти досліджувались у роботах В.І. Карасика, Г.Г. Слишкіна, О.М. Кагановської [5; 6; 13] у зв'язку з проблемою формування художніх образів. Відомим є також семіотичний підхід М.М. Бахтіна до текстових концептів [1: 84].

Наведемо визначення текстового концепту за О.М. Кагановською: «Текстовий концепт являє собою мисленнєво-мовленнєве утворення змістового плану, яке характеризується багатосмисловою напруженістю і надкатегоріальністю та на текстовому рівні імплікує сукупність певних ознак метаобразів художнього твору з метою подальшої експлікації метаобразів» [5: 24].

Текстові концепти розглянуто також в іншій роботі на матеріалі романів братів Стругацьких [10]. Концептуальний аналіз тексту виявляє та описує текстові концепти – ментальні сутності, втілені автором у тексті. Концептуальний аналіз художнього тексту стає можливим тому, що когнітивні структури вербалізуються у мові і тексті за допомогою мовних засобів (у тому числі лексичних) [10: 33].

Враховуючи попередні розвідки щодо текстового концепту, надаємо таку експлікацію його сутності. Текстовий концепт є специфічним для певного тексту концептом, який припускає параметризацію (розкладання на атрибути) і для своєї актуалізації апелює до текстових і фонових знань адресата. Текстова реалізація концепту має комунікативну мету презентувати об'єкт, який позначається.

Необхідно уточнити сутність атрибутів текстового концепту, а також специфіку текстових концептів байки. Атрибутом об'єкту можна вважати таку його ознаку, функцію або призначення, без яких об'єкт не існує. Так чи інакше, атрибут відображає сенс існування об'єкта, є складовою його смислу. Мінімально необхідний набір атрибутів є умовою реальності (або можливості) того чи іншого об'єкту, явища.

Дотримуючись висловленої точки зору, потрібно зауважити, що будь-який концепт, як об'єкт, наділений смислом, має атрибути. Однак, вичленування атрибутів має різний ступінь складності в різномасштабних концептах. До того ж, немає повної гарантії однозначності цієї операції. Наприклад, атрибутами глобального концепту КОМІЗМ можна вважати: а) наявність предметної або ментальної ситуації, яка викликає гумористичну, іронічну або саркастичну реакцію у комунікантів; б) наявність предметів або об'єктів, які створюють таку ситуацію; в) наявність прихованих або явних протиріч об'єктів, які сприймаються комунікантами; г) особливе оцінне відношення комунікантів до об'єктів та їх протиріччям, що виключає особисте негативне сприйняття (ображення особистої гідності, приниження, особистий трагічний досвід сприйняття об'єкту та інше). Даний перелік неповний, але представляє основу комічного; відсутність будь-якого із наведених атрибутів робить ситуацію некомічною.

Вочевидь, будь-який із наведених атрибутів може бути розчленованим і глибше з урахуванням можливих окремих випадків, тобто представляє із себе певну ієрархію. Природно припустити, що глибина цієї ієрархії відображає ступінь загальності, або абстрактності знань, які містяться у концепті та його атрибутах. У цьому сенсі, чим масштабніше концепт, тим складніше вичленування його атрибутів і доведення їх ієрархії до рівня, на якому можливий інформаційний і лінгвістичний аналіз. Наприклад, виокремлений вище рівень ієрархії атрибутів концепту КОМІЗМ ще не дає основи для таких видів аналізу.

Текстові концепти байки піддаються розчленуванню на атрибути набагато простіше глобальних, надтекстових концептів, оскільки байка – це схематичне зображення реальних ситуацій, персонажі в ній схожі на шахові фігури без зайвих характеристик [3: 133; 8: 74]. Кожна ситуація байки слугує єдиній меті – осміянню негативних соціальних явищ та/або людських недоліків. Схематичність ситуацій, сюжету дозволяє легко зрозуміти значення, смисл атрибутів текстових концептів байки та побачити джерела інформації, знань про смисл атрибутів. Оскільки байка – комічний жанр, багато текстових концептів внутрішньо суперечливі. Іншими словами, атрибути текстового концепту несумісні, як несумісні, наприклад, мета персонажа забезпечити свою безпеку і невігластво у реалізації цієї мети. Ще одна специфічна риса текстових концептів байки виражається в тому, що джерелом інформації про об'єкти осміяння виступає іносказання. Специфічне перенесення ознак на об'єкт осміяння за допомогою метафори та метонімії забезпечує стійкий смисл текстових концептів та їх атрибутів.

Концепти предметно-чуттєвого шару в основному художньому концепті – це конкретні концепти, що складають певну ієрархію та структурують основний концепт [7: 36]. Образно-асоціативний шар є набір концептуальних схем, реконструйованих на основі метафор, метонімії, оксюморонів та необразної лексики. Позначені концептуальні тропи можуть комбінуватись, задаючи більш складне сприйняття. У смисловому шарі зміст художнього концепту представлено за допомогою смислових елементів, що усвідомлені із концептуальних схем і концептуальних тропів. Шар має польову структуру, міцний зв'язок між смисловими елементами встановлюється в ядрі та виражається спільністю лексем; більш слабкі зв'язки встановлюються на основі асоціативної спільності. При цьому ядро вербального вираження художнього концепту близьке до поняття [7: 37].

Згідно з викладеною теорією, у кожному шарі художнього концепту виокремлюються підсистеми атрибутів концепту. Вказуються такі підсистеми: 1) універсальні атрибути концепту; в предметно-чуттєвому шарі вони виявляються у відповідності до їхніх лексем значенню назви основного концепту, в образно-асоціативному шарі – це базові концептуальні тропи, у смисловому шарі універсальні атрибути виражаються смисловими елементами ядра польової структури; 2) культурно-етнічні атрибути концепту відображають національний менталітет та історичний період буття суспільства; 3) індивідуально-авторські атрибути, які передають авторське переосмислення концептуальних тропів, культурно-етнічних реалій, універсальних понять [7: 39].

На нашу думку, поняття текстового концепту не протирічить поняттю художнього концепту; ми використовуємо термін «текстовий концепт». Текстові концепти з їхніми явними і простими можливостями розкладання на атрибути, з їхнім спрощеним представленням у фреймі – більш підходять для малих художніх творів зі схематичним сюжетом і персонажами (байка). Цілі та засоби байки очевидні: в таких творах адекватна модель знань може бути обмежена текстовим концептом і навіть ядром концепту. Подібне звужування виправдане також і тим, що основна мета байки – комічне зображення негативних рис людини. Основа комізму – суперечливість і навіть несумісність атрибутів головного концепту байки; ця несумісність легко визначається на смисловому рівні концепту саме при його представленні у фреймах.

Текстові концепти, виявлені при аналізі байки, як і художні концепти, безумовно містять усі три рівня своєї структури. На даному етапі дослідження англомовної байки нам достатньо вивчення смислового рівня, але на перспективу ми залишаємо роботу над повним обсягом структури текстових концептів при аналізі текстів малих форм.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М.: Советский писатель, 1979. – 317 с.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика : [курс лекций] / Н.Н. Болдырев. – Тамбов: ТГУ, 2001. – 123 с.
3. Выготский Л.С. Психология искусства / Л.С. Выготский. – М.: Искусство, 1986. – 572 с.
4. Главацька Ю. Л. Композиційно-смислова структура англомовної байки: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Главацька Юлія Леонідівна. – Харків, 2008. – 223 с.

5. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: [монографія] / О. М. Кагановська. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
6. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград – Астрахань: Волгогр. ГУ, 1996. – С. 3–16.
7. Никонова В. Г. Художественный концепт как система систем / В. Г. Никонова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2006. – № 726. – С. 33–41.
8. Піхтовнікова Л. С. Еволюція німецької віршованої байки (13-20 ст.): жанрово-стилістичні аспекти: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04; 10.01.05 / Піхтовнікова Лідія Сергіївна. – К., 2000. – 427 с.
9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 331 с.
10. Рожков В. В. Метафорическая художественная картина мира А. и Б. Стругацких: на материале романа «Трудно быть Богом»: дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Рожков Віталій Валерьевич. – Новосибірськ, 2007. – 228 с.
11. Селиванова Е. А. Ономастическая связность как фактор концептуализации художественного текста / Е. А. Селиванова // Уч. зап. Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Сер. «Филология». – Симферополь, 2006. – Т. 19 (58). – С. 242–246.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные компоненты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 128 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олег Гончарук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: лінгвокогнітивістика, прагматистика і синергетика дискурсу; лінгвостилістична інтерпретація, дидактизація текстів малих форм.

УДК: 81'1 (100=111)

АНГЛІЙСЬКА МОВА ЯК КУЛЬТУРНИЙ УНІВЕРСУМ

Олександра ДЕЙЧАКІВСЬКА (Львів, Україна)

В статті розглядаються концепт англокультури. Проаналізовано лексичні засоби їх вираження. Зроблено спробу продемонструвати взаємозв'язок власне британських концептів та концептів англокультури.

Ключові слова: концепт, картина світу, культурні цінності, англокультура, носії мови, моделі поширення англійської мови.

The article deals with the concepts of angloculture. Lexical means of expressing the concepts have been analyzed. The attempt has been made to show the connection of the proper British national concepts and concepts of angloculture.

Key words: concept, worldview, cultural values, angloculture, native speakers, models of the extension of English.

Загальновідомо, що на сьогоднішній день англійська мова є мовою глобального спілкування. Цією мовою тією чи іншою мірою володіє приблизно одна четверта населення земної кулі. Англійська мова є рідною для близько 400 мільйонів, другою офіційною для майже такої ж кількості, сотні мільйонів послугуються цією мовою як іноземною.

Про причини, які зумовили такий статус англійської мови, написано багато. Однак саме в контексті названих цифр постає питання: чи може йтися про єдину англокультуру, тобто про культуру у глобальному контексті, а якщо так, то якими є складники цієї культури, якими є ті культурні цінності, що об'єднують всіх людей, які розмовляють англійською мовою?

Постановка проблеми. Відповідь на питання, чи існують концепти англокультури загалом є позитивною. Коли йдеться про англокультурні цінності, то в цьому випадку звичайно називають цитати та алюзії із Шекспіра та Марка Твена, негритянські спірічуали та пісні групи «Бітлз». Свідомо чи несвідомо їх використовує уся англословна спільнота. До таких ціннісних орієнтирів належить і так зване «case law» – загальне прецедентне право, яке є чинним у всьому англословному світі і засвідчує певну спадковість англійської законодавчої системи. Слово «континент» має значення «континентальна Європа» як для британця, так і для американця, австралійця чи новозеландця [4, 16].

Проте це відповідь, яка, відповідно до моделі, запропонованої американським лінгвістом Браєм Качру [3, 11-30], стосується країн так званого внутрішнього кола, тобто США, Великобританії, Ірландії, Канади, Австралії та Нової Зеландії – країн, де англійська мова є офіційною і рідною для більшості мешканців. Варто зазначити, що відповідно до моделі запропонованої американським лінгвістом індійського походження поширення англійської мови відбувається відповідно до трьох кіл: внутрішнього кола (Inner Circle), зовнішнього кола (Outer Circle) та розширювального кола (Expanding Circle). І все ж це не є відповіддю на питання, чи

існують культурні концепти, спільні для представників інших культур, які володіють і послуговуються англійською мовою.

Саме це питання перебуває зараз у центрі уваги дослідників. Вітчизняні лінгвісти [6; 7] в основному акцентували свою увагу на вивченні культурних концептів англійської та американської культури. Оскільки в деяких випадках культурні концепти цих країн повністю або частково збігаються із англокультурними, про які йтиметься далі, то їх варто назвати.

Так, до ключових концептів британської картини світу зараховують концепти “домашнє вогнище”, “свобода”, “приватне життя”, “здоровий глузд”, “джентельмен”, “стриманість”, “чесна гра”, “гумор”.

Ключовими концептами американської картини світу є: “свобода”, “рівність усіх перед законом”, “рівність можливостей”, “справедливість”, “патріотизм”, “демократія”, “особлива місія Америки”, “релігія”, “удача” [7, 144-148].

Не проводячи поділу між ключовими концептами англійської та американської культур, оскільки вони належать до внутрішнього кола у вже названій моделі, австралійська дослідниця А. Вежбіцька виділяє такі ключові концепти, що характеризують англокультуру: концепт “точність”; концепт “настільки це відомо”; концепт “повага до факту”; концепт “холодний розум”; концепт “особиста свобода” [5: 20-26].

Мета статті – визначити лексичні засоби вираження англокультурних концептів на матеріалі роману американського автора індійського походження Кіран Десай “Спадок втраченого”.

Концепт “точність” і “стриманість висловлювання”. Частково це перегукується із концептом “стриманість”, про який говорять вітчизняні лінгвісти.

Поняття точність включає стислість формулювання, небагатослівність, іноді навіть уривчастість. У кожному разі це – відсутність перебільшення. Представник англокультури ніколи не скаже “усі”, коли йдеться про більшість, як і не вживатиме слова “ніхто”, коли йдеться про декількох.

Новий англокультурний концепт “точність” входить у життя героїв роману разом із появою місій західноєвропейських держав, проведенням залізниці, зміною архітектурного обличчя міст. *Broad homes had come up in the civil lines, a courthouse with a clock tower to maintain the new quick-moving time* [1: 64].

Поняття точності супроводжує індійців, випускників англійських університетів у їхньому житті після повернення на Батьківщину. *6:30: he'd bathe in water... 8:30: he rode into the fields... 5:30: out he went into the countryside... 9:00: ... he filled out the registers* [1: 69-71]. До нього змушені зникати індійські емігранти у США в кінці ХХ – го століття. *It was a little after 1 A.M. when he left Freddy's Wok for the last time* [1: 58]. *At 4:25 A.M., Biju made his way to the Queen of Tarts bakery...* [1: 84].

Недомовленість, на думку А. Вежбіцької [5: 28], є рисою, яку люди, для яких англійська мова є рідною, рідко усвідомлюють. Натомість представники інших культур вважають це явище частиною світогляду носіїв мови. “Применшення” розцінюється як одна з найважливіших моделей поведінки. При цьому перелік слів, зі значенням “применшення” є досить вагомим. Деякі автори поділяють їх на вислови, що виражають компроміс (“comparatively”, “enough”, “kind of”, “more or less”, “quite”, “sort of”), на применшувальні вислови (“a little”, “in many/some respects”, “in part”, “mildly”, “moderately”, “partially”, “partly”, “slightly”, “somewhat”), слова, що подають мінімальну оцінку чогось (“a bit”, “barely”, “hardly”, “scarcely”), а також, слова, що виражають приблизну оцінку (“almost”, “basically”, “nearly”, “practically”, “technically”, “virtually”) [2: 73].

Прикладом може слугувати епізод з роману Кіран Десай “Спадок втраченого”. Головна героїня твору, покидаючи жіночий монастир, пригадує напис латинською мовою на арці над входом “*Pisci tisci episculum basculum*”. Проте через те, що вона не цілком впевнена, що запам’ятала його вірно, додає від себе: *Something of the sort* [1: 33].

Чим зумовлене прагнення точності? Сягаючи своїми коренями епохи просвітництва, воно на сьогоднішній день пояснюється тією роллю, яку відіграє наука в сучасному англокультурному просторі. Науковий стиль, який у багатьох випадках є моделлю для наслідування, власне передбачає раціональність, безпристрасність, неупередженість, базовані на фактичному матеріалі та точності.

Наступним концептом є концепт, який умовно можна окреслити “наскільки мені відомо”. Суть цього концепту полягає в імперативному усвідомленні людиною обмеженості своїх знань. Саме звідси бере свій початок розмежування таких понять як “я знаю” і “я думаю”, чи власне те, що дуже характерне для англomовного світу – не ототожнення цих понять. Існування цього концепту в англomовному світі пояснюється тим, що загалом в своїй розмові людина в більшості випадків покладається знову ж таки не на свої знання, а на свої судження, а судження у свою чергу включають багато ступенів оцінки. На формування цього концепту мала величезний вплив праця Дж. Локка “Розвідка про людське розуміння”.

Вербально цей концепт проявляється у надзвичайно високочастотному вживанні вислову “я думаю”. У контексті міжкультурних студій, цікавим є кількісне порівняння вживання цього вислову в англійській та інших германських мовах.

Так, для прикладу, відповідно до Лондонського – Лундського корпусу (500 000 слів) на 10 000 слів припадає 35 випадків вживання вислову “I think”, тоді як у шведській 2.6 на 300 000, у голландській 9 на 10 000 і нарешті у німецькій вислови *ich glaube* (я вірю), *ich meine* (я думаю/вважаю) та *ich denke* (я думаю) становлять відповідно 5, 3 та 0,6 рази на 10 000 слів [5: 37].

Ілюстрацією існування цього концепту серед представників другого “зовнішнього кола” може знову ж таки слугувати поведінка героїнь роману, індійських жінок, які послуговуються англійською мовою як офіційною і донька однієї з яких працює на місцевій радіостанції BBC. В розмові із сестрою про одного із письменників, намагаючись не бути категоричною, вона подає своє судження виключно як особисте, а не безапеляційне.

“Superb writer,” said Noni. “First class. One of the best book I’ve ever read.”

“Oh, I don’t know,” Lola said, “I think he’s strange. Stuck in the past. ... he has not progressed. Colonial neurosis, he’s never freed himself from it” [1: 52].

Це ж стосується двох колишніх випускників англійських університетів, які дають свою суб’єктивну оцінку змінам, що відбуваються у світі.

“Time passes, things change,” said the judge, feeling claustrophobia and embarrassment.

But what is in the past remains unchanged, doesn’t it?”

“I think it does change. The present changes the past. Looking back you do not find what you left behind, Bose” [1: 227].

Концепт “Повага до факту”. Не багато є концептів, які б вирізнялися в англокультурі так чітко як цей. Поряд із розрізненням понять “я знаю”, і “я думаю” в англокультурі іде розмежування понять “особисто відоме” і “загально відоме”. Факти не завжди виступають як “знання”, якими володіють усі, але в принципі вони завжди тією чи іншою мірою є доступні для перевірки, вони не є чієюсь особистою вигадкою. Звідси маємо словосполучення “hard facts”, “plain facts”, “stubborn facts”.

Вагомість фактів на протипагу суб’єктивному досвіду породила цілий ряд висловів із лексемою “факт”: *in fact, as a matter of fact, in actual fact, in point of fact, a matter-of-fact tone, a matter of fact way* [5:42].

Особливої уваги заслуговує словосполучення “hard facts”, тобто мова йде про факти, які є дуже вагомою і неспростовною річчю. Деякі дослідники зазначають, що такого словосполучення для позначення фактів немає в жодній європейській мові. Найближчим виступає вираз “die nackten Tatsachen” в німецькій мові, аналогічний маємо і в українській – “голі факти”. Однак ці вислови несуть додаткове значення “нічого зайвого” і відповідають англійському словосполученню “bare facts”, проте, не мають конотації “сила фактів”, яка характерна для англійського словосполучення [5: 43].

З усіх вище перелічених виразів найбільшою частотністю характеризується вираз “in fact”. *“Jemubhei Popathal Patel had, in fact, been born to a family of the peasant caste...” [1: 64]. “In fact, so beloved were some of these servants that they were actually begged not to work...” [1: 62]. “Please find a job for Poresh. In fact even his brother is ready to go” [1 :104]. “In fact” she said, “chicken tikka masala has replaced fish and chips as the number one take out dinner in Britain. It was just reported in the Indian Express [1: 52].*

Концепт “холодний розум”. Думка у протиставленні з почуттями. Цей концепт входить і до переліків запропонованих вітчизняними лінгвістами. При цьому зазначається, що в англійській мові є небагато дієслів на позначення емоцій, їх заступають прикметники.

До таких ключових прикметників належать слова “dispassionate”, “coolheaded”, “cool”. При цьому робиться наголос на тому, що в англокультурі, як і в будь-якій іншій культурі, люди не

можуть думати безпристрасно, беземоційно, однак вони говорять безпристрасно, безсторонньо, неупереджено.

Існує думка, що концепт “холодний розум – це добре” породжений американською культурою двадцять першого століття і символізує потребу контролю над собою. Погоджуючись із цим твердженням, слід, однак зазначити його зв’язок із давнім англійським поняттям, що холоднокрівність веде до раціональної думки [5: 49].

Стан рівноваги героїв роману характеризується саме прикметниками: *Sai had always been calm ... during these months* [1: 117]. *She had hoped for men from the poorer parts of Europe – Bulgarians perhaps or Czechoslovakians....but they weren't coming in numbers great enough or they weren't coming desperate enough ...*[1: 54].

І, нарешті, безперечно один із центральних англокультурних концептів – **концепт особистої свободи**. Суть концепту полягає у несхвальному ставленні до поняття “чинити тиск на когось”. І якщо працювати під тиском – відповідно до англійського вислову “work under pressure” ще допускається, то вчиняти певну, конкретну дію під чийось тиском або чинити тиск на когось – “put pressure”, “act under pressure” – це речі несумісні з питаннями особистої свободи. Як результат виникає вираз “it’s up to you”, який не має аналогів у інших мовах і може бути перекладений лише описово – “якщо ви вважаєте за доцільне, можете це зробити, якщо ні – не робіть” [5: 52].

Концепт “особиста свобода” знаходить своє вираження у тому як виходець із Занзібару описує відношення до власності характерне для мешканців Нью-Йорка. *Ask Thea ... where she live with three friends, everyone go shopping separately, separately they cook their dinner, together they eat their separate food. ... In Zanzibar what one person have he have to share with everyone, that is good that is the right way –*

“ But then everyone have nothing, man! That is why I leave Zanzibar” [1: 107].

Висновки та перспективи. Проведений аналіз засвідчує, що, хоча, сформульовані ключові концепти англокультури відрізняються від концептів, що є базовими для британської та американської культур, їхній зв’язок легко простежується, особливо у випадку концептів “свобода”, “приватне життя”, “стриманість”. Щодо перспективи подальших досліджень, то варто зазначити, що даний аналіз проводився на матеріалі англійської мови, якою володіють в основному представники другого, зовнішнього кола, а тому в майбутньому доцільно проаналізувати засоби вираження концептів англокультури у мові представників третього кола.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Desai K. The Inheritance of Loss/ K. Desai – New York: Grove / Atlantic, Inc., 2006 – 357 p.
2. Hubler A. Understatements and Hedges in English/A. Hubler – (Pragmatics and Beyond IV.6.) Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1983 – 192 p.
3. Kachru B. Standards, codification and sociolinguistic realism: The English Language in the Outer Circle. In R. Quirk and H.D. Widdowson, eds. English in the World: Teaching and learning the Language and Literatures/ B.Kachru – Cambridge: Cambridge University Press, 1985 – 11-30 pp.
4. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik – Longman Group Limited, 1985 – 1779 p.
5. Wierzbicka A. Meaning and Culture/ A. Wierzbicka – Oxford: Oxford University Press, 2010 – 352 p.
6. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб / В.М. Манакін – К.: ВЦ “ Академія”, 2010 – 240 с.
7. Семенюк О.А. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О.А. Семенюк, В.Ю. Парашук – К.: ВЦ “ Академія”, 2010. – 240 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Дейчаківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історія англійської мови, теоретична граматики, проблеми перекладу, англійська лінгва франка.

УДК 811.112.2’42:82-7

ОТРАЖЕНИЕ НЕМЕЦКОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ В ЮМОРИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХОРСТА ЭВЕРСА

Лілія БУКРЕЄВА, Наталя ДІДЕНКО (Одеса, Україна)

У пропонованій статті досліджуються ментальні особливості німців через призму творчості Хорста Еверса. Встановлено, що автор використовує різновиди іронії, описуючи типові німецькі риси характеру. Досліджено види та засоби реалізації іронії у творах Хорста Еверса.

Ключові слова: ментальність, гумор, іронія, асиметричний дуалізм мовного знаку, комічне порівняння, гіпербола, літота, зевгма.

The present article is devoted to the research of mental peculiarities of the Germans in the Horst Evers's humorous works. The research results reveal that the author uses different kinds of irony in the description of the typical German qualities of the character. The types and methods of irony implementation in the works of the author are reviewed.

Key words: mentality, humor, irony, asymmetric duality of the linguistic sign, comic comparison, hyperbole, litotes, zeugma.

На протязі 20-го століття в силу складившихся обставин за німцями в Європі закріпились деякі стереотипи стосовно ментальних властивостей їх характеру. Вважається, що німці старанливі, законотурливі, бережливі, але при цьому дуже економні, надмірно педантичні, повністю позбавлені почуття гумору і при випадку здатні розв'язати війну.

Ганс Дитер Гельферт в своїй книжці «Was ist deutsch? Wie die Deutschen wurden?» розглядає складившіся в суспільстві стереотипи стосовно німецької ментальності і доводить, що тільки одна з характерних рис дійсно незмінна і по сей день притаманна німцям – це відсутність гумору [4: 169]. Що ж стосується старанливості, згідно останнім спостереженням німці набувають статус самої «лінивої нації» в світі. Робочих днів в році у німецьких громадян менше, ніж у більшості сусідів. Відпочинок в Німеччині один з найдовших в світі, охочіше інших німці подорожують і, крім того, достатньо рано забезпечуються виходом на пенсію.

Безропотно підкорення влади також давно не відчувається у німців в такій мірі, як прийнято вважати. Іноземці часто з іронією описують ситуації, коли німецький пішоход довго чекає зеленого світла світлофора. Однак це тільки трохи, що залишилося у німців від законотурливості. Крім того, в даному випадку, швидше спрацьовує інстинкт самозбереження, ніж страх бути штрафованим. Деяка вседозволеність спостерігається і в бажанні сучасного німця перевищити швидкість або розмалювати міські стіни в стилі графіті.

Не популярні в Німеччині і милітаризм. Ініціатори двох світових війн на сьогоднішній день не тільки пацифісти, але і труси, наприклад в очах американців, оскільки відмовилися підтримувати війну в Іраку. Крім того, військова служба в Німеччині все частіше витісняється громадянською і вважається більш шанованою серед німецької молоді. Сучасні німці відчувають значущий дискомфорт і навіть тривогу при згаданні про військові дії, вважаються сторонниками мирного врегулювання конфліктів і відкрито виступають за мир, визнаючи толерантність.

Якщо раніше німців можна було звинуватити в яскраво вираженому націоналізмі, то в післявоєнний час ця тенденція існує швидше в прихованій формі. Патріотизм не втрачений німецькою нацією тільки в стосовно футболу і спорту в цілому. Тільки во время олімпіад і футбольних чемпіонатів німців можна побачити дійсно сплоченими і патріотичними. На протязі багатьох десятиліть після війни на німців навішували ярлики фашистів і звинувачували в надмірному націоналізмі. Американці і французи безмірно горді своєю національною символікою, в Німеччині ж вона не займає такої важливої ролі в житті більшості німців. Вони все більше зайняті повсякденними побутовими справами. Крім того, німцям так старанливо нав'язувалося думка про те, що вони винуваті во всьому і перш за все в тому, що вони німці, що в Німеччині стало повністю не модно гордитися своєю національністю.

Що ж стосується п'ятого стереотипу – відсутності гумору у німців, це, на думку Ганса Дитера Гельферта, професора Берлінського університету імені Гумбольдта, незмінна складова німецької ментальності. В очах багатьох іноземців, перш за все британців, німецький гумор слабкий і не виразливий і його існування взагалі піддається сумніву [4]. По словам Гельферта, німцям з давніх часів притаманний такий званий «міський гумор» – «**Bürgerhumor**» з тенденцією до «анархічного протиставлення» – «**Widerborstigkeit**», яка у британців збереглася і по сей день. Во время тридцятирічної війни в Німеччині була втрачена міська культура і, разом з нею зник німецький міський гумор. Возроджений він був тільки в XVIII столітті, але вже в оновленій формі «**Staatsbürgerhumor**» [4: 170]. Далі і на протязі всієї книжки автор наголошує на тому, що «німецького гумору не існує як такого, утверждаючи при цьому, що це не радикальне заявлення, але трезва оцінка історичної правди» [4: 171]. Значить це, що лінгвіст і історик Гельферт сам собі протиставляє? Матіас Матуссек в своїй книжці «Wir Deutschen – warum uns die anderen gern haben können» звинувачує Гельферта в нелогічності його тверджень, з чим, визначено можна погодитися. Безумовно,

тридцатилетняя война, равно как и последующие две мировые повлияли на формирование и развитие немецкого юмора, но едва ли могли спровоцировать его полное отсутствие у немцев. Если подразумевать под юмором *готовность при помощи смеха снимать психическое напряжение*, то, без сомнения, такой юмор присущ любому народу. Поскольку смех и слёзы – это специфические человеческие реакции, связанные со способностью человеческого сознания дистанцироваться от самого себя и заменять реальные действия чем-то кажущимся. Животное в напряжённой ситуации способно лишь почувствовать опасность и попытаться её избежать. Человеку же свойственно снимать напряжение ещё и другим путём, через смех либо слёзы.

Интересным на наш взгляд является работа А.М. Фёдорова, в которой исследователь рассуждает о юморе как эффективном средстве преодоления кризисных состояний личности. Иными словами, юмор не что иное, как лекарство от боли, элемент самозащиты. Это отражение значимости объектов и ситуаций, действующих на личность в зависимости от потребностей субъекта. Важнейшее свойство юмора – *способность производить эмоциональное отстранение*. Другим значимым качеством юмора является *способность ослаблять напряжение*, как в структуре одной личности, так и в процессе межличностного взаимодействия [2]. Таким образом, приходим к выводу о том, что говорить об отсутствии немецкого юмора несправедливо и некорректно, поскольку в той или иной мере юмор присущ любой нации.

Глубинное понимание действия механизма юмора демонстрирует З. Фрейд, подчеркивая, что «шутка не главное, что создает юмор, она имеет ценность только как репетиция, главное – это *намерение*, которое осуществляет юмор, занимающийся то ли собственной особой, то ли другим человеком» [3: 282].

Существует мнение о том, что ирония не самая сильная сторона немцев и может легко быть воспринята как сарказм и издёвка. Действительно, немецкий юмор специфичен, не достаточно выразителен и очень проигрывает в переводе на другие языки. Однако, целесообразно отметить, что изучение немецкой художественной речи обнаруживает огромный пласт разнообразного юмора, пронизывающего всю немецкую действительность. Немцы с удовольствием смеются над бытовыми ситуациями, пародируют политиков, подтрунивают друг над другом, особенно, если речь идёт об особенностях характера соседей по федеральной земле, а также способны иронизировать по поводу своих недостатков.

Выражение иронии непосредственно связано с уникальным свойством языка, названным С.О. Карцевским асимметричным дуализмом языкового знака [1:85]. На уровне лексики эта закономерность проявляется в наличии у слова потенциального и актуального, узуального и окказионального значений. Поэтому любое слово можно считать семантически двуплановой единицей. В случае иронии между указанными значениями возникают отношения рассогласования, несоответствия, конфликта, оформляющие ее имманентный признак – парадоксальность. Кроме того, принцип семантической двуплановости служит основой для эмоционально-оценочного употребления лексических единиц. Он обеспечивает манифестацию другого специфического признака иронии – критической направленности, проявляющейся в критически насмешливом отношении адресанта к изображаемым лицам и событиям.

В данной статье *объектом* лингвистического анализа являются рассказы Хорста Эверса из сборников «Gefühltes Wissen» (2004) и «Vom Mentalen her quasi Weltmeister» (2014), а в качестве *предмета* исследования рассматривается ирония и механизмы её реализации в произведениях автора.

Цель данной статьи заключается в исследовании ментальных особенностей немцев сквозь призму творчества Хорста Эверса.

Отношение немцев к работе можно назвать образцовым. Прежде всего, они трудолюбивы. Ежедневно выполняя одну и ту же операцию, не зависимо от ее сложности, немец никогда не станет сомневаться в ее целесообразности. О немецкой пунктуальности также ходят легенды. Немцы никогда не позволяют себе опаздывать, так как считают это крайне неуважительным.

Немцы – нация, отличающаяся логическим подходом ко всему. Это касается как работы, так и личной жизни. Необдуманном поступкам здесь места нет. Так, Хорст Эверс в своём сборнике «Vom Mentalen her quasi Weltmeister» иронично повествует о том, что в мире существует лишь один народ, перед которым логика пасует – и это немцы: «*Wenn der Deutsche sich mit der Logik anlegt, ist er meistens Sieger. Nur ich nicht. Man sagt, es gibt nur ein Volk auf dieser Welt, vor dem die Logik wirklich existenzielle Angst hat: nämlich den Deutschen*» (2:265).

Также у немцев гипертрофированное чувство порядка. Они крайне дисциплинированы и педантичны. К своим обязанностям относятся очень ответственно, и выполняют с огромной щепетильностью. Для них неприемлемо делать «на глазок». Все должно соответствовать инструкциям, планам, чертежам и т.д. Правильность в таком подходе подтверждает знаменитое немецкое качество: «*In Deutschland ist es überall sehr sauber und gepflegt. Sollte es irgendwo mal nicht so sauber sein, betrachtet der Deutsche das als Beleg dafür, dass er das doch schon viel lockerer geworden ist*» (2:261-262).

Иронизирует Эверс и над тем, что немцы высокомерно позволяют считать себя самыми талантливыми и преуспевающими в мире: «*Die Deutschen haben praktisch alles erfunden, alles gedacht und auch alles geschrieben, was so irgendwie von Belang ist. ...und sogar das, was nicht von Belang ist*» (2:265). Немцы практически всё что необходимо, изобрели, выдумали, написали и даже то, в чём нет особой необходимости.

Несмотря на то, что немцы очень славятся своей чистоплотностью, они часто иронизируют по поводу справления нужды. Нарочитое и подробное описание немцем своих физиологических потребностей, чрезмерное употребление такой лексики как: «*Scheisse, Mist, Dreck*» является абсолютной нормой, а табуированные темы «совокупления и физиологии» зачастую становятся в Германии излюбленным объектом для шуток и издёвок. В рассказе Хорста Эверса «*Innere Sicherheit*» описывается весьма неловкая для героя ситуация, когда сидя на унитазе, он вынужден открыть двери вооружённой охране, подозревающей его в терроризме: «*Security! Open the door immediately!!! Ich öffnete die Tür und sah drei bewaffnete Männer, zwei davon mit der Waffe im Anschlag. In diesem Moment lernte ich, dass die Redensart «sich vor Angst in die Hose machen» nicht nur eine Redensart ist. Gott sei Dank saß ich ja schon auf der Toilette. Tatsächlich leerten sich beim Anblick der beiden auf mich gerichteten Waffen Darmtrakt und Blase so schnell, unkompliziert und grundlegend aus, dass bei aller Angst auch ein gewisses Glücksgefühl nicht ausblieb*» (1:118).

Не обходит вниманием автор и чрезмерную немецкую бережливость. Безусловно, это немецкое качество весьма благотворно влияет на развитие экономики всей страны и каждой семьи в частности. Однако то, что немцам кажется нормой и добродетелью, для иностранцев становится объектом насмешек. Самокритичному Хорсту Эверсу удаётся посмотреть на себя и своих соотечественников со стороны. Так, в своём рассказе «*Die Zeit heilt alle Wunden*» – «Время лечит раны» автор не без удовольствия высмеивает немецкую скупость. С целью сэкономить на ремонте, неисправного кофе-автомата, который постоянно ошпаривает горячим паром покупателей, его устанавливают в здании больницы, сокращая тем самым путь пострадавших к месту оказания помощи: «*Ach, mit diesem Automaten ist immer irgendwas. Dauernd kaputt. Früher stand der ja im Rathaus, aber weil sich da immer wieder Leute die Hände dran verbrüht haben, haben wir ihn dann direkt in die Notaufnahme gestellt. Spart einen Weg*» (1:29).

В следующем примере иронический смысл возникает вследствие сильного преувеличения. «*Obwohl es unheimlich viel zu trinken gab und alles umsonst war, war kein einziger der Besucher betrunken, also außer mir. Freibier, und kein einziger ist betrunken, das ist Reichtum*» (1:40). Здесь объектом авторской иронии также становится пресловутая немецкая скупость. Автор намекает на то, что любой немец с огромным удовольствием выпьет за чужой счёт, но если немцев угощают «бесплатным пивом» – «*viel Bier*», а они трезвы – «*kein einziger ist betrunken*», это, безусловно, очень богатые немцы.

Иронизирует Хорст Эверс и над привычками в своей собственной семье, описывая слишком трепетное отношение своей матери к дорогому столовому серебру: «*Mitte der 70er Jahre haben meine Eltern ein superteures Silberbesteck gekauft. Für besonders festliche Feste. Allerdings waren die Feste seitdem nie festlich genug, um es auch einmal zu benutzen*» (1:47). Серебро мама берегла для особо торжественных случаев – «*besonders festliche Feste*», однако ни один праздник так и не был достаточно торжественным – «*nie festlich genug*».

Сложно представить себе немца, который не гордился бы своей Родиной. Гордиться родными местами – естественная потребность человека, но живописность Саксонии, равно как и её архитектура явно уступают другим регионам Германии. Описание красоты родной Саксонии является сложновыполнимой задачей, поскольку автор прекрасно понимает, что красотой его родная местность не отличается: «*Die Schönheit Niedersachsens zu beschreiben, das is wirklich ein gewaltiges, hochkompliziertes Projekt. Aber Niedersachsen, das is eher so ne gefühlte Schönheit*» (1:47)....«*Schönheit der völligen Energielosigkeit*» (1:48). Сколько бы рассказчик не пытался воспеть родную Саксонию, ему это нисколько не удавалось, и, в конце концов, он вынужден был признаться, что это вообще непосильная задача и неосуществимый проект – «*ein*

hochkompliziertes Projekt». После перечисления довольно неудачных достоинств своей родной местности, повествователю наконец-то удаётся охарактеризовать изюминку этого края. Саксония, по словам автора, славится «красотой ничегонепроисходящего» – «*Schönheit der Energielosigkeit*». Полное отсутствие каких-либо *событий, деятельности, движения*: «*Ereignislosigkeit*» антоним негативно окрашенного слова «*Hektik*» – суета. Иронический смысл возникает благодаря тому, что негативно окрашенная лексема «*Ereignislosigkeit*» – в сочетании со словом «*Schönheit*» в контексте высказывания приобретает якобы положительное значение.

Иронизирует Хорст Эверс и над пресловутым немецким бюрократизмом. В рассказе «*Freiheitsberaubung*» автор описывает ситуацию, в которой человек накануне Рождества застревает по вине дорожной службы на станции неподалёку от Брауншвейга. В отчаянии он звонит в полицию с целью подать жалобу на дорожную службу и просьбой предоставить транспорт, чтобы выбраться из захолустья: *In der Polizei hat man ihm nämlich gesagt: «Anzeige wegen Freiheitsberaubung geht telefonisch nicht, da müssen Sie schon persönlich vorbeikommen» (1:109)*. Однако в полиции Брауншвейга существует предписание принимать такого рода жалобы только лично. Здесь высмеивается слепое следование абсурдным законам и нежелание вникать в проблемы пострадавших.

Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что ирония Хорста Эверса направлена главным образом на особенности немецкой ментальности и отражает его отношение к ним. С помощью таблицы продемонстрируем примеры иронии и способы её вербальной репрезентации в произведениях исследуемого автора.

МЕХАНИЗМЫ СОЗДАНИЯ ИРОНИЧЕСКОГО ЭФФЕКТА
В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХОРСТА ЭВЕРСА

Название рассказа	Вербальная репрезентация	Способ вербальной репрезентации
<i>Ein herrlicher Tag (Die Spinne)</i>	«Gibt es einen traurigeren Anblick als eine <u>verbitterte, depressive</u> Spinne in der Küche?» (1:9).	<i>персонификация</i>
<i>Wissenschaft, Forschung und anderer Aberglaube.</i>	«Wissenschaft, Forschung und anderer <u>Aberglaube</u> » (1:10).	<i>зевзма</i>
<i>Was anders ist</i>	«In alkoholseiger <u>Spendierlaune</u> habe ich Blumen bis an den Rand des <u>Ertrinkens</u> begossen» (1:13).	<i>преувеличение</i>
<i>Der tiefere Sinn des Mathematikunterrichts</i>	«Die Mathematik ist <u>die Ursuppe</u> allen Denkens» (1:20).	<i>литота</i>
<i>Innere Sicherheit</i>	«Beim Anblick <u>der beiden auf mich gerichteten Waffen</u> leerten sich Darmtrakt und Blase so schnell aus» (1:118).	<i>анаколупф</i>
<i>Was die Kunst uns über das Leben lehrt</i>	«Mitte der 70er Jahre haben meine Eltern ein <u>superteures Silberbesteck</u> gekauft. Für besonders <u>festliche Feste</u> » (1:41).	<i>тавтология</i>
<i>Schuld und Sühne</i>	«... Schleppe mich traurig zum Rheinufer, wringe meinen Pullover aus und beobachte, <u>wie der Pegel des Rheins ein gutes Stück steigt</u> » (1:77).	<i>преувеличение</i>
<i>Gott klingelt</i>	«Speziell die Glaubensgemeinschaft der Zeugen Jehovas wird – wegen ihres großen und effektiven Haustürberatungsnetzes – stark von den Kommunikationsunternehmen umworben» (1:98).	<i>комическое сравнение</i>

Актуальным средством создания иронии в художественных произведениях Хорста Эверса является **персонификация**. Так, в рассказе «*Ein herrlicher Tag*» обычного паука, обитающего на

кухне, автор наделяє здатністю испытывать горечь, отчаяние и глубокую депрессию: «*Gibt es einen traurigeren Anblick als eine verbitterte, depressive Spinne in der Küche?*» (1:9).

Используя стилистический приём **зевгмы**, автор перечисляет в одном синонимическом ряду «*Wissenschaft, Forschung und Aberglaube*», демонстрируя тем самым своё ироническое отношение к таким серьёзным видам деятельности как наука, прогресс, исследование и считает их не более, чем предрассудками: «*Wissenschaft, Forschung und anderer Aberglaube*» (10).

Приём увеличения степени качества до абсурдного также является важным способом создания иронического смысла в рассказах Хорста Эверса. Эффект от использования гиперболы тем сильнее, чем больше увеличение степени качества. Так, в рассказе «*Was anders ist*» высмеивается человеческое тщеславие, которое часто проявляется, когда человек пьян и перестаёт себя контролировать: «*In alkoholseliger Spendierlaune habe ich Blumen bis an den Rand des Ertrinkens begossen...*» (1:13).

В рассказе «*Schuld und Sühne*» иронический смысл достигается автором за счёт сильного преувеличения: «*...schleppe mich traurig zum Rheinufer, wringe meinen Pullover aus und beobachte, wie der Pegel des Rheins ein gutes Stück steigt. Ich muss etwas unternehmen, will nicht für das nächste Rheinhochwasser verantwortlich sein*» (1:77). Выжатый свитер повышает уровень воды в Рейне.

Частое использование автором комических **сравнений** также является характерным способом создания иронической модальности. Так, в рассказе «*Gott klingelt*» автор сравнивает навязчивых работников службы телекоммуникации с проповедниками Свидетелей Иеговы:

- «*Guten Tag, ich bin Ihr Gebietsbeauftragter Kommunikation. Haben Sie einen Moment Zeit?*

- *Ääh, nein?*

- *Ich bin beauftragt, mit Ihnen über Ihre Telefonrechnung zu sprechen.*

- *Von wem beauftragt?*

- *Gott!*

- *Gott interessiert sich für meine Telefonrechnung?*

- *Gott interessiert sich für alles.*

- *Ach so. Und hat Gott denn keine anderen Probleme als meine Telefonrechnung?*

- *Natürlich, deshalb hat er ja auch mich und die Firma Arcor beauftragt.»*

Созданию иронического эффекта служит в данном примере и собственно ирония. Хорошо отлаженный Свидетелями Иеговы эффективный и всеохватывающий метод убеждения с успехом перенимают работники сферы телекоммуникаций и заметно превосходят своих предшественников.

Анализируя произведения Хорста Эверса, приходим к выводу о том, что ирония у Хорста Эверса мягкая, аполитичная и позволяет глубже понять некоторые черты характера, свойственные немецкому менталитету. Главным образом автор иронизирует над такими типичными немецкими чертами характера как: экономность, пунктуальность, законопослушность, бережливость, скупость, чрезмерный бюрократизм, педантизм. При описании ментальных особенностей немцев Хорст Эверс использует в своих произведениях такие механизмы создания иронического эффекта, как: комическое сравнение, персонификацию, гиперболу, литоту, анаколупф, тавтологию. Перспективным, на наш взгляд, является исследование немецких ментальных свойств характера в немецких телешоу.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Карцевский С. О. Об асимметричном дуализме лингвистического знака / С. О. Карцевский // В. А. Звегинцев (сост.). История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II. – М.: Просвещение, 1965. – С. 85-90.
2. Фёдоров А.М. Генетические свойства юмора как эффективное средство преодоления кризисных состояний личности – Режим доступа: /neuro/neuro_sys/laughter/laughter6.php
3. Фрейд З. Художник и фантазирование: Пер. с нем. М.: «Республика», 1995. – С. 282.
4. Hans Dieter Gelfert Was ist deutsch? Wie die Deutschen wurden, was sie sind/ Taschenbuch Verlag C.H. Beck, München, 2005. – S. 211.
5. Matthias Matussek Wir Deutschen – Warum uns die anderen gern haben können/ 1. Auflage S. Fischer Taschenbuch Verlag Frankfurt/M., 2006. – S. 352.
6. ИСТОЧНИКИ
7. Evers Horst Gefühles Wissen/ Horst Evers/ Rowohlt Taschenbuch Verlag., Hamburg, 2013. – S. 157.
8. Evers Horst Vom Mentalen her quasi Weltmeister / Horst Evers/ Rowohlt Verlag., Berlin, 2013. – S. 269.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Лілія Букрєєва – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Одеського Національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: проблеми перекладу, лінгвостилістика.

Наталія Діденко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвостилістика.

УДК: 81-115'161.2'111

ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА ЯК ОБРАЗНА ОЗНАКА

Крістіна ГОЛОВЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена дослідженню образного аспекту внутрішньої форми слова у лінгвістиці.

Ключові слова: внутрішня форма слова, образ, оцінка, мовна свідомість, національно-культурна інформація, контекст.

The article is devoted to the investigation of the figurative aspect of the inner word form in linguistics.

Key words: inner word form, image, evaluation, linguistic consciousness, national cultural information, context.

Учення про внутрішню форму слова (ВФС) у лінгвістиці вперше ґрунтовно розробив український мовознавець О. О. Потебня. Словосполучення *внутрішня форма* започатковано від перекладу терміна німецького філолога В. Гумбольдта *innere Sprachform*, однак у змістовому плані мова йде про різні речі: В. Гумбольдт розрізняє зовнішню й внутрішню форми мови, під останньою він має на увазі свого роду свідчення “духу народу”, який покладено в її будову [4]. Розвиваючи погляди В. Гумбольдта, О. О. Потебня розглядав мову як активний процес, що пояснює ставлення людини до оточуючого світу. На його погляд це можливо за рахунок зв'язку мови й думки – пізнання дійсності, яке реалізується через слово – одиницю мови, що складається із звукової частини, внутрішньої форми (ВФ) й значення [10: 340]. У працях ученого немає єдиного визначення ВФС, а представлено майже п'ятдесят назв на позначення цього поняття. Серед них – найближче етимологічне значення, власне значення слова, власний зміст слова, представлення, зміст образу, одна з ознак, яка домінує над іншими, знак, знак знака, символ відомого змісту, образ образу, єдиний об'єктивний зміст слова, знак значення, внутрішній знак значення.

З часів О.О. Потебні категорія ВФС не втрачає своєї актуальності. У лінгвістиці дослідники виокремлюють такі її аспекти: онемасіологічний, семасіологічний, номінативний, мотиваційний, інтерпарадигмальний, когнітивний. У даній статті мова піде про ще один аспект ВФС – образний, який полягає в дослідженні образного та оцінного елементів у значенні слова. Зокрема, О. О. Потебня називає ВФ образом образу, а не образом у всій його повноті й цілості [9: 130]. На думку вченого, ВФ не відбиває сукупності, єдності багатьох різних ознак денотата, а лише одну з них, ту, що інтегрує образ, репрезентує його в слові. Вибір та фіксація ознаки найменування можливі лише завдяки здатності людини до мовної свідомості або до так званого лінгвокреативного мислення. Цей тип мислення забезпечує зв'язок концептуальної картини світу, у формуванні якої беруть участь і невербальні типи мислення, з мовною.

Образний аспект ВФС входить до кола наукових інтересів В. Виноградова, який вказує на її залежність від мовносистемних і культурних чинників. “ВФС, образ, що лежить в основі значення чи вживання слова, може розумітися лише на фоні тієї матеріальної і духовної культури, тієї системи мови, у контексті якої виникло або перетворювалось це слово чи сполучення слів” [3: 20]. У цьому сенсі особливий інтерес становлять випадки незбігу ВФС, коли той самий предмет в одній мові позначається словом із однією ВФ, в іншій – другою. Наприклад, значення того, хто підтримує порядок на подвір'ї передається в укр. *двірник*, англ. *yard-keeper* (досл. ‘доглядач двору’), нім. *Hauswart* (досл. ‘вартовий дому’).

Своєрідне об'єднання образу як особливого чуттєво-розумового відтворення предмета і ВФ як тієї ознаки, що репрезентує цей предмет і його образ, спостерігаємо також у Т. Р. Кияка, який розглядає цю форму як “розумовий інтеріоризований образ, що потенційно абстрагує і відображає у вигляді аперцепційного представлення одну чи кілька суттєвих ознак денотата, які викликаються й фіксуються в пам'яті носія мови морфемною структурою слова чи виразу” [5: 98]. Фактично вказане визначення стосується як образу (саме він становить собою сукупність часто суттєвих ознак денотата й узагальнює, абстрагує їх, становлячи собою перехід від сприйняття, уявлення до поняття), так і ВФ, як однієї з ознак, що творять образ, яка може бути й несуттєвою, або такою, що впадає в очі, прагматично зумовленою, наприклад, у назві *дев'ятуха* (гречка, посіяна на 9-ому тижні після Паски).

За Р. Стефурак, ВФС мінімально чи повністю експлікує в номінації образ, покладений в основу лексичної одиниці за допомогою уявлень, асоціацій реципієнта. Вона є тим “моментом” смислу, що поєднує мисленнєві та вербальні координати значення лексеми і базується на її асоціативно-образному потенціалі [12: 112]. У лінгвістичній літературі можна зустріти різні думки з приводу імпліцитної / експліцитної природи ВФС. Імпліцитні ВФ представлені, як правило, простими словами, що належать у своїй більшості до первинної лексики. Похідні одиниці мають в основному експліцитну ВФ, вони ніби підказують своїм складом, структурними особливостями єдину ВФ, що претендує на спільність для всіх комунікантів.

У концепції семантичної будови слова Й. А. Стерніна, образ кваліфікується як вияв імпліцитності. Він є емпіричним компонентом значення, включає найхарактерніші, сприйняті чуттєво особливості позначуваного предмета. Цей макрокомпонент словесних значень є прихованим, але саме з нього черпаються ознаки ВФС [11: 74]. Емпіричний образ предмета складається з відображення його окремих ознак. Ознаки предмета, які сприймаються органами чуття, можуть відображатись у значенні слова не лише в чуттєвій, а також у раціональній формі – вони можуть бути концептуалізовані, тобто узагальнені до рівня утворення поняття, та названі. Такі поняття входять у денотативний компонент значення слова як денотативні семи [11: 83].

Більшість фразеологів пов'язують ВФ з тим чуттєвим образом, на основі якого вона виникає. Так, О. В. Кунін вважає, що ВФ фраземи – це “мотивувальна образність, заснована на дериваційних зв'язках його значення із значенням прототипу” [7: 149]. А. М. Баранов та Д. О. Добровольський з позицій когнітивної лінгвістики вказують, що “ВФ (фразеологізму) являє собою єдність власне лінгвістичного та когнітивного. ... Закріплена в ідіомі інтерпретація образу культурно залежна” [2: 222]. В. М. Телія розуміє ВФ як “спосіб організації значення ідіоми”, пов'язаний з мотивацією її семантики та образною складовою [13: 13]. На її думку, в основі значення ФО лежить образ, адекватний можливому стану речей у реальному світі, або неадекватний дійсності, приналежний її ірреальному уявленню, причому цей образ складає сутність ВФ звороту. З образністю пов'язує цю ознаку фразем й Т. З. Черданцева: “ВФ ідіоми виявляється носієм образної основи ідіоми” [14: 77].

У початковому термінологічному розгляді образ може тлумачитись двояким чином: по-перше, у тому конкретному значенні слова, що й зображення, символ або подоба, тобто як форма з невизначеним змістом, по-друге, у тому абстрактному значенні, в якому він тлумачиться як уявлення про щось існуюче в реальному світі або ж у суб'єктивному, уявному, тобто як визначена форма. О. А. Юріна у своїх дослідженнях, присвячених образності, послідовно розрізняє “образ 1” – первинний перцептивний образ та “образ 2” – вторинний асоціативний, або чуттєво-ментальний образ [6: 13–15]. Первинний перцептивний образ є результатом пізнавальної діяльності людини. На першому етапі в його творенні беруть участь всі органи чуття, передаючи у мозок інформацію про зовнішній вигляд предмета (колір, розмір, форму тощо), про тактильні відчуття від контакту з ним (характер поверхні, його вага, температура), про звуки та запахи, з ним пов'язані. На другому етапі пізнання предмета відбувається фіксація (запам'ятовування) цих вражень та їх когнітивне опрацювання, що дозволяє відтворити образ у пам'яті за відсутності самого предмета. Внаслідок цих ментальних процесів у свідомості з'являється образ – узагальнена, позбавлена деяких конкретних ознак, однак достатньою мірою адекватна сприйнятому предмету ментальна картинка, яка частково зберігає його перцептивні ознаки.

На думку Н. Д. Арутюнової, образ – “категорія свідомості” і формується сприйняттям, пам'яттю і фантазією [1: 121]. Адекватні образи виникають спонтанно, вони самі собою складаються у свідомості людини, хоча це не в усьому поширюється на власне художні образи. Зрозуміло, що в сфері мистецтва частка спрямованості на свідоме творення словесних образів зростає, хоча, з іншого боку, тут особливо яскраво простежується роль і підсвідомого, і фантазування. Як стверджує згадана дослідниця, “віддалення образу від дійсності відбувається не тільки під тиском суб'єктивної оцінки, але і тому, що образ може фіксувати не одне окреме враження, не один “кадр”, а деяке узагальнення, нагромаджений досвід, сукупність даних, які можуть виявитися суперечливими” [1: 125].

Дослідження образного аспекту ВФС дає змогу вивчати когнітивні механізми номінацій різних мов. У цьому сенсі важливим уявляється питання про спосіб представлення різних ознак (форма, колір, структура, розташування в просторі, місцезнаходження, часові ознаки, призначення чи функція, устрій, характер застосування) у ВФС. Новий предмет чи явище кваліфікується за його ознаками, внаслідок чого найменування нерідко є закріпленим у конкретній мові результатом суб'єктивного підходу до позначуваних понять чи явищ дійсності.

Так, задня частина літака асоціюється з образом *хвоста* (в англ. *tail*), а людина, яка сліпо наслідує чужі звички, вчинки – з *мавпою* (в англ. *monkey*). Приклади такого типу є свідченням єдності лінгво-семіотичних моделей, що покладено в основу людських мов. Внутрішня форма мовних одиниць матеріалізує цю єдність і разом з тим виражає відмінності вербалізації загальної мовної тотожності, що є проявом специфіки національного світобачення [8: 25]. Наприклад, українському слову *билина* притаманна конотація бідності, самотності, в англійському *blade of grass* подібне значення відсутнє. Англійське *pumpkin* асоціюється із кмітливою дитиною, тоді як українському слову *гарбуз* таке уявлення не притаманне. Цікавими можуть стати результати зіставлень слів в різних мовах, що виражають тотожні поняття, але мають відмінну ВФ. Так, передня частина корабля в укр. мові має назву *носа* – в англ. *bow* (лука), одна зі складових деталей циркуля в укр. *ніжка* – в англ. *arm* (рука), частина ріки в укр. *рукав* – в англ. *branch* (гілка). Аналогічно цікавими в цьому аспекті є метафоричні словосполучення. Зіставляючи ВФС на позначення тотожних понять, виявляємо, що англійському вислову *train of thought*, образно-асоціативним мотивом для створення якого став образ потяга, відповідає укр. *хід думок*, англ. *spark of hope* (досл. ‘іскра / спалах надії’) перекликається з укр. *промінь надії*, англ. *seed of success* (досл. ‘насінина успіху’) – із укр. *доля успіху*, англ. *long purse* (досл. ‘довгий гаманець’) відповідає укр. *товстий гаманець*. Тож, встановлюючи кореляцію між екстралінгвальним знанням та власне мовним знаком, номінація пов’язує світ дійсності, відображений у свідомості мовця, зі світом мови. “Сліди” цієї кореляції містить ВФ номінації.

Вивчення образного аспекту ВФС також тісно пов’язано із вираженням оцінки позначуваного явища з боку номінатора, що передусім виявляється у виділенні релевантних для створення назви реально властивих або приписаних творчою уявою людини ознак предмета. Так, номінація *гострий зір* оцінює здатність точного зорового сприйняття за рахунок образно-асоціативного комплексу “так ніби проникати вістрям усередину чогось”, *солодкий голос* – описує приємний голосовий тон за рахунок образно-асоціативного комплексу “так ніби куштувати щось приємне на смак”. У даному випадку звичайний носій мови, який виступає творцем імен, представляє собою як суб’єкта, практичне й теоретичне мислення якого про світ підпорядковане законам логіки, так і суб’єкта, котрий створює образ фрагменту світу, в якому, як і в кожному образі, домінує його художнє бачення. Реалізація гами відчуттів суб’єкта тісно пов’язана з тим знанням, що дозволяє мовцеві брати на себе пріоритетну роль у певній життєвій ситуації. На реальний світ накладається сітка цінностей окремої людини, а також система цінностей соціуму. Оцінна картина світу соціуму є основною і виступає як своєрідна точка відліку, щодо якої визначаються інші оцінні картини світу.

Важливо наголосити на тому, що відображені в оцінці елементи належать не тільки мові, але й культурі, тобто мають не тільки мовний, але й своєрідний позамовний вимір. У цьому сенсі лексичні корпуси мов можна вважати своєрідними модально-аксіологічними парадигмами, в яких віддзеркалюються уявлення того чи того соціуму, що ґрунтуються на властивих йому національних, соціальних, культурних, релігійних стандартах оцінювання. Наприклад, лише українській мові притаманні номінації – *чайка* (пестливе називання дівчини), *луна* (що-небудь фальшиве, підроблене), *бандура* (громіздкий предмет), англійській – *shrew* (‘землерийка’ – сварлива жінка), *weasel* (‘горностаї’ – донощик, підглядач, підлабузник), *pickle* (‘маринад’ – неприємна ситуація). Відмінні асоціативні ряди символізованих лексем зорієнтовані на національно-культурні стереотипи, тож є особливо цінними для лінгвокогнітивного аналізу, що дозволяє провести паралелі між особливостями ВФ та характером і змістом національно-культурної інформації.

Особливості ВФС інколи важко з’ясувати за допомогою власне лінгвістичного аналізу, адже вона реалізується у певних лінгвальних фактах, зокрема, при образному вживанні слів. Це вживання стосується фактів такого зрушення в лексичній семантиці, при якому виразно простежується її двоплановість – одночасне співіснування прямого значення й нових семантичних елементів. Подібна двоплановість, яка характерна для художнього мовлення, підтримується контекстом. За визначенням О. О. Потебні, образна сутність слова найповніше розкривається в художньому творі, де його внутрішній зміст набуває гнучкості, варіантності, починає жити особливим життям, поєднуючи старі й нові уявлення, наповнюючи їх новим смислом і завдяки цьому створюючи новий образ. Якщо прийняти беззаперечно точку зору О. О. Потебні, то вийде, що слово в кожному реченні має основне, стрижневе значення, у кожному індивідуальному акті його вживання є абсолютно неповторним. Та незалежно від контексту і конкретних обставин уживання слова, суспільна

мовна практика визначає певне коло функціонувань слова й цим закріплює його константність. Образи складають основний зміст пам'яті, а мовлення відіграє важливу роль у збереженні, відтворенні та формуванні образності. Чим вдаліше підібране слово, тим точніше воно фіксує сутність предмета, тим повніше та яскравіше постає його образ.

Таким чином, особливо значущим для розуміння образної сутності слова є вчення про ВФ. Як першообраз, перенесений у слово, ВФ базується на його складниках як виразниках якісно своєрідної семантики, є не тільки відображенням предмета, але й наслідком його осмислення, пов'язаного з чуттєвим реагуванням на реалію, творчою уявою суб'єкта пізнання. Дослідження образного аспекту ВФС дає змогу вивчати когнітивні та оцінні механізми номінацій різних мов, інформуючи тим самим про особливості функціонування слова в мовознавчому, когнітивному, культурологічному аспектах. За своєю сутністю ВФС виступає складною, вагомою категорією, що найповніше розкривається в контексті. Проте, у ньому чи поза ним, вона має вагоме значення для лінгвістичного аналізу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Яз. рус. культуры, 1999. – 896 с.
2. Баранов А. Н. Внутренняя форма идиом и проблема толкования / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Известия АН. Сер. лит. и яз. – М.: АН СССР, 1998. – Т. 57. – № 1. – С. 36–44.
3. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М., 1972. – 614 с.
4. Гумбольдт Вильгельм фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.
5. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц / Т. Р. Кияк. – Львов: Вища школа, 1988. – 164 с.
6. Культурология. XX век: Энциклопедия в 2-х т / [ред. С. Я. Левит]. – С.-Петербург: Университетская книга, 1998. – Т. 2. – 446 с.
7. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М., 1986. – 336 с.
8. Манакін В. М. Особливості внутрішньої форми слова в аспектах зіставного мовознавства / В. М. Манакін // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Філологічні науки. – 2013. – Кн. 3. – С. 21–27.
9. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М.: Правда, 1989. – 622 с.
10. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
11. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи / И. А. Стернин. – Воронеж, 1985. – 170 с.
12. Стефурак Р. І. Внутрішня форма слова-образу СВІТ у художньому тексті В. Стефаніка / Р. І. Стефурак // Вісник Прикарпатського Університету. Філологія (літературознавство). – Івано-Франківськ. – 2008. – Вип. 17–18. – С. 112–115.
13. Телия В. Н. Семантика идиом в функционально-параметрическом отображении / В. Н. Телия // Фразеография в Машинном фонде русского языка. – М.: Наука, 1990. – С. 32–47.
14. Черданцева Т. З. Мотивационный макрокомпонент идиомы и параметр денотации / Т. З. Черданцева // Фразеография в Машинном фонде русского языка. – М.: Наука, 1990. – С. 73–80.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Головенко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: картини світу в аспектах лінгвокультурології, лінгвокогнітивістики та етнолінгвістики.

УДК 811.133.1'373.7:392

КАРИТАТИВНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ КОХАННЯ У ФОЛЬКЛОРНО-МАГІЧНИХ КАРТИНАХ СВІТУ УКРАЇНСЬКИХ, АНГЛІЙСЬКИХ ТА ФРАНЦУЗЬКИХ ЛЮБОВНИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Катерина КІРЕЄНКО (Луганськ, Україна)

У статті розглянуто українські, англійські та французькі любовні замовляння з точки зору когнітивної лінгвістики з метою дослідження репрезентації в них концепту КОХАННЯ. Увагу зосереджено на аналізі каритативних ознак концепту КОХАННЯ в українській, англійській та французькій фольклорно-магічних картинах світу, встановлено їх кількість та відсоткову вагомість у структурі дослідженого концепту. Виокремлено такі особливості фольклорно-магічної картини світу як формальність фольклорної лексики, широка парадигматичність і узагальненість семантики фольклорного слова, семіотичність слова у фольклорі, персоніфікація, суміжність, аналогія.

Ключові слова: загальне мовознавство, когнітивна лінгвістика, концептуальний аналіз, концепт, картина світу, фольклор, магія, замовляння.

The author of the article analyzes Ukrainian, English and French love spells from the perspective of cognitive linguistics in order to study the representation of the concept LOVE in them. Attention is focused on the analysis of those characteristics of the concept LOVE that represent care in Ukrainian, English and French folklore-magic world view. The number and percentage weight of each characteristic in the structure of the studied concept are determined as well as such features of a folklore-magic world view as formality of folklore

vocabulary, broad paradigmatics and generalization of semantics of a folklore word, semiotic nature of the folklore word, personification, contiguity, analogy.

Key words: *general linguistics, cognitive linguistics, conceptual analysis, concept, world view, folklore, magic, spells.*

Антропоцентричний та функціональний принципи сучасної лінгвістики передбачають погляд на мовні факти з позиції носія мови, що зумовлює зосередження уваги на структурі мовлення (мовленнєвого акту) і способах спілкування, дослідженні мови у зв'язку з виконуваною нею соціальною функцією. Загальне посилення інтересу до магії як культурного феномена, до магичної практики різних народів, зокрема й до магії вербальної, вимагає осмислення специфіки функціонування мови в цій сфері народного життя. У зв'язку з цим актуальним є аналіз замовлянь як текстів, що функціонують у сакральній сфері буття народу, виявляють різні аспекти реалізації магичної функції мови, репрезентують своєрідну картину світу, оскільки вони є продуктом особливої світоглядної системи. На сьогоднішній день дослідження замовлянь реалізовано в кількох напрямках: реконструкції первинного ритуально-міфологічного змісту замовлянь (Л. Е. Гарнер, Ф. Грендон, Дж. Греттен, Е. Доббі, О. М. Єлеонська, Ч. Зінгер, М. Кемерон, О. Кокейн, Б. К. Малиновський, В. Мансікка, Г. Стормз, В. М. Топоров, Л. Уестон, А. Фолі, О. О. Черепанова та ін.); їхньої семантики та синтактики (А. Беттс, С. Гауер, Ф. Голтон, А. Дукерт, М. Нельсон, Е.В. Померанцева, С.М. Толстая, Г. Чікерінг, О.В. Юдін); зв'язку з медичною практикою (А. ван Аредалл, М. Кемерон, О. Кокейн, М. Лівінгстоун, І. Ю. Черепанова) [2: 1]. **Актуальність** статті зумовлено відсутністю праць, у яких українські, англійські та французькі любовні замовляння було б проаналізовано у зіставному аспекті під кутом зору когнітивної лінгвістики з метою дослідження репрезентації в них концепту КОХАННЯ. Пропонована розвідка є частиною комплексного лінгвістичного дослідження і має на меті виявити каритативні ознаки концепту КОХАННЯ в українській, англійській та французькій фольклорно-магічних картинах світу. **Об'єктом** вивчення є тексти любовних замовлянь української, англійської та французької вербальних магічних традицій. **Предмет дослідження** – вербалізація каритативних ознак концепту КОХАННЯ в українській, англійській та французькій фольклорно-магічних картинах світу. **Матеріалом** дослідження слугують збірники українських замовлянь, упорядковані М. Г. Василенком, Т. М. Шевчуком (1991), О. М. Таланчук (1992), М. Н. Москаленком (1993), В. П. Фісуном (1998); збірники англійських замовлянь, упорядковані D. Zimmermann, K. A. Gleason (2000), G. Dunwich (2001), C. Eason (2001), M. Johnstone (2003), S. Knight (2003), P. J. Ball (2007); збірники французьких замовлянь, упорядковані Ph. Saint-Martin (2001), P. Guérin (2002), D. Phild (2003), A. Travoff (2005), L. Pavesi (2007), M.-Ch. Delmas (2009). Усього проаналізовано 318 текстів любовних замовлянь (69 українських, 120 англійських, 129 французьких).

Замовляння функціонують у сфері сакрального буття народу та репрезентують своєрідну світоглядну систему, особливу фольклорно-магічну картину світу, що є продуктом найдавнішого магічного світогляду, для якого характерна віра у всеосяжний зв'язок усього сущого, у безперервність буття, емоційно-образне сприйняття світу, одухотворення природи. На мовленнєвому рівні зазначені світоглядні особливості знаходять відображення у персоніфікації, суміжності, аналогії. Своєрідне сприйняття часу-простору (все існує завжди, ніколи й нікуди безслідно не зникає, а лише переміщується у просторі) зумовлює особливу семантику граматичних форм часу, особливе смислове й функціональне навантаження локативів, синтаксичних спонукальних та інфінітивних конструкцій. Відносини, що виникли між системою традиційних культурних смислів, яка утворює фольклорно-магічну картину світу, та мовними засобами, що її репрезентують, багато у чому відмінні від аналогічних у нефольклорній сфері. При цьому специфічними явищами фольклорно-магічної картини світу є формальність фольклорної лексики, широка парадигматичність і, як наслідок, узагальненість семантики фольклорного слова, а також семіотичність слова у фольклорі. У вербальній реалізації фольклорно-магічної картини світу знаходять відображення стереотипи традиційної народної культури. Загальна міфологічна орієнтація національної концептуальної картини світу детермінована набором функцій міфу як динамічної концептуальної системи, спрямованої насамперед на пояснення світового порядку та визначення місця індивіда в ньому, а також особливостями міфопоетичної логіки, котра оперує ментальними образами, що постають унаслідок взаємодії глибинних архетипів свідомості та колективного несвідомого [2: 5-6].

Аналіз текстів українських любовних замовлянь дав змогу виявити 41 семантико-когнітивну ознаку концепту КОХАННЯ у складі десяти семантичних блоків [2: 8]. Каритативний блок

об'єднує п'ять ознак дослідженого концепту і складає 5,05 % його структури. Нами було виокремлено такі карітативні ознаки концепту КОХАННЯ фольклорно-магічної картини світу українських любовних замовлянь:

1) ОЗ добрий, ласкавий до СЗ, наче Бог (1,01 %):

Як от Бога, так і од тебе, [ім'я], уся ласка, доброта на мене [4: 37].

2) Ласка СЗ як каузатор прихильності ОЗ (1,01 %):

Я проти тебе з ласкою, ти до мене з добротою і з ласкою [4: 37].

3) Материнська любов, турбота та прив'язаність ОЗ до СЗ (1,01 %):

Як не покидати корові теляти, так не покидати матері дитяти, і так не покидати родженому, хрещеному, молитвеному [ім'я] роджену, хрещену, молитвену [ім'я] [3: 77].

4) Жалість (1,01 %):

Дай же, Боже, щоб за мною, [ім'я], красунею, [ім'я] так плавав, аж поки не полюбив, а тоді жалів, других не любив [1: 228].

5) Глядіти, шукати очима (1,01 %):

Я до тебе на соколі йду, ти ж глянь на мене соколиними очима і привернися до мене своїм добрим серцем до народженої, хрещеної і молитвяної раби Божої [ім'я] [4: 37].

Аналіз текстів англійських любовних замовлянь дав змогу виявити 53 семантико-когнітивних ознак концепту КОХАННЯ у складі десяти семантичних блоків [2: 9]. Карітативний блок об'єднує вісім ознак дослідженого концепту і складає 8,25 % його структури. Нами було виокремлено такі карітативні ознаки концепту КОХАННЯ фольклорно-магічної картини світу англійських любовних замовлянь:

1) Вірність (2,25 %):

Goddess of love, God of desire, bring to me fidelity [5: 265]; I light this incense for the increase of that love and for mutual fidelity and respect [7: 140]; Incense of faithfulness, incense of truth, bring love that will last [7: 140].

2) Відданість (0,75 %):

I empower these flowers with love, devotion, and harmony [9: 126].

3) Повага (0,75 %):

I light this incense for the increase of that love and for mutual fidelity and respect [7: 140].

4) Підтримка (0,75 %):

I light this incense that love will be compassionate, ever supportive, accepting of frailties [7: 141].

5) Турбота й піклування (1,5 %):

Fire, come from this wood, bring love and caring [5: 256]; Love I pledge, truth I offer, care and kindness [7: 142].

6) Співчуття (0,75 %):

I light this incense that love will be compassionate, ever supportive, accepting of frailties [7: 141].

7) Доброта (0,75 %):

Love I pledge, truth I offer, care and kindness [7: 142].

8) Поблажливість до слабкості (0,75 %):

I light this incense that love will be compassionate, ever supportive, accepting of frailties [7: 141].

Аналіз текстів французьких любовних замовлянь дав змогу виявити 72 семантико-когнітивні ознаки концепту КОХАННЯ у складі дев'яти семантичних блоків [2: 11]. Карітативний блок об'єднує чотири ознаки дослідженого концепту і складає 3,59 % його структури. Нами було виокремлено такі карітативні ознаки концепту КОХАННЯ фольклорно-магічної картини світу французьких любовних замовлянь:

1) Вірність (1,07 %):

Amoureux(se), sois fidèle! [8: 103]; Grand saint Valentin, accordez-moi de voir en songe celui qui sera pour moi un conjoint fidèle [8: 177]; Je te consacre par le feu [en passant près de la bougie] pour que [nom] me soit fidèle. Je te consacre par l'eau [en jetant quelques gouttelettes d'eau] pour que [nom] me soit fidèle. Je te consacre par la terre [en saupoudrant d'un peu de terre] pour que [nom] me soit fidèle [11: 79].

2) Ніжність (1,79 %):

Que l'image lumineuse de mon désir et la douce image de ma bien-aimée soient unies à jamais dans un amour tendre [10: 28]; Que par la grâce de ton Grand et Puissant Génie Maktus je rencontre l'être que j'aimerai avec tendresse [10: 33]; Qui viendra à moi pour m'aimer doucement [10: 26]; Que Anaël saura te rendre affectueux et tendre envers moi [vous nommer] [8: 185]; Que tu aies à m'aimer aussi tendrement que la Vierge Marie aima son fils [6: 91].

3) Увага (0,35 %):

Grand saint Valentin, accordez-moi de voir en songe celui qui sera pour moi un conjoint attentionné [8: 177].

4) Солодкий погляд на об'єкт кохання (0,35 %):

De la même façon que je te regarde, de la même façon tu dois me regarder. De la même façon que cette eau est sucrée, de la même façon tu dois me regarder [11: 78].

Отже, аналіз текстів українських, англійських та французьких любовних замовлянь дав змогу виявити семантико-когнітивні ознаки концепту КОХАННЯ у складі карітативного блоку, який складає 5,05 % структури дослідженого концепту в українській фольклорно-магічній картині світу (5 ознак), 8,25 % – в англійській (8 ознак) та 3,59 % – у французькій (4 ознаки). Спільними для української та англійської фольклорно-магічних картин світу є ознаки доброти, турботи / піклування та жалості / співчуття / поблажливості до слабкості. Україномовні носії магічної свідомості, також як і франкомовні, вважають ознакою кохання ласку, ніжність а також те, що суб'єкт кохання дивиться, шукає очима об'єкт кохання. Спільними для англійської та французької фольклорно-магічних картин світу є ознака вірності. Інші карітативні ознаки концепту КОХАННЯ є етноспецифічними, а саме: материнська прив'язаність для української мови, відданість, повага, підтримка – для англійської, увага – для французької. Плідним для подальших студій у цьому напрямку ми вважаємо дослідження репрезентації концепту КОХАННЯ у любовних замовляннях інших етнолінгвокультур.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ви, зорі-зоричі... : укр. народна магічна поезія : замовляння / упоряд. М. Г. Василенко, Т. М. Шевчук ; передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.
2. Кіресенко К. В. Когнітивні та прагматичні характеристики жанру любовних замовлянь у різносистемних мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство” / К. В. Кіресенко. – Донецьк, 2013. – 20 с.
3. Словесна магія українців / упоряд. В. П. Фісун. – К. : Б-ка українця, 1998. – 104 с.
4. Українські замовляння / упоряд. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.
5. Ball P. J. The Ultimate Book of Spells / Pamela J. Ball. – London : Arcturus Publishing Limited, 2007. – 352 p.
6. Delmas M.-Ch. Petits et Grands Secrets de Magie Amoureuse / Marie-Charlotte Delmas. – Paris : Éditions Fetjaine, 2009. – 144 p.
7. Eason C. A Practical Guide to Witchcraft and Magick Spells / Cassandra Eason. – Norfolk : Foulsham, 2001. – 256 p.
8. Guérin P. La Magie Amoureuse / Patrick Guérin. – Paris : Éditions Grancher, 2002. – 197 p.
9. Knight S. Faery Magick : Spells, Potions, and Lore from the Earth Spirits / Sirona Knight. – New Jersey : New Page Books, 2003. – 223 p.
10. Saint-Martin Ph. Les Clefs de la Magie Pratique / Philippe Saint-Martin. – Paris : Éditions Bussière, 2001. – 173 p.
11. Travoff A. Guide Pratique de la Magie d'Amour / Alexandre Travoff. – Paris : Éditions Cristal, 2005. – 158 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Кіресенко – кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської філології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія, етнолінгвістика.

УДК 81'37: 811.161.2

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛЕКСЕМ „МЕНТАЛІТЕТ” І „МЕНТАЛЬНІСТЬ”
УКРАЇНОМОВНИМИ НОСІЯМИ**

Світлана КОРНЕВА (Миколаїв, Україна)

У статті з'ясовано особливості інтерпретації лексем „менталітет” і „ментальність” україномовними носіями; встановлено семантичний зміст цих лексем, які досліджено як один концепт МЕНТАЛІТЕТ / МЕНТАЛЬНІСТЬ; окреслено лінгвокогнітивну структуру та лінгвокогнітивну модель цього концепту в українській мові.

Ключові слова: менталітет, ментальність, концепт, лінгвокогнітивна модель, лінгвокогнітивна структура, концептуальна ознака, ключовий репрезентант.

In the article the peculiarities of the Ukrainian speakers' interpretation of lexemes „менталітет” and „ментальність” are determined. The semantics of these lexemes that examined as the single concept МЕНТАЛІТЕТ / МЕНТАЛЬНІСТЬ is found out. The linguacognitive structure and the linguacognitive model of this concept in the Ukrainian language are organized.

Keywords: „менталітет”, „ментальність”, concept, linguacognitive model, linguacognitive structure, conceptual meaning, key representative.

Слова „менталітет” і „ментальність” все частіше зустрічаються в повсякденному вжитку й у різноманітних наукових дослідженнях. Так, О. А. Донченко зазначає: „Коли хочуть пояснити щось непояснюване, ніби літаюче в повітрі, але об’єктивно існуюче, кажуть «Це наш менталітет»; коли не бажають щось пояснювати – також знаходять відмовку в менталітеті [4: 23]”. Феномен менталітету/ ментальності досліджують представники багатьох наук: етнологи, історики, культурологи, лінгвісти, психологи, філософи тощо (Г. Д. Гачев, М. К. Голованівська, Ф. Граус, А. Я. Гуревич, Р. О. Додонов, Д. В. Полежаєв, Р. Рорті, О. С. Стражний, А. В. Фурман та багато інших). У працях науковці зазвичай подають визначення, під якими розуміють „менталітет”/ „ментальність”, проте ці визначення часто не збігаються з тлумаченнями в словниках. Як наслідок, поняття „менталітет”/ „ментальність” набувають у їхніх тлумаченнях додаткових відтінків значень, які ще не зафіксовані словниками, але вже активно входять до масової свідомості. Таким чином, важливим постає питання, що розуміють українці під словами „менталітет” і „ментальність” у побуті, на практиці. Найповніше семантику цих слів можна розкрити, представивши їх як концепт.

Метою статті є з’ясування інтерпретації лексем „менталітет” і „ментальність” україномовними носіями. Метою зумовлені наступні **завдання**: виявити спільні й специфічні ознаки лексем „менталітет” і „ментальність”; проаналізувати лексикографічні джерела та україномовні періодичні видання для виокремлення лексем, якими пояснюються „менталітет” і „ментальність”; окреслити узагальнену лінгвокогнітивну структуру та лінгвокогнітивну модель концепту МЕНТАЛІТЕТ / МЕНТАЛЬНІСТЬ в українській мові.

Завдяки антропоцентричному підходу до вивчення матеріалу дослідження, лексеми „менталітет” і „ментальність” стали необхідними при поясненні різними науковцями особливостей народу: „Поняття «ментальність», яке стрімко увійшло в повсякденне та наукове мовлення, тяжіє до різних галузей гуманітарного знання [5: 8]”. Однак дотепер ще немає єдиної думки, чи вважати лексеми „менталітет” і „ментальність” одним поняттям, чи різними: „У літературі не знаходиться чіткого розрізнення понять «ментальність» і «менталітет». Просто одні автори вживають перше поняття, інші – друге [5: 15]”. Р. О. Додонов відмічає, що такі вчені, як М. І. Пірен, В. Г. Нестеренко, В. П. Бех намагаються термінологічно розмежувати поняття „менталітет” і „ментальність”, надаючи їм окремого тлумачення, а Ю. М. Канигін та І. Г. Дубов, навпаки, є противниками того, „щоб «плодити сутності без потреби» [3: 13]”. На думку дослідника, ще не варто розрізняти поняття „менталітет” і „ментальність”, оскільки остаточно незрозумілими є природа та зміст феномена, який позначається цими поняттями. Р. О. Додонов припускає, що розподіл стане справою майбутнього, „коли з’явиться потреба в більш тонких та гнучких когнітивних інструментаріях, коли за ментальністю остаточно закріпиться статус соціально-філософської категорії, а позначати вона буде цілком конкретне явище й нічого більше [3: 14]”. Отже, питання, чи вважати лексеми „менталітет” і „ментальність” одним поняттям чи різними в науковій парадигмі є важливим, проте ще залишається відкритим. З одного боку, використання лексем „менталітет” і „ментальність” як змістових заміників спрощує їхнє розуміння, проте з іншого – таке отождоження заважає чіткому розмежуванню семантики обох цих лексем у свідомості індивіда та в подальшому може ускладнювати сприйняття тексту або повідомлення. Ускладнює сприйняття лексем „менталітет” і „ментальність” також значна кількість їхніх словникових визначень та надання специфічних змістових відтінків цим лексемам різними науками.

Щоб з’ясувати інтерпретацію лексем „менталітет” і „ментальність” україномовними носіями та виявити спільні й специфічні ознаки цих лексем, проведено соціолінгвістичне анкетування серед україномовних студентів. Загальна кількість опитуваних студентів становила 86 осіб. Завданнями анкетування були: 1) з’ясувати розрізняють чи отождожують україномовні носії значення лексем „менталітет” і „ментальність”; 2) визначити ключові семи, якими пояснено ці лексеми; 3) порівняти спільні та відмінні ключові семи. Анкетування проводилося у вигляді письмового опитування. Серед питань в анкеті мали місце: перше – чи вважає респондент лексеми „менталітет” і „ментальність” такими, що позначають одне поняття або різні; друге – дати власне пояснення цих лексем. За даними анкет виявлено, що 6 з 86 опитуваних студентів вважають „менталітет” і „ментальність” одним поняттям, однак пояснення обох лексем надано лише 52. Стосовно інших респондентів: 30 пояснили тільки лексему „менталітет”, 2 – лише лексему „ментальність”, 2 – не надали пояснень. Це дало змогу зробити висновок, що 42% респондентів не розмежували зміст запропонованих лексем. Крім того, деякі студенти зазначили, що ці лексеми є незрозумілими й складними для пояснення.

Проаналізувавши визначення, які подавалися в анкетах, виявлено, що лексеми „менталітет” і „ментальність” мають такі тотожні ознаки як: *риса характеру, звичаї, ставлення, мислення*. Часткова однаковість виявляється при поясненні лексеми „менталітет” як *дух*, а „ментальність” – як *духовність*. Крім того, у визначеннях обох лексем виявлено компоненти, що пов’язані з: 1) проявами культури („менталітет” – *звички, культура, цінності, вихованість*; „ментальність” – *традиції*); 2) мисленневою діяльністю („менталітет” – *думки, переконання, погляди*; „ментальність” – *позиція*); 3) формами поведінки („менталітет” – *поведінка*; „ментальність” – *схильність*). Іншими ознаками, які притаманні тільки лексемі „менталітет” є *світогляд та народні особливості або те, що відрізняє*, а лише лексемі „ментальність” – *індивідуальне явище, підсвідомість, свідомість*. Слід відмітити, що лексема „ментальність” представлена меншою кількістю ознак, проте це суттєво не впливає на виокремлення ключових компонентів, що позначають цю лексему.

Отже, в результаті анкетування виявлено, що більшість респондентів вважають лексеми „менталітет” і „ментальність” різними, проте порівняння визначень цих лексем доводять їхню подібність. Підтвердженням певної тотожності може слугувати також пояснення лексеми „менталітет” як *сукупність рис ментальності*, а лексеми „ментальність” – як *менталітет*.

Отримані результати підтверджують існуючі висновки багатьох дослідників, що ці лексеми на сучасному етапі розвитку української мови є назвами одного поняття: „**МЕНТАЛЬНІСТЬ** – **МЕНТАЛІТЕТ** – паралельні дублетні назви того самого поняття... [6: 101]”. На думку В. В. Буяшенка, суттєвої різниці між поняттями „менталітет” і „ментальність” немає, а поява двох слів є наслідком перекладів з різних іноземних мов: англійське слово „mentality” перекладається як ментальність, а німецьке „Mentalität” – як менталітет [1: 1]. На нашу думку, цілком імовірно, що в українській мові слово „менталітет” отримало вербальну оболонку завдяки транслітерації німецького „Mentalität”, а слово „ментальність” – відповідно до латинського „mentalis”, що трансформувалося під впливом народної етимології та розповсюдженого в українській (та російській) мові суфікса *-ість*, за допомогою якого утворюються абстрактні іменники. Крім того, „можливо, *ментальність*, утворене за допомогою поширеного в слов’янських мовах суфікса, більше узвичаїлося в нашій сучасній мовній практиці, тому що *менталітет* сприймається як «чужіше» слово [6: 101]”.

Зважаючи на дані експерименту, врахувавши розмитість семантики лексем „менталітет” і „ментальність”, а також погляд, за якими ці лексеми вважають паралельними дублетними назвами одного поняття, підтримуємо твердження, за яким в українській науковій та повсякденній мові лексеми „менталітет” і „ментальність” позначають одне поняття. Це твердження підкріплено аналізом значної кількості словникових визначень понять „менталітет” і „ментальність” в українській та російській мовах, де основний семантичний зміст цих понять є майже тотожним, а розрізняються вони лише відтінками значень. Як відомо, згідно законам розвитку мови абсолютні синоніми існують лише певний час, тому цілком можливо, що в подальшому розвитку лексеми „менталітет” і „ментальність” диференціюються семантично чи стилістично або з них залишиться тільки одна лексема. Саме такий етап „коливання” семантики двох лексем ми і спостерігаємо сьогодні, що створює складність при їхньому дослідженні. Таким чином, невизначеність щодо змісту лексем „менталітет” і „ментальність” в українській мові створює потребу в їхньому детальному, різнобічному дослідженні, що передбачає з’ясування етимології, шляху й часу входження цих лексем до української мови, та окреслені змістової структури в сучасному мовознавстві, яка найкращим чином може бути представлена як концепт. Ці лексеми досліджуємо як один концепт, оскільки вважаємо їх одним поняттям.

Щоб з’ясувати, в якому значенні та в який період слова „менталітет” і „ментальність” з’явилися в українській мові, досліджено етимологічні, тлумачні, термінологічні (лінгвістичні, психологічні, філософські тощо) словники та словники іншомовних слів. У процесі аналізу україномовних та російськомовних словників, які видані, починаючи з середини ХХ й до початку ХХІ століття, було встановлено, що до 90-х років ХХ століття слова „менталітет” і „ментальність” не були зафіксовані та пояснені в тлумачних словниках. Уперше в українських словниках енциклопедичне значення поняття „менталітет” подано в „Політологічному словнику” (1991). Поняттям „ментальність” у науковій сфері почали оперувати з 80-х років ХХ століття (А. Я. Гуревич). Слід відмітити, що українське слово „ментальність” уживалося та було зрозумілим у повсякденній мові галичан набагато раніше. Підтвердження знаходимо в романі Ірини Вільде „Сестри Річинські” (1967): „Він має стопроцентну рацію, – думає Орест Білинський,

– наша ментальність мусить звикати до самого поняття «своя держава» [2: 404]”. В українських філологічних словниках неоднакові значення слова „ментальність” вперше представлено в „Тлумачному словнику української мови” (1999) та „Новому тлумачному словнику української мови” (1999). Дефініції обох слів „менталітет” і „ментальність” виявлено у „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” (2001). Дані лексикографічних джерел свідчать, що до складу української мови лексеми „менталітет” і „ментальність” увійшли як калька англійської лексеми „mentality”, французької – „mentalité” або німецької – „Mentalität”. Яка з трьох іноземних мов сприяла появі українських лексем, остаточно ще не визначено. Невизначеність щодо мови залишає відкритим питання про етимологію українських лексем.

Дотримуючись твердження про те, що дві лексеми „менталітет” і „ментальність” у сучасній українській мові вживаються як семантично тотожні відповідники і представляють одне поняття, розроблено лінгвокогнітивну структуру концепту МЕНТАЛІТЕТ/ МЕНТАЛЬНІСТЬ. Цю структуру формують концептуальні ознаки, що охоплюють ключові репрезентанти імен концепту, які об’єктивовані в словникових статтях і в текстових фрагментах україномовної мас-медійної та наукової періодики.

Усього з матеріалу дослідження (дані 20 україномовних лексикографічних джерел та 1069 мікротекстів з періодичних видань: 531 – зі словом „менталітет” та 538 – зі словом „ментальність”) відібрано 106 ключових репрезентантів, за допомогою яких пояснюються слова „менталітет” і „ментальність”. Усі ключові репрезентанти вважаємо синонімами досліджуваних слів. У подальшому ці синоніми можуть бути використані при створенні словникових статей у синонімічних словниках та словниках-тезаурусах. Проаналізувавши словникові дефініції ключових репрезентантів, сформульовано концептуальні ознаки, між якими розподілено ключові репрезентанти. Розподіл ключових репрезентантів проведено за найближчими до їхніх найменувань семами, що подані в словникових статтях „Великого тлумачного словника сучасної української мови” (2005), і відповідно до цих сем шлях розподілу ключових репрезентантів між концептуальними ознаками є найкоротшим, а також за семами, які є подальшими від найменувань ключових репрезентантів.

Лінгвокогнітивна структура концепту МЕНТАЛІТЕТ/ МЕНТАЛЬНІСТЬ формується з 14 концептуальних ознак, що охоплюють 106 ключових репрезентантів імен концепту, які об’єктивовані в словникових статтях і в текстових фрагментах україномовної мас-медійної та наукової періодики (див. табл. 1).

Підтвердимо лінгвокогнітивну структуру концепту деякими прикладами.

Перша концептуальна ознака (КО): „Найбільшим гальмом і перешкодою для повноцінного самоствердження української нації була й є, за визначенням самого Д. Донцова, ментальність «провансальства». Тобто фатальна переконаність у тому, що історично «ми самі не зможемо», що «наша культура розвинеться повнокровно лише у взаємодії з чиеюсь культурою вищою»...” (День. – 2008, 19 липня. – № 126.). **Друга КО:** „Багато в чому це пов’язано з менталітетом цих людей – їхній світгляд формувався в умовах пізнього Радянського Союзу, коли в суспільстві домінували матеріалістичні цінності” (Поступ. – 2009, 15 січня. – № 768.). **Третя КО:** „Ментальність є людською активністю, що об’єктивована в матеріалізованих культурних формах” (Гуманітарний вісник ЗДА. – 2008. – Вип. 34.). **Четверта КО:** „У будь-якому разі не підлягає сумніву, що становлення особистості не може відбутися без звернення до історичного коріння, до глибин народного духу – всього того, що складає суперечливий у своїй цілісності образ національного менталітету” (Наука, релігія, суспільство. – 2002. – № 1.). **П’ята КО:** „Ментальність – специфічний стиль світосприйняття, відображений у «знятому» вигляді...” (Мультиверсум. Філософський альманах. – 2008. – № 68.). **Шоста КО:** „...відродження наших сіл, звичаїв і традицій, створення середнього класу власників, що йде в руслі ментальності українського народу, якому властива психологія господаря, хлібороба” (День. – 2007, 1 грудня. – № 210.). **Сьома КО:** „Тому українська вдача набула помітних рис селянської ментальності з усіма її позитивами та негативами” (День. – 2004, 20 серпня. – № 148.). **Восьма КО:** „Необхідно зазначити, що всі компоненти менталітету тісно пов’язані з галуззю несвідомого, що слід розуміти відносно вказаних спільностей як колективне несвідоме” (Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6.). **Дев’ята КО:** „...реалізація будь-яких соціальних перетворень неможлива... без врахування особливостей менталітету суспільства, що включає історичний досвід людства” (Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006.). **Десята КО:** „Ментальність – інтелект, розумові здібності; психіка...” (Великий тлумачний

Таблиця 1

Лінгвокогнітивна структура концепту МЕНТАЛІТЕТ / МЕНТАЛЬНІСТЬ в українській мові за даними лексикографічних джерел, у мас-медійній та науковій періодиці

Концепт	Концептуальні ознаки	Ключові репрезентанти за найближчими семами	Ключові репрезентанти за подальшими семами
М Е Н Т А Л І Т Е Т / М Е Н Т А Л Ь Н І С Т Ь	I здатність мислити	бачення, думки (думка), інтелект, ірраціональне, мислення, образ думок, орієнтири, осмислення, пам'ять, переконаність, прагнення, раціональне, розум, розумовий інструмент, роз'яснення, склад розуму, сфера усвідомленого, тлумачення світу, умонастрої	
	II сукупність поглядів	віра, естетика, ідеологія, ідея, індивідуалізм, концептуальна система, містичне, мотиви, невір'я, орієнтації (у світі), переконання, погляди, принципи, розуміння, саморозуміння, самосвідомість, світогляд, традиції	думки (думка), духовне життя, духовне утворення, образ думок, свідомість
	III сукупність дій і вчинків	активність, вчинки, діяльність, звичаї, звички, налаштування, поведінка, поводження, позиція, призвичаєння, реагування, спосіб дії, спосіб життя, ставлення, стереотипи, стиль, устремління	індивідуалізм, орієнтації (у світі)
	IV внутрішній стан	дух (народу), духовне життя, духовне утворення, духовність, душа, емоції, логічне, настанови, настрої, психічне життя, психічний склад, установки	відчуття, почуття
	V здатність сприймати	відчуття, картина світу, почуття, світобачення, світовідчування, світосприймання, співчуття, сприйняття	досвід
	VI відображення дійсності мозком людини	архетипи, образ (світу), психіка, психологія, свідомість, світоспоглядання	відчуття, думки (думка), образ думок, розум, світобачення, світовідчування, світосприймання, склад розуму, сприйняття
	VII сукупність рис характеру людини	вдача, порода, риси характеру, темперамент, характер	душа, звичка, нахил, психологія
	VIII те, що не контролюється свідомістю	інтуїтивне, несвідоме, неусвідомлене, підсвідоме, підсвідомість	відчуття
	IX сукупність знань	досвід, код нації, народна мудрість, уявлення	думки (думка), образ думок, розум, розуміння, саморозуміння
	X природні здібності	здібності, навички, нахили, схильності	дух (народу)
	XI те, що має духовну вартість	культура, субкультура, цінності	
	XII здатність висловлювати думки	висловлювання, мова, фраза	
	XIII те, що становить основу	грунт	
	XIV однаковість будови сукупності елементів	ізоморфізм	

словник сучасної української мови, 2005). **Одинадцята КО:** „За майже двадцятилітнє спільне життя вони разом створювали ту творчу ментальність, в основі якої лежали фундаментальні культурні цінності...” (День. – 2009, 18 березня. – № 45.). **Дванадцята КО:** „І мова – та універсальна форма, в якій відображено менталітет” (Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6.). **Тринадцята КО:** „Дані історії права є і будуть необхідним матеріалом для дослідників, оскільки ігнорування «грунту» (менталітету) народу-реципієнта, тобто механічне перенесення на непідготовлений ґрунт, може призвести не тільки до провалу рецепції, але й взагалі буде суперечити суті рецепції права та призведе до ототожнення її з юридичною експансією та акультрацією” (Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24)). **Чотирнадцята КО:** „...менталітет – це «стійкий ізоморфізм, властивий культурі»...” (Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 51.).

Слід зазначити, що концептуальні ознаки *те, що становить основу* та *однаковість будови сукупності елементів* функціонують лише в текстах наукової періодики. Наявність цих концептуальних ознак свідчить про розширення внутрішнього змісту поняття „менталітет”/ „ментальність”, що підтверджує перебування значень цього поняття в стадії активного розвитку. Крім того, в періодичних виданнях не вилучено ключових репрезентантів, які б відображали представлену за даними словників концептуальну ознаку *природні здібності*, що може вказувати на її розуміння носіями мови крізь інші об'ємніші за змістом концептуальні ознаки. У мас-медійній періодиці не знайдено прикладів для концептуальної ознаки *те, що не контролюється свідомістю*, проте актуалізація цієї ознаки в словникових статтях і текстах наукової періодики підтверджує доцільність її виокремлення.

Лінгвокогнітивна модель концепту МЕНТАЛІТЕТ / МЕНТАЛЬНІСТЬ на поняттєвому рівні має центр з ім'ям концепту, ядро формують 12 концептуальних ознак, що виокремлені за даними словників, периферію – концептуальні ознаки *те, що становить основу* та *однаковість будови сукупності елементів* (див. рис. 1).

Центр – ім'я концепту (лексеми „менталітет” і „ментальність”); **ядерна зона** – концептуальні ознаки за даними лексикографічних джерел (12 ознак); **периферійна зона** – додаткові концептуальні ознаки, що визначені при контекстуальному аналізі (2 ознаки).

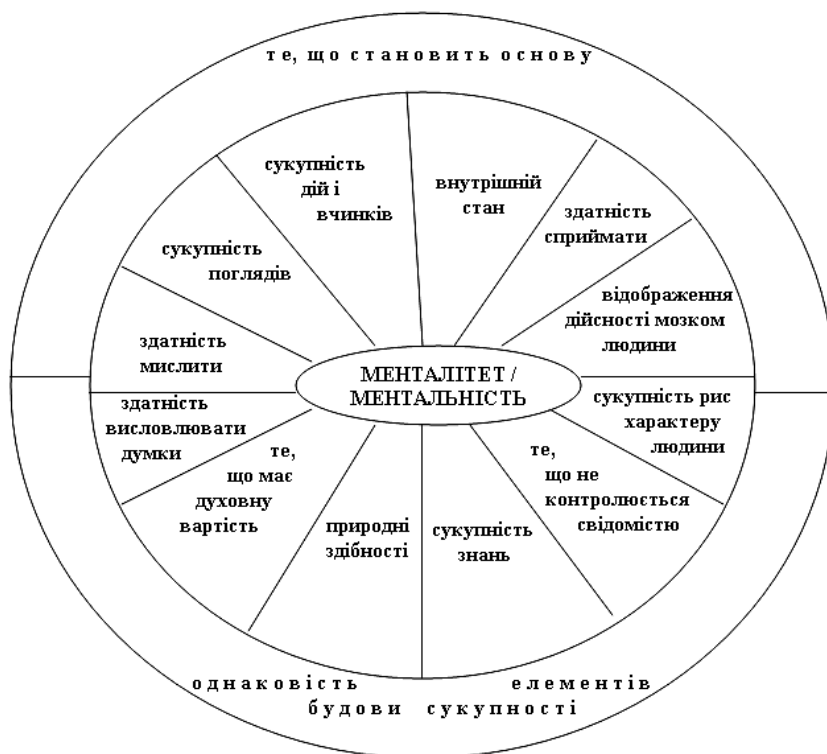

Рис. 1 Лінгвокогнітивна модель концепту МЕНТАЛІТЕТ / МЕНТАЛЬНІСТЬ в українській мові.

Таким чином, у сучасній українській мові поняття „менталітет”/ „ментальність” має значний перелік сем, більшість з яких пов’язані між собою і/або мотивовані одна одною. Вважаємо, що велика кількість різних значень цього поняття, по-перше, з’являється внаслідок переймання тлумачень зі слів європейських мов, з яких відбулося калькування та формування українських; по-друге, власне переосмислення та усвідомлення українцями цього поняття додає нових самобутніх характеристик.

Отже, в статті розкрито особливості інтерпретації лексем „менталітет” і „ментальність” україномовними носіями, подано лінгвокогнітивну структуру концепту МЕНТАЛІТЕТ / МЕНТАЛЬНІСТЬ, що відображає семантичне наповнення цих понять, представлено лінгвокогнітивну модель зазначеного концепту в українській мові. Лінгвокогнітивне структурування та моделювання може стати перспективним у подальших лінгвістичних розвідках, особливо при аналізі значень неусталених понять, що позначають лексеми з недостатньо зрозумілою семантикою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Буяшенко В. В. Ментальність як парадигма співбуття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.04 „Філософська антропологія” / В. В. Буяшенко. – К., 1997. – 26 с.
2. Вільде І. Твори в п’яти томах / Ірина Вільде. – К. : "Дніпро", 1967. – Т. 2 : Сестри Річинські : [роман]. Книга друга. – 1967. – 440 с.
3. Додонов Р. А. Теория ментальности : учение о детерминантах мыслительных автоматизмов / Роман Александрович Додонов. – Запорожье : р/а "Тандем-У", 1999. – 264 с.
4. Донченко Е. А. Социентальная психика / Елена Андреевна Донченко. – К. : Наук. думка, 1994. – 208 с.
5. Калина Н. Ф. Лики ментальности и поле политики / Н. Ф. Калина, Е. В. Черный, А. Д. Шоркин. – К. : Агрпромиздат Украины, 1999. – 332 с.
6. Культура мови на щодень / [Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 169 с. – (Б-ка сер. : "Словники України").

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Корнєва – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: лінгвоконцептуальне моделювання, проблеми лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики.

УДК 811.11+81’42’37’38’06

КОНВЕРГЕНЦІЯ СИМВОЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ КРЕАТИВНОМУ ДИСКУРСІ: ІНТЕРПРЕТАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Людмила КОРОТКОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті робиться спроба інтерпретувати символіку кольору, земну символіку (мову природи): символіку мінералів та символіку тварин, зокрема морських, у художньому креативному дискурсі.

Ключові слова: колір, символіка кольору, символіка мінералів, символіка тварин.

It is an attempt to interpret colour symbolism, the Earth symbols (the language of Nature), symbolism of minerals and symbolism of animals, marine in particular; in fictional creative discourse.

Key words: colour, colour symbolism, symbolism of minerals, symbolism of animals.

У лінгвістиці креативний дискурс досліджується в порівнянні з рутинним (В.І. Карасик); в порівнянні з традицією розглядається утворення креативного ім’я в США (Ю.В. Сергаєва); граматичні категорії вивчаються в дзеркалі креативності (О.М. Ремчукова); як механізм креативності розглядається мовна гра в комунікативному просторі ЗМІ та реклами (С.В. Льясова, Л.П. Амірі), ігри з іменами політиків у сучасному медіа-тексті, ономастичні ігри в дискурсі російських і болгарських ЗМІ (Л.М. Цонева); творчі евристики дитячого мовлення досліджуються як вербальна креативність (Т.О. Грідіна); семіотика творчості вивчається в порівнянні з лінгвістикою креативності (В.В. Фещенко) та інші.

Світ, що оточує людину є різноманіттям символів. Символи є невід’ємною частиною людської культури, одними з найбільш стійких елементів культурного континууму. Будучи важливим механізмом пам’яті культури, символи переносять тексти, сюжетні схеми й інші семіотичні перетворення з одного пласта на інший. «Символ є своєрідним ключем до пізнання людини і її культури» [див. 3]. Символ може матеріально бути як симптом – образ, сновидіння, слово, дія, або як сигнал, коли він свідомо включається у твір як одиниця формування підтексту. В основі символів часто лежать, крім стереотипних та індивідуальних образів, архетипи Юнга: генетично фіксовані прадавні образи, що є надбанням «колективного несвідомого», які

втілюються в різних матеріальних формах, зокрема, у креативному дискурсі. Символи не розуміють, їх інтерпретують [1]. Одним з найдавніших методів дослідження символу є інтерпретація, герменевтичне тлумачення. Інтерпретація знаходиться на стику лінгвістики і не-лінгвістики, мови та життєвого досвіду <...> [11: 100].

Інтерпретативний аналіз є *актуальним* у сучасній ері інтерпретаційного мислення. *Мета* дослідження – довести, що в художньому креативному дискурсі спостерігається конвергенція символів. *Завдання* – провести інтерпретативний аналіз символіки кольору в художньому креативному дискурсі. *Методологічною основою* є уявлення про символ як про багатозначне поняття, дослідження якого знаходиться на стику лінгвістики, психології та філософії.

Лінгвістика рухається в замкнутому і самодостатньому універсумі, і завжди має справу зі значеннями, що співвідносяться один з одним, зі співвідношеннями знаків, які тлумачаться один через інший: а герменевтика працює у режимі розсекречення універсуму знаків [11: 100]. Знаковий характер символу очевидний (про це писав ще Ф. де Соссюр). Проте для того, щоб те чи інше явище: дія, предмет, якість – стало символом, недостатньо простої знаковості. Необхідна наявність широких семантичних зв'язків, глибинних історичних коренів, які дозволяють включити це явище в широкий національно-культурний контекст.

Найпрекрасніше, що ми можемо відчутти – це відчуття таємниці. Вона джерело всякого справжнього мистецтва і науки. Той, хто ніколи не відчував цього почуття, хто не вміє зупинитись і замислитись, охоплений боязким захопленням, той подібний мерцеві, і очі його заплющені <...> [16]. «Бо з безлічі нерозв'язних таємниць світу найглибшою і сокровенною залишається таємниця творчості» [15]. Не існує справжньої творчості без таємниці [6]. Символ – це відкрита таємниця.

Символічний світ креативного дискурсу є «територія збирання», «зустрічі смислів» [13: 104], «стрижень твору» [14: 35].

Ми звернулися до інтерпретації оповідання “The Chinese Lobster” («Китайський омар»), який входить до збірки “The Matisse Stories” («Розповіді про Матісса»), оскільки стиль сучасної британської письменниці А.С. Байетт, по-перше, дивно схожий на мальовничу манеру Анрі Матісса (ім'я митця у назві збірки); по-друге, в ньому спостерігається конвергенція символів. Як і у роботах художника, характер і почуття її героїв можна зрозуміти по поєднанню символів, зокрема кольору, які вона використовує для створення образів.

Колір присутній в прізвищі героїні – Гіммельблау (від нім. Himmelblau) – небесно-блакитний/блакитні небеса. У християнській традиції блакитний колір – колір Вічної Істини, безсмертя, вірності, цнотливості, лояльності та правосуддя. Це колір одягу Богоматері як Приснодіви, що символізує духовну чистоту і цнотливість. Образ Герди Гіммельблау – образ духовного місіонера. Очевидна її близькість до образів християнської релігії. Вона чуйно ставиться до чужого болю. В її характері воля, мужність, стійкість характеру, владність – риси, що властиві чоловіку, – поєднуються з жіночою романтичністю, ніжністю і витонченістю. Доктор Гіммельблау милосердна і терпима. Як декан жіночого студентського співтовариства вона захищає студентку Пеггі Ноллетт. Вірність і відданість, вміння співчувати і готовність жертвувати – основні риси її характеру. У портреті Герди Гіммельблау поєднуються відтінки червоного (*brown, damsons, faded flame*), жовтого (*palest lemon, deepest cream*), зеленого (*dark mosses, periwinkle*) і чорного (*soots, black tulips*): “*She has long fine brown hair, caught into a serviceable knot in the nape of her neck. She wears suits in soft dark, not-quite-usual colours – damsons, soots, black tulips, dark mosses – with clean-cut cotton shirts, not masculine, but with no floppy bows or pretty ribbons – also in clear colours, palest lemon, deepest cream, periwinkle, faded flame. The suits are cut soft but the body inside them is, she knows, sharp and angular, as is her Roman nose and her judiciously tightened mouth*” [B].

Червоний сам по собі – «безмежний характерно теплий колір», «жива, рухлива, неспокійна фарба», справляє «враження майже цілеспрямованої, неосяжної моці. У цьому кипінні і горінні – головним чином, всередині себе і дуже мало зовні – наявна так звана чоловіча зрілість» [7: 74]. Коричневий колір (червоний в поєднанні з чорним), в якому «червоний звучить як ледь чутне кипіння. Тим не менш, з цього зовні тихого звучання виникає внутрішньо потужне звучання. При правильному застосуванні коричневої фарби народжується невимовна внутрішня краса: стримання» [там само: 76]. *Damsons* – червонувато-синій, колір тернослива. З додаванням синього в червоний утворюється фіолетовий: «<...> фіолетовий колір є охолодженим червоним, як у фізичному, так і в психічному сенсі. Він має тому характер чогось хворобливого, згаслого

(вугільні шлаки), має в собі щось сумне. Недаремно цей колір вважається придатним для суконь бабусь. Китайці застосовують цей колір безпосередньо для траурного вбрання» [там само: 77-78]. Ліловий (= фіолетовий) – це колір якому у виборі нарядів віддає перевагу старість. Синьо-червоний – колір кардинальського пурпура. У згущеному вигляді він символізує серйозність і гідність [2: 318]. Пурпурний – влада, духовність і велич. Асоціація з терном (терновий вінець) вносить мотив жертвування в образ Герди Гіммельблау. *Faded flame* – колір загасаючого полум'я, ще один відтінок червоного. Вогонь – чоловічий символ у багатьох філософських системах. Червоний – кров, рани, смертна мука, очищення, колір активності переважно, прояв анімуса і його фізичної сили, його творчої та відтворювальної здатності [4: 453]. В костюмі декана жіночої студентської спільноти Герди Гіммельблау колір загасаючого полум'я символізує згасаючу рішучість, зниження активності, згасання творчого початку. *Palest lemon* – блідий лимонно-жовтий колір – колір одягу слуг і духовенства в китайській імперії [2: 328]. Фіолетовий колір і відтінки жовтого вносять мотив духовності в її образ. *Deepest cream* – жовтувато-білий. *Periwinkle* – барвінковий, колір вічнозеленої трав'янистої рослини. Її листя стає втіленням безсмертного життя. *Dark mosses* – темно-зелений колір моху, має задумливе, серйозне звучання, може означати прагнення до спокою. *Soots* – колір сажі, чорного нальоту, залишеного вогнем. У Біблії це символ покаяння і трауру одночасно, означає смерть тіла і безсмертя душі. *Black tulips* – колір чорних тюльпанів. В римській міфології чорний – це колір покровителя підземного царства. Психологи вважають, що людина, що віддає перевагу чорному, хоче підкреслити свою винятковість, ґрунтовність, впевненість в собі, стабільність свого становища. Цей колір символізує честолюбство, принциповість, вимогливість, в якійсь мірі непідкупність. Прихильність чорному кольору говорить про те, що людина понад усе цінує лад і ще раз порядок, як у справах, так і в особистому житті. І в той же час люди, що носять чорний одяг, намагаються звести перепону між собою і всіма іншими людьми. Вони немов відсторонені від решти світу. Не дарма чорний одяг носять ченці і священики. Перевага чорного в одязі – брак чи відсутність у житті чогось дуже важливого – людина закривається чорним кольором. Стриманість природної природи кольору підкреслює стриманість героїні, яка виглядає дещо сухуватою. Точні і лаконічні деталі портрета *Roman nose and her judiciously tightened mouth* (римський профіль і стиснуті губи вічного судді) разом з символічним звучанням відтінків червоного підкреслюють її серйозність і гідність, владу і велич.

Студентка коледжу мистецтв Пеггі Ноллетт звертається зі скаргою до доктора Герди Гіммельблау, яка змушена стати суддею в конфлікті вчителя і учениці. Пеггі протестує проти оголених фігур Матісса, звинувачуючи його, як і свого наставника Перегрин Дісса, в схильності до насильства. В листі вона пише, що все здається їй похмурим і безглуздим» (*everything seems so black*). Найбільш вдалим одягом для свого тіла вона бачить чорний мішок, куди засовують трупи (*black plastic sacks*). Як правило, чорний колір обирається, коли настає депресія і відкидаються оточуючі. Чорний колір як заперечення світла «є символом гріха, небуття, всього неіснуючого і асоціюється з ніччю, злом, невіглаством, з усім хибним. Він означає неуттво, породжене злом, а також еґоїстичними і злісними прагненнями особистості» [4: 457].

Пеггі морить себе голодом (*she has starved herself, apparently, almost to a skeleton*). Онім “Nollett” в перекладі з латинської означає «небажання». Відчуваючи огиду не тільки до їжі, свого тіла й до робіт Анрі Матісса, вона викликає огиду у Перегрин Дісса, літньої людини, видатного історика мистецтва, справжнього художника (*He was almost an important painter, but probably not quite*), який знає толк у живописі, що підкреслюється порівняннями *like sound apples, like fair flesh, like sunlight*: “Many of her colleagues, Gerda Himmelblau believes, do not like paintings. Perry Diss does. He loves them, like sound apples to bite into, like fair flesh, like sunlight” [B].

Дісс понад усе цінує у Матісса життя і енергію (*life and power*), а не втіху (*consolation*). На картині Матісса “La Porte Noire” («Чорні двері»), про яку Перрі згадує, сидить у кріслі молода жінка, кольори якої – лимон (*lemon*) і кадмій (*cadmium*), кардинальський червоний (*cardinal red*) і жовта охра (*yellow ochre*). Життя та енергія звучать у яскравих синіх, червоних (*scarlet u vermilion* – червоний і яскраво-червоний, кіновар), рожевих, помаранчевих кольорах на картинах художника і в оповіданні А.С. Байетт.

Звернемося до портретної характеристики Перегрин Дісса. У нього густе сиве волосся (*white*), кашеміровий плащ кольору зелених оливок (*olive-green*) з чорним (*black*) оксамитовим коміром, чорна (*black*) тростина з срібним (*silver*) набалдашником. Поєднання *white-black-silver* підкреслює благородство і елегантність віку та манер. Олива, дерево богині Афіни, вважалася в

Давній Греції символом миру, мудрості та багатства; зелений – колір заспокоєності і молодості одночасно: “*He is very tall and very erect – columnar, thinks Gerda Himmelblau – and has a great deal of well-brushed white hair remaining. He is wearing an olive-green cashmere coat with a black velvet collar. He carries a black lacquered walking-stick, with a silver knob, which he does not lean on, but swings*” [B].

У Перегринна Дісса волошкові очі, дивовижні, нехай злегка вицвілі, оповиті серпанком і трохи червонуваті. Під стать їм яскрава волошкова краватка зі щільного шовку. Костюм вельветовий, темно-слюдяного кольору. На руці прикрашений лазуритом перстень з печаткою: “*His skin is tanned, and does not hang in pouches or folds, although it is engraved with crisscrossing lines of very fine wrinkles absolutely all over – brows, cheeks, neck, the armature of the mouth, the eye-corners, the nostrils, the lips themselves. His eyes are a bright cornflower blue, and must, Dr Himmelblau thinks, have been quite extraordinarily beautiful when he was a young man in the 1930s. They are still surprising, though veiled now with jelly and liquid, though bloodshot in the corners. He wears a bright cornflower-blue tie, in rough silk, to go with them, as they must have been, but also as they still are. He wears a corduroy suit, the colour of dark slate. He wears a large signet ring, lapis lazuli, and his hands, like his face, are mapped with wrinkles but still handsome. He looks both fastidious, and marked by ancient indulgence and dissipation, Gerda Himmelblau thinks, fancifully, knowing something of his history, the bare gossip, what everyone knows*” [B].

Dark slate – темно-слюдяний, синювато-сірий колір. У християнській символіці це таємниця, Божественна незбагненність, вічність, істина, одкровення, мудрість. Синій – колір чистого неба, позначає мислення [8: 550], дар заглибленості [7: 68]. Відтінки синього і блакитного підкреслюються в деталях: яскраві волошкові (*bright cornflower blue*) очі і краватка, прикрашений лазуритом перстень (*a large signet ring, lapis lazuli*). Лише кров'яні прожилки на очах (*bloodshot in the corners*) порушують загальну картину портрета героя. У цій людині примхливо з'єднується витончена розбірливість і пристрасть прадавніх до надмірностей і розпусти: “*He looks both fastidious, and marked by ancient indulgence and dissipation*”. Повне ім'я героя Peregrine (сокіл) – символ спрямованості до духовності, коротке – Perry (грушевий сидр). Образ Перегринна Дісса подібний до образу язичницького божества – сильного, мудрого, емоційного. Його релігія не аскетична, його релігія – це повнота життя.

Англійська лексема *orange* означає і колір, і «райський фрукт» – апельсин (*Oranges are the real fruit of Paradise*). Помаранчевий – теплий червоний колір, підсилений спорідненим жовтим. Шляхом цієї домішки внутрішній рух червоного кольору починає ставати рухом випромінювання, вилуї в навколишній світ [7: 77]. Матісс був першим, хто цілком зрозумів його колір <...>. В апельсині поєднується все: світло, тінь, помаранчеве на блакитному, на зеленому, на чорному: “*The middle-aged Chinese man brings a plate of orange segments. They are bright, they are glistening with juice, they are packed with little teardrop sacs full of sweetness. <...>. He says, Oranges are the real fruit of Paradise, I always think. Matisse was the first to understand orange, don't you agree? Orange in light, orange in shade, orange on blue, orange on green, orange in black –*” [B]. Апозіопезис підкреслює, що поєднуватися цей колір може й з іншими кольорами та відтінками, окрім названих.

Помаранчево-рожева молюска вмираючих гребінців нагадує Герді Гіммельблау про те, що вони живі. Даремні рухи синювато-чорного лискучого омара (*blue-black and glossy*) і крабів (*matt, brick, cream, grape-dark, dingy, earthy*) викликають у неї жалість і біль (“*For a moment, in her bones, Dr Himmelblau feels their painful life in the thin air*”).

Морепродукти – це символ здорового харчування. Крім того, вважається, що морепродукти захищають жінок від депресії. Морський гребінець – диво з мушлі. Двостулкова мушля молюсків є символом жіночого водного початку, що породжує все живе. Устриця – черево, творча сила жіночого принципу, народження і відродження, посвячення, справедливості і закон космічного життя. У китайській символіці означає космічне життя, силу вод і святенність Місяця, іньську силу, плодючість. Устриці символізують й короткі земні задоволення. Краб – символ морської фауни, у буддизмі уособлює смертний сон – період між послідовними інкарнаціями. Омар символізує мінливість світу [12]. В аналізованому оповіданні омар є символом смерті.

Символом наближення смерті є й новий предмет, який з'явився в китайському ресторанчику – футляр, на кшталт музейного, в яких зазвичай виставляють мініатюри, коштовності або кераміку (*It resembles cases in museums, in which you might see miniatures, or jewels, or small ceramic objects*). Дно футляра виконано з лакованого чорного дерева та встелене «люто-смарагдовою штучною травою» (*fierce emerald-green artificial grass*), яку так люблять на своїх

вітринах продавці овочів і власники похоронних бюро (*used by greengrocers and undertakers*). Метафоричний епітет *fierce emerald-green* та остання деталь підсилює символічне значення футляра-труни: “*Today there is a new object, further inside the door, but still before the tables or the coat hangers. It is a display-case, in black lacquered wood, standing about as high as Dr Himmelblau’s waist – she is a woman of medium height – shining with newness and sparkling with polish. It is on four legs, and its lid and side-walls – about nine inches deep – are made of glass. It resembles cases in museums, in which you might see miniatures, or jewels, or small ceramic objects. Dr Himmelblau looks idly in. The display is brightly lit, and arranged on a carpet of that fierce emerald-green artificial grass used by greengrocers and undertakers*” [B].

Ідея темного й похмурого існування підкреслюється поєднанням чорного і зеленого [2: 326]. Чорний колір внутрішньо звучить як Ніщо без можливостей, як мертве Ніщо після згасання сонця, як вічна тиша без майбутності й надії <...>. Чорний колір є щось згасле, подібне до вигорілого вогнища, щось нерухоме, як труп, до всього що відбувається байдужий і нічого не приймає. Це як би тиша тіла після смерті, після припинення життя [7: 73].

Глибинний смисл чорного кольору, який збагнув Анрі Матісс, підкреслюється в оповіданні інверсією, паралельною конструкцією та еліпсисом (“*Almost no one could paint the colour black as he could. Almost no one*”). Перегрин Дісс описує свою зустріч з митцем: “*The rooms in that apartment were shrouded in darkness. The shutters were closed, the curtains were drawn. I was terribly shocked – I thought he lived in the light, you know, that was the idea I had of him. I blurted it out, the shock, I said, “Oh, how can you bear to shut out the light?” And he said, quite mildly, quite courteously, that there had been some question of him going blind. He thought he had better acquaint himself with the dark. And then he added, “and anyway, you know, black is the colour of light”* [B]. (У квартирі виявилось похмуро, темно: занавіски запнуті, навіть віконниці наглухо закриті. Я був вражений. Мені-то уявлялося, що він живе, купається в світлі, дихає їм. Я так і випалив не роздумуючи: «Як ви можете закриватися від світу?» А він спокійно, чемно розтлумачив – мовляв, лікарі подекують, що йому загрожує втрата зору. І він задалегідь готує себе до повної темряви. І додав: «Крім того, світло – чорного кольору»).

Завдяки імпресіоністам, які не бачили «білого в природі», білий вважався «не-кольором», «символ всесвіту, з якого всі фарби як матеріальні властивості і субстанції зникли. Цей світ так високо над нами, що звідти до нас не доносяться ніякі звуки. Звідти виходить велика безмовність, яка, представлена матеріально, здається нам такою, що не переступити й не зруйнувати, що йде в нескінченність, холодною стіною [7: 72].

В оповіданні «Китайський омар» білий колір тісно пов'язаний з символами кімнати (*chamber of ice*) та ящика: “*You are in a white box, a white room, with no doors or windows. You are looking through clear water with no movement – perhaps it is more like being inside ice, inside the white room*” <...>. “*Something has happened to her white space, to her inner ice, which she does not quite understand*” [B]. Кімната – символ індивідуальності і таємних помислів. Вікна та двері символізують можливість розуміння і виходу назовні і за межі. Вікна та двері – можливість комунікації [8: 255]. Герої оповідання потрапили в білу кімнату без вікон і дверей, що вказує на можливість самогубства, яка їх приваблює. Ящик – символ несвідомого. Закритий ящик втілює секрет – крихкий, цінний або, навпаки, небезпечний. Цей символ походить з грецького міфу про Пандору. Ящик Пандори містить все заборонене: людські пороки, спокуси і нещастя, хвороби і лиха. Його вміст – це приховані сили підсвідомості [4: 498]. Лід – символ непевності, ненадійності («на льоду хату ставити»), ошуканства, підступності. В переносному значенні лексема лід означає про що-небудь холодне, позбавлене душевної теплоти [9].

Опис інтер'єра китайського ресторану “Orient Lotus”, де відбувається зустріч Пеппі Дісса та доктора Герди Гіммельблау, стилізовано під відомі інтер'єри та натюрморти Матісса: “*Inside the door, for the last year or so, there has been a low square shrine, made of bright jade-green pottery, inside which sits a little brass god, or sage, in the lotus position, his comfortable belly on his comfortable knees*” [B].

Нефрит високо цінується китайцями, які називають його «каменем життя», він є їхнім національним каменем. Китайські філософи приписували нефриту п'ять основних достоїнств, що відповідають шести душевним якостям; його м'який блиск уособлює милосердя, його твердість – помірність і справедливість, напівпрозорість – символ чесності, чистота – втілення мудрості, і його змінність уособлює мужність [5].

Розкриваючись на світанку і закриваючись на заході, лотос уособлює відродження Сонця, а отже, і будь-якого іншого відродження, поновлення життєвих сил, повернення молодості, безсмертя. Лотос символізує життя людини, як і Всесвіту, при цьому його корінь, занурений у мулистий ґрунт, уособлює матерію, стебло, що тягнеться крізь воду, – душу, а квітка, звернена до Сонця, є символом духу. Квітка лотоса не змочується водою, так як дух не плямується матерією, тому лотос уособлює вічне життя, безсмертну природу людини, духовне розкриття [10].

Висновок. Мова є і знаковою, і символічною системою. У цьому виявляється величезна потенція слова. Слово може служити не тільки для передачі конкретної інформації, тобто бути знаком, але може породжувати певні смисли, що виходять за рамки знака, тобто може виступати як символ.

Символ як висловлення «колективного несвідомого», архетип, несе ціннісний смисл. Через призму символів можна розглядіти розв'язання вічних загадок буття і людського існування. Символ – це натяк, інтерпретуючи який читач має самостійно прийти до «невимовних» ідей автора.

У художньому креативному дискурсі спостерігається конвергенція символів (символіка кольору, земна символіка (мова природи), яка «висвітлює» його смислову глибину, смислову перспективу.

Перспективним вбачається дослідження символіки дорогоцінного каміння в англійському художньому креативному дискурсі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. МЕТАФОРА И ДИСКУРС / Теория метафоры. – М., 1990. – С. 5-32.
2. Гете И.В. К учению о цвете (хроматика) // Гете И.В. Избранные сочинения по естествознанию. – М., 1957. – С. 261-358.
3. Дик П.Ф. КУЛЬТУРА КАК МИР ЗНАКОВ // Основы культурологии. – Костанай, 2010. – Режим доступу: <http://www.rummuseum.ru/portal/node/355>
4. Жюльен Н. Словарь символов. – Челябинск: Урал LTD, 1999. – 498 с.
5. Камни и их свойства. – Режим доступу: http://slold.ksu.ru/virt_vyst/24/fr_1.html
6. Камю А. Творчество и свобода: Статьи, эссе, записные книжки. – Режим доступу: <http://coollib.com/b/277178/read>
7. Кандинский В. О духовном в искусстве. – М., 1992. – 110 с.
8. Керлот Х.Э. Словарь символов. – М., 1994. – 608 с.
9. Лід. Публічний електронний словник української мови «СЛОВНИК.УКРЛІТ.ORG» (динамічний). – Режим доступу: <http://ukrlit.org/slovnuk/>
10. Лотос. Новий Акрополь. – Режим доступу: <http://newacropolis.org.ua/uk/content/>
11. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. – М.: Медиум, 1995. – 416 с.
12. Словарь символов. – Режим доступу: <http://www.slovarik.kiev.ua/symbol/u/130452.html>
13. Фуксон Л.Ю. Проблема интерпретации и ценностная природа литературного произведения: монография. – Кемерово, 1999. – 128 с.
14. Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1999. – 398 с.
15. Цвейг С. «Смысл и красота рукописей». – Режим доступу: <http://www.proza.ru/2014/03/18/866>;
<http://vikent.ru/enc/1440/>
16. Эйнштейн А. 10 лучших высказываний Альберта Эйнштейна. – Режим доступу: <http://www.liveinternet.ru/tags/10>
В = Wyatt A.S. The Matisse Stories. – N.Y., 1996. – Режим доступу: <http://coollib.net/b/212049/read>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Короткова – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: лінгвістика художнього англійського креативного тексту та дискурсу.

УДК 81.512 К93

ARTISTIC AND ESTHETIC FEATURES OF SYMBOLISM.

Эльмира КУРМАНГОЖАЕВА, Гульмира АБДРАХМАНОВА **(Алматы, Казахстан)**

У статті розглядаються аспекти виникнення течії символізму та її розвиток в російській та казахській поезії. Світогляд однієї певної нації виявляється в процесі її культурно-літературних й духовних зв'язків з іншими народами. Беручи до уваги казахсько-російські літературно-культурні зв'язки у минулі віка, проаналізовані мотиви та окремі національні особливості, що їх об'єднують.

Таким чином, у роботі розкриті та виявлені фактори виникнення, становлення російського символізму на межі віків та вплив представника цієї течії О. Блока і творчість казахського поета М. Жұмабаєва. У зв'язку з цим у статті розглядалася творчість О. Блока, як значущого представника течії символізму. Поезія О. Блока мала великий вплив на творчість казахських поетів, таких як

М. Жумабаєв і Б. Кулєєв, та сприяло зміцненню їх творчої майстерності. У цьому можна впевнитися, прочитавши вірші М. Жумабаєва, які наведені у статті у якості прикладів для порівняння.

Співзвучність в аспекті символізму у творчості Блока і Магжана можна пов'язати, по-перше, з політично-соціальною ситуацією того часу, по-друге, впливом російських символістів на казахських поетів.

Ключові слова: течія символізму, літературний зв'язок, духовний обмін, формування символізму, видатний представник течії, творчість, вірші, порівнено, розглядати, вплив.

The article deals with the aspects of symbolism origin and its development in the Russian and Kazakh poetry. The outlook of one particular nation is revealed in the process of its cultural and literary connections, spiritual intercommunication with other nations and nationalities. Taking into consideration the Kazakh-Russian literary cultural connections in the last centuries the motives and separate national features uniting them are analysed.

Thus this work demonstrates the factors of origin, formation of Russian symbolism at the turn of the centuries and the influence of this trend's representative A. Blok on the works of the Kazakh poet M. Zhumabayev. In this regard in the article A. Blok's creativity as the prominent representative of symbolism is considered. A. Blok's poetry had a great influence on strengthening the creative skills of such Kazakh poets as M. Zhumabayev and B. Kuleev. It can be seen while reading M. Zhumabayev's poems which are given as the examples for comparison in the article.

The consonance of Blok and Magzhan's creativity in the aspect of symbolism can be connected firstly, with the political and social situation of that period, secondly, with the state of the Kazakh poets under the influence of the Russian symbolists.

Keywords: the trend of symbolism, literary connection, a spiritual exchange, symbolism formation, a prominent representative of the trend, creativity, poems, comparatively, to consider, influence.

Cultural and historical character of life in Russia at the beginning of the 20th century is presented in the main symbolic words. It is worth to mention that in the same row with A. Fet, F. Tyutchev, K. Balmont, V. Bryusov, A. Blok, A. Bely, D. Merezhkovsky there are such prominent Kazakh poets as Sh. Kудайберdiyev, Sh. Bokeev, M. Zhumabayev, B. Kuleev. Sharpening of philosophical understanding and artistic feelings in the world of historical processes allowed to see not only the picture of the next decade, but also all the centenary period.

In general the reflection of symbolical motives' picture in the works of the Kazakh poets Shakarim, Shangerey, Magzhan, Berniyaz is noticed in the following three directions. We mean that firstly, it is necessary to define the ideological and figurative system in the works of the mentioned poets from the point of view of a social and public picture; secondly there is a problem of consideration of their poetry in one context with the Russian symbolical trend; thirdly it is necessary to reveal the features of pessimism and fatalism elements in the works of the Kazakh writers.

The relations between philosophy and literature are so close that philosophical judgments of most of thinkers gained development due to the philosophical importance of literature artistic experience. This is the Russian philosophy at the end of 19th and the beginning of the 20th century (Vl. Solovyov, V. Rozanov, N. Berdyaev, L. Shestov, etc.).

It is known that in modern scientific consciousness the concept of considering philosophy and literature as the forms of understanding of a person's life was created. "Understanding a person's life means the relations of a person and the Universe". Thus the life of a person needs to be understood as the integrality, and the authors of the monograph "Person as the Object of Philosophy and Literature" show the type of the outlook reflected in the materials of philosophy and literature as the basis defining the methods of philosophical and figurative thinking of a person [2: 109]. This type of thinking is similar to the mentioned above concept and in reality it is the completed form of philosophical and artistic work.

In the works of the Kazakh poet Magzhan Zhumabayev at the beginning of the XX century the main subject is the tragic element of human life. In his lyrical poetry we don't see the image of environment, a real life, and the subject defining the life of the poet is spiritual human life. The main keynote of the poet's works is a person, the soul of a person and his spiritual world.

For example, the scientist Sh. Eleukenov said about it the following: "Staring at the spiritual changes, the secrets of a person, Magzhan used the art of a word as the only way of solution. A person needs both natural and spiritual food. Literature pays attention to the secret changes of a person's soul talking about spiritual food and makes feelings talk touching the inner essence of a person" [4: 103].

In Magzhan's poetry the image of "wind" is the main basic image in revealing the existential content of poetry. On the one hand the image of wind is a symbol of infinity and eternity and on the other hand, it is a symbol of transitive movement of human life:

No power more and wings are down

The wind is crying bitterly ("Wind") Trans. G. Abdrakhmanova

One more feature of Magzhan's creativity is that the poet had risen to the demonism level in his protest to colonialism. Thus he stands apart from B. Kuleev so his symbolical picture is similar to Nietzsche's demonism. Disappointment and despair of each poet find the continuation in the tragedy of

the individual. And despair leads to resistance even to demonism. "The higher is the consciousness of the individual about self-knowledge, the stronger is despair and eventually it leads to resistance against environment... The individual resists to external forces, the general living, the life", [4: 159] writes the scientist. If Magzhan's anger doesn't generate resistance, does it tell about the lack of the individual's own consciousness, aspiration to freedom? That is why the scientist writes: "Magzhan understood the nature of the tragedy of human historical processes, and also helplessness of the person before the difficulties so in his creativity one can see pessimism, but there is no resistance" [4: 161].

To understand the poetic sense of the poet's works it is necessary to address to the help of philosophical esthetics:

Sweet-voiced and tender,
 Playing well together
 Wave running after wave,
 It's giving all its love, its honey
 To the rock and in silence dying (Wave. page 197) Trans.G.Abdrakhmanova

Besides, in the songs of the poet the voice of grief is heard. It is the voice of loneliness, alienation. In this grief there is an aspiration to heavens, to the other world as N. Berdyaev said, the reflection of "true nature of a person" [6: 109]. To give way to grief, sufferings is the main nature of Magzhan's creativity, the main feature of his poetry. Even in caroling the happy moments of the life one feels sadness and grief:

I don't want the life full of joy
 Send me sufferings more
 Burn me in fire, bend me many times!
 If I wake the people with my poetry,
 Grief will recede, and the flames
 Will dry up my tears .
 Do I need them any more ?! (My desire. p. 105) Trans.G.Abdrakhmanova

The lyrical poetry of Magzhan is so deep and in order to understand the sounded idea of the poet, it is necessary to re-read several times the lyrics, to reflect, to feel by heart the thoughts of the author, and not just to make artistic analysis.

In comparison with other poets in Magzhan's poems the grief and sadness are directly connected with existence. As the origin of grief and sadness is unknown in the poems of the poet there is a fear of the person before the eternal secret of life felt not by mind, but feelings. The reason of Magzhan's immersion into the state of grief is explained by the poet as the proximity of eternal secret of life to an ordinary man. For this reason in the poetry of the poet there is alienation renunciation of life, fear of misunderstanding of oneself, and also disbelief in finding the place in life. Besides, the grief and sadness generate "happy feeling".

Despondency and disappointment prevails in the soul of the young poet together with aspiration to learn the secrets of the world.

Magzhan like Tyutchev lyricizes the sense of human life using the poetic language. Born from the human nature, not comprehended by mind he speaks about things at the level of feeling.

The deep philosophical national idea is reflected brightly in Magzhan's creativity. Besides, the aspiration of the poet to show the general historical destiny of the Kazakh nation as much as possible led to original figurative and symbolical thinking. In our opinion, Magzhan's symbols are the initial moments of thinking.

Empiricism and freedom shrouded by philosophical thinking are typical for Ilyas and Magzhan's poetry. Whatever they would talk about, what theme they wouldn't touch, manifestation of the world point of view is felt everywhere. However in Magzhan's poetry there are two characters: The Universe and the person who is always looking for the answer to the question "Who lives happily in this era?"; this question forms the philosophical content of the poet's works.

Researchers of Magzhan's poetics point to the philosophical value, and also to the inclusiveness and concreteness of his poems' words [3]. It was formed due to the language of symbols. The basic symbolical words help to convey the ideas of the poet. "Magzhan Zhumabayev seeks to shift a symbolical melody to an ancient national basis in order to sound from the soul's depth". Certainly, to listen to the soul of the life is a difficult process. To stop the stream of feelings is not easy": Sh. Eleukenov says [4: 108].

In all the lyrics of the poet there is a symbolical image of "a whimsical, fast wind" which supports the concept of his outlook and it is one of the central esthetic images in Magzhan's poetry.

The meaning of the wind's symbolical image is very deep: on the one hand, it represents the movement of boundless and eternal life, on the other hand a human life is not eternal. The main philosophical ideas of the poet are conveyed through the image of the wind which is a symbol of discontent and crisis.

Magzhan's place in the historical and literary process is caused by the features of cultural and historical state of the Kazakh nation, united development of romantic and realistic traditions in national poetry.

The existential outlook of Magzhan had a special impact on his creativity. The main position of Magzhan's creativity is accepting life as everyday life and learning it in this way. The image "life, an era, a century" is a large-scale and main image in the poetic system of Magzhan. The sense of this image in time and space is very deep. The symbolic images of "wind", "calm" having existential value are reflected in Magzhan's poetry as the features of outlook. Metaphorical epithets like "sad mood", "sad thoughts", "grief melancholy" are not casual, but natural for the poet growing into the tragedy of outlook.

These epithets express not only the tragic mood in Magzhan's poems, but also the optimistic one. Nature, love, and also the image of melancholy in children's poems are completely demonstrated by wind.

In Magzhan's poetry the image of Orient is a new sun like the image of "morning". The image of Orient for the poet has a unique value. This image is absolutely deprived of social, political and ideological properties. Magzhan's Orient is a symbol of sunrise, acceptance of foreordained destiny's inevitability, harmony with life. The existential outlook of the poet is expressed through the base of this image, and besides, the presentation of the connected images of silence and Orient can be explained by the original existential outlook of the poet.

Magzhan knew that silence is typical for everyday life. At first sight silence seems to be silent. However, the poet listening attentively could hear a voice in silence, a life voice, breath of the wonderful Universe. Magzhan has a sunrise, a symbol of the harmonious world, rest of the Universe.

Thunder and gleams are in the sky
For storms of spring it's time to start
Fresh milk from mother
For colt is pleasant...

Spring is everywhere-blessed nature (P. 21 "Springtime") Trans. G. Abdrakhmanova

It is clear that in the poetic system of Russian and Kazakh symbolist poets the integrity of symbolical images has not only the esthetic, but also the artistic feature with the philosophical meaning. In this aspect we notice that in the above-named works of poets the own esthetic philosophemes based on the mythological poetical consciousness of the nation are formulated. According to this philosopheme the images of summer night, spring and a nightingale are similar to one well-known philosophical category. For example, in the national poetry the nightingale is the symbol of grief, sorrow and melancholy. Therefore, it defines not only the identity of Kazakh and Russian poets' works, but also their harmony.

BIBLIOGRAPHY

1. Bakhtin M. Voprosyliteraturyestetiki.(Rus.ed.). – Moscow: Художественнаялитература, 1975. – 502 p.
2. Nekrasova of E.N. Problemachelovekav russkomexistenzchialisme.// Chelovekkakphilosophskayproblema: VostokiZapad.(Rus.ed.) – M., 1991. – P. 109.
3. a) Bатырбекова R. Izistoriikazakhsikhliteraturnykhsvyazei. (Rus.ed.) – Alma-Ata, Ғылым, 1998; ә) Eleukenov of Sh. Арсыныақыны. // Таң-Шолпан, 2002, No. 4; b) Mysala L. Simvolzhaneonynkorkemdikkyzmeti.(Rus.ed.). Cand.ofPhil.Sc.Autoabstract. – Almaty, 2003; c) Kanarbayeva B. Magzhan – the symbolist. Зерттеу. – Almaty: Economy, 2007; d) Zhetpisbayeva B. A. Figurative worlds of MagzhanZhumabayev. – Almaty: Нур-пресс, 2008.
4. Eleukenov Sh. Magzhan (Omiri menshygarmagerligi)(Kaz. ed). Oku kuraly. – Almaty: Санат, 1995. – 384.
5. Zhumabayev M. Cui, Zhan Saulem. Olender men poemalar.(Kaz.ed.) – Almaty: Жазушы, 1999. – 254. MagzhanZhumabayev Prophet. Verses and poems. Trans.fromKaz. – Almaty: ЖібекЖолы publishing house. – 2002 – 400 p.
6. YermilovaE.V.Teoriyaiobraznyimirusskogosimvolisma.(Rus.ed.) – M., 1989, S.3.
7. Kozubovskaya G. B. Philosophskiemotivi v pozdneilirike Feta.(Rus.ed.) //Context. – M, 1989. – P. 145.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ельміра Курмангожаєва – кандидат філологічних наук, асистент-професор кафедри мов Міжнародного університету інформаційних технологій (м. Алмати, Казахстан).

Наукові інтереси: символізм, літературно-культурні зв'язки, порівняльне літературознавство.

Гульміра Абдрахманова – сеньор-лектор кафедри мов Міжнародного університету інформаційних технологій (м. Алмати, Казахстан).

Наукові інтереси: символізм, літературно-культурні зв'язки, порівняльне літературознавство.

УДК 811.112.2:821.112.2:82'0

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ HUMAN У ПІЗНЬОМУ ВІКТОРІАНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Марія ЛЕВІЩЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто пізній вікторіанський дискурс та лінгвокультурні особливості гіперконцепту HUMAN, подано опис та характеристику основних репрезентантів цього концепту, проаналізовано засоби їх вираження в англомовних творах пізнього вікторіанського дискурсу, виділено національні особливості лінгвокультурної спільноти пізньої Вікторіанської епохи.

Ключові слова: етнокультурна специфіка, гіперконцепт, лінгвокультурний концепт, лінгвокультурологія, ментальна одиниця, пізній вікторіанський дискурс, репрезентант.

The paper surveys Late Victorian Discourse and lingua-cultural peculiarities of the hyperconcept HUMAN, it describes the main representatives of this concept, the ways of their expression in English texts of Late Victorian Discourse. National peculiarities of linguistic and cultural community of Late Victorian Epoch are depicted.

Key words: ethnic and cultural specificity, hyperconcept, linguistic and cultural concept, lingvoculturology, mental unit, Late Victorian Discourse, representative.

Лінгвокультурологія – галузь гуманітарного знання про взаємозв'язок і взаємовплив мови та культури – переживає сьогодні справжній період розквіту. Це відбувається завдяки об'єктивній тенденції розвитку гуманітарних наук, необхідності освоєння лінгвістами результатів, отриманих представниками суміжних галузей знань (психологія, когнітологія, соціологія), з метою виявлення етнокультурної специфіки мови.

Основною одиницею лінгвокультурології є концепт – багатомірне смислове утворення, в якому виділяються ціннісна, образна та понятійна сторони [4: 132]. Лінгвокультурна інтерпретація концепту як ментальної одиниці напряму пов'язана з феноменом „менталітет”. Етнічний менталітет базується на системі вироблених віками національних цінностей, які інтеріоризуються мовною свідомістю у вигляді концептуальних домінант – ціннісних орієнтирів етнолінгвокультури, що стають пріоритетними для кожного її представника. Фіксуючись у мові, вони набувають статусу своєрідного оцінного коду і визначають поведінку носіїв відповідної етнокультури, їхню самооцінку (автостереотипізація) та оцінку з боку інших етносів (гетеростереотипізація). Культура продукує й акумулює концепти, а концепти репрезентують культуру [8: 296].

Прийнятий у лінгвістиці антропоцентричний підхід передбачає посилену увагу до всіх параметрів людської особистості, яка відображається у мові. Гендер, який представлений як культурно обумовлений і соціально відтворений феномен, є одним із таких параметрів [5: 239]. У цей момент поняття гендера кореспондується з поняттям „соціальної статі людини”, а його сенс міститься в ідеї соціального моделювання / конструювання статі. О.А. Вороніна підкреслює, що „... гендер означає і соціокультурний процес конструювання суспільством відмінностей у чоловічих і жіночих ролях, поведінці, ментальних та емоціональних характеристиках, і сам результат – соціальне конструювання гендера [2: 103-104]. Гендер – це явище динамічного порядку, продукт особливого соціального утворення, репрезентація якого є інституціолізованою та ритуалізованою [6: 113].

Гендерні феномени, об'єктивно існуючі реалії, зумовлені лінгвістикою тексту, які виникають у результаті персоніфікації суб'єктів / об'єктів конкретного твору [1: 26]. Тексти художньої літератури представлені у розпорядженні лінгвіста комунікативних стратегій і тактик являються надійними даними про їх лексико-граматичні, синтаксичні показники [3: 130-138]. Виходячи з цього, **об'єктом** цієї статті є лінгвокультурний концепт HUMAN пізнього вікторіанського дискурсу, реалізований у англомовних текстах XIX ст., які є матеріалом нашого дослідження. **Мета** полягає у здійсненні лінгвокультурного аналізу гендерних характеристик репрезентантів цього концепту, що й складає **предмет** і, відповідно, основні **завдання** цієї розвідки.

В будь-який період розвитку культури народу в центрі уваги постає головна рушійна сила цієї епохи, нею є людина, адже саме вона генерує головні ідеї, світоглядні позиції та відповідні концепти певного культурно-історичного періоду. Вікторіанська епоха не є винятком в цьому випадку, тому ключовим гіперконцептом цього періоду стає поняття *human*. Воно включає у себе такі концепти як *Gentleman*, *Lady* та *Home*.

У Вікторіанську епоху були закладені основи поведінкової моралі та мовленнєвої етики істинних представників Вікторіанської епохи – *Gentleman*, *Lady*. Вони несли у собі відбиток основних цінностей культури у своєму мисленні, світосприйнятті, поведінці та мові.

Вікторіанський *gentleman* прославився завдяки своїм високим моральним якостям: був покірним закону, прекрасним сім'янином, поважав порядок, його дім – фортеця, він поважний член суспільства, який дотримується моральних установок, і пишається усіма своїми здобутками: *"It is the nature of man to appreciate his own work"* [15: 79]. *Gentleman* ніколи не виказує своїх переживань чи душевних страждань: *"The sick birds, we are told, creep into holes, that they may die alone ... A man has the same instinct to conceal the weakness of his sufferings; but, if he be a man, he hides it in his own heart ... while to the outer world he carries a face on which his care has made no mark."* [16: 137]. Для кращої наочності автор використовує порівняння та прийоми паралелізму.

Gentleman завжди повинен поважати себе, адже від цього залежить думка оточуючих про нього: *"Nobody holds a good opinion of a man who holds a low opinion of himself"* [16: 169]. Джентльмен майже ніколи не завдає болю та страждань, а, навпаки, зайнятий усуненням перешкод, які заважають вільному і невимушеному спілкуванню, узгоджуючи свої вчинки з діями та словами інших людей, спілкування з ним комфортне для оточуючих: *"Loyalty and obedience to wisdom and justice are fine; but it is still finer to defy arbitrary power, unjustly and cruelly used – not on behalf of ourselves, but on behalf of others more helpless"* [13: 63]. Антонімічні конструкції допомагають зрозуміти якими якостями не повинен володіти *gentleman*: *"A man is very terrible in his vulgarity, loud, rampant, conspicuous with villainous jewellery, and odious with the worst abominations of perfumery..."* [17: 93].

Традиційна концепція жіночності другої половини XIX ст., передбачала, що жінка повинна бути свого роду власністю чоловіка, слугувати прикрасою його дому. Разом з тим ставлення до жінки як до *lady* передбачало лицарську поведінку, яка була закріплена в кодексі Вікторіанського джентльмена.

Гіперконцепт HUMAN став великим внеском у формування ціннісних орієнтацій і норм поведінки англосовітського суспільства. Але наскільки він відповідає загальному моральному ідеалу жінки можна вирішити розглянувши його на тлі універсальних моральних цінностей і категорій моральної свідомості, які були актуальними в будь-яку епоху і впливали на зміст її моральних норм: добра, особистого обов'язку, честі й гідності, любові, дружби, відповідальності, справедливості, добротності [7].

Обов'язок, або неухильне дотримання моральних норм навіть усупереч своїм схильностям і бажанням [9]: *"Melanie, however, did not seem to mind the smells, the wounds or the nakedness, which Scarlett thought strange in one who was the most timorous and modest of women"* [14: 139].

Чесць і гідність як прагнення до самоповаги й самореалізації: *"But for all her plainness of feature and smallness of stature, there was a sedate dignity about her movements that was oddly touching and far older than her seventeen years"* [14: 207].

Любов – ставлення до іншого як до рівного, взаємною підтримкою, культивування почуття взаємної причетності до загальної справи; любов проголошується як обов'язок: *"Yes, Pitty owed love to Melanie, security to Scarlett, and what did she owe India?"* [14: 63].

Справедливість – це вимога поважати права іншої людини: *"It was a voice never raised in command to a servant or reproof to a child but a voice that was obeyed instantly at Tara, where her husband's blustering and roaring were quietly disregarded"* [14: 197].

Своєрідність Вікторіанської культури визначала в свою чергу і правила етикету, які строго фіксували межі загальноприйнятого, в тому числі й у відносинах між статями навіть у сімейних парах. Не буде перебільшенням відзначити, що вони мали глибоко специфічний характер. Подружжю при сторонніх рекомендувалося звертатися один до одного офіційно (містер, місіс), щоб моральність оточуючих не страждала від інтимної грайливості тону: *"My dear Mr. Bennet," said his lady to him one day, " have you heard that Netherfield Park is let at last?" Mr. Bennet replied that he had not"* [10: 1].

Етикет обіду був регламентований в Вікторіанську епоху. *Englishness* справжнього джентльмена проявлялася і в його поведінці за столом. Прийомам їжі приділялась настільки велика увага, що Вікторіанські автори описують цей процес досить гіперболізовано: *"Nothing like the act of eating for equalizing men. Dying is nothing to it."* [13: 87], *"A man will dine, even though his heart be breaking"* [18: 113].

Всім відомо, яку роль відіграє в англійській культурі дім, домашнє вогнище, те, що позначається словом *home*. Це слово найближче до нашого поняття батьківщина. Факт, що рідна земля асоціюється в англійській мові з домом підтверджують численні прислів'я та крилаті вислови, наприклад: *«Home, sweet home»*, *«East or West, home is best»*, *«An Englishman's home is his*

castle» і т.п., а також слова, утворені від «home»: «home-coming», «homesickness», «homey» «homeliness», «home-keeping», «homeward» і т.д.

Любов до країни вимірюється любов'ю до свого дому, цей зв'язок має логічне пояснення, адже для Вікторанської епохи дім був прототипом країни: *"In love of home, the love of country has its rise . . ."* [12].

Family як складова концепту *home* у Вікторіанську епоху представляла особливу турботу суспільства. Шлюб розглядається під призмою найлегшого шляху до досягнення успіху у суспільстві. Концепт *family* реалізується через такі ключові поняття як *home* та *house*.

Характери членів сімейств проявлялися в стилі їхнього життя, в будинках і, в залежності від їх корисності та ступеня людяності, могли викликати суворий осуд суспільства. Невипадково в творах великих вікторіанців величезне місце займають описи інтер'єрів – дім Домбі холодний і незатишний, у нього всі меблі в чохлах, а люстра звисає зі стелі як сльоза: *"Mr Dombey's house was a large one, on the shady side of a tall, dark, dreadfully genteel street in the region between Portland Place and Bryanstone Square.' It was a corner house, with great wide areas containing cellars frowned upon by barred windows, and leered at by crooked-eyed doors leading to dustbins. It was a house of dismal state, with a circular back to it, containing a whole suite of drawing-rooms looking upon a gravelled yard."* [12].

Суттєво змінилося ставлення до природи: почав цінуватися "прекрасний вигляд", що підвищує вартість замиського будинку. Життя за містом – ідеал вікторіанців, не досяжний для бідних.

Основи поведінкової моралі та мовленнєвої етики істинних представників Вікторіанської епохи несли у собі відбиток основних цінностей культури у своєму мисленні, світосприйнятті, поведінці та мові.

На рівні ідей вищезазначені концепти провокують роздуми про етнокультурну самоідентифікацію, актуалізують фундаментальні питання національної аксіології: про свободу особистості, про закон і справедливість, про умови поваги і самоповаги людини, про сімейні узи і домашнє вогнище, про приватне і спільне, про егоїстичне і альтруїстичне, про "своє" і "чуже" – саме це забезпечує смислову багатомірність художнього тексту.

Зазначені концепти стають джерелом і основою сюжетного руху, мотивують взаємини і вчинки персонажів, визначають зміст основних компонентів сюжету.

На рівні персонажів актуалізація даних концептів акцентує національно значимі властивості героїв, демонструє їх ціннісні орієнтири, сприяє виявленню інтенцій і прихованих комплексів персонажів, служить засобом вираження авторської модальності. Питання вивчення теми пізньої Вікторіанської епохи та пізнього вікторіанського дискурсу займає чільне місце у сучасній науці, але ця проблема належить до важливих і досить спірних, тому перспективи подальших досліджень у цій галузі є очевидними.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вардаян О.А. К вопросу о гендерной природе поэтических текстов / О.А. Вардаян // Материалы третьей междунар. конф. "Гендер, Язык, Культура, Коммуникация". – М.: МГЛУ. – 2003. – С. 26-27.
2. Воронина О.А. Теоретико-методологические основы гендерных исследований / О.А. Воронина // Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций / Под общ. ред. О.А. Ворониной. – М.: МЦГИ – МВШСЭН – МФФ, 2001. – С. 13-106.
3. Иссер О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссер. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
5. Кириллина А.В. Новый этап развития отечественной лингвистической гендерологии / А.В. Кириллина // Гендерные исследования и гендерного образования в высшей школе: Матер. междунар. науч. конф. в 2 ч. – ч. II история, социология, язык, культура. – Иваново: Иван. Гос. ун-т, 2002. – с. 238-242.
6. Кириллина А.В. Современное состояние гендерных исследований в российской лингвистике / А.В. Кириллина // Beiträge des Gender-Blocks. Zum XIII. Internationalen Slavistencongress in Ljubljana 15-21 August 2003. – Band 137. – München: Otto Sagner, 2003. – S. 113-127.
7. Попова М.К., Струков В.В. Национальная идентичность в литературоведении / М.К. Попова, В.В. Струков // Филологические записки: Вестник литературоведения. Вып. 15. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 2000. – 246 с.
8. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
9. Разин А.В. Этика: Ученик для вузов / Александр Владимирович Разин. – М.: Академический Проект, 2003. – 624 с.
10. Austen J. Pride and Prejudice / J. Austen. – London ; Glasgow : Blackie, 2000. – 344 p.
11. Dickens Ch. Dombey and Son / Ch. Dickens. – <http://www.charles-dickens.org/dombey-and-son/> (cited 12.09.14).
12. Dickens Ch. The Old Curiosity Shop / Ch. Dickens. – <http://www.charles-dickens.org/the-old-curiosity-shop/> (cited 12.09.14).
13. Gaskell E. North and South / E. Gaskell. L.: Dent, 1967. – 424 p.
14. Mitchell M. Gone with the wind / M. Mitchell. – L.: Macmillan Publishers Ltd, 2008. – 1008 p.
15. Trollope A. John Caldigate / A. Trollope. – N. Y.: Dover Publication, 1980, 391 p.

16. Trollope A. *Belton Estate* / A. Trollope. – N. Y.: Dover Publication, 1980. – 315 p.
 17. Trollope A. *Rachel Ray* / A. Trollope. – N. Y.: Dover Publication, 1980. – 391 p.
 18. Trollope A. *Small House at Allington* / A. Trollope – L.: J.M. Dent & Sons LTD, 1980.-358 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Левіщенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національної академії внутрішніх справ (м. Київ).

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, мовленнєві картини світу, концептологія.

УДК 811.111'373.43

HEALTH AND DISEASE IDIOMS: A COGNITIVE PERSPECTIVE

Yulia LYSANETS (Poltava, Ukraine)

Стаття присвячена дослідженню англійських ідіоматичних виразів, що позначають стан людини в нормі та при патології. Відзначено, що семантична структура ідіоматичних виразів вмотивована глибинними механізмами концептуальних метафор. Розглянуто основні концептуальні метафори, що знайшли відображення в аналізованому лексичному матеріалі. Використання здобутків когнітивної лінгвістики є продуктивним під час вивчення іноземної мови, зокрема, при засвоєнні англійської ідіоматики студентами вищих медичних навчальних закладів.

Ключові слова: метафора, концепт, вихідний домен, цільовий домен, ідіома, медичний дискурс, історія хвороби.

The article investigates English idioms denoting the human condition in health and disease. It is noted that the semantic structure of idiomatic expressions is motivated by underlying mechanisms of conceptual metaphors. The basic conceptual metaphors, reflected in the analyzed lexical material, have been considered. The application of achievements in cognitive linguistics is productive in the course of learning a foreign language, particularly in mastering the English idiomology by students of higher medical educational institutions.

Keywords: metaphor, concept, source domain, target domain, idiom, medical discourse, case history.

Problem definition and its association with scientific and practical tasks. Conceptual metaphors concentrate the most essential features of a particular world view [11: 205]; they configure our understanding of the world, triggering both lexical and textual creativity. The role of metaphor has been much studied in recent years, at every level of language and particularly in everyday communication [6; 8; 12]. Metaphor is a powerful cognitive mechanism that “can be found in specialized language texts as well as those in general language” [6: 585].

Analysis of recent research and publications on the subject. Psycholinguistic research has shown that conceptual metaphors partly motivate our use of certain idiomatic phrases. In this context, it should be noted that conceptual metaphors often come to a focus of researchers’ attention as a means of streamlining the process of understanding and remembering idioms [2; 4; 5; 10]. That is to say, the meaning of phraseological unit can be discovered by tracing the links between the source and target domains [3: 330]. This aspect is potentially productive in the process of mastering a foreign language.

The prevalence of idioms in spoken and written discourse quite logically leads to the search for ways to systemize and organize them. Phraseological units are endowed with stable structure and quite often have a completely unpredictable meaning which preconditions their complexity while mastering a foreign language. However, phraseological units are essential for the comprehensive worldview understanding. As a matter of fact, the semantic structure of phraseological units is motivated by underlying mechanisms of conceptual metaphors [4: 13]. The cognitive perspective sheds light on our conceptualization of reality, based on the empirical experience of everyday reality. For example, the conceptual metaphor LIFE IS A JOURNEY underlies such idioms as “to go through life with eyes closed”; “to take an unexpected direction (of life)”; “to be at a crossroads”; “to pass away”; “cross the bridge when one comes to it”; “to be over the hill” and others [11: 210].

The cognitive approach to the study of idioms can facilitate the understanding of idiomatic expressions, providing a meaningful context and thus optimizing the process of remembering. Appeal to the conceptual metaphor provides a systematic approach to the study of idiomatic expressions and enables students to see that idiomatic meanings are not entirely arbitrary. Consequently, phraseological units form a consistent, coherent system of metaphorical concepts. The study of conceptual metaphors enables students to discover the logic of a foreign language.

The aim and materials. To our opinion, organizing idioms on the basis of cognitive mechanisms is potentially productive in the process of learning foreign languages at medical institutions. The aim of the research is to analyze the English idioms denoting the human condition in health and disease within the framework of medical discourse. Health and disease idioms are widely used in patients’ accounts of their

experience related to diseases, as well as in physicians' narratives about the performed treatment. The material of the research is the corpus of case histories and concilium transcripts [13]. It is our belief that study of health and disease idioms from the perspective of their motivation by cognitive metaphors will disclose the underlying nature of doctor-patient communication and thus facilitate the process of diagnostics and treatment. Cognitive approach is capable of enhancing the doctor's understanding of patient's individuality. Thus, it can provide medical students with additional insights into their future profession. By analyzing the language people use, it will be possible to increase the effectiveness of communication between the doctors and patients.

The principal data of the study. To begin with, it is necessary to mention the opposition "up / down" as one of the most archaic cognitive mechanisms prevailing in many cultures. The vertical structure of human body determines the significance of this axis: spatial orientations "arise from the fact that we have bodies of the sort we have and that they function as they do in our physical environment" [11: 14]. As a matter of fact, this opposition is rooted in the polarity of heaven and earth, the top and the root of the World Tree, etc. In this context, "down" is traditionally associated with passivity, illness and death. By contrast, "up" is associated with health, physical strength, and vigour. As a result, the "up / down" opposition is conceptualized into one of the most essential metaphors in medical discourse – HEALTH AND LIFE ARE UP / SICKNESS AND DEATH ARE DOWN; STRENGTH IS UP / WEAKNESS IS DOWN. In such idioms as "back on one's feet", "right as rain" (to be healthy, especially after having been ill for a period of time) the upright position is conceptualized as the condition of well-being. Consequently, the overhead position also signifies the top of physical potential (e.g., "to be at the peak of one's powers"). Hence, the sentences "He's at the peak of health"; "He's in top shape"; "As to his health, he's way up there", etc. attribute to physically healthy people.

By contrast, the SICKNESS AND WEAKNESS ARE DOWN metaphor is also vividly represented in such idioms as "to be under the weather" (to feel sick, tired or exhausted); "to feel run down" (to be in poor condition); "to come down with something (cancer, a cold, flu)" (to become sick with something, to catch an illness); "to be in declining health"; "to undergo an operation"; "go under the knife". Thus, such expressions as "He fell ill"; "He's sinking fast"; "He came down with the flu"; "His health is declining" and so on – imply that serious diseases force people to lie down physically. One can find such idioms in clinical findings: "The patient *was in declining health* for 10 years prior to admission with recurrent upper respiratory infections characterized by fever, cyanosis"; "The patient *came down* with the same illness just as his sister began her recovery" [13].

TREATING ILLNESS IS FIGHTING A WAR is a common metaphor which has already been identified by researchers [1]. Within the framework of this metaphor, the source domain is "war"; the target domain is "illness, treatment, medicine". The TREATING ILLNESS IS FIGHTING A WAR metaphor produces a wide range of military subcategories: THE DISEASE IS AN ENEMY; THE BODY IS A BATTLEGROUND ("His body was under siege by AIDS"; "He was attacked by an unknown virus"); MEDICINE IS A WEAPON; THE IMMUNE SYSTEM IS A DEFENSE; WINNING THE WAR IS BEING CURED OF THE DISEASE ("Beating measles takes patience"); BEING DEFEATED IS DYING ("The patient finally gave up the battle") and so on.

DISEASE IS A MOVING OBJECT is yet another important cognitive metaphor in the medical discourse. This metaphor underlies such idioms as "to pick up a cold/influenza" (to acquire an illness); "to take sick"; "get sick with"; "to get a cold"; "to catch one's death of cold"; "to catch hepatitis"; "to run a fever / to run a temperature" (to have a higher than normal body temperature); "to run in the family" (to be a common family characteristic). Hence, the DISEASE IS A MOVING OBJECT metaphor motivates the following anamnestic data: "This illness *has been running in my family* for a past half century"; "This disease *runs in families*, although it may skip generations"; "The disease *runs in my family* and other members have inherited it as well" [13].

In physician's daily practice one can often find such expressions as "to trace the symptoms back to the cause of the disease" [13]. As one can easily observe, this statement is also based on the metaphor A DISEASE IS A MOVING OBJECT. In other words, a disease is conceptualized as an object which travels along some kind of path, thereby leaving a track that can be perceived by external observers. In this context, explaining the cause of disease is equivalent to retracing the departure point of a moving object.

Yet another interesting metaphor is PEOPLE ARE CONTAINERS. People tend to perceive their bodies in 3-dimensional form: an inside, a boundary, and an outside [15]. Correspondingly, "we conceptualize the interior of the body as a kind of space or container, which consists of many entities: mind, soul, words, emotions, thoughts, etc." [15: 186]. Furthermore, in the western discourse it is

generally believed that “what is inside is more important than the physical body (outside): Beauty is only skin deep (appearances are deceptive)” [15: 186]. Consequently, there is a strong opposition between “in” and “out” locations. As a matter of fact, the PEOPLE ARE CONTAINERS metaphor underlies such idioms “to be bursting with health”; “to be full of energy” (to be full of vigour, full of vitality). Besides, human health is conceptualized as a physical container through the following idioms: “to be out of health (out of condition, out of shape)”; “to be knocked out” (to be extremely tired and/or unable to do anything); “to be worn-out”; “to burn (oneself) out” (to become very tired and almost sick from working too hard); “break out in (something)” (to begin showing a rash or other skin disorders). Medical discourse displays numerous cases of using these idioms: “Anytime I took those drugs, I *was completely knocked out*. For days”; “The woman *was out of health*, and had been losing flesh latterly”; “*I broke out in a rash* all over my body” [13].

The analyzed discourse also displays multiple examples of the LIFE IS MOVEMENT metaphor. Within the framework of medical discourse, active movement is regarded as a sign of perfect health, while illness assumes inactivity and immobility. For instance, this metaphor underlies such idioms as “alive and kicking” (to be well and healthy); “to kick a habit” (to break or stop a bad habit); “up and about” (healthy and moving around, as opposed to being confined to bed).

Moreover, there are vivid manifestations of the LIFE IS A GARDEN metaphor. In fact, being in very good health is conceptualized as “blossoming”: “to be in the prime of life”; “to be in prime”; “to be in the green”; “to be in blooming health”; “to be in the pink (of condition; of health)”; “to be in the flower of strength”. Medical discourse suggests a wide range of such idioms: “I recovered completely from my surgery and have been *in the pink* ever since”; “I was lively and active and *in the pink of condition*”; “I wasn’t well last week, but I’m back *in the pink*, I’m pleased to say”; “It was almost a miracle that after his bout with pneumonia, he was back *in the pink of health*” [13]. By contrast, illness is regarded as fading and withering: “illness has withered him”; “his health is fading”; “faded cheeks”; “fading skin”; “His health languished, worrying his family members and friends” [13].

One more cognitive mechanism, underlying the idioms in medical discourse is the metaphor of time. As a matter of fact, this concept occupies quite an important place in the context of English-speaking worldview: “time is a commodity in the modern Western industrialized culture” [11: 7]. This idea is represented in English through the following metaphors: TIME IS A LIMITED RESOURCE, TIME IS MONEY and TIME IS A VALUABLE COMMODITY. These metaphors are embodied in such sentences as: “You’re wasting my time”; “I don’t have the time to give you”; “How do you spend your time these days?”; “I’ve invested a lot of time in this project” and so on.

As to the medical discourse, the metaphor of time motivates the following idioms: “to live on borrowed time” (to continue living after a point at which you might easily have died); “to be given a new lease of life” (an occasion when you become more energetic and active than before). As one can easily observe, time is considered as a valuable source of life which can be obtained in limited quantities only. The given idioms can be found in patients’ accounts: “Since my cancer was diagnosed, I feel as if I am *living on borrowed time*”; “Within a few sessions my back pain was gone and I *was given a new lease of life*”; “To say that I *was given a new lease of life* would be a great understatement <...> I now feel liberated and have the confidence to go out and enjoy myself” [13].

Research findings and challenges in the examined area. Thus, cognitive metaphors relating to health and disease idioms in medical discourse are: HEALTH AND LIFE ARE UP / SICKNESS AND DEATH ARE DOWN; STRENGTH IS UP / WEAKNESS IS DOWN; DISEASE IS A MOVING OBJECT; PEOPLE ARE CONTAINERS; LIFE IS MOVEMENT; LIFE IS A GARDEN and TIME IS A VALUABLE COMMODITY / A LIMITED RESOURCE. These metaphors motivate numerous idioms both in patients’ and physicians’ narratives. The study of health and disease idioms from the perspective of their motivation by cognitive metaphors has the significant potential to promote the linguistic, sociolinguistic and pragmatic competence of medical students. The analysis of communicative mechanisms of professional interaction between health workers and patients is an important part of training future doctors.

BIBLIOGRAPHY

1. Вострова С. В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні особливості сучасного англомовного медичного дискурсу (на матеріалі медичних текстів з проблематики ВЛ/СНІДу) : автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / С. В. Вострова. – К., 2003. – 20 с.
2. Andreou G. Teaching Idioms in a Foreign Language Context : Preliminary Comments on Factors Determining Greek Idiom Instruction / G. Andreou, I. Galantomos // *Metaphorik.de*. – 2008. – Vol. 15. – P. 7–26.
3. Berber Sardinha T. Metaphor and Corpus Linguistics / T. Berber Sardinha // *Revista Brasileira de Linguística Aplicada*. – 2011. – Vol. 11. – № 2. – P. 329–360.

4. Chen Y. Teaching English Idioms as Metaphors through Cognitive-Oriented Methods : A Case in an EFL Writing Class / Yi-chen Chen, Hwei-ling Lai // English Language Teaching. – 2013. – Vol. 6(6). – P. 13–20.
5. Dragaљ M. Teaching English Idioms Based on the Features of Conceptual Metaphors : A Cognitive Approach / M. Dragaљ, K. Ћurkoviћ-Denona // Zbornik radova Međimurskog Veleučilišta u Čakovcu. – 2012. – Vol. 1. – P. 3–18.
6. Faber P. The Role of Imagery in Specialized Communication / P. Faber, C. M. Linares // Imagery in Language / [edited by B. Lewandowska-Tomaszczyk and A. Kwiatkowska]. – Frankfurt : Peter Lang, 2004. – P. 585–602.
7. Gibbs R. W. Metaphor in Idiom Comprehension // R. W. Gibbs, J. M. Bogdanovich, J. R. Sykes. – Journal of Memory and Language. – 1997. – 37. – P. 141–154.
8. Goldberg A. Patterns of Experience in Patterns of Language / A. Goldberg // The New Psychology of Language. Cognitive and Functional Approaches to Language Structure / [Edited by Michael Tomasello]. – London : Erlbaum, 1998. – P. 203–220.
9. Ibñez Mendoza F. J. Going Beyond Metaphonymy : Metaphoric and Metonymic Complexes in Phrasal Verb Interpretation / F. J. Ibñez Mendoza, A. Galera-Masegosa // Language Value. – 2011. – Vol. 3(1). – P. 1–29.
10. Кцмър S. Using Conceptual Metaphors in Teaching Idioms in a Foreign Language Context / S. Кцмър, S. S. Cimen // Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. – 2009. – Vol. 23. – P. 205–222.
11. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – London : The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
12. Nunberg G. Transfers of Meaning / G. Nunberg // Journal of Semantics. – 1995. – 12. – P. 109–132.
13. Oxford Case Histories [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://oxfordmedicine.com/browse?t1=SERIES:oxford_case_histories.
14. Rijn-van Tongeren G. Metaphors in Medical Texts / G. Rijn-van Tongeren // Metaphor in Scientific Communication. – 1997. – XLIII (3). – P. 1–7.
15. Skara D. Body Metaphors – Reading the Body in Contemporary Culture / D. Skara // Coll. Antropol. – 2004. – 28. – P. 183–189.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Лисанець – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов з латинською мовою та медичною термінологією Вищого державного навчального закладу “Українська медична стоматологічна академія”, м. Полтава.

Наукові інтереси: комунікативно-прагматичні виміри англословного дискурсу, теорія концептуальної метафори, текстотвірні потенції фразеологічних одиниць.

УДК 811. 111

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРИРОДИ «ЛІДЕРА» (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОСЛОВНОГО ДИСКУРСУ)

Любов МАРМУРАШ (Чортків, Україна)

Статтю присвячено концептуальному аналізу особливостей природи «ЛІДЕРА». Створюється когнітивна модель ЛІДЕРА, визначаються основні категорії, встановлено, що феноменом ЛІДЕРА виступає ЛЮДСЬКА ОСОБИСТІТЬ.

Ключові слова: номінація, когнітивна модель, концептуальний аналіз, концепт, категорія, лідер, людська особистість.

This article is devoted to conceptual analysis of «LEADER» nature. The author creates cognitive model of LEADER, defines the basic categories, and determines that HUMAN PERSON is a phenomenon of LEADER.

Kew words: nomination, cognitive model, conceptual analysis, concept, category-principle, leader, human person.

Традиційно, вважають, що лідерство – це «генетично успадкована субстанція від народження ...», інші доводять, що тільки через навчання «якостям досконалих лідерів можна «пробудити» досконалих лідерів ...» [6]. На когнітивному рівні лідер, лідерство – це не просто побудова процесів мовлення і мислення людини, а шляхи пошуку самореалізації, вміння орієнтуватися в світі, які ще недостатньо вивчені.

Актуальність дослідження визначається необхідністю вивчення і аналізу специфіки, з однієї сторони, концепта ЛІДЕР, у власному змісті, з іншої сторони, тісний взаємозв'язок з концептом ЛЮДСЬКА ОСОБИСТІТЬ. *Об'єктом дослідження* виступає культурно-когнітивна структура ЛІДЕРА. *Предметом* дослідження є концептуальна модель природи ЛІДЕРА. *Мета статті* полягає у створенні «концептуальної картини інформації, тб. смислової моделі». Наукова новизна зумовлена фактом звернення до англословного дискурсу, в якому визначається концепт ЛІДЕР, створюється когнітивна модель, принципи, встановлюється феномен.

Концептуальний аналіз є новим конструктивним лінгвістичним методом, загальними процедурами якого є формалізація, ідеалізація й моделювання. Головною метою цього методу є реконструкція когнітивних механізмів індивідуальної чи колективної свідомості, які опосередковують формування й упорядкування знань про об'єкти дійсності та результати внутрішнього рефлексивного досвіду. Концептуальний аналіз передбачає опис структур цих

знань із застосуванням метамов лінгвістики або природної мови на базі різноманітних когнітивних моделей [3: 419]. Процес концептуалізації пов'язаний із відображенням у мові результатів «побудови нової ідеальної моделі світу, ... модальність космічної природи людини» [2].

Відповідно до нашої когнітивної компетенції, ми інтегруємо у світ природи «ЛІДЕРА», здійснюємо «культурне і психологічне дослідження...» (Geeraerts D.). Наша органічна природа відчуває світ, і цей досвід відображається в мові, яку ми використовуємо [5]. Значення не існує «поза межами», а є суб'єктивно усередині кожного з нас, зв'язуючи сенсорними даними, або відчуттям досвіду. Кожен з нас конструює метафізичний всесвіт або світ нашого сприйнятого досвіду [7].

Американські вчені Werner Erhard Michael C. Jensen, Kari L. Granger на епістемологічному, онтологічному рівні визначають фактори, які створюють лідера, а саме: *цілісність* («навчитися любити сходити», «розвиває довіру»), *автентичність* («здатність бути прямим із собою та іншими без використання зусиль», «незакінчене прагнення»), *більша прихильність до чогось ніж до себе* («харизма»), *мотив у сутності* («позиція, яку ви приймаєте для себе і свого життя»). Вони виділяють чотири аспекти контекстуального каркасу лідера і лідерства: 1) *лінгвістичні абстракції* («сфера можливостей» тб. «всі можливі шляхи є доступними»), 2) *феномен* (відчуття, досвід; лідер і лідерство існують в сфері мови, ... в мові ваших дій, «дії говорять голосніше ніж слова», «автентичне слухання»), 3) *концепти* («лідер і лідерство існують в домені створеного майбутнього», «майбутнє, яке наповнює, дає існування в теперішньому з реалізацією майбутнього»), 4) *терміни* (визначення лідера і лідерства, шлях існування і дія лідера). Лідер і лідерство – «це природне самовираження» [11].

В основі ідеалізації ми розглядаємо незмінні принципи Ісуса, які розкриті президентом церкви Спенсером В. Кімбаллом у праці «Ісус – досконалий лідер». «Ісус знав ким Він був і для чого Він на цій планеті. Це означало, що Він не вів невизначеністю і слабкістю, а могутністю.» «Робіть те, що Я роблю».

Моделюємо концепт ЛІДЕРА на основі номінації (за Левицьким А. Е, Селівановою О.). Jesus operated from a base of *fixed principles or truths* – Ісус керувався *незмінними принципами або правдою*. Jesus was a *listening leader*. Ісус був *слухаючим лідером*. Тому що він любив інших досконалою любов'ю, Він слухав, не будучи поблажливим. *A great leader listens not only to others, but also to his conscience and to the promptings of God* Великий лідер не тільки *слухає* інших, а й *свою совість і наказ Бога*. Jesus was a *patient, pleading, loving leader*. Ісус був *терплячим, благаючим, люблячим лідером*. Тому що Ісус любив своїх послідовників, Він був здатний порівнятися з ними, бути щирим і відвертим з ними. *Jesus trusts his followers* – Ісус *вірить своїм послідовникам*. *Jesus gave people truths and tasks* – Ісус *дав людям правду і завдання*. *A good leader will remember he is accountable to God as well as to those he leads*. *Хороший лідер* буде пам'ятати, що він *несе відповідальність перед Богом, а також за тих, кого він веде*. Jesus also taught us how important it is *to use our time wisely*. Ісус вчив нас також, як *важливо використовувати розумно час*. *Jesus was filled with compassion balanced by justice* – Ісуса наповнювало *співчуття справедливості*. He was telling us a *powerful truth about our possibilities and about our potential* – Він розповідав нам *могутню правду про наші можливості і наш потенціал*. Jesus, who could not lie, sought to beckon us *to move further along the pathway to perfection* – *рухатися до досконалості* [8].

Лексично-концептуальний відбір також включає вислови мислителів.

The first responsibility of a leader is to define reality. The last is to say thank you. In between, *the leader is a servant – лідер – служитель* (Max DePree). A leader is *one who knows the way, goes the way, and shows the way – це людина, яка знає шлях, йде шляхом, і показує шлях* (John Maxwell). The real leader has no need to lead – *he is content to point the way – направляє на шлях* (Henry Miller). Before you are a leader, success is all about growing yourself. When you become a leader, *success is all about growing others – успіх полягає у зростанні інших* (Jack Welch). A leader takes people where they want to go. A great leader *takes people where they don't necessarily want to go, but ought to be* – *веде людей, де вони ... мають бути* (Rosalynn Carter). A leader is best when people barely know he exists, when his work is done, his aim fulfilled, *they will say: we did it ourselves* – *вони говоритимуть: ми зробили це самі* (Lao Tzu). Leaders might be able *concentrate more fully on the intrinsic rewards of doing good work* – повинні зуміти *більш повно сконцентруватися на внутрішніх винагородах, роблячи хорошу роботу* (Warren Bennis).

Leaders are *visionaries* with a poorly developed sense of fear and no concept of the odds against them – *провидці* (Robert Jarvik). Great leaders are not *defined by* the absence of weakness, but rather *by the presence of clear strengths* – *визначаються присутністю ясних сил* (John Zenger). A leader is *one who sees more than others see, who sees farther than others see, and who sees before others see* – *це той, хто бачить більше ніж інші, даліше і швидше* (Leroy Eimes).

A leader *leads by example*, whether he intends to or not – *лідер веде прикладом* (Author Unknown) Remember the difference between a boss and a leader; a boss says "Go!" – *a leader says "Let's go!"* – *лідер говорить: «Ходімо»* (E.M. Kelly) A true leader has the confidence to stand alone, the courage to make tough decisions, and the compassion to listen to the needs of others. He does not set out to be a leader, but *becomes one by the equality of his actions and the integrity of his intent* – *стає ним завдяки своїм діям і цілісності своїх намірів* (Douglas MacArthur).

Leaders *think and talk about the solutions*. Followers think and talk about the problems – *думають і говорять про вирішення проблем* (Brian Tracy).

Leaders don't create followers, they *create more leaders* – створюють більше лідерів (Tom Peters). Every leader needs to *look back* once in a while to make sure he has followers – *подивитися назад* (Author Unknown).

To become a leader, then, you *must become yourself, become the maker of your own life* – *повинен стати собою, стати будівником свого власного життя* (Warren Bennis) [10: 48].

Leaders *never lie to themselves* – *ніколи не брешуть собі* (Warren Bennis) [10: 34]. Clearly, to become a true leader, one must *know the world as well as one knows one's self* – *знати настільки добре світ, наскільки знаєш себе* (Warren Bennis) [10: 68].

Leaders are, by definition, *innovators* – *новатори* (Warren Bennis) [10: 135].

Створюємо когнітивну модель ЛІДЕРА. «Когнітивна модель – зв'язана, в основному, нелінгвістична структура знань.» [9: 23], яка включає ядро – Лідер, периферію – вторинну номінацію.

На основі внутрішніх переконань створюємо основні категорії, когнітивної моделі ЛІДЕРА, які є образними елементами в ядрі:

Дефініція лідера: Лідер – це: а) a listening leader (слухаючий лідер), listens to his conscience and to the promptings of God (слухає свою совість і наказ Бога); б) a patient, pleading, loving leader (терплячий, богаючий, люблячий лідер); в) a servant (лідер – служитель), one who knows the way, goes the way, and shows the way (людина, яка знає шлях, йде шляхом, і показує шлях), point the way (направляє на шлях), success is all about growing others (успіх полягає у зростанні інших), takes people where they don't necessarily want to go, but ought to be (веде людей, де вони ... мають бути), they will say: we did it ourselves (вони говоритимуть: ми зробили це самі), concentrate more fully on the intrinsic rewards of doing good work (повинні зуміти більш повно сконцентруватися на внутрішніх винагородах, роблячи хорошу роботу); г) visionaries (провидці), are defined by the presence of clear strengths (визначаються присутністю ясних сил), one who sees more than others see, who sees farther than others see, and who sees before others see (це той, хто бачить більше ніж інші, даліше і швидше); г) leads by example (приклад), a leader says "Let's go!" (лідер говорить: «Ходімо»), becomes one by the equality of his actions and the integrity of his intent (стає ним завдяки своїм діям і цілісності своїх намірів).

Лідер керується: fixed principles or truths (незмінними принципами або правдою), compassion balanced by justice (співчуттям справедливості), trusts his followers (вірить своїм послідовникам).

Завдання лідера: be accountable to God as well as to those he leads (нести відповідальність перед Богом, а також за тих, кого веде), to use our time wisely (використовувати розумно час), to move to perfection (рухатися до досконалості), think and talk about the solutions (думають і говорять про вирішення проблем), create more leaders (створюють більше лідерів), to look back (подивитися назад).

Реалізація лідера: must become yourself, become the maker of your own life (повинен стати собою, стати будівником свого власного життя), never lie to themselves (ніколи не брешуть собі), know the world as well as one knows one's self (знати настільки добре світ, наскільки знаєш себе), truth about our possibilities and about our potential (правду про наші можливості і наш потенціал).

Основне завдання ЛІДЕРА – perfection (досконалість) реалізується в дослідженій нами моделі ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТІТІ [1], яка вступає у тісні зв'язки із іншими когнітивними моделями. *The Human person is a spiritual material nature made in the image of God, and called to perfection through faith which acts through Love, imitating Commandments (the Ten Commandments) of bliss and virtue which, tended lovingly, become our second nature, renewed throughout life, healing*

by confession, by the lesson of sound sense (Lent), by contemplation (commandment which touches the branch of the mind), by humbleness in cognition of oneself.

Отже, в результаті даного дослідження були створені основні категорії когнітивної моделі ЛІДЕРА, які є образними елементами в ядрі і вторинна номінація служить периферією: дефініція лідера, чим лідер керується, завдання лідера, реалізація лідера. Феноменом ЛІДЕРА виступає ЛЮДСЬКА ОСОБИСТІТЬ, в якій реалізовується основне завдання ЛІДЕРА – perfection (досконалість).

Перспективним бачиться поглиблений аналіз окремих підконцептів концептосфери ЛІДЕРА.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Мармураш Л. П. Система абсолютних цінностей антропологічної парадигми в когнітивній лінгвістиці / Л. П. Мармураш // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 42– 2014. – С. 96–98.
2. Романова Н.В. До питання про емотивну енергетику [Електронний ресурс] / Н.В. Романова – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pzs/2009_9/80.pdf
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. Селіванова – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
4. BrainyQuote, an extensive collection of quotations by famous authors, celebrities, and newsmakers [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.brainyquote.com/quotes/keywords
5. Geeraerts D. A rough guide to Cognitive Linguistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.degruyter.com/view/supplement/9783110199901_Introduction.pdf
6. Hasan Simsek. Some linguistic evidence on the cognitive style of transformational and transactional leaders [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.hasansimsek.net/.../leadership%20and%20
7. Lewis P. Sego. Cognitive Semantics in Political 'Otherness' [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tulane.edu/~howard/LangIdeo/.../Sego.ht...
8. Spencer W. Kimball Jesus: The Perfect Leader - The Church of Jesus Christ of ... [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.lds.org/.../jesus-the-perfect-leader?..>
9. Vyvyan Evans. A Glossary of Cognitive Linguistics. – Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, 2007. – 239p.
10. Warren Bennis. On Becoming a Leader. – New York: A Member of the Perseus Books Group, 2009. – 245 p.
11. Werner Erhard. Creating Leaders: An Ontological/Phenomenological Model / Werner Erhard, Michael C. Jensen, Kari L. Granger [Електронний ресурс]. – Режим доступу : beingaleader.net/creating-leaders-an-ontologica

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Мармураш – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов і професійної комунікації Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептуальний аналіз «ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ».

УДК: 811.111:81'42

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ECOLOGICAL GLOBALIZATION* В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Тетяна ПЕТРИНСЬКА (Кіровоград, Україна)

*Стаття присвячена засобам вербалізації концепту *ECOLOGICAL GLOBALIZATION* в англomовній картині світу на матеріалі сучасних суспільно-політичних текстів. Описується і систематизується лексико-семантичний матеріал, що вербалізує концепт *ECOLOGICAL GLOBALIZATION*, наведено тлумачення понять «концепт» і «екологічна глобалізація».*

Ключові слова: *концепт, мовна картина світу, вербалізація, дискурс, екологія, глобалізація, мовні одиниці.*

*The article deals with the means of verbalization of concept *ECOLOGICAL GLOBALIZATION* in the English language mapping of the world based on the contemporary social and political texts. Lexico-semantic material has been presented and systematically analysed. The definitions of “concept” and “ecological globalization” have been given.*

Key words: *concept, language mapping of the world, verbalization, discourse, ecology, globalization, language units.*

Глобалізація є важливим і незаперечним явищем сучасного буття, яке несе помітні зміни в житті англomовних соціумів і надає статусу актуальності концепту *ECOLOGICAL GLOBALIZATION* в сучасній англomовній картині світу. Оскільки картина світу людини відображена в її свідомості у вигляді концептуальної системи, в якій відбувається співвіднесення мови і оточуючої дійсності (А.Н. Баранов, А. Вежбицька, В.З. Дем'янков, О.С.Кубрякова, Н.Н. Болдирев, М.В. Нікітіна, З.Д. Попова, А.М. Приходько, Й.А. Стернін, Н.М. Фрумкіна, Р. Canettieri, W. Croft, J. Fodor, R.S. Langacker, D. Lee, E. Le Pore, J. Sanders, M. Sinding, F. Ungerer та ін.), то комунікативно-дискурсивне вивчення мови дає змогу отримати результати фіксації людиною різноманітних знань про світ за допомогою аналізу мовних одиниць у відповідних типах дискурсу.

Незважаючи на загальну спрямованість сучасних лінгвістичних досліджень на визначення способів і підходів до вербальної репрезентації концептів (І.В. Андрус'як, С.Г. Воркачов, І.О. Голубовська, О.В. Городецька, І.В. Змійова, В.Л. Іващенко, Т.В. Луньова, І.В. Привалова, А.М. Приходько, А.Б. Семенчук, Ю.С. Степанов, Й.А. Стернін, Ю.Ю. Шамаєва), дискурсивне втілення вербальної оболонки концепту ECOLOGICAL GLOBALIZATION, який належить до таких, що найбільш бурхливо та динамічно еволюціонують у сучасній англомовній картині світу, досліджено недостатньо.

З огляду на вищезазначене, **метою** статті є опис і систематизація засобів вербалізації концепту ECOLOGICAL GLOBALIZATION в англомовному публіцистичному дискурсі. **Об'єкт** – концепт ECOLOGICAL GLOBALIZATION в англомовному публіцистичному дискурсі. **Предмет** – лінгво-когнітивні параметри концепту GLOBALIZATION в англомовних суспільно-політичних текстах за період 1997-2013 років.

Концепт ми розуміємо як дискретну, мисленеву, динамічну одиницю колективної свідомості, яка є способом і результатом категоризації знання та має вербальне вираження [3: 28]. Слід зазначити, що від глобалізаційних процесів (індустріалізація, модернізація, туризм, споживацька економіка) сфера екології планети зазнала виключно негативного впливу. Чи не кожне періодичне видання сьогодні, англомовні зокрема, містить публікації, присвячені глобальній економічній кризі й шляхам її подолання. До цієї розробки були взяті такі публікації, як: «*Grains of Hope*» (Time, 2000, cited from Global issues 2001/2002, 17th ed.), «*The Global Challenge*» (World And I, April 1997, cited from Global issues 2001/2002, 17th ed.), «*Invasive Species: Pathogens of Globalization*» (FP, Fall 1999, cited from Global issues 2001/2002, 17th ed.), «*The Disappearing Sky*» (Glob. En., 27/09/2007), «*The New Religion of Eco-Fundamentalism*» (Globalist, Dec. 1, 2006), «*The New Religion of Eco-Fundamentalism?*» (Globalist, Dec. 1, 2006) «*Follow The Money*» (Guardian, Aug. 18, 2002), «*Fresh and Direct From the Garden an Ocean Away*» (NY Times, Aug. 29, 2011) та ін.

Процес глобалізації, тісно пов'язаний з техногенною революцією, породив безліч нових проблем, серед яких особливе місце належить екологічним проблемам (*ecological issues*), які мають транснаціональний і трансдержавний характер [1: 61]. Криза стану навколишнього середовища сьогодні стрімко розвивається як в глобальному, так і національному значеннях. У сучасних англомовних електронних джерелах найчастіше зустрічаються такі тлумачення екологічної глобалізації ECOLOGICAL GLOBALIZATION: 1) «екологічна глобалізація – це неминучий результат тривалого процесу економічного розвитку і глобалізації, що не лише єднає світ, а й підносить ступінь розвитку національної економіки до рівня, який є загрозовим для світової екологічної системи» [6], 2) «екологічна глобалізація є сукупним наслідком різноманітних глобальних процесів на стан природної системи планети» [4: 184]. Відповідно, «глобальною екологічною кризою» (*global ecological crises*) слід називати кризу з розмитими причинами і широкими наслідками [5: 1996].

Розглянемо визначені групи на прикладах. Англомовна екологічна лексика актуалізує концепт ECOLOGICAL GLOBALIZATION в таких вузько-тематичних групах, як 1) *consequences of ecological change*, 2) *contemporary state of global ecology*, 3) *global ecology*, 4) *resistance to ecological globalization*, 5) *factors of ecological change*. Аналіз мовного матеріалу дозволяє скласти реконструкцію уявлень про вплив процесів глобалізації на стан навколишнього середовища в англомовній публіцистичній інтерпретації.

Consequences of ecological change (наслідки екологічної зміни). До кола глобальних екологічних проблем зараховується ряд явищ, причиною яких вважаються швидкі темпи глобалізаційних процесів, особливо останніх 30 років. Першим явищем, яке викликало тривогу екологів в планетарному глобальному масштабі, є «глобальне потепління» (*global warming*): *It [letter to Bush] also claims that «the least important global environmental issue is potential global warming and we hope that your negotiators at Johannesburg can keep it off the table and out of the spotlight»* (Guardian, Aug. 18, 2002) або «парниковий ефект» (*greenhouse effect*): *How – or even whether – governments should work to control their countries' greenhouse gas emissions has become one of the most contentious public policy issues of the day* (Globalist, Dec.1, 2006).

Іншою не менш важливою проблемою вважають також забруднення різноманітного характеру, наприклад, забруднення міського повітря, водних ресурсів, ґрунту (*urban air pollution, pollution of water and land*): *The Denver «brown cloud» is a case in point, as is the extreme pollution in Mexico city* (World And I, Apr. 1997), біологічне забруднення (*biological pollution*): *Bioinvasion cannot simply be attributed to trade in general, since not all trade is «biologically dirty»* (FP, Fall 1999),

«генетичне забруднення» («*genetic pollution*»): *Then there is a problem of «genetic pollution», as opponents of biotechnology term it* (Time, 2000).

Забруднення є першопричиною решти екологічних проблем. Серед них також дефіцит води і виснаження ґрунту (*water shortages and land hunger*), проблема енергозбереження (*energy security*), бідність (*poverty*), кислотні дощі (*acid rain*), підвищення рівня океану (*sea level rise*), генномодифіковані продукти (*frankenfood, genetically modified products*), епідемії через мутовані штами вірусів (*epidemics*) та ін.: *The prospect of weakened states is growing as the HIV epidemic, water shortages, and land hunger threaten to overwhelm countries on the lower rungs of the global economic ladder* (USA Today Mag., Nov. 2003).

Однією з найактуальніших екологічних проблем вважається також екологічне змішування біологічних видів (*ecological mixing*) або біологічне вторгнення (*bioinvasion*) певних видів у історично чужі їм екосистеми та порушення їх балансу: *The impact of these bioinvasions can now be seen on every landmass, in nearly all coastal waters* (FP, Fall 1999).

Подібне стало можливим внаслідок міжнародної торгівлі, тобто транспортним шляхом. Такі види називають «захватницькими видами» («*invasive species*»): *Thousands of foreign, invasive species are hitch-hiking through the global trading network aboard ships, and railroad cars, while hundreds of others are traveling as commodities* (FP, Fall 1999).

Видова міграція може бути спричинена не лише випадковим потраплянням організмів до транспортних засобів, але також завезенням їх туристами, навмисним переселенням до зручніших умов існування через зміну клімату. Тому організми, які тікають зі своїх історично нажитих місць, називають «біженцями» (*environmental refugees*): *Unless the damaging trends that have been set in motion are reversed quickly, we could see vast numbers of environmental refugees abandoning areas scarred by depleted aquifers and exhausted soils...* (USA Today Mag., Nov. 2003).

Будь-яка частина світу, на думку спеціалістів, сьогодні нагадує свого роду «супермаркет біологічних видів» (*species supermarket*), в якому можна знайти все: *Whether it is a tree plantation, a shrimp farm, or even a bit of landscaping in the back yard, the Earth has become a sort of «species supermarket»* (FP, Fall 1999).

Сучасний стан екології нашої планети демонструє сумну картину та перспективу її розвитку. Концепт ECOLOGICAL GLOBALIZATION, таким чином, наповнюється ознаками чогось неприємного та загрозового для людства.

Увесь світ сьогодні визнає, що стан екології на планеті знаходиться в критичному стані, у зв'язку з чим вже сьогодні можемо спостерігати неприємні наслідки порушення балансу в природі, в той час як прогнози на майбутнє робляться загрозові. Лексика, що об'єднана нами в групі *contemporary state of global ecology* (сучасний стан глобальної екології), дає можливість зрозуміти в якому світлі постає екологічна глобалізація сьогодні в англomовному публіцистичному дискурсі.

Оцінний план концепту ECOLOGICAL GLOBALIZATION у цьому секторі має найвираженішу негативність. Єдиною емоційно нейтральною мовною одиницею, яка відбиває сучасне розуміння стану глобальної екології, є *change/altering* «зміна»: *World leaders are meeting in Johannesburg at the end of August to talk about what's happening to the planet. There will be discussions about corporate behaviour and about climate change* (Guardian, Aug. 18, 2002).

Інші мовні одиниці, відібрані з текстового масиву, є більш емоційно забарвленими й презентують досліджуваний концепт із такими когнітивними ознаками, як *problem* «проблема»: *They [gradually accumulating problems] can be referred to as «creeping environmental problems»* (World And I, Apr. 1997), *impact* «удар»: *The impact of climate change is beginning to show* (Yale Glob., Aug. 17, 2006), *affect* «згубний вплив»: *Several types of human activity interact with geophysical processes to affect the atmosphere in ways that engender crisis situations* (World And I, Apr. 1997), *crisis* «криза»: *Many of these groups [demanding that Bush not attend the Earth Summit] have long been active in trying to frustrate progress on tackling man-made climate change and other global environmental crises* (Guardian, Aug. 18, 2002), *collapse* «загибель»: *In the late 1980s, the accidental release into the Black Sea of Mnemiopsis leidyi – a comb jelly native to east coast of the Americas – provoked the collapse of the already highly stressed Black Sea fisheries, with estimated financial losses as high as \$350 million* (FP, Fall 1999), *damaging, destruction, destructive, devastating, disruption, havoc* «руйнація, підривання»: *Unless the damaging trends that have been set in motion are reversed quickly, we could see vast numbers of environmental refugees abandoning areas scarred by depleted aquifers and exhausted soils...* (USA Today Mag., Nov. 2003), *danger* «небезпека»: *Despite*

such **dangers**, policies aimed at stopping the spread of invasive «exotic» species have so been largely ineffective (FP, Fall 1999), threat «загроза»: This «biological pollution» is degrading ecosystems, **threatening** public health, and costing billions of dollars annually (FP, Fall 1999), decline «відхилення»: World trade has become the primary driver of one of the most dangerous and least visible forms of **environmental decline** (FP, Fall 1999), losses «втрати»: Worldwide, **the losses** [from changing ecosystems] to agriculture might be anywhere from \$ 55 billion to nearly \$248 billion annually (FP, Fall 1999), disease хвороба: Bioinvasion has become a kind of **globalization disease** (FP, Fall 1999).

Багатство представленої лексики свідчить про актуальність самої проблеми критичного стану глобальної екології, а також про негативне ставлення носіїв англійської мови до ролі глобалізації в процесах світової екологічної ситуації.

Група одиниць-репрезентантів концепту ECOLOGICAL GLOBALIZATION **global ecology** (глобальна екологія) актуалізує його у якості сили, здатної екологію регіонів, країн або континентів на сучасному етапі розвитку людства розглядати в тісній взаємозалежності з іншими частинами світу, як ніколи раніше за всю історію життя розумної людини на планеті. Ключовим поняттям цієї ідеї є взаємозалежність країн, точніше їх екосистем, адже, наприклад, для забрудненої води чи повітря політичні межі не існують, а дим та газ однієї країни може стати кислотним дощем для іншої.

Атмосфера і океани вважаються найважливішими глобальними об'єктами спільного користування (*global commons*) і мають спільно охоронятися всіма державами, оскільки вода і повітря вільно циркулюють по всій планеті, не зважаючи на будь-які національні кордони чи територіальні заборони. Атмосфера не належить жодній нації або належить всім: *The atmosphere and oceans are two of Earth's truly global commons* (World And I, April 1997).

Загалом у межах даної групи активну сполучуваність має лексема *global* «глобальний», привносячи у те чи інше словосполучення нового сучасного значення, пов'язаного з глобалізацією (85%). Менш вживаними є лексеми *globalized* та *globalizing* «глобалізований» (15%). Як свідчить англійська публіцистика, у сфері екології все більше понять починають розглядатися в глобальному масштабі, наприклад: *global environment/globalized environment* «глобальне довкілля»: *But these very conditions that promote a globalized environment are crucial to the expansion of crime* (eJournal USA: Jun. 5, 2008), *global climate* «глобальний клімат»: *But scientists have long known that some gases can affect global climate patterns by interacting with sunlight or the heat radiated from Earth's surface* (World And I, Apr. 1997), *global temperature* «глобальна температура»: *The average global temperature has risen in each of the last three decades* (USA Today Mag., Nov. 2003), *global commons* «глобальні об'єкти спільного користування»: *Antarctica always appears on the list of global commons* (World And I, Apr. 1997), *global atmosphere* «глобальна атмосфера»: *Scientific controversy still surrounds the notion that human activities can produce enough greenhouse gases to warm the global atmosphere* (World And I, Apr. 1997), *global agricultural system* «глобальна аграрна система»: *The migration of crop pests can be attributed, in part, to a global agricultural system that has become increasingly uniform and integrated* (FP, Fall 1999); *global ocean* «глобальний океан»: *In the early 1940s, Athelstan Spilhaus made a projection map that clearly shows that the world's oceans are really subcomponents of one global ocean* (World And I, Apr. 1997).

Таким чином, екологія, так само як і політика та економіка, може зазнавати впливу глобалізації й одночасно бути її проявом і наслідком. Глобалізована екологія є одним з найяскравіших прикладів глобалізації як явища, що привносить не лише пов'язаність, а і взаємозалежність.

До групи **resistance to ecological globalization** (протистояння екологічній глобалізації) відібрано такі мовні одиниці, що відображають ту частину інформативно-оцінного змісту досліджуваного концепту, яка пов'язана із можливими спробами людей протистояти викликам екологічної глобалізації. Такі спроби дійсно робляться, а екологічні питання часто піднімаються на різноманітних міжнародних конференціях і самітах. Існують інтернаціональні рухи, партії та спілки так званих «зелених», тобто захисників оточуючого середовища. В англійській публіцистиці за період 1997-2013 років на позначення представників руху за здоров'я планети вживаються такі лексеми, як «green» («зелені»), «eco-fundamentalists» («екофундаменталісти»), «green protectionists» («зелені протекціоністи»), «green eco-warriors» («зелені ековійни»), «environmentalists» («захисники довкілля»), «global Salvationists» («глобальні рятівники»):

Passionate environmentalists, including scientists, policymakers and well-organized advocacy groups, have proposed a long list of regulations and penalties (Globalist, Dec.1, 2006).

На тлі боротьби з екологічною кризою актуальністю свого вживання відзначається такого роду лексика, як «*environmentally sound*» («не шкідливий для довкілля»), «*green revolution*» («зелена революція»), «*sustainable*» («укріплюючий»), «*ecotourism*» («екотуризм»), «*renewable energy sources*» («відновлювані енергоджерела»): *Many indigenous communities see ecotourism as the most rational way of protecting the rainforest, creating jobs for the young and generating revenue for education, community health and transportation* (UC, Jul./Aug. 1999).

Таким чином, екологічна глобалізація концептуалізується як явище, пов'язане з багатьма проблемами загальнолюдського характеру, що потребують негайного контролю та регулювання з боку урядів держав на основі співпраці. Про розуміння серйозності екологічної проблеми та спроби їх подолання свідчать заклики захисників природи до об'єднання зусиль різних держав та урядів і розуміння, що глобальні проблеми мають стати глобальним питанням, оскільки в епоху глобалізації домінує тенденція взаємопов'язаності, взаємозалежності.

Група слів-репрезентантів концепту **ECOLOGICAL GLOBALIZATION factors of ecological change** (фактори екологічної зміни) містить інформацію про фактори, що, на думку англomовних видань, сприяли виникненню світової екологічної кризи. Варто звернути увагу на той факт, що єдиним таким фактором серед проаналізованих текстів визнається активна шкідлива діяльність людини, тобто антропоцентричний фактор. Для опредмечення цієї ідеї в англomовному дискурсі використовуються такі мовні одиниці, як *human / man-made activity / impact* «діяльність людини»: *Other greenhouse gases emitted to the atmosphere as a result of human activities include CFCs...* (World And I, Apr. 1997).

Такою діяльністю вважаються: індустріалізація, транспорт, урбанізація паралельно з надмірними потребами людей в забезпеченні себе, тобто надмірне споживання і, як результат, перевищення і забруднення природних ресурсів: *By satisfying our excessive demands through overconsumption of the Earth's natural assets, we are in effect creating a global bubble economy* (USA Today Mag., Nov. 2003).

Отже, глобальна екологічна криза, як і сама глобалізація, є наслідком діяльності людини, а спектр екологічних проблем і відсутність жодної переваги впливу глобалізації на стан екології планети виражається тим, що лексичний конструкт концепту **ECOLOGICAL GLOBALIZATION** вербалізується в англomовному публіцистичному дискурсі переважно негативно-оцінною лексикою. Визначено провідне місце концепту **ECOLOGICAL GLOBALIZATION** в англomовній картині світу. Встановлено, що в сучасному англomовному публіцистичному дискурсі провідними засобами актуалізації концепту **GLOBALIZATION** є лексема *globalization*, її похідні одиниці (*global, globalized, to globalize, globalizing, globalist, alter-globalization, pro-globalization, globaloney*), синоніми (*interconnectedness, integration, internationalization, cosmopolitanism* та ін.) та антоніми (*anti-globalization, anti-globalist, anti-globalizer*). Інноваційно продуктивним є вживання формантів *bio-, eco-, over-*, лексем *sustainable, sound, green*.

Кількість мовних одиниць, що об'єктивують концепт **ECOLOGICAL GLOBALIZATION** в англійській мові постійно зростає завдяки незворотності науково-технічного прогресу. Перспектива подальших розвідок полягає у вивченні лексико-семантичних, дискурсивно-текстових особливостей втілення концепту **GLOBALIZATION** в сучасній англійській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Павлова С. М. Глобалізація и безопасность / С. М. Павлова // Глобалізація в соціально-філософському вимірюванні : сб. матеріалів конф. – СПб. : Санкт-Петербурзьке філософське общество, 2003. – С. 60–63.
2. Петрінська Т. С. Глобалізація як екстралінгвальний чинник збагачення словникового складу англійської мови у сфері екології / Т. С. Петрінська // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – №31. – С. 126-130.
3. Петрінська Т. С. Лінгвальна актуалізація текстового концепту **GLOBALIZATION** в англomовному публіцистичному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Тетяна Сергіївна Петрінська. – Запоріжжя, 2014. – 301 с.
4. French H. Coping with Ecological Globalization [Electronic resource] / H. French. – 2000. – Mode of access : http://www.worldsummit2002.org/texts/staeoftheworld_French.pdf. – Title screen.
5. Lipietz A. Social and Ecological Impact of Globalization [Electronic resource] / A. Lipietz. – 1996. – Mode of access : <http://lipietz.net/spip.php?article355>. – Title screen.
6. Narain S. Wanted: Political [Electronic resource] / S. Narain. – 2007. – Mode of access : <http://www.unep.org/pdf/Ourplanet/2007/february/en/OP-2007-02-en-ARTICLE7.pdf>. – Title screen.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Петрінська – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської філології факультету іноземних мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: концептологія, картини світу, дискурс.

УДК 811.111'37

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ПАРЕМІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Ірина ПОСТОЛЕНКО (Умань, Україна)

У статті розглядаються паремії в англійській та німецькій мовах. Досліджено прислів'я і приказки, які постають виразниками цілої низки прагматичних функцій, які перебувають в залежності від семантичного змісту відповідних паремій.

Ключові слова: паремія, прагматичний аспект, прислів'я та приказки.

The article analyses paremias in English and German. The proverbs and sayings which denote some pragmatic functions and are dependent on semantic content of certain paremias are investigated.

Key words: paremias, pragmatic aspect, proverbs and sayings.

Постановка проблеми. Останнім часом дослідники звертають значну увагу на когнітивно-дискурсивну парадигму. Зазначимо, що лінгвісти в пошуках об'єктивних методів дослідження часто звертаються до моделювання. Проблема моделювання тих чи інших одиниць мови є такою, що постійно розроблюється у сучасній лінгвістиці. Не є виключенням і пареміологія. У фонді кожної мови існують чіткі моделі прислів'їв, а самі прислів'я зводяться до кінцевого списку [7: 162]. Прислів'я та приказки в переважній більшості створюються самим народом і відбивають найрізноманітніші сторони людського життя. Виникнення прислів'їв, за думкою дослідників, бере початок з часів первіснообщинного ладу. Воно пов'язане з трудовою діяльністю людей. Прислів'я та приказки мали утилітарно-практичне значення, носили повчальний характер. В майбутньому тематика прислів'їв значно розширилась. Проте, їх повчальний зміст зберігся та незабаром став однією з їх відмінних жанрових ознак [1: 87].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить плідними є дослідження російських та українських мовознавців. Розробкою питань функціонування паремій займалися В.В. Виноградов, Л.А. Булаховський, В.Л. Архангельський, В.М. Мокієнко, В.П. Жуков, О.М. Мелерович, В.Г. Гак, Л.Г. Скрипник, М.Ф. Алефіренко, Л.Г. Авксент'єв, М.Т. Демський. Такі лінгвісти як О.І. Смирницький, О.В. Кунін, Н.М. Амосова, А.І. Альохіна досліджували паремії англійської та німецької мов. Серед західних мовознавців слід відзначити Ш. Баллі та Л.П. Сміта. На жаль, на заході приділяється дуже мало уваги цій галузі мовознавства. Недостатньо дослідженим є прагматичний аспект вивчення паремій в іноземних мовах.

Основна мета нашого дослідження – розглянути прагматичний аспект вивчення паремій в англійській та німецькій мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі серед моделей прислів'їв виділяють три типи. Перший тип – граматико-структурний. Виділяють синтагматичний аспект як співвідношення елементів структури речення на лінійній (синтагматичній) осі, яка є віссю об'єктивного часу. У семантичному аспекті знаходить своє відображення позамовна дійсність. Модальний аспект розглядається як відношення змісту речення до позамовної дійсності у формах граматичного часу та способу. В цьому відношенні категорія предикативності є структурною основою для синтезу згаданих категорій [3: 32].

Другий тип має на меті аналіз глибинної структури моделі прислів'їв, що конструйовані за певним зразком.

Третій тип пов'язаний з прагматичним потенціалом прислів'їв, із їх здатністю брати участь у тих чи інших мовленнєвих актах. Звернення до прагматичного аспекту пояснюється його головною роллю у змістовній структурі паремій. У ньому відображається комунікативне покликання прислів'їв, їх використання адресантом у якості знаряддя мовленнєвої дії, їх вплив на поведінку та діяльність адресата [3 : 40–41]. Функціональний аспект прислів'їв треба розглядати, виходячи з трьох типів ситуацій:

- ✓ інтерактивної ситуації;
- ✓ ситуації прислів'я;
- ✓ контекстної ситуації.

Пареміологічна функціональність представлена прагматичною, соціальною та моделюючою функціями [5: 15]. Усі ці функції прислів'їв взаємопов'язані й реалізуються у мовленні одночасно. Вплив на свідомість адресата (а саме прагматична функція) корелює зі сприйняттям соціальних норм, цінностей, стереотипів поведінки конкретного соціуму (соціальна функція) з тією метою, щоб на базі отриманого соціального досвіду особистість могла адекватно вирішувати життєві ситуації та коректно моделювати свою поведінку (моделююча функція). В прагматичній функції науковці виділяють підфункцію аргументації для отримання бажаного ефекту, для переконання реципієнта, для створення когнітивного та аксіологічного унісону [5: 16]. Такий функціональний потенціал прислів'їв знаходить імпліцитне та експліцитне відображення у певних прислів'ях. Прагматичний аспект при моделюванні є невід'ємною частиною при осмисленні семантичної та структурної організації паремій.

Під прагматичним аспектом розуміють ракурс дослідження дискурсу, в якому мовленнєві одиниці вивчаються з позицій їхнього відношення до мовця [3]. Прагматика розглядає елементи навколишнього світу, що пов'язані з діяльністю людини як суб'єкта пізнання. Цим і пояснюється притаманна їй суб'єктивістська спрямованість [3].

Серед питань, що належать до прагматичного напрямку дослідження мови відзначають вивчення тексту в динаміці та його співвіднесеність з автором.

Як відомо, одиницям мови притаманна ще й прагматична функція [6: 27]. За спостереженнями В. М. Телії, «текст створюється із чогось і це щось (одиниці мови) передає смисли, які створюють прагматичний ефект мовлення» [6: 28].

Прагматичне значення прислів'я – це значення, якого воно набуває у процесі реалізації в реальній комунікації, тобто те, для чого і з якою метою вживається те чи інше прислів'я. Ці одиниці здатні найбільш повно охарактеризувати акт мовлення, самих мовців, виразити ставлення до того, про що говориться, та спрямувати читача на вірне розуміння ситуації [5: 30].

Семантичний потенціал прислів'їв дозволяє їм виступати в ролі елементів не тільки інформативних, але й прагматичних (спонукальних, емоційно-оцінних, експресивних, аргументуючих тощо) текстових підсистем.

Прагматична спрямованість висловлення спонукає адресанта по-своєму вирішувати проблеми відбору та комбінування мовних засобів, що відводить йому центральне місце у процесі комунікації. Важливим чинником, який визначає вибір змісту висловлення та способу його формального представлення, є комунікативна мета, яку переслідують мовці у процесі спілкування. Для реалізації своєї мети адресант, як правило, використовує мовні засоби, зорієнтовані на виділення певних семантичних відмінностей [4: 153]. Прагматична інформація, що реалізується за допомогою прислів'я, виявляється з урахуванням як мовної природи такої одиниці, так і типу прагматичного контексту. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що прислів'я виступають у ролі елементів різноманітних прагматичних контекстів і можуть кваліфікувати висловлення з різних боків.

Прагматична спрямованість передбачає не тільки простий відбір необхідних фактів, але й подання їх у певному ракурсі, тобто вона змушує автора тексту відповідно організувати його і обумовлює композицію та характер мовних засобів [2: 155]. Дослідниця Е. С. Азнаурова зазначає, що прагматичний зміст може визначатися як «оказіональний прагматичний зміст» [2: 21]. Головними чинниками тут вважаються контекстуально- ситуативний чинник та чинник міжособистісних стосунків. Номінативна одиниця набуває прагматичного смислу в конкретному контексті [4: 92].

Когнітивна лінгвістика (від англ. cognition – знання, пізнання, пізнавальна здатність) – мовознавчий напрям, у якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища [66: 70]. «Когнітивна лінгвістика розглядає мову не як «систему в самій собі і для самої себе» (Ф. де Соссюр), а у зв'язку з людиною, без якої виникнення й функціонування цієї системи було б неможливим» [3: 321].

Головним завданням представників когнітивної семантики стало виявлення і пояснення організації знань про світ у свідомості людини, а також формування та відображення поняття про світ. «Тому вони розглядають семантику та й мовні проблеми загалом крізь призму пов'язаних із лінгвістикою наук. Це герменевтика (від грец. hermeneutikós – пояснювальний; мистецтво тлумачення текстів, вчення про принципи їх інтерпретації); гештальтпсихологія (одна з основних шкіл зарубіжної, переважно німецької психології першої половини ХХ ст., яка висунула принцип

цілісності (гештальт) як основу в дослідженні складних психічних явищ); когнітивна психологія (один із напрямів переважно американської психології, що розглядає всі психічні процеси як опосередковані пізнавальними чинниками) та ін. Такий симбіоз різних наук у дослідженні мовних явищ, з одного боку, сприяє всебічному їх вивченню, а з другого – призводить до втрати автономності лінгвістики як науки» [2 : 250].

На нашу думку, найправильнішим шляхом розв'язання поставлених завдань, є звернення до фразеологічних одиниць.

Фразеологія (від гр. *phrasis* – вираз, зворот і *logos* – слово, вчення) – «сукупність усталених зворотів певної мови, а також розділ науки про мову, що вивчає стійкі словосполучення-фразеологізми, їх ознаки, поділ на групи, утворення і походження» [8]. Фразеологія «формувався протягом століть, акумулюючи в собі життєвий досвід народу. У фразеологізмах найбільшою мірою виявляється національна специфіка мови, вони становлять найобразніше частину її лексики» [8: 24]. Своєю семантикою фразеологічні одиниці направлені на характеристику людини та її діяльності. Звернення до малих жанрів фольклору, а саме до прислів'їв та приказок, допомагає простежити всі когнітивні процеси: відображення сприйняття, розуміння і пізнання людиною навколишнього світу на різних етапах її розвитку; пам'ять поколінь про минулі часи, бо в них народ зосередив всі свої знання, аргументувавши їх [8: 15].

Саме тому, висвітлення сутності прислів'я, як фразеологічної одиниці, є важливим для ґрунтовнішого аналізу поняття «концепт». Об'єктом дослідження фразеології як розділу мовознавства є стійкі вислови, їх семантика, структура, походження, роль у мові [8: 36–37].

Центральною одиницею пареміологічного фонду мови є прислів'я. З часом паремії змінювались, відмирили старі й народжувались нові зразки, відбувалось безперервне шліфування, розширення, звуження чи зміна значень, змінювалась їх семантика тощо. Зародженням прислів'їв та приказок вважають період розвитку сільськогосподарської діяльності людства. Найдавніші паремії пов'язані зі спостереженням людини над природою та своєю трудовою діяльністю, вони «зразково формують весь життєвий, соціально-історичний досвід трудового народу» [8: 11]. Прислів'я – стійке і відтворене в мові анонімне узагальнююче виречення, елементи, якого хоча б частково наділені переносним значенням, і яке придатне до використання в дидактичних цілях. Переносне значення, тобто конотативний характер прислів'їв, поряд з денотативним, притаманний як образним, так і необразним прислів'ям [7: 143].

Прислів'я виконує кваліфікуючу функцію: воно пізнає в конкретному дискурсі одиничну ситуацію як реалізацію типової. При цьому в прислів'ї передаються не тільки типізовані ситуації, але і відношення до них. Вважається, що в такий спосіб прислів'я відрізняються від фразеологічних одиниць:

- 1) логічно (прислів'я адекватні судженню і спонуканню, у той час як фразеологічні одиниці – поняттям);
- 2) синтаксично – мають форму речення, а не словосполучення;
- 3) прагматично – можуть служити дидактичним цілям, що для фразеологічних одиниць не характерно [8: 40].

Прислів'я – це так звані автосемантичні тексти, вмонтовані в дискурс. Що стосується конкретних прагматичних цілей, те це, перш за все, вердиктивне покликання прислів'їв (виконання цілої серії функцій, зв'язаних з вираженням ціннісних суджень); екзерситивне функціонування прислів'їв у мові, переважно в рекомендаційному змісті; це також експозитивне призначення прислів'їв.

Прислів'я радять, рекомендують, наказують визначену лінію поведінки, що відповідає перевагам суспільства, висловлюють побоювання, застерігають, попереджають, заспокоюють, висміюють і т.д. Існують такі ситуації, коли з прислів'ями радяться, як радяться з мудрими людьми [4: 153]. Наприклад:

I thought very carefully over the advisability of speaking to Harburn, and consulted the proverbs: "Speech is silver, but silence is gold – When in doubt – play trumps – Look before you leap – Delays are dangerous." They balanced so perfectly that I had recourse to commonsense, which told me to abstain (J. Galsworthy).

Прислів'я часто озвучуються як «mottoes, maxims, precepts, rules». При цьому вони виносять позитивну чи негативну оцінку поведінки, учинку, ситуації т.д. [5: 11].

Аналіз глибинних структур прислів'їв, їх автосемантичності, однозначності їхніх імплікацій говорить про наявність зафіксованих у змісті прислів'їв культурних концептів, ціннісних вимірів, що дозволяють виділити фрейми їхнього вживання [4: 153]. Характер уживання прислів'їв,

поширеність у різних шарах суспільства дають можливість застосовувати також соціолінгвістичні релевантні принципи їхнього розгляду, виділяти соціальну і навіть особистісну маркованість прислів'їв.

Багатоаспектна природа прислів'їв була б неповною без акценту на їхньому входженні в динаміку мови, без акценту на актуалізацію семантики прислів'їв у тексті і зміні їхніх формальних характеристик. У своїй формі в одному з варіантів прислів'я реалізує в контексті властиві їй мовні аспекти значення. У таких контекстах, як показує практика, установлюється референційна віднесеність прислів'їв.

Але багато прислів'їв англійської мови і їхні варіанти мають творче використання. При творчому перетворенні прислів'їв прибігають до заміни компонентів, номіналізації. У результаті цього процесу широке поширення в мові одержали деривати-фразеологізми (похідні фразеологізми), генетично зв'язані з прислів'ям, але на сучасному етапі розвитку мови вони можуть вживатися самостійно (наприклад, *the last straw* чи *to catch at a straw, a silver lining*). При оказіональному вживанні прислів'я може здобувати нетрадиційне співзначення, і перлюкутивний ефект його використання буде сильним, але відмінним від ефекту, виробленого узуальною формою. Прислів'я – стійкий вислів у формі синтаксично завершеного речення, у якому узагальнено суспільний досвід [4: 154].

Так як і в українській мові, прислів'я в англійській та німецькій мовах мають повчальний характер:

A cat in gloves catches no mice.

A friend in need is a friend indeed.

A gift in the hand is better than two promises.

A rolling stone gathers no moss.

A sound mind in a sound body [9]

Arm ist nicht, wer wenig hat, sondern wer viel bedarf.

Das ist der größte Narr von allen, der allen Narren will gefallen.

Guter Umgang verbessert schlechte Sitten.

Wie man das Feld baut, so trägt es Früchte [2].

Різні прислів'я мають різні значення. Тлумачення одних прислів'їв напряму залежить від очевидного номінативного значення їхніх компонентів:

1. Друзі пізнаються в біді.
2. Нема науки без муки.
3. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.

Значення наступних прислів'їв сприймається як переносне, непряме, узагальнено-метафоричне: Дарованому коневі в зуби не заглядають (не годиться висловлювати незадоволення з приводу подарунка).

На відміну від речень та словосполучень, які ми самі створюємо у процесі розмови, прислів'я та приказки дістаються нам у спадок від попередніх поколінь.

Прислів'я і приказки – це не лише мовні знаки, але водночас і витвори словесного мистецтва. У мистецтві завжди є елемент гри. Інтерес до гри пробуджується у ранньому дитинстві не зникає протягом усього життя. Складовою частиною гри є порівняння. Ми любимо зіставляти предмети, явища, ситуації, тому у більшості мов існують цілі системи стійких приказок-порівнянь.

Знання кількох мов дає нам можливість міжмовного порівняння. Ми хочемо зазначити, що в різних народів є чимало виразів, близьких чи тотожних за загальним значенням і подібних за образним змістом:

Pigeon's milk (дослівно – голубине молоко) – пташине молоко, тобто щось неіснуюче. Ех: *He was sent to buy Pigeon's milk* – Його розіграли).

Серед причин популярності фразеологізмів, окрім пошуку мудрості та істини, є й те, що вони звертаються до людських слабостей, показують нам, що не лише люди, а й навіть цілі народи мають свої вади. Це робить нас не такими самотніми у нашій не бездоганності, дає ключ до розуміння інших і розуміння самих себе. Візьмемо, наприклад, прислів'я *an open door may tempt a saint* [9: 256] (дослівно – відчинені двері спокусять і святого) – яка полегкість не одному поколінню грішників: «Слава Богу не тільки я ...».

Пом'якшити критичне сприйняття недоліків допомагає почуття гумору, яким щедра народна ідіоматика: *drunk as a lord* – п'яний, як чіп.

У англійській фразеології частіше, ніж в українській елемент комічного поєднується з мотивами смутку чи гіркоти. Саме у важкі хвилини в англійців виявляється їх забарвлений оптимізмом гумор та вражаюча здатність применшувати неприємності чи зовсім не помічати їх. Таке життєве кредо закарбоване у приказках.

- a) to grin and bear it,
- b) to keep stiff upper lip [9].

Прислів'я і приказки мають багато спільного з поезією.

- 1) звукові повтори: to beat somebody black and blue;
- 2) римуння: haste makes waste, make or brake;
- 3) ритмічне чергування наголошених та ненаголошених складів: money makes the mare go;
- 4) структурна симетрія та протиставлення антонімічних понять: good riddance to bad rubbish, a light pursue is a heavy cursue [9].

У **висновках** зазначимо, що через незначну інформативність прислів'я і приказки постають виразниками цілої низки прагматичних постанов (функцій), причому характер останніх знаходиться в певній залежності від семантичного змісту відповідних паремій. Паремійні вислови покликані перш за все впливати на поведінку (через аргументування, апелювання до прецеденту, авторитету тощо). Паремія – це явище мови, що відбиває усі когнітивні процеси, які мають зв'язок з досвідом та пізнавальною активністю особистості. Прислів'я та приказки найяскравіше відбивають усі етапи розвитку народної свідомості, та пов'язані з ними історичні події. В одному реченні знаходить своє місце уся сутність людини: історія, досвід, пам'ять уявлення, світосприйняття, горе й радість, страждання і щастя. Перспективи **подальших нових наукових розвідок** полягають у вивченні та порівнянні метафоричності паремій в англійській та німецькій мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баранцев, К. Т. Англійські прислів'я та приказки / К. Т. Баранцев. – К.: Радянська школа, 1973. – 176 с.
2. Вороніков, Ю. Л. Мовна картина світу: трактування поняття. [Електронний ресурс] / Ю. Л. Вороніков – Режим доступу: <http://www.zpu-journal.ru/gum/new/articles/2007/Vorotnikov/> – Назва з екрану.
3. Кузько П. В. До питання про перспективність дослідження паремій. – Мелітополь: видавництво Мелітопольський державний педуніверситет, 2003. – 140 с.
4. Парадигматичні особливості прислів'їв та приказок // Гуманітарний вісник. Серія – Іноземна філологія. – Частина 1. Проблеми сучасної лінгвістики. – Черкаси, 1998. – С.152 – 157. 26. Маслова, В. А. Поняття когнітивної лінгвістики [Текст] / В. А. Маслова // – Режим доступу: <http://veselchak.ru/artic/17/06/t-0307-12237.html> – Назва з екрану.
5. Пирогов В. Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української та російської мов: типологічний та лінгвокультурологічний аспекти. Автореф. – К.: Київський Національний Лінгвістичний Університет, 2003. – 22 с.
6. Теля, В. М. Російська фразеологія. Семантичні, прагматичні та лінгвокультурологічні аспекти [Текст] / В. М. Теля – М.: Школа "Мови російської культури", 1996. – 288 с.
7. Болдырев Н. Н. Социоэтнический аспект формирования значения языкового знака и культурные концепты / Н. Н. Болдырев // Филология и культура. Мат-лы междунар. конф. Тамбов, 1997. – 125 с.
8. Теля В. Н. Что такое фразеология / В. Н. Теля. – М.: Школа «Языки русской культуры», 2011. – 288 с.
9. Longman Dictionary of Contemporary English. Third Ed. Bungay (Suffolk), 1995. – 1567 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Постоленко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання, заступник декана з інформаційних технологій Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: дослідження концептів англійської та німецької мов, граматичні проблеми перекладу в англійській мові.

УДК 811.14'06'373.7(477.62=14)(045)

ВІДОБРАЖЕННЯ РОДИННИХ СТОСУНКІВ У ПАРЕМІЯХ ГРЕКІВ МЕТРОПОЛІЇ ТА ПРИАЗОВ'Я

Юлія ПОТІПАК (Маріуполь, Україна)

Стаття присвячена відображенню родинних стосунків у традиційній сім'ї греків Приазов'я та метрополії на матеріалі румейських та новогрецьких паремій. Через призму перлин народної мудрості розглядаються статус та характеристика основних членів грецької родини.

Ключові слова: усна народна творчість, паремія, румеї, новогрецька мова, родинні цінності, члени родини.

This article deals with the description of the family relations in an ordinary family of the Azov Greeks as reflected in the Greek proverbs in Rumeic dialect. The status and the characteristics of the main members of the Greek family are considered in the aspect of national wisdom.

Key words: folklore, proverb, Rumeika, Modern Greek, family values, family members.

На тлі глобалізації збереження та вивчення усної народної творчості національних меншин, що населяють Україну, є надзвичайно актуальним, оскільки саме у фольклорі проявляється характер і традиції етносу, сформовані протягом багатьох століть.

Мета статті – розкрити та проаналізувати відображення родинних відношень у традиційній сім'ї греків Приазов'я та греків Еллади на матеріалі румейських та грецьких прислів'їв та приказок.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

- класифікувати грецькі та румейські паремії, які стосуються родини, за тематичним принципом;
- дослідити роль основних членів грецької родини та її відображення у прислів'ях та приказках грецького та румейського народів.

У Приазов'ї греки оселилися наприкінці XVIII століття, коли за наказом імператриці Катерини II відбувся вихід греків та інших християн з Криму. У мовному відношенні населення Приазов'я було неоднорідним. Термін «приазовські греки» («маріупольські греки») поєднує дві етнографічні групи, що мають самоназви *урумів* і *румевів*. Кожна з цих груп має свою мову, особливості культури й побуту. Водночас обидві групи ідентифікують себе саме як греки (в перекладі етноніми «румей» та «урум» означають «римляни» – саме так називали себе греки-візантійці на відміну від новогреків-еллінів) [8: 9]. Генетичний зв'язок обох етнічних груп базується на спільній самоназві – еллін (еллінос, еллінець) [8: 10; 1: 9].

На сьогоднішній день у Приазов'ї склалася досить складна мовна і культурна ситуація: унаслідок різних причин мовні діалекти греків Приазов'я поступово згасають, перестають бути мовою спілкування навіть у місцях їх компактного проживання, виникає реальна загроза забуття фольклору. Тому зараз особливо актуальним є збереження та вивчення народнопоетичної спадщини приазовських греків, які за чисельністю в національній структурі людності Донецької області посідають третє місце і становлять етнічну спільноту, яка відіграла значну роль в освоєнні Приазов'я [8: 3].

Фольклор є своєрідною художньо-філософською системою, яка відтворює характер зв'язків з навколишнім світом на різних етапах його історичного розвитку. Він є найважливішою опорою національної самосвідомості, засобом національного виховання і соціалізації людини в народній культурі [7: 8]. У творах усної народнопоетичної творчості греків Приазов'я знайшли відбиття історичні події народу, соціальні протиріччя, праця, побутове життя, прагнення кращої долі. Фольклорна спадщина приазовських греків, хоч і не часто, але ставала об'єктом дослідження науковців-філологів. Переважно це стосується пісенного доробку, оскільки через низку об'єктивних причин саме жанр пісні є найбільш збереженим серед приазовських греків. Тому поява робіт Ю.Б. Кутної та Ю.В. Жарікової, присвячених вивченню казок та фразеологізмів приазовських греків, сприймається як видатне наукове досягнення [3; 11].

Невід'ємну частину буденної філософії народу складає його пареміологічна спадщина (прислів'я та приказки), яка є одним з первинних та найдавніших показників ідеологічної та етнічної сутності народу. Прислів'я складають елемент його культурної ідентифікації з істинним народним характером. Ці породження фантазії чітко показують характер та образ мислення народу і є безсумнівно живими пам'ятками слова у його багатовіковій історії, підтвердженням його ідентичності, які треба зберігати та використовувати для дослідження його ментальності та історичного шляху. Ці живі усні елементи народної традиції – правдивий свідок невичерпного джерела мудрості, яка ніде у світі не зустрічається у таких масштабах, як на грецьких теренах [15: 7].

У статті ми проаналізуємо відображення родинних відношень у традиційній сім'ї греків метрополії та Приазов'я на матеріалі новогрецьких та румейських прислів'їв, приказок та афоризмів. Корпус грецьких прислів'їв було зібрано з різноманітних збірок паремій, виданих у Греції. Переважна більшість досліджуваних румейських паремій також є опублікованою [4; 5; 6; 10], частину було зібрано у музеях приазовських сіл Стила, Малоянісоль, Урзуф та від інформаторів під час проведення фольклорно-етнографічних експедицій, організованої влітку 2006 р. історичним факультетом Маріупольського державного університету. Слід зауважити, що всі румейські прислів'я графічно фіксувалися за системою А. Білецького, окрім варіантів, наведених у книзі С. Кудкоцева.

Слід зазначити, що тип грецької родини в Приазов'ї загалом такий самий, як і в Греції та в інших народів Європи: заснований на принципах моногамії та патріархальних традиціях [2: 147];

13: 35]. Згідно з результатами етнографічних досліджень представники тих або інших народів, потрапляючи до грецької сім'ї, дуже швидко адаптувалися, сприймаючи традиційну грецьку культуру як частину власного духовного життя; надалі такий член родини жив у відповідності з сімейними традиціями і нормами звичаєвого права, поширеними серед греків [8: 229].

Сім'я для греків мала першочергове значення у формуванні менталітету народу, основні риси якого зберігаються дотепер. Проте роль грецької родини у збереженні, передачі, трансформації традицій залишається маловивченою галуззю [8: 229].

Якщо систематизувати новогрецькі та румейські паремії, які характеризують родинні стосунки, складається своєрідний «кодекс родинного виховання» [7: 19], який на сьогодні не втратив своєї актуальності.

Повним хазяїном у родині вважався чоловік [2: 147]. «Голова» у родині, хазяїновитий та працьовитий, одружений, повинен мати синів, яких необхідно виростити гідними людьми і продовжувачами роду, – таким постає чоловік у румейських прислів'ях: *Дъыхос ту н сурбаджи ту спит клэй* (без хазяїна дім плаче); *Андра дъыхос инэка, ама алгу дъыхос ханяр* (чоловік без жінки, як кінь без вуздечки); *Тата дъыхос педъья, олу ту мляр дъыхос ханятя* (батько без синів, як млин без крил). Та сама теза продовжується і в грецьких прислів'ях: *Στο σπίτι ο πατέρας είναι η τάξη, η μητέρα η αγάπη και το παιδί η χαρά* (в домі батько є порядком, мати любов'ю та дитина радістю); *Ούτε άντρας δίχωσ σπίτι ούτε σπίτι δίχωσ άντρα...* (ані чоловік без будинку, ані будинок без чоловіка...).

До сьогодні у грецьких родинах чоловік ухвалює рішення, що стосуються всієї сім'ї. З глибокою пошаною ставиться до дружини: *Тыс фукраты т инэка-т, атос эн палкарс. Тыс фукраты тун андра-ц, аты эн курасея* (Хто слухає жінку, той молодець, хто слухає чоловіка, та молодичка).

Незважаючи на нижче порівняно з чоловіком положення жінки, її роль у родині теж досить велика: вона «шить» у родинному союзі, а відтак від її поведінки залежить атмосфера і добробут у сім'ї: *Андра эн фтял, т инэка эн гула* (чоловік – голова, дружина шия). Гарна дружина завжди підтримує чоловіка, налагодить господарство, подбає про добробут родини: *Ас то кало т инэка пас то шон-па то лапач враз* (у гарної дружини й на снігу котел кипить); *Ехеис гунваїка ме мвалό, ехеис сто спіті θησαυρό* (маєш розумну жінку, маєш в хаті скарб); *Н калі воїкокурá είναι δούλα και курá* (гарна господиня – хазяйка та рабиня). Погана жінка все зруйнує: *То кало т инэка – фолэя плээн. То анунысто т инэка – то эш-с па хан* (гарна дружина гніздо в'є, а нерозумна й те, що є, розорєє); *Калύτερα ва ζεις μ' ένα δράκο παρά με μια κακία γυναικα* (краще жити з драконом, ніж із лютою жінкою). Тому у пареміях нерідко надаються поради, яку жінку треба обрати чоловікові та які наслідки може мати гонитва за багатством та вродою: *Ан пер-с плушку инэка, нами тъарис тъа иси ас ту зисму-с вахтлыдъ-с* (якщо з багатою одружишся, не думай, що щасливо з нею проживеш); *Кало инэка – плушия, паракату инэка – гариплыя* (гарна жінка – багатство, погана – бідність). Багато грецьких прислів'їв засуджують такі риси характеру в жінок, як хитрість, балакучість, лінь, вередливість, непостійність: *Н гунваїка еклεισε το διάλοο στον κότσο της* (жінка вплела диявола у свою косу); *Агэрас και гунваїка ден κλειδόνονται* (вітер та жінку не закриєш); *Гунваїка пов де θέλει να ζυμώσει, πέντε μέρες κοσκινίζει* (жінка, що не хоче замішувати тісто, п'ять днів просієє муку).

Багато паремій присвячено жінці-матері: *Μάνα είναι μόνο μία!* (мама лише одна!). Її любов до дитини – найчистіша та найгарячіша, вона завжди зрозуміє свою дитину: *Мана т хлядъя эн ах илю зесто* (материнське тепло жаркіше за сонце); *Ас ола тымизку аган – эн мана-с* (найчистіша любов – материнська); *Н піо глвкіá акаліá είναι η μητρική* (найсолідші обійми – материнські). Тому прислів'я, де мати постає байдужою до своїх дітей, свідчать про осудливе відношення людей до неї.

Справжня грецька родина обов'язково повинна була мати дітей. Без них дім перетворюється на «в'язницю» або «могилу»: *Αυτός που δεν έχει παιδιά, δε γνώρισε τι θα πει αγάπη* (той, хто не має дітей, не знає, що таке любов); *Σπίτι χωρίς παιδιά είναι κλήμα χωρίς σταφύλια* (дім без дітей – лоза без винограду). Діти у грецьких родинах поважали і якимось побоювалися своїх батьків. Без їх згоди син не міг одружитися, дочка вийти заміж [2: 148]. Грецькі прислів'я вчать берегти сімейні традиції, поважати батьків і навіть перевершувати їх: *Фу крис мана, патеран, тъа дъис-па дуня пула* (слухай матір, батька, довголітнім будеш на землі); *Йо-с ан эн палкарс, чалка ти ерна-с* (Якщо син твій молодець, життю твоєму не скоро прийде кінець); *Папус эвалын мля, тата-с эвалын абдъея, а си вал эм мля ки эм абдъея!* (Дід посадив яблуню, батько посадив грушу, а ти посади і яблуню, і грушу!); *Евхі гоніών агόραζε και στο βουνό ανέβα...* (батьківське благословення

отримай – і вгору підіймайся). Різко засуджується невдячність, егоїзм дітей та недоліки в родинному вихованні: Ан эш-с кало педъы – ато эн джап. Ан эш-с паракату педъы – ато эн пону (коли в тебе гарний син – це гора, коли в тебе поганий син – це хвороба); Тата харсин тун йо-т стафлэс, а йо-т ти дъуй тун тата-т эна змандзица-па (Батько подарував синові виноградник, а син не дає батькові навіть одне гроно). *Αν τους γονείς σου δεν τιμάς, ποιος θα τιμήσει εσένα;* (якщо ти батьків своїх не шануєш, хто тебе шануватиме?).

М. Меракліс у монографії «Грецьке народознавство» («Ελληνική λαογραφία») говорить про особливу роль, яку відігравала у грецькій родині свекруха [12: 63]. У більшості місць материкової Греції невістка була повністю підкорена свекрусі. Відголоси такої традиції знаходимо і на теренах Приазов'я. Невістка повинна була раніше за всіх прокидатися вранці, розпалити пічку, приготувати воду та рушник для вмивання свекрухи та свекра, полити свекру та поцілувати йому руку, за що отримувала золоту монетку. Зберігався закон мовчання: невістка не розмовляла зі свекрами (у давнину мовчання могло тривати до п'яти років) [9: 5-6]. До речі, такі ж традиції зберігалися і в деяких регіонах Греції, зокрема, у Східній Фракії [12: 63]. Тому і в пареміях греків Приазов'я та метрополії бачимо досить зневажливе ставлення до невістки. На неї дивилися, як на дармову робочу силу, часто кривдили, не враховуючи її інтересів [8: 229]: *Νύφ камия-па ти нышкит кор-с, айц, тылага гамброс, камия-па ти нышкит йо-с, Ο γαμπρός γιος δε γίνεται κι η νύφη θυγατέρα* (невістка ніколи не стане дочкою, як зять ніколи не стане сином); *Νύφ индун памбать ки пелсин кату пас н петъера-ц: ма олу эна петъера-ц н курмо, понсин дъыната* (невістка стала ватою й свекрусі на голову сіла, а у свекрухи голова все одно заболіла); *Харонс иртын на пер канына ки тайфа-тын дрансан пас т ныф* (Харон прийшов забрати когось, і всі подивилися на невістку); *Γε μου, γε μου μάλαμα, νύφη ζένο μάλωμα* (синку мій, золото, невістка – чужа латка).

Підсумовуючи, треба зазначити, що досліджуючи пареміологічну спадщину греків Приазов'я, можна простежити устрій традиційної грецької родини, проаналізувати її роль для членів суспільства, надати характеристику кожному члену родини, виділити чесноти, які цінуються у грецькому суспільстві. Загалом традиційна приазовська грецька родина за устроєм та розподілом ролей подібна до родин материкової Греції та інших балканських народів. Втім, паремії дозволяють виділити яскраві етнічні особливості побуту та культури греків Приазов'я.

Надалі було б цікавим проаналізувати відображення родинних цінностей в румейських та урумських прислів'ях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Греки России и Украины / Сост. и отв.ред. Ю.В. Иванова. – С.-П.: Алетейя, 2004. – 623 с.
2. Джуха И.Г. Одиссея мариупольских греков: очерки истории / И.Г. Джуха. – Вологда: «ЛиС», 1993. – 160 с.
3. Жарікова Ю.В. Румейська фразеологія у її відношеннях з українською та новогрецькою фразеологіями : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Ю. В. Жарікова. – Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2013. – 20 с.
4. История села Приморское (Урзуф) 1779 – 1979 / Составитель – С.И. Кудкоцев. – Приморское, 1978. – 157 с.
5. Кір'яков Л. Тисяча перлин: афоризми, прислів'я та приказки приазовських греків / Л. Кір'яков, Д. Патрича. – Донецьк: Донбас, 1993. – 143 с.
6. Луїс (Хорош) М.О. Яліта. Вірші, народні усмішки / М.О. Хорош. – Донецьк: Донбас, 1988. – 127 с.
7. Мазур П.И. Жемчужины народной мудрости. Этноды / П.И. Мазур. – Мариуполь: Издательство «Азовье», 2006. – 40 с.
8. Пономарьова І.С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.). Історико-етнографічне дослідження / І.С. Пономарьова. – К.: Реферат, 2006. – 300 с.
9. Тыркалова Н.А. Быт и культура греков Приазовья / Н.А. Тыркалова. – Мариуполь, 1997. – 6 с.
10. Хорош Н.А. Поговорки и пословицы греков Приазовья / Н.А. Хорош // Греки Украины: история и современность [Материалы научно-практической конференции «Греки Украины: поиск и формирование национальной культуры»]. – Донецк, 1991. – С. 155 – 157.
11. Κούτνα Ι. Τα παραμύθια των Ελλήνων της Αζοφικής: Καταγωγή, γλώσσα, αφηγηματικές και υφολογικές δομές / Ι. Κούτνα. – Αθήνα, 2013. – 166 σ.
12. Μερακλής Μ. Ελληνική λαογραφία / Μ. Μερακλής. – Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας, 2004. – 632 σ.
13. Μερακλής Μ. Νεοελληνικός λαϊκός βίος – Οψεις και Απόψεις / Μ. Μερακλής. – Αθήνα: Εκδοτικός οργανισμός Λίβανη, 2001. – 181 σ.
14. Μερακλής Μ. Παροιμίες ελληνικές και των άλλων βαλκανικών λαών (συγκριτική μελέτη) / Μ. Μερακλής. – Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2003. – 206.
15. Παροτίδης Φ. Παροιμίες του Πόντου και παροιμακές φράσεις / Φ. Παροτίδης. – Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης – Παιδεία Α.Ε., 1991. – 162 σ.
16. Τότσкас Φ. Ελληνικές παροιμίες / Φ. Τότσкас. – Εκδόσεις Μπαρμπουνάκης. – 200 σ.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Потіпак – кандидат філологічних наук, доцент кафедри грецької філології Маріупольського державного університету, заступник завідувача кафедри грецької філології.

Наукові інтереси: фразеологія новогрецької мови, етнолінгвістика.

УДК 81-112.2

СТЕРЕОТИПЫ И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

Оксана ПРИСЯЖНЮК (Одесса, Украина)

У статті визначається термін «стереотип», яке розглядається в широкому сенсі як поняття, що включає в себе не тільки набір характеристик, властивих певній нації, але і всі поняття, що відносяться до культури, традицій, звичаїв того чи іншого народу.

Ключові слова: стереотип, лакуна, міжкультурна комунікація, сполучуваність, культурний шок, соціологія культури.

The article deals with such a term as “stereotype” which is revealed in a broad sense not only as a concept with a set of characteristics inherent to a certain nation but also all the concepts related to culture, traditions, customs of a nation.

Key words: stereotype, gap, intercultural communication, compatibility, cultural shock, sociology of culture.

Актуальность данной темы вызвана интересом исследователей к вопросам взаимодействия языка, культуры, психологии народа. Феномен и понятие “стереотип” привлекает большое внимание исследователей [4; 7]. Новизна исследования заключается в том, что феномен стереотипа будет рассматриваться в широком понимании – как понятие, включающее в себя представления одной нации о культуре другой нации в целом. Цель работы – исследовать взаимодействие понятий стереотип и национальный характер, выявить особенности отражения национальной культуры в стереотипах.

На протяжении длительного времени ведется полемика об определении понятия “стереотип”, делаются попытки выявить пути формирования и распространения национальных стереотипов в обществе, обсуждается вопрос о влиянии их на отношения между народами, но нет единого мнения среди исследователей относительно правомерности использования самого слова “стереотип”. Сам термин “стереотип” (греч. stereos – твердый, typos – отпечаток) был введен в научный оборот американским социологом У. Липпманом, который под ним понимал особую форму восприятия окружающего мира, оказывающую определенное влияние на данные наших чувств до того, как эти данные дойдут до нашего сознания [12: 95]. Другой исследователь, социолог Р.Бинкли называл стереотип величайшим всеобщим знаменателем. По его мнению, наличие стереотипов позволяет обывателю адекватно оценивать политическую ситуацию, слишком сложную для его анализа и слишком удаленную от сферы его деятельности [10: 393].

Остановимся на таком виде стереотипов, как лакуны. Главной особенностью лакун является то, что они возникают в процессе общения, в ситуации контакта двух культур, обменивающихся текстами. Лакуны делятся на четыре группы: 1) субъектные лакуны, отражающие национально-культурные особенности коммуникантов к различным лингвокультурным общностям; 2) деятельно-коммуникативные лакуны, отражающие национально-культурную специфику различных видов деятельности в их коммуникативном аспекте; 3) лакуны культурного пространства (ландшафта), если рассматривать процесс общения в широком смысле, или лакуны культурного интерьера, если рассматривать тот или иной конкретный коммуникативный акт; 4) текстовые лакуны, возникающие в силу специфики текста как инструмента общения; специфику текста могут составлять содержание, форма воспроизведения материала, поэтика автора [3].

Первую группу лакун классифицируют как субъектные или национально-психологические лакуны. Они возникают в результате несовпадения национально-психологических типов участников коммуникации и бывают нескольких видов. Характерологические лакуны бывают трех видов [2]: 1) лакуны, отражающие традиционное и в определенной мере стереотипное восприятие национального характера другого народа; 2) лакуны, отражающие несовпадения в том, как проявляются у разных народов аналогичные качества; 3) саморефлективные лакуны, отражающие то, как носители той или иной культуры понимают свой национальный характер. Существование “характерологических” лакун обусловлено специфическими особенностями национального характера носителей различных локальных культур. В результате межкультурного общения в одних культурах складываются определенные стереотипы в отношении других культур, в частности такие, которые фиксируют наиболее характерную для той или иной нации черту, слабее выраженную у других народов. Подтверждает это положение анализ такого присущего всем народам признака национального характера, как трудолюбие: можно увидеть разницу между трудолюбием американцев и трудолюбием немцев. Трудолюбие немца – это основательность, точность, добросовестность, дисциплинированность, предусмотрительность, но

без размаха и риска [6]. Трудолюбие американца – это размах, энергичная напористость, неиссякаемый деловой азарт, инициативность [7: 97]. Таким образом, для американцев содержание такого признака, как трудолюбие, во многом не совпадает с тем, как понимают его немцы: явно выраженные организаторские данные, способность мгновенно ориентироваться в ситуации, характерные для американцев, являются лакунизированными для немцев, уравнивающих между собой понятия трудолюбия и дисциплины. “Саморефлексивные” характерологические лакуны, отражают понимание и представление о себе носителей тех или иных культур.

Среди национально-психологических лакун следует выделить и такие, которые связаны с национальными особенностями “склада ума” носителей различных культур, “силлогистические” лакуны. Национально-специфические особенности мышления представителей различных культур могут стать причиной возникновения “ментальных лакун”, которые относятся ко второй группе – к деятельно-коммуникативным лакунам. Существование ментальных лакун выявляется при решении реципиентом мыслительных задач, характерных для чужой лингвокультурной общности [1]. Такого рода лакуны возникают в тех случаях, когда носителям некоторой культуры предлагается отгадать загадку в переводе с другого языка. В этом случае реципиенты неспособны дать правильный ответ на загадку, отражающую специфику чужой культуры. В данном случае наличие лакун нарушает процесс межкультурного общения. Для того чтобы это своеобразное межкультурное общение состоялось, необходимо не только перевести тексты с одного языка на другой, но и построить их в привычной для носителя ПЯ (переводящего языка) форме, в соответствии с особенностями склада его ума, ввести традиционные для ПЯ культурно-этнографические образы и символы. В понятие “поведение” (носителей некоторой культуры) включается большое количество аспектов: кинесика (мимика, жесты), характерная для данной культуры; бытовое (повседневное) поведение, обусловленное традициями, обычаями, укладом жизни, принятыми в данной культуре, а также этикет общения, фрагментом которого является кинесика (кинесические лакуны), и повседневное поведение (рутинные лакуны) [5]. Кинесические лакуны сигнализируют о специфике жестового и мимического кодов различных культур. Хорошим примером является конфронтативный характер русских и болгарских жестов, обозначающих согласие и несогласие (“да” и “нет”). Кинесические лакуны могут быть абсолютными и относительными: в русской культуре, например, отсутствует такой жест, как стук костяшками пальцев по столу в знак одобрения, уважения, распространенный в немецкой культуре [6: 268]; таким образом, для носителей русского языка этот жест является абсолютной лакуной; жест-рукопожатие в знак приветствия известен и в русской, и в английской культурах, но в русской культуру он используется гораздо чаще, чем в английской, являясь относительной лакуной для англичан [2: 157].

Лакунизированный характер может иметь соотношение вербальных и невербальных средств в мужском и женском вариантах этикета общения, по сути являющихся стереотипами поведения, характерными для того или иного общества [8]. В подгруппу кинесических лакун входят мимические лакуны, возникающие при несовпадении мимических кодов, существующих в тех или иных культурах. Одним из мимических знаков является улыбка. В различных культурах улыбки могут, в зависимости от существующих этикетных норм, иметь различную иконографию и значения. Одна из странных особенностей представителей русской культуры в глазах Запада – это мрачность, неприветливость, отсутствие улыбки. Русские же люди, попав в англоязычный мир, недоумевают по поводу улыбок. В представлении русских людей улыбка является неотъемлемой частью западной культуры, неразрывно связанной с нормами поведения. В западном мире улыбка – это не только биологическая реакция на положительные эмоции, это знак культуры, это традиция, обычай [9: 75].

Особую группу поведенческих лакун составляют “бытовые” (“рутинные”) лакуны, указывающие на традиционный уклад жизни, привычки, особенности быта. У англичан принято пить чай в пять часов вечера, но у других европейских народов такого обычая нет. Многие европейцы удивляются тому, что русские умываются, используя текущую струю воды, тогда как сами они для умывания набирают воду в раковину.

Итак, существование различных видов этикетных норм и, как следствие этого, неприятие или неодобрение стереотипов поведения, характерных для представителей другой культуры, может создать трудности в общении. В результате, между коммуникантами может возникнуть непонимание (например, при неверной, противоположной интерпретации жестов чужой

культуры, не имеющих эквивалентов в родной для реципиента культуре) или у одного из собеседников может сложиться неблагоприятное впечатление о другом (в японской культуре считается недопустимым сидеть, скрестив ноги или вытянув их; а для англичан эта поза – поведенческая норма); общающиеся могут оказаться в состоянии “культурного шока” [2: 156-158].

Итак, проведенное нами исследование позволило сделать следующие **выводы**: 1) основной чертой стереотипов является их детерминированность культурой – представления человека о мире формируются под влиянием культурного окружения, в котором он живет; 2) стереотипы разделяет большинство людей, но они могут меняться в зависимости от исторической, международной, а также внутривосточной ситуации в стране; 3) стереотип – это относительно устойчивый, обобщающий образ или ряд характеристик (нередко ложных), которые, по мнению большинства людей, свойственны представителям своего собственного культурного и языкового пространства, или представителям других наций; 4) в процессе восприятия стереотипов культуры другого народа формируется определенное к ним отношение, чаще всего они воспринимаются как нечто чужое; так возникает конфликт культур – результат несовпадений принятого в своей и чужой для реципиента культуре; 5) столкновение стереотипов, характерных для разных культур, может создать трудности в общении, стать причиной “культурного шока” и, таким образом, привести к непониманию культуры другого народа.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. / Ю.В. Бромлей. – М., 1973. – 284 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров – М.: Индрик, 2005. – 1308 с.
3. Вунд В. Проблемы психологии народов / Вильгельм Вунд. – М.: Академический проект, 2010. – 136 с.
4. Кон И.С. К проблеме национального характера / И.С. Кон. – М., 2001 – 167 с.
5. Леонтьев А.А., Тарасов Е.Ф. Национально-культурная специфика речевого поведения / А.А. Леонтьев, Е.Ф. Тарасов. – М.: Наука, 2007. – 352 с.
6. Мальцева Д.Г. Германия: страна и язык. Лингвострановедческий словарь / Д.Г. Мальцева. – М.: Астрель, 2001. – 416 с.
7. Павловская А.В. Этнические стереотипы в свете межкультурной коммуникации / А.В. Павловская // Вестник МГУ. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – №1. – 1998. – С. 94 – 104.
8. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: [Учеб. пособие] / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
9. Филиппова М.М. Парадоксы и стереотипы межкультурного общения представителей русской и британской культур / М.М. Филиппова // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – № 3. – 2002. – С. 64-82.
10. Binkley R.C. The Common Concept of Public Opinion in the Social Sciences / Robert C. Binkley // Social Forces. – Vol.6. – 1928. – 405 p.
11. Buchanan W., Cantril H. How Nations See Each Other / W. Buchanan W., H. Cantril. – Urbana, 1953. – 205 p.
12. Lippman W. Public Opinion / W. Lippman. – New York, 1950. – 156 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Присяжнюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: міжкультурна комунікація, національні стереотипи.

УДК 81:1

НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Полина ПРОХОРОВА (Запорожье, Украина)

Стаття присвячено розгляду феноменів картини світу та мовної картини світу. У роботі здійснено спробу окреслити фактори, які впливають на формування мовної картини світу.

Ключові слова: мовна картина світу, лінгвокультура, свідомість, мовна спільнота.

The article deals with the phenomena of the world picture and the language picture of the world. The paper attempts to highlight the factors influencing the formation of the language picture of the world.

Key words: language picture of the world, lingualculture, consciousness, language community.

За последние годы понятие языковой картины мира стало одним из самых популярных и «модных» среди лингвистов. Некоторые учёные считают его одним из самых фундаментальных понятий в языкознании, другие полагают, что это лишь красивый фон семантических студий, существующих не одно десятилетие. Тем не менее, несмотря на многочисленные исследования по проблематике языковых картин мира, остаётся ряд вопросов:

- картина мира как фактор самоидентификации этноса (каждый человек, в зависимости от формирования психики, бытия и ментальности, постигает мир и тем самым вербализует его посредством языка);

- связь универсального и индивидуального в языковой интерпретации реального мира;
- иерархическая структура ключевых концептосфер;
- определение и взаимосвязь диалектной, идиоэтнической, когнитивной и общезыковой картины мира.

Следует иметь в виду, что сопряжение психолингвистических, лингвофилософских, когнитивно-культурологических и социокультурных импульсов формирования картины мира изучены далеко не в полной мере, что и обуславливает **актуальность** работы.

Безусловно, не возможно в одном исследовании объять необъятное, тем более такой сложный и многогранный феномен как картина мира с многочисленными научными подходами и методологиями. Мы хотели бы акцентировать внимание на том, что главным образом в познании языковой картины мира доминирует мировоззренческая функция, т.е. познание мира в целом или отдельных его фрагментах с оценочными (как позитивными, так и негативными) категориями.

Основная цель предлагаемой работы состоит в теоретической оценке существующих наработок о проблеме языковой картине мира.

В решении общих и частных задач исследования мы исходим из того, что человек воспринимает окружающий мир меняющимся, движущимся. Следствием этого является наличие в общей картине мира, фиксируемой и отображаемой языковыми средствами, особого фрагмента – процессуально-событийного. Он формируется на уровне сопряжения языка и мышления соотношением глагольной семантики с действиями, состояниями и отношениями, существующими в динамической части реального мира, и состоит из семантических полей, соотношенных с понятийными категориями действия, состояния, отношения [5]. Так, в основе модели мира лежат категории, представляющие внеязыковую действительность в виде содержательных дискретных сущностей: для когнитивной модели это когнитивные (понятийные) категории, а для языковой модели – семантические модели языка. Семантические категории, «воплощены в конкретных языковых средствах (лексических, грамматических и др.), специфических для каждого языка»; они «тесно связаны со сферой коннотаций, то есть дополнительным смысловым содержанием, соотношенным с образным мышлением, и со сферой структурных значимостей и функций, то есть с различными типами сугубо языкового знания» [2: 138]. Когнитивные категории, представляя знания человека, ориентируются на общие закономерности окружающего его мира.

Появление языковой картины мира обусловлено действием двух факторов – культурологического и лингвистического. Поскольку язык является неотъемлемой и важнейшей частью любой национальной культуры, то возможность проникновения в образ мышления нации и взгляда на мир глазами носителей возможна лишь при условии знания языка, на котором говорят представители данного культурного социума. Ведь «каждая цивилизация, социальная система характеризуется особым способом восприятия мира» [4: 17].

Предпосылки научного понимания языковой картины мира следует искать в воззрениях В. фон Гумбольдта [15: 3], которые получили развитие в работах Й.Трира, полагавшего, что каждый язык, будучи по-своему неповторимым и оригинальным, создает выраженное им же самим подобие реальности [16: 20]. Эти идеи воспринял А.А.Потебня, отмечавший: «Как отдельное слово становится между человеком и предметом, так весь язык (как мирозерцание высшей единицы народа) – между человеком и действующей на него природой...» [11: 29].

В XX веке исследование языковой картины мира (языкового мировидения) совершается в рамках гипотезы лингвистической относительности. Этот этап рассмотрения языковой картины мира связан с именами Л. Вайсгербера, Э.Сэпира и Б.Уорфа.

Лингвистическая концепция Э.Сэпира бесспорно прошла через фарватер гумбольдтовского учения о языке, так как основным источником его концепции, конечно, были труды В.Гумбольдта. Он исходил из них и в своей общей типологии языков, и в области лингвистической характерологии, восходящей к учению В.Гумбольдта о характере языка, а именно о внутренней форме языка.

Вторую формулировку гипотезы лингвистической относительности дал Б.Уорф: «Мы расчленим мир, организуем его в понятия и распределяем значения так, а не иначе, в основном потому, что мы – участники соглашения, предписывающего подобную систематизацию. Это соглашение имеет силу для определенного речевого коллектива и закреплено в системе моделей нашего языка» [13: 615].

Хотя сам термин «языковая картина мира» (*sprachliches Weltbild*) был введен в науку

Л.Вайсгербером. Но у авторов лингвистической относительности фигурировало это понятие в некоторых выдержках из работ Э.Сепира: «Мир языковых форм, взятый в пределах данного языка, есть завершенная система обозначения...Языки являются по существу культурными хранилищами обширных и самодостаточных сетей психических процессов» [13: 620].

В настоящее время языковая картина мира является объектом исследования многих ученых и рассматривается как с позиций традиционной лингвистики, так и с точки зрения когнитивного подхода. Ведь это важная составляющая часть общей концептуальной модели мира в голове человека, то есть совокупность представлений и знаний человека о мире, интегрированное в некое целое и помогающей человеку в его дальнейшей ориентации при восприятии и познании мира [12: 169].

Картина мира, отраженная, как принято говорить, в голове человека (хотя трудно сказать – действительно ли это происходит в голове, вернее, в мозгу, поскольку по одной из современных теорий получения информации – лептонной – это происходит во вне, поэтому вернее говорить – в сознании человека), представляет собой чрезвычайно сложное явление. «Это особое образование, постоянно участвующее в познании мира и задающее образцы интерпретации воспринимаемого. Это – своеобразная сетка, накидываемая на наше восприятие, на его оценку, влияющая на членение опыта и виденье ситуаций и событий, и т. п. через призму языка и опыта, приобретенного вместе с усвоением языка и включающего в себя не только огромный корпус единиц номинации, но и в известной мере и правила их образования и функционирования» [9: 47].

Картина мира, повторимся, необычайно вариативна, изменчива, непостоянна. У каждого индивида, каждой конкретно-исторической эпохи имеется своя собственная картина мира, единственная и неповторимая. Это – глобальный образ, лежащий в основе мировоззрения человека, то есть выражающий существенные свойства мира в понимании человека в результате его духовной деятельности [10: 9]. С этим можно согласиться, добавив чувственный опыт человека, так как он разнится от индивида к индивиду.

«Усвоение системы языкового знания, представленного в лексиконе и грамматике, происходит на начальном этапе осознания бытия человека и является частью процесса формирования сознания представителя той или иной языковой общности. Усвоение текстовых знаний составляет одну из наиболее существенных сторон жизнедеятельности человека на протяжении всей его жизни, и эффективность этой деятельности во многом определяется уровнем усвоения собственного языкового знания. Критерием соответствия текстовых знаний реальной действительности является эмпирический опыт индивида, основанный на физическом взаимодействии с предметным миром через чувственное восприятие» [8: 15].

И как результат – сознание человека отражает свойства реальной действительности в виде целостного психического образа или «картины мира», закрепляя этот образ в языковых формах. Сознание не конструирует объективной действительности, оно, отражая ее посредством языка, закрепляет результаты познавательной деятельности и общественно-исторического опыта в знаковом значении языковых элементов [14: 14]. При этом картина мира синтезируется человеком в результате непосредственных контактов с миром, из наличного материала объективной действительности и культуры, в которых заложены все известные образцы и варианты картин мира, на базе интуиции о мире, которые пробуждаются в человеке под влиянием культуры.

Так как «языковая картина мира есть вторичное существование объективной картины мира» [6: 40], то язык непосредственно участвует в процессах, связанных с картиной мира. Во-первых, в его недрах формируется языковая картина мира, один из наиболее глубинных слоев картины мира у человека. Во-вторых, сам язык выражает и эксплицирует другие картины мира, которые через посредство специальной лексики входят в язык, привнося в него черты человека, его культуры [1: 6-7] и, что очень важно применительно к лингвистике, картина мира в любом случае должна представлять собой тем или иным образом оформленную систематизацию плана содержания языка [7: 4] и его выражения.

Анализ теоретического материала позволяет сделать выводы, во-первых, о путях формирования языковой картины мира, во-вторых, о специфике наукометричной организации выявления ментальных особенностей данного феномена.

Дальнейшие исследования языковой картины мира, как и отдельных её фрагментов, в лингвосинергетическом, лингвофилософском и эйдетическом аспектах открывают новые перспективы для конфронтативных, типологических, этимологических и пр. студий.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белая Е.Н. Идеоматика и наивная картина мира / Е.Н. Белая // Язык. Человек. Картина мира. – Ч. II. – Омск, 2000. – С. 6–11.
2. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика / Л.М. Васильев. – М.: Наука, 1990. – 176 с.
3. Гумбольдт фон В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества / Вильгельм фон Гумбольдт // Избр. труды по языкознанию. – М.: Наука, 1984. – С. 37–298.
4. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. – М.: Наука, 1972. – 293 с.
5. Казарин Ю.В. Роль абстрактных и конкретных глаголов в формировании языковой картины процессуально-событийного мира (на материале русского языка): Автореф. дис. ... канд. филол.наук.: 10.02.01 – русский язык / Юрий Викторович Казарин. – Пермь, 1992. – 19 с.
6. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Геннадий Владимирович Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 103 с.
7. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / Олег Александрович Корнилов. – М.: МГУ, 1999. – 341 с.
8. Кравченко А.В. Язык и восприятие: Когнитивные аспекты языковой категоризации / А.В. Кравченко. – Иркутск, 1996. – 160 с.
9. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Елена Самойловна Кубрякова. – М.: МГУ, 1997. – 330 с.
10. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В.И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 8-69.
11. Потехина А.А. Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потехина. – Киев: Просвіта, 1993. – 260 с.
12. РЧФ: Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. / Под ред. Б.А.Серебрянникова – М.: Наука, 1988. – 216 с.
13. Сепир Э. Антропология и социология / Э. Сепир // Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 2002. – С. 611–629.
14. Уфимцева А.А. Проблемы системной организации лексики: Автореф. дис. ... докт.филол.наук. / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – М., 1970. – 30 с.
15. Humboldt v.W. Über die Natur der Sprache im allgemeinen (aus Latium und Hellas) / Wilhelm von Humboldt // Schriften zur Sprache / Hrsg. v. Michael Böhler – Stuttgart: Philipp Reclam Jun., 1973. – S. 6–11.
16. Trier J. Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes (Die Geschichte eines sprachlichen Feldes) / Jost Trier. – Heidelberg, 1931. – 347 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Полина Прохорова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов професійного спілкування Запорізького національного технічного університету.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, етнолінгвістика, концептуалізація, проблеми мовних картин світу.

УДК 811.161.2:39(045)

**ВЗАЄМНА ЗАЛЕЖНІСТЬ «СВОГО» Й «ЧУЖОГО» В МЕЖАХ
ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ**

Тетяна СЕМАШКО (Київ, Україна)

У статті, з опорами на когнітивний та культурологічний напрямки сучасних мовознавчих досліджень, робиться спроба аналізу та опису етнокультурних стереотипів, заґрунтованих на концептуальній опозиції «свій – чужий», як результатів взаємодії мови і мислення, людини і культури в аспекті пізнання специфіки мовного відображення національного світогляду.

Ключові слова: мовна картина світу, ментальний конструкт, концептуальна опозиція, етнокультурний стереотип.

The relevance of modern linguistics cognitive and cultural areas of linguistic research produces a need for a comprehensive analysis and description of the ethnic and cultural stereotypes grounded on the conceptual opposition "ours - foreign" in terms of interaction between language and thought, human knowledge and culture for the specific language reflected the national outlook.

Key words: language world, the mental construct, conceptual opposition, cultural stereotype.

Споконвіку люди намагались усвідомити світ за допомогою різних опозицій: тернарних (небо, земля, пекло), четверичних (північ, захід, південь, схід; літо, зима, весна, осінь) та ще більш складних структур, які засновані на бінарії – двоїчних протиставленнях (день – ніч, світло – темрява), що є універсальним способом пізнання, впорядкування і опису навколишньої дійсності. Однією із найбільш значимих семантичних бінарних опозицій у народній культурі є опозиція *свій – чужий*.

Дослідження свідчать, що уявлення про «своє» і «чуже» сформоване ще в архаїчній свідомості й заґрунтоване на особливостях підмічати і фіксувати об'єктивні протилежності та одвічну конфліктність реальності, які існують у світі. У результаті свідомість давньої людини виробила систему внутрішньої організації навколишнього світу, що являла собою впорядковану мережу дуалістичних уявлень, яка у процесі усвідомлення людиною своєї індивідуальності, призвела до розколу дійсності на два простори – «свій», у якому все було знайомим та зрозумілим, та «чужий», що був невідомим та ніс загрозу.

Таке світоглядне протиставлення реалізоване в ієрархічних відношеннях дещо відмінного порядку, ніж інші дихотомії, оскільки, побутуючи у наївній свідомості і, відповідно, в картині світу людини, продукує формування світогляду етнічної спільноти на основі протиставлення себе іншому, лежить в основі творення етнокультурних стереотипів. Як слушно зауважує Ю. Степанов, бінарна опозиція *свій – чужий* властива ментальному простору всіх етноспільнот на всіх рівнях їхнього розвитку, і як постійний принцип культури існує в основі етнічної самосвідомості, формує колективне, масове, народне світосприйняття [11: 84], виявляється в усіх сферах людської діяльності, вибудовуючи світ навколо людини. Цілком ймовірно, що така опозиція носить універсальний характер, але її конкретні прояви і їх питома вага в кожній окремішій культурі є національно-культурно-маркованими [5: 211].

Теорією дихотомії *свій – чужий* займалися та продовжують займатися представники різних галузей знань, що продуковано універсальним характером опозиції, яка до того ж є невід'ємною складовою гносеологічних уявлень про структуру світу. Особливу увагу до даної опозиції проявляють як зарубіжні, так і вітчизняні мовознавці, як А. Байбурін, Є. Бартмінський, О. Белова, А. Гуревич, О. Дубчак, В. Іванов, Т. Колева, В. Красних, К. Леві-Строс, О. Левченко, С. Мартінек, Л. Невська, Л. Присяжнюк, В. Пропп, С. Сахно, О. Селіванова, Ю. Степанов, О. Тищенко, В. Топоров, М. Толстой, С. Толстая, Т. Цив'ян, Р. Якобсон та багато ін. У полі зору лінгвістів – сутнісні ознаки, набір, характер і типи протиставлення як вияв парадигматичних відношень і спосіб структурування та категоризації лексико-семантичних груп, що розглядаються науковцями з позицій різноманітних підходів: структурно-типологічного, семантико-логічного, формального тощо.

У мові універсальна культурна опозиція *свій – чужий* специфічно реалізована на всіх системних рівнях, при цьому одиниці, які її репрезентують, не можна визнати вповні описаними, що і продукує **актуальність** теми пропонованої розвідки, яка зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на розгляд мовних одиниць із урахуванням когнітивної інформації (національно-етнічних знань і уявлень про дійсність), закладеної в них, і визначена необхідністю аналізу та опису етнокультурних стереотипів, заґрунтованих на концептуальній опозиції *свій – чужий*, як результатів взаємодії мови і мислення, людини і культури в аспекті пізнання специфіки мовного відображення національного світогляду. **Мета** роботи полягає у виявленні специфіки реалізації концептуальної опозиції *свій – чужий* у полі етнокультурних стереотипів як базового регулятивного фрагмента української мовної свідомості в єдності їх образного, інформаційного та ціннісного компонентів.

Полярність компонентів *свій / чужий* проявляється уже на семантичному рівні. Так, за лексикографічними даними інформаційний зміст понять *свій / чужий* формують ряд значень, серед яких: який належить собі / належний комусь іншому; який є у себе / не власний; торкається безпосередньо себе / який є продуктом кого-небудь іншого; здійснюваний, виконуваний самою особою, особисто, самостійно / зароблений, здобутий не своєю працею, не своїми зусиллями; властивий тільки цій особі, цьому предметові, особливий, своєрідний, не іноземний, не чужий, рідний, вітчизняний / який стосується інших людей, властивий чомусь зовсім чужому, чужорідний та ін. [9: 82-82; 10: 377-378]. Аналіз поняттєвого змісту компонентів бінарної опозиції *свій – чужий* уможливорює висновок щодо аксіологічного їх спрямування, в основі якого лежить посесивний (присвійний) характер відношень між об'єктами, заґрунтований на специфіці соціальних цінностей та норм. Підтвердженням означеної думки є роздуми О. Селіванової, яка зауважує: «У свідомості людини опозиція «свого» й «чужого» насамперед пов'язана із посесивністю, яка має широкий діапазон об'єктів належності ... Залежно від типу посесора в етносвідомості фіксується стереотипне протиставлення «свого» «чужому» через специфіку ієрархії колективних цінностей та оцінок, етичних норм і настанов» [8: 27].

При тому очевидно, що змістове наповнення, яке складає поняттєвий мінімум когнітивної опозиції *свій – чужий* в українській мовній картині світу на її сучасному етапі чітко визначає розуміння «свого» як рідного, близького, безпечного, а «чужого» як іншого, дивного, незвичного, небезпечного і ворожого, що продукує сприйняття означених компонентів як двох протилежних полюсів. Проте при детальнішому розгляді відкривається їх нерозривний зв'язок і взаємна залежність. Визначення «свого» й «чужого» можливе лише за умови їх паралельного розгляду, оскільки межі одного визначаються межами іншого. Ці межі не є встановленими раз і назавжди: залежно від обставин об'єкт може ставати і «своїм», і «чужим».

В аспекті вивчення етнічних стереотипів, бінарність *свій – чужий* є ядерною, оскільки стосунки між етнічними спільнотами будуються головним чином в межах саме цієї опозиції.

Відповідно, концептуальним видається твердження, що у будь-якій культурі опозиція *свій – чужий* є базою для формування етнічного стереотипу і підставою для того, що етнокультурний стереотип побутує у двох варіантах: як набір уявлень, оцінок і суджень етнічної спільноти про членів «свого» етносу – автостереотип, і як уявлення, оцінні судження про членів «чужого» етносу – гетеростереотип. Означені різновиди етнокультурних стереотипів є результатом когнітивних процесів, і аспектною як такі, що формують уявлення про «свою» й «чужу» етнічні групи, і закріплюють вибірково, схематизовані риси «своїх» і «чужих», продукуючи існування опозиції «свій – чужий», яка виконує організуючу функцію: об'єднує один етнос і протиставляє його іншому як «чужому».

Аксіологічне спрямування опозиції *свій – чужий* знаходить своє відображення насамперед у характері оцінного елемента етнокультурних стереотипів безпосередньо пов'язаних з поняттям норми, коли все «своє», «знайоме» сприймається як 'правильне' – позитивне, а все «чуже», «незнайоме» як 'неправильне' – негативне. І якщо «вони» – замкнуті і стримані, то «ми», швидше за все, емоційні та відкриті, якщо «вони» – скупі і розважливі, то «ми», напевно, щедрі і безкорисливі. При тому, «чуже» видається поганим не тому, що з якихось причин гірше «свого», а вже тому, що воно «чуже», оскільки чужість негативна уже за своєю природою. З позиції етноцентризму (етноцентризм провокує позитивні стереотипи щодо своєї групи, і негативні щодо інших) позитивно оцінюється тільки свій етнос: саме він наділений «правильним» способом життя, «людською» мовою й істинною вірою [3: 30].

Означені стосунки передають багатоцентричність мовної картини світу, її дзеркальність: людина, осмислюючи своє життя, порівнює його з життям інших людей, та зі своїм власним в інші відрізки часу. При тому, спираючись на уявлення про власний світ, своє життя, індивід сприймає життя «іншого» у дзеркальному відображенні, з тими відмінностями, які обумовлені розбіжностями в побуті, устрою життя, культурі тощо. Разом із тим, «інший» виступає необхідною умовою семіотизації особистості і регулятором, що організовує її досвід і поведінку. Як слушно зауважує Н. Арутюнова, «... пізнаючи себе, ми пізнаємо свій образ у своїй свідомості. «Інший» відкриває мене мені. Моя особистість отримує додаткові параметри. «Інший» ніби виступає посередником у стосунках мене з собою, спостерігачем моїх думок і відчуттів» [1: 647].

Відповідну думку доповнює Е. Бенвеніст, який зауважує, що «усвідомлення себе можливе лише в протиставленні» [4: 236]. Це означає, що кожна особа, ширше – соціальна група, і ще ширше – етнічна спільнота формує свій світогляд на основі протиставлення себе і свого «Я» комусь чи чомусь «іншому», відповідно формування узагальненого образу «іншого» відбувається через співставлення «себе» з «іншим», де образ «іншого» сприймається через призму власної системи цінностей. Параметрами порівняння стають проблемні характеристики, які наявні, або відсутні у стереотипізованої групи.

Загалом, людині властиво присвоювати собі все, що входить до її індивідуального ментального простору, і відчувувати те, що до цього простору не входить. На думку дослідників, найвагомим в українській картині світу є особистісний стереотип опозиції *свій – чужий*, за якого «посесором «свого» виступає «Я» як індивід, особистість у поєднанні тілесного й духовного, особистісної сфери та довкілля. «Я» постає як центр буття, відправний момент існування «інших», «чужих», «не-Я» [8: 27–28]. Відома пропозиція за якою в українській ментальності це пов'язано з «індивідуалістським кодом цінностей, що стимулює мотивацію досягнень, особистісну незалежність, автономність, прагнення спиратися лише на власні сили, упевненість [2: 66].

Саме усвідомлення власної винятковості є результатом оцінної діяльності, у процесі якої вербалізуються ціннісні характеристики етносів. Отже, можемо говорити, що дихотомія *свій – чужий* актуалізується насамперед з погляду становлення індивіда: запорукою розуміння власного внутрішнього світу є необхідність пізнання «іншого», «чужого».

Позиція «Я» стосовно етнічних стереотипів продукує певну градацію – ієрархію переходу від «свого» до «чужого». Ступінь чужості при тому виростає пропорційно віддаленню від центру: стосовно до «Я» «Інше» виступає як усе більш віддалене від центру «свого», і яке через ряд кордонів переходить в «чуже». Сфера «чужого» при тому – це не тільки ті фрагменти, які вилучаються із «свого», але й те, що втрачає зв'язок із сферою «свого». «Чужий» являє собою когнітивне уявлення, закріплене у свідомості як «відносно стандартизований образ, оброблений і «визнаний» національним світоглядом» [6: 108].

Розглядаючи градацію стосовно «свого» і «чужого», ми неодмінно стикаємося з проблемою емоційної складової автостереотипів і гетеростереотипів, оскільки такі стереотипи творяться в процесі етнічної ідентифікації на рівні, пов'язаному з формуванням відносно стійких уявлень і оцінок, типових для етнічної групи поведінкових, комунікативних та емоційних стилів, де важливу роль виконує інтеграція інгрупою розпізнавальних ознак аутгруп. Виділення незвичної ознаки і її оцінка, на нашу думку, є універсалиєю при сприйнятті нового об'єкта, оскільки сприйняття явищ іншої культури завжди уміщує оцінку з позиції своєї культури. Першим етапом оцінки є перцепція, що передбачає одночасно і афективне сприйняття. Воно супроводжує усвідомлення відмінностей «свого» від «чужого», а також передбачає спрямування оцінки зсередини («я/ми») назовні («вони»). Таку оцінку можна вважати природнім фактором людського сприйняття взагалі.

Процес групової ідентифікації нерозривно пов'язаний із процесом міжгрупової диференціації. «Нам» завжди протистоять «вони» («чужі»). В соціальному аспекті «вони» виступають в образі ворога – соціальної групи, яка може бути як зовнішньою стосовно етносу, так і включати його представників [12: 139]. При тому відчутним є протиставлення традиційних установок і ціннісних орієнтацій «свого» етносу всім іншим колективам, що тісно пов'язане з явищем етноцентризму. Наочно ілюструють таку закономірність прислів'я і приказки – згустки народного досвіду, дієвість яких загальновідома, емоційний вплив – незаперечний: «*Наше все славне, наше і гостре, наше і велике*»; «*Знайте нас: ми кислиці, із нас квас*»; «*Тільки наше й хороше*»; «*Ось то ми! Нема в світі над ми!*». Як на нашу думку, етноцентризм як тенденція оцінювати світ за допомогою власних культурних фільтрів – це нормальний наслідок соціалізації та прилучення до культури. При цьому на етноцентризм впливають не стільки особливості культури, скільки соціальні фактори та об'єктивний характер міжетнічних стосунків.

Увираження рис «свого» і «чужого» в індивідуальній і колективній свідомості мотивоване спільною основою авто- і гетеростереотипів – акцентуалізацією найбільш значимих якостей і властивостей національного характеру, заґрунтованих на дихотомії *свій – чужий*. Логічним видається виділення параметрів, які сприяють означеному розмежуванню. При тому ми не претендуємо на вичерпність такої класифікації, припускаючи, що вона може бути доповнена і іншими показниками.

З оперттям на особистісний стереотип опозиції *свій – чужий* серед основних параметрів розмежування авто- і гетеростереотипів виділяємо:

– загальний стиль поведінки. До цієї категорії відносимо якості, які в цілому визначають вчинки людей, їх поведінкові реакції, наприклад, відвертість, чесність, простодушність, терпимість, щирість, порядність, з одного боку, і злість, нетерпимість, нещирість, непостійність – з іншого;

– загальний стиль діяльності. Відповідну категорію становлять якості, які відображають ставлення людини до діяльності в цілому, зокрема, й трудової. Наприклад, працелюбність, витривалість, працездатність, з одного боку, і лінощі, бездіяльність, халатність – з іншого;

– ставлення до людей. До цієї категорії зараховуємо якості, які найбільш очевидно проявляються в міжособистісних стосунках. Наприклад, гостинність, привітність, чуйність, милосердя, довірливість, товариськість, з одного боку, і заздрість, безтактність, недовірливість – з іншого;

– ставлення до себе. До цієї категорії увійшли якості, що за своєю сутністю є протилежними попередній рубриці, де чітко прослідковується самовідношення. Наприклад, гордість, самолюбство, упевненість в собі, з одного боку, і закомплексованість, невибагливість, невдоволення собою – з іншого;

– якості розуму. До цієї категорії відносимо якості, що відображають інтелект, здібності людини, що знаходять свій вияв у раціональній поведінці. Наприклад, розум, допитливість, кмітливість, талановитість, з одного боку, і дурість, обмеженість, бездарність – з іншого;

– емоційні якості. Ця категорія складається із якостей, пов'язаних із емоційно-чуттєвою сферою самовираження. Наприклад, чутливість, сентиментальність, з одного боку, і нечутливість, імпульсивність – з іншого;

– соціальна поведінка. До цієї категорії увійшли соціальні і політичні характеристики особистості. Наприклад, патріотизм, колективізм, національна гордість, з одного боку, і паразитизм, пияцтво, грабіжництво – з іншого;

– ментальні характеристики. Найбільш загальна і умовна категорія, до якої відносимо розгорнуті судження, що визначають менталітет народу. Наприклад, розрахунок на «авось»,

непередбачуваність у критичній ситуації, віра в «доброто царя», широта душі за обмеженої спроможності розуму тощо.

Виділення відповідних параметрів розмежування підтверджує думку, що етнічні автостереотипи сприяють формуванню індивідуальної культурно-мовної особистості, вихованню у неї певних якостей, навіюваних бажанням відповідати уявленню про типового представника «свого» етносу, виправдовують наявність негативних якостей у «свого» народу. І хоча у сучасних дослідженнях ставиться акцент на позитивному характері автостереотипу, ми вважаємо, що він може бути не обов'язково позитивним. Так українці можуть сприймати себе і критично, але з гумором, висміюючи, зокрема, власні автостереотипи ставлення до чужих, як-от: недовірливість, зрадництво, жорстокість («*З москалем дружи, а камінь у пазусі тримай*»; «*За наші гріхи надходять ляхи*»; «*Як біда, то до жида, а як мене біда – най дідько бере жида*»).

Відверто негативно оцінює український етнос індивідуалізм «свого», спрямований на перевагу власних інтересів за умови нехтування інтересами «інших» – «чужих» людей. Підтвердження означеної думки спостережено на основі семантичного змісту фраземи *боліти (дбати, боятися) за свою (власну) шкуру*, де негативну оцінку створює патронім тваринного світу *шкура*, залучений до концептуальної сфери «людина». Негативну оцінку отримують і такі риси характеру українського етносу як безцеремонне, самочинне втручання у справи «інших», «чужих» людей («*Сунути свого носа до чужого проса*»; «*Сунути свого носа у чужі горшки*»; «*Сунутися зі своїми козами на торг*»), відсутність самостійних поглядів і оцінок (з *чужого носа*), обмеженість поглядів, вузького кола інтересів (*бачити не далі свого носа; не бачити нічого крім свого носа*) тощо.

Етнічні гетеростереотипи, як результат безпосередніх контактів етносу з іншими народами, мають як типологічні (спільні), так й особливі (індивідуальні) ознаки. Зокрема, виразно негативні стереотипи найчастіше спричинені експансією певного народу супроти іншого, колонізаторською політикою тощо. Так, в етносвідомості українців фіксуються гетеростереотипи шахрайства, зажерливості, корисливості, обману у євреїв: «*Од його, як од жида правди*»; «*Жид не сіє, не оре, а обманом жиє*»; злодійства, хитрощів у росіян (москалів): «*Від москаля поли вріж та тікай*»; «*Москаль козака як раз огулить, а москаля й чорт не одурить*»; лінощів та шахрайства у циган: «*Крутить, як циган сонце*»; «*Не робив жид на хліб, та і циган не буде*». Аспектним у відповідному контексті є зауваження О. Селіванової, яка акцентує на тому, що деякі гетеростереотипи «прямо вказують на негативне, іноді вкрай жорстоке ставлення українців до інших народів (*німець до душі не лежить; жида вбий – сорок гріхів з душі; добре б вирізати жидів, хоч і ляхи не добрі*). Негативний модус таких паремій формується на підставі поєднання номінацій різних народів із лексемами, що мають компонент негативної оцінки в етносвідомості» [7: 207].

У кожного етносу, як свідчать дослідження, існує значна кількість етнічних авто- і гетеростереотипів, зачасту сформованих на базі обмеженої інформації. Послугуючись такою інформацією, представники однієї спільноти можуть робити упереджені висновки про інші. Даючи оцінку представникам іншої нації і культури, люди як правило, більш критичні і менш толерантні до помічених відхилень від нормативних уявлень, ніж при оцінці власної етнічної спільноти. Цю закономірність влучно ілюструють і народні вислови: «*Чуже бачить під лісом, а свого не бачить під носом*»; «*Не замітай чужої хати, дивись, чи своя заметена*»; «*Чуже лихо за ласоці, а своє за хрін*»; «*Пильнуй носа свого, а не кожуха мого*»; «*Не бачить сова, яка сама*»; «*Лучче б глядів свого носа, ніж чужого проса*»; «*Чужі гріхи перед очима, а свої за плечима*».

Узагальнюючи, можна констатувати, що в основі творення етнічних стереотипів, що є бінарними за своєю природою, лежить опозиція *свій – чужий* як особливий спосіб категоризації дійсності, який формує і закріплює вибірково, схематизовані риси «своїх» і «чужих». Бінарність етнічних стереотипів заґрунтована на механізмі протиставлення «свого» «іншому» – «чужому», де образ «іншого» сприймається через призму власної системи цінностей. В основі такого протиставлення лежить посесивний характер відношень, що реалізується через специфіку ієрархії колективних цінностей та оцінок етичних норм і настанов. «Своє» у результаті узагальнюється в певну ментальну структуру, що дозволяє усвідомити його як рідне, близьке, безпечне – позитивне, і протиставити «своє» «іншому» як «чужому», дивному, незвичному – негативному. Етнокультурні стереотипи при тому відображають не одну, а дві реальності або, точніше, два народи – і той, чий образ формується у свідомості іншого народу, і той, в середовищі якого ці уявлення утворюються і поширюються.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в аналізі етнокультурних стереотипів сенсорного сприйняття.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 895 с.
2. Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин. – К. : Тандем, 2000. – 264 с.
3. Белова О. В. Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции / О. В. Белова. – М. : ИНДРИК, 2005. – 288 с.
4. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист / [пер. с фр. Н. Н. Казанский; общ. ред., вст. ст. и коммент. Ю. С. Степанов] – М. : Прогресс; Универс, 1995. – 453 с.
5. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультуро́логія / В. В. Красных – М. : «Гнозис», 2002. – 284 с.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 316 с.
7. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
8. Селіванова О. О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості / О. О. Селіванова // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 26-34.
9. Словник української мови: в 11 т. / [гол. ред. кол. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 9: С. – 1978. – 918 с.
10. Словник української мови: в 11 т. / [гол. ред. кол. І. К. Білодід]. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 11: Х-Ь. – 1980. – 700 с.
11. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов / Изд. 2-е испр. и доп. – М. : Академический проект, 2001. – 990 с.
12. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект пресс, 2003. – 368 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Семашко – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, стереотипізація, етнокультурні стереотипи, стереотипи чуттєвого сприйняття.

УДК 811.111:81'37

СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ МИЛОСЕРДЯ В АМЕРИКАНСЬКІЙ/БРИТАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ/РОСІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Оксана СКРИЛЬ (Харків, Україна)

Стаття присвячена розробці методології вивчення структурно-змістовної архітектури концепту МИЛОСЕРДЯ в американській/британській та українській/російській лінгвокультурах у рідчизні лінгвокогнітивної парадигми. В результаті когнітивно-семантичного аналізу виявляються особливості лінгвокогнітивної структури концепту, що вивчається. У фокусі також змістовні характеристики концепту МИЛОСЕРДЯ у концептуальній та мовній картинах світу представників британської/американської та української/російської лінгвокультури. Наголошується на значущості компаративного аналізу лінгвокогнітивної структури концепту у вищезазначених лінгвокультурах з висвітленням універсальних та національно-специфічних корелятивних рис його об'єктивації.

Ключові слова: зміст концепту, картина світу, концепт, концепт МИЛОСЕРДЯ, лінгвокультура, структура концепту.

The article focuses on developing methodological strategies to study the structure-content architectonics of the concept MERCY in British/American and Ukrainian/Russian linguocultures within the framework of the linguocognitive paradigm. Our cognitive-semantic analysis has resulted in revealing the peculiarities of the linguocognitive structure of the concept under consideration. The author's research emphasis is also on the content characteristics of the concept MERCY in the conceptual and language world images of representatives of British/American and Ukrainian/Russian linguocultures. A comparative analysis of the linguocognitive structures of MERCY is emphasized as the key to finding out the universal and the nationally specific dimensions of its language objectivization.

Key words: concept, world picture, concept MERCY, conceptual content, conceptual structure, linguoculture.

У руслі сучасної когнітивної семантики (Н.Д. Арутюнова, С.А. Жаботинська, О.О. Селіванова, І.С. Шевченко, О.І. Морозова, Є.В. Бондаренко, Дж. Лакофф, Ж. Фоконьє та ін.) наголошується, що зі значенням слів тісно пов'язуються когнітивні сутності, які реалізуються через певні моделі репрезентації знань – фрейми, прототипи, концепти, схеми, тощо. З цієї точки зору, концепт в ході свого історичного розвитку послідовно перетворюється на образ, поняття, символ, набуваючи риси культурного концепту з національним змістом [7: 501].

У цьому зв'язку, наша розвідка присвячена аналізу структури та змісту культурного концепту МИЛОСЕРДЯ (КМ), вербалізованого в англійській/американській та українській/російській мовних свідомостях, лінгвокогнітивна структура якого на матеріалі

генетично неспоріднених мов ще не була у фокусі досліджень у сучасному українському мовознавстві, що зумовлює **наукову новизну** нашої роботи.

Необхідність аналізу КМ у річищі антропоцентризму з урахуванням новітніх досягнень когнітивної лінгвогносеології [2; 3; 6; 8], а також визначення місця цього концепту у відповідних концептуальних та мовних картинах світу, зумовлює **актуальність** даного дослідження.

Нашою **метою** є виявлення структури та змісту КМ, об'єктивованого в англійській та українській/російській мовах, засобами семантико-когнітивного аналізу з урахуванням когнітивно-ономасіологічного та семасіологічного аспектів дослідження номінативних одиниць.

Вищезазначена мета передбачає розв'язання конкретних **завдань**: визначити теоретико-методологічні засади вивчення концептуально-мовного змісту та структури КМ; виявити особливості лінгвокогнітивної структури та наповнення концепту, що вивчається, з виділенням змістовних характеристик КМ у концептуальній та мовній картинах світу представників британської/американської та української/російської лінгвокультур; порівняти лінгвокогнітивні структури КМ в американській/британській та українській/російській лінгвокультурах з висвітленням універсальних та національно-специфічних корелятивних рис його об'єктивації.

Об'єктом дослідження є вербалізований КМ як один із центральних в моделі світу англо-американської та українсько-російської лінгвокультур.

Предметом є структурно-змістовна лінгвокогнітивна організація КМ.

Матеріалом аналізу слугують вибірки із фразеологічних/пареміологічних словників, дані лексикографічних джерел, а також корпус із 600 фрагментів британського/американського та українського/російського художнього і публіцистичного дискурсів, що мовно об'єктивують КМ.

Методологією роботи обрано системний підхід до об'єкта аналізу у річищі лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики, а конкретні **методи** включають: когнітивно-семантичний аналіз засобів концептуалізації милосердя (для побудови та когнітивної інтерпретації номінативного поля імені концепту у відповідних мовах); концептуальне моделювання та лінгвоконцептуальний аналіз (для виявлення загальної структури КМ та змісту його складових); методики лінгвоконцептуального зіставлення (для виявлення конвергентних та дивергентних рис концептуалізації та вербалізації КМ у лінгвокультурах, що порівнюються).

У нашій роботі виділяємо наступні основні етапи дослідження структури концепту: а) побудова номінативного поля імені концепту; б) аналіз семантики лексичних вербалізаторів, що входять у номінативне поле імені концепту, з метою виявлення концептуальних ознак, що характеризують КМ; в) виявлення змісту концепту як системи його концептуальних ознак.

Побудова номінативного поля імені концепту є встановлення й опис сукупності мовних засобів, що номінують концепт і його окремі ознаки. За М.В. Піменовою, «концепт об'єктивується різними мовними знаками, різні автори виражають ті самі ознаки концептів різноманітними мовними засобами. Повний опис того або іншого концепту, значимого для певної культури, є можливим тільки при дослідженні найбільш повного набору засобів його представлення» [5: 187]. Компоненти номінативного поля встановлюються різними способами, одним з яких є аналіз художніх і публіцистичних текстів, що передбачає виокремлення номінацій, що репрезентують досліджувану концептуальну сутність, з акцентом на сполучуваності лексем-вербалізаторів та окресленням когнітивних класифікаційних ознак, які характеризують концепт, щільність яких в текстах фіксується для виявлення найрелевантніших [2; 6].

Іншим методом є побудова лексико-фразеологічного поля ключового слова-імені концепту, ядро якого становлять лексеми з високою частотністю, найбільш загальні за значенням, стилістично нейтральні, без емоційно-експресивних обмежень і в мінімальному ступені залежні від контексту. Основними ознаками лексем близької периферії є менша в порівнянні з ядром частотність, стилістична нейтральність, відсутність обмежень у вживанні й мінімальна залежність від контексту. Далека периферія містить у собі мовні одиниці з невисокою частотністю, як однозначні, так і багатозначні. Одиниці крайньої периферії характеризуються низькою частотністю. До крайньої периферії належать маловживані або ж уживані не в основному значенні слова-репрезентанти концепту.

Семантичний аналіз виявлених дериватів ключового слова-об'єктивація досліджуваного концепту у мовах, що порівнюються, дозволяє виявити ряд додаткових концептуальних ознак досліджуваного концепту.

Інформативними для виявлення концептуальних ознак КМ є паремії, що фіксують застигле осмислення концепту, що складалося протягом тривалого часу, і які містять ключове слово-репрезентант концепту, його синоніми або описові ознаки концепту. Оскільки паремії репрезентують досліджуваний концепт в історичній перспективі в процесі розвитку певного етноколективу, в нашій роботі вони відділені від основного масиву аналізованих одиниць номінативного поля й включені у значущісно-ціннісний компонент.

Поповнюють номінативне поле імені концепту і порівняння з ключовим словом-репрезентантом, що актуалізують певну концептуальну ознаку, номіновану основою порівняння [8]. Таким чином, доцільним вбачається й проведення аналізу стійких порівнянь із номінантами концепту.

Лексема, що номінує концепт, може бути вжита в складі фразеологізму. У цьому випадку фразеологізм також входить у номінативне поле відповідного концепту, а «аналіз значення фразеологізму дозволяє встановити певні ознаки відповідного концепту» [6: 19].

Найважливішим етапом семантико-когнітивного дослідження є когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних одиниць-репрезентантів концепту, яка переводить мовні дані в когнітивні, дозволяючи моделювати концепт. Усі отримані до етапу когнітивної інтерпретації семантичні описи – ще не є описом структури й змісту концепту, це – тлумачення значень номінативних одиниць, що називають окремі когнітивні ознаки, вербалізовані тими або іншими мовними засобами [3; 7]. Відповідно, без етапу когнітивної інтерпретації побудова моделі концепту неможлива.

Першим кроком когнітивної інтерпретації одиниць номінативного поля КМ ми вважаємо виявлення основних концептуальних ознак. Концептуальна ознака розглядається як типологічне явище [2; 5; 8]. Структура концепту, таким чином, складається з концептуальних ознак, які відтворюють «концепт як зазначений у мові національний образ, ідею, поняття, символ» [5: 204].

Встановлення сем, що утворюють значення мовних одиниць-репрезентантів КМ, дозволяє виявити їх набір, що утворює семантичний простір номінативного поля, віддзеркалюючи вербалізовані концептуальні ознаки КМ. Паремії зазнають когнітивної інтерпретації у формі узагальнення пареміосмислів, тобто зведення близьких смислів до більш узагальненого. Когнітивна інтерпретація паремій припускає, що на основі аналізу їх змісту формулюються вербалізовані когнітивні ознаки як твердження про концепт.

Поряд з обробкою паремій необхідним кроком вважаємо когнітивну інтерпретацію метафор. У структурі концепту імпліцитно містяться знання про світ. Дж. Лакофф і М. Джонсон [9] зазначають, що існують особливі ментальні сутності – метафоричні концепти в самих глибинних основах поняттєвої системи людини, тому в структурі концепту виділяємо когнітивні моделі, пов'язані з таким видом метафори, як концептуальна метафора.

У процесі виявлення концептуальних метафор КМ використовуємо етногерменевтичний метод (метод інтерпретації екстралінгвістичних явищ у контексті мовних структур). За Г.І. Богиним, інтерпретація є висловленою рефлексією, а рефлексія – друге після чуттєвості джерело досвіду, найважливіший, притаманний людині конструкт, що дозволяє вдосконалювати всю душевну й духовну структуру особистості й суспільства та робить людину розумнішою та гуманнішою [1: 22].

Наступним кроком дослідження структури КМ вбачаємо систематизацію виявлених концептуальних ознак, що дозволяє представити архітектоніку досліджуваного концепту як сукупність концептуальних ознак різної спрямованості. Для більш зручної організації концептуальної структури окремі концептуальні ознаки групуються у загальніші кластери за найбільшою кількістю характеристик, спільних з іншими членами групи..

Таким чином, семантико-когнітивний аналіз КМ дозволяє нам виділити й проаналізувати його основні структурно-змістовні компоненти. Система виявлених вербалізованих концептуальних ознак, що становлять зміст визначених нами структурних складників КМ (інформаційно-підприємного, образного й значущісно-ціннісного), уможливорює репрезентацію структури КМ у форматі, зручному для порівняння лінгвокогнітивної структури та змісту одного й того ж концепту щодо його онтології у різних лінгвокультурах.

Перспективою роботи вбачається використання методики асоціативного експерименту для поглибленого аналізу засобів вербалізації КМ на матеріалі різних мов та дискурсів з метою точнішого виявлення національної специфіки концептуальної та мовної актуалізації милосердя у відповідних лінгвокультурах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: автореф. дис. д-ра филол. наук / Г.И. Богин – Л.: Наука, 1984. – 42 с.
2. Воркачев С. Г. Концепт как «зонтиковый термин» / С.Г. Воркачев // Язык. Сознание. Коммуникация. – Вып. 24.– М.: Макс-пресс, 2003. – С. 5–12.
3. Жаботинская С.А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели / С.А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 254-259.
4. Кубрякова Е. С. О современном понимании термина «концепт» в лингвистике и культурологии / Е.С. Кубрякова // Реальность, язык и сознание. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2006. – С. 5-15.
5. Пименова М.В. Концепты внутреннего мира (русско-английские соответствия): дис... доктора филол наук / 01.03.12 / Марина Владимировна Пименова. – СПб., 2001. – 497 с.
6. Попова З.Д. Проблема моделирования концептов в лингвокогнитивных исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин // Мир человека и мир языка: Сер. «Концептуальные исследования». – Вып. 2. – Кемерово, 2012. – С. 16-28.
7. Evans V. Lexical Concepts, cognitive models and meaning-construction / Vyvyan Evans // Cognitive Linguistics – 2006. – № 17-4. – P. 491-534.
8. Janda L. Cognitive Linguistics / L. Janda. – University of N. Carolina, 2010. – 37 p.
9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago University Press 1985. – 242 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Скриль – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, дослідження концептів у різних видах дискурсів.

УДК 811.111'23'42:33

НОМИНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ *БІЗНЕС* В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Наталія СТАРЦЕВА, Ірина САПРУН (Харків, Україна)

У статті розглядається номінативне поле лінгвокультурного концепту БІЗНЕС в англійській мовній картині світу. Досліджується понятійний зміст концепту за допомогою комплексного аналізу вербальних форм репрезентації концепту БІЗНЕС.

Ключові слова: лінгвокультурний концепт, мовна картина світу, номінативне поле концепту, понятійний зміст, сфера бізнесу.

The article investigates the nominative field of the linguistic-cultural concept of BUSINESS in the English language picture of the world. The informational content of the concept has been studied via complex analysis of the verbal forms of representation of the concept under examination.

Keywords: business field, the informational content, the language picture of the world, linguistic-cultural concept, the nominative field of the concept.

If you don't drive your business, you will be driven out of business.

V. C. Forbes

Изменяющиеся реалии во многих сферах жизни современного социума приводят к изменению мышления и новому восприятию действительности культурным сообществом. Изучение изменений в когнитивном восприятии одной из наиболее ярких и интересных сфер деятельности нашего общества, сферы бизнеса и непосредственно концепта БИЗНЕС, через анализ изменений в языке *актуально* с точки зрения лингвокогнитивных исследований.

Окружающая нас предметная действительность в психике человека представляется как образ или картина мира [5: 18; 6: 18]. Как подчеркивает Постовалова В.И., картина мира выполняет роль посредника, обеспечивая взаимопонимание людей и являясь средством интеграции людей в обществе [9: 28]. По мнению Поповой З.Д., Стернина И.А., когнитивная картина мира – это совокупность концептосферы и стереотипов сознания, которые задаются культурой. Концептосфера – чисто мыслительная сфера, состоящая из концептов, существующих в виде мыслительных картинок, схем, понятий, фреймов, сценариев, гештальтов, обобщающих разнообразные признаки внешнего мира. Та часть концептосферы, которая получила выражение с помощью языковых знаков, представляет семантическое пространство языка или языковую картину мира [8: 43]. Языковая картина мира – это совокупность зафиксированных в единицах языка представлений народа о действительности на определенном этапе развития народа, представление о действительности, отраженное в языковых знаках и их значениях – языковое членение мира, языковое упорядочение предметов и явлений, заложенная в системных значениях слов информация о мире [8: 38]. Однако не все концепты имеют языковое выражение. В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин отмечают, что в языке названо только то, что имеет для народа

коммуникативную значимость, а коммуникативная значимость языковой единицы связана с ценностью выражаемого ею концепта для культуры народа [4: 77].

Степанов Ю.С. подчеркивает, что лингвокультурный концепт – это условная ментальная единица, направленная на комплексное изучение языка, сознания и культуры [1: 12; 10: 23]. Карасик В.И. определяет концепты как "ментальные образования, которые представляют собой хранящиеся в памяти человека значимые осознаваемые типизируемые фрагменты опыта", "многомерное ментальное образование, в составе которого выделяются образно-перцептивная, понятийная и ценностная стороны", "квант переживаемого знания" [3: 59, 71, 361]. Пименова М.В. характеризует концепт "как национальный образ (идею, символ), осложненный признаками индивидуального представления", "как некое представление о фрагменте мира или части такого фрагмента, имеющее сложную структуру, выраженную разными группами признаков, реализуемых разнообразными языковыми способами и средствами. Концептуальный признак объективируется в закрепленной и свободной формах сочетаний соответствующих языковых единиц – репрезентантов концепта. Концепт отражает категориальные и ценностные характеристики знаний о некоторых фрагментах мира. В структуре концепта отображаются признаки, функционально значимые для соответствующей культуры. Полное описание того или иного концепта, значимого для определенной культуры, возможно только при исследовании наиболее полного набора средств его выражения" [7: 10].

Попова З.Д., Стернин И.А. отмечают, что совокупность языковых средств, объективирующих концепт в определенный период развития общества, представляют собой номинативное поле концепта. Номинативное поле отличается от традиционно выделяемых в лингвистике структурных группировок лексики – лексико-семантического поля, лексико-фразеологического поля, синонимического ряда, ассоциативного поля тем, что оно имеет комплексный характер, включая все перечисленные типы группировок в свой состав [8: 48]. Анализ номинативного поля лингвокультурного концепта БИЗНЕС является целью исследования.

Концепт БИЗНЕС является гиперконцептом. Он объединяет многочисленные более мелкие концепты и их когнитивные признаки. Ключевые идеи, по которым осуществляется семантизация концепта БИЗНЕС в английской лингвокультуре представляют понятийную составляющую концепта, то, как мы обозначаем концепт в языке, его вербальные формы репрезентации.

Исследование лингвокультурного концепта БИЗНЕС предполагает анализ лексических, паремических и фразеологических единиц, дефиниций и текстов из словарей, пословиц и афоризмов, художественной литературы, с одной стороны, и интервьюирование носителей языка, анализ различных оценочных суждений о бизнесе, с другой.

Номинативное поле концепта БИЗНЕС образуют следующие языковые средства:

1) прямые номинации концепта: ключевое слово-репрезентант концепта и его системные синонимы, а также номинации разновидностей денотата концепта (гипонимы) – *business, entrepreneurship, buying and selling, trade, profit making, association, work, company, corporation, employment, self-employment, partnership, venture, enterprise, deals, matters, affairs, responsibilities, etc.*;

2) производные номинации концепта и неологизмы: *e-commerce, merchandising, acquisition, takeover, joint venture, factoring, franchising, licensing, promoting, nepotism, lobbying, etc.*;

3) однокоренные слова, единицы разных частей речи, словообразовательно связанные с основными лексическими средствами вербализации концепта: *businessman, business elite, business circles, entrepreneur, merchandiser, trader, executive, employer, employee, franchisor, franchisee, wheeler-dealer, baron, mogul, entrepreneurial, businesslike, employed, commercial, profitable, etc.*;

4) симиляры (термин А.А.Залевской): выявляемые экспериментально лексемы, близкие по семантике в языковом сознании респондентов, хотя они и не являются синонимами в традиционном смысле, слова, субъективно переживаемые как равнозначные по значению – например, *business and contracts, business and trips, business and negotiations, business and communication, business and deceit, business and sport, etc.*;

5) контекстуальные синонимы и окказиональные индивидуально-авторские номинации: e.g. *New entrants from abroad continue to set up in the UK mortgage market. Cross-frontier activity is growing. The next step could be an acquisition in the German market.* (Новые участники из-за рубежа продолжают обосновываться на ипотечном рынке Великобритании. Миграционная

деятельность расширяется. Следующей остановкой может быть приобретение на немецком рынке);

6) устойчивые сочетания слов с ключевым словом "бизнес" и устойчивые сравнения: *business parks* (бизнес парки), *business appointment* (деловая встреча), *business lunch* (деловой обед), *business trip* (командировка), *business partner* (деловой партнер), *business acumen* (деловая хватка), *business interests* (деловые интересы), *business investments* (инвестиции в развитие бизнеса), *business secret* (коммерческая тайна), *business plan* (бизнес-план), *business studies* (бизнес-исследования), *business deal /transaction* (сделка), *business executive* (служащий), *business affairs/matters* (дела, вопросы), *business contacts and connections* (связи);

7) фразеологизмы и фразеосочетания с именем концепта: *business before pleasure* (делу время, потехе час); *to make it one's business* (считать своей обязанностью); *to mean business* (говорить всерьез); *to stick to one's business* (быть исполнительным), *to know one's own business* (не вмешиваться в чужие дела), *business end* (наиболее важная сторона дела), *mind your own business!* (не ваше дело!), *to be above one's business* (зазнаваться; стать слишком высокого мнения о себе), *everybody's business is nobody's business* (у семи нянек дитя без присмотра) ;

8) паремии (поговорки, афоризмы, свернутые правила поведения и нормы общества). Отмечается как положительная оценка бизнеса, так и отрицательная: "*Making money is art and working is art and good business is the best art*" (Делать деньги – это искусство, работа – это искусство и хороший бизнес – лучшее искусство) (Andy Warhol); "*Industry is the soul of business and the keystone of prosperity*" (Трудолюбие – душа бизнеса и краеугольный камень процветания) (Charles Dickens); "*Some people regard private enterprise as a predatory tiger to be shot. Others look on it as a cow they can milk. Not enough people see it as a healthy horse, pulling a sturdy wagon*" (Некоторые люди рассматривают частное предприятие как хищного тигра, которого нужно застрелить. Другие смотрят на него как на дойную корову. Не много людей смотрят на него как на здоровую лошадь, которая тянет крепкую телегу) (Winston Churchill); "*Business is a combination of war and sport*" (Бизнес – это комбинация войны и спорта) (Моруа);

9) метафорические номинации: ***Financial centres flourish because they are protected by political authority*** (Финансовые центры процветают, потому что они находятся под защитой политической власти); ***Funds transfer business is still the major product over which correspondent banks wage battle*** (Перечисление денежных средств – по-прежнему основной продукт, за который банки-корреспонденты ведут бой);

10) свободные словосочетания, те или иные признаки, которые характеризуют концепт БИЗНЕС: *e.g. pressing, urgent, important business* (важные вопросы, темы для обсуждения); *funny business* (забавная ситуация), *strange business* (странное дело), *awful business, dreadful business, terrible business* (ужасные дела), *monkey business* (глупое поведение, дурачество, "фокусы");

11) ассоциативное поле (совокупность ассоциатов), полученное в результате эксперимента со словом-стимулом, именующим концепт БИЗНЕС. Мы выделяем следующие ассоциативные пары концептов:

1. БИЗНЕС – Деньги, Прибыль (*capital, money, profit, income, earnings, etc.*)
2. БИЗНЕС – Власть (*power, influence*)
3. БИЗНЕС – Работа, Обязанности, Труд (*work, responsibility*)
4. БИЗНЕС – Эксплуатация (*exploitation*)
5. БИЗНЕС – Компания, Предприятие (*enterprise, venture, company*)
6. БИЗНЕС – Соглашения, Контракты (*contracts, agreements*)
7. БИЗНЕС – Конференции, Деловые поездки (*conferences, trips*)
8. БИЗНЕС – Искусство (*art*)
9. БИЗНЕС – Обман, Махинации, Мошенничество (*deceit, deception, circumvention, fraud, bamboozle, swindle*)
10. БИЗНЕС – Правонарушение, Преступление (*crime, offense*)
11. БИЗНЕС – Риск (*risk-taking*)
12. БИЗНЕС – Конкуренция, Спорт (*competition, sport*)
13. БИЗНЕС – Война (*war, military operations*)
14. БИЗНЕС – Спор, Конфликт (*dispute, conflict, disagreement*)
15. БИЗНЕС – Непокой, Движение, Течение (*unrest, flow, movement*)
16. БИЗНЕС – Успех, Процветание (*success, prosperity*)
17. БИЗНЕС – Стиль и элегантность (*elegance and styles*)

18. БИЗНЕС – Шоу (*show, performance*)

12) словарные толкования языковых единиц, объективирующих концепт БИЗНЕС. Толковый словарь Хорнби даёт следующее определение: 1. *Business is buying and selling of goods and services*; 2. *Business is an amount of trade done*; 3. *Business is a firm, company, shop*; 4. *Business is work, responsibility*; 5. *Business is important matters*; 6. *Business is situation, event, behavior* [12: 114]. В противопоставление, советский энциклопедический словарь делает акцент на характерном признаке концепта БИЗНЕС: бизнес – предпринимательская деятельность; дело, занятие, являющееся источником наживы [11: 140];

13) субъективные словесные дефиниции, предложенные русскоязычными респондентами как толкования предложенного им концепта БИЗНЕС включают следующие: бизнес – это свое дело, фирма, компания; бизнес есть деятельность, направленная на получение прибыли и предполагающая самореализацию и самоутверждение; бизнес – это работа на себя, не на государство; это способ обеспечить свое существование внутри государства или за рубежом, независимо от государственных программ развития;

14) тематические тексты (научные, научно-популярные, публицистические, художественные тексты) присущими им средствами раскрывающие содержание концепта БИЗНЕС и его составляющих. Приведем рецепт успеха компании: *"Start with good people, lay out the rules, communicate with your employees, motivate them and reward them. If you do all those things effectively, you can't miss"* (Начните с хорошими людьми, изложите правила, общайтесь со своими сотрудниками, мотивируйте и вознаграждайте их. Если вы все это будете делать эффективно, вы достигните цели) (Lee Iacocca). Пример описания бизнес организации: *Founded in 1958, **BUSINESSEUROPE** is the leading **business lobby group** in Europe, advocating for growth and competitiveness across the continent. It represents all-sized enterprises in 33 European countries and its direct members are the national **business federations** in each of those States. It plays an influential role as the main **business voice** in Brussels. **BUSINESSEUROPE** is recognised as an official social partner at European level, giving it a strong institutional role. The group is involved in a wide range of economic and social decisions and cooperates with a large number of stakeholders and **business partners**. It actively promotes and defends the interests of corporate citizens to ensure that public policy supports a thriving European economy.* (Основанная в 1958 году, **BUSINESSEUROPE** является ведущей группой в Европе, лоббирующей интересы бизнеса, выступающей за рост и конкурентоспособность бизнеса по всему континенту. Она представляет как малый, так и средний бизнес в 33 странах Европы и ее непосредственные члены входят в состав национальных бизнес-федераций в каждом из этих государств. Она играет влиятельную роль в качестве основного бизнес голоса в Брюсселе. **BUSINESSEUROPE** признается в качестве официального социального партнера на европейском уровне, наделенного мощной институциональной ролью. Группа принимает участие в широком диапазоне экономических и социальных решений, а также сотрудничает с большим числом заинтересованных сторон и партнеров по бизнесу. Она активно продвигает и защищает интересы корпоративных граждан гарантируя, что государственная политика поддерживает процветающую европейскую экономику).

Итак, анализ языковых средств вербализации концепта БИЗНЕС позволяет выделить следующее его понятийное содержание в английской языковой картине мира: 1. дело, занятие, предпринимательство, экономическая деятельность, направленная на достижение определенных результатов (получение прибыли и расширение производства); 2. сделки, торговые операции; 3. деловая жизнь, деловые круги, экономическая деятельность вообще в отличие от других сфер жизнедеятельности (культуры, политики, образования); 4. компания, предприятие, экономический субъект; 5. термин, обозначающий учреждение, специализирующееся в той или иной области предпринимательства; 6. деятельность, осуществляемая как за счет собственных, так и взятых в заем средств; капиталовложения; 7. сектор рынка, ориентированный на организацию взаимодействия между компаниями, на организацию поставок и продаж, согласование контрактов и планов, с одной стороны, и на потребителя, на целевую аудиторию, с другой; 8. переговоры, соглашения, поездки; 9. конкуренция, конфликты; 10. ситуация, поведение, образ жизни; 9. важные вопросы, дела; 10. взаимодействие, влияние, рост.

Ядро номинативного поля концепта БИЗНЕС составляют прямые и производные номинации концепта, синонимы и устойчивые сочетания с ключевым словом, его дефиниции, а периферию – номинации отдельных его когнитивных признаков, фразеологизмы и метафорические номинации, ассоциации и образы.

Современный бизнес не может быть обособленным от других сфер жизни общества, демонстрируя тесную связь с политикой, экономикой и социальной сферой. Каким же будет новый бизнес в новой бизнес-среде? Каковы его основные ориентиры для развития? Это конкурентоспособность и процветание. Бизнес имеет весомый голос в социально-экономическом и политическом развитии стран, этот голос пропагандирует улучшающиеся жизненные стандарты для населения, соответствие нормам международного права и правам человека. *Перспективным* направлением дальнейшего исследования нам представляется сопоставление номинативных полей исследуемого концепта в разных языках, принимая во внимание особенности народного осмысления исследуемого концепта в соответствующих культурах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антология концептов/ Под ред. В.И.Карасика, И.А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Залевская А.А. Индивидуальное знание. Специфика и принципы функционирования. – Тверь, 1992.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Карасик В.И. Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр./Под ред. А.И. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75–80.
5. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М., 2003.
6. Леонтьев А.А. Языковое сознание и образ мира. //Язык и сознание: парадоксальная рациональность. М., 1993. – С. 16–21.
7. Пименова М.В.. Предисловие. / Введение в когнитивную лингвистику. Под ред. М.В.Пименовой. Вып. 4. Кемерово, 2004. – 208 с.
8. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: «Восток-Запад» 2007. – 314 с.
9. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира/ Б.А.Серебrenников, Е.С. Кубрякова, В.И.Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
10. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Опыт исследования. – М.: Школа “ Языки русской культуры”, 1997.
11. Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – 1600 с.
12. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary Of Current English (vol.1-2). – Oxford: OUP, 1982.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Наталія Старцева – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвістика тексту.

Ірина Сапрун – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна.

Наукові інтереси: лінгвостилістика, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика.

УДК 811. 111'276. 6. 001,4

ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ «НАИВНОЙ» КАРТИНЫ МИРА ЭМОЦИЙ В ТВОРЧЕСКОМ МЫСЛИТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Раиса СТЕВАНОВИЧ (Николаев, Украина)

В статті поданий аналіз мовної «наївної» картини світу емоцій в творчому розумовому процесі на матеріалі російської та англійської мов. Для дослідження подані різні мовні засоби, як лексичні, так і граматичні. Аналізуються прояв емоцій на чотирьох стадіях творчого процесу. Для повної інтерпретації мовних явищ, що досліджуються, долучаються англійські контакти, пов'язані з науковою творчістю.

Ключові слова: «наївна» картина світу, емоції, творчий процес.

The given article presents a linguistic analysis of a “naive” world picture of emotions reflected in a creative mental activity, associated with four stages of a creative process. The analysis is performed with different linguistic devices: lexical and grammatical. A complete picture of emotions is analysed from theoretical and practical points of view.

Key words: “naive” world picture, emotions, mental creative process, analysis.

В связи с бурным развитием когнитивной науки, ставящей своей целью – «изучение процессов, связанных с получением, обработкой, хранением и использованием, организацией и накоплением структур знания, а также организацией этих структур в мозгу человека» [4: 34], определился новый антропоцентрический подход к изучению языка, так как «именно в языке находит отражение внутренний мир человека и его интеллект» [6: 14].

Когнитивная наука – антропоцентрична. Антропоцентрическая интерпретация самых разнообразных явлений всегда эмоциональна, импрессиивна, выразительна, так как чувства человека являются формой отражения действительности. Чувственное – начальный этап познания. Антропоцентрический подход основан на концептуальном анализе, на интеграции

достижений когнитологии, семантики, прикладной лингвистики, логического анализа языка. «Человек воспринимает мир и текущую ситуацию с точки зрения своего присутствия и участия в ней» [6: 14].

Чувственное и рациональное связаны как первая и вторая ступень познания. Они взаимопроникаемы друг в друга. Чувственное в форме эмоций заложено в самом типе мышления. Различаются два типа мышления: правополушарное и левополушарное.

Левополушарный тип мышления представляет собой рациональный тип. Правополушарный тип связан с эмоциями, что отражается в следующем контексте: *The right hemisphere is specialized in perceiving emotional expression in others and generating it in oneself* [7: 121]. «Правое полушарие специализируется в распознавании эмоций в других и генерации их в себе». Чувства носят и общественный характер. Чувства нельзя отделять от сознания человека. *The right hemisphere maintains a highly developed social-emotional mental system* [8: 122] – «Правое полушарие регулирует высокоразвитую социально-эмоциональную ментальную систему».

Эмоциональная система – одна из самых сложных систем человека, так как при возникновении, проявлении эмоций участвуют все системы человека. Первопричина эмоций – физическое восприятие или ментальное созерцание некоторого положения вещей, непосредственная причина эмоций – интеллектуальная оценка положения вещей желательного или нежелательного для субъекта.

Причина положительных эмоций – это наша интеллектуальная оценка («радость» – *joy*, «удовлетворение» – *satisfaction*). Причина отрицательных эмоций – оценка событий как нежелательных («неудовлетворенность» – *dissatisfaction*, «разочаровании» – *disappointment*).

Важная роль в возникновении эмоций – оценки собственной деятельности, активности субъекта. Семантические компоненты в толковании эмоций обозначаются как «положительное эмоциональное состояние» и «отрицательное эмоциональное состояние».

Обусловленное той или иной интеллектуальной оценкой, возникает желание продлить или просечь причину, которая вызывает эмоцию.

Что касается внешнего проявления эмоций, они классифицируются на контролируемые и неконтролируемые. Интеллектуальная оценка связана с критерием оценки или переживания. В зависимости от этого эмоции концептуализируются как первичные (базовые) и вторичные (окультуренные). Первичные эмоции (радость, страх, удовольствие) связаны непосредственно с ощущением. Вторичные эмоции (окультуренные) – надежда, гнев, отчаяние.

Эмоции – это реакция души на внешние или внутренние раздражители. На этой основе происходит уподобление эмоций состояниям тела. Физическое состояние тела (бледность, сердцебиение, холод) – являются реакциями тела на внешние раздражители.

В английском языке это находит отражение в выражениях: *shiver down a spine* – «дрожь в позвоночнике», *precipitation of water in the eyes* – «появление слез на глазах», *pit in the stomach* – «колики в животе», *a constriction in the throat* – «пересохло в горле».

Н.Д. Арутюнова считает доминирующим представлением об эмоциях как о жидком теле, наполняющим человека, принимающих форму сосуда [1: 99]. Например: «*излить душу, печаль*», «*чувства бурлят, кипят*». Можно заметить, что текучесть рассматривается и как свойство души, сердца: «*сердце кипит*», «*душа леденеет*».

В английском языке это находит отражение в выражениях: *electricity running through* – «электрический ток проходит через всё тело», *global feeling that radiates all over* – «глобальное чувство, переполняющее все тело», *anxiety is embracing the whole body* – «возбуждение обхватывает всё тело» [10: 72]. Образом «текучих эмоций» порождены сочетания: *чувства кипят, бурлят, радость переливается через край*.

Эмоции отличаются друг от друга по принципам интенсивности. Следует учитывать, что шкала интенсивности для эмоций асимметрична. На ней хорошо представлена норма интенсивности (*joy* – «радость», *sad* – «грусть», *fright* – «страх»).

Большая степень интенсивности («изумление» – *surprise*, восторг – *delight*), что также находит отражение в предикативных конструкциях – *to enjoy the triumph of discovery* – «насладиться триумфом открытия». *Idea comes like a foreign guest* – «Идея приходит как чужестранец». Чувство «пожар», «буря» объединены в общий образ стихий, разрушительных сил природы: *the storm of ideas* – «буря идей»,

Положительные эмоции концептуализируются как светлые *bright idea* – «яркая идея», *flash of lightning* – «проблеск молнии», а отрицательные – как темные, мрачные: *a dim cloud of an idea* – «туманное облако идеи», *blind variations* – «слепые вариации», *faint feeling* – «неясное чувство»,

feeling of darkness – «чувство темноты», *vague or confused excitement* – «туманные путаные ощущения».

Эмоциональные оттенки не являются выражением какого-либо существенного признака самого явления, так как новое значение эмоционального оттенка исходит из оценки самого говорящего.

Здесь объективная действительность преломляется в субъективном отражении. Элементы субъективно-индивидуального отношения в эмоциональной речи ярче, выпуклее и не всегда подконтрольны сознанию.

«А.А. Потебня отмечал, что слово и субъективно и объективно. Объективно оно потому, что служит выражением общепонимаемого, а субъективно потому, что может быть выражением понимания явления, специфически присущего только говорящему индивиду в силу его индивидуально-чувственного восприятия» [2: 25].

Русский язык очень ярок по эмоциональности, которая выражается особыми суффиксами: «умный-умень-умница», «дурак-дурачок-дурачина-глупенький». Слово «умный» выражает определенное понятие. В словах «умень, умница» эмоциональная окраска накладывается на общее значение слова, сообщая ему эмоциональный и субъективный оттенок. Слова «дурачок, дурачина, дурашка, глупенький» также несут в себе эмоциональный, снисходительный оттенок. Особая роль эмоций в русском языке была подмечена Рябцевой Н.К., которая отмечает, что «в русском языке имеется особая культурно значимая семантическая область, получившая название «активные эмоции», куда входят глаголы действия: *радоваться, волноваться, переживать, беспокоиться, негодовать, тревожиться* и так далее» [6: 62]. В английском же языке соответствующий класс глаголов предельно мал (*to grieve, to worry, rejoice*) и непродуктивен. Корни этого лежат в английской культуре, в которой «эмоциональное поведение в повседневной жизни» считается отклонением от нормы и вызывает недоумение окружающих.

В научной творческой деятельности эмоциональное состояние исследователя находит широкое выражение. Эмоциональная насыщенность творческого процесса – одна из его существенных черт. По мнению профессора А.Н. Амосова – «сигналы в мозгу проходят обработку в соответствии с двумя хранящимися там программами: эмоциональной и интеллектуальной, мышление – постоянное взаимодействие этих двух программ» [5: 32].

Цель данной статьи: показать с помощью языковых средств проявление и отражение эмоций на четырех стадиях творческого процесса.

Эвристическая мыслительная деятельность, связанная с решением проблем проходит четыре стадии: 1. «Подготовительная стадия», что в английском языке выражается словосочетанием – *preparation stage*, 2. «Инкубация» – *incubation stage*, 3. «Инсайт» – «озарение» – *insight*; 4. «Стадия верификации» – *verification stage*. Каждая из перечисленных выше стадий связана с проявлением различных эмоций. Предполагается, что мыслительная деятельность приводит к переходу от одного вида интеллектуальных эмоций к другому.

Первая стадия творческого процесса – «подготовительная стадия» связана с постановкой проблемы. Побуждаемый тем или иным мотивом, субъект анализирует ситуацию для достижения определенной цели. В ходе анализа он обнаруживает противоречие между требованиями цели и своим опытом. Возникающие препятствия к решению проблем вызывают эмоциональное возбуждение, переходящее в поисковый мотив деятельности, который и стимулирует её на всем протяжении творческого процесса. Подготовительная стадия связана с концентрацией внимания, что связано с переживанием и проявляется в выражениях: *painstaking analysis* – «болезненный анализ», *painful thinking* – «болезненное мышление», *to search exhaustively* – «исчерпывающий поиск». Данные выражения отличаются яркой метафоричностью. Метафора сопровождает мыслительный процесс, так как обозначает определенный физический симптом чувства.

Поставить проблему – значит увидеть всю совокупность фактов в целом, в условиях, когда целое еще не дано. Такую особенность процесса творчества можно определить как предчувствие целого, эмоциональную антиципацию. «Включение исследователя в проблемную ситуацию связано с эмоциональной активацией – её первым «пиком», который можно охарактеризовать как «эффективное удивление» – *effective surprise*», соответствующее предварительной эмоции эстетического восприятия» [2: 26].

Вторая стадия творческого процесса – «инкубационный период», связана с инкубацией, созреванием решения задачи, формированием окончательной идеи. В данной стадии ученый на время «отходит» от проблемы. В данной стадии значительную роль играет явление бессознательного «the Unconscious»

The unconscious and autonomous thought processes during incubation take over and continue solving the problem [11: 85] – «Бессознательные и автономные мыслительные процессы преобладают в стадии инкубации и продолжают решать проблему».

«Когда ученый после длительной, безуспешной попытки решения задачи отказывается от строгого анализа проблемной ситуации, переходит к отдыху, или переключается на что-то другое, разум освобождается от логической скованности, мысль раскрепощается, продолжая работать в направлении исследования, она приводит в действие другие механизмы поиска» [3: 56]. Явление бессознательного связано с напряжением интеллектуальных и физических сил, что проявляется в выражениях – *mental fatigue* – «умственная усталость», *agonizing hours of solving a problem* – «мучительные часы решения проблемы», *the storm of hard work* – «напряжение тяжелой работы», *frustration of not having found an answer* – «разочарование от не найденного ответа».

Английский ученый Ф. Голдберг связывает стадию инкубации с проявлением чувств отчуждения, невежества, страдания. «*Incubation – the end of ignorance, alienation and suffering*» [9: 87] – «Инкубация – это конец отчужденности, невежества и страдания».

Третья стадия творческого процесса – «инсайт» – «озарение»: отличается яркой эмоциональностью, поскольку связана с эмоциональной напряженностью творческого процесса. Эта стадия выражает открытие, а всякое открытие связано с определенными эмоциями. И нередко бывает, что эмоциональная сторона настолько сильна в слове, что интеллектуальная сторона речи ослабляется и слово переходит в междометие, где эмоциональное отношение к явлениям действительности находит своё выражение в экспрессивно-эмоциональных выражениях: *Aha!* – «Ага!», *Eureka!* – «Эврика!», которые нашли свою регистрацию в словарях и приобрели статус существительного: *The Aha* – «Ага!», *The Eureka feeling* – «Чувство «эврики», *The Eureka moment* – «момент «эврики». В свою очередь междометие *Aha* вызвало появление словосочетаний: *The experience of Aha* – «опыт «Ага», *Aha reaction* – «реакция «Ага».

Радость открытия выражается также в экспрессивной форме: *I have it!* – «Есть!», *I had an answer!* – «У меня есть ответ!», *Now I see it!* – «Сейчас я вижу ответ», *I have found it!* – «Я нашел!», *This is it!* – «Вот оно!», *I have discovered!* – «Я открыл!», *That's the trick!* – «Вот в чём дело!». «Речь служит выражению не одной логической или рассудочной, а также и других сторон духовной жизнедеятельности человека: в речи говорящий проявляет себя не как только социальную, а вместе с тем и как чувствующую и стремящуюся к чему-то личность» [3: 78].

Важный аспект концептуализации эмоций – их отношение к идеи света. Особенно ярко это проявляется в стадии творческого процесса «инсайт» – приход к открытию сравнивается с идеей света – *to see the light* – «увидеть свет», *flash of lightning* – «проблеск молнии», *flash of light* – «проблеск света», *supreme enlightenment* – «высшее освещение», *to shed the light on* – «пролить свет на что-то».

В данной стадии творческого процесса большое внимание уделяется интуиции, которая играет существенную роль в приходе к решению определенной задачи. Интуиция представляет собой проекцию познавательного опыта исследователя на новую проблемную ситуацию.

В «наивной» картине мира англичан интуиция представляется как «событие» – *event*, «случайность» – *occurrence* в связи с редким случаем её проявления. При концептуализации чувства «интуиция» реализуется антропоморфный признак «*body awareness*» – «осведомленность тела» как реакцию человеческого тела на приход интуитивного решения задачи. *Some people suggest that intuition is body awareness and the way to be more intuitive is “to get in touch with your body”. It is important to acknowledge that the body contains information and transmits messages* [10: 76] – «Некоторые люди предполагают, что интуиция – это «осведомленность тела» и чтобы быть более интуитивным, нужно следить за реакцией своего тела. Необходимо признать, что тело содержит информацию и передает сообщения». Приход к решению задачи в языковой картине мира англичан связывается с эмоциональным признаком «физическое ощущение». «*As expressions like “I felt it in my bones” and “I had a gut feeling indicate physical sensations and often associated with intuition. Often they are global feelings. People describe them as a “glow”, “burning sensation”, “a cold chill”, “Tingling”*» [10: 77] – «Выражения: «Я чувствовал это в моих костях и я испытывал обостренные чувства, которые связаны с физическими ощущениями, вызываемыми интуицией. Эти глобальные чувства переполняли меня. Люди описывают их как «костер», «горящее ощущение», «холод во всем теле», «звон в ушах».

Четвертая стадия творческого процесса – «Стадия верификация» – *Verification stage*. Эта стадия характеризуется сложной динамикой эмоций, сомнения и уверенности. На этой стадии выдвинутая гипотеза принимается или отвергается, что связано с эмоциональными

переживаннями. *“Evaluation is always a threat, always creates a need for defensiveness, always means that some portion of experience must be dented to awareness”* [8: 125] – «Оценка – это всегда угроза, создает условия для защиты, всегда означает, что какая-то часть опыта должна проверяться на её приемлемость».

В мыслительной деятельности существуют определенные «инструменты, которые интенсифицируют творческий процесс. К таким «инструментам» можно отнести термин PO, который обозначает психологический метод, позволяющий прийти к новому решению – это промежуточная фаза решения задачи: *Placed before a statement PO indicates that the statement is being used as an intermediate impossible. This means that the statement may actually be wrong but is being used as a stepping stone to new ideas* [9: 143] – «Если PO стоит перед каким-то утверждением, то это значит, что утверждение хотя может быть неправильным, но его можно использовать как ступеньку к новым идеям». *PO allows one to do anything one likes with ideas in order to provoke new ones* [9: 147] – «PO дает возможность манипулировать идеями как только возможно с целью вызвать новые идеи». Термин PO связан с эмоциями, предвкушением оценки правильности выдвигаемой идеи. Положительная сторона этого творческого «инструмента» заключается в том, что даже неправильно выдвинутая идея не отвергается, а используется для перехода к новой. Другим творческим «инструментом», используемым в мыслительной деятельности является знак NO, который обозначает категорическое отклонение неправильно выдвинутой идеи. Эмоциональная сторона этого творческого «инструмента» связана с предвкушением страха, боли, дискомфорта от возможности признания неправильности выдвигаемой идеи, которая будет отвергнута. *NO acts as the symbolic anticipation of a situation that would arouse pain or discomfort* [8: 126] – NO действует как символическая антиципация ситуации, которая вызовет боль или дискомфорт.

В процессе творчества приход к решению проблемы связан с желанием поделиться радостью открытия с другими. *It is doubtful whether a human being can create without wishing to share his creation. It is the only way he can assuage the anxiety of separateness and assure himself that he belongs to the group* [10: 145] – «Сомнительно, может ли ученый сделать открытие и не желает поделиться с кем-то этой новостью. Это единственный путь успокоить себя, чтобы не одинок, а принадлежит группе». Эмоции также находят свое выражение в жестах, которые демонстрируют социальное взаимодействие с участниками творческого процесса. *Gestures were parts of social interaction as an “interplay” functioning to generate responses from other participants* [10: 146] – «Жесты – часть социального взаимодействия с целью получить ответ от других участников». Одним из видов проявления эмоций в символических жестах является манипуляция кулаком перед лицом другого участника, что иллюстрируется следующим контекстом: *Shaking one's fist in the face of another is an example of such a symbolic gesture* [10: 147].

Таким образом, эмоциональность – психологическое явление и является слабо изученным. Эмоции в мыслительной деятельности так же характерны, как и в обыденной жизни, поскольку они заложены в самом интеллекте человека. Напряженность творческого процесса, приход к открытию сопровождается всплеском эмоций. Эмоции выражаются различными языковыми средствами: грамматическими, лексическими, интонационными и с помощью жестов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл/ Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: Наука, 1978. – 380 с.
2. Галкина-Федорук Е.М. Слово и понятие/ Елена Михайловна Галкина-Федорук. – Учпедиз, 1956. – 54 с.
3. Дрыгин В.И. Мировоззрение в творчестве ученого/ Виктор Иванович Дрыгин. – Издательство Саратовского университета, 1991. – 118 с.
4. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика-психология-когнитивная наука / Елена Самойловна Кубрякова. – ВЯ., 1994. № 4. – С. 34-39
5. Подольный В. Модели эмоций / Виктор Подольный. – «Знание-сила», 1965. №1. С. 32.
6. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект / Надежда Константиновна Рябцева. – М.: Academia, 2005. – 626 с.
7. Brain M. Western conceptions of the individual / Moris Brain. – N.Y., 1991. – 505 p.
8. Brockman J. Creativity / John Brockman. – Touchstone Book. N.Y., 1993. – 221 p.
9. De Bono E. Practical thinking / Edward de Bono. – N.Y., Harmondsworth, England, 1986. – 183 p.
10. De Bono E. The mechanism of mind / Edward de Bono. – N.Y., 1969. – 280 p.
11. Goldberg P. The intuitive edge / Peter Goldberg. – Los Angeles, 1983. – 240 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Раїса Стеванович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв.

Наукові інтереси: евристика – наука про творче мислення.

УДК 811.512.141

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ОБРАЗ «КОРОЛЕВА»: ПРИНЦИПЫ ВЕРБАЛИЗАЦИИ

Неонила ТХОР, Ирина ПОПИК (Одесса, Украина)

Стаття присвячена аналізу концептуального образу «королева», який досліджується на матеріалі описів, представлених в англійських художніх та публіцистичних текстах, та розглядається як етноспецифічний. Встановлено кореляцію домінування позитивно зазначених описів королеви та традиційним відношенням англійців до неї.

Ключові слова: концептуальний образ, культурний контекст, ономазіологічна репрезентація, дискурс, ціннісна домінанта, рольова поведінка, етноспецифіка.

The article deals with the conceptual image "the Queen" which is researched on the material of descriptions in English fiction and journalistic texts and regarded as ethnospecific. We define correlation between predominance of positively marked descriptions of the queen and the traditional respect of the English for her.

Key words: conceptual image, cultural context, onomasiological representation, discourse, value dominants, role behavior, ethnospecifics.

Различные подходы к изучению специфики вербализации концепта часто опираются на анализ художественного и медийного контекстов его представления, являющихся преобладающими факторами организации ценностных доминант в сознании человека. В современной лингвистике актуальным является изучение концептуальных образов как основных объектов самовыражения человеческой культуры. Специфические черты обобщения образов фиксируются в соответствующем совокупном концепте [3; 4].

Цель нашей работы сводилась к выявлению основных принципов вербализации лингвокультурного концептуального образа «королева», а **материалом исследования** послужили данные из публицистики и художественных текстов.

«Национальная концептосфера включает в себя... национальную систему ценностей, формирующую оценочную составляющую концептов» [2: 14]. Анализ более 250 текстовых фрагментов, относящихся к различным типам дискурса, в которых был актуализирован концептуальный образ «королева», показал, что отношение британцев к королеве является неоднозначным. В частности, это подтверждается реакцией актрисы Хелен Миррен, сыгравшей роль королевы Елизаветы II в фильме «The Queen» и описавшей свои переживания в момент, когда режиссер Стивен Фрирз предложил ей эту роль: *My heart dropped. I thought it was the maddest notion, plus I was terrified. To play a living person is very intimidating; you can never be as good as the real person and if you are bad, then you are just bad. Also, this was the Queen, with all the colossal interest and confused, contradictory emotions that the monarchy arouses in our nation's hearts and minds. I thought I was headed for the most almighty embarrassing fall* [10]. Очевидно, что актриса не преувеличивает, утверждая, что интерес и эмоции, которые царят в сердцах англичан по отношению к их королеве – огромны «colossal», и в то же время противоречивы, что свидетельствует об аксиологической амбивалентности исследуемого концептуального образа.

Выявление посредством анализа культурного контекста описания инвариантных моделей поведения «королевы», а также допустимых, с точки зрения носителей британской лингвокультуры, отклонений от поведенческой нормы, позволит выявить ценностные ориентиры рассматриваемого явления и их ономазіологическую репрезентацию.

События художественного фильма «The Queen» (режиссер Стивен Фрирз) [8] описывают жизнь британской королевской семьи в первые дни после трагической гибели в автокатастрофе бывшей жены принца Уэльского, Дианы. Реакция на гибель принцессы Дианы, соизмеримая с национальным трауром, шокировала британское общество и поставила под угрозу институт монархии. Англичане скорбят о «народной принцессе», недоумевая по поводу равнодушия Елизаветы II, настаивающей на том факте, что смерть Дианы является частным делом семьи Спенсеров. Создатели картины, искусно сочетающие документальную правду с художественным вымыслом, представляют образ холодной, жесткой и уверенной в себе пожилой женщины, пожизненной хранительницы британской монархической традиции. В фильме действия Елизаветы II оценивают преимущественно люди, принадлежащие к ее непосредственному окружению, к которому относятся члены её семьи, придворные и представители правящего кабинета.

Спад популярности королевы, последовавший за гибелью принцессы Дианы, авторы фильма «The Queen» объясняют отказом Елизаветы должным образом почтить память народной любимицы («*the people's Princess*»), организовав последней почётные похороны на

государственном уровне. Новый премьер-министр Великобритании, Тони Блэр, пытается убедить королеву пересмотреть свою консервативную позицию, сделав официальное заявление по поводу гибели Дианы: **The Queen:** *Given that Diana was no longer the member of the royal family, we have no other choice but respect their wishes.* - **Tony Blair:** *I see. You don't feel that in view of her high profile and popularity it might be an idea to pay tribute to her life and achievements or even just to her as a mother? ... And the public, ma'am, the British people? You don't think that might be denying them a chance ...* - **The Queen:** *A chance to what?* - **Tony Blair:** *To share in the grief?* - **The Queen:** *This is a family funeral, Mr. Blair, not the fairground attraction. I think the Princess has already paid a high enough price for exposure to the press, don't you? If there is nothing else, I must get on* [8].

Для Блэра, пытающегося в корректной форме настоять на необходимости публичных похорон, непреклонность Елизаветы ошибочна: *I think it's a mistake. They screwed up her [Diana's] life. I hope they don't screw up her death* [8]. Тем не менее, несмотря на осуждение, Блэр уклоняется от острой критики в адрес своей королевы даже в разговоре с женой – об этом свидетельствует употребление им местоимения «they», а не «she» – она всего лишь соблюдает традицию, должную для представителей королевской крови. Отказ королевы оказать последние почести Диане, формально не принадлежащей королевской семье и не обладающей статусом «Ейч Ар Ейч» («Ее Королевское Высочество»), осуждается спокойным и всегда лояльным по отношению к матери принцем Чарльзом – её несогласие с предложением королевы-матери перевезти тело погибшей Дианы из Парижа королевским самолетом вызывает возмущение принца: **The Queen:** *No, Mummy, that's out of the question. That isn't a matter of State.* – **Prince Charles:** *What are you talking about?* – **The Queen:** *Diana is no longer a member of the royal family. She is not an HRH. This is a private matter.* – **Prince Charles:** *She is mother to your grandchildren!..* и позже: *Perhaps now you might like to consider if it's still an extravagance to bring back the mother of a future king of England in one of our planes* [8].

В словах Чарльза чувствуется горький сарказм. В конце концов королева уступает сыну, но трудно понять, что именно тронуло ее сердце – материнская любовь или напоминание о том, что погибшая Диана является матерью будущего короля Англии. Ведь поддержание уважительного отношения к монархии – ее святой долг. Такое восприятие роли королевы британским языковым сознанием проявляется не только в художественном, но и в публицистическом дискурсе: *She [the Queen] is a mother to the nation before she is a mother to her children, one might say* [11].

Подобное тенденциозное поведение и выдержка характерно вписываются в систему рассматриваемого образа, делая его прецедентным: аллюзивно отсылая к ситуации с королевой Викторией, отказавшейся появляться на публике после смерти любимого супруга Альберта. Автор культурологического словаря Британии А. Рум отмечает, что рост популярности Виктории, вызванный сочувствием к понесенной ею утрате, впоследствии уступил место спаду народного интереса к ней [9]. Сходное пренебрежение к народному мнению проявляет и королева Елизавета I в художественном фильме «Елизавета», когда ее фаворит Робин обращает внимание монархини на толпы людей, протестующих против заключения брака между протестанткой Елизаветой и французским принцем Анжу, исповедующим католическую веру: **Robin:** *People have little stomach for this marriage.* – **Elizabeth I:** *And the Queen has little stomach for the people* [5]. Однако позже, как и Елизавета II, Елизавета I вынуждена уступить народной воле, что свидетельствует не столько о проявлении слабости её характера, а об осознании своей функции как монарха во всей её полноте – королева не только управляет народом, но и служит ему, а её долг – действовать в его интересах.

В фильме «The Queen» современной королеве Британии ставится в упрек потеря связи с народом (в одном эпизоде фильма британки, дающие телеинтервью, характеризуют поведение королевы непосредственно после смерти Дианы как «disgraceful» и «disgusting»). Британцы ожидают от королевы великодушного поведения, т. е. прощения умершей принцессы и воздания ей должных, с их точки зрения, почестей, т. е. королева должна строить свое поведение в соответствии с институциональной ролью монархини, причем несоответствие поведения королевы устойчивому, стереотипному шаблону «доброй матери нации» вызывает резко негативную реакцию. По-видимому, великодушие и благородное поведение является неотъемлемым элементом образцового поведения монарха, по мнению британцев. При анализе понятийной составляющей концептуального образа «английская королева» нами был выделен модусный признак «великодушие» в его содержании, т. е. можно утверждать, что великодушие в

британском обществе рассматривается как необходимое качество, входящее в «список» ожидаемых поведенческих характеристик королевы.

Любопытно, что Диана, лишённая королевского титула, не утратила своей популярности в народе, несмотря на такие «отягчающие обстоятельства» как отрицательное отношение к ней правящей королевы, развод и, как следствие, потеря титула «Ее Королевское Высочество» – ономологическая дифференциация титула, официального и образного звания: прицесса без титула и королева народных сердец. Любовь к Диане в сердцах британцев сродни любви к близкому человеку. В Диане британцы находят то человеческое тепло, которого им недостает от королевы – прецедентна идея близости понятий «королева» и «мать» – о чем можно судить по заголовкам газет, упоминаемым в фильме: «*Show Us There's a Heart in the House of Windsor*», «*Show Us You Care*». Искренняя, открытая, естественная в своем поведении, душевная Диана («*always warm, physical, never afraid to show her feelings*») противопоставляется холодной, бесстрастной королеве.

Несмотря на явный мотив осуждения действий королевы в описываемый период, в фильме звучит и другая тема – королева такая, какая она есть, монархов не судят – можно критиковать сам институт монархии (*the establishment*), но не суверена. Подчеркивая свой особый статус, королева напоминает сыну о недопустимости критики монарха. В потенционном выражении последняя фраза королевы в приведенном выше примере звучит как «не забывай, кто я. Люди могут ненавидеть тебя и других членов нашей семьи, но не меня. Я – королева». Впрочем, Чарльз колеблется в оценке: *Prince Charles: My mother ... The Queen comes from a generation not best equipped. She grew up in the war. I think what we need, what this country needs is a more modern perspective, if you follow* [8].

Отсутствие прямой критики в адрес королевы, противоречивость в художественных произведениях объясняется традиционной недопустимостью негативных оценок и толерантностью в британском обществе к королеве, как символу нации. Логично было бы предположить, что право критиковать королеву принадлежит только наиболее близким ей людям, но и они не спешат воспользоваться этим правом.

Анализ авторского отношения к королеве в произведениях британской литературы и кинематографии демонстрируют стремление авторов либо вообще избежать оценки, либо придерживаться позитивной, нейтральной или ироничной линии в обрисовке концептуального образа. Например, в британском юмористическом бестселлере Сью Таунсенд «Королева Камилла» («*Queen Camilla*») Чарльз восторженно говорит матери: *You are magnificently brave, Mummy. When my turn comes I hope I shall be able to display such courage* [12]. Эмоциональная окраска высказывания усиливается наречием *magnificently*, содержащим ярко оценочный компонент доспустимо саркастического обращения принца.

В другом произведении Сью Таунсенд «Королева и я» («*The Queen and I*»), вышедшей в 1992 году, мы нашли всего два эпизода, в которых характеризовалось поведение королевы. В одном из них хранитель королевской сокровищницы следующим образом высказывается о королеве в разговоре с победившим на выборах премьер-министром от республиканской партии Джеком Баркером: *Jack: Does anybody come down here? – Yeoman: She [the Queen] comes about twice a year, but it's more of a personnel exercise, if you get my drift. She doesn't gloat. The last time she was here, she asked if the temperature couldn't be turned down; she doesn't like wasting money* [12]. По мнению йомена, королеве не свойственна алчность и злорадство, но в то же время она чрезвычайно экономна – королева интересуется возможностью снизить температуру в сокровищнице с целью экономии тепла.

В другом эпизоде свое отношение к королеве высказывает новая соседка бывшей монархини Виолетта Тоби, грубоватая женщина из бедного района Хелл Клоуз, куда была переселена королева. В споре с другой обитательницей Хелл Клоуза, обвиняющей ее в намеренном, корыстном обращении к королеве за помощью (королева откликнулась на просьбу Виолетты помочь ей принять роды у одной из местных жительниц) с целью приблизиться к особе, принадлежащей к высшему классу, Виолетта кричит на просторечном диалекте: *I ain 't no snob. I chose 'er because she were awake and she don't panic. Unlike you, Beverly Threadgold, 'oo can't stand the sight of blood!* [12]. Виолетте импонирует хладнокровие королевы, умение контролировать свои эмоции. Отметим, что многие британские информанты, принявшие участие различных видах анкетирования [7], также охарактеризовали это качество королевы как положительное.

Важной характеристикой образа «английская королева» является отвага и даже воинственность британской монархини. Рассмотрим в качестве примера текстовый фрагмент из

исторического романа современного британского новеллиста Филиппы Грегори «The Queen's Fool»: *'Trust me!' she commanded them. 'I will not fail you. I am your proclaimed queen and you will see me on the throne, and then I will remember who was here today. I will remember and you will be repaired many times over for doing your duty to the true Queen of England.'* There was a deep low roar, easily given from men who have just eaten well. I found my knees were shaking at the sight of her courage [6].

Выступая перед солдатами, королева Мария I вселяет в них веру в победу, вдохновляет их на борьбу своим мужеством – подобные сцены часто встречаются в произведениях британской художественной литературы и кинематографа. Современная королева Британии не раз проявляла подобное качество. Например, в мае 1978 г. во время Королевского Виндзорского конного шоу, один из экипажей, в который были впряжены молодые перевозбужденные лошади, внезапно перевернулся, и лошади понесли за собой коляску с пассажирами. Никто не успел отреагировать, как вдруг, ко всеобщему изумлению, навстречу несущимся лошадям выскочила королева и, когда лошади поравнялись с ней, крепко ухватила за волочащиеся сзади поводья. Зрители кричали от ужаса, принц Филипп, придя на помощь жене, тоже схватился за поводья и помог успокоить взбесившихся животных. Толпа разразилась восторженными восклицаниями и аплодисментами, а присутствующие журналисты поспешили описать отвагу королевы, которая держала себя в руках, сохраняя и невозмутимый вид. Она лишь одернула юбку, с сожалением посмотрела на свои грязные туфли и направилась к судейской стойке, готовясь вручать призы [7].

Итак, в литературных произведениях и кинофильмах англоязычных авторов наблюдается тенденция к превалированию положительных и нейтральных оценок королевы, но сам образ представляется довольно неоднозначным. На первый план выводятся её спокойствие и благородство, а также присущие ей стойкость и мужество в период испытаний. ИмPLICITно осуждается пренебрежение чувствами людей – британцы хотят видеть в своей королеве не только официального представителя государства, но и обычного человека, которому можно простить его слабости, но который проявляет человеческое понимание и теплоту. Отрицательная оценка относится к нарушению королевой ожидаемых от нее стереотипных шаблонов поведения, соответствующих институциональной роли монарха.

Концептуальный образ «королева» входит в число ценностных доминант британской культуры и строится на основе вербализованных в текстах характеристик, связанных с внешним обликом, чертами характера, образом жизни и приписываемым ролевым поведением английской королевы. Анализируемое явление в британском концептуальном континууме является прецедентным и обладает ярко выраженной этноспецификой. В понятийных характеристиках основных номинаций семантического ряда «королева» в английском языке преобладают лексемы с положительной оценочной коннотацией.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гаспаров М. Л. Избранное / М. Л. Гаспаров. – М.: РАМА, 1997. – 664 с.
2. Доскин В. Б. Текст и символ / В. Б. Доскин. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: ВГПИ, 2002. – 477 с.
4. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: МГУ, 2004. – 352 с.
5. Elizabeth 1998. – Режим доступа: <http://www.script-o-rama.com>
6. Gregory P. The Queen's Fool / P. Gregory. – London: Harper, 2007. – 490 p.
7. Hewitt K. British institutions / K. Hewitt. – Oxford: Perspective, 1998. – 175 p.
8. Morgan P. The Queen / P. Morgan. – Режим доступа: <http://www.imsdb.com/scripts/Queen.html>
9. Room A. Dictionary of Britain / A. Room. – Oxford: OUP, 1995. – 476 p.
10. Sunday Star Times, Tuesday, 23 October 2007. – Режим доступа: <http://www.stuff.co.nz/sundavstartimes/4247880a19799.htm>
11. The British Corpus. The Daily Mirror. – London: Mirror, 1992. – 9942 s.
12. Townsend S. Novels. / S. Townsend. – London: Penguin Books, 2007. – 744 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Неоніла Тхор – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови, заступник декана факультету Романо-Германської філології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: лінгвостилістика, лексикологія англійської мови, когнітивна стилістика, лінгвокультурологія, інтерпретація тексту.

Ірина Попік – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лексикології та стилістики англійської мови, заступник декана факультету Романо-Германської філології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Наукові інтереси: ономазіологія, лінгвопоетика, семіотика, лінгвостилістика.

УДК 811.111'42:070.1:316.642.3

ЩОДО ФУНКЦІОНУВАННЯ ІДЕОЛОГЕМИ В ІДЕОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ РЕДАКЦІЙНОЇ СТАТТІ

Світлана ТХОРОВСЬКА (Львів, Україна)

У статті розглядається природа ідеологеми – домінантного концепту ідеологічного дискурсу, визначаються її основні риси. На прикладі двох ідеологем зі знаком „+” та „-” показано способи її вербалізації у дискурсі редакційних статей.

Ключові слова: ідеологема, ідеологічний дискурс, ідеологія, концепт, топос, вузлова точка, фрейм.

The article deals with the nature of ideologeme – the dominant concept of ideological discourse as well as its fundamental attributes. The ways of its verbalization in the discourse of editorials are demonstrated on the example of two ideologemes with “+” and “-” symbols.

Key words: ideologeme, ideological discourse, ideology, concept, topos, nodal point, frame.

Актуалізація в дискурсі дихотомії СВІЙ / ЧУЖИЙ як однієї з базових когнітивних категорій, яка визначає принципи мислення та сприйняття дійсності, об'єктивується у виникненні та функціонуванні ідеологем – лінгвокогнітивних структур реалізації ідеології. Звернення до цієї тематики видається важливим з огляду на здатність ідеологем виступати дієвим інструментом впливу на переконання адресата, збільшуючи впливовеність дискурсу. Цю особливість можна використати як у позитивному руслі – задля консолідації суспільної групи, так і у негативному – задля маніпуляції громадською думкою, досягнення корисливих цілей, що вимагає деконструкції ідеологеми.

Питання ідеологізації дискурсу та експлікації ідеологічних нашарувань у ньому продовжує перебувати у фокусі уваги дослідників, які вивчають природу ідеології (Т. ван Дейк, Н. Феркло, В. Аміров, М. Епштейн), відтворення ідеології у мові (Р. Водак, Р. Фаулер, Г. Кресс, А. Баранов, Н. Купіна), моделювання потенційного впливу на адресата (Т. ван Дейк, П. Грехем, С. Голл, В. Дем'янков, Г. Поцепцов, О. Чернова, А. Чудінов, О. Шейгал). Такі дослідження часто передбачають залучення здобутків інших дисциплін, адже сучасна лінгвістична парадигма – функціональна за своєю природою і має синергетичний характер. З огляду на це трактування терміну **ідеологема** як вияву ідеології базується на його філософському та культурологічному розумінні. Завдання статті – показати, якими мовними засобами ідеологема як концептуальна структура, аксіологічна категорія реалізується у дискурсі редакційної статті. Матеріалом дослідження слугують редакційні статті газети *The New York Times*, присвячені коментуванню подій на Близькому Сході та в Африці протягом вересня 2014 року. Предметом розгляду стали міжнародні події чи явища, які не є безпосередньою частиною життя адресатів, що дає змогу простежити, які смислові компоненти виокремлюються адресантом та як вони скеровують інтерпретацію повідомлення.

Перед розглядом функціонування ідеологеми стисло зупинимось на понятті *ідеології*, яке є ключовим для розуміння ідеологем. Феномену ідеології присвячено чимало наукових досліджень в межах різних дисциплін (політології, соціології, культурології, економіки, правознавства, історії, філософії тощо). Проте, незважаючи на таке зацікавлення, ідеологія все ще залишається суперечливим та багатограним явищем. Її розглядають як „сукупність ідей, міфів, переказів, політичних лозунгів, програмних документів партій, філософських концепцій, яка витікає з певним чином пізнаної чи „сконструйованої” реальності, орієнтована на людські практичні інтереси і ставить за мету маніпулювання та управління людьми шляхом впливу на їхню свідомість” [7: 301], як каркас для організації соціальних когніцій (системи ментальних репрезентацій членів групи), спільних для членів суспільних груп, організацій чи інституцій [12: 17–18]. У „Словнику термінів постмодернізму” І.П. Ільїн визначає ідеологію як „сукупність позначуваних конотацій чи вторинних позначуваних ” та зауважує, що часто під цим терміном розуміють будь-яку систему поглядів: побутових, сімейних, релігійних, політичних, видимих чи невидимих, які регулюють сферу повсякдення [6: 97]. У дослідженні за основу беремо розуміння ідеології як сукупності соціокультурних норм та цінностей, які поділяють групи. Такі загальні ідеології формують базу для більш специфічних групових позицій (*attitudes*), які, у свою чергу, позначаються на індивідуальних переконаннях членів групи, їхніх уявленнях та інтерпретації окремих подій, на дискурсі членів цієї групи [13].

Отже, ідеологія – це варіант моделі світу, властивий певній суспільній групі, в якому визначаються параметри поведінки, встановлюються позитивні та негативні полюси у сприйнятті групи. Це, у свою чергу, дозволяє підводити нові невідомі об'єкти під відповідний полюс, який

вигідний групі [8: 387].

Інформація, яка спрямована на захист цілей, інтересів та цінностей окремої суспільної групи, система яких базується на дихотомії „свої – чужі”, есплікується в ідеологемі. **Ідеологему** визначають як „ціннісну інформему”, „аксіологічно маркований інваріант змісту” [2: 25], як „мовну одиницю, семантика якої покриває ідеологічний денотат або нашаровується на семантику, що покриває денотат неідеологічний” [4: 4], як „знак або стійку сукупність знаків, які скеровують учасників комунікації до сфери належного – правильного мислення та бездоганної поведінки – і застерігають їх від недозволеного”, відсилаючи до світоглядних норм та фундаментальних цінностей якими керується суспільство [3: 12, 27].

Поняття *ідеологем* увів А. Нойберт, щоб позначити „соціальний інваріант, який виявляється в мовних одиницях” [15: 173]. М. М. Бахтін означив ним об’єктивно існуючі форми ідеології, а Ю. Крістева – „інтертекстуальну” функцію, що „додає текстові соціальні й історичні координати” [7: 303].

У дискурсній теорії Е. Лакло та Ш. Муфф фігурує поміж інших поняття *вузлової точки* – привілейованого знаку, довкола якого впорядковуються та отримують значення інші знаки. Такі знаки слугують для організації певного дискурсу (для прикладу, „демократія” – одна з вузлових точок політичного дискурсу) [10: 50]. Ще одне поняття, яке корелює з ідеологемою та слугує своєрідним кліше для аргументації певної позиції – *топос* – стандартизоване твердження, яке сприймається як самодостатнє і таке, що не потребує доведення, як „нормативна аксіома у вступі соціальних норм” та „як стійкий набір рекурентних семантичних ознак, актуалізованих з повною або змінною лексикалізацією у відповідній множинності текстів” [5: 246] (наприклад, судження про те, що нові члени Європейського Союзу є фінансовим тягарем (*financial burden*) для цієї організації, що є типовим для дискурсу ультраправих сил європейських країн) див., [16]). Топос сприймається як база, від якої відштовхуються в процесі наведення аргументів для підтвердження чи спростування тез.

Ідеологему трактуємо як домінуючий концепт ідеологічного дискурсу див., [9], який втілює світоглядні норми, фундаментальні ідейні настанови і лаконічно позначає загальнолюдські, політичні, культурні цінності. Серед ключових ознак ідеологем виокремлюємо бінарність структури, яка виражена дихотомією „свої – чужі”, що надає ідеологемі роль орієнтира у сприйнятті дійсності, засобу ідентифікації себе зі „своєю” групою та дистанціювання від „іншої” групи. Стереотипний та спрощений характер ідеологем зумовлює її використання як певного лінку, посилання до фіксованого набору асоціацій у її носіїв. Ідеологем виконують роль генератора та регулятора норм діяльності, визначаючи світогляд людей та позначаючись на їхній поведінці, прийнятті рішень. Вони показують, що є прийнятним, а що ні для певної групи, проектуючи „свої” цінності на „чужі”. Ідеологемам властива аксіологічність, адже вони виражають фундаментальні політичні, культурні, релігійні цінності, які лежать в основі інтерпретації дійсності; вони „акцентують ціннісні домінуючі, які складають когнітивний тезаурус” мовця [1: 61]. Ідеологема гіперболізує окремі аспекти явища, які вона позначає, і їй властива дифузна семантика, нечіткий та абстрактний референт, унаслідок цього зростає можливість маніпулювати її змістом, а відтак – свідомістю адресата.

При виокремленні ідеологем до уваги беремо кілька критеріїв:

1) функціональний критерій: одиниці, які відображають компоненти смислу ідеологем і формують її ядро (а іноді і периферію), активно використовуються адресантом, ідеологемі реалізують свій вплив у середовищі великих семантико-тематичних груп лексики, яка сприяє приращенню додаткових смислів та збільшує їхній потенціал;

2) семантичний критерій: ідеологемі функціонують як комунікативні одиниці, вони несуть певну ідею та разом з нею – ставлення до висловлюваного [14: 14], одиниці, що репрезентують ідеологемі, найадекватніше відображають характер дискурсу;

3) прагматичний критерій: ідеологемі віддзеркалюють культурно-специфічні смисли, функціонуючи як символи комунікації, вони вплетені у низку образно-асоціативних зв’язків;

4) критерій частотності: ідеологемі представлені словами та словосполученнями, які зустрічаються у текстах статей систематично та впродовж тривалого часу.

Розглянемо на прикладі реалізацію двох ідеологем, умовно позначених US MISSION / МІСІЯ США та ENEMY / ВОРОГ, які виокремлені внаслідок застосування комплексної методики: елементів контент-аналізу – методу кількісного вивчення змісту, який передбачає пошук мовних індикаторів, визначення частоти їх уживання, співвідношення з іншими одиницями;

контекстуального аналізу для визначення контексту вживання одиниць; аналізу пресупозицій, як виявлення імпліцитно закладеної інформації; реконструкції концептів як інформації, об'єднаної та систематизованої у вигляді фрейму; інтерпретаційного аналізу.

Ідеологема US MISSION / Місія США – стандартне кліше, яке підкреслює провідну роль США у світі, відтак будь-який конфлікт слід залагодити шляхом посередництва США та їхніх союзників, які є більш досвідченими та розвинутими і знають, як правильно діяти: “*Given the W.H.O. weakness, the White House ought to consider whether the United States should take the lead*”. Таке формулювання має стереотипний характер, його не треба підтверджувати, оскільки воно сприймається як очевидне. Підґрунтям для втручання США слугує розмежування по осі „цивілізація” – „варварство”: „ми” – кращі, адже „наш” світ – розвинутіший, стабільніший, прагматичніший на відміну від „їхнього” – нерозвинутого, непередбачуваного, ірраціонального. „Наші” дії – виправдані, оскільки „ми” захищаємо „свої” цінності та норми поведінки, а адресат змушений прийняти цю точку зору, інакше він встає на бік „чужих”: “*There seemed to be legal grounds for airstrikes because Iraq asked for assistance and Americans were at risk*”. У цьому і полягає сутність ідеологічного дискурсу – чітке розмежування „своїх” та „чужих”. Саме така низка оцінок та асоціацій формуватиме образний та ціннісний шар ідеологеми.

У самій номінації *mission*, яка відзначається високою частотністю використання, міститься сема завдання, функції, яка покладена на когось і яку слід виконати, що зміщує інтерпретацію у позитивне русло. Дифузна семантика ідеологеми зазвичай створює широке поле для виникнення певних орієнтаційних реакцій. Ставлення аудиторії до втручання США формується за допомогою стандартизованих уявлень про міжнародну допомогу, миротворчі війська, фонди тощо: “*The United State offered prompt and vigorous support*”.

На макрорівні реалізація ідеологеми відбувається шляхом підбору топіків, які акцентують „наші” досягнення, виявляють наближення „наших” цінностей до цінностей адресата. Вербалізація ідеологеми відбувається за рахунок використання номінацій, які містять семи позитивної для адресата оцінки, утворюючи інтерпретаційне поле ідеологеми, складаючи його образний та оцінний пласти: *mission, competent, persuade, constructive, consensus, lead, effort, responsibility, support* тощо. Посилання на „авторитетні джерела” додає переконливості ідеологеми: “*an Iraq expert at Yale University*”.

Друга ідеологема ENEMY / ВОРОГ – типова для ідеологічного дискурсу і маніфестується серед іншого і в межах реалізації інших ідеологем, позаяк вона слугує основою для розмежування „своїх” групи від „чужої”. У постаті ворога здатна виступати навіть абстрактна категорія (як от терористи, ісламісти, екстремісти тощо), у яку адресант імплікує тих, хто відповідає його критеріям ворога, а ті, у свою чергу, залежать від його цінностей та переконань. Проте зручніше ворога персоніфікувати, бо якщо він конкретний, до нього легше відчувати ненависть, з ним легше боротись. Образ ворога втілюють організація Ісламська Держава (ISIS) та вірус Ебола.

Типовими для експлікації ідеологеми є експресивні номінативні одиниці, які породжують відчутно негативні асоціації у адресата: *agonizing death, extremist, mortal threat, marauding militants, outrageous, murky politics, shocking impoverished, brutal* тощо. Використання таких номінацій гіперболізує силу ворога. Умілий підбір інформації, акцентування одної сторони явища, окремої деталі й ігнорування чи замовчування іншої допомагають змалювати ситуацію чи особу в чорних або рожевих тонах, що, у свою чергу, переводить фактологічну інформацію у концептуальне поле, на рівень архетипів, а це сприяє її засвоєнню та зберіганню на підсвідомому рівні.

Дії „інших” класифікуються як руйнівні, простежуємо розгортання тематичної групи, яка об'єднує номінативні одиниці „краху”: *collapse, deconstruction, to undermine, to topple, to disband, fractured, displaced, to devastate* тощо.

Концепт ворога – своєрідний опорний пункт, який дозволяє збагнути увесь комплекс смислів ідеологічного дискурсу, адже фігура ворога важлива для підтримки внутрішньої напруги, а це, у свою чергу, забезпечує виправдання окремих дій, позиціонування „наших” вчинків у вигідному світлі. Стереотипно ідеологема імплікує наявність у „ворога” цінностей, які „нам” непритаманні, антицінностей. Н. Хомський зауважив, що у засобах масової інформації відчуття безвідповідальності, аберації викликає той, хто не поділяє спільних з адресантом цінностей та точки зору на певну ситуацію. З іншого боку, якщо адресант засуджує дії „інших”, йому не потрібно наводити вагомі аргументи, щоб підтвердити свою думку. Достатньо існування того факту, що „вони” не належать до „нашої” групи [11: 304]. З огляду на це, правильність „нашої” ролі у ситуації не викликати сумнівів у адресата.

Будь-яка ідеологема містить оцінний знак „+” або „-”, який одержує експліцитну або імпліцитну маніфестацію, як це показує аналіз відповідних ідеологем унаслідок аналізу фактологічного матеріалу. Принцип розмежування „своїх” та „чужої” груп, який лежить в основі реалізації ідеологем, маніфестується через мегафрейми „наших” та „їхніх” цінностей, які набувають форми антитез. Слугуючи реалізацією стратегій ідеологічного дискурсу, ідеологема є основою для формування фрейму позитивної презентації „своїх” групи та негативного представлення „чужої”. Такі фрейми допомагають структурувати реальність та сприяють афіліації адресата зі своєю групою, що уможливує використання ідеологем як для консолідації позиції групи, так і для маніпулювання певними поняттями. З огляду на це подальше дослідження способів виникнення ідеологем та їхніх властивостей набуває все більшої актуальності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бакумова Е. В. Ролевая структура политического дискурса : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.19 / Елена Владимировна Бакумова. – Волгоград, 2002. – 200 с.
  2. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук : спец. 10.02.15 „Загальне мовознавство”. / І. О. Голубовська. – К., 2004. – 26 с.
  3. Гусейнов Г. Ч. Советские идеологеми в русском дискурсе 1990-х / Г. Ч. Гусейнов. – М. : Три квадрата, 2004. – 272 с.
  4. Дроздова С. О. Концепт „влада” у сучасному російському політичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Російська мова” / С. О. Дроздова. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
  5. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонГУ, 2006. – 338 с.
  6. Ильин И. П. Постмодернизм. Словарь терминов / И. П. Ильин. – М. : INTRADA, 2001. – С. 97.
  7. Постмодернизм : энциклопедия / [сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко]. – Мн. : Интерпрессервис, 2001. – 1040 с.
  8. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : „Рефл-бук”, К. : „Ваклер”, 2001. – 656 с.
  9. Тхоровська С. В. Сутнісні ознаки ідеологічного дискурсу (на матеріалі редакційних статей) / С. В. Тхоровська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. – Луцьк, 2012. – № 24 (249). – С. 144 – 148.
  10. Филлиппс Л. Дж., Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Дж. Филлиппс, М. В. Йоргенсен. – Х. : Гуманитарный Центр, 2004. – 336 с.
  11. Chomsky N., Herman E. S. Manufacturing consent: The political economy of the mass media / N. Chomsky, E. S. Herman. – N.Y. : Pantheon Books, 1988. – 393 p.
  12. Dijk T. A. van. Discourse analysis as ideology analysis / T. A. van Dijk // Language and Peace. – Aldershot : Dartmouth Publishing, 1995. – P. 17–33.
  13. Dijk T. A. van. Ideology and discourse analysis [Електронний ресурс] / T. A. van Dijk // Paper symposium on ideology. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – Режим доступу : <http://www.hum.uva.nl/teun>.
  14. Epstein M. Relativistic patterns in totalitarian thinking: an inquiry into the language of soviet ideology / M. Epstein // Kennan Institute for Advanced Russian Studies. – Washington : The Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1991. – 94 p.
  15. Neubert A. Zu Gegenstand und Grundbegriffen einer marxistisch-leninistischen Soziolinguistik / A. Neubert // Beitrage zur Soziolinguistik. – Halle, 1974. – S. 173.
  16. Wodak R. Images in / and news in a globalised world / R. Wodak // Mediating ideology in text and image. Ten critical studies. – Amsterdam : Benjamins, 2006. – Режим доступу : <http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/wodak/index.htm>.
- ДЖЕРЕЛО ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:**
The New York Times. – Режим доступу : <http://www.nytimes.com/pages/opinion/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Тхоровська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка.
Наукові інтереси: дискурсознавство та когнітивна лінгвістика, методологія дискурс-аналізу, політична лінгвістика.

УДК 81'276.1+373.612.2

ВІДБИТТЯ СТРАТИФІКАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В МЕТАФОРИЧНИХ НОМІНАЦІЯХ ВЛАДИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ПРОЗИ)

Тетяна ФУДЕРЕР (Загреб, Хорватія)

У статті на матеріалі сучасної української прози проаналізовано метафоричні номінації влади. З'ясовано, що семантичним підґрунтям більшості метафор є ідеологічна опозиція «свій – чужий», яка відповідає стратифікаційним уявленням у посттоталітарних суспільствах. Влада в українській лінгвокультурі протистоїть решті суспільства, саме тому серед її метафоричних образів переважають негативні.

Ключові слова: соціолінгвістика, мовна стратифікація суспільства, метафоричні номінації влади.

On the material from contemporary Ukrainian prose, the article analyzes metaphorical nominations of authorities. It was found that the semantic basis of most metaphors is the ideological opposition “own –

alien", which corresponds to the stratified notions in post-totalitarian societies. The authorities in Ukrainian linguoculture are opposed to the rest of the society, and therefore their metaphorical images are predominantly negative.

Key words: sociolinguistics, linguistic stratification of society, metaphorical nominations of authorities.

Проблему неоднорідності сучасних суспільств досліджують дедалі більше наук, вбачаючи в її розв'язанні ключ до гармонізації суспільного життя. Ще в минулому столітті потрапила вона до кола наукових інтересів соціолінгвістів, адже стратифікаційні параметри сучасного суспільства – такі, як стиль та спосіб життя, ієрархія статусів тощо – активно вербалізуються, перетворюючись на факти лінгвокультури.

В українському мовознавстві на прикладі різних мовних картин світу досліджено такі соціально марковані концепти, як «влада» (Л. Гайдученко, О. Чорновол-Ткаченко), «спільність» (О. Гриценко), «освіта» (А. Беляєва), «комфорт» (О. Філатова), «знаменитість» (В. Кукушкін). Щоправда, впадає в око спорадичність обраних для дослідження концептів. Як факти української лінгвокультури їх розглядають принагідно, лише для порівняння. Власне, це й зумовлює актуальність статті, у якій мали на меті проаналізувати на матеріалі сучасної української прози, як у метафоричних номінаціях влади втілено ієрархічність українського соціуму.

Як відомо, одним з механізмів концептуалізації явищ соціального життя є метафоризація.

Принагідно зауважимо, оминаючи дискусії з приводу дефініції терміна *концепт*, що в його витлумаченні обстоюємо лінгвокультурний підхід, а саме: «Концепти – це ментальні утворення, які є значущими, усвідомлюваними, типізованими фрагментами досвіду, що зберігаються в пам'яті людини. Типізованість цих одиниць закріплює уявлення як різноманітні стереотипи, їх усвідомлюваність дає змогу передавати інформацію про них іншим, а значущість сприяє закріпленню в індивідуальному та колективному досвіді важливих (і тому таких, що супроводжуються емоційним переживанням) характеристик дійсності» [3: 24]. Сутнісними ознаками концептів за лінгвокультурного підходу вважають поняттєві, образні й ціннісні характеристики, дискурсивну зумовленість, динамічність, варіативність та тематичну завершеність. Лінгвокультурний підхід, зазначає О. Чорновол-Ткаченко, дає змогу акцентувати соціокультурне в концепті і на цій підставі кваліфікувати його як базову одиницю культури [7: 53]. Слушною є думка О. Шейгал про те, що концепт фіксується, серед іншого, і в образних переосмисленнях, асоціативних реакціях. З. Попова, І. Стернін зазначають: «Наявність у концепті образного компонента визначає нейролінгвістичний характер універсального предметного коду: чуттєвий образ кодує концепт, формуючи одиницю універсального предметного коду» [4: 106]. Образні характеристики концептів вербалізуються за допомогою метафор. Метафори актуалізують також інтерпретаційне поле концепту. У зв'язку з цим В. Телія зауважує, що метафора – «найпотужніший засіб формування нових концептів, тобто втілення в мовній формі нового знання про світ – емпіричного, теоретичного або ж художнього засвоєння дійсності» [5: 26 – 52]. Досліджуючи образний компонент концепту «влада» в сучасній німецькій лінгвокультурі, Л. Гайдученко робить висновок, що метафоричний образ «представлений сукупністю концептуальних метафор у кількості 34 одиниці, які належать до структурного (60 %), рідше отнологічного та орієнтаційного типів концептуальних метафоричних моделей» [1: 6].

Приклади з сучасної української прози дають підстави твердити, що процеси вербалізації соціального простору визначає принцип протиставлення, семантичне підґрунтя якого становить ідеологічна опозиція «свій – чужий» [2: 5], що відповідає стратифікаційним уявленням про розташування залучених до влади груп та всіх інших страт на протилежних щаблях ієрархічної драбини.

Простежимо цю закономірність на прикладі метафоричної репрезентації концепту «влада» в сучасному художньому дискурсі.

Серед метафор, які репрезентують концепт «влада» у творах сучасних українських письменників, переважають ті, в основі яких лежать образи тварин, що, як зауважує Л. Костенко, вмотивовано ставленням української влади до суспільства, пор.:

1. У ставленні цієї влади до людей є щось **зоологічне**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

2. Це ж і мій син виросте, і його кудись пошлють «недрожавшей рукою». Неодмінно ж десь набрякатиме глобус Воланда, політики таки ж призведуть. То хай би й зійшлися, **як хижі звірі, показали одне одному зуби** і розійшлися. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Варто наголосити, що порівняння можновладців з хижими звірами є «вічним» у мистецтві. У

зв'язку з цим доречно згадати повторюваний майже рефреном крилатий вислів з Біблії, що його наводить Л. Костенко в романі «Записки українського самашедшого»: *Допоки при владі будуть вовки.*

Метафори, побудовані відповідно до моделі «влада – дика тварина», наявні і в інших лінгвокультурах, зокрема, німецькій [1: 6].

Метафора «влада – вовки» актуалізує низку когнітивних ознак, пов'язаних зі значенням образу вовка в українській лінгвокультурі. Тлумачний словник української мови фіксує такі значення лексеми *вовк*:

ВОВК – Хижак родини собачих, звичайно сірої масті. **Бджоляний вовк** – маленька з великою головою оса, що поїдає бджоли. **Бодай (хай би і т. ін.) вовки з'їли** кого – уживається для вираження обурення, незадоволення чиймись учинками або як побажання комусь лиха; **Вовк в овечій шкурі** – про лицеміра, який під машкарою доброзичливості приховує злі наміри; **Вовком дивитися (подивитися, глянути і т. ін.)** – дивитися неприязно, вороже; **Дай боже нашому теляті вовка з'їсти!**, жарт. – про що-небудь непосильне, неможливе для здійснення ким-небудь; **Жити вовком (вовками)** – жити далеко від людей, на відлюдді; **Морський вовк** – старий, бувалий моряк; **[Не] бачити смаленого вовка** – [не] зазнати труднощів, [не] зустрінитися з небезпекою, [не] бути досвідченим; **Старий (стріляний) вовк** – про людину, яка багато пережила, загартована життям, витривала; **Хоч вовків гони (ганяй)** – холодно в приміщенні. (*Словник української мови: в 11 т. – Т. 1, 1970. – С. 711.*)

Відповідно до поданого тлумачення метафора «влада – вовки» концептуалізує ознаку *хижака*. Подані в словниковій статті приклади фразеологізмів актуалізують низку характеристик вовка-хижака, що їх за метафоричного перенесення асоціюємо з владою, а саме: *лиховісна, лицемірна, ворожа, закрита від людей* (як узагальнення від *відлюдькуватий*).

Фразеологізм як *вовк на зорях розбирається*, де компонент *вовк* є варіантом до *цан* (уживається для вираження повного заперечення змісту слів *розбиратися, розуміти, кумекати*), актуалізує ознаку *нерозумний, некмітливий, дурний*, що теж потрапляє до інтерпретаційного поля концепту «влада».

В українській лінгвокультурі *вовк* є уособлення хижого звіра взагалі, пор: 1) *святий Юр звіра* (як варіант – *вовка*) *пасе*; 2) *вовки його з'їли* [6: 55]. Основна ознака, актуалізована цим образом, – *лихий*, пор.: *Нема ліса без вовка, а села без лихого чоловіка* [6: 164]. Зазначену рису актуалізують і такі фразеологізми: *вовча натура, вовчу думку має*. Лиходійство як сутність вовчої природи концептуалізують прислів'я *Вовча натура в ліс тягне; Скільки вовка не годуй, а він у ліс дивиться*.

Інша характерна риса образу – *хижість*: *Вовк і лічене бере*. Саме цю ознаку покладено в основу народної загадки, пор.: *Прийшли бари та забрали дари* (вовки та вівці) [6: 642]. Прикметно, що метафора, на якій побудовано загадку, відповідає аналізованій моделі «бари (пани) / влада – вовки».

З образом вовка асоціюється *підступність*: *Пожалів вовк кобилу, залишив хвіст та гриву*.

Українська мовна свідомість пов'язує з образом вовка також і *хитрість*: *Хитрує як вовк; Вовк лисиці не рідня, а повадка одна*.

Прикметно, що є й інший план розгортання асоціативних ознак – іронічний: *Буває, що й вовк лежить горою; Обмок, як вовк; Вовка смаленого не бачили*. Проте й іронічні конотації накладаються на метафоричну модель «влада – вовки».

Хижацьке ество українських можновладців, які за всяку ціну прагнуть триматися на посадах, убезпечивши себе від конкурентів, розкриває метафора, в основі якої лежить образ *піраній*, пор.:

3. У якійсь європейській водоймі з'явилися хижі рибки піраньї, але чомусь дуже великі. Хтось, мабуть, звідкілясь привіз та й виплеснув у водойму. То якщо маленькі налітають зграями і можуть умент залишити від тигра скелет, то що ж можуть залишити від людини ці?

У нас зараз їдять нашого нетипового Прем'єра. Міністра закордонних справ перед тим уже з'їли. **Піраньї** у нас нізвідкіль не завезені, у нас свої. Хоча завезених теж не бракує. І ті, й ті **купаються на голубих екранах, плавають у коридорах влади, навіть у лампадках біля святих ікон.** (*Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»*).

Поширеним є метафоричне порівняння представників влади з *акулами*. Наприклад:

4. Одного ранку Фернандель опустил очі, наче він грав роль незайманої Червоної Шапочки, і сказав, що газета тимчасово припиняє свою діяльність, це воля інвесторів, які, очевидно, вичерпались у виборчому марнотратстві, та я знав, що ті **акули** невичерпні, однак газету вони

створювали під кон'юнктурний момент, і про це давно казав мій любий друг Ігорко Сердюк, який цього разу не про летів, як фанера над Парижем, тепер він став депутатом і їздитиме до того Парижа скільки йому заманеться, жуватиме м'ятну жуйку, розбудовуючи державу, а я писатиму статті про те, як це гарно в нього виходить, і з го лоду не помру, тож не журися, *mon cher* Фернанделю, *c'est la vie*, усе, що не є, – до кращого, а він на підтвердження моїх слів раптом поклав переді мною конверт – це тобі компенсація за несподіване звільнення, тут дві штуки, і я ще раз переконався, що ці **акули безсмертні, вони ніколи не вичерпаються, допоки буде на цьому світі нафта, спирт, цукор і політика...** (Василь Шкляр, «Ключ»).

Дещо несподіваним у наведеному прикладі є означення *безсмертні*, однак і воно надається для когнітивної інтерпретації стосовно концепту «влада», актуалізуючи значення «влада була й буде завжди», «природа влади незмінна».

Традиційним є порівняння владного Олімпу з *тераріумом*, а його представників – з *отруйними зміями*, пор.:

5. Як на мене, то **політичний тераріум** ворухиться деінде. І крім наших **тутешніх плазунів**, не послідне у ньому місце посідає **гадюка російська чорна**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

6. – Це ж не Україна, – каже Лев, інвертований на пустелю. – Це пень розпаденого Союзу. Через те й **змії** кишать.

Він має рацію.

Україна пручається, як Лаокоон, обплутаний зміями. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Поведінкові практики, властиві владній еліті, поширюються й з-поміж інших верств суспільства. На цій закономірності акцентує увагу О. Забужко, зазначаючи, що хижа ворожість – чи не єдине живе почуття сучасної «пластмасової молоді», яка сформувалася під впливом престижних, проте глибоко аморальних соціальних зразків, пор.:

7. В пластмасових очках нарешті мелькає живе почуття – **злоба, затаєна хижа ворожість**, навіть губка рефлекторно смикається оциром – **тільки гарчання бракує**. (Оксана Забужко, «Музей покинутих секретів»).

8. Фізично всі ці діти якісь на диво трухляві, чорнобильське покоління, чи не звідси й їхня **вовча хватка** – вхопити своє чимскорше, бо за десять років уже не буде чим хапати? (Оксана Забужко, «Музей покинутих секретів»).

9. Але Настуні все це, звичайно, по фіг, і, зрештою, **інтерес її все одно завжди буде по стороні того, хто розчавив**, а ніяк не розчавленого, оскільки розчавлений, як її навчили тато, мама, школа й телевизор, – то лузер, невдаха і лох, так що ми з моєю церковцею можемо відпочивати в дальньому закапелку... (Оксана Забужко, «Музей покинутих секретів»).

Наведені вище метафори розгортаються у відповідні характеристики української влади, а саме: *хижа й хижацька, жадібна, корислива, підступна, безжалісна, лиха*. Утім, достатньо згадати світову байкарську спадщину, аби зробити висновок, що такий образ влади не є унікальним. Один з героїв О. Забужко хизується тим, що він лише наслідує сильних світу цього – і в прямому сенсі, адже світове панування тримається на тих самих засадах, які обстоє й він, пор.:

10. А сьогодні публічний політик – це перш за все шоумен: торговий бренд фірми, яка за ним стоїть.

– А фірма, це хто?

– **Корпорація реальних управлінців**, – спокійно відповідає Вадим. – **Світом завжди правила такі корпорації**, так було, є і буде. Тільки постінформаційним суспільством набагато легше управляти, ніж то було шістдесят чи навіть сорок років тому. **Перемагає той, хто забезпечить масам найкраще шоу**. Хто, грубо кажучи, виставляє картинку в телевізорі. А значить, у кінцевому підсумку, – той, у кого більше грошей. От і всі діла. (Оксана Забужко, «Музей покинутих секретів»).

Метафоричний образ влади як *корпорації реальних управлінців* концептуалізує ознаки, що окреслюють семантичне поле «влада – панування». До цього поля належить, зокрема, поняття «багатство».

Образ володарів світу, які тішаються кривавою фієстою, випадковою жертвою якої може бути будь-хто або й увесь крихкий світ, вимальовує й Л. Костенко, пор.:

11. 8 липня. В Іспанії у містечку Памплони фестиваль Сан-Ферміо. Випускають биків у вузьенькі вулиці, вони біжать, натовп їх дражнить, галасує, меткі кабальєро у білих сорочках з

червоними хусточками кидаються їм напереріз. **Розлючені бики шаленіють**, з ревом мчать по бруківці, нахромлюють на роги і розкидають усе, що трапиться їм на шляху. Головне – коли тебе збили, намагайся відкотитися вбік.

Якщо сприймати це як метафору, то я відкотився вбік. І лежу на узбіччі сучасності, а **вона двиготить далі з налятими кров'ю очима**. За нею женуться, штрикають ножами і дрюччям, вона відчайдушно відбивається, мотає головою, когось уже підняла на роги, а вони її б'ють, підривають бомбами, роз'ятрюють, провокують. І **вона реве, і мчить, і вибухає люттям**, і розтоптані люди й народи стогнуть, і нема Гемінгвея, що написав би цю криваву фієсту сучасності. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Якщо на одному полюсі суспільства сконцентрувалася влада хижаків, то відповідно до опозиції «свій – чужий» на іншому – *мурашки, ховрашки* та інша дрібнота, що уособлює народ, характерною рисою в образі якого є не «шляхетна толерантність, а воляче терпіння».

Інша лінія протиставлення, що її оприявлюють метафоричні образи української влади й посполитої маси, – «примати – люди», пор.:

12. Диктат приматів. Куди подітись людині?! (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

13. Я надійна одиниця електорату, по таких, як я, **ще не одна мавпа видереться на верхні гілки влади**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Наведену метафору письменниця розгортає поступово, шляхом алегоризації інформаційного повідомлення, пов'язаного з неукраїнськими реаліями, що його зафіксував у своїх «Записках» її герой, пор.:

14. У столиці Індії Делі в урядових приміщеннях завелися мавпи. Політичне життя паралізоване, **мавпи бігають коридорами влади, засідають у кабінетах**, корчать усім гримаси, стрибають по столах, шматують папери і доценту з'їдають усе в буфетах. А **припинити це неможливо**, бо у них там ці **тварини недоторканні**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

На метафоричний образ, в основі якого лежить порівняння представників влади з людиноподібними мавпами, натрапляємо і в О. Забужко, пор.:

15. Сама невеличка на зріст, вона мала звичку підступатися до співрозмовця майже впритул, одним плавким балетним па, з вигнутим станом і задертою голівкою, мов підкрадалася знизу вгору, розкручуючись як ласо чи як кицька, що збирається заскочити на дерево, від чого першої миті задкували навіть найнезворушніші **політичні горили**. (Оксана Забужко, «Музей покинутих секретів»).

Зіставлення образів гнучкого ласо чи кицьки та незворушних горил оприявлює когнітивні ознаки останнього, а саме: *некмітливі, загальмовані, обмежені, примітивні, вперті, емоційно глухі*. Близькою за семантичною та емоційною оцінкою є метафора Л. Костенко, подана в наступному прикладі:

16. Я не належу до **господарів життя**. Я не належу до **гамадрилів**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Негативну конотацію має ще одна характеристика української влади, що її подає Л. Костенко:

17. А влада у нас **товстошкіра**. По такій шкірі мороз не піде. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

За ознакою «чутливість / нечутливість» протиставляє представників влади та нормальних людей О. Забужко, посилюючи ефект аналізом сфери чуттєвого, пор.:

18. ...З Р. вона ніколи не почувалася просто жінкою, як це має бути в чесному сексі: просто жінка й просто мужчина, тисячоліттями те саме й щоразу нове, – до такого ступеня свободи Р. ніколи не дійшов. У певному сенсі він як був, так і лишився для неї **представником іншого біологічного виду**. На перших порах їхні азартні спарювання – у джипі, в нього на дачі (раз навіть у домі в його колеги, в темній кімнаті, освітленій тільки відешником із блимаючою на екрані порнухою) – дурманили її як мало не різновид збоченства, як **секс із Кінг-Конгом чи зі сніговою людиною**. (Оксана Забужко, «Музей покинутих секретів»).

19. Р. був попросту **емоційно тупий** – утрамбований усередині себе, як суха земля. Такі речі на око не визначиш, по-справжньому це дається пізнати тільки в ліжку. Очевидно, це доля багатьох скоробагатьків, та й усіх людей, що довго перебувають під одноманітним тиском, на дуже вузький спектр почуттів: у них ніби атрофуються певні душевні м'язи. Р. був спресований

життям до повної душевної непрохідності, своєрідного хронічного закрепу, – і вона, Дарина, була його проносним. Він потребував її тому, що взагалі потребував збурень, підпушень задубілого ґрунту, – в сексі так само, як і в повсякденному бутті: на це існували казино, і автомобільні перегони з підрізом на Житомирській трасі, і сауни з масажистками, і секс-туризм до Таїланду, і ще цілий набір, до послуг клієнта, засобів для стимулювання емоційної перистальтики, – здобувши маєтки, люди тепер витрачали їх на те, щоб відчутти себе живими. (Оксана Забужко, «Музей покинутих секретів»).

В іронічному контексті, але так само стосовно української влади, згадує про *снігову людину* й Л. Костенко, пор.:

20. У нас під Кобеляками теж бачили **снігову людину**. Навіть **хотіли вибрати у парламент**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Згаданий образ асоціюється з *примітивністю, дикістю, первісністю, варварством, некультурністю*.

Аналізуючи прояви культурної обмеженості представників українського політичного бомонду, Л. Костенко звертається до образу доісторичних рептилій, пор.:

21. З ним у нашу історію входить **новий мезозой**. Панування **гігантських рептилій**, диктат **головноногих молюсків**, трансгресія кримінального елемента. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

22. Вісім гелікоптерів стоять наготові. **Звіроящур** готовий тікати. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

23. Але **архозаври** системи святкують свою перемогу. Ще немає офіційного результату, ще не названо легітимного переможця, а провладного кандидата вже визнали президентом в законі. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Цей образ доповнює портрет української влади ще кількома характеристиками, а саме: *нецивілізована, агресивна, недемократична, злочинна, така, що не має історичної перспективи* (внутрішні характеристики) і *неповоротка, роздута, малорухлива* (зовнішні характеристики).

Образ влади, що постає з метафор «влада – доісторичні рептилії», виникає як трансформація поширеного в художньому дискурсі образу змія. У зв'язку з цим доречно згадати образ змія-дракона з українського фольклору, а також образ дракона з роману «Тигролови» Івана Багряного й порівняти їх з метафорикою усного українського слова, а саме:

24. Як ми жили / що там мали // Усе забрав **дракон хвостатий** // Вони / **ті дракони** / і паспортів не давали // Мусила / щоб Лена могла поїхати вчитися / хабар давати в сільраду / 3 рублі / пляшку горілки і до горілки // (З розповіді пенсіонерки, мешканки Житомирщини).

25. Щодалі в ніч вони мінялись, мінялись і, нарешті, під ранок голова Центврвиборчкому оголосив перемогу **Дракона**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

26. Я завжди чекаю чогось гіршого, я не здатний на ейфорію. **Бачу, як Дракон готується до останнього стрибка, як він випускає кігті**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Чимало деталей додає до образного портрета української влади метафора *жаби-ропухи*, пор.:

27. Суспільство наче зтягнуте тванню. І лише кілька **ропух дмуться на купині, кумкають зі всіх телеканалів**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Як бачимо, ця метафора є фрагментом ширшої метафоричної картини суспільства-болота. Наведена метафора доповнює перелік характеристик української влади означеннями *застійна, гнила, непрозора*. «Болото» в українській мовній картині протистоїть чистій, життєдайній воді, джерелу. Промовистими є, зокрема, поширені в народі тлумачення снів: купатися в холодній чистій воді – на здоров'я, одужання, успіх; борватися в брудній, теплій, каламутній воді, а тим більше – у болоті – на хворобу. Болото засмоктує, від нього тхне. Прикладом вербалізації згаданого образу є й парафраз Л. Костенко, пор.:

28. Колись Довженко написав «Україна у вогні». Пора вже писати «**Україна у багні**». (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Власне, асоціативний зв'язок «влада – смердить» живить чимало метафор. В аналізованих текстах цей зв'язок актуалізують метафоричні образи тих, хто обслуговує владу, прислужується їй. В основі таких метафор так само лежать тваринні образи. Наприклад, продажність керівництва телеканалів та безпринципної журналістської братії О. Забужко увиразнює метафорою *таргани*, пор.:

29. Але «**таргани**» – щось у цьому, далєбі, є... у шефові й справді тепер прозирає Дарині щось тарганяче, дарма що він ніколи не носив вусів. А шкода, йому б пасували. Таке нервово

посмикування носом, тим помітніше, чим дужче він учора, по наростаючій, нервувався, – такий вираз, ніби чоловік постійно **принюхується до чогось смердючого**. (Оксана Забужко, «Музей покинутих секретів»).

Ще один ракурс метафоризації, що візноманітне семантичні профілі концепту «влада», – створення образів за ознакою зросту. Лінія протиставлення в цьому випадку «нормальний зріст – малий зріст». Якщо неелітні верстви – люди нормального зросту, то представники влади – карлики, пор.:

30. А ці щодня в телевізорі, – ось чому вони здаються **карликами**, вони ж усі вміщаються в ящику, дрібненькі-дрібненькі, як у перевернутій бінокль. **Сновигають, куняють, чубляться, виступають, тиснуть на кнопки, тасуються в більшість і меншість**, і безнастанно **дбають про народ**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

31. Карлики заметушилися в ящику, забігали, залопотіли, хочуть вирости в наших очах. Влада, влада, нічого крім влади! Вони пропонують себе, нав'язують. Вони рекламують себе як товар. Вони прикрашають себе, як свинячу голову хрінном. Бубонять по радіо. Усміхаються нам з білбордів. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Блюзнірську сутність влади концептуалізує метафора *клоуни*, пор.:

32. Політичні **клоуни** жонглюють словом «народ». (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Протиставлення «люди – не-люди» вербалізує метафора «влада – привиди», пор.:

33. У нас у політиці теж повно привидів. Всуціль спиритичні сеанси минулого. Колись один привид ходив по Європі, тепер їх тут безліч вештається. **Невловимі майори підслуховують президентів. Упири й перевертні викрадають журналістів. Нечиста сила скуповує голоси**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

У наведеному прикладі метафоричний образ розгортається за лінією «люди – не-люди – надприродна сила – нечиста сила». Метафору «влада – пекло» вибудовує В. Шкляр у романі «Кров кажана», у творі представники влади – це *свита Люцифера*:

34. – Пекло, пекло, щоб ви не сомневались. З вашого пазволення разрешіте представіться: заміститель глави адміністрації Пек.

– Пек? А де ж Цур? Я гадала, ви нерозлийвода.

– Цур – глава адміністрації ада, і шас он прі ісполненії. (Василь Шкляр, «Кров кажана»).

А в Л. Костенко військовий парад в образі великого балу Сатани як алюзія до славнозвісної алегорії М. Булгакова, пор.:

35. З дружнім візитом прибув президент Росії – для участі у параді на честь визволення України від фашистських загарбників. Воно-то так, але військовий парад за три дні до виборів?!.. За чобітьми парадного маршу навіть не помітили дріж землетрусу, що докотився з гір Румунії. Хрещатиком пройшли солдати – наче з кадрів давньої кінохроніки, несли радянські полкові знамена. Підвезли ветеранів, старенькі, всі в орденах і медалях, вони дивилися на інсценізацію своєї бойової молодості. На трибуні, вже в дещо інших персоналіях, стояли все той же Воланд, Азazelло, Коров'єв і Бегемот. Великий бал Сатани триває. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Згадані метафори оприявлюють когнітивні ознаки, що складають інтерпретаційне поле концепту, а саме: *диявольська, антилюдська, аморальна*.

Схожі конотації визначають метафору «коридори влади – лабіринти Мінотавра», пор.:

36. Але **коридори влади** – це **лабіринт Мінотавра**. По тій багнюці чистим не пройдеш. Все хтось обляпає або вкусить. Там треба антимоскітну сітку одягти на голову.

– І обкуритися димом, – додала дружина. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Іронічні конотації, пов'язані з концептом «влада», утілено в метафорах *щури, пінгвіни*, пор.:

37. Депутати вже **проскакують** через підземний хід, мов щури, що ще більше розпалює пристрасті. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

38. ...А самі, **як пінгвіни, розкланюються на самітах та фуршетах**. (Ліна Костенко, «Записки українського самашедшого»).

Виявлені в текстах сучасної української прози численні метафори влади концептуалізують зони «влада – система», «влада – вплив», «влада – панування» різноманітними когнітивними ознаками, які стосуються всіх компонентів концепту, проте найбільшою мірою – образного та інтерпретаційного. Когнітивні ознаки, актуалізовані метафорами, тематизують суб'єктів та

об'єкти влади, відносини між ними, а також різноманітні (політичні, економічні, фінансові, адміністративні, релігійні, військові, інформаційні) прояви влади.

Отже, аналіз метафоричної репрезентації концепту «влада» дає підстави твердити, що його вербалізація розгортається в усьому просторі мовного буття. Концепт «влада» є одиницею ментальних ресурсів соціальної та індивідуальної мовної свідомості: у першому випадку він репрезентує суспільний досвід, а в другому – особистісну інтерпретацію цього досвіду, засвоєного в процесі соціалізації, пов'язаного з трактуванням влади в українській лінгвокультурі. Аксиологічна природа концепту «влада» зумовлює неподільну єдність його поняттєвого (сутнісного) й образного компонентів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гайдученко Л. В. Концепт ВЛАДА в сучасній німецькій лінгвокультурі: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 19 с.
2. Дроздова С. О. Концепт «влада» у сучасному російському політичному дискурсі: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
3. Карасик В. И. Языковые ключи. – М.: Гнозис, 2009. – 406 с.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 315 с.
5. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 26–52.
6. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклад М. Номис. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
7. Чорновол-Ткаченко О.О. Аналіз понятійного складника лінгвокультурного концепту POWER/ВЛАДА // Новітня філологія. – 2005. – № 3 (23). – С. 53–59.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Фудерер – dr. sc., доцент кафедри української мови і літератури філософського факультету Загребського університету, Хорватія.

Наукові інтереси: проблеми мовної стратифікації сучасного українського суспільства, побутування суржиків.

УДК 81 – 115

КОНЦЕПТ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ: ЙОГО СТРУКТУРА, ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ

Ірина ЧЕРНИШЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті зроблена спроба зібрати, описати та порівняти теоретичні засади до визначення поняття «концепт» у працях вітчизняних та зарубіжних авторів. Описуються існуючі на сучасному етапі теоретичні та практичні підходи до класифікації концептів, методів опису їхньої структури та будови. Пропонуються визначення основних типів концептів.

Ключові слова: концепт, будова концепту, класифікація концептів, культурний концепт, стереотип, ментальність, етнос, мовна свідомість, національна картина світу.

The attempt to collect, describe and compare theoretical basis of the definition of the notion "concept" in the papers of domestic and foreign linguists is made in the article. Modern theoretical and practical approaches to the concepts' classification, to the methods of their structure and constituents' description are proposed. The definitions of concepts' main types are given.

Key words: concept, structure of the concept, classification of concepts, cultural concept, stereotype, mentality, nation, language perception, national world image.

Одними із центральних термінів когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології є терміни **концепт** та **культурно значущий концепт**. "Усю пізнавальну діяльність людини (когніцію) можна розглядати як таку, що розвиває вміння орієнтуватися у світі, а ця діяльність пов'язана з необхідністю ототожнювати та розрізняти об'єкти: концепти виникають для забезпечення операцій такого типу" [20: 106].

Метою статті є опис існуючих теоретичних підходів до визначення терміну «концепт», розгляд питання класифікації концептів та різноманітних способів опису структури концептів. В результаті огляду теоретичних підходів у статті пропонується визначення терміну «концепт», релевантного для нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є теоретичні праці вітчизняних та зарубіжних лінгвістів та їхнє розуміння поняття «концепт».

Предметом дослідження є безпосередньо запропоновані визначення терміну «концепт» та термінів, близьких за значенням, способи опису будови концепту, різноманітні існуючі класифікації концептів.

Загалом простежується значна кількість підходів до розуміння терміну *концепт*. Найповніший, з нашого погляду, перелік та аналіз визначень терміну «концепт» подається у монографії Ю.Є. Прохорова «В поисках концепта» [28].

О.О. Селіванова у праці "Когнітивна ономасіологія" наводить низку визначень поняття "концепт": "1) концепт прирівнюється до логічного судження, представленого в мовній формі; 2) ... розуміння концепту як будь-якої одиниці колективної свідомості, що відображає предмет реального чи ідеального світу і зберігається в національній пам'яті носіїв мови як вербальний субстрат...; 3) концепт в логіко-семіотичному аспекті як сукупність семантичних ознак під час компонентного аналізу лексики; 4) у дусі середньовічного концептуалізму і пізнішого репрезентаціоналізму концепт розглядається як абстракція сукупності предметів (гіперонім, родове поняття); 5) у ракурсі узагальнено-відображальної функції свідомості концепт є чуттєво-пізнавальною абстракцією предметів та явищ; 6) у психологічному аспекті концепт як розумовий і психологічний образ об'єкта; 7) на основі інтегративного принципу концепт – це різносубстратна одиниця свідомості, що містить уявлення, образи, гештальти, поняття" [29: 111].

Окремі визначення концепту слід розглядати з погляду параметрів певної класифікації, які можуть різнитися. Перш ніж обрати основу для визначення концепту в нашій роботі, вважаємо за потрібне зробити стислий аналіз існуючих підходів до дефініції цього терміну.

Отже, з погляду віднесеності концепту до певної науки сучасні підходи до його розуміння зводяться до лінгвокогнітивного та лінгвокультурного осмислення цих явищ [7]. Концепт як **лінгвокогнітивне** явище – це одиниця "ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, відображеної у людській психіці" [13: 90 – 93]. Таке "широке" розуміння концепту пропонується і у працях В.М. Телія [33: 94 – 95], О.О. Селіванової [29: 77] та цілої низки інших дослідників.

Наприклад, В.Г. Кузнецов дає йому наступну дефініцію: "Концептом є загальний ментальний зміст..., те, що називають також смыслом... Така інтерпретація смислу мовного виразу має давню традицію, її приймали В. Гумбольдт, Г. Фреге, Б. Рассел, А. Черч, деякі представники російської філософії, зокрема Г. Шпет, І. Ільїн, М. Лосський та інші" [16: 21]. Л.О. Чернейко та В.А. Долинський також зауважують, що термін *концепт* не є новим у лінгвістиці. Традиційно він ототожнюється з терміном *поняття* [35: 21].

О.С. Кубрякова постулює, що в основі мови та її категорій полягає наочний, тілесний досвід людини і, що лише через перетворення цього досвіду, людина виходить у більш абстрактні сфери і створює свої уявлення про те, що не можна спостерігати безпосередньо [14: 8].

А.О. Павлова пропонує більш розгорнуте визначення "концепту" – це "сукупність усіх знань, понять, асоціацій, переживань, як уявних, так і реальних, як вербальних, так і невербальних, які структуровані певним чином у ментальному просторі суб'єкту, і які актуалізуються у свідомості носія мови під час сприйняття ним певного слова – імені концепту (слова-концепту)" [23: 47].

Наводимо ще декілька розумінь терміну *концепт* у лінгвокогнітивній площині:

- "мисленнєве утворення, яке заміщує нам в процесі думки невизначену кількість предметів одного і того ж роду" [2: 269];

- "відомості про те... , що індивід уявляє про об'єкти світу" [22: 4];

- "сукупність усіх значень і понять, які виникають під час вимовляння і усвідомлення даного слова в свідомості індивідуальної особистості" [18: 282];

- "пучок" уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово" [32: 43].

В.І. Кононенко у своїх студіях використовує словосполучення "визначальні слова-поняття". Автор пише: "Особливості національного характеру знаходять вияв у мікрополі споконвічних мовних утворень на позначення найсуттєвіших, визначальних для українців слів-понять, таких як *земля, мати, хата, хліб, доля*. Кожна з цих номінацій має систему первинних і вторинних значень, характеризується широкими асоціативними зв'язками, здатністю виконувати когнітивні функції метафоризації, символізації, персоналізації, посиленними можливостями включатися в різноманітні контексти, утворювати стійкі звороти" [11: 64].

Дещо інше тлумачення концепту пропонує В.А. Маслова, яка зазначає, що концепти – це не будь-які поняття, а лише найбільш складні й важливі, без яких важко собі уявити дану культуру ("*авось*" у росіян, "*порядок*" у німців, "*воля*" у українців і т.д.). "Концепт оточений емоційним, експресивним, оціночним ореолом; це той "пучок" уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово і поняття, що ним виражається. Концепти – предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді і зіткнень різних суджень" [19: 28]. Окрім цього, авторка підкреслює, що концепти мають велику кількість мовних одиниць для своєї фіксації, є темою приказок і

прислів'їв, поетичних і прозаїчних текстів. Вони є свого роду символами, емблемами, котрі точно вказують на текст, що їх породив, ситуацію, знання.

Наступна теорія концепту, яку ми повністю поділяємо, запропонована Ю.Д. Апресяном. Він формулює наступні положення: 1) кожна природна мова відображує певний спосіб сприйняття і організації світу; значення, що виражаються у ній, складаються у певну єдину систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка нав'язується мовою усім її носіям; 2) притаманний мові спосіб концептуалізації світу є частково універсальним, частково національно специфічним; 3) погляд на світ (спосіб концептуалізації) є "наївним" у тому сенсі, що він відрізняється від наукової картини світу, але це не примітивні уявлення. Відповідно, концепти представляють світ у голові людини, утворюючи концептуальну систему, а знаки людської мови кодують у слові зміст цієї системи [1: 39].

З погляду **лінгвокультурного** підходу концепт розуміється як базова одиниця культури, її концентрат. Так, Ю.С. Степанов, говорячи про концепт, найбільшу увагу приділяє культурологічному аспекту, коли уся культура розуміється як сукупність концептів і відношень між ними. Відповідно, концепт – це основний осередок культури у ментальному світі людини [31: 41]. «Концепт – це те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, за допомогою чого людина – пересічна, звичайна, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру. А у деяких випадках і впливає на неї» [Там само: 40].

В.В. Жайворонок вживає термін “концепти історико-культурної свідомості народу”, вважаючи їх не просто словами-знаками, а мовними одиницями, наповненими етнокультурним змістом, які здебільшого і функціонують у культурних контекстах та позначені образністю та етносимволікою [8: 51 – 53]. Автор слушно зараховує до “концептів історико-культурної свідомості народу” не лише абстрактні концепти.

Отже, узагальнено **культурно значимий концепт** можна визначити як одиницю ментального рівня, яка у певній системі (картині світу) виконує роль стрижневого елементу. Такий широкий погляд на розуміння культурно значимих концептів уможливує пояснення взаємозв'язків мови, мислення та культури, дає змогу дослідити процеси творення значень.

Ю.Є. Прохоров слушно зауважує, що “лінгвокогнітивний та лінгвокультурний підходи до розуміння концепту не є взаємовиключними: концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда є виходом на концептосферу соціуму, тобто за кінцевим рахунком на культуру, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіду” [28: 24]. О.П. Левченко вбачає завдання лінгвокультурології в наступному: “Перед лінгвокультурологією сьогодні стоїть важливе завдання – вивчити принципи вербалізації ментальних одиниць – концептів та їх функціонування в мегатексті методом зіставлення з аналогічними одиницями інших мов з метою виявлення культурно значимої інформації і культурно значимих концептів певної мови, що у результаті повинно привести до вичерпного опису мовної картини світу та її специфіки” [17: 111]. Схоже завдання ставить перед собою і когнітивна лінгвістика.

За параметром поділу на організаційно-структурні типи різні автори розрізняють велику різноманітність концептів. Концепт може бути як загальнолюдським, універсальним («життя», «смерть»), так і національно специфічним та індивідуальним [30; 10]. **Національний концепт** – це “найзагальніша, максимально абстрагована, але конкретно репрезентована ідея “предмету” у сукупності усіх валентних зв'язків, які відмічені національною маркованістю” [12: 130]. Пантеон національних “героїв” та “злодіїв” (Тарас Бульба, Мавка, Мазепа), які втілені у національних концептах, задає певну ціннісну парадигму й ті моделі поведінки, які рекомендується або забороняється наслідувати. Кожен такий герой – ядро фрейму-структури. Це означає, що мова зв'язує людей у націю/етнос через концепти [20: 112].

Крім того, виділяють групові (професійні, вікові, гендерні) та індивідуальні концепти [24; 30]; етнокультурні та соціокультурні [30]; концепт-мінімум та концепт-максимум [6]; вузловий та атомарний концепти [5] та інші.

У науковій літературі існує також низка підходів до розуміння місця концептів у людській свідомості, у мовній картині світу; розглядаються різні види концептів та їх класифікації; по-різному описується структура концепту.

Так, В.В. Красних відводить концепту місце складової більш складного утворення – ментефактів, які визначаються як “елементи “змісту” свідомості” [12: 36]. Вона пропонує розглядати ментефакти як систему, яка має декілька рангів розбиття. Перший ранг представлений шкалою “інформативність” – “образність”, він дає тріаду “знання – концепти – уявлення”.

Уявлення у свою чергу поділяються на чотири елементи системи: прецедентні феномени, духи/бестіарії, артефакти, стереотипи. Це – другий ранг розбиття [Там само].

Слід зазначити, що поняття **стереотипу** широко використовується не лише у роботах лінгвістів, але і соціологів, культурологів, етнографів, психологів, етнопсихолінгвістів. Значний внесок у розробку теорії стереотипу зробили такі дослідники як Ю.Д. Апресин, Є. Бартмінський, А.К. Байбурин, Ж. Коллен, В.В. Красних, У. Ліппман, Ю.Є. Прохоров, Ю.О. Сорокін, С.В. Силінський та ін.

Представники кожної з названих наук виділяють у стереотипі ті його ознаки, які помічають з позицій своєї сфери дослідження, а тому виділяють соціальні стереотипи, стереотипи спілкування, ментальні стереотипи, етнокультурні стереотипи і т.д. Соціальні стереотипи виявляють себе як стереотипи мислення і поведінки особистості. Етнокультурні стереотипи – це узагальнене уявлення про типові риси будь-якого народу. Існують автостереотипи, які відображують те, що думають люди самі про себе, і гетеростереотипи, які відносяться до іншого народу. У когнітивній лінгвістиці та етнолінгвістиці термін "стереотип" відноситься до змістовної частини мови і культури, тобто розуміється як ментальний стереотип.

Таким чином, належність до конкретної культури визначається саме наявністю базового стереотипного ядра знань, яке повторюється у процесі соціалізації особистості у даному суспільстві. Стереотип – це таке явище мови і мовлення, такий стабілізуючий фактор, який дозволяє, з одного боку, зберігати і трансформувати певні домінуючі складові даної культури, а з іншого – виявляти себе "своїм" і одночасно впізнавати "свого" [19: 59].

В основі формування етнічної свідомості культури у якості регуляторів поведінки людини полягають як вродженні, так і набуті у процесі соціалізації фактори – культурні стереотипи, які засвоюються з того моменту, щойно людина починає ідентифікувати себе з певним етносом, певною культурою і усвідомлювати себе їхнім елементом. Стереотипи виконують функцію схематизації і спрощення, функцію формування і зберігання групової ідеології та низку інших мисленневих функцій [19: 63].

Людина живе у світі стереотипів, які нав'язуються їй культурою. Сукупність ментальних стереотипів етносу відома кожному її представнику. Такі стереотипи використовуються носіями мови у стандартних ситуаціях спілкування. Система ціннісних концептів є, з одного боку, досить універсальною («здоров'я», «сім'я», «робота», «кохання», «дружба», «освіта», «чесність», «відповідальність», «впевненість у собі» і т.д.), а з іншого, розуміння та наповненість смыслом кожного з цих концептів як раз і визначається етнічними стереотипами світосприйняття, належної поведінки та групової ідеології.

Таким чином, можна стверджувати, що національна мовна особистість сприймає будь-який предмет (і іншу людину тощо) не лише у його просторових вимірах і часі, а і у його значенні, яке включає у себе культурні стереотипи і еталони. Еталон – це певний ідеалізований стереотип, який на соціально-психологічному рівні виступає як виявлення нормативних уявлень про людину, світ, суспільство; наприклад, *здоровий як віл, моя хата з краю, маємо, що маємо* та інші.

Стосовно структури об'єднань концептів також існує низка підходів. А.М. Приходько розглядає концепти як складові, що утворюють концептуальне поле, сукупність різних полів, у свою чергу, формує концептосферу. Концептуальне поле утворюється такими таксонами: макроконцепт, гіперконцепт, власно-концепт та гіпоконцепт. Дослідник визначає макроконцепти як базові концептотипи, які репрезентують загальнолюдські поняття. Вони мають наднаціональний характер. Гіперконцепти являють собою ментальні феномени меншого об'єму, ніж загальнокультурні, але більшого, ніж власно-концепти. Так, у межах макроконцепту ЧАС можна говорити про такі гіперконцепти як "метричний час", "екзистенційний час" і т.д. У свою чергу гіперконцепти виступають родовим поняттям відносно понять видових – концептів, реалізація яких дозволяє виділяти гіпоконцепти – найменші конститuentи концептополя. Наприклад, відносно гіперконцепту "екзистенційний час" можна виділити такі концепти як "вічність", "циклічність", "лінійність". Концепт "циклічність" складається із гіпоконцептів "повторюваність", "не/регулярність", "багаторазовість". Критеріями виділення гіпоконцептів слугують дистинктивні ознаки семного порядку [26: 99].

Відповідно до своєї класифікації А.М. Приходько виділяє наступні концептуальні поля: СОЦІАЛЬНІ (сім'я, свобода, воля, дружба, справедливість, мир, війна), БІОСОЦІАЛЬНІ (чоловік, жінка, життя, смерть), МОРАЛЬНІ (гріх, правда, брехня, судья, душа, совість), ЕМОЦІЙНІ (любов, щастя, радість, горе), РИТУАЛЬНІ (храм, хрест, весілля, свято) та ін. [Там само]. Слід

відзначити, що ціннісні константи, які є об'єктом нашого дослідження, є складовими різних концептополів за цією класифікацією, оскільки можна виділити моральні цінності, етичні цінності, життєві цінності і т.д. Ми вважаємо, що можна говорити про окреме концептуальне поле – ЦІННОСТІ, яке буде уміщувати власні концепти. Слід зазначити, що на думку В.І. Карасика будь-який концепт включає в себе ціннісний компонент [9].

В.А. Маслова розподіляє концепти у наступні концептуальні поля: 1) світ – *простір, час, число, родина* та ін.; 2) стихії і природа – *вода, вогонь, дерево, квіти*; 3) уявлення про людину – *інтелігент, геній, дурень, юродивий*; 4) моральні концепти – *совість, сором, гріх, правда, істина, відвертість*; 5) соціальні поняття і відносини – *свобода, воля, дружба, війна* та ін.; 6) емоційні концепти – *щастя, радість*; 7) світ артефактів – *храм, дім, дзвін, свічка* та ін.; 8) концептосфера наукового знання: *філософія, математика, фізіологія* і т.д.; 9) концептосфера мистецтва: *архітектура, живопис, музика, танець* і т.д. [19: 70].

З погляду тематики концепти утворюють, наприклад, емоційну, освітню, текстову та ін. концептосфери. Класифіковані за своїми носіями, концепти утворюють індивідуальні, мікрогрупові, макрогрупові, національні, цивілізаційні, загальнолюдські концептосфери. Можуть виділятися концепти, які функціонують у тому чи іншому виді дискурсу: наприклад, педагогічному, релігійному, політичному, медичному та ін. [19: 38].

Концептуальна система постійно конструюється, модифікується та уточнюється людиною. Це пояснюється такою ознакою концепту, як здатність до *змінності* у свідомості. Концепти як частина системи підпадають під вплив інших концептів і самі видозмінюються. Змінюється з часом і кількість концептів, обсяг їхнього змісту [22: 101 – 102].

Говорячи про концептуальні системи, ми можемо виділити наступні етапи їх формування у свідомості людини: невербальний (домовний) і вербальний (мовний); та такі їх ознаки, як змінність (ця ознака пов'язана з накопиченням досвіду і отриманням нових знань) і логічність (ця ознака пов'язана з особливостями процесу будови концептуальної системи у свідомості) [19: 48].

Відмінною рисою реалізації концептуальних систем у мові є той факт, що один і той самий зміст може бути переданий у мові альтернативними засобами. Що більш значущим є певний концепт для людського мислення, то більш складною системою мовних засобів і мовних форм він може бути виражений. Наполягаючи на тому, що усі процеси, явища, події, речі і ознаки можуть бути описані по-різному і з використанням різних мовних форм, когнітологи вбачають у цьому суб'єктивний характер людського сприйняття.

Підходи до розуміння **структурної будови** окремого концепту так само дещо різняться у науковій літературі. Більшість з них сходиться до того, що концепт складається із компонентів (концептуальних ознак), тобто окремих ознак об'єктивного чи суб'єктивного світу, які диференційовано відображені у свідомості та відрізняються за ступенем абстрактності.

Ю.С. Степанов зазначає, що концепт має "шарову" будову, і різні рівні є результатом культурного життя різних епох. Іншими словами, концепт складається з історичних шарів, різних за часом утворення, за походженням, за семантикою, і має особливу структуру, яка включає: 1) основну (актуальну) ознаку; 2) додаткову (пасивну, історичну) ознаку; 3) внутрішню (не усвідомлену) форму. "У концепта – пише Ю.С. Степанов, – складна структура, а щоб охарактеризувати її, описуються різні шари концепту, окремі його ознаки, які відкриваються під час розгляду і відновлення історії концепту" [31: 21].

В.І. Карасик пропонує розглядати шари концепту як окремі концепти різного об'єму, а не як компоненти єдиного концепту. Активний шар («основна актуальна ознака, відома кожному носію культури і значуща для нього») входить у загальнонаціональний концепт, пасивні шари ("додаткові ознаки, актуальні для окремих груп носіїв культури") належать до концептосфер окремих субкультур, внутрішня форма концепту ("яка не усвідомлюється у повсякденному житті й відома лише спеціалістам, але яка визначає зовнішню, знакову форму вираження концептів") для більшості носіїв культури є не частиною концепту, а є одним із детермінуючих його культурних елементів [9: 3].

Існують й інші точки зору на структуру концепту. В.А. Маслова підкреслює, що центром концепту завжди є цінність, оскільки концепт слугує дослідженню культури, а в основі культури лежить саме ціннісний принцип. Показником наявності ціннісного ставлення є можливість оціночних предикатів. Якщо про певний феномен носії культури можуть сказати "це добре" (погано, цікаво і т.д.), цей феномен формує у даній культурі концепт. Окрім ціннісного елементу, у його складі виділяються актуальний та образний елементи [19: 42]. Дослідниця вважає, що коректним було б використання терміну "концепт" у загальнонауковому значенні як найбільшій

оперативної одиниці ментального рівня, яка на вербальному рівні може позначатися словом, словосполученням чи фразеологізмом. У процесі розумової діяльності відбувається актуалізація принаймні однієї й згортання інших структурних частин концепту – фреймів.

Фрейм – це узагальнена модель організації культурного знання навколо певного концепту [19: 36]. За твердженням В.М. Телія фрейми можуть бути структуровані у формі епізоду, сцени, фрагмента сценарію або усього сценарію цілком. Відповідно, фрейм – це структури знання про світ, які асоціюються із конкретною мовною одиницею. Сам концепт у такому розумінні – елемент картини світу [33: 47].

Теорію фреймів запропонував М. Мінський, який використовував вчення М.О. Бернштейна про те, що "мозкове відображення світу будується за типом моделей", а "акт мозкового моделювання за усіх умов реалізується активно" [4; 21: 57]. За теорією фреймів М. Мінського, знання людини про світ будуються у вигляді так званих фреймів-сценаріїв або динамічних фреймів. Фрейм можна представити як мережу, яка складається з вузлів і зв'язків між ними. Кожен вузол повинен бути заповненим своїм "завданням", яке являє собою ті чи інші характерні риси ситуації, якій він відповідає. Фрейм трактується як когнітивна структура у феноменологічному полі людини, яка заснована на вірогідному знанні про типові ситуації і, пов'язаних з цим знаннях, очікуваннях з приводу властивостей і відносин реальних або гіпотетичних об'єктів. За своєю структурою фрейм складається з вершини (теми), тобто макропропозиції, і слотів або терміналів, які заповнюються пропозиціями. Ця когнітивна структура організована навколо будь-якого концепту, але на відміну від звичайного набору асоціацій такі одиниці уміщують лише саму суттєву, типову і потенційно можливу інформацію, яка асоціюється з даним концептом.

В.В. Красних не погоджується з М. Мінським і стверджує, що фрейми можуть бути представлені не тільки "сценаріями", але і образами. Іншими словами, фрейми можуть бути не тільки "динамічними", але і "статичними". Вона пропонує термін "фрейм-структура" і визначає його як "когнітивну одиницю, котра формується кліше/штампами свідомості і являє собою "пучок" передбачених валентних зв'язків (слотів), векторів спрямованих асоціацій" [12: 167]. Фрейм-структура як феномен може бути ширшим, ніж окремий прецедентний феномен, оскільки може вміщувати декілька більш "простих" фрейм-структур, кожна з яких стоїть за окремим конкретним прецедентним феноменом.

У нашому дослідженні за основу ми обираємо опис структурної організації концепту з позиції теорії поля. У межах поля виділяють ядро (центр) і периферію концепту (Дж. Лакофф, Є.В. Рахіліна, А.П. Бабушкін) або вузли і терміналі (у термінології М. Мінського). Ядро концепту складає прототип (у термінології Е. Рош), або вихідна прототипна модель, яка включає конвенційні, стереотипні уявлення про дане явище. Периферію концепту, на думку А.П. Бабушкіна, складають індивідуальні вільні асоціації [3: 52]. Дж. Лакофф, однак, стверджує, що асоціації скоріше забезпечують мережний зв'язок між елементами фрейму, ніж займають певне місце у фреймі [36: 39].

На семантичному рівні ядру концепта відповідає денотативне значення слова, що кодує концепт, його інтенціонал, а периферії – імплікаціонал: первинні, вторинні, обов'язкові, факультативні, експліцитні й імпліцитні конотації, психологічною основою яких як раз і є асоціації [27: 84].

Прототипність як риса категорії – одне з найбільш плідних положень когнітивної науки, вказує Д. Круз [37: 49]. У такого уявлення є ніби дві сторони – одна стосується відношень між категорією та її членами, внутрішньої організації категорії, можливості виділити у неї ядро і периферію, друга – визначення кордонів категорії і сукупності ознак, що представляють її. Найбільш повний опис рис прототипів – типових одиниць певного класу – було надано Е. Рош та її колегами [37], а саме питання про сутність прототипів та їхньої ролі у природній категоризації світу стало темою багатьох обговорень і дискусій.

Науковці розуміють прототип як кращий зразок категорії, який завдяки своєму особливому положенню віддзеркалює найбільш суттєві ознаки категорії через те, що він має найбільш репрезентативну сукупність ознак, або через те, що притаманні йому ознаки займають провідне місце в ієрархії ознак [пор. Givon 1989].

С.І. Шафіков умовно розподіляє прототипні категорії на перцептивні та соціальні. Перші пов'язані з репрезентацією світу і виводяться з чуттєвого досвіду, а другі пов'язані із світом людини як носія матеріально-духовної культури і виводяться з її соціального досвіду [34: 53].

О.С. Кубрякова формулює основні постулати теорії прототипів наступним чином: 1) кожна природна категорія має певну структуру, вона характеризується прототипністю лише у тому сенсі, що організується навколо прототипу (фокуса, ядра) або навіть деяких прототипів (при її поділі на субкатегорії); 2) статусом прототипу володіє найкращий представник свого класу, тобто той, який має психологічні ознаки, що найбільш яскраво і повно репрезентують цей клас, найчастіше – фамільну схожість категорії; 3) члени множинності (класу, категорії) не рівні: ступінь їх представництва відповідає їхній близькості фокусу категорії і/або її прототипу; 4) категорії прототипного характеру, об'єднуючи одиниці з різними наборами ознак і частково нетотожними характеристиками, виявляються іноді категоріями з розмитими невизначеними межами; 5) отримати уявлення про категорію можна не лише через опис її критеріальних рис, що найчастіше характеризує наукові категорії, але і через її зразок, причому одне відповідає аналітичній дескрипції і дефініції категорії, а друге – її тлумаченню за допомогою зразка, еталону, гешталту, коли прототип мислиться скоріш як цілісність, ніж як пучок ознак [15: 106].

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що концепти у свідомості людини виникають у результаті діяльності, досвіду, соціалізації. Вони утворюються з: 1) безпосереднього чуттєвого досвіду людини – сприйняття світу органами чуття; 2) предметної діяльності людини; 3) мисленневих операцій з уже існуючими у її свідомості концептами; 4) мовного знання (концепт можна повідомити, пояснити людині у мовній формі); 5) шляхом свідомого пізнання мовних одиниць [25: 31].

Концепт є багатомірною сутністю, оскільки в ньому можна виділити як раціональне, так і емоційне, як абстрактне, так і конкретне, як універсальне, так і етнічне, як загальнонаціональне, так і індивідуально-особисте [20: 110].

Концепт – це "поняття, заглиблене у культуру". Він характеризується емотивністю, конотаціями, є аксіологічним за своєю природою, має "ім'я" у мові. Предметом пошуків у когнітивній лінгвістиці є найбільш суттєві для побудови усїєї концептуальної системи концепти, ті, які утворюють сам концептуальний простір: наприклад, *час, простір, життя, смерть, свобода, воля, істина, кохання, доля* та ін. [20: 113]. Ціннісні концепти є, на нашу думку, також ключовими для свідомості людини та її концептосфери. Вони характеризуються значною релевантністю і великою кількістю концептуальних ознак та способів вербалізації.

Ми приймаємо наступне робоче визначення концепту: **це – оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, усїєї картини світу, яка відображена у людській психіці; яка характеризує носіїв певної етнокультури, відбиваючи етнічне світобачення, знання та досвід; зберігається у національній пам'яті носіїв мови як вербальний субстрат, що позначає найсуттєвіші, визначальні для народу слова-поняття.** Концепти складаються у певну єдину систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка нав'язується мовою усім її носіям. У свою чергу **ціннісний концепт – це загальнолюдський чи національний концепт, сукупність яких задає певну ціннісну парадигму й ті моделі поведінки, які рекомендується або забороняється наслідувати.**

Перспективою дослідження є порівняльний аналіз та опис структури ключових ціннісних концептів в українській та англійській мовах.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания, 1995. – № 1. – С. 37 – 67.
2. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. Под ред. проф. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267 – 279.
3. Бабушкин А.П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления // Методические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2001. – 178 с.
4. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. – М.: Наука, 1990. – 492 с.
5. Булатова А.П. Концептуализация знания в искусствоведческом дискурсе [Текст] / А.П. Булатова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 9. Филология. – 1999. – №4. – С. 34 – 49.
6. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
7. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. – Краснодар, 2002. – 142 с.
8. Жайворонко В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення // Культура народов Причерноморья. – № 32. – 2002. – С. 51 – 53.
9. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: Культурные концепты. – Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3 – 16.
10. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
11. Кононенко В.І. Мова і народна культура // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 62 – 69.

12. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность. – М.: Изд-во АО "Диалог-МГУ", 1998. – 352 с.
13. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Филологический ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
14. Кубрякова Е.С. Размышления о судьбах когнитивной лингвистики на рубеже веков // Вопросы филологии. – 2001. – № 1 (7). – С. 28 – 34.
15. Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – № 1. – С. 6 – 17.
16. Кузнецов В.Г. Герменевтика и гуманитарное познание. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 192 с.
17. Левченко О. Лінгвокультурологія та її терміна система // Вісник нац. ун-ту "Львів. Політ.". – № 490, 2003. – С.105 – 113.
18. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. Под ред. проф. В.П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 280 – 287.
19. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / В.А. Маслова – 2-е изд. – Мн.:ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
20. Маслова В.А. Современные направления в лингвистике: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М.: Издательский центр "Академия", 2008. – 272 с.
21. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М.: Энергия, 1979. – 152 с.
22. Павиленис Р.И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
23. Павлова А.А. Жанр, гипертекст, интертекст, концептосфера (На материале внутрисемейных родословных). – Белгород: Изд-во БелГУ, 2004. – 162 с.
24. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие "концепт" в лингвистических исследованиях. – Воронеж: ВГУ, 1999. – 279 с.
25. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
26. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
27. Прохвачева О.Г. Лингвокультурный концепт "приватность" (на материале американского варианта английского языка). Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Волгоград, 2000. – 24 с.
28. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта / Ю.Е. Прохоров. – 2-е изд. – М.: Флинта : Наука, 2009. – 176 с.
29. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология / Черкасский гос. ун-т им. Богдана Хмельницкого. – К.: Фитосоцицентр, 2000. – 247 с.
30. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метакоцепты. – Волгоград: Перемена, 2004. – 290 с.
31. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа "ЯРК", 1997. – 824 с.
32. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.
33. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа "ЯРК", 1996. – 286 с.
34. Шафиков С.Г. Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий – Уфа: Изд-во Башкирского университета, 2000. – 260 с.
35. Чернейко Л.О., Долинский В.А. Имя Судьба как объект концептуального и ассоциативного анализа // Вестник Моск. ун. Сер. 9. – 1996. – № 6. – С. 20 – 41.
36. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. – Chicago, 1987. – 378 p.
37. Rosch E. Cognitive Representation of Semantic Categories // Journal of Experimental Psychology, 1975. – Vol. 104. – 1975. – P. 192 – 233.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Чернишенко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, концептологія.

УДК 811.111[37+42] : 82–31 : 111–4 (091) Tolkien (Т-52)

ЛІНГВОКОГНІТИВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ ПРОРОЦТВО У ТВОРАХ ДЖ.Р.Р. ТОЛКІНА

Наталія ЧЕТОВА (Львів, Україна)

Стаття присвячена дослідженню структури та змісту художнього концепту ПРОРОЦТВО у творах Дж. Р. Р. Толкіна.

Ключові слова: *пророцтво, художній концепт, фрейм, концептуальна метафора, асоціативно-смысловое поле.*

The article is devoted to the investigation of structural peculiarities and content of the literary concept PROPHECY in J. R. R. Tolkien's literary works.

Key words: *prophecy, literary concept, frame, conceptual metaphor, associative-semantic field.*

Актуальність обраної теми визначається загальною спрямованістю сучасної лінгвістичної науки на вивчення когнітивних аспектів мови і пов'язаних з ними специфічних процесів мислення, пізнання та концептуалізації дійсності. **Метою** даної розвідки є виявлення специфіки утілення художнього концепту ПРОРОЦТВО в англomовному класичному фентезі, зокрема у творах піонера жанру – Дж. Р. Р. Толкіна. **Об'єктом** дослідження є художній концепт ПРОРОЦТВО, **предметом** виступають мовні засоби, що вербалізують даний концепт у творах Дж. Р. Р. Толкіна. **Методика**

та методологія дослідження. Концепт ПРОРОЦТВО класифікується як художній, тобто такий, що отримує свою репрезентацію у художньому творі і втілює авторське осмислення явища дійсності (С. О. Аскольдов [1]). Поетапна реконструкція художнього концепту, здійснена за методикою, запропонованою проф. В. Г. Ніконовою [2], уможливила моделювання його структури у вигляді системи складників, компонентами якої є фрейм змістового шару, набір концептуальних схем образно-асоціативного шару й польова структура смислового шару.

Аналіз актуалізації досліджуваного концепту на універсально-смисловому рівні уможливило визначення *пророцтва* як прокування, що є виявленням вищої волі, передбаченням наперед того, що відбудеться, трапиться. Мотив пророцтва у творах Дж. Р. Р. Толкіна утілюється в контекстах різноманітних прогнозів, пророцтв тощо. У них, спираючись на символічне тлумачення, приміром, пророцтва сивої давнини або розташування зірок і планет, моделюються (прогнозуються) можливі варіанти розвитку подій.

Повідомлення пророцтва часто починається фразою *What could it mean?* або більш схожою на легенду конструкцією *It's said that...: It has been said that dragon-fire could melt and consume the Rings of Power <...>* (FR, p. 70).

Зазвичай прогнози нечіткі, а формулювання у них подано в узагальненому вигляді. Наприклад, у реченні *The hour is at hand, spoken of old.* (Н, р. 233) йдеться про здійснення пророцтва. З ситуації *Before long, so great was his speed, they could see him as a spark of fire rushing towards them and growing ever huger and more bright, and not the most foolish doubted that the prophecies had gone rather wrong.* (Н, р. 286) зрозуміло, що прогнозовані події збуваються якось не так.

Давнє загадкове пророцтво, вербалізоване у творах Дж. Р. Р. Толкіна такими лексичними одиницями як *words, foretelling, foreknowledge, foresight* та *prophecy*, пов'язане з артефактом, замком або його мешканцями (колишніми або теперішніми). Таке пророцтво зазвичай малозрозуміле, заплутане: *Foresight had failed and there was no time for thought.* (FR, p. 6), *The words were not the doom of Minas Tirith... ..for it (the Sword of Elendil) was spoken of old among us that it should be made again when the Ring, Isildur's Babe, was found.* (FR, p. 260).

Людським "медіумом" пророцтв є віщун, який не впливає на саме повідомлення, оскільки виконує лише функцію передачі інформації. Посередник зазвичай представлений чоловіком у літах, що свідчить про його мудрість і досвідченість, який веде аскетичний спосіб життя, живе у цілковитій самоті та смиренності далеко від рідних і близьких щоб досягти гармонії. У творах Дж. Р. Р. Толкіна медіуми втілені в образах таких магів, чаклунів, як *Gandalf the Wizard (the Grey), Saruman the Wise (the White)* та *Radagast the Wizard*.

Під час прийому повідомлення від надприродної сили медіум перебуває або у стані одухотворення, інспірації, медитації, або у стані сну (спонтанного або навмисне викликаного), що вербалізовано у творах Дж. Р. Р. Толкіна словами *dream, vision: The hobbits did not understand his (Gandalf) words, but as he spoke they had a vision <...>*. (FR, p. 157); *He (Gandalf) had been dreaming. The dark shadow had passed, and a fair vision had visited him <...>* (ТТ, р. 242); *At that he woke up with a horrible start, and found that part of his dream was true* (Н, р. 71). Видіння можна розглядати як ледь вловимі натяки, утілення невидимих сил.

Містичні обставини також відіграють важливу роль, оскільки саме час і місце слугують основою для тлумачення пророцтва: *One Ring to find them, One Ring to bring them all and in the darkness bind them In the Land of Mordor where the Shadows lie* (FR, p. 59-60). Наслідком пророцтва є нейтралізація або нагнітання різноманітних фобій героя / героїв на основі прогнозу життєво небезпечних / благополучних подій або ж покарання / винагороди за скоєні вчинки: *But it is foreboded that that will only be when we have both lost all that we now have* (ТТ, р. 80).

Натяки, передчуття, знаки-провісники, символи пророчих снів чи видінь вербалізовано такими лексичними одиницями, як *sign, portent, omen, message* та ін.: *But though all the signs forebode that the doom of Gondor is drawing nigh, less now to me is that darkness than my own darkness* (RK, p. 27); *He studies the signs: the Sword that robbed him of his treasure re-made; the winds of fortune turning in our favour, and the defeat unlooked-for of his first assault the fall of his great Captain* (RK, p. 156); *When therefore the last portent came they heeded it little* (S, p. 332); *Halflings they are, as you see, yet this is not he of whom the omens spoke* (RK, p. 27); *He would often borrow Thorin's map and gaze at it, pondering over the runes and the message of the moon-letters Elrond had read* (Н, р. 238).

Спільне між символом і знаком, які реалізуються у пророцтвах, – це їхня дуальна природа, поєднання конкретного предмета із суттю іншого предмета. Символ відрізняється від знака

ступенем смислової насиченості, типом внутрішнього зв'язку між означником та означеним. Символ – таємна ідея, яку можна розкрити, збагнути й відобразити. Це троп, що ґрунтується на умовному означенні якогось предмета, явища чи поняття через інше на підставі подібності. Символ указує на поєднання двох планів дійсності: матеріального й ідеального змісту явищ. Символ завжди передає щось неловиме, абстрактне, духовне, непояснене, певну ідею як цілісність, а не явище; він є багаторівневим, емоційним породженням колективного духовно-психологічного переживання. "Розшифрувати" символ неможливо, його можна осягнути лише інтуїтивно, оскільки символи мають вигляд інформації, закодованої часто у візуальних, пластичних чи видимих образах, прихованої особливою символікою, безпосередньо причетною до людського життя: *From the ashes a fire shall be woken, A light from the shadows shall spring; Renewed shall be blade that was broken: The crownless again shall be king* (FR, p. 261). Знаки ж більш зрозумілі; вони пізнаються раціонально, суб'єктивно, через знання: *His spies slip through every net, and his birds of ill omen are abroad in the sky* (ТТ, p. 39).

Проаналізована вербалізація *пророцтва* дозволяє встановити обсяг та арсенал мовних знаків, які використовуються письменником на позначення *пророцтва*. Аналіз словникових дефініцій і контекстних експлікацій уможливило реконструкцію змістових компонентів – конкретних та абстрактних концептів, які конденсують інформативне наповнення **змістового шару** ХК ПРОРОЦТВО, котрий містить базову, типову, універсальну, логічно впорядковану інформацію про досліджуване явище (І. А. Тарасова [3]). У такий спосіб, концептуальними складниками, що представляють у творах Дж. Р. Р. Толкіна атмосферу *пророцтва*, є: МЕДІУМ, ВИЩА СИЛА, МІСТИЧНІ ОБСТАВИНИ, СТАН СВІДОМОСТІ, ЕМОЦІЙНА / ФІЗИЧНА РЕАКЦІЯ, ПРОВОКУЮЧИЙ ЗАСІБ, НАСЛІДОК, які є взаємопов'язаними семантичними й асоціативними зв'язками та формують змістовий шар ХК ПРОРОЦТВО.

Смислові зв'язки між визначеними компонентами змістового шару ХК ПРОРОЦТВО уможливають моделювання його змістового шару у вигляді фрейму (рис. 1), що структурує різнопланові знання про *пророцтво*: *пророцтво – це повідомлення, отримане медіумом (зазвичай зображенням у вигляді літнього чоловіка) від вищої сили у специфічному стані свідомості, досягнутому у результаті вживання / використання спеціального провокуючого засобу та / або за особливих обставин; повідомлення, яке, несучи у собі інформацію про майбутні події, викликає певну фізичну та емоційну реакцію, а також передбачає певний наслідок*.

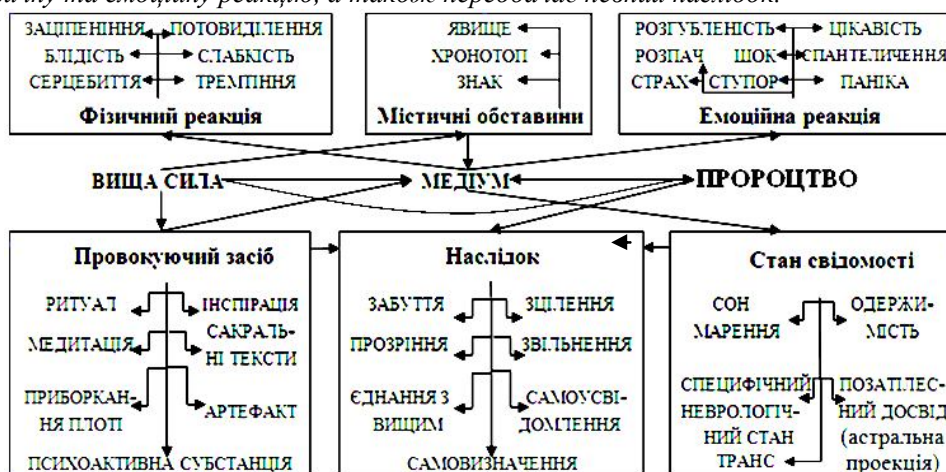

Рис. 1. Фрейм змістового шару художнього концепту ПРОРОЦТВО у творах Дж. Р. Р. Толкіна

Дослідження вербалізаторів *пророцтва* надає чітку картину того, якими саме лексичними одиницями Дж. Р. Р. Толкін експлікує у своїх творах поняття "пророцтво". Шляхом аналізу семантики мовних засобів репрезентації *пророцтва* ідентифіковано тематичні слова (домінанти) як можливі мовні позначення ХК ПРОРОЦТВО.

Аналіз семантично й асоціативно пов'язаних із тематичними словами елементів контексту розкриває їхні реляти, що створюють підґрунтя для реконструкції концептуальних метафор (G. Lakoff, M. Johnson [5]) у творах Дж. Р. Р. Толкіна та слугують виявленню індивідуально-авторських асоціацій, а також реконструкції **образно-асоціативного шару** ХК ПРОРОЦТВО. У такий спосіб, наприклад, у реченні *They began to feel that all this country was unreal, and that they were stumbling through an ominous dream that led to no awakening* (FR, p. 132) *пророцтво* через вербалізатори *ominous dream* експлікується одразу двома концептуальними метафорами:

PROPHECY IS A DREAM 'ПРОРОЦТВО – ЦЕ МАРЕННЯ / ВИДИННЯ / СНОВИДИННЯ' та PROPHECY IS AN OMEN 'ПРОРОЦТВО – ЦЕ ЗНАК' (ознака, прикмета). Наступний приклад ілюструє містичну реалізацію пророцтва: *From the ashes a fire shall be woken, A light from the shadows shall spring; Renewed shall be blade that was broken: The crownless again shall be king* (FR, p. 261), що слугує реконструкції концептуальної метафори PROPHECY IS A MYSTICISM 'ПРОРОЦТВО – ЦЕ МІСТИКА'.

Сукупність асоціацій утворює образно-асоціативний шар ХК ПРОРОЦТВО, складники якого реалізуються у спектрах мети та джерела. У результаті дослідження угруповань концептів-корелятивів спектра мети аналізованого концепту-референту ПРОРОЦТВО у складі концептуальних метафор, що формують образно-асоціативний шар, виявлено три концептуальні сфери джерела: абстрактне явище, предмет і діяльність. Виокремлені та згруповані концептуальні метафоричні схеми представляють образно-асоціативний шар ХК ПРОРОЦТВО (рис. 2).

Отже, з огляду на проаналізовані концептуальні метафори можна стверджувати, що у художньому світі Дж. Р. Р. Толкіна *пророцтво* отримує індивідуально-авторську інтерпретацію та представляється як предмет: знак, тінь; як абстрактне явище: таємниця, доля / фатум, загадка, знак, уміння, надія, дар, умова, виклик, містика; як діяльність: передчуття, астрологія, віра, сповіщення.

Рис. 2. набір концептуальних метафоричних схем образно-асоціативного шару художнього концепту ПРОРОЦТВО у творах Дж. Р. Р. Толкіна

Інформація, структурована у змістовому та в образно-асоціативному шарах, лежить на поверхні, оскільки безпосередньо виражена значеннями слів, що є вербалізаторами концептів-корелятивів. Більш глибокі змісли, закодовані у ХК ПРОРОЦТВО, розкриваємо шляхом семантико-асоціативного осмислення конститuentів концептуальних метафор, які представляють перцептивну сторону аналізованого художнього концепту. У результаті компонентного аналізу семантичної структури слів, що слугують для позначення концепту-корелята, виокремлено атрибути-семи, осмислення яких уможливує появу у структурі художнього концепту смислових атрибутів – тих глибоких зміслів і рис, які якнайвлучніше відбивають суть ХК ПРОРОЦТВО. Наприклад, на основі речення <...> *for I had a foreboding of some danger, still hidden from me but drawing near.* (FR, p. 269) реконструйовано концептуальну метафору ПРОРОЦТВО – ЦЕ ТАЄМНИЦЯ / СЕКРЕТ 'PROPHECY IS A SECRET', у якій міститься концепт-корелят SECRET, шляхом компонентного аналізу семантичної структури якого виявляємо смислові атрибути ХК ПРОРОЦТВО. Так, відповідно до:

- Longman Dictionary of Contemporary English "secret" це: "1. something that is kept hidden or that is known about by only a few people; 2. in a private way or place that other people do not know about; 3. a particular way of achieving a good result, that is the best or only way; 4. make no secret of something: to make your opinions about something clear; 5. the secrets of life / nature / the universe etc: the things no one yet knows about nature etc" [6]. На базі компонентів значення встановлено такі смислові атрибути концепту-корелята: від "something that is kept hidden or that is known about by only a few people" – *прихованість, маловідомість*; від "in a private way or place that other people do not know about" – *приватність, невідомість*; від "a particular way of achieving a good result, that is the best or only way" – *особливість, винятковість*; від "make no secret of something: to make your opinions about something clear" – *відкритість, ясність*; від "the secrets of life / nature / the universe etc: the things no one yet knows about nature etc." – *тимчасовість, невідомість, істинність*.

- Oxford Advanced Learner's Dictionary "secret" це: "1. something that is known about by only a few people and not told to others; 2. (usually the secret) the best or only way to achieve something; the

way a particular person achieves something; 3. a thing that is not yet fully understood or that is difficult to understand" [7, с. 1154]. На основі зазначених компонентів значення вилучено такі смислові атрибути концепту-корелята: від "something that is known about by only a few people and not told to others" – обмеженість, нерозголошеність; від "(usually the secret) the best or only way to achieve something; the way a particular person achieves something" – винятковість, особливість; від "a thing that is not yet fully understood or that is difficult to understand" – незрозумілість.

Таким чином, через концептуальну метафору ПРОРОЦТВО – ЦЕ ТАЄМНИЦЯ / СЕКРЕТ ХК ПРОРОЦТВО інтерпретується через такі смислові атрибути, як: прихованість, маловідомість; приватність, невідомість; тимчасовість, істинність, обмеженість, нерозголошеність; особливість, незрозумілість, винятковість; відкритість, ясність.

На основі речення *The words were not the doom of Minas Tirith... ...for it (the Sword of Elendil) was spoken of old among us that it should be made again when the Ring, Isildur's Babe, was found.* (FR, p. 260) реконструйовано концептуальну метафору ПРОРОЦТВО – ЦЕ ДОЛЯ 'PROPHECY IS A FATE'. Корелятом ХК ПРОРОЦТВО у даній концептуальній метафорі є концепт FATE. На основі наступних тлумачень лексеми "fate", яка слугує вербалізатором концепта-корелята FATE, – "1. the things that will happen to someone, especially unpleasant events; 2. a power that is believed to control what happens in people's lives; 3. a fate worse than death: something terrible that might happen to you – often used humorously." [6] та "1. the things, especially bad things, that will happen or have happened to somebody / something; 2. the power that is believed to control everything that happens and that cannot be stopped or changed." [7, с. 461] – шляхом компонентного аналізу виокремлено наступні смислові атрибути ХК ПРОРОЦТВО: невідворотність, негативність, фатальність, контрольованість, залежність, незмінність, перспективність. Аналогічним чином реконструйовані наступні концептуальні метафори та смислові атрибути ХК ПРОРОЦТВО (табл. 1):

Таблиця 1

Смислові атрибути ХК ПРОРОЦТВО у творах Дж. Р. Р. Толкіна

Концептуальна метафора	Смислові атрибути
ПРОРОЦТВО – ЦЕ АСТРОЛОГИЯ	пізнавальність, зумовленість, рухомість, впливовість, залежність, передбачуваність, значущість, допустовість, суб'єктивність
ПРОРОЦТВО – ЦЕ ВИКЛИК	примусовість, невідворотність, зумовленість, рішучість
ПРОРОЦТВО – ЦЕ ВІРА	чуттєвість, допустовість, впевненість, вагання, суб'єктивність, релігійність
ПРОРОЦТВО – ЦЕ ДАР	предметність, окаянітність, легкість, вдячність, природність, талановитість, призначеність, доступність
ПРОРОЦТВО – ЦЕ ДОЛЯ	негативність, фатальність, залежність, незмінність, невідворотність, контрольованість, перспективність
ПРОРОЦТВО – ЦЕ ЗАГАДКА	незрозумілість, неочікуваність, дивність, подієвість
ПРОРОЦТВО – ЦЕ ЗНАК	фактичність, допустовість, обізнаність, поінформованість, символічність, значущість
ПРОРОЦТВО – ЦЕ МІСТИКА	допустовість, чуттєвість, вірування, пізнавальність, зумовленість, правдоподібність, ірраціональність
ПРОРОЦТВО – ЦЕ НАДІЯ	вірування, перспективність, бажаність, сподіваність, очікуваність, досяжність
ПРОРОЦТВО – ЦЕ ПЕРЕДЧУТТЯ	сприйняття, чуттєвість, ментальність, розуміння, передбачуваність, суб'єктивність,
ПРОРОЦТВО – ЦЕ СПОВІЩЕННЯ	інформативність, значущість, опосередкованість, сприйняття
ПРОРОЦТВО – ЦЕ ТАЄМНИЦЯ	прихованість, маловідомість; приватність; істинність, тимчасовість, невідомість, обмеженість, особливість, нерозголошеність; незрозумілість, винятковість; відкритість, ясність
ПРОРОЦТВО – ЦЕ ТІНЬ	пустопорожність; незначущість; неясність; невловимість; зумовленість; обмеженість
ПРОРОЦТВО – ЦЕ УМІННЯ	спроможність, здатність, досвідченість, обізнаність
ПРОРОЦТВО – ЦЕ УМОВА	зумовленість, ситуативність, впливовість, залежність

Ієрархічне ранжування отриманих смислових атрибутів за критерієм частотності сприяє виявленню домінуючих концептуальних атрибутів смислового шару ХК ПРОРОЦТВО, а саме:

зумовленість (5); допустовість (4); залежність, суб'єктивність, чуттєвість (3); вірування, впливовість, значущість, обізнаність, невідворотність, обмеженість, незрозумілість, пізнавальність, передбачуваність, перспективність та сприйняття (2). Частотність решти смислових атрибутів, серед яких бажаність, вагання, вдячність, винятковість, дивність, впевненість, доступність, досяжність, легкість, досвідченість, здатність, неясність, істинність, незмінність, маловідомість та ін., складає 1.

Таким чином, виявлені смислові атрибути, отримані шляхом семантико-асоціативного осмислення концептуальних метафор і компонентного аналізу словникового значення вербальних репрезентантів концептів-корелятів у складі зазначених концептуальних метафор, уможливили моделювання **смислового шару** ХК ПРОРОЦТВО у вигляді асоціативно-смислового поля (рис. 3) з ядерною та периферійною зонами. Епіцентр смислового шару – смислова домінанта зумовленість, яка є найчастотнішою та якнайвлучніше представляє зміст *пророцтва* у творах Дж. Р. Р. Толкіна. Серед топових смислових атрибутів *пророцтва* є: *допустовість, залежність, суб'єктивність і чуттєвість*.

Рис. 3. Асоціативно-смислове поле смислового шару художнього концепту ПРОРОЦТВО у творах Дж. Р. Р. Толкіна

Таким чином, ХК ПРОРОЦТВО – це багатовимірне ментальне утворення, архітектоніка якого являє собою ієрархічну систему мікросистем, кожна з яких має складну будову. Структурні закономірності ХК ПРОРОЦТВО проаналізовано у вертикальному і горизонтальному вимірах. Ієрархічні шари концепту – змістовий, образно-асоціативний та смисловий – виокремлено з огляду на мовне втілення, когнітивну та перцептивну складові, які структуровані в концепті. Архітектоніка кожного шару особлива та своєрідна: взаєморозміщення та взаємозв'язок складових змістового шару подано у вигляді фрейму, образно-асоціативний шар віддзеркалено у наборі концептуальних метафоричних схем, смисловий шар представлено польовою структурою.

У результаті моделювання фрейму змістового шару ХК ПРОРОЦТВО виявлено базові знання про пророцтво, актуалізовані у творах Дж. Р. Р. Толкіна.

Образно-асоціативний шар ХК ПРОРОЦТВО сформовано концептуальними тропами – метафоричними схемами, що структурують індивідуально-авторські асоціації і передають інформацію не денотативного, а конотативного, асоціативного типу. Конструювання концептуальних метафоричних схем проведено шляхом аналізу семантики мовних одиниць, які позначають концепт-корелят і репрезентують той чи інший його складник / складники у своїй семантичній структурі. У результаті зазначеного аналізу виявлено, що пророцтво асоціюється зі *знаком, тінню; таємницею, долею / фатумом, загадкою, умінням, надією, даром, умовою, викликом, містикою; передчуттям, астрологією, сповіщенням, вірою*.

Домінуючі смислові атрибути, що утворюють смисловий шар ХК ПРОРОЦТВО, представляють: *зумовленість, допустовість, залежність, суб'єктивність і чуттєвість*. Саме домінуючі смислові атрибути розкривають глибинні смисли аналізованого концепту, демонструють прихований потенціал *пророцтва* відповідно до Дж. Р. Р. Толкінового світобачення.

Отже, системна взаємодія усіх шарів ХК ПРОРОЦТВО формує інформаційну структуру даної одиниці свідомості, що відображає як універсально-людський досвід, так і індивідуально-авторську інтерпретацію *пророцтва*. Таким чином, розкриття лінгвоконцептуального змісту *пророцтва* у творах Дж. Р. Р. Толкіна уможливило реконструкцію ХК ПРОРОЦТВО –

індивідуально-авторського концептуального конструкту, який відображає сприйняття письменника, його суб'єктивізм розуміння та відображення *пророцтва*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Под ред. В. П. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Ніконова В. Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / В. Г. Ніконова. – К., 2008. – 558 с.
3. Тарасова И. А. Фреймовый анализ в исследовании идиостилей / И. А. Тарасова // Филологические науки. – 2004. – №4. – С. 42–49.
4. Черхава О. О. Типологія профетичних мовленнєвих жанрів / О. О. Черхава // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – Випуск 16. – 278 с.
5. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago; L.: The Un-ty of Chicago Press, 1980. – 242 p.
6. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ldoceonline.com/>
7. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A.S. Hornby ; edited by Sally Wehmeier ; phonetics editor Michael Ashby. – Sixth Edition. – Oxford, [U.K.] : Oxford University Press, 2000. – xii + 1539 p.
S – Tolkien J.R.R. Silmarillion. – London: Harper Collins Publishers, 2008. – 443 p.
H – Tolkien J.R.R. The Hobbit. – London: Harper Collins Publishers, 2006. – 390 p.
FR – Tolkien J. R. R. The Fellowship of the Ring. – Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. – 424 p.
TT – Tolkien J. R. R. The Two Towers. – Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. – 352 p.
RK – Tolkien J. R. R. The Return of the King. – Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. – 440 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Четова – кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов Національного університету "Львівська політехніка".

Наукові інтереси: концептологія художнього дискурсу.

УДК 811.161.2

ЕЛЕМЕНТИ КАРТИНИ СВІТУ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Світлана ШУЛЯК (Умань, Україна)

У статті розглянуто елементи картини світу на прикладі текстів українських замовлянь. Проаналізовано вчення про розвиток замовлянь та визначено основні образи, що функціонують у досліджуваних текстах і мають конкретне практичне використання.

Ключові слова: картина світу, українські замовляння, текст, образ, магічна функція, практичне призначення.

The article analyses the elements of the picture of the world based on the texts of Ukrainian spells. It describes the science about the development of spells and defines the main images functioning in the texts and having a certain practical usage.

Keywords: the picture of the world, Ukrainian spells, text, image, magic function, practical usage.

Дослідженню картини світу велику увагу приділяють К.Ю. Голобородько, В.В. Жайворонок, Е.С. Кубрякова, Л.А. Лисиченко, О.О.Селіванова, Ж.П. Соколовська, Н.М.Сологуб, Т.В. Цив'ян, С.В. Форманова, І.Б. Штерн та інші мовознавці. Словосполучення «картина світу» довгий час уживалося як образне висловлення. Проте згодом отримало значення «сукупності уявлень людини про навколишню об'єктивну дійсність» («модель», «концепт», «схеми» та ін.) [11: 7].

Т.В. Цив'ян, користуючись терміном «модель світу», визначає його як «спрощене відображення всієї суми уявлень про світ у даній традиції, узятих у їх системному та операційному аспекті» [14: 5].

У межах картини світу (наївної та наукової) як «багатогранного ментального феномена, що пов'язує мову з мисленням, з навколишнім світом, з культурно-етнічними реаліями та змістом найскладніших абстрактних понять і категорій, які функціонують у мові» [15: 157] розрізняють мовну та концептуальну моделі, що перебувають у відношеннях накладання та взаємоперетворення [10: 84].

Поняття «картини світу» трактується по-різному в певних галузях науки, звідси і терміни «художня картина світу», «філософська», «релігійна» тощо. Якщо ж брати до уваги, що «картина світу» є однією з форм людського знання, то вона співвідноситься з такими формами знання, як «світогляд», «філософська форма знання», «наукова теорія», «наукова картина світу» [13: 101].

Найбільш універсальною є концептуальна картина світу, пов'язана з сукупністю знань про світ. Концептуальна картина світу є основою мовної картини, і зміни в ній обов'язково призводять до змін у картині світу мовній. Мовна картина світу – засіб експлікації цих знань [7:

129]. Н.М. Сологуб у праці «Мовний портрет Яра Славутича» зазначає: «Поняття картини світу – фундаментальне поняття, що відображає взаємостосунки людини та її оточення» [12: 10]. В.В. Жайворонок вказує, що «картина світу – це те, що йде передусім від людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності. Всесвіт як всеохопний світ є для людини всеосяжним предметом пізнання. Разом з тим світ – це й сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невіддільну від мови як способу організації інформації про сам світ, а ширше – всесвіт» [4: 51].

Мета нашої розвідки – дослідити картину світу в текстах українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: проаналізувати вчення про розвиток замовлянь; визначити основні образи, що функціонують у досліджуваних текстах.

У житті прадавньої людини на нашій землі, Україні, усне, мовлене, проказане чи проспіване Слово відіграло першопочаткову роль у становленні її як розумної істоти; мається на увазі те природне життя в найбільш виразні, орійсько-трипільські часи, щонайменше п'ять тисяч років тому [2: 4]. Ім'я уявляється невід'ємним елементом людини чи предмета і, відповідно до уявлень наших предків, надає можливість впливати на свого носія. У замовляннях, зазвичай у формулах привітання, людськими іменами наділені представники земних стихій: *Добрідень, кринице-вдовице! / Земля Тетяна, вода Уліяна! / Ти очищаєш каміння, креміння, / Луги, береги. / Я буду на поміч води набирати, / Своє тіло обмивати / Від ворогів, від напасті, від хвороб* [2: 14]; небесні світила: *Місяцю Владимиру, ти високо літаєш, ти все бачиш, ти все чуєш, як невільники й невольниці плачуть за батьком та за матір'ю, за дітками маленькими; як корова за телям, як лошниця за лошам, як ослиця за осям, як море за морем...*[5: 11]; ім'я має також берег: – *Добрідень, Іван Берег, наповняєш землю травою, береги водою, а рибу лускою. Наповни мою (масть) корову Божою росою* [1: 245]; *Добрідень тобі, береже Оліяне, / Вода Татіяне!* [2: 249]; камінь: *Добрий вечір, кринице, красна дівце! / Водо – дочко Уляно! / Земле – мати Тетяно! / Камне – брате Петре! / Поздоровляю вас із понеділком! / Цриймайте хліб-сіль, / Дайте нам водиці на добро...*[2: 302]; бджоли: *Дендобре, матко Фірко, дендобре, матко Ягінко, дендобре, матко Ябрунько, – уставайте раненько, будіть діток раненько. Ідіть, діточки, в поле да збирайте цвіт щиренько* [2: 276].

Хворобу теж часто іменують, а *враз* має аж десять імен, напр.: *Вразе-Іване, вразе-Степане, вразе-Денисе, вразе-Дем'яне, вразе-Романе, вразе-Голяне, Вразе-Танасе, вразе-Тарасе* [2: 101-102]; *Вразе-Власе, вразе-Опанасе!* [2: 104]. Трапляються замовляння, в яких не тільки хвороба постає в образі тваринного світу, як-от: – *Бишихо синя, бишихо зелена, я тебе змовляю, і не сама я змовляю, а на це господа призиваю. Я тебе з ніг, з голови, з сімдесяти жилей – пожилей, я тобі залізом кохті повтинаю і на синє море зсилаю...*[2: 166], а й людина: *У мене очі соколині, а брови соболині, а у тебе добра ласка на мене, народженну, хрещену і молитвяну рабу Божу Марію* [5: 12].

Із обрядами обцинними, родинними, індивідуальними, громадськими, серед поля, лісу, біля води чи в хаті пов'язаний і обрядовий тип замовлянь, що має для нашого народу генетичний характер [2: 4]. У збірниках замовлянь такі тексти зустрічаються рідко, наприклад у наговорі від соняшниці (коли болить живіт): *Ставиться миска на животі у хворого і наливається води у миску, і кладеться клочек із того заткала, котрим закривають хатній прохід труби комина. І запалюють клочек. Накривають миску горшком, потім кладуть по всіх чотирьох боках миски веретено, котрим селяни прядуть вал – така пряжа, столова ложка, ніж і пшона з півфунта. – Я вас, соняшниці, заварюю, я вас виговорюю, я вас викликаю на веретено і на ніж, на ложку і куліш...*[2: 115]. Поступово замовляння втратило тісний зв'язок з обрядом, поширилася дія його застосування.

Порівняння, асоціація, прикмета і чара – такі ті основні елементи, з яких психологічна школа будувала своє вчення про замовляння, характеристику їх сутності і визначення процесу їх розвитку [9: 83-84]. Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає чари як: 1. За старовинними народними уявленнями, магичні засоби, за допомогою яких чаклуни, знахарі здатні вплинути на людину і природу (зілля, напій з нього, різні речі і т. ін.). // Магічні дії; чаклунство [1: 1264]. Щоб замовити кровотечу, використовують такі магичні дії та слова: *Головна для цього «зброя» – ніж. Баба бере його в руку й торкає рану, промовляючи: – Стоїть біла гора, на білій горі біла церква, в церкві білий пристіл, й білі попи, і білі дяки білі книжки читають і (Максимові) кров замовляють. Проказують 9 раз, тричі плюють, примовляючи: «Згинь, згинь, пропади, де взялося – туди йди»* [2: 86].

Історично-порівняльна школа центр тяжіння перенесла на зміст замовляння і думці про випадковість змісту протиставила твердження про текстову чіткість і завершеність словесних форм замовляння [9: 86]. Зустрічаємо замовляння, в яких сказане підкорено паралелістичній схемі порівняння «як – так»: *Гора з горою, камінь з травою, риба з водою! Як камінь закаменів, так щоб крикливці занімили!* [5: 22]; *Місяцю-князю! Вас три у світі: один на небі, другий на землі. а третій в морі, камінь білий. Як вони всі не можуть докупи зійтися, так не можуть у мене, раба Божого Івана, зуби боліти! Нехай тобі золота корона, а мені щастя й здоров'я!* [5: 45].

Замовляння виголошуються лише з конкретною метою, у чітко визначених ситуаціях з дотриманням ряду умов, що стосуються місця, часу виголошення тексту, виконуваних дій тощо [8: 56]. У замовляннях на зупинку крові вихідна формула-тема «зав'язування крові» призводить до створення образу «прядучої богородиці», яка зав'язує ниткою кров [9: 105]. А ось у замовлянні на кшталт: *Отче наш... Сиділа пресвятая Богородиця на синім морі, на білім камені. Шила, вишивала, ниточка урвалася, (ім'я) новорожденій, молитвеній кров унялась* [2: 83] Богородиця постає в образі вишивальниці, а у тексті: *Їхав Іл'я на коні, тяг ноги по землі, ноги підняв, кров уняв. Ішла Пречиста одна з Києва, друга з Чернигова, третя з Нижина. Несли срібну голочку, шовкову ниточку, рану зашивали, кров замовляти: «Кров з буйної голови, з рум'яного лиця, з ретивого серця, з живота, з костей, з мозгов, з чорних кіс, з карих очей!»* [2: 85] прослідковуємо допомогу трьох Пречистих, що передбачає збільшення користі для людини в три рази.

Відповідно до уявлення про любов, як про вогонь, центральним образом любовних замовлянь є полум'я, дрова, що горять і т. д. [9: 106-107], наприклад: *Ви, зорі-зоряниці, вас на небі три сестриці: одна нудна, друга привітна, а третя печальна. Беріть голки і шпильки, горове каміння, бийте його і печіть, паліть і нудіть...* [5: 12]. Образ палаючого вогню і порівняння з вогнем складають ядро любовних замовлянь [9: 107].

Крім «присушливих» епітетів і порівнянь, для любовних замовлянь типові також такі образи, як, наприклад, «риби без води», «дитя без матері» і т. д. – замовні формули, що утверджують неможливість для однієї людини жити без іншої [9: 107]. Також зустрічаються й інші образи, як-от: *Місяцю Володько, все бачив, бачителю, і чуєш, як несамоволно плачуть люди, на яких найшли нещасливі години, і плачуть, та ще й дуже, помилуй, Боже. І плачуть, ото як брат в неволі за сестрою, як всяка птвичка за парою, як море за човником маленьким, щоб його потонути, кругом водою обгорнути. Дай же, Боже, щоб за мною, (Устею), красунею, (Василь) так плакав, аж поки не полюбив, а тоді жалів, других не любив* [5: 80-81].

Отже, українським замовлянням притаманна магічна функція та практичне призначення. Їм'я уявляється невід'ємною частиною людини чи предмета і надає можливість впливати на свого носія. Для різних типів замовлянь характерні тільки їм притаманні образи, як-от: риби без води, дитя без матері тощо. Елементами світогляду українців є віра в існування надприродних істот, незвичайні властивості предметів, явищ, об'єктів, що й знаходить своє відображення у текстах замовлянь, які слід розглядати як матеріальне втілення картини світу наших предків.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів і словосполучень / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
2. Ви, зорі-зоряниці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / Упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук; Передм. М.Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
3. Голобородько К.Ю. Лінгвістичний статус концепту // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2002. – №32. – С. 27–29.
4. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь. – 2002. – №32. – С. 51–53.
5. Замовляння / упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренко. – К. : Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с. (Серія «Народна творчість». – Кн. 9).
6. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под ред. Е.С.Кубряковой. – М., 1996. – 176 с.
7. Лисиченко Л. А. Мовна картина світу та її рівні. – Харків, 2000. – 187 с.
8. Остроушко О. А. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь : дис ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський національний університет / Оксана Андріївна Остроушко. – Дніпропетровськ, 2002. – 201 с.
9. Петров В.П. Заговори / В.П. Петров // Из истории русской советской фольклористики. – Л. : Наука, 1981. – С. 77 – 142.
10. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 146 с.
11. Соколовская Ж.П. «Картина мира», Системность, Моделирование и лексическая семантика. – Кн.4. – Ялта, 1999. – 176 с.
12. Сологуб Н.М. Мовний портрет Яра Славутича. – К.: Дніпро; Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1999.

– 152 с.

13. Форманова С.В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського: Дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 1999. – 178 с.

14. Цивьян Т. Лингвистические основы балканской модели мира. – М.: Наука, 1990. – 207 с.

15. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. – К.: АтрЕк, 1998. – 158 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Шуляк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: стилістика, семантика, мова українського фольклору.

УДК: 811.111:81'374:82.09

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНТУРУ КОНЦЕПТУ «CROWN»

Ольга АКІНЬШИНА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядаються проблеми визначення когнітивних рис концепту «crown». Дослідження виконано на матеріалі англійської художньої літератури та інтернет-видань, тлумачних словників англійської мови. Визначені когнітивні ознаки концепту «crown».

Ключові слова: *концепт, субконцепт, когнітивні риси, корона, тіара, діадема, структура концепту*

The article deals with the problem of defining «crown» concept cognitive features. The research was conducted on the material of English art fiction literature and online dictionaries of the English language. Cognitive features of the «crown» concept have been stated.

Keywords: *concept, subconcept, cognitive features, crown, tiara, diadem, structure of the concept*

Об'єкт дослідження даної статті концептосфера англосмовної картини світу. Мета – виявити когнітивні ознаки концепту «crown». Проблема дослідження полягає у тому, що концепт абстрактна одиниця, яка відображає зміст отриманих знань, досвіду, результатів всієї діяльності людини, що значно ускладнює процес її пізнання.

Матеріалом дослідження служать лексикографічні джерела (онлайн-словники).

Лексична одиниця «crown» в англійській мові є багатозначною. Тлумачні словники зазвичай дають декілько визначень з різних сфер діяльності, але першим визначенням виступає саме корона, як ювелірна прикраса королів. Згідно з онлайн словником Merriam Webster лексична одиниця «crown» має такі значення:

- 1) *a decorative object that is shaped like a circle and worn on the head of a king or queen for special ceremonies;*
- 2) *a similar object worn by someone who is not an actual king or queen;*
- 3) *a ring of leaves or flowers worn on the head of someone who has won a game, contest, or award;*
- 4) *a reward of victory or mark of honor; especially : the title representing the championship in a sport;*
- 5) *a royal or imperial headdress or cap of sovereignty : diadem;*
- 6) *the highest part;*
- 7) *a wreath, band, or circular ornament for the head;*
- 8) *something resembling a wreath or crown;*
- 9) *often capitalized (1) : imperial or regal power : sovereignty (2) : the government under a constitutional monarchy;*
- 10) *something that imparts splendor, honor, or finish : culmination;*
- 11) *any of several old gold coins with a crown as part of the device;*
- 12) *the region of a seed plant at which stem and root merge [5].*

Словник Collins dictionary дає наступні тлумачення одиниці «crown»:

- 1) *an ornamental headdress denoting sovereignty, usually made of gold embedded with precious stones;*
- 2) *a wreath or garland for the head, awarded as a sign of victory, success, honour, etc.;*
- 3) *(sometimes capital) monarchy or kingship;*
- 4) *an award, distinction, or title, given as an honour to reward merit, victory, etc.;*
- 5) *anything resembling or symbolizing a crown, such as a sergeant major's badge or a heraldic bearing;*
- 6) *(history) a coin worth 25 pence (five shillings);*

- 7) *any of several continental coins, such as the krona or krone, with a name meaning crown;*
- 8) *the top or summit of something, esp of a rounded object → crown of a hill, crown of the head;*
- 9) *the centre part of a road, esp when it is cambered;*
- 10) *(botany) the leaves and upper branches of a tree;*
- 11) *(zoology) the cup and arms of a crinoid, as distinct from the stem*
- 12) *the crest of a bird;*
- 13) *the outstanding quality, achievement, state, etc.;*
- 14) *the part of an anchor where the arms are joined to the shank;*
- 15) *the highest part of an arch or vault;*
- 16) *a standard size of printing paper, 15 by 20 inches [2].*

Згідно з наступним джерелом Oxforddictionaries, слово «crown» має наступні значення:

- 1) *a circular ornamental headdress worn by a monarch as a symbol of authority, usually made of or decorated with precious metals and jewels;*
- 2) *an ornament, emblem, or badge shaped like a crown;*
- 3) *a wreath of leaves or flowers, especially that worn as an emblem of victory in ancient Greece or Rome;*
- 4) *an award or distinction gained by a victory or achievement, especially in sport;*
- 5) *the top or highest part of something;*
- 6) *the part of a tooth projecting from the gum;*
- 7) *a British coin with a face value of five shillings or 25 pence, now minted only for commemorative purposes [7].*

Лексикографи наступного словника Dictionary Cambridge виділяють наступні значенні:

- 1) *a circular decoration for the head, usually made of gold and jewels (= precious stones), and worn by a king or queen at official ceremonies;*
- 2) *the act of winning a sports competition;*
- 3) *the top part of a head, hat, or hill;*
- 4) *an artificial piece used to cover a damaged tooth;*
- 5) *a British coin that is no longer used [1].*

Словник Macmillan dictionary дає наступні тлумачення одиниці «crown»:

- 1) *a circular decoration that a king or queen wears on their head as a symbol of power, often decorated with jewels;*
- 2) *the crown or the Crown FORMAL the king or queen;*
- 3) *a title that you get when you win an important sports competition;*
- 4) *the top part of your head;*
- 5) *a cover for a tooth that has broken or decayed badly;*
- 6) *the round top part of a hill;*
- 7) *the wide circular top part of some types of tree;*
- 8) *a unit of money used in some European countries [4].*

Згідно зі словником Longman, одиниця «crown» позначає наступне:

- 1) *a) a circle made of gold and decorated with jewels, worn by kings and queens on their heads; b) a circle, sometimes made of things such as leaves or flowers, worn by someone who has won a special honour;*
- 2) *a) the position of being king or queen. b) the government of a country ;*
- 3) *an artificial top for a damaged tooth;*
- 4) *the top part of a hat or someone's head [3].*

Етимологічні дані при аналізі концепту не можуть бути неважливими. Етимологія допомагає нам зрозуміти, коли, як, звідки прийшло в мову те чи інше слово, якими були спочатку його лексичне значення і морфологічні ознаки, що змінилося в цих категоріях в процесі вживання слова в мові. Згідно з етимологічним словником, «crown»: *early 12c., «royal crown», from Anglo-French coroune, Old French corone (13c., Modern French couronne), from Latin corona «crown», originally «wreath, garland», related to Greek korone anything curved, kind of crown. Old English used corona, directly from Latin [6].*

Проаналізувавши надані значення лексичної одиниці «crown», ми бачимо, що воно полісемічне. Основним та першим значенням у всіх представлених словникових статтях, корона – це головна прикраса, зроблена з коштовних металів (у більшості випадків – золото), прикрашена

коштовним камінням, атрибут королів. Отже, основними концептуальними ознаками є: головна прикраса (100%); монарх(100%); золото (65%); коштовне каміння (20%).

Дані концептуальні ознаки являють собою інформаційне поле концепту «crown», тобто ці ознаки виникають у свідомості людини першими, коли вона зіштовхується з даним концептом.

Оскільки, концепт – це когнітивна одиниця, важливими ознаками при його аналізі – ознаки, які складають чуттєвий образ та інтерпретаційне поле.

1) *The British Empire has advanced to a new conception of autonomy and freedom, to the idea of a system of British nations, each freely ordering its own individual life, but bound together in unity by allegiance to one Crown, and co-operating in all that concerns the common weal. George VI: 1927 Opening, as Duke of York, the first Australian Parliament to assemble in Canberra, 9 May.*

В даному випадку Crown позначає єдину монархію, єдину владу. Розглядаючи дану цитату з точки зору історії Великобританії, корона може виступати також метафорою єдності. Аналізуючи історію Об'єднаного королівства, можна знайти багато етапів, коли країна була на межі розколу. Яскравим прикладом може бути недавній референдум в Шотландії, стосовно її виходу з Великобританії та становленням Шотландії, як окремої, суверенної країни.

2) *The strongest poison ever known Came from Ceasar's laurel crown.*

Лавровий вінок або гілка лавра – з часів античності – символ слави, перемоги чи миру. Його надягали тріумфатори, судна переможців прикрашалися лаврами. В урочистих випадках весь народ вінчався лавровими вінками; жертви при жертвоприношеннях надягали лаврові вінки. Великий правитель Риму – Цезар носив лавровий вінок, як символ своєї безмежної влади. Саме через заздрощі до безмежної влади, він був вбит своїм братом.

3) *I hold an old-fashioned notion that a happy marriage is the crown of a woman's life.*

Crown of life можна розглядати, як найвища винагорода.

3) *As a king can wear a crown, a crown can also weary a king.*

Ah, Princess, Dallben said, with a furrowed smile, a crown is more discomfort than adornment. If you have learned that, you have already learned much.

Корона – це завжди обов'язки перед народом, перед Богом, оскільки монарх – це намісник Бога на землі. У деяких країнах, наприклад у Великобританії, монарх – не лише правитель, але і голова церкви. Схожа система прийнята (або була прийнята) у багатьох протестантських монархіях Європи. В теократичних державах, навпаки, глава церкви є главою держави (наприклад, в Женеві часів Жана Кальвіна).

Аналіз фразеологізмів дає можливість сконструювати інтерпретаційне поле.

1) *Uneasy lies the head that wears a crown. - Prov. A person who has a lot of power and prestige also has a lot of responsibilities, and therefore worries more than other people.*

Корона – це не тільки пишні прийоми, королівські палати та безкраї багатства, але це й велика відповідальність. Король – не проста людина, він в першу чергу служитель народу. На його плечах лежить велика відповідальність. Первинне символічне значення корони – зв'язок з головою і становище щодо тіла людини в цілому. Корона височить над своїм носієм і, одночасно, прославляє його над оточуючими, втілюючи саму ідею панування (переваги). При цьому корона виступає знаком вищих, надлюдських сил і повноважень, посланих правителю.

2) *The jewel in the crown.* Найкраща, найцінніша річ серед декількох.

3) *Crown of thorns.* Терновий вінець – рослинний вінок з колючками, який згідно з Євангеліями, покладений на голову Ісуса Христа римськими воїнами під час наруги над Ним. В давні часи тернові вінці – сплетені з гілок терну, усипані гострими шипами – надягали на голови засуджених на смертну кару, злочинців. Це був глузливий, принижуючий жест, на протипагу вінчання переможців лавровими вінками. Цей вираз став синонімом страждання, мучеництва, змирених.

Наше дослідження показало, що ядро концепту «crown» складають такі ознаки: головна прикраса, монарх (*He has retired from the service of the Crown, vail a crown*).

До приядерної зони концепту входять коштовності, влада, суверенітет, верховенство, багатство (*crown prince, The Imperial State Crown includes many precious gems, including 2,868 diamonds, 273 pearls, 17 sapphires, 11 emeralds, and 5 rubies*).

Периферію концепту складають об'єднанність, велич, перемога, страждання, релігія (*crown of life, Crown of thorns*).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Cambridge dictionary [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/crown>
2. Collinsdictionary [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/crown>
3. Ldoceonline [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.ldoceonline.com/dictionary/crown>
4. Macmillandictionary [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/crown>
5. Merriam-Webster dictionary [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/crown>
6. Online etymology dictionary [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.etymonline.com/>
7. Oxforddictionaries [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/crown>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Акіньшина – здобувач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, теорія перекладу.

УДК 811.161.2'373.2

ІМ'Я ЯК ВЕРБАЛЬНИЙ МАНІФЕСТАНТ КУЛЬТУРНО ЗНАЧУЩИХ СЕНСІВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Софія БУТКО (Харків, Україна)

У статті розглянуто генезис та функціональні особливості власних імен, які є найбільш семантично місткими для української народної традиції. З'ясовано, що ім'я в замовних текстах набуває символічного значення і постає як згусток культури, відзначаючись поліномінативністю та генетичною неоднорідністю. Аналізовані власні назви розглянуті у проєкції на широкі культурні контексти, що дозволяє розкрити глибинні механізми їх використання.

Ключові слова: замовляння, власне ім'я, ономастикон, магія імені, міфологічна модель світу, евфемізм, текст.

The article considers the genesis and functional features of the names which are the most semantically meaningful for the Ukrainian folk traditions. It was found that the name, distinguishing feature of which is polinomination and genetic heterogeneity in the texts of charm acquires a symbolic meaning and is a cluster of culture. Analysis of proper names used in various cultural contexts reveals the underlying mechanisms of their use.

Key words: charms, proper name, onomasticon, magic name, a mythological model of the world, euphemism, text.

До надбань української культурної традиції належать тексти народних замовлянь, що, незважаючи на обмеженість жанрового простору, демонструють строкатість і багатство імен, а також ономастичну поліфонію, тобто широке охоплення сфер дійсності, які потрапляли до кола номінації в міфологічній моделі світу. Тому в магічних текстах зустрічаємо оніми на позначення **природних явищ і об'єктів** (земля Тетяна, вода Уляна, озонь Лаврич, зоря Марія, берег Іван, ріка Ордана, Сіянські гори, колодязь Іван тощо), **представників тваринного й рослинного світів** (півень Матвій, горобейко Матвейко, змія Марія, бджола Фаринка, дуб Якуб та ін.), **хвороб і демонологічних істот** (лихоманки Гнетія, Трясія, Бех, Бешиха, Смерть, Середа, П'ятниця та ін.), **представників вищого сакрального** (Ісус, Божа Мати, Святий Миколай та ін.) **і людського** (чоловік Никін, хрещена молитвена Марія, хрещений молитвяний Іван та ін.) **світів**. У той же час необхідно враховувати, що, на відміну від власних назв, які функціонують у мові в цілому, ім'я в мові культури не просто семантизується, а в багатьох випадках набуває символічного значення. Цим зумовлена важливість імені в організації магічних текстів, адже власні назви є носіями сенсів, або смислів, що породжуються дією широких номінативних контекстів і виявляють свою всезагальну культурну й функціональну значущість у різних площинах. Мовлячи інакше, ім'я в такому вимірі постає як згусток культури й інтегроване в систему координат культури і в процесуальному, і в результативному планах. З огляду на це, цілком виправданим є інтерес до таких найбільш знакових для української народної традиції, зокрема замовляльно-заклинальної, імен, як *Марія, Грод, Йордан, Сіонські гори*, адже зі зміною світоглядів і картин світу ці оніми не зникали безслідно, а трансформувалися і формально, і семантично, зберігаючи до сьогодні всі шари (усі можливі) смислів і конотацій. Отже, метою нашої розвідки є з'ясування генетичних і функціональних особливостей названих онімів та їх варіантів, уживаних у текстах українських замовлянь. Зауважимо, що неодноразове звернення до означеної проблеми в науковій літературі

[1; 5; 6; 13; 21 та ін.], висвітлення різних часткових питань створює позірне враження її цілковитої евристичної завершеності. Між тим, це не зовсім відповідає дійсності, особливо якщо аналіз означених лексем здійснювати крізь призму культурних кодів, що відбивають пам'ять жанру замовляння і корелюють із певними міфологічними та релігійними мотивами.

Так, семантично й символічно містким для моделі світу українців є ім'я *Марія* та його варіанти *Марья*, *Маар'яна*, *Маруся*, які в текстах замовлянь стають поліфункційними, адже вживаються на позначення Діви Марії («...*Лшов Яків і Ясин. Зустріли Діву Марію. Питають: «Куди ви ідете?» – «До Ганни (певне ім'я), раби Божої, хрещеної, гризь гризти»*. – «*Ідїть, ідїть, і я йтиму»* [3: 152]), гадуки («...*На мори на окіяни, на гори на Осіяни стоїть дубъ гилчастый, на тому дубу сорокъ сорокивъ гилливъ, на тому гилли змієве гнздо, и Маруся тамъ...*» [9: 150]), зорі («*Зора вечірняя, зора ранняя, Зора полуночная, зора Марія, зора Дариа, зора Марина... Возьміте безсонніци (...) хрещеної, молитвеної, занесіте за крутії гори...*» [12: 136]), води («*Вода Мар'яна, Богом дана, будо до цієї свяченої (непочатої) води примовляти, а вона буде в (назвати ім'я тварини чи масть) поміч давати, дання, чари і рани замовляти»* [8: 104]), землі («*Земля Мар'яна, вода Ул'яна, колодязь Деєм'ян, дайте води от всякої біди»* [3: 270]), а також для називання об'єкта замовляння, тобто того, на кого спрямоване магічне слово («*Трясу, трясу кладкою, кладка водою, а вода купиною, а купина чортами, а чорти козаком (...), щоб його трясли, трясли, та й до мене принесли, до нарожденної, хрещеної і молитв'яної раби Божої дівчини (Марусі)*» [3: 217]). Безумовно, теонім *Діва Марія* належить до християнського дискурсу, а отже, його генезис і функції є прозорими. Образ Богородиці в магічних текстах покликаний посилити дію замовного слова й гарантувати її заступництво та допомогу. Натомість номен *Марія* / *Марья* / *Маруся* на позначення змії демонструє семантичну й генетичну амбівалентність, що може бути пов'язана як із християнською Марією, так і з язичницькою *Марою* / *Мареною*. Більше того, не виключаємо й контамінацію світоглядів у цьому імені. Зв'язок змії з *Марою* / *Мареною* полягає в належності обох істот до нижнього потойбічного світу, властивості завдавати шкоди представникам людського світу. Цікаво, що *Мара* – образ зла, спільний для багатьох культурних традицій. Так, у буддійській міфології це божество, яке персоніфікує зло й усе те, що призводить до смерті живих істот; у нижчій міфології народів Європи це злий дух, утілення нічних кошмарів; у слов'янській традиції *Мара* уособлює злий дух, утілення смерті й мору [11: 109, 110]. Натомість богиня *Марена* відома тільки слов'янській міфології і пов'язана зі смертю, із сезонними ритуалами вмирання й воскресіння природи, а також із ритуалами викликання дощу [11: 111]. І в цьому випадку можливо встановити зв'язок *Марени* і *Марії-змії*, адже життєва активність змії залежить від сезонних змін (навесні – пробудження, восени – засинання), також східні слов'яни та болгари вірили, що, убивши змію, можна прикликати дощ.

Християнську символіку змії *Марії* свого часу проникливо відзначив В. Мансікка: «Християнське мистецтво любить зображувати Марію, яка топче ногами райську змію. У такій ролі знають її церковні молитви й народні замовляння не тільки на католицькому заході, але й у слов'янських племен. Не раз зустрічається в замовляннях розповідь, що Богородиця знайшла змію й прокляла її. Вона ж знає цілюще слово проти опуху, викликаного укусом, зустрічається порада, що успіх замовляння гарантується, якщо воно буде вимовлене в ім'я Марії» [10: 24]. Функціонуючи в магічних текстах проти змії, образ Божої Матері поступово трансформується в образ найстаршої змії *Марії*, яка має владу над іншими зміями, наприклад: «*На морі, на буяні / Лежить камінь, / На камені тесова кровать, / На кровати пухова перина. / Под периной змія Марія лежить. / Змія Марія, сокрушайте / Своїх колдунів, колдуниць, / Гад, гадяниць, / Летучих, повзучих, / Яких я не знаю, / Яких забуваю, / Сокрушайте їх*» [4: 45]. Фактично бачимо тут не просто нову номінацію, а контамінацію образів Богородиці, яка має владу над зміями, та найстаршої зміїної цариці, а ім'я в цьому випадку посилює оберегову дію замовляння.

Цікавою є контамінована назва змії *Скорпня Марья*, ужита в замовлянні від укусу гадина: «*За моремъ гора, а на той гори дубъ стоить, а въ тимъ дуби бараново руно, а въ тимъ руни лежить змія Скорпня Марья; прошу я, выйди змія Скорпня, погуляй на ишиа, на болота, на очерета... отзови свой лютый гадъ...*» [19: 72]. Прикметним для аналізованого номена є поєднання оберегового імені *Марія* з евфемістичною номінацією змії *Скорпня*, яка, на думку М. Дикарева, етимологічно пов'язана з грецьким *сکورπιος* – “*скорпійон*” (і є своєрідною трансформацією його на народному ґрунті), що, очевидно, вказує на отруйність змії та здатність жалити [5: 225]. Слід зауважити, що ім'я *скорпня* на позначення змії в народній традиції відзначається продуктивністю, а також численними трансформаціями (*Коронія*, *Орнія*, *Шкаралупея*, *Шкарунета*, *Шкарун*).

Що стосується називання води, землі, зорі, а також об'єкта замовляння іменем *Марія* / *Мар'яна* / *Маруся*, то, імовірно, воно є вторинним по відношенню до агіоніма *Марія* й пов'язане з набуттям популярності цього імені в народній традиції. Загалом аналізоване ім'я, розглянуте у проєкції на широкі культурні контексти, демонструє поліномінативність та генетичну неоднорідність, що зумовлено як релігійним культом Богоматері, так і язичницькими сюжетами й мотивами.

Однією із найчастотніших назв у текстах українських замовлянь є гідронім *Йордан* та його трансформовані варіанти, а саме: *Ордана*, *Орданка*, *Ордана-ріка*, *Орданська ріка*, *Водичка-Йорданчикка*, *Ярдань*, які зустрічаються в замовляннях різної тематики: лікувальних (від кровотечі, лихоманки, бешихи, звиху), берегових (від усього лихого, від пристриту, уроків), господарських (від більма, для зупинення крові у тварин) та суспільно-побутових (для вдалого рішення суду), наприклад: «*Ішов Христос до Ордані-ріки, і Ангел ішов, Христос став, і Ангел став, і Ордань-ріка стала; кров правої [або лівої] руки [або що врубаєть] я од току не впиняю, ятрить і кров замовляю...*» [18: 36]. Така поліфункційність названого оніма зумовлена як загальнонародними уявленнями про цілющі й очищувальні властивості води, так і його включеністю в християнській дискурс, адже Йордан – це річка, в якій Ісус Христос у віці 30 років прийняв хрещення від Іоана Хрестителя й поніс своє вчення поміж люди. Пізніше назва річки закріпилася і за назвою свята Водохреща, і за місцем на будь-якій річці, де святять воду під час цього свята. Цікаво, що у християнській традиції Водохреща ще могли називати Богоявленням, адже в цей день відбулося явлення Пресвятої Трійці: «Бог сповістив з неба про Сина, Син прийняв хрещення від святого Предтечі Господнього Іоана, Дух Святий зійшов на Сина у вигляді голуба» [14: 33]. Водночас можемо зауважити, що в багатьох замовних текстах смисл оніма *Йордан* виходить поза межі християнського дискурсу, розширює своє значення й перетворюється на символ. І в такому випадку цей гідронім уже позначає узагальнений образ ідеальної річки, що є одним із необхідних елементів міфологічної світобудови. Більше того, припускаємо, що, будучи «першорікою» в християнстві, Йордан міфологізується, стаючи «першорікою» в міфологічній картині світу. Це цілком логічно вписується в загальні закономірності архаїчної свідомості, яка мету будь-яких ритуалів убачала в поверненні до першотворення, тобто «першомісця» й «першочасу» [2: 59].

Кожне ім'я як носій культурно значущих сенсів, що виявляються в парадигмах усієї культури, різних її дискурсів, виражає певну ідею як усезагальну сутність. Це зумовлює використання символіки певного імені для утворення похідних лексем, що перебирають на себе його ідейно-сміслову значущість. У результаті цих процесів відбувається явище апелятивізації онімів, за якого власне ім'я втрачає свою диференційну ознаку індивідуалізації й набуває властивості узагальнення, генералізації. Одним із найпоказовіших щодо цього імен в українській традиції є онім *Ірод*, що, як відомо за біблійною легендою, є ім'ям іудейського царя, який наказав убити всіх немовлят у Віфлеємі, щоб позбутися новонародженого майбутнього царя – Ісуса Христа [7: 180]. Потрапляючи на народний ґрунт, ім'я, як і самий образ царя Ірода, символізується, набуваючи додаткових конотацій, і вживається на позначення будь-якої злої, небезпечної істоти. Розвиваються нові значення оніма *Ірод* / *Ирод*, який поступово апелятивізується. Так, у «Словарі української мови» Б. Грінченка ім'я зафіксоване у двох фонетичних варіантах *ирод* та *ирід* і має значення «*злодій, чорт*» [17: 194]. Н. Хобзей зауважує, що в деяких гуцульських говірках назва *ирод* має значення «найстарший чорт, володар пекла» [20: 111].

В українській замовній традиції образ Ірода функціонує, як правило, в замовляннях від лихоманки, і не прямо, а опосередковано, адже «дівичі-трясавиці» (як персоніфікований образ хвороби) вважаються дочками царя Ірода, наприклад: «*Ішов Святий Пахнутій путем, і навстрічу йому дванадцять дівичь-красавиць, царя Ірода дочки, і впросив їх Святий Пахнутій: «Що ви за дівичі?» Отвіщали они йому: «Ми царя Ірода дочечки». – «Куди ідете?» – «Ми ідем людей мучить, сушить, знобить, рожжигать...*» [3: 69]. Окрім того, народна традиція розкриває ще одну біблійну легенду щодо походження лихоманок. Ідеться, зокрема, про дочку Ірода Пилипа Соломею, яка своїм танцем з нагоди святкування уродин Ірода Антипи домоглася смерті Іоанна Хрестителя [7: 317]. Її образ утілює одна з дівичь-трясавиць – плясія, або плясовиця: «...є між їми плясовиця, та що одсікла Івану Предтечі голову. Хто його почита, до того вона не причепиться» [18: 88]. Що стосується генезису оніма *Іродові дочки*, уживаного в текстах українських замовлянь, то тут можлива подвійна мотивація. З одного боку, очевидним є зв'язок з

релігійним дискурсом, і в такому разі лихоманки справді мислилися як дочки біблійного царя Ірода Великого. З іншого боку, не виключаємо можливість походження образу та відповідно назви *Іродові дочки* від переосмисленого на народному ґрунті імені *Ірод* у значенні «чорт; нечиста сила». На користь цього говорять засвідчені трансформовані назви лихоманки, що якраз і вказує на переосмислення образу й назви, наприклад: «*Ішов святий Оврам великими дорогами і його син святий Мусій, і вони зустрічають тридев'ять дівок і питають їх: «Що ви за люде?» – «Ми ідолові дочки». – «Куди ви йдете?» – «У село людей мутити, біле тіло ялити, а червону кров пити»...»* [18: 92].

Однією із найважливіших онтологічних категорій будь-якої картини світу, а особливо міфологічної, є категорія простору. У замовляннях простір зазвичай має вигляд концентричних кіл (у морі острів, на острові камінь, на камені дуб, на дубі або під дубом певний персонаж та ін.) і втілює ідею про «світове дерево» як центр Усесвіту, місце перетину різних координат. Щодо вербалізації категорії простору в замовних текстах, то найчастотнішою є назва на позначення гори Сіон, що функціонує в різних трансформованих варіантах: *гора Сіяна, Осіяньські гори, Сеянська гора, Сіонська гора, Висолянська гора* тощо. Прикметно, що тут гора є одним із варіантів «світового дерева». Як зазначає О. Левківська, гора – «це вертикаль, яка з'єднує верх і низ, що визначає подвійність уявлень про гору, з одного боку, як про чистий, з іншого боку, як про демонічний локус» [16: 512]. Таку онтологічну амбівалентність засвідчують тексти аналізованого жанру, де Осіяньська гора – це місце, де можуть перебувати як вищі сакральні персонажі (боги, святі, помічники), так і нижчі потойбічні істоти, зокрема змії і різні хвороби, наприклад: «*На Осіяньській горі, на Тані землі, там ходили три дівиці, Господа нашого ближні сестриці. Одна – пише, друга – читає, а третя кольку замовляє*» [3: 116] і «*На Осіяньській горі, там стояла яблуня, а на тій яблуні золоте гніздо, а в тім гнізді цариця Шевелуха. Ти, царице Шевелухо, і всі твої гади!...Вийміть, викиньте ваші зуби на землю з білого тіла, жовтої кості раба Божого [ім'я]*» [18: 44]. Окрім того, простір цієї гори доступний також і представникам людського світу, зокрема домашній худобі: «*...Гей, регулю, іди на Осіяньську гору, / Пасись, напасайся, / Із земляних жил, із Божих сил, / З осіяньської води, / Назад молоко принеси, / Товстий сир, густу сметану, жовте масло...*» [3: 256], тобто Осіяньська гора в цьому контексті є благодатним і сприятливим місцем для зцілення хвороб, зняття уроків і пристрітів тощо. Походження оніма *Осіяньська гора*, як стверджує Р. Агеева, слід пов'язувати із контамінацією біблійної Сіонської гори та дієслова *сіяти, сяти*, яке часто зустрічається в церковних текстах [1: 135]. Погоджуючись із думкою дослідниці, мусимо зробити уточнення щодо етапів розвитку цього імені. Справді, спершу це ім'я було перенесено з релігійного дискурсу в жанр замовляння, і подальші трансформації його форми виникли під впливом дієслова *сіяти*. Проте пізніше, потрапивши на народний ґрунт, назва *Сіонська гора* втрачає смисловий зв'язок із біблійною горою. При цьому відбувається міфологізація та символізація імені, яке тепер означає будь-яке священне місце або явище, що засвідчує поява таких назв, як *сонце Осіянія, вода Осіяна, земля Осіяна* тощо. Окрім того, онім також зазнає впливу народної етимології, що виявляється у віднайденні нової мотиваційної основи. Прикладом такого переосмислення може слугувати онім *Сеянська гора*, що вживається на позначення місця для випасу корови і мотивується, очевидно, дієсловом *сіяти* в значенні «кидати зерно в землю», що цілком узгоджується з прагматикою тексту, мета якого полягає у збільшенні удою корови. Зрештою, останнім етапом формального й смислового розвитку імені є заміна його співзвучним іменем *Сіямська гора* [15: 9], що походить від назви тайської держави в Індокитаї, яка не має первісної семантики священного, сакрального місця, а отже, смисловий зв'язок оніма і з релігійним, і з міфологічним контекстом повністю втрачається в народній свідомості.

Отже, проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що власне ім'я є одним із головних чинників архітекtonіки жанру замовлянь як на формальному, так і на смисловому рівнях. Тексти замовлянь демонструють ономастичну поліфонію, а також генетичну строкатість та неоднорідність імен. Розглянуті у проекції на широкі культурні контексти, аналізовані власні назви імплікують глибинні механізми їх використання, зумовлені не лише загальнокультурними уявленнями, а й більш тонкими прихованими мотивами та сюжетами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агеева Р. А. Пространственные обозначения в заговоре как типе текста (на восточнославянском материале) / Р. А. Агеева // *Аспекты общей и частной лингвистической теории текста*. – М. : Наука, 1982. – С. 132–159.
2. Ахундов М. Д. Картина мира : от мифа к науке / М. Д. Ахундов // *Природа : естественно-научный журнал / Российская академия наук*. – М. : Наука, 1987. – № 12. – С. 58–70.

3. Ви, зорі-зориці : Українська народна магічна поезія (Замовляння). – К. : Молодь, 1991. – 334 с.
4. Гладкий М. Народні замовляння Ганни Войтенко зі села Велика Рача / М. Гладкий // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження / За ред. С. Павлюка, Р. Омеляшка. – Вип. 3. У межиріччі Ужа і Тетерева, 1996. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. – С. 37–48.
5. Дикарев М. Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору і мітології / М. Дикарев // Збірник фільологічної секції НТШ. – Львів, 1908. – Т. 6. – 258 с.
6. Колесник Н. Язичницька та церковно-християнська система найменувань : взаємовпливи та шляхи контамінації / Н. Колесник // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірка наукових праць). – Випуск 6 : Збірник пам'яті Кирила Галаса / Відп. ред. М. І. Сюсько. – Ужгород, 2002. – С. 109–113.
7. Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів / К. Костів. – Київ : Україна, 1995. – 426с.
8. Лясовський В. Л. Лікування людей і тварин молитовним дійством / За ред. автора. – Житомир : Видавництво «Волинь», 1998. – 128 с.
9. Манжура И. Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. / И. И. Манжура. – Х. : Тип. К. Счасни, 1890. – 194 с.
10. Мансикка В. Н. Представители злого начала в русских заговорах / В. Н. Мансикка // Живая старина. – 1909. – Вип. 4. – С. 3–30.
11. Мифы народов мира : в 2 т. Т.2. К–Я : энциклопедия / Гл. ред. С. А. Токарев. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1988. – 719 с. : ил.
12. Мойсієнко В. Поліські замовляння // Дрєвляни: збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю / Міністерство України у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; Інститут народознавства НАН України. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – Вип. 1. – С. 121–165.
13. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / М. Новикова // Українські замовляння. – К. : Дніпро, 1993. – С. 199–307.
14. Пархоменко Т. П. Календарні звичаї та обряди Рівненщини : Матеріали польових досліджень / Т. П. Пархоменко. – Рівне : видавець Олег Зень, 2008. – 200 с., кольор. іл., ноти.
15. Поліссєзнавство : польові записи та наукові студії [Текст] : зошит / упоряд. Н. Ковальчук ; Рівненський держ. ін-т культури. – Рівне : [б.в.], 1998. – 103 с.
16. Славянские древности : в 5 т. Т.1. А – Г : этнолингвистический словарь / Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, А. В. Гура и др.; Отв. ред. Н. И. Толстой. – М. : Международные отношения, 1995. – 584 с. : ил.
17. Словарь української мови. Т. 2 : З–Н / Зібр. Редакція журналу «Киевская старина»; Упоряд. Б. Д. Грінченко. – К. : Видавництво АН УРСР, 1959. – 563 с.
18. Українські чари / Упоряд. О. М. Таланчук. – К. : Либідь, 1992. – 95 с.
19. Харьковский сборник : Литературно-научное приложение к "Харьковскому календарю" / Харьковский губернский статистический комитет; Под ред. В. И. Касперова. – Вип. 8. – Харків : Типография Харьковского губернского правления, 1894. – 394 с.
20. Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник / Н. Хобзей. – Львів, 2002. – 216 с.
21. Юдин А. Ономастикон русских заговоров [Электронный ресурс] / А. Юдин. – М. : МОНФ, 1997. – 319 с. – Режим доступа : <http://serebrkniga.narod.ru/polkalit/1248yudin-onomastikon.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Софія Бутко – пошукач, викладач кафедри української мови Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна.

Наукові інтереси: семантика міфологічного слова і тексту, український міфологічний ономастикон, прагматика текстів малих жанрових форм.

УДК 811.161.2

УКРАЇНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ МОРАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ В АСПЕКТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Анастасія ДЮСЬКІНА (Євпаторія, Україна)

У статті розглянуто питання взаємодії мови і мислення в аспекті репрезентації концептуальної картини світу фразеологічними засобами. Проаналізовано усталені звороти української мови на позначення моральних якостей особистості, представлено їх класифікацію за критерієм вираженої оцінки. Виділено загальні риси менталітету народу, притаманні для характеристики вчинків людини крізь призму духовних цінностей.

Ключові слова: фразеологізм, концептуальна картина світу, мовна картина світу, менталітет, мораль, цінності, антропоцентризм.

The article discusses interaction of language and thought in terms of representation of the conceptual picture of the world by phraseological means. Ukrainian set phrases denoting moral qualities of an individual were analyzed; their classification was presented based on the criteria of expressed connotation. Common features of the people mentality were identified which are inherent in characterizing the human behavior through the prism of spiritual values.

Keywords: idiom, conceptual picture of the world, language picture of the world, mentality, morals, values, anthropocentrism.

У ході розвитку сучасної лінгвістики особливої актуальності набувають питання, пов'язані з дослідженням взаємодії мови і людини у процесі вираження мовними одиницями глобального образу світу цілого народу. Вибір фразеологізмів як вербалізаторів ментальних утворень дає

можливість не лише розглянути збережені в них культурні коди, але й визначити специфічні риси, притаманні колективному світогляду певного етносу. Усталені звороти на позначення моральних якостей особистості, передаючи ціннісні орієнтири, реалізуючи виховний потенціал, виконують функцію мовних репрезентантів фразеологічно вираженої частини концептуальної картини світу.

Стійкі словосполучення, що мають у своїй основі ознаки моральної характеристики індивіда, вивчено у наукових розробках Т. Ніколюкіної [6], К. Коваленко [5], проаналізовано у межах групи зворотів на позначення рис характеру людини (І. Волошкіна [3]), порівняно на матеріали різних мов (О. Чумакаєв [15]).

Мета статті полягає у розгляді фразеологічних одиниць на позначення моральних якостей людини як засобів вираження концептуальної картини світу.

В усталених зворотах відбито особливості менталітету певного мовного колективу, зафіксовано народну мудрість, передано систему правил і принципів, дотримання яких впливає на збагачення духовності представників соціуму. Серед ідіоматичних виразів української мови нами виокремлено одиниці, що номінують пов'язані з моральними нормами якості людини. Фразеологізми вказаного семантичного навантаження містять автентичні риси мовної спільноти, відомості про духовні і матеріальні цінності народу, про його концептуальну світоглядну позицію. В аспекті лінгвокогнітивної парадигми усталені звороти розглядають як вербальні інформативні знаки, одиниці ментального лексикону, накопичені у пам'яті національної спільноти і видобуті у вигляді стійких неподільних номінацій, що відбивають культурний простір мови та когнітивне бачення світу її носіями.

У вирішенні проблеми відображення картини світу у мові, на думку Б. Серебреннікова, виходять з такої тріади: навколишня дійсність (реальний світ), відтворення цієї дійсності у мозку людини (концептуальна/культурна картина світу), і вираження результатів цього процесу у мові (мовна картина світу) [13: 87]. На фразеологічному субрівні мовної картини світу експліцитно виражена специфіка пізнавального досвіду етнічної свідомості, в основу якої закладено знання і судження про реальність.

У сучасній лінгвістиці виділено фразеологічний фрагмент мовної картини світу, інтерпретований як її частина, зафіксована фразеологічними засобами мови, кожен з яких виступає елементом чіткої системи і виконує певні функції в описі реалій повсякденної дійсності. Це компонент світобачення людини, сукупність загальнолюдських та індивідуальних знань про світ, результат творчого відображення у свідомості не лише реальної дійсності, а й такої, про яку думає, уявляє індивід, хоча й не відтворює реальність [4: 18]. Вказану категорію відрізняють такі ознаки, як 1) універсальність (у будь-якій мові наявні фразеологічні звороти або неподільні словосполучення), 2) антропоцентризм (центром мовної картини світу визначено людину, її світогляд, унаслідок чого у фразеологічному фрагменті картини світу головним мірилом цінностей реалій стає індивід – його тіло, почуття, стани, потреби, інтереси) та 3) експресивність (виражена в емоційному забарвленні мовленнєвих фактів, пов'язаному з конотацією, що виступає основним компонентом фразеологізмів) [14: 70]. Згідно з визначеною характеристикою фразеологічна складова картини світу є універсальною, притаманною усім мовам образною системою своєрідних стійких вербальних одиниць, що передають особливості національного світогляду. В її основі лежить образне сприйняття реальності, сформоване у результаті колективного багаторічного осмислення і перетворення людиною об'єктів і явищ, які її оточують. Фразеологічний образ світу виступає репрезентованою мовними засобами сукупністю уявлень про дійсність, унаслідок чого перебуває у безпосередньому зв'язку з концептуальною моделлю її відображення. Особливість сприйняття реальності людиною полягає у відбитті не лише власне об'єктів, але й позицій та відношень до них.

Фразеологічно вербалізований фрагмент мовної картини світу пов'язаний з концептуальною картиною світу. У наукових розвідках, зорієнтованих на дослідження цього поняття, подано різні підходи до його визначення: 1) ментальний образ дійсності, сформований когнітивною свідомістю людини чи певного народу в цілому, який є результатом як прямого емпіричного віддзеркалення дійсності органами відчуттів, так і свідомого рефлексивного відображення дійсності в процесі мислення [9: 52]; 2) система взаємозалежної інформації, яка відображає пізнавальний досвід індивіда на різних рівнях і в різних аспектах пізнання, осмислення світу [8: 101]; 3) цілісний глобальний образ світу, що лежить в основі світобачення людини [10: 143]; 4) феномен, який віддзеркалений у свідомості людини у вигляді вторинного існування об'єктивного світу [11: 23]. Спільний погляд у вивченні специфіки концептуальної картини світу

полягає у виділенні її як результату а) когніції (знання) дійсності, діяльності когнітивної свідомості, що ґрунтована на сукупності впорядкованих знань [9: 52], б) усієї духовної діяльності людини [10: 143], в) абстрагувальної діяльності свідомості індивідів [11: 23].

Між фразеологічним і цілісним глобальним образами світу наявний певний зв'язок, детермінований активною роллю мови у формуванні та становленні менталітету народу як своєрідного акумулятивного коду збереження і передачі важливої інформації, що стає основою концептуалізації дійсності. Згідно з концепцією Л. Золотих, одиницею інформації у такій системі виступає концепт, функція якого полягає у фіксації та актуалізації включених у структуру концептуальної картини світу понятійного, емотивного, асоціативного, вербального та культурологічного елементів дійсності [4: 18]. Фразеологічний фрагмент мовної картини світу наділений її особливостями, що впливають на встановлення його зв'язку з ментальним образом дійсності, який постійно змінюється, відображаючи результати пізнавальної та соціальної діяльності [1: 271]. Виражений усталеними зворотами мовний субрівень довгий час зберігає уявлення людей про будову світу, аксіологічні принципи, закони та правила.

В окремих галузях науки мораль інтерпретують із різних позицій (залежно від предмета вивчення, поставленої мети, обраних завдань), спільною ознакою яких виступає підкреслення її соціальної детермінанти. Виходячи з дефініцій досліджуваного поняття, поданих у лексикографічних джерелах, розглядаємо його як: 1) систему норм і правил поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства; повчання, настанови [2: 690]; 2) специфічний тип регуляції відношень людей, спрямований на їх гуманізацію; сукупність прийнятих у певному соціальному організмі норм поведінки, спілкування і взаємовідношень [7: 647] та 3) систему цінностей і вимог, що регулюють поведінку людей [12: 378].

До характерних ознак українського менталітету належить сприйняття вчинків або намірів людини крізь сформовану систему цінностей, про що свідчить наявність фразеологічних одиниць із чітко вираженою позитивною/негативною конотацією, спрямованою на передачу відповідної оцінки. Шляхом аналізу усталених зворотів на позначення моральних якостей особистості було виділено в окрему групу словосполучення, що містять інформацію про загальноприйняті соціальні норми поведінки та духовні принципи, дотримання яких характеризує представників культури в позитивному аспекті:

- доброта (доброзичливий, чуйний): *щира (золота) душа, щире (золоте) серце, з душею, мати душу, мати серце, м'який серцем, відкрите серце, з доброго серця, шовком шити, ділитися останнім [шматком хліба];*
- добропорядність (добропорядний): *стояти на правильному (вірному) шляху, стояти на правильній (вірній) дорозі (стежці);*
- правда (чесний): *душа навстіж, широка душа, широке серце, різати правду (в очі), світле око, ходяча совість (чеснота), чиста совість, без хитроців;*
- честь (порядний, чесний): *мати честь, слово честі, з честю;*
- совість (сумлінний): *ходяча совість, з спокійною совістю, на совість, не за страх, а за совість, з чистою совістю;*
- скромність (скромний, сором'язливий): *води не замутиє, триматися в тіні, тихіший від води, нижчий від води;*
- щедрість (щедрий): *щедрою рукою, труснути калиткою, дати хліб у руки, зробити милість;*
- допомога (здатний допомогти): *витягти з болота (з багна, з калюжі, з гязі, з бруду), пробити грудьми дорогу, зробити людину, підкладати руки (плечі), подавати руку допомоги, подати братню руку, поставити на ноги;*
- милосердя (милосердний): *мати Бога в серці (в животі), мати Христа в душі, з милості, з ласки;*
- миролюбність (миролюбний): *навіть мухи не зачепить, і пальцем не торкнуту.*

Порушення людиною усталених моральних норм впливає на її поведінку, зумовлену пошуком виходу зі скрутного становища шляхом відмови від передбачених соціальних правил. Характеристика індивіда, якому не притаманно дотримання духовних принципів, в українській фразеології має пейоративну оцінку. На основі лексикографічних джерел нами виділено негативні якості особистості, що виконують функцію протилежних до відповідних норм моралі:

- підлість, зрада (підлий): *надягти личину, надягати овечу шкуру, поцілунок Іуди, тремтіти за свою шкуру, ховати пазури;*

- непорядність (непорядний, недоброчливий): *не мати душі, не мати серця, не мати Бога в душі, мати кам'яне серце, стояти на невірному шляху, стояти на неправильній дорозі;*
- обман (брехливий, лицемірний): *возити попа в решеті, неправдою дихати, крутити хвостом, крутити словами, замазувати очі, лудити очі, фальшива нота, обвести за ніс, розминутися з правдою, довгий язик, брехати на всю обихідку, точити брехні, лепетливий на язик, язик як помело;*
- гріх (грішний, безсоромний): *не боятися гріха (Бога), грішити язиком, гріховодити язиками, грішне діло, грішна душа;*
- безчестя (нечесний, безсовісний): *продувна бестія, брати на арапа, брати на Бога, брати на пушку (на понт), крутити голову, хреста нема, нечисті руки, брудні руки;*
- пихатість, чванливість (пихатий, гордовитий, чванливий): *дерти голову, дерти носа вгору, дуги (відставляти) губу (морду), мухи в носі грають, баба Палажка, на коні не під'їдеши, без палиці і не підступай, гнути кирпу, пиндючити ніс;*
- жадібність (жадібний): *ласий на чужі ковбаси, несите око, очі завидюці, несита пелька, руки загребуці, руки неситі;*
- підступність (підступний): *старий лис, бісова личина, викидати штуки, викидати коника, витинати фортелі, встромити ніж в спину, потайна собака, підколодна гадюка, гострити ніж, точити сокиру, давати пинхви, чорне діло, кайнова душа, заплутувати у тенета, вовчий зуб, копати яму, підкладати свиню, плести інтриги, плести павутину;*
- дорікання (сварливий): *вичитувати молитву, читати нотацію, читати мораль;*
- лихослів'я (лихослівний): *точити язика, обмивати кістки, злі (лихі) язика, пускати поголоску (чутку), чесати язика;*
- підлабузництво (улесливий): *лизати п'яти, лизати руки, носити на руках, лизати халяву, без мила в душу лізти;*
- немилосердність (немилосердний): *як Бог з черепахою, без милості.*

Отже, у фразеологічних одиницях втілено особливості концептуального розуміння мовним колективом явищ дійсності, відбито представлені відповідною системою понять його знання про реальність довкілля. У результаті дослідження українських усталених зворотів на позначення моральних якостей людини виділено такі риси ментальності народу, як дотримання загальноприйнятих норм поведінки; оцінне сприйняття вчинків та дій індивіда в аспекті їх засудження або схвалення; розрізнення понять, що утворюють бінарні опозиції «добро – зло», «добре – погане», «правильне – неправильне», «честь – гріх», «щедрість – жадібність», «правда – обман», «доброта – підлість», «допомога – підступність», «скромність – пихатість», «милосердя – жорстокість»; формування системи цінностей з опертям на біблійні заповіді; розуміння під серцем і душею особистості символу краси її внутрішнього світу, показника рівня духовної зрілості.

Проведений аналіз відкриває перспективи встановлення зв'язку між концептами та їх фразеологічними репрезентантами, концептуальною та мовною картинами світу, вивчення особливостей відображення етносвідомості вербальними засобами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бердникова Д. В. Языковая картина мира как часть концептуальной картины мира / Д. В. Бердникова // В Кн.: Актуальные проблемы преподавания иностранных языков в неязыковых вузах (материалы Межфакультетской научно-методической конференции) / Рук.: И. В. Якушева; отв. ред.: Е. Ю. Петров; науч. ред.: Т. В. Соколова. – М.: Издательский дом НИУ ВШЭ, 2012. – С. 271-278.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Волошкина И. А. Фразеосемантическое поле «характер человека»: на материале французского языка: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: 10.02.05 – «Романские языки» / И. А. Волошкина. – Воронеж, 2009. – 22 с.
4. Золотых Л. Г. Когнитивно-дискурсивные основы фразеологической семантики (на материале русского языка): автореф. дис. на соиск. учен. степени докт. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Л. Г. Золотых. – Белгород, 2008. – 47 с.
5. Коваленко Е. Г. Фразеологизм как средство характеристики моральных качеств личности: дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Е. Г. Коваленко. – Краснодар, 2002. – 222 с.
6. Николоюкина Т. М. Русские фразеологические средства нравственной характеристики человека: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Т. М. Николоюкина. – Тамбов, 2007. – 25 с.
7. Новейший философский словарь [сост. и гл. ред. А. А. Грицанов]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
8. Павиленис Р. И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
9. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 316 с.

10. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / под ред. Серебренникова Б. А. и др. – М.: Наука, 1988. – С. 141-172.
11. Приходько А. М. Концепти: концептосистеми в когнітивно-дискурсивні парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
12. Психологический словарь [науч. ред. П. С. Гуревич]. – М.: ОЛМА Медиа Групп, ОЛМА ПРЕСС Образование, 2007. – 800 с.
13. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
14. Хайруллина Р. Х. Картина мира во фразеологии: (Тематико-идеографическая систематика и образно-мотивационные основы русских и башкирских фразеологизмов): дис. на соиск. учен. степени докт. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык», 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание, теория перевода» / Р. Х. Хайруллина; Моск. пед. гос. ун-т. – Москва, 1997. – 536 с.
15. Чумакаев А. Э. Фразеологические единицы со значением качественной характеристики и состояния лица в алтайском языке в сопоставлении с русским: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: 10.02.20 – «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А. Э. Чумакаев. – Новосибирск, 2002. – 18 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Дюська – асистент кафедри української та російської філології Євпаторійського інституту соціальних наук Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет», м. Ялта.

Наукові інтереси: проблеми когнітивної лінгвістики, аспекти співвідношення картин світу, питання концептуальної основи фразеологічних одиниць.

УДК 811.111'35

ГРАФО-ФОНЕМНІ ЗАСОБИ СТИЛІСТИЧНОЇ КОМБІНАТОРИКИ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ ЯК СПОСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Тетяна КОВАЛЕВСЬКА (Вінниця, Україна)

У статті розглянуто мовну картину світу відносно таких понять як концептуальна, реальна та наївна картини світу; проаналізовано поняття ментальності; окреслено екстралінгвальну та лінгвістичну складові мовної картини світу; визначено графо-фонемні засоби стилістичного аранжування текстів як ефективний інструмент відбиття мовної картини світу як способу національного світобачення постколоніальних етнокультур.

Ключові слова: мовна картина світу, ментальність, нація, культура, дійсність, світобачення, постколоніалізм, графо-фонемні засоби стилістичної комбінаторики.

The article discusses linguistic picture of the world in relation to the notions of conceptual, real and naive picture of the world; the notion of mentality is highlighted; extralingual and linguistic components of the linguistic picture of the world are singled out; grapho-phonemic means of stylistic text arrangement are defined as an effective tool for reflection of the postcolonial linguistic picture of the world.

Key words: linguistic picture of the world, mentality, nation, culture, reality, world perception, Postcolonialism, grapho-phonemic stylistic means of text arrangement.

Кожному мовному колективу властива національно-специфічна система поглядів. Контroversійність у сприйнятті навколишньої дійсності та національна специфіка розумової діяльності призводить до формування єдиної в своєму роді, неповторної мовної картини світу. “Картина світу” постає як узагальнений результат відображення світу в колективній свідомості тієї чи іншої спільноти людей. Дослідники демонструють стійкий інтерес до вивчення поняття мовної картини світу, співставлення мовних картин різних лінгвокультурних спільнот та пошуку точок перетину між ними, аналізу інструментів творення мовних картин світу, співвіднесення мовної, реальної та наївної картин світу та ще інших питань, що постають з аналізу мовних картин світу носіїв різних мов та культур (В. І. Карасик, Е. С. Яковлева, І. І. Шутова, В. І. Хайрулін, Л. С. Касьяненко, Р. Янг).

Завданням статті є висвітлення мовної картини світу в сукупності її характеристик, сутності, факторів, що впливають на її формування, та аналіз графо-фонемних засобів стилістичної комбінаторики постколоніальних англomовних художніх текстів як способу актуалізації мовної картини світу на матеріалі художніх текстів англomовних постколоніальних авторів.

Мовна картина світу віддзеркалює дійсність крізь призму культурної картини світу, саме через це розуміння феномену мовної картини світу вимагає розтлумачення поняття “культура”. Культура – це, перш за все, спадкоємність традицій, і тому в лінгвокультурознавчу тріаду поряд з поняттями “мова” і “культура” входить також і поняття “нація” (“національна особистість”) [1].

Інтерес до лінгвокультурологічної проблематики дав новий поштовх до досліджень мовної картини світу, під якою часто розуміється “зафіксована в мові схема сприйняття дійсності.

Відносини між мовою і культурою настільки складні і багатогранні, що не вкладаються в рамки специфічного значення слів. Не лише культура впливає на мову, але і мова нав'язує бачення світу, зберігає і відтворює набір основних, найбільш важливих значень національної культури” [2: 70]. Сприйняття світу носіями однієї мови ґрунтується на досить стійких національно-специфічних образних асоціаціях і культурних установах.

Будь-яка мова є унікальною структурованою мережею елементів, що виявляють своє етнічне ядро крізь систему значень та асоціацій [3: 215]. Системи бачення світу в різних мовах різні. За висловом А. Вежбіцької, “Кожна мова утворює свій “семантичний всесвіт”. Мова втілює в собі неповторність народу, своєрідність бачення світу, етнічної культури. У світі не існує двох абсолютно ідентичних національних культур. Ще В. Фон Гумбольдт говорив про те, що “різні мови за своєю суттю, за своїм впливом на пізнання і на почуття є в дійсності різними світобаченнями ... У мові ми завжди знаходимо сплав споконвічно мовного характеру з тим, що прийнято мовою від характеру нації” [9: 7]. Вплив характеру мови на суб'єктивний світ є беззаперечним.

На думку В. фон Гумбольдта, характер нації позначається на характері мови, являє собою “об'єднану духовну енергію народу” і втілює в собі своєрідність цілого народу, отже мова виражає певне бачення світу, а не просто відбиток ідей народу [9: 8].

Історично сформована група людей тільки тоді може бути названа єдиною нацією, коли вона говорить однією мовою та відрізняється культурною самобутністю. Основними складовими національної самосвідомості називають етнічну, мовну та культурну. Як вірно зауважує Б. С. Єрасов, менталітет постає як глибинний рівень культури, на якому свідоме з'єднується з несвідомим, і який слугує основою стійкої системи смислів і уявлень, вкорінених у свідомості та поведінці багатьох поколінь [2: 70].

Мова – це, перш за все, інструмент передачі думки. Саме тому, проводячи дослідження в рамках лінгвокультурології, не можна не торкнутися питань тріади “мова – культура – менталітет”. Мова як основний акумулюючий інструмент етнокультурної інформації є носієм і засобом вираження специфічних рис етнічної ментальності. Ментальність є сукупністю різних констант, стереотипів, які покладені в основу картини світу, успадкованої від попередніх поколінь, і яка змінюється в ході суспільної практики.

Багато вчених пропагують думку, що менталітет неможливо зрозуміти “зсередини”, у ролі його носія, оцінка йому може бути надана тільки “зовні”. Тим більше неможливо “навчитися” чужому менталітету або скопіювати його [4]. Це пояснюється тим, що ментальне – це ті установки і моральні орієнтири, які набуваються та створюються людьми в процесі соціалізації з урахуванням особливості культурно-історичної епохи.

Постколоніальна культура, що склалася у колишніх колоніях Великої Британії, постає як специфічний синтез культур колонізаторів та пригноблених ними народів. В рамках постколоніального простору обидві культури зазнають взаємопроникнення та взаємовпливу. Постколоніальна література привертає до себе увагу дослідників переосмисленням та новим трактуванням філософських, політичних та естетичних засад сучасної цивілізації крізь призму історичного досвіду тих етнокультур, які досі знаходились на периферії та розглядалися як підпорядковані, маргінальні, дискриміновані [11: 46].

Термін “постколоніальна література” дістав неоднозначне тлумачення та розглядається одночасно в кількох площинах: з одного боку, це література, створена вихідцями з країн, які раніше були колонізовані іншими народами; з іншого, концепція постколоніальної літератури охоплює й напрям літератури колишніх колонізаторів, що, в свою чергу, впливає на інші напрямки національної літератури метрополії [11: 54]. В обох площинах відбувається унікальна та своєрідна інтерференція та амальгамація мов та культур. Особливо цікавими є випадки, коли вихідці з колонізованих країн переїжджають на територію метрополії, створюючи художні твори з позицій досвіду особистості колонізованого суспільства, проте зануреної в реалії колонізаторського соціуму.

Н. Ф. Алефіренко твердить, що менталітет і мовна картина світу взаємопов'язані й взаємозумовлені. Знання про ідіоетнічний за своєю суттю ментальний світ утворюють мовну картину світу – своєрідну сферу існування культур. У лінгвокультурології, окрім поняття “мовна картина світу”, існують також поняття “концептуальна картина світу”, “етнічна (національна) картина світу” [1: 42-45].

Як справедливо зауважує С. Г. Тер-Минасова: “...мова, мислення і культура ... практично складають єдине ціле ... і всі разом вони співвідносяться з реальним трьома формами:

- реальна картина світу – об’єктивна позалюдська даність;
- культурна (понятійна, концептуальна) картина світу – відображення реальної картини крізь призму понять, сформованих на основі уявлень людини;
- мовна картина світу відображає дійсність крізь культурну картину світу” [2: 73].

За антропоцентричним каноном створюється так звана “наївна картина світу”, яка знаходить своє вираження у самій можливості мислити явища природи або абстрактні поняття як “опредмечені” константи, як особи або живі істоти, що володіють антропоморфними, зооморфними і т.п. якісними, динамічними і ціннісними властивостями, наприклад: рос. *Дош іде*, нім. *Es regnet*, англ. *It is raining*. У картині світу відбиваються наївні уявлення про внутрішній світ людини, в ній конденсується досвід інтроспекції десятків поколінь, і в силу цього вона служить надійним провідником у цей світ.

На думку І. І. Шутової, кожна нація несе на собі відбитки якоїсь матриці, обумовлені певним заломленням дійсності через свідомість [2: 73]. В одних елементах цивілізації сліди матриці яскравіші, ніж в інших, що дозволяє говорити про специфічність культури. Мовна картина світу – це лише умовне відображення дійсності, пофрагментне відтворення ментальних установок в лексичних одиницях мови. Для адекватного та повноцінного сприйняття образу світу необхідні емпіричні знання про дійсність, які є загальними для всіх користувачів тієї чи іншої природної мови.

Унікальність постколоніалізму в цьому сенсі полягає в тому, що письменники, які є його представниками, не можуть бути однозначно віднесені до якоїсь однієї національної літератури та культури. Нерідко країни їхнього походження сперечаються з метрополіями за право відносити їх до власної культурної та літературної традиції та спадщини. Постколоніальні автори є одночасно представниками двох мовних спільнот, а отже, носіями двох мовних картин світу. При чому, мова колонізованого суб’єкта функціонує не як носій місцевого колориту, а як спосіб структурування дійсності та засіб вираження світобачення іншого. Адаптація мови передбачає засвоєння структур мислення, світоглядних та моральних засад колишнього колонізатора. Діалектика постколоніального письменства полягає у трансформуванні мовних законів загарбника з метою адаптації їх для вираження культурної автономії, травматичного досвіду та реартикуляції відновленої ідентичності. Важливим аспектом постколоніальної літератури є збереження колориту та іманентних ознак місцевої культури при передачі чужоземною мовою.

Національна картина світу відбивається в семантиці мовних одиниць через систему значень і асоціацій. Слова з особливими культурно-специфічними значеннями відображають не лише спосіб життя, характерний для мовного колективу, але й спосіб мислення [9: 10].

Однак не лише лексика здатна конструювати мовну картину світу. Графо-фонемні засоби є потужним засобом вираження специфічних рис етнічної ментальності колишніх колоній Великої Британії. Ця здатність графо-фонемних засобів реалізується через їхній потенціал до конструювання, прирощення та актуалізації значень лексичних одиниць у межах мікро-, макро- та мегаконтексту.

Розглянемо уривок із роману Колін Бейтман “Mohammed Maguire”, в якому через курсивне виділення та синтаксичне оформлення реалізується сприйняття 10-річного хлопчика, який є сином спеціального агента Ірландської революційної армії Олівії Магуаер та бойовика Ліванської армії Мохамеда Саламеха, послом Ірландії в Єгипті Майклом Калхуном та ставлення до нього на батьківщині – в Ірландії.

Цей епізод яскраво демонструє особистісну трагедію покоління, що несе культурно-історичну спадщину одразу декількох етнічних спільнот. Часто традиції, звичаї, ціннісні орієнтації, побут, культура та релігія батьків є не просто різними, але в принципі непомітними. Криза самоідентифікації виникає у дітей представників різних етнічних спільнот – орієнтальної та оксидентальної, котрі відчувають себе “чужими” в обох культурах або не можуть знайти баланс між рисами двох культур і своє місце в них.

Говорити про таке покоління, як про “загублене” не варто, але абсолютно очевидним є той факт, що на межі зіткнення оксидентального та орієнтального виникає певна культурна лакуна, що може набувати конструктивного або ж деструктивного наповнення для різних людей. У випадку неприйняття до кінця жодною зі спільнот, людина може “загубитися” в пошуку себе та свого місця в суспільстві та культурно-етнічній спільноті.

Саме такий випадок розглядається у наступному епізоді:

The boy. He has a name, Calhoon just has difficulty using it. A passport photo, an angelic little photo and a name to strike terror into law enforcement agencies the world over. *Mohammed Maguire*. It might as well say *Devil Spawn* in brackets after it. *Mohammed Maguire (Devil Spawn)* [6: 39].

Цікавим випадком актуалізації значення та експлікації культурно специфічних концептів є курсивне виділення іншомовного слова у пропонованому прикладі з книги Казуо Ішігуро “*An artist of the floating world*”. Японський концепт шлюбу за домовленістю “*miai*” вводиться автором у текст без перекладу. Поява концепту “*miai*” в тексті (він зустрічається неодноразово) щоразу супроводжується курсивним виділенням. Усі супутні обряди та традиційні дії описуються англійською та ніяк графічно не марковані. Таким чином досягається автентичність зображуваного національно специфічного концепту в англійськомовному художньому тексті:

For in fact, Shintaro’s visit had come only a few days after Noriko’s *miai*. The negotiations around Noriko's proposed marriage to Taro Saito had progressed successfully enough throughout last autumn; an exchange of photographs had taken place in October and we had subsequently received word via Mr Kyo, our go-between, that the young man was keen to meet Noriko. Noriko, of course, made a show of thinking this over, but by that point, it had become obvious that my daughter – already twenty-six – could hardly pass over a prospect like Taro Saito [8: 105].

В епізоді з роману Хоседа Холейні “*Kite Runner*” курсивне виділення іншомовних слів реалізує функцію розкриття культурно-етнічних реалій та забезпечує актуалізацію особливостей національної культури:

When we arrived at the Taheris’ home the next evening – for *lafz*, the ceremony of “giving word” – I had to park the Ford across the street.

Their driveway was already jammed with cars. I wore a navy blue suit I had bought the previous day, after I had brought Baba home from *khastegari*. I checked my tie in the rearview mirror.

“You look *khoshteeep*,” Baba said. Handsome.

“Thank you, Baba. Are you all right? Do you feel up to this?”

“Up to this? It’s the happiest day of my life, Amir,” he said, smiling tiredly [7: 145].

Авторське використання графо-фонемних засобів може демонструвати їхнє застосування як прийомів творення стилістичних засобів інших мовних рівнів. Так, у наступному уривку графон, що одночасно передає акцент, з яким говорить персонаж, та відбиває той факт, що персонаж нападпитку, слугує матеріалом для конструювання стилістичного прийому антономазії:

The little available attention was being paid to man who was defending his, uh, honour.

‘Me nah come ah steal food. Me come ah buy food, seen?’ he yelled stubbornly at the world, wagging don’t-fuck-with-me hands.

I understood he was getting grief for whipping slices of fried plantain from the side tray. Oil stains fast speckling his shirt front, and a drunkard’s slur, did not help his case.

‘Eb’ry, eb’ry year yuh see me - ah you nah know? Eb’ry year, y ‘hear ? ’

The veteran behind the till curled his lip and bided his time. I weaved my way to the front as Mr Eb’ry Year grunted and flung a few inadequate coins on the table. I flashed a fat fold and told my man he could kill the change. Eb’ry Year shot me a keen glance, as if he knew me. I did not recognise him and I ignored his look [5: 15].

У наступному прикладі за допомогою графону, структурно представленого капіталізацією та дефісацією, конструюється оказіональна атрибутивна група “*You’ve-Never-Had-It-So-Good*” до іменника “*tour*”. Окрім цього образного прикметника у фрагменті вжито висунуту через прийом капіталізації одиницю вторинної номінації “*Minister for Special Duties*”, яка підтримує створений попереднім елементом іронічні конотації фрагменту:

The estate wouldn’t quite make a *You’ve-Never-Had-It-So-Good* tour by the *Minister for Special Duties*, but you didn’t do much better down here [5: 16].

Оригінальним використанням графону відзначений наступний уривок, в якому через злиття парадигмально споріднених слів в один лексичний оказіоналізм відбивається семантика фрагменту, водночас актуалізуючи певний смисловий контраст між вербально експлікованою інформацією та візуально передаваним смислом графонів. Перша частина речення постулює думку “*A distance was establishing itself*”, що контрастує з лексичними оказіоналізмами, де поняття відстані, про яке йдеться у першій частині речення, нівелюється в прямому сенсі через усунення відстані між словами, що відбивається у графонах “*fathersons*”, “*oldyoung*”, “*borntherebornhere*”:

A distance was establishing itself, not simply between fathersons, oldyoung, borntherebornhere, but between those who stayed indoors and those who ran riot outside [10: 219].

Висновки. Національна специфіка в семантиці мови є результатом впливу екстралінгвальних факторів – культурних та історичних особливостей розвитку народу. Мовна картина світу постає як комплексний культурно-етнічний вербальний конструкт, носієм якого є окрема лінгвокультурна спільнота. Одним із плідних інструментів актуалізації мовної картини світу, зокрема й постколоніальних етнокультур, виступають графо-фонемні засоби стилістичного аранжування тексту як унікальна точка перетину екстралінгвального та лінгвістичного. До перспектив дослідження відносимо аналіз ролі графічних, іконічних та піктографічних засобів стилістичної комбінаторики у творенні мовних картин світу лінгвокультурних спільнот.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Карасик В. И. Этнокультурные типы институционального дискурса // Этнокультурная специфика речевой деятельности: Сб. обзоров. – М.: ИНИОН РАН, 2000 (а). – С. 37–64.
2. Касьяненко Л. С. Становление языковой картины мира / Л. С. Касьяненко. – Вестник Северо-Кавказского государственного технического университета, Ставрополь, 2009. – № 3 (20). – С. 70–73.
3. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
4. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387–415.
5. Adebayo D. My Once Upon a Time / Diran Adebayo. – London: Abacus, 2001. – 336 p.
6. Bateman C. Mohammed Maguire / Colin Bateman. – HarperCollins, 2001. – 228 p.
7. Hosseini Kh. The Kite Runner / Khaled Hosseini. – London: Bloomsbury, 2004. – 324 p.
8. Ishiguro K. An Artist of the Floating World / Kazuo Ishiguro. – London: Faber and Faber, 1986. – 206 p.
9. Khairullin V. I. Language As a Means of Objective World Reflection / V. I. Khairullin. Automatic Documentation and Mathematical Linguistics, 2009, Vol. 43, No. 1, pp. 7–11.
10. Smith Z. White Teeth / Zadie Smith. – London: Penguin Books, 2001. – 542 p.
11. Young R. Postcolonialism: A Very Short Introduction / R. Young. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 180 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Ковалевська – старший викладач кафедри сучасних європейських мов, заступник декана факультету економіки, маркетингу та менеджменту з навчально-виховної роботи Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Наукові інтереси: мовні картини світу, графо-фонемні засоби мови.

УДК 81'442[811.162.2+811.521]:659.127

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕКЛАМНОГО ПОВІДОМЛЕННЯ КОСМЕТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ЛЕКСИЧНОМУ РІВНІ (НА МАТЕРІАЛІ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ)

Катерина КРАВЕЦЬ (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню засобів відтворення культури народів у рекламних повідомленнях на лексичному рівні. Наведено приклади кореляції мови реклами і культури японського народу.

Ключові слова: лексика, рекламне повідомлення, лінгвокультурологічний аналіз.

The article is devoted to researching the methods of recreation of culture of people in advertisements at lexical level. The examples of correlation of language of advertising and culture of the Japanese people are resulted.

Key words: vocabulary, advertisement, lingvocultural analysis.

Антропологічна парадигма в мовознавстві спричинила виникнення нової галузі – лінгвокультурології, яка досліджує прояв культури народу, що відображується у мові. Інтерес до культурологічного компонента мовних феноменів сьогодні значний, як ніколи, і пов'язано це насамперед із тим, що мова являє собою субстрат культури. У своїх працях такі дослідники мови і культури, як Й. Вайсгербер, В. Гумбольдт, Е. Сепір указували на те, що мова народу і його культура взаємопов'язані, і це твердження знайшло свій розвиток у працях Е.М. Верещагіна, В.Г. Костомарова, В.В. Воробьева, Дж. Лакоффа та інших лінгвістів.

В.А. Маслова визначає лінгвокультурологію як дисципліну, що досліджує національну культуру й намагається відповісти на питання про механізми кодування у мові культурної інформації [5: 78]. В.І. Карасик розглядає лінгвокультурологію як комплексну науку про взаємозв'язок мови і культури й акцентує на її порівняльному характері [2: 34]. А. Вежицька вважає, що культура має прояв у різноманітних системах мовленевих актів, які кодифіковані в різних мовах [1: 56].

Завданням представленого лінгвокультурологічного дослідження є спроба провести кореляції між культурою і мовою народу й виявити мовні засоби, за допомогою яких культура має прояв у рекламних текстах. Найбільш інформативним матеріалом для лінгвокультурологічного дослідження вважаються приказки, прислів'я або художні тексти, але ми вважаємо, що рекламні повідомлення, які мають на меті викликати позитивні емоції, слугують кращим матеріалом для вирішення питань лінгвокультурології, оскільки саме для лінгвокультурології важливо, які образи й емоції є привабливими для представників тієї чи іншої культури. Матеріалом дослідження слугують жіночі журнали в Японії і Україні (Voge № 12(2011р.), COSMOPOLITAN №1-12 (2013р.), BITEKI №7 (2013), GLAMOROUS № 2, 2010).

Найбільш важливим для культурологічного аналізу елементом у семантиці лексичних одиниць, з яких складається текст, є культурний компонент, що може бути представлений безеквівалентною, фоновою або конотативною лексикою. Така лексика позначає специфічні явища місцевої матеріальної культури. Здебільшого це об'єкти, що мають відношення до побуту чи дозвілля [4: 57].

Лексичний склад будь-якої мови неоднорідний і рухомий і перебуває у постійному розвитку. Завдяки мовним контактам із різними народами до мови потрапляє багато іноземних слів, які вона пристосовує до своїх законів. З етимологічного погляду слово може бути питомим, запозиченим або ж створеним із запозичених елементів. Японська лінгвістика поділяє лексичні одиниці відповідно до їхнього походження на три шари: 1) слова, утворені з власне японських елементів (和語/wago/); 2) слова, утворені із запозичених китайських елементів (漢語/kango/); 3) слова, запозичені з європейських мов (外来語/gairaigo/) [3: 124].

Крім цих типів лексики, можна ще відокремити лексичні одиниці мішаного типу. Вони представлені складними словами, частинами яких є два або кілька простих слів різних лексичних шарів. Можна виділити кілька моделей слів мішаного типу: 1) слова, складовими частинами яких є 漢語/kango/ і 和語/wago/; 2) слова, складовими частинами яких є 漢語/kango/ і 外来語/gairaigo/; 3) слова, складовими частинами якого є 和語/wago/ і 外来語/gairaigo/ [3: 124].

У різних сферах функціонування японської мови співвідношення цих шарів відрізняється. У письмових текстах наукового характеру частка канго буде значно більшою, в усному мовленні на перше місце вийдуть одиниці ваго, у рекламних текстах значну частку складають слова гайрайго. У деяких випадках рекламні тексти можуть складатися зі слів гайрайго на сто відсотків. Розглянемо особливості вживання кожного лексичного шару в японських рекламних повідомленнях.

Лексичний шар ваго представлений суто японськими лексемами. До нього належать слова різних частин мови – іменники, прикметники, дієслова, прислівники тощо. Значну частину цього шару становлять слова на позначення японських реалій. Реалії в мові – це відображення культури, того, що є рідним і зрозумілим для її носіїв. Тому наявність таких слів у рекламі дає нам можливість побачити і спробувати зрозуміти культуру японського народу. Наприклад: **ピンク！ピンク！春を運ぶ桜色コレクション**(BITEKI № 7, 2013)

У цьому рекламному повідомленні тіней для вік фірми GUERLAIN реалія 桜色 /sakuraigo/ (укр.: колір сакури) використана на позначення блідо-рожевого кольору. Для японців сакура є одним із найяскравіших символів країни, вони добре знають кольори її квітів, а саме те, що протягом дня можна побачити різні відтінки – під палаючим обіднім сонцем, під час сходу або заходу сонця. Текст реклами супроводжується світлою продукцією, де зображено чотири відтінки тіней у вигляді квітки сакури. У цьому випадку замість довгого пояснення і переліку кольорів тіней для японської аудиторії є лаконічним використання слова на позначення такої реалії, як сакура.

Треба зазначити, що серед лексем канго, так само як і серед лексем ваго, є багато слів на позначення японських реалій, і ми натрапляємо на них у рекламних текстах, особливо при рекламуванні японської косметичної продукції. Наприклад: “**温泉の恵み**”. 温泉/onsen/, онсен – назва гарячих джерел в Японії, а також, найчастіше, і назва супутньої їм інфраструктури туризму: готелів, заїжджих будинків, ресторанів, розташованих поблизу джерела. У країні, де багато проявів вулканізму, існує більше 2000 гарячих джерел, що використовуються для купання. Онсен бувають відкритими, коли купання відбувається у природному водоймищі, заповненому гарячою водою з джерела, і закритими, коли гарячою мінеральною водою наповнюють спеціальні ванни офуро. Відпочинок на гарячих джерелах традиційно відіграє ключову роль у внутрішньому японському

туризмі [6]. Лексема 恵み/megumi/ (дар, благо) у цьому рекламному тексті відображає відношення японців до цього явища (авт. онсен) як до блага, яким природа нагородила їхню країну. Звичайно, кожне використання косметики, що створена на основі води з онсену, сприймається японцями як “міні-відвідування” такого улюбленого серед японців міста відпочинку.

Японська мова постійно поповнюється лексемами гайрайго. Японія тісно співпрацює в галузі науки, технологій, промисловості з американськими і європейськими ринками, тому разом із винаходами в мову потрапляють слова на їх позначення. Залежно від галузі використання частка гайрайго становить від 10 до 90 відсотків. Така значна розбіжність у відсотковому відношенні пов’язана з великим стрибком у розвитку країни останніми десятиліттями. У сучасній Японії використання гайрайго асоціюється, з одного боку, з розважальним жанром текстів, орієнтованих на молодь, яка добре володіє англійською мовою, і велика кількість запозичених слів не спричиняє його нерозуміння, а з іншого боку, з науковими досягненнями в різних галузях, що зумовили появу цих слів у мові.

У рекламних повідомленнях гайрайго використовується, за нашими спостереженнями, на позначення: 1) назв іноземних брендів і відомих прізвищ; 2) назв японських брендів і відомих прізвищ; 3) понять, які вже мають свої відповідники в японській мові; 4) наукових винаходів, у яких немає відповідників у японській мові; 5) японських лексем (транскрибування);

Назви відомих іноземних брендів здебільшого друкуються мовою-оригіналом: англійською, французькою або німецькою, а лексему гайрайго використовують із допоміжною метою для фонетичної точності. Що стосується використання гайрайго на позначення назв японських брендів, то тут можемо казати про стилістичне використання цих лексем, що робить текст більш “інтернаціональним”, “західним”. Наприклад: マサル/masaru/.

На тлі багаточисельних запозичень, які постійно змінюють і збагачують мову, є слова на позначення неактуальних понять, що виходять з активного вжитку, але зберігають у собі інформацію про минуле життя країни, її культуру й соціальний устрій. Лінгвісти зараховують такі слова до пасивної лексики, яка обмежена лише словниковими статтями. Різновидом пасивної лексики є застаріла лексика, ступінь архаїзації якої може бути різним. Ступінь застарілості слова визначають кількома факторами: 1) місцем слова у лексичній системі мови; 2) поширеністю і тривалістю його вживання у минулому в межах активної лексики; 3) зв’язками зі спорідненими словами.

Застаріла лексика може бути представлена матеріальними архаїзмами (історизмами) або ж стилістичними архаїзмами. Такі слова виходять з активного вжитку в результаті екстралінгвальних факторів і репрезентують мову певної історичної доби [3:134-135]. Розглянемо приклад вживання історизму у рекламному повідомленні косметичної продукції:

秘密の発見。杜氏の手は年を重ねても、なめらかで美しい。(GLAMOROUS №2, 2010p.)

Історизмом є слово 杜氏 /to:zhi/ (майстер з виготовлення sake), оскільки професія, позначувана ним, уже не характерна для сучасного японського суспільства. Застарілість цього слова додатково засвідчує фуригана зверху, що вказує на можливість нерозуміння навіть серед носіїв мови, або окремого прошарку суспільства. Красномовною є і світлина майстра у стародавньому одязі в процесі приготування sake. Тож ми бачимо, що завдяки рекламним текстам застаріла лексика повертається до активного вжитку.

Отже, аналіз наведеного матеріалу свідчить про те, що рекламна комунікація може слугувати інструментом збереження традицій і культурного надбання. Аналізуючи рекламне повідомлення, його вербальні і невербальні компоненти, ми можемо простежити культуру народу в тому чи іншому її прояві. На жаль, сьогодні рекламна діяльність не є предметом поглибленого наукового аналізу.

Залежно від походження, у японських рекламних текстах натрапляємо три шари лексики: ваго, канго і гайрайго. Серед лексем ваго і канго є багато слів на позначення реалій, які надають нам інформацію про певне культурне явище у житті народу. Використання гайрайго у рекламних повідомленнях часто носить стилістичний характер і свідчить про прагнення японців до інтернаціоналізації. Але на тлі великої кількості запозичених слів у рекламних текстах бачимо й архаїзми, що використовуються для позначення застарілих понять, які є неактуальними зараз, але містять культурну інформацію.

У подальшому плануємо провести лінгвокультурний аналіз лексичного рівня українських рекламних повідомлень і зіставити дві лінгвокультури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание/ Вежбицкая Анна. – Москва: Русские словари, 1996. – 56с.
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс/ Карасик Владимир Ильич. – Волгоград: Перемена, 2002. – 34с.
3. Комарницька Т.К., Комісаров К.Ю. Сучасна японська літературна мова/ Комісаров Костянтин Юрійович. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 120-177с.
4. Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика: Пособие для гуманитарных вузов и учащихся в лицее/ Мечковская Нина Борисовна. – Москва: Аспект Прогресс, 1996. – 57с.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология/ Маслова Валентина Авраамовна. – Москва: издательский центр: "Академия", 2001. – 78с.
6. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
7. COSMOPOLITAN в Украине №1-12, 2014 г.
8. VOGЕ №12, 2011г.
9. ВІТЕКІ №7, 2013г.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Кравець – аспірантка кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: лінгвокультурологічні дослідження рекламних текстів, семантика лексичних одиниць.

УДК 81'42'373.612.2:82.-3.08

ОСНОВНІ ВИЯВИ КОМІЧНОГО (ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Олена КУЗЬМИЧ (Луцьк, Україна)

Стаття стосується основних виявів комічного. Названі імена вчених, які займаються цією проблемою. Проаналізовані іронія, гумор, сарказм та гротеск. Показано різницю між гумором та сатирою.

Ключові слова: троп, іронія, гумор, вербальний гумор, сарказм, гротеск, комічне в мові літератури.

The article deals with the main types of the humor. The names of scientists involved in this problem are given in this article. Irony, humor, verbal humor, sarcasm, grotesque are analyzed. The difference between humor and satire are shown.

Keywords: trope, irony, humor, verbal humor, sarcasm, grotesque, humor in the language of the literature.

Постановка наукової проблеми та її значення. Комічне – це відхилення від норми, яке задовольняє дві наступні умови: 1) призводить до виникнення двох змістових планів (від вихідної точки відбувається раптовий перехід до кінцевого результату, який різко відрізняється від початкової точки); 2) ні для кого в цей момент немає небезпеки, а для тих, хто сприймає жарт навіть приємно, оскільки це відхилення викликає в них в них, позбавлених цього недоліку, відчуття переваги чи (у випадку «інтелектуальних» жартів) задоволення з приводу несправності їх інтелекту [9: 22]. Серед виявів ступеня наростання реакції на комічне виділяють усмішку, жарт, іронію, гумор, чорний гумор, гротеск, сарказм, карикатуру та інвективу. Їх часто роблять основними для художнього відображення дійсності, використовуючи різноманітні мовні засоби.

Аналіз досліджень з цієї проблеми. Мовне наповнення аналізу цієї проблеми знаходимо у лінгвістичних працях А. Болдіної, О. Болдиревої, О.М. Калити, Л. І. Мацько, В. Санникова, О.Шонь та інших. Але ця проблема й досі недостатньо опрацьована.

Мета роботи полягає в аналізі основних виявів комічного. Реалізація мети передбачає реалізацію таких завдань: 1) дослідити основні вияви комічного; 2) назвати їх ознаки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. До основних виявів комічного відносять іронію, гумор, гротеск і сарказм. Іронія – буквально насмішка, глузування, прихований глум) – троп, де з метою прихованого глузування або для легкого, добродушного жарту мовна одиниця з позитивно-стверджувальним (в широкому розумінні) значенням, конотацією або модальністю вживається з прямо протилежними характеристиками. Іронія звичайно супроводжується відповідною інтонацією (удавано серйозною, шанобливою, співчутливою тощо), яка на письмі може відтворюватися за допомогою лапок (поради «добррозичливців»); певну роль тут може відігравати порядок слів – зокрема, з винесенням пересемислюваної одиниці наперед (Гарно ти зробив, нічого сказати! Дуже ти мені потрібен) [4: 214]. Підґрунтям іронії є явище полісемії, тобто кожне іронічне твердження є полісемічним. І навпаки, багатозначний вислів тим більше набуватиме ознак іронічності, чим більше буде наголошено на *конфліктності* між сенсами, зіставлено чи протиставлено їх. Сказане більше стосується іронії в її безпосередньому втіленні в ординарному висловлюванні чи на

лексичному рівні художнього тексту. Тим часом «іронічність» часто реалізується й у набагато ширших контекстах [10: 13].

Іронія насамперед пов'язана з усвідомленням неможливості вирватися за межі свого розуміння й мови, неможливості передати це розуміння іншому. Тому перед нами часто світ прагматичної уяви задля подальшого існування/виживання, ніж сфера «точного» знання. Ситуація фундаментальної неможливості знати щось напевне з давніх-давен викликає різні реакції. Точніше сказати, різним було ставлення до цього Щось. Найчастіше Щось викликало подив, сміх, страх, жах, відчай і сльози. Це ставлення могло набувати вигляду скажімо, релігії, якогось соціального інституту або бути характером, модальністю, модусом, тональністю відчуття світу й людини, чи її відповідальністю перед собою і світом. Його описували по-різному впродовж тисячоліть, сукупність цих описів урешті-решт і складає культуру [5:106].

Термін «іронія» фігурує вже в грецькій літературі V ст. до н. е. Спочатку ним позначали обман, знущальне удавання з метою висміяти кого-небудь. Однак невдовзі іронія в античній філософії та естетиці набула глибшого й ширшого значення. Платон визначав її як життєву позицію грецького мислителя Сократа, який у невимушеній бесіді відкривав співрозмовникові і його власну обмеженість, і удавану значимість того, перед чим усі звикли схилитися. Іронія набуває статусу своєрідного ставлення особистості до світу в ті епохи, коли руйнуються усталені уявлення, а їм на зміну поступово приходять нові. Вона має елемент зниження, заперечення зображуваного, але водночас загострює трагізм, містить «своєрідну діалектику заперечення: удавано стверджуючи віджили цінності, насправді розвінчує їхню порожнечу й нікчемність» [1: 4].

До найскладніших естетичних категорій відносить іронію О. Ф. Лосев. Він наголошує на тому, що вона має дуже довгу історію, достатньо повного вивчення якої й досі не існує. Тому її вивчення пов'язане із значними труднощами і вимагає якомога більш змістовного і обережного вивчення джерел. Загальновідомо, що будь-яка іронія містить у собі певний елемент іносказання, хитрощів чи обману. Коли про якусь людину говорять, що вона іронізує, то тим самим мають на увазі, що він говорить не щирю правду, а якоюсь мірою обманює, вводить в оману своїх слухачів. Але абсолютно очевидно, що ніякий обман сам по собі ще не є іронією. Іронія, на відміну від обману, не просто приховує істину, але й виражає її, тільки в особливий, іншій формі. Іронія виникає тоді, коли я, бажаючи сказати «ні», кажу «так», і в той же час це «так» я говорю виключно для вираження і виявлення мого щирого «ні». Уявімо собі, що тут наявне тільки перше: я кажу «так», не ховаю свого «ні», а саме виражаю, виявляю його. Моє «ні» не залишається самостійним фактом, але воно залежить від вираженого «так», яке нуждається в ньому, утверджує себе в ньому і без нього не має ніякого значення [7: 326-327].

Комічне характеризується двома діалектично пов'язаними частинами (критичною і стверджувальною) та загальною спрямованістю від суб'єкта до об'єкта. В основних формах комічного спостерігається переважання того чи іншого начала. У гуморі критичний бік підпорядкована стверджувальній, у сатири – стверджувальний бік підпорядкований критичному. Іронія, поєднуючи в собі обидва боки, зближується в одних різновидах з гумором, в інших – із сатирою. Крім того, ця двопланова амбівалентність сміху ускладнюється в іронії двоплановістю іронічного вираження: ціннісна структура іронії містить зовнішнє ствердження, внутрішнє заперечення і кінцеве ствердження, а також характеризується здатністю до двоспрямованості: на об'єкт і на себе (на суб'єкт). Така триплановість характерна лише для іронії. Крім того, іронія може бути спрямована на об'єкт, у якому немає комізму, а, навпаки, наявний трагізм. Виключно завдяки іронічному ставленню автора в одних випадках цей об'єкт постає в комічному ракурсі, в інших цього не трапляється, натомість іронія піддає сумніву і перевіряє істинність і значимість об'єкта, його відповідність тому, що іронізуючій особистості уявляється моральною цінністю. Тобто іронія більшою мірою, ніж інші форми комізму, ґрунтується на особистісному ставленні суб'єкта. Звідси можна зробити висновок, що іронія не має власного предмета, а здатна обирати своїм об'єктом будь-який предмет і будь-яке явище [6: 31-32].

Феномен гумору привертав та продовжує привертати увагу вчених різних галузей науки з давніх-давен. Це явище є об'єктом дослідження філософії, естетики, психології, логіки, літературознавства, лінгвістики, когнітології. Гумор – це вид комічного поряд з сатирою, іронією, сарказмом. Гумор характеризується позитивно-насмішкуватим ставленням до об'єкта сміху. Сам собою гумор ніколи не трапляється у природі. Він є результатом діяльності людини, її творчих здібностей. Створюється гумор шляхом порушення певних прийнятих у суспільстві законів,

правил, норм. У випадку, коли порушуються закони або коли відношення до порушених правил поведінки, уявлень про стандартні ситуації висловлюється засобами мови, це – вербальний гумор, що і становить об'єкт нашого дослідження. Сприйняття гумору суто індивідуальне і залежить від багатьох факторів. Якщо мети створення гумористичного ефекту досягнуто, то з'являється доброзичливий сміх або посмішка [2: 18].

Ю. Борев вважає гумор і сатиру основними типами комізму. Він указував на те, що гумор – сміх дружлюбний, незлісний, хоча і не беззубий. Він удосконалює явище, очищує його від недоліків, допомагає повніше розкритися всьому суспільно цінному в ньому. Гумор бачить в своєму об'єкті якісь боки, що відповідають ідеалу. Часто наші недоліки продовжують наші чесноти. Такі недоліки – мішень для добродушного гумору. Об'єкт гумору, заслуговуючи критики, все ж зберігає свою привабливість. Він аналізує також причини виникнення сатири, яка, на його думку з'являється тоді, коли «негативні не окремі риси, а явище в своїй сутності, коли воно соціально небезпечне і здатне нанести серйозний ушкодження суспільству тому, в такому випадку вже не до дружлюбного сміху, і народжується сміх, який бичує, викривальний, сатиричний. Сатира заперечує, знищує недосконалість світу в ім'я його корінного перетворення у відповідності до ідеалу» [3: 89]. Дослідник обстоює думку й про те, що між гумором і сатирою ціла гамма відтінків сміху, які дуже чітко простежуються в мові художніх творів: «Насмішки Езопа, розлогий карнавальний регіт Рабле, ідкий сарказм Свіфта, тонка іронія Еразма Роттердамського, витончена, раціоналістично строга сатира Мольєра, мудра і зла посмішка Вольтера, іскристий гумор Беранже, карикатура Дом'є, гнівний гротеск Гойї, колюча романтична іронія Гейне, скептична іронія Франса, веселий гумор М. Твена, інтелектуальна іронія Шоу, сміх крізь сльози Гоголя, різюча сатира і сарказм Салтиков-Шчедріна, душевний, сумний, ліричний гумор Чехова, сумний і сердечний гумор Шолом-Алейхема, грайлива, весела сатира Гашека, оптимістична сатира Брехта, по-народному життєрадісний, невичерпний гумор Шолохова. [3: 89]. Оскільки сміх як реакція організму на комічний контраст несе в собі два заряди. Один – насолоди, радісного почуття, другий – засудження, осуду певного факту. Відповідно до цього, хоч сатира і гумор мають спільний засіб – комічне, вони принципово відмінні. У сатирі сміх без компромісів, сміх, який за своєю природою не припускає й тіні примирення з тим, що висміюється [8: 389].

О. Б.Шонь наголошує на тому, що відмінність між гумором і сатирою – фактор мовного та екстрамовного змісту, що знаходить свій вияв у дискурсивному боці творів, у засобах їх мовної репрезентації та екстрамовної прагматики, переважно соціальної, психологічної чи політичної орієнтації [11: 8].

Термін «гротеск» увійшов в обіг в епоху Відродження. Першочергово він мав виключно чуттєвий зміст. Словом *grottesco* чи *la grottesca* називали особливий тип орнаменту відкритих при розкопках гротів у Римі (звідси і походження терміна). Це був невідомий художникам Відродження тип орнаменту. Він складався з химерного сплетення пагонів рослин, масок, карикатурних фігурок людей і тварин. Очевидно, цей орнамент не був типово римським явищем, а виник як наслідування «варварському» стилю, тобто тому стилю, який був привнесений в Рим зі Сходу [7: 360].

Виразно забарвлений, негативістський тип іронії називають сарказмом. Це двопланова конструкція того ж рівня складності. На відміну від сатири, сарказм, як і іронія, може бути «реконструйований» лише з контексту, в який поставлено висловлювання. Проте у випадку вживання сарказму тільки-но альтернативний сенс віднайдено, стає зрозумілим, що між ним і висловленням – прірва. «Ого, він чудовий знавець медицини!» – іронічною ця фраза буде вже тоді, коли стосується не надто вправного студента, але саркастичного відтінку вона набуває після летального наслідку операції, невдало проведеної через халатність лікаря. Саме контекст визначає ступінь іронічності чи саркастичності [10: 16-17].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Комічне викликає різну реакцію у того, хто його сприймає. Серед виявів ступеня наростання реакції на комічне виділяють усмішку, жарт, іронію, гумор, чорний гумор, гротеск, сарказм, карикатуру та інвективу. Основних виявів комічного відносять іронію, гумор, гротеск і сарказм. Вивчення цих типів комічного варто продовжити під час вивчення мовних засобів комічного у творах художньої літератури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдина Л. Ирония как вид комического Автореф. дис. ... канд. филол. наук /Л. Болдина. – М., 1982. – 23 с.
2. Болдырева А. Е. Языковые средства создания юмористического эффекта: лингвокогнитивный аспект (на материале романов П. Г. Вудхауза). Дис. ... канд. филол. наук. Одесса, им. Мечникова, 2007. – 199 с.

3. Боров Ю. О. Эстетика /Ю.О. Боров. – М. : Политиздат, 1969. – 576 с.
4. «Українська мова». Енциклопедія /Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К. : «Укр. енциклопедія», 2000. – 752 с.
5. Івашина О. Червона шапочка або іронія як кістка і привид буття /О. Івашина // Іронія: зб. ст. /Упор. Олена Галета, Зоряна Рибчинська. – Львів: літопис; Київ: Смолоскип, 2006. – С.101-108.
6. Калита О.М. Мовні засоби вираження іронії в сучасній українській малій прозі: Дис. ... канд. філол. наук / О. М. Калита. – К., 2006. 2010 с.
7. Лосев А. Ф., Шестаков В. П. История эстетических категорий /Лосев А.Ф., Шестаков В.П. М. : Мысль, 1965. – 583 с.
8. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови/Мацько Л.І. та інші.– К. : Вища школа, 2003. – 463 с.
9. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. /В.З. Санников. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 527 с.
10. Семків Р. Іронічна структура: типи іронії в художній літературі /Р. Семків. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 135 с.
11. Шонь О. Б. Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американських коротких оповіданнях: Дис. ... канд. філол. наук. /О.Б. Шонь. – Л., 2003. – 225 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Кузьмич – аспірантка кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк.

Наукові інтереси: лексика, фразеологія, морфологія, стилістика, мовотворчість письменників.

УДК 811.111'42:32:019.5

КОНЦЕПТИ БРИТАНСЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО МАС-МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ)

Наталія ЛЮТЯНСЬКА (Миколаїв, Україна)

Стаття присвячена розгляду ключових концептів британської мовної картини світу на матеріалі англомовних мас-медійних дискурсивних практик. При цьому, дані концепти розглядаються в аспекті взаємодії британців з представниками різних лінгвокультур.

Ключові слова: мас-медійний дискурс, лінгвокультура, лінгвокультурний концепт, картина світу, національний характер, система цінностей, міжетнічна взаємодія.

The present article is devoted to the problem of British conceptual worldview. The above mentioned phenomenon is studied on the media resources. These concepts are analysed in the aspect of interaction between British people and representatives of other linguocultures.

Key words: media discourse, linguoculture, linguocultural concept, linguistic worldview, national character, system of values, interethnic interaction.

Кожна національна культура характеризується сукупністю основних образів, які називають картиною світу. Остання відображає уявлення представників різних культур про навколишню дійсність. Відповідно, спосіб її відбиття у свідомості людини та сприйняття крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, називають мовною картиною світу [8]. Складовими елементами останньої є концепти.

Сутність вищезазначеного поняття трактується лінгвістами неоднозначно. Відповідно виділяють лінгвокогнітивний (А.П. Бабушкін, О. С. Кубрякова, О.О.Селіванова, Й.А. Стернін) та лінгвокультурний (Н.Д. Арутюнова, С.Г. Воркачов, В.А. Маслова, Ю.С. Степанов) підходи до визначення терміну «концепт».

Згідно з останнім із вищезазначених підходів, концепт є згустком культури у свідомості людини, тобто, тим, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини [7: 40]. При цьому, концепт маркований етнокультурною специфікою [1: 70]. Крім того, власне лінгвокультурні концепти є одиницями національного менталітету, категоріями, за допомогою яких описується національний (етнічний) характер [2: 39].

Метою ж цієї статті є розгляд ключових концептів британської мовної картини світу у лінгвокультурному аспекті на матеріалі англомовного мас-медійного дискурсу. Останній надає усі можливості для цього, адже відображає не тільки події з життя власне британців, а й випадки взаємодії між британцями та представниками інших етносів.

Відомо, що характер взаємодії особи в межах окремої лінгвокультури та навколишнього світу фіксується за допомогою ціннісної картини світу [4]. При цьому важливою є ієрархія цінностей, притаманна певній національній культурі. Таким чином, для британців характерними є традиціоналізм, іронія та дотепність. Вищезазначені характеристики і лягли в основу ключових

концептів британської мовної картини світу. До них належать концепти ТРАДИЦІЯ, ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД та ГУМОР.

Згідно зі словами лінгвістів, тлумачні та енциклопедичні словники містять інформацію, необхідну для розкриття змісту концептів, визначення їх місця в картині світу і свідомості нації. Крім того, словникова дефініція лексеми, що вербалізує концепт, найчастіше вважається його ядром, або ж основним змістом [6: 122].

Концепт ТРАДИЦІЯ пояснює прихильність британців до стабільності, що є реакцією на природно-кліматичні умови країни. Через мінливу погоду та ландшафт, що вражає своїм різноманіттям на невеликій території, британці тяжіють до постійності [5: 147]. Відповідно до дефініції зі словника, традиція – це «*a belief, principle or way of acting that people in a particular society or group have continued to follow for a long time*» (вірування, принцип чи спосіб дій, якого дотримуються представники певної спільноти чи групи протягом довгого часу – Н. Лютянська) [9]. Згідно з іншим визначенням, йдеться про «*the handing down from generation to generation of the same customs, beliefs, especially by word of mouth*» (передача від покоління до покоління одних і тих же звичаїв, вірувань і поглядів, особливо в усній формі – Н. Лютянська) [10]. Ключовими словосполученнями, що передають зміст даного концепту, є «*for a long time*» (довгий час) та «*from generation to generation*» (від покоління до покоління). Таким чином, постійність та незмінність думок, поглядів та дій є основними характеристиками даного концепту серед британців.

Варто зазначити, що стабільність британців характерна і для їх взаємодії з представниками різних лінгвокультур. Наприклад, про традиційне ставлення британців до інших етносів можна дізнатися з наступного уривку, в якому сучасні німці хочуть налагодити відносини з британцями. Останні, у свою чергу, не хочуть змін, адже вони не вірять у нову сучасну Німеччину: «*The Germans are 'bewildered' by Britain's fixation with the Second World War according to a prominent historian who says it is time to move on from the obsession*» (*The Daily Mail*, 23 September 2014). При цьому, лексема *fixation* передає незмінне ставлення британців до подій Другої світової війни. З іншого уривку ми дізнаємося про небажання останніх цікавитися іншою Німеччиною (*the new, modern Germany*), образ якої кардинально відрізняється тепер: «*the Germans are bewildered that Britain 'does not want to know' about the new, modern Germany*» (*Ibid.*). Далі зазначається прихильність німців до рис, якими славляться представники цієї країни: «*They have huge admiration for the political traditions, the political stability, huge admiration for the way Britain fought the Second World War and delighted by the sport*». Серед останніх відзначаються *political traditions* та *the political stability*, які передають тяжіння до парламентсько-монархічного устрою у країні протягом багатьох століть. Метафоричне словосполучення в наступному уривку *to freeze the relationship* передає наміри британської сторони залишити все без змін: «*But they are very dismayed that when they come to Britain they are greeted with Nazi salutes! Bewildered that Britain doesn't want to appear to know about Germany now, but wants to freeze the relationship as it was 70 years ago*» (*Ibid.*). Таким чином, прихильність британців до традицій характерна і для відносин з представниками інших лінгвокультур.

Ще одним специфічним концептом, що входить до складу британської картини світу, є концепт ГУМОР. Англійське почуття гумору є найважливішою рисою національного характеру. Основною особливістю англійського гумору є те, що важливе значення у ньому надається іронії (*irony*) та дотепності (*wit*), оскільки вони є складовими процесу комунікації британців [2: 40]. Англійські словники тлумачать його як «*the ability to find things funny, the way in which people see that some things are funny or the quality of being funny*» (здатність сприймати речі кумедними; спосіб дій, у який люди розуміють речі кумедними; якість речей бути кумедними – Н. Лютянська) [11]. Ще одне визначення цього поняття знаходимо в іншому словнику: «*the ability to appreciate or to express that which is humorous situations, speech, writings that are thought to be humorous*» (здатність розрізняти або виражати те, що вважається комічними ситуаціями; промови та письмові твори, що вважаються комічними – Н. Лютянська) [12].

Характеристики почуття гумору, наведені у другому визначенні, найяскравіше виявляються у спілкуванні британців з представниками інших етносів. При цьому, таке почуття гумору стосується різних сфер життя. Ситуації ж, що трапляються з британцями або з представниками інших етносів під час їхньої взаємодії, мають іронічне забарвлення. Наприклад, у нижчезазначеному уривку йдеться про американського туриста, який випадково був замкнений у книжковому магазині Лондона: «*A tourist who became a Twitter sensation after he was locked inside a closed London bookshop for two hours declared "it feels good to be free"*» (*The Guardian*, 17 October

2014). Найкумеднішим у цій ситуації є те, що він був врятований завдяки соціальній мережі: *Despite calls to the shop's security and police, he spent two hours trapped inside the darkened store – and was only rescued when he used Twitter to alert the world to his predicament (Ibid.)*. Атрибутивне словосполучення *a Twitter sensation* підкреслює ступінь його слави у цій соціальній мережі. Остання допомогла попередити весь світ про його скрутне становище, виражене в уривку за допомогою словосполучення *to alert the world to his predicament*.

«*In a later post that was retweeted by more than 7,000 people, he wrote: “Hi Waterstones, I’ve been locked inside of your Trafalgar Square bookstore for two hours now. Please let me out”*» (Ibid.). При цьому, у наступному уривку цікавою є реакція користувачів мережі на це повідомлення (*later post that was retweeted by more than 7,000 people*) та дотепність дій самого бранця, який сповістив про себе у незвичайний спосіб (*I’ve been locked inside of your Trafalgar Square bookstore for two hours now. Please let me out*). Таким чином, у даному випадку взаємодії представників різних лінгвокультур вищезазначений концепт вербалізується завдяки здатності учасників інтеракції знаходити позитивні моменти в різних ситуаціях.

Ще однією національною рисою британців є практичність, тому наступний концепт ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД відображає раціональне мислення представників цього етносу в практичних питаннях, що набувається з досвідом [3: 55]. При цьому, англійські словники подають таке визначення: «*the basic level of practical knowledge and judgment that we all need to help us live in a reasonable and safe way*» (практичні знання та судження, необхідні нам для того, щоб жити безпечно та належним чином – Н. Лютянська) [13]. Згідно з іншим визначенням, це – «*plain ordinary good judgment; sound practical sense*» (звичайне судження про речі; розумне практичне судження – Н. Лютянська) [14]. Таким чином, цей концепт характеризується такими словосполученнями як «*practical knowledge*» (практичні знання) та «*practical sense*» (практичне судження).

Сутність вищезазначеного концепту в аспекті міжетнічної взаємодії найкраще демонструє наведений нижче уривок з британського видання: «*Super rich Arabs are spending £4.5million a day in Britain - cementing London's position as the world's top playground for the rich*» (The Daily Mail, 27 May 2014). Згідно з ним, заможні сім'ї арабів роблять значний внесок до бюджету країни, витрачаючи чималі кошти (£4.5million a day). Слід зазначити, що вони витрачають свої гроші виключно у столиці країни – Лондоні, сприяючи фінансовим надходженням до бюджету всієї країни: «*Middle Eastern billionaires using the capital to spend their fortune have contributed to a boom in Arab cash pouring into the country*» (Ibid.).

Подані нижче статистичні відомості змальовують представників арабських країн як вигідне джерело надходження прибутку: «*In total last year £1.25billion was spent in the UK by families from the Middle East - amounting to some £25,000 for every holiday*» (Ibid.). Таким чином, створюються всі передумови до спільного життя представників різних лінгвокультур, що мешкають на одній території та мають спільні інтереси. Для одних це комфортні умови проживання з усіма зручностями, за які вони готові сплачувати чималі кошти. Для інших – додаткове джерело прибутку. При цьому, словосполучення *cementing London's position* та *a boom in Arab cash pouring* вербалізує переваги такої взаємодії для британців, що має практичне значення.

Отже, британська картина світу характеризується певними концептами, що відображають риси національного характеру британців. Серед них – ТРАДИЦІЯ, ГУМОР та ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД. Варто зазначити, що вищезазначені концепти характерні й для взаємодії британців з представниками інших етносів. Ці концепти відображають систему цінностей, притаманних британцям, яка є ключовою для таких взаємодій, оскільки вона диктує спосіб дій та вчинків даного етносу.

Перспективою нашого дослідження є вивчення основних концептів американської картини світу в аспекті міжетнічної взаємодії, оскільки США є багатонаціональною країною зі своїми особливостями у сфері політики, освіти та культури. Дані концепти дадуть змогу зрозуміти спосіб дій американців під час інтеракції з представниками інших етносів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании/ С.Г. Воркачев// НДВШ. – 2001. – №1. – С. 64-72.
2. Воробйова І.А. Концепт «Гумор» у британській лінгвокультурі/ І.А. Воробйова// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Том 24 (63). – 2011. – №2, ч.1. – С. 38-42.
3. Єсипенко Н.Г. Лінгвокультурний концепт Common Sense у художній літературі ХХ ст./ Н.Г. Єсипенко// Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – №3 (ч. 1). – 2011. – С. 54-58.

4. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке/ В.И. Карасик // Языковая личность: Культурные концепты. – Волгоград, Архангельск, 1996. – С. 3-15.
5. Семенюк О.А. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб / О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
6. Слухай Н.В. Когнітологія та концептологія в лінгвістичному висвітленні/ Н.В. Слухай, О.С. Снітко, Т.П. Вільчинська. – К.: Вид.-поліграф. Центр «Київський університет», 2011. – 367 с.
7. Степанов Ю.С. Словарь русской культуры. Опыт исследования/ Ю.С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997 – 824 с.
8. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник/ І.Б. Штерн. – К.: АртЕк, 1998. – 156 с.
9. Tradition// Cambridge Free English Dictionary and Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/tradition>
10. Tradition// Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/tradition>
11. Humour// Cambridge Free English Dictionary and Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/humour>
12. Humour// Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/humour>
13. Common Sense// Cambridge Free Dictionary and Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/common-sense>
14. Common Sense// Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/common-sense>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Лютянська – аспірант кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв.

Наукові інтереси: мас-медійний дискурс, теорія мовної комунікації, комунікативний, когнітивний та лінгвокультурний аспекти ситуації міжкультурної взаємодії.

УДК 811.111'42

ОЦІНКА АКТОРСЬКОЇ ГРИ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ КІНОРЕЦЕНЗІЯХ

Уляна ЛЯШЕНКО (Львів, Україна)

У статті подано контрастивний аналіз оцінки акторської гри в текстах англійських та німецьких кінорецензій. Розглянуто можливості актуалізації національно-культурного компонента у структурі та формах вираження оцінки акторської гри.

Ключові слова: кінорецензія, експліцитна оцінка, імпліцитна оцінка, позитивна оцінка, негативна оцінка, критерії оцінки акторської гри, національно-культурний компонент, ідеалізована картина світу, лінгвокультурна спільнота.

The article focuses on the contrastive analysis of the evaluation of acting in the texts of English and German film reviews. The paper deals with the possibilities of the actualization of the national-cultural component in the structure and forms of the expression of the evaluation of acting.

Keywords: film review, explicit evaluation, implicit evaluation, positive evaluation, negative evaluation, criteria of evaluation of acting, national-cultural component, idealized world image, linguocultural community.

Мова як засіб репрезентації світу віддзеркалює інтелектуальну й оцінну форми його пізнання. Аксіологічна спрямованість пізнання є однією з провідних ознак взаємодії людини з об'єктивною дійсністю [2: 6], відповідно лінгвістична категорія оцінки становить інтерес багатьох дослідників. У сучасній лінгвістиці виокремлюють логіко-філософський [1; 5], функціонально-семантичний [4], функціонально-прагматичний та когнітивний [12] підходи до вивчення оцінки. Під оцінкою розуміють процес визначення суб'єктом цінності об'єкта, тобто його здатності задовольняти потреби людини в певних ситуаціях. У межах згаданих підходів досліджено зв'язок оцінки з модальністю [1; 5], описано види оцінок і способи їх вираження, досліджено структуру, семантику і функціонування оцінних висловлювань [4; 7; 13], зокрема у медіа та академічному дискурсі [11; 12], проведено лінгвокогнітивний аналіз оцінки [2], здійснено спробу розглянути лінгвокультурний і гендерний аспекти оцінки в англійській мові [3].

Оцінку, одну з текстотвірних ознак рецензії, розглядають насамперед як семантико-прагматичну категорію [1; 4; 7], спрямовану на критичний аналіз явищ дійсності та здійснення впливу на адресата, переконання його у правильності думки рецензента. Оцінка має складну структуру, представлену експліцитно (суб'єкт, об'єкт і підстава оцінки) та імпліцитно вираженими компонентами (шкала оцінок, стереотип, мотивування) [7: 5].

Через багатогранність оцінки кінорецензію вважають одним з найскладніших видів рецензії. Кінокритик має справу не лише з самим твором та його автором (як, наприклад, у літературній рецензії): перед ним стоїть завдання оцінити режисерський задум, акторську майстерність, роботу сценариста, музикантів, оформлювачів тощо. Це завдання ще більше ускладнюється, коли автор кінорецензії має на меті провести вичерпний аналіз екранізації літературного першоджерела [10].

Ми погоджуємося з думкою Н. Д. Арутюнової про зумовленість загальнооцінних предикатів *добрий/поганий* ставленням до ідеалізованої картини світу: позитивна оцінка (*добре*) означає відповідність ідеалізованій моделі макро- або мікросвіту, тоді як те, що не відповідає цій моделі за одним з властивих їй параметрів отримає негативну оцінку (*погане*) [1: 168]. Концептуальний аналіз оцінних предикатів спрямований на експлікацію логічних ознак тієї ідеальної моделі, відносно якої відбувається кваліфікація об'єкта [1: 170]. Такий підхід дозволяє дослідити національно-культурний компонент оцінки, окреслити певні риси ідеалізованих моделей світу англіїців та німців, яким чином вони відображаються в оцінці акторської гри.

Матеріалом нашого дослідження слугували тексти кінорецензій, представлені на сайтах <http://www.bfi.org.uk/news-opinion/sight-sound-magazine/reviews-recommendations>; <http://www.theguardian.com/film>, <http://www.telegraph.co.uk/culture/film/filmreviews/>; <http://www.critic.de/filme/>; <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/kino/video-filmkritiken/>; <http://www.spiegel.de/kultur/kino/>, <http://www.kino-zeit.de/filme>.

Оцінка у кінорецензії може виступати і логічним аргументом, і компонентом емоційного підсилення [6: 34]. Як логічний аргумент оцінка присутня в тексті рецензії концептуально і виражена або імпліцитними засобами шляхом представлення властивостей об'єкта, які відповідають умовам його оцінного стереотипу (*For the most part, this is a saner, quieter Cage (Joe); Die Angespanntheit, das konzentrierte Bemühen, die Kontrolle über die Ereignisse und sein Leben zu behalten, sowie die zunehmende Verzweiflung lassen sich an seiner Mimik, Gestik und der Betonung ablesen (No Turning Back)*), або експліцитними засобами, що апелюють до розумової сфери психіки адресата (*beautiful central performance, force-of-nature young talent, unfocused performance; perfekt gespielt, bemerkenswerteste Szene des Films, etwas farblos sein*). Експліцитні засоби, які торкаються емоційної сфери психіки реципієнта, сприяють емоційному підсиленню оцінки (*fascinating, moving performance, dexterity is astonishing; eindrucksvoll gespielt, unwiderstehlich sein, weniger Eindruck hinterlassen*). Експліцитні мовленнєві оцінки можуть бути виражені за допомогою власне оцінних, емоційно-оцінних, дескриптивно-оцінних слів та слів з периферійною оцінною семою. Їх кінокритик використовує, щоб безпосередньо вплинути на читача. Імпліцитну оцінку однозначно декодувати складно, оскільки вона виражена словами з нульовою оцінною семою, які в сукупності підводять адресата до думки автора [9: 12].

Кількісний аналіз засобів вираження оцінок в текстах англійських (АКР) та німецьких кінорецензій (НКР) свідчить про значну перевагу оцінок акторської гри у англійських рецензіях (АКР – 174, НКР – 100) (див. табл. 1).

Таблиця 1. Особливості співвідношення експліцитних та імпліцитних оцінних засобів у текстах англійських та німецьких кінорецензій (кількість, %)

Англійські кінорецензії (50 текстів) Загальна к-сть оцінок 174/100%				Німецькі кінорецензії (50 текстів) Загальна к-сть оцінок 100/100%			
Експліцит на оцінка	Імпліцитна оцінка	Позитив на оцінка	Негатив. оцінка	Експліцитна оцінка	Імпліцитна оцінка	Позитив на оцінка	Негатив. оцінка
117/67%	57/33%	151/87%	23/13%	62/62%	38/38%	84/84%	16/16%

Автори і англійських, і німецьких рецензій надають перевагу експліцитному вираженню оцінки акторської гри (АКР – 67%, НКР – 62%), щоби безпосередньо вплинути на читача шляхом прямого вираження оцінного смислу рецензії. Проте у німецьких текстах спостерігаємо частіше імпліцитні оцінки (НКР – 38%, АКР – 33%), що свідчить про дещо більшу орієнтацію німецьких авторів на читача, здатного самостійно декодувати оцінний концепт рецензії. Оскільки однією з головних функцій кінорецензії є реклама фільму, очевидною є значна перевага позитивної оцінки акторської гри (АКР – 87%, НКР – 84%). Проте негативну оцінку у німецьких рецензіях зустрічаємо дещо частіше (16%), ніж у англійських (13%), що дозволяє нам дійти висновку про критичніше ставлення до гри актора німецьких авторів.

Розглянемо, яким чином актуалізується національно-культурний компонент у структурі оцінки акторської гри, беручи до уваги критерії, якими керуються рецензенти (за основу беремо класифікацію критеріїв оцінки акторської гри у театрі Ю. А. Польшиної [8: 145-150]). Спробуємо з'ясувати, чи перелічені нижче критерії однаковою мірою слугують підставою для оцінки у АКР та НКР, чи англійські та німецькі автори приділяють більшу увагу певним критеріям, більш значимим для їхньої лінгвокультурної спільноти.

Контрастивний аналіз оцінки акторської гри засвідчив, що найбільш вагомим у англійських та німецьких рецензіях є критерій **володіння окремими аспектами акторської майстерності**. Сюди відносимо манеру виконання, мову тіла, акценти як засоби передачі особливостей вимови персонажів та голос (АКР – 30,4 %, НКР – 30 %): *Her [Mia Wasikowska] north country accent, incidentally, is far superior to Anne Hathaway's (Jane Eyre); Turner verleiht er [Timothy Spall] ähnlich animalische Züge: verkniffene Augen, schiefer Mund. Statt zu sprechen, grunzt er meist nur (Mr. Turner - Meister des Lichts)*. Зазначимо, що особливу увагу у англійських кінорецензіях автори приділяють виразному погляду актора (*earnest eyes, that frightened look which lingered in my mind, addresses the audience with the same limpid, even gaze*).

Значну увагу кінокритики приділяють **злагодженості акторського ансамблю** (АКР – 13 %, НКР – 15 %): *Still, the ensemble performances are solid... (The Drop); Das liegt einerseits am hervorragenden Ensemble, vor allem aber auch am Zusammen- und Gegenspiel von Helen Mirren und Om Puri... (Madam Mallory); **створенню актором різнопланової характеристики для свого героя і передача багатомірності його характеру** (АКР – 7,2 %, НКР – 11 %): *He's [Oscar] played by Michael B. Jordan, whose multilayered performance oozes everyman charisma; the actor's twitchy yet robust physicality and earnest, deep-pool eyes make for a consistently arresting point of contrast in the character (Fruitvalle Station); Broadbent [...] bringt den zarten Clash von britischen Understatements und Zurückhaltung mit der Nonchalance und dem flamboyanten französischen Genieß- und Prassertum gekonnt und unaufdringlich auf den Punkt. (Le Weekend) та **переконливості створеного образу** (АКР – 6,5 %, НКР – 9 %): *... she[Baetens] proves equally convincing first as pure temptation, irresistible in her stars-and-stripes bikini, then as grim-faced mother ... (The Broken Circle Breakdown); Nicole Kidman [...] überzeugt als Suchende, Verwirrte, die all ihre Gefühle in die wenigen Augenblicke vor der Tagebuchkamera kanalisieren muss (Ich darf nicht schlafen).***

Значно меншу увагу приділяли у текстах обох лінгвокультурних спільнот: **дотриманню / недотриманню почуття міри** (АКР – 4,3 %, НКР – 6 %): *There is a pleasing synchronicity between Joe's attempts to stem his temper and the effort made by Cage to keep his own actorly excesses in check (Joe); Pål Sverre Hagen verleiht ihm [Gangsterboss Greven] eine leicht übertriebene Extravaganz sowie ausgefeilte Manierismen, mit denen er sich zwar beständig hart an der Grenze zur Karikatur bewegt, sie aber niemals überschreitet (Einer nach dem Anderen); **здатності до перевтілення в межах декількох ролей** (АКР – 2,9 %, НКР – 4 %): *It is a different kind of beauty now, for he [Leonardo DiCaprio] is a long way from 22, and the residue of the past 15 years of ceaseless suffering remains on his face – so much the better (The Great Gatsby); Auf den ersten Blick hat die Schauspielerin Sophie Marceau alles richtig gemacht. Sie war Kinderstar („La Boum“), Femme fatale, Amazone, Bond-Girl, Tolstoi-Heroine und Geliebte von Mel Gibson in „Braveheart“, und seit ein paar Jahren spielt sie neben Agentinnen, Geschäftsfrauen und überdurchschnittlich gut aussehenden Allerweltsfranzösisinnen auch Mutterrollen (Ein Augenblick der Liebe); **виконанню актором ролі з великою емоційною віддачею** (АКР – 2,9 %, НКР – 3 %): *Arquette gets the film's most moving scene, when Mason is casually preparing to leave home for his first day at college. A tearful Olivia comes to the sudden realisation that her life has flown by unceremoniously; a series of moments. "I just... thought there would be more," she laments (Boyhood); Sie [Nicole Kidman] erlaubt Christine in diesen Momenten all die Emotionen, Ängste, das Loslassen einer sonst eher kontrollierten Mimik... (Ich darf nicht schlafen); **відзнаці актора за виконання ролі** (АКР – 2,2 %, НКР – 2 %) *Damon has been nominated for the best actor Oscar; the two of them for best original screenplay (Good Will Hunting); Spall, für seine Rolle in Cannes als bester Darsteller geehrt...* (Mr. Turner – Meister des Lichts); **здатності до перевтілення у межах однієї ролі** (АКР – 0,7 %, НКР – 2 %): *DiCaprio has never been finer, and only once does he really break in the style we've come to expect of him, a flare-up when challenged by the husband of his beloved Daisy, where he turns just as pink as the pinstripe suit he's wearing (The Great Gatsby); Er [Michael B. Jordan] verkörpert Oscar auf natürliche Weise und wird in Sekundenschnelle von dem gefühlvollen Vater, Sohn und Freund zum knallharten, knasterfahrenden Dealer – seine Stimme, seine Mimik und Gestik ändern sich mühelos (Fruitvalle****

Station); **оригінальності трактування характеру** (АКР – 1,4 %, НКР – 1 %): *Luhrmann's Gatsby owes much of its frisson to the tension between the director's destructive extravagance and the melancholy optimism of DiCaprio's Gatsby... It is not the novel, no, but happy to report, the madly embattled result is a real movie (The Great Gatsby); Man wünscht sich, David Dobkin hätte mit der Figur mehr experimentiert (Der Richter).*

Помітні розбіжності спостерігаємо у оцінці **адекватності/неадекватності передачі образу героя** (АКР – 12,3 %, тоді як у НКР лише 7 %): *DiCaprio's delicate, transparent performance allows us glimpses of the erased character (The Great Gatsby); Doch trotz des sehenswerten Spiels von Thandie Newton und Chiwetel Ejiofor ist die Ambivalenz der Protagonisten deutlich weniger ausgeprägt als im Roman (Half of a Yellow Sun); та здатності створити сильне емоційне враження у глядачів (АКР – 13,8 %, НКР лише 8 %): *Phoenix meanwhile, gives off a transcendent, emerging-from-his-shell joy that's touching and infectious (Her); Jessica Chastain ist tatsächlich unwiderstehlich als Eleanor [...] jedoch verbleibt sie in ihrer Rätselhaftigkeit (Das Verschwinden der Eleanor Rigby).**

Підсумовуючи, зазначимо, що національно-культурні відмінності щодо оцінки акторської гри спостерігаємо у приділенні значно більшої уваги грі актора в англійських рецензіях, ніж у німецьких, щоправда, німецькі рецензенти схильні оцінювати її критичніше. Підставою для оцінки в обох лінгвокультурних спільнотах слугує більшість виокремлених критеріїв, тому їх можна вважати універсальними. Однак англійські рецензенти більше уваги приділяють адекватному, тобто орієнтованому на вже усталений взірець, створенню образу, а також емоційному впливу актора на глядача, що, можливо, зумовлено більшою відданістю англійців традиціям і дещо більшою їхньою сентиментальністю у порівнянні з німцями.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд. испр. – М. : 1999. – 896 с.
2. Бойко Я. В. Естетична оцінка у поетичному тексті: лінгвокогнітивний аналіз (на матеріалі лірики англійського романтизму) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. / Я. В. Бойко – Донецьк, 2013. – 23 с.
3. Буяр І. Є. Лексико-семантичне поле оцінки в англійській мові: лінгвокультурний і гендерний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. / І. Є. Буяр. – Чернівці, 2013. – 21 с.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. В. Вольф. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
5. Ивин А. А. Основания логики оценок / А. А. Ивин. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1970. – 230 с.
6. Киричук Л. М. Прагматичні особливості категорії оцінки в рекламному тексті (на матеріалі журналу “Time”) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. / Л. М. Киричук. – Луцьк, 1999. – 186 с.
7. Лешкевич И. В. Структура, семантика и функционирование оценочных высказываний (на материале англоязычных газетных рецензий) : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04. / И. В. Лешкевич. – Минск, 2009. – 23 с.
8. Польшина Ю. А. Актуализация национально-культурного компонента в театральной рецензии: на материале Интернет ресурсов США : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. / Ю. А. Польшина. – Владивосток, 2003. – 216 с.
9. Синдеева Т. И. Речевой жанр “газетная рецензия” и его лингво-текстовая характеристика (на материале английского языка): автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.04. / Т. И. Синдеева – М., 1984. – 23 с.
10. Тертычный А. А. Жанры периодической печати: учеб. пособ. / А. А. Тертычный. – М. : Аспект Пресс, 2000. – [Цит. 2014, 27 грудня]. – Режим доступа : <http://www.evartist.narod.ru/text2/01.htm>.
11. Bednarek M. Evaluation in Media Discourse: Analysis of a Newspaper Corpus / M. Bednarek. – London; New York: A&C Black, 2006. – 272 p.
12. Bondi M. Evaluation in Academic Discourse [Electronic resource] / M. Bondi, F. Mauranen // Journal of English for Academic Purposes. – 2003. – 2. – P. 269 □271. □ [Cited 2015, 10 Jan.]. – Available from: <http://cmserver.unavarra.es/rid=1HS8Z017L-24K3G23-1H3J/Evaluative%20language%20use%20in%20academic%20discourse.Mauranen%20and%20Bondi%20JEP%20editorial.pdf>.
13. Malrieu J. P. Evaluative Semantics. Cognition, Language and Ideology / J. P. Malrieu. – London; New York : Routledge, 1999. – 316 p.
14. Martin J. R. The Language of Evaluation: Appraisal in English / J. R. Martin, P. R. R. White. – London; New York: Palgrave Macmillan, 2005. – 278 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уляна Ляшенко – аспірантка кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: лінгвістика тексту, когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія.

УДК 81'373.49

ЕВФЕМІСТИЧНА ТА ДИСФЕМІСТИЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ФРЕЙМУ «PREGNANCY» В АНГЛОМОВНІЙ ФЕМІНІСТИЧНІЙ ПРОЗИ

Лариса МОСІЄВИЧ (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуто евфемістичну та дисфемістичну вербалізацію фрейму «PREGNANCY» у діяхронічному аспекті, а також виявлено парадигматику евфемізмів та дисфемізмів зазначеного фрейму.

Ключові слова: фрейм, слот, евфемізм, дисфемізм, синонімічна парадигма, гіпер-гіпонімічна парадигма, ядерні семи, периферійні семи.

The article examines the structure of the frame PREGNANCY verbalized by euphemisms and dysphemisms. The author analyses the paradigmatic relationships between euphemisms, dysphemisms within each slot and focuses on extralingual presuppositions of society development.

Key words: frame, slot, euphemisms, dysphemisms, hyponyms, hypernyms, core and non-core (peripheral) frame elements.

Постановка проблеми. В останні десятиліття ХХ й на початку ХХІ ст. стрімко зростає науковий інтерес до евфемізмів та дисфемізмів як складової мовної картини світу англомовного суспільства, їх лексико-семантичних і функціональних характеристик. З погляду когнітивної лінгвістики ці одиниці стали об'єктом дослідження зовсім недавно. Зокрема, ґрунтових праць щодо питань когнітивних параметрів англомовної дисфемії та евфемії, а також систематизації парадигматичних відносин між евфемізмами та дисфемізмами, виконаних на матеріалі художньої феміністичної прози, досі немає.

Аналіз останніх досліджень. Науковці розглядають проблеми визначення евфемізму та його відокремлення від табу (В.І. Заботкіна), засоби утворення евфемізмів (А.М. Кацев, Л.П. Крисін), аналізують евфемізми та дисфемізми в контексті тендеру (Л. Порохницька), медичного та педагогічного дискурсу (Н. Тишина), політичного дискурсу (Т. Абакова). В Україні евфемізми досліджують в рамках фразеології (І.В. Мілева), соціально-економічного дискурсу (К.О. Кантур), політичного дискурсу (З.О. Дубінець, А.І. Пушкар).

Метою статті є виявлення парадигматичних відносин евфемізмів та дисфемізмів у фреймі «PREGNANCY» в діяхронічному аспекті, а також аналіз залежності вербалізації фрейму від екстралінгвальних пресупозицій.

Матеріалом дослідження стала вибірка евфемістичних та дисфемістичних одиниць із оригінальних художніх творів феміністичної прози британських письменників ХVІІІ–ХХ століть.

Виклад матеріалу. Евфемізми (емоційно нейтральні слова або вирази, що вживаються замість синонімічних їм слів і виразів, що видаються мовцями непристойними, грубими або нетактовними [1: 590]) та дисфемізми (ті, що замінюють емоційно нейтральні слова більш грубими, непристойними [5: 671]) вступають у парадигматичні відносини з мовними одиницями двох видів: прямими назвами та іншими евфемізмами (дисфемізмами). Відносини між евфемізмами та їх прямими назвами називають гіпер-гіпонімічними [10: 118]. Гіперонім – це слово з ширшим значенням (обсягом поняття) по відношенню до слова з менш широким значенням [3: ел. ресурс], гіпонім – видове позначення родового слова [7: 281]. Синонімічна сутність евфемізмів та дисфемізмів, що вступають між собою у синонімічні відносини, полягає в еквівалентності їх змісту. Однак аналіз мовного матеріалу виявив, що в досліджуваних текстах є багато морфологічно різномірних синонімів, які розглядаються у лінгвістичній літературі як проміжне явище між суто синтаксичним словотвором та лексичною синонімією. Науковці, відзначаючи необхідність вивчення міжчастиномовної синонімії, підкреслюють, що це предмет майбутніх досліджень, пов'язаний не тільки з виявленням статусу різних частин мови, але і з природою основних форм людського мислення [12: 13].

Фрейм застосовується в когнітивній науці для фіксації вербально-невербальної інформації у вигляді структури інформаційних даних, в якій відображені набуті емпіричним шляхом знання про деяку стереотипну ситуацію і про текст, який її описує. За класифікацією М. Минського, такий фрейм являє собою фрейм-сценарій, що служить для передачі дій, процесів [9: 3]. Слотами цього фрейму є: «PREGNANCY» (перед-подія), «CHILDBIRTH» (подія) та «BREASTFEEDING» (пост-подія). Згідно з класифікацією фреймів С.А. Жаботинської, зазначений фрейм репрезентований предметним типом, акціональним, компаративним, посесивним [4: 16-24]. Пропонуємо діяхронічну модель розгляданого фрейму (див. схему1).

Вербалізація фрейму у XVIII ст. Слот «PREGNANCY». Пресупозиційний фонд – культурний фон для народу та його мови, з якого випливає мовний кодекс моралі [6: 264] – вплинув на те, що і саме явище вагітності, як і його вербалізація у XVIII ст. було досить табуйованим, наслідком цього стала поява значної кількості евфемізмів для опису цього стану. **Синонімічна парадигма за типом евфемізм – евфемізм** представлена такими евфемізмами: *altered shape, to be with child, condition, natural, the dreaded consequence*:

«...Told him I was *with child*» [15: ел. ресурс].

«...The methods she adopted to conceal her *condition*, still doing the work of a house-maid, had such an effect on her constitution, that she died». «... After some weeks of deliberation had elapsed, I in continual fear that my *altered shape* would be noticed» [19: ел. ресурс].

Евфемізми *condition, altered shape* мають ознаки контекстуальних синонімів, зокрема референтну тотожність та контекстуальну залежність [2: 37]. Сема *condition* через свою узагальненість, завуальованість зближується з домінантою слота «вагітна» частковим збігом значень: *condition* – *the physical state of something* [18: 305] і *pregnancy* – *the condition of being pregnant* [18: 1166]. Ці евфемізми співвідносяться з поняттям «вагітність», висвітлюючи другорядні ефекти цього процесу – *change, state*, тим самим ще більше вуалюючи явище. Сема *consequence* посилює розкриття сенсу завдяки атрибутиву *natural* і порівнює вагітність з результатом чогось природного: *consequence* – «a result or effect of something» [18: 312]: «...She no sooner perceived the *natural, the dreaded consequence*, than the terrible conviction flashed on her – that she was ruined» [19: ел. ресурс].

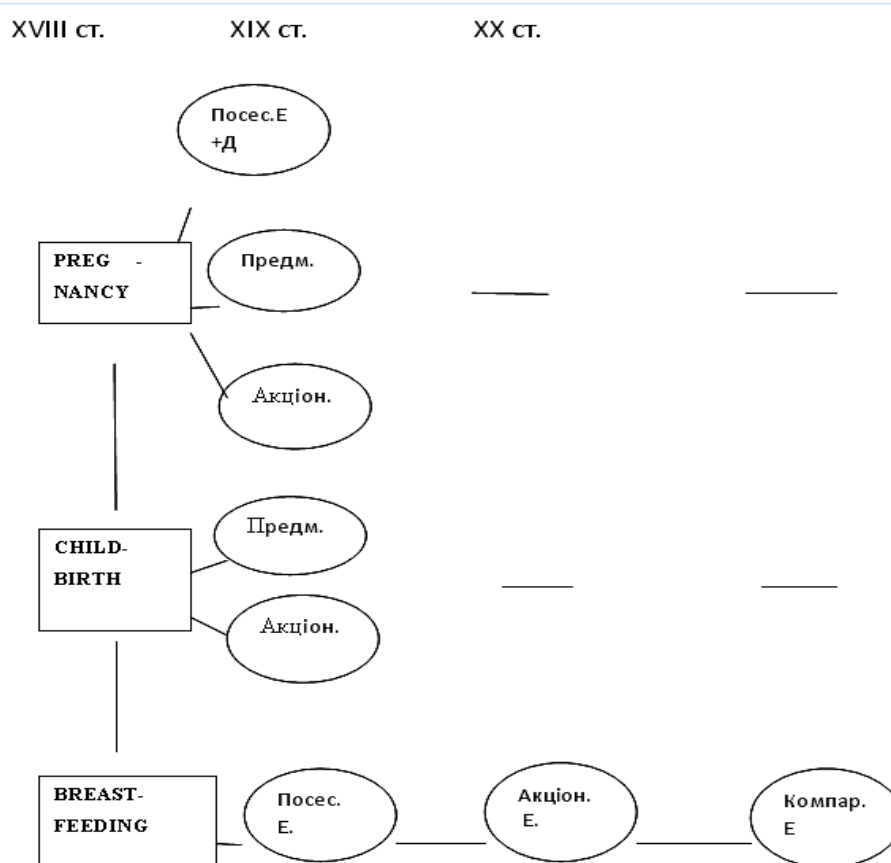

Схема 1. Діахронічна модель фрейму «PREGNANCY» (умовні скорочення: Е – евфемізм, Д – дисфемізм).

Таким чином, розглянуті в слоті евфемізми категоризують поняття «вагітність» в трьохмірному вимірі: вагітність = результат (тобто, сексуальних відносин: *natural, the dreaded consequence*); вагітність = зміна (*altered shape*); вагітність = початок (тобто, поява дитини: *to be with child*).

Гіпер-гіпонімічна парадигма евфемізмів представлена **гіперонімом** *condition* як найбільш узагальненим синонімом зазначеного явища і **гіпонімами**: *altered shape, to be with child, the*

natural, the dreaded consequence. Синонімічна парадигма за типом евфемізм – дисфемізм представлена опозицією евфемізму *a burthen* та дисфемізму *a bastard*, які категоризують поняття «дитина»: «...*Having thus spent nine months in Holland, refused the best offer ever woman in my circumstances had got all my money in my pocket and a bastard in my belly...*». «...*I would willingly have given ten thousand pounds of my money to have been rid of the burthen I had in my belly...*» [15: ел. ресурс].

Ці синоніми збігаються у своїх значеннях лише частково: **bastard**, «*a child begotten and born out of lawful matrimony; illegitimate child*» та **burthen** – «*that which is born or carried*».

Таким чином, синонімічні відносини евфемізмів та дисфемізмів у слоті «PREGNANCY» охоплюють і саме явище, і учасників (мати, дитина). Аналізовані дисфемізми співвідносяться тільки з категоризацією майбутньої дитини (незаконнонародженої – *bastard*).

Слот «CHILDBIRTH». Синонімічна парадигма за типом евфемізм – евфемізм вербалізується такими евфемізмами: *ordinary method, travail, lying-in, to be brought to bed*. Найбільш часто у слоті функціонує евфемізм *lying-in* та його дериват *to lie*:

«...*Soon after her lying-in, she prevailed on my father to take me home...*» [19: ел. ресурс].

«...*I was brought to bed very well...*» [15: ел. ресурс].

Усі евфемізми, за винятком *ordinary method*, є мовними, і збігаються у значеннях, але відрізняються відтінками: **to lie in** («*to be in childbed*») та **to be brought to bed** («*to be delivered of a child*») акцентують увагу на місці того, що відбувається, тобто, *bed*; **travail** – «*labor in childbirth*» – підкреслює фізичну працю, муки, що супроводжують цей процес.

Гіпер-гіпонімічна парадигма евфемізмів представлена гіперонімом *ordinary method* і гіпонімами *travail, lying-in, to be brought to bed*.

Вербалізація цього слота дає нам підстави припускати, що зазначений фізіологічний процес був для того часу сакральним, прихованим, небажаним для розголосу, тобто потрапляє під категорію «когнітивного дисонансу», тому використовує багато евфемізмів і не використовує дисфемізми.

Слот «BREASTFEEDING». Згаданий слот представлений єдиним евфемізмом *bosom bursting with the nutriment*, тому синонімічні та гіпер-гіпонімічні парадигми в ньому відсутні: «...*She heard her half speaking half cooing, and felt the little twinkling fingers on her burning bosom – a bosom bursting with the nutriment for which this cherished child might now be pining in vain...*» [15: ел. ресурс].

Таким чином, фрейм «PREGNANCY» у XVIII ст. вербалізується досить різноманітними евфемізмами і нечисленними дисфемізмами. Ядерними семами виступають: *to be with child, travail, lying-in, to be brought to bed*, периферійними: *ordinary method, the natural, the dreaded consequence, altered shape, condition*.

Вербалізація фрейму у XIX ст. Слоти «PREGNANCY» та «CHILDBIRTH» у цьому фреймі абсолютно відсутні через пресупозиційний фонд, пов'язаний з пуританськими поглядами Вікторіанського суспільства.

Слот «BREASTFEEDING».

представлений двома евфемізмами *to suckle the child, to take its fill*:

«...*Tess, with a curiously stealthy yet courageous movement, and with a still rising colour, unfastened her frock and began suckling the child...*». «...*When the infant had taken its fill the young mother sat it upright in her lap...*» [17: ел. ресурс]. Сема *to suckle* не маркована назвою частини жіночого тіла, про яку йде мова, тому знімає напругу, сором і є евфемізмом. Евфемізм *to take its fill* вуалює процес годування, позначаючи молоко словом «*fill*» з присвійним неживим займенником. Останній також є гіперонімом, оскільки суттєво вуалює денотат.

Вербалізація фрейму у XX ст. Слоти «PREGNANCY» та «CHILDBIRTH» не представлені евфемізмами або дисфемізмами. Якщо відсутність евфемізмів у цих слотах у текстах XIX століття пов'язана з надмірним табуванням зазначених явищ, то в XX столітті, навпаки, процеси зачаття дитини, пологи більше не є когнітивним дисонансом.

Слот «BREASTFEEDING». Вербалізований одним єдиним дисфемізмом – **grow-bag-cum-milk-dispensing-machine**: «...*Instead I am going to turn into a hideous grow-bag-cum-milk-dispensing-machine which no one will fancy and which will not fit into any of my trousers...*» [16: ел. ресурс]. В одній словоформі категоризується весь спектр відчуттів і асоціацій сучасної феміністки з приводу годування: *a woman = a machine, a bag, a dispenser*. Така опозиція «*живе-неживе*», «*людина-техніка*» викликає негативний ефект, навіть злегка іронічний.

Висновки. Таким чином, інформаційна наповнюваність фрейму багатша й різноманітніша у XVIII ст., ніж в XIX–XX ст. Переважання евфемістичної вербалізації фрейму пов'язане з сенсорним і сублімованим типами оцінки через етичний та естетичний досвід, а також релігійними забобонами. Незначна дисфемізація фрейму (XX ст.) пов'язана з раціоналістичним оцінюванням (прагматичне ставлення сучасної жінки до продовження роду).

Можна спрогнозувати, що динаміка вербалізації цього концепту з часом швидко змінюється: поява сучасних реалій, медичних технологій, спричиняє виникнення нових евфемізмів: наприклад, *pro-choice* (прихильники абортів), *pro-life* (супротивники абортів), *IVF (in vitro fertilisation, тобто штучне запліднення)* тощо.

Перспективи дослідження ми бачимо крізь призму гендерного аналізу вербалізації зазначеного фрейму.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 571 с.
2. Басок В. А. Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10. 02. 04 «Германські мови» / В. А. Басок. – Київ, 2006. – 183 с.
3. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/14/
4. Жаботинська С. А. Концептуальний аналіз: типи фреймів / С. А. Жаботинська // Вісник Черкаського університету. – Черкаси. – Вип. 11. 1999. – С. 12–25
5. Караулов Ю. Н. Язык и личность / Ю.Н. Караулов // Русский язык. Энциклопедия. Изд. 2-ое. – М.: Дрофа, 1997. – 671 с.
6. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М.: Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
7. Кравец А. С. Структура смысла: от слова к предложению / А. С. Кравец // Вестник ВГУ. Серия 1: Гуманитарные науки. 2001. №1. С. 60–84, С.70
8. Левицкий В. В. Семасиология: монография для молодых исследователей / В. В. Левицкий. – Изд. 2, исправл. и дополн. – Винница: Нова Книга, 2012. – 680 с.
9. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М.: Энергия, 1979. – 152с.
10. Сеничкина Е. П. Эвфемизмы русского языка: Спецкурс: [Учебн. пособ.] / Е. П. Сеничкина. – М.: Высш. школа, 2006. – 151 с.
11. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Елена Александровна Селиванова. – К.: Изд-во украин. фитосоциол. центра, 2000. – 248 с.
12. Хантакова В. М. Синонимия форм и синонимия смыслов: теоретическая модель анализа интегративного взаимодействия синонимических единиц одно- и равноуровневой принадлежности: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / В. М. Хантакова. – Иркутск, 2006. – 39 с.
13. Austen Jane. Emma [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rulit.net/books/emma-read-68613-88.html>. - 2013
14. Bailey N. An Universal Etymological English Dictionary. London, 1742. – 942 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/An_Universal_Etymological_English_Dictionary
15. Defoe Daniel. Roxana, The Fortunate Mistress [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.english.gsu.edu/~mbrown/Texts/Defoe_WORKS/Roxana.pdf. – 2013
16. Fielding Helen. Bridget Jones's Diary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fenglish.ru/dnevnik-bridzhit-dzhons-bridget-joness-diary. – 2013
17. Hardy Thomas. Tess of the d'Urbervilles [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ritsumei.ac.jp/acd/cg/lt/rb/600/600PDF/chen.PDF>. -2013
18. McMillan English Dictionary. New Edition. – Oxford: McMillan Education, 2008. – 1745 p.
19. Wollstonecraft Mary. Maria: Or, The Wrongs of Woman. W. W. Norton., 1975. – 138 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Мосівич – старший викладач теорії та практики перекладу факультету іноземної філології Київського педагогічного університету, здобувач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна та соціолінгвістика.

УДК 811.161. 2'373 : 398.3

МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ПРАВОВОГО КОНЦЕПТУ “CRIME/ ЗЛОЧИН”

Оксана ОЛІЙНИК (Київ, Україна)

У статті описано методологічні засади дослідження концепту “crime/злочин” у американській правовій картині світу: визначено основні етапи комплексної методики вивчення концепту, встановлено методи для опису поняттєвої парадигми концепту, смислового складника концепту, образного компоненту, об'єктивованого в оцінному й соціальному стереотипах, і побудови фрейму.

Ключові слова: методика аналізу (правового) концепту, ім'я концепту, [терміно]поняття, ментально-мовні структури, принцип опису-моделювання.

The article focuses on the research methodology of the concept crime/злочин in the American legal language mapping of the world. The main stages of the complex methodology of the concept under study are

outlined, methods for the description of its notional paradigm, its meaningful component, objectivized in evaluation and social stereotypes, its frame structure are discussed.

Ключові слова: research methodology of a legal concept, concept name, [term] notion, mental-language structures, the principle of description-modelling.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Визначення онтологічної природи й ментально-змістової організації концепту на часі залишається дискусійним. Концепт як об'єкт вивчення характеризується багатьма диференційними ознаками: зв'язок із мовою, мисленням, пам'яттю та психікою, абстрагування, етнокультурне забарвлення, момент переживання, специфікація, узагальнення, автореферентність, безтілесність, відкритість, вічність, динамічний характер, гнучкість, множинність складників, потенційна суб'єктивність, тривалість і складність формування, стереотипність і константність, кодованість у чуттєво-образних уявленнях, відображення ментальної дійсності [8: 41]. Комплексність існування (побутування), поліапелюємість, багатовимірність, полікласифікуємість концепту [7: 12-13] зумовлюють його „методологічну відкритість” [там само, с. 13]. У зв'язку з цим проблема вибору методів дослідження й розроблення методик опису концептів належить до **актуальних** завдань сучасної лінгвоконцептології.

Мета статті полягає в обґрунтуванні основних етапів дослідження концепту “*crime/ злочин*” у американській правовій картині світу й відповідних методів для опису його поняттєвого, смислового, образного, символічного, оцінного й схематичного компонентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Методиці аналізу концептів на часі присвячено значну кількість наукових досліджень (див. праці: [6; 8; 9; 11; 12; 13; 16; 17; 18; 19; 21; 22; 24; 26; 27]).

Найбільше поширення отримали такі чотири методики вивчення вербалізованих концептів [4: 269]: лінгвокогнітивна, лінгвокультурна (і в її контексті етнолінгвістична), психолінгвістична й лінгво-логіко-філософська. У ракурсі *лінгвокогнітивного* підходу концепт визначається як дискретна змістова одиниця колективної свідомості (О. С. Кубрякова); в основі *лінгвокультурного* аналізу концепту лежить його розуміння як одиниці свідомості, мови й культури (В. І. Карасик; Ю. С. Степанов); із позиції *психолінгвістики* концепт тлумачиться як продукт психічних процесів (пізнання та спілкування) (А. А. Залевська); у межах *лінгво-логіко-філософського* підходу концепт розглядається як результат взаємодії сукупності чинників – національної традиції, фольклору, релігії, ідеології, життєвого досвіду, образів мистецтва, відчуттів і системи цінностей певної лінгвокультури (Н. Д. Арутюнова).

Відмінності в підходах до концепту, що виникли в межах когнітивної семантики й лінгвокультурології, умовні й пов'язані не стільки зі спільними завданнями цих дисциплін – типологією й моделюванням представлення знань у мові, – скільки з технікою виокремлення об'єкта дослідження й методикою його опису [2: 11-14; 10: 29].

Усі чинні методики аналізу концептів, представлені в спеціальній літературі, на думку дослідників можливо віднести до одного з двох підходів у залежності від поля дослідження концептів: 1) *системного* або 2) *текстового*. Розглянемо їх детальніше.

Системний підхід полягає в лексикографічному описі ключових слів – експлікаторів концепту, а також у дослідженні відносин між експлікатором у межах контексту. Оскільки концептуальні характеристики виявляються через значення мовних одиниць, які репрезентують певний концепт [3: 31], традиційний опис концепту та його (концептуальних) ознак відбувається шляхом так званого (багатоаспектного) концептуального аналізу номінантних репрезентантів концепту (та його синтагматичного оточення) в семантичних (смилових, змістових) термінах [15: 230]. При цьому, у процесі пошуку, аналізу й опису концептуальних ознак спочатку використовується семасіологічний аналіз, який виражається в знаходженні смислів (значень) семантики конкретних мовних форм, окремих слів (підхід від форми до змісту). Цей вид аналізу повинен бути доповнений ономасіологічним аналізом – від смислу (значення) семантики до конкретних мовних форм (підхід від змісту до форми) [15: 228]. На думку Є. А. Піменова, розуміння концепту як певної постульованої ментальної (когнітивної, мисленневої) одиниці (тобто як об'єкта дослідження), яка може мати мовне втілення (відносно часто у вигляді іменника), тягне за собою визнання того, що ця одиниця як онтологічна сутність існує не сама по собі, а в складі (і структурі) складніших ментальних (когнітивних) утворень (когнітивних структур). Ці ментальні утворення він пропонує називати когнітивними моделями [15: 227].

Найвідоміші методики опису вербалізованих концептів у межах *системного* підходу, які отримали застосування в працях багатьох дослідників, передусім належать З. Д. Поповій і

Й. А. Стерніну, М. В. Піменовій, В. І. Карасику, В. А. Масловій. З. Д. Попова та Й. А. Стернін пропонують такий алгоритм аналізу концептів: 1) побудувати номінативне поле концепту; 2) проаналізувати семантику мовних засобів, які входять до номінативного поля концепту; 3) інтерпретувати результати опису семантики мовних засобів, виділивши когнітивні ознаки, які формують концепт як ментальну одиницю; 4) верифікувати отримані результати когнітивного опису в носіїв мови (цей етап не є обов'язковим, якщо дослідник сам є носієм мови); 5) описати вміст концепту у вигляді переліку когнітивних ознак [21: 84; 25: 9]. Наступні кроки дослідника залежать від його мети: опису семантики мовних одиниць або ж моделювання концепту як одиниці свідомості.

Методика дослідження концептів, розроблена М. В. Піменовою, охоплює декілька етапів: 1) аналіз лексичного значення й внутрішньої форми слова, яке номінує концепт; 2) виявлення синонімічного ряду лексеми; 3) опис способів категоризації концепту в мовній картині світу; 4) встановлення способів концептуалізації як вторинного переосмислення відповідної лексеми, вивчення концептуальних метафор і метонімії; 5) дослідження сценаріїв [16: 15].

За В. І. Карасиком, опис концепту передбачає дотримання спеціальних дослідницьких процедур тлумачення значення його імені й найближчих позначень: 1) виокремлення смислових ознак; 2) контекстуальний аналіз (виокремлення асоціативно пов'язаних смислових ознак); 3) етимологічний аналіз; 4) пареміологічний аналіз; 5) інтерв'ювання, анкетування, коментування [6: 131].

Текстовий підхід охоплює методики вивчення концептів у (художньому) тексті (див. праці Л. Г. Бабенко; О. М. Кагановської; В. Г. Ніконової, Л. І. Белехової та інших), у результаті якого здійснюється моделювання й опис концептів як способу реконструкції концептуальної картини світу в тексті. На часі детально розроблено методику концептуального аналізу художнього тексту, яка охоплює три етапи: а) виявлення набору ключових слів тексту; б) визначення базового концепту (концептів) тексту; в) опис позначуваного ним(и) концептуального простору тексту [1: 59–61]. За цією методикою алгоритм дослідження охоплює такі евристичні процедури: 1) визначення передтекстових пресупозицій, важливих для формування концептуального простору тексту: час його створення, відомості про автора тощо; 2) аналіз семантики заголовка і його семантичного радіуса в тексті; 3) проведення психолінгвістичного експерименту з метою виявлення набору ключових слів тексту; 4) виявлення повторюваних слів, співвідносних із ключовими словами парадигматично й синтагматично, і встановлення ключового слова тексту – лексичного репрезентанта текстового концепту; 5) аналіз лексичного складу тексту з метою виявлення слів одного тематичного поля з різним ступенем експресивності; 6) опис концептосфери тексту або сукупності текстів одного автора, який із метою виявлення характерних властивостей концепту передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких використовуються ключові слова-носії концептуального смислу; 7) моделювання структури концептосфери, тобто виокремлення в ній ядра (базової когнітивно-пропозиційної структури), приядерної зони (основних лексичних репрезентацій), ближчої периферії (образних асоціацій) і дальшої периферії (суб'єктно-модальних смислів) [там само: 59–61]. Дослідницькі зусилля зосереджені, головним чином, на встановленні індивідуально-авторських концептів і їхньому описі з метою глибшого розуміння концептуально-художньої картини письменника.

Методика вивчення концептів у наукових текстах або текстах певного галузевого знання (наприклад юридичних) перебуває на стадії свого становлення. Аналіз досліджень [4; 11; 12] засвідчив, що науковий концепт (концепт галузевого знання) знаходиться „<...> в „ближчих генетичних відношеннях із науковим поняттям, ніж інші мисленнєві структури; ототожнюється зі „смыслами”, якими людина оперує в процесі інтелектуального освоєння світу; носить ідеальний характер, хоча й уособлює результат відображення дійсності у свідомості; формується в процесі накопичення інформації про об'єктивну й уявну дійсність; бере участь у передачі галузевої інформації” [14: 125].

Концептосферу права, об'єктивовану в правових текстах, відносять до самоорганізованих систем, смисли якої утворюються в результаті цілеспрямованих зусиль різних суб'єктів правовідносин і генеруються за законами синергетики. У цьому, на наш погляд, полягає основна відмінність між концептосферою художнього й галузевого тексту. До того ж, у процесі концептуального аналізу художнього тексту слід враховувати, що такий текст містить не лише експліцитну, а й імпліцитну інформацію за рахунок його естетичного потенціалу, авторської точки зору, суб'єктивної експресивності й емоційності. Ці різновиди концептуальної інформації

відносять до підтексту, до прихованих смислів, які припускають співтворчість адресата. Нормативно-правовий текст передає переважно експліцитну інформацію, вербалізація якої підпорядковується тенденції мінімізації прихованих смислів. Ці та інші відмінності зумовлюють застосування й іншої методики дослідження.

Характерною рисою правової картини світу (ПрКС) як професійного світобачення в ракурсі права є її багаторівнева, ієрархічна структура, елементарним складником якої вважається одиничне нормативне положення – норма, припис (І.В. Палашевська), а сукупність нормативних положень у їхній цілісності й системності утворює об'єктивне право держави. Правові норми систематизуються в правових кодексах та інших нормативно-правових актах і документах. Норми кримінального права фіксуються в письмовому вигляді в кримінальних кодексах та деяких інших нормативно-правових актах (часто інкорпорованих у ці кодекси), тому полем функціонування правового концепту “*crime/ злочин*” слід вважати тексти кримінальних кодексів, які належать до одного з основних жанрів юридичного дискурсу (М. В. Коновалова; І. В. Палашевська).

Як видається, у ході концептуального аналізу правового тексту доцільно вирішувати такі дослідницькі завдання: 1) виявлення кола лексичної сполучуваності ключового термінопоняття (імені заданого концепту) шляхом суцільної вибірки; 2) встановлення правових концептів і їхній опис із метою глибшого розуміння правової картини світу як професійної картини світу; 3) визначення передтекстових пресупозицій, важливих для формування концептуального простору правового тексту; 4) побудова текстових полів, у яких втілюється концепт, і аналіз семантичного розвитку термінопонять-репрезентантів концепту; 5) моделювання структури концептосфери правових текстів. Опис концептосфери сукупності правових текстів має на меті встановлення характерних властивостей певного правового концепту (його атрибутів, предикатів, образних асоціацій тощо), а тому передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких використовуються ключові термінопоняття – моно- та полілексемні репрезентанти й носії концептуального смислу. Слід зазначити, що моделювання макроструктури й польової організації концепту уособлює його гіпотетичну модель, адже концепт є явищем свідомості й дослідник моделює його за непрямыми ознаками [21: 165].

На сучасному етапі більшість дослідників схиляється до думки, що найбільш прийнятною є комплексна методика вивчення концептів, яка враховує результати дефініційного, контекстуального, етимологічного й концептуального аналізу (див напр.: [19: 87]). Так аналіз словникових дефініцій, як правило, дозволяє виявити домінуючу ознаку в структурі концептів; однак, у зв'язку з тим що словникові дефініції містять у собі далеко не повну інформацію про зміст концепту, значного поширення набув метод поєднання аналізу на основі словникових дефініцій і аналізу контекстів. Для цього зазвичай береться текстовий матеріал і виокремлюються групи контекстів, у яких функціонують мовні засоби з подібним значенням. Аналіз сем, які актуалізуються в різних уживаннях слова, дозволяє вичленити концептуальні ознаки, які складають зміст концепту. І, нарешті, аналіз етимологічних даних споріднених мов дозволяє розширити уявлення про сутність, яка стоїть за тим чи іншим концептом і таким чином уможливує виділення низки додаткових ознак [там само: 87]. Саме звернення до етимологічних даних дає змогу вичленювати культурно-специфічні ознаки в структурі концептів. У ході аналізу сполучуваності виявляють концептуальні ознаки, які складають зміст концепту.

Методика нашого аналізу концепту “*crime/ злочин*” ґрунтується на методології концептуального аналізу, представленій у працях В. Л. Іващенко, С. А. Жаботинської, В. І. Карасика, Р. Ленекера, Л. П. Науменко, М. В. Піменової, З. Д. Попової, Й. А. Стерніна [4; 5; 6; 11; 12; 16; 20-22]. У процесі розробляння методики аналізу ключовими питаннями є: визначення мовних засобів номінації концепту, встановлення його структури, спосіб моделювання структурних компонентів, процедура аналізу концепту (у мові або дискурсі).

Розробляючи модель концепту “*crime/ злочин*”, застосовуємо принцип **опису-моделювання** (термін В. Л. Іващенко) [4: 145-146], який передбачає опис поняттєвої парадигми концепту, його смислової організації, виведення образного складника, що об'єктивується в оцінному й соціальному стереотипах, побудову фрейму на базі встановлених когнітивних ознак. Окреслимо основні етапи детальніше:

1) визначимо галузь знань, у межах якої буде описано концепт, а саме: кримінальне право США;

2) установемо ім'я концепту, тобто ключову термінологічну одиницю, схарактеризуємо її в ономасіологічному й семасіологічному аспектах, з'ясуємо її етимологію та словотвірний потенціал

на матеріалі автентичних фахових (юридичних) тлумачних та енциклопедичних словників, текстів Кримінальних кодексів США, а також фахових текстів;

3) окреслимо межі термінопоняття у формі дефініцій, порівняємо вербальні визначення термінопоняття з їхньою загальномовною лексикографічною інтерпретацією;

4) опишемо поділ термінопоняття на відповідні субпоняття/ субконцепти;

5) з'ясуємо смисловий потенціал термінопоняття в спеціальних контекстах: текстах Кримінальних кодексів США, фахових текстах з кримінального права;

6) установимо метафоризовані значення вербалізаторів концепту;

7) введемо основні ментальні структури, що об'єктивують невербалізовані ознаки концепту, які існують у професійній (правовій) свідомості учасників юридичного дискурсу у вигляді образів, символів, стереотипів, фреймів тощо;

8) змодельуємо архітектоніку правового концепту відповідно до його ментально-мовної структури й сформулюємо його когнітивну дефініцію.

Аналіз праць зі структури концепту засвідчив, що дослідники різних наукових шкіл описують різні типи концептуальної структури, серед яких виокремлюються: структура як ієрархія елементів; структура як концептуальне поле; структура як сукупність семантичних параметрів, за якими може вестися його вивчення [18: 15]. Однак, у складі концепту вирізняють схожі базові компоненти: образ, поняття та допоміжні ознаки. Серед допоміжних ознак виділяють: ціннісний компонент (В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін), значеннєву складову (С. Г. Воркачов), когнітивний і прагматичний імлікаціонал (М. В. Нікітін), інтерпретативне поле (З. Д. Попова, Й. А. Стернін) тощо.

У спеціальній літературі найбільшого поширення отримали моделі структури концептів як ієрархії елементів, наприклад, культурна та поняттєва складові концепту Ю. С. Степанова [25: 41]; трикомпонентна структура концепту В. І. Карасика та Г. Г. Слишкіна [7: 13]. У трикомпонентній структурі виокремлюють ціннісний, образний (образно-перцептивний і образно-метафоричний) та поняттєвий (фактуальний) компоненти, при цьому фактуальний компонент зберігається у свідомості у вербальній формі (позначення концепту), а образний компонент є невербальним і підлягає лише опису й інтерпретації [там само].

Наукові й професійні концепти тяжіють до раціонально-логічного, об'єктивного представлення знань про навколишній світ, і при цьому вони не позбавлені емоційно-ціннісних та образних компонентів (В. Л. Іващенко; Л. П. Науменко). Архітектоніку цих концептів можливо представити такими ментальними структурами: [терміно]поняття, смислові центри / семантичні ядра, образи-картинки / гешталти, образи-прототипи, образи-стереотипи, образи-антропосимволи, фрейми / сценарії певної наукової/ галузевої діяльності (див. [4: 145-146; 11: 167]). Із зазначеного вище випливає, що професійні концепти, до яких відносимо "*crime/ злочин*", охоплюють: *поняттєвий компонент*, представлений [терміно]поняттям, *смисловий компонент* (смислові центри / семантичні ядра), *образний компонент* (образ-картинка / гешталт, образ-стереотип, образ-прототип), *символічний компонент* (антропосимвол), *оцінний компонент* (оцінний стереотип), *схематичний компонент* (Я-схеми, фрейми, сценарії).

Для визначення змісту поняттєвого компоненту концепту "*crime/ злочин*" застосовуємо метод словникових дефініцій лексеми *crime* за спеціальними (юридичними) словниками. Словникові дефініції містять квант структурованого знання про злочин як складник правової картини світу.

Детальний аналіз концепту передбачає встановлення етимології позначуваного знаку – імені концепту. Для встановлення внутрішньої форми в дослідженні послуговуємось етимологічним лексикографічним описом засобів мовного вираження концептів, який дає змогу визначити не лише первинний сенс досліджуваних лексем, але й прослідкувати розвиток концептів у діяхронії.

Серед можливих найменувань концепту "*crime/ злочин*" знаходимо найближчі слова-синоніми, структуруємо їх у синонімічні ряди й визначаємо домінанту синонімічного ряду, яку і вважаємо іменем концепту, що підлягає опису. *Синонімічна профілізація* концепту є одним зі способів синтетичної презентації певного концептуального інваріанту його семантичними дублетами. Синонімія уможливує аранжування концептів як у їхніх різних духовно значущих іпостасях, так і в специфічній актуалізації в різних соціальних стратах, які використовуються в суворій відповідності до закону синонімічної атракції [23: 113].

Актуальним також постає аналіз усіх лексем, які є спільнокореновими з основним мовним репрезентантом конкретного концепту. Мета аналізу – встановлення факту належності

конкретного деривату до номінативного поля відповідного концепту, тобто виявлення складу й частотності словотвірної парадигми, яка дає змогу детальніше описувати концепти [17: 228].

Смислові центри / семантичні ядра концепту “*crime/ злочин*” виокремлені методом когнітивної інтерпретації лексичних одиниць – репрезентантів дослідженого концепту в результаті аналізу текстів Кримінальних кодексів США, фахових текстів із кримінального права й лексикографічних статей із фахових (юридичних) словників.

Доведено, що образність наукового концепту (вважаємо, що цей висновок є релевантним і для правового концепту) виявляє себе на рівні ідеальних репрезентацій конкретних об’єктів, символічність – у набутті ними узагальнюючого, знакового характеру [11: 166-167]. І хоча певна стереотипізація, метафоризація властиві вищезазначеним концептам не так яскраво, як етно- та художнім концептам, все ж таки вичерпний опис концепту “*crime/ злочин*” передбачає з’ясування й опис його ключових метафор, оцінних номінацій.

Схематичний компонент концепту “*crime/ злочин*” утілений у фреймі (див. схему 1), для побудови якого застосовано *метод фреймового моделювання*. Цей метод спрямований на встановлення закономірностей внутрішньої організації концепту, на виявлення його елементів і моделювання їхніх взаємозв’язків. В основі теорії фреймів лежить гіпотеза про те, що знання про світ формуються за певними сценаріями про фіксований набір стереотипних ситуацій і можуть бути описані як результат заповнення рамок або фреймів [28: 54]. Для концептів фреймова структура є моделлю їхньої інтерпретації, оскільки фрейм схематизує, дозволяє чітко уявити й зрозуміти концепт, з’ясувати його семантичну структуру [24: 11].

Схема 1. Архітектура концепту “*crime/ злочин*”.

Вищезазначені спеціальні методи опису правового концепту “*crime/ злочин*” були застосовані в поєднанні із загальнонауковими методами. Методи *індукції* й *дедукції* були використані для теоретичного узагальнення основних понять дослідження (правова картина світу, концепт), *аналізу* й *синтезу* – для загального огляду стану проблеми щодо структури й типології концептів, *аналогії*, *абстрагування*, *узагальнення* – для системного аналізу об’єкта опису, реконструкції концептуальних ознак, які складають зміст концепту. *Проблемний аналіз* дозволив проаналізувати стан проблеми дослідження, сформулювати його мету й завдання. У ході ознайомлення з даними новітніх наукових досліджень, їхньої подальшої оцінки, інтерпретації й тлумачення, а також систематизації підходів до визначення концептів застосовувався метод *критичного аналізу*.

Висновки. Аналіз чинних методологічних засад дослідження концептів дозволив установити, що в сучасній когнітивній лінгвістиці відсутні фундаментальні дослідження, у яких було б запропоновано опис-моделювання правового концепту як фрагмента когніції правової картини світу певної лінгвокультури (у плані визначення його архітекtonіки й формулювання когнітивної дефініції). Найоптимальнішим є комплексний ментально-мовний опис-моделювання правового концепту, який передбачає виведення поняттєвої парадигми концепту, його смислової організації, образного складника, побудову фреймів на основі його когнітивних ознак.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в застосуванні принципу ментально-мовного опису-моделювання для вивчення правового концепту “*crime/ злочин*” на матеріалі текстів кримінальних кодексів США та фахових текстів.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : [учебник; практикум] / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 496 с.
2. Баранов А. Н. Постулаты когнитивной семантики / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // ИАН СЛЯ. – 1997. – Т. 56. – № 1. – С. 11-21.
3. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2001. – 123 с.
4. Івашенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія / В. Л. Івашенко. – Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.
5. Жаботинская С. А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели / С. А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – №168. – Т. 1. – С. 254-259.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
7. Карасик В. И. Базовые характеристики лингвокультурных концептов / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Антология концептов / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 12-13.
8. Краснобаева-Чорна Ж. В. Інтегральний підхід до інтерпретації концепту (філософський та лінгвокультурологічний вектори) / Ж. В. Краснобаева-Чорна // Лінгвістичні студії: збірник наукових праць / [укл. А. Загнітко]. – Донецьк, 2006. – Вип. 14. – С. 27-31.
9. Компанцева Л. Ф. Концепт и концептуальный анализ: аналитическая палитра / Л. Ф. Компанцева // Концептология: Світ-Мова-Особистість. Наук. зап. Луганського нац. пед. ун-ту. – 2005. – Вип. 6. – С. 68 – 99.
10. Михальчук И. П. Концептуальные модели в семантической реконструкции (индоевропейское понятие «закон») / И. П. Михальчук // ИАН СЛЯ. – 1997. – Т. 56. – № 4. – С. 29–39.
11. Науменко Л. П. Сучасний англомовний бізнес-дискурс в комунікативно-прагматичному та концептуальному висвітленні: Монографія / Л. П. Науменко. – Київ: Логос, 2008. – 360 с.
12. Науменко Л. П. Критерії виділення ключових концептів сучасного англомовного бізнес-дискурсу / Л. П. Науменко // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – У 4-х част. – Київ, 2012. – Вип. 42. – Ч. 1. – С. 197-205.
13. Ніконова В. Г. Художній концепт: процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) / В. Г. Ніконова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Серія Філологія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2011. – Т. 14, № 2. – С. 113-123.
14. Ракитина С. В. Концептосфера і семантичне пространство научного тексту / С. В. Ракитина // Альманах сучасної науки і образования. – № 8 (27), часть 1. – Волгоград, 2009. – С. 125-126.
15. Пименов Е. А. Типология когнитивных моделей: метаязык описания / Е. А. Пименов // Актуальные проблемы германистики, романистики и русистики. Материалы ежегодной международной конференции. Екатеринбург, 4–5 февраля 2011 г. [Текст] / Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2011. – Ч. I. – 287 с. 2011. С. 227-231.
16. Пименова М. В. Методология концептуальных исследований / М. В. Пименова. // Антология концептов / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 14-16.
17. Плотникова Н. В. Методика концептуального анализа лингвокультурного концепта / Н. В. Плотникова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 1. – С.426-431.
18. Полюжин М. М. Про синкретичні теорії концепту / М. М. Полюжин // Проблеми романо-германської філології. Збірник наукових праць. – Ужгород: Ліра, 2006. – С. 5-22.
19. Полюжин М. М. Типологія й аналіз концептів / М. М. Полюжин // Іноземна філологія. 2009. Вип.121. – С. 80-89.
20. Попова З. Д. Семантико-когнитивный анализ языка / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2006. – 226 с.
21. Попова З. Д. а Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: «Восток-Запад», 2007. – 315 с.
22. Попова З. Д. б. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Антология концептов / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М.: Гнозис, 2007. – С. 7-9.
23. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332с.
24. Селиванова Е. А. Теоретические основы когнитивной ономазиологии. /Елена Александровна Селиванова. – Вісник Черкаського ун-ту. Сер.: Філолог. студії. – 1999. – Вип. 11. – С. 3-12.
25. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры : [Изд. 2-е, испр. и доп.] / Ю. С. Степанов. – М. : Академический Проект, 2001. – 990 с.
26. Шевченко И. С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике / Ирина Семеновна Шевченко // Вісник ХНУ. – 2006. – № 725. – С. 192-195.
27. Чернищенко І. А. Методи дослідження концептів у когнітивній лінгвістиці / І. А. Чернищенко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія Філологічні науки. – Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка. – 2008. – № 75. – С. 109-115.
28. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // НЗЛ. – Вип. 23: Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 52-92.
29. Langacker R. W. Cognitive Grammar. A basic introduction / R. W. Langacker. – New York: Oxford University Press, 2008. – 427 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Олійник – аспірант кафедри методики навчання іноземних мов та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми лінгвоконцептології, дослідження юридичних текстів і юридичної термінології.

УДК 81'364:81'255.4:811

РЕЛЕВАНТНІ КОРЕЛЯЦІЇ БІНАРНИХ КОНЦЕПТІВ ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ У КОНЦЕПТНИХ КАРТИНАХ СВІТУ БРИТАНЦІВ, НІМЦІВ, УКРАЇНЦІВ І РОСІЯН

Олександр ПЕТРОВ (Вінниця, Україна)

У пропонованій статті встановлено релевантні кореляції бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ британців, німців, українців і росіян на основі їхньої фразеологічної об'єктивності. Дослідження здійснено крізь призму нового наукового напрямку – зіставної лінгвокультурології, що дало змогу за допомогою аналізу фактичного матеріалу визначити найважливіші – універсальні й культуроспецифічні – взаємозв'язки зазначених концептів у межах концептної картини світу зіставлюваних мовних соціумів.

Ключові слова: концепт, концептна картина світу, концептосистема, фразеологічні одиниці, зіставна лінгвокультурологія, національний менталітет, мовний соціум.

The relevant correlations of the binary concepts GENEROSITY – STINGINESS in the British, German, Ukrainian and Russian linguocultures are elucidated in the article on the basis of their phraseological representation. The research is conducted via the new approach – comparative linguoculturology, which made it possible to define the most important – universal und cultural specific – correlations of the mentioned concepts within the concept picture of the world of the compared lingual societies.

Key words: binary concepts, concept picture of the world, concept system, phraseological units, comparative linguoculturology, national mentality, lingual society.

Культурний концепт як складне багатовимірне ментальне утворення, яке може знаходити мовне втілення, є найважливішою одиницею лінгвокультурологічного моделювання національного менталітету [4; 6]. Тому за допомогою лінгвокультурологічного аналізу можна більш-менш об'єктивно визначити як загальнолюдську, так і національно-специфічну інформацію, що відображається у людській свідомості. Цей факт зумовив **актуальність** нашої розвідки, яка присвячена фразеологічній об'єктивності релевантних кореляцій недостатньо вивчених на сьогодні морально-етичних бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській і російській концептних картинах світу (далі – ККС). **Метою** цієї статті є встановлення релевантних кореляцій бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ британців, німців, українців і росіян на основі їхньої фразеологічної об'єктивності. Той факт, що аналіз зазначених концептів здійснюється в аспекті зіставної лінгвокультурології, свідчить про **наукову новизну** пропонованої розвідки.

Передусім зазначимо, що на сьогодні більшою або меншою мірою вивчені кореляції концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ з такими концептами, як ПРИСТРАСТЬ, ЗАЗДРІСТЬ, БАГАТСТВО, БАЖАННЯ, ГРОШІ. Утім, аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що ці кореляції проаналізовано передусім з точки зору їхньої очевидності (поверховості), оскільки, наприклад, концепт СКУПІСТЬ тісно взаємодіє як у германських [2: 42], так і східнослов'янських мовах з концептами ЖАДІБНІСТЬ, НЕНАЖЕРЛИВІСТЬ, ЕГОЇЗМ, САМОТНІСТЬ, ЗЛІСТЬ, а також з концептами, які репрезентують основні гріхи – ЛІНОЩІ, ГНІВ, ПИХАТІСТЬ, ХТИВІСТЬ. Жадібність ми поставили на перше місце з тієї причини, що часто її, як і скупість, протиставляють щедрості, бо концепти СКУПІСТЬ і ЖАДІБНІСТЬ передають спільні смисли, зокрема хворобливу тягу до накопичення майна (грошей). Наш аналіз дає змогу стверджувати, що особливою мірою цей зв'язок виявляється в германських лінгвокультурах, напр.: англ. *A greedy man is always poor* (досл.: Жадібна (скупа) людина – завжди бідна); нім. *Gier macht den Menschen allezeit arm, und die Fülle dieser Welt macht ihn nicht reich* (досл.: Жадібність (скупість) робить людину завжди бідною, а достаток цього світу не робить її багатую); *Habsucht macht arm* (досл.: Жадібність робить бідним). Однак між жадібністю та скупістю ми вбачаємо суттєву різницю в тому, що згідно із запропонованою нами моделлю, застосованою для вивчення кореляції концептів морально-етичної концептосистеми «Відношення до власності» за принципами «відкритий – закритий» і «норма – перевищення норми» [5], концепт ЖАДІБНІСТЬ є значною мірою відкритим (екстраспрямованим), натомість концепт СКУПІСТЬ – закритим (інтраспрямованим). При цьому перший ґрунтується на мотиві «жага до накопичення майна (грошей)», що передбачає зверненість до зовнішнього світу, а другий – «утримання майна (грошей)», тобто замкненість.

Показово, що лінгвокультурологи найчастіше торкаються питання наповнення концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ такими поняттями, як «гроші» й «багатство». Особливою мірою це стосується останнього концепту, оскільки саме він містить негативні смисли, пов'язані з майновими відношеннями у суспільстві. Зауважимо при цьому, що концепти ГРОШІ та

БАГАТСТВО взаємно визначають і доповнюють один одного, тому часто під поняттям «багатство» розуміють «гроші». Ставлення ж до грошей певною мірою відрізняється у тій чи іншій лінгвокультурі: аналіз фактичного матеріалу виявив, що концепти ГРОШІ й БАГАТСТВО є актуальними для всіх чотирьох зіставлених мовних соціумів, проте у германців – британців і німців – ці концепти містять більше позитивних смислів, ніж у східних слов'ян – українців і росіян. Очевидно, це безпосередньо пов'язано з позитивнішим сприйняттям саме концепту СКУПІСТЬ у германських лінгвокультурах, про що ми писали раніше: СКУПІСТЬ тісно корелює, з одного боку, з концептом ЖАДІБНІСТЬ, а з другого, – з концептом ОЩАДЛИВІСТЬ, які більш позитивно сприймаються британцями й німцями (жадібність, наприклад, може бути стимулювальною).

У цьому зв'язку слід зауважити, що лінгвокультурно контрастним є, зокрема, протиставлення концептів STINGINESS (скупість) і GREED (жадібність) до концепту PROSPERITY (процвітання) в американській і британській мовних спільнотах. Згаданий концепт займає одне з провідних місць у системі основних соціальних і моральних цінностей цих спільнот. Саме процвітання вважається багатьма британцями (американцями) однією з основних життєвих цілей, тому цей концепт можна розглядати як кінцеву цінність. Одним з основних складників цього концепту є такі поняття, як «wealth» (багатство) та «money» (гроші). Ці поняття можна розглядати як інструментальні цінності [Городецька 2003, с. 7–8]. Тому матеріальна забезпеченість і володіння досить великою кількістю грошей завжди були основними характеристиками успішного британця. Актуалізація концепту MONEY і його переміщення на перший план в ієрархії цінностей британського суспільства викликало зміни змісту інших концептів, зокрема і концептів GENEROSITY – STINGINESS. Тут, на наш погляд, криються витоки позитивнішого сприйняття як багатства, так і пов'язаної з ним скупості представниками британського мовного соціуму, що створює лінгвокультурний контраст, про який ми згадували у попередніх розвідках. Цей контраст зі східнослов'янськими лінгвокультурами виник значною мірою в радянський період, коли будь-яка тяга до накопичення матеріального, а тим більше до багатства, засуджувалася як аморальна (пор. також англ.: *The love of money is the root of all evil* (досл.: Любов до грошей – корінь усього зла); *Money often unmakes the man who makes it* (досл.: Гроші часто гублять тих, хто їх наживає)).

Науковці зазначають [див., напр.: Городецька 2003, с. 7–8], що багатство є одним із найважливіших чинників, який розділяє британське суспільство. Тому концепт WEALTH (багатство) протистоїть концепту POVERTY (бідність). Відношення до бідності в суспільстві є негативним, відповідно, більшість лексичних одиниць, які об'єктивують цей концепт, мають негативну конотацію та підкреслюють певну обмеженість життєвих можливостей, напр.: *deprived* (незаможний), *disadvantaged* (незаможний; бідний), *down and out* (зубожілий), *hard up* (нужденний), *needy* (бідний) та ін. Як бачимо, лінгвокультурно значущі цінності / антицінності стали підґрунтям для формування певних позитивних смислів у концепті STINGINESS і деяких негативних смислів у концепті GENEROSITY: з одного боку, *багатий – щедрий* (позитив), *бідний – щедрий* (негатив, бо бідному так чи інакше немає чого дати), з другого боку, *багатий – скупий* (певною мірою норма, оскільки щоб стати багатим потрібно заощаджувати, тобто щоб досягти гідного матеріального рівня у британській лінгвокультурі потрібно бути дещо скупуватим).

Подібне ставлення до скупості простежуємо і в німців, близьке – в українців, негативне – в росіян. Так, аналіз німецьких фразеологічних одиниць (далі – ФО), зокрема паремій, виявив, що протиставлення на осі *багатство – бідність* відбувається значною мірою на користь багатства, напр.: *Selig sind die Reichen, alles muss ihnen weichen* (досл.: Багаті є блаженними, усе мусить їх оминати); *Reichtum ist allein fromm* (досл.: Багатство саме по собі вже є праведним); *Geld fährt auf hohen Schlitten, Armut muss zu Fuße gehen* (досл.: Гроші їдуть на високих санях, бідність мусить іти пішки); *Reiche Leute sind überall daheim* (досл.: Багаті люди усюди в себе дома); *Der Arme fängt Fuchs, der Reiche trägt Pelz* (досл.: Бідний ловить лисицю, багатий носить хутро); *Wer kein Geld hat, zählt mit der Haut* (досл.: У кого немає грошей, той платить шкірою).

Показово, що в російській фразеології відсутні одиниці, де експліцитно виражалася б позитивне ставлення до багатства. Тут домінує ідея, що чесно багатства не можна нажити, напр.: *От трудов праведных не наживешь палат каменных*. Окрім цього, російська свідомість, за спостереженнями мовознавців [7: 115–117], ставиться до грошей як до чогось вторинного в житті. Саме це і є витоками негативних смислів концептів рос. ЭКОНОМНОСТЬ і БЕРЕЖЛИВОСТЬ, які, у свою чергу, репрезентують концепт рос. СКУПОСТЬ. Інколи дослідники-контрастивісти,

послуговуючись поверховими висновками, надають цій рисі національного характеру росіян гіперболізовано-абсурдного вигляду, стверджуючи, що в російській мові домінують мовні одиниці на позначення щедрості й марнославства, натомість, наприклад, у німецькій – на позначення жадібності й ощадливості [8: 15]. Проте аналіз нашого фактичного матеріалу [3: 127–129] дає змогу стверджувати, що мовні одиниці, зокрема фразеологічні, які вербалізують концепт VERSCHWENDUNG (марнотратство), превалюють саме в німецькій мові, напр.: *sein Geld auf die Straße werfen* (досл.: викидати свої гроші на вулицю) – «бути дуже марнотратним»; *mit Geld um sich werfen* (досл.: навколо себе кидати гроші) – «сипати грішми» (пор. англ. *Waste not, want not* (досл.: Не витрачай, не будеш нуждатися); укр. *Гроші пішли до роскоші*; рос. *бросать / швырять деньги на ветер* – «витрачати марно, нерозсудливо (про гроші, майно»); *сорить деньгами* – «нерозсудливо витрачати гроші»). Підтверджують наші висновки і результати дослідження А. Малмквіст [10: 131], згідно з якими лексеми *Verschwendung / verschwenderisch* зустрічаються в німецькомовних корпусах майже втричі частіше, ніж навіть лексема *Geiz*.

Спільною для зіставлюваних лінгвокультур є наявність позитивної оцінної маркованості грошей, хоча в українців і росіян простежуємо також негативне ставлення, але передусім до їхньої великої кількості, що ґрунтується, очевидно, на переконанні про неможливість отримання (наживання) великих грошей чесним шляхом. Як бачимо, ідея наскрізної корумпованості вплинула на аксіологічний заряд концепту ГРОШІ в українському й російському мовних соціумах. Таке ставлення до грошей створює контраст із ключовою ідеєю німецькомовної спільноти, про яку ми вже зазначали у попередніх розвідках, – заощадження грошей, що значною мірою актуалізує лінгвокультурно значущий концепт SPARSAMKEIT. Особливо частотним є стале словосполучення *Geld sparen* (заощаджувати гроші), яке об'єктивує цей концепт. Як ключове слово німецької лінгвокультури, лексема *sparen* є багатозначною, а отже, важкоперекладною, передаючи семантику бережливого ставлення до чого-небудь. Утім, в українській і російській мовах існують відповідники до цієї лексеми: укр. *накопичувати (гроші)*; *бережливо ставитися до чого-небудь*; *економити що-небудь*; рос. *копить (деньги)*; *беречь, экономить что-либо*.

Аналіз фразеологічного матеріалу виявив, що концепт SPARSAMKEIT демонструє широкі концептні зв'язки у межах концептополя GEIZ, яке репрезентує однойменний концепт, напр.: *Sparen ist verdienen* (досл.: Заощадити – це заробити); *Wer spart, hat doppelt* (досл.: Хто заощаджує, той подвоює); *Fleiß ist des Glückes rechte Hand, Sparsamkeit die linke* (досл.: Старанність – це права рука щастя, ощадливість – ліва) (пор. укр. *Хто щадить гріш, має з заком більш*). У цьому зв'язку слід зазначити, що, дійсно, у російській фразеології знаходимо лише поодинокі ФО, які передають ідею заощадження (економії) грошей, напр.: *Копейка рубль бережёт*; *Кто деньгам не знает цены, тому не избежатъ нужды*; *Кто не бережёт копейки – сам рубля не стоит*. Проте лінгвокультурологи [3: 127] стверджують, що в російськомовному соціумі поширені натомість ФО, які передають семантику засудження дріб'язковості, напр.: *трястись над каждой копейкой* – «бути надзвичайно скупим, бережливим»; *за копейку удавиться* – «бути надзвичайно скупим». Утім, здійснений у пропонованій розвідці аналіз дав змогу встановити той факт, що різке засудження дріб'язковості притаманне не лише російській лінгвокультурі, оскільки саме концепт ДРІБ'ЯЗКОВІСТЬ містить найбільше негативних смислів і в інших зіставлюваних лінгвокультурах, напр.: англ. *A penny soul never came to twopence* (досл.: Однопенсова душа ніколи не добиралася до двопенсової); нім. *jmd frisst seinen eigenen Dreck wie ein Hund* (досл.: хто-н. жере своє власне лайно, наче собака) – «про надзвичайно скупу людину»; укр. *За копійку аж труситься*.

Дріб'язковість вважається найвищою мірою скупості, тому семантика дріб'язковості настільки тісно пов'язана з семантикою скупості, що часто за допомогою однієї і тієї ж паремії об'єктивується як концепт СКУПІСТЬ, так і концепт ДРІБ'ЯЗКОВІСТЬ, напр.: англ. *He would flay a flint* (досл.: Він і з кременя здер би шкуру); нім. *Er hat Rheumatismus zwischen Daumen und Zeigefinger* (досл.: У нього ревматизм між великим і вказівним пальцями); *Das Totenhemd hat keine Taschen* (досл.: У савани немає кишень); укр. *Продасть, і викупить, і гроші порахує*; *Убогому мало що бракує, а захланному всього*; рос. *В могилу глядит, а над копейкой дрожит*; *Скупому душа дешевле гроша*.

Показовими у цьому зв'язку є результати експерименту, проведеного з українськими інформантами, мета якого передбачала встановлення взаємозв'язку концептів МАРНОТРАТНІСТЬ – ЩЕДРІСТЬ – БЕРЕЖЛИВІСТЬ – СКУПІСТЬ у ККС представників української лінгвокультури [9: 172–175]. Так, розкриваючи зміст концепту МАРНОТРАТНІСТЬ, інформанти продемонстрували

спільність поглядів щодо таких його характеристик: марнотратність – це невиправдане, нелогічне витрачання грошей, витрати на непотрібні речі, витрачання значних сум грошей, коштів, невміння економити. Як бачимо, негативно заряджений концепт МАРНОТРАТНІСТЬ тісно перетинається у свідомості інформантів з негативно маркованим концептом ЛЕГКОВАЖНІСТЬ, який представляє концептополе РИСИ ХАРАКТЕРА ЛЮДИНИ, тобто крайній вияв щедрості – марнотратство – сприймається в українській мовній спільноті виключно негативно. Це повністю узгоджується з викладеним вище сприйняттям марнотратства в інших зіставлюваних лінгвокультурах.

Пов'язану з марнотратством щедрість інформанти характеризують як бажання допомагати іншим людям, нічого не вимагаючи за це, що також полягає в бажанні ділитися грошима, майном з іншими, купувати щось для інших, бажання поділитися навіть дорогою річчю. Відповідно, щедрість полягає у втіленні можливості допомагати іншим людям шляхом використання коштів, майна тощо і є позитивною рисою людини. У межах концептополя РИСИ ХАРАКТЕРА ЛЮДИНИ концепт ЩЕДРІСТЬ тісно корелює з такими позитивно зарядженими концептами, як ДОБРОТА, ЧУЙНІСТЬ та ВЕЛИКОДУШНІСТЬ.

Позитивне аксіологічне підґрунтя мають також концепти ОЩАДЛИВІСТЬ і БЕРЕЖЛИВІСТЬ, що репрезентують ту частину змісту концепту СКУПІСТЬ, яка містить смисли раціонального утримування майна. Тому інформанти кваліфікували, зокрема концепт БЕРЕЖЛИВІСТЬ, як раціональне, обережне використання грошей і майна, купівлю лише необхідних, корисних речей, уміння економити, відкладати гроші, задовольняти потреби наявним. Як бачимо, обидва аналізовані концепти передбачають наявність третього – ЕКОНОМНОСТІ. Концептов'язок між ОЩАДЛИВІСТЮ, БЕРЕЖЛИВІСТЮ та ЕКОНОМНІСТЮ є настільки тісним, що їх часто сприймають як повні синоніми, хоча межа між ними очевидна: бережливість охоплює не лише майнові відношення, зокрема гроші, оскільки бережно можна ставитися як до артефактів, так і до натурфактів; у свою чергу, заощаджувати – це не завжди економити, бо економія є, усе ж таки, більшою мірою вимушеною, зумовленою зовнішніми чинниками. Усі три згадані концепти містять позитивний зміст «раціональність». Нераціональним вважається крайній вияв ощадливості – (скупість), яку часто сплутують із жадібністю, хоча жадібність є передусім жага до наживи, а скупість – це небажання ділитися грошима, майном з іншими, навіть за умови наявності їх у великій кількості, небажання витрачати гроші навіть на необхідні речі, надмірна любов до матеріальних благ. Крайній вияв скупості – дріб'язковість – є не лише нераціональною, але й абсурдною рисою людини, яка призводить до саморуйнації особистості, тому в усіх чотирьох зіставлюваних лінгвокультурах вона різко засуджується. Прикметно, що український мовний соціум хоч і є, як і російський, східнослов'янським, проте тут простежуємо переважно раціональне ставлення до грошей і багатства, як і в германських – британській і німецькій – лінгвокультурах, тому концепти ОЩАДЛИВІСТЬ, БЕРЕЖЛИВІСТЬ і ЕКОНОМНІСТЬ сприймаються українцями позитивно, створюючи контраст навіть із близькоспорідним – російським – мовним соціумом, про що ми зазначали вище, напр.: *Бережи хліб про їжу, а гроші про біду; Бережливість – краще прибутку; Запашливий горя не терпить; Одяг бережи для холоду, а гроші – для голоду.* Натомість відома російська ірраціональність, про яку не перестають писати філософи, соціологи та лінгвокультурологи, стала ще одним підґрунтям, яке надало цим концептам негативу.

Згідно з моделлю (див. вище), яку ми застосовуємо для вивчення кореляції концептів морально-етичної концептосистеми «Відношення до власності» за принципами «відкритий – закритий» і «норма – перевищення норми», концепти ЩЕДРІСТЬ і МАРНОТРАТНІСТЬ є відкритими (екстрапрямованими), а концепти ОЩАДЛИВІСТЬ, СКУПІСТЬ і ДРІБ'ЯЗКОВІСТЬ – закритими (інтрапрямованими). Серед архетипно-ціннісних констант у межах усього європейського мовно-культурного простору відкритість належить до позитивних феноменів, закритість – до негативних. Щодо згаданих концептів, то тут відкритість передбачає мотиви «давання», «дарування», закритість – мотиви «замкненість» і «утримання». Тому концепт ЩЕДРІСТЬ, в основі якого лежать мотиви «давання» та «дарування», є позитивним у будь-якій європейській лінгвокультурі, а концепт МАРНОТРАТНІСТЬ, який ґрунтується на мотиві «викидання», – негативним, бо викидання як позбавлення від чогось непотрібного апріорі має негативний заряд. Шкала «норма – перевищення норми» також уносить позитивні / негативні смисли: щедрість – норма (позитив), марнотратність – перевищення норми (негатив). Це ж саме стосується і концептів ОЩАДЛИВІСТЬ – СКУПІСТЬ – ДРІБ'ЯЗКОВІСТЬ: ощадливість – раціональне утримування (майна, грошей тощо), адекватна замкненість (позитив, окрім росіян);

скупість – нерациональне утримування, неадекватна замкненість (значне переважання негативу); дріб'язковість – абсурдне утримування, повна замкненість, найбільше відхилення від норми (виключно негатив).

Щодо концепту ЩЕДРІСТЬ, то слід ще згадати його тісну кореляцію з концептом МИЛОСЕРДЯ. Цей зв'язок має біблійні витоки, про що ми зазначали у попередніх розвідках [5]. Особливо чітко це простежується в російському мовному соціумі. Тут щедрість вказує на дотримання в російській культурі православної заповіді «полюби ближнього свого як самого себе», тому росіяни сприймали щедрість виключно як вищу форму милосердя, любові до ближнього [1]. Милосердя ж виводить щедрість на інші концептозв'язки, які представляють людські чесноти – це передусім концепт ВЕЛИКОДУШНІСТЬ. Показово, що асоціація щедрості з великим розміром властива не лише східним слов'янам (укр. ВЕЛИКОДУШНІСТЬ, рос. ВЕЛИКОДУШИЕ), а й германцям (напр., нім. GROßMUT, GROßZÜGIGKEIT: *Bei einer Pfennigseele muss man nicht nach Großmut fragen* (досл.: У пфенігової душі не потрібно запитувати про великодушність)), що повністю узгоджується з наявністю в концепті ЩЕДРІСТЬ мотиву «відкритість»: відкритий світ – великий, широкий. Утім, концепт ШИРОЧІНЬ активно корелює з концептом ЩЕДРІСТЬ лише у ККС росіян, оскільки щедрість закріплена в російській свідомості у вигляді культурної константи, яка безпосередньо співвідноситься з широтою, милосердям і великодушністю. До того ж, специфічним для російської лінгвокультури є зв'язок концепту рос. ЩЕДРОСТЬ з концептами рос. РЕЛИГІОЗНОСТЬ, СОБОРНІСТЬ і ЧУТКОСТЬ.

Російська ККС виявляє дещо ширшу кореляцію концепту рос. ЩЕДРОСТЬ не лише з концептами, які представляють людські чесноти, але й пороки. Тут слід згадати образ «нового росіянина», феномена 90-х років ХХ століття, який увібрив у себе уявлення про небачену «російську щедрість». Ця риса в анекдотах про «нових росіян» доведена практично до абсурду, оскільки щедрість у вигляді марнотратства та вміння замилювати очі стала частиною ідеалу широкого життя з розмахом [1: 25–26]. Та, власне, й сам концепт рос. РАСТОЧИТЕЛЬСТВО активується часто разом зі своїми корелятами рос. МОТОВСТВО та ТРАНЖИРСТВО. Утім, передаючи спільний смисл «нерациональне витрачання майна (грошей)», останні концепти об'єктивуються за допомогою мовних одиниць, які мають дещо нижче (розмовне) стилістичне маркування, ніж рос. *расточительство*, тому, наприклад, у пареміях цієї лексеми ми не зустрічаємо, натомість слова *мотовство*, *мот* є поширеними, напр.: *Моту денег подарить, – что на воду пустить; За душой мота копейка не держится; Тому не скоро быть женату, в ком приметили натуру мотовату; Лучше скуповато, чем мотовато; Лучше поскупиться, чем промотаться*. На прикладі останніх паремій простежуємо ціннісно-моральну настанову російськомовної спільноти, де марнотратство більше навіть засуджується, ніж скупість. Ця тенденція – наповнення концепту рос. СКУПОСТЬ певними позитивними смислами – посилюється нині процесом тотальної глобалізації, коли розвиток російської лінгвокультури перебуває у площині змішування двох основних культур – західної та східної.

Таким чином, у пропонованій розвідці ми встановили релевантні кореляції бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ британців, німців, українців і росіян на основі їхньої фразеологічної об'єктивності. Показово, що дослідження здійснено крізь призму нового наукового напрямку – зіставної лінгвокультурології, що дало змогу за допомогою аналізу фактичного матеріалу визначити найважливіші – універсальні й культуроспецифічні – взаємозв'язки зазначених концептів у межах ККС зіставлених мовних соціумів.

На перспективу залишається вивчення особливостей образно-метафориичної репрезентації бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ в англійській, німецькій, українській і російській фразеологічних картинах світу.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Долевец С.Н. Динамика морально-этических концептов СКУПОСТЬ и ЩЕДРОСТЬ в русском литературном языке XIX – начала XXI веков : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С.Н. Долевец. – Ростов-на-Дону, 2008. – 22 с.
2. Клевцова В.М. Репрезентация концепта GREED в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Вероника Михайловна Клевцова. – Белгород, 2009. – 179 с.
3. Медведева Т.С. К вопросу о сопоставлении лингвокультурных концептов / Т.С. Медведева // Вестник Удмуртского университета. – 2009. – Вып. 1 : История и филология. – С. 120–132.
4. Мізін К.І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / К.І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.

5. Петров О.О. Лінгвокультурні особливості організації номінативних полів бінарних концептів ЩЕДРІСТЬ – СКУПІСТЬ у британській, німецькій, українській та російській лінгвокультурах / О.О. Петров // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: зб. наук. праць. – Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 49. – С. 315–320.

6. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.

7. Прохоров Ю.Е. Русские: коммуникативное поведение / Ю.Е. Прохоров, И.А. Стернин; [2-е изд. испр. и доп.]. – М.: Флинта; Наука, 2006. – 328 с.

8. Сафина Р.А. Фразеологические единицы, выражающие материально-денежные отношения, в немецком и русском языках: автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Р.А. Сафина. – Казань, 2002. – 23 с.

9. Яроцька Г.С. Концепт «марнотратність / бережливість / скупість / щедрість» як фрагмент економічної свідомості українців / Г.С. Яроцька // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки: Мовознавство. – 2009. – № 16. – С. 170–175.

10. Malmqvist A. SPARSAMKEIT und GEIZ, GROSSZÜGIGKEIT und VERSCHWENDUNG. Ethische Konzepte im Spiegel der Sprache / Anita Malmqvist. – Umeå: Umeå universitet, 2000. – 186 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Петров – старший викладач кафедри германської і слов'янської філології та зарубіжної літератури, заступник декана-директора інституту іноземних мов з виховної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Наукові інтереси: проблеми зіставної лінгвокультурології та фразеології

УДК 811.111'42

КОНЦЕПТ FRAGRANCE: СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ТА ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ

Тетяна ПОКЛАД (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню структури концепту FRAGRANCE. Розглядаються основні компоненти виділеного концепту, аналізується їх когнітивний зміст, а також розкриваються особливості актуалізації даного концепту в англомовному парфумерному дискурсі.

Ключові слова: концепт FRAGRANCE, структура, компоненти, денотативне значення, сенсорні ознаки, оцінне значення, позитивна оцінка.

The article deals with the structural investigation of the concept FRAGRANCE. The main components are presented as well as their cognitive content is described. The article highlights the concept actualization in the English perfumery discourse.

Key words: concept FRAGRANCE, structure, components, denotative meaning, sensory features, evaluative meaning, positive evaluation.

Одним з важливих процесів пізнавальної діяльності є концептуалізація, що заключається в осмисленні всієї інформації, яка надходить до людини. Концептуалізація призводить до утворення концептів та концептуальних структур у психіці людини [3: 93]. Незважаючи на те, що концепт є основною категорією когнітивної лінгвістики, він не має однозначної дефініції. Тлумачення поняття «концепт» залежить від методологічної орієнтації дослідників. Так, у парадигмі лінгвокогнітології (В.З. Дем'янков, О.С. Кубрякова, З.Д. Попова, Й.А. Стернін) концепт розглядається як оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону та всієї картини світу, що відображена у психіці людини [3: 89]. У руслі когнітивно-дискурсивної парадигми (М.О. Красавський, О.І. Морозова, Г.Г. Сlišкін, І.С. Шевченко) концепт вважається обов'язковим елементом дискурсу, який в рамках певного типу дискурсу отримує своєрідне мовне вираження, а також реалізує соціально-прагматичну функцію [7: 193]. У когнітивно-поетичних дослідженнях (Л.І. Белехова, О.П. Вороб'єва, О.М. Кагановська) під концептом розуміють ментальне утворення, що має власний лінгвокогнітивний механізм реалізації та існує як частина художньої картини світу окремого автора та літературно-стильового напрямку [4: 23].

У нашому дослідженні ми дотримуємося визначення концепта з погляду лінгвокультурології (А. Вежбицька, С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, А.М. Приходько), де концепт трактується як багатовимірне смислове утворення, що знаходить відображення в колективній свідомості та у якому виокремлюються понятійний, образно-перцептивний та ціннісний прошарки [2: 91]. Незважаючи на численні праці в галузі лінгвоконцептології, концепт FRAGRANCE дотепер пір не набув ґрунтового аналізу з позицій його мовної реалізації та образної інтерпретації, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження. **Мета** статті полягає у висвітленні основних структурних елементів концепту FRAGRANCE та описі їх когнітивного змісту. Згідно з поставленою метою маємо розв'язати такі **завдання**: розкрити структуру концепту

FRAGRANCE; розглянути когнітивний зміст кожного компоненту та вказати особливості актуалізації даного концепту. Дослідження виконується на **матеріалі** сучасного англомовного парфумерного дискурсу.

Рисунок 1.

Тришарова структура концепту FRAGRANCE

Концепт FRAGRANCE є ключовим концептом парфумерного дискурсу адже втілює не лише специфіку мовної реалізації запаху в дискурсі, а й відображає ціннісну картину світу британців. Аналіз будь-якого концепту включає в себе ґрунтовне дослідження структури даного концепту, який організований за польовим принципом і складається з ядра (базового поняття) та периферійної частини (додаткові ознаки) [5: 102].

Вслід за В.І. Карасиком та А.М. Приходько у нашому дослідженні ми аналізуємо концепт FRAGRANCE як лінгвокультурне утворення, в структурі якого виділяємо понятійний компонент (ядро концепту), образно-перцептивний (когнітивний прошарок, що відображає чуттєве сприйняття запаху) та ціннісний компонент (оцінка змісту концепта та інтерпретація важливості концепта FRAGRANCE як психічного утворення для національної свідомості). Таким чином, концепт FRAGRANCE уявляємо як багатопшарове ментальне (психічне) утворення, що має впорядковану внутрішню будову (Рис.1).

Понятійний компонент концепту являє собою фактуальну інформацію, що слугує основою концепту. А.М. Приходько називає такий шар концепту понятійним субстратом [6: 21], В.І. Карасик – понятійною стороною концепту [2: 107]. Незважаючи на різні терміни, аналіз понятійного компоненту концепту зводиться до вивчення базового поняття у лексикографічних джерелах. Адже саме тлумачні словники фіксують денотативне значення поняття, яким позначається концепт, надають дефініцію, його опис та основні ознаки.

В англійській мові «запах» перекладається загальною лексемою «*smell*». Тлумачні словники сучасної англійської мови виділяють синонімічний ряд іменників, якими позначається запах. Так, розмежовуються приємні запахи (*good smell: aroma, perfume, fragrance, scent*) та неприємні (*bad smell: stink, stench, odour BrE/odor AmE, whiff, pong BrE*) [9: 1561]. Враховуючи те, що парфумерний дискурс за своєю природою має специфічну мету, а саме опис аромату парфумів і як наслідок вплив на адресата, то у нашому дослідженні зосереджуємося саме на приємних запахах. Таким чином, у фокус нашої уваги потрапляють наступні лексеми: *smell, aroma, fragrance, scent, perfume*. З метою виявлення лексичної одиниці для найменування досліджуваного концепту було здійснено дефініційно-компонентний аналіз відповідних синонімів. Внаслідок чого було встановлено, що нейтральною лексемою є *smell*, що об'єднує значення здатності розпізнавати запахи, а також позначення приємних та неприємних запахів. *Aroma* є лексемою, яка наділена наступними характеристиками: «сильний запах» та «приємний запах». На відміну від лексеми *aroma*, синонім *scent* пояснюється як приємний запах, а також як рідина, що наноситься на шкіру для приємного запаху. Лексеми *fragrance* та *perfume* мають дуже подібне значення. По-перше, вони тлумачаться подібно – як «пахуча рідина» та «приємний солодкий запах». При чому для лексеми *fragrance* характерне пріоритетне визначення як «приємний солодкий запах», а для *perfume* – «пахуча рідина, що наноситься на тіло». По-друге, спільною семою є значення рідини (*liquid*), яка представлена у словникових статтях різними варіантами: *perfume, cologne, aftershave*. Отже, за результатами аналізу словникових дефініцій вважаємо лексему *fragrance* найбільш підходящою для найменування ключового концепту парфумерного дискурсу, адже поняття *fragrance* містить семи «приємного запаху» та «рідини (парфумів)». Такі результати узагальнено у Таблиці 1.

Таблиця 1.

Порівняльна таблиця дефініцій ЛО *fragrance*
у тлумачних словниках англійської мови

	Longman Dictionary of Contemporary English	Merriam Webster Dictionary	Macmillan Dictionary	Cambridge Dictionary	Oxford Dictionary
FRAGRANCE	1. 1. a pleasant smell = scent 2. 2. a liquid that you put on your body to make it smell pleasant = perfume, scent	1. a pleasant and usually sweet smell 2. a perfume or cologne	1. 1. a pleasant smell 2. a perfume (= a liquid with a pleasant smell that people put on their skin). This word is often used in advertisements.	1. a sweet or pleasant smell 2. a liquid that people put on their bodies to make themselves smell pleasant	1. a pleasant, sweet smell 2. a perfume or aftershave

Доповнюючи дефініційно-компонентний аналіз було здійснено й етимологічний аналіз слова *fragrance* та з'ясовано, що дана лексична одиниця була запозичена з французької мови у середині 17 століття (саме тоді, коли у Франції спостерігався розквіт парфумерного мистецтва) – ця лексема спершу означала «речовину, що має приємний запах» [8].

Під час аналізу фактичного матеріалу, зокрема корпусу рекламних повідомлень про парфуми, був здійснений кількісний підрахунок частоти вживання лексичних одиниць на позначення приємного запаху. Внаслідок чого було встановлено, що лексема *fragrance* домінує у описах запаху парфумів, а саме становить 43,4% від загальної кількості вживань. Кількісні результати дослідження наведено у таблиці 2.

Таблиця 2.

Кількісна характеристика лексичних одиниць на позначення приємного запаху, що вживаються у парфумерному дискурсі

ЛО на позначення запаху	Кількісний показник (%)
fragrance	43,4
scent	22,5
perfume	19,4
aroma	7,0
cologne	6,4
smell	1,2
odo(u)r	0,1
Всього:	100

Наведемо декілька прикладів вживання лексичної одиниці *fragrance* у фрагментах парфумерного дискурсу на позначення приємної на запах рідини: *depth and integrity of fragrance, exquisitely delicate fragrance, new fragrance, favourite fragrance, classic fragrance for men and women, youthful floral fragrance, the fragrance has a serene and sophisticated freshness, marine fragrance, English gentleman's fragrance, floral fruity fragrance, the elegance of the fragrance*. Крім іменника *fragrance* вживається його дериватив – прикметник *fragrant*, що характеризує парфуми: *fragrant notes, as fragrant as a vase of white flowers, fragrant atmosphere, a fragrant basket with grapefruit and lemon*.

Таким чином, внаслідок здійснення кількісних підрахунків та якісного аналізу лексичних одиниць на позначення запаху для найменування ключового концепту парфумерного дискурсу було обрано лексему *fragrance*, яка тлумачиться як приємний запах, а також рідина, що наноситься на тіло для надання йому приємного аромату.

Образний компонент концепту – це сенсорні ознаки, які виокремлює реципієнт при осмисленні певного концепту, тобто це комплекс зорових, слухових, тактильних, смакових та нюхових характеристик предметів чи явищ, що відображені у нашій пам'яті [2: 107]. Оскільки концепт FRAGRANCE є абстрактним, а не конкретним за ступенем абстрактності, то його опис

здійснюється не лише засобами прямої номінації відповідного запаху, а й непрямую номінацією (через інші канали перцепції).

Пряма номінація запаху є пріоритетною. Це зумовлено специфікою виготовлення парфумів, адже по суті парфуми є сумішшю певних пахучих інгредієнтів. Тому часто у фрагментах парфумерного дискурсу парфуми описуються через пряме називання (перелічення) домінантних пахучих речовин у їх складі. Наприклад: *a fruity fragrance of California orange, blackcurrant, dewberry and subtle rose oil; cologne with top notes of bergamot, lemon and mandarin; a rose fragrance with a hint of strawberry, earthy scent with balsamic and citrus notes*. Або, прямо номінуючи запах, його відносять до конкретної ароматичної групи – землянисті аромати (*woody fragrance, wood aromas*), цитрусові (*lemon fragrance*), квіткові (*violet-scented, floral scent, fragrance of cherry blossoms*), фруктові (*fruity fragrance*) тощо.

Непряма номінація запаху парфумів здійснюється крізь призму сенсорних асоціацій. Задля створення привабливого образу парфумів, зокрема задля передачі багатогранності їх запахів у текстах рекламних повідомлень про парфуми використовуються перцептивні асоціації. Тому часто запах парфумів подається через конкретний візуальний образ, реалізується через опис тактильних і смакових відчуттів або розкривається через асоціацію з музикою. Так, запах парфумів часто подається крізь референцію до конкретних **візуальних образів** – у такому випадку в уяві адресата виникає яскрава картинка, яка допомагає асоціювати запах з конкретними речами та запам'ятовувати його. Наприклад, у наступних дескрипціях квітковий аромат візуалізується букетом квітів (*the scent is a luxurious floral bouquet*); запах грейпфрута у парфумах асоціюється з відповідними деревами (*scent of aromatic grapefruit trees*); парфуми подаються через референцію до саду, сповненого духмяними ароматами (*flowers and spices scent the air of an oriental garden; the warm, heady fragrance of a summer garden*); запах виступає як субстанція, що навіює конкретні природні образи (*scent reminiscent of roots, earth and woods; fragrance reminiscent of rich earth, with cardamom and green ginger leaf*). Опис запаху парфумів також відбувається засобом референції до абстрактних образів таких як літо (*intoxicating tropical summer scents*) або морський бриз (*inspired by the scent of a warm, gentle breeze while sitting in a mediterranean courtyard*). Цікавими є і випадки передачі запаху через форму (*this beautifully rounded fragrance*), колір (*a green floral fragrance; golden fragrance*) або ефекти мерехтіння та яскравого сяйва (*this fragrance really glistens on the skin; the fragrance with real refinement bringing a quality that makes it glow; a fragrance full of verve and sparkle*).

Образний шар концепту FRAGRANCE утворюють і описи парфумів через **дотикову перцепцію**. У фрагментах дескрипцій парфумів знаходимо характеристику запаху через тактильні властивості, такі як гладкість (*smooth sophisticated fragrance for men*), м'якість (*the base notes of amber, patchouli and vetiver soften this scent with charm and character*), тепло (*the fragrance begins to envelope with warmer accords; a warm, glamorous fragrance*). Тактильний опис запаху відображено і у референції до тканин – шовку (*silky fragrance*), оксамиту (*velvet fragrance*), кашеміру (*scented cashmere*). Все це створює ефект ніжного та комфортного дотику, тобто запах стає приємним для тіла.

Іншим способом опису запаху парфумів є подача асоціацій, утворених на основі **смакових перцепцій**. Так, у наступних прикладах на позначення багатогранності аромату представлений образ коктейлю як суміші різних смаків (*aromatic cocktail of juniper, rose and black tea; deliciously natural-smelling cocktail of citrus fruits, aromatic herbs, pepper and musk; citrus fragrance with a juicy cocktail of orange and tangerine*) – при цьому наголошується чудовий смак, свіжість та природність такого напою. Окрім цього, запах, наче приготована страва, набуває певних смакових властивостей – аромат парфумів стає солодким (*sweet fragrance of roses, raspberries and violets*); пряним, приправленим спеціями (*a rich spicy fragrance*) та гострим і пікантним (*zesty fragrance*).

Вербалізація запаху відбувається і з опорою на **слухові відчуття**. У фрагментах парфумерного дискурсу зустрічаються референції до музичних термінів, наприклад нот (*dark aromatic notes of cedar, sandalwood, vetiver and spices*), акордів (*floral accord of rose, geranium and ylang ylang; woody accord with soft citrus top notes*), симфонії (*a symphony of tangy citrus notes*), увертюри (*the zesty top notes provide a magnificent overture to this exciting scent*) тощо. Цікавими є і випадки, коли запах парфумів навіює вишукану мелодію джазу (*lithe and highly polished, Eau de Cologne resonates with nostalgia for the bygone jazz age*) або ритми запальної сальси (*a scent that recreates the rhythms of latin salsa*). Отже, образний шар концепту FRAGRANCE представлений прямою та непрямую номінацією запаху парфумів (через опис сенсорних асоціацій).

Ціннісний (валоративний) компонент є важливим структурним елементом концепту, оскільки передає загальне значення відповідного концепту як для індивідуума, так і для певного етнічного колектива, зокрема є частиною його ціннісної картини світу [2: 107]. Відповідно концепт FRAGRANCE в англійському парфумерному дискурсі відображає основні цінності британської культури, а також набуває індивідуального значення для конкретного користувача парфумів.

Сучасна аксіологія пропонує низку праць, присвячених типології оцінних значень. У нашому дослідженні спиратимемося на таксономію Н.Д. Арутюнової, яка поділяє усі аксіологічні значення на дві категорії – загальнооцінне та частковооцінне значення, зокрема серед останніх дослідниця виділяє сенсорні, сублімовані та раціоналістичні оцінки [1: 198]. Група *загальнооцінного значення* спирається на універсальну бінарну опозицію «хороший – поганий». Враховуючи той факт, що особливістю парфумерного дискурсу є висвітлення лише позитивних рис продукції (особливо у текстах рекламних повідомлень про парфуми, адже основною метою рекламодавців є продаж таких парфумерних виробів), вся інформація про парфуми буде відмічена знаком «+», тобто матиме виключно позитивне загальнооцінне значення. *Частковооцінне значення* за Н.Д. Арутюною має розгалужену структуру та включає оцінки, які пов'язані з чуттєвим досвідом, моральністю та ті, що сформовані на основі практичної діяльності людини. Так, група *сенсорних (гедоністичних) оцінок* охоплює відчуття на основі фізичного та психічного досвіду людини [1: 199], тобто при оцінці об'єктів дійсності виокремлюється коло емоцій, пов'язаних з ними, а також надаються особисті вподобання, тому такий тип оцінок вважається найбільш індивідуалізованим.

Гедоністичні оцінки є важливим елементом ціннісного компоненту концепту FRAGRANCE, адже вони розкривають його позитивну природу, а також характеризують запах парфумів як щось привабливе, приємне та комфортне для користувача (адресата). Так, у фрагментах рекламних повідомлень про парфуми знаходимо підтвердження того, що запах парфумів є привабливим та надає сенс життю, що реалізується у таких ознаках, як жвавість, бадьорість духу, активність життя (*vivacious fragrance; is a highly cosmopolitan scent bubbling with activity and life; a fragrance bursting with life*), динаміка (*a dynamic scent with seductive depth and sparkling overlay*), натхнення (*inspiring, invigorating and truly arousing*). Запах парфумів бадьорить дух та піднімає настрій (*uplifting fragrance for ladies; lifts the heart and spirit; has an uplifting aroma to encourage happy, positive feelings; uplifting, refreshing scent; has been designed to lift the spirits and pamper the skin*); а також відображає веселощі та навіює позитивні емоції, такі як задоволення, щастя та радість (*perfect for anyone with a sense of fun and frolics; a truly happy fragrance to dance the night away; a paradise fragrance; brings memories of happy summer days*). На психологічному рівні запах парфумів заспокоює (*delightfully peaceful and calming; distinguished, comforting*), створює відчуття теплоти, затишку та комфорту (*smooth, soft and heart-warming; scent that becomes synonymous with pleasure; it is naturally calming, promoting confidence and clarity of thought*).

Групу *сублімованих оцінок* складають оцінні значення, пов'язані з духовністю, високими ідеалами, моральними цінностями та нормами поведінки, зокрема такі оцінні значення відображають певні етичні норми, приклади та зразки для наслідування [1: 199]. Такі оцінки вважаємо універсальними для певної культури. Так, для британців ціннісно-значимим є образ справжнього джентельмена як уособлення британського стилю, елегантності та витончених манер – у дескрипціях запаху знаходимо опис парфумів, призначених саме для справжніх джентльменів (*traditional fragrance with a subtle, luxurious elegance epitomising a true gentleman; recreates a cologne that will enhance a gentleman's aura and elegance but never overwhelm it; created for a cultivated, cosmopolitan man of wit and elegance*). Неодмінно, прикладом для наслідування в Об'єднаному королівстві вважається вся королівська родина, образ життя якої характеризується витонченістю, гарним стилем та вишуканими манерами. У описах парфумів також маємо вказівки на аристократичні риси, якими наділені парфуми: *a fragrance for royal romance, a retro contemporary interpretation of the Queen Victoria's bridal bouquet; a truly queenly fragrance; a perfume reminiscent of an aristocratic Victorian lady, the beauty of which lies within the purity of the most precious ingredients*. Окрім цього, в контексті парфумерного дискурсу виокремлюємо образ класичних парфумів як ідеал запаху, що є елегантним та непохитним у часі. Наведемо декілька прикладів таких дескрипцій запаху: *elegant English fragrances ... establishing themselves timeless classics; a classic fragrance for men and women; exquisite fragrances in the tradition of the classic cologne; a creamy white floral scent which is timelessly classic; fragrance with a modern twist on an old*

classic. Цікавим є і вказівка в описах запаху парфумів на те, що вони створені в дусі дендизму, тобто призначені для чоловіків, які наслідують такий стиль (*an olfactory ode to dandyism, The British Bouquet is to be worn like the finest suit of bespoke tailoring; fragrance for dandies; the rich, warm base blends with white musks and rice powder, evoking the dandies and swells of Edwardian London and Paris*). Денді відрізняються особливою поведінкою, що проявляється у дотриманні естетики зовнішнього вигляду, витончених манер поведінки та мови, а також аристократизму натури, тому апеляцію до дендизму у парфумерному дискурсі вважаємо різновидом оцінки запаху.

Оцінки третьої групи – **раціоналістичні оцінки** – сформовані на основі практичної діяльності, практичних інтересів і повсякденного досвіду людини. Основними їх критеріями є фізична та психічна користь, а також спрямованість на досягнення певної цілі та виконання визначеної функції [1: 199]. З точки зору фізичної користі парфуми набувають позитивної оцінки, оскільки створені з використанням природних інгредієнтів, на що прямо вказується у їх описах (*is made from the finest, primarily pure natural essences, giving it a particularly harmonious progression that fascinates the senses in all phases; define your personality and mood, with added natural extracts; made with 90% natural ingredients*). Практичність парфумів у повсякденному житті людини теж висвітлено у фрагментах парфумерного дискурсу – зустрічаються поодинокі описи пляшечки з парфумами, в яких підкреслюється їх зручний формат (*this makes the glass bottle particularly comfortable in the hand; fans of our Signature fragrance will love this handy purse sized spray bottle that is essential for every woman's handbag*). У парфумерному дискурсі наголошується значення практичності та доцільності певних запахів, адже парфуми, як і одяг, підбирають для різних подій. Так, маємо опис запаху, що підходить для гламурних вечірок, розваг та веселощів (*glamorous fragrance; the fragrance is perfect for dressing up and turning heads; fun and flirty during the day and truly fabulous on a night out*), а також повсякденного використання чи подорожей (*equally perfect for indoor or an outdoor events «Absolute» will be sure to make a favourable impression in any company; ideal for everyday use and perfect for travel; perfect for anyone who appreciates great fragrance every day; light and invigorating, Askett «Essential» is ideal for every event or circumstance*). Таким чином, запах парфумів оцінюється з точки зору їх практичності та користі.

Здійснивши аналіз концепту FRAGRANCE, ми дійшли висновку, що його структура є трьохрівневою. Понятійний компонент є ядром концепту і відображає його денотативне значення. Образно-перцептивний компонент включає сенсорні ознаки, через які здійснюється вербальна актуалізація концепту. Ціннісний компонент концепту FRAGRANCE представлений позитивними оцінними характеристиками. Перспективним для подальшого дослідження вважаємо здійснення ґрунтовного аналізу концепту FRAGRANCE крізь призму ціннісної картини світу британців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
3. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
4. Лингвоконцептология : перспективные направления : монография / [Левицкий А. Э., Потапенко С. И., Воробьева О. П. и др.] ; под ред. А.Э. Левицкого, С. И. Потапенко, И. В. Недайновой. – Луганск : Изд-во ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко», 2013. – 624 с.
5. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с.
6. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы / А. Н. Приходько. – Днепропетровск : Белая Е. А., 2013. – 307 с.
7. Шевченко И. С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике / И. С. Шевченко // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2006. – № 725. – С. 192–195.
8. Online Etymology Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com/>
9. Longman Dictionary of Contemporary English / [director Della Summers]. – 4th edition. – Harlow (England) : Pearson, 2005. – 1950 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Поклад – аспірант кафедри перекладу Київського університету імені Бориса Грінченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології та лінгвопрагматики, теорія метафори.

УДК 811.112'34.08

ФРЕЙМОВА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ «СМЕРТЬ» ТА ЇЇ ВЕРБАЛЬНЕ НАПОВНЕННЯ

Олександра ПРИХОДЬКО (Запоріжжя, Україна)

Статтю присвячено ролі фреймового моделювання у розкритті структури концепту «СМЕРТЬ» в романах про вампірів.

Ключові слова: фрейм, фреймове моделювання, концепт, слот, опозиція.

The article deals with the problems of the role of frame modeling in the displaying of the peculiarities of structure of the concept "DEATH" in the novels about vampires.

Key words: frame, concept, frame modeling, slot, opposition.

Питання пов'язані із різностороннім вивченням лексико-семантичної системи мови, до сьогодні зберігають свою актуальність, а дослідження, які проводяться в цьому руслі дозволяють поглибити вже наявні знання з даної теми. Основними методиками аналізу змістовних одиниць, їх структури, систематизації знань про них є семантичний (компонентний) аналіз [Алефіренко М.Ф., Попова З.Д., Стернін Й.А.] та концептуальний аналіз [Карасик В.І., Кубрякова О.С.], які відрізняються, по-перше, тим, що для концептуального аналізу важливо не лише виявити елементи, що входять до складу значення, як для семантичного аналізу, а і встановити певні зв'язки між цими елементами, пов'язати їх один з одним, по-друге, одиницям концептуального аналізу «притаманний більший ступінь абстракції» [2: 53].

Кожний концепт включає фрагменти інформації про нього, які існують у певному взаємозв'язку в складі одного цілого. Але наявність цих фрагментів є різною для всіх концептів.

Одним із різновидів концепту є фрейм. Фрейм розглядається як тип концепту і як один із способів структуризації його змісту [1: 180]. Одні дослідники розглядають фрейм як «поняття, що включає в себе найбільш загальні поняття, інформацію про предмети світу, в якому існує людина, про їх особливості та взаємодію», «як одиницю знань, які організовані навколо концепту і містять в собі певні данні про сутнісне, типові і можливі для цього концепту в рамках певної культури» [3: 15], інші – «як структуру інформаційних знань, в яких відображені отримані емпіричним шляхом знання про певну стереотипну ситуацію і текст, який їх описує», «особливу організацію знань, яка складається з необхідної попередньої умови нашої властивості розуміти ті слова, які тісно пов'язані між собою» [5: 101; 7: 230].

Метою нашої статті є виявлення специфіки фреймової структури концепту «СМЕРТЬ» та її вербального наповнення на матеріалі романів про вампірів.

Фрейм є основою когнітивних структур, які репрезентують у мові образ та уявлення. Така когнітивна структура має індивідуальний характер, що залежить від особливостей носія мови.

В подальшому ми дотримуємося визначення фрейму, як типової ситуації, яка пов'язана з реальними психологічними процесами сприйняття, відноситься до глибинного пласту соціальної свідомості і характеризується такими ознаками: схематичність, спрощеність і вкоріненість у свідомості членів соціуму [Селіванова О.О. та інші], оскільки саме це визначення найбільш докладно показує всі особливості і властивості, які можуть охарактеризувати певне поняття, демонструє усі слоти фрейму та їх наповнення.

Згідно з Жаботинською С.А. для створення концептуальних структур використовується 5 базисних фреймів, які мають свої модифікації: предметний, таксономічний, посесивний, акціональний та компаративний. У своїй статті ми конструємо предметний фрейм концепту «СМЕРТЬ».

Методика фреймового аналізу виправдала себе як при вивченні концептів у певній лінгвокультурі, так і при порівняльному вивченні одного концепту у різних лінгвокультурах (концепти «ПАМ'ЯТЬ», «ЛЮБОВ», «ЖИТТЯ», «ЗНАННЯ/ПІЗНАННЯ», «ВЛАДА», «ВІЙСЬКОВИЙ ЧАС», «КОНФЛІКТ», «СМЕРТЬ», «СКРОМНІСТЬ»).

Отже, для нашого дослідження ми використовуємо такі особливості фреймового моделювання: можливість систематизації інформації про феномен; можливість вивчення особливостей певних частин одного поняття; можливість відтворювати типові ситуації, «стереотип», що слугує точкою відліку для розгляду ситуації, в якій опинився індивід.

Таким чином, фреймова структура дозволяє повністю відобразити інформацію, яка асоціюється з аналізованим концептом. Оскільки дослідження певних культурних домінант виявилися досить успішними, то доцільним, на нашу думку, є вивчення антонімічних концептів

«ЖИТТЯ» і «СМЕРТЬ», хоча, необхідно відмітити, що певний інтерес до дослідження цього питання вже є.

Поняття «ЖИТТЯ» і «СМЕРТЬ» одночасно існують в реальному світі, і в той же час, є феноменами ірреального світу. Ці поняття є контрадикторними антонімами, «які розподіляють семантичне поле біологічного існування навпіл» [6, 9]. Контрадикторна антонімічність проявляється тоді, коли простір вичерпується двома ознаками (широта = *широкий – вузький*; висота, зріст = *високий, рослий – низький*). Контрадикторність, з одного боку, може бути суто інтенціональною, коли обидві опозитивні ознаки відомі і в зв'язку, і незалежні один від одного, тобто кожний показаний є якісно визначеним: *широкий – вузький; високий – низький; живий – неживий, мертвий; хороший – поганий; приємний – неприємний*. З іншого боку, контрадикторність може бути змішаною інтенціонально-екстенціональною [4].

Досліджувані концепти є універсальними, не зважаючи на ареал існування, час, стиль або приналежність до тієї чи іншої етнічної культури. Явища, які описують «ЖИТТЯ» та «СМЕРТЬ» по-різному співвідносяться з індивідуальним досвідом. Оскільки життя – це суб'єктивний досвід, а смерть не є постійним, емпіричним досвідом, уявлення про смерть ми отримуємо, спостерігаючи за тим, що відбувається з іншими індивідами. Саме тому смерть представлена за межею реального, емпіричного досвіду, тобто за допомогою особливих понять (уявлень іншого роду, які формують її наповнення) – життя після смерті.

Методом суцільної вибірки були відібрані фрагменти тексту, які демонструють той факт, що смерть є закінченням життя, у той час, як життя відбувається протягом певного часу, у певному місці, тобто ці два концепти співвідносяться зі сприйняттям простору та часу.

У результаті проведених процедур був сконструйований предметний фрейм концепту «СМЕРТЬ», який складається з таких слотів: ЧАС (коли відбувається смерть), ПРОСТІР (де саме вона відбувається), КІЛЬКІСТЬ (тривалість смерті), ЯКІСТЬ (особливості смерті), БУТТЯ (спосіб смерті).

Наповнення слоту ЧАС представлено прикметниками, які демонструють кінець, несподіваність, раптовість, стрімкість, та іменниками з прикметниками, які показують нереальність смерті, її неочікуваність: *untimely death, abruptly death, sudden death,; mysterious death, death was merely an illusion, death was an accident, death became a tragedy*. Також смерть є чітко лімітованою, оскільки це певний момент, який позначає кінець життя. Тобто, смерть показана за допомогою іменників та дієслів, що позначають кінець, і у той самий час за допомогою прикметників, які мають значення “природний”, “останній”: *to end up with death, to finish with death, point of death, natural death, final death*.

Наповнення слоту ПРОСТІР вербалізовано за допомогою іменників, які позначають замкнений простір, темне або таке місце, яке безпосередньо асоціюється зі смертю: *basement level, in the corners, in his coffin, the door of the tomb*. Також найбільш частотними є прийменники *in, into*, що показують наявність смерті всередині чогось: *in hell, deeper into the corner, in the tomb*.

Слот КІЛЬКІСТЬ репрезентується іменником “*point*”, який означає певний фінал, пункт, якого досягає людина та іменником “*present*”, який означає щось таке, що існує зараз, у цей момент: *point of death, present death*.

Слот ЯКІСТЬ для концепту «СМЕРТЬ» показаний за допомогою прикметників та іменників з негативним значенням: *violent death, painful death, horror of death*, для яких характерні такі ознаки: лютий, насильницький, болючий, різкий. Також найчастіше використовується префікс *un-* для того, щоб показати, що смерть не була власним вибором: *unbelievable death, unwanted death, unreal death*. Для характеристики смерті обрано лексему *sleep*, оскільки цей стан дуже часто асоціюється зі смертю: *sleeping death, deathlike sleep*.

Наповнення слоту БУТТЯ характеризується тим, що поняття смерть корелює з дієсловами “*to laugh*”, “*to plan*”, “*to stare*”, які демонструють той факт, що смерть, все ж, є не повністю спонтанним явищем, а нею можна керувати, над нею можна посміятися: *to laugh at death, to stare into the face of death, to plan the death*. Також смерть змальована майже, як жива істота, яка має свій колір, смак, запах, частини тіла та яка вміє пробачати: *living death; hands of death; true color of death; look, smell, taste, sound like death; hands; an embrace of death; truly hoping death would find me ... an eternal pardon*.

Оскільки матеріалом дослідження були обрані романи про вампірів, то не є дивним, те, що смерть описана як “*death now seemed the happier choice of evils*” і “*death is all, that we can rightly depend on*”.

Таким чином, смерть показана як кінцева точка життя, або як подія, яка починає щось нове, досі невідоме. На даному етапі нашого дослідження ймовірно зробити припущення, що подібна вербалізація та таке розуміння концепту «СМЕРТЬ» є характерним саме для романів про вампірів, адже саме тут показано, що закінчення життя, тобто смерть, є точкою відліку для чогось нового – життя після смерті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жаботинська С.А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи / С.А. Жаботинська // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя професора М. П. Кочергана. Зб. наук. статей. / Під ред. Тараненка О.О. – Київ: Київський нац. лінгвістичний ун-т, 2006. – С. 178-192.
2. Жаботинская С.А. Лексическое значение: принципы построения концептуальной сети / С.А.Жаботинская / Zlovo z perspektivy jezykoznawcy i tłumacza, tom II./ In Pstyga, Alicja (red.). – Gdansk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdanskiego, 2005. – p. 53-62.
3. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М.: Энергия, 1979. – 151 с.
4. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики: Учебное пособие. / М.В. Никитин – 2-е изд., доп. и испр. Спб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. – 819 с.
5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванова. – К.: Изд-во украин. фитосоциол. центра, 2000. – 248 с
6. Хо С. Т. Концепты ЖИЗНЬ и СМЕРТЬ в русском языке: На материале фразеологизмов и поговорок: дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 "Русский язык" / С.Т. Хо. – Москва, 2001. – 219 с.
7. Charles J. Fillmore. Frames and the semantics of understanding / Fillmore J. Charles. – „Quaderni di semántica”. Vol. VI, no. 2, December 1985, p. 222 – 254. – 1985 by Quaderni di Semántica

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Приходько – викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, концептологія, лінгвокультурологія.

УДК 821.111(73)(092)О.Генрі7.08

**РОЗМАЇТТЯ КАРТИН СВІТУ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В
АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛ О.ГЕНРІ)**

Марина РУДИК (Київ, Україна)

У статті подається огляд класичних і сучасних думок щодо визначення поняття картини світу, обґрунтовуються підходи до класифікації картин світу, характеризуються основні типи картин світу англомовного суспільства, яким воно постає з новел О.Генрі.

Ключові слова: картина світу, мовна картина світу, концептуальна картина світу, релігійна картина світу, наукова картина світу, дискурс, свідомість.

The article provides an overview of classic and contemporary ideas on the definition of worldview, determines various approaches to worldview classifications, characterizes basic worldview types of the English speaking society according to O. Henry's novelettes.

Keywords: worldview, language worldview, conceptual worldview, religious worldview, scientific worldview, discourse, consciousness.

Пізнавальна діяльність кожної людини є одним із невід’ємних принципів її існування та діяльності. Результатом такої діяльності, що спрямована на відображення та відтворення предметів, процесів та явищ оточуючого світу, є знання людини. Можливість дослідження способу отримання та фіксації людиною отриманих знань і визначення загальних та особистих особливостей пізнавальної діяльності цілих націй чи кожної людини окремо є одним із спектрів інтересу лінгвокогнітивістики та споріднених з нею наук.

Саме ототожені збірні знання та поняття про довколишній світ, сприйняття та розуміння людиною оточуючої дійсності є складовими образу світу, який складається у свідомості людини. Це певна картина світу, що відтворює світосприйняття конкретного індивіда чи цілого народу. Наукові розвідки з цього питання проводилися з давніх-давен, проте залишаються актуальними й нині, оскільки з кожним дослідженням висвітлюється певний ряд найбільш таємничих і містичних куточків вчення про людину – її свідомість, пізнання та мислення. Терміном «образ світу» користувався ще М. Планк, розуміючи під фізичною картиною світу той образ світу, що формується фізичною наукою і відображає реальні закономірності природи [9]. О.М. Леонтьев у своїх роботах вивчав «образ світу», вживаючи із цим поняття «картина світу» як синонім. Його учні (С.Д. Смирнов, В.В. Петухов тощо) продовжили розробку цього поняття і запропонували структурну модель образу світу. Значний внесок у дослідження категорії картини світу було зроблено через вивчення процесу концептуалізації як знаряддя побудови картини світу (Дж.

Лакофф, М. Джонсон, А. Вежбицька тощо), теорії мовної та психологічної картини світу (В. Даниленко, А. Залізник, Г. Киреев, Е. Фром). Дослідження у зазначеній галузі здебільшого велися з позиції висвітлення картини світу чи то як загального наукового поняття, чи то як відображення світогляду певних конкретних мовців. Метою нашого дослідження є узагальнення розгалуженої класифікації картин світу та відображення деяких рис образу світу англomовного суспільства певної історичної доби, а саме кінця ХІХ – початку ХХ століття. До завдань дослідження відносяться аналіз класичних і сучасних думок щодо визначення поняття картини світу, обґрунтування підходів до класифікацій картин світу, характеристика дискурсу з позиції виявлення основних картин світу англomовного суспільства, яким воно постає з новел О.Генрі. Під дискурсом ми розуміємо уривок писемної чи усної мови, що наділений певним змістом.

Підвищений інтерес до вивчення картини світу пояснюється збільшенням вживаності цього поняття у контексті дослідження розвитку картини світу як наукової категорії. Зважаючи на те, що знаряддям конвертації пізнання із внутрішнього стану у зовнішній є мова, тобто саме через мову людина може сигналювати оточуючим про свою приналежність до певних знань, то саме дослідження картини світу може бути провідною ланкою до пояснення феномену «свідомість – пізнання – мова» та процесу взаємодії між цими складовими.

Термін «картина світу» був запроваджений в ХХ – початку ХХІ століття Г.Герцем (1914 р.) відносно фізичної картини світу, що розглядалася як єдність внутрішніх образів і зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можна отримувати повідомлення відносно поведінки цих предметів [3: 67]. Інші науковці під *картиною світу* розуміють сукупність поширених уявлень людини про навколишній світ [7: 118-119]. Картина світу – цілісний глобальний образ, який є результатом духовної активності людини. Тому картина світу виникає у людини під час її контактів з оточуючим світом. В релігії, філософії та інших галузях науки, що є різними видами суспільної свідомості, завжди зароджувалися загальні уявлення про світ. Ці уявлення існували у вигляді картин світу, тому вважаємо за доцільне говорити про різні картини світу, такі як релігійна, філософська та інші. Аналізуючи картину світу, науковці підходили до її вивчення з позиції різних сфер. Тому представники різних галузей наукового пізнання намагалися створити свою класифікацію картини світу. Проте завжди засобом зовнішнього вираження свідомості та уявлень людини є мова, тому ми вважаємо, що лінгвістичному дослідженню картина світу підлягає з позиції різних наук, враховуючи аспекти їх аналізу. В наукових дослідженнях здійснювалися спроби аналізувати фрагменти картин світу представників різних культур та носіїв мов. В нашому дослідженні ми обмежимося спробою проаналізувати фрагменти картини світу представників англomовного соціуму кінця ХІХ – початку ХХ століття, яким воно постає з новел О.Генрі.

Класифікуючи образи світу, науковці виділяють одними з її типів наївну та наукову картини світу. *Наївна картина світу* – це результат практичного пізнання дійсності, який має етнічну специфіку, і знаходить своє вираження в мовному матеріалі, традиціях, культурі [8: 632]. Наївна картина світу залежить від культурних цінностей, моральних поглядів, загальних знань, досвіду поколінь, соціальних та культурних прошарків певної історичної доби, в якій існує. Тож така картина світу може бути досить викривленою, оскільки з плином часу історичний досвід, культурні цінності та обізнаність певних соціальних груп змінювалася інколи на абсолютно протилежні знання. Як, наприклад, ми бачимо із фрагменту, де автор змальовує світогляд тогочасної людини:

“Likely as not the world is flat. The wise men have tried to prove that it is round, with indifferent success. They pointed out to us a ship going to sea, and bade us observe that, at length, the convexity of the earth hid from our view all but the vessel's topmast... But it stands to reason that, if the world were round, the queues of China-Men would stand straight up from their heads instead of hanging down their backs, as travellers assure us they do...” [18].

Тобто нам стає зрозумілим, що на сьогодні така точка зору, що земна куля є плоскою, не є актуальною, але людина минулого була переконана у своїй правоті. І це було спричинено певною історичною добою та культурними традиціями минулого. Але в нашому випадку автор висловлює свою власну точку зору. Це його власна позиція, його картина світу, продиктована власним досвідом, а не науковою доведеністю тогочасного суспільства. Цим і відрізняється вона від наукової картини світу.

Наукова картина світу є результатом теоретичного пізнання світу. Існування наукової картини світу відзначається рівнем розвитку науки в кожен історичну добу і сприйманням її людиною як правдивої. Це, в свою чергу, породжує нові стандарти та псевдонауковість через

обмеженості картин світу самих вчених. Проте, включаючись в картину світу, наукові відкриття впливають на світоглядні позиції, отримують статус орієнтирів [10: 118]. Тобто через наукові картини світу важкодоступна інформація стає для простої людини беззаперечною та істинною.

“That will be a new thing in logic, and a feat in story-telling somewhat older than the great wall of China” [15: 20].

Ми бачимо, що стародавність Великої китайської стіни не викликає сумнівів у мовця, бо цей факт є не тільки узагальненням його власного пізнавального досвіду, але й є науково доведеним на той час. Тобто наукова картина світу англіців давала можливість їм використовувати наукові факти для висловлення власних спостережень та порівнянь.

Серед розмаїття картин світу виділяють також філософську та релігійну картини світу. Деякі дослідники вважають, що вони є різновидом наукової картини світу [10: 120]. **Релігійна картина світу** розтлумачує світ, спираючись не на наукові знання, а на визнання дійсності позасвідомою сферою сприймання. Релігійна картина світу складається з тих релігійних уявлень, які суспільство змушує людину приймати як істинні. Релігія певної історичної доби нав'язує людині певні догми, мораль і стиль поведінки, які залишаються у її свідомості. І, навіть, людина, яка не є глибоко релігійною, своє глибинне пізнання світу будує з урахуванням тих релігійних категорій, які є еталонними для існуючого суспільства:

“We no longer groan and heap ashes upon our heads when the flames of Tophet are mentioned. For, even the preachers have begun to tell us that God is radium, or ether or some scientific compound, and that the worst we wicked ones may expect is a chemical reaction. This is a pleasing hypothesis; but there lingers yet some of the old, goodly terror of orthodoxy” [14].

Як ми бачимо з фрагменту дискурсу, загальновідомі для суспільства того часу релігійні категорії, такі як «Бог», «гріх» чи «пекло», дають можливість мовцю висловлювати свою точку зору щодо існування релігійних феноменів. А вживання біблійних категорій, таких як «геєнна огненна», говорить про засилля релігійних постулатів навіть у того англійського суспільства тогочасного періоду, яке у своїй свідомості не є релігійним взагалі.

Філософська картина світу споріднена з релігійною, оскільки також пояснює світосприйняття з точки зору, що спирається не на науково доведені феномени, а на емоційно-чуттєві фактори. Проте, на відміну від релігійної, філософська картина світу пояснює існування усього на землі не з точки зору буття надприродного, а з точки зору особливої форми пізнання світу, що вивчає найзагальніші суттєві характеристики і фундаментальні принципи реальності і пізнання, буття людини, відносин людини і світу [8: 986]. Разом з тим, філософська картина світу може суперечити сама собі шляхом надання розуміння якихось аргументів та одночасним їх запереченням. Наприклад, як у наступному уривку:

“The ancients are discredited; Plato is boiler-plate; Aristotle is tottering; Marcus Aurelius is reeling; Aesop has been copyrighted by Indiana; Solomon is too solemn; you couldn't get anything out of Epictetus with a pick” [22].

Як бачимо, мовець піддає сумніву авторитет та вірність вчень тих стародавніх філософів, які століттями вважалися істинними знавцями буття. Проте, варто зазначити, що існує взаємозв'язок між науковою, філософською та релігійною картинами світу, оскільки усі вони демонструють світоглядні уявлення певної епохи.

Якщо розглядати наукову картину світу з позиції різних галузей науки, то картин світу може бути безліч. Тобто рівно стільки, скільки наук, оскільки кожна галузь знань має своє специфічне бачення предмету та утворює відповідну свою картину світу, наприклад, історична, юридична картина світу тощо. **Історична картина світу** уособлює у собі знання та уявлення про історичні події минулого.

“Had the Queen of Sheba lived in the flat across the airshaft, Della would have let her hair hang out the window some day to dry just to depreciate Her Majesty's jewels and gifts. Had King Solomon been the janitor, with all his treasures piled up in the basement, Jim would have pulled out his watch every time he passed, just to see him pluck at his beard from envy” [20: 5].

На прикладі ми бачимо, що англійське суспільство використовувало свої знання з історії для порівняння із сучасними подіями. Хоча в нашому випадку уявлення про історичний розвиток можна умовно назвати релігійно-історичними, оскільки постаті царя Соломона та цариці Савської є посталями не тільки історичними, але й біблійними. Проте, це пояснюється певним домінуванням релігійної влади того часу, коли будь-які досягнення, поняття та уявлення розглядалися крізь призму релігійності.

Юридична картина світу відображає уявлення про розвиток юридичної системи, розуміння законів та порядку за певної історичної доби.

"From the standpoint of order, – says he, – it's amenable to answer for its sins to the properly appointed authorities from Bidad to Jerusalem" [17].

Тобто, аналізуючи фрагменти дискурсу, ми бачимо, що юридична картина світу англійців кінця XIX – початку XX століття свідчить про те, що закон був тією державною силою, яку поважали та наслідували, оскільки мовець, як представник англомовного суспільства, впевнений у тому, що кожен несе відповідальність перед законом за свої гріхи.

У свою чергу, виділяють ще **культурну картину світу**. Це сукупність раціональних знань та уявлень про цінності, норми, менталітет власної та інших спільнот, погляд члена культури на зовнішній світ [1: 3]. В ситуації залучення людини в кілька культурних систем, довготривалого перебування в іншій країні при позитивній адаптації може відбутися зміщення картин світу. А при поверненні в рідну країну людина може пережити повторний культурний шок, пов'язаний із критичним сприйняттям культури [1: 14]. Або, перебуваючи в іншому культурному середовищі, людина з іншого соціального прошарку може неадекватно сприймати членів соціуму, які, за її власними критеріями, відрізняються від неї самої.

"At 11.45 a being entered the rathskeller. The first violin perceptibly flatted a C that should have been natural; the clarinet blew a bubble instead of a grace note; Miss Carrington giggled and the youth with parted hair swallowed an olive seed.

Exquisitely and irreproachably rural was the new entry. A lank, disconcerted, hesitating young man it was, flaxen-haired, gaping of mouth, awkward, stricken to misery by the lights and company" [23].

З фрагменту дискурсу очевидно, що присутні були шоковані зовнішнім виглядом новоприбулого. Хоча, як виявилось згодом, сама міс Керрінгтон була родом з того самого місця, що й дивний добродій, та зовсім нещодавно виглядала так само.

Крім того, картини світу класифікують за принципом відповідності реальному світу. Так, існують реальна та ілюзорна картини світу. **Ілюзорна картина світу** – це нагромадження викривленої, невідповідної дійсності інформації [1: 4]. Носій такої картини світу здатен тільки до конфліктного існування з оточуючими людьми і оточуючим середовищем.

"But, in my opinion, the woman of to-day is of little use in politics or business. What's she best in, anyway? – men make the best cooks, milliners, nurses, housekeepers, stenographers, clerks, hairdressers and launderers. About the only job left that a woman can beat a man in is female impersonator in vaudeville" [21].

Як бачимо, мовець демонструє свою точку зору щодо існування жінок у суспільстві. Проте вона є викривленою, бо сам знаходиться у конфлікті зі світом, не сприймає його реальність та намагається нав'язувати своє бачення іншим, щоб його уявлення про світ вважали еталонним.

Реальна картина світу – це об'єктивна дійсність поза людиною, світ, що її оточує [1: 4]. Носій реальної картини світу вдало та злагоджено поводить у всіх областях людського існування. Він не конфліктує з оточуючим світом, сприймає реальність як вона є та не намагається її змінити.

"I opened the little wooden window and looked out. The entire river bottom was flooded, and the knob of land on which the house stood was an island in the middle of a rushing stream of yellow water a hundred yards wide. And it was still raining hard. All we could do was to stay there till the doves brought in the olive branch" [16].

На прикладі цього фрагменту можна спостерігати, що мовець цілком спокійно сприймає дійсність. Він не намагається спинити дощ, не намагається гніватися чи висловлювати своє невдоволення іншим. Мовець просто сприймає дійсність як стихію, сприймає реальність як таку.

З огляду на картину світу як предмет дослідження когнітивного рівня організації мовця, розрізняють мовну і концептуальну картини світу мовця. **Мовна картина світу** – це мовне втілення розуміння. Ми розуміємо мовну картину світу як своєрідне світобачення крізь призму мови.

Базові положення поняття мовного образу світу з'явилися ще в працях В. Гумбольдта [4: 22], який стверджував, що різні мови є різними світобаченнями. При цьому вони не є різними позначеннями однієї й тієї самої речі, а відзеркалюють різні її бачення. Наведений нижче фрагмент ілюструє відображення звичайної мовної картини світу, що характеризується мовним відображенням свідомості мовця.

“There was clearly nothing to do but flop down on the shabby little couch and howl. So Della did it. Which instigates the moral reflection that life is made up of sobs, sniffles, and smiles, with sniffles predominating” [20: 3].

Концептуальна картина світу є однаковою для всіх людей і не залежить від мови, якою вони користуються. Можна розглядати концептуальну картину світу як цілісну систему інформації про універсум, якою володіє індивід, і яка перебуває у процесі безперервного конструювання [5: 25].

“Woman, the most helpless of the young of any animal – with the fawn's grace but without its fleetness; with the bird's beauty but without its power of flight; with the honey-bee's burden of sweetness but without its...” [24: 62-63].

Як бачимо, мовець змальовує жінку, використовуючи концептуальні образи «жінка – лань – птах – бджілка». За допомогою образів, що в уяві мовця є спорідненими, автор відображає своє бачення та відношення до слабкої статі.

Концептуальна картина світу багатша за мовну, оскільки в її творенні беруть участь різні типи мислення [6: 107]. Проте обидві картини світу тісно пов'язані між собою. Мова не могла б виконувати функцію засобу спілкування, якби не була пов'язана з концептуальною картиною світу. Мова пояснює зміст концептуальної картини світу, створюючи та зв'язуючи слова між собою [6: 84].

З огляду на те, що з лінгвістичної позиції картина світу аналізується за допомогою метафори, а метафоризація розглядається як базовий процес систематизації та категоризації накопиченої інформації [12], то можна виділити ще й **метафоричну картину світу**, тобто світогляд людини, відображений у мові з допомогою метафор.

“Long Bill was a graduate of the camp and trail. Luck and thrift, a cool head, and a telescopic eye for mavericks had raised him from cowboy to be a cowman. Then came the boom in cattle, and Fortune, stepping gingerly among the cactus thorns, came and emptied her cornucopia at the doorstep of the ranch” [13].

Як бачимо, мовець абстрактно висловився щодо успіху свого товариша, використовуючи метафоричний вираз, де порівнює долю з істотою, яка може ходити та пробиратися крізь чагарники. Проте, метафорична картина світу є частиною чи складовою концептуальної, тому зазвичай вони ототожнюються.

Проаналізувавши погляди на тлумачення поняття «картина світу», варто зазначити, що ця категорія є сутністю багатьох понять. Тобто сама по собі картина світу не може бути тільки мовною, тільки реальною чи тільки науковою. Як правило, картина світу, засобом вираження якої є мова, завжди є мовною, проте одночасно вона може бути і науковою, і юридичною, наприклад.

“What does this Easter stand for, Katy,” asked Danny gloomily. “Nobody seems to know.”

“Nobody as blind as you,” said Katy with spirit. “You haven't even looked at my new hat. And skirt...it's when all the girls put on new spring clothes. Silly!” [19].

Ми бачимо, що у наведеному прикладі змальовано мовну релігійну наївну картину світу. Персонажі за допомогою мови виражають свою приналежність до релігійних знань, проте дещо деформують поняття святкування Пасхи. Останню вони сприймали не як релігійне свято, а як подію, до якої можна було дозволити певні утіхи життя. Така викривлена позиція може бути суто суб'єктивною, спричиненою певними обставинами та невідповідною дійсності. Тому така картина світу вбачається нам наївною.

Проаналізувавши дискурс з позиції виявлення основних картин світу, вважаємо за доцільне сказати, що картина світу англomовного суспільства кінця XIX – початку XX століття є різноманітною, оскільки є відображенням багатьох, якщо не усіх сфер уявлень тогочасного суспільства. Тож, з урахуванням викладеного матеріалу, можна зробити висновок, що картина світу, що знаходить своє відображення в англomовному дискурсі, є досить численною та уособлює у собі різноманітні сфери діяльності та світоглядні знання суспільства. Найширше розуміння образу світу вбачається у понятті концептуальної картини світу, що є перспективним у контексті вивчення англomовного дискурсу, оскільки розширене розуміння зазначеної картини світу дозволяє глибше вирішити питання взаємодії об'єктивно існуючого світу, мови та культури певного етносу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреева И. В. Ценностная картина мира как лингвистическая и философская категория // Аналитика культурологии (электронный журнал Тамбовского государственного университета). – 2006. – № 3. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/tsennostnaya-kartina-mira-kak-lingvisticheskaya-i-filosofskaya-kategoriya>

2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. – М.: Русские словари, 1997. – 411 с.
3. Герц Г. Принципы механики, изложенные в новой связи // Жизнь науки: Антология выступлений в классике естествознания. – М.: Прогресс, 1973. – 76 с.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 274 с.
5. Клюев Е.В. Речевая коммуникация. – М.: ПРИОР, 1998. – 87 с.
6. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 255 с.
7. Мечковская Н.Б. Язык и общество // Общее языкознание. – Минск: Политехиздат, 1983. – С. 118-119.
8. Новейший философский словарь. – Минск: Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
9. Планк М. Единство физической картины мира. – М.: Наука, 1966. – 284 с.
10. Садыкова М.А. Сопоставление понятий «Картина мира» и «Модель мира»: архетип – миф – религия – наука // Современные проблемы науки и образования. – 2007. – №3. – С. 118-121.
11. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 155 с.
12. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – London: The University of Chicago Press, 1980. – 256 p.
13. O.Henry. A Call Loan. – Режим доступу: <http://www.classicreader.com/book/648/1/>
14. O.Henry. An Unfinished Story. – Режим доступу: <http://www.classicreader.com/book/1749/1/>
15. O.Henry. A Service Of Love // The roads we take. – К.: Znannia, 2014. – P. 20-28.
16. O.Henry. Cupid a La Carte. – Режим доступу: <http://www.classicreader.com/book/641/1/>
17. O.Henry. Law and Order. – Режим доступу: http://www.literaturecollection.com/a/o_henry/174/
18. O.Henry. Sociology In Serge And Straw. – Режим доступу: <http://www.classicreader.com/book/1237/1/>
19. O.Henry. The Day Resurgent. – Режим доступу: <http://www.classicreader.com/book/2003/1/>
20. O.Henry. The Gift Of The Magi // The roads we take. – К.: Znannia, 2014. – P. 3-11.
21. O.Henry. The Hand that Riles the World // Selected Stories. – М.: Progress Publishers, 1977. – P. 95-101.
22. O.Henry. The Higher Pragmatism. – Режим доступу: <http://www.classicreader.com/book/960/1/>
23. O.Henry. The Rathskeller and the Rose. – Режим доступу: [literaturecollection.com/a/o_henry/251/](http://www.literaturecollection.com/a/o_henry/251/)
24. O.Henry. The Trimmed Lamp // The roads we take. – К.: Znannia, 2014. – P. 57-74.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Рудик – аспірант кафедри англійської філології Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: лінгвокогнітивістика, прагмалінгвістика.

УДК 811.161.2'373

ФОЛЬКЛОРНІ ЛЕКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ ЯК ОДНЕ З ДЖЕРЕЛ ФОРМУВАННЯ АВТОРСЬКОЇ МОВНО-ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ П. ТИЧИНИ)

Ольга СЕМЕНЮК (КИРИЛЮК) (Рівне, Україна)

У статті проаналізовано потребу дослідження фольклорних лексичних інновацій для визначення неологічності / узуальності авторських лексичних новотворів; на прикладі словотворчої практики П. Тичини проілюстровано необхідність зіставлення авторських та фольклорних лексичних новотворів.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, мовно-поетична картина світу, словотворчість, складені фольклорні найменування, П. Тичина, фольклоризми-юкстапозиції, фольклорна лексична інновація.

In the article the necessity of the study of folklore lexical innovations to determine neological / usual origin of author's lexical new-formations is analysed; for example of word-formation practice of Pavlo Tychyna the need for the comparison author's and folklore lexical new-formations is illustrated.

Key words: author's lexical new-formation, linguistic and poetic world view, composed folk name, Pavlo Tychyna, folklore lexical innovation, folklore word compositions.

Постановка проблеми. Творчість письменника – це сукупність емоційного та практичного досвіду, об'єктивних і суб'єктивних факторів та національної специфіки, які впливають на індивідуальний стиль митця слова.

Л. Козловська зазначає, що «мовна творчість кожного письменника закорінена в масиві національного концептуарію» [8: 154]. Дослідниця підкреслює, що презентуючись в авторській свідомості завдяки елементам мікро- та макрообразного рівнів, концепт проникається національним характером [8: 154].

Науковці також уважають, що «мовна специфіка текстів є одночасно культурно-значущою» [15: 31], оскільки автор, окрім енциклопедичних, мовних, нормативних, текстотипологічних знань, володіє культурологічними знаннями, тобто соціокультурні значення відображаються в ментальності суб'єктів мовлення і протиставляються в процесі формування тексту у відборі тих, а не інших мовних одиниць [15: 31].

Такий процес відбувається і в словотворчій практиці поетів ХХ століття. Письменники на підсвідомому рівні володіють сукупністю знань про навколишній світ із усіма його реаліями, з

певним національно-культурним маркуванням, яке набувається в процесі існування, діяльності в конкретному організованому за національною ознакою соціумі. Відзначимо, що представлення навколишньої дійсності специфічне для кожного народу, оскільки важливим є різноманітність факторів: соціальних, політичних, природних, культурних, етно-психологічних. Національно-культурне представлення світу також реалізується через усну народну творчість, яка тісно пов'язана з художньою творчістю.

Одним із способів оригінального представлення дійсності є творення лексичних новотворів. Процес неологізації активно відбувається як в усній народній творчості, так і в літературних текстах.

Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Авторські лексичні новотвори (далі – АЛН) неодноразово ставали об'єктом лінгвістичних студій. З початком ХХІ століття активізувалися дослідження з індивідуально-авторської неології та неографії. Дослідницею Г. М. Вокальчук розроблено теоретичні засади формування реєстрів, на основі яких укладено «Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття» (Рівне, 2004), словники АЛН М. Семенка (Г. М. Вокальчук (Рівне, 2006), В. Барки (Н. А. Адах) (Рівне 2007), неокласиків (Н. В. Гаврилюк) (Острог, 2009), шістдесятників (Г. М. Вокальчук, О. Б. Тимочко, І. Цапук) (Острог, 2010), поетів Рівненщини (В. В. Максимчук) (Острог, 2008), П. Тичини (О. В. Кирилюк) (Острог, 2011). Аналіз фольклорних лексичних інновацій представлено в наукових розвідках С. Я. Єрмоленко, Г. Л. Аркушина, Н. О. Данилюк та ін.

Формулювання завдань дослідження та матеріал дослідження. Мета статті – визначити роль фольклорних лексичних інновацій у процесі дослідження АЛН П. Тичини. Поставлена мета вимагає виконання таких завдань:

- проаналізувати специфіку фольклорних лексичних інновацій як одного з джерел авторської мовно-поетичної картини світу;
- окреслити потребу формування реєстру складених фольклорних найменувань;
- проілюструвати застосування такого реєстру у процесі дослідження АЛН П. Тичини.

Матеріалом дослідження слугували «Словник авторських лексичних новотворів П. Тичини» (1097 одиниць) (Острог, 2011) та реєстр юкстапозитів, зафіксованих у фольклорних текстах (понад 3000 одиниць) (Рівне, 2014, рукопис).

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів/ Національно-культурна картина світу впливає на формування індивідуально-авторського світосприймання. Одним із основних джерел, звідки поет черпає свій культурологічний національно-специфічний досвід, на нашу думку, є фольклорна спадщина його народу.

У словотворчій практиці П. Тичини такий вплив відбувається через: 1) оточення (вплив матері); 2) тенденції часу (захоплення народною творчістю, етнологічною спадщиною свого народу); 3) власні дослідження (збирання фольклору); 4) вплив інших авторів, які активно використовували фольклорну традицію.

Таким чином, митець слова з народнопоетичної стихії черпає зразки образів, жанрів, моделей представлення навколишньої дійсності.

Загалом у поетичних текстах фольклорна традиція реалізується у процесі використання національного концептуарію, застосування характерних для уснонародного мовлення словотвірних моделей, поєднання специфічних морфологічних моделей, уживання національно зумовлених поєднань слів.

Під терміном «фольклорні лексичні інновації» розуміємо зафіксовані в уснонародних текстах одиниці, які утворено за зразком загальнономовних словотвірних моделей та не зафіксовано в загальнономовних словниках. Такі одиниці характеризуються емоційно-експресивним навантаженням, оригінальною семантикою та одноразовістю вживання.

С. Я. Єрмоленко відзначила, що «в народнопісенних словниках розрізняють типові фольклорні формули і пісенні okazіоналізми, в основі яких здебільшого лежить семантика зіставлення, порівняння, а з погляду структурного вони мотивуються підрядними словосполученнями» [6: 123 – 124]. Дослідниця проаналізувала специфіку трансформації народнопоетичного слова у творчості П. Тичини та зауважила, що «серед поетичних новотворів поета помітне місце займають слова народнопісенного характеру, що відбивають продуктивність особливих типів словотворення в мові народної пісні» [6: 162]. Так, науковець наводить такі слова: *бистроплин*, *блиск-грім*, *бризкошум*, *буча-шумка*, *вітер-перегонець*, *вітер-чорнобров* та ін.

Також С. Я. Єрмоленко вважає, що «колерит пісенності створюють слова, твірною основою яких виступають типові фольклорні реалії: чорнобрів'я, чорнокрилля» [6: 162]. Окрім того, виділяє ряд індивідуально-авторських епітетів, до складу яких належать неологізми, серед яких зафіксовано складні прикметники, а також семантичні новотвори, побудовані на метафоричних, метонімічних перенесеннях ознак (*арфи самодзвонні, дума ніжнотонна, думки сумно-розхристані* та ін.) [5: 15].

Аналізуючи мову народної пісні, Н. О. Данилюк в окрему групу виділяє народнопісенні окаянізми. Так, дослідниця називає такі групи вказаних лексем: окаянізми, які виникли шляхом використання суфіксальних засобів, наприклад, *бездівнечка, безщасниця, женчикок-бренчикок* та ін.; окаянізми віддієслівні іменники на позначення людей, рідше – тварин за різними ознаками: *дрімотонька, дрімля* – «сонлива дівчина», *заморока* – «дівчина, яка водить хлопців за ніс» та ін.; окаянізми форми із суфіксами збірності - ств-, -цтв- (*бурлацтво, волівство*), віддієслівні іменники на -анн-я (*горювання, розмовляння*), -ячк-о (*чесаннячко*), мотивовані твірними основами (*бурлак, чесати, розмовляти*); за аналогією до узвичаєних пестливо-зменшених форм виникають окаянізми, напр., *кузеньки, роботоньки, дурацюга*; новотвори із аугументативно-пейоративними суфіксами: *пропиляка, дурацюга, бощице*; окаянізми означення (*срібнокопитне, срібнорого, золотововні*) – це складні слова, що виникли за зразком круторогі воли, золотогривий кінь; окаянізми складні іменники, у складі яких спостерігається тенденція до обігрування зовнішньої та внутрішньої форм. Наприклад, *чорномазка* – дівчина, яка малює брови чорною ожиною, та *чорномазець* – молодий хлопець; окаянізми, утворені за аналогією до звичних прикметників та прислівників із суфіксом -ист- : *соломисте* (жито), *качаниста* (капуста) та ін.; відіменникові дієслова, які побудовано на асоціативних зв'язках із фразеологізмом давати (дати, підносити, піднести): гарбузувати, розкуматись [3: 90 – 92].

Таким чином, фольклорне окаянізне словотворення представлено низкою оригінальних одиниць, які ілюструють здатність українського народу до мовотворчості. Звідси черпають зразки високохудожніх текстів та способи передачі навколишньої дійсності й поети ХХ століття – творці АЛН.

Одним із найактивніших словотворців цього періоду став Павло Тичина, поет, публіцист та перекладач, автор більше 20 збірок, блискучий філолог. У реєстрі словника АЛН автора зафіксовано 1097 одиниць індивідуально-авторської номінації.

У процесі формування реєстру АЛН для перевірки неологічності / узуальності описуваних слів не завжди достатніми є результати лексикографічної експертизи (перевірка за усіма доступними словниками). Під час аналізу неологізмів П. Тичини виділено групу слів, які спочатку фіксувалися як новотвори, бо вони не зафіксовані в жодному доступному лексикографічному джерелі, проте пізніше вилучено, оскільки ці одиниці вжито в народнопоетичних текстах/ Так, номінація *зелен-розмай*, хоч і не викликала сумнівів щодо свого фольклорного походження, (**Зелен-розмай**, прикм., ...і прислів'я й приповідки / про *зелен-розмай гаї*... (ПТЗ:77 # 1958) спочатку все-таки була внесена до реєстру АЛН. Однак згодом з'ясувалося, що слово функціонує не тільки в народній пісні «Гаю, гаю, зелений розмаю» («*Гаю, гаю, зелений розмаю, / Любив дівчину, сам добре знаю*»), а й у вірші Лесі Українки «SOL» («*Соловейковий спів навесні / Летить в гаю, в зеленому розмаю...*») і тому не може кваліфікуватися як авторський новотвір. Також у реєстрі спочатку фіксувалася така словникова стаття: **Річка-бережок**, ім., ж. р., ...*Леонтовича зустрінем / над річкою-бережком*. (ПТ2:132 # 1940), однак знову після перевірки за збірником українських пісень, виявилось, що воно уже функціонує там, зокрема у пісні «Над річкою, бережечком»: *Над річкою, бережечком / Ішов чумак з батіжком, / Гей-гей, з Дону додому* [14].

Таким чином, порушено важливу проблему формування та «очищення» реєстрів АЛН поетів, ось чому й назріла потреба укладання словника фольклоризмів-юкстапозитів – «маркерів фольклорного мовлення» [2: 172].

На сьогодні сформовано реєстр усонародних фольклоризмів, зафіксованих у 112 збірках усної народної творчості (пісні, думи, коломийки, казки, прислів'я, приказки, загадки та ін.), на понад 3000 одиниць.

Виділимо кілька найбільш репрезентованих груп складених фольклорних найменувань:

1) До першої групи віднесемо фольклорні окаянізми-юкстапозити, другий компонент у яких розширює значення першого, уточнюючи його: **Баба-ворожка**, ім., ж. р., *Треба йти за бабою-ворожкою*. (ЗК: 256); *Пішла та жінка до баби-ворожки...* (СМ: 27); *Приїхав додому, а у*

його [Сави. – О. С.] була молода жінка *Машка* і *баба-ворожка* на прозвище *Наталочка-Куховарочка*. (ЛВ:83), (ТВ: 73).

2) До другої групи належать одиниці, у яких обидва компоненти рівноправні та функціонують рівнозначно в певному контексті, наприклад, **Багатий-поганий**, прикм., субст., ...*Багатая-поганая* іде в корчму пуги, / *А убогая-хорошая* іде в поле жати. (УНПДХ: 517).

3) До останньої групи відносимо слова, що сприймаються як символ і розглядаються одним цілим без розщеплення значення, наприклад, **Батько-мати**, ім., *Батько-мати* випроваджує... (УНПБ: 194); *А за дівчиною батько-мати* плаче... (БРПС: 166); пор.: **Батько-матір**, **Батько-ненька**; **Батько-матір (в мого батька-у матері)**, ім., ...*Чому в мого батька-у матері* ніколи в гостях не буваєш [brate. – О. С.]? (ІПАД: 127); *Ой, чи журиється-побивається* / *Батько-матір* по мені [соколі. – О. К.]? (УКП: 73); пор.: **Батько-мати**, **Батько-ненька**. Ця номінація активно використовується й у літературних текстах, наприклад, в А. Тесленка: *Ти знаєш, що значить не слухається матері-батька?* [11: 108]; у Б. Лепкого: *Батька-маму* лишив. [9: 103].

Поширеним є творення АЛН за фольклорними зразками. У словниках індивідуально-авторських номінацій такі одиниці фіксуються із позначкою **фолькл.** – **фольклорний**, наприклад, **Блискавка-шабля**, ім., ж. р., *Які пригоди* / *Шуміли на мандрівнім кораблі* / *Які кресали блискавки-шаблі* / *Які блакитні хвилювались води!* (МР1:265); пор. із фолькл. **шабля-блискавка**; **Гордовина**, ім., ж. р., *Гей дівчино, гордовино*, / *Линь за мною в верховину...* (В.Пачовський: РП: 451); пор. із фолькл.: *Ой дівчино-гордівчино, гордуєш ти мною...*; *Ой ти дівка гордовниця!* / *Гордуєш ти мною...* [цит. за: Ермоленко 1987: 69]; **Князенятко**, ім., с. р., *Я – ворог нашої держави / з її обов'язком і правом, / з її законом і порядком, / сільським, районним князенятком / і обласним, столичним князем, / і всім чиновництвом одразу...* (В. Пахаренко: Толока: 107 #~1991); пор. з фолькл. **Князенко**; **Місяченко**, ім., ч. р., *А під моїм крилом лукавий місяченко* / *На гоголівський лад забуте воскресла...* / *І ми спадаєм в парк, / де стомлений Шевченко / В студентськомугуртінечутнопоходжа...* (БОл2: 241 # 1984); пор. з фолькл. **Місяченко** [1: 123, 169, 247, 280].

Такі примітки потребують додаткової експертизи та моніторингу уснонародних текстів. У зв'язку з такою необхідністю й сформовано реєстр народнопоетичних складених одиниць.

В окрему групу відносимо слова, утворені від власних назв, оскільки «фольклорні джерела літературної мови відбивають своєрідність національно-мовної картини світу, втіленої в просторових, часових, морально-етичних поняттях» [13: 353]. Наприклад, «Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття» фіксує такі АЛН, утворені від назви річки Дніпро: **дніпровість** (ЛК: 299 #~ 1989), **дніпрово** (М.Федунець: Скарб: 330 # 1989), **дніпрокруча** (МС1:58 # 1914), **дніпророжденний** (МВінгр 1:40), **Дніпр(о)-сила** (ОВедм 2: 27 #~ 1927) [1: 188, 189]. У П. Тичини виокремлюємо АЛН **Дніпр(о)-інвалід** [7: 202].

Відтак на поданих вище ілюстраціях чітко прослідковано залежність поетичних текстів від уснонародної словотворчої практики.

Після того, як було сформовано реєстр фольклоризмів-юкстапозитів здійснено повторну експертизу АЛН П. Тичини, у результаті якої вилучено частину слів, зафіксованих у народних піснях: **брат-побратим**: *Ой орле-brate, орел-brate, / Ой брате, брате-побратиме...* (УНП1: 155); **вино-зелено**: *На одному – гірка горілка, на другому – вино-зелено. / А на третьому – медок-солодок.* (ДЩКЗ: 131); **вітер-вітерочок**: – *Повій, вітре-вітерочку, / З глибокого яру...* (ТВ: 411); **козак-нетяга**: ...*Що я – козак-нетяга, / В мене овець ватага...* (СПП: 278); **путь-дорога**: *Отак Свирид нахвалявся, / В путь-дорогу споряджався...* (НАТ: 45) та ін.

У поетичних текстах Павла Тичини зафіксовано групу складених номінацій, компоненти яких поєднані сурядним зв'язком, однак порядок розташування компонентів юкстапозитів інший, аніж у народнопоетичних текстах: **голубка-голуб** у Павла Тичини, а в народній пісні – **голуб-голубка**: *Взяли тее вино докупочки злили, / Як голуб-голубка, головки схилили.* (БРПС: 269); **гора-висота – висота-гора**: *А сокіл /.../ на високу висоту-гору підношав...* (ГЕУН:22); **розум-ум – ум-розум**: ...*я [батько. – О. С.] вже не в силі його [Климку. – О. С.] вчити уму-розуму.* (УНК2: 252) та ін. Припускаємо, що поетові були відомі наведені вище народнопісенні найменування, формальна ж модифікація їх нерідко була спричинена версифікаційними потребами, як-от: **Гора-висота**, ім., ж. р., <наголошення П. Тичини>, ...*За горою-висотою – / далина...* (ПТЗ:398 # 1950 – 1967); **Розум-ум**, ім., ч. р., *Ей ви, чорні світу сили, / чи ви в розумі-умі?* (ПТЗ:138 # 1960).

За аналогією до фольклорних складених найменувань, на нашу думку, утворено такі слова: **легінь-сокіл**, оскільки в народних текстах зафіксовано **син-сокіл** (УНПБ: 227), **Степан-сокіл**

(ПЗУ: 143), *Федір-сокіл* (КВ: 46: 405), *хлопець-сокіл* (УНДП: 380), *брат-сокіл* (УНБ: 50) та ін.; *ма́мочка-не́нечка* – у фольклорі *мамка-не́нька* (БРПС: 54), *ма́тінка-не́нька* (БРПС: 353), *не́нька-ма́тінка* (БРПС: 314), *не́нька-ма́туся* (НПЮФ: 100); *пта́шка-щебету́шечка* – *пташе́чка-щербташе́чка* (УФХ: 87), (УНПТ: 49). Такі слова, як зауважують науковці, утворено «за рахунок структурно-семантичної трансформації традиційних народнопоетичних конструкцій» на основі типових граматичних моделей чи асоціативних зв'язків [4: 89].

Значна кількість народнопоетичних юкстапозитів не випадкова, оскільки Павло Тичина збирав твори усної народної творчості, записував їх від своєї матері. Йому нерідко приписували авторство того чи того слова, однак він ще за життя зазначав, що ці слова не його, а взяті з народних текстів. Поет зауважував, що «усна мова українського народу в своєму найширшому вжитку позбавлена отого горезвісного примітивізму, вона стала багатогранно багатою і культурною» [12: 23].

Майже усі з вилучених фольклоризмів-юкстапозитів зафіксовано у творах 1920–1930-х років.

Окрім іменників-юкстапозитів, зафіксовано одиниці інших частиномовних класів, утворених способом словоскладання, які були вилучені з реєстру АЛН Павла Тичини: прислівники (*немало-много*), дієслова (*політати-літати*).

За аналогією до народнопоетичних юкстапозитів, на нашу думку, утворено такі АЛН Павла Тичини: *пташе́чка-щербту́шечка* (Павло Тичина додав у першому компоненті суфікс *-еч-*), *сісти-спасти* (в народнопоетичних текстах зафіксовано *сісти-насти*, *сісти-впасти*), *смуток-жаль* (у реєстрі фольклоризмів-юкстапозитів є варіант синонімічного поєднання слів: *жаль-печаль*) та ін.

Отже, дослідження народнопоетичних неологізмів доводить думку про те, що процеси творення нових слів – це природний, зумовлений певними причинами процес у лексичному складі мови. Формування реєстру фольклоризмів-юкстапозитів потребує подальшого опрацювання та поповнення, оскільки сприятиме якісним змінам реєстрів АЛН не тільки Павла Тичини, але й інших поетів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття / Г. М. Вокальчук // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : за ред. А. П. Грищенка. – Рівне : РДГУ, 2004. – 526 с.
2. Данилюк Н. О. Поетичне слово в українській народній пісні : монографія / Н. О. Данилюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 512 с.
3. Данилюк Н. О. Новотвори-окаціоналізми в мові української народної пісні / Н. О. Данилюк // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках : V Международная научная конференция (Днепропетровск, ДНУ имени Олеся Гончара, 7–8 апреля 2011 г.) : материалы / составитель Т. С. Пристайко. – Д. : Нова ідеологія, 2011. – с. 90–92.
4. Данилюк Н. Фольклор як функціонально-стильовий різновид сучасної української мови / Н. Данилюк // Українська мова, 2008. – № 1. – С. 87–94.
5. Єрмоленко С. Я. Епітет як ознака індивідуального стилю Пала Тичини і Євгена Маланюка / С. Я. Єрмоленко // Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття : [збірник наукових праць; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острого : Національний університет «Острозька академія», 2011. – С. 12–23. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 5).
6. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1987. – 244 с.
7. Кирилюк О. В. Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини / О. В. Кирилюк // Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття : [збірник наукових праць; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острого : Національний університет «Острозька академія», 2011. – С. 181–263. (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія»; вип. 5).
8. Козловская Л. Ассоциативная семантика идиостилевых поэтических текстов / Л. Козловская // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Материалы докладов III Международной научной конференции (под эгидой МА ПРЯЛ, Минск, 7–9 апреля 2005 г.) : В 3 ч. Ч. 1 : отв. редакторы А. В. Зубов, С. М. Прохорова. – Минск : МГЛУ, 2005. – С. 154–155.
9. Лепкий Б. Мазепа (Електронний ресурс). – Режим доступу: <http://www.lib.ru/SU/UKRAINA/LEPKIJ/mazepa.txt>.
10. Маслова В. А. Универсальное и индивидуальное в языковой картине мира / В. А. Маслова // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Материалы докладов III Международной научной конференции (под эгидой МА ПРЯЛ, Минск, 7–9 апреля 2005 г.) : В 3 ч. Ч. 1 : Отв. редакторы А. В. Зубов, С. М. Прохорова. – Минск : МГЛУ, 2005. – С. 13–14.
11. Тесленко А. Страчене життя / А. Тесленко // За паспорттом. Вибрані твори : [передм. М. С. Грицюти; Малюнки та портрет худож. В. І. Якубича]. – К. : Веселка, 1982. – С. 76–114.
12. Тичина П. Квітні, мово наша рідна / П. Тичина // Тичина П. Квітні, мово наша рідна. – К., 1971. – С. 18–27.
13. Українська мова : [енциклопедія / редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
14. Українські пісні з нотами. Зібрав А. Конощенко. Перша сотня, вип. 2; Друга сотня; Третя сотня. Одеса, 1909. – с. 117 (Слісаветградський пов.).
15. Чернявская В. Е. Культурная маркированность как критерий текстuality / В. Е. Чернявская // Национально-культурный компонент в тексте и языке: Материалы докладов III Международной научной конференции (под эгидой

МА ПРЯЛ. Минск, 7 – 9 апреля 2005 г.) : В 3 ч. Ч. 1 : Отв. редакторы А. В. Зубов, С. М. Прохорова. – Минск : МГЛУ, 2005. – С. 30 – 32.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Семенюк – аспірантка кафедри української мови ім. проф. К.Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету.

Наукові інтереси: індивідуально-авторська неологія та неографія, еволюція словотворчості, проблема встановлення авторства лексичних новотворів, складені фольклорні номінації.

УДК 811.111'37

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СЛОТУ «ДІЯ»
АКЦІОНАЛЬНОГО ФРЕЙМУ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ США З
ПИТАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Євгенія ЧЕТВЕРТАК (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядається слот «ДІЯ» акціонального фрейму у політичному дискурсі США з питань національної ідентичності. Наводиться класифікація схем акціонального фрейму із її статистичним аналізом.

Ключові слова: фрейм, слот, національна ідентичність, агент, суб'єкт, схема процесу, схема дії.

The article studies the slot “ACT” which refers to the action frame in the USA political discourse. The classification of the action frame scheme is also given.

Key words: frame, slot, national identity, agent, subject, process scheme, action scheme.

Відтворення фреймової структури національної ідентичності є початком розуміння лінгвокогнітивних особливостей функціонування політичного дискурсу США. **Актуальність** запропонованої розвідки визначається загальною спрямованістю сучасного мовознавства на вивчення лінгвокогнітивних і комунікативно-прагматичних аспектів дискурсу, а також, функціональним підходом до вивчення текстів.

Мета розвідки полягає у виявленні актуалізації слоту «ДІЯ» у політичному дискурсі США з питань національної ідентичності. **Предметом** дослідження виступає політичний дискурс США у фокусі фреймової семантики. **Об'єктом** роботи є національно-марковані тексти політичного дискурсу США.

Отримавши часом у лінгвістиці існує тенденція до вивчення тексту з точки зору комунікативно-контекстного підходу. Вчені використовують ряд способів відтворення вербалізованих знань у формі «схем», «сценаріїв» та «фреймів». Результати фреймового моделювання дають змогу відновити характерні когнітивні структури подання інформації про національну ідентичність у політичному дискурсі США.

Фреймова семантика – це відносно молода лінгвістична наука, яка набула більш широкого вжитку у західних школах, ніж у вітчизняних. Цей підхід базується на тому, що мовленнєва діяльність адресата і адресанта, яка відображена у дискурсі, моделюється у вигляді фреймів, тобто концептуальних і прототипових моделей, що лежать в основі дискурсу і спрямовують поведінку комунікантів [2: 71-72]. Коли мовець стикається з певною інформацією, він апелює до неї через звертання до певних структур у пам'яті або свідомості, тобто до фрейму, який у той самий час адаптується до змінної реальності.

У лінгвістиці існує багато розуміння поняття «фрейм». Нижче наведено декілька з найбільш поширених:

- когнітивна структура, знання якої асоційовано з концептами, які представлені словами [4: 75];
- одиниця знань, організованих навколо певного концепту, яка містить дані про суттєве, типове і можливе для цього концепту в рамках певної культури [1: 16];
- структура даних для представлення стереотипної ситуації [1: 45];
- структура знання, що поєднує багаточисленні галузі, асоційовані з певною лінгвістичною формою [5: 103];

У нашому дослідженні ми послуговуємося власним визначенням фрейму. Отже, фрейм – це структура чи каркас, який охоплює та вміщує в собі мовні та позамовні знання про певне поняття та стереотипні ситуації, що виникають у житті людини.

Серед базисних фреймів концепту НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ найважливішу роль відіграє слот «СУБ'ЄКТ», який належить до предметного фрейму. Другим за частотністю

наповнення є слот «ДІЯ», який належить до акціонального фрейму. Останній вид фрейму виділяється на основі пропозиції, яка включає предмет – АГЕНС, та акт, який він виконує (зазвичай його позначено словом ДІЄ/РОБИТЬ) (DOES: ACTS/MAKES) [3: 360]. Така пропозиція виступає у ролі акціональної схеми.

Отже, семантичну структуру концепту НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ можна представити як інтегрований фрейм, в основі якого лежить предметно – центричний фрейм. Слот ДІЯ, який відноситься до акціонального фрейму можна розглядати тільки у зв'язку та через суб'єкт аргументної ролі, тобто у зв'язку із АГЕНСОМ.

Наведемо приклад семантичної структури акціонального фрейму у політичному дискурсі США:

The USA categorically rejects the notion that the new government of Ukraine is a government of illegal nature [6].

ДЕХТО- АГЕНС держава США ДІЄ – ВІДМОВЛЯЄТЬСЯ REJECTS визнавати певних політичних представників як тих, що нелегетимно прийшли до влади. Мова йде про зимовий переворот, який відбувся в Україні, та викликав холодну війну двох наддержав.

В залежності від характеру самого акту схема набуває 3 різновиди [3: 60]. Перша схема стану/процесу – ДЕХТО/ДЕЩО – АГЕНС ДІЄ, де ДІЯ представлена синтаксичними одиницями, які виражають певне положення або спрямовану дію. Елемент ДІЄ використовується у значенні «зберігає або змінює свої властивості (кількість, якість або спосіб буття) у конкретний момент або проміжок часу. При цьому треба зауважити, що збереження ознаки є станом, а зміна характеристики є процес.

Нижче наведено декілька прикладів обох схем, які актуалізовано у політичному дискурсі США.

America joined with Europe to reject the darker forces of the past and build a new architecture of peace [7].

ДЕХТО-АГЕНС АМЕРИКА ДІЄ JOINED – приєдналася до тих держав світу, які засуджують диктатуру минулого СРСР та сучасної Росії. У цьому прикладі проілюстровано саме зміну своєї зовнішньої політики та стану взаємовідносин з іншими державами.

У наступному прикладі репрезентовано збереження властивостей, які притаманні АГЕНСУ акціонального фрейму.

And across the Atlantic we represent a shared vision of Europe, a vision based on representative democracy, individual rights and freedom of choice [7].

Тобто, АГЕНС представлено займенником WE, який ДІЄ REPRESENT, тобто віддзеркалює певну світоглядну позицію. Цей приклад ілюструє статичне положення по відношенню до цінностей, традицій та надбань, якими пишається Америка.

У наступних прикладах проілюстрована схема дії, яка за частотністю вибірки більш притаманна американському політичному дискурсу. Це характеризує американську націю, як ту, що перебуває у дії, не зупиняючись у своєму розвитку.

And it was here in America through centuries of struggle, through war and enlightenment, repression and revolution, that a particular free nation began to emerge [8].

АГЕНС – PARTICULAR FREE NATION ДІЄ BEGAN TO EMERGE. У даному прикладі слот «ДІЯ» представлений складним присудком з інфінитивом.

Розглянемо ще один приклад з цієї промови чинного президента США Б. Обама:

Together we have isolated Russia politically, suspending it from the G-8 nations and downgrading our bilateral ties [8].

АГЕНС WE діє HAVE ISOLATED та SUSPENDING. США ізолює державу супротивника та виключає її із членів Великої Вісімки.

Ще у одному прикладі у ролі АГЕНСА виступає президент держави, що є найчастотнішим варіантом актуалізації АГЕНСА слоту «СУБ'ЄКТ».

President Obama is helping farmers sell their products in new markets – that is to have new opportunities and horizons [9].

Друга схема, яку ми розглянемо в акціональному фреймі має назву «СХЕМА ДІЇ» та має зв'язку ДІЄ НА, яка моделює акт, який об'єктивується дієсловами спрямованої дії. Такий акт може бути двох видів. У першому випадку це фізичний або ментальний контакт між агентом та пацієнтом, де останній не зазнає змін.

У нижченаведеному прикладі спостерігаємо саме такий вид:

President Obama boosts job creation and revitalizes aged employment [9].

АГЕНТ ПРЕЗИДЕНТ впливає на кількість робочих місць та покращує зайнятість літніх людей. Слот ДІЯ виражений лексемами BOOSTS та REVITALIZES відповідно. У цьому прикладі невідомо, чи зазнає ПАЦІЄНС JOB CREATION та AGED EMPLOYMENT істотного кінцевого впливу, тому ми і відносимо цей приклад до першого типу стану дії.

Наведемо ще один схожий приклад:

This man (Barak Obama) leads the nation with a steady hand and with the judgment and vision to see us through [10].

Знову АГЕНС THIS MAN впливає на ПАЦІЄНСА NATION, але ДІЯ LEADS не призводить до будь-якої істотної трансформації порядку речей.

У другому випадку присутній вплив АГЕНСА або ІНСТРУМЕНТА на ПАЦІЄНСА, у результаті чого ПАЦІЄНС зазнає змін, при цьому саме АГЕНС робить його таким. У цьому разі ПАЦІЄНС стає афективом.

У наступному прикладі, взятому з промови Д. Байдена проілюстрована саме така ситуація:

It was Barack Obama who saved the country from deflation [10].

ДЕХТО – АГЕНС діє на ДЕЩО-афектив. BARACK OBAMA президент врятував COUNTRY Америку від краху дефляції.

У наступному прикладі слот ДІЯ актуалізований однорідними присудками:

The government improved the country's economy and revitalized the rural areas [10].

ДЕХТО GOVERNMENT покращив ДЕЩО COUNTRY'S ECONOMY та оновив RURAL AREAS. Слот ДІЯ представлений однорідними присудками *infused ma revitalized*.

Третя схема має назву "СХЕМА КАУЗАЦІЇ" та містить зв'язку робить (makes), де АГЕНС або ІНСТРУМЕНТ-КАУЗАТОР створює новий предмет-фактив. Наприклад:

America creates broader prosperities than any other country of the world [10].

АГЕНС AMERICA creates ПРЕДМЕТ-ФАКТИВ BROADER PROSPERITIES.

Розглянемо ще один приклад:

The USA and personally I are trying to make peace in Russian-Ukrainian conflict [11].

АГЕНС, виражений топографічною назвою THE USA та особовим займенником I, роблять MAKE ПРЕДМЕТ ФАКТИВ PEACE у ситуації військової протидії між Україною та Росією.

Отже, у статті було розглянуто слот «ДІЯ» акціонального фрейму концепту НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ у політичному дискурсі США. У ході аналізу було виокремлено три схеми дії акціонального фрейму. Проаналізувавши ілюстративний матеріал (93 приклади), доходимо висновку, що найчастотнішою за вибіркою є схема процесу, яка склала 66 % від усіх проаналізованих прикладів. Зауважимо, що це пояснюється психологічними, соціальними та культурними факторами на кшталт – тяжіння американського менталітету до постійного руху. Саме тому, у лексичних одиницях, за допомогою яких актуалізований слот «ДІЯ» превалюють дієслова процесу. На другому та третьому місці за частотністю використання знаходяться схема дії (18%) та схема каузації (16%) відповідно. Перспективною проблематикою подальших досліджень вважаємо дослідження посесивного фрейму концепту НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ван Дейк, Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. Пер. с англ. / Сост. В.В.Петрова; под ред. В. И. Герасимова; Вступ. Ст. Ю.Н. Караулова и В. В. Петрова Текст. / Т.А. Ван Дейк.- М.: Прогресс, 1989. – 310с
2. Григорьева В.С. К вопросу о когнитивно-коммуникативной организации дискурса // Филология и культура: Материалы III международной научной конференции, 16-18 мая 2001 г. Часть I. Тамбов: Изд-во Тамбовского государственного ун-та, 2001. – С. 71–72.
3. Жаботинская С.А. Принципы лингвокогнитивного анализа и феномен полисемии / С.А. Жаботинская // Проблемы загалного, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В.В. Левицького. – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. – С. 357–368.
4. Fillmore С. J., Atkins В. Т. Towards a frame-based lexicon: the case of RISK / С. J. Fillmore, В. Т. Atkins – Erlbaum, 1992. – 75–102.
5. Taylor, J. R. Linguistic categorization. Prototypes in Linguistic Theory / J. R. Taylor. 2-nd ed. – Oxford : University Press, 1995. – 312 p.
6. Powel А. Official Announcement of 'Grad Nation' Campaign [Електронний ресурс] : – Режим доступу <http://www.americanrhetoric.com/speeches/almapowellgradnationcampaignannouncement.htm>
7. Full Transcript: President Obama gives speech addressing Europe, Russia on March 26 [Електронний ресурс] : – Режим доступу http://www.washingtonpost.com/world/transcript-president-obama-gives-speech-addressing-europe-russia-on-march-26/2014/03/26/07ae80ae-b503-11e3-b899-20667de76985_story.html
8. Transcript: Obama addresses NATO strength at March 26 news conference in Brussels [Електронний ресурс] : – Режим доступу http://www.washingtonpost.com/world/transcript-obama-addresses-nato-strength-at-march-26-news-conference-in-brussels/2014/03/26/ade45c16-b4f2-11e3-b899-20667de76985_story.html
9. Remarks by USDA Secretary Tom Vilsack at 2012 Farm Journal Forum as Capstone Keynote Speaker [Електронний ресурс] : – Режим доступу <http://www.usda.gov/wps/portal/usda/usdahome?contentidonly=true&contentid=2012/12/0357.xml>

10. Vice Prewsident Joe Biden gives Keynote speech. [Електронний ресурс] : – Режим доступу http://content.time.com/time/video/player/0,32068,2322995466001_2141923,00.html

11. The remarkable confidence of Barack Obama [Електронний ресурс] : – Режим доступу <http://www.washingtonpost.com/blogs/the-fix/wp/2015/01/20/the-remarkable-confidence-of-barack-obama/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Свєнєнїя Четвертак – аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: фреймовий аналіз, американський політичний дискурс, лінгвокультурологія, комунікативна лінгвістика.

УДК 811.111:629.4

НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ» У БРИТАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Ксенія ЧУМАКОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті досліджено національно-специфічні мовні одиниці, що актуалізують концепт «ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ» у британській лінгвокультурі, висвітлено роль реалій в їх формуванні.

Ключові слова: лінгвокультура, культурно-марковані лексичні одиниці, концепт, семантична деривація, метафоризація.

The research of national-specific lexical units verbalizing “AIR TRANSPORT” concept in British linguistic culture has been carried out, the role of realia in their formation has been outlined.

Key words: linguistic culture, culture-specific lexical units, realia, concept, semantic derivation, metaphorization.

Безперечним у сучасній лінгвістиці є факт впливу культури на формування концептів у свідомості носіїв певного етносу, або нації. Так, Н. Д. Арутюнова наголошує, що певний «культурний прошарок є посередником між людиною та світом» [1: 3], розуміючи під культурним прошарком традиції, фольклор, релігію, мистецтво, систему цінностей спільноти, в якій живе індивід. Особлива увага також приділяється дослідженню національних концептосфер та картин світу [6: 280]. Спираючись на існування зв'язку між мовою та культурою, зазначене вище дослідження може бути здійснено шляхом вивчення етнокультурної специфіки концептів та культурно-маркованих засобів їх актуалізації у певних лінгвокультурах.

Актуальність обраної теми зумовлена недостатньою дослідженістю національно-специфічних одиниць мовної репрезентації концепту «ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ» у британській лінгвокультурі, аналіз яких, у свою чергу, уможливить більш чітку структурування зазначеного концепту в британській картині світу.

Об'єктом дослідження є лексичні одиниці, що актуалізують концепт «ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ» у британській лінгвокультурі. **Предметом** наукової розвідки є структурні та семантичні особливості зазначених мовних засобів, а також екстралінгвістичні фактори, що впливають на їхнє утворення.

Матеріалом для дослідження слугував корпус лексичних одиниць, зібраних методом суцільної вибірки з друкованих та електронних тлумачних, ідеографічних, тезаурусних, етимологічних словників, енциклопедичних і періодичних видань, а також довідників галузі транспорту та перевезень обсягом 6720 одиниць.

Мета дослідження – виявити структурні та семантичні особливості національно-специфічних засобів вербалізації досліджуваного концепту в британській лінгвокультурі та визначити роль реалій у їхньому формуванні.

Поставлена мета вимагає виконання наступних **завдань**:

- виявити культурно-марковані лексичні одиниці, що вербалізують досліджуваний концепт;
- встановити семантичні та структурні особливості зазначених одиниць;
- визначити роль реалій у їхньому формуванні.

Людина аналізує світ за допомогою мови та членує його на концепти, тобто ментальні одиниці, що уособлюють усі її знання про навколишнє середовище та життя, наслідуючи певні правила та уявлення про дійсність мовної та культурної спільноти, представником якої вона є [17: 213-214]. Культурі кожного народу або етносу, в свою чергу, притаманні певні елементи, що є нехарактерними для інших культурних спільнот. Наявність таких реалій зумовлена специфічними умовами життя та оточенням [7: 8]. На думку Дж. Локка, у кожній мові існують слова, які не мають еквівалентів в інших мовах, що зумовлено традиціями та укладом життя [15:

226]. Така думка також корелюється з ідеями Дж. Гердера та В. Гумбольдта про те, що відмінність картин світу відображається мовними засобами. Як зазначає М. П. Кочерган, такі засоби присутні у будь-якій мові та складають близько 6-7% від загальної кількості одиниць словникового складу [5: 171-172]. Таким чином, екстралінгвальні реалії, які є притаманними певній етнічній або національній спільноті, вербалізуються лексичними засобами, що сприяє появі у кожній мові лексем, значення яких частково, або повністю відсутні в інших мовах, що свідчить про розбіжності між лінгвістично-понятійними кодами етносів та націй.

Для позначення вищезазначених мовних одиниць у своєму дослідженні ми послуговуємося термінами «етно-» та «національноспецифічні компоненти лінгвокультури», або «культурно-марковані мовні засоби», під якими розуміємо слова, сталі словосполучення, прислів'я, приказки, що вербалізують певні явища, які є специфічними для певної культури і актуалізують певні цінності етнічної, або національної спільноти та риси менталітету.

Зазначені одиниці мови розглядаються нами у межах лінгвокультурного підходу, центральним для якого є структуралізація й категоризація їх змістових та асоціативних елементів. На думку Р. Дірвена та М. Верспур, культурно-специфічними також можна вважати лексичні одиниці, що за своїми денотатами мають еквіваленти в інших мовах, але не повністю збігаються з ними конотатами [10: 134-137], тобто емоційно-естетичні асоціації представників різних мовних спільнот на такі одиниці мови будуть різними. Для ілюстрації зазначеного явища можемо навести приклад англомовної лексеми *"spitfire"*, що з 1670-х років і до нашого часу використовується в британській лінгвокультурі у значенні *"an irascible, passionate person"* та може бути трактоване українською, як *"запальна людина"*, тобто у цьому значенні конотат та денотат збігаються для представників обох лінгвокультур. Але, беручи до уваги той факт, що вищезазначена лексема англійської мови утворилась способом семантичної деривації з використанням механізму метафоризації за схожістю дії (від дієслова *spit* та іменника *fire*, що може бути розтлумачено, як *"плювати вогнем"*) від стилістично забарвленого синоніму до слова *"cannon"* (гармата), що увійшов до вжитку у 1610-ті роки, потім як синекдоха став використовуватися для позначення штормових кліверів, які були устатковані гарматами, а пізніше, внаслідок спеціалізації значення, дав назву одній з найкращих моделей британських літаків-винищувачів *"Spitfire"* часів Другої світової війни, що випускався компанією Supermarine та залишався на озброєнні ВПС Об'єднаного Королівства до 1950-х років, можна зробити висновок, що у деяких своїх лексико-семантичних варіантах полісемічна лексема *"spitfire"* є національно-специфічною для британської лінгвокультури.

Щодо категоризації національно-специфічних вербалізаторів концепту «ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ» у британській лінгвокультурі, то у своєму дослідженні ми спираємось на класифікацію реалій, яку розробили С. Влахов та С. Флорін [Влахов, Флорін 1980], та за аналогією розділяємо лексичні засоби, що актуалізують зазначені культурно-специфічні екстралінгвальні елементи, на наступні тематичні групи: 1) інфраструктурні (транспортні вузли, службові будівлі, заводи, військові об'єкти); 2) етнографічні (транспортні засоби, професії, інструменти та знаряддя, винаходи); 3) культурно-історичні (святкування та культурні заходи, ритуали, історичні події, предмети мистецтва та об'єкти культури); 4) соціо-політичні (спілки, служби, організації).

Слід зазначити, що з досліджених нами 6720 лексичних одиниць, які актуалізують зазначений концепт, нами виявлено 761 «культурно-забарвлену» лексему, що складає приблизно 11,3 % від загальної кількості. З 761 досліджуваних лексичних одиниць 296 (38,2 %) належать до тематичної групи інфраструктурних, 310 (40 %) – до етнографічних, 92 (13,7 %) можна віднести до групи культурно-історичних, 61 (8,1 %) належать до групи соціо-політичних.

Під час аналізу групи «інфраструктурних» культурно-маркованих мовних одиниць, нами виявлено, що переважну більшість складають назви аеропортів, наприклад: *Leicester Airport*, *Wickenby Aerodrome*, *Hucknall Airfield*, *Wycombe Air Park*, *Silverstone Heliport*, *Hammerwood Helipad* та ін. Серед знайдених нами прикладів усі представлено словосполученнями. Найпоширенішою структурою є N1 + N2, де N1 є топонімом, а N2, в свою чергу, детермінує, або специфікує тип літовища за рівнем, розміром та призначенням, а саме: *airport* позначає найбільше та міжнародно акредитоване літовище, *aerodrome* є меншим за розміром та використовується для чартерних рейсів, внутрішніх рейсів та часто використовується маленькими авіалініями, *airfield* може зовсім не мати службових будівель та працівників й має

значно нижчого рівня покриття, *air park* функціонує як стоянка та літовище, а *heliport* та *helipad* використовуються гвинтокрлами. Також зустрічаються схожі за функцією словосполучення зі структурами: N1 + N2+ N3, де N1 є головним топонімом, N2 конкретизуючим локацію, а N3 типом літовища, наприклад: *London Heathrow Airport*, *London Southend Airport*, *London Stansted Airport*; або N1 + N2+ N3+ N4, де N1 є топонімом, N2 та N3 – антропоніми, N4 – тип літовища, наприклад, *Liverpool John Lennon Airport*. Окрім того, нами виявлена певна кількість словосполучень, що містять означувальний елемент зі структурою N1 + Adj +N2, де N1 є топонімом, Adj специфікує призначення, а N2 вказує на тип літовища, наприклад, *Norwich International Airport*, *Peterborough Business Airport*, *Ascot Racecourse Heliport*.

До зазначеної тематичної групи також належить певна кількість назв військово-повітряних баз та радарних станцій, наприклад, *RAF Waddington*, *RAF Scampton*, *RRH Benbecula*, майже всі з яких містять у структурі акронім + антропонім. Акроніми, в свою чергу демонструють структурний підрозділ армії Об'єднаного Королівства (RAF = Regular Air Force), або тип радарної станції (RRH = Remote Radio Head). Цікавим на нашу думку є той факт, що в обох згаданих нами підгрупах серед топонімів за походженням зустрічаються автохтонні кельтські (Caernarfon, Llanbedr), латинські (Moray, Chester), германські (Wick, Fife) назви, що відображає поліетнічність британської нації та специфічність британської лінгвокультури.

У межах дослідженої нами тематичної групи «етнографічних» вербалізаторів концепту «ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ» у британській лінгвокультурі переважають назви літаків та гелікоптерів, наприклад: *Eurofighter Typhoon*, *Britten-Norman Islander*, *BAe 146*, *BAE Systems Hawk*, *Westland Puma*, 98% з яких мають як серійну назву, тобто літерно-цифрову, так і фразовий аналог, що представлений словосполученням зі структурою N1+ N2, де N1 позначає назву виробника, а N2 – модель. Серед других субстантивних компонентів виділяємо декілька підгруп, що відображають етно-специфічні асоціації представників британської лінгвокультури з повітряним транспортом, утворені способом семантичної деривації із застосуванням механізму метафоризації за зовнішньою, якісною, або функціональною схожістю, а саме:

1) назви катаклізмів та природних явищ, наприклад, *typhoon* (тайфун), *tornado* (торнадо), *hurricane* (ураган), *whirlwind* (буревій), *tempest* (бура), *lightning* (блискавка), *meteor* (метеор), що створюють паралель між літальним апаратом та міццю й нищівною силою й застосовуються головним чином у назвах штурмовиків та бомбардувальників, або *cloud* (хмара) та *shadow* (тінь), що поширені у назвах розвідувальних літальних апаратів;

2) анімалізми (назви тварин, риб, птахів, комах), серед яких виділяємо такі, що демонструють хитрість та непомітність – *vixen* (самка лисиці), *fox* (лисиця), *tiger moth* (нічний метелик) що є поширеними у назвах розвідувальних літаків; вірткість та маневровість та невеликий розмір – *squirrel* (білка), *chipmunk* (бурундук), *mosquito* (комар), *firefly* (світляк), *goldfinch* (шегол) та використовуються у назвах винищувачів; можливість використання у повітрі та на воді – *seal* (морський котик), *seafox* (морська лисиця), *seawolf* (морський вовк), *walrus* (морж), *shark* (акула), *swordfish* (риба-меч), *barracuda* (баракуда), *albacore* (былий тунець), *skua* (поморник), *seagull* (чайка) для літаючих човнів та гідролітаків; силу та стрімкість – *hawk* (яструб), *merlin* (різновид сокола), *eagle* (орел), *wildcat* (дика кішка), *lynx* (рись), *puma* (пума), що використовуються у різних типах літаків; граційність – *hartebeest* (різновид антилопи), *gazelle* (газель), *hind* (самка оленя). У зазначеній підкатегорії нами також виділено 2 назви традиційно британських порід собак: *Blenheim* (кінг-чарльз- та кавалер-кінг-чарльз-спаніель з коричневими плямами на білому), *Beagle Basset* (бассет), що демонструє любовь нації до чотириногих друзів й гордість за свої національні надбання у галузі кінології;

3) міфологізми, до яких відносимо імена фольклорних персонажів з різних світових культур та літературних героїв, якостями та характеристиками яких наділялися відповідні літаки, наприклад, *Hercules* (Геракл), *Hermes* (Гермес), *griffin* (грифон), *roc* (птах рух), *Lysander* (Лізандр з комедії Шекспіра «Сон у літню ніч»);

4) топоніми та антропоніми, наприклад, *Stirling*, *Lancaster*, *Manchester*, *Harward*, *Halifax*, *Buckingham*, *St. Ripon*;

5) психологізми, тобто лексичні одиниці, що передають «характер» повітряного транспортного засобу по аналогії з характером людини, наприклад, запальність та вибуховий нрав – *spitfire* та *hotspur* (запальна людина), *fury* (лють, гнів), *vigilant* (уважний), *defiant* (непокірний), *power* (міць);

6) функціоналізми, тобто лексичні одиниці, що передають призначення, наприклад, демонстрація статусу та переваги – *air king* (король повітря), *sea king* (король морів), *douphin*

(дофін), *magister* (магістр); охоронна функція – *waterkeeper* (той, що контролює водний простір), *sentinel* та *sentry* (охоронець, вартовий), *defender* (захисник); помста, реванш, виклик – *gauntlet* (за аналогією кидання перчатки для виклику на дуель), *avenger* (місник), *battle* (бій), *reaper* (женець, як алюзія на Біблію); подорожі – *islander* (внутрішніх міжкостровних рейсів), *voyager* (мандрівник); тренування – *tutor* та *trainer* (тренер, інструктор).

Щодо назв професій та рангів, що також належать до зазначеної тематичної групи, то всі досліджені нами культурно-марковані вербалізатори досліджуваного концепту переважно представлені двокомпонентними словосполученнями (57% від загальної кількості досліджених одиниць), одним з елементів яких є лексема, що вказує на приналежність до повітряного транспорту, а другим є звання, наприклад, *Air Marshal*, *Flight Lieutenant*, *Flying Officer*, *Sergeant Aircrew*.

Також серед двокомпонентних словосполучень зустрічаються такі, першим елементом якого є підрозділ, яким керує службовець, а другим звання, наприклад, *Group Captain*, *Wing Commander*, *Squadron Leader*. 14 % досліджених лексичних одиниць зазначеної групи є 3-5 компонентними словосполученнями, що окрім зазначених вище елементів також містять конкретизуючий, або специфікуючий елемент, наприклад, *Flight Sergeant Aircrew*, *Marshal of the Royal Air Force*, *Senior Aircraftman Technician*. Такі звання, як *Sergeant*, *Corporal*, *Officer* складають 29% від досліджених вербалізаторів тематичної групи та є вживаними для позначення подібних позицій і в інших національних спільнотах, єдиним британським національно-специфічним елементом для них є той факт, що вони відповідають нижчому рівневі рангу в наземних військах та ВМФ.

До культурно-історичної тематичної групи культурно-специфічних засобів вербалізації переважно входять назви авіа шоу, серед яких можна виділити наступні типи структур: а) N1+ (N2) + N3, де N1 є топонімом та позначає місце проведення, або антропонімом, який номінує людину, на честь якої названо подію, (N2) присутній не завжди, але при наявності специфікує простір події (air), або тип транспортного засобу, а N3 детермінує тип культурної події, наприклад, *Weston Air Festival*, *Northampton Balloon Festival*, *Buckenham Air Show*, *Mudford Lifeboat Funday*, *Bristol Balloon Fiesta*, *Shuttleworth Flying Proms*, при чому, усі з зазначених N3-елементів демонструють розважальний характер подій, та асоціюються зі святом, насолодою, відпочинком.

Між іншим у зазначеній тематичній групі нами виявлені вербалізатори-словосполучення, які мають у своєму складі прикметник, що окреслює масштаб події й/або час проведення, наприклад, *Sunderland International Airshow*, *Shuttleworth Best of British Evening Airshow*, *Shuttleworth Season Finale Airshow*, *The Wales National Air Show*, *Scottish Airshow*, *Royal International Air Tattoo*. Окрім того, певна кількість з досліджених нами вербалізаторів з зазначеної групи містить також назви історичних подій, що є важливими для британців, або реконструюють події минулого, демонструючи повагу нації до культурного спадку та традицій, наприклад, *War and Peace Revival*, *The Victory Show*, *The Battle of Britain Anniversary Airshow*, *Shuttleworth Edwardian Picnic Evening Airshow*.

Також наявна у назвах культурних подій і комбінація повітряного транспорту з іншими видами розваг, наприклад, *Southend Airshow & Military Festival*, *Little Gransden Air & Car Show*, *Dunstable Wings and Wheels*, *Weymouth Carnival and Air Display*, *Military and Flying Machines Show*, *Shuttleworth Airshow & LAA Party in the Park*, при цьому, найчастішими є поєднання авіа й дорожнього транспорту, та поєднання з військовою технікою, а найвживанішим з'єднувальним елементом виступає сполучник *and*, або його графічний варіант *&*.

До соціо-політичної групи окрім великої кількості назв державних організацій, установ та військових підрозділів, що переважно представлені 3 – 6 компонентними словосполученнями, що, в свою чергу, також скорочуються до абревіатур, наприклад: *United Kingdom Aerospace Agency (UKAA)* – “Космічна агенція Об'єднаного Королівства”. Ми також виділяємо лексичні одиниці, переважна більшість з яких є словосполученнями, або лексемами, утвореними шляхом словоскладання з двох елементів, що номінують приватні авіалінії та підприємства, які виробляють повітряні транспортні засоби, наприклад: *Atlantic Express*, *Eastern Airways*, *Scotairways*, у складі яких перший елемент позначає географічний простір здійснення рейсів, або *EasyJet*, в якому перший елемент демонструє фінансову доступність сучасних перевезень.

Щодо назв підприємств, то на відміну від виробництв дорожнього транспорту, авіазаводи та аерокосмічні виробничі комплекси Британії досить рідко мають в своїй назві антропонім, а саме

прізвище засновника, приклади можливо знайти тільки у досить маленьких старих виробництвах, або історичних, що не існують в наш час та були поглинені сучасними компаніями, наприклад, *Britten-Norman, Cobham plc., Vickers*. Такий тренд пояснюється розвитком великих міжнародних концернів та глобалізацією.

Серед досліджених нами національно-специфічних одиниць, які вербалізують концепт «ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ» в британській лінгвокультурі більшість представлена словосполученнями, одним з елементів яких є антропонім, або топонім, при цьому за походженням топоніми є кельтськими, латинськими, германськими, і є частиною культури Об'єднаного Королівства. Характерним для досліджуваних вербалізаторів є утворення способом семантичної деривації з застосуванням механізму метафоризації за схожістю форми, функції або зовнішніх та навіть психологічних характеристик. Слід також зазначити, що досить невелика кількість з досліджених нами вербалізаторів є стилістично маркованими, тобто належать до категорії сленгізмів та жаргонізмів. Частим у британській лінгвокультурі є поєднання повітряного транспорту з наземними та водними транспортним засобами, що свідчить про їхній взаємозв'язок та максимально ефективно застосування у системі. Цікавим на нашу думку є той факт, що на сучасному етапі розвитку досліджуваного нами концепту до повітряного транспорту у британській лінгвокультурі також приєднується космічний, про що свідчить поєднання лексем *aero* та *space* у назвах багатьох дослідницьких та виробничих організацій.

Перспективами подальшого дослідження ми вважаємо аналіз національно-специфічних вербалізаторів концепту «ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ» в американській лінгвокультурі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Вступление / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка: Ментальные действия. – М.: Наука, 1993. – С. 3-7.
2. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе. / С. Влахов, С. Флорин – М., 1980. – 340 с.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский – М., 1982. – Т. 2, 504 с.
4. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н.Г. Комлев – М.: Московский ун-т, 1969. – 192 с.
5. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. / М. П. Кочерган – К., 1999. – 287 с.
6. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность : от теории словесности к структуре текста – М. : "Academia", 1997. – С. 280 – 287.
7. Томахин Г. Д. Реалии-американизмы / Г. Д. Томахин – М.: Высшая школа, 1988. – 240 с.
8. Air Britain, Aviation CD Collection [електронний ресурс]
9. Aviation Policy Framework (Presented to the Parliament by the Secretary of state for Transport of Her Majesty), 2013. – 86 p.
10. Dirven R., Verspoor M. Cognitive Exploration of Language and Semantics / R. Dirven, M. Verspoor – Amsterdam / Philadelphia : "John Benjamin's Publishing company", 2004. – 277 p.
11. Engineering Manufacturing Works: Aircraft Manufacturing Works / consulted by Coggins J., Wright G. : Crown Copyright, 1995. – 28 p.
12. Hayward K. The formation of the British Aircraft Corporation (BAC) / K. Hayward // Journal of Aeronautical History, № 1, 2012. – P. 3 – 29.
13. Joint Aviation Authorities Arline Transport Pilot's License Theoretical Knowledge Manual, vol. 1 – 15, – Oxford: "Oxford Pilot Training", 2001.
14. Jowett K., Hopkins D. the Contribution of the Aviation Industry to the UK Economy / K. Jowett, D. Hopkins // Oxford Economic Forecasting, 1999. – 98 p.
15. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding / J. Locke – London: "Everyman's Library", 1976 (1690). – 362 p.
16. Multimedia Support. Concept Design by Airbus (family figures), 2014. – 24 p.
17. Whorf B. Language, Thought and Reality / B. Whorf – Cambridge, MA: MIT Press, 1956. – 278 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ксенія Чумакова – аспірант кафедри англійської філології Запорізького національного університету, викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування Запорізького національного технічного університету.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, компаративістика.

УДК: 811' 111

ФРЕЙМОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АВТОРСЬКОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДЖОНА ГРЕЯ)

Ганна ШТАНГРЕТ (Львів, Україна)

У статті розглянуто поняття концептосфери та її види, проаналізовано метод дослідження концептів та побудови фреймової структури. Виявлено особливості вербального наповнення фреймових структур концептів тап та wotan на основі предметного та акціонального фреймів.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концептосфера, концепт жінка, концепт чоловік, фреймова структура, фрейм, слот.

The article deals with the notion of the conceptual sphere and its types, analyses the method of concepts research and the principles of building a frame structure. The features of the verbal content of frame structures of concepts man and woman on the basis of notional and actional frames are singled out.

Keywords: cognitive linguistics, conceptual sphere, concept woman, concept man, frame structure, frame, slot.

Зростання інтересу філологів до проблеми функціонування мовних одиниць в аспекті взаємодії мови, людської свідомості і культури протягом останніх десятиліть свідчить про **актуальність** проблеми дослідження концептів. Для більш глибокого розуміння взаємозв'язку світу та людини, а також людини, культури та мови потрібні нові методи дослідження, які спираються на інтеграційний підхід, що сприяє дослідженню об'єкта під різними кутами.

Концептуальна інформація різного виду, як відомо, виражається в мові за допомогою слів, словосполучень, речень і текстів. Більше того, концептуальна інформація, яку кодує мова, є найбільш вагомю, і власне концепт визначає семантику мовних одиниць, що використовуються для його вираження [1:26].

Концептосфера людини (впорядкована сукупність ментальних одиниць, що відображають усвідомлену суб'єктом дійсність) складає інформаційну базу як свідомості, так і мислення людини [3: 42]. Концептосфера – це сфера думки, інформаційна база когнітивної свідомості народу і окремої особистості. Основне джерело формування концептів – особиста пізнавальна діяльність людини, в тому числі – через її комунікативну діяльність. З.Д. Попова виділяє різні види концептосфер: індивідуальні, групові, національні [3: 37-38]. В даній роботі ми зосередимося на дослідженні власне індивідуальної концептосфери, що дасть можливість виявити особливості авторського розуміння ключових концептів, описаних в творі “Mars and Venus in the Workplace”.

Серед численних напрямків і методів дослідження мовних значень з позиції когнітивної лінгвістики, пов'язаних із загальною ідеєю когнітивного моделювання, фреймова семантика виділяється як багаторівнева теорія значення, яка використовує, в основному, пропозиційні моделі структурування знань [1:33].

Обґрунтування теорії фреймів висвітлюються у працях М. Мінського, Ч. Філмора, С. Жаботинської. Згідно із класифікацією С.А. Жаботинської виділяють п'ять базових фреймів: предметний, акціональний, посесивний, таксономічний та компаративний [2]. **Метою** статті є побудова предметного та акціонального фреймів досліджуваних концептів.

Об'єктом дослідження є концепти MAN та WOMAN, що об'єктивуються в творі Джона Грея “Mars and Venus in the Workplace”. **Предметом дослідження** виступають фреймові моделі як засіб репрезентації знань, що використовуються при вираженні концепту. **Матеріалом для дослідження** послужив твір відомого американського автора Джона Грея “Mars and Venus in the Workplace”.

Згідно з думкою автора, у минулому чоловіки і жінки жили та працювали у двох різних світах. Існувала чітка лінія, що відмежовувала чоловічу роботу від жіночої. Різниця в сучасному світі – це той факт, що чоловіки і жінки працюють разом. І хоча це можна розглядати, як крок у прогрес, тягар мовних непорозумінь все-таки впливає на успіх та продуктивність праці: “*Unless we begin to correctly translate our messages and bridge this planetary communication gap, job dissatisfaction will increase and productivity will decrease*”.

У сучасному світі у процесі спільної діяльності, у діловому спілкуванні беруть участь як чоловіки, так і жінки. Кожна людина є особистістю з притаманним їй позитивними і негативними рисами, життєвою позицією та моральними цінностями. Тому постає питання про визначення передумов, що впливають на ділові стосунки чоловіків та жінок.

Сучасні жінки вже далеко вийшли за рамки тої сфери, де вони піклувалися про свою сім'ю в межах свого дому. Сьогодні у більшості офісів переважає жіночий штат: “*The Venusians tired of just taking care of the family and wanted to work in the outside world and earn money like men*” [4: 15]. На жаль, до цих пір збереглася деяка нерівноправність. Жінок, як і раніше, рідше вибирають керівниками, а їхня зарплата рідко дотягується до зарплати чоловіків. Звичайно, певну роль в існуючій несправедливості відіграє усталена традиція про слабкість жіночого характеру, хоча істотну роль, на думку автора книги, відіграють ті помилки, які здійснюють чоловіки та жінки під час помилкового розуміння один одного в процесі спілкування. Часто трапляються ситуації, в яких чоловіки і жінки ведуть себе по-різному, сприймають ці ситуації неоднаково, роблять різні висновки і можуть взагалі не знайти спільної мови. Такі явища зазвичай залишають відбитки на

їх взаємовідносинах: “*Martian and Venusian languages use the same words but the meanings are different. Both men and women form all kinds of incorrect assumptions, judgments and conclusions about the opposite sex, which then restrict or block our natural willingness to give respect and trust*” [4: 23].

Правильне спілкування та власне трактування почутого допоможе досягти балансу у ділових відносинах чоловіка та жінки. Так, чоловікам слід пам'ятати, що спілкування для жінки означає трохи більше, ніж просто надати чи отримати інформацію: “*Communication on Venus is a way to solve problems, but it is also used to minimize stress and feel better, create emotional bonds to strengthen relationships, and as a means to stimulate creativity and discover new ideas*” [4: 25]. Чоловікам властиве більш цілеспрямоване спілкування: “*For men, communication in the workplace is primarily a way to convey content or information*”.

Аналіз даного твору, який містить імена концептів MAN та WOMAN та їх синоніми, дозволяють побудувати фрейм-структури даних концептів, акціональний і предметний фрейми зокрема.

У предметному фреймі референт характеризується за якісними, буттєвими, локативними, темпоральними і кількісними параметрами, які репрезентовані наступним набором пропозицій чи слотів: [ХТОСЬ є ТАКИЙ (якість)], [ХТОСЬ існує ТАК (спосіб буття)], [ХТОСЬ є/існує ТАМ(місце буття)], [ХТОСЬ є/існує ТОДІ (час буття)], [ХТОСЬ є СТІЛЬКИ (кількість)].

Найбільш продуктивним є слот, що презентує якості чи властивості референта. Отже, у межах слоту [ЖІНКА є ТАКА (якість)] можна виділити такі якості (постійно чи тимчасово властиві жінці):

- **амбіційна**: *Gradually, the Venusians tired of just taking care of the family and wanted to work in the outside world and earn money like men. They **felt constricted being dependent** on their mates and **wanted to be independent and autonomous** as well* [4: 15];

- **зла**: *On her planet, when a woman is **angry** or simply doesn't like a person, she will not bother to connect* [4: 27]; *An angry woman is often seen in a negative light...* [4: 107];

- **успішна**: *In formal situation in the workplace, **a successful woman** will tend to limit her expression to the first of the four reasons. She will primarily focus on sharing content to make a point* [4: 33];

- **аутсайдер**: *When men don't understand women ... it is very difficult for a woman to feel understood, respected, or considered. She concludes that she is being purposefully and unfairly **excluded*** [4: 39];

- **перевтомлена**: *...when a woman grumbles it is not just a momentary expression of resistance to blow off some steam. On Venus, when women grumble, it is a sign they are **overworked and need help*** [4: 47];

- **експресивна**: *Women by nature **use emotional tones as a way of expressing their feelings**. It is a woman's way of saying, “Look here, I have a really big problem and I want your attention”*[4: 48];

- **розслаблена та відкрита у почуттях**: *There are certainly times in the workplace when she can be **more relaxed and open with her feelings**...* [4: 48];

- **освічена у психології**: *On Venus everyone studies psychology and at least has a master's degree in counseling* [4: 68];

- **інтуїтивна та передбачлива**: *Venusians are very **intuitive**. They have little antennae that come out to read minds and hearts, particularly when they care about others. They pride themselves on being able to anticipate the needs of others* [4: 68];

- **пригнічена**: *If a man says a woman is getting **upset** over nothing or making a big deal out of nothing, she will tend to persist in being **upset** to justify the validity of her feelings* [4: 74];

- **мудра**: *... **wise women** can recognize that by getting more to the point they score points with male coworkers* [4: 88];

- **успішна у бізнесі через високий вміст чоловічих гормонів**: *Women with **higher levels of Martian hormones** relate better with men and as a result get ahead in business* [4: 153].

Слот [ЖІНКА існує ТАМ/ТОДІ (місце/час)] репрезентує тимчасове перебування жінки на роботі чи сфері бізнесу: *A woman's sense of self in the workplace is defined primarily by the quality of her work relationships* [4: 65]; *... in the Venusian world of business, sometimes the way to win clients is to refer them to someone else more qualified for their needs* [4: 157].

Що стосується концепту MAN, то у межах слоту [ЧОЛОВІК є ТАКИЙ (якість)] можна виділити наступні якості (постійно чи тимчасово властиві чоловіку):

- **вдумливий**: *Many men will tend to quietly **mull things over**, and then they get right to the point when they speak* [4: 25];
- **небагатослівний**: *On Mars they use the **least number of words necessary** to make a point* [4: 25];
- **злий та розчарований**: *Often on Mars, **anger and frustration** are reactions to intimidate or threaten others* [4: 37]; ... *but **an angry man** tends to be respected more* [4: 107];
- **засмучений**: *When a man is **upset** and asks a question, it is a good sign on Mars. It means he is open and willing to let go of his judgments...* [4: 56];
- **егоїстичний та нерозсудливий в очах жінки**: *When a man does not offer to help, a woman will conclude that he is **selfish or inconsiderate*** [4: 68];
- **незмінний у своїй поведінці**: *A man resists either actively or passively. He will either consciously or unconsciously **repeat the unacceptable behavior*** [4: 74];
- **роздратований**: *Men readers can reflect on times when they felt **annoyed** by a woman's unsolicited advice and consider that she was only trying to be helpful and didn't imply mistrust in his abilities* [4: 78];
- **нетерплячий та розчарований**: *Listening to a woman discuss a problem in more detail than he thinks is required to solve the problem makes him increasingly **impatient and frustrated*** [4: 87];
- **мудрий**: *Wise men need to accept that sometimes the best solution is to let everyone talk* [4: 88];
- **сварливий, дратівливий**: *When a man wants to get something done, he becomes **temporarily irritable and grumbly** if he feels obstructed, postponed, or distracted* [4: 89].

Слот [ЧОЛОВІК існує ТАМ/ТОДІ (місце/час)] розкриває перебування чоловіка (в метафоричному значенні) у печері, де він, знаходячись на одинці із самим собою, знаходить ідеї для вирішення проблем: *When men become grumpy or irritable it is often a symptom of being in their caves* [4: 89]. *When a man pulls back into his cave, a woman will misinterpret his need for space as a need for assistance and reassurance* [4: 90]; *When a man is in his cave, begin a conversation by letting him know up front how much time is required* [4: 91].

Акціональний фрейм концепту WOMAN можна репрезентувати у вигляді таких слотів:

1.[ЖІНКА (агенс) діє для ЩОСЬ (мета)]: *Often a woman will share feelings **to get a little support*** [4: 35]; *When a woman expresses personal emotions **she is looking for support and giving it**. Her openness **to share personal emotions** is a sign of her willingness to trust another* [4: 108]; *Many women willingly put on makeup **to hide a blemish**, put caps on their teeth or use whiteners, or wear clothes **that will particularly flatter their figure*** [4: 120]; *Women demonstrate their understanding by asking more questions **to express more details*** [4: 147]; *In discussions, a woman will naturally demonstrate her interest by asking questions **to draw a person out*** [4: 147].

2.[ЖІНКА (агенс) діє ТАК (спосіб)]: ***By talking about frustrations and disappointments**, women are able to release their tension and stress* [4: 38]; *One of the biggest ways women unknowingly weaken their image of competence is by expressing negative feelings through rhetorical questions* [4:51]; *When a woman wants to suggest a change to improve a situation, she will begin **by exploring different aspects of the problem*** [4:64]; *She can then **easily undo her mistake with a simply apology*** [4: 113]; ***By applying the discipline and restrain necessary to give support**, both men and women can learn to contain their negative emotions and reactions in the workplace* [4: 119]; ***By learning to interpret male workplace behavior**, a woman can learn not to take things personally that would normally hurt or offend on her planet* [4: 123]; *As women learn to correctly interpret male listening habits, they will minimize the tendency to sabotage their success **by responding to male behavior in a personal manner*** [4: 150]; ***By pointing out how hard she is working or how difficult things are for her** she sabotages her request* [4: 193]; *...women seek to stand out by knowing what is going on in the inner world* [4: 252].

3.[ЖІНКА (агенс) діє на ХТОСЬ/ЩОСЬ (пацієнс)]: *If he is under stress and expressing negative emotions, there are ways a woman can be most supportive by making comments that sounds **encouraging on Mars*** [4: 113]; *She will lose productivity by feeling a greater need to talk about problems rather than solving them. She will tend **to blame herself*** [4: 211].

Репрезентацію акціонального фрейму концепту MAN можна показати у вигляді таких слотів:

1.[ЧОЛОВІК (агенс) діє для ЩОСЬ (мета)]: *Men primarily use language **to convey content*** [4: 28]; *A man internally plans a strategy of **action to relieve his stress and feel more confident*** [p.31]; *In the workplace, if a man raises his voice, he assumes he will be more effective in motivating another to change* [4: 37]; ... *men will tend to **"grumble" to cope with the stress of making a decision*** [4: 42]; *If a*

man interrupts to make a point ... [4: 135]; *Men tend to follow a set of unspoken rules to minimize giving offense in the competitive and impersonal work environment* [4: 151].

2.[ЧОЛОВИК (агенс) діє ТАК (спосіб)]: *By remembering that women are from Venus, a man can find a greater patience to listen* [4: 39]; *By keeping this awareness of the importance of talk for women, a man can relax and realize that by listening and being patient he is scoring big points with his coworkers* [4: 88]; *When a man expresses negative feelings, instinctively they are expressed in an impersonal manner* [4: 103]; *When a man reacts defensively, his emotions become more personal, and he starts to blame others* [4: 108]; *Men have a much greater tendency to act without thinking when they experience negative emotions* [4: 120]; *The number-one way men sabotage their success in working with women is by not taking enough time to demonstrate caring and consideration* [4: 123]; *When he breaks her flow by finishing her sentence...* [4: 137]; *By becoming a bit more personal, men have the key to achieving greater success and increased harmony and cooperation with female coworkers, managers, and clients* [4: 150].

3.[ЧОЛОВИК (агенс) діє на ХТОСЬ/ЩОСЬ (патієнс)]: *When men express negative feelings to a person, it is almost always with the intent to affect some kind of change* [4: 36]; *A man making jokes about men is acceptable because he is a man* [4: 249]; *When a man puts men down in a humorous way, he is not excluding himself from the equation* [4: 249]; *When a man correctly identifies the tone of a woman's emotions without distancing himself, she already feels supported* [4: 109]; *... a man supports another man by not directly offering any reassuring comments or direct empathy. Instead he gives a special kind of encouragement* [4: 112].

Проведений аналіз фреймових структур концептів man та woman дозволив зосередитися на індивідуальній концептосфері і виявити особливості авторського розуміння ключових концептів. Перспективними видаються подальше моделювання фреймових структур досліджуваних концептів, включаючи посесивний, компаративний і таксономічний фрейми та їх порівняльний аналіз в цілому.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под ред. И.А.Стернина. – ВГУ, 2001. – С.182
2. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов /С. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. – Серія Філол. науки. – Черкаси, 1998. – Вип.11. – С. 12–25.
3. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика / З. Попова, И.Стернин – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.

ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ

4. John Gray. Mars and Venus in the Workplace. – New York: Harper Collins Publishers, 2002. – 290 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Штангрет – асистент кафедри іноземних мов Національного лісотехнічного університету України; аспірант кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси – когнітивна лінгвістика, теорія дискурсу, лінгвістика тексту.

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА	3
<i>МУХАМЕДЖАН ИСАЕВ</i> . О НЕКОТОРЫХ НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЯХ ПО АНГЛИЙСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ НАЧАЛА XXI ВЕКА.....	3
<i>ТЕТЯНА КОЗЛОВА</i> . ВИЯВИ ІКОНІЧНОСТІ НА РАННІХ ЕТАПАХ ОНТОГЕНЕЗУ МОВЛЕННСВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЕВОЛЮЦІЇ МОВИ.....	9
<i>ЛАРИСА СЕМЕНЕНКО</i> . КАТЕГОРІЯ “ДІЙСНІСТЬ” У ЛІНГВІСТИЦІ: ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ.....	13
<i>ОЛЬГА СЕНИЧЕВА</i> . ЭМОЦИИ КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ.....	16
<i>ТЕТЯНА ТОКАРСЬВА</i> . ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ СТИЛІСТИКИ У XVIII СТОЛІТТІ В НІМЕЧЧИНІ.....	19
<i>МАРИНА КІЗІЛЬ</i> . ЕВОЛЮЦІЯ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ТЕРМІНУ В ЛІНГВІСТИЦІ.....	25
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИКИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ	29
<i>ОЛЕНА МАТЕРИНСЬКА</i> . КВАНТИТАТИВНІ МЕРОНІМИ В НІМЕЦЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	29
<i>ІРИНА АНДРСЬВА, КАТЕРИНА ЛАГУШКІНА</i> . ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ГЕРОЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕЛЕСЕРІАЛУ «ELEMENTARY»).....	37
<i>ОЛЕНА АРДЕЛЯН</i> . ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДІОМАТИКИ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ.....	40
<i>ЯНА БЕЧКО</i> . ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КЛЮЧОВИМИ ЛЕКСЕМАМИ АНГЛ. FIRE, НІМ. FEUER ТА УКР. ВОГОНЬ.....	45
<i>ЛЮБОВ ІТАЛІШ</i> . DEUTSCHE PHRASEOLOGISMEN MIT BEZEICHNUNGEN DER CHARAKTEREIGENSCHAFTEN "FLEIßIG" UND "FAUL".....	48
<i>ОЛЬГА КИРИЛЮК</i> . „ВОГНЕХРЕЩЕ” АБО НЕОЛОГІЗМИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ.....	52
<i>МАРЬНА КРУВУЧ</i> . WORTSPIEL UNTER SEMANTISCH-STILISTISCHEM ASPEKT.....	57
<i>АННА ЛЯШУК, АЛІНА МОШНЯГУЛ</i> . ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У ПРАВОВІЙ ЛЕКСИЦІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	62
<i>ОЛЕНА ОЛІЙНИЧЕНКО</i> . ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОЛОРАТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ).....	66
<i>ОЛЕКСАНДРА ПАЛЬЧЕВСЬКА</i> . ЯВИЩЕ ЗООМОРФІЗМУ В КОНТЕКСТІ НАРОДНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ ПАМ’ЯТОК XIX СТ.).....	70
<i>МАРТА ПЕТРИШИН</i> . НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ЗООНІМІВ У ЛАТИНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ.....	74
<i>ОЛЬГА ПЕТРОВА</i> . СПЕЦИФІКА ВЛАСНИХ НАЗВ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ З ТОЧКИ ЗОРУ ТИПОЛОГІЇ.....	78
<i>ОЛЕНА ПОПОВА, ТЕТЯНА КУРИЛО</i> . “MISUNDERESTIMATE” – НА ШЛЯХУ ВІД ОКАЗІОНАЛІЗМУ ДО НЕОЛОГІЗМУ.....	81
<i>ТЕТЯНА РУДЮК</i> . АВТОРСЬКІ ВИДОЗМІНИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТВОРЧОСТІ О. ГОНЧАРА.....	85
<i>ЛАРИСА САНДІЙ</i> . СОЦІОЛІНГВАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ АНГЛОМОВНОЇ АКТУАЛІЗАЦІЇ НОВІТНІХ МАРКЕТИНГОВИХ СТРАТЕГІЙ.....	87
<i>ЯНА СІСАРЕНКО</i> . ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СКЛАДІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	92
<i>СВІТЛАНА ШЕПІТЬКО</i> . ФУНКЦІЇ ПРИСЛІВ’ІВ.....	95
<i>OKSANA YASINSKA</i> . FRAME ANALYSIS OF COMPUTER NEOLOGISMS WITHIN THE CYBERSET INTERNET PENETRATION.....	100
<i>ASTRID BRUNNER</i> . KELTSCHES WORTGUT IM DEUTSCHEN.....	104
<i>СВІТЛАНА ГАНЖЕЛО</i> . ДО ПИТАННЯ ПРО ТИПОЛОГІЮ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	106
<i>КРІСТІНА ГРІНЕВСЬКА</i> . ПРИКМЕТНИКИ ОБ’ЄКТИВНОЇ ТА СУБ’ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ З СЕМАНТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ «БІЛЬШЕ НОРМИ» В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ.....	110

<i>НАДІЯ ЗАСАНЬСЬКА</i> . ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОДИНИЦЬ ЯДЕРНИХ МІКРОПОЛІВ ЗЛАМ / TURNING-POINT ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ КРИЗА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ).....	114
<i>ЛАРИСА КИТ</i> . ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ «ГРОШОВА ОДИНИЦЯ» В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ В НИХ НАЦІОНАЛЬНИХ РИС ХАРАКТЕРУ	118
<i>ТЕТЯНА КОВАЛЕНКО</i> . ПРОСТОРОВО-КІЛЬКІСНІ ПРИКМЕТНИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ «ГЛИБИНИ» В СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ	124
<i>НАТАЛЯ КОСТЕНКО</i> . МОДЕЛЮВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ LEARNING «НАВЧАННЯ» В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	127
<i>АНДРІАНА ЛИТВИН</i> . НЕОЛОГІЗМИ В ЛЕКСИЦІ «ВЕЛОСИПЕДНОГО ТУРИЗМУ» (“CYCLING”) “ЛИЖНОГО ТУРИЗМУ” (“SKIING”) ТА “ПІШОХІДНОГО ТУРИЗМУ” (“HIKING”).....	131
<i>ОКСАНА ЛИТВИН</i> . ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ.....	135
<i>ЮЛІЯ ЛЮБАВСЬКА</i> . ОЦІНКА В СУБСТАНТИВНО-АД’ЕКТИВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ ІЗ КЛЮЧОВИМ КОМПОНЕНТОМ «БІЗНЕС».....	138
<i>ТЕТЯНА НАУМОВИЧ</i> . ZEITLICH-RÄUMLICHE MERKMALE DER DEUTSCHEN SPRICHWÖRTER UND SPRICHWÖRTLICHEN REDENSARTEN.....	142
<i>ЮЛІЯ НОВИЦЬКА</i> . ЛІНГВОПРАГМАТИКА НЕОЛОГІЗМІВ СФЕРИ ЕКОЛОГІЇ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ	146
<i>АНАСТАСІЯ ФЕДОРОВА</i> . ПРАВОВИЙ МІКРОТЕКСТ.....	149
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОНОМАСТИКИ, ТЕРМІНОЗНАВСТВА ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ	155
<i>АНАТОЛІЙ ПОПОВСЬКИЙ</i> . УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЦА, ПОВ’ЯЗАНІ З БДЖІЛЬНИЦТВОМ.....	155
<i>СВІТЛАНА ВОВЧАНСЬКА</i> . АФІКСАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НІМЕЦЬКИХ ТЕРМІНІВ МАРКЕТИНГУ	161
<i>ГАННА ВОЛЧАНСЬКА, ЮЛІЯ НОГА</i> . ДИНАМІКА ЧОЛОВІЧОГО ІМЕННИКА СЕЛИЩА КОМПАНІЇВКИ	164
<i>ІГОР ГОНТА</i> . ВНУТРІШНЯ ВАЛЕНТНІСТЬ В АНГЛІЙСЬКИХ КОМПОЗИТАХ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ.....	170
<i>ІРИНА ГОШОВСЬКА</i> . ТРАНСТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ В ТЕРМІНОЛОГІЯХ ФІЛОСОФІЇ ТА НАФТОГАЗОВОЇ СПРАВИ.....	174
<i>ТЕТЯНА ГРОМКО</i> . АКТУАЛЬНІСТЬ ЗБИРАННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ГОВІРКОВИХ НАЗВ СПОРІДНЕНОСТІ І СВОЯЦТВА	179
<i>ОЛЕНА ДАКІ</i> . ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОРСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	184
<i>МАРИНА ДЕЛЮСТО</i> . СПОЛУЧНИКИ У ГРАМАТИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ГОВІРКИ ПОЛІЛІНГВАЛЬНОГО АРЕАЛУ	188
<i>ОЛЕКСАНДРА ДУДА, СВІТЛАНА РИБАЧОК</i> . ДО ПИТАННЯ ПРО ОСНОВНІ СПОСОБИ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ФІНАНСОВІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ.....	192
<i>НАТАЛІЯ КОВАЛЕНКО</i> . ПРОЦЕС КОРЕЛЯЦІЇ ЕТАПІВ ЕВОЛЮЦІЇ МАРКЕТИНГУ З ЙОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНИМ СКЛАДОМ.....	196
<i>ОЛЕНА КОЛГАН</i> . ТЕРМІНИ ГІРНИЧОЇ СПРАВИ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ХУДОЖНЬОГО ТВОРЕННЯ В РОМАНІ А. ФУРМАНА «КРОВ І ВУГІЛЛЯ»	199
<i>АНДРІЙ КОЛЕСНИКОВ</i> . ВИГУКИ ДЛЯ ПРИКЛИКАННЯ ТА ВІДГОНУ СВІЙСЬКИХ ТВАРИН І ПТАХІВ В УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	202
<i>ГАЛИНА КОЧЕРГА</i> . ІСТОРІЯ ІМЕННИКОВОЇ СУФІКСАЦІЇ У ТВОРЕННІ ГАЛУЗЕВОЇ ЛЕКСИКИ Й ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖНОЇ МОВИ XV – XVII СТ.....	207
<i>ЮЛІЯ КУЗНЄЦОВА, ОЛЕКСАНДРА КОМАРОВА, ЛАРИСА БАБАШ</i> . ГЕРМАНІЗМИ У КОРПУСІ ФРАНЦУЗЬКОЇ БУДІВЕЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	211
<i>АЛІНА МОРОЗ</i> . ЯВИЩЕ БАГАТОЗНАЧНОСТІ У ФАХОВІЙ МОВІ ТОРГІВЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ.....	215
<i>НАТАЛІЯ РАК, ГАЛИНА ВАСИЛЬЦІВ</i> . СТРУКТУРА АНГЛІЙСЬКИХ ОДНОСЛІВНИХ ТЕРМІНІВ, УТВОРЕНИХ ПРЕФІКСАЛЬНИМ СПОСОБОМ (НА МАТЕРІАЛІ «АНГЛО- УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА ПОЖЕЖНО-ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ»).....	219
<i>ЛЮДМИЛА СТРЕБУЛЬ</i> . ОБ ОДНОМ СПЕЦИФИЧЕСКОМ ТИПЕ НОМИНАЦИЙ В КОММУНИКАЦИИ.....	224

<i>ОЛЕНА ТКАЧУК-МІРОШНИЧЕНКО. НАЦІОНАЛЬНО МАРКОВАНА ТЕРМІНОЛОГІЯ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ</i>	227
<i>ОКСАНА ЧАЙКА. ПРОБЛЕМА УНІФІКАЦІЇ ТЕРМІНІВ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА В АНГЛІЙСЬКІЙ, ПОРТУГАЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ</i>	232
<i>ОКСАНА ЧОРНОУС. ВПЛИВ МОДИ НА ВИБІР ОСОБОВОГО ІМЕНІ</i>	236
<i>СВІТЛАНА ШИЙКА. СТРУКТУРНО-СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗВ ДОРІГ РІВНЕНЩИНИ</i>	239
<i>ЛЕСЯ БЕСПАЛЬЧЕНКО. ТЕРМІНОЛОГІЧНА НАСИЧЕНІСТЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ФАХОВИХ СУБМОВ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ)</i>	242
<i>НАТАЛІЯ ЛОСКУТОВА. СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ УТВОРЕННЯ КІНЕМАТОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ</i>	247
<i>ОЛЬГА НАХАПЕТОВА. СИСТЕМА НАЗВ СВОЯЦТВА ТА СПОРІДНЕНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ</i>	252
<i>СВІТЛАНА ПОЛЩУК. ІСТОРІЯ ТА РЕАЛІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОНАДБУЗЬКОГО АРЕАЛУ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД</i>	255
<i>ТЕТЯНА ПОДСІКЕРА. СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОГО КУЛНАРОНІМІКОНУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИМІТИВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ</i>	259
<i>ВІРА РАДЗІОН. СТРУКТУРНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СПОРТСМЕНІВ ТА ОСІБ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ СПОРТИВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ</i>	265
<i>ДАРИНА СІЛНА. ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ ТЕРМІНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ КОКСОХІМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ</i>	267
<i>КАТЕРИНА ФАРТУШНЯК. ФЛОРИСТИЧНІ НАЗВИ ЯК МОТИВУВАЛЬНА БАЗА ПРИЗВИЩ (НА МАТЕРІАЛІ АНТРОПОНІМІЇ ТРОСТЯНЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)</i>	270
<i>АНДРІЙ ЯХИМЕЦЬ. ДІАЛЕКТИ ІБЕРІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА: ДОБА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ</i>	274
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ	277
<i>ВАЛЕНТИНА ЗЕРНОВА. СЛОВНИК, ЯКОМУ ПРИСУДЖЕНА НАГОРОДА “WORLD MEDAL OF HONOUR” OF AMERICAN BIOGRAPHICAL INSTITUTE</i>	277
<i>КАТЕРИНА ГАЙДАРЖИЙ. СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ АНАЛІТИЧНИХ ДЕРИВАТИВ</i>	283
<i>НАТАЛІЯ ГРИГОРЕНКО. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЗВ ЕМОЦІЙНИХ ЯВИЩ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ</i>	288
<i>ЛЮДМИЛА ДЕМБОВСКАЯ, ЯРОСЛАВА КОЗИНА. ЛЕКСИЧЕСКАЯ КОМПОЗИЦИЯ: ОТ ДЖЕФРИ ЧОСЕРА К ДЖОНУ МИЛЬТОНУ</i>	293
<i>ІННА ДЕМЕШКО. НОРМАТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ДЕВЕРБАТИВІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ</i>	296
<i>ОКСАНА МАКСИМЕЦЬ. РОЗВИТОК СУФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКІВ З ТРАНСПОЗИЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ (СТРУКТУРИ З СУФІКСОМ -ОК/ -НОК, -ТОК)</i>	302
<i>ЛЮБОМИР СЕГІН. ПАРАМЕТРИ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ДІЄСЛІВ ДИНАМІЧНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ЛОКАЛІЗОВАНОСТІ З ПРЕФІКСОМ НАД- В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ</i>	305
<i>ОЛЬГА СИТЕНКО. ДЕДЕМІНУТИВАЦІЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ</i>	308
<i>ЄВГЕНІЯ ВОЛЯНСЬКА. ХАРАКТЕРИСТИКА МОРФОНОЛОГІЧНИХ ЯВИЩ У НОВИХ СЛОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	311
<i>ВАЛЕНТИНА ЖУК. ЯЗЫКОВАЯ ДИНАМИКА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ДИАХРОНИИ И СИНХРОНИИ</i>	316
<i>ГАЛИНА ЗЮЗЬКІНА. МОРФОНОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ І МОРФОНОЛОГІЧНІ КЛАСИ СУБСТАНТИВІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ОСІБ</i>	319
<i>ІРИНА МЕТЕЛЮК. ПОЗИТИВНО- ТА НЕГАТИВНО-ОЦІННА СЕМАНТИКА АВТОРСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ СТОРІЧЧЯ</i>	324
<i>ЛЮДМИЛА РИБАЧКІВСЬКА. СЛОВНИКИ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ: ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ</i>	329
<i>ОЛЕНА САРДАК. СУЧАСНІ ДЕРИВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ЦАРИНІ НІМЕЦЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ)</i>	332

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ ТА МОВНИХ КОНТАКТІВ	336
<i>OLEKSANDR BILOUS. SURZHUK UND STREBEN NACH GEISTIGER WIEDERGEBOURT DER UKRAINISCHEN SPRACHE: AUS DER SICHT WESTLICHER FORSCHER</i>	336
<i>RICHARD J. BRUNNER. ÜBER DIE SPRACHE DER MEDIEN</i>	343
<i>JAKUB FORST-BATTAGLIA. THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE: HISTORICAL, DIPLOMATIC AND MORAL ASPECTS</i>	349
<i>ТЕТЯНА БІЛЯВСЬКА. МОВНІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ВЕРХРАТСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ «В СПРАВІ ЯЗИКОВІЙ І ДЕКОТРІ ЗАМІТКИ ПРО КНИЖКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ЛЮДУ», «ЗАМІТКИ ЯЗИКОВІ»)</i>	352
<i>HUBERT MICHAEL BRUNNER. DEUTSCH ALS WISSENSCHAFTSSPRACHE – QUO VADIS?</i>	357
<i>OLHA HVOZDYAK, VIKTORIA SYNO. EINSTELLUNG DER DEUTSCHEN VON TRANSKARPATIEN GEGENÜBER DIALEKT UND HOCHSPRACHE ALS IDENTITÄTSMERKMAL</i>	360
<i>ОЛЕГ ГИРИН. ОСНОВНІ ПАРАМЕТРИ ВПЛИВУ СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКИХ ПІВНІЧНИХ ДІАЛЕКТІВ НА РОЗВИТОК АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ</i>	364
<i>ЛАРИСА ГУЦУЛ, ОЛЕКСАНДРА ГУЦУЛ. ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У І ЧВЕРТІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ</i>	368
<i>ОКСАНА ДАНИЛЕВСЬКА. ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНКЕТУВАННЯ КИЇВСЬКИХ ШКОЛЯРІВ)</i>	373
<i>ЛІНА КУРЧЕНКО. МОВНА ПОЛІТИКА У БАГАТОМОВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (СВІТОВИЙ, УКРАЇНСЬКИЙ І ШВЕЙЦАРСЬКИЙ ДОСВІД)</i>	379
<i>ОЛЬГА ЛАПІНСЬКА. АНГЛІЦИЗМИ В СОЦІАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІЙ ФУНКЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.</i>	385
<i>ТЕТЯНА ЛЕЛЕКА. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АНГЛОАМЕРИКАНИЗМУ ФРІЛАНСЕР В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ</i>	389
<i>ЮЛІЯ МАТВІЙВ-ЛОЗИНСЬКА. ЛЕКСИЧНІ ВІДМІННОСТІ БРИТАНСЬКОГО ТА АМЕРИКАНСЬКОГО ВАРІАНТІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ</i>	393
<i>ВАЛЕНТИНА ПАРАЦУК. ТИПОЛОГІЯ ВАРІАНТІВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В СОЦІАЛЬНІЙ КОМУНІКАЦІЇ</i>	396
<i>ГАННА РУДНИЦЬКА. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОВНОГО СЕРЕДОВИЩА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ</i>	402
<i>МАРІЯ ТКАЧІВСЬКА. АРГО В СИНХРОНІЇ І ДІАХРОНІЇ</i>	405
<i>ТАРАС ТКАЧУК. РОЛЬ МОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ШКОЛИ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО БІЛІНГВІЗМУ</i>	411
<i>ЗАРЕСЛАВА КОПЕЛЮК. ПОХОДЖЕННЯ, РОЗВИТОК І ПОБУТУВАННЯ ГАЛИЦИЗМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ</i>	415
<i>КАТЕРИНА КОТЕЛЕВЕЦЬ. МОЛОДІЖНИЙ СЛЕНГ ЯК МОВНЕ ЯВИЩЕ</i>	418
<i>ДІАНА КУЛЬБІДА. ФОНЕТИЧНІ Й ГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЦИЗМІВ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ-РЕЦЕПТОРІ</i>	421
<i>AUGUSTINE NWAKA, MARCO VASQUEZ. THE 'EFFICACY' OF ENGLISH LANGUAGE AS A LINGUA FRANCA: REFLECTING ON ITS POWER IN THE GLOBAL SYSTEM ARENA</i>	425
<i>ДАР'Я ПОЛГОРОДНИК. ІСТОРІЯ АНГЛО-ІРЛАНДСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ ТА ЇХ ПЕРІОДИЗАЦІЯ</i>	432
КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ	435
<i>ОЛЕКСАНДР КОЛЕСНИК. ВІД МІФОСЕМІОТИКИ ДО НЕО-АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ У ЛІНГВІСТИЦІ</i>	435
<i>НАТАЛІЯ КОЧ. РЕФЛЕКТИВНОСТЬ ПОНЯТИЙ «ПРАВО» И «ОБЯЗАННОСТЬ» В ДРЕВНЕРУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ: ЛИНГВОФИЛОСОФСКИЙ И КОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТЫ</i>	440
<i>VALERY MYKHAYLENKO. ON COGNITIVE MAPPING</i>	444
<i>КОСТЯНТИН МІЗИН, ІРИНА КУЧЕРЕНКО. СПЕЦИФІКА ОБ'ЄКТИВАЦІЇ КОНЦЕПТУ СТРАХ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ П. ЗЮСКІНДА «DAS PARFUM»)</i>	448
<i>ВАЛЕНТИНА СІМОНОК. ЗАПОЗИЧЕНІ НАЗВИ ОСІБ ЗІ СФЕРИ ДИПЛОМАТІЇ ТА ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ</i>	452
<i>ЮЛІЯ БСЛОЗЬОРОВА. ВЗАЄМОДІЯ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ЧАСУ В ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕМПОРАЛЬНОЇ КАРТИ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО ДИСКУРСУ</i>	457

<i>МАРИНА ВАСИЛЬЄВА, КАТЕРИНА МЕЛЬНИК. ТЕКСТОВИЙ КОНЦЕПТ SOCIAL STATUS/СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ТА ЙОГО ВЕРБАЛІЗАЦІЯ У РОМАНІ П. ВІНЧЕНЦІ «РІШЕННЯ»</i>	462
<i>ОЛЕГ ГОНЧАРУК. ТЕКСТОВІ КОНЦЕПТИ: ПРОБЛЕМА ТРАКТУВАННЯ І ВИЗНАЧЕННЯ</i>	467
<i>ОЛЕКСАНДРА ДЕЙЧАКІВСЬКА. АНГЛІЙСЬКА МОВА ЯК КУЛЬТУРНИЙ УНІВЕРСУМ</i>	470
<i>ЛІЛІЯ БУКРЄЄВА, НАТАЛІЯ ДІДЕНКО. ОТРАЖЕНИЕ НЕМЕЦКОЙ МЕНТАЛЬНОСТИ В ЮМОРИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ХОРСТА ЭВЕРСА</i>	473
<i>КРИСТИНА ГОЛОВЕНКО. ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА ЯК ОБРАЗНА ОЗНАКА</i>	479
<i>КАТЕРИНА КІРЕЄНКО. КАРИТАТИВНІ ОЗНАКИ КОНЦЕПТУ КОХАННЯ У ФОЛЬКЛОРНО-МАГІЧНИХ КАРТИНАХ СВІТУ УКРАЇНСЬКИХ, АНГЛІЙСЬКИХ ТА ФРАНЦУЗЬКИХ ЛЮБОВНИХ ЗАМОВЛЯНЬ</i>	482
<i>СВІТЛАНА КОРНСВА. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЛЕКСЕМ „МЕНТАЛІТЕТ” І „МЕНТАЛЬНІСТЬ” УКРАЇНОМОВНИМИ НОСІЯМИ</i>	485
<i>ЛЮДМИЛА КОРОТКОВА. КОНВЕРГЕНЦІЯ СИМВОЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ КРЕАТИВНОМУ ДИСКУРСІ: ІНТЕРПРЕТАТИВНИЙ АНАЛІЗ</i>	491
<i>ЭЛЬМИРА КУРМАНГОЖАЕВА, ГУЛЬМИРА АБДРАХМАНОВА. ARTISTIC AND ESTHETIC FEATURES OF SYMBOLISM</i>	496
<i>МАРІЯ ЛЕВИЩЕНКО. ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ HUMAN У ПІЗНЬОМУ ВІКТОРІАНСЬКОМУ ДИСКУРСІ</i>	500
<i>YULIA LYSANETS. HEALTH AND DISEASE IDIOMS: A COGNITIVE PERSPECTIVE</i>	503
<i>ЛЮБОВ МАРМУРАШ. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРИРОДИ «ЛІДЕРА» (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ)</i>	506
<i>ТЕТЯНА ПЕТРІНСЬКА. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ECOLOGICAL GLOBALIZATION В АНГЛОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ</i>	509
<i>ІРИНА ПОСТОЛЕНКО. ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ПАРЕМІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ</i>	514
<i>ЮЛІЯ ПОТПАК. ВІДОБРАЖЕННЯ РОДИННИХ СТОСУНКІВ У ПАРЕМІЯХ ГРЕКІВ МЕТРОПОЛІЇ ТА ПРИАЗОВ'Я</i>	518
<i>ОКСАНА ПРИСЯЖНЮК. СТЕРЕОТИПИ И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ</i>	522
<i>ПОЛИНА ПРОХОРОВА. НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА</i>	524
<i>ТЕТЯНА СЕМАШКО. ВЗАЄМНА ЗАЛЕЖНІСТЬ «СВОГО» Й «ЧУЖОГО» В МЕЖАХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ</i>	527
<i>ОКСАНА СКРИЛЬ. СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ МИЛОСЕРДЯ В АМЕРИКАНСЬКІЙ/БРИТАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ/РОСІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ</i>	532
<i>НАТАЛІЯ СТАРЦЕВА, ІРИНА САПРУН. НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ БІЗНЕС В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ</i>	535
<i>РАИСА СТЕВАНОВИЧ. ОТРАЖЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ «НАИВНОЙ» КАРТИНЫ МИРА ЭМОЦИЙ В ТВОРЧЕСКОМ МЫСЛИТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)</i>	539
<i>НЕОНИЛА ТХОР, ІРИНА ПОПІК. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ОБРАЗ «КОРОЛЕВА»: ПРИНЦИПИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ</i>	544
<i>СВІТЛАНА ТХОРОВСЬКА. ЩОДО ФУНКЦІОНУВАННЯ ІДЕОЛОГЕМИ В ІДЕОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ РЕДАКЦІЙНОЇ СТАТТІ</i>	548
<i>ТЕТЯНА ФУДЕРЕР. ВІДБИТТЯ СТРАТИФІКАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В МЕТАФОРИЧНИХ НОМІНАЦІЯХ ВЛАДИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ПРОЗИ)</i>	551
<i>ІРИНА ЧЕРНИШЕНКО. КОНЦЕПТ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ: ЙОГО СТРУКТУРА, ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ</i>	558
<i>НАТАЛІЯ ЧЕТОВА. ЛІНГВОКОГНІТИВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ ПРОРОЦТВО У ТВОРАХ ДЖ.Р.Р. ТОЛКІНА</i>	565
<i>СВІТЛАНА ШУЛЯК. ЕЛЕМЕНТИ КАРТИНИ СВІТУ В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ</i>	571
<i>ОЛЬГА АКІНЬШИНА. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНТУРУ КОНЦЕПТУ «CROWN»</i>	574
<i>СОФІЯ БУТКО. ІМ'Я ЯК ВЕРБАЛЬНИЙ МАНІФЕСТАНТ КУЛЬТУРНО ЗНАЧУЩИХ СЕНСІВ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ</i>	577
<i>АНАСТАСІЯ ДЮСЬКІНА. УКРАЇНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ МОРАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ В АСПЕКТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ</i>	581

<i>ТЕТЯНА КОВАЛЕВСЬКА. ГРАФО-ФОНЕМНІ ЗАСОБИ СТИЛІСТИЧНОЇ КОМБІНАТОРИКИ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ ЯК СПОСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ</i>	585
<i>КАТЕРИНА КРАВЕЦЬ. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕКЛАМНОГО ПОВІДОМЛЕННЯ КОСМЕТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ НА ЛЕКСИЧНОМУ РІВНІ (НА МАТЕРІАЛІ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ)</i>	589
<i>ОЛЕНА КУЗЬМИЧ. ОСНОВНІ ВИЯВИ КОМІЧНОГО (ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)</i>	592
<i>НАТАЛЯ ЛЮТЯНСЬКА. КОНЦЕПТИ БРИТАНСЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В АСПЕКТІ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО МАС-МЕДІЙНОГО ДИСКУРСУ)</i>	595
<i>УЛЯНА ЛЯШЕНКО. ОЦІНКА АКТОРСЬКОЇ ГРИ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ КІНОРЕЦЕНЗІЯХ</i>	598
<i>ЛАРИСА МОСІЄВИЧ. ЕВФЕМІСТИЧНА ТА ДИСФЕМІСТИЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ФРЕЙМУ «PREGNANCY» В АНГЛОМОВНІЙ ФЕМІНІСТИЧНІЙ ПРОЗІ</i>	602
<i>ОКСАНА ОЛІЙНИК. МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ПРАВОВОГО КОНЦЕПТУ “CRIME/ ЗЛОЧИН”</i>	605
<i>ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВ. РЕЛЕВАНТНІ КОРЕЛЯЦІЇ БІНАРНИХ КОНЦЕПТІВ ЩЕДРИСТЬ – СКУПІСТЬ У КОНЦЕПТНИХ КАРТИНАХ СВІТУ БРИТАНЦІВ, НІМЦІВ, УКРАЇНЦІВ І РОСІЯН</i>	612
<i>ТЕТЯНА ПОКЛАД. КОНЦЕПТ FRAGRANCE: СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ТА ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ</i>	617
<i>ОЛЕКСАНДРА ПРИХОДЬКО. ФРЕЙМОВА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ «СМЕРТЬ» ТА ЇЇ ВЕРБАЛЬНЕ НАПОВНЕННЯ</i>	623
<i>МАРИНА РУДИК. РОЗМАЇТТЯ КАРТИН СВІТУ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛ О.ГЕНРІ)</i>	625
<i>ОЛЬГА СЕМЕНЮК (КИРИЛЮК). ФОЛЬКЛОРНІ ЛЕКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ ЯК ОДНЕ З ДЖЕРЕЛ ФОРМУВАННЯ АВТОРСЬКОЇ МОВНО-ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ П. ТИЧИНИ)</i>	630
<i>ЄВГЕНІЯ ЧЕТВЕРТАК. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ СЛОТУ «ДІЯ» АКЦІОНАЛЬНОГО ФРЕЙМУ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ США З ПИТАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ</i>	635
<i>КСЕНІЯ ЧУМАКОВА. НАЦІОНАЛЬНО-СПЕЦИФІЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ПОВІТРЯНИЙ ТРАНСПОРТ» У БРИТАНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ</i>	638
<i>ГАННА ШТАНГРЕТ. ФРЕЙМОВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АВТОРСЬКОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДЖОНА ГРЕЯ)</i>	642

«Наукові записки. Серія: Філологічні науки» внесені до списку видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень (постанова Президії ВАК України від 10.03.2010 р. № 1-05/2)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15525–4097Р від 22.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 26.12.2014. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 72. Наклад 300. Зам. № 7896.

РЕДАКЦІЙНО–ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua